חיים שלמה פרידמאן

איך וועל זיי איבערלעבן

בעזרת השם יתברך

חיים שלמה פרידמאן

איך וועל זיי איבערלעבן

לעבנס באשרייבונגען פון די יאהרן ת"ש — תש"ו אין די עפאכע פון די דייטשע אקופאציע

דער דאזיגער ספר איז געשריבן געווארן פון דעם באקאנטן חסידישן פערזענליכקייט הר"ר חיים שלמה פרידמאן, פון קראקא, וועלכער האט אדורכגעלעבט געטא קראקא־באכניע און די ארבעט לאגערן קלאי — דאמיעניץ — ראקאוויעץ, און אין ענדע קריג געלעבט אויף ארישע פאפירן אין אונגארן, ער האט גערעטעוועט דאס לעבן פון פיהל אידן, און איבערהויפט דאס לעבן פון בעלזער רבין זכרונו לברכה און ער וואוינט היינט אין אנטווערפן

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2024

רעדאקטירט און בעארבעט

פון

מנחם מנדל

ירושלים ה' תשמ"ה

כל הזכויות שמורות למחבר

©
All rights reserved

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2024

כתובת המחבר:

Fam. Ch. S. Friedman
Quinten Matsysiei 32
Antwerp, Belgium 2018
Tel. 231-4587

נדפס בארץ ישראל
printed in Israel

חיים שלמה פרידמאן
קראקא תרצ״ט

אדאם קאשיצקי
בודאפעסט תש״ג־תש״ה
בימי השואה

חיים שלמה פרידמאן
בעלגיע תשמ״ב

חיים שלמה פרידמאן (תשמ״ה)

הרב חיים קרייזווירט

אבדק"ק אנטווערפן

יום אחד לחדש כסלו שנת תשמ"ה אנטווערפן

שמח אני מאד שידינ"פ הרה"ג ר' חיים שלמה פרידמן שליט"א מוציא לאור ספר זכרון למאורעות הנוראות של ימי השואה.

ובטוח אני שכל אחד ואחד משארית הפליטה אודים המוצלים מאש ימצא בתוכו כעין בבואה דמאורעות שעברו עליו.

מכיר אנכי את המחבר שליט"א זה שנים רבות, ומעיד אני עליו שכל דבריו אמתיים הם דברים כהווייתן בלי הוספה ובלי גרעון.

ממני המצפה לרחמי שמים

חיים קרייסווירטה

אבדק"ק אנטווערפען

פארוואָרט

די תורה הק׳ באפעלט אונז אין פרשת כי תצא וועגן די מצוה פון ״מחיית עמלק״. איז רש״י ז״ל מסביר, אז די עמלקים זענען געווען די ערשטע רשעים אויף דער וועלט. אין דער צייט ווען אלע פעלקער פון די גאנצע וועלט האבן מורא געהאט און געציטערט פאר אידן, איז געקומען עמלק מלחמה האלטן, ווייזנדיג דערמיט אז ער האט נישט קיין מורא פון דעם אידישן פאלק.

דער רמב״ם אין ספר המצוות (מצוה קפ״ט), זאגט: ״דער באשעפער האט באפוילן צו געדענקען וואס עמלק האט אונז געטהון, וויל עמלק איז געווען דער ערשטער וואס האט אונז אזוי פיל שלעכטס געטהון, ברויכן מיר אים שטענדיג פיינט האבן. מען ברויך אויפוועקן די פיינטשאפט צו אים דורך דערציילן אלעס, כדי מלחמה האלטן מיט אים, און אריינדרינגען די פיינטשאפט אין גאנצן אידישן פאלק, די שנאה זאל מיט דער צייט נישט פארגעסן און אפגעשוואכט ווערן״.

די חז״ל זאגן אונז פשט אויף דעם שינוי הלשון, אין איין פסוק שטייט: ״זכור את אשר עשה לך עמלק״, אין צווייטן פסוק שטייט: ״לא תשכח״, וואס לכאורה איז דאס נישט פארשטענדליך, וויל אויב ״זכור״ איז דאך במילא נישט ״תשכח״, וואס דארף מען האבן אויף דעם א ספעציעלן ציווי? דרש׳נען די חז״ל, אז ״זכור״ איז מיטן מויל, און ״לא תשכח״ איז מיטן הארצן. דער רמב״ן אויף דער תורה זאגט, אז די תורה איז דא מכוון, לויט די דרשה פון חז״ל ״זכור בפה״, מיר זאלן געדענקען און דערציילן אונזערע קינדער און אלע צוקונפטיגע דורות וואס דער רשע עמלק האט געטהון צו אונז אידן, און דורך דעם איז יעדער איד מחוייב אויסצומעקן זיין נאמען.

עס איז באוואוסט פון די ספרים הקדושים, אז אלע רשעים וועלכע שטייען אויף אין יעדן דור שלעכטס צו טהון פאר אידן, זענען א אפשטאם פון עמלק׳ן, בעזונדער דער ״עמלק״ פון אונזער דור, היטלער ימש״ו, וואס האט באוויזן שלעכטס צו טהון פאר אידן, וואס קיינער פאר אים, זינט די וועלט שטייט, האט נאך אזוינס נישט באוויזן. אלע עמלקים ביז אונזער דור, אפילו די וואס עס איז זיי געלונגען אומצוברענגען גרויסע טיילן פון אידישן פאלק, האט אבער נאך קיינער נישט באוויזן אומצוברענגען אזא גרויסע צאל פון 6 מיליאן אידן, און נאך אויף אזא ברוטאלן אופן, אן אונטערשייד, מענער פרויען און קינדער.

יעדער איד טאר דאס נישט פארגעסן און ער דארף דערציילן פאר די קומענדיגע דורות, אלעס וואס די נאצים ימ״ש האבן געטהון צו אונז אידן. דער באשעפער וואס איז א א־ל נקמות, זאל זיך נוקם זיין אין די רשעים פאר דעם אומשולדיגן אידיש בלוט, און מיר זאלן נאך זוכה זיין צו זען די גרויסע נקמה, דער אויבערשטער זאל היילן אונזערע צובראכענע הערצער ווי אמשנעלסטן, דורך די גאולה שלמה אמן.

אריינפיהר

אט די בעשרייבונג פון מיינע איבערלעבענישן אין די 2־טע וועלטס־קריג, די יארן פון די היטלער אקופאציע — אלעס גענוי בעשריבן וואס עס האט פאסירט מיט מיר און מיט מיין גאנצע פאמיליע — ליגט שוין ביי מיר געשריבן עטליכע צענדליג יאהר. די גאנצע צייט האב איך געצווייפלט צו איך זאל עס פארעפנטליכן אדער נישט. די סבה פון נישט וועלן אריסגעבן איז געווען א גאנץ פשוטע, ווייל אזא סארט חסידישער איד ווי איך בין, האט נישט בעויזן אריסצוגעבן לעבנס בעשרייבונגען, ממילא האב איך נישט געהאט קיין חשק צו זיין דער איינציגער. דאגעגן אבער די סיבה וועלכע האט מיך איבערגעוואויגן יא אריסצוגעבן, איז דערפאר ווייל איך האלט עס פאר זעהר וויכטיג.

עס איז שוין באקאנט כמעט פאר יעדן לעבעדיגן מענטש — א טייל פון הערן און א טייל וועלכע האבן זעלבסט מיטגעמאכט — די גרויסע גרויזאמע צרות אין די צייטן פון דעם רשע צוויר היהודים אדאלף היטלער ימח שמו וזכרו, וועלכער האט יארן לאנג געפלאנט צו מאכן א גרויסע קריג און איינעמען די גאנצע וועלט, דער פלאן איז אויך געווען צו פארניכטן אלע אידן וועלכע וועלן זיך געפינען אונטער זיין הערשאפט, ווי ער האט געשריבן אין זיין בוך "מיין קאמף".

פאקטיש איז אים נישט געלונגען אויסצופירן זיין גאנצן פלאן, אבער ליידער א גרויסער טייל דערפון איז אים יא געלונגען. ער האט פארניכטעט 6 מיליאן אידן פון אייראפע, אויסער די שווערע בארבארישע צרות וואס אידן האבן געליטן ביז די לעצטע מינוט פון זייער לעבן, איז כמעט אוממעגליך אראפצושרייבן אויף דעם גאנצן וועלט פאפיר און מיט דעם מויל צו דערציילן וואס מיר האבן געזען מיט די אייגענע אויגן און מיטגעמאכט אויף דעם אייגענעם קערפער. מען האט אונז פארשלעפט אין ארבייטס לאגערן, פארניכטונגס לאגערן און צום סוף אין די קרעמאטאריומס וואו עס זענען טאג טעגליך פארניכטעט געווארן דורך פארגאזן און פארברענען צענדליגער טויזנטער אידן, מענער, פרויען און קליינע קינדער, געזונטע און קראנקע.

דאס האט נישט געדויערט א טאג, א חודש אדער א יאר. נאר פון ט"ז אלול תרצ"ט ביזווינטער תש"ה, אויסער דעם אלעם האבן זיי געשענדעט אלע הייליגקייטן, פארברענט ספרי תורות און סתם ספרים, אויך שולן און בתי מדרשים האבן זיי צושאסן און פארברענט.

עס איז אוממעגליך צו גלויבן דאס אזא פאלק וואס איז באקאנט אין די גאנצע וועלט אלס קולטורעלע פאלק, זאל קענען באווייזן אזעלכע ברוטאלישע און מערדערליכע מעשים פאר גענצליך אומשולדיגע מענטשן נאר דערפאר ווייל זיי זענען אידן. די ניי אויפגעקומענע דורות פון נאך דער קריג ביז יעצט וועלכע הערן דערציילן פון די ביסל איבערגעבליבענע אידן זייער פארגאנגנהייט במשך די שוידערליכע צייטן וואס זיי האבן איבערגעלעבט, קענען זיך נישט פארשטעלן און נישט גלויבן אז עס האט געקענט אמאל פאסירן אזעלכע זאכן. טייל מענטשן זאגן אז זייער פיל פון די מעשיות זענען נאר פאנטאזיעס, אפילו די וואס גלויבן יא, זאגן אז די ערציילונגען זענען נישט גאנץ קלאר.

פאקטיש איז ליידער געווען אלעס אמת. מיר האבן געליטן צרות אויף צרות איינע גרעסער פון די אנדערע, צוליב דעם איז א גרויסער טייל פון די געליטענע אידן ליידער אריינגעפאלן אין נעץ פון פארלירן די אמונה חס ושלום, שטענדיג פלעג איך הערן די קשיא, פארוואס לאזט דער אויבערשטער דאס צו? פאר וואס זענען מיר ערגער פון אלע אנדערע פעלקער? עס האט ממש געריסן ביים הארץ הערנדיג אזעלכע קשיות אפילו פון גאנץ רעליגיעזע מענטשן. דאס האט פארורזאכט די גרויסע צרות וועלכע האבן די מענטשן ארויסגעפירט פון גלייכגעוויכט און זיי האבן צוליב דעם פארלוירן זייער האפנונג און בטחון צום אויבערשטן אז ער קען העלפן, דאס האט ביסלעכווייז אבגעריסן זייער אמונה ביז זיי זענען געצליך אראפ פון אידישן וועג. א גרויסער טייל פון זיי וועלכע זענען דאך געבליבן לעבן האבן זיך נאך אלץ נישט צוריק געכאפט צו די ריכטיגע אמונה, אבער וויר עס האט געוואלט האט געזען השגחה פרטית סיי ביי איינצעלנע מענטשן און סיי ביי גאנצע משפחות וועלכע האבן מיטגעמאכט פארשידענע גיהנם׳ס און צום סוף, דאך געבליבן לעבן ממש בדרך נס דורך השגחה פרטית.

אין מיין באשרייבונג קען מען טאקע זען די גרויסע ניסים וועלכע איך האב דורכגעלעבט די אלע יארן ביז השי״ת האט מיר געהאלפן ארויסצוקומען לעבעדיג פון די לייבן פיסקעס. איך גלויב, אז דאס אלעס איז געווען אין דעם זכות פון אמונה און בטחון. אפילו אין די ערגסטע צייטן ווען איך בין געלעגן אין די הענט פון די רוצחים אומצאליגע מאל, דאך האב איך מיך תמיד געשטארקט און געזאגט: ״איך האף צום אויבערשטן אז איך וועל היטלער׳ן איבערלעבן״. אזעלכע נסים האט מען געקענט זען און הערן פון די אלע וועלכע זענען געבליבן לעבן, נישט אויף קיין פשוט׳ן אופן נאר דורך א ג־טליכע האנט וועלכע האט צוגעהאלפן, אנדערש וואלט טאקע נישט געבליבן קיין איין איד ח״ו אין גאנץ אייראפע.

אזוי ברויכן מיר אידן ווייטער גלויבן און האפן אז דער אויבערשטער וועט אונז גענצליך אויסלייזן פון די רשעים׳ס הענט וועלכע טהוען אן גרויסע צרות פאר אידן אין אלע לענדער און ער וועט אונז פיהרן קיין א״י וואו עס וועלן מקוים ווערן די אלע ברכות פון אונזערע הייליגע נביאים און חכמים וועלכע האבן דאס אלעס פאראויס געזעהן, דאס איז אויך איינע פון די טעמים וואס איך האב בעשלאסן צו פארעפנטליכן די בעשרייבונג אין וועלכן עס ווערט געשילדערט מיינע פריוואטע איבערלעבענישן אנשליסליך מיין משפחה.

איך גיב דא אויך א איבערבליק פון די געטאס קראקע באכניא, אין וועלכע איך האב מיך געפונען, איבער די ארבייטס לאגערן אין וועלכע איך האב געארבעט. (קלאי, דאמיעניץ, ראקאוויץ) די אויפפירונג פון די יודנראטן, די אידישע פאליצייי, מיינע איבערלעבענישן אין אונגארן אויף אריש פאפירן, דאס אויפפירונג פון די פאלאקן פארן קריג און אין מיטן קריג, זייער אינטערעסאנט און געשפאנט זענען מיינע איבערגאנגס צייטן. זאלן וויסן מיינע קינדער און אלע קומענדיגע דורות, אויך מיין פאמיליע און בעקאנטע וועלכע קענען מיך און גלויבן אז אלעס וואס איך שרייב דא איז הונדערט פראצענט אמת, נישט איבערגעטריבן ומכל שכן נישט קיין פאנטאזיעס, אז אפילו אין די ערגסטע צייטן האבן א גרויסער טייל אידן נישט אפגעטראטן פון זייער אמונה וועלכע ציט זיך פון דורי דורות ביז משה רבינו זי״ע.

ערשטער טייל

א. די שטאט קראקא פאר די צווייטע וועלט־קריג און חורבן היטלער ימש"ו

מיין געבורטס שטאדט קראקא, איז געווען באקאנט אין פוילן ווי אויך אין די גאנצע וועלט לשם ולתפארת, אלס אריסטאקראטישע, לומדישע און חסידישע שטאדט. עס האבן דארט געוואוינט ארום 65.000 אידן, איינשליסנדיג פאדגורזש וואס האט באלאנגט צו קראקא. א וואסער מיטן נאמען "ווייסל" — אין דער פוילישער שפראך "ווסלא" — האט אפגעטיילט צווישן. טראץ דעם וואס פאדגורזש איז געווען נאר א בעצירק פון קראקא, דאך האט עס געטראגן דעם כאראקטער פון א גאנץ באזונדער שטעטל, א סעפאראטע אידישע קהילה־געמיינדע, א באזונדער רב, דיינים, שוחטים, מקוה, א. ד. ג. אויך די פאלאקן האבן געהאט א באזונדערע געמיינדע ווי עס האט זיך גערופן אין דער פוילישער שפראך "מאגיסטראט".

די גרעסטע טייל פרומע אידן האבן געוואוינט אין דעם בעצירק "קאזימיערזש", אזוי האט זיך גערופן דאס ריכטיקע אידישע פערטל, (דער נאמען קאזימיערזש שטאמט פון א פוילישן קעניג וועלכער האט זיך גערופן ביי די פאלאקן "קאזימיערזש וויעלקי" דער גרויסער קאזימיערזש, ער האט אריינגעלאזט די אידן ביי גלות ספרד.) פאלאקן האבן דארט געוואוינט נאר בערך 1 פראצענט, אויך דער גרעסטער טייל בתי מדרשים און שולן האבן זיך געפונען אין דעם בעצירק, די צאל בתי מדרשים צוזאמען מיט די שולן האבן געציילט ארום הונדערט, עס איז וויכטיג צו באמערקן אז די היטלעריסטן ימ"ש האבן דארט נישט געהאט קיין שליטה חרוב צו מאכן אפילו איין שוהל, ווי זיי האבן דאס געטהון כמעט אין אלע שטעט און שטעטלאך נאך זייער אקופירן. די בתי מדרשים זענען אין א גרויסער טייל געווען חסידישע שטיבלאך, ווייל כמעט אלע גאליציאנער רביים ווי אויך א קליינער טייל פון פוילישע רביים האבן דארט געהאט זייערע אייגענע שטיבלאך.

עס זענען געווען אויך סתם בעל־בתישע בתי מדרשים, נישט קיין חסידים פון רביים, נאר סתם חסידישע אידן און א גרויסער טייל אויך מאדערנע בתי מדרשים (אויסצורעכענען אלע בתי מדרשים איז א ביסל צו שווער). אויך אין די אנדערע בעצירקן פון קראקא וואו עס האבן געוואוינט א טייל אידן, און דער גרעסטער טייל נאר מאדערנע, ווייל חסידישע אידן האבן נישט געהאט די מעגליכקייט דארטן צו וואוינען צוליב פארשידענע סיבות און שטערונגען, ווי צום ביישפיל, תלמוד תורה׳ס, ישיבות, מקואות, וואו דאס אלץ איז נאר געווען אין בעצירק קאזימיערזש, דאך האבן די מאדערנע אידן אויך דארטן געהאט בתי מדרשים. זיי האבן אויך געהאט שיעורים צווישן מנחה־מעריב. די קהילה האט אויך אריינגעזעצט א דיין אין יעדן פון די אנדערע בעצירקן צו פסקענען שאלות, ווייל עס איז געווען שווער צו קומען מיט יעדע שאלה קיין קאזימיערזש.

זעקס גרויסע שולן זענען געשטאנען אין בעצירק "קאזימיערזש", די נעמען פון די שוהלן זענען געווען פאלגענדע:

1) **"די אלטע שול"**: אזוי האט זי זיך גערופן. איר נאמען שטאמט וואהרשיינליך פון דעם וואס די שול שטייט שוין ארום 900 יאר, נאך פון די אלטע פוילישע צייטן, די שול איז געשטאנען

אויף א באזונדערן גרויסן פלאץ, זי האט געהאט ארום זיך א הויף און דער אריינגאנג איז געווען פון דעם עק יאזעפ׳ס גאס. פון גאס ביז צום הויף זענען געווען עטליכע טרעפ, ביז די שול ארום 10 מעטער און דאן ווידער עטליכע טרעפ אראפצוגיין אין שול. די סיבה פון די אלע טרעפ איז געווען ווי מען האט געשמועסט ווייל צוליב איהר אלטקייט, האט די שול במשך די יארן געזונקען.

די שול איז געווען גענוג גרויס, אבער אן קיין שום קינצלעריען. עס איז דארט אויך נישט געווען קיין שום מאלעריי, נאר איינפאך ווייס אויסגעקאלכט. אין די שול ווי אויך אין אלע אנדערע שולן האבן געדאוונט נאר מאדערנע אידן. איך פלעג דארט אריינקומען נאר ווען עס איז געקומען א גוטער חזן אדער בעל דרשן.

זייער א אינטערעסאנטע זאך האב איך דארטן באמערקט, אז צו מנחה האט דער בעל תפלה געמוזט אנטהון א ספאדיק, וועלכער איז געהאנגען נעבן דעם עמוד, אן קיין אונטערשרייד ווער דער בעל תפלה איז געווען. עס זעט אויס אז דאס איז געווען א אלטער מנהג פון די קדמונים, עס האט באמת זייער קאמיש אויסגעזען ווי א איד אן א בארד און פיאות מיט א גרויסן פריזור טראגט אויפן קאפ א ספאדיק...

2) **"די רמ"א שול"**: איז געבויט געווארן אין די צייטן ווען דער רמ"א איז געווען רב אין קראקא, די שול איז נישט געווען זייער גרויס, אן וועלכע קונסט, זי איז געשטאנען הארט נעבן דעם אלטן בית החיים, ווו דער רמ"א מיט א טייל פון זיין משפחה ליגן דארט אין די ערשטע רייה, נישט ווייט פון די שול ארומגעצוימט מיט א אייזערנעם גדר.

דער רמ"א זצ"ל איז באוואוסט אלס א אנגענומענער פוסק אין די גאנצע וועלט, וועלכן די קראקאווער אידן האבן געהאט די זכי׳ צו האבן אים אלס רב אין שטאט.

דער רמ"א איז שוין אין זיינע יונגע יארן געווען באקאנט מיט זיין גרויס לומדות, חריפות און בקיאות. **ווען די קהילה האט באשטעטיקט אים אויפצונעמען אלס רב, איז ער אלט געווען נישט** מער ווי 13 יאר. צום קבלת פנים האבן די ראשי הקהילה איינגעלאדנט דעם קראקאווער בישאף (ווארשיינליך איז אזוי געווען דעמאלט דער מנהג אדער אפשר גאר אויף דער פארלאנג פון דער רעגירונג). זייער א גרויסער עולם צוזאמען מיט די ראשי קהילה און צווישן זיי אויך דער בישאף, זענען ארויס צום באן־הויף אפצווואוארטן דעם גרויסן און חשובן גאסט, כדי אפצוגעבן אים דעם געהעריגן כבוד.

ווען דער בישאף האט דערזען אנקומען דאס 13־יעריקער אינגעלע, וועלכער דארף ווערן דא רב, איז ער געווארן זייער אויפגערעגט און געזאגט צו די ראשי הקהילה, אז מען האט אים געופן פשוט חוזק צו מאכן פון אים, ווייל ווי איז דאס מעגליך אז אזא אינגעלע, 13 יאר אלט, זאל זיין פעהיג אויפצונעמען אזא רבנות־שטעלע אין אזא גרויסע שטאט ווי קראקא.

מען האט פרובירט אים צו בארוהיגן און געזאגט, אז טראץ זיינע יונגע יארן איז ער דאך פעהיג צום רבנות פאסטן צוליב זיינע גרויסע קענטענישן און פעאיקייטן, ער האט זיך גאר נישט געלאזט איינרעדן און צוריק אהיים מיט גרויס כעס. ער האט תיכף געלאזט רופן צו זיך די ראשי הקהילה און געזאגט, אז אזוי ווי זיי האבן אים אזוי שטארק באליידיגט און חוזק געמאכט פון אים, גיט ער ארויס א גזירה אז ביז 3 טעג מוזן אלע אידן פארלאזן די שטאט, ער שטעלט נאר איין תנאי מבטל צו זיין די גזירה, אז דער יונגער רב זאל זיך שטעלן מיט אים האלטן א וויכוח, און אויב ער וועט געווינען דעם וויכוח, איז ער מבטל די גזירה און דאס אינגל קען דא בלייבן רב אין שטאט.

בליץ־שנעל האט זיך פארשפרייט די ביטערע גזירה פון בישאף אין שטאט, און ווי א שלאק־דונער אפגעשלאגן אין אלע אידישע הערצער, אבער זיי האבן נישט געוואלט דערציילן דעם יונגן

רב וואס דער בישאף האט זיי געזאגט און פארלאנגט, רעכענענדיג אז ער קען סיי ווי גארנישט העלפן צו די גרויסע צרה, ווייל עס פארשטייט זיך אז דער בישאף וועט זיך אנגרייטן געגוג מאטעריאל כדי צו קענען האלטן א וויכוח מיטן רב, און טאמער חס ושלום פאלט ער אדורך, דעמאלס איז דאך זייער ביטער, סוף כל סוף איז ער דאך זייער יונג און באזיצט נישט אזוי פיל חכמה צו קענען באזיגן אזא געלערנטן בישאף, ער איז דאך שטענדיג געזעסן און געלערנט נאר תורה און נישט קיין אנדערע חכמות.

אבער דער יונגער רב האט דאך באמערקט אויף די פנימער פון די אידן אז עפעס דריקט זיי אויפן הארץ, ווייל מען האט דאך נישט געקענט אלץ באהאלטן, וויסנדיג אז עס ווארט אויף זיי אזא ביטערע גזירה, האט ער געפרעגט מענטשן וואס פאר א גזירה קומט דא פאר אין שטאט? אבער קיינער האט אים ניט געוואלט ענטפערן, כדי אים נישט צו מצער זיין, אין דער צייט וואס ער קען סיי ווי גארנישט העלפן, ער האט זיי אבער נישט אפגעלאזט און זיי האבן אים געמוזט אלץ דערציילן.

זייט בארוהיגט, — האט דער יונגער רב זיי געזאגט, — איר קענט זאגן דעם בישאף אז איך בין גרייט מיט אים צו האלטן א וויכוח און מיטן אויבערשטנס הילף וועל איך אים באזיגן.

מיט גרויס שמחה זענען די ראשי הקהילה אוועק צום בישאף און איבערגעגעבן די תשובה פון דעם יונגן רב. דער בישאף האט תיכף באשטעטיגט א צייט און א פלאץ וואו דער וויכוח זאל פארקומען.

אינצווישן האבן די אידן געגומען זייער געווער ווי שטענדיג אין א עת צרה, צו בעטן ביי השי״ת אז אלעס זאל אדורכגיין בשלום. זיי האבן גוזר תענית געווען 3 טעג און די אלע טעג זענען זיי זיך צוזאמענגעקומען אין די בתי מדרשים און אויף די הייליגע ערטער, כדי מתפלל צו זיין זיי זאלן געהאלפן ווערן פון די גרויסע צרה. אויך קליינע קינדער האבן זיך באטייליגט און מתפלל געווען און געווייַנט צוזאמען מיט אלעמען עס זאל בטל ווערן די ביטערע גזירה.

פונקטליך צו דער צייט וואס דער בישאף האט באשטימט, האט זיך דער רמ״א געשטעלט און דער וויכוח האט זיך אנגעהויבן. דער וויכוח האט געדויערט א לענגערע צייט, עס זענען געווען אויך אנווועזנד ביי דעם וויכוח פארשידענע הויך־געלערנטע נישט אידן, צוליב די אינטרעסאנטקייט וואס האט ארויסגערופן דער וויכוח, און ווייל זיי האבן זיך נישט פארגעשטעלט אז עס קען מעגליך זיין אז א אינגל זאל זיך אנטקעגנשטעלן אזא גרויסן מענטש ווי דער בישאף.

נאך דעם פארענדיגן דעם וויכוח, האט דער בישאף געלאזט רופן די ראשי הקהילה, געבעטן פון זיי אנטשולדיקונג וואס ער האט ארויסגעגעבן אזא ביטערע גזירה אויף אלע אידן פון שטאט, און ער האט אויסגעפיהרט:

— ביי דעם וויכוח מיט אייער יונגן רב, האט זיך ארויסגעווייזן אז ער איז באקאנט אין אלע חכמות פון די גאנצע וועלט, וועלכעס איז ממש אומגלויבליך, ווען איך הער עס נישט מיט מיינע אויערן וואלט איך עס קיינמאל נישט געגלויבט, איך בין אלזא מבטל די גזירה און איך ווינטש אייך גלייכצייטיג צוזאמען מיט אייער רב צו האבן שטענדיג גרויס הצלחה מיט אלעס גוטס. — ער זאל קענען פירן די שטאט לויט זיין גרויסע חכמה, פון וועלכע איר ווערט אויך פיל געניסן.

דער רמ״א זצ״ל איז געבוירן געווארן אין קראקא, אין יאהר רצ״ט און נסתלק געווארן אין יאהר של״ב. ד. ה. ווען ער איז אלט געווען נישט מער ווי 33 יאר. זיין פאטער האט געהייסן ר׳ איסרל אלעזרש, און דעם רמ״א האט מען טאקע אזוי גערופן: רבי משה ברבי איסרל״ש, אויף זיין פאטערס נאמען, אויך דער פאטער איז געווען א גדול בתורה און א גרויסער עושר, ער האט

אויסגעבויט א שול און עס געגעבן דעם נאמען "רמ"א שול" אויף זיין זונ'ס נאמען, וועלכער שטייט ביזן היינטיגן טאג.

דער טעקסט פון זיין מצבה איז פאלגענד:

נר המערבי, הגאון הגדול בדורו, מו"ה משה רועה אבן ישרא־ל!
ביום ג"ל למספר בני ישרא־ל, גלה כבוד מישרא־ל, ממשה ועד משה לא קם בישרא־ל, וזאת תורת החטא"ת העול"ה והאש"ם אשר שם משה לפני בני ישרא־ל, ש' של"ב לפ"ק.

דער רמ"א זצ"ל האט מחבר געווען פאלגענדע ספרים: תורת העולה, תורת החטאת, דרכי משה, אויף דעם גאנצן שולחן ערוך, און שאלות ותשובות. אויסער דעם האט דער רמ"א זצ"ל געשריבן א ספר תורה מיט זיין אייגענע האנט שריפט, וועלכעס איז געווען אויסער געווינליך שיין. דעם פארמעט האט אים געשיקט, פון א"י, דער גאון ר' יוסף קארו זצל"ה, דער מחבר פון דעם בית יוסף, אויף דעם פארלאנג פון רמ"א. אין דעם ס"ת געפינען זיך עטליכע אותיות וועלכע זיינען געענדערט פון אונדזערע. דאס ס"ת האט זיך געפונען טאקע אין די רמ"א שול ביז צו דער צווייטער וועלט קריג, אין דעם ס"ת האט מען געלייענט נישט מער ווי 3 מאל אין יאר. איינע פון די 3 מאל איז געווען דער שבת פאר זיין יארצייט, (איך האב עס געזען שבת בשעת דעם לייענען).

עס איז באקאנט די סיבה פאר וואס זיין פאטער האט זוכה געווען צו האבן אזא הייליגן זון:

דעם רמ"א'ס פאטער וועלכער איז געווען א גרויסער סוחר, פלעגט האבן א מנהג, אז פרייטיק פונקט 12 אזייגער מיטאג־צייט, האט ער דאס געשעפט געשלאסן, סיי זומער און סייווינטער. דאס געשעפט האט געקענט זיין פול געפאקט מיט קונים, האט ער 12 אזייגער אלעמען ארויסגעשיקט און געשלאסן דאס געשעפט, אזוי האט ער זיך געפירט פיל יארן.

דער הייליקער מנהג האט געמאכט א גרויסער רושם אין הימל, עפעס א קליניקייט? אזא גרויסער מסירת נפש פאר דעם הייליגן שבת! האט די פמליא של מעלה באשלאסן אים צו געבן דערפאר נאך אויף דער וועלט, א גרויסע באלוינונג.

דעם שטן האט דער גאנצער עסק וויי געווינליך נישט געשמעקט און ער האט זיך געווענדעט צו זיי, אז מען זאל אים קודם כל געבן רשות אים אויסצופרובן מיט א נסיון, און אויב ער וועט קענען ביישטיין דעם נסיון, דעמאלט קען מען אים געבן די באלוינונג וואס זיי וועלן באשליסן. האבן זיי מסכים געווען צו זיין פארשלאג אים צו גיין פרובן.

ויהי היום, דאס איז געווען אין א פרייטאגדיקן טאג פארמיטאג, איז דער שטן, פארשטעלט אלס א גרויסער פריץ צוגעפארן צו זיין געשעפט, דער פריץ האט אנגעקויפט זייער א סך סחורה מיט פיינע פרייזן, ער האט כמעט אויסגעליידיקט דאס גאנצע געשעפט, מען האט זיך אפגערעכנט און באצאלט, דערנאך הייסט דער פריץ אנהויבן לאדענען די סחורה אויף זיין וואגן.

דער בעל הבית גיט א קוק אויף זיין זייגער און ער זעט אז עס איז שוין טאקע פונקט 12 אזייגער, זאגט דער סוחר צום פריץ אז ער זאל אים אנטשולדיקן, דאס געשעפט קען היינט נישט געמאכט ווערן און ער גיט אים צוריק דאס גאנצע געלט, ווייל ער מוז אומבאדינגט די מינוט דאס געשעפט שליסן.

דער פריץ בעט זיך ביים סוחר אז ער נויטיגט זיך זייער אין די אלע סחורות, אזוי ווייט אז ער איז גרייט אים צו געבן טאפלט וויפל ער האט אים באצאלט און ער זאל איהם לאזן אויפלאדענען די סחורה.

דער פריץ הויבט באלד אן צו שיטן פון זיין בייטל הויפנס געלט אן א שיעור, אבי ער זאל אים

געבן די סחורה, אבער ר׳ איסרל האלט זיך ביי זיינס און ער זאגט אז דאס געשעפט מוז יעצט געשלאסן ווערן.

דאס געלט איז צוריק געגעבן געווארן, און דער פריץ איז אוועקגעגאנגען אן די סחורה.

דער פריץ... איז ארויף אין הימל און דערציילט נעבאך אז עס איז אים גארנישט געלונגען איבערצורעדן דעם סוחר ער זאל דאס מאל נישט שליסן זיין געשעפט פונקטליך 12 אזייגער, ווי זיין מנהג איז שטענדיג. דאן איז געווארן אין הימל נאך א גרעסערער רעש ווי פריער, זענדיק טאקע דעם גרויסן נסיון וואס ר׳ איסרל איז בייגעשטאנען, און זיי האבן באשלאסן אז פאר די גרויסע מצוה און פאר דעם גרויסן נסיון וואס ער איז בייגעשטאנען, איהם צו געבן א זון, וועלכער זאל פארשיינען די גאנצע וועלט, און דאס איז טאקע געווען דער הייליקער רמ״א.

ב. ל״ג בעומר — דער יארצייט טאג פון רמ״א זצל״ה

דער טאג פון זיין יארצייט איז זייער פארהייליגט געווארן ביי אלע אידן אין פוילן. שוין אנפאנג די נאכט פון דעם יארצייט האבן אנגעפאנגען שטראמען טויזנטער אידן. אויסער די אידן פון קראקע גופא זענען אויך פון אנדערע שטעדט און שטעטלאך אריינגעקומען קיין קראקע מאסן מענטשן, מענער, פרויען און קינדער.

די רעגירונג האט צוגעשטעלט ספעציעלע באנען, יעדע שעה איז אנגעקומען אזא ספעציעלע צוג, די באן דירעקציע האט יענעם טאג געמאכט ספעציעל זייער ביליגע פרייזן פאר די מענטשן וועלכע זענען געקומען צו דער יארצייט. עס איז געשאפן געווארן א קאמיסיע וועלכע האט זיך דערמיט באפאסט. יעדערער האט זיך געמוזט צו זיי וועגדן כדי צו באקומען א באשיניגונג און דערפאר האט ער באקומען ביליג די באן שפייזן. די אפשאצונג פון דעם עולם וועלכער איז געקומען אין יענעם טאג האט דערגרייכט צו ארום 50 טויזנט מענטשן.

אין אזא צייט איז דאך געווענליך א זייער גרויסער ענגשאפט און דאס איז זייער א גוטער סעזאן פאר די טאשן גנבים, האט די שטאט ארויס געשיקט א ספעציעלע אפטיילונג פון פאליציי וועלכע האבן געהיט, סיי אויף דעם בית החיים גופא און אויך ארום און ארום. אין דעם הויף וועלכער פירט צום בית החיים זענען אוועקגעשטעלט געווארן טישלאך פון כמעט אלע צדקה חברות, דאס זעלבע אויך אין אלע גאסן וועלכע האבן געצויגן צום וועג פון בית החיים, זענען געווען אוועקגעשטעלט אזעלכע זאמל טישלאך, עס איז נישט געווען מעגליך צו שאצן די גרויסע געלט סומעס וואס זענען געזאמלט געווארן אין דעם טאג.

אינטערעסאנט איז געווען צו זעהן, יעדעס יאר איז געקומען א עלטערער איד פון ערגעץ א שטעטל, געשטעלט זיך אין הויף פון בית החיים אויף א הויכן טיש וואו ער האט געהאט א גרויסן סלוי אנגעפיהלט מיט וואסער, אינווייניג איז געלעגן שטיקלעך אייז מיט לימינע, אזוי איז ער געשטאנען א גאנצן טאג און געטיילט דאס וואסער פארן עולם אומזיסט.

ער האט אויפגעטהון דערמיט זייער א גרויסע מצוה, ווייל געווענליך אין די צייט זענען גרויסע היצן, צו דערצו, אויך דאס גרויסע שטופעניש און ענגשאפט האט פארורזאכט, אז מענטשן זענען ממש געפאלן אין חלשות און דאס ביסל מים חיים האט זיי געראטעוועט און דערהאלטן זייער חיות.

די שול און דאס בית החיים זענען נישט באשעדיגט געווארן ביי די לעצטע קריג. זי״ע.

אט דער בית החיים האט זיך געוראפן ״דער אלטער בית החיים״, ווייל דארט האט מען שוין די

לעצטע יארן נישט קובר געווען, ווייל ער איז שוין געווען לאנג אנגעפולט, דארט זענען אויך געלעגן באהאלטן זייער פיל צדיקים און גאוני עולם וועלכע זענען באקאנט אין די גאנצע וועלט. פון די הויכע גאס דורך דעם הויף איז געווען דער אריינגאנג צו דעם בית החיים, ווי אויך צו די רמ״א שול וועלכע איז געשטאנען גאנץ נאהנט צום בית החיים. די כהנים וועלכע זענען נישט ארויס געקומען אויפ׳ן בית החיים זענען געשטאנען אין עזרת נשים וועלכע איז געווען אנטקעגן דעם רמ״א׳ס ציון.

ג. דער חתונה בית החיים

נישט ווייט פון דעם אלטן בית החיים, בערך 10 מעטער, צווישן וועלכן עס האט דורכגעהאקט א גאס, האט מען געזען זייער א אינטערעסאנטע זאך, אין מיטן די הויכע גאס געפינט זיך א פלאץ ארום ׳געגומען מיט א מויער פון אלע פיר זייטן. די וואנט איז הויך צווישן 3 און 4 מעטער, אין איין זייט פון דער וואנט זעט מען א פארמויערטע טיר, אין דער הויך איבער די טיר איז אנגעמויערט א שטיין אויף וועלכן עס איז אויסגעקריצט עטליכע שורות לשון הקודש, אבער עס איז אוממעגליך צו לייענען ווייל צוליב דער אלטקייט זענען שוין די ווערטער אפגעשפרונגען.

דער פלאץ איז באקאנט צווישן אלע אידן מיט׳ן נאמען ״דער חתונה בית החיים״. די סיבה פון דעם נאמען איז צוליב א מעשה נורא וואס עס האט פאסירט אין די צייט פון רמ״א. אויף דעם פלאץ איז געשטאנען א הויז אין וועלכן עס איז פארגעקומען א חתונה אין א פרייטאג׳דיגן טאג, די שמחה האט זיך אריינגעצויגן ביז אין די נאכט פון שבת, דער עולם האט געטאנצט און געזונגען, אויך די מוזיק האט מיטגעארבייט, דער חילול שבת איז געווען גרויס.

דער רמ״א, הערנדיג דאס אלעס, האט געשיקט זיין שמש און באפוילן אז די מוזיק זאל אויפהערן צו שפילן וויייל עס איז שוין שבת און מען טאר נישט שפילן, זיי האבן אבער נישט אויפגעהערט צו שפילן. דער רמ״א האט געשיקט דעם שמש א צווייטן מאל און א דריטן מאל און געבעטן זיי זאלן נישט שפילן וויייל דאס איז א גרויסער חילול שבת, זיי האבן זיך אבער נישט געריכט מיט זיינע ווערטער און תיכף איז דאס הויז געצליך איינגעזונקען געווארן צוזאמען מיט אלע מענטשן, וואס האבן זיך דארטן געפונען, עס איז נישט געבליבן קיין אנצייכעניש פון א הויז.

נאך די אויבנדערמאנטע געשעעניש האט דער רמ״א ארויסגעגעבן א גזירה, אז מען טאר נישט מאכן קיין חתונה אין די שטאט קראקא דעם פרייטאג׳דיגן טאג, די גזירה האט אנגעהאלטן ביז ווי לאנג עס זענען געווען אידן אין קראקא, ד.ה. ביז צום חורבן פון היטלער. דאגעגן אין דעם טייל וועלכעס האט זיך געהרופן פאדגורזש איז נישט חל געווען די גזירה און ווער עס האט געוואלט מאכן א חתונה פרייטאג, האט עס געמוזט מאכן אין פאדגורזש. עס האט קיינער נישט געווואגט עובר צו זיין אויף די גזירה וואס אזא איש קדוש האט ארויסגעגעבן.

אין יאר ת״ש נאך די אקופאציע פון די היטלעריסטן האבן זיי געוואלט דאס חתונה־בית־הקברות באזייטיגן אבער זיי האבן דאס נישט געטון, צוליב וועלכע סיבה עס איז, נאך די קריג האבן די פאלאקן ימש״ו דאס פארניכטעט און געמאכט דעם פלאץ פאר א גארטן.

* * *

3) די דריטע שוהל, ״ר׳ אייזיק ב״ר יעקילש שוהל״. די שוהל איז געווען זייער שיין און געגוג גרויס, זי איז געבויט געווארן דורך דעם גביר און באקאנטן איד ר׳ אייזיק, וועלכער איז

געווען א גרויסער כלל טוער, און געווען א איידעם ביי הרה״ג ר׳ ישראל יחיאל הכהן, איינער פון קראקאווער ביד״צ.

די סיבה וועלכע האט אים צוגעברענגט צו בויען אזא גרויסע און שיינע שול ווי עס איז אנגענומען אין קראקא, איז ווי פאלגענד:

איינמאל האט זיך ר׳ אייזיק׳ן גע׳חלום׳ט אז אונטער א געוויסע בריק ליגט א גרויסער אוצר מיט געלד, ער האט געגלויבט אין דעם חלום און האט זיך אויפגעהויבן און געפארן, צו דעם ארט ווו ער האט געזען אין חלום דעם אוצר, דאס איז געווען אונטער א בריק.

ר׳ אייזיק דרייט זיך ארום, אהין און צוריק, זוכט דעם אוצר, אבער זיין זוכן איז אומזיסט. פלוצים גייט אדורך א איד און פרעגט אים, וואס זוכט איר אייגנטליך דא ? ר׳ אייזיק דערציילט אים דעם חלום און אז ער איז געקומען זוכן דעם אוצר.

דער איד לאכט זיך אויס פון אים און זאגט: און אז מיר האט זיך גע׳חלום׳ט אז ביי א איד אין קראקא מיט דעם נאמען ר׳ אייזיק ב״ר יעקילש ליגט אונטער זיין אויוון א אוצר, נו, וועל איך פארן דארטן זוכן? א חלום איז דאך נאר א חלום, פארדרייט אייך נישט דעם קאפ.

ר׳ אייזיק האט עס דערהערט און גלייך ביי זיין אהיים קומען האט ער צעלייגט דעם אויוון ווו ער האט טאקע געפונען א גרויסן אוצר. פון דעם געלט האט ער מנדב געווען צו בויען די שול וועלכע שטייט נאך ביז היינטיגן טאג און טראגט דעם נאמען ״ר׳ אייזיק בר׳ יעקילש שול״. ער איז נפטר געווארן כ״ו סיון תי״ב.

* * *

4) **״די הויכע שול״**, עס איז מעגליך אז זי האט זיך אזוי גערופן ווייל די שול איז געווען אויף א אויבערשטע שטאק, נישט ווי אלע שולן וואס שטייען אונטן, דאס איז געווען זייער א גרויסע שול, אבער פון אינווייניג געניג פרימיטיוו, אן קיין שום קונסט, נאר פשוט אויסגעקאלכט.

* * *

5) **״די קופא שול״**, זי איז געשטאנען אויף די קופא גאס, עס איז מיר נישט קלאר צו דער נאמען פון די שול נעמט זיך דערפון, ווייל זי איז געשטאנען אויף די קופא גאס, אדער מען האט די גאס א נאמען געגעבן נאך דעם נאמען פון די שול. דאס איז געווען זייער א שיינע שול, און פון אינווייניג שיינע מאלעריייען און היבש גרויס.

* * *

6) **״די פאפער שול״**, לויט ווי עס ווערט געברענגט, האט אין קראקא געווואוינט א איד מיטן נאמען ר׳ בנימין וואלף פאפא, ער איז געווען א גרויסער עושר און האט געבויט די שול פון זיין אייגן געלט, ער איז געווען א זון פון דעם באקאנטן גדול ר׳ נפתלי, איינער פון ביד״צ אין קראקא, די שול איז ניט געווען זייער גרויס, אבער זייער שיין פון אינווייניג. עס ווערט געברענגט, אז ער איז געווען א גדול בתורה און זייער א אנגעזעהענער מענטש צווישן די אידן, ער איז נסתלק געווארן ג׳ כסלו שפ״ו.

* * *

אט די אלע 6 שולן זענען געשטאנען כמעט זייער נאהנט איינע צו די אנדערע, אין אלגעמיין זענען אלע בתי מדרשים אויפן קאזימיערזש געווען זייער נאהנט, ווייל דער גרעסטער טייל חסידים און בכלל פרומע אידן זענען געווען קאנצענטרירט אין דעם איינעם גענגד, די קלענערע צאל בתי מדרשים זענען געווען צווארפן אין די אנדערע געגנדן, די צאל פון די אלגעמיינע אידישע באפעלקערונג האט מען געקענט זען ביי די וואלן צו די קהילה, וועלכע האט געציילט 25

מיטגלידער, חסידים און אלגעמיינע פרומע אידן האבן געשלאסן א פאראייניגטן בלאק צוליב וועלכן עס איז זיי געלונגען אריינצוברענגען 8 מאנדאטן, די רעשט 17 מאנדאטן זענען געווען צוזאמען געשטעלט פון אלע אנדערע פארטייען, אלע יארן האבן זיך די חסידים און פרומע אידן פאראייניגט מיט די אסימילאנטן און געווויילט א פרעזידענט פון זיי, און די פרומע האבן באקומען 2 וויצע־פרעזידענטן, איינער א חסיד און דער אנדערער א מאדערנער פרומער, ווי געווייניליך זענען אפט פארגעקומען גרויסע דיסקוסיעס וועגן פארשידענע ענינים, ווי עס קומט פאר אין אזא גרויסע שטאט, אבער די פאראייניגטע ליסטע, וועלכע האבן געהאט א דאנק די פאראייניקונג דאס מערהייט, פלעגן אלעמאל דורכפירן וואס עס איז געווען נויטיג, אין די קהילה האבן פארטראטן פארשידענע שיכטן: חסידים, מאדערנע און גאנץ פרייע.

ד. קראקא — דער גרויסער תורה צענטער

אויסער די 6 שולן זענען געווען זייער פיל בתי מדרשים פון אלעערליי אידן, (ווי מיר האבן שוין אויבן געשריבן אויספירלאך וועגן דעם) עס איז אבער וויכטיג צו באמערקן, אז דער עיקר מקום תורה איז געווען טאקע נאר אין די חסידישע שטיבלאך, דארט איז מען געזעסן און געלערנט פון 6 אינדערפרי ביז 10 נאכט, במשך דעם גאנצן טאג האט זיך געהערט א גרויסער אפקלאנג פון דעם קול התורה איבער אלע אידישע גאסן.

קראקא איז נישט געווען ספעציעל באזירט אויף ישיבות, דער סיסטעם לערנען איז געווען אויף א פאלגענדן אופן:

די קינדער האבן געלערנט אין תלמוד תורה ביז דער עלטער פון ארום 16־17 יאר. נאך די תלמוד תורה זענען זיי אריין אין די שטיבלאך, דארטן האבן זיי באקומען די שיעורים ביי די עלטערע בחורים תלמידי חכמים, מען האט איינגעטיילט צו לערנען יעדערן לויט דעם וואס ער האט געקענט מיטשטייגן, דאס רופט זיך היינט מגידי שיעור. ווען די קליינע בחורים זענען אביסל געשטיגן אין לערנען, האבן זיי אליין געלערנט בחברותא, איינער מיטן אנדערן, דאן איז ער אליין געווארן א מגיד שיעור, אויף אזא סיסטעם זענען ארויסגעווואקסן יעדעס יאר גרויסע תלמידי חכמים, וועלכע א טייל פון זיי האבן שפעטער באקומען א דיין־פאסטן אדער גאר א רבנות שטעלע. דער גרעסטער טייל זענען נאך די חתונה געווען גאנץ טיכטיקע סוחרים, טראץ דעם וואס זיי זענען געזעסן און געלערנט ממש ביז צו די חתונה.

די רביים האבן נישט מסכים געווען אז די בחורים זאלן עוסק זיין געשעפטלאך אין די בחורישע יארן, כדי זיי זאלן נישט געשטערט ווערן פון לערנען. כמעט אלע בחורים האבן חתונה געהאט ביי עטליכע און צוואנציג יאר. די סיבה דערפון איז געווען, ווייל ביי 21 יאר האט מען זיך געמוזט שטעלן צום מיליטער, און ווי לאנג א בחור איז נישט געווען באפרייט פון מיליטער, האט ער נישט געקענט טאן קיין שידוך, ווייל קיינער האט נישט געוואלט אז זיין איידעם זאל דארפן דינען נאך די חתונה ביי דער מיליטער, וועלכעס האט געמומען 2 יאר. 95 פראצענט בחורים זענען באפרייט געווארן. א טייל האבן זיך אנגעפלאגט צו פארלירן די ריכטיקע וואג, וואס מען האט געדארפט האבן לויט די פארשריפטן, און א טייל האט זיך באפרייט פאר געלט וואס מען האט אפגעקויפט דעם דאקטאר, וועלכער איז געזעסן ביי די קאמיסיע און געטראפן עפעס א פעלער אויף דעם געלט־בחור און אים באפרייט. עס האט זיך געטראפן נישט איינמאל וואס א בחור האט

זיך געמוזט שטעלן 3 קלאסן ד. ה. איין יאר נאכן אנדערן ווען עס איז נישט געלונגען צו באפרייט ווערן דאס ערשטע יאר אדער דאס אנדערע יאר.

עס איז געווען אזא געזעץ, אז אויב עס איז נישט דורכגעגאנגען, צוליב וועלכע סיבה, אים אריינצונעמען צו מיליטער אדער געגנצליך באפרייען, האבן זיי אפגעשטופט אויף דעם אנדערן יאר. דאס דריטע יאר האט מען שוין געמוזט דעצידירן באפרייט ווערן אדער גיין אין מיליטער. דערפאר האבן בחורים געלערנט נאך עטליכע יאר, וועלכע איז זיי גוט צונוץ געקומען.

ה. די תלמוד תורה אין קראקא

אין די תלמוד תורה, וועלכע איז אויך געשטאנען אויפן קאזשימיערזש, האבן געלערנט ארום 1200 קינדער, אנגעהויבן פון א־ב ביז צו א הויכן לימוד פון גמרא און תוספות. די מלמדים וועלכע האבן געציילט ארום 24, זענען געווען גרויסע ספעציאליסטן. זיי האבן טאקע ארויסגעגעבן תלמידים בני תורה, ווי אויך גרויסע בעלי דרך ארץ. די שעה׳ן פון לערנען זענען געווען פון 9.30 ביז 7.30, מיט א הפסקה פון עטליכע שעה. אין די הפסקה האבן זיי געלערנט נאר 1 שעה לימודי חול אין א שטאטישע שול־געביידע.

דאס לערנען לימודי חול, די גויאישע שפראך איז געווען א געזעץ. מען האט דאס געמוזט לערנען און מען האט טאקע געלערנט נאר 1 שעה פון יוצא וועגן.

די תלמוד תורה הויז וועלכע האט געהאט 3 שטאק, איז געווען זייער שיין פון אינווייניג און פון אויסערליך. דאגעגן די פינאנציעלע לאגע איז נישט געווען ווי אמבעסטן. די סיבה דערפון איז געווען, ווייל דארטן האבן געלערנט קינדער פון אלע שיכטן, וואו די גרעסטע טייל זענען געווען פון ארעמע עלטערן און זיי האבן גאר נישט געקענט צאלן אדער נאר עפעס א קליניקייט.

די הכנסות זענען געווען, א טייל פון שכר לימוד און א טייל פון פארשידענע זאמלונגען, ווי צום ביישפיל פושקעס וועלכע האבן זיך געפונען אין יעדע אידישע שטוב. טראץ דעם וואס עס איז געווען א גרויסער איסור פון די פריערדיקע גדולי התורה נישט אריינצונעמען אין קיין שטוב קיין פושקעס, נאר פון ר׳ מאיר בעל הנס, אבער די ת״ת פושקעס זענען נישט געלעגן אונטער דעם איסור, די אידישע קהילה האט אויך געגעבן א גרויסע סובסידיע יעדעס יאר. טראץ דעם אלעם צוזאמען האט זי דורך גרויסע שווריקייטן געהאט אויסצוהאלטן אירע הוצאות.

אנגעפירט די ת״ת האבן די גבאים, וועלכע האבן געציילט 25 חברים. יעדע עטליכע יאר איז פארגעקומען וואלן. עס זענען געוויילט געווארן כמעט אלע סארטן חסידים, עס איז געווען א גרויסער כבוד געוויילט צו ווערן אלס גבאי, און באמת איז עס געווען א גרויסע חשיבות, ערשטנס, ווייל די ת״ת איז געווען דער יסוד פון תורה אין שטאט, 2) די ת״ת איז געגרינדעט געווארן נאך אין די צייטן פון די גדולים וקדושים הרמ״א והב״ח זיע״א, וועלכער איז אויך געווען רב אין קראקא און ליגט אויף דעם זעלבן בית החיים ווי דער רמ״א (נסתלק געווארן כ׳ אדר שנת ת׳ לפ״ק).

ו. די חברה מחזיקי לימוד אין קראקא

א באזונדער קאפיטל פארדינט די חברה מחזיקי לימוד. מיר האבן שוין אויבן געשריבן וואס

איז געווען די ווירקונג פון די חסידישע שטיבלאך פון וועלכן עס איז ארויסגעוואקסן גדולי התורה, אבער נישט יעדער בחור האט געהאט די מעגליכקייט צו זיצן און לערנען אין זיינע בחורישע יארן.

מערסטנס אזעלכע בחורים זיינען געווען פון ארעמע שטיבער, וועמען די עלטערן האבן נישט געקענט אויסהאלטן, ווייל זיי האבן נאך געמוזט אריינברענגען פרנסה פאר א שטוב מיט קינדערלאך, און כדי די בחורים זאלן נישט אריינפאלן אין איינע פון די פארטייען וואס האבן געהאט צוזאמענקונפט־לאקאלן פאר ארבעטער, און וועלכע זענען מערסטנס געווען פרייע, איז צו דעם צווינג געגרינדעט געווארן די חברה "מחזיקי לימוד" וואו אלע בחורים פון פרומע שטיבער, וועלכע האבן געוואלט זיך געפינען אין דער אטמאספער פון תורה און יראת שמים, האבן דארטן געפונען זייער פלאץ אינדערפרי און מערסטנס אין די אוונט־שעה'ן, דארט האבן זיי באקומען שיעורים יעדער איינער לויט זיין פארלאנג. דארטן האבן זיי אויך געדאוונט יעדן טאג אינדערפרי און אין אוונט, ווי אויך שבת און יום טוב. גוטע בעלי דרשנים האבן געהאלטן פאר זיי אפטמאל דרשות אין וועלכע מען האט זיי געלערנט מוסר און הנהגות ווי א פרומער איד דארף זיך פיהרן.

נאך יעדן סיום מסכתא האבן זיי געמאכט א גרויסע סעודה, איינגעלאדנט גרויסע פערזענליכקייטן פון שטאט, וועלכעס האט זיי געגעבן א גרויסן חיזוק, עס איז געווען א פארנעהם פון עטליכע הונדערט בחורים. עס איז נישט געמאכט געווארן קיין אונטערשייד צווישן בחורים וואס טראגן בארד און פיאות און צווישן מאדערנע בחורים, אלע האבן געלעבט באהבה ווי איין קערפער. זיי אליין זענען אויך געווען ערליכע און פרומע נאר זיי האבן געשטאמט פון מאדערנע עלטערן.

מען מוז אויסדריקן גרויס עהרע פאר דעם איבערגעגעבענעם אנפירער פון די חברה, דאס איז דער באקאנטער איד מיטן נאמען ר' ישעי' געמיינער ז"ל, וועלכער האט געארבעט מיט גרויס מסירות נפש און איבערגעגעבנקייט צו קענען אויסהאלטן די חברה. אליין איז ער געווען א גרויסער ארעמאן, דאך האט ער מפקיר געווען זיינע אלע טעג און יארן פאר דעם צווינג, וויסנדיג ווי גרויס און חשוב עס איז צו אויפהאלטן אזא מין זאך. אויסער אין קראקא איז ער אויך ארומגעפארן אין א סך שטעט און שטעטלאך צו גרינדן אזעלכע חברות וועלכע האבן איבעראל זייער שטארק מצליח געווען. איך האב דעם אידן גוט געקענט, ער האט כמעט נישט נהנה געווען פון די הכנסות און געלעבט בצמצום גדול.

ז. די אידישע קהילה אין קראקא

איך האב שוין אויבן געשריבן אז די אידישע קהילה האט אנטהאלטן 25 חברים וועלכע זיינען געווייליט געווארן דורך די גאנצע אידישע באפעלקערונג, אויסער "פאדגורזש" וואס האט געהאט א באזונדערע קהילה ווי אויך א באזונדער רב מיט דיינים, שוחטים, מקואות. זיי האבן גאר קיין שייכות נישט געהאט מיט די קראקעווער קהילה, דאס האט געטראגן א כאראקטער פון א קליין שטעטל וואס איז נישט נעבן אזא גרויסע שטאט, זי האט געהאט א גרויסן יערליכן בודזשעט, פון וועלכן זי האט אויסגעהאלטן דעם רב, דיינים, שוחטים, פוסקים, (ווי איך האב שוין אויבן געשריבן, אז אין אלע בעצירקן ווו עס האבן געווואוינט אידן, האט מען איבעראל אריינגעזעצט א פוסק, וועלכער האט געפסקנט אלע שאלות פון די דארטיקע אידן כדי נישט צו ברויכן מיט יעדע

שאלה אריינקומען אין "קאזימיערזש"). משגיחים, מקואות, א אידישער שפיטאל, וועלכער איז געווען איינער פון די גרעסטע שפיטאלן אין שטאדט, דאס איז אויך געשטאנען אויפן "קאזימיערזש". עס זיינען דארט געווען אפטיילונגען פון אלע סארט קראנקע. זיי האבן אויך געהאט די בעסטע דאקטוירים. ארעמע מענטשן זענען גאנץ בחנם באהאנדלט געווארן מיט אלעס וואס איז זיי געווען נויטיק, די קהילה האט געמוזט געבן א באשטעטיקונג צו דעם ווער עס קען נישט צאלן, — א מושב זקנים, וועלכעס איז אויך געווען א גרויסע הויז וואו עס האבן געפונען זייער ארט עלטערע מענטשן, איז אויך געשטאנען אויפן קאזשימיערזש.

עס איז אינטרעסאנט צו באמערקן אז אויפן קאזשימיערזש איז געשטאנען א שפיטאל, וועלכער האט זיך געפרופן מיטן נאמען "באניפראטן". דאס שפיטאל האט געהערט צו די קירכע, וועלכע איז געשטאנען אנגעשלאסן טאקע אין זעלבן הויף. די דאקטוירים זענען דער גרעסטער טייל געווען גלחים, אויך אין דער צייט פון די בעהאנדלונגען פון די קראנקע זענען זיי געווען געקליידט אין די גלחישע קליידער מיטן גאנצן אוניפארם, אויך די באדינער, מענער און פרויען האבן געטראגן גלחישע מלבושים.

דאס שפיטאל איז נישט געווען זייער גרויס, עס האט געהאט נאר עטליכע אפטיילונגען, דאגעגן האבן זיי געהאט זייער גוטע דאקטוירים, אויף אזוי ווייט, אז ווען זיי האבן זיך געניטיקט אין א גוטן דאקטער, האבן זיי אריינגענומען אפילו א איד. צוליב די גוטע באהאנדלונג פון די דאקטוירים און באדינערס, פלעגן א גרויסער טייל אידן דארט אריין גיין אויף א באהאנדלונג און אפילו אויף אפערירן זיך גרויסע אפעראציעס. ווי געווויינלעך איז געווען דאס שפיטאל באהאנגען אין אלע עקן און שטיבער מיט זייערע בילדער און צלמים, דאך האבן זיי געלאזט פריי איין גרויס צימער אן בילדער און צלמים, וועלכעס האט זיך געפרופן מיטן נאמען "פאלעסטינקא", ספעציעל פאר די ערליכע אידן, וועלכע האבן נישט געווואלט ליגן אין די צלמים־צימערן, דארט איז נישט געהאנגען קיין איין צלם אדער בילד.

ח. דאס קראקאווער רבנות — דער לעצטער קראקאווער רב

30 יאר פארן אויסברוך פון דער ערשטער וועלט־קריג, איז געווען רב אין קראקא דער באקאנטער גאון וקדוש הרב ר׳ שמעון סופר זצל״ה. אויסער זיין גדלות אין תורה, איז ער אויך געווען א גרויסע פערזענליכקייט אין די רעגירונגס־קרייזן און געווויילט געווארן אלס דעפוטאט אין דעם עסטרייכישן רייכסראט. ער איז אויך געווען זייער גוט באפריינדעט מיט דעם דאמאלסדיקן קייסער "פראנץ יאזעף", וועלכער איז געווען באקאנט אלס א גרויסער אוהב ישראל. (הרב ר׳ שמעון סופר זצ״ל איז נפטר געווארן י״ז אדר שנת תרמ״ג).

40 יאר שפעטער האט די אידישע קהילה באשלאסן אויפצונעמען א רב אין שטאט, פארשטייט זיך אז עס האבן נישט געפעלט קיין קאנדידאטן, וועלכע האבן געווואלט האבן דעם גרויסן כבוד איבערצונעמען אזא חשובע רבנות, עס האבן זיך טאקע געמאלדן גדולי תורה וחשובי הדור, צווישן די קאנדידאטן האט זיך אויך געמאלדן הרב ר׳ יוסף נחמי׳ קארניצער זצ״ל, וועלכער איז געווען רב אין א שטעטל מיטן נאמען סעליש (אונגארן). ער איז געווען א אייניקל פון הרב ר׳ שמעון סופר זצ״ל.

נאך פיהל ווכוחים צווישן די ראשי הקהילה, וועלכע ווי געווויינליך, האט יעדערער געהאט א

אנדערע אויפפאסונג וואס פאר א רב עס איז ראוי צו זיצן אויף אזא כסא רבנות, איז באשלאסן געווארן אויפצונעמען אלס רב דעם איניקל פון הרה״ג ר׳ שמעון סופר, ווייל עס קומט אים דאס רבנות בירושה פון זיין זיידן.

די קהילה האט באשטעטיגט אים אויפצונעמען אין חודש אדר, שנת תרפ״ד. דעם כבוד וואס די קראקעווער אידן האבן דעמאלט געגעבן דעם רב איז ממש אומבאשרייבליך, דער גרעסטער קעניג האט נישט געקענט האבן קיין גרעסערן כבוד.

אויף די דיטלסגאס וועלכע שליסט זיך מיט די אלטע ווייכסל גאס איז אויפגעשטעלט געווארן א גרויסער און שיינער טויער מיט א הערליכע אויפשריפט ״ברוך הבא״. אלע גאסן דורך וועלכע דער רב האט געברויכט אריבערפארן זענען גערייניגט געווארן דורך די שטאטליכע ריניגונגס־אויטאס, אין אלע פענסטער זענען געווארן ארויסגעשטעלט ליכט, פארשידענע שיינע דעקאראציעס פון טעפיכער א.ד.ג.

דער רב איז געזעסן אין א שיינע קאטש איינגעשפאנט צו 4 פערד. ער איז געווען אנגעטאן מיט א הערליכן קאלפיק. זיין שיינע צורה האט אויסערגעווינליך געשיינט. ארום די קאטש און פאראויס זענען געריטן פאליצייי אויף ווייסע פערד. דאס האט געטראגן דעם כאראקטער פון גרויס כבוד און אויך כדי צו האלטן ארדענונג, אז דער עולם זאל זיך נישט צושטופן נאהנט צו דעם קאטש און דערמיט שטערן דאס פארן. טויזנטער אידן זענען געשטאנען אין ביידע זייטן פון גאס, ווי אויך אלע תלמוד תורה קינדער פון גרויס ביז קליין, ארום טויזנט קינדער, וועלכע האבן באגריסט מיט די ברכה: ״ברוך בואך לשלום רבינו ומורנו״.

דער צוג האט מארשירט דורך דיטלס־גאס, קראקאווסקא, יאזעפס־גאס ביז צו די אלטע שול. אונטער די קאטש פון רב זענען געפארן עטליכע קאטשן מיט די ראשי הקהילה און נכבדי העיר, אלעס אין באגלייטונג פון אלע קראקעווער אידן, מענער, פרויען און קינדער. אלץ האט געטאנצט און געזונגען מיט די גרעסטע שמחה, אויך אין די יאזעפס־גאס איז געווען געמאכט א טויער מיט פארשידענע לאמטערנעס.

אלע גאסן, וועלכע האבן געצויגן צו די אלטע שול, זענען געווארן אפגעשלאסן דורך די פאליצייי. עס זענען אריינגעלאזט געווארן נאר חשובי העיר, וועלכע האבן באקומען ספעציעלע איינטריטס־קארטן. אין שול האט דער רב געהאלטן זיין ערשטע דרשה און נאכהער באקומען פון די ראשי הקהל דעם ״רבנות קאנסוס״. דער ערשטער שבת איז געפייערט געווארן מיט גרויס שמחה און פאראד. דער רב איז געווען זייער א בא׳חנ׳טער מענטש, און צוגעצויגן דעם עולם מיט זיינע טאלאנטפולע דרשות אין וועלכן ער איז געווען ספעציאליזירט.

אבער נישט לאנג האט די שמחה געדויערט, ער איז נישט לאנג געזעסן אויף דעם כסא הרבנות, נאר 8 יאר. במשך די קורצע צייט האט ער דורכגעלעבט פארשידענע גרויסע עגמת נפש פון שטאטליכע ענינים, מעגליך אז דאס האט אים גורם געווען דעם קיצור ימים רח״ל. נאך זיין פטירה האט קראקא מער נישט אויפגענומען קיין רב.

אין פוילן האט זיך געפונען א איד מיטן נאמען זישא בריסבארד. ער האט זיך געפרופן שמשון הגבור, ווייל ער האט בעוויזן זעהר גרויסע גבורות, ער איז ארום געפאהרן אין פארשידענע שטעדט צו בעווייזן זיינע העלדישע זאכן, ענדליך איז ער אנגעקומען אויך קיין קראקא און האט פארעפנטליכט אז ער וועט פארשטעלן אויף דעם מכבי פלאץ וועלכער האט זיך געפונען אין קאזימיערזש פערטל, עס איז איהם אויסגעקומען צו מאכן דעם שפיל גראדע אום שבת, פארשטייט זיך דאס אזא שפיל איז פארבונדן מיט חילול שבת. האט הרב קארניצער געשיקט זאגן דאס ער זאל

נישט שפילן אום שבת, אבער ער האט נישט צוגעזאגט מבטל צו מאכן דעם שפיל. דער רב האט געשיקט צו איהם 3 מאהל און ער איז געבליבן שפילן, דאס איז אבער געווען זיין לעצטער שפיל, בשעת די פאַרשטעלונג צווישן אלע זיינע קונצן האט ער בעוויזן אריין צוקלאפן מיט די האנד א דיקן נאגל אין א דיקן ברעט, דער נאגל איז געווען פאַרראַסטעט און האט איהם גורם געווען א בלוט פארגיפטונג. מען האט איהם תיכף אריין געפיהרט אין שפיטאל און אפערירט די האנד אבער עס איז נישט געלונגען איהם צו ראטעווען. אזוי האט מען געמאכט 13 אפעראציעס און עס איז נישט געלונגען צו ראטעווען זיין לעבן און ער איז פון דעם געשטארבן. דא זעהט מען דעם גרויסן כח פון הרב קורניצער.

ט. קראקא — די שטאט פון צדקה און גמילות חסדים

די שטאט קראקא איז געווען באקאנט און אויסגעצייכנט נישט נאר אין פוילן, נאר אויך אין די גאנצע וועלט מיט איר בריייטע האנט פון צדקה און גמילות חסדים, די אידישע קהילה האט געהאט אין איר אייגענעם בודזשעט א גרויסן טייל פאר סאציאלע הילף, פון העלפן קראנקע און סתם ארעמע מענטשן און אפילו גאנצע משפחות. ס׳זענען אויך געווען פארשידענע חברות ווי צום ביישפיל ״תומכי עניים״, ״ביקור חולים״, ״תפארת בחורים״ און נאך אנדערע, וואס יעדע פון די חברה האט אויסגעפירט איהר אויפגאבע פאר די נויטבאדערפטיקטע.

די חברה ״תומכי עניים״ האט געשטיצט דירעקט ארעמע משפחות, ביקור חולים האט געשטיצט קראנקע, וועלכע האבן באקומען פארשידענע געלט־סומעס פאר דאקטוירים און מעדיצין. ווען עס האט זיך ענווייטיקט, האבן זיי געשיקט איינעם צום קראנקן צו זיין אויף בייגאכט און געבן די ריכטיגע באהאנדלונג. ״תפארת בחורים״ האט געשטיצט ארעמע חתן און כלה מיט די נויטיגסטע זאכן צו ערמעגליכן זיי חתונה צו האבן, ווי צום ביישפיל: קליידונג, צרכי חתונה א.ז.וו..

אבער אויסער דעם האבן זיך א גרויסער טייל אידן אויסגעצייכנט מיט העלפן ניט בלויז פאר קראקאווער נויטבאדערפטיקע, נאר אפילו פאר פרעמדע אידן, וועלכע זענען געקומען פון די קליינע שטעטלאך וואו מען האט זיי נישט געקענט געבן זייער געהעריגע הילף, האבן זיי דאס באקומען אין קראקא בכבוד גדול. אלע געלט־זאמלערס פון צדקה, צו פאר אייגנגעברויך צו פאר אנדערע, האבן געווואוסט אז ״קראקא״ איז דער ערשטער פלאץ וואו זיי וועלן קענען צוזאמענשטעלן א גרויסע סומע. גרויסע עשירים און מיטל־קלאס האבן אויפגענומען די געלט־זאמלערס מיט דעם גרעסטן כבוד און מיט שיינע נדבות. טאג טעגלאך זענען ארומגעגאנגען פון געשעפט צו געשעפט פארטייען געלט־זאמלערס פאר פארשידענע צוועקן. די געלט־זאמלערס זענען באשטאנען נאר פון חסידישע קרייזן. עס איז נישט געווען פון די גרינגע זאכן ארומצוקריכן עטליכע שעה, זומער אין די גרויסע היצן און ווינטער אין די גרויסע שנייען און פרעסט. דאס איז געווען ממש מיט גרויס מסירות נפש.

עס איז אויך געווען א בית יתומים, א ספעציעל גרויסע געביידע אין וועלכן עס האבן זיך געפונען עטליכע הונדערט קינדער, יתומים, וועלכע זענען געבליבן אן עלטערן, אינגלאך און מיידלאך, אלע אינגלאך זענען געווען אנגעטהון אין אייניגע קליידונג און אויך די מיידלאך אין אייניגע קליידונג. דאס אויסהאלטונג פון דעם בית יתומים איז געווען א גרויסער טייל אויף די

אידישע קהילה און אויך פון פארשידענע שפענדונגען. אין קראקא האט זיך אויך געפונען א הויז מיט דעם נאמען "אסיפת זקנים", דארטן האבן געפונען זייער היים אלטע מענטשן, מענער און פרויען, וועלכע זענען געבליבן אין זייערע עלטערע יארן אן א היים. זיי זענען אויסגעהאלטן געווארן מיט אלע מעגליכקייטן ווי צ.ב.ש. עסן שלאפן און פוהלע פלעגונג. זיי האבן אויך געהאט אין דעם הויז א אייגענעם בית המדרש, זיי זאלן נישט דארפן זיך בעווענען אין גאס. דאס אויסהאלטונג פון דעם הויז איז אויך געווען א טייל אויף די אידישע קהלה און פון שפענדונגען.

י. פורים אין קראקא

באזונדער איז אינטרעסאנט צו באצייכענען די מוסטערהאפטע געלט־זאמלונג וואס איז פארגעקומען אין דעם פורים־דיגן טאג. הונדערטער מענטשן, איינצעלנע און גאנצע פארטייען, זענען א גאנצן טאג ארומגעגאנגען זאמלען געלט, פון הויז צו הויז און פון שטוב צו שטוב. אין דעם טאג זענען געווען אפן אלע טירן און טויערן ביי כמעט אלע גבירים אין שטאט, מען האט נישט געדארפט קלינגען אדער קלאפן ווי געווייגלאך א גאנץ יאר. אין דעם טאג זענען אלע געבליבן זיצן אין זייערע שטיבער, נישט געהאנדלט און נישט געוואנדלט, נאר געזעסן ביים טיש מיט א שיסל געלט און געטיילט אומאויפהערליך קליינע און גרויסע נדבות. עס איז געווען דער גרעסטער כבוד פאר די יעניקע וואס האבן דאס געקענט טהון.

די טישן זענען געווען סערווירט מיט געשמאקע געבעקסן און פארשידענע געטראנקען. וועד עס האט געוואלט, האט געקענט פריי גענישן פון דעם אלעם. נישט איינער האט זיך מחיה געווען מיט אט די גוטע זאכן... עס איז ממש נישט צו שאצן די אומגעהויערע סומעס וואס זענען געשאפן געווארן אין אט דעם אייגציקן טאג. אויסער דעם האט מען געזען זיך דרייען אין אלע אידישע גאסן הונדערטער שלוחים מיט פעקלאך משלוח מנות אין זייערע הענט, יונג און אלט, מענער און פרויען, און פארשידענע פארשטעלטע פיגורן. דער גאנצער טאג איז געווען א רעכטער שמחה־דיקער, וועלכן מען האט געקענט ממש אנטאפן מיט די הענט. יעדער האט א ביסל פארגעסן פון זיינע צרות.

ביינאכט זענען זיך צוזאמענגעקומען אין די חסידים שטיבלאך, בחורים, יונגע־לייט און אלטע, וואו זיי האבן פארברענגט פיהלע שעה"ן מיט זינגען, טאנצן, וועד עס האט נאר געקענט האט ארויסגעווייזן זיינע פעהיגקייטן מיט זאגן גראמען. אויך אויף די הויפט־גאס פון קאזשימיערזש האבן זיך פארזאמלט ביינאכט טויזנטער אידן און מען האט פארברענגט מיט זינגען און טאנצן.

דאס רעליגיעזע אידנטום אין קראקא האט געלעבט נישט נאר בלויז פורים, נאר אויך א גאנץ יאר. אין אלע גאסן אויפן קאזשימיערזש האט מען געקענט אנטאפן מיט די הענט דעם תורה גייסט און יראת שמים וואס האט געשמעקט אין אלעווינקעלעך. אויפן קאזשימיערזש איז שבת נישט געווען אפן קיין אייניציק געשעפט. טאמער האט זיך איינער יא געוואגט אויפצועפענען א געשעפט, האבן זיך תיכף ארגאניזירט די חסידישע אידן און ארויס אין גאס, געשטעלט זיך פארן געשעפט אזוי לאנג, ביז ער האט געזען אז ער קען גארנישט פארקויפן, און ער איז געווען געצוואונגען צו פארמאכן.

דער גאנצער כח פון ערליכקייט אין קראקא האט זיך געגומען פון די גאר אלטע דורות. די

גאוני וגדולי התורה, וועלכע זענען געזעסן מיט צענדליקער און הונדערטער יארן צוריק אויף דעם כסא הרבנות פון שטאט, האבן אריינגעברענגט א כח התורה און יראת שמים, וועלכע האט געשיינט ביז די 2־טע וועלט־מלחמה.

יא. די שטאט פארוואלטונג אין קראקא — וויצע־פרעזידענט א איד

אויסער דעם וואס די אידן האבן געהאט וואל־רעכט צום שטאט־ראט, האבן זיי אויך געהאט דאס רעכט געווײלט צו ווערן אלס מיטגליד, טראץ דעם וואס די אידן אין קראקא האבן אריינגעברענגט א גאנץ קליינע צאל מאנדאטן, עס זענען געווען פארשידענע שיכטן ווי מאדערנע און חסידים, דאך האבן זיי געגעבן איינעם פון די 4 וויצע־פרעזידענטן פאר א איד.

מיט א 15 יאר פארן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־קריג איז געווען א אידישער וויצע־פרעזידענט מיטן נאמען "סארע". עס איז נישט צו באשרייבן דאס גוטס וואס דער מענטש האט געטאן, טאג־טעגליך זענען געשטאנען פאר זיינע טירן צענדליגער אידן בעטן פון אים טובות, און ער האט קיינעם נישט אפגעזאגט, נאר געטאן מיטן בעסטן ווילן. זיין שטארבן האט ארויסגערופן ביי די אידישע באפעלקערונג זייער א טיפן טרויער, ווייל נישט תמיד טרעפט מען אזא גוטן מענטש, עס האבן זיך טאקע אין זיין לויה באטייליגט כמעט די גאנצע אידישע באפעלקערונג פון שטאט.

נאך זיין טויט האט די שטאט באשטעטיקט צו מאכן אויך א איד אלס וויצע־פרעזידענט מיטן נאמען "איגנאץ לאנדא". ער איז אויך געגאנגען אין דעם זעלבע וועג וואס "סארע", און געווען זייער א גרויסער בעל טובה פאר יעדן איינעם. איך בין איין מאל געווען ביי אים וועגן א טובה אין אנגעלעגנהייט פון א פענדונג, האט ער דאס תיכף ערליידיקט, געשריבן אויף דעם פענדונג־צעטל עטליכע ווערטער מיט וועלכן מען האט זיך גערעכנט און באלד ערליידיגט.

ער איז אבער נישט לאנג געזעסן אויף דעם בענקל, ווייל ער איז פריהצייטיג געשטארבן, ער איז נישט געווען אזוי אלט ווי "סארע". נאך זיין טויט האט די שטאט פארוואלטונג מער נישט אויפגענומען קיין איד אויף זיין פלאץ. דאס איז שוין זיכער געווען צוליב דעם אנטיסעמיטיזם גייסט וואס האט שוין דעמאלט אנגעהויבן צו בושעווען אין פוילן, אין וועלכן מען האט זיך אנגעשלאגן אויף טריט און שריט, ווי עס ווערט אויספירלעך געשריבן אין די וויטערדיקע קאפיטלען.

יב. דער פוילישער בעאמטער מיטן נאמען "בשורות טובות"

אין קראקעווער שטאטס הויז איז געווען א בעאמטער א עלטערער מענטש וועלכער האט געהאט די אויפגאבע אויסצוטיילן אין אידישן בעצירק פערשידענע מודעות פון שטאדט הויז, דער ערל האט אויסגעניצט זיין אויפגאבע לטובת די אידן, למשל אז ער האט זיך דערוואוסט אז עס שטייט פאר עפעס א צרה פאר וועלכן איד ווי צ.ב.ש. א מסירה אדער א אנדערע צרה, איז ער תיכף געקומען און מודיע געווען פאר דעם איד אז עס שטייט איהם פאר א צרה, פארשטייט זיך אז וויבאלד מען האט שוין פריער געוואוסט האט מען געזוכט עצות ווי אזוי ניצול צו ווערן.

אט האט טאקע ביי אונז פאסירט דאס מען האט 2 מאל געמסר׳ט אז אונזער פאבריק פון הערינג איז נישט איינגעארדנט פארשריפטסמעסיג, דעמאלס איז געקומען דער אויבנדערמאנטער ערל און געזאגט, אז דעם אנדערן טאג קומט א קאמיסיע פון שטאט הויז פארזיגלען די פאבריק. עס איז געווען גענוי ווי ער האט געזאגט. פארשטייט זיך אז וויבאלד מען האט פריער געווואוסט האבן מיר ארויס גענומען די גאנצע סחורה און איבערגעטראגן אין א אנדער לאקאל, ער האט אונז געטהון א גרויסע טובה מיט די פארשטענדיגונג, ווייל די הערינג פאבריק איז געווען דער מקור פרנסה פון די מאמע פאר איהרע 5 קליינע קינדערלאך, במשך די צייט האט מען ערלעדיגט דעם ענין און זיי האבן צוריק געעפנט דעם לאקאל, ווייל דורך פראטעקציע האט מען געקענט אלעס ערלעדיגן. דאס זעלבע איז געווען נאכאמאל ווען זיי האבן פארזיגלט דאס לעהרע לאקאל און מיר האבן געטהון דאס זעלבע וואס דאס ערשטע מאל.

דער בעאמטער האט דורך זיינע מעשים טובים פארדינט דעם נאמען "בשורות טובות", דאס איז געווען זיין בעקאנטער נאמען. ווען מען האט איהם געזעהן פון דערווייטנס אנקומען, האט יעדערער געזאגט: אה! "בשורות טובות" קומט! פארשטייט זיך אז יעדער באטרעפנדער האט איהם געגעבן עפעס אין האנט. עס האט זיך אבער געלוינט.

יג. דער אפשטאם פון דעם נאמען קאזימיערזש

אין דער צייט פון דעם גלות שפאניע האט געהערשט גרויס שנאת ישראל וועלכע איז אנגעפירט געווארן דורך די "שפאנישע אינקוויזיציע", זיי האבן דאן געצוואונגען די אידן זיך צו שמדן, רח"ל. א גרויסער טייל אידן האבן ארויסגעווייזן זייער פיל מסירות נפש, זיך געלאזט פיניקן מיט די גרעסטע יסורים און זיך נישט געלאזט איבערפירן צו א אנדער גלויבן. א גרויסער טייל אידן איז געלונגען זיך צו ראטעווען און זיי זענען אנגעקומען צו די טויערן פון פוילן. דעמאלט איז געווען דער הערשער פון פוילן א קעניג מיטן נאמען "קאזימיערזש וויעלקי" (דער גרויסער קאזימיערזש), די אידן האבן איהם געבעטן ער זאל פאר זיי עפענען די טויערן פון לאנד.

דער קעניג האט זייער פארלאנג באשטעטיקט, נאר בתנאי זיי זאלן דערפאר באצאלן א אומגעהויערע גרויסע סומע. מען דערציילט, אז דער קעניג האט געהייסן אוועקשטעלן א פערד און אויף אים א רייטער און אין האנט זאל ער האלטן א שווערד אויף דער הויך, ווען די אידן וועלן געבן אזוי פיל געלט אין גאלדענע רענדלעך, וועלכע וועלן איבערדעקן אלע צוזאמען, דאס פערד מיטן רייטער און אויך די שפיז, דעמאלט וועט ער מסכים זיין זיי אריינצולאזן. זיי האבן תיכף מסכים געווען צו זיין פארלאנג און האבן די גרויסע סומע געלט אראפגעלייגט.

די שפאנישע אידן זענען געווען זייער רייך און דעריבער האבן זיי געקענט ערפילן דעם רצון פון קעניג. די אידן האבן דאן אויסגעוויילט א דעלעגאציע, וועלכע זאל גיין דאנקען דעם קעניג פאר די גרויסע טובה.

די דעלעגאציע איז באשטאנען פון עטליכע אלטע אידן מיט בערד און פיאות, און מיט ספרי תורות אין די הענט און אזוי זענען זיי געגאנגען צום קעניג איהם צו דאנקען.

דער קעניג האט זיי העפליך אויפגענומען, און אלס דאנקבארקייט האבן די אידן געגעבן א נאמען די הויפט־גאס פון דעם בעצירק ווו זיי האבן זיך כמעט אלע באזעצט, דעם נאמען "קאזימיערזש" אויפן קעניג׳ס נאמען.

אלס אויסדריק און גרויס חשיבות פון אזא סארט דעלעגאציע, האט די מלוכה באשלאסן צו מאכן א אנדענקונג, זיי האבן אויפגעשטעלט א מאנומענט, וועלכעס האט געצייגט ווי די דעלעגאציע, מיט ספרי תורות אין די הענט טרעפן זיך מיטן קעניג "קאזשימיערזש".

דער מאנומענט איז אריינגעזעצט געווארן אין איינע פון די וועגן צו די גאס, אין דעם בנין פון א פאלקס שולע, וועלכע איז געשטאנען אויפן "קאזימיערזש", יעדער דורכגייער האט געזען בולט דעם מאנומענט, וועלכעס איז געווען גאנץ נידעריק אנגעבויט אין וואנט.

אין קריגס־יאר ת"ש האב איך באמערקט, אז ארום דעם מאנומענט איז געווען אויסגעהאקט די וואנט מיטן צווועק דאס ארויסצונעמען, עס איז מיר נישט באקאנט צו דאס איז געווען א באפעל פון די נאציס אדער די פאלאקן האבן דאס געוואלט ארויסנעמען צוליב רשעות, ווייל פאקטיש זענען זיי נישט געווען וויניקער רשעים ווי די נאציס.

א קורצע צייט שפעטער האב איך באמערקט, אז דאס ארט פון מאנומענט איז פארקלאפט מיט ברעטער, איך וויס נישט ביזן היינטיקן טאג וואס איז געווען די אורזאך פון דעם פארקלאפן מיט די ברעטער, צו זיי האבן דעם מאנומענט ארויסגענומען און כדי עס זאל נישט זיין א פוסטער לאך אין וואנט, האבן זיי דאס פארשטעלט, אדער עס איז עפעס געווען א שטערונג ארויסצונעמען דעם מאנומענט; אפשר גאר מצד די פאלאקן וואס האט זיי נישט געפאסט צו שענדן דעם אלטן פוילישן קעניג "קאזימיערזש" און כדי עס זאל נישט אויסשטעכן די אויגן פון די נאציס וואו מען זעט דארטן א קיבוץ פון אידן, האבן זיי עס פארשטעלט.

יד. אנטיסעמיטיזם אין פוילן

עס איז באקאנט אין דער געשיכטע, אז די פאלאקן זענען שטענדיג געווען זייער גרויסע שונאי ישראל, זיי האבן געמאכט תמיד פאגראמען, דער גרעסטער פאגראם אין דער אידישער געשיכטע איז געווען אין יאר ת"ח דורך די אנפירונג פון דעם רשע וצורר היהודים "כמעלניצקי" ימש"ו. א גרויסער טייל פון פוילישע אידן זענען דעמאלט אויסגעמארדעט געווארן אויף א בארבארישן אופן, דערונטער אויך א טייל פון צדיקים וגאוני עולם, צווישן זיי אויך דער באקאנטער צדיק און גאון הדור, דער רב פון די שטאט "נעמערוב" ר' יחיאל מיכל זצל"ה.

די גזירה פון יאר ת"ח איז געווארן פארצייכנט אין די אידישע היסטאריע אלס טרויער־טאג, די גדולים האבן באשטימט דעם טאג פון כ' סיון אלס א יום תענית און טרויער, און פארפאסט דערויף אפיציעלע סליחות, אלץ ווערט נאך אפגעהאלטן ביזן היינטיקן טאג.

שפעטער האט די פוילישע מלוכה געהאט א גרויסן דורכפאל און זי איז געצוליך פארניכטעט געווארן, עטליכע לענדער ווי צ.ב.ש. רוסלאנד, עסטרייך א.א.ו.ו. האבן זיך צוטיילט מיט פוילן און זיי האבן מער נישט געהאט קיין לאנד, אבער ביי דער ערשטער וועלט־קריג איז זיי געלונגען צוריק צו דעראבערן א פוילישע מלוכה, דאס איז געווען א דאנק דעם באקאנטן קעמפער "יאזעף פילסודסקי".

אין יאר תרע"ט, ווען עס האט זיך געענדיקט די ערשטע וועלט־מלחמה, האט עסטרייך פארלוירן דעם קריג און פוילן האט צוריק געוואונען דאס וואס זי האט אמאל פארלוירן, פארשטייט זיך אז נאך אזא וועלטס־קריג איז געבליבן א תוהו ובוהו און אין אזא צייט איז אוממעגליך אזוי שנעל צוזאמענשטעלן א רעגולערע רעגירונג, האט זיך דעמאלט געפונען אין

פוילן א פאלאק מיטן נאמען האלער, איינער פון די קעמפער לטובת פוילן. ער איז געווען א גרויסער רשע און צורר ישראל, האט ער אויסגעניצט די געלעגנהייט, איידער עס איז נאך געשאפן געווארן א רעגולערע רעגירונג און אלץ איז געווען הפקר, און ער האט ארגאניזירט אונטער זיין פירערשאפט א גרעסערע באנדע רשעים, זייער אויפגאבע איז געווען צו באפאלן אידישע הייזער, רויבן, שלאגן און הרגענען ווער עס האט זיך זיי אנטקעגנגעשטעלט, פארשטייט זיך, אז זיי האבן זיך צוגעכאפט צו דער ארבעט מיט גרויס ברען און ארומגעלאפן פון איין הויז צום אנדערן אויספירן זייער אויפגאבע און באפעל פון דעם פירער האלער. זיי האבן זיך געפרופן טאקע מיטן נאמען "האלערטשיקעס".

די אידן, דערזעענדיק אין וועלכן צושטאנד זיי געפינען זיך, עס איז נישטא קיין רעגירונג, און נישט קיין פאליציי, וועלכע זאל שטערן די שוידערליכע מעשים פון אט די רשעים, האבן זיי באשלאסן צו מאכן א אייגענע זעלבסטשוץ. עס האבן זיך געמאלדן פרייוויליג פיל יונגע מענטשן, כדי אנטיילצונעמען אין דער זעלבסטשוץ־אקציע. זיי האבן באקומען וואפן און פאטראלירט אלע אידישע גאסן טעג און נאכט, יעדן אנגריף פון די האלערטשיקעס "רוצחים" האבן זיי צוריקגעשטויסן, אלע אידישע הייזער זענען געווען געשלאסן א גאנצן טאג, כדי זיי זאלן נישט קענען זיך אריינרייסן מיט געוואלד. עס האט געהערשט א גרויסער פחד צווישן אלע אידן, מורא האבנדיק כסדר פאר א גרויסן איבערפאל.

עס האט טאקע פאסירט אמאל ווען עס האבן זיך פלוצלונג געוויזן אין אידישן בעצירק א גרויסע מחנה האלערטשיקעס, כדי דורכצופירן זייערע רוצחישע מעשים, די מאשין־געווער וועלכע איז געשטאנען אויף דעם דאך פון דער קהילה־געביידע האט אנגעהויבן צו קנאלן אויף זיי און זיי זענען זיך צעלאפן ווי די הינט, אזוי זענען די אידישע זעלבסטשוץ מענטשן געשטאנען כסדר אויף דער וואך ביז עס האט זיך געשאפן א געהעריגע רעגירונג. דאמאלס זענען די באנדעס פארשוואונדן געווארן און אידן האבן געקענט פירן א רוהיגן נארמאלן לעבן, ווי פאר דער קריג.

ווי אויבן דערמאנט איז אין די קריגס־יארן, וועלכע האבן געדויערט פון יאר תרע"ד ביז תרע"ח, געלונגען פאר "פילסודסקי" צו שאפן א לעגיאן מיט פרייוויליגע קעמפערס. ער האט אויפגענומען א גרויסן קאמף קעגן די אלע מאכטן ביז עס איז אים געלונגען צו באפרייען גאנץ פוילן פון זייערע הענט.

זיין נאטור איז געווען זייער א שארפע און ער איז געווען א שטרענגער מענטש. צוליב זיין גרויסן זיג איז ער טאקע געווארן דער גאנצער בעל הבית איבער פוילן, ער האט איבערגענומען די שטעלע פון "פעלד מארשאל". טראץ דעם וואס עס איז געשאפן געווארן א פרייע קאנסטיטוציע און דער טאג פון 3־טן מאי איז געווארן פארעפנטליכט צוליב דעם אלץ א מלוכה פייער־טאג, דאך האט פילסודסקי געפירט דאס לאנד מיט זייער א שטארקע האנט, ווי א דיקטאטאר, נישט גערעכנט זיך מיט קיינעמס מיינונג, נאר געטהון אזוי ווי עס איז אים אויסגעקומען בעסער.

אויסער זיין רעגירונגס־פארטיי איז די סאציאליסטישע פארטיי געווען די 2־טע שטארקע פארטיי.

איינמאל האט פאסירט א זייער אינטרעסאנטע זאך, עס האט זיך געשאפן במשך די יארן א גרויסע שפאנונג אין די מלוכה קרייזן צווישן די 2 גרויסע פארטייען, די רעגירונג און די סאציאליסטן. "פילסודסקי", זעהענדיק אז ער קען מיט זיי נישט אדורכקומען, האט ער באוויזן פאלגענדעס:

אין א נאכט האט ער געלאזט צוזאמענעמען אלע גרעסטע אנפיהרער פון די סאציאליסטישע

פארטיי, צווישן זיי, מיניסטארן, "סיים" דעפוטאטן, סענאטארן. (אין פוילן האט עקזיסטירט א "סיים" און א "סענאט", יעדער ענין וואס איז געווארן דורך דעם "סיים" באשטעטיגט, האט געמוזט אויך אדורכגיין דעם "סענאט", וועלכער איז באשטאנען פון א קלענערע צאל דעפוטאטן ווי דער "סיים"). ווי אויך אלע גרעסטע פארטיי־אנפירערס פון גאנץ לאנד און ער האט זיי אוועקגעשלעפט אין א קאנצענטראציע לאגער מיטן נאמען "קארטאס בערעזע", וואו זיי זענען געווען א לאנגע צייט, מען האט זיי דארט געפיניגט מיט דעם ערגסטן וואס קען נאר זיין. אויך האט מען זיי זייער שענדליך באהאנדלט, ווי צ.ב.ש. זיי גענצליך אפגעגאלט ווי די גרעסטע פארברעכער און קרימינאלן.

וואלט נאטירליך געדארפט נאך אזא מעשה, פארקומען גרויסע דעמאנסטראציעס דורך די ארבעטער פארטיי, וועלכע האבן געציילט פיל מיליאנען מענטשן, אבער עס האט קיינער נישט געווואגט צו עפענען א מויל, מורא האבנדיק פאר דעם דיקטאטאר. זיי האבן געווואוסט אז ער איז אימשטאנד אויסצוהרגענען פון זיי גרויסע מאסן. אויף אזא אופן האט ער געפירט דאס לאנד און דערשטיקט אלע סארט קעגנערס פון זיין שיטה.

אויסער דעם וואס די אלגעמיינע פוילישע מאסן זענען געווען אנטיסעמיטן זענען אויך געווען ספעציעלע אנטיסעמיטישע פארטייען, וועלכע האבן שטענדיג געהעצט קעגן אידן און געזוכט פארשידענע מיטלען צו פארשפרייטן דאס אנטיסעמיטיזם צווישן אלע שיכטן, די הויפט פארטיי איז געווען איינע מיטן נאמען נ.ד. (נאציאנאלע דעמאקראטן) מיט יארן צוריק פארן קריג אויסברוך האט זיך פארשמעקט פאר א באנדע סטודענטן צו מאכן א פאגראם אין די אידישע גאסן פון די שטאט לעמבערג, ווער עס איז אדורך געגאנגען די גאס, איז איבערגעפאלן געווארן מיט טויט שלעק, עס האבן זיך באלד גרופירט עטליכע אידן און געשטעלט א ווידערשטאנד, די מלחמה האט זיך פארשארפט צווישן זיי און עס איז געקומען צו גרויסע געשלעג, ביז וואנען א איד האט געהרגעט א סטודענט.

מען קען זיך לייכט פארשטעלן דאס געדודער וואס איז געווארן אין שטאט, וואס הייסט א איד האט געהרגעט א גוי ? ! דער פאגראם האט זיך פילפאכיק פארשטארקט און עס האט געלויערט א גרויסע סכנה פאר אלע אידן פון שטאט.

נאכדעם וואס די פאליציי האט זיך ענדליך איינגעמישט, איז געווארן אפגעשטילט דאס פייער, אבער נישט אויף שטענדיק, יענער טאג איז געווארן באצייכנט אלס א "שווארצער טאג" אין דער געשיכטע. יעדעס יאר, ווען עס איז געקומען דער טאג פון יארצייט פון דעם סטודענט, האבן זיך ארויסגעלאזט די כוליגאנעס, גאנצע באנדעס סטודענטן אין די אידישע גאסן, יעדן אידישן דורכגייער געשלאגן האלב טויט, געהאקט שויבן, גערויבט געשעפטן, אין דעם טאג האבן זיך אידן באהאלטן אין די מייזן לעכער, נישט ארויס אין גאס פאר מורא פון די רשעים. די פאליציי האבן מכלומרשט צוריקגעהאלטן א ביסל, אבער זיי זענען דאך אויך געווען די זעלבע רשעים און הנאה געהאט פון אזא שפיל. די יארצייט פאגראמען האבן אנגעהאלטן ביז צו די קריג.

נישט איינמאל האט זיך געמאכט פאגראמען, געשלעגן און ראבירונגען פון אידישע געשעפטן, אבער פילסודסקי האט געטאן אלעס וואס איז נאר מעגליך צו דערשטיקן אזעלכע סארט העצעס און פאגראמען.

עס זענען אנטשטאנען וועגן דעם 2 מיינונגען : 1) אז ער טוט דאס ווייל ער איז באמת א אוהב ישראל : 2) אז ער איז בכלל נישט קיין אוהב ישראל און אפשר גאר פארקערט, נאר דאס וואס ער שיצט די אידן איז לטובת דעם לאנד, ווייל ער האט גוט פארשטאנען און געוואוסט, אז ער איז

ארומגערינגלט מיט שונאים אין זיין אייגן לאנד, און אזעלכע זאכן הויבן זיך שטענדיג אן ביי אידן און לאזן זיך אויס ביי די פאלאקן, יעדע שטערונג אין לאנד קען ארויסברענגען א גרויסע מהומה אויף פארשידענע געביטן. זיינע גרעסטע שונאים זענען געווען די אוקראינער וועלכע זענען באזיגט געווארן דורך אים, און האבן טאקע געציילט א גרויסער טייל פון דער פוילישע באפעלקערונג. פוילן האט זיך געציילט 35 מיליאן מענטשן, צווישן זיי ארום צען פראצענט אידן.

ווי לאנג ער האט געלעבט איז געווען זייער גוט פאר אידן און מ׳האט נישט פיל געליטן פון די אנטיסעמיטן, דאגעגן גלייך נאך זיין שטארבן (איך געדענק נישט גענוי וועלכן יאר ער איז געשטארבן), עטליכע יאר פארן חורבן, האבן אלע רשעים אויפגעהויבן די קעפ און אנגעפאנגען זייערע אנטיסעמיטישע העצעס, וויסנדיג אז קיינער שטייט זיי נישט מער אין וועג.

ער איז באערדיגט געווארן אין קראקא אין קעניגליכן שלאס וועלכעס האט זיך געהרופן מיטן נאמען ״זאמעק״ (דאס איז די באדייטונג ״שלאס״), דארטן ליגן אלע פוילישע קעניגן. כאטש ער איז נישט געווען פון קיין קעניגליכע משפחה. דאך האט ער געהאט אזעלכע גרויסע פארדינסטן אלס גרויסער קעמפפער וועלכער האט עראבערט פוילן. אין זיין באערדיגונג צערמאניע האבן זיך באטייליגט הונדערטער טויזנטער מענטשן צווישן זיי אויך פיל אידן. אלע פארטייען, אויך אידישע האבן געשיקט דעלעגאציעס צום באערדיגונג׳ס צערעמאניע, דערונטער אויך רבנים, עס איז גראדע געווען אין א שבת׳דיגן טאג, זענען די רבנים געקומען אין בגדי שבת.

דער אנטיסעמיטיזם האט אנגעהויבן בליען פון טאג צו טאג. זיי האבן אנגעפאנגען העצן די פאלאקן זיי זאלן נישט קויפן ביי אידן. די אידן האבן געצויגן א גרויסן טייל פון זייער פרנסה פון די פאלאקן, ווייל דער מסחר איז געלעגן אין אידישע הענט. די רעגירונג האט אויך צוגעהאלפן צו דעם. זיי האבן ארויסגעגעבן א געזעץ פון מאראטאריום אויף 3 יאר, דאס די פאלאקן זענען בי׳ז דעמאלט פריי פון צאלן אידישע חובות. דאס איז געווען זייער א גרויסע צרה פאר אידן. זיי פלעגן זיך שטעלן פיקעטן נעבן די אידישע געשעפטן און נישט געלאזט פאלאקן אריינגיין קויפן. אין די פיקעטינג ליינס האבן מערסטנס אנטייל גענומען די סטודענטן. זיי האבן געשריגן ״נישט קויפן ביי אידן״. אזא סארט באיקאט האט זייער פיל שאדן געטאן די אידישע געשעפטן. מ׳האט גארנישט געקענט טאן צו דעם, ווייל אויך די פאליציי האט אוועק געקוקט. זיי זענען געווען צופרידן פון אזעלכע געשעהענישן.

אין אלע שטעטלאך און דערפער האבן זיי ארויסגעשטעלט פארשידענע קאריקאטורן ווי שלעכט דער איד באהאנדלט דעם פאלאק. זיי האבן מיט דעם אלעם גערייצט די פאלאקן זיי זאלן אליין ווערן זעלבסטשטענדיגע סוחרים. זיי האבן געגעבן די מעגליכקייט פאר וועמען עס האט נאר געוואלט זיך עפענען א געשעפט. אין אלע קליינע שטעטלאך און דערפער האבן די פאלאקן געעפנט אייגענע געשעפטן פון אלע לעבנס מיטלען, און נישט געברויכט מער אנקומען צו קיין אידן. דאס אלעס האט געגעבן א שטארקן פארניכטונגס קלאפ די אידישע סוחרים צו וועלכן מ׳האט גארנישט געהאט קיין עצה.

אויך צווישן דעם נידעריגן קלאס פאלאקן האט זיך אריינגעכאפט דער אנטיסעמיטיזם. צ.ב.ש. עס איז געווען אין קראקא א פלאץ וואו יעדן אנפאנג חודש האבן זיך פארזאמלט פוילישע גוי׳טעס זיך צו פארדינגען אלס משרתים. פון אלע שיכטן פלעגן דארט קומען דינגען משרתים. ווען זיי האבן באמערקט א אידישע פרוי וועלכע האט זיך אויסגעווייולט א משרת, האבן אנדערע געהעצט און געשריגן: ״גיי נישט צו קיין איד״. פארשטייט זיך אז עס האט געהאט א שלעכטע ווירקונג, און זיי האבן טאקע נישט געוואלט גיין צו א איד. זייערע אנטיסעמיטישע העצעס האט

זיך געשפירט אויף יעדן טריט און שריט.

די אנטיסעמיטישע העצעס האבן אזוי ווייט דערגרייכט, אז עס האט זיך געטרויט א מיניסטער אין זיינס א רעדע צו זאגן, אז מען ברויך אלע אידן פארשיקן אויף דעם אינזל "מאדאגאסקאר" (ווי באקאנט איז דער אינזל פאר זיך זייער א געפערליכער, עס הערשן דארט פארשידענע קראנקהייטן און א זייער שוועכע לופט), עס וואלט געווען א ביטערע גזירה פאר אידן וויבאלד אידן זענען שוין געווען באזעצט מיט זייערע פרנסות א.א.וו. שטענדיק האבן זיי נאר אריינגעטראכט ווי אזוי אונטערדריקן די אידן.

לעצטנס האבן זיי געמאכט א נייעם רעגולאמין צו די "סיים" און "סענאט" וואלן אויף אזא אופן, אז אידן זאלן נישט קענען געווײלט ווערן. זיי האבן אבער דאך נישט געוואלט צופיל אויפרודערן און ארויסווייזן עפנטליך דאס רשעות, האבן זיי אריינגעשטעלט אין די רעגירונגס ליסטע עטליכע אידן, אין קראקא האבן זיי ארויסגעשטעלט אויף זייער ליסטע איינעם מיטן נאמען "פאלדעק שפירא", וועלכער איז געווען אנגעשלאסן אין די ארמיי אלס קעמפער פאר פוילן, וועלכע "פילסודסקי" האט געגרינדעט ביי די ערשטע וועלט מלחמה.

טו. אידן באקומען בענקלאך אין סיים און סענאט

אידן האבן דאס אייגנשאפט איבעראל זיך צו שטופן נאך כבוד בענקלעך. טראצדעם וואס פוילן איז געווען באקאנט מיט איר גרויסן אנטיסעמיטיזם, דאך האבן אידן זיך באטייליגט אין די וואלן צום סיים און סענאט. דאס האט נאר פארשארפט און פארגרעסערט דעם אנטיסעמיטיזם.

אלע פארטייען, רעליגיעזע און נישט רעליגיעזע, האבן אויסגעשטעלט קאנדידאטן. עס זענען פארגעקומען גרויסע וואל קאמפן צווישן די אידישע פארטייען, אזעלכעס וואס מ'האט עס נישט געזען ביי קיין שום אנדערע נישט אידישע פארטיי. די גאנצע פראפאגאנדע ביז צום לעצטן מינוט פון וואל יאריד פלעגט אריבער גיין גאנץ רואיג. דאגעגן ביי אידן, אויסער די פיבערהאפטע און גרויסע פראפאגאנדע, פלעגט פארקומען קריגעריין און אפילו ערגערס... יעדער האט געוואלט האבן די זכיה געווײלט צו ווערן אלס דעפוטאט. ערשטנס, איז עס געווען א כבוד, און דאן אויך א גוטע פרנסה.

אבער טראץ די גאנצע ארבעט זייערע איז דאך נישט געלונגען אריינצוברענגען 10 פראצענט פון די דעפוטאטן, ווי עס האט געברויכט זיין. דאס אלעס איז געווען צוליב די צושפליטערונג צווישן די אידישע פארטייען. יעדע פארטיי האט געמאכט שבת פאר זיך. זיי האבן אבער גאר ווייניג געקענט אויפטאן מיט זייער רעפרעזענטאציע, ווייל, ווי באוואוסט, האסט מען תמיד דעם איד.

ווען דער גרויסער אנטיסעמיטיזם האט זיך אנגעהויבן פארשפרייטן אין געפערליכע פארנעמען, האבן די דעפוטאטן פרובירט צו אינטערוועניר ביי די הויכע רעגירונגס פענצטער, אבער זייער באמיאונג איז געווען אומזיסט. זיי האבן גארנישט געקענט אויפטאן, ווייל, כמעט אלע רעגירונגס פיגורן זענען געווען אנטיסעמיטיש געשטימט. עס האט דערגרייכט אזוי ווייט, אז דער פרעמיער מיניסטער "סקלאדקאווסקי" האט עפנטליך געזאגט אין זיינס א רעדע, אז "די פאלאקן מעגן באיקאטירן אידן". זיי האבן מער נישט געברויכט ווי צו הערן אזעלכע ווערטער פון פרעמיער מיניסטער. די לאגע פון אידישע סוחרים איז געווארן א קלאגעדיקע. עס זענען פארגעקומען כמעט

יעדן טאג אומצאליגע באנקראטן. (איך אליין האב געהאט א געשעפט אין צענטער פון שטאט, אין איינע פון די שענסטע גאסן. איך האב אויפגעגעבן דאס געשעפט צוליב דעם גרויסן אנטיסעמיטיזם. ערשטנס, וועז א פאלאק פלעגט אריין אין געשעפט און מיך דערזעז, האט ער גלייך צוריק ארויס מארשירט; צווייטנס, וועז איך פלעג גיין, פארטאגס, עפענען דאס געשעפט, האבן מיך נישט איינמאל די כוליגאנעס אנגעפאלן).

די אלגעמיינע באפעלקערונג האט אויך נישט געקענט פארדייען, צוקוקנדיג, ווי אידישע סענאטארן דרייען זיך אין די הויפט שטאט ווארשא, אריין און ארויס אין די גרויסע געביידעס פון סיים און סענאט. איינמאל האבן זיי באוויזן א גרויסע רשעות, וועז די סענאטארן זענען ארויס פון א זיצונג, זענען זיי אנגעפאלן דעם סענאטאר ר' משה דייטשער פון קראקא, א איד מיט א בארד און פיאות, רעפרעזענטאנט פון אגודת ישראל, און אים זייער מיאוס צושלאגן. מען האט נישט געזען קיין פאליציי פאר די אויגן. זיי האבן תמיד אוועק געקוקט וועז עס האט זיך געהאנדלט וועגן שלעכטס טאן אידן.

די גוי׳אישע דעפוטאטן האבן נישט איינמאל חוזק געמאכט פון די אידישע דעפוטאטן, אין זייער אנוועזנהייט, אן קיין געפיל פון מענטשליכע באציאונג.

דער אנפאל אויפן אידישן סענאטאר, איז ווארשיינליך, געווען ארגאניזירט דורך די פוילישע דעפוטאטן וועלכע האבן נישט געקענט פארטראגן, צוקוקנדיג, ווי אידן זיצן מיט זיי צוזאמען אויף אזעלכע הויכע פאסטנ׳ס, שפעקולירנדיג אזוי ארום זיי פטור צו ווערן, דורך זייער מורא צו קומען אין סענאט.

א טייל אידן זענען געווען ביי דער מיינונג, אז מען ברויך נישט ארויסשטעלן קיין בעזונדערע ליסטעס און ווייל אידישע דעפוטאטן, ווייל סוף כל סוף זענען דאך די אידן דא אין פוילן אומגעבעטענע געסט. מען האט זיי געטהון א טובה וואס מען האט זיי אריין געלאזט, ווי דער אמת איז טאקע געווען, נאר מען ברויך שטיצן די רעגירונגס ליסטע, דורך דעם קען מען פארדינען 2 זאכן, 1) דאס רשעות פון די פאלאקן וועט נישט זיין אזוי גרויס, וועז זיי וועלן זעהן אז אויך די אידן שטיצן די רעגירונג, 2) אין פאל פון אויסניצן א טובה וועגן פארשידענע ענינים וואס פלעגן פארקומען אין לאנד, בעזונדער אין אידישע זאכן, קען מען האבן א טובה נאר פון די דורך אידן געווויילטע דעפוטאטן.

אין דער מיינונג זענען געווען א טייל פון די גרויסע און בעקאנטע רבנים און רבי׳ס. זיי האבן טאקע שטענדיג פאר די וואהלן צום סיים און סענאט, ארויסגעגעבן בריף צו די אידישע בעפעלקערונג צו שטיצן די רעגירונגס ליסטע. פארשטייט זיך אז זיי זענען געווען אנערקענט אויף די טובה וואס א דאנק די פיהל אידישע שטימען איז זיי געלונגען אריין צו ברענגען נאך עטליכע מאנדאטן, און וועז עס האט זיך געהאנדלט וועגן אידישע פראגן, האבן זיי זיך געריכטן מיט די רבנים וועלכע האבן אינטערוועניירט ביי די מיניסטארן און ערלעדיגט לויט זייער פארלאנג.

אין די לעצטע יאהרן פארן קריג איז ארויס א געזעץ פון רבנים און מלמדים קוואליפיקאציע, און אויך אז אלע אידישע קינדער מוזן גיין אין די פאלקס שוהלן גלייך ווי די פאלאקישע קינדער. די גדולי התורה וואס האבן פארשטאנען אז די אלע געזעצן זענען שעדליך פון רעליגעזן שטאנדפונקט, האבן ארגאניזירט א גרויסע אסיפת הרבנים אין די הויפט שטאדט ווארשא, וואו עס האבן זיך באטייליגט רבנים און רבי׳ס פון אלע טיילן לאנד, אלע האבן באשטעטיגט אז די אלע געזעצן זענען געגן די תורה, דער איסור פון שטודירן איז שוין אנגענומען מער ווי עטליכע טויזנד יאהר נאך פון די הייליגע תנאים און אמוראים ווי אויך אין די אלע שפעטערע דורות. אידן האבן

שטענדיג געהאט מסירות נפש נישט צו לאזן שטודירן.

מען האט באשלאסן אויסצווויילן א דעלעגאציע פון גדולי התורה, וועלכע זאלן גיין צום יוסטיץ מיניסטער און איהם געבן צו פארשטיין אז ביי אונז אידן איז דאס א גזירת שמד רח״ל, עס איז געווארן חילוקי דעות צווישן די רבנים וואס פאר א דעלעגאציע מען זאל אויסווייילן. טייל האבן געזאגט אז היות מען ברויך מיט דעם מיניסטער אדורך רעדן דעם גאנצן ענין און איהם געבן צו פארשטיין, מוז מען שיקן אזעלכע רבנים וואס בעזיצן גוט די פוילישע שפראך, אבער דער גרעסטער טייל פון די גרויסע רבי׳ס און רבנים האבן געזאגט, אז דאס איז אבסאלוט נישט אויסגעהאלטן צו שיקן רבנים וועלכע קענען פויליש, ווייל דער אינטערוועניג ביים מיניסטער ברויך צו זיין אז רבנים טארן נישט לערנען און קענען קיין פוילישן, און דא וועט ער זעהן אז עס זענען דא רבנים וועלכע קענען זעהר גוט פוילישן, איז דאך א סימן אז עס איז נישט אזוי שטרענג צו לערנען און צו קענען.

מען האט אלזא אויסגעווייילט א דעלעגאציע פון 2 גדולי תורה וועלכע קענען אבסאלוט גארנישט קיין פוילישן, און וועגן געבן צו פארשטיין דעם מיניסטער וועגן וואס עס האנדלט זיך, האט מען אויסגעווייילט עס זאל מיטגיין דער בעוואוסטער אידישער אריסטאקראט ר׳ דוד שרייבער, דאס איז געווען א בעקאנטער איד אין פוילן, א גרויסער למדן און אויך א גרויסער עושר און זעהר א קלוגער מענטש, ער האט בעזעסן גוט די פוילישע שפראך, און ער איז מיטגעגאנגען אלס דאלמעטשער צווישן די דעלעגאציע און דעם מיניסטער. די 2 גדולים זענען געווען דער חפץ חיים זצל״ה און דער בעלזער רבי זצל״ה.

דער מיניסטער האט זיי זעהר העפליך אויפגענומען. גלייך ווי זיי האבן אנגעהויבן צו רעדן מיטן מיניסטער, האט דער חפץ חיים אויסגעבראכן אין א גרויסן געוויין ווי א קליין קינד. ר׳ דוד שרייבער האט געגעבן צו פארשטיין וועגן וואס עס האנדלט זיך. דער מיניסטער האט באלד געענטפערט אז ער וועט די אלע גזירות גענצליך מבטל מאכן, און עס איז טאקע אזוי געווען, דער מיניסטער האט אין זיין לעבן געוויס קיינמאל נישט מיטגעמאכט אזא מין דעלעגאציע און צו הערן אזא געוויין פון א אלטן גדול פון וועלכן ער איז זעהר נתפעל געווארן. די גזירה איז טאקע מעהר נישט ארויס אין קראפט ביזן ענדע פון פוילן.

טז. די שחיטה גזירה אין פוילן

ווי א באמבע עקספלאדיע האט אבגעשלאגן אין א שיינעם העלן טאג די רעדע פון די סענאטארן פרוי ״פאסטעראוונא״, אין וועלכן זי האט ערקלעהרט און אנגעגעבן פארשידענע מאטיוון וועגן פארבאטן די שחיטה פאר אידן. פארשטייט זיך אז איהרע ווערטער האבן ווי א דונער אבגעשלאגן אין אלע קרייזן פון גאנצן לאנד, סיי ביי די פאלאקן וועלכע זענען בכלל געווען אלע שונאי ישראל און בעזונדער ביי די אויסגעשפראכענע אנטיסעמיטן וועלכע טראכטן שטענדיג אויסצוטיילן צרות פאר אידן, און סיי ביי להבדיל די אידן, ווייל אזא גזירה איז זעהר שעדליך פארן כלל ישראל, אבגערעדט פון דעם וואס פלייש עסן איז א לעבנס פראגע, אבער נאך גרעסער איז די צרה אז נישט אלע מיליאנען אידן וועלן קענען ביישטיין דעם גרויסן נסיון און וועלן מוזן עסן טריפה פלייש.

עס האט זיך אנגעהויבן צו קאכן ווי א קעסל אין אלע רעגירונגס קרייזן, טראצדעם וואס די

צייט איז איבערהויפט נישט געווען גינסטיג פאר אזעלכע זאכן, ווייל היטלער האט זיך געגרייט אנצופאלן פוילן, דאך האט מען יעצט אין דעם אלעם פארגעסן און די קריגס פראגע אוועקגעלייגט אין א זייט און נאר מיט דעם ענין וועלכע די פרוי פאסטעראוונא האט פארגעשלאגן האט מען זיך אינטערעסירט.

כדי צו פארשטארקן די גזירה האט די מרשעת געגומען צו הילף א גלח מיטן נאמען "טשעטשאק" וועלכער האט זיך פארגעשטעלט אלס גרויסער קענער און געלערנטער אין די אידישע תורה געזעצן אין וועלכן ער ווייזט אויף אז שחיטה איז גאר א איסור, זי פון איין זייט און דער רשע און צורר היהודים פון די אנדערע זייט האבן כסדר געפרעדיגט וועגן דעם ענין. די אידישע סיים דעפוטאטן און סענאטארן האבן גארנישט געקענט אויפטון געגן דעם, ווייל די פאלאקן האבן זיך מיט זיי בכלל נישט גערעכנט.

דאס אלגעמיינע רעליגיעזע אידנטום וועלכע זענען צום מערסטנס געטראפן געווארן, מורא האבנדיג אז די גזירה קען ח"ו פארווירקליכט ווערן, האבן טאג און נאכט געטראכט עצות ווי אזוי מבטל צו מאכן דעם ביטערן פארשלאג. טייל אידן האבן געהאלטן אז מען ברויך שארף ארויסטרעטן מיט א באיקאט געגן די רעגירונג אין פאל ווען זיי וועלן אננעמען דעם פארשלאג. אבער דער רעליגיעזער עולם האט גאנץ אנדערש פארשטאנען, אז נאר מיט גוטנס און מיט תחנונים קען מען פועל'ן אפילו ביי די רשעים, אז זיי זאלן נישט מסכים זיין ארויס צוגעבן אזא גזירה.

עס איז טאקע גלייך צוזאמען געקומען א גרויסע אסיפת הרבנים פון די גרעסטע רבנים און רבי'ס, דארט איז בעהאנדלט געווארן דער גאנצער ענין און זיי זענען געקומען צו א בעשלוס אז מען זאל שיקן א דעלעגאציע צום אינערן מיניסטער און איהם געבן צו פארשטיין דעם גאנצן ענין ווי ווייט דאס אידנטום איז געטראפן פון אזא גזירה, אז עס ריהרט אן אין דעם גרעסטן געזעץ פון די תורה.

באלד אין ערשטן טאג פון קריג אויסברוך האבן די פאלאקן געשאסן די מרשעת פאסטעראוונא, זיי האבן זיך דערוואוסט אז זי איז געווען א דייטשער שפיאן, און ווי עס זעהט אויס האבן די דייטשן אנגעארבייט דעם גאנצן עסק, און אונטערגעשטעלט דעם שפיאן, כדי צו פארדרייען די קאפ פון דער רעגירונג. זיי האבן גאנץ גוט געוואוסט אז ביי אזא גזירה קעגן די אידן, וועלן זיך די פאלאקן צוכאפן ווי צו א געבראטנס, און דורך דעם געצליך פארגעסן וואס עס טהוט זיך אויף די דייטש־פוילישע גרעניץ, אז דער דייטש שטייט דארט מיט א מעכטיגע ארמיי, און איז גרייט יעדע מינוט אריין צו מארשירן קיין פוילן, אזוי ווי עס איז טאקע געווען.

יז. קראקעווער אידן עפענען אויף ברייט די טויערן פון הכנסת אורחים פאר די דייטשע ארויסגעטריבענע אומגליקליכע אידן

באלד ווי מען האט זיך דערוואוסט אין קראקא פון דעם ביטערן גורל איבער די דייטשע אידן וועלכע געפינען זיך אין א גרויסע צרה און נויט, האט זיך געשאפן א ספעציעלע הילפס־אקציע־קאמיטעט וועלכע האט אויף זיך ענגומען די הייליגע אויפגאבע צו העלפן די אומגליקליכע אידן וויפל עס וועט נאר זיין מעגליך. אלע מענטשן וועלכע האבן נישט געהאט קיין פאמיליע אדער בעקאנטע צו וועמען זיי קענען זיך וועגן וועגן הילף, האט דער קאמיטעט אריבער געברענגט קיין קראקא. דארט זענען זיי פארזארגט געווארן מיט דעם נויטיגסטן.

די ערשטע אויפגאבע איז געווען צו פארזארגן זיי מיט א דאך איבערן קאפ, א גרויסער טייל זענען איינקוואטירט געווארן אין פריוואטע וואוינונגען לויט דעם פלאץ וואס יעדער האט געהאט, דאס זענען געווען פארמעגליכע מענטשן וועלכע האבן זיך אונטערגענומען זיי אויסצוהאלטן אויך מיט עסן און נויטיגע קליידונג אן קיין באגרעניצטע צייט. די פליטים האבן זיך דארטן געשפירט ממש אזוי ווי ביי זיך אין דער היים. אויסער דעם האבן זיי אויך בעקומען טאשן געלד כדי צו קענען זיך קויפן וואס זייער הארץ באגערט. דאגעגן דעם אנדערן טייל וועלכן עס איז נישט געלונגען צו איינקווארטירן אין פריוואטע וואוינונגען, האט מען פארזארגט געוויסע לאקאלן צום שלאפן, באזונדערע משפחות אדער געמיינזאם. אויך איז געגרינדעט געווארן א פאלקס קיך וואו זיי האבן באקומען גוט צו עסן וויפל זיי האבן נאר פארלאנגט. אויסער דעם אלעם האט מען געטהון צו פארזארגן פאר זיי עקזיסטענצן פון וואנען זיי זאלן קענען ציהען פרנסה בכבוד און נישט ברויכן כסדר אנצוקומען צו מענטשנס נדבות, צו וועלכע די מענטשן זענען קיינמאל נישט געווען געווואוינט.

יח. דער ערשטער מלחמה ארויסטריט פון דעם נייעם "פיהרער" היטלער ימ"ש — אקופירט די 2 לענדער עסטרייך און טשעכאסלאוואקיי — גרויסע צרות פאר די דארטיגע אידן דורך די נאצים

דעם פלאן וואס היטלער האט געשריבן איינצונעמען די וועלט, האט ער טאקע אנגעהויבן אויספיהרן נאך זיין קומען צו די מאכט אין יאהר 1933, די ערשטע כפרה איז געווען דאס לאנד עסטרייך, וואו ער האט אריינמארשירט מיט זיין מעכטיגע ארמיי אן קיין איין שאס, ווייל עסטרייך האט געזעהן זיין גרויסן כח און פארשטאנען אז עס איז אוממעגליך איהם צוריק צו האלטן, איז במילא א שאד יעדער פרוב פון מלחמה וועלכע קען נאר פאראורזאכן אומציליגע מענטשליכע קרבנות.

גלייך מיט זיין אריינמארש האבן געפיהלט דאס ערשטע די עסטרייכישע אידן. ער האט קאנפיסקירט די אידישע פארמעגנס, געשלאגן און געהרגעט און אנגעטהון גרויסע צרות. ווער עס האט געהאט די מעגליכקייט, איז גלייך אנטלאפן זעהענדיג אז דארט איז אוממעגליך צו עקזיסטירן. אויך קיין קראקע זענען אנגעקומען א גרויסער טייל פון די עסטרייכישע פליטים. ווען היטלער האט געזעהן אז עס איז איהם געלונגען איינצונעמען אזא גרויסע מדינה אן קיין איין שאס, האט ער זיך געלאזט וויטער אין וועג און אריינמארשירט קיין טשעכאסלאוואקיי, אויך אן איין שאס. דארט האט ער געטראפן זייער א רייכע אינדוסטריע מיט די נייע מאדערנסטע וואפן. ווי עס איז בעקאנט האט טשעכאסלאוואקיי געהאט אין דער וועלט זייער א גוטן נאמען אין אויסארבייטן די בעסטע און שטארקסטע זאכן. פארשטייט זיך אז אויך די דארטיגע אידן האבן באלד געפיהלט דעם אריינמארש פון די רשעים. ווער עס האט נאר געהאט די מעגליכקייט זיך צו בעפרייען פון זיי האט אנגעוועדעט אלע כחות און אנטלאפן אין אנדערע לענדער וואו עס איז דערווייל געווען שטיל.

יט. "רידז שמיגלי" — דער נייער פוילישער פעלדמארשאל נאך פילסודסקי'ס טויט —

היטלער גרייט צו מלחמה אויף פוילן — מלחמה פאקט צווישן די לענדער דייטשלאנד — איטאליע און יאפאן — שטילער מלחמה פאקט אויך מיט רוסלאנד.

פאר דעם אבשטארבן פון דעם פוילישן פעלדמארשאל "יאזעף פילסודסקי", האט ער אריין געוופן צו זיך זיין רעכטע האנד גענעראל "רידז שמיגלי" און ווי געווענליך איהם איבערגעגעבן אלע מיליטערישע סודות. נאך זיין אבשטארבן איז רידז שמיגלי בעשטעטיגט געווארן אלס נייער פעלדמארשאל. זיינע פעהיקייטן זענען געווען פיהל ווייניגער ווי פילסודסקי'ס, אבער עס איז ווייזט אויס נישט געווען קיין בעסערער.

נאך דעם וואס היטלער האט בעזיגט די 2 לענדער עסטרייך און טשעכאסלאוואקיי, האט ער זיך גענומען צו פוילן. ער האט געפאדערט אז פוילן זאל איהם צוריק געבן אויבער שלעזיען וועלכעס האט געהערט מיט יאהרן צוריק צו דייטשלאנד, אויב נישט רופט ער אויס א קריג און ער וועט עס מיט געוואלד צוריק נעמען. פעלדמארשאל "שמיגלי" האט געהאלטן א שארפע רעדע אין וועלכע ער האט ערקלערט, אז פוילן איז נישט בדעה צוריק צו געבן פאר דייטשלאנד אפילו דעם איינעם קנאפ, אנווייזנדיג אויף די קנעפ פון זיין מיליטערישן מונדיר. היטלער האט קיין סך נישט שפעקולירט, נאר ווי זיין סדר איז געווען, געזאגט און געטהון. ער האט אנגעפאנגען זיך צוגרייטן צום קריג.

וואלט פילסודסקי געלעבט, וואלט ער נישט אזוי שנעל אנגעזאגט קריג, ווייל פילסודסקי איז געווען בעקאנט אלס א גוטער מיליטער מאן און געווען געטריי פארן לאנד, שטארק עקסטרעם, און ער איז געווען גרייט צו אפפערן זעהר פיהל מענטשן און נישט לאזן זיך באקעמפן, דאס האט היטלער זייער גוט געוואוסט, אז אויב יא קריג וועט עס איהם זייער טייער קאסטן, און נאך דעם אלעם איז ער נישט זיכער אז ער וועט אבהאלטן א נצחון, דאגעגן נאך זיין טויט איז ער מעהר זיכער צו באקעמפן פוילן.

כדי צו פארזיכערן זיין נצחון אויף די גאנצע וועלט, האט ער געשלאסן א מלחמה פאקט מיט יאפאן און איטאליע, דער פאקט איז נישט געווען קיין סוד, ער האט איהם פארעפנטליכט, אויך האט ער געמאכט א געהיים מלחמה פאקט מיט רוסלאנד, זיי זאלן בשותפות איינעמען פוילן, דייטשלאנד וועט אנגרייפן פוילן אין וועסט זייט און רוסלאנד אין אסט זייט, וועלכעס איז נעהנטער צו רוסלאנד, מיט אט דעם פלאן וועט איהם געלינגען שנעלער און זיכערער צו באקעמפן פוילן.

עס איז טאקע אזוי געווען. פוילן האט נישט געחלומט אפילו אז רוסלאנד וועט איהר אנגרייפן און דעריבער גארנישט געזאמלט קיין מיליטער אין אסט פוילן, דער דייטש־רוסישער פלאן איז געווען אז דאס וואסער מיטן נאמען "סוען" זאל זיין דער גרענץ צווישן זיי.

ווי בעקאנט איז רוסלאנד געווען זייער א גרויסער שונא פון פוילן. דאס האט זיך געמומען פון די ערשטע וועלטס קריג, וועו פילסודסקי האט זיי בעזיגט און צוגענומען זייער פיהל באדן פון זיי. די קאמוניסטן זענען אין פוילן זייער פארפאלגט געווארן דורך די רעגירונג, פאר די קלענסטע פראפאגאנדע לטובת קאמוניסטן, איז געווען דער אורטייל פון 5־10 יאהר קרימינאל, פוילן האט אלע יאהרן אפילו נישט ערלויבט עס זאל אדורך פליהען א רוסישער עראפלאן איבער איהר טעריטאריע. יעצט האבן די רוסן געהאט א גוטע געלעגנהייט ווי אזוי צוריק צו באקומען זייער געוויבטע באדן.

צווייטער טייל

א. דער נייער דייטשער "פיהרער" דער רשע וצורר היהודים "אדאלף היטלער" ימש"ו — ארויסגעבער פון בוך "מיין קאמף" — זיין פלאן צו באהערשן די גאנצע וועלט — אויסצוהרגענען אלע אידן ח"ו — די ערשטע גזירה ארויס צו טרייבן אלע פוילישע אידן פון דייטשלאנד און ליקווידירן זייערע פארמעגנס

אין יאהר 1933 איז געווייזלט געווארן אלס "פיהרער" פון דעם דייטשן פאלק דער אלט באקאנטער רשע וצורר היהודים אדאלף היטלער ימש"ו. מיט זיינע טאלאנט פוהלע רעדעס וועלכע ער האט שטענדיג געהאלטן (ער האט זיך געערכנט צווישן די גרעסטע וועלט רעדנערס) האט ער בעאיינפלוסט דאס דייטשע פאלק איהם צו ווייזלן. באלד נאך זיין געווייזלט ווערן איז געווען זיין הויפט ארבייט צו ארגאניזירן א גרויסע און שטארקע ארמיי מיט די בעסטע מאדערנסטע וואפן, כדי צו קענען אויספיהרן זיינע פארגעשריבענע פלענער אין זיין בוך "מיין קאמף", צו באהערשן פריהער אייראפע און שפעטער די גאנצע וועלט. אויך זיין פלאן אין בוך אויסצוהרגענען חלילה אלע אידן וועלכע וועלן זיך געפינען אונטער זיין הערשאפט.

אין דייטשלאנד האבן געווארינט א גרויסער טייל אידן וועלכע האבן געציילט 600.000 נפשות, זיי האבן זייער גוט געלעבט מיט די דייטשן און א דאנק דעם האבן אידן געהאט זייער גוטע פרנסות און א גרויסער טייל זענען געווען גרויסע עשירים, דער גרעסטער טייל זענען געווען פוילישע אידן. יעצט, ווען אלע דייטשן זענען געהעצט געווארן דורך דעם נייעם פיהרער (אזוי האט ער זיך גערופן) האבן אלע שונאי ישראל וועלכע מען האט בית יעצט פון זיי נישט געווארט, אויפגעהויבן די קעפ. אויף טריט און שריט האט זיך דערקענט דאס אנטיסימיטיזם. די ערשטע גזירה איז געווען אז אלע אידישע חובות ביי די דייטשן זענען פארפאלן (אין דייטשלאנד איז א גרויסער טייל פון די אידישע פרנסות בעשטאנען וואס זיי האבן פארקויפט פאר די דייטשן אויף ראטעס אבצאהלונגען). דער געזעץ איז געווען א גרויסער חורבן פאר די אידן. אלע פרנסות זענען געבליבן שטיין און די חובות האבן זיי מעהר נישט געקענט קאסירן. ווער עס האט געהאט א ביסל שכל און פארשטאנען וואס פון די רשעות׳דיגע העצעס קען ארויסקומען, האט שנעל ליקווידירט די פארמעגנס פאר יעדן פרייז, און ווען עס איז אפילו נישט געלונגען זיי צו ליקווידירן, זענען זיי אנטלאפן פון דארט טראכטנדיג אז ווייניגסטנס זאלן זיי כאטש ניצול ווערן מיטן לעבן, און אלעס געלאזט ממש הפקר.

עס האט טאקע נישט לאנג געדויערט און עס איז ארויס א געזעץ אז אלע פוילישע אידן מוזן זאפארט פארלאזן דייטשלאנד. זיי האבן געכאפט די אידן מיט געוואלד און זיי אריבער געשטעלט איבער די גרענץ אויף די פוילישע זייט אין א שטעטל מיטן נאמען "זבאנשין". דער גרעסטער טייל פון זיי זענען געבליבן ארעם און נאקעט, מען האט זיי גארנישט געלאזט מיטנעמען פון זייערע פארמעגנס, א גרויסער רחמנות איז געווען אויף די מענטשן. מענער פרויען און קינדער זיינען מיט איינמאל פארטריבן געווארן פון זייערע שיינע הייזער און דירות, און יעצט זיינען זיי געבליבן אן א

דאך איבער זייער קאפ. די פוילישע אנטיסעמיטן האבן נישט געוואלט אריין לאזן די אידן אין לאנד, צווישן די פארטריבענע אידן האבן זיך געפונען אזעלכע וואס האבן געהאט בעקאנטע און פאמיליע און האבן געוואלט אריין פאהרן צו זיי, אבער די פאלאקן האבן נישט געלאזט, נאר זיי האבן געמוזט בלייבן אין יענע שטעטל מיט די שווערסטע באדינגונגען, סיי מיטן עסן און סיי מיטן שלאפן.

מען האט פארלייגט א סאך ארבעט ביי די רעגירונג אז זיי זאלן מסכים זיין אריין צו לאזן די אידן אין לאנד. עס איז ענדליך געלונגען צו פועל׳ן ביי זיי און א גרויסער טייל זענען אריין געקומען אין פארשידענע שטעדט און שטעטלאך, יעדערער וואו ער האט נאר געהאט עפעס בעקאנטע אדער משפחה. א טייל איז געלונגען צו פאהרן אין אנדערע לענדער.

פוילישע אידן האבן צוליב די גזירה בעשלאסן צו מאכן א באיקאט אויף די דייטשע סחורות וואס זיי פלעגן קויפן אין דייטשלאנד, און נישט נאר וואס זיי האבן צוריק געצויגן די באשטעלונגען נאר אפילו די סחורות וועלכע זענען שוין אנגעקומען, האבן זיי אויך צוריקגעשיקט.

וועגן דעם באיקאט זענען געווען פארשידענע מיינונגען, א טייל האבן געהאלטן דערפון און א טייל האבן געזאגט אז דאס קען פאראורזאכן נאך מער רשעות ביי די היטלעריסטן און אידן וועלן דורך דעם מער ליידן. יעדער האט געטהון לויט זיין פארשטאנד. יעדנפאלס האט דאס ארויסטרייבן אידן פון דייטשלאנד אנגעמאכט א גרויסע בהלה אויף אלע אידן פון פוילן, ווי געווינליך אין אזא צייט פיהלט מיט יעדער איד דעם צווייטנס ווייטאג.

ב. דייטשע שפיאנאזש ארבעט אויס פארשידענע סיסטעמען צו פארדרייען די קאפ פון די פאלאקן — די פוילישע פאליציי בעקומט א אויפטראג ספעציעל אנטהון צרות פאר די אידישע סוחרים

מיר האבן שוין דערמאנט אז די דייטשע שפיאנאזש האט געהאט א גרויסע ווירקונג אין פוילן, אז דאס געזעץ פון די גזירה אויף די שחיטה, האט געשטאמט פון די בעקאנטע מרשעת סענאט מיטגלידערן פרוי פאסטעראוונא, וועלכע איז געווען א דייטשער שפיאן. זיי האבן אבער ווייטער געזוכט אנדערע מיטלען ווי אזוי צו פארדרייען די קעפ פון די פאלאקן כדי זיי אבצוועגדן פון אבגעבן זיך א רעכענונג אז אונטער זייערע פלייצעס שטייט א ריזיגע גרויסע ארמיי, וועלכע איז גרייט יעדע מינוט אריין צו מארשירן קיין פוילן. און זיי האבן געוואוסט אז דאס קען נאר זיין אויב די פאלאקן וועלן האבן צו טהון מיט די אידן, זיי וועלן זיך צו דעם צוכאפן און גארנישט קוקן וואס עס טהוט זיך אונטער זיי. אלע פוילישע פאליציי האבן בעקומען א שטרענגן באפעל אנצוטהון צרות פאר די אידישע סוחרים מיט וואס עס איז נאר מעגליך. די פאליציי האבן זיך ארויס געלאזט איבער די גאסן און געגאנגען פון איין אידישן געשעפט צום אנדערן, וואו זיי האבן געזוכט עבירות און זיך אנגעכאפט ממש אין די גלאטע וועגד ווי צ.ב.ש. דאס זעקל ברויך שטיין אין יענעם ווינקל פון געשעפט נישט אין דעם ווינקל. דער קרעמער האט אויפן ארט באקומען א שטראף פון 1 זלאטע. דאס קעסטל שטייט נישט גלייך, דער פרייז ליגט נישט אויף זיין פלאץ, דער זייגער גייט נישט פונקטליך און ענליכע נארישקייטן פאר וועלכן מען האט געמוזט תיכף בעצאלן שטראף 1 זל.

אויך צו מיר זענען זיי אמאל אריין געקומען אין געשעפט און אויסגעטראכט א נארישקייט וועלכעס איז געווען הוילע ליגנד, דער פאליס נעמט שוין ארויס זיין ביכעלע און פארלאנגט א זלאטע. ניין ! — זאג איך איהם — דו זאגסט ליגנד און איך וועל דיר נישט בעצאלן קיין געלד שטראף. — אויב אזוי — זאגט ער — וועט ער מיר מאכן א שטראף אנצייגע — און ער פארשרייבט מיין נאמען אין זיין ביכעלע, וועלכעס עס שטייט נאך דארטן פארשריבן ביזן היינטיגן טאג.

אזוי האבן זיי געארבעט יעדן טאג, דאס איז געווען 2 וואכן פאר דעם קריגס אויסברוך. פארשטייט זיך אז אזעלכע אפענע רשעות וועלכעס מען האט ביז היינט נישט געזעהן האט אנגעמאכט א גרויסע בהלה צווישן די אידן.עס האט קיינעם נישט געקענט חלומען אז דאס איז א שטיקל ארבייט פון די שפיאנען.

ג. הויכע מיליטערישע פערזענליכקייטן ארבעטן שפיאנאזש לטובת די דייטשן — אמוניציע פאבריקן ארבעטן אויס פאלשע אמוניציאן — צו שפעט געכאפט די אלע זאכן

די שפיאנאזש אגענטן האבן זייער גוט געארבעט אויף אזוי ווייט, אז עס איז זיי געלונגען צו דערגרייכן צו גאר הויכע מיליטערישע פערזענליכקייטן וועלכע זענען פאראנטוואורטליך אויף די גרעסטע און וויכטיגסטע פונקטן. דאס אלעס האט זיך ארויס געוויזן ווען עטליכע טעג פאר דער קריגס אויסברוך איז אנגעקומען א מיליטערישע קאנטראלע כדי צו קאנטראלירן אלע וואפן, אויב זיי זענען אין ארדענונג אויסגעארבעט. זייער ערשטער באזוך איז געווען אין די גרעסטע אמוניציאנס פאבריק אונטער דעם נאמען "מאשציצע" (דער נאמען איז געווען נאך דעם פארשטארבענעם פרעזידענט איגנאץ מאשציצקי), דארט האט די קאנטראלע געטראפן זייער א גרויסער חורבן. אלע זעמטליכע אמוניציעס זענען געווען פאלש אויסגעארבעט. די קוילן זענען געווען אביסל קלענער אדער גרעסער ווי עס האט זיך געפאדערט אריין צו פאסן אין די געווער. אלעס איז געווען אומנוצבאר. כמעט דער גאנצער אנגעארבעטער סטאק וועלכעס איז געווען גרייט צו שיקן אין פראנט, און איז געארבעט געווארן יאהרן לאנג, איז יעצט מעהר נישט ווערט געווען ווי אויסגעשאסענע קוילן.

איך האב דאס בייגעווואוינט מיט מיינע אייגענע אויגן בשעת מיר זענען אנטלאפן פארן דייטש און זיך געטראפן אין וועג מיט דעם אנטלאפענעם פוילישן מיליטער. די דייטשע אוויאנען זענען געפלויגן איבער אונזערע קעפ. די זעלנער האבן גענומען שיסן אויף די אוויאנען, אבער אומזיסט איז געווען זייער ארבייט, מען האט געמוזט ציהען דאס צינגל און דרייען דאס געווער אהין און אהער, אבער קיין איינציגע קויל קומט נישט ארויס, פארשטייט זיך אז דאס האט ארויסגערופן זייער גרויס אויפרעגונג צווישן אלע סאלדאטן און זיי האבן געשאלטן די רעגירונג מיט די רעכטע פוילישע קללות, די דייטשע פילאטן זענען געפלויגן אין דער הויך גאנץ רוהיג, וויסנדיג אז די פוילישע קוילן וועלן זיי בעשטימט נישט טרעפן...

ד. עס דערנענטערט זיך די 12־טע שעה פאר דער קריגס אויסברוך — פוילישע מיליטער בעלייגט די גרענץ — דער פארמעסט צווישן די דייטשע מאטאריזאציע און די פוילישע

פערדלאך — בעפאר דעם אריינמארש באמבאדירן די דייטשן אלע וויכטיגסטע פונקטן

יעצט האבן שוין די פאלאקן ערנסט געזעהן אז די דייטשן זענען גרייט מיט א שטארקע מאטאריזאציע ארמיי אריין צו מארשירן קיין פוילן, זיי האבן זיך שוין ענדליך אבגעלאזט פון זייערע פאנאטישע אנטיסעמיטישע שטיקלאך, מען מוז גיין קעמפען געגן דעם גרויסן שונא וועלכער איז גרייט זיי איינצושלינגען. נישט ווייט פון מיין געשעפט האב איך געזעהן דורכפאהרן צום פראנט אומצעהליגע באנען טאג און נאכט, פוהל געפאקט מיט סאלדאטן. זיי זענען באגריסט געווארן פון די גאנצע בעפעלקערונג וועלכע זענען געווען אנווענד אין גאס בשעת זייער דורכפאהרן מיט הארציגע ברכות. די אומשולדיגע סאלדאטן זענען געפאהרן צום פראנט אזוי ווי בהמות צו די שחיטה, נישט וויסנדיג וואס עס טהוט זיך אונטער זייערע פלייצעס.

צוליב 2 סיבות האט פוילן פארלוירן די קריג און טאקע באלד דעם ערשטן טאג: 1) דאס דייטשע מיליטער איז געווען זעהר גוט אויסגעשולט, אוסער דעם איז אלעס געווען מאטאראזירט, טאנקען, קאנאנען און אלע קריגס געברויכן, דאגעגן האט פוילן איבערהויפט נישט פארמאגט קיין מאטאריזאציע, די בעסטע קריגס געברויכן ווי צ.ב.ש. טאנקען, קאנאנען א.ז.וו. איז געווארן געשלעפט נאר דורך פערדלאך. פארשטייט זיך אז עס איז דא עפעס א אונטערשייד צווישן פערד און מאטאר. די פערדלאך האבן בשום אופן נישט געקענט קאנקורירן מיט די מאטארן. אמאל מוזן זיי עסן, אמאל רוהען און אמאל עפעס אנדערש... אזוי פיהל ק״מ וואס די פערד האבן זיך אנגעשלעפט א גאנצן טאג האבן די מאטארן אנגעיאגט אין 1 שעה. 2) די גרעסטע קעפ אין די רעגירונג ווי אויך אין מיליטער זענען געווען אונטערגעשטעלט אלס דייטשע שפיאנען, אזוי אז אויסער דעם וואס זיי האבן אויסגעלייפערט פאר דעם דייטש אלע וויכטיגסטע איסטרעטעגישע פונקטן פון די פוילישע ארמיי און אלע וויכטיגסטע פאבריקן, האבן זיי פראווואצירט אין די אמוניציאנס פאבריקן פאלשע קוילן און אין אלגעמיין אלעס פארראטן, צוליב די 2 סיבות האט פוילן פארלוירן די קריג נאך איידער זי האט אנגעפאנגען.

דאס איז געווען דעם 1 אקטאבער 1939 אין א פרייטאגדיגן טאג. וועו איך בין געגאנגען האלב 6 אינדערפרי צום דאוונען, האב איך באמערקט אויף דעם הימל פליהען עראפלאנען, וועלכע האבן געצויגן גרויס אויפמערקזאמקייט צוליב דעם גרויסן גערודער וואס זיי האבן געלאזט הערן. יעדער דורכגייער הויבט אויף די אויגן צום הימל אלס נייגעריקייט צו וויסן וועו די עראפלאנען זענען, די פאלאקן שרייען ״אה טא נאשע״ (דאס זענען אונזערע). אויפן גאס און אין ביהמ״ד גרופירן זיך תיכף אידעלאך, איינער פרעגט דעם אנדערן די בעדייטונג פון די עראפלאנען, קיינער ווייס אבער נישט קלאר, מען רעכנט אז די פאלאקן מאכן איבונגען און לופט פראבעס וועלכע איז א נארמאלע ערשיינונג פון צייט צו צייט. מיט דעם גוטן בארוהיגטן געוויסן שטעלט זיך דער עולם דאוונען און מען טראכט נישט מעהר פון קיין שום שלעכטס, ווייל עס קען דאך אנדערש נישט זיין.

עס דויערט אבער נישט לאנג און עס הערן זיך קולות וברקים אומאויפהערליך וואס אמאל מיט א שטארקערן טעמפא. יעצט פארשטייט שוין יעדער איינער אז דאס איז נישט קיין פוילישע מאנעווערס נאר דאס זענען ליידער דייטשע באמבארדירער עראפלאנען. אט זעהט מען שוין אין אלע עקן פון שטאדט געדיכטע רויך וואלקענעס וועלכע פארטונקלען ממש דעם הימל פון די שריפות וואס די באמבעס האבן פאראורזאכט אין אלע גרעסטע פאבריקן, זיי האבן גענוי געצילט אויף יעדן פונקט, זעהט אויס אז די שפיאנאזש האט זיי אלעס גענוי איבערגעגעבן, פון די באמבעס זענען אויך געווען זייער פיל מענטשליכע קרבנות. דער עולם פון בית המדרש לויפט שנעל א היים.

אויך די גאסן ווערן גענצליך אויסגעליידיקט פון מענטשן כדי נישט באשעדיגט צו ווערן פון וועלכע באמבע, א טויט שטילקייט הערשט אין די גאנצע שטאדט, עס הערן זיך נאר דאס ברומען פון די דייטשע באמבארדיר עראפלאנען און פון די פוילישע יעגער עראפלאנען וועלכע חלומ׳ען נאך צו פארטרייבן דעם שונא. דער גרויסער רעש האט יעדן צוטומלט און דאס אומאויפהערליך באמבארדירן האט צובראכן אלעמענס הערצער. די גאנצע שטאדט איז געווען אין משך פון דעם פרייטאגדיגן טאג שעה׳ן לאנג איינגעהילט אין פייער און רויך. קיינער האט נאך דערווייל נישט געוואוסט וואס עס טהוט זיך אויפן פראנט, פארנאכט האט מען שוין געהערט די טרויעריגע בשורה, אז דאס דייטשע מיליטער האט איבערגעטראטן די פוילישע גרעניץ ביי אויבערשלעזיען, מיט זייער פארביטערטע הערצער האבן אידן אויפגענומען די ביטערע ידיעה, וויסנדיג וואס פאר א רעזולטאטן דאס קען ברענגען.

ה. מיינונגס פערשידנהייטן וועגן דעם דייטשן אריינמארש קיין פוילן — פרייטאג און שבת האט מען נישט געהאט קיין קלארע ידיעה פון פראנט — זונטאג פריה דער גרויסער צוריקמארש פון די פוילישע ארמיי — אומצעהליגע טויטע און פארוואונדעטע סאלדאטן — גרויל פראפאגאנדע פון דעם פוילישן מיליטער פארשפרייטן די שטעדט

מיר האבן פארגעשטעלט די לאגע פון דעם פרייטאגדיגן טאג ווען עס האבן זיך געהערט די באמבארדירונגען און געזעהן די גרויסע שריפות, אבער פונקטליך וואס עס האט זיך אבגעשפילט אויפן פראנט האט קיינער נישט געוואוסט, יעדער איינער האט געזאגט ווי עס איז איהם איינגעפאלן, דער דייטש זיגט אדער דער פאלאק. יעדנפאלס, האט די קריגס שטימונג זייער שטארק געהערשט און בעאומרוהיגט אלע מענטשן בכלל און די אידן בפרט, ערשט זונטאג גאנץ פריה האט מען שוין געזעהן גאנצע שוואדראנען מיליטער מאכן דעם ריקצוג פון פראנט, זיי דערציילן אז דער דייטש האט אריין מארשירט מיט אזא מין שטארקן כח, קאנאנען, טאנקען און אוויאנען, וועלכעס פוילן איז אבסאלוט נישט אימשטאנד זיי צוריק צו האלטן. דאס ביסל צייט וואס זיי האבן געפרובט צו שטעלן א ווידערשטאנד האט געקאסט זייער פיהל קרבנות פון טויטע און פארוואונדעטע. אין די ערשטע פאר שעה איז פוילן שוין געווען פארלוירן, דאס מיליטער האט באקומען א באפעהל צוריק צו מארשירן און מען וועט פרובירן טיפער אין לאנד צו ארגאניזירן א ווידערשטאנד, אפשר וועט דאך געלונגען צוריק צו האלטן דעם שונא, זיי האבן אויך באקומען א אויפטראג צו פארשפרייטן גרויל פראפאגאנדע אין די שטעט און שטעטלאך וואו דאס מיליטער מארשירט צוריק, אז דער דייטש הרגעט אויס אלע מענער וואו זיי קומען נאר אריין.

די גאסן זענען געווען פוהל מיט אידן צוקוקנדיג זיך צו דעם ריקצוג, זעלבסטפארשטענדליך האט די פראפאגאנדע אנגעמאכט א גרויסן פחד אויף אלע מענטשן, עס איז געווארן א שלעכטע שטימונג צווישן כמעט אלע גאסן שטייערס, בעזונדער הערנדיג וואס דאס מיליטער זאגט אז מען הרגעט אויס אלע אידן פון גרויס ביז קליין. עס איז אלזא נישטא קיין אנדער עצה נאר צו אנטלויפן וואס טיפער אין לאנד ווייל דאס מיליטער האט אויך געזאגט אז זייער פלאן איז אויפצושטעלן א נייעם פראנט.

יעדערער איז באלד אהיים געלאפן, שנעל צוזאמען געפאקט זיין פעקל און זיך געלאזט אין

וועג אריין. דאס לויפן האט נישט געהאט קיין געוויסן ציהל נאר צו דערווייטערן זיך פון שונא ווי ווייט מעגליך, כדי נישט אריין צו פאלן אין די הענד פון די דייטשע מאסן מערדער. אט זעהט מען שוין אין אלע גאסן גאנצע גרופעס מענער מיט די פעקלאך אויף די פלייצעס און מען לויפט.

מיר האבן זיך נישט געקענט אזוי שנעל דעצידירן צו דעם ביטערן וואנדער גורל, איבערלאזן די היים, די פאמיליע ממש אויף הפקר, און וועג ווייס וואס אויפן וועג קען מיט אונז פאסירן, ווייל דער שונא באהערשט דאך אויך די לופט און וועג קען זיך דען אויסהיטן פון די באמבעס, מיר האבן דעריבער באשלאסן דערווייל צו וואַרטן.

מאנטאג אינדערפרי ווען מיר זענען ווידער ארויס אין גאס, זעהען מיר ווי עס שטראמען פון אלע עקן פון שטאדט מענער פון פארשידענע שיכטן, זאגאר אונזער גלייכן, אט דער גרויסער פאניק האבן דאס מארשירנדע מיליטער אנגעמאכט ביי זייער ריקצוג, אויך אידישע סאלדאטן האבן דאס זעלבע געזאגט און מיר האבן געגלויבט אז עס איז ריכטיג. (לויט ווי עס האט זיך שפעטער ארויסגעוויזן איז די ידיעה פון די מיליטער נישט געווען קיין ריכטיגע, אמת טאקע אז וועג די דייטשן זיינען אריינגעקומען אין וועלכן ארט עס איז, האבן זיי זיך געמומען דאס ערשטע צו די ביסל אידעלאך, זיי געשלעפט צו די שווערסטע ארבעט, און אויך מכבד געווען מיט ביטערע שלעק, עס פלעגן אויך פארקומען קרבנות, אבער נישט אויף אזא שרעקליכן אופן ווי דאס פוילישע מיליטער האט געשילדערט. די כוונה פון די גרויל פראפאגאנדע דורך די געגנערלן און אפיצירן איז געווען כדי אבצושרעקן דעם עולם זיי זאלן אנטלויפן און כדי זיי זאלן האבן מיליטער קראפט אין פאל ווען עס וועט זיי געלינגען צו ארגאניזירן א נייעם פראנט, ווי זיי האבן געפלאנט. דער פלאן איז טיילווייז געלונגען און עס זענען אנטלאפן מאסן מענטשן, אבער דעם ציהל האבן זיי נישט עררייכט, ווייל עס איז נישט געווען מעגליך אויפצושטעלן א נייעם פראנט, זיי האבן געהאלטן אין איין לויפן און זיך נישט געקענט אבשטעלן אויף איין שעה, אזוי שרעקליך האט זיי דער דייטש געטריבן, דאגעגן האט דאס אנטלויפן פארשאפט גרויסע צרות פאר די אידן).

מיר בעשליסן נישט צו זיין קליגער ווי אלע מענטשן ווען מיר זעהען שוין ווי גאנץ חסידישע אידן און אויך עלטערע מענטשן אנטלויפן, וועלן מיר זיך אויך לאזן אין וואנדער וועג, עס איז טאקע זעהר שווער דער באשלוס, אבער וואס טהוט מען נישט צו ראטעווען דאס לעבן, מיר זענען פוהל מיט האפענונג און בטחון אז השי"ת וועט יעדן איינעם העלפן אוואו ער וועט נאר זיין. מיר געהען אהיים און לייגן פאר דעם באשלוס פאר די פאמיליע און מיר גיבן זיי צו פארשטיין אז עס קען אנדערש נישט זיין. באין ברירה האבן זיי צו דעם בעשלוס מסכים געווען.

מיר פאקן זיך צוזאמען די זאכן וועלכעס איז בעשטאנען פון טלית און תפלין, עפעס עסן און אביסל וועש, מעהר האט מען נישט געקענט מיטשלעפן מיט זיך געהענדיג צו פוס. פון אונזער משפחה האבן מיר 4 ברידער בעשלאסן צו געהן. איך (פארהייראט) מיין אינגערער ברודער יצחק (פארהייראט) און נאך 2 אינגערע ברידער, שמעון יעקב און יוסף, דאגעגן מיין עלטסטער ברודער פתחי׳ איז געבליבן אין דער היים, ער האט נישט געקענט גיין ווייל זיין פוס איז נישט געווען אין ארדענונג, נאך פון קינדווייז האט ער געליטן אויף א שוואכקייט. מיר האבן זיך אנגעשלאסן צוזאמען מיט א גרופע פון אונזערע חברים, דער זאמל פונקט איז געווען ביי די מאמען אין שטוב, דארט זענען אויך געווען אנוועזנד אונזערע פרויען.

מיר האבן זיך געזעגנט מיט די גאנצע פאמיליע ביי וועלכן אלע האבן אויסגעבראכן אין א גרויסן געוויין פון זייערע טיפע הערצער, ווייל וועד ווייס וואס עס קען אויפן וועג פאסירן, אין דער צייט וועז די גאנצע לופט איז אנגעצונדן מיט דעם גרעסטן קריגס פייער, כסדר שיסעריען און

באמבארדירונגען. דער סיסטעם פון די דייטשן איז געווען, בעפאר זיי האבן אריינמארשירט אין וועלכע שטאט עס איז, האבן זיי שרעקליך באמבארדירט, כדי אנצומאכן א גרויסע בהלה סיי צווישן די מיליטער און סיי צווישן די אלגעמיינע באפעלקערונג, אזוי אז יעדער וואס לאזט זיך אין אזא צייט אין וועג געפינט זיך אין א גרויסע סכנה. דאס האט יעדערער געוואוסט און דאך האט דער גרעסטער טייל מענטשן באשלאסן צו אנטלויפן רעכענענדיג אפשר וועט דאך געלינגען צו ראטעווען זיך דאס לעבן פון די דייטשע רוצחים.

אויך אונזער פאמיליע האט פארשטאנען אז מען מוז דעם געפעהרליכן שריט מאכן, זיי האבן אונז געוואונטשן פיהל ברכות און הצלחה, מיר זאלן זוכה זיין זיך צו זעהן מיט פיהל פרייד און נחת.

אין הויף האבן געווארט אונזערע חברים מיט וועלכע מיר האבן זיך געוואלט צוזאמען האלטן, מיר זענען נישט געווען די איינציגע וואנדערער, דער גאנצער וועג איז געווען בעלייגט פון הונדערטער מענטשן, יונג און אלט וועלכע האבן בעוויזן מיט דעם גרעסטן טעמפא צו פארלאזן די שטאדט קראקא, יעדע גרופע האט געהאט א געוויסן ציהל וואו אהין צו לויפן ד.ה. אין וועלכן שטעדטל צו פאבלייבן, וועגן אונזער ציהל האבן מיר באשלאסן, היות מיר פאהרן יעדעס יאר אויף די הייליגע טעג קיין בעלז, וועלן מיר אויך יעצט זיך לאזן אין דעם וועג וועלכער ציהט קיין בעלז, דאס איז נישט געווען קיין קלייניגקייט אזא מארש צו מאכן, פון קראקא ביז בעלז אין געווען מיט די באן 330 ק״מ. אונזער רעכענונג איז געווען אז במשך די וואך וועלן מיר אנקומען קיין בעלז.

ו. גרויסע שווערקייטן ביי דעם מארש — געפערליכע באמבארדירונגען אויפן וועג — שטערונגען דורך די גרויסע היצן — אויך דורך דעם פוילישן מיליטער

באלד ווען מיר זענען נאר אביסל געגאנגען, האבן מיר שוין געמוזט איבערייסן דאס גיין, ווייל דער גאנצער הימל איז געווען שווארץ פון די אוויאנען וועלכע האבן אונאויפהערליך געווארפן באמבעס ווי א האגל און רעגן, פארשטייט זיך אז אונטער אזעלכע בעדינגונגען האט מען נישט געקענט גיין נאר כסדר אריין געלאפן אין א בונקער כדי אויסצומיידן די גרויסע סכנה. ווען עס איז געווארן אביסל שטיל, האבן מיר זיך געלאזט ווייטער גיין, אבער אזעלכע שטערונגען האבן מיר כסדר געהאט. ביז מיר זענען ארויס פון שטאט האט זייער לאנג געדויערט.

ענדליך קומען מיר שוין ארויס אויפן שאסיי. די היץ איז אויסערגעווינליך גרויס, די וואסער רעזערוון וואס מיר האבן מיטגענומען האבן זיך שנעל אויסגעלאזט, יעצט מוזן מיר אנקומען צו די טובות פון די פאלאקן, בעטן ביי זיי אביסל וואסער, ווייל אין די דערפער האבן געוואוינט צום מערסטנס פאלאקן פויערן, אבער נישט אלע פאלאקן האבן אונז געווארלט דערלאנגען אפילו א טרונק וואסער. עס האט זיך אפילו אפט געטראפן וואס זיי האבן אונז אנגעגאסן מיט עמערס וואסער פון קאפ ביז די פיס און צוגעגעבן א היבש ביסל אנטיסעמיטישע קללות.

דאן האבן מיר אויך געהאט שוועריגקייטן פון דעם פוילישן מיליטער וועלכע זענען אויך אנטלאפן גלייך מיט אונז און האבן אויסגעפילט דעם גאנצן וועג, יעצט זעהען מיר וואס פוילן האט פארמאגט. די גרעסטע קאנאנען און מאשין געווער זענען געשלעפט געווארן דורך פערדלאך. אבער טראץ דעם וואס זיי זענען אויך אויף גרויסע צרות, זיי פארלירן דאס פאטערלאנד און עוואקואירן פון זייערע היימען, האבן זיי דאך נישט נאכגעלאזט פון זייער רשעות וועלכעס איז אין

זיי איינגעווארצלט פון אלע יאהרן. די פערד רייטער זענען ארויף געריטן אויף אונז און געשטערט מיט דעם אונזער גיין, אויסער די סכנה וואס עס האט פאראורזאכט דאס מיר זענען שיעור צוטראטן געווארן דורך די פערד.

מיט אזעלכע שווערigקייטן זענען מיר איין געקומען אין דעם שטעטל באכניא וועלכעס איז ווייט פון קראקא בערך 50 ק״מ.

ז. די בהלה צווישן די באכניער אידן — מיר נעכטיגן ביי אונזער קוזין — פלאן פרי אויפצושטיין און ווייטער מארשירן — אונזער ציל אנצוקומען אויף ראש השנה קיין בעלז

מיר קומען אריין אין שטעטל, אין די גאסן איז פינסטער, חושך, לויטן געזעץ מוז עס זיין פארדונקלט, דאך באמערקן מיר מעהרערע גרופעס אידן פון פארשידענע שיכטן וועלכע שטייען אין די גאסן מיט גרויס פארצווייפלונג נישט וויסנדיג וואס צו טהון. זיי זעהען אנקומען טראנספארטן אידעלאך פון קראקא וועלכע וואנדערן שוין 2 טעג אן אויפהער. לויט ווי מיר שילדערן דאס וואס מיר האבן געהערט דאס גרויסע געפאהר פון די דייטשן, זעהט דאך אויס אז מען מוז טאקע אנטלויפן. פון איין זייט רעכענען זיי אז מען מוז טאקע אויך אנטלויפן, דאגעגן פון די אנדערע זייט גלוסט זיך דאך נישט צו נעמען דעם וואנדער שטעקן אין האנד.

מיר לאזן זיך גיין צו מיין קוזין ר׳ אלי׳ קלאפהאלץ ע״ה וועלכער וואוינט שוין מעהרערע יאהרן אין באכניא. אונזער גאנצע גרופע איז אויפגענומען געווארן דורך איהם זעהר העפליך, ער האט אונז געגעבן א גוטע נאכט מאל און מיר לייגן זיך שלאפן מיט דעם פלאן גאנץ פריה אויפצושטיין און ווייטער וואנדערן. די צייט ביז ראש השנה איז קורץ און מיר פלאנען דאך אנצוקומען קיין בעלז אויף ר״ה, אזוי ווי מיר זענען געוואוינט אלע יאהרן דארט צו זיין.

אבער אונזער פלאן גייט זיך נישט איין אזוי ווי מיר האבן געערעכנט, ווייל די צוויי טעג וואנדערן אונטער אזעלכע שווערע בעדינגונגען האט אונז אזוי אויסגעמאטערט אז ס׳איז נישט מעגליך געווען אויפצושטיין גאנץ פריה. נאכן אויפשטיין האבן מיר געדאוונט, געגעסן פרישטיג און זיך גענאזט ווייטער וואנדערן. אויך דער טאג איז געווען זעהר א שווערער, צוליב די גרויסע היצן און מיר האבן געהאט ווייניג צו עסן און צו טרינקען. דאס מידקייט פון די ערשטע 2 טעג האט אויף אונז א סאך געווירקט, דאך האבן מיר זיך נישט ערלויבט אביסל אראפזעצן זיך אברוהען, מיר מוזן לויפן וואס שנעלער כדי זיך נישט באגעגענען מיט די היטלער רוצחים.

12 א זייגער ביינאכט קומען מיר אין די שטאדט טארנא. עס הערן זיך דארט שרעקליכע קולות וברקים, דער גאנצער הימל ווערט יעדע מינוט בעלויכטן דורך ראקעטן וועלכע ווערן געווארפן פון די אוויאנען כדי צו זעהן וואו צו ציהלן זייערע באמבעס, ציוויל מענטשן האט מען בכלל נישט געזעהן זיך דרייען אין די גאסן, זעלבסט־פארשטענדליך צוליב דעם גרויסן געפאהר, נאר אלע גאסן זענען געווען אנגעפילט מיט פולישע מיליטער וועלכע שטייען גרייט אויפן באפעהל יעדע רגע צו אנטלויפן, עס איז א גרויסע סכנה צו גיין אין גאס, אבער צו בלייבן דא אונטער די שטאדט, אונטער דעם פרייען הימל איז אויך נישט קיין פלאן, און דעריבער באשליסן מיר צו גיין אין שטאדט.

שטארק אויסגעמאטערט און פוהל מיט שרעק שלעפן מיר זיך אזוי פון איין גאס צו די אנדערע אונטער דעם גרויסן באמבעס פייער, ענדליך קומען מיר אן בשלום אין שטאדט און מיר

לאזן זיך גיין צו מיין פעטער ר׳ שמעון יעקב פרידמאן ע״ה. מיר טרעפן די דירה אפן אבער אינגאנצן ליידיג פון מענטשן. אלע ליגן אין קעלער כדי זיך צו שיצן פון די באמבעס, דאס גאנצע הויז איז שוין צוטרייסלט, נישטא קיין איין גאנצע שויב, אלעס איז אויסגעהאקט געווארן. מיר גייען אויך אראפ אין שוץ קעלער דארט איבערצוואוארטן ביז דער גרויסער רעש און באמבארדירן וועט שטילער ווערן. נאך עטליכע שעה איז ענדליך שטיל געווארן. מיר גייען צוריק ארויף אין שטוב, אבער עסן האבן מיר גארנישט געקענט צוליב די גרויסע מידקייט, מען האט אונז צוגעגרייט געלעגערס און מיר האבן זיך אראפגעלייגט אביסל אברוהען.

גאנץ פריה שטייען מיר אויף און לאזן זיך ווייטער מארשירן. אין דעם טאג האבן מיר זיך שוין באגעגנט מיט גרויסע מחנות פון פוילישע מיליטער וועלכע מאכן דעם ריכטיגן ריקצוג. דאס מיליטער און זייערע כלי מלחמה פארנעמען דעם גאנצן וועג אזוי אז עס איז געווען זעהר שווער צו גיין. אויסער דעם האבן זיי אנגעטהון גרויס רשעות ווי אידן האבן דערציילט. מיר זענען דעריבער געווען געצוואונגען אראפצוגיין פון שאסיי און זיך לאזן גיין איבער די פעלדער וועלכעס האט זעהר באשווערט דאס גיין, ווייל עס איז געווען פריש געאקערט. פארשטייט זיך אז מיט אזעלכע וועגן איז זעהר שווער צו גיין, אבער מיר האבן נישט קיין אנדער ברירה, עס איז דאך ממש א סכנה צו גיין מיטן שאסיי.

אויך דער טאג איז געווען זעהר א שווערער, נישט ווייניגער ווי די ערשטע טעג.

פארנאכט זענען מיר אנגעקומען אין דעם דארף ״טשארנא״. זעהענדיג אז אונזערע כוחות האבן זיך שוין כמעט גענצליך אויסגעלאזט, האבן מיר באשלאסן צו פראבירן זוכן עפעס א געלעגנהייט צו פאהרן מיטן צוג, אויב מיר וועלן טרעפן א צוג וועלכער פאהרט צו אונזער ציהל, נאך א לענגערע צייט זוכן האבן מיר נישט געטראפן קיין שום צוג אויף די באן סטאנציע. מיר מוזן זיך אלזא אביסל אברוהען כדי צו האבן כח ווייטער צו גיהן. דא אין דארף האבן מיר נישט קיין שום בעקאנטע א וואו אריין צו גיהן איבערנעכטיקן. איז געבליבן אז מיר זאלן זיך אראבלייגן אויפן פרייען פעלד און דא איבערנעכטיגן. עס איז שוין געווען לענוג קאלט אזוי צו ליגן אויף די פרייע לופט, אבער מיר זעהען נישט קיין אנדער ברירה.

אזוי ווי מיר האבן זיך נאר אראפגעלייגט, קומט צו אונז א ערל פון דארף און בעט אונז מיר זאלן אריינגיין צו איהם אין שטוב איבער נעכטיגן, ער וואוינט טאקע נישט ווייט פון דא. עס האט אונז זעהר שטארק געוואונדערט אויף דעם פאלאקס גוט הארציקייט, ווייל עס איז אונז גוט בעקאנט דאס רשעות פון די פאלאקן און דא פלוצים ווייל ער ווערן אונזער מכניס אורח, אבער נאך עטליכע מאל וואס ער האט אונז געבעטן האבן מיר באשלאסן אריין צו גיין צו איהם, ווייל מיר האבן געוואוסט אז עס איז זעהר שווער דא צו בלייבן ליגן א גאנצע נאכט אין אזא קעלט. ער האט אונז איבערגעגעבן א באזונדער צימער, געברענגט שטרוי און אויסגעבעט אויף דער ערד. טראץ אונזער גרויסע מידקייט זענען מיר דאך שוואך געשלאפן, ווייל מיר האבן איהם חושד געווען אז זיין כוונה איז אונז איבערצופאלן אין מיטן נאכט, וויסנדיג אז מיר זענען מיד און וועלן נישט זיין בכח צו שטעלן א ווידערשטאנד, בפרט אז עס איז נישטא וועמען צו אינטערוועניר, און אפשר וויל ער פשוט אויספיהרן א מארד איבער די עטליכע אידן וועלכע זענען אריין געפאלן אין זיינע הענד.

די נאכט איז ב״ה אריבער בשלום. מיר האבן זיך זעהר גוט אויסגערוהט, מיר זיינען אויפגעשטאנען גאנץ פריה און בעצאהלט דעם ערל פאר זיין טרחה מיט גרויס דאנקבארקייט. מיר לאזן זיך ווייטער אין וועג אריין. מיר פראבירן נאך אמאל גיין צו די באן סטאציע אפשר וועלן מיר דאך טרעפן עפעס א צוג. מיר טרעפן טאקע דארטן שטיין א צוג געפאקט מיט פוילישע מיליטער

וועלכע וואלטן יעדע מינוט אויף א באפעהל צו פאהרן. מיר דערפרייען זיך זעהר און שטייגן איין אין צוג און וואלטן אויף זיין אבפאהרן. מיר זיצן דארט א לענגערע צייט און זעהען נישט קיין שום סימן פון ווייטער פאהרן. טראכטן מיר, וועל וויי צו דער צוג וועט נאך אמאל אוועקפארן און מיר קענען דא בלייבן שטעקן אין מיטן וועג, און אונזער גאנצער ציהל און כונה אנצוקומען קיין בעלז איז צוועקלאז.

מיר שטייגן אלזא אויס און לאזן זיך גיין ווייטער צו פוס. דאס מאל האבן מיר געמאכט א מארש פון 24 שעה אין איין ציה אן זיך גארנישט אבגערוהט, ווייל מיר ווילן וואס שנעלער זיך דערווייטערן און אויסמיידן זיך צו טרעפן מיט די דייטשע רוצחים. די אידישע סאלדאטן פון די פוילישע ארמיי האבן אונז געזאגט אז זייער פלאן איז אויפצושטעלן א גרויסן פראנט געגן דעם שונא טאקע דא אין דעם געגנט. דאס האט אונז געגעבן מעהר כח ווייטער צו מארשירן ווייל אנדערש האט נישט קיין צוועק אונזער לויפן, ווייל עס איז לייכט צו פארשטיין אז די דייטשע מאטאריזאציע קענען פיהל שנעלער לויפן און פריער אנקומען ווי מיר מיט אונזערע אויסגעמאטערטע כחות.

דעם פערטן טאג פון אונזער מארש פרייטאג 3 א זייגער פארטאג זענען מיר אנגעקומען אין די שטאדט ריישא.

ח. אונזער ערשטע באגעגעניש מיט א איד פון שטאדט — זיין גרויסע מצוה פון הכנסת אורחים — דאס גרויסע באמבארדירן אין שטעטל — זיי לאזן אונז נישט גיין ווייטער — מיר בלייבן דארט שטעקן ביז דער דייטש פאקט אונז

מיר זיינען אנגעקומען אין די שטאדט ריישא מעהר טויט ווי לעבעדיג צוליב דעם גרויסן מארש וואס מיר האבן געמאכט די גאנצע וואך. מיר קענען דא קיינעם נישט און ווייסן נישט וואו מען גייט אריין אביסל זיך אברוהען, ובפרט אזוי שפעט ביינאכט. שטייענדיג אזוי פארטראכט, באמערקן מיר ווי עס גייען דורך נעבן אונז א גרופע אידן, איינער פון זיי שטעלט זיך אב און פרעגט: אחי! מאין באתם! פון וואו קומט איהר און וואו אהין גייט איר? מיר דערציילן איהם אונזער גאנצע געשיכטע, ער בעט אונז דא צו בלייבן שטיין א קליינע ווייליע, ווייל ער גייט בעגלייטן די מענטשן צום צוג און דאן קומט ער באלד צוריק. עס איז טאקע אזוי געווען. דער איד איז תיכף צוריק געקומען און אונז אוועק געפיהרט צו זיך אין שטוב. עס איז דארטן געווען ליכטיג און וואריים, עס דערקענט זיך גאר נישט אז יעצט איז 3 א זייגער פארטאג. זיין פרוי און קינדער גרייטן דעם טיש, זיי קאכן אפ פרישע קאווע מיט זעהר א גוטן נאכטמאל. עס האט אונז טאקע זעהר אויסגעפעהלט, ווייל מיר זענען געווען גוט אויסגעהונגערט פון די גאנצע וואך, אפילו קיין ביסל ווארימע וואסער האבן מיר נישט געהאט אין מויל. נאכן עסן די סעודה האט ער פאר יעדן אויסגעבעט א גוטן געלעגער, מיר האבן זיך ממש מחי׳ געווען מיט דעם ביסל אויסרוהען זיך און מיר וועלן האבן כח ווייטער צו מארשירן.

דער נאמען פון דעם איד איז געווען שולדינער, זיין פרנסה איז געווען א פאכטער צווישן קראקא־ריישא. פארשטייט זיך אז פון דעם איז ער נישט געווען קיין גרויסער עושר, אבער די מצוה פון הכנסת אורחים האט ער בעויזן ווי אחד הנגידים, זיי האבן זעהר גוט פארשטאנען די לאגע פון

אזעלכע וואנדער אידן אין אזא שווערע צייט און דעריבער האבן זיי זיך אנגעשטרענגט מיט אלע כוחות צו העלפן מיט וואס עס איז נאר מעגליך.

פרייטאג פריה שטייען מיר אויף, מיר גייען אין מקוה, מיר דאוונען, עסן עפעס און דערנאך קלויבן מיר זיך צום ווייטערן מארש. דער בעל הבית און זיין פאמיליע האבן אונז צוגערעדט דאס מיר זאלן ביי זיי בלייבן איבער שבת, ווייל דער וועג איז דאך זעהר א שווערער און ווער ווייס וואו עס וועט אונז אויסקומען צו בלייבן אויף שבת, צווישן פעלדער און וועלדער, מיר האבן זיך געלאזט איבערעדן, ווייל מיר האבן פשוט נישט געהאט מער קיין כח צו גיין נאך אזא שווערע וואך, נאך שבת, ווען מיר וועלן שוין זיין אביסל אויסגערוהט, וועלן מיר זיך לאזן ווייטער אין וועג אריין.

מיטאג צייט האבן זיך באוויזן אויפן הימל א גרויסע מחנה דייטשע אוויאנען וועלכע האבן איבערגעלאזט עטליכע באמבעס אין שטעדטל. דאס האט געשאפן א גרויסער פאניק צווישן אלע מענטשן בכלל און צווישן אידן בפרט, ווייל זיי האבן נאך ביז יעצט אזוינס נישט געזעהן און נישט געהערט. די בהלה איז געווען זייער גרויס.

זעהענדיג אז די דייטשן דערנעהנטערן זיך צו אונז און ווערן באלד אונזערע חברים, האבן מיר באשלאסן ווייטער צו מארשירן, עס אינטרעסירט אונז נישט וואו מיר וועלן בלייבן שטעקן שבת, די הויפט זאך איז זיך צו דערווייטערן פון די רוצחים וועלכע וועלן מסתמא אין קורצן אריין קומען אין שטאדט און מיר געפינען זיך דעמאלס אין די זעלבע סכנה פון וועלכע מיר זענען אנטלאפן אנהויב וואך. עס איז אונז שוין געווען באקאנט דאס פאר יעדן אריינמארש אין א שטאדט, האבן זיי פריער באמבארדירט כדי צו צושמעטערן אלע מיליטערישע באזעס און דאס וועט זיי פארלייכטערן דעם אריין מארש אן קיין מענטשליכע קרבנות.

מיר פאקן צוזאמען אונזערע זאכן און מיר ווילן אויספיהרן אונזער בעשלוס ווייטער צו מארשירן, אבער די דארטיגע אידן ווי אויך דער בעל הבית לאזט אונז בשום אופן נישט גיין, ווייל לויט זייער מיינונג איז די סכנה זייער גרויס אין א צייט ווען די באמבעס פאלן אין דרויסן. מיר האבן זיי גוט פארשטאנען און זיך געלאזט איבערעדן ווייל מען טאר דאך נישט איינשטעלן דאס לעבן אין אזא שרעקליכע צייט. מיר בעשליסן אלזא צו בלייבן דארט אויף שבת, דער מחותן פון שולדינער האט אונז איבערגעגעבן זיינס א דירה, 2 שטובן מיט א קיך און אויך א גרויסער מאגאזין מיט שניט סחורה, אזוי אז עס איז דארט געווען גענוג פלאץ פאר אונז אלעמען אויסצובעטן און שלאפן.

אונזער פלאן בלייבט אויף נאך שבת ווייטער צו מארשירן, כדי אנצוקומען צו אונזער ציהל, אבער ווי עס זעהט אויס איז די דייטשע מאטאריזאציע פיהל שנעלער פון אונז און זי האט טאקע אונז אנגעיאגט אויך אין די שטאדט. שבת גאנץ פריה הערן זיך שוין זייערע ווילדע קולות אין אלע גאסן, אונזערע אידעלאך זענען ארויס אין גאס אנקוקן די רוצחישע פנימער, ווייל זיי האבן נאך נישט געווואוסט וואס פאר א רוצחים זיי זענען. אין אנהויב האבן זיי טאקע נישט ארויסגעווויזן קיין רשעות, זיי האבן מיט די אידן זייער העפליך געערעדט, אזוי האבן זיי זיך געפיהרט איבעראל, וואו זיי זענען אריין געקומען. מיר אבער האבן דאך שוין געווואוסט זייערע ווילדע מעשים וואס זיי האבן אנגעטהון מיט די אידן וואו זיי זענען אריין געקומען, דעריבער זענען מיר געווען שטארק אומרוהיג און זיך זייער שלעכט געפיהלט, מיר ווייסן יעצט נישט וואס צו טהון, וואו גייט מען ? און וואו אהין לויפט מען פטור צו ווערן פון די רשעים ? מיר בלייבן דערווייל זיצן אין שטוב און טאקע עטליכע שעה שפעטער הערט מען שוין פארשידענע מעשים. זיי כאפן אידן צו דער ארבעט, שערן אפ בערד

און פיאות. עס איז א טומל אין שטעטל. מען פיהלט שוין דעם ביטערן טעם פון די רשעים, מיר בעשליסן צו בלייבן אין שטוב און נישט ארויסריהרן זיך אין גאס. וואס ווייטער וועט זיין מיט אונז, ווייס נאר השי"ת אליין.

באלד מאכט זיך א גרויסער מאנגל אין לעבנסמיטלען, יעדער איינער קויפט איין וויפל עס איז נאר מעגליך, ווייל זיכער וועלן די רשעים אלעס ליקווידירן פארן אייגענעם געברויך. אין דעם הויז וואו מיר געפינען זיך, איז גראדע געווען א אידישע בעקעריי, ממילא האבן מיר געהאט ברויט וויפל מיר האבן געוואלט. אין שכנות האט געוואוינט א איד א אייער סוחר, וועלכער האט אונז געליפערט וויפל אייער מיר האבן געברויכט. עסן פעהלט טאקע נישט, מיר האבן זיך אזוי ערנעהרט פון ברויט מיט אייער, אבער די נערוון האבן נישט געוהט טאג און נאכט, ווייל דאס איז דאך נישט דער תכלית צו זיצן דא און עסן, מיר מוזן טראכטן וואס ווייטער צו טהון, אבער מיר בלייבן ראטלאז און זעהען גאר קיין עצה נישט.

ערב ראש השנה האבן מיר שוין אביסל פארזוכט פון די דייטשע קעסט. זיי זענען אריין צו אונז אין שטוב און געכאפט צו די ארבעט, וואו זיי האבן אונז אויסגעטיילט גרויסע צרות, מיר זענען געווען זעהר צופרידן אז נאך די ארבעט האבן זיי אונז באפרייט. מיר האבן עס געהאלטן פאר א גרויסן נס, ארויסצוקומען לעבעדיג פון די רוצחישע הענד. יום טוב זענען מיר שוין נישט געגאנגען צום דאוונען, מורא האבנדיג זיי זאלן אונז נאכאמאל נישט כאפן, מיר האבן זיך געשטעלט דאוונען אין הויז. אונזער גרופע ציילט זיך מער ווי א מנין, אבער וועו עס איז באשערט צרות קומט עס ביז אין שטוב. אין מיטן דאוונען קומען אן די רשעים און שלעפן אונז ארויס צו די ארבעט, דארטן טרעפן מיר זיך כמעט מיט אלע אידן פון שטעדטל. א גרויסער טייל אנגעטהון מיט קיטלען און טליתים איבער די קעפ, ווייל מען האט זיי ארויסגעשלעפט פון בית המדרש אין מיטן דאוונען, אויפגעלאדנט אויף לאסט אויטאס און געברענגט אהער צו די ארבעט. פארשטייט זיך וואס פאר א חוזק און געשפעט די רשעים האבן געמאכט פון די אידן, אויסער די שוועכע ארבעט האבן זיי פון צייט צו צייט אלעמען מכבד געווען מיט גוטע שלעק. נאך די שווערע ארבעט האבן זיי אונז באפרייט. מיר האבן עס געהאלטן ממש פאר א נס ארויסצוקומען פון זיי מיטן לעבן און מיט גאנצע ביינער, מיר זענען געגאנגען צוריק אהיים, געענדיגט דאס דאוונען און געפראווען די סעודות יום טוב (ברויט מיט אייער).

דעם אנדערן טאג האבן מיר זיך באוואהרנט אז עס זאל נישט ווידער פארקומען אזא קאמעדיע ווי דעם ערשטן טאג. מיר זענען אויפגעשטאנען גאנץ פריה ווען עס האט נאר אנגעפאנגען צו טאגן, אויף די טיר האבן מיר אנגעהאנגען א שלאס, כדי זיי זאלן קלערן אז עס געפינען זיך דארט נישט קיין אידן, אריין געקראכן צוריק דורך דעם פענסטער און זיך געשטעלט דאוונען אן שרעק און מורא. נאכן דאוונען האבן מיר געגעסן די סעודת יו"ט און זיך צוריק געלייגט שלאפן כדי עס זאל זיין שטיל, אויף דעם אופן איז טאקע געלונגען און דער טאג איז אדורך בשלום.

ט. דער צוריק מארש — דאס באגעגעניש מיט דייטשע אפיצירן — 2 פון זיי ווילן מיר שיסן — דאס שיסעריי אויף אונז — מיין ברודער שמעון יעקב ווערט שווער פארוואונדעט — זיין לעבן אין א גרויסע סכנה

וועו דער יו"ט איז אריבער און מיר זעהען גארנישט קיין תכלית צו אונזער זיצן דא אין

ריישא, וועגן גיין ווייטער איז נישטא וואס צו קלערן, ווייל יעדער טריט און שריט איז א גרויסע סכנה, בעשליסן מיר אלזא צוריק צו גיין אהיים, (דער וועג פון קראקא ביז ריישא איז געווען 180 ק״מ.) מיר גרייטן זיך צו עסן און לאזן זיך אין וועג אריין, צומארגנס פון ר״ה. מיר שטייען אויף גאנץ פריה כדי מיר זאלן זיך נישט באגעגענען אין שטאדט מיט די רוצחים וועלכע קענען אונז כאפן. דאס אדורך גיין אין שטאדט איז אריבער בשלום, דאגעגן ווען מיר קומען שוין אן צום שאסיי אין עק שטאט שטעלט אונז אפ א דייטשער וואכמאן. מיר ווערן אלע זייער דערשראקן, ווער ווייסט וואס ער וויל מיט אונז טהון, יעדער איד איז דאך הפקר, ער האט אבער נישט פיהל פארלאנגט פון אונז, נאר צוגענומען פון די פאלאקישע גאסן קערערס די בעזימס און געהייסן אז מיר זאלן אויסקערן די גאס, מיך האט ער נישט מכבד געווען נאר די אנדערע וועלכע זענען געווען יונגער פון מיר. נאכן ענדיגן דאס אויסקערן זאגט ער: איהר קענט גיין ווייטער, ב״ה וואס עס איז אויסגעגאנגען נאר צו די בושה.

מיר לאזן זיך גיין ווייטער אויפן שאסיי וואו מיר באגעגענען זיך אפט מיט דייטשע סאלדאטן וועלכע ציהען אויף אונז דאס געווער כדי אונז איבער צו שרעקן, מיר האבן זיך שוין צו דעם כמעט ווי צוגעוואוינט, דאך האבן מיר מורא געהאט צו גיין מיטן שאסיי ווייל עס קען זיי אויך איינפאלן נישט בלויז צו ציהען דאס געווער נאר טאקע שיסן, מיר זענען דאך הפקר, האבן מיר זיך געלאזט גיין דורך די פעלדער. מיר האבן אבער נישט געהאט קיין קלארע וועג ווי צו גיין און מיר האבן דעריבער געבלאנזשעט, די היץ איז זייער גרויס, דאס ביסל וואסער האט זיך געענדיגט און דאס ברויט איז אויסגעדארט געווארן, זענען מיר געווען געצווואונגען צו עסן די צוקער ריבן וועלכע וואקסן אויף די פעלדער. דאס האט זייער שטארק געריסן אין האלז און פיהלפאכיג פארשטארקט דעם דארשט, ווען מיר האבן אנגעטראפן אין א דארף וואו עס וואוינט א איד האט ער אונז געגעבן עפעס צו עסן, אבער גאנץ ווייניג, ווייל ער האט אליין נישט געהאט, עס איז אבער געווען בעסער ווי גארנישט, דאגעגן האבן מיר שוין געהאט ענוג וואסער, מיר האבן זיך אביסל אבגערוהט און ווייטער געגאנגען. די וועלכע האבן געפאסט צוליב צום גדלי׳ האבן געהאט א פיהל שוועררן טאג.

ערשט פארנאכט זענען מיר אנגעקומען אין א צווייטן דארף שטארק אויסגעמאטערט. מיר טרעפן דארטן א איד א גרויסער בעל מכניס אורח. ער נעמט אונז אריין צו זיך אין שטוב וואו מיר טרעפן שוין דארטן א גרופע אידן, צווישן זיי אויך היימישע, וועלכע געפינען זיך אין דעם זעלבן צושטאנד וואס מיר. זיי גייען אויך צוריק אהיים פון וואנדערן, יעדערער פון זיי דערציילט זיין פעקל צרות וואס ער האט מיטגעמאכט אין די קורצע פאר טעג פון וואנדערן, צרות אויף אהין פון די פאלאקן און צוריק וועגס פון די דייטשן, דער בעל הבית האט צוגעגרייט נאכטמאל פאר אלע אורחים, דאן האט ער אויסגעבעט געלעגערס פאר יעדערן ווי עס איז נאר געווען מעגליך, מיר האבן זיך אביסל אויסגערוהט די ביינער פון דעם שווערן וועג ליידנדיג הונגער און דורשט, אויסער די גרויסע שרעק וואס מיר האבן דורכגעמאכט פון די דייטשע רשעים.

מיר זיינען אויפגעשטאנען גאנץ פריה, געדאוונט, געגעסן פרישטיק און געלאזט זיך ווייטער גיין, אויך דעם טאג האבן מיר נישט ווייניג געליטן ווי אין די פריהערדיגע טעג אין אלע הינזיכטן, אבער דער געדאנק אז מיר געהען שוין אהיים האט אריין געגעבן פרישע כוחות. נאך א ק״מ און נאך א ק״מ און מיר דערנענטערן זיך אהיים; אבער נישט תמיד פיהרט זיך ווי דער מענטש טראכט.

פארנאכט, מיר זיינען שוין געווען בערך 7 ק״מ נאהנט צו די שטאדט טארנא און די נאכט פאנגט אן צוצופאלן, מיר איילן זיך שטארק נישט קוקנדיג אויף די גרויסע מידקייט, מיר קענען דאך

נישט בלייבן בייגאכט אויפ׳ן פרייען פעלד, מוזן מיר דעריבער וואס שנעלער אריין קומען אין שטאדט, ווייל לויט דעם דייטשן געזעץ איז פארבאטן נאך 9 אזייגער אין אוונד זיך צו באוועגן אין גאס אן אויסנאם, אידן צו ערלים. דאס וואסער האט זיך דערווייל אויסגעלאזט, האב איך געזאגט צו מיין גרופע וועלכע האבן געַצַיילט 13 פערזאן, אז זיי זאלן ווייטער גיין און איך וועל אריין גיין אין א הויף נעמען א ביסל וואסער. די גרופע איז שוין געווען גאנץ ווייט פון מיר ווען איך קום ארויס פון הויף מיטן וואסער.

פלוצלונג שטעלט זיך אב נעבן מיר א שיינע קאר פון וועלכע עס שטייגן אויס 2 דייטשע העכערע אפיצירן, זיי שפרינגען צו צו מיר און פרעגן: "וואס האסטו היער אין די וואליזע ?" איך עפן גלייך אויף און בעווייז זיי וואס עס ליגט דארט. איך האב דארט געהאט ליגן מיין טלית און תפלין און נאך עטליכע קליניגקייטן. איינער פון זיי רייסט ארויס די וואליזע פון מיין האנד און שליידערט דאס אוועק גאנץ ווייט, דאן נעמען זיי זיך צו די מלאכה. זיי שלאגן מיך מיט די גרעסטע רַציחה, ווען איינער הערט אויף פאנגט אן דער אנדערער. אבער מיט דעם שלאגן האבן זיי נאך נישט געקיהלט זייער כעס און אלע צווויי ציהען ארויס פון זייערע טאשן די רעוואלווערס אנן שטעלן עס צו צו מיין הארץ. עס האט מער נישט געפעלט ווי איין ציה מיטן צינגל און איך בין ח״ו א פערטיגער. זעהענדיג דעם מלאך המות פאר מיינע אויגן, פרעג איך זיי קאלטבלוטיג וואס זיי ווילן פון מיר און פארוואס קומט מיך צו שיסן, אבער זיי ציהען נישט צוריק די רעוואלווערס און קוקן אויף מיר מיט זייערע רוצחישע אויגן. איך ברעך אויס מיט א געווייַן, דעמאלס האבן זיי צוריק איין געלייגט די רעוואלווערס אין די טאשן, אבער אין גאנצן פטור צו ווערן פון אזעלכע רוצחים איז נישט אזוי גלאטיג, זיי האבן מיר נאך צוגעגעבן גוטע מכות און דאן געהייסן לויפן אין פעלד אריין, זיי שטייגן איין אין זייער טאקסי און פארן ווייטער.

איך האב פארשטאנען אז אט וועלן זיי באלד באגעגענען אונזער גרופע און עס וועט זיי ווידער אנכאפן די רציחה און ווער ווייסט וואס זיי וועלן מיט זיי טהון, אזוי טראכטנדיג און ליגנדיג פארשטעקט צווישן די הויכע גראזן, הער איך פון גאנץ נאנט אונאויפהערליכע שיסעריי, יעצט זעה איך אז איך האב טאקע נישט געהאט קיין טעות, ווער ווייסט וואס עס וועט פאסירן מיט מיינע 3 ברידער און מיט די גאנצע גרופע, ליגנדיג אזוי, בעט איך א קורצע תפלה: "רבונו של עולם ! האב רחמנות אויף מיינע ברידער און אויף די גאנצע גרופע זיי זאלן ניצול ווערן פון די רוצחישע הענד". דאס שיסעריי דויערט א ליינגערע צייט, איך האב מורא געהאט ארויס צו שטעקן דעם קאפ פון צווישן די גראז ווייל איך קען אריין כאפן א קויל אין קאפ, פלוצלונג הער איך א יאמערליכער געשריי: אוי ווי ! אוי ווי ! מען האט מיך געהרגעט ! עס האט מיר געשיינט אז דאס איז די שטימע פון מיין ברודער, איך פרעג דאן: שמעון ! דו ביזט דאס ? יא ! — ענטפערט ער. — וואס איז מיט דיר געשעהן ? — זיי האבן מיר געשאסן ! — ענטפערט ער.

נאך דעם וואס מען האט שוין מעהר נישט געהערט שיסן, האב איך זיך אויפגעהויבן און געגומען זוכן צווישן די גראז מיין אומגליקליכן ברודער, נאך א לענגערע צייט זוכן האב איך איהם קוים געפונען, ווייל מען האט נישט געקענט זעהן צווישן די הויכע גראזן. איך טרעף איהם אין זייער א שווערן צושטאנד. זיין גאנצער קערפער איז באגאסן מיט בלוט, איך האב איהם אנגעהויבן צו בעטראכטן אויף וועלכן פלאץ די קויל האט איהם געטראפן, דאן באמערק איך דעם שאס אין די לינקע האנד העכער דעם עלנבויגן, דער גאנצער מוסקל איז צושאסן.

איך הויב מיך אן ארום צו קוקן אויף אלע זייטן צו געפינען מיינע אנדערע 2 ברידער און דער גאנצער עולם, אבער איך זעה קיינעם נישט, אוי ווי איז מיר ! ווער ווייסט צו מען האט זיי אלעמען

נישט אויסגעשאסן ? ! נאך א לענגערע צייט באמערק איך ווי איינציגווייז שטעקן זיי ארויס די קעפ פון צווישן די הויכע גראזן. איך האב מיך זייער דערפרייט זעהענדיג אז אלע זענען געבליבן לעבן, איך רוף זיי אלעמען שנעל צו קומען ראטעווען מיין ברודער שמעון. אלע זענען שנעל געקומען צו לויפן, זעהענדיג די גרויסע צרה וואס האט איהם געטראפן האבן אלע אויסגעבראכן אין א גרויסן געווײַן. יעצט — זאג איך זיי — איז נישט קיין צייט איהם צו באוויינען נאר טהון צו די זאך. אט פאלט תיכף צו די נאכט און מיר מוזן זעהן איהם באצייטנס אריין פיהרן אין שטאדט אין א שפיטאל, כדי צו ראטעווען זיין לעבן, ווייל אנדערש איז ער א פארלוירענער.

עטליכע פון אונז זענען שנעל ארויס געלאפן צום שאסיי כדי צו טרעפן עפעס א דורך פאהרנדיגן וואגן און איהם אריין פיהרן אין שטאדט, איך האב איהם מיט מיין גארטל ארויף געבונדן צום קערפער די האנד וועלכע איז געצליך אראפ געהאנגען ווייל זי איז טאטאל אדורך גשאסן און דאס אראפהענגען פון די האנד האט איהם פארשאפט גרויסע שמערצן. עטליכע פון אונזער חברה האבן איהם געטראגן אויף די פלייצעס ביז צום שאסיי וואַרטנדיג אויף עפעס א וועגאלע וואס וועט אדורך פארן און איהם בעטן אריין צו פיהרן אין שטאדט, אבער קיין איינציגער פון די בעל עגלה׳ס האבן בשום אופן נישט געוואלט איהם ארויפנעמען, טראצדעם וואס איך האב זיי צוגעזאגט גאר גרויסע געלדער אבער עס האט גארנישט געהאלפן. זעהט אויס אז זיי האבן מורא געהאט פאר די דייטשן. עס איז נישטא קיין סאך צייט צו שפעקולירן, האב איך געמאכט פאלגענדן פלאן, אזוי ווי עס האט נישט קיין צווועק אלע זאלן דא בלייבן זיצן ווען זיי קענען סיי ווי גארנישט העלפן, האב איך איינגעטיילט אונזער גרופע אין 3 טיילן, איינע זאל גיין אין א דארף צוזאמען מיט 1 ברודער זוכן עפעס א ערל מיט א וועגעלע וועלכע זאל איהם אריינפירן אין שטאדט, א צווייטע גרופע מיט 1 ברודער זאל אריין גיין אין שטאדט טארנא און פראבירן צו שאפן א אויטא פון רויטן קרייץ איהם צו פירן אין שטאדט און איך מיט 3 חברים בלייבן דא זיצן צוזאמען מיט אים, רעכענענדיג אז איינער פון די 3 פלענער וועט זיך אפשר איינגעבן צו געפינען א וועג ווי אזוי איהם צו נעמען אין שטאדט.

די זון געהט אונטער, די נאכט פאלט צו און מיר זיצן דא און וואַרטן אויף עפעס א הילף, אונזער שרעק איז אומבאשרייבליך, ווייל כסדר באווענגן זיך דא אויף דעם שאסיי אויטאס מיט דייטשע מערדער און ווער ווייס וואס עס קען זיי איינפאלן מיט אונז צו טהון. וואס די ערשטע האבן נישט אויסגעפירט וועלן זיי ענדיגן מיט אונז. מיר האבן זיך אריין געלייגט אין די פאסע כדי מיר זאלן זיך נישט אזוי שטארק ארויסזעהן. עס גייט דורך 1 שעה און נאך א שעה,מען זעהט נישט קיין וואגן, קיין קריץ אויטא, קיין ברודער, קיין חברה, וואס קען דאס בעדייטן ? ווער ווייס וואס מיט זיי האט פאסירט אויפ׳ן וועג ? איך ליג אזוי און קוק זיך צו צו דעם גרויסן צער פון מיין ברודער, דאס בלוט גיסט זיך פון דעם וואונד ווי וואסער, ער קרעכצעט און זיפצט פון די ביטערע יסורים און איך קען איהם ליידער גארנישט העלפן. רבונו של עולם ! זאג איך, מיין ברודער וועט אזוי אויסהאכן זיין נשמה און איך זיץ און קוק דאס צו, דערבארים זיך אויף איהם און זיינע יונגע יארן, דען קיינער קען נישט העלפן נאר דו אליין.

עס איז שוין גאנץ טונקל און איך ליג פארטיפט אין מיינע געדאנקען קלערנדיג וואס וועט דא זיין מיט מיין ברודער, באמערק איך ווי נישט ווייט פון אונז ארום 30 מעטער שטעלט זיך אב א אויטא, די 2 לאמפן פון אויטא בעלייכטן דעם גאנצן שאסיי און גרייכט אפילו ביז אונז, איך בעט ביי מיין ברודער: שמעון ! קרעכץ נישט, פערהאלט דיך רוהיג, ווייל נישט ווייט פון דא שטייט א אויטא, וואַרשיינליך מיט דייטשע מערדער, ווען זיי וועלן הערן עפעס און וועלן קומען קוקן זענען

מיר אלע אין א גרויסע סכנה נישט ווייניגער ווי דאס וואס האט ערשט פאסירט, ער האט זיך אנגעשטרענגט מיט אלע כחות און זיך צוריק געהאלטן פון קרעכצען.

י. דער אויטא שטייט דארט א לענגערע צייט — איך באשליס צוגיין און זיי בעטן צו פיהרן מיין ברודער אין שטאדט — דער דייטשער אפיציר ענטזאגט מיין פערלאנג — שטעלט אב א פאלאק מיט זיין וועגעלע און בעפעלט איהם אונז אריין צו פיהרן אין שטאדט — איך בעקום אויך פון איהם א ערלויבעניש צו גיין אין גאס שפעט ביינאכט — מיר פאהרן צום אידישן שפיטאל אין בעגלייטונג פון א דייטשן וואכמאן — דאקטאר שיפער שטעלט פעסט אז דער שאס איז פון א דום־דום קויל, ער האט א אלגעמיינע בלוט פארגיפטונג — מען מוז די האנד אפעריין

דער אויטא שטייט א לענגערע צייט, איך האב פארשטאנען אז מסתמא איז ער קאליע געווארן און קען נישט ווייטער פאהרן. איך הויב אן אריין צו קלערן אפשר זאל איך צוגיין בעטן זיי זאלן אריין פיהרן מיין ברודער אין שפיטאל, איך בעראט מיך מיט מיינע 3 חברים צו איך זאל מאכן דעם געוואגטן און מסוכנ׳דיגן שריט, ווייל מען קען אנטרעפן אין אזעלכע רוצחים וואס וועלן תיכף מאכן מיט אונז אלעמען א סוף, זיי האבן מיר אבער גארנישט געקענט געבן קיין עצה וואס צו טהון, איך האב אבער בארעכנט די גרויסע סכנה אין וועלכע מיין ברודער געפינט זיך יעצט, אז אויב ער בלייבט דא ליגן וועט זיכער דאס גאנצע בלוט אויסרינען און ער בלייבט דא א מת מצוה, דעריבער האב איך באשלאסן, זאל זיין וואס עס וועט זיין. איך גיי צו צום אויטא, דארטן טרעף איך שטיין 2 אפיצירן וועלכע בעמיהען זיך צו פאררעכטן דעם אויטא וועלכער איז קאליע געווארן, זיי פרעגן וואס איך וויל, איך דערצייל זיי די גאנצע מעשה וואס עס האט פאסירט מיט מיין ברודער און אז ער ליגט דא אין די פאסע אין א בלוט באד. איינער פון זיי פרעגט: ווער האט איהם געשאסן? דייטשן... — ענטפער איך. — ניין! — זאגט ער — וואר־שיינליך האט איהר זעלבסט דאס געמאכט. (איך האב גלייך באמערקט דעם פעהלער וואס איך האב געמאכט מיטן זאגן אז די דייטשן האבן איהם געשאסן, אבער עס איז פארפאלן, איך האב נישט געהאט קיין געלעגנהייט צו בארעכענען וואס צו ענטפערן). אויף מיין פארלאנג איהם אבצופיהרן מיט זייער אויטא אין שפיטאל, ענטפערן זיי, אז לויטן געזעץ טארן זיי נישט פיהרן קיין פריוואט מענטשן. איך ווייס נישט צו דאס איז געווען דער אמת׳ער תירוץ אדער זיי האבן פשוט נישט געוואלט נעמען קיין אידן איבערהויפט ווען דער פארוואונדעטער וועט שמוציג מאכן דעם עלעגאנטן אויטא מיט בלוט.

בשעת מיין רעדן מיט זיי, פאהרט אדורך א פאלאק מיט זיין מיסט וואגן, ער איז געווען פול געפאקט מיט מיסט, דער אפיציר שטעלט איהם אב און זאגט איהם ער זאל אונז אבפיהרן אין שטאדט. דער פאלאק האט געענטפערט מיט שרעק אז יעצט קען ער דאך אונז נישט נעמען ווייל ער פאהרט אין דארף אבלאדענען דאס מיסט, דערנאך וועט ער קומען אונז אבפיהרן.

דערווייל האבן זיי פארראכטן דעם אויטא און אוועקגעפארן, דער פויער איז אויך אוועק זיין וועג און מיר בלייבן וויייטער ליגן אין די פאסע מיט גרויס שרעק פון די דורכפאהרנדיגע אויטאס מיט דייטשן. עס גייט א דורך א לענגערע צייט און מען זעהט נישט און מען הערט נישט פון קיין פויער און קיין וועגעלע, גרויס איז געווען אונזער עגמת נפש און צער זייענדיג זיכער אז מיין

ברודער בלייבט דא שוין ליגן... ענדליך הערט זיך פאהרן עפעס א וועגעלע, דער פויער קומט, דער וואגן איז געפערליך שמוציג פון דעם נאסן מיסט וואס ער האט דא געהאט ליגן, אבער עס איז נישטא קיין ברירה. מיר נעמען דעם ברודער און לייגן איהם ארויף אויף דעם וואגן.

פלוצלונג פאהרט אדורך א אויטא פון וועלכן עס שטייגט אויס א דייטשער אפיציר, ער זעהט אידן פאהרן וועד ווייסט וואס דא קומט פאר מיט זיי. ער פרעגט גלייך וואס האט דא פאסירט, איך דערצייל איהם די גאנצע מעשה. ער גלויבט אבער נישט און געהט זעלבסט קאנטראלירן צו עס ליגט טאקע אויף דעם וואגן א פארוואונדעטער. אונזער שרעק איז אומבעשרייבליך, וועד ווייסט וואס ער וועט מיט אונז מאכן, אבער ער האט גארנישט געזאגט, איידער ער שטייגט צוריק איין אין זיין אויטא. בעט איך איהם, אזוי ווי עס איז שוין יעצט שפעט ביינאכט און לויט דעם געזעץ טאר מען זיך נישט בעווענגן נאך זייגער 9, זאל ער אזוי גוט זיין און געבן פאר אונז א בעשטעטיגונג מיט א ערלויבעניש כדי צו קענען זיך באווענגן אין שטאדט בשעת א קאנטראלע פון די דייטשן. ער האט מיין פערלאנג גלייך אויסגעפאלגט און אויסגעשריבן אזא מין בעשטעטיגונג.

מיר זעצן זיך ארויף אויף דעם וואגן און פאהרן אין שטאדט. ווען מיר קומען נאר אן צו די ערשטע גאס, שטעלט אונז אפ א דייטשער וואכמאן, אויף זיין פראגע וואס דא איז ? האב איך איהם געווייזן די בעשיניגונג פון דעם דייטשן אפיציר, דאס איז פאר איהם געווען געגוג. איך פרעג איהם, וואו עס געפינט זיך דא נאהנט א שפיטאל, האט ער אונז בעגלייט ביז צום שפיטאל, אבער דארט איז נישט געווען קיין פלאץ, האט ער אונז געפיהרט צו א אנדער שפיטאל, אבער דארט איז אויך געווען דאס זעלבע, אזוי האט ער אונז ארום געפיהרט אין עטליכע שפיטעלער, ביז מיר זענען ענדליך אנגעקומען צו א אידישן שפיטאל, דארט האט מען אונז שוין אויפגענומען טראץ דעם וואס עס איז אויך געווען זעהר מאנגל פלאץ. יעדע רגע האט מען געבריינגט פרישע פארוואונדעטע, עס האט זיך געפיהרט ווי א גאנצער פאבריק, עס איז דעמאלס קיין ד״ר אפעראטער דארט נישט געווען וועלכער זאל אדורך פיהרן א אפעראציע אויף די האנד, האט מען איהם געמאכט א פראוויזארישן באנדאזש כדי דאס בלוט אביסל צוריק צו האלטן, אנדערע לייכטע פארוואונדעטע זענען געלעגן צו 2 מענטשן אין א בעט, דאגעגן איהם האט מען געגעבן א בעזונדער בעט.

פון די גרויסע שמערצן האט ער גארנישט געקענט געניסן, עסן אדער טרינקען, אויך נישט שלאפן. מיר האבן באקומען דארט עסן אין קארידאר און געבליבן זיצן ביז אינדערפריה. יעצט דערציילן די חברים ווי אזוי עס האט פאסירט דאס גרויסע אומגליק מיט איהם: גייענדיג אויפן שאסיי האט זיך פלוצלונג נעבן זיי אבגעשטעלט א אויטא פון וועלכן עס זענען אויסגעשטיגן 2 אפיצירן, (דאס זענען באשטימט געווען די 2 וועלכע מיר האבן באגעגנט). זיי פאלן אן אויף די גאנצע גרופע און שלאגן זיי מערדערליכע שלעק. די גרעסטע שלעק האט בעקומען מיין ברודער שמעון, בשעת זייער שלאגן איז אנגעקומען א אויטא פון וועלכן עס איז אראפגעשטיגן א עלטערער אפיציר און זיי געפרעגט פארוואס זיי שלאגן אונז ? זיי ענטפערן אז זיי נעמען נקמה פאר דעם וואס די ווארשעווער אידן האבן געשאסן אויף דעם דייטשן מיליטער (ווי עס איז באקאנט האט דאס פוילישע מיליטער געשטעלט א שטארקן ווידערשטאנד צום דייטשן מיליטער און זיי נישט געלאזט אריין קומען קיין ווארשע, די פוילישע הויפט שטאדט, אין דעם קאמפ האבן זיך אויך באטייליגט אויסער דעם מיליטער אויך ציווייל באפעלקערונג, פאלאקן צוזאמען מיט אידן, דער קאמפ האט טאקע געדויערט 14 טעג און עס זענען געפאלן א סאך דייטשן, דאס האבן זיי נישט געקענט פארגעסן) דער אלטער אפיציר האט געהייסן אלע אידן זאלן אנטלויפן, דעמאלט זענען זיי אלע געלאפן טיף אין פעלד. מיין ברודער שמעון האט נישט אזוי שנעל געקענט אנטלויפן

האט איהם די קויל געטראפן, א נס איז געווען וואס אלע זענען געבליבן לעבן, ווייל מיר האבן פיהל מאל געלערנט דעם עולם אז אין פאל פון שיסן זאל מען זיך אראפלייגן אויף דער ערד, אלע האבן טאקע אזוי געטהון אבער שמעון האט אביסל געשפעטיגט. ווען זיי זענען אנטלאפן האבן די 2 אפיצירן אנגעהויבן צו שיסן אויף זיי, מען האט געקענט מיינען אז ס׳האט זיך אויפגעשטעלט א פראנט צווישן דייטשן און פאלאקן. געלויבט השי״ת אז עס איז זיי נישט געלונגען אונז אלעמען אויסהרגענען.

גאנץ פריה גיי איך אין שטאדט כדי אויפצוזוכן מיין ברודער וועלכער איז ביינאכט איין שטאדט, איך מוז דאך איהם פארשטענדיגן וואו מיר געפינען זיך, ווייל ער קען נאך ארויספאהרן מיט א קרייץ אויטא אונז זוכן אויף דעם פלאץ וואו דאס אומגליק האט פאסירט, רעכענענדיג אז מיר ווארטן דארט ביז יעצט, איך האב גערעכנט אז ער געפינט זיך ביי אונזער פעטער שמעון יעקב פרידמאן, נאוואגאס 12, איך האב איהם אבער שוין נישט געטראפן ווייל ער איז ארויסגעפאהרן צו דעם פלאץ מיט א קאטש כדי אונז צו העלפן, בעפאר ער איז אוועק פארנאכט פון אונז האב איך איהם איבערגעגעבן געוויע סמנים וואו מיר געפינען זיך, ווייל אנדערש וועט זיין גרויסן צער ווען ער איז געקומען אהין און אונז נישט געטראפן, ער האט געקלערט דאס ערגסטע וועגן אונז, ווייל דער פלאץ איז דאך גאנץ נאהנט צום שאסיי וואו עס באווען זיך כסדר די דייטשע אויטאס מיט די רוצחים.

שמעון איז געבליבן ליגן אין שפיטאל אן וועלכע עס איז מעדיצינישע הילף, קיינער האט זיך אויף איהם נישט אומגעקוקט ווייל עס איז געווען ווי א שיף אן א רודער, אונאויפהערליך האט מען אריין געברענגט געפאלענע מענטשן פון די באמבעס און קוילן אן אונטערשייד, אידן און להבהיל ערלים, מערסטנס טייל זענען געווען פוילישע סאלדאטן, פארשטייט זיך אז זיי זענען געווען די גרעסטע מיוחסים און מען האט זיי פריער בעהאנדלט ווי די ציווייל מענטשן, טראץ דעם וואס די דאקטוירים און בעדינער האבן געארבעט 24 שעה אין מעת לעת, דאך איז געווען אוממעגליך אלעמען צו באהאנדלען, די לאגע ביי מיין ברודער איז געווען ערנסט, ווייל די וואונד איז דאך נישט באהאנדלט געווארן נאר פארקלעבט מיט גאזע און יאד.

עס איז אזוי אריבער 2 טעג און מען האט גארנישט געטהון צו זיינע גרויסע שמערצן, איך האב אלזא געבעטן מיין מומע זי זאל אריבער גיין צום הויפט דאקטאר און פארשטעלן די גאנצע לאגע, ער זאל זיך נעמען פריוואט ערנסט באפאסן מיט איהם, איך האב איהר אויך געגעבן גלעד פאר איהם, ער האט צוגעזאגט אז מארגן גאנץ פריה וועט ער איהם אונטערזוכן און זעהן וואס עס איז דא צו טהון. דער הויפט דאקטאר איז געווען א איד מיטן נאמען ״שיפער״.

נאך די אונטערזוכונג האט ער געזאגט פאלגענד: די קויל מיט וועלכע זיי האבן געשאסן הייסט ״דום־דום״ לויט דעם אונטערנאציאנאלן געזעץ איז פארבאטן זיך צו בעניצן מיט אזעלכע קוילן, די קויל בלייבט נישט גאנץ נאכן אריינקומען אין קערפער נאר ווערט צושפליטערט אויף קליינע שטיקלאך און פאראורזאכט אויך א בלוט פארגיפטונג, דורך דעם איז טאקע די גאנצע אויבערשטע טייל פון די האנד צוהאקט אויף שטיקלאך, אפילו דער ביין. דער דאקטאר זאגט אז ער גלויבט נישט מען זאל עס קענען היילן, ווייל מען קען די טיילן מעהר נישט צוזאמען שטעלן, די האנד הענגט נאר אויף דעם פלייש און הויט, איך בין די גאנצע צייט געזעסן ביי זיין בעט צוקוקנדיג זיינע גרויסע שמערצן און ווי דאס בלוט רינט כסדר, עס האט נישט געהאלפן ביז יעצט אלע אנשטרענגונגען פון די דאקטוירים דאס בלוט צו שטילן, איך פרעג אלזא דעם דאקטאר שיפער

וואס עס איז דא צו טהון לויט זיין מיינונג, ענטפערט ער, אז נאר איין עצה איז דא צו ראטעווען זיין לעבן, אז מען זאל די האנד אפעריִרן, און אויך נאך דעם צווייפלט ער צו ער וועט קענען בלייבן לעבן, ווייל ער האט באקומען א אלגעמיינע בלוט פארגיפטונג, דאס אייטער פון די וואונד האט זיך שוין אריין געצויגן אין גאנצן קערפער. די מומע איז געקומען צו מיר און איבער געזאגט די ווערטער פון דאקטאר איך זאל דעצידירן אראפנעמען די האנד אדער נישט.

ווי א דונער האבן די ווערטער אבגעשלאגן אין מיין הארץ ביי וועלכן איך האב אויסגעבראכן אין א גרויס געוויין, ווי אזוי קען איך אזא שווערע דעציזיע מאכן אן די מאמעס וויסן, דער דאקטאר ווארנט אז יעדע מינוט שפילט א ראלע ווייל ער שפילט מיטן לעבן, נאך די אפעראציע איז אפשר דא א מעגליכקייט צו בלייבן לעבן אבער אן דעם איז ער זיכער א פארלוירענער. איך האב מיך אלזא ענטשלאסן צו די אפעראציע. מען האט איהם תיכף געגומען אין אפעראציע זאל, די אפעראציע האט געדויערט א לענגערע צייט, זיי האבן דאס געמאכט מיט זייער א שטארקן שלאף געטראנק, וואַרשיינליך האט עס געמוזט אזוי זיין.

עס זענען אריבער עטליכע שעה און ער האט זיך נאך נישט אויפגעוועקט, איך האב מיך זייער דערשראקן. ווער ווייסט צו ער וועט זיך נאך אויפוועקן... איך האב אלזא אלאמירט נאך הילף, נאכן באהאנדלען איהם האבן זיי פעסטגעשטעלט אז די שטארקע נארקאזע וועלכע די שווערע אפעראציע האט פארלאנגט, האט פעראורזאכט דאס לאנגע שלאפן. ווען ער האט זיך ענדליך אויפגעכאפט האט ער זיך זייער שוואך געפיהלט ווי געווייַנליך נאך א שווערע אפעראציע, מען האט איהם אפעריִרט די גאנצע האנד ביז צום אקסל, מען האט איהם געמוזט געבן עטליכע סארטן אנעקציאנען, 1) צו שטארקן דאס הארץ, 2) צו שטילן די גרויסע שמערצן, 3) צו רייניגן דאס בלוט פארגיפטונג, 4) צו פערהאלטן דאס בלוט, 5) צום שלאפן. זיי האבן געטהון פאר איהם דאס בעסטע וואס עס האט נאר געקענט זיין.

איך בין געזעסן ביי זיין בעט טאג און נאכט און נישט פארטרויט פאר קיינעם די שווערע לאגע אין וועלכע ער געפינט זיך, נאר בייטאג זענען געקומען מיינע ברידער מיך אביסל פארטרעטן כדי איך זאל אהיים גיין אביסל זיך אפרוהען, ווייל עס האט זיך ביי איהם ענויטיגט זייער פיהל ארבעט, איבער דרייַען איהם פון איין זייט צו די אנדערע, געבן עסן אוֹן טרינקען און אפט רייניגן.

עס איז אריבער 5 מעת לעת וואס איך בין ביי אים געזעסן און נישט געזהן קיין בעסערונג, די אפעראציע איז גראדע געלונגען אבער דאס אייטער האט נישט אויפגעהערט צו רינען, זיי האבן געטהון פארשידענע מיטלען אבער עס האט זיך ניט איינגעגעבן צו אפהאלטן דעם אייטער, פון דעם אייטער האט זיך געשאפן זעהר א שלעכטער געריך וועלכעס האט פאראורזאכט פיהל ווערים און שלאנגען, דאס האט מען געמוזט כסדר רייניגן אבער עס איז געווען שווער ווייל ער איז געווען אומבאוועגליך, ער האט מיך כסדר געבעטן אזוי ווי ער פיהלט זיך זייער שוואך און ער וועט דאס זיכער נישט אויסהאלטן, פערלאנגט ער זיך צו זעהן מיט די מאמען בעפאר.... איך האב איהם כסדר אויסגערעדט אז ער זאל נישט טראכטן פון אזעלכע זאכן, ער וועט מיט השי״ת הילף זיין אינגאנצן געזונד.

עס זענען אריבער עטליכע טעג און ער זעהט נישט קיין בעסערונג, זאגט ער צו מיר, אז ער פיהלט דאס זיינע כחות לאזן זיך גענצליך אויס, בעט ער מיר איך זאל איהם בריינגען א טלית קטן, א קאפל און א סידורל ווייל ער וויל זיך געזעגענען פון מיר... דערהערנדיג אט די ווערטער האב איך מיך זייער שטארק צוווייַנט. עס איז מיר זייער שווער געווען מקיים זיין דעם פערלאנג צו בריינגען די מאמען, וואס וועט זי זאגן צו אזא צושטאנד ? !.

עס זענען אריבער עטליכע טעג, איך האב נאך אמאל געערעדט מיט דאקטוירים איבער זיין שווערן צושטאנד וועלכעס זעהט אויס אז ער איז נישט מעגליך אויסצוהאלטן, זיי האלטן זיך אבער ביי זייער מיינונג אז ער איז נאך נישט פארלוירן. זיי האבן ווידער געמאכט פארשידענע אנשטרייגונגען איהם צו ראטעווען דאס לעבן, דאס האט ווירקליך געהאלפן און עס האט זיך באויזן א בעסערונג, דאך האט ער פארלאנגט אז די מאמע זאל קומען אומבאדינג.

אבער איך ווייס נישט ווי אזוי איך קען איבערגעבן אזא טרויעריגע בשורה פאר די מאמע, זי וועט דאך דאס נישט אויסהאלטן, ובפרט איז דעמאלס געווען זייער שווער צו באווען זיך פון איין שטאדט צו די אנדערע, ווייל די באן קאמוניקאציע האט נאך נישט פונקציאנירט ווי געהעריג. עס איז געווען נאר איין מעגליכקייט צו קומען מיט א דייטשן לאסט אויטא. זיי פלעגן אמאל אויפנעמען אויך ציווייל מענטשן, איך האב אבער געטראכט פון די אנדערע זייט, טאמער חלילה פאסירט עפעס מיט שמעונ׳ען... דעמאלס וועל איך קיינמאל נישט האבן קיין פארענטפערונג פאר איהר, וואס איך האב איהר נישט פערשטענדיגט.

איך בעשליס צו פארשטענדיגן אז זי זאל קומען, אבער עס טויג נישט צו שרייבן די גאנצע מעשה ווייל טאמער האט זי נישט קיין מעגליכקייט צו קומען וועט זי זיין אויס מענטש, האב איך געשריבן א בריף אויף דעם נוסח: מיר זענען צוריק געקומען פון וועג און געפינען זיך דא אין טארנא, פלוצלונג איז שמעון קראנק געווארן אויף בלינד ארעם און די דאקטוירים זאגן אז מען מוז זאפארט אפערירן, אזוי ווי איך וויל נישט אליין דעצידירן די זאך, איז דעריבער ראטזאם זי זאל קומען און באשטעטיגן די אפעראציע, פון אזא בעריכט האב איך פארשטאנען אז זי וועט נישט זיין שטארק איבערגעשראקן, דאגעגן וועט זי זיך אנשטרייגען וואס שנעלער צו קומען.

עס איז אריבער 2 טעג און זי איז אנגעקומען דורך גרויסע שווערigkeiten. געהענדיג מיט איהר אין שפיטאל האב איך שוין געמוזט אויסזאגן דעם גאנצן אמת וואס עס האט פאסירט מיט איהם פון אנפאנג ביז יעצט, דערהערנדיג די בשורה האט זי זיך שטארק צוווייינט. זי האט זיך נישט געריכט אויף אזא צרה, איך האב איהר אויסגערעדט אז זי דארף זיין צופרידן אז מיר אלע 4 ברידער זענען געבליבן לעבן, ווייל די אפיצירן האבן דאך געשאסן אויף אלעמען, און אויך שמעון וועז ער כאפט אריין די קויל אויף א אנדער געפערליכן ארט וואלט דאך געווען מיט איהם א לעבנס געפאהר, די מאמע האט זיך צוגעפאסט צו דעם אומגליק אנקומענדיג אין שפיטאל און האט זיך געטראפן מיט שמעון׳ען, זיין שמחה איז געווען זייער גרויס, ווי געווייניליך א קינד מיט א מאמע ובפרט אין אזא צייט. זיין געזונד צושטאנד האט זיך פון טאג צו טאג געבעסערט, ער האט שוין אנגעפאנגען ביסלעכווייז צו עסן, די מאמע האט איהם גוט געפלעגט ביז ער איז געקומען צו זיינע כוחות.

איך בין נאך געבליבן אין טארנא, ביז נאך סוכות. וועז איך האב געזעהן אז זיין צושטאנד איז פיהל בעסער, בין איך מיט מיין ברודער יצחק אהיים געפארן. די מאמע איז דארט געבליבן עטליכע וואכן ביז ער איז שוין געווען רייזע פעהיג, דעמאלס האט איהם די מאמע אהיים געבריינגט. ער האט נאך געמוזט א לענגערע צייט גיין אין שפיטאל כדי צו מאכן עלעקטרעזאציעס גענצליך אויסצוהיילן די וואונד, ער איז געווארן ב״ה נארמאל געזונד און זיך באוואויגן מיט די איינציגע האנד ווי א נארמאלער מענטש, געגומען האנדלען און וואנדלען ווי יעדער איינער.

יא. די גרויסע רויב אקציע פון די דייטשן אין קראקעווער אידישן פערטל — איבער 100 קרבנות — רוסישער אויסערן מיניסטער מאלאטאוו וויזיטירט דעם גובערנאטאר "פראנק"

דאס איז געווען אין מיטןווינטער. איך שטיי אויף גאנץ פריה און וויל ארויסגיין אין גאס, עס איז נאך געווען גאנץ טונקל, טרעף איך ביים טויער שטיין א דייטשן סאלדאט וועלכער זאגט איך זאל שוין צוריק גיין, ער לאזט אבסאלוט נישט ארויס אין גאס. איך בין געווארן זייער איבערגעשראקן ווייל ביז יעצט זענען מיר נאך נישט געווארונט געווען מיט אזעלכעס. ווען עס איז געווארן אביסל ליכטיגער האב איך געזעהן דורך דעם פענסטער אז ביי יעדן אידישן טויער שטייט א סאלדאט און לאזט נישט ארויס קיין איד אויפן גאס, דאס איז נישט קיין גוטער סימן. עפעס קומט פאר נישט קיין גוטע זאכן פאר אונז. די שכנים זענען זיך צוזאמען געקומען און אריין געטראכט וואס דאס קען בעדייטן, קיין איינציגער איד באוועגט זיך נישט יעצט אויפן גאס נאר די גאס איז אנגעפילט מיט דייטשע סאלדאטן אנגעטהון אייזערנע העלמעס מיט געפלאנצטע געווער. יעדע מינוט פארט זיך אדורך א אנדער אפטיילונג פון אט די חברה מזיקים, עס איז אזוי אריבער דער גאנצער טאג און אויך די נאכט און מיר ווייסן נאך נישט וואס די בעדייטונג פון דעם אלעם איז, אויך אינדערפריה קען מען נאך אלץ נישט ארויסגיין אין גאס, אין די טויט שטילקייט וואס עס האט געהערשט אין אלע גאסן האט מען נאר געהערט פון צייט צו צייט שיסעריין. יעדנפאלס האב איך מיין גרעסערע סומע געלד ווי אויך אלע צירונג גוט פארשטעקט, ווייל מיר האבן בעקומען א נישט קיין קלארע בעריכט אז עס קומט פאר א רויב אקציע דורך די דייטשן און אויסגעשפראכן נאר ביי אידן.

ענדליך, דעם אנדערן טאג פארנאכט קומען אריין צו מיר 2 פון די רוצחים, איך האב זיי העפליך בעגריסט, זייער פראגע איז געווען, אויב עס געפינט זיך ביי מיר פאלגענדע זאכן: וואפן, גאלד, געלד, ברילאנטן א.ד.ג. איך פיהר זיי אריין אין אנדערן צימער וואו עס איז געשטאנען מיין זילבער שאנק און זאג זיי: אט דאס איז מיין גאנצער פארמעגן, עס איז געווען אנגעפילט מיט א סאך זילבער, ווייל אויסער מיינע זאכן האט מיר אויך דער בעל הבית פון הויז וועלכער האט געהאט זייער פיהל זילבער, געבעטן איך זאל פון איהם איבערנעמען א טייל זילבער כדי זיי זאלן נישט זעהן אז ער איז א גרויסער עושר, דאן צייג איך זיי מיין קאסע אין וועלכע עס איז געלעגן עטליכע קליינע זלאטעס, יעצט פאנגען זיי אן צו מאכן א שטריינגע רעוויזיע, זיי זוכן אין אלע לעכער, אבער אומזיסט, זיי האבן גארנישט געפונען. איינער רופט זיך אן אז ער האט געפונען עפעס וואפן... דאס איז געווען א גרויסער מעסער איבערגעבראכן אין 2 טייל, און דאס איז איהם געפעלן אלס "וואפן". איך האב אנגעהויבן צו ציטערן ווי א פיש זעהענדיג מיט וואס פאר א שקרים זיי דראפען זיך אויף די גלאטע וועגט און קענען אויסטראכטן אזא מין בלבול. ער צייגט די וואפן צום אנדערן חבר, אבער יענער האט איהם געענטפערט: מאך דיך נישט דום. דאן האבן זיי אדורך געפירט ביי מיר א לייב רעוויזיע, אויסגעטהון ביז צום העמד, דערנאך האבן זיי אריין גערופן מיין פרוי אין אנדערן צימער און אדורך געפיהרט אזא סארט רעוויזיע, זיי האבן פערלאנגט זי זאל אויך דאס העמד אויסטהון, אבער זי האט זיך פון דעם ענטזאגט, דאן האבן זיי דורכגעזעהן אלע קליידער צו עס איז דארט נישט אנגעגייט עפעס פארמעגן, זיי זענען אוועק און איבערגעלאזט דאס ביסל געלד און דאס גאנצע זילבער.

געלויבט איז דער אויבערשטער אז איך בין זיי פטור געווארן, מיר האבן געגוג טויט שרעק מיטגעמאכט ביז מען האט זיי געזעהן אין די אנדערע זייט טיהר, דאגעגן ביי די אנדערע שכנים,

בפרט ביי דעם בעל הבית האבן זיי ליקווידירט דאס גאנצע זילבער. אין גאס איז געשטאנען גרייט א גרויסער לאסט אויטא אויף וועלכן זיי האבן אנגעלאדנט דאס גאנצע אידישע רויב. אזוי זענען זיי ארום געפארן פון הויז צו הויז און געראובט אן רחמנות, אין פיהל וואוינונגען האבן זיי געשענדעט די פרויען אויף א ברוטאלישן אופן אן חרפה און בושה בשעת זייער דורך פיהרן א לייב רעוויזיע, ווער עס האט געפרובט זיך אקעגן צו שטעלן האט געשפילט מיטן לעבן, זיי האבן געשלאגן טויט שלעק און אויך געשאסן.

די רעוויזיע האט געדויערט 2 טעג און עס איז געפאלן ארום 100 אידן, דער גרעסטער טייל זענען געפאלן בשעת זייער ארויסקוקן פון פענסטער אין גאס צו זעהן וואס עס קומט פאר, עס איז נישט אפצושאצן די ווערט פון דעם רויב וואס זיי האבן צוגענומען, געלט, גאלד, בריליאנטן, אויך די טייערסטע קליידער, דאס אלעס איז געווען נאר א קליינער טייל פון די אידישע באפלקערונג, ווייל עס איז זיי צושטערט געווארן אויסצופירן דעם פלאן ביי אלע אידן, גראדע אין די טעג איז אנגעקומען קיין קראקא אויף א ווייזיט דער רוסישער אויסער מיניסטער מאלאטאוו צום גענעראל גובערנאטאר פון קראקא, וועלכער האט געוואוינט אויפ׳ן שלאס, און צוליב דעם האבן זיי אונטערגעבראכן די אקציע, אבער אויך נאך זיין אוועקפארן האבן זיי נישט באנייט די אקציע.

יב. די ערשטע רשעותדיגע גזירה פון טראגן אידישע צייכנונגען — אפטע אקציעס אין קאנצענטראציאנס לאגער פוסטקאוו — איך ווער על פי נס ניצול פון אזא אקציע

עטליכע מאנאט נאך די דייטשע אקופאציע האבן זיי ארויס געגעבן א גזירה אז אלע אידן אן אויסנאם, מענער און פרויען, העכער 12 יאהר מוזן טראגן אויף זייער האנד דעם אידישן צייכן וועלכעס איז באשטאנען פון א ווייסע שטיקל לייוונד אויף דעם אויסגעצייכנט א בלויער מגן דוד. די מאס פון דעם האט געמוזט זיין 15 ס״מ די בריייט כדי עס זאל זיך גוט אנזעהן. פאר נישט אויספיהרן דאס געזעץ איז געווען טויט שטראף. עס האט זיך טאקע קיינער נישט ערלויבט עובר צו זיין אויף דעם געזעץ. אט די גזירה איז געווען די ערשטע און אויך די ערגסטע, ווייל עס איז געווען א גרויסער שטריך אין אידישן לעבן, מען קען זיך שוין מעהר נישט אזוי פריי באוועגן, אוואו מען גייט און שטייט זעהט מען אז דאס איז א איד. זיי איז יעצט זייער לייכט צו כאפן אידן צו די ארבעט וועלכע אויסער די שווערע ארבעט האבן זיי נאך צוגעגעבן ביטערע שלעק. עס פלעגט פארקומען פיהל מאהל וואס מען איז שוין מעהר נישט צוריק אהיים געקומען פון די ארבעט און די פאמיליע האט איבערהויפט נישט בעקומען קיין בעריכט וואס מיט דעם מענטשן האט פאסירט, איך בין געווען א גרויסער מוצלח צו אזעלכע זאכן און מען האט מיך אפט געכאפט צו ארבעט, וואו מען האט מיך אויך מכבד געווען מיט גוטע שלעק, איך בין געווען צופרידן וועו איך בין אהיים געקומען לעבעדיג.

עס פלעגן אפט פארקומען אקציעס וואו זיי זענען אנגעפאלן א גאנצן אידישן געגנד און אלע מענער אוועקגעשלעפט צו די ארבעט אין דעם אויסגערופענעם קאנצענטראציאנס לאגער פוסטקאוו, וועלכער האט זיך געפונען אין א וואלד נעבן די שטאדט דעמביץ. אין דעם לאגער האט מען געבריינגט אידן פון פארשידענע ערטער וועלכעס האט געגרייכט צו די צאל פון טויזנטער. דער סיסטעם פון דארטיגן פערניכטונג איז געווען דורך אויסהונגערן און שלאגן טויטע שלעק. זיי האבן בעקומען פערשידענע קראנקהייטן, פון די אלע צרות זענען זייער פיהל אויסגעשטארבן, א

גרויסער טייל זענען געשאסן געוואָרן, דער סיסטעם פון שיסן איז געווען אויף א שפילנדיגן אופן, יעדן טאג האבן זיי ארויסגעפירט א גרויסן טייל פון די ארבעטער אויף א גרויסן פלאץ, זיי אויסגעשטעלט אין ראיאנען. דאן זענען ארויסגעקומען עטליכע פון די רוצחים און געלערנט זיך ציהלן אויף די אידן, אזוי ווי מען לערנט זיך ציהלן צו שיסן פויגל, דעמאלס זענען טאקע געפאלן אידן ווי פויגל. וועז עס איז אריבער א שטיקל צייט און דער לאגער האט זיך אביסל אויסגעליידיגט, האבן זיי געבריינגט פרישע סחורה... דאס האט זיך אזוי געפיהרט א לענגערע צייט. דאס אלעס פלעגן דערציילן אזעלכע וואס איז זיי געלונגען פון דארט צו אנטלויפן, וועלכעס איז געווען פארבונדן מיט גרויסע סכנות.

אין קראקא פלעגן פארקומען אזעלכע אקציעס אפטמאל, דער פחד איז טאקע געווען זייער גרויס ווייל מען האט גארנישט געוואוסט ווער און ווען מען קען אריינפאלן אין אזא גיהנום אקציע. איך אליין בין שיעור נישט אריינגעפאלן אין אזא ביטערע אקציע. דאס איז געווען איינמאל פרייטאג גאנץ פריה, עס איז נאך געווען טונקל, איך האב מיך געלאזט גיין קיין פאדגורזש צוליב געשעפטן, (דאס איז געווען א געגנד אין קראקא וואו מען דארף אריבער גיין דאס וואסער ווייכסל) וועז איך בין שוין געווען אין מיטן די בריק, קומט אנטקעגן א פאלאק און זאגט מיר איך זאל נישט גיין ווייטער, ווייל אין פאדגורזש איז עפעס נישט אין ארדנונג, די גאסן זענען באלאגערט מיט דייטשע און פוילישע פאליציי. איך האב מיך נישט געריכט מיט זיינע ווערטער קלערנדיג מסתמא איז דאס א אנטיסעמיט וועלכער וויל מיך איבערשרעקן. גייענדיג אביסל ווייטער קומט ווידער א אנדער פאלאק און זאגט אויך דאס זעלבע, אז עס איז א גרויסע סכנה דארט צו גיין, יעצט נעם איך שוין די זאך ערנסט און קער מיך צוריק אהיים. שפעטער האב איך מיך דערוואוסט אז עס איז דארט פארגעקומען א אקציע קיין פוסטקאוו וואו עס זענען אריין געפאלן עטליכע הונדערט אידן, איך האב געהאט א גרויסן נס. אזעלכע פחדים האבן מיר מיטגעמאכט שוין אין דעם ערשטן ווינטער פון זייער אקופאציע. דער לאגער פוסטקאוו איז בעניצט געוואָרן ביז זיי האבן אויפגעבויט די קרעמאטאריומס אין די בעקאנטע פלעצער, וואו עס זענען אומגעקומען טאג טעגליך צעהנדליגער טויזנדער אידן, אויך פאלאקן פאליטישע פארברעכער זענען אוועק געפיהרט געוואָרן אין די קרעמאטאריומס.

יג. אידישע פערזענליכקייטן אינטערוועניִרן ביים קראקעווער בישאף "סאפיעכא" וועגן אידן פערפאלגונג — ווערן פארשלעפט דורך די געסטאפא — קעסטלאך אש אפגעשיקט אהיים פון אושוויץ

אין קראקא האט געוואוינט א איד מיטן נאמען ר׳ מאיר פרידריך, א חסידישער טיפ, ער האט געהאט פארבינדונגען מיט גרויסע מלוכה פערזענליכקייטן צווישן זיי אויך מיטן בישוף סאפיעכא. ער איז געווען מיט איהם זייער גוט באפריינדעט. אזוי ווי עס האט געבושעוועט די גרויסע צרות אויף אידן פון די דייטשן ווי צ.ב.ש. רויבן, שלאגן, מארדן, פארשלעפן מענטשן און פארשוואונדן ווערן, טיילמאל האט מען זיך דערוואוסט אז זיי זענען ערמארדעט געוואָרן אויף א ברוטאלן אופן, האט הער פרידריך ארגאניזירט א דעלעגאציע צוזאמען געשטעלט פון 3 אנגעזעהענע

פערזענליכקייטן: 1) הער פרידריך, 2) דער דיין ר׳ שבתי ראפאפארט, 3) ר׳ שמעלקא קארניצער א זוהן פון דעם קראקעווער רב וועלכער איז יעצט געווען דיין אין קראקא. דער בישוף האט זיי זייער ווארעם עמפאנגען און פארשפראכן אנצווועגדן אלע מעגליכקייטן צו פארלייכטערן די אידישע פארפאלגונגען.

עטליכע טעג נאך די מעשה זענען פלוצלונג אין מיטן נאכט פארשוואונדן געווארן די 3 אויבנדערמאנטע פערזענליכקייטן, די געסטאפא האבן זיי געגומען און נישט געזאגט וואו אהין מען שלעפט זיי. דאס האט ארויסגערופן גרויס איבערראשונג צווישן אלע קראקעווער אידן און זיי זענען געווען פארזארגט איבער זייער גורל, ווייל מען האט גאנץ גוט פארשטאנען אז ארויס קומען פון די געסטאפא׳ס הענד לעבעדיג איז כמעט ווי אוממעגליך. מען האט אנגעהויבן אויסנוצן פארשידענע פראטעקציע, געווואויר צו ווערן וויניגסטנס וואו זיי געפינען זיך, אבער עס איז געווען אוממעגליך צו דערגיין א שפור פון זיי.

עס איז אריבער עטליכע חדשים און אט באקומען זיי אלע אהיים א קעסטל אש פון אוישוויץ. דאס האט בעדייטעט אז מען האט זיי פארברענט, די קראקעווער אידן דערוויסנדיג זיך פון דעם, זיינען דערשיטערט געווארן. דאס איז נעבאך געווען דער ביטערער סוף פון די אידן וועלכע האבן געאפפערט זייער לעבן כדי צו פארלייכטערן די אידישע צרות.

יד. דער טייוולאנישער רשעות׳דיגער פלאן פאר אידן פארניכטונג — שאפן יודנראט און אידישע פאליציי — דאס גרעסטע אומגליק פאר דעם אידישן פאלק

צווישן די פלענער פון היטלער אויף די אידן פארניכטונג, איז געווען דער וויכטיגסטער וואס ער האט אויסגעפונען, צו ארגאניזירן צווישן די אידן אין יעדע שטאט און שטעטל א אידישע פערוואלטונג אונטערן נאמען ״יודנראט״. דאס האט געברויכט צו טראגן דעם כאראקטער פון א אידישע קהלה, זיי האבן געענדערט דעם נאמען פון די קהילה אויף דעם נאמען יודנראט, (דער נאמען איז זייער פאסנד, ווייל אט די אידן האבן געהאט די אויפגאבע צו העלפן מיט עצות פאר די געסטאפא צו פארלייכטערן די אידן פארניכטונג). עס איז נישט געווען קיין סוד פאר קיינעם וואס איז דער ציהל פון שאפן דעם יודנראט, אז דאס איז נאר פאר זייער טובה, וויסנדיג אז מיט די הילף פון די אידן וועט זיי גרינגער זיין אויסצוראטן דאס ביסל אידעלאך, און טראץ דעם וואס יעדער האט געווואוסט דעם ציהל פון דעם, האט זיך שטענדיג געטראפן ענגוג אויסוואורפן צווישן אונזערע אידעלאך וואס האבן אונטערגענומען אזא בענקל און געטריי מיטגעארבעט מיט זיי, אויסצופירן אלע זייערע פלענער פון פארניכטן די אידן.

עס איז אויך געשאפן געווארן אין זייער אויפטראג א אידישע פאליציי אונטערן נאמען ״ארדנונגס דינסט״ (אויך דער נאמען איז געווען זייער געפאסט פאר זיי, ווייל זיי האבן נעבאך געמאכט ענוג ארדנונג צווישן די צעבראכענע ביסל אידן). זייער אויפגאבע איז געווען אויסצופירן די באפעהלן פון דעם יודנראט וועלכע האבן באקומען אינסטרוקציעס פון די געסטאפא מערדער געגן אידן, ווי צ.ב.ש. כאפן אידן צו די ארבעט און פערשיקן אין ארבעטס לאגערן, כאפן אנטלאפענע אידן פון די לאגערס און איבערגעבן זיי אין די רוצחישע הענד. ביי יעדע אויסזידלונגס

אקציע האבן זיי געכאפט אידן און זיי געפיהרט צום טראנספארט, ארויסגעשלעפט אידן וועלכע האבן געהאנדלט מיט שווארצע געשעפטן, (עס איז דאך נישט געווען קיין ווייסע געשעפטן ביי וואס צו פארדינען). די פאליציי, זענען געווארן בעאויפטראגט צו טראגן פאליציי מונדירן גלייך ווי אנדערע פאליציי, פוילישע אדער דייטשע, עס איז נאר געווען א אונטערשייד וואס די מונדירן זענען געווען באפוצט מיט געלע לאטעס, אויך די היטלעך זענען געווען ארום געגומען מיט א גרעלן פאס, הויכע שווארצע שטיוול, גומי שטעקענעס, (רעוואלווערס האט מען זיי נישט ערלויבט צו טראגן, ווייל זיי האבן נישט געהאט צו פיהל צוטרוי אפילו פאר אזעלכע סארט אידן וועלכע ארבעטן מיט זיי, אבער אויך מיט די שטעקענעס האבן זיי אנגעטהון גענוג צרות פאר אידן און פיהל מאל בעווייזן זייערע פעהיגקייטן און גשלאגן מערדערליכע שלעק, מעהרערע פרטים איבער זייער אויפפיהרונג וועט געברענגט ווערן באריכות אין די ווייטערע קאפיטלאך).

עס האבן זיך אויך געטראפן א זעלכע אידן וואס וויסנדיג דעם פלאן פון שאפן א יודנראט אז דאס איז פארבונדן מיט העלפן אויסראטן די אידן, האבן זיי זיך ענטזאגט פון דעם פארשלאג, עס האט אבער אויך פאסירט אז זיי זענען דערפאר געשאסן געווארן, און טראץ דעם, וויסנדיג אז זיי שפילן מיטן לעבן, האבן זיי דאך נישט געוואלט זיין קיין מאסן מערדער, בעסער זיך צו לאזן שיסן און נישט ארבעטן צוזאמען מיט די נאצישע רוצחים, עס האט זיך ארויסגעוויזן במשך די אלע קריגס יאהרן אז די אלע, סיי די יודנראטן און סיי די אידישע פאליציי, האבן זייערע הענד פארשמירט מיט אידיש בלוט.

וואלטן אלע אידן פארשטאנען אז זיי טארן נישט ווערן קיין מיטגלידער אין די יודנראטן אדער אידישע פאליציי, וואלט די נאצישע מערדער נישט געלונגען אויסצוראטן אזוי פיהל אידן, ליידער האבן די אידאלאך געארבעט געטריי און פארלעסליך ביי זיי, אזוי ווי עס האט זיך טאקע ארויסגעוויזן אין אלע צייטן.

טו. מיין באגעגעניש מיט א דייטשן פאליציי און 3 פילאטן — שלאגן מיך טויט שלעק — מיין לעבן אין א גרויסע סכנה

אין די מייזלס גאס אין קראקא ווועלכע איז געלעגן הארט נעבן דעם קוזמארק, האט זיך געפונען א קרעטשמע אין ווועלכן עס האבן געמעגט אריין קומען שכורן נאר דייטשע סאלדאטן, עס איז געהאנגען א אויפשריפט אויף די טיהר אז דא איז שטרענג פארבאטן אריין צו גיין פאר יעדער מענטש אויסער פאר דייטשן, זיי האבן דארט פארברענגט די פרייע צייט מיט שכורן, אפט מאהל האט פאסירט ווען זיי זיינען ארויס פון קרעטשמע גוט אנגעשכורט, האבן זיי געשלאגן דורכגעהענדיגע אידן.

עס האט אמאל פאסירט דאס איך האב געמוזט געהן דורך די גאס צו מיין שוואגער אברהם דערשאוויטץ געשעפטליך, באגעגנט מיך א דייטשער פאליציי און רעדט צו מיר עפעס, איך האב נישט געוואלט ווארטן ביז ער וועט מיר דערלאנגען קלעפ, בין איך אריין אין הויז פון מיין שוואגער, דער לאקס קריכט מיר אבער נאך. זעהענדיג אז ער וויל דא עפעס מאכן מיט מיר, האב

איך מיך געלאזט ארויך לויפן אויף די טרעפ, אבער דער לאקס לויפט מיר ווייטער נאך, צום גליק איז ער אומגעפאלן אויף די טרעפ און צוליב דעם איז מיר געלונגען פאראויס צו לויפן, איך האב געפלאנט אריין צו לויפן אין די ערשטע שטוב וואס איך וועל נאר טרעפן אפן, אבער ליידער זענען אלא טיהרן געווען פארשלאסן, איך האב פראבירט אלע טירן פון ערשטן און צווייטן שטאק, אויך ביי מיין שוואגער, אבער אלעס איז געווען געשלאסן, ביי די לעצטע טיהר האב איך שוין נישט געהאט קיין ברירה ווייל אט אט קומט ער ארויך און וועט מיך כאפן, האב איך מיט א ענערגישן כח א שטויס געגעבן, אזוי אז די טיהר איז שוין געווען אויפגעבראכן, צו מיין מזל איז די טיהר געווען א גלעזערנע, איז מיין פלאן געווען אז איך זאל מיט כח צוהאלטן די טיהר ער זאל נישט קענען אריין דרינגען, אבער ער וועט דאך מיר זעהן דורך דעם גלאז, האב איך מיך אראפגעזעצט אויף דעם פוסבאדן און מיט די פלייצעס פעסט צוגעהאלטן די טיהר און דאן וועט ער מיך באשטימט נישט זעהן. עס איז טאקע אזוי געווען ווי איך האב געראכנט, עס גייט אריבער עטליכע מינוט און דער לאקס שטויסט די טיהר מיט כח, ער האט אבער דאך נישט געקענט אויפעפענען, איך בין געבליבן זיצן דארט א שטיקל צייט. דאן ביך אין אריין צו מיין שוואגער, ערלעדיגט וואס איך האב געבויכט און געלאזט זיך געהן אהיים.

איך האב נישט געקענט לענגער בלייבן ווייל עס איז שוין געווען נאהנט צו 9 א זייגער און לויטן געזעץ טאר מען דאך נישט געהן אזוי שפעט אין גאס.

אראפ קומענדיג אין הויז, שפרינגט צו צו מיר דער לאקס וועלכער איז געווען בעהאלטן אין אווינקל, כאפט מיך אן ביים האנד און שרייט "קאם מיט מיר נאך מאנטילופע" (מאנטילופע איז געווען דאס גרעסטע קרימינאל אין קראקא וואו עס זענען געזעסן די ערגסטע פארברעכער). איך האב געטראכט אז לאזן זיך ארויסגיין מיט איהם אין גאס איז די גרעסטע סכנה, ווייל ער וועט מיך מסתמא שיסן אין מיטן גאס, און אפילו ער וועט מיך יא פיהרן קיין מאנטילופע וועט מען איהם דאך מעהר גלייבן ווי מיר, האב איך דעריבער בעשלאסן אבסאלוט נישט צו געהן מיט איהם, ער האלט אין איין שרייען: קאם! קאם! אבער איך ריהר מיך נישט פון ארט.

אזוי שטייענדיג און דער טויער איז אפן צו די גאס, גייען אדורך 3 פילאטן און זעהען ווי א דייטשער פאליציי שטעהט און האלט א ויכוח מיט א איד וואס טראגט א בארד און פיאות (וועלכע זיי האבן זייער ליב געהאט...) זיי קומען אריין און פרעגן דעם פאליציי: "וואס איזט היער לאז?". ער דערציילט זיי די גאנצע מעשה, וואס פאר א פארברעכן איך האב געמאכט, תיכף דערלאנגט מיך איינער א פאטש און איך פאל שוין בעווארטלאז אויף דער ערד. יעצט הויבט זיך אן די ריכטיגע מלאכה, אלע 4 נעמען מיר שלאגן מערדערליכע שלעק, נישט פשוט מיט די הענד נאר זיי האבן מיר געטראטן מיט די פיס און דערלאנגט מיט זייערע שווערע שטיוול אין קאפ, דאס אלעס האט געדויערט א לענגערע צייט, איך האב גארנישט רעאגירט נאר געלעגן רוהיג אויסגעצויגן. וועז זיי האבן שוין געמיינט אז איך בין א פערטיגער זענען אלע פארשוואונדן געווארן, איך בין נאך געבליבן ליגן אויף דער ערד א שטיקל צייט רעכענענדיג אז זיי טוהען אבסערווירן צו איך לעב נאך, און דעמאלס קענען זיי קומען און ענדיגן, וועז איך האב גערעכנט אז זיי זענען שוין אוועק, האב איך מיך אויפגעהויבן פון דער ערד, און זיך געגומען ארומקוקן וואס זיי האבן מיט מיר געמאכט, אויסגעהאקט 2 ציין, עס רינט מיר בלוט פון אלע זייטן, פון מויל און פון נאז, דער קאפ איז גוט צושמעטערט, די אויגן שווארץ ווי קויל, אויך דער גאנצער קערפער האט אויסגעזעהן ווי נאך א גוטן מאסאזש, די מלאכה פון שלאגן האבן זיי זייער גוט געקענט. זיי האבן געוואוסט ווי אזוי צו שלאגן אז דער מענטש זאל בלייבן א אייביגער קאליקע.

איך בין שנעל אריין געלאפן צו מיין שוואגער, אבגעוואשן דאס בלוט און געטראכט פון גיין אהיים, טראץ דעם וואס עס איז יעצט שוין נאך 9 אזייגער און עס איז א סכנה צו געהן אין גאס, אבער אזוי ווי מיין פרוי וועט נישט וויסן וואס מיט מיר האט פאסירט, און דעמאלס איז נאך נישט געווען איינגעפיהרט קיין טעלעפאן פארבינדונגען אזוי ווי אין די היינטיגע צייטן, און אויב איך וועל נישט קומען אהיים וועט זי קלערן דאס ערגסטע, האב איך געמוזט אביסל איינשטעלן און שנעל אהיים לויפן.

אריין קומענדיג האט זי זיך זייער דערשראקן אנקוקנדיג מיין פנים, אויף די פראגע וואס מיט מיר האט פאסירט האב איך געענטפערט, אזוי ווי עס איז אין גאס זייער גליטשיג, בין איך געפאלן און מיך צוקלאפט. אבער צומארגנס איז דער סוד אנטפלעקט געווארן. איך האב געהאט גאר גרויסע נסים וואס איך בין ארויס לעבעדיג פון די הענד פון אזעלכע 4 רוצחים. ערשטנס וואס דער פאליציי האט מיך נישט מיטגעשלעפט מיט זיך וואס איז געווען 100% ריזיקירט ווען איך גיי מיט מיט איהם, דאן די טויט שלעק וואס איך האב באקומען פון זיי, נישט יעדערער האט געקענט אויסהאלטן אזעלכע שלעק און בלייבן לעבן. נאך דעם אלעם האב איך נאך געלעבט מיט גענוג שרעק, ווייל ווען דער פאליציי האט מיך געכאפט, האט ער געפרעגט אויף מיין קען־קארט (אזוי האבן זיך גערופן די פערזאן קארטעס אין די דעמאלסדיגע צייטן, די פוילישע פערזאן קארטן זענען געווארן אומגילטיג דורך זיי, און יעדערער האט געמוזט ארויסנעמען נייע קארטן) ווען איך האב איהם געצייגט האט ער פארציכנט אין זיין נאטיץ ביכל מיין נאמען. דעריבער האב איך געלעבט מיט שרעק אפשר וועט ער אנגעבן עפעס א בלבול אויף מיר צוליב וועלכן איך שפיל מיטן לעבן. אבער דער אויבערשטער האט געהאלפן און אלעס איז אריבער בשלום. חדשים לאנג האב איך געפיהלט די טויט שלעק וואס איך האב דעמאלס באקומען, יעדערער האט מיך אפגעשטעלט אין גאס און געפרעגט וואס מיט מיר האט פאסירט, עס האט זיך דערקענט אויף מיין פנים, עס איז געווען געשוואלן, שווארץ אונטער די אויגן און אויערן. מען ברויך כסדר בעטן עס זאל ווייטער גוט זיין, ווייל מען קען זיך ריכטן יעדן טאג אויף אזעלכע געשעפטן.

טז. דאס רשעותדיגע געזעץ — אלע אידישע געשעפטן און פאבריקן ווערן ליקווידירט — אלעס מוז שטיין אונטער דייטשע אדער אריש לייטונג — א גרויסער טויט קלאפ פאר די אידישע סוחרים

שטענדיג זענען ארויס נייע געזעצן קעגן אידן, יעדעס געזעץ איז געווארן פארעפנטליכט אין אלע שטעדט און שטעדטלאך, געדרוקט אויף גרויסע פלאקאטן אין גלעלע פארב, (דאס איז דאך געווען דער אלגעמיינער אידישער אבצייכנונג, גלעלע פארב) ווען מען האט געזעהן אין גאס הענגען אזא מין פלאקאט, האט מען זיך גוט דערשראקן רעכענענדיג אז מסתמא איז שוין דא נייע המן־געזעצן, אט דערזעהט מען טאקע דאס נייע געזעץ וועלכעס האט אבגעשלאגן אין אלע אידישע הערצער ווי א דונער, אלע אידישע פאבריקן און גרעסערע געשעפטן מוזן איבערגעבן ווערן פאר די דייטשע מאכט, דאס געשעפט וועט ווערן אנגעפירט דורך א דייטשן קאמיסאר. דער בעל הבית איז אויך בארעכטיגט צו שטיין אין דעם געשעפט, אבער דער עיקר בעל הבית איז דער דייטשער קאמיסאר. דער איד ארבייט דארט נאר ווי א אנגעשטעלטער און בעקומט א געהאלט וויפל זיי האבן אבגעשאצט. דאס געזעץ האט אויך געזאגט, אז עס מוז ווערן ארויסגעשטעלט א גרויסע

שילד אויפן געשעפט: "דיזע אונטערנעמונג שטעהט אונטער דויטש קאמיסארישע לייטונג". שפעטער איז ארויס א געזעץ אז עס מוז נישט שטיין דוקא אונטער דויטשע לייטונג, נאר עס איז גענוג דאס עס זאל שטיין אונטער די לייטונג פון א פאלאק, (וואַרשיינליך אונטער אזעלכע וועלכע **זענען געשטאנען אין נאהנטע פארבינדונג מיט די רוצחים), אידן זענען געווען מעהר ווייניגער** צופרידן מיט די געזעצן אבי צו קענען בלייבן אויפן פלאץ און נישט ווערן אויסגעזידלט, ווי עס האט זיך שוין געלאזט הערן פארשידענע קלאנגען, אז קראקא וועט ווערן יודן־פריי און עס וועט ווערן געשאפן א קליינער געטא. עס איז אויך געווען א מעלה וואס די געשעפטן זענען געשטאנען אונטער דייטשע אדער אריש לייטונג, ווייל געווענליך איז געווען זעהר שווער צו בעקומען א ביסל סחורה, ווייל די דייטשן האבן אלעס ליקווידירט פאר זיך, האט דאך א איד געוויס גאר נישט געקענט בעקומען, אבער דורך די דייטשן און פאלאקן האבן זיי געהאט גענוג סחורה וועלכעס האט געטראגן גענוג פאר זיי און פארן איד. דאגעגן ביים פריימאכן קראקא האבן די אידן אלעס געמוזט איבערלאזן ביי די געשעפטס פיהרער וועלכע זענען געווארן די יורשים ביים לעבן.

יז. נאך די גזירה פון רויבן גאלד, געלד, דימאנטן און אנדערע ווערד זאכן — די נייע גזירה צו ליקווידירן אלע שיינע אידישע מעבל

אין א שיינעם העלן טאג דערזעהט מען ווי עס קומען אן גרויסע לאסט אויטאס אין די אידישע גאסן פון וועלכן עס שטייגן אויס דייטשע אפיצירן און געהען פון שטוב צו שטוב. וועלכע מעבל עס איז זיי געפעלן האבן זיי גלייך ליקווידירט אן קיין שום שאלות. עס זענען געווען אין קראקא גענוג רייכע אידן וועלכע האבן געהאט אין זייער בעזיץ שיינע און טייערע מעבל, דאס אלעס איז געווארן צוגענומען, דער תירוץ פארן צונעמען די מעבל איז געווען, אזוי ווי מען האט שטארק באמבארדירט די דייטשע שטעדט און די פאמיליעס פון דעם דייטשן מיליטער זענען געבליבן אן מעבל, דעריבער האבן זיי צוגענומען פון די אידן·די·מעבל און אבגעשיקט קיין דייטשלאנד.

איך האב אויך געהאט זייער שיינע מעבל, דאס האט זיך געפרופן ווינער מעבל און כדי זיי זאלן נישט ליקווידירן אויך ביי מיר דאס מעבל, האב איך עס צונומען אויף שטיקלאך, ארויף געלאדנט אויף א וואגן און אפגעשיקט אין א דארף נעבן קראקא, גראדע האבן די באנדע נישט בעמערקט און עס איז מיר געלונגען דאס אבצוראטעווען, איך האב עס שפעטער פארקויפט פאר א גוטן פרייז צו א פאלאק, ווייל עס איז געווען א מאנגל צו באקומען מעבל אין קריגס צייט.

יח. נאציסטן פארנעמען זיך מיט שערן בערד און פיאות

אין די קריגס יאהרן ווען עס האבן זיך אנגעהויבן די גרויסע צרות איז געווען א גרויסע סכנה זיך צו בעווען אין גאס. עס פלעגט אפט מאל פאסירן וואס די נאציסטן זענען אנגעפאלן אויף אידן מערסטנס מיט בערד און פיאות, זיי געגעבן טויט שלעק און געריסן די בארד און פיאות מיט גרויס אכזריות ביז בלוט רינען, טיילמאל האט מען זיי פארשלעפט און פון זיי מעהר נישט געהאט קיין לעבנס צייכן. דערפאר זענען א גרויסער טייל אידן געבליבן איינגעשלאסן אין שטוב וואכן און

חדשים. איך האב מיר נישט געקענט דאס ערלויבן צוליב 2 טעמים. 1) איך האב געמוזט גיין אין גאס געשעפטליך, זוכן פרנסה, 2) עס זענען געווען פיהל מענטשן וועלכע זענען יעצט געבליבן געצלייך אן פרנסה און מען האט זיי געמוזט פארזארגן מיט א שטיקל ברויט. פארמיטאג בין איך געווען פארנומען געשעפטליך און נאכמיטאג ארום געגאנגען זאמלען א ביסל געלד צו ראטעווען דאס לעבן פון אט די אירימעלייט, איך האב נישט געקענט רחמנות האבן אויף מיין בארד און פיאות אדער אויף צו כאפן א ביסל שלעק ווי איך האב שוין געשריבן אין די פאריגע קאפיטלען.

איינמאל פאסירט אזא מעשה. גייענדיג אין גאס נעבן וואווען (דער קעניגליכער שלאס האט זיך אזוי גערופן) דאס איז געווען זייער א שלעכטער פלאץ ווייל דארט איז געזעסן דער גרויסער צורר ישראל געגנראל גובערנאטאר דר. פראנק. אין מיטן גאס שטייט א עס עס מאן, דער וועג ווייזער פון די אויטאס, רופט ער מיך צו. אז מען רופט מוז מען גיין, ווייל יעדע פראבע פון זיך ארויסדרייען פון זיינע הענד דראהט ער באלד מיט שיסן, צוקומענדיג צו איהם זאגט ער איך זאל איהם געבן מיין קענקארט. דאס חיות איז מיר שיעור ארויס געפלויגן, ווער ווייס וואס ער ווייל, דאן בעאויפטראגט ער מיר איך זאל שוין גיין צו א פריזער און לאזן אבשערן די בארד און פיאות. דאס מוז ווערן ערלעדיגט ביז א האלבע שעה ווייל שפעטער פארלאזט ער דאס פלאץ. איך בין געווען צופרידן הערנדיג אז נאר דאס איז זיין פארלאנג, און נאך מער אז ער זעלבסט האט נישט געטהון די מצוה פון אויסרייסן מיט זיינע הענד מיין בארד און פיאות, ווייל עס פלעגט אפט פאסירן אז די רוצחים האבן געריסן בערד און פיאות אן רחמנות ביז בלוט רינען.

נאכן אראפנעמען די בארד און פיאות (פארשטייט זיך מיט ראזאל) האט ער מיר צוריקגעגעבן די קענקארט און דערביי מיר געמאכט גרויסע קאמפלימענטן, ווי שיין און גוט איך זעה אויס יעצט אן די בארד און פיאות, איך האב געזאגט א גרויסן ברוך שפטרני וואס איך בין ארויס פון זיינע הענד מיט גאנצע ביינער.

א אנדערש מאל האט ווידער פאסירט פאלגענד: עס פלעגט ארומפארן אויף א מאטאציקל איינער פון די רוצחים ספעציעל אין אידישן בעצירק, כאפן אידן מיט בערד און פיאות, זיי אריין פיהרן צום פריזער און געהייסן זיך אבשערן די בארד און פיאות. איינמאל האב איך מיך באגעגנט מיט אט דעם רוצח, ער האט זיך דערענטערט מיט זיין מאטאציקל ביז צו מיר כדי מיך צו כאפן, אבער ביז ער האט זיך אבגעשטעלט איז מיר געלונגען צו אנטלויפן. ער פראבירט מיך צו כאפן אבער עס איז איהם נישט געלונגען ווייל איך בין שנעלער געלאפן.

טיילמאל האט אויך פאסירט דאס די רשעים האבן מיך געכאפט צו דער ארבייט, אבער דאס אלעס האט מיך נישט צוריקגעהאלטן פון צו זיך באוועגן יעדן טאג אין גאס. אויך בין איך געגאנגען דאוונען אינדערפרי און אין אוונד, דאס פלאץ פון דאוונען איז נישט געווען אין בתי מדרשים נאר אין פריוואטע שטיבער, אין באכניער געטא. די לעצטע נאכט פאר די ערשטע אויסזידלונג האב איך נאך געפראווט א סעודת ראש חדש מיט מיינע בעקאנטע און חברים. ביי די לעצטע באכניער אקציע וועלכע איז געווען אנפאנג חודש אלול האבן מיר נאך געדאוונט מיט א מנין און געבלאזן שופר ביז עס האט אויסגעקלאפט די ביטערע שעה פון די טאטאלע פארניכטונג פון באכניער אידנטום.

יט. די מסירה אויף מיין ברודער יוסל — ער איז א וואלוטע סוחר — א גרויסע רעוויזיע ביי די מאמע — זיי געפינען איהם נישט — מיין ברודער שמעון ווערט פערהאפטעט — די

רעוויזיע אדורך בשלום — שמעון ווערט באפרייט

תיכף נאך דעם קריג אויסברוך האט דאס געשעפט פון די מאמע מעהר נישט פונקציאנירט, איהר פרנסה איז געווען פון קויפן רויע הערינג און אויסארבייטן דערפון פארשידענע ארטיקלען. אבער אזוי ווי די אלע סארטן הערינג זענען געליווערט געווארן פון אויסלאנד האט דאס ביים אויסברוך פון קריג זיך אלעס געענדיקט. האט די מאמע אויספארקויפט די גאנצע סחורה און דאס געלד געגעבן פאר מיין ברודער יוסל ער זאל אנפאנגען עפעס צו מסחרן, פון וועלכן מען זאל ציהען פרנסה. ער האט זיך געזומען צום מסחר פון דעוויזן, ווייל קיין אנדער געשעפט איז דעמאלס נישט געווען, ער איז געווען גאנץ טויגליך צו דעם עסק, אבער טייל פון אונזערע אידעלעך האבן געזוכט צו ציהען פרנסה פון די דייטשע רשעים און זענען געווארן פשוטע מוסרים. מען האט זיך געהיט נישט צו האנדלען מיט די מענטשן וואס מען קען נישט, אבער דאך האבן אלע אידן געוואוינט אין א ענגן קרייז אזוי, אז עס נישט געווען מעגליך זיך אויסצוהיטן פון די מוסרים.

מאכט זיך א מעשה. איינמאל ביינאכט קומען צו מיר שלאפן מיינע 2 ברידער, וואס האט פאסירט? פרעג איך זיי, זאגן זיי, אז עס רעדט זיך וועגן מאכן א אבלאווע כדי צו כאפן צום לאגער פוסטקאב. די ידיעה איז געקומען פון די אידישע פאליציי וועלכע האבן תמיד בעפאר אזא אקציע בעקומען פארשטענדיגט אז זיי זאלן זיין גרייט צו העלפן אין די אקציע, און אזוי ווי ביי מיר איז געווען גרייט א בונקער וואו זיך צו בעהאלטן בשעת א אקציע, דעריבער איז בעסער דא צו שלאפן ביז די אקציע וועט אריבער, דאגעגן מיין ברודער שמעון איז יא געבליבן שלאפן אין דער היים ווייל ער איז דאך א אינוואליד און געווינליך הייסט דאך אז מען כאפט מענטשן צו די ארבייט, וועט מען איהם זיכער נישט נעמען.

מיר אלע זענען גאנץ רוהיג געשלאפן די נאכט, גאנץ פריה קלאפט מען אין טהיר, ווער איז דארט? — איך בין דאס, עפן אויף! איך האב גלייך דערקענט דאס קול פון די מאמע, עפעס נייעס מוז דא זיין, קלער איך ביי מיר, וואס עפעס אזא פריער גאסט? איך עפן גלייך אויף די טיר, די מאמע קומט אריין, איהר געזיכט איז בלייך, איך פרעג איהר מיט א דערשראקענע שטימע: וואס האט די נאכט ביי אונז פאסירט? יא — ענטפערט זי — מיר האבן געהאט גרויסע נסים, אבער עס איז נאך נישט אלעס אין ארדנונג. מיר אלע בלייבן שטיין מיט גרויס נייגעריגקייט צו הערן וואס עס האט פאסירט, דאן הייבט זי אן צו דערציילן: אין מיטן נאכט קלאפט מען פלוצלונג אין טהיר זעהר שטורמיש מיט הויכע און ווילדע געשרייען: "אויף עפענען!" "אויף עפענען!" מיר זענען געווארן שטארק דערשראקן. ווער קען דאס זיין און וואס ווילן זיי פון אונז? מיר עפענען נישט, אבער דער שטורעם הערט נישט אויף, עס וועדט וואס אמאל שטארקער און שטארקער, טראכטן מיר, עס איז נישט כדאי מיט אט די חברה צו מאכן חכמות, עס איז ממש א סכנה, אלזא מיר עפענען. דאן קומען אריין 3 דייטשע מלאכי חבלה מיט ווילדע קולות. די ערשטע פראגע איז, פארוואס מיר האבן נישט תיכף געעפנט? שנעל ליכט מאכן! צופעליג איז דאן נישט געווען קיין ליכט ווייל עס איז קאליע געווארן. זיי פרעגן דאן: וואוינט היער יאזעף פרידמאן? — יא! — ענטפערט די מאמע — ווא איזט ער? — פרעגן זיי מיט אויפרעגונג. ער איזט ניכט צו הויזע! — ווא איזט ער? — איך וויסע ניכט! — ענטפערט די מאמע. זיי פאנגען אן אדורך צו פיהרן א רעוויזיע אויף זייער א שטרענגן אופן, זיי הייסן די מאמע ארויסגיין פון בעט און צונעמען יעדעס שטיקל וואס איז דארט געווען און רעווידירן, זיי האבן איבערגעדרייט דאס בעט רעכענענדיג אפשר וועלן זיי דאך עפעס געפינען פון די גוטע זאכן וואס זיי זוכן... וואהרשיינליך האט דער מסור זיי פארשפראכן דארט צו געפינען א

גרויסער אוצר. דאן זענען זיי אריין אין די אנדערע שטוב און אויך דארטן א דורך געפיהרט אזא שטרייגע רעוויזיע. די ספרים שאנק איבער געדרייט, אלע ספרים אויסגעשאטן אויף דער ערד און יעדעס בלעטל אדורך געקוקט, אזוי האבן זיי רעווידירט אויך אלע אנדערע צימערן, אבער עס איז זיי ליידער נישט געלונגען עפעס צו טרעפן. די רעוויזיע האט געדויערט עטליכע שעה.

ווי מיר האבן זיך שפעטער דערוואוסט האבן אנטייל גענומען אין דער רעוויזיע דער שעף פון דעויזין שטעלע הער "האנדקע" וועלכער איז געווען בעקאנט אלס שונא ישראל און געפערליכער שלעגער און די אנדערע 2 זענען געווען זיינע אדיוטאנטן. טראץ דעם וואס זיי האבן גארנישט געטראפן דאך האט זיי דאס הארץ נישט דערלאזט אוועק גיין מיט גארנישט, האבן זיי געהייסן מיין ברודער שמעון ער זאל זיך אנטהון און מיטגיין מיט זיי, אונטן אויפן גאס איז געשטאנען זייער אויטא וואו זיי זענען צוזאמען מיט איהם איינגעשטיגן, און נישט געזאגט וואו אהין זיי פיהרן איהם. דאס אלעס דערציילט די מאמע מיט א פארביטערט הארץ און ברעכט די הענד זאגנדיג: וווער ווייסט וואס זיי וועלן יעצט טהון מיט מיין שמעון, און וואס וועט זיין מיט יוסף, זיי זוכן איהם דאך, און די אידישע מוסרים וועלן זיכער נישט רוהען ביז זיי וועלן איהם איבערגעבן צו די רוצחישע הענד.

מיר האבן גענומען טרייסטן די מאמע אז זי זאל זיך בערוהיגן און זאל האפן, אזוי ווי השי"ת האט געהאלפן ביז יעצט, עס איז געווען ממש גרויסע נסים וואס זיי האבן נישט געטראפן יוסל'ען, אזוי וועט ער ווייטער העלפן און זיי וועלן זיכער שמעון'ען באפרייען, ווייל פאקטיש האבן זיי דאך איהם נישט געזוכט און די מסירה איז דאך איבערהויפט נישט געווען אויף איהם, האבן זיי נישט קיין רעכט איהם צו האלטן, העכסטנס וועלן זיי איהם אויספרעגן פארשידענע פראגן און פראטאקאלירן און דאן איהם באפרייען, און מיטן אויבערשטנס הילף וועט אויך יוסל ניצל ווערן פון זייערע הענד.

מיר זעצן זיך צום טיש און זוכן עצות וועגן יוסל'ען, ווייל אויף קיין נסים טאר מען זיך דאך נישט פארלאזן. מיין ערשטער פלאן איז געווען אז יוסל זאל פארלאזן קראקא ביז עס וועט זיך איינשטילן דאס פייער. אין דעם דארף סוואשאוויטץ וואו עס האט געוואוינט מיין שוואגער, דארט קען ער רוהיג בלייבן ביז מיר וועלן איהם פארשטענדיגן ווען צוריק צו קומען. דער פלאן איז תיכף אויסגעפיהרט געווארן. ער איז אריין געפאהרן אין דעם דארף און געבליבן ביז נאך שבת. זיי זענען שוין מער נישט געקומען. זיי האבן פארשטאנען אז אויב עס איז זיי נישט געלונגען איהם יעצט צו פאקן ווען ער האט זיך גארנישט געריכט אויף אזא איבערפאל, וועט ער זיך שוין היטן נישט אריין צו פאלן אין זייערע הענד.

יעצט איז די איינציגע פראגע וואס וועט זיין מיט שמעון'ען? עס זענען שוין אריבער עטליכע טעג און מען הערט גארנישט פון איהם וואס עס טהוט זיך, צו ער לעבט נאך? מיר האבן אנגעפאנגען זוכן פארשידענע וועגן דורך די גרעסטע אדוואקאטן וואס האבן געהאט א צוטריט אין די הויכע פענסטער, אבער אלעס איז געווען אומזיסט, קיינער ווייס איבערהויפט נישט וואו ער געפינט זיך. איז מיר איינגעפאלן אזא עצה. איך האב אנגעשריבן מיט מיין האנדשריפט א בריף צו די דעויזין שטעלע אין וועלכן איך בעט זיי, אזוי ווי מיין ברודער איז פארהאלטן געווארן געפנגליך אומשולדיג, ווייל פאקטיש בעפאסט ער זיך איבערהויפט נישט מיט קיין דעויזין האנדל. עס איז אריבער 8 טעג וואס מיר האבן נישט געהאט קיין בעריכט וועגן איהם. איינמאל פלוצלונג עפנט זיך אויף די טיהר און שמעון איז דא. אונזער שמחה איז געווען אומבעשרייבליך, ער דערציילט אז במשך די גאנצע 8 טעג האט מען איהם קיין איינציג מאל נישט געפרופן צו א פארהער נאר איהם

געהאלטן. יוסל האט ווייטער געפיהרט זיינע געשעפטן ווי ביז יעצט אין בעסטן ארדנונג. די מוסרים איז דאס מאל נישט געלונגען דאס רשעות.

כ. די ביטערע גזירה ארויסצוטרייבן אלע אידן פון קראקא — שאפן א ענגן געטא אין פאדגורזש — פון 70.000 אידן קראקעווער איינוואוינער זאל דער געטא בעשטיין נאר פון 10.000 אידן

א יאהר שפעטער נאך די היטלער אקופאציע אין די זומער חדשים, האט זיך שוין געהערט וועגן די ביטערע גזירה ארויסצוטרייבן די אידן פון קראקא, דאס געזעץ האט ארויס געגעבן דער געגנעראל גובערנאטאר "פראנק" וועלכער איז געווען בעוואוסט אלס גרויסער צורר ישראל. עס זענען געווען אידן וועלכע האבן געהאט צוטריט צו גאר גרויסע געסטאפא שעפן, אבער צו איהם האט קיין איינציגער איד נישט געהאט קיין צוטריט כדי מען זאל קענען עפעס פארלייכטערן די ביטערע גזירה. עס האט אבגעשלאגן ווי א דונער אין אלעמענס הערצער, ווייל יעצט מוז מען איבערלאזן דאס ביסל פארמעגן וואס יעדער האט, די דירה מיט מעבל, פאבריקן, געשעפטן און סתם פארשידענע פרנסות וואס יעדער האט שוין געהאט איינגעפיהרט במשך פיהל יאהרן, און דאס אלעס איבערלאזן אויף הפקר, נעמען דעם וואנדער שטעקן מיט די לעהרע הענד און פאהרן. וואו אהין פאהרט מען ? שטעלט זיך יעצט די שטארקע פראגע כמעט ביי אלע קראקעווער אידן, וואו וועט מען נעמען א דירה ? וואו וועט מען נעמען א שטיקל פרנסה זיך צו ערנערן דערפון. זייער א גרויסע צרה טרעפט יעצט די קראקעווער אידן. עס איז נישטא צו וועמען קיין ווארט צו רעדן. געגנעראל "פראנק" זאגט, אז דא וואו ער זיצט טאר זיך קיין איין איינציגער איד נישט געפינען, דאגעגן בעשטעטיגט ער אז עס קענען בלייבן 10.000 אידן אין דעם בעצירק פאדגורזש וועלכעס טיילט אב פון די שטאדט קראקא מיט דעם וואסער אונטער דעם נאמען ווייכסל.

קיינעם האט זיך נישט געלאזט גלויבן אז די גזירה זאל טאקע קומען אין קראפט, עס זענען געווען אידן וועלכע זענען געשטאנען אין נאנטע פארבינדונגען מיט די הויכע אפיצירן, זיי האבן אנגעפאנגען צו ארבייטן די גזירה מבטל צו מאכן, אבער פראנק האט בשום אופן נישט געוואלט מסכים זיין צו דעם אז אין די שטאדט וואו ער געפינט זיך זאלן זיך ארום דרייען אידן, דאס איז נישט פאר זיין כבוד... מען האט געזעהן נאר איין מעגליכקייט, די גזירה צו אפשטופן אויף א שטיקל צייט, אבער גענצליך מבטל מאכן איז געווען אוממעגליך.

צום צוועק פון אויספיהרן די גזירה זענען ארויס פלאקאטן (ווי געווענליך אין געלע פארב) אז קראקא מוז ווערן יודן־ריין און עס ווערט געשאפן א געטא אין בעצירק פאדגורזש פון 10.000 אידן. עס איז נישט געווען געשריבן קיין טערמין ביז ווען דאס אלעס מוז אויסגעפיהרט ווערן. פארשטייט זיך אז קיין איד האט זיך נישט געריהרט פון פלאץ. אזוי איז אריבער א גאנצער זומער און די גזירה איז נישט אויסגעפיהרט געווארן. דאגעגן אין א ווינטער שפעטער (אין יאר 1941) האבן זיך די רשעים געווענדעט צום יודנראט און זיי בעאויפטראגט אדורך צו פיהרן די אויסזידלונג. דער יודנראט ווועלכער איז דאך געגרינדעט געווארן צו זיין דער אויספיהר אפארעט פון די רשעים, האט אנגעהויבן פיבערהאפט צו ארבייטן ווועגן די אויסזידלונג. זיי האבן צוגעשיקט בריוולאך צו יעדן דאס ער מוז פארלאזן די שטאדט ביז דעם און דעם דאטום, טאמער נישט, ווועלן זיי אננעמען שטרענגע מיטלען און מיט כח אויסזידלען.

פארשטייט זיך אז אויפן ערשטן פלאץ פון אויסזידלונג זענען געווען די אריסעלייט און דאן דער מיטלגאטונג, ווייל אזוי ווי עס איז געווארן בעשטעטיגט צו בלייבן א געטא פון 10.000 אידן, איז ערשטנס בעשטעטיגט געווארן די פאמיליעס און נאהנטע פון די יודנראטן און דאן עשירים וועלכע האבן זיך געלאזט קאסטן זייער גרויסע געלדער צו בלייבן צווישן די 10 טויזנט אין געטא. פארשטייט זיך אז דאס איז געווען זייער א גרויסע ביזנעס פאר די יודנראט, ווייל עס האט געלוינט צו צאהלן זייער גרויסע פרייזן פאר בעקומען א בעווילִיגונג צו פארבלייבן. אבער די אידעלעך האבן זיך נישט צוגעכאפט צו אנטלויפן אפילו נאך דעם וואס זיי האבן בעקומען אזעלכע בריף פון יודנראט ווייל פאקטיש איז דאך נישט געווען וואו צו לויפן, דורך דעם האט דער יודנראט בעאויפטראגט די אידישע פאליציי אנצונעמען שטרייגע מיטלען. זיי פלעגן איבערפאלן די דירות פון מענטשן וועלכע האבן בעקומען אויסזידלונגס בריף און מיט געוואלד זיי אוועקשלעפן.

כא. איך און מיין פאמיליע בעקומען אויך אויסזידלונגס בריף — עס ווערט ביי מיר געבוירן א קינד — איך שיק אריין צום יודנראט א ביטע פאר א פארלענגערונג — פארלענגערט 1 מאנאט — מיר פארלאזן די וואוינונג כדי מען זאל אונז נישט טרעפן

אויך די מאמע און מיין עלטסטער ברודער פתחי׳ וועלכע האבן געווואוינט צוזאמען, האבן באקומען אויסזידלונגס בריף, די מאמע האט מורא געהאט מען זאל נישט קומען אין מיטן נאכט זי ארויסשלעפן, איז זי געקומען צו מיר שלאפן. עס איז אריבער א שטיקל צייט און זיי זענען נישט געקומען זי זוכן, איז זי צוריק געגאנגען אין איהר וואוינונג, און אט בעקום איך אויך א אויסזידלונגס בריף, גראדע איז ביי מיר דאן געבוירן געווארן א טאכטערל, ווי אזוי׳זשע קען מען זיך ארויסלאזן אין וועג מיט אזא קליין קינד אין אזעלכע קעלטן, (עס איז געווען אנהויב ווינטער) איך האב אנגעגעבן א ביטע צום יודנראט און זיי האבן מיר פארלענגערט אויף 1 חודש. די צייט איז שנעל אבגעלאפן, און יעצט איז די פראגע וואס טהוט מען ווייטער ? איך האב מורא געהאט פאר די באנדע זיי זאלן נישט קומען און מיך מיט געוואלד ארויסשלעפן, זענען מיר אלע אריבער אין די מאמעס וואוינונג. מיר האבן געדעכנט אז דארט איז אביסל זיכערער ווייל עס איז שוין אריבער א לענגערע צייט און זיי קומען נישט. אזוי איז מען געלאפן פון איין ארט צום אנדערן רעכענענדיג אז דערמיט וועט **געלינגען** זיך ארויס צו דרייען פון צו אויסוואנדערן, אבער דאס איז געווען א גרויסער טעות, ווייל זיי קענען נעמען פארשידענע מיטלען ווי אזוי דעם עולם ארויס צו טרייבן פון קראקא. עס איז טאקע אזוי געווען.

נאך דעם וואס עס זיינען אריבער עטליכע מאנאט און זיי האבן געזעהן אז דער עולם ריהרט זיך נישט פון ארט, האט דער יודנראט ארויסגעגעבן פלאקאטן אין וועלכע עס איז געשטאנען ווי פאלגענד : די אלע מענטשן וועלכע האבן בעקומען צוגעשטעלט אויסזידלונגס בריף און וועלן זיך תיכף מעלדן, טראץ דעם וואס זיי האבן זיך נישט צוגעשטעלט צום טערמין, דאך וועט מען זיי מוחל זיין, און מען וועט זיי אוועקשיקן נישט ווייט פון קראקא, דאס האט געהייסן אין די שטאדט טארנא וועלכעס איז טאקע נישט ווייט פון קראקא, און די וועלכע וועלן דאך זיך נישט תיכף מעלדן, וועלן פארשיקט ווערן זייער ווייט פון קראקא. פיהל מענטשן האבן זיך טאקע געדעכנט מיט דעם און געמאלדן זיך פרייוויליג צו פארלאזן קראקא, כדי זיי זאלן נישט פארשיקט ווערן ווייט.

אויך מיר האבן בעשלאסן דאס מיין ברודער פתחי׳ זאל זיך אויך מעלדן פרייוויליג כדי איהם צו שיקן קיין טארנא וואו עס האט געווארינט דער גרעסטער טייל פון אונזער משפחה, מיר וועלן תמיד שטיין מיט איהם אין קאנטאקט און שיקן די מעגליכקייטן צו קענען לעבן ביז עס וועט קומען א גוטע ענדערונג. ער פאקט זיך צוזאמען זיינע זאכן, געגומען דאס ווייב מיט די 2 קינדער, איינס פון 3 יאהר אלט, א מיידעלע, און א אינגעלע פון א יאהר אלט. דער יודנראט האט זיי אלע אריין געשיקט אין א זאמל לאגער פון וואו זיי האבן געברויכט אבגעשיקט צו וועלן קיין טארנא. דארט האט ער זיך געטראפן מיט נאך עטליכע הונדערט מענטשן וועלכע האבן אויך געטראכט אז עס איז פאר זיי בעסער פארשיקט צו וועלן נאהנט צו קראקא, איידער פארווארפן צו וועלן הונדערטער ק״מ ווייט פון דא, אבער ווי עס איז שוין געווען בעקאנט אז דער יודנראט האט מיטגעארבייט מיט די נאצים, האבן זיי אויך דאס מאל געגעליך אבגענארט די אלע מענטשן, מען האט אלעמען פארשיקט אין לובלינער קאנט וועלכעס איז געווען ווייט פון קראקא עטליכע הונדערט ק״מ. דארט האט מען אלעמען פריי געלאזט. זיי האבן געווארוסט אז קיין איינציגער פון די אלע פארשיקטע וועלן שוין מעהר נישט צוריק קומען קיין קראקא, ערשטנס זענען די רייזע שפעזן זייער גרויס, צווייטנס וועלן זיי נישט בעקומען קיין ערלויבעניש צו פאהרן, ווייל דעמאלס איז שוין געווען אין קראפט דאס געזעץ אז אידן טארן זיך נישט בעווענגן פון איין ארט צום אנדערן אן קיין ספעציעלע ערלויבעניש פון די געסטאפא, סיי צו פארן און סיי צו גיין מיט די פיס. אט די גזירה איז אויך געווען איינע פון די ערגסטע גזירות, כדי בשעת א אקציע זאלן אידן נישט קענען לויפן פון איין ארט צום אנדערן. אויך אין די שטילע צייטן זאלן זיי נישט קענען האנדלען פון איין שטאדט צו די אנדערע.

פתחי׳ האט זיך בעזעצט אין דעם קליינעם שטעדטל ״סאווין״, עס האט זיך דארט געטראפן א איד וועלכער האט איהם אריין געגומען מיט זיין פאמיליע צו זיך אין שטוב, איבערגעגעבן א בעזונדער צימער פאר זיי מיטן גרעסטן כבוד. מיר האבן פאר זיי געשיקט לעבנס מיטלען וואס זיי האבן זיך גענויטיגט. פארשטייט זיך דאס אונזער שמחה איז געווען זייער גרויס וואס ער האט געפונען א שטיקל מקום מנוחה, וועלכעס איז דאך געווען אין אזא צייט ממש א לעבנס פראגע, זאל ער דארט בלייבן זיצן ביז השי״ת וועט העלפן, דאגגן מיר אלע האבן בעשלאסן נישט צו ריהרן זיך פון פלאץ ביז מען וועט נישט האבן קיין ברירה, ווייל גיין אין גלות וועלן מיר קיינמאל נישט פארשפעטיגן.

כב. דורך א צופאל פאל איך אריין אין די הענד פון די אידישע פאליציי — עס דראהט מיר א אויסזידלונג — דאס ווערט פארטוישט אויף א גרויסע סומע געלד שטראף

אין אזא צייט האבן נישט געפעהלט קיין ארימע לייט, ווייל אלע געשעפטן זענען דאך כמעט ווי אונטערגעגאנגען און עס האבן זיך געפונען אידן וואס האבן נישט געהאט ממש קיין שטיקל ברויט, האב איך זיך אונטערגענומען צו שאפן געלד פאר דעם צוועק. איך האב מיך געלאזט גיין זאמלען געלד צוזאמען מיט דעם בעקאנטן עסקן ר׳ חיים שמואל אבראהם. דאס בעסטע ארט צו זאמלען איז געווען אויף די שווארצע בערזע וועלכעס איז געווען אין די אויגוסטיאנסקא גאס, ווייל דארט האט מען געטראפן א גרויסן עולם. די אידישע פאליציי האבן בעקומען א אויפטראג פון יודנראט צו שטערן דעם שווארצן מארק. מיר האבן נישט געווארוסט פון דעם.

איינמאל ווען מיר זענען דארט געווען אין גאס קומען צו 2 פאליציי זאגנדיג אז עס איז

פארבאטן דא זיך צו דרייען, זיי פארלאנגען דערפאר א גרויסע מטבע אלס שטראף. ר׳ חיים שמואל האט תיכף בעצאהלט אבער איך האב נישט געהאט קיין חשק זאגנדיג, אז מיר זענען נישט קיין שווארצע סוחרים נאר געלד זאמלער. זיי האבן חשק מיך צו פיהרן צום פאליציי שעף, איך האב אבער נישט קיין חשק צו גיין, האבן זיי געדופן נאך עטליכע פאליציי און מען האט מיך אבגעפיהרט מיט גרויס פאראד אין די קהלה געביידע וואו עס זענען געזעסן די יודנראט און די פאליציי. זיי פיהרן מיר אריין צום פאליציי שעף פאצאנאוועך און דערציילן די גאנצע מעשה וואס פאר א פארברעכן איך האב געמאכט, איך האב נישט געוואלט מיט זיי גוטוויליג גיין, דאס איז נישט קיין קלייניגקייט, דא רעדט זיך דאך עפעס פון פאליציי, פאר וועלכן מען מוז האבן דעם גרעסטן דרך ארץ. פאצאנאוועך האט טאקע אויך גענומען די זאך ערנסט און מיך פאראורטיילט דאס איך מוז אלס שטראף אויסגעזידלט ווערן. עס העלפט נישט קיין בעטן נאר אזוי ווי ער זאגט מוז זיין. (פאצאנאוועך איז געווען א גרויסער רשע און א גוטער מיטארבעטער מיט די געסטאפא) איך ווער באלד געשטעלט אונטער א שטרייגע שמירה פון פאליציי ביז דעם טראנספארטירן. עס איז זייער א ביטערער עסק, איך בין מיאוס אריין געפאלן צו די באנדע. עס פאלט מיר איין א עצה און איך לאז רופן מיין בעקאנטן ר׳ יעקב יושע קארנגאלד, וועלכער איז געווען איינער פון די וויכטיגסטע בעאמטע אין די אידישע קהלה נאך פון פאר די קריג און זיצט אויך יעצט דעם זעלבן פאסטן. ער קומט תיכף צו מיר. איך דערצייל איהם דעם גזר דין וואס דער שעף האט ארויס געגעבן אויף מיר. קארנגאלד איז תיכף אריין געגאנגען און געערעדט מיט איהם מיך צו בעפרייען, אבער ער האט בשום אופן נישט מסכים געווען, ער האט נאר אזוי פיהל געזאגט אז ער קען אויסטוישן דאס אויסזידלען אויף א געלד שטראף, און איך מוז בעצאלן 50 זלאטעס אלס שטראף, דאס איז געווען דעמאלס זייער א גרויסע סומע, אבער איך האב נישט געהאט קיין ברירה, האב איך געבארגט ביי קארנגאלד די סומע און בעצאהלט, דעמאלס האבן זיי מיך בעפרייט.

כג. דייטשן נעמען צו הילף פוילישע פאליציי צום אויסזידלען — איך ווער געכאפט דורך פוילישע פאליציי אין גאס — טרעפן ביי מיר ווייסע זעמל — גיבן מיך איבער צו די דייטשן — איך ווער אויסגעזידלט און אבגעפירט קיין טארנא — מיר געפינען זיך דארט אין א סכנה — צום סוף ווערן מיר בעפרייט — איך קום תיכף צוריק אהיים

עס איז אריבער עטליכע חדשים און די אידן האבן זיך נישט געריהרט פון פלאץ, דער יודנראט מיט איהרע פאליציי האבן נישט געקענט אדורך פיהרן צוואנגס אויסזידלען, האבן די דייטשן עס איבערגעגעבן פאר די פוילישע פאליציי. זיי האבן גענומען די זאך ערנסט. דער ערשטער טריט זייערער איז געווען קאנטראלירן אין אלע גאסן א וואו זיי האבן נאר געזעהן א איד, איהם אבגעשטעלט און אונטערזוכט צו ער האט בעקומען א ערלויבעניש פון די געסטאפא צו פארבלייבן אין געטא פאדגורזש, ווייל די 10.000 אידן וועלכע האבן בעקומען ערלויבעניש צו פארבלייבן אין געטא, האבן אויך בעקומען א ספעציעלע קען־קארט (אזוי האבן זיך געדופן די אלע פערזענליכע אויסווייזן וועלכע זענען ארויסגעגעבן געווארן נאך די דייטשע אקופאציע), אויף די געטא קען קארט איז געווען א זיגל פון די געסטאפא אנדערש האט עס נישט געהאט קיין ווערט. עס

איז דורך דעם געווארן זייער שווער די בעוועגונג אין גאס, אבער דאך האט מען זיך פיהל מאל דורך געדרייט. שפעטער אביסל איז עס געווארן לייכטער.

איינמאל געהענדיג אין גאס שפרינגט צו מיר צו א פולישער פאליציי וועלכער איז געווען בעהאלטן אין אווינקל און פרעגט מיר וואס איך האב אין מיין אקטן טאש. ער עפנט אויך און טרעפט דארט הייסע ווארעמע זעמל. פרעגט ער פון וועלכע בעקעריי האב איך דאס ענגומען, איך ענטפער איהם אז איך האב דאס אליין געבאקן ביי מיר אין שטוב, (זיין גויאישע קאפ איז נישט איינגעפאלן גיין צו מיר אין שטוב קאנטראלירן וואו ער וואלט געטראפן א קאלטן אויוון). ער בעט מיך דאן איך זאל דאך זאגן פון וועלכע בעקעריי איך האב דאס, און פארשפרעכט מיר גלייכצייטיג אז אויב איך וועל איהם אויסליפערן די בעקעריי, דעמאלס לאזט ער מיר פריי, טאמער נישט פיהרט ער מיר אריין צום פאליציי שעף. איך האב אבסאלוט נישט געהאלטן דערביי אויסצוליפערן דעם בעקער, איבערהויפט וועז דאס איז געווען מיין שוואגער אברהם דערשאוויטץ. ער פיהרט מיר אלזא אריין צום שעף און גיט איהם דעם לעדערנעם אקטן טאש מיט די זעמל, און ער נעמט דאס אלעס צו. איך בעט איהם דאס ער זאל מיר צום וויניגסטנס צוריק געבן דעם לעדערנעם אקטן טאש. — ניין ! — ענטפערט ער — דו באקומסט גארנישט צוריק. איך מוז בעמערקן אז צווישן די דייטשע גזירות איז אויך געווען אז מען טאר נישט עסן קיין געבעקס פון ווייסע מעהל, די סיבה איז געווען ווייל זיי האבן אלע בעסטע זאכן צוגענומען פארן מיליטער, און יעצט האבן זיי מיך געפאקט ביי אזא גרויסע עבירה.

איך האב געמיינט אז מיט דעם צונעמען בין איך שוין פטור פון זייערע הענד, אבער דא קומט **א נייע מעשה, דער שעף גיט מיר איבער צו א פאליציי און הייסט מיר פיהרן צו די פאליציי.** האב איך געבעטן א דורכגייענדיגן איד ער זאל אזוי גוט זיין אהיים גיין צו מיר און זאגן וואס מיט מיר האט פאסירט, כדי זיי זאלן נישט איבערקלערן ווער ווייסט וואו איך בין פלוצלונג אוועק געקומען. אבער די 2 פאליציי וואס האבן מיר געפיהרט זענען געווען גרויסע רשעים און אויך יענעם אידן מיטגענומען, עס האט גארנישט געהאלפן וואס ער האט געוויזן א בעשטעטיגונג פון די געסטאפא צו פארבלייבן אין געטא, זיי האבן אונז ביידן צוזאמען אריין געפיהרט צום קאמיסאר. וואס איז געווארן דער סוף מיט יענעם מענטשן ווייס איך נישט ווייל מיר האט מען אריין געפיהרט אין א בעזונדערן צימער. פארשטייט זיך מיין גרויס עגמת נפש וואס דורך מיר איז אריין געפאלן א אומשולדיגער מענטש, אבער ווער האט זיך געקענט ריכטן אויף אזא רשעות פון די פאלאקן.

די פולישע פאליציי פיהרן מיר אריין אין א צימער וואו עס זיצן דייטשע פאליציי, זיי גיבן איבער מיין גרויסע עבירה וואס איך האבן געטהון — מען האט געטראפן ביי מיר א אקטן טאש מיט ווייסע זעמל, זיי האבן גלייכצייטיג אויך די זאכן איבערגעגעבן. דא הויבט זיך אן די ריכטיגע אויספארשונג דורך די דייטשן, זיי פארלאנגען דורכאויס איך זאל אויסליפערן די בעקעריי וואו איך האב געקויפט די זעמל. איך טראכט ביי מיר, איך ליג דאך שוין סייוועי אין א שווערן פעקל, נאך וואס זאל איך איינווייקן נאך איינעם, זאל מיט מיר פאסירן וואס עס איז, איך ליפער נישט אויס דעם בעקער. זיי שרייבן אב א פראטקאל איבער דעם גאנצן ענין. איך טראכט ביי מיר, ווער ווייסט וואס זיי וועלן מיט מיר מאכן, ווייל ווי עס איז געווען בעקאנט דאס יעדעס געזעץ קעגן אידן האט געדראהט מיט טויט שטראף.

נאכן אבשרייבן דעם פראטאקאל נעמען זיי זיך צו מיר אדורך פיהרן א לייב רעוויזיע, רעכענענדיג אז זיי וועלן אפשר טרעפן ביי מיר געלד, אבער דאס איז זיי נישט געלונגען, ווייל טראץ דעם וואס איך האב טאקע געהאט ביי מיר א גרויסע געלד סומע, אבער בשעת די פולישע

פאליציי האבן מיר געפיהרט איז מיר געלונגען צו פארשטעקן דאס געלד אין גאס, און יעצט האבן זיי ביי מיר אין טאש געפונען א סומע פון 5 זלאטעס... און דאס צוגענומען. זיי גיבן איבער דעם פראטאקאל פאר די 2 פוילישע פאליציי און הייסן זיי גיין. זיי פיהרן מיר ארויס אין גאס און זעצן זיך צוזאמען מיט מיר אין א טראם, נישט זאגנדיג וואו זיי פיהרן מיר.

מיר פארן אפ א ווייטע שטרעקע און דער טראם שטעלט זיך אפ אין א סטאנציע אונטערן נאמען "לוביטש". זיי הייסן מיר ארויסשטייגן און פיהרן מיר צו א גרויסן הויף וועלכער איז בעלאגערט ארום און ארום מיט פאליציי, דארט בעגעגן איך זיך מיט נאך הונדערטער אידן וועלכע זאגן מיר אז דא איז א אויסזידלונג לאגער. די פאליציי האבן מיר איבערגעגעבן צו די דארטיגע פאליציי און אוועק. די אלע מענטשן זענען געכאפט געווארן אין גאס נישט האבנדיג ביי זיך א אויפנטהאלט צו בלייבן אין געטא. זיי זיצן דא שוין עטליכע טעג, דאן זאגן זיי אז עס איז מעגליך דאס דער טראנספארט ווערט נאך היינט אוועקגעשיקט אבער זיי ווייסן נישט וואו אהין, צו קיין לובלין אדער טארנא.מען בעקומט דא 3 מאל אין טאג עסן, פרישטיג און נאכטמאל ארום 20 דעקא ברויט און מיטאג נאר א זופ. צום שלאפן זענען געווען צוגעגרייט צימערן בעזונדער פאר מענער און בעזונדער פאר פרויען. מען האט אויסגעלייגט שטרוי אויף דער ערד און אזוי איז מען געשלאפן.

עס גייט נישט אריבער קיין שעה און פלוצלונג דערזעה איך דאס מען בריינגט מיר פון דער היים עסן. איך פרעג מיט פארוואונדערונג ווי אזוי זענען זיי אזוי שנעל געוואויר געווארן וואו איך געפין זיך ? זיי דערציילן מיר פאלגענד: מיינע א אגענטן וואס פלעגט מיר ליפערן אין געשעפט סחורה, האט בעמערקט ווי די פאליציי פיהרן מיר, האט זי זיך אריין געזעצט אין זעלבן טראם כדי צו זעהן וואו אהין מען פיהרט מיר, כדי זי זאל קענען איבערגעבן וועגן מיר א לעבנס צייכן און וואו איך געפין זיך. איך האב גארנישט באמערקט דעם גאנצן וועג אז מען פאהרט מיט מיר צוזאמען, עס איז מעגליך ווייל איך בין געווען שטארק איבערראשט נישט וויסנדיג וואו מען פיהרט מיר. איך האב געזאגט מען זאל מיר מעהר נישט בריינגען קיין עסן ווייל מיר פאהרן היינט אוועק פון דא. גלייכצייטיג זאג איך אז זיי זאלן גארנישט זארגן איבער מיר ווייל איך האף גאר שנעל אהיים צו קומען, נישט קיין חילוק וואו מען וועט מיך פארשלעפן.

נאכן ענדיגן דעם פרישטיג קומט אריין אין זאל א "עס עס מאן" און רופט אויס, דאס אלע מענער זאלן ארויסגעהן צו די ארבייט. מיר איז געלונגען זיך צו בעהאלטן און איך בין נישט געגאנגען צו די ארבייט. ווען זיי זענען צוריק געקומען פון די ארבייט האבן זיי דערציילט ווי שווער און ביטער זיי האבן געארבייט און אויסער דעם געקראגן בעצאלט טויט שלעק. פארנאכט קומט ווידער אריין א געסטאפא מאן און רופט אויס דאס יעדער וואס האט עפעס געלד אדער פרעמדע וואלוטן זאל דאס אויסליפערן, און טאמער נישט וועט מען אים דורך לייכטן מיט רענטגען און אז מען וועט טרעפן ביי איהם עפעס וועט ער פארשיקט ווערן קיין אויסשוויץ. וואס מען מיינט אויסשוויץ האט שוין דעמאלט יעדערער געוואוסט. א טויט שטילקייט האט געהערשט אין זאל בשעת זיין רעדן, אבער דאך איז איהם נישט געלונגען און עס איז איהם נישט צוגעפאלן קיין סאך דרשה געשאנק.

במשך דעם גאנצן טאג האט מען צוגעברענגט נאך פיהל מענטשן, פארנאכט האט אנגעפאנגען די סארטירונג פון 2 טראנספארטן, איינער, זאגן זיי, ווערט געשיקט קיין טארנא און דער אנדערער קיין לובלין. איך האב זעהר מורא געהאט אריין צו פאלן אין לובלינער טראנספארט ווייל מען האט שוין געהערט פון די גרויסע צרות וואס מען ליידט דארטן, ווייל זיי האבן שוין

געהאט דארט פארשיקט ביז יעצט טויזנטער מענטשן, צוליב דעם האט זיך דארט געשאפן א גרויסער הונגער. און צו דעם אלעם איז נאך צוגעקומען וואס מען האט געמוזט אריינגעמען אין די וואוינונגען עטליכע פאמיליעס און דאס האט גורם געווען צו פארשידענע קראנקהייטן, מערסטן טייל טיפוס קראנקהייט, עס זענען צוליב דעם געפאלן פיל קרבנות, דערונטער איז אויך מיין ברודערס פתחי׳ פרוי וועלכע איז קראנק געווארן אויף טיפוס, איז דארט אין דעם שטעדטל סאווין נעבאך געשטארבן.

כד. די סארטירונג פון 2 טראנספארטן — איינער קיין טארנא דער אנדערער קיין לובלין — מיין גורל פאלט אויס אין דעם טראנספארט קיין טארנא — אנקומענדיג קיין טארנא דערוויסן מיר זיך דאס אונזער לעבן איז אין א סכנה — די רשעים פלאנירן אונז צו פארשיקן אין לאגער "פוסטקאוו" — ענדליך ווערן מיר בעפרייט — איך געפין זיך צוריק אין קראקא

די דייטשן רופן אונז ארויס אין דעם גרויסן הויף און פאנגען אונז אן צו סארטירן, זיי האבן נישט געמאכט קיין ספעציעלן אונטערשייד וועמען, ווען און ווי, נאר ווי עס איז זיי איינגעפאלן האבן זיי ארויסגערופן מענטשן און אויסגעשטעלט, איין טייל צום טארנער טראנספארט און איין טייל צום לובלינער טראנספארט. מיר איז גראדע אויסגעקומען אריין צו גיין אין טארנער טראנספארט. עס האט מיר זעהר געפרייט ווייל ווי איך האב שוין בעמערקט, איז אין לובלינער קאנט געווען גרויסע צרות. מען שטעלט אונז אויס ווי סאלדאטן, איך באמערק ווי אין לובלינער טראנספארט שטייט מיינער א בעקאנטער, א עלטערער איד מיטן נאמען פתחי׳ קאמינקער, ער איז געווען גבאי ביים זלאטאפאלער רבין און ווען ער איז ארויס אין גאס עפעס קויפן, האבן די רשעים איהם געכאפט און אט געפינט ער זיך דא. איך האב פארשטאנען אז דער איד האט זיכער ביי זיך נישט קיין איין פרוטה, בין איך ארויס פון מיין ראיאן און ארום געגאנגען צו עטליכע מענטשן שאפן פאר דעם אידן עפעס געלד. די דייטשן האבן געטהון זייערס און איך מיינס. עס איז מיר געלונגען צו שאפן א סומע געלד וועלכעס איך האב איהם איבערגעגעבן. פאר עלטערע און קראנקע מענטשן האבן זיי געשטעלט וועגעלעך מיט פערד אויף וועלכע זיי האבן זיי ארויף געזעצט צוזאמען מיט זייערע זאכן און די אנדערע מענטשן זענען געגאנגען צו פוס ביז צום צוג, אונטער דער אויפזיכט פון דייטשן מיט געפלאנצטע געווער. אויף דעם באנהויף זענען פאר אונז געווען ספעציעל רעזערווירט עטליכע וואגאנען וועלכע מען האט אנגעשלאסן צום צוג וועלכער פאהרט קיין טארנא. איך האב געהאט א מעגליכקייט צו אנטלויפן פון צוג, ווייל די פאליציי וועלכע זענען מיטגעפאהרן האבן נישט אזוי שטארק בעוואכט אלע טירן פון צוג, אבער איך האב מורא געהאט אפשר וועט דאס שאדן פאר די אנדערע מענטשן וועלכע וועלן ליידן דורך מיין אנטלויפן, ווי זייער שטייגער איז געווען צו בעשטראפן אנדערע און ציהען זיי צו פאראנטווארטליכקייט. איך טהו האפן אז איך וועל דאך ניצול ווערן פון זייערע הענד.

זייגער 11 ביינאכט קומען מיר אן קיין טארנא, מיר שטייגן אויס און בלייבן שטיין אויפן פעראן. זיי האבן נישט געוואוסט וואו אונז צו פיהרן, דער ווארט זאל איז געווען פוהל מיט מענטשן וואס האבן געווארט אויף צעגער, מיר בלייבן אלזא שטיין אויפן פעראן בערך 2 שעה און

ווערן גוט אדורך געפרוירן ווייל עס איז חודש שבט און די קעלטן זענען גרויס. ענדליך האבן זיי דאך געפונען פאר אונז א שטיקל מקום מנוחה, דאס איז געווען אין קאריידאר פון ווארט זאל, אלע זעצן זיך אויס אויף דער ערד, יעדער נעמט עסן פון דעם וואס ער האט נאך געהאט פון דער היים. מיר בלייבן דארטן זיצן א גאנצע נאכט ווייל מען טאר דאך נישט גיין אין גאס נאך זייגער 9, לויט זייער צוזאג וועלן מיר אין דער פריה באפרייט ווערן און יעדערער וועט קענען גיין וואו ער וויל. מיר זענען שטרענג בעוואכט פון די דייטשע פאליציי וועלכע האבן אונז דא געברענגט.

מיר קוקן אויס עס זאל אנהויבן צו טאגן כדי בעפרייט צו ווערן פון די רשעים׳ס הענד, אבער נישט ווי דער מענטש רעכנט ווערט געטהון, עס גייען אריבער עטליכע שעה און מיר זיצן נאך אלץ אונטער זייער אויפזיכט, וואס קען דאס בעדייטן ? ענדליך דערווייסן מיר זיך אז די פאליציי האבן טעלעפאנירט קיין קראקא און אנגעפרעגט וואס מען זאל מיט אונז מאכן, פריי לאזן אדער אוועקפיהרן אין דעם לאגער פוסטקאוו ? הערנדיג אט דעם נאכריכט איז אונז טונקל געווארן פאר די אויגן, דאס איז שוין דאס גוטס אויף וועלכן מיר האבן געהאפט אריין צו קומען אין דעם טראנספארט קיין טארנא. איך האב מיר געדרייט אהין און אהער ביז עס איז מיר געלונגען זיך צו דערזעהן אין גאס און איך האב יעצט די מעגליכקייט צו אנטלויפן און נישט אריין פאלן אין דעם ביטערן לאגער, אבער איך האב געראכנט אפשר וועט מיין אנטלויפן שאדן פאר די אנדערע אידן, דעריבער בעשליס איך צוריק גיין צום עולם און האפן אז השי״ת וועט זיכער העלפן.

במשך די עטליכע שעה וואס מיר זענען דארט געווען און דער יודנראט האט זיך דערוואוסט פון אונז, האבן זיי ארויסגעשיקט א זאק ברויט מיט א פעסל מארמאלאד און א קעסל הייסע טיי, דער עולם האט זיך ממש מחי׳ געווען מיט דעם, מערסטנס מיט דעם ביסל ווארימע טיי, ווייל אלע זענען געווען אויסגעטריקנט און אדורך געפרוירן פון א גאנצע נאכט. יעצט איז אונזער הויפט דאגה וואס מיט אונז וועט פאסירן, צו מיר וועלן בעפרייט ווערן אדער אריין פאלן אין דעם פארניכטונגס לאגער פוסטקאוו. עס געהט אדורך איין שעה און נאך א שעה, די נערוון ווערן שטארק געשפאנט און מיר הערן נאך אלץ נישט קיין בעשייד איבער אונזער גורל. ענדליך ארום זייגער 11 פארמיטאג קומט אריין דער פאליציי קאמענדאנט מיט די גוטע בשורה דאס מיר זענען פריי און קענען גיין יעדער וואו ער וויל. אונזער שמחה איז געווען אומבעשרייבליך וואס מיר זענען ניצול געווארן פון די רוצחים׳ס הענד. מיר זענען געווען אין זייערע הענד עטליכע טעג און זיי האבן געקענט טהון מיט אונז וואס זייער הארץ האט באגערט.

אלע זענען געגאנגען אין שטאדט און זענען עמפאנגען געווארן דורך דעם יודנראט וואו זיי זענען פארזארגט געווארן מיטן שענסטן און בעסטן. עס איז געווען א ריכטיגער לוסטיגער שבת. איך בין געגאנגען צו מיין פעטער ר׳ שמעון יעקב פרידמאן און דארטן געהאלטן שבת.

תיכף נאך מיין אנקומען אין שטאדט האב איך געשיקט א טעלעגראם אהיים צו געבן א לעבנס צייכן אוואו איך געפין זיך, זונטאג גאנץ פריה איז שוין מיין ברודער יוסל געקומען און געברענגט א פאסאזשיר שיין מיט וועלכן איך האב געקענט אהיים פאהרן. די שמחה פון די גאנצע משפחה קען מען זיך לייכט פארשטעלן. מיט אט דעם פאסאזשיר שיין האב איך שוין געקענט זיך פריי באווגן אין גאס, ווייל פרעמדע האבן געמעגט אריין קומען קיין קראקא נאר קראקעווער וועלכע האבן נישט געהאט קיין אפנטהאלט האבן געמוזט פארלאזן די שטאדט. ביים לעגעטימירן מיך דורך די פוילישע פאליציי איז דער פאסאזשיר שיין געווען וויכטיג און זיי האבן מיר תיכף בעפרייט.

פון אויסוואנדערן פון קראקא טראכטן מיר נאך נישט, עס איז צייט צו ווארטן ביז די לעצטע

מינוט, דערווייל מאכט מען נאך אביסל געשעפטן, מען מוז דאך האבן פרנסה. מען האט געזוכט צו האנדלען מיט וואס עס האט זיך נאר געלאזט, טיילמאל האב איך געמאכט געשעפטן אפילו מיט דייטשע סאלדאטן.

כה. דער שווערער ווינטער — זעהר גרויסע שנייען — דער יודנראט פארעפנטליכט דאס פאר אוועקנעמען די שנייען במשך 12 טעג בעקומט מען פון יודנראט 12 זיגעלעך — גלייכצייטיג א אפנטהאלט אין געטא — איך גלויב נישט אין דעם בלאף און ארבייט נישט ביים שניי קערן — אלעס איז טאקע געווען שקר

גראדע דעם ווינטער איז אנגעפאלן אין קראקא זעהר א גרויסער שניי וועלכער האט געשטערט די גאנצע קאמוניקאציע פון די דייטשן און זיי האבן זיך נישט געקענט בעווגן אין די גאסן, נו ! וועמען נעמט מען אוועק צו קערן דעם שניי ? — אידן ! אבער וואר וועט זיין אזא נאר און שטיין א גאנצן טאג אין די קעלט ? ! האבן זיך די דייטשן געווענדעט צום יודנראט. זיי האבן געוואוסט אז זיי וועלן זיך שוין געבן עפעס א עצה מיט די אידעלעך. עס איז טאקע אזוי געווען, דער יודנראט האט פארעפנטליכט אז וואר עס וועט גיין שארן שניי 12 טעג נאכאנאנד וועט בעקומען יעדן טאג נאך די ארבייט א זיגעלע אויף די ספעציעלע קארטלעך וואס זענען געווארן געדרוקט, און די מענטשן וועלן דאן בעקומען א אפנטהאלט צו פארבלייבן אין געטא. עס האבן זיך באלד געמאלדן א גרויסער עולם צו די ביטערע און שווערע ארבייט, ווייל אלעס איז דאך כדאי אבי צו בעקומען א אפנטהאלט. איך האב מיר פון דעם אלעם אויסגעלאכט און ערקלערט אז דאס איז נאר א פראוואקאציע אריין צו נארן דעם עולם זיי זאלן אפרייניגן די גאסן. דער קאמענדאנט וועלכער איז געווען געזעצט אויף דעם אכטונג צו געבן דער עולם זאל גיין, האט מיר געפרעגט פארוואס איך גיי נישט. האב איך איהם ערקלערט אז איך גלויב נישט אין די גאנצע זאך.

דאן האבן זיי ווידער ארויס געגעבן א נייע פעראדנונג, אזוי ווי עס זענען אנגעקומען עטליכע שיפן מיט שטרוי און דאס מוז מען אויסלאדענען, עס איז אויך געווען אין די קאלטע פראסטיגע טעג, און מיט דעם זעלבן פזמון, דאס די ארבייטער וועלן בעקומען א אפנטהאלט. עס האט זיך טאקע ענדליך ארויסגעווייזן אז אלץ איז געווען שקר און בלאף. קיין איינציגער האט נישט בעקומען קיין אפנטהאלט. מיט אזעלכע מעטאדן האט די יודנראט פארנארט די אידן צו העלפן די דייטשן.

די גאנצע צייט וואס עס האט זיך אבגעשפילט די אקציע פון שניי קעהרן האט מען איבעראל געהערט און געזעדט נאר פון דעם, ביי יעדן צוזאמען קומען האט איינער געפרעגט דעם אנדערן, וויפל זיגעלעך האסטו שוין ? יא ! איך האב שוין באלד אלע 12, איך וועל זיכער קענען פארבלייבן אין קראקא דורך אזא ביליגע עצה, וואו מענטשן האבן זיך געלאזט קאסטן זעהר גרויסע סומעס כדי צו קענען פארבלייבן. א שמחה איז געווען ווען איינער האט שוין געהאט די זכי׳ צו האבן אלע 12 זיגעלעך. אלע מענטשן האבן מיך אנגעקוקט ווי משוגע וואס איך שליס מיך אויס פון אזא גוטע אקציע. אבער שפעטער האבן זיי שוין געזעהן אז מען האט זיי גוט אבגענארט, אלע זענען געווארן אויסגעזידלט צוזאמען מיט די שניי קערערס.

כו. עס שלאגט אויס די צוועלפטע שעה פון בעפרייען קראקא פון אידן — שטרענגער בעפעהל פון געגנערעל פראנק צו די פוילישע פאליציי — שנעל ענדיגן די אויסזידלונגס אקציע — מיר בעשליסן שוין יעצט צו פארלאזן קראקא

עס איז אריבער א לאנגע צייט און געגנערעל פראנק דער צורר היהודים האט געזעהן אז די אידן האבן נישט קיין גרויסן חשק פריי צו מאכן די שטאדט קראקא, אויך דער יודנראט מיט איהרע פאליציי קענען נישט אדורך פיהרן די אויסזידלונג, האט דער רשע ארויס געגעבן א בעפעהל צו די פוילישע פאליציי איבער נעמען די אקציע אין זייערע הענד. די פאלאקן האבן מעהר נישט געברויכט ווי צו בעקומען אזא בעפעהל אנצוטהון רשעות פאר די אידן. די לאגע איז געווארן ערנסטער און מען האט שוין מעהר נישט געקענט ארויס גיין אין גאס אפילו אויף צו קויפן א שטיקל ברויט, ווייל אין אלע ווינקאלאך זענען געווען בעהאלטן פאליציי און ווען זיי האבן נאר דערזעהן א איד, זיינען זיי צוגעשפרונגען צו איהם און לעגיטימירט, ווער עס האט נישט געהאט קיין בעשטעטיגונג צו בלייבן אין גענטא, איז געשיקט געווארן אין דעפארטערונגס לאגער ביז צום אוועקשיקן אין פארשידענע שטעדט. צוליב דעם מצב האבן מיר אויך געמוזט בעשליסן צו פארלאזן קראקא.

אונזער פלאן איז געווען צו פאהרן זיך באזעצן אין די שטאדט באכניא. איך האב ארויף געלאדנט אויף א וועגעלע אלע זאכן און אבגעפאהרן מיט זיי קיין באכניא. דאן בין איך צוריק געקומען כדי צו ליקווידירן דאס נויטיגסטע און דאן פאהרן אלע צוזאמען מיטן צוג. דער לעצטער טערמין אונזערער איז געווען שושן פורים ביינאכט. לענגער האבן מיר שוין נישט געקענט ווארטן, ווייל עס איז שוין געווען גאנץ נאהנט צום טערמין וואס געגנערעל פראנק האט ארויס געגעבן. די וואס האבן בעקומען א אפנטהאלט פון די געסטאפא צו פארבלייבן אין גענטא, ציהען זיך ביסלעכווייז אריבער מיט זייערע אלע זאכן, דער שטח וועלכער איז געווען בעצייכנט אלס גענטא איז געווען זעהר קליין און זיי וועלן זיך מוזן שטארק צוזאמען דריקן אין ענגע וואוינונגען. אבער דאך זענען זיי צופרידן אז זיי מוזן נישט אויסוואנדערן פון זייער לאנג יעריגן וואוינארט. אבער טראץ דעם וואס עס איז בעשטעטיגט געווארן צו וואוינען אין גענטא נישט מעהר ווי 10.000 אידן האבן זיך דאך אריין געכאפט 20.000 אידן, א טייל פון זיי לעגאל ווייל זיי האבן געגעבן גרויסע געלדער פארן יודנראט און א טייל אומלעגאל. זיי האבן נישט אריין געקלעהרט וואס מיט זיי ווערט שפעטער פאסירן.

כז. מאסנווייז פארלאזן די אידן קראקא — די וואוינונג ווערט פארשלאסן — אונזער גאנצע פאמיליע לאזן זיך צוזאמען אין וועג

ווי איך האב שוין באמערקט אז דער לעצטער טערמין פון פארלאזן קראקא איז שוין געווארן גאנץ אקטועל מיט א בעשטעטיגטן דאטום, האבן שוין אלע אידן געפאקט זייערע פעקלאך און פארלאזט קראקא. אבער נישט אלעמען איז געלונגען אזוי גרינג צו אנטלויפן, ווייל בשעת זייער אריסגיין אין גאס זענען זיי פארהאלטן געווארן דורך די פוילישע און דייטשע פאליציי, עס האט נישט געהאלפן קיין שום תירוץ אז מען האלט יעצט ביים ארויס פאהרן, נאר מען האט זיי פארשלעפט אין פארשידענע ערטער.

מיר האבן אויך מורא געהאט פאר אזא בעגעגעניש, דעריבער האבן מיר בעשלאסן צו פארלאזן די שטאדט ביינאכט וועז די גאסן זענען נישט אזוי שטארק בעלאגערט דורך די פאליציי. דאס איז געווען שושן פורים ביינאכט וועז מיר האבן געברויכט זיצן צוזאמען און זיך פרייען ווי יעדעס יאהר, איז יעצט געווען אנדערש, מיר מוזן פארלאזן אונזער געבורטס שטאדט און זיך לאזן אין גלות, מיר האבן בעשטעלט א קאטש און געפאהרן צו די סטאציע פראקאצים וועלכע איז געווען א פארשטאט פון קראקא, ווייל צו די הויפט באהן־סטאציע האבן מיר מורא געהאט צו פאהרן, אפשר וועלן מיר דארטן פארהאלטן ווערן דורך די פאליציי און זיי וועלן אונז צושפרייטן יעדערן אין א אנדער שטאדט ווייט פון דא און עס וועט זיין שווער צוריק צו קומען. השי״ת האט געהאלפן און מיר זענען אנגעקומען צו די באהן סטאציע פראקאצים. עס האט אונז קיינער נישט פארהאלטן, אונזער שמחה איז געווען זעהר גרויס אז עס איז אריבער בשלום און מיר האפן אז אויך דער וויטערער וועג וועט זיך גוט פיהרן.

כח. אונזער באגעגעניש אין באכניא — מיר פאלן אריין אין די הענד פון די דארטיגע פוילישע פאליציי — ווערן בעפרייט — דאס אנדערע בעגעגעניש צומארגנס נאך אונזער אנקומען — זעהר שווערע דירה פראבלעם — פאליציי שעף דר. ראזען הייסט אונז זאפארט פארלאזן באכניא — מיט גרויס מיה און פראטעקציע ערלעדיגט צו בלייבן

נאך א רייזע פון א שעה זענען מיר ענדליך אנגעקומען קיין באכניא. פלוצלונג דערזעהען מיר דאס דער פעראן איז בעוואכט דורך פוילישע פאליציי. מיר האבן זיך דערשראקן, ווער ווייס צו מען מיינט עס נישט אונז. עס האט זיך תיכף ארויס געווייזן דאס מיר האבן נישט געהאט קיין טעות. ביים אויסשטייגן פון צוג זענען אלע אידן פארהאלטן געווארן דורך די פאליציי און זיי האבן יעדן לעגיטימירט. באכניער אידן האבן זיי געלאזט גיין אהיים און אונז האבן זיי אוועקגעשטעלט אין א זייט. נאך דעם וועז זיי זענען פארטיג געווארן מיט דעם סעגורירן, קומען זיי צו אונז און שטעלן פארשידענע פראגן: 1) פון וואו מיר קומען ? 2) צו ווען מיר זענען געקומען ? 3) וואס מיר ווילן דא טהון ? עס איז א ביטערער עסק, טראכט איך, און ווער ווייסט וואס זיי ווילן יעצט מיט אונז מאכן ? אפשר גאר צוריק שיקן קיין קראקא און דאן ווען מען אונז נעמען אין לאגער און ווער ווייסט וואו אהין מען ווען אונז פארשיקן, עס איז זעהר ביטער, אנטלאפן פון איין גיהנם און יעצט צוריק אין דעם זעלבן גיהנם. נישט האבנדיג קיין ברירה האב איך זיי געזאגט דעם גאנצן אמת, דאס מיר זענען אנטלאפן פון קראקא ווייל מיר האבן נישט בעקומען קיין אפנטהאלט פון די געסטאפא צו פארבלייבן דארט אין געטא, דעריבער האבן מיר בעשלאסן צו קומען קיין באכניא, די ערשטע שטאדט נאך קראקא. מיר האבן נישט געוואלט זאגן צו ווען מיר קומען כדי זיי זאלן נישט ווייסן אונזער אדרעס, טאמער עס ווען ארויס קומען עפעס א נייע גזירה וועגן די ניי אנגעקומענע אידן אז זיי מוזן צוריק אויסוואנדערן פון דא.

זיי פיהרן אונז אין ווארט זאל און זאגן שטרענג אן אז מיר זאלן נישט וואגן געהן אין שטאדט אריין. מיר זענען געבליבן אין ווארט זאל ביז די פאליציי זענען אוועק, דאן זענען מיר מיט א אונטער וועג אריין אין שטאדט כדי זיך נישט צו טרעפן מיט זיי, פארשטייט זיך אז מיר זענען געווען אין גרויס שרעק ביז מיר האבן זיך ענדליך דערזעהן אין שטאדט. עס איז שוין געווען 12 אזייגער ביינאכט, מיר קלאפן אן ביי מיין קוזין ר׳ אלי׳ קלאפהאלץ, ער האט אונז גלייך געעפנט.

מיר האבן געגעסן נאכטמאל און זיך געלייגט אביסל אויסרוהען. פיהל פלאץ איז נישט געווען, האבן מיר זיך אויסגעלייגט אויף דער ערד.

גאנץ פריה האבן מיר אנגעפאנגען פלאנען וועגן א שטיקל דירה, דאס איז געווען זעהר א שווערער פראבלעם ווייל דער יודנראט האט נישט געוואלט אריין נעמען קיין פרעמדע אנגעלאפענע פון אנדערע שטעדט. צוליב דעם האבן זיי ארויס געשיקט פאליציי צו יעדן צוג און געשטערט דאס אריין געהן אין שטאדט. דער דירה פראבלעם איז געלעגן אין זייערע הענד. בכלל איז געווען א גרויסער מאנגל אין דירות, עס איז דאך א קליין שטעדטל, בעוואוינט פון פריער און עס איז נישטא קיין פלאץ פאר פרעמדע. אזוי ווי עס איז אבער פרייטאג, האבן מיר דעם ענין אבגעלייגט אויף נאך שבת, דערווייל בלייבן מיר דא ביי מיין קוזין אויף שבת, נאכמיטאג ווען דער שבת איז שוין געווען געגנליך צוגעגרייט, קומט אריין **פלוצלונג** א קאמיסיע פון שטאדט וועלכע האבן שוין פון פריהער געהאט פארשלאסן זיין קאנדיטוריע און יעצט ווילן זיי אויך די דירה פארשליסן, זיי בעפעהלן מיר אלע זאלן פארלאזן די דירה און זיי זיגלען זי אב. (די סיבה פון אבזיגלען די פאבריק און ווארינונג איז אונז נישט געווען בעקאנט, ווארשיינליך צוליב עפעס א מסירה) מיר בלייבן יעצט שטיין אונטער דעם פרייען הימל אן גארנישט, אלע זאכן און דער גאנצער פארמעגן וואס מיר האבן מיטגעברענגט פון דער היים איז דארט געבליבן, מיר האבן דערווייל געמאכט זעהר א שלעכטן טויש, ארויס פון איין צרה און געקומען צו א אנדער צרה. עס שטעלט זיך די פראגע וואס וועט זיין יעצט מיט אונז ? השי״ת האט געהאלפן און נאך עטליכע שעה זענען זיי צוריק געקומען און אויפגעעפנט די דירה, מיר האבן יעצט אלזא א לוסטיגן שבת...

נאך שבת האבן מיר געזעהן אז עס איז אוממעגליך צו בעקומען א דירה, האבן מיר בעשלאסן צייטווייליג אריין צו גיין אין דעם פאבריקס לאקאל פון אונזער קוזין, די פאבריק איז געווען אויף אזא אופן, עטליכע שווערע טרעפ אראפ צו גיין, עס האט ענטהאלטן עטליכע לאקאלן, ליכט און לופט איז אריין געקומען דארט דורך א קליין פענסטערל וועלכעס איז געווען ארום געקלאפט מיט אייזערנע קראטן, עס האט געהאט א אויסזעהן ווי עפעס א מין קרימינאל. פאר אונז איז עס אבער געווען א גרויסע מציאה. בעסער ווי צו זיין אין גאס. מיר האבן דעמאלס געציילט 8 פערזאן, איך מיט מיין פרוי און קינד, די מאמע, 2 ברידער שמעון און יוסף, מיין ברודער יצחק מיט זיין פרוי. מען האט אויסגעשטעלט ווי ווייט מעגליך און געמאכט דערפון א שטיקל דירה. אבער אויך אט דער פערגעניגן האט נישט לאנג געדויערט.

עטליכע טעג שפעטער קומט אריין א קאמיסיע פון יודנראט וועלכעס איז בעשטאנען פון פאליציי שעף דר. ראזען (זעהר א שלעכטער מענטש און א גרויסער שוטה) מיט עטליכע פארשטייער און עטליכע פאליציי, זיי שטעלן אונז פארשידענע שאלות, דער עיקר וואס מיר מאכן דא ? ווער האט אונז ערלויבט זיך אריין צו ציהען אין אט די פאלאצן... בקיצור, דר. ראזען האט געגעבן א שטרענגן באפעל דאס ביז 24 שעה מוזן מיר פארלאזן באכניא, טאמער נישט, וועלן זיי מיט צוואנג אונז אוועק פיהרן. זיי זענען געווען בכח דאס צו טהון ווייל זיי האבן געארבייט צוזאמען מיט די דייטשע פאליציי. פארשטייט זיך גוט אונזער טעם הערנדיג דעם באפעהל און לויט ווי מיר הערן איז דער שוטה אומשטאנד דאס צו טהון. וואס וועלן מיר יעצט מאכן און וואו אהין וועלן מיר פאהרן ? עס שטייט פאר אונז זעהר א שווערער פראבלעם. מיר האבן אנגעווענדעט אלעס וואס איז נאר מעגליך, אויסגעניצט פארשידענע פראטעקציע, ביז עס אונז ענדליך געלונגען אין די קעלער פאלאצן... צו פארבלייבן. עס שטייט נאך פאר אונז א ענוג שווערער פראבלעם, פון וואו וועלן מיר נעמען פרנסה, עס איז א פרעמדע שטאדט, פרעמדע מענטשן, עס איז קריגס צייט

און עס איז שוועך צו בעקומען עפעס א מעגליכקייט פון צו ציהען פרנסה, אבער מיר האפן צו השי"ת אז ער וועט אונז נישט פארלאזן, דער עיקר מען זאל אונז לאזן לעבן און דאן וועט זיין אויך פרנסה.

כט. בעלייכטונג און הייצונג אין געטא

ווי געווענליך אין קריגס צייט שלעפט דער שונא ארויס פון די בעזעצטע געביטן אלעס וואס ער נויטיגט זיך צו די קריגס צוועקן, עס רעדט זיך דא פון בעלייכטונג וואו די עלעקטרישע ענערגיע ווערט ארויס געצויגן פון קוילן קראפט. טראץ דעם וואס פוילן איז געווען זעהר רייך אויף דעם געביט, זי האט געהאט זעהר פיהל קוילן גרובן אין וועסט פוילן, זיי האבן געהאט אפילו גענוג פאר עקספארט, אבער יעצט אין די קריגס צייט האבן די דייטשן דאס אלעס ארויסגעשלעפט פאר אייגן געברויך. עס פארשטייט זיך אז דאס ערשטע כפרה הינדל איז געווען דער איד, מען וואלט שוין צופרידן געווען מיר וואלטן בעקומען נאפט צום לייכטן, אבער אויך דאס איז געווען א מאנגל, טראץ דעם וואס פוילן איז געווען אויך אין דעם זעהר רייך, זי האט געהאט זייער גרויסע נאפט גראבן אין אסט גאליציע, אבער אויך דעם נאפט האבן די דייטשן ארויס געשלעפט פאר קריגס צווקן.

כדי נישט צו זיצן אין דער טונקל האט מען זיך בעניצט מיט קארביט בעלייכטונג, דער קארביט איז געווען אזעלכע סארט ווייסע שטיינדלעך און נאכן ארויף גיסן אויף זיי וואסער האט עס אנגעהויבן צו קאכן גלייך ווי עס וואלט געשטאנען אויפן פייער. צו דעם צוועק זענען געמאכט געווארן בלעכענע פושקעס, אין דער הויך האט ארויס געשטעקט פון דעם פארמאכטן דעקל א רעהרל וועלכעס האט ענטהאלטן א גאנץ דין לעכל, וועו דער קארביט האט געקאכט, איז ארויס געקומען דורך דעם רעהר א פארע וועלכעס מען האט אנגעצונדן און עס האט ארויס געגעבן א שיינע קלארע ליכט איבער די גאנצע שטוב. נישט איינמאל האט עס אויך פארשאפט צרות, וועו דער פלאם האט זיך אריין געכאפט אין די פושקע, אבער מען איז געווען צופרידן ווי אזוי עס איז געווען, מען האט דאס פארראכטן און עס האט ווייטער גוט געלויכטן.

ווי מיר האבן שוין געשריבן האט פוילן פארמאגט גענוג קוילן, אויך האלץ האבן זיי געהאט זעהר פיהל פון די אומצעהליגע גרויסע וועלדער וועלכע זיי האבן פערמאגט אין אלע טיילן פון לאנד, אבער אויך דאס האלץ האבן די דייטשן פערניצט פאר קריגס צוועקן, איז דעריבער געווען א שטארקער מאנגל אין הייצונג שטאף, האט מען ערפונדן א נייעם סיסטעם ווי אזוי צו וואראעמען די שטיבער, מען האט געמאכט א גרויסן רונד קעסל פון בלעך, פארמאכט פון אלע זייטן, נאר אין איין זייט גאנץ אונטן האט מען געמאכט א קליין טירל אלס א עפנונג, אין דערמיט פון קעסל איז געווארן אריין געפאסט א רער עטליכע צענטימעטער בריים אזוי הויך ווי דער קעסל, דאן איז דער קעסל געווארן צוגעדעקט מיט א בלעכענע דעק אין וועלכן עס איז געווארן אויסגעשניטן א לאך אזוי בריים ווי דאס רעהרל, דער קעסל איז דאן אנגעפילט געווארן מיט א גאנץ דינעם האלץ אפפאל, בעפאר אריין לייגן דאס אפפאל אין קעסל איז עס געווארן בענעצט מיט וואסער, ווייל אנדערש האט עס נישט געקענט ברענען, וועו עס איז געווען צו טרוקן האט זיך דאס פייער פערדושעט און וועו עס איז געווען צו נאס האט עס זיכער נישט געקענט ברענען, אזוי אז מען האט געמוזט זיין א פאכמאן עס צו קענען אנשטעלן נארמאל. נאכן אריין שיטן דאס אפפאל האט מען

צוגעדעקט מיט דעם בלעך און אין דעם קליינעם טירל אונטן האט מען אריין געשטופט פאפיר און אנגעצונדן ביז דאס האלץ האט זיך אנגעכאפט. וועז עס איז געלונגען צו ברענען נארמאל איז עס געווען זעהר אנגענעהם ווארים, דער רויך איז ארויס דורך א קוימען, דורך דעם רעהרל וואס איז געווען צוגעריכטעט אין קעסל, מען האט עס אויך בעניצט פאר אנצווואראעמען עסן און עס ארויף געשטעלט אויף דעם בלעך. אבער פיהל מאל האט עס אנגעמאכט גרויסע צרות. עס האט נישט געוואלט ברענען אדער צו שנעל אויסגעברענט, דער גרעסטער פראבלעם איז געווען שבת. אויב עס איז נישט געלונגען האט מען געליטן קעלט און געהאט קאלטע עסנס, דער זעלבער פראבלעם איז געווען מיט די קארביט לעמפלעך, וועז עס איז נישט געלונגען ווי עס פלעגט אפט פארקומען, איז מען געזעצן שבת ביי נאכט אין דער טונקל. האלץ אפפאל איז נישט געווען מאנגל, מען פלעגט קויפן אין די זעגעריי א גאנצע וועגעלע אפפאל און זיי האבן דאס געליפערט ביז אין קעלער, עס איז אויך נישט געווען טייער ווייל זיי האבן נישט געהאט קיין פארווענדונג אויף דעם.

ל. די אקציע פאר צוואנגס ארבייט אין אמוניציאנס לאגער "קלאי" — דורכגעפיהרט א רעוויזיע דורך דעם יודנראט — מיר 2 ברידער ווערן אסענטירט

דאס שווערע לעבן אין דעם פינסטערן קעלער האט אויף אונז נישט געמאכט אזא שווערן איינדרוק ווי עס האט געברויכט ווירקליך צו זיין, ווייל מיר האבן פארשטאנען אז עס וואלט געווען פאר אונז דאס גרעסטע גליק אויב מיר זאלן קענען אט דא איבערלעבן אלע שווערע צייטן ביי די היטלעריסטישע רשעים, עס קען חלילה זיין פיהל ערגער פון דעם. מיר האבן זיך דעריבער צו דעם צוגעפאסט, יעדער איינער פון אונז האט זיך געפונען א שטיקל פרנסה. איך האב מיך אויסגעלערנט ביי מיין קרוב ר׳ אלי׳ קלאפהאלץ דאס פאך פון קאנדיטורי און פון דעם געצויגן פרנסה. פארשטייט זיך מיין צופרידנהייט אין אזא צייט אויף א פרעמד ארט צו באקומען עפעס א שטיקל פרנסה. אבער דאס האט נישט לאנג געדויערט.

חול המועד סוכות תש״ב האט זיך געווענדעט דער ארבייטס לייטער פון באכניא צום יודנראט אז ער מוז האבן 100 ארבייטער אין דעם אמוניציאנס לאגער וועלכער געפינט זיך אין דעם דארף ״קלאי״. דאס דארף איז געלעגן נישט ווייט פון באכניא. דער יודנראט האט ווי געווינליך תיכף ענומען צושטעלן די געוואונטשענע צאל. דער יודנראט האט צוזאמען גערופן כמעט אלע יוגנד פון שטעדטל און אדורך געפיהרט א רעוויזע כדי ארויסצונעמען די בעסטע קרעפטן צו די ארבייט, איך מיט מיין ברודער יצחק זענען אויך אויסגעקליבן געווארן, דאגעגן מיין ברודער יוסל איז געלונגען ארויס צו דרייען זיך פון זיי. אזוי ווי עס איז דארט געווען לייכטע און שווערע ארבייט האבן זיי סארטירט שוואכערע מענטשן און שטארקערע. מיר בעקומען א אויפטראג ביז 2 טעג זיך צושטעלן צו די ארבייט. פארשטייט זיך אז עס האט אונז זעהר נישט געשמעקט די מעשה. ערשטנס צו זיין גאנצע טעג אונטער די אויפזיכט פון די דייטשע רשעים. צווייטנס אז מיר וועלן דארט זיין א גאנצן טאג פון וואו וועלן מיר נעמען פרנסה?

מיר האבן אנגעוענדעט גרויס פראטעקציע און זיך אפילו געוואלט לאזן קאסטן געלד אז מיר זאלן קענען בעפרייט ווערן פון די ארבעט, אבער עס האט גארנישט געהאלפן, אויף אונז האט דער יודנראט ספעציעל זיך פארליגט אז מיר זאלן זיך נישט קענען בעפרייען, פארוואס? איז מיר נישט בעקאנט, עס איז פארפאלן און מיר מוזן זיך צופאסן אויך צו דעם גורל.

לא. די ארבעט אין לאגער — שבת און יום טוב אין קלאי — דער שטראף פאר נישט קומען — אפשערן די בערד — דער באזוך פון דייטשע געזעראלן — רשעות פון רשעי ישראל

מיר זענען יעדן טאג אויפגעשטאנען גאנץ פריה און געפאהרן מיטן צוג צו די ארבייט אונטער דער לייטונג פון א גרופן פיהרער, א באכניער איד. דער לאגער האט זיך געפונען אין א וואלד וועלכער איז געווען געדיכט בעוואקסן מיט בוימער, צווישן די בוימער זענען געשטאנען געבויעטע און האלצערנע בארקן וועלכע זענען געווען פוהל אנגעפאקט מיט פארשידענע אמוניציאנען. די ארבעט איז געווען יעדן טאג א דורכצוקוקן און קאנטראלירן די קעסטלאך אמוניציע צו זיי זיינען אין ארדענונג, טיילמאל האט מען די קעסטלאך אמוניציאן איבערגעלייגט פון איין ארט צום אנדערן און טיילמאל גאר איבערגעפיהרט פון איין בארק אין אנדערן. מיר האבן גארנישט פארשטאנען די כונה פון די ארבעט. עס זענען געווען דארט אויך באן רעלסן אויף וועלכע עס האט פונקציאנירט קליינע לאסט וואגענען וועלכע האבן געניצט אויף איבערפיהרן די קעסטלאך פון איין לאגער צום אנדערן, די ארבייט האט זיך אנגעהויבן גאנץ פריה ביז ביי נאכט, 1 שעה האבן מיר געהאט פריי מיטאג, דעמאלס זענען מיר איין געגאנגען אין א ספעציעלן זאל, נישט צוזאמען מיט די דארטיגע דייטשן וועלכע האבן אויך געארבייט, עסן האט זיך יעדערער מיטגעברענגט פון דער היים, זיי האבן גארנישט געגעבן, ביים טויער אריינגאנג זענען מיר יעדן טאג קאנטראלירט געווארן צו עס קומען טאקע איין נאר די זעלבע ארבייטער. פאלאקן האבן דארט איבערהויפט נישט געארבייט, ווייל זיי האבן מורא געהאט פאר סאבאטאזש. מיט 1 שוועבעלע האט מען געקענט שיקן דעם גאנצן אמוניציאן לאגער מיטן רויך.

יעצט קומען די לוסטיגע טעג פון שמיני עצרת און שמחת תורה וועלכע זענען די לוסטיגסטע טעג פאר אידן און מיר וועלן מוזן פארברייגען די צייטן אין לאגער ביי די ארבייט, מיר האבן געגומען איין קלערן צו מיר זאלן גיין יום טוב צו די ארבעט אדער זיך פרייען אין בית המדרש צוזאמען מיט אלע אידן אזוי ווי אלע יארן, עס איז זייער א שווערע פראגע ווייל דא האבן מיר 2 בעלי בתים, די דייטשן און דער יודנראט וועלכע זענען נאך פיהל שווערער פון די דייטשן. מיר בעשליסן אלזא בעסער צו גיין אין בית המדרש און אנטייל נעמען אין די שמחת תורה פייערונג גלייך ווי אין אלע יארן, שפירן א עונג יום טוב יעדנפאלס בעסער ווי אין קלאי...

צווישן אונזער גרופע זענען געווען נאך אזעלכע וועלכע האבן געוועכנט נישט צו גיין צו די ארבעט און אז עס וועט פעלן איינער וועט זיך זיכער נישט אנזעהן, עס איז געווען ווי די מעשה מיטן פעסל בראנפן וועלכעס איז יעדן באקאנט, און עס האט זיך טאקע אנגעזעהן ביי די ארבעט אז עס איז יום טוב אין שטעדטל... עס איז תיכף אריינגעקומען א מסירה פון הויפט קאמענדאנט פון לאגער צום ארבעטס לייטער אז עס האבן געפעהלט זייער פיהל ארבעטער, קיינער האט אבער פון דעם נישט געווואוסט.

שמחת תורה ביינאכט ווען מיר זיצן ביים טיש און זינגען די לוסטיגע יום טובדיגע זמירות, קלאפט מען פלוצלונג ביי די טיר, מיר האבן תיכף פארשטאנען אז אזוי שפעט ביינאכט קען קיינער נישט קומען נאר אידישע פאליציי און מיר האבן אויך פארשטאנען אז דאס איז זיכער צוליב אונזער אבוועזנד זיין ביי די ארבעט, נישט עפענען קען מען אויך נישט, ווייל צו האבן צו טהון מיט די באנדע איז נישט פון די לייכטע זאכן, זיי קענען אנטהון דאס גרעסטע רשעות. מיר זענען גלייך אריין געלאפן אין דעם בונקער וואס איז געווען פארגעברייט, זיי קומען אריין מיט א אויפטראג פון יודנראט אז דער ארבייטסלייטער פארלאנגט דאס מיר ביידע זאלן שוין קומען אין יודנראט. די

מאמע האט געזאגט אז מיר זענען נישטא, אבער זיי האבן געזאגט דאס מיר זאלן נישט מאכן קיין קונצן מיט דעם ארבעטסלייטער וועלכער איז אומשטאנד פאר אזא קליניגקייט צו שיסן. זענען מיר ארויס פון בונקער און געגאנגען צום יודנראט, אנגעטהון אין די וואכעדיגע קליידער. דארטן האבן מיר שוין געטראפן פיהל מענטשן וואס די פאליציי האבן צוזאמען געכאפט, טאטעס, מאמעס, שוועסטערס פון די ארבעטער וועלכע האבן געפעלט ביי די ארבעט. דער ארבעטס לייטער האט געגעבן א בעפעל פון יעדע שטוב צו ברענגען א משכון וועמען זיי וועלן נאר טרעפן אין שטוב, ער האט פארשטאנען אז מיט דעם דרוק וועלן זיך די ארבעטער מוזן צושטעלן און נישט לאזן זייערע אלטע קראנקע עלטערן זיצן אין קרימינאל, ביסלעכווייז קומען זיך דארט אויך צוזאמען די יודנראט מיטן פאליציי שעף ראזען און פרעזעס ווייס בראש.

וועז די גאנצע אקציע איז שוין פארטיג, קומט איריין דער ארבעטסלייטער מיט זיין שמייכלדיגן און רשעותדיגן פרצוף, עס איז שוין דעמאלט געווען 12 ביינאכט, ער פרעגט, איז שאן אלעס היער ? דאן נעמט ער איבער די ליסטע פון אלע וואס האבן געפעלט ביי די ארבעט, — יא ! אלעס שטימט — זאגט ער ! דאן רופט ער צו זיך יעדן בעזונדער און פרעגט איהם אויס פארוואס ער האט געפעהלט ביי די ארבעט ? יעדער האט געענטפערט אנדערע פאלשע תירוצים וועלכע זיי האבן זיך געהאט אנגעגרייט. ער האט פארשטאנען אז אלע מעשיות זענען ליגנד, איינער האט געוויזן צוריסענע שיך... דער אנדערער צוריסענע הויזן, דער דריטער א צוריסן רעקל, דער פערטער ווייזט א מכה, דער פינפטער זאגט אז ער איז קראנק, דער לייטער וועלכער איז געווען א קלוגער רשע האט זיך צוגעהערט צו די אלע מעשהלעך פון יעדן איינעם און געדרייט אזוי לאנג ביז יענער האט זיך פארדרייט אויף א ליגנד, ער האט יעדן מכבד געווען מיט גוטע שלעק און געווארנט אז עס זאל מעהר אזעלכעס נישט פארקומען.

ענדליך קום איך אויך צו איהם, ער נעמט מיך אויף א פארהער, איך האב אויך געענטפערט וואס איך האב מיר געהאט צוגעגרייט, איך האב איהם געזאגט אז די מאמע איז שוועך קראנק און איך מוז זי באדינען, ער האט אפילו נישט געפרובט שיקן קאנטראלירן צו עס איז אמת, (די מאמע איז טאקע געווען שטארק קראנק, זי האט געהאט א לונגען ענטצינדונג פון ביידע זייטן און איך האב געמוזט ביי איהר וואכן טאג און נאכט), ער האט אויך אזוי ווי מיט די אנדערע געפרובט צו דרייען ער זאל מיך כאפן ביי א ליגנד, אבער עס איז איהם נישט געלונגען, דער תירוץ איז געווען אביסל א שוואכער ווייל דערפאר האבן דאך נישט געמוזט בלייבן אין דערהיים איך מיט מיין ברודער.

נאכן ענדיגן די אויספארשונג האט ער גערעדט עפעס שטיל מיט זיי און דאן ארויסגעגעבן א שטרייגן בעפעל אז מיר מוזן זיך זאפארט אבשערן די בארד און פיאות און טאקע אין יום טוב און באלד נאך דעם פארן צו די ארבעט. גלייכצייטיג מאכט ער פאראנטוואורטליך זיי אלע אז דאס מוז שוין געשעהן, (ווי איך דערוויס זיך שפעטער וואס ער האט מיט זיי גערעדט אין דער שטיל, איז געווען פאלגענד : לויט ווי ער זעהט וועט פאר אונז די שטראף פון אבשערן די בארד און פיאות זיין די גרעסטע שטראף פיהל מעהר ווי צו געבן עטליכע קלעפ, אזא רשע איז ער געווען !)

נאכן פארענדיגן דאס גאנצע שטיקל ארבעט האט מען יעדערן בעפרייט און שטרייגן אנגעזאגט מעהר נישט צו פעלן ביי די ארבעט און טאקע שוין מארגן אין יום טוב פארן צו די ארבעט. מיר ברידער האבן אבער בעשלאסן אויך דעם טאג שמחת תורה נישט צו פארן צו די ארבעט, בעסער צו גיין אין שוהל אריין און זיך פרייען מיט דעם יום טוב לוסטיג און לעבעדיג, ווער שמועסט נאך וועגן אבשערן די בארד און פיאות אין אזא הייליגן טאג, דאס געוויס נישט.

גייענדיג אין שוהל אריין דאוונען טרעפן אונז עטליכע פאליציי, זענען זיי תיכף געלאפן אונז פארמסרן אין יודנראט אז די ברידער פרידמאן זענען אויך היינט נישט געפארן צו די ארבעט און זיך אויך נישט אבגעשוירן די בארד און פיאות. ווי אזוי קען מען זיי שענקען אזא גרויסן פארברעכן? דער יודנראט האט גלייך איבערגעשיקט א מסירה צום ארבעטס לייטער אז מיר האבן עובר געווען אויף זיין באפעהל און זיך נישט אבגעשוירן און נישט געפארן צו די ארבעט.

מוצאי יום טוב שפעט ביינאכט קלאפט מען ביי די טיר, ווער איז דארט? — איך! דער וויצע שעף פון די א. דע. הער האראוויץ. — וואס איז עפעס נייעס אזוי שפעט ביינאכט צו קומען וויזיטן? איך קום יעצט אין שליחות פון דעם ארבעטס לייטער צו זעהן אויב עס איז אמת אז איר זענט טאקע נישט אבגעשוירן, דעמאלט זאל איך אייך גארנישט זאגן נאר גלייך קומען איהם מעלדן און ער וועט שוין וויסן וואס ער האט מיט אייך צו טהון.

מיר זעהען אז די זאך געהט אין אמביציע. דער רשע האט זיך אויף אונז זייער שטארק פארלייגט און ער קען טאקע מיט אונז מאכן דאס ערגסטע, אפילו אויך שיסן, ווייל ער האט שוין באוויזן אזעלכעס צו שיסן אומשולדיגע מענטשן. האבן מיר אויסגעפאלגט זיינע באפעלן, זיך אבגעשוירן און אנגעהויבן צו גיין רעגלמעסיג יעדן טאג גאנץ פריה צו די ארבעט. עס איז נישט געווען אזוי לייכט. ערשטנס פארן יעדן טאג און זיך בעגעגענען אויפן צוג מיט דייטשע מיליטער וועלכע האבן אויף אונז געקריצט מיט די ציין און דאן דער אמוניציאנס לאגער איז א מקום מסוכן, עס קען יעדע רגע עקספלאדירן פון זיך זעלבסט אדער דורך סאבאטאזש. די ארבעט האט זיך אנגעהויבן גאנץ פריה, מיר זענען ארויס געפארן פון באכניא ווען עס איז געווען טונקל חושך און מיטאג צייט ערשט געדאוונט דארט אין דעם עס זאל. צוריק געפארן איז מען פארנאכט. עס איז נישט געווען אזוי שווער די ארבעט, נאר דאס זיין א גאנצן טאג אונטערן פרייען הימל און דעמאלס זענען שוין געווען גענוג גרויסע קעלטן.

די ערשטע צייט האבן די דייטשן, סיי די סאלדאטן און סיי די אפיצירן נישט ארויס געווזין קיין רשעות נאר שפעטער אביסל האבן זיי שוין קעגן אונז ארויס געווזין גרויס רשעות גלייך ווי זיי וואלטן בעקומען א אויפטראג צו דעם. זיי האבן רעזערווירט א ספעציעל ארט וועלכעס האט געדינט אלס קרימינאל און פאר יעדע מינדעסטע זאך האבן זיי דארט אריין געפאקט, וואו מען איז געווען א גאנצע נאכט און אינדערפרי ווייטער געגאנגען צו די ארבעט. ביי די ארבעט האבן זיי אנגעטהון פארשידענע צרות און טיילמאל אויך געשלאגן וועלכעס איז ביים אנפאנג נישט געווען, איך האב איינמאל געשפעטיגט צו קומען ווייל איך האב געדונגען א שטעל פארטרעטער ער זאל ארבעטן פאר מיר און ער איז נישט געגאנגען, האב איך שוין באקומען א נאכט ארעסט.

ביסלעכווייז איז מיר דאס אלעס זייער נמאס געווארן, די לאגע ווערט פון טאג צו טאג ערגער און די קעלטן און פרעסט ווערן יעדן טאג גרעסער, פארשטייט זיך אז עס וועט נישט זיין מעגליך דאס אויסצוהאלטן. איך האב פראבירט דורך פארשידענע מיטלען זיך צו בעפרייען פון די ארבעט אבער עס איז נישט געלונגען. די ארבעט אונטערליגט ביי עס עס לייט און זיי ווילן נישט בעפרייען קיינעם פון אונז. דאך האב איך נישט פארלוירן מיין האפנונג אז עס וועט קומען א צייט פון זיי פטור צו ווערן.

טראץ דעם וואס דער ארבעטסלייטער האט זיך אזוי שטארק פארלייגט דאס יעדער מוז גיין רעגלמעסיג צו די ארבעט, דאך בין איך פרייטאג און שבת נישט געפארן צו די ארבעט, ווייל פרייטאג איז אויסגעקומען אהיים צו קומען שבת ביי נאכט. מיר האבן דארט געארבעט א גרויסע גרופע פרומע אידן און זיי האבן מורא געהאט אז עס וועלן פעהלן שבת א סאך פון אונז, האט מען

יעדן פרייטאג נאך די ארבעט געהאלטן א דרשה אז עס זאל קיינער נישט פעהלן שבת ביי די ארבעט ווייל מען וועט פאראורטיילט ווערן צו שיסן, איך האב מיר אבער ערלויבט צו בלייבן אין דער היים ווייל יעדערער האט זיך גערעכנט מיט די דרשה און געקומען, האט זיך ממילא נישט אנגעזעהן וואס איך אליין האב געפעהלט.

איינמאל האט מען געהאלטן זייער א שטריינגע דרשה, אז דעם שבת ברויך אנקומען א קאנטראל פון דייטשע געגנערעלער, פארלאנגט מען דורכאויס אז קיין איינציגער זאל נישט פעהלן, אפילו ווען ער האט עפעס א סיבה וועלכע קען אים צוריק האלטן. איך האב געטראכט אז עס איז נישט כדאי וועגן דעם צורייסן זיך מיט די חברה, ווייל פאקטיש יעדע וואך ווען איך האב געפעהלט ביי די ארבעט זענען שוין ביי נאכט געקומען די פאליציי מיר זוכן, ווייל זיי האבן באקומען א ליסטע פון לאגער ווער עס האט געפעלט, איבערהויפט אז זיי פארלאנגען א אויסנאם צוליב דעם קאנטראל פון די גענערעלער. עס זענען טאקע געקומען גענערעלער אויף קאנטראל. מען האט זיי דערקענט דורך זייערע מאנדירן, זייערע לאצן פון מאנטל איז געווען גאנץ רויט, (דאס האט געווייזן אויף זייער רציחה וועלכעס זיי האבן אויסגעניצט קעגן אלע נאציאנעז און מערסטנסטייל צו אידן. דער אויבערשטער זאל נקמה נעמען פון זיי פאר דעם אומשולדיגן אידיש בלוט וואס זיי האבן פארגאסן).

מיטאג שטונדע זענען אלע אריין אין א לאקאל עסן, די פרומע גרופע האבן זיך צוזאמען געזעצט ביי א בעזונדערן טיש נישט מיט די פרייע, און האבן געפראווען די סעודת שבת מיט זינגען זמירות ווי א איד ברויך אברעכטן שבת, די דייטשע סאלדאטן וועלכע האבן זיך געפונען אין א לאקאל נעבן אונז זענען אריין געקומען זעהן וואס דאס זינגען איז און וואס פאר א שמחה עס איז יעצט מעהר ווי א אנדער טאג, מען האט זיי געזאגט אז היינט איז שבת. זיי האבן גארנישט רעאגירט אויף דעם נאר געשטאנען און זיך צוגעהערט אונזערע זמירות. דאגעגן די פרייע אידעלאך האבן געקריצט מיט די ציין נישט קענענדיג צוהערן אונזער זינגען, עס האט זיי געשטאכן ווי נאדלען. דא האט מען ארויסגעזעהן די גרויסע שנאה פון די פרייע אידן צו די פרומע, נישט גענוג וואס זיי האבן נישט אבגעגבן דעם געהעריגן כבוד פאר דעם שבת, האט זיי נאך געאהרט וואס אנדערע אידן האלטן יא שבת, טראצדעם וואס די דייטשע רשעים האבן אונז גארנישט געזאגט און געשטערט. אפילו אין די צייטן פון די גרויסע צרות האבן אונזערע רשעים אויך נישט אבגעלאזט זייער שנאה צו די אידן וואס היטן די תורה.

לב. יודנראט און אידישע פאליציי אין דינסט פון די נאצים —דער פאליציי שעף שמחה שפירא ימ״ש — זיין רשעות און אכזריות — דער מסור שמואל בראדמאן — שמעון שפיץ פון דיבעצק

ווי איך האב שוין באמערקט איז די אויפגאבע פון דעם יודנראט געווען צו שטעהן אין שטענדיגן קאנטאקט מיט די געסטאפא, אלע אידן געזעצן וואס זיי האבן געוואלט אויספיהרן אין וועלכע שטאדט און שטעדטל האבן זיי איבערגעגעבן צום יודנראט און מיט די הילף פון די א. דע. (ארדנונגס דינסט — אזוי האבן זיך געפונען די אידישע פאליציי וועלכע האבן בעקומען ספעציעלע מאנדירן וואס האבן געהאט אויף זיך א געלע אבצייכנונג, דאס היטל איז געווען ארום געגומען מיט א געלע בענדל, אויך אויף דעם רעקל און אויפן קאלנער איז געווען ארויף געגייט א געלע שטיקל).

יעדע אויסזידלונג איז געמאכט געווארן דורך זייער הילף. אויך אין די שטילע צייטן פלעגן זיי זיין אקטיוו. וועו די דייטשן האבן זיך געגויטיגט אין ארבייטער צו פארשידענע ארבייט, האבן זיי זיך געווענדעט צום יודנראט און זיי האבן צוגעשטעלט מיט די הילף פון חאפן מענטשן אין די גאסן אדער אין שטיבער, אפילו פון בעהאלטענע בונקערס האבן זיי ארויס געשלעפט מענטשן ביז זיי האבן צוגעשטעלט זייער פערלאנג.

דער יודנראט האט געמאכט פון אזעלכע געשעפטן גוטע ביזנעס. עס איז צו זיי אין די הענד אריין געקומען שווערע געלדער דורך פערשידענע זאכן. צ. ב. ש. וועו עס זענען אנגעקומען אנטלאפענע אידן פון פערשידענע ערטער וועלכע עס איז געלונגען בשעת א אויסזידלונג זיך צו ראטעווען, אט די אלע זענען פערהאלטן געווארן ביים געטא אריינגאנג דורך די א. דע. און געווארן ארעסטירט אין יודנראט קרימינאל. ביי וועמען זיי האבן דערפיהלט א מעגליכקייט ארויס צו שלעפן א גרויסע מטבע פאר איינמעלדן איהם און לעגאליזירן אין געטא האבן זיי געשלעפט. דאן האבן זיי געהאט צו שאפן איבער די וואוינונגען און לויט וויפל געלד מען האט זיי געגעבן אזא דירה האט מען בעקומען, זיי האבן געהאט א בוי דינסט וועלכע האט בעשעפטיגט הונדערטער מענטשן וועלכעס מען האט געהאלטן פאר א לעבנס פראגע רעכענענדיג אז ארבייטער וועט מען קיינמאל נישט אויסזידלען (אין אזא טעות האבן געלעבט 95 פראצענט אידן וואס האט זיי טאקע פארפיהרט און פיהל מענטשן וועלכע האבן געהאט די מעגליכקייט זיך צו ראטעווען דורך אנטלויפן זענען פארבליבן) בשעת דער לאגער פיהרער מילער האט געשאפן די בוי דינסט האבן מענטשן איינגעצאלט גרויסע געלדער אין יודנראט כדי צו האבן א מעגליכקייט אריין צו קומען אין די בוי דינסט. אויסער דעם זענען געווען נאך אנדערע ארבייטס פלעצער אויסער די שטאדט וועלכעס איז געלעגן אין די הענד פון יודנראט און מיט געלד האט מען געקענט דארט אריין קומען.

ווי איך האב שוין בעמערקט האבן די דייטשע רשעים פערלאנגט פון די אידן צו שאפן א יודנראט און א אידישע פאליצייי, מיט דעם האט זיך קראקא ספעציעל אויסגעצייכנט, די שטאט וועלכע איז געווען בעקאנט אין דער גאנצע וועלט לשם ולתפארת, מיט איהר איידלקייט אין אלע ענינים ווי איך האב שוין געשריבן אין די פריערדיגע קאפיטלאך, איז יעצט געווארן איבערגעקערט ממש ווי סדום, אוועק דאס איידלקייט פון די גאסן. עס הערשט א רוצחישע לופט און טאקע מצד אונזערע ברידער זעלבסט. קראקא צייכנט זיך אויס מיט דעם גרעסטן רשעות וואס עס האט נאר געקענט זיין, נישט ווייניגער ווי דאס רשעות פון די דייטשע היטלעריסטן.

דער פאליצייי שעף מיטן נאמען שמחה שפירא ימ״ש האט זיך ספעציעל אויסגעצייכנט מיט זיין בארבאריזם צו אידן. איך האב איהם גוט געקענט. ער איז געווען פארן קריג א אריימער בעל מלאכה, פון פאך א פארבער. ביים קריגס אויסברוך וועו זיין פרנסה איז געצליך אונטער געגאנגען, ווייל ווער האט דאן אין זינען געהאט צו פארבן די דירה, האט ער זיך איינגעמאלדן אין די אידישע קהלה אלס ארבייטער, מען האט איהם אווען געשטעלט אלס משמש ביי די טיהר פון די אידישע פאליצייי אין די קהלה געביידע.

צוליב זיינע פעהיגקייטן איז ער געווארן א פאליצייי און דאן זיך ארויף געכאפט צו א גרעסערע מדריגה און מיט די צייט געווארן פאליצייי שעף און דאן געווארן אויך שעף פון אלע פאליצייי אין גאנצן קראקעווער דיסטריקט. אין די צייט האט ער זיך געשאפט בעקאנטשאפט ביי די דייטשע פאליצייי און געסטאפא ווייל זיין פאסטן האט צוגעברענגט צו דעם. האט ער זיך טאקע אנגעזאפט מיט פיהל רשעות נישט ווייניגער ווי זיי. פריהער איז ער געווען א שטילער רוהיגער מענטש, און געמאכט א איינדרוק פון א בעסערן מענטש. עס האט זיך נישט געקענט לאזן

פארשטעלן אז פון איהם וועט אריס וואקסן אזא מאסן מערדער.

זיין אויפגאבע איז געווען תמיד צו כאפן אידן. נאכן שאפן דעם געטא אין פאדגורזש, זענען געווען בעשטעטיגט פון גובערנאטאר גענעראל "פראנק" דארטן זיך צו געפינען נישט מעהר ווי 10.000 אידן, האבן פיהל אידן זיך אריין געכאפט אין געטא אומלעגאל, ווייל דאס אויסוואנדערן פון קראקא איז נישט געווען פון די לייכטע זאכן. מען האט געדארפט אלעס איבערלאזן און אוועק פאהרן אין דער וועלט נישט וויסנדיג אליין וואו אהין. נישט יעדער האט געהאט בעקאנטע אדער משפחה ער זאל זיך קענען באזעצן ביי זיי. די סומע פון די אומלעגאלע מענטשן האט געגרייכט צו נאך 10.000. שפירא האט גענומען דעם ענין אין זיין האנד און באפוילן אלע פאליציי זיך צו בעשעפטיגן מיט דעם ענין. זיי האבן אויסגעפיהרט ערליך זיינע בעפעהלן, ארום געלאפן פון הויז צו הויז און געזוכט אין אלע שטיבער, קאמערן, קעלערס און בוידעמס צו עס געפינען זיך דארט פון די אומלעגאלע מענטשן. יעדער וואס האט געוואוינט אין געטא לעגאל האט געהאט א קען-קארט (אזוי האט זיך גערופן דער דאקומענט וואס די דייטשן האבן ארויסגעגעבן) זיי האבן בעקומען א זיגל פון די געסטאפא אלץ ערלויבעניש צו פארבלייבן אין געטא. די פאליציי האבן זיי ארויסגעשלעפט פון זייערע בעהאלטענע לעכער און אריין געפיהרט אין קרימינאל וועלכעס האט זיך געפונען אין די געביידע פון די פאליציי.

זיי האבן אויך געהאט א אויפטראג צו זוכן אידן וועלכע עס איז געלונגען מיט שווערע מיה צו אנטלויפן פון אויסגעזידלטע געטאס און פון ארבייטס לאגערן. עס איז זיי געלונגען אריין צו קומען דורך איבער קויפן די פוילישע פאליציי וועלכע זענען געשטאנען ביי די טויערן פון געטא אריינגאנג (איך בין אויך אמאל אויף אזא אופן אריין געקומען אין געטא). די וועלכע זענען אריין געפאלן אין די הענד פון די אידישע פאליציי האבן זיך נישט געקענט מעהר ארויס דרייען פון זיי, עס האט נישט געהאלפן קיין בעטן און וויינען. די אלע ארעסטירטע זענען דארטן געזעסן א שטיקל צייט ביז דאס קרימינאל איז געווארן איבערפולט. דעמאלס האבן זיי פארשטענדיגט צו די דייטשע רוצחים און עס זענען אנגעקומען אויטאס, ארויף געלאדנט די פארברעכערס... און זיי אוועק געפיהרט. זיי האבן מעהר נישט געלאזט קיין לעבנס צייכן נאך זיך. עס איז נישט געווען קיין סוד פאר קיינעם אז דאס אריינפאלן אין זייערע הענד איז געווען א זיכערער טויט.

אויסער דאס גרויס רשעות וואס שפירא האט פארמאגט איז ער נאך צו דעם אלעם געווען א גרויסער צבועק, ווי. צ. ב. ש. ער האט איינגעריכטעט אויף די ימים נוראים אין א. ד. געביידע א מנין דארט צו דאוונען, ער זעלבסט איז געווען א גוטער בעל תפלה נאך פון פאר די קריג און אויך יעצט האט ער זיך בעניצט אויך מיט די תאוה, ערב ראש השנה האט ער געהאט די חוצפה ארויף צו קומען צום בעלזער רבי זצ"ל וועלכער האט זיך דעמאלס געפונען אין געטא און געלאזט שרייבן א קוויטל גלייך ווי קיינמאל גארנישט. איך אליין האב איהם דאס קוויטל געשריבן. אויך ראש השנה איז ער אנגעקומען צום בעלזער רבין זצ"ל הערן תקיעת שופר. איך בין דעמאלס געווען אנווועזנד. עס האט זיך אליין נישט געלאזט גלויבן וואס די אויגן האבן געזעהן אז פון דעם מענטש האט געקענט אריס וואקסן אזא בלוט דורשטיגער.

אויסער די יודנראט און אידישע פאליציי האבן זיך געפונען אין געטא זעהר פיהל אידישע מוסרים וועלכע זענען געשטאנען אין נאהנטע פארבינדונגען מיט די געסטאפא שעפן, זייער צאהל האט געגרייכט צו עטליכע הונדערט. דאס זענען געווען בלוט דארשטיגע מענטשן וועלכע זענען געווען זיכער אז נאר זיי וועט געלינגען דורך זייער רשעות איבערצולעבן די קריג, נאך דעם טאטאלן פערניכטונג פון אלע אידן און נאכדעם וואס היטלער וועט זיכער געווינען די קריג, וועלן

זיי בעקומען אויסצייכנונגען פון די רוצחים און בלייבן ביי די גרויסע פארמעגנס וואס עס איז זיי געלונגען צו רויבן במשך די עטליכע יאהרן. אבער אין הימל איז נישט געווען אט דער חשבון, זיי האבן געהאט ענצליך א גרויסן טעות אין דעם גאנצן ענין, ווי איך וועל שרייבן ווייטער.

ספעציעל האבן זיך אויסגעצייכנט מיט זייער גרויס רשעות און זייערע נעמען זענען געווען גוט בעקאנט צווישן די גאנצע בעפעלקערונג; 1) שמחה שפירא, ווי איך האב שוין אויבן אביסל געשריבן פון איהם וואס פאר א מאסן מערדער ער איז געווען, דורך זיין האנד זענען געשאסן געווארן הונדערטער אידן מענער און פרויען דורך די הילף פון זיינע אנגעהעריגע פאליציי, זיין סוף איז געווען זעהר א ברוטאלער. אין א שיינעם העלן טאג האבן די דייטשע רוצחים אונטער געצונדן די געביידע פון די א. ד. (ארדנונגס דינסט) די אידישע פאליציי. אין דעם הויז האט געווואוינט שפירא מיט זיין גאנצע פאמיליע, אלע זענען פארברענט געווארן לעבעדיגערהייט. דאס גאנצע רשעות און רציחות וואס ער האט בעוויזן במשך די אלע יאהרן, האבן איהם גארנישט געהאלפן. די סיבה פון זיין טראגישן טויט איז געווען ווי מען האט געשמועסט, ווייל ארום אלע געסטאפא שעפן האבן זיך געדרייט אידעלעך ווי אמאל די מאשקעס ביי די פריצים, צווישן די אלע שעפן האט געהערשט א גרויסע שנאה. יעדערער האט געוואלט זיין גרעסער פון דעם אנדערן און תמיד געזוכט יענעמס מאשקע צו בעגראבן, ווייל דאס ערשטע כפרה הינדל איז דאך תמיד דער איד, און דאס איז געווען א שטיקל ארבייט פון זיינע שונאים.

2) שמואל בראדמאן פון קראקא. ער האט געשטאמט פון זעהר א פיינע משפחה, אבער ער זעלבסט איז געווען א גרויסער אויסוואורף. נאך פארן קריג איז ער געווען א מסור אין שטייער אמט. ער איז געגאנגען אנגעטהון מיט זיין צביעות׳דיגן לבוש כדי צו קענען אריין קומען אין אלע קרייזן און דורך דעם האט ער געהאט די מעגליכקייט צו מסרן. עס איז קיינעם נישט איינגעפאלן ווייפל רשעות עס שטעקט אין דעם מענטש. יעצט, אין די קריגס צייט, איז ער ארויס מיט די גאנצע פארב, ער איז געווארן א מסור ביי די דעוויזן שטעלע אין קראקא, דארט זענען געווען אין שפיץ די 2 בעקאנטע דייטשע סאדיסטן: 1) האנדקא, 2) דר. ווערנער. בראדמאן וועלכער האט זיך געדרייט אין די געטאס באכניא און קראקא, האט זיך שטענדיג אינטערעסירט ווער עס בעשעפטיגט זיך מיט וואלוטן מסחר, ער האט גלייך איבערגעגעבן דעם נאמען אין די דעוויזן שטעלע וועלכעס האט אריין געפיהרט דעם מענטש אין זעהר א גרויסע סכנה. ערשטנס זענען זיי אנגעפאלן אומגעריכט איבער זיין וואוינונג וואו זיי האבן דורך געפיהרט זעהר א שטרענגע רעוויזיע, און צוגענומען אלעס וואס זיי האבן געטראפן. אבער דאס איז נאך נישט געווען אלעס. זיי האבן יענעם פארשלעפט צו די דעוויזן שטעלע און דארטן איהם געשלאגן טויט שלעק. וועדנער זעלבסט איז געווען ספעציאליזירט צו דעם, (איך זעלבסט האב איין מאל געפיהלט א גוטן טעם פון זיינע מערדערליכע שלעק וועז איך בין אריין געפאלן אין זיינע הענד, ווי עס ווערט געברענגט אין די קומענדע קאפיטלעך). דער צוועק פון די שלעק איז געווען אויסצופרעסן וועד נאך עס האנדלט מיט דעוויזן. אויסער די געלד וואס זיי האבן צוגענומען און פאר דעם בעצאהלט מיט מערדערליכע שלעק, האבן זיי יענעם אריין געווארפן אין תפיסה פון וואו עס איז נישט געווען מעהר קיין לעבנס צייכן.

בראדמאן איז געווען א גרויסער ליפעראנט פאר די דעוויזן שטעלע, ער האט אומגליקליך געמאכט פיהל מענטשן און זיי געפיהרט ביז צום טויט. זיין סוף איז געווען זעהר א ביטערער. נאכדעם וואס עס זענען ענצליך ליקווידירט געווארן די 2 געטאס פון קראקא און באכניא, האט זיך מיט דעם געענדיגט זיין פרנסה, האט ער בעשלאסן צוזאמען מיט זיין פאמיליע וועלכע זענען

בעשטאנען פון זיין פרוי און 2 זיהן צו פאהרן קיין אונגארן כדי צו ראטעוועז דאס לעבן, ווייל ער האט פארשטאנען אז ווען ער וועט אויפהערן צו ליפערן קרבנות פאר זיי, וועלן זיי איהם זעלבסט נעמען פאר א קרבן. צו דעם צוועק האט ער אבגעשמועסט מיט דעם שאפער וועלכער האט געפיהרט דעם אויטא פון דר. ווערנער ער זאל מיט זיי פאהרן ביז צו די סלאוואקישע גרענץ (ווי איך האב בעשריבן אין די קומענדע קאפיטלאך דאס דער וועג פון אנטלויפן קיין אונגארן איז געווען דורך סלאוואקיי דורך וועלכן עס איז געלונגען צו ראטעוועז דאס לעבן פון 2 טויזנט אידן וועלכע זיינען אנטלאפן פון קראקא און באכניא). פארשטייט זיך אז ער האט געגעבן דעם שאפער א גוטע מטבע פאר די מלאכה, דער שאפער האט מסכים געווען צו דעם עסק. נאכדעם ווען אלע זענען איינגעשטיגן אין אויטא האט דער שאפער פארשלאסן אלע טירן פון אויטא מיט דעם אויסרייד טאמער עס וועט זיין א קאנטראל אויפן וועג, ווי עס פלעגט אפט פארקומען קאנטראלעס אויף אלע אויטאס, זאלן זיי נישט קענען אזוי שנעל עפענען דעם אויטא און דערווייל וועט ער פארטיידיגן די רייזע. די שמחה פון בראדמאן איז יעצט געווען זעהר גרויס. באלד ווערט ער פטור פון דעם גיהנם, אבער נישט לאנג האט ער גענומען זיין שמחה, דער שאפער אנשטאט זיי צו פיהרן צו דעם גרענץ, איז ער מיט זיי אריין געפאהרן אין הויף פון די דעוויזן שטעלע און געמאלדן זיין שעף דאס ער האט יעצט געברענגט אינטערעסאנטע סחורה.... דר. ווערנער האט די פאמיליע פריי געלאזט און ער איז געבליבן זיצן אין די זעלבע לאקאלן וואו ער פלעגט תמיד זיצן ביים איבערגעבן די שווארצע ליסטע אויף אידן, יעצט פיהלט ער זייער טעם. וואס זיין סוף איז געווארן ווייסט קיינער נישט אבער מען האט שוין נישט געהאט פון איהם קיין לעבנס צייכן.

3) שמעון שפיץ פון דיבעצק (א קליין שטעטל אין אסט גאליציע) ער האט געוואוינט אין קראקעווער געטא. קיינער האט איהם נישט געקענט און נישט געהאט קיין שום בעקאנטשאפט מיט איהם. זיין אויסזעהן איז געווען זעהר רציחה׳דיג. ער איז געווען אין די יאהרן צווישן 50 און 60. ער איז געווארן זעהר מפורסם אז ער איז א אפיציעלער בעאמטער ביי די דייטשע געסטאפא רוצחים אין פאליטישן אבטיילונג. יעדן טאג גאנץ פריה איז ער ארויס פון געטא צו זיין אמט, דארטן האט ער איבערגעגעבן טאג טעגליך ליסטעס פון פאליטישע פארברעכערס אן קיין אונטערשייד, אידן אדער להבדיל פאלאקן. ליידער האט ער אויסגעליפערט פאר זיי הונדערטער אומשולדיגע אידן וועלכע האבן קיינמאל נישט געהאט קיין שייכות מיט פאליטישע זאכן. ווען מען האט איהם נאר דערזעהן פון דערווייטנס איז מען אנטלאפן ווי פון א פייער כדי ער זאל דעם מענטשן נישט ארויפנעמען אויף די פארניכטונגס ליסטע.

אויסער דעם אמט פון פאליטישן אבטיילונג איז ער אויך געווען א פארטרעטער פון די אויסזידלונגס און פערניכטונגס אקציע. תמיד בעפאר עס איז פארגעקומען א אקציע אין וועלכן ארט עס איז, האבן זיי איהם געשיקט צו פארהאנדלען מיטן יודנראט וועגן א קאנטריבוציע. דערזעהענדיג איהם אין שטעטל האט שוין יעדערער געוואוסט אז עס קומט בקרוב א חורבן אויף זייערע קעפ. (איך האב געהאט די געלעגנהייט מיט איהם זיך צו בעגעגענען אין קראקעווער געטא נאכדעם וואס איך בין אנטלאפן פון א צוואנגס ארבייטס לאגער און איך האב מורא געהאט צוריק צו פאהרן קיין באכניא, ווייל מען וועט מיך דארטן באשטימט געפינען און געבן א גרויסע שטראף, האב איך מיר געמוזט אויפהאלטן אין קראקעווער געטא א שטיקל צייט ביז עס וועט פארגעסן ווערן פון מיין גרויסן פארברעכן. די סכנה צו דרייען זיך אומלעגאל אין געטא איז דאך שוין בעקאנט. האב איך איהם געגעבן מיין ארבייטס קארט אויף וועלכן ער האט מיר ערלעדיגט א געסטאפא זיגל צו קענען פארבלייבן אין געטא).

לעצטנס איז ער בכלל געווארן א בעל טובה. וועו עס האט נאר געברויכט האבן א אפנטהאלט אין געטא, האט ער עס אן וועלכע שווערי קייטן ערלעדיגט פון איין טאג אויף דעם אנדערן. עס איז זעהר שווער צו פארטיידיגן אזא מאסן מערדער, אבער איך שרייב נאר דעם פאקט ווי אזוי עס איז געווען. די אורזאך פון זיין טהון טובות איז לויט ווי עס איז געווען דעמאלס בעקאנט דאס דער בעלזער רבי זצ״ל האט איהם געלאזט רופן און גערעדט מיט איהם אין געהיים. ביי די געשפרעכן האט ער איהם געבעטן מעהר נישט אויסלייפערן קיין אידישע קרבנות צו די דייטשע רוצחים. ווי עס זעהט אויס האט ער דאס פארשפראכן און האט שוין טאקע מעהר נישט געליפערט פאר זיי קיין אידישע קרבנות, אדרבה ער האט אנגעפאנגען צו טהון טובות פאר די אומגליקליכע מענטשן וועלכע האבן זיך ארום געדרייט אין געטא אומלעגאל. יעדן אוונד ביי מנחה מעריב, פלעגט ער ארויפקומען צום בעלזער רבין און נאכגעפרעגט אויב עס געפינען זיך אזעלכע וואס ברויכן א זיגל פון געסטאפא צו קענען פארבלייבן אין געטא, עס פארשטייט זיך אז שטענדיג זיינען געווען אזעלכע אידן וואס זיינען אנטלאפן פון די געטאס און לאגערן. דעם אנדערן טאג האט ער צוריקגעבריינגט די קען קארטן, געזיגלטע מיטן געסטאפא־זיגל. דאס האב איך אליין געזעהן.

זיין סוף איז אויך געווען א ביטערער. וועו ער איז געפאהרן אין א שטעטל ווי זיין שטייגער איז געווען צו פאהרן פאר א אויסזידלונג צו ערלעדיגן מיטן יודנראט, איז ער געווארן דערשאסן. עס זענען געווען אין דעם 3 מיינונגען, 1) די דייטשן זעלבסט. ווייל יעדער געסטאפא שעף האט געהאט אזוי גערופענע מאשקעס (דאס איז געווען דער נאמען פון די אידעלעך וועלכע פלעגן זיך תמיד דרייען ביי די פריצים). די שעפן האבן צווישן זיך געהאט א גרויסע שנאה. יעדער האט געוואלט זיין גרעסער פון דעם צווייטן און געזוכט דאס ערשטע אראפ צו רוימען זיין מאשקען, ווייל תמיד זענען אידעלעך דאס ערשטע כפרה הינדל. 2) די פאלאקן. ווייל ער האט ווירקליך מאסן פון זיי איבערגעגעבן פאר דעם פאליטישן אבטיילונג, פארשטייט זיך אז די אלע זענען גלייך געשאסן געווארן, 3) אידישע פארטיזאנער וועלכע האבן געזוכט פון איהם נקמה צו נעמען פאר דעם אידישן אומשולדיג בלוט וואס ער האט פארגאסן אין די צאל פון הונדערטער. יעדנפאלס האבן די אידן זעהר בעדויערט וואס די 3 מאסן מערדער זענען נישט געהרגעט געווארן מיט עטליכע יאהר פריער, וואלטן דאן אבגעראטעוועט געווארן א סאך הונדערטער אידן, ד׳ ינקום דמם.

לג. דער גרויסער חורבן אין די שטאדט פרעמישלאן — שותפות אקציע פון אוקראינער מיט דייטשן — אידישער פערטל ווערט אויסגערויבט און פארברענט — דעם בעלזער רבינ׳ס עלטסטער זוהן ר׳ משה׳לע מיט עטליכע חשובע חסידים ווערן אריין געווארפן לעבעדיגערהייט אין פייער — מיין פלאן ארויסצוראטעווען דעם בעלזער רבין פון די גהינום שטאדט

אין די שטאדט פרעמישלאן האט זיך געפונען דער בעלזער רבי מיט זיין גאנצע פאמיליע, וואו זיי זיינען אנטלאפן אין אנהויב קריג פון בעלז שמחת תורה ביינאכט און ארומגעוואנדערט פון איין שטאדט צו די אנדערע, ביז זיי זיינען ענדליך אנגעקומען אין די שטאט פרעמישלאן וואו די

רוסן האבן איהם ערלויבט צו פארבלייבן, טראץ דעם וואס די רוסן האבן טויזנטער אידן פארשלעפט קיין רוסלאנד, דאך האבן זיי איהם ערלויבט דארט צו בלייבן.

ביז צו די קריג צווישן דעם דייטש און דעם רוס, האט זיך דארט אלעס געפיהרט אין ארדנונג אזוי ווי פארן קריג, עס זענען אנגעקומען פיהל מענטשן אויף ימים טובים, אבער שפעטער ווען עס איז געלונגען דעם דייטש צו באקעמפן דעם רוס און ער האט זיך געמוזט צוריק ציהען פון גאנץ פוילן (דער דייטש האט געבראכן דעם אבמאך פון פאר דעם אנהויב קריג איינצונעמען בשותפות פוילן און איז פלוצלונג אנגעפאלן אויף דעם רוס און איהם געיאגט ביז טיפ אין רוסלאנד). יעצט האט אנגעפאנגען בושעווען דאס דייטשע רשעות און זיי האבן זיך גענומען שותפים די אוקראינער וועלכע זענען געווען בעקאנט פון תמיד פאר גרויסע שונאי ישראל, יעצט האבן זיי באקומען די ריכטיגע געלעגנהיט אויסצופירן דאס רשעות צו די אידן.

אין א פרייטאגדיגן טאג אין מיטן זומער זענען זיי פלוצלונג אנגעפאלן אויף דעם אידישן פערטל אין וועלכן עס האבן געווואוינט דאס בעסטע וואס אידן האבן דארטן פארמאגט, דאס ערשטע האבן זיי אלעס אויסגערויבט און דאן האבן זיי אונטערגעצונדן אומצייליגע אידישע הייזער דערונטער אויך די שוהל און דאס בית המדרש, אבער דאס אלעס איז נאך נעווען פאר זיי צו ווייניג, זענען זיי ארום גענאפן אין די שטיבער ארויסשלעפן מענטשן כדי זיי אריין צו ווארפן אין פייער, זיי האבן גראדע אנגעטראפן אין בעלזער רבינס עלטסטער זוהן ר׳ משה׳לע ז״ל צוזאמען מיט עטליכע חשובע חסידים און זיי אריין געווארפן לעבעדיגערהייט אין ברענענדיגן פייער. דער בעלזער רבי איז דאמאלס ניצול געווארן ע״פ נס. ווי א דונער האט די טרויעריגע ידיעה אפגעשלאגן אין אלעמענס הערצער און נאך מעהר אין די הערצער פון די בעלזער חסידים.

וועו איך האב געהערט פון דעם בעריכט, האב איך געקלערט ביי מיר, וועו ווייסט וואס דער מארגנדיגער טאג קען ברענגען, טאמער פאלט איין די מערדער ווידער צו טהון אזא מין זאך און נישט אלע טאג געשעהט נסים, לויט מיין מיינונג איז דער בעלזער רבי אין א גרויסע סכנה, דארף מען טראכטן א פלאן ווי אזוי ארויס צו ראטעווען דעם בעלזער רבין פון אט דעם געפערליכן ארט, עס איז נישט פון די קליינע זאכן, ווייל די דייטשן האבן ארויסגעגעבן א געזעץ, אז די אלע אידן וועלכע קומען אריבער פון די ערטער וואס זיינען געווען געוועזענע באזעצטע פון די רוסן, וועלכע בעטראכט אלס קאמוניסטן און זיי האבן זיי געגעבן טויט שטראף אן קיין שום שאלות, (עס איז טאקע אזוי געווען, וועו זיי האבן געכאפט א איד וועלכער איז אריבער געקומען אין די דייטשע זייט פון די געווועזענע אקופירטע זייט האבן זיי איהם תיכף געשאסן), נאר יעצט איז נאך נישט די צייט אויף דעם, ווייל איך האלט פאר א אויסזידלונג פון קראקא, ממילא קען איך נישט שאפן קיין פארבינדונג וועגן איהם אריבער ברענגען, ווייל אלע פארבינדונגען וועלן בלייבן שטיין מיט מיין פארלאזן קראקא, אבער איך בעשליס פעסט אז וועו איך וועל קומען אויף א ארט וואו איך וועל שוין קענען פארבלייבן, דעמאלס וועל איך אנווענדן אלע מעגליכקייטן איהם ארויס צו ראטעווען פון דער סכנותדיגע שטאדט.

לד. זייענדיג אין באכניא זעץ איך פאר די הצלה פון בעלזער רבין — שרייב אוועק א בריף קיין פרעמישלאן — מיין פלאן אז דאס שטעטל ווישניץ איז פאסענד פאר איהם צו בעזעצן זיך — בעלזער רבי בעשטעטיגט מיין פלאן.

ווי איך האב שוין אויבן געשריבן נאך דעם ווי מיר האבן געהערט די גרויזאמע מערדער אקציע אין די שטאדט פרעמישלאן דורך די דייטשן און אוקראינער, דאמאלס האבן איך בעשלאסן פון דארט ארויס צו ראטעווען דעם בעלזער רבי׳ן וויסנדיג אז דאס ארט איז זעהר מסוכן פאר איהם, ווייל נישט תמיד געשעהט נסים ווי דאס פאריגע מאל וואס ער איז ניצול געווארן פון די מערדער. מיין ערשטע אויפגאבע איז יעצט צו טראכטן אויף וואס פאר א אופן איהם צו ראטעווען און וועלכעס ארט וועט זיין געשיצט פון אט די מערדער. נאך פיהל אינטערעסירן זיך האב איך מיך דערוואוסט אז דאס קליינע שטעטל ווישניץ וואס ליגט נישט ווייט פון באכניא ארום 7 ק״מ און עס געפינט זיך דארט נישט קיין האנד און פוס פון די דייטשן. די דארטיגע אידן ווייסן גארנישט אז עס איז פארהאנען א קריג אויף די וועלט, זיי לעבן זיך א נארמאלן לעבן. אויך די רעליגיעזע אידן פיהרן זיך ווי תמיד מיטן דאוונען און לערנען אין די בתי מדרשים, אויסער 1 זאך, וואס זיי האבן געטראגן דעם אידישן אבצייכנונג אויף די האנד. עס קען זיין די אורזאך ווייל דארט איז איבערהויפט נישט געווען קיין באהן סטאציע, נאר מען איז איריין געפאהרן מיט וועגעלעך, האבן די דייטשן נישט געהאט קיין אינטערעס וואס דארט צו זוכן.

דערוויסנדיג זיך דאס, האב איך בעשלאסן אנצוטראגן דעם בעלזער רבין זיך צו בעזעצן אין אט דעם קליינעם שטעטל, ווי עס איז צו האפן אז ער וועט דארט קענען רוהיג זיצן ביז השי״ת וועט העלפן און די קריג וועט זיך ענדיגן.

נישט פיהל געקלערט האב איך אוועקגעשריבן א בריף וועגן דעם גאנצן ענין, אז דער רבי זאל קומען זיך בעזעצן אין דעם רוהיגן שטעטל, דעם בריף האב איך געשריבן צו הב׳ יחזקאל האלבערשטאם, א אייניקל פון באכניער רב, ווייל נאר זיין אדרעס האב איך געהאט פון פרעמישלאן. עס איז אריבער עטליכע טעג און עס קומט א בריף א תשובה אויף מיין פארשלאג. הב׳ יחזקאל האט געוויזן מיין בריף פאר די 2 נאהנטסטע מענטשן פון בעלזער רבין, וועלכע האבן תמיד אנגעפירט נאך פאר די קריג מיט אלע ענינים, אינערליכע און אויסערליכע. דאס זיינען געווען די 2 בעקאנטע יושבים ר׳ ישעי׳ ראווער און ר׳ יוסעלע יארטשיווער (מען האט זיי גערופן תמיד אינערליכע אין אויסערכליכע מיניסטארן). ליינענדיג מיין פארשלאג, האבן זיי געזאגט, אז לויט זייער מיינונג קומט נישט דער ענין אין בעטראכט, ווייל דער רבי וועט זיכער נישט מסכים זיין אוועקצופאהרן אליין און איבערלאזן די גאנצע פאמיליע, דאך האבן זיי געפיהלט א חוב פארצולייגן מיין פארשלאג פארן רבין, ווייל זיי האבן דאך אויך געווואוסט זעהר גוט אז דאס ארט איז מסוכן און מען קען נישט וויסן וואס דער מארגנדיגער טאג קען ח״ו ברענגען.

עס איז טאקע אזוי געווען. נאך דעם וואס זיי האבן פארגעלייגט מיין פלאן, האט דער רבי גלייך געענטפערט אז ער איז מסכים זיך צו בעזעצן אין ווישניץ. עס זענען תיכף אנגעקומען בריף צו עטליכע חסידים אין קראקא, זיי זאלן באשטעטיגן צו דאס שטעטל איז טאקע אזוי גוט און דער פלאן ווי אזוי אריבער צו ברענגען איהם קיין ווישניץ, ווייל ווי איך האב שוין בעמערקט, איז דער וועג געווען זעהר מסוכנדיג צו קומען פון די געווועזענע בעזעצטע געביטן דורך די רוסן, דעריבער מוז די זאך בעהאנדלט ווערן זעהר פארזיכטיג, כדי נישט אייצושטעלן זיין לעבן, נאר אויסגעפינען א זיכערן וועג. אלע האבן געשריבן דאס זעלבע, אז לויט זייער מיינונג איז דאס דער בעסטער פלאן, דער רבי זאל זיך בעזעצן אין דעם שטעטל ווישניץ.

לה. גרויסע פראבלעמען ווי אזוי צו פארזיכערן דאס ברענגען דעם רבין קיין ווישניץ — די

פראגע פון שאפן זעהר גרויסע געלד סומעס צו דעם צוועק — איך בין געצוואונגען צו פאהרן מיט א פאלשער געסטאפא פאסאזשיר שיין שאפן געלד — אלע שוועריגקייטן ווערן בעזייטיגט — דער רבי קומט קיין ווישניץ — גרויסע נסים אויפן וועג

יעצט שטעלט זיך דער שווערסטער פראבלעם ווי אזוי אריבער צו ברענגען דעם רבין מיט א זיכערן וועג. איך אינטרעסיר זיך אין באכניא צו בעקומען גוטע פארבינדונגען איהם צו ברענגען. אין באכניא האט דעמאלס געוואוינט א איד מיטן נאמען סאלא (שלמה) גרייווער, דער זוהן פון ר׳ הערשל גרייווער, סאלא האט זיך דערשלאגן צו ווערן היימיש מיט די וועהרמאכט אין קראקא און געשטאנען מיט זיי אין גאר נאהנטן קאנטאקט אין פארשידענע ענינים, (די וועהרמאכט זענען געווען דייטשן אבער נישט קיין אויסגעשפראכענע עסטאפא, נאר זיי האבן זיך אבגעגעבן מיט אינערליכע ענינים וואס זיינען וויכטיג פאר קריגס צוועקן. דאס אלגעמיינע מיליטער האבן געהערט צו די וועהרמאכט אבער זיי זיינען געשטאנען אונטער דער שטרענגער קאנטראל פון די געסטאפא. די געסטאפא האבן געטראגן אויף זייערע היטלאך א טויטן קאפ, אבער די וועהרמאכט נישט. דער סימן פון טויטן קאפ האט געווזין דעם סימן פון הרגענען מענטשן, שולדיג אדער נישט שולדיג. וועז מען האט בעגעגנט אזא היטעלע איז ממש דאס חיות אויסגעגאנגען, ווייל ביי אלע רשעות האבן זיי געשפילט די גרעסטע ראלע און דורך זיי זענען אלע מערדערישע אקציעס אויסגעפיהרט געווארן).

גרייווער האט געגרינדעט אין באכניא א ארבייטס געביידע אונטער דעם נאמען ״בוי דינסט״ אין וועלכן ער האט באשעפטיגט 2.000 אידן, אלע האבן געארבייט פאר די דייטשן פארשידענע ארבייטן, די סחורות פון וועלכע מען האט דארט געארבייט זענען געווען צוגערויבטע פון אידן. זיי האבן צוגענומען סחורות פון די גרעסטע פאבריקאנטן און נישט בעצאהלט קיין פרוטה דערפאר. זיי זענען געווען די פוהלע בעלי בתים איבער די אידישע פארמעגנס. זיי האבן פיל מאל מיטגענומען גרייווער׳ן ביי אזא מין ליקווידאציע.

יעצט טראכט איך אז עס וואלט גוט געווען צו רעדן מיט גרייווער׳ן ער זאל ברענגען מיט זיין אויטא דעם בעלזער רבין, דען נאך דעם וואס די דייטשן האבן בעזעצט דעם חלק פון דעם פוילישן געביט וועלכער איז געווען אקופירט אנפאנג קריג דורך רוסן, זענען זיי איריין געפאהרן און אויסגערויבט דאס גאנצע ביסל אידישע פארמעגנס. גרייווער איז זיי אהין געפאהרן העלפן אין די אקציע. איך זעלבסט האב נישט געקענט רעדן מיט גרייווער׳ן וועגן דעם ענין, ערשטנס האב איך מיט איהם קיין שום פערבינדונג נישט געהאט, איך בין דאך א פרעמדער, צווייטנס איז ער יעצט א גאנץ פרייער איד און האט נישט קיין אהנונג וואס עס מיינט א בעלזער רבי. האב איך געזוכט א צוגאנג צו איהם און איך האב טאקע געטראפן.

אין באכניא האט געווואוינט ר׳ בנציונדל דער דיין. ער איז געווען א איידעם ביים וויעלעפאלער רבין. ער איז געווען אין גוטע פארבינדונגען מיט ר׳ הירשל גרייווער און איך בין געווען היימיש מיט ר׳ בנציונדל, האב איך געערעדט מיט איהם ער זאל פועלן ביי סאלא גרייווער, בשעת ער וועט זיין אין יענעם טייל גאליציע, זאל ער אריין פאהרן קיין פרעמישלאן און מיטנעמען דעם בעלזער רבין. דער פלאן איז שוין כמעט געווען פארטיג און גרייווער האט שוין מסכים געווען צו דעם. עס האט אויך געהייסן אז איך זאל מיטפאהרן, אבער די לעצטע מינוט האט ער חרטה געהאט פון דעם גאנצן עסק. איך האב געשריבן קיין קראקא אז דער פלאן איז נישט אויספיהרבאר און זיי זאלן זיך אינטערעסירן צו געפינען א אנדער פלאן.

מען האט אנגעטראגן פארשידענע פלענער; איינס, אריבער צו שיקן פון דא א רויטן קריץ אויטא מיט א דאקטאר, עס זאל הייסן אז מען פיהרט דא א שווערן קראנקן מענטש, אבער דער פלאן איז נישט געווארן בעשטעטיגט צוליב דעם וואס עס איז נישט זיכער אז מען וועט איהם נישט פארהאלטן ביי די גרענץ און קאנטראלירן די ריכטיגקייט. דעמאלס פארשטייט זיך איז דאס א גרויסע סכנה. דער צווייטער פלאן; עס איז געווען אין געטא א איד וועלכער איז געשטאנען אין א גוטן קאנטאקט מיט די דייטשע פאליציי און האט מיט זיי פארהאנדלט איהם צו ברענגען אין בעגלייטונג פון 2 דייטשע פאליציי. עס פארשטייט זיך אז מען וועט זיי נישט קאנטראלירן. דאס האט געברויכט קאסטן 6 טויזנד זלאטיס. דאס איז געווען זעהר א גרויסע סומע, אבער אויך דער פלאן איז נישט בעשטעטיגט געווארן, ווייל מען קען נישט פארטרויען אזא מענטש אין די הענד פון אזעלכע רוצחים, ווייל זיי פארשטייען גאנץ גוט אז עס האנדלט זיך דא אין א גרויסע אידישע פערזענליכקייט און זיי קענען חלילה טהון מיט איהם דאס ערגסטע. דאן איז אונטער געקומען א פלאן צו שיקן א אויטא געפיהרט דורך א פאלאק וועלכער פאהרט יעדן טאג אריבער אין די אנדערע זייט מיט פאסט, וועלכע ער פיהרט אהין און צוריק. עס איז פארשטענדליך אז אזא מין אויטא וועט מען נישט קאנטראלירן ווייל די וואך קענען איהם זעהר גוט און דורך דעם וועלן זיי איהם נישט אבשטעלן ביי די גרענץ. די חסידים האבן צו דעם פלאן מסכים געווען און מען האט אפגעהאנדלט אַ סכום פאר דעם עסק 10.000 זלאטעס. שטעלט זיך אבער די פראגע פון וואו מען וועט נעמען אזא גרויסע סומע, די צייטן זענען געווען זעהר שווערע, אידן האבן נישט געמאכט קיין געשעפטן און נישט פארדינט אויף זייער לעבנס באדערפעניש, אויסער דעם זיינען זיי געווען פארנומען א גאנצן טאג ביי די ארבייט. דער געטא איז געווען בעזעצט מיט פיהל אריגע לייט, אזוי אז מען האט נישט געזעהן קיין מעגליכקייט פון וואו צוזאמען צו שטעלן אזא גרויסע סומע.

דעמאלס האט געלעבט אין־געטא אונזערער א היימישער יונגערמאן מיטן נאמען משה שטערן, וועלכער האט געארבייט מיט גרויס איבערגעבנהייט צו שאפן געלד פאר דעם בעלזער הויף בכלל און פארן בעלזער רבינס צוועק איהם צו ברענגען בפרט. ער האט געשריבן אין אלע שטעט וואו עס האבן זיך געפונען בעלזער חסידים, אז זיי זאלן שיקן גרעסערע סומעס צו ראטעווען דעם רבין. ווי איך האב שוין בעמערקט איז דער אידישער פרנסה עקזיסטענץ געווען זעהר אויף א שלעכטן אופן צוליב פארשידענע פערשטענדליכע סבות, דאך האבן זיך די היימישע אידן בעמיהט איבער זייערע כחות און געשיקט געוויסע סומעס פאר דעם רעטונגס צוועק פון רבין, אבער עס איז נאך אלץ געווען זעהר ווייט פון די גרויסע סומע וואס עס האט זיך גענויטיגט צו די הצלה. האט זיך גראדע געמאכט א סיבה און איך האב געמוזט קומען קיין קראקא צוליב דער געזונד צושטאנד פון מיין קינד, זי איז קראנק געווארן און בעקומען הויכע פיבער, האב איך געדופן דעם אידישן דאקטאר לאמענסדארף וועלכער האט פעסט געשטעלט אז דאס איז א טיפוס קראנקהייט. לויט זיין בעפעהל מוז מען זי זאפארט אריין טראגן אין שפיטאל. אויף מיין פראגע צו עס איז דא א קינדער אבטיילונג? ניין! ענטפערט ער מען וועט זי אריין לייגן צו איהר מוטער אין איין בעט (מיין פרוי איז שוין דארט געלעגן אויך אויף טיפוס קראנקהייט). איך האב איהם אנגעקוקט ווי א משוגענער, נישט געגוג וואס די פרוי ליגט אין א שווערן מצב מיט גרויס פיבער, וויל ער נאך אריין לייגן א קינד פון 2 יאהר וועלכעס וועט זיכער פארשווערן די קראנקהייט פון ביידע.

נישט פיהל געקלעהרט בין איך באלד מיטן ערשטן צוג מיט איהר אריין געפארן קיין קראקא און נישט געקוקט אויף די סכנה צו פאהרן אן א ערלויבעניש וועלכעס מען האט געמוזט האבן לויטן געזעץ צו מעגן פאהרן פון איין ארט צום אנדערן, וויל איך האב געזעהן די סכנה וועלכעס

דראהט פארן קינד. אויך אין קראקעווער געטא איז נישט געווען אזוי לייכט אריין צו קומען, מען האט געמוזט האבן א ערלויבעניש פון די דייטשע געטא וואך. זייער ביורא איז געווען גאנץ נאהנט צום אריינגאנג פון געטא. איך האב מיך געווענדעט צו זיי וועגן א ערלויבעניש און איך האב זיי געזאגט דעם צווועק פון מיין פערלאנג אריין צו גיין אין געטא. דאס קינד איז געווען שטארק פארפאקט ווייל עס איז דאך געווען אין מיטן ווינטער. עס איז געווען א גרויסע פראסט. דער פאליציי האט פערלאנגט דאס פעקל אויפצופאקן און זעהן צו איך שווארץ נישט אריין עפעס א סחורה מיט אזא מין אויסרייד. איך האב תיכף בעקומען א ערלויבעניש צו פארבלייבן אין געטא 2 טעג. דאס קינד האב איך אריין געגעבן אין שפיטאל. דארט איז יא געווען א קינדער אפטיילונג.

איך לאז מיך גיין צו מיין חבר משה שטערן וואו מיר האבן פארברענגט פיהל צייט און געפלאנט פון וואו צו נעמען די גרויסע סומע. ער זאגט אז עס איז שוין אנגעקומען עפעס געלד פון פארשידענע שטעדט, אבער דאס אלעס דעקט נאך נישט די נויטיגע סומע. מיר האבן געשריבן נאך בריף צו פארשידענע היימישע מענטשן וועלכע האבן אויך געהאט גרויס אינטערעס צו ראטעווען דאס לעבן פון בעלזער רבין.

זעהענדיג אז פון דעם אלעם וועט גארנישט זיין, האב איך עזאגט צו משה שטערן, דאס איך זעה נישט קיין אנדער עצה ווי ארום צו פאהרן. ווייל עס איז א גרויסער חילוק צו מען שרייבט א בריף אדער מען קומט פערזענליך צו פאהרן, אונזערע חסידים האבן אפגעהאלטן א זיצונג איבער דעם, צו עס איז כדאי אויסצוגעבן א סומע פון 500 זלאטעס פאר א פאסאזשיר שיין, צו עס וועט אזוי פיהל אריינברענגען. (אזוי פיהל האט געקאסט א פאלשער געסטאפא פאסאזשיר שיין). עס זענען געווען פארשידענע מיינונגען און דער שלוס איז געווארן דאס איך זאל יא פאהרן.

איך האב תיכף געשריבן קיין באכניא צו מיין ברודער ער זאל מיר פארזארגן א פאסאזשיר שיין, ווייל דארט איז געווען א איד מיטן נאמען יוסף גורגיל וועלכער האט פארזארגט דאס פאפיר מיט דעם געסטאפא זיגל. עס איז אריבער עטליכע טעג און מיין ברודער איז שוין דא אין קראקא מיט דעם דאקומענט.

מאכט זיך אבער אזא מעשה, פונקט צום פאהרן האב איך בעקומען זעהר גרויסע פיבער, איך האב ממש נישט געקענט גיין אויף די פיס, זעהט אויס אז דאס וועט פארשווערן דעם גאנצן פלאן. אבער אזוי ווי איך האב געוואוסט אז עס איז א גרויסע סכנה אויב דער רבי זאל פארבלייבן אין פרעמישלאן און ווער ווייסט ווי לאנג עס וועט נעמען ביז איך וועל זיין געזונד, האב איך דעריבער בעשלאסן פאר יעדן פאל צו פאהרן. איך האב קיינעם נישט דערציילט פון מיין געזונד צושטאנד, ווייל זיי ווּאלטן מיך זיכער נישט געלאזט פאהרן אין אזא צושטאנד. איך געזעגן מיך מיט דעם עולם און איך לאז מיך גיין צום צוג. איך האב מורא געהאט אויפצושטייגן אויף דעם הויפט באנהויף פון קראקא, ווייל דארט איז דא געווענליך פיהל קאנטארלעס און איך האב דאך א פאלשן דאָקומענט, בין איך געגאנגען צו די סטאציע פראקאצים וועלכע איז געווען א פארשטאדט פון קראקא. די פיס האבן זיך מיר אונטערגעבראכן גייענדיג צו די קאסע קויפן א קארט, ווער ווייס צו ער דערקענט נישט אז איך בין א איד און ער וועט פרעגן אויף א רייזע ערלויבעניש. עס איז ב״ה אריבער בשלום, איך בין קודם אנגעקומען קיין באכניא זיך דערוויסן וואס עס הערט זיך אין שפיטאל ביי מיינע קראנקע. דארט זענען שוין געלעגן א גרויסער טייל פון מיין פאמיליע, די מאמע, מיין פרוי, מיין ברודער פתחי׳, מיין שוועגערן יצחקס פרוי, אלע אויף טיפוס קראנקהייט. דאס האט אנגעבראכט מיין ברודער פתחי׳ וועלכער איז צוריק געקומען פון לובלינער קאנט, וואו זיין פרוי איז געשטארבן אויף די קראנקהייט, איז ער צוריק געקומען מיט זיינע קינדערלעך און

מיטגעברענגט די גוטע מתנה.

גאנץ פריה האב איך מיך אריין געכאפט אין שפיטאל, זיך דערוויסן וואס עס הערט זיך ביי די קראנקע. די לאגע איז געווען בעסער. צו מיין פרוי האב איך געזאגט אז איך מוז אוועק פאהרן געשעפטליך. די רייזע וועט נעמען עטליכע טעג. אין דעם זעלבן טאג האב איך מיך ארויס געלאזט פאהרן בעזוכן עטליכע שטעדט. טראץ דעם וואס אלע האבן שוין געהאט געשיקט גרעסערע סומעס צום צוועק פון די הצלה, דאך איז מיר געלונגען צוזאמענעמען ביי זיי נאך אמאל גרויסע סומעס וועלכע זענען צוגעקומען צו 3.000 זלאטעס. דאס איז געווען א גרויסער חלק פון די פארלאנגטע סומע צו אריבערפיהרן דעם רבין. דאס געלד האב איך נישט געוואלט האבן ביי מיר, ווייל עס קען מיך טרעפן א איבערפאל פון די דייטשע רוצחים, האב איך דאס געלד געשיקט דורך די פאסט, וואס לויט זייער געזעץ האט מען געמעגט שיקן ביז 500 זלאטעס אויף יעדען אדרעס.

דערווייל האבן די חסידים אין קראקא געזוכט פארשידענע געלעגנהייטן צו טרעפן א פאסענדע צייט, דער פאלאק זאל פאהרן ברענגען דעם רבין. די רייזע איז אריבער בשלום, מען האט זיי איבערהויפט נישט אבגעשטעלט ביי די גרענץ. מיטן רבין זענען מיטגעקומען זיינער א ברודער דער בילגורייער רב און 2 גבאים ר׳ דוד געצילס און ר׳ נחמן הירש. ביז די שטאדט טארנא איז דער ווע זעהר גוט געגאנגען, אבער פֿאר דעם אריינפאהרן אין שטאדט, האט זיך דער אויטא אריין געדרייט אין א ראווע אויף זעהר א געפערליכן אופן, אלע אן אויסנאהם זענען געווען אין זעהר א גרויסע סכנה, ווייל די טיהר האט זיך אויך צובראכן ביים איבערקעהרן און זיי האבן עס בשום אופן נישט געקענט עפענען כדי ארויסצוגיין, נאך א לענגערע צייט איז געלונגען דעם דרייווער אויפצורייסן די טיהר און אלע זענען ארויס פון דארט, אבער זייער שטארק פערוואונדעט. צום מעהרסטנס איז געווארן פארוואונדעט דער רבי, פון וועלכן ער האט געליטן גרויסע שמערצן. דער פאלאק איז תיכף אריין אין שטאדט, זיך געווענדעט צו א בעלזער חסיד מיטן נאהמען ר׳ שמואל געלבוואקס פון בילין, ביאלא, און איהם דערציילט די גאנצע מעשה וואס האט פאסירט מיטן רבין און זיינע מיטפאהרערס. ער האט זאפארט ארויס געשיקט א דאקטאר וועלכער האט זיי געגעבן די ערשטע הילף. ביז זיין ארויס קומען האבן זיך אלע געפונען אין א גרויסע סכנה שטייענדיג אויף דעם הויפט שאסע וואו עס בעווען זיך הונדערטער דייטשן אן א אויפהער און דא זענען זיי אריבער געקומען פון א געפערליך ארט וואס לויטן געזעץ דראהט זיי טויט שטראף. השי״ת האט אבער געהאלפן און עס האט זיי קיינער נישט קאנטראלירט.

נאכן בעקומען די ערשטע הילף זענען זיי געפאהרן ווייטער קיין ווישניץ מיט א ניי געדונגענעם אויטא, דער ווען איז אריבער בשלום און זיי זיינען אנגעקומען קיין ווישניץ וואו עס האבן זיי אבגעווארט עטליכע חסידים אומגעדולדיג, ווייל צוליב די קאטאסטראפע וואס האט זיי געטראפן נעבן טארנא האט זיך די רייזע פארשפעטיגט עטליכע שעה. די שמחה פון אלעמען איז געווען זעהר גרויס, זעהענדיג אז זיי זענען אנגעקומען בשלום. דער רבי האט א לענגערע צייט געליטן פון די וואונדן. ער איז געשטאנען אונטער א ערצטליכע קאנטראל ביז ער איז גענצליך אויסגעהיילט געווארן. איך בין אנגעקומען קיין ווישניץ עטליכע וואכן שפעטער, ווייל מיין קראנקהייט האט מיר נישט ערלויבט און איך האב געמוזט ליגן עטליכע וואכן אין בעט, ווען איך בין אריין געקומען צום רבין איז דער רבי נאך געלעגן אין בעט אין א נישט גוטן געזונד צושטאנד, די וואונדן זענען נאך נישט געווען גענצליך פערהיילט. דער בעקאנטער גבאי ר׳ דוד געצילס ז״ל האט געזאגט דעם רבין מיט א שמייכל: אט איז יעצט דא חיים שלמה וועלכער האט געברענגט דעם רבין אהער. יא — זאגט דער רבי — איך ווייס, איך ווייס. ער האט מיר געגעבן א ברייטן שלו׳

עליכם כמנהגו, און אויסגעדריקט זיין דאנקבארקייט פארן ארויס ראטעוועז איהם פון די געפערליכע שטאט פרעמישלאן אויף א ארט וועלכעס איז דערווייל רוהיג. עס איז צו האפן בקרוב צו ערווארטן די גאנצע ישועה פאר דעם גאנצן כלל ישראל.

בשעת דער אויסזידלונג פון ווישניצא, איז דער רבי אנטלאפן קיין קראקא. בשעת דער אויסזידלונג פון קראקא איז ער אנטלאפן קיין באכניא פון וואו ער איז דערנאך אבגעפאהרן קיין אונגארן און פון דארט געפאהרן לעגאל קיין ארץ ישראל וואו ער איז שוין געבליבן זיין גאנצן לעבן. (די אלע איבערלעבענישן פון בעלזער רבין פון אנהויב קריג ביזן ענדע, האב איך בעשריבן אלעס גענוי און איך בין געווען גרייט דאס צו לאזן דרוקן, אבער דער רבי האט נישט מסכים געווען צוליב פארשידענע טעמים וואס ער האט מיר דעמאלס געזאגט). אויך נאך דעם רבינס אנקומען קיין ווישניץ בין איך געשטאנען מיטן הויף אין נאנטע פארבינדונגען. אפט מאל בין איך אריין געפאהרן זעהן און הערן וואס עס טוהט זיך, אויב עס דראהט נישט ח״ו וועלכע סכנה עס איז פארן רבין, מיט א צייט שפעטער האט זיך שוין אנגעהויבן רעדן פון פערניכטונגס אקציעס. איינמאל בעקום איך א בעפעהל זאפארט אריין קומען קיין ווישניץ, דער רבי פערלאנגט פון מיר פאלגענדעס: אזוי ווי עס הערן זיך ידיעות וועלכע זענען נישט ווי אמבעסטן און מען וויס נישט וואס דער טאג קען ח״ו ברענגען און מען וועט מוזן אנטלויפן, בעט ער דעריבער איך זאל פאר איהם פארשאפן א פאלשן פאסאזשיר שיין, עס זאל ליגן גרייט אין פאל עס זאל ח״ו נישט זיין, זאל ער האבן די מעגליכקייט צו אנטלויפן אין א אנדער שטאדט, טראצדעם וואס מען האט שוין געהאט פערשאפט פארן רבין א אויסלענדישן דאקומענט אלס טערקישער בירגער. דאס טערקישע פאפיר איז נישט געווארן געמאכט אויף א פאלשן נאמען, ווייל מיר האבן מורא געהאט טאמער צוליב וועלכע סיבה קען מען זיך דערווייסן אז עס איז נישט ריכטיג און דורך דעם וועט מען ח״ו אריינפאלן אין א גרויסע סכנה, נאר דאס איז געווען אויף א נאמען פון א איד וועלכער לעבט אין טערקיי, און ווי מיר האבן שוין געשריבן אז די אויסלענדער זענען נישט געלעגן אונטער די אידן געזעצן, וועט ער קענען אנטלויפן אין א שלעכטע צייט מיט אט דעם פאפיר. דעם פאלשער פאסאזשיר שיין האבן מיר אויך מורא געהאט צו לאזן ליגן ביים רבין אין שטוב, טאמער צוליב וועלכע סיבה פון א קאנטראל קען מען דאס געפינען און עס קען פאראורזאכן א גרויסע סכנה, נאר מען האט דאס איבערגעגעבן צו א פארלעסליכן מענטש ער זאל דאס האלטן ביי זיך אין שטוב ביז די געלעגנהייט דאס צו בענוצן.

אויסער די 2 אויבנדערמאנטע זאכן וואס מען האט פארגעזעהן פאר דער הצלה צוועק, האט מען נאך צוגעגרייט א דריטע הצלה. ווייל עס איז מעגליך אז עס קען קומען פלוצלונג אזא שלעכטע מינוט ווי דער שטייגער זייערער איז געווען, אנצופאלן א שטאט און אדורכפיהרן א אקציע וואס קיינער האט פריהער גאר נישט געוואוסט, און אין אזא צייט קען מען זיך שוין גאר נישט העלפן, די אויסלענדישע פאפירן האבן שוין דעמאלס גאר קיין ווערט נישט ווייל די מזיקים מערדערס רעכענען זיך נישט אפילו מיט די וועלכע האבן אזעלכע פאפירן, טראצדעם וואס עס איז בעשטעטיגט פון די געסטאפא, אזוי ווי דער פאקט האט שוין געווייזן אז זיי האבן אויסגעפיהרט זייערע מעשים רעים אפילו געגן אזעלכע מענטשן, אדער פערנומען זיי מיטן טראנספארט אדער געשאסן אויפ׳ן פלאץ. זיי ווייסן גאנץ גוט אז אין אזא צייט וועט זיי קיינער נישט זאגן קיין שלעכט ווארט, נאר וואס מעהר מען ערמארדעט איז מען א גרעסערער העלד, און סוף כל סוף האט מען דאך נאר געשאסן א איד.... אויך איז אין אזא צייט אוממעגליך צו טראכטן צו אנטלויפן אין א אנדער שטאדט אפילו מיט א געסטאפא בעשייניגונג צו פאהרן, די לופט איז דאן אנגעצונדן ווי א פאס בענזין און יעדע בעווענגונג אין גאס איז דעמאלס שטארק מסוכנדיג, דעריבער האבן מיר

בעשלאסן צו מאכן א בונקער אין וועלכן דער רבי זאל איבערלעבן די עטליכע טעג פון אזא סארט אויסראטונגס אקציע, ווייל נארמאל האט דאס געדויערט נישט מעהר ווי 2 אדער 3 טעג, נאכן פערענדיגן די אקציע וועט דער רבי אנטלויפן ערגעץ אין א אנדער שטאדט וואו עס איז דערווייל רוהיג.

איינמאל וועט איך בין גראדע געווען אין וויטניץ אין א וואכן טאג, דערצעהלט מיר דעם רבינס בעל הבית ר׳ זעליג שעכטער ע״ה, אז דער קאמענדאנט פון די קרימינאל פאליציי (ווי בעקאנט האט זיך געפונען אין אט דעם קליינעם שטעטעלע איינס פון די גרעסטע קרימינעלער אין פוילן) דורכגעהענדיג דאס הויז, וועו ר׳ זעליג איז גראדע דעמאלס געשטאנען אין גאס, פרעגט דער קאמענדאנט ר׳ זעליג׳ן: איך הער אז ביי דיר געפינט זיך א וואונדער ראבינער? ! ווי א קויל אין הארץ האבן די ווערטער אפגעשלאגן אין ר׳ זעליג׳ס הארץ. דער קאמענדאנט איז זיך געגאנגען זיין וועג אבער ר׳ זעליג איז יעצט אין גרויס פערצווייפלונג וואס צו טוהן, ווייל ער רעכנט, אויב דער קאמענדאנט וויים פון רבין איז דאך מעגליך אז אויך אנדערע רשעים וויסן דערפון און אפשר גאר אויך די דייטשן, און דאס קען אריין פיהרן דעם רבין אין די גרעסטע סכנה ח״ו.

מיר אלע זעצן זיך צום טיש קלערן א עצה וואס צו טוהן בכלל און בפרט, צו מען זאל דערציילן דעם רבין די גאנצע מעשה פון וועלכן ער וועט בעשטימט האבן גרויס עגמת נפש און שרעק. מיר האבן בעשלאסן אז מען מוז דערציילן ווייל מען מוז טראכטן א וועג פון הצלה צייטווייליג ביז אלעס וועט אריבערגעהן בשלום. עס איז געווען א פארשלאג אז דער רבי זאל אריין געהן אין דעם צוגעגרייטן בונקער ביז דעם אנדערן טאג און זעהן צו עס וועט עפעס געשעהן. עס איז געווען אויך א אנדער פארשלאג אז דער ענין איז נישט אזוי געפערליך ער זאל מוזן געהן אין בונקער, וועלכעס איז פאקטיש פאר איהם זעהר שווער, נאר עס וועט ענוג זיין ער זאל פארלאזן זיין דירה און אריין געהן צום שכן דורך דעם הויף כדי קיינער זאל איהם נישט בעמערקן. גראדע האט אין שכנות געוואנט א בעלזער חסיד מיטן נאמען ר׳ אלימלך מילער, צו וועלכן דער רבי האט געדארפט אריבערגעהן, וכן הו׳. ביינאכט איז דער רבי אריבער אין די שכנות׳דיגע דירה און מיר גלייכצייטיג געבעטן איך זאל מיט איהם צוזאמען זיין איבער נאכט, השי״ת האט געהאלפן און אלעס איז אריבער בשלו׳. עס איז קיינער נישט געקומען פון די רשעים זוכן אדער פרעגן.

וועגן די הצלה פון בעלזער רבין קען איך נישט פיהל שרייבן, ווייל נאך דעם וואס איך האב שוין געהאט אנגעשריבן זיין גאנצע איבערלעבעניש פון אנהויב קריג ביז זיין אנקומען קיין א״י און שוין געהאט אפילו צוגעגרייט צום דרוקן, דעמאלס האב איך געבעטן פון רבין א הסכמה דאס צו דרוקן, דאס איז געווען דאס לעצטע יאהר פאר זיין פטירה. די תשובה איז געווען איך זאל דאס אבסאלוט נישט דרוקן אין ער האט דערביי געזאגט פאלגענדע מאטיוון: 1) אזוי ווי ער האט אדורך געלעבט פיל נסים און עס איז דא א רש״י ז״ל וואס זאגט אז מען טאר נישט מפרסם זיין מעשה נסים (זיין כוונה איז געווען די רש״י ביי צלוחית דאלישע). 2) עס זענען פארהאנען אין זיינע איבערלעבענישן אזעלכע זאכן וואס מען קען נישט שרייבן. (איך פארשטיי לויט מיין מיינונג וועלכע ענינים ער האט געמיינט דערמיט, אבער איך קען דאך דאס נישט שרייבן). 3) ער האט נאך פערשידענע טעמים וועלכע ער קען נישט ארויס זאגן. הערנדיג די אלע טעמים און זיין אבסאלוטע הקפדה נישט צו דרוקן, האב איך בעשלאסן טאקע נישט צו דרוקן. עס האבן זיך ביי מיר געמאלדן פארשידענע שרייבערס איך זאל זיי איבערגעבן פרטים פון זיינע איבערלעבענישן אין די קריגס יאהרן, אבער איך האב זיי אבגעזאגט. איך וועל נאר בעשרייבן קורצליך פון זיין איבערגאנג דעמאלס, אנקומענדיג קיין וויטניץ, וואו ער האט זיך געפיהלט גאנץ גוט און נישט מיטגעמאכט

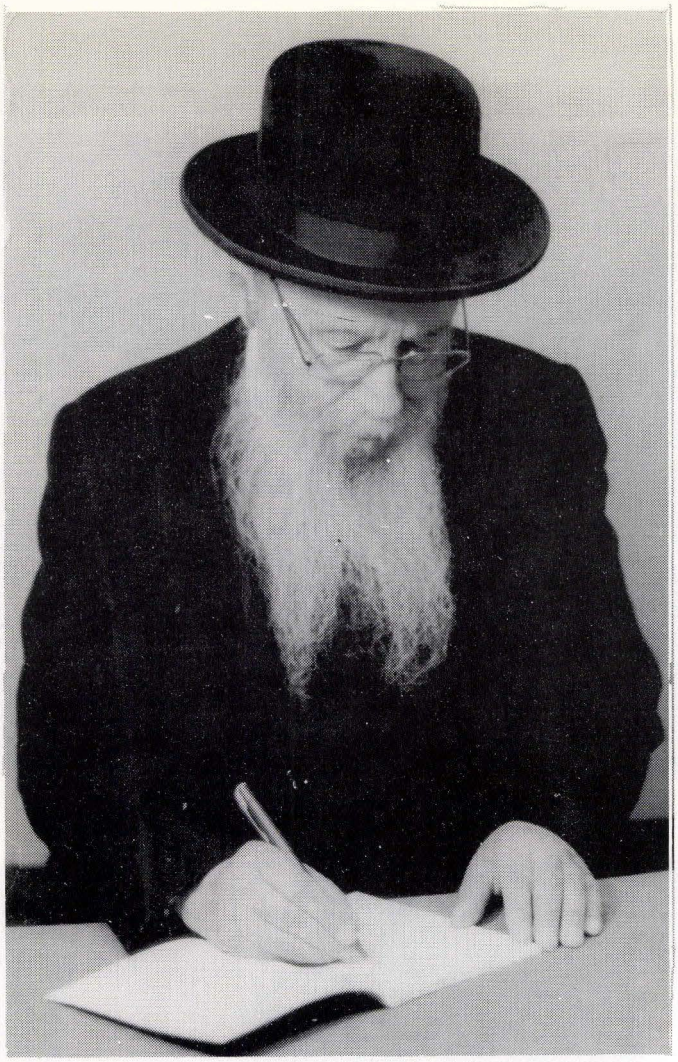

דער מחבר (חיים שלמה פרידמאן) אין יאהר תשמ״ה

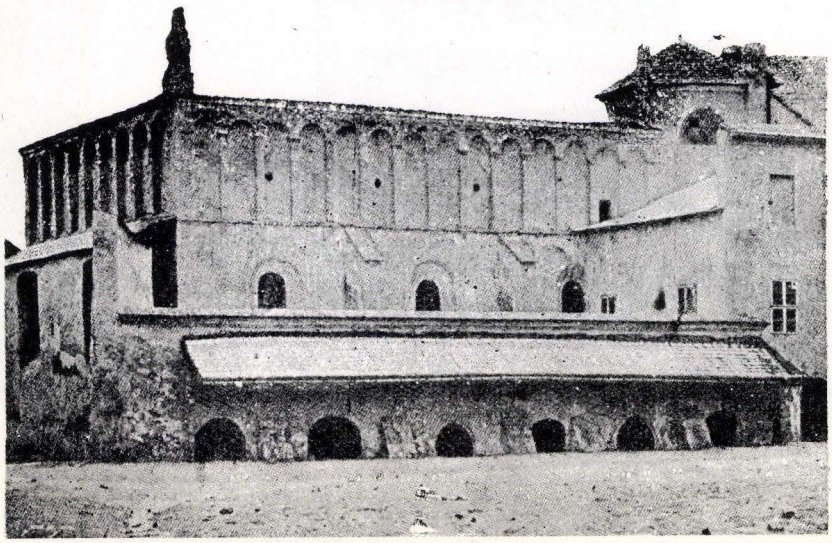

די אלטע שוהל אין קראקא

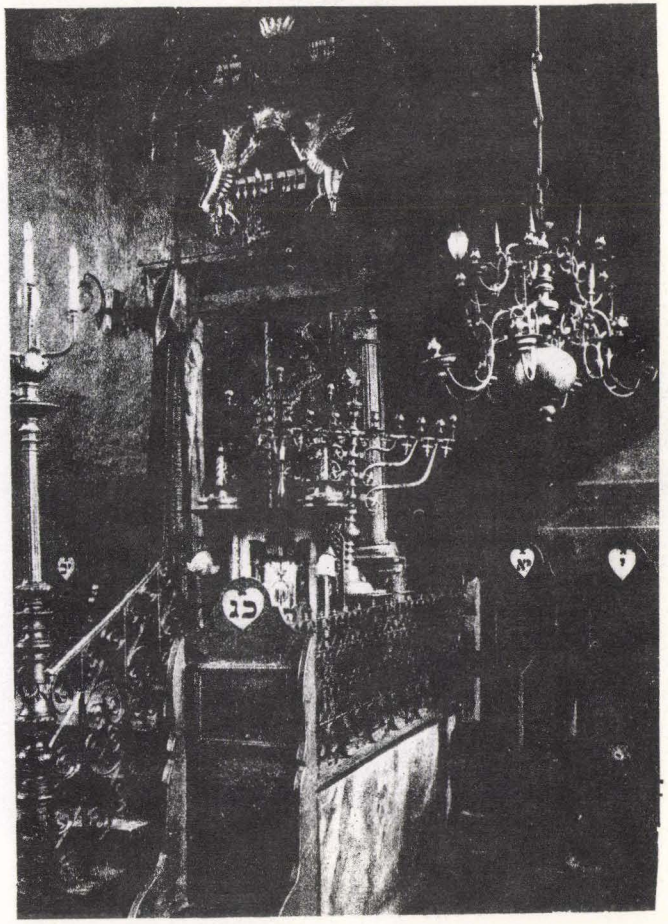

דער ארון הקודש אין די הויכע שוהל

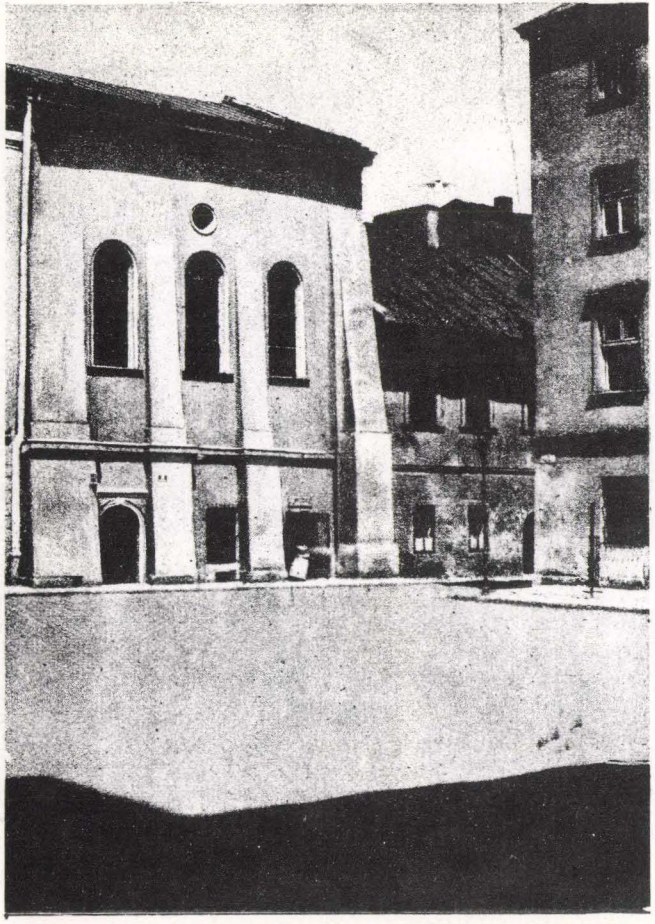

די הויכע שוהל

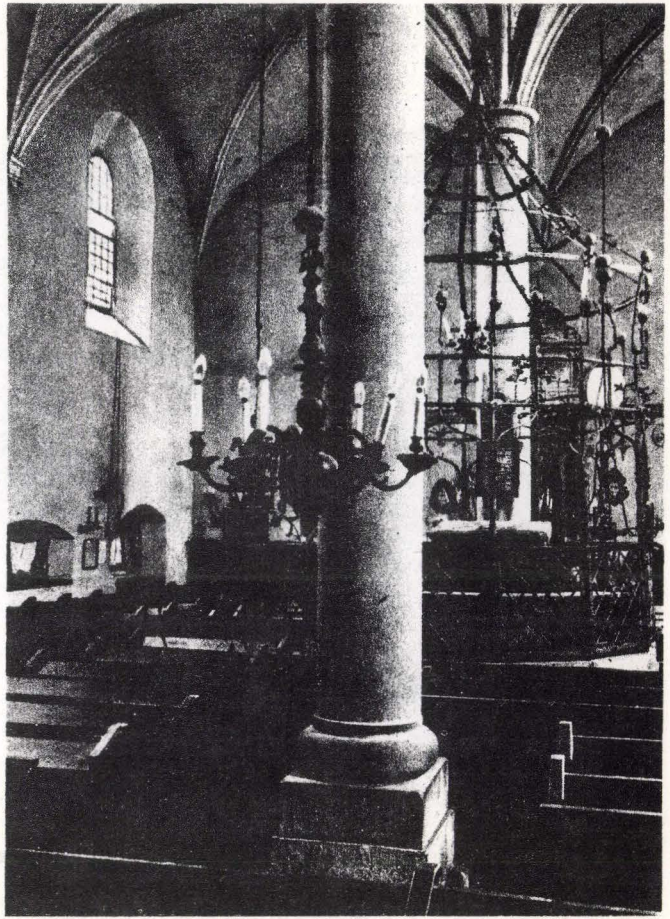

די אלטע שוהל פון אינווייניג

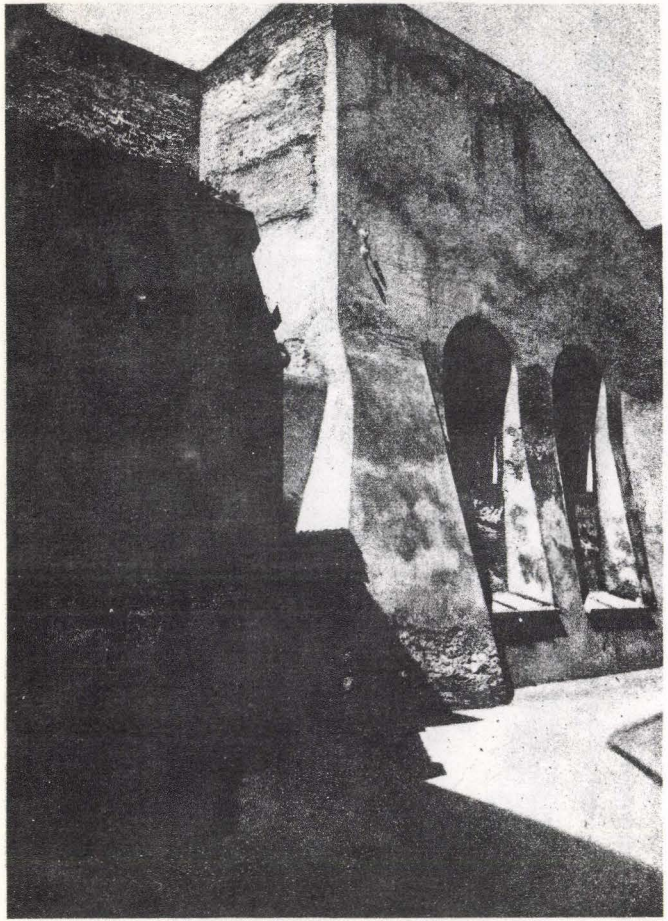

די פאפאער שוהל

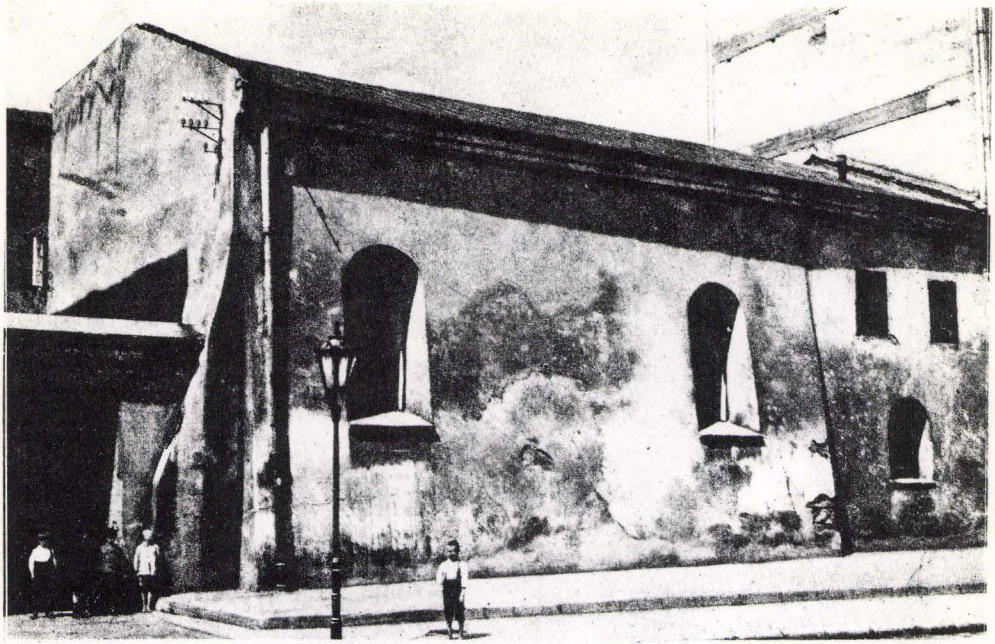

די פאפאער שוהל

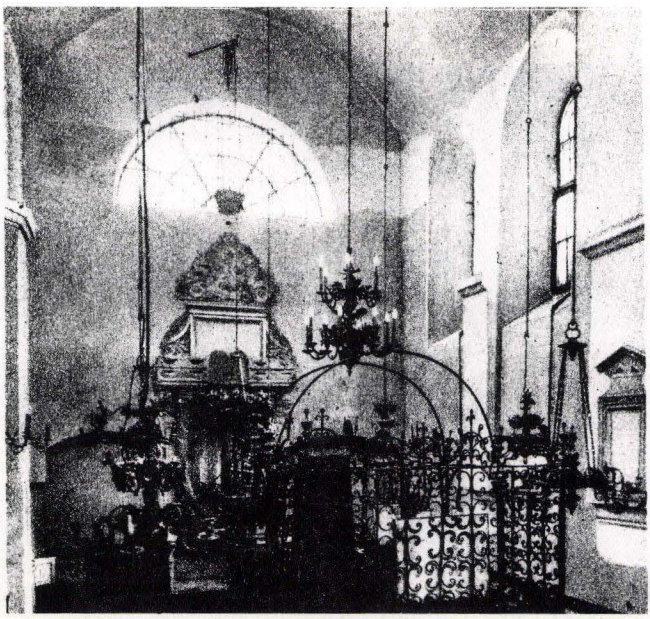

די רמ״א שוהל פון אינווייניג

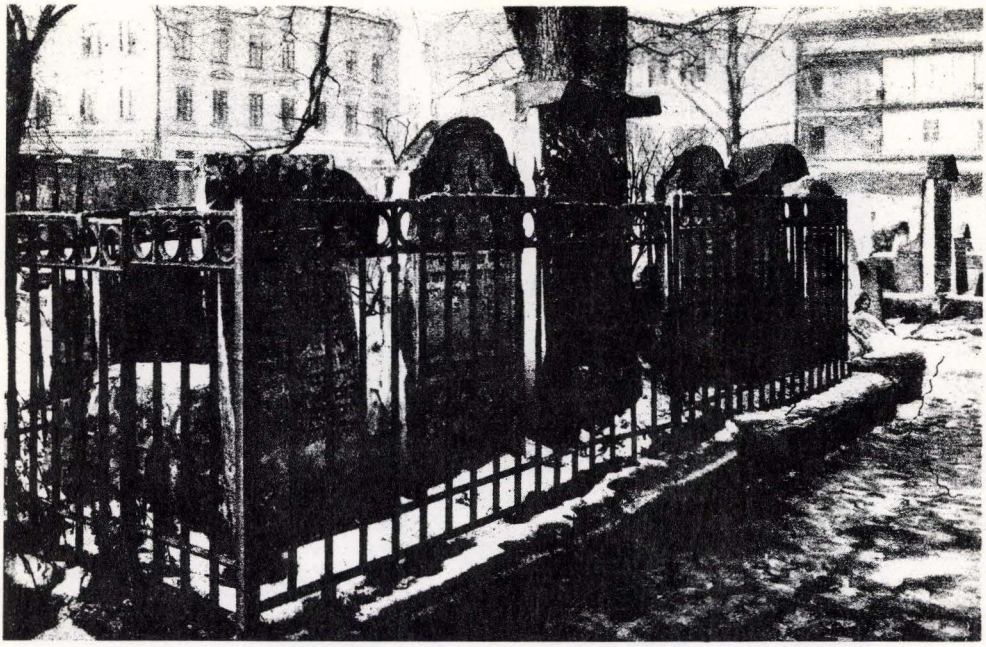

די ציונים פון רמ״א און זיין פאמיליע

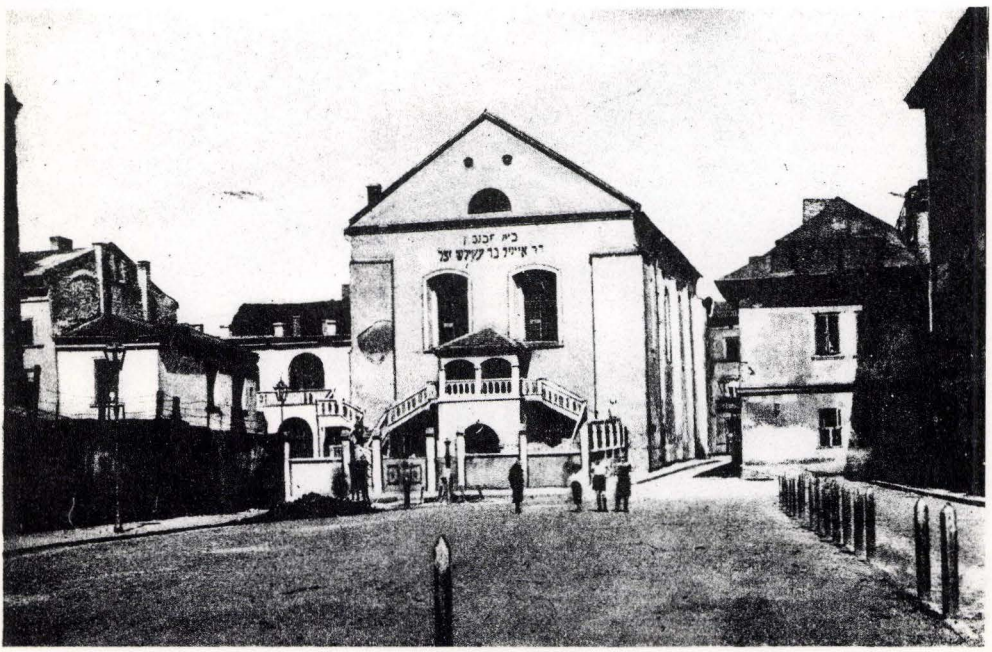

רבי אייזיק רבי יעקל׳ס שוהל

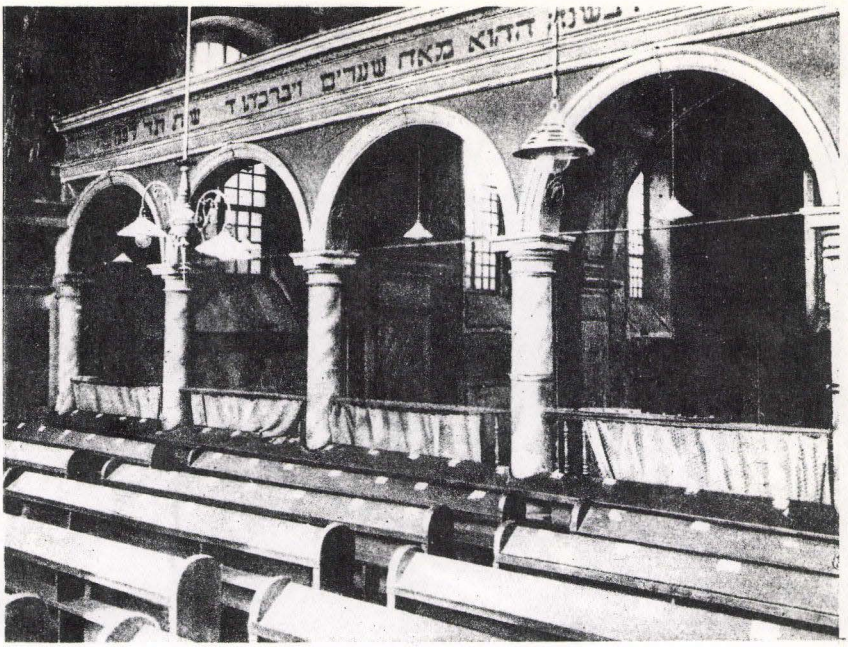

די שוהל אינווייניג און עזרת נשים פון רבי אייזיק רבי יעקל׳ס שוהל

די קופה שוהל

רבי יוסף נחמי׳ קארניצער, קראקא׳ער רב

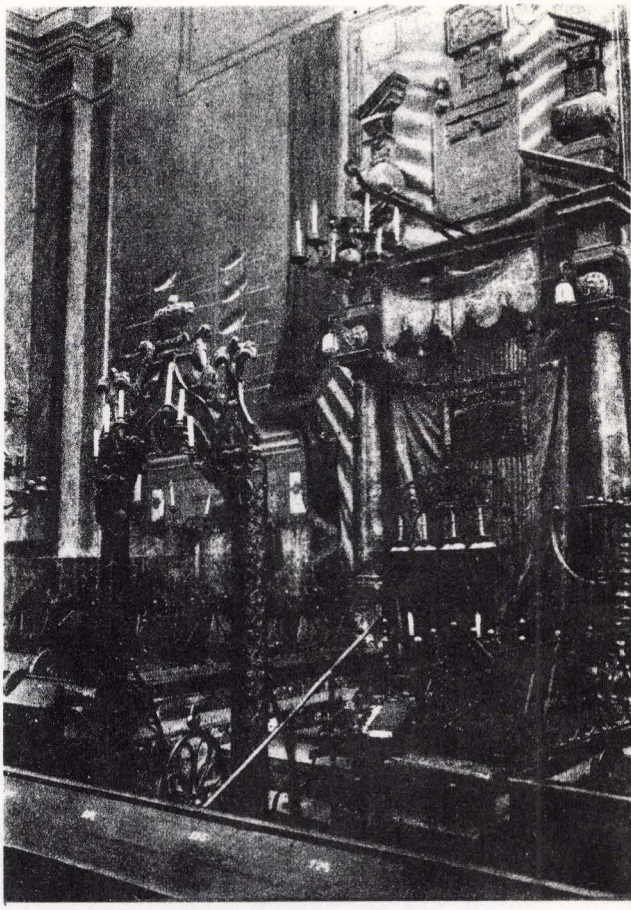

דער ארון הקודש אין רבי אייזיק רבי יעקל׳ס שוהל

די אויפנאהמע פון נייעם קראקער רב, רבי יוסף נחמי־ה קארניצער אונטער א חופה
ביים פראנט פון שוהל איבער א אויסגעשפרייטער טאפעט

די דויטשן באיקאטירן אידישע געשעפטן

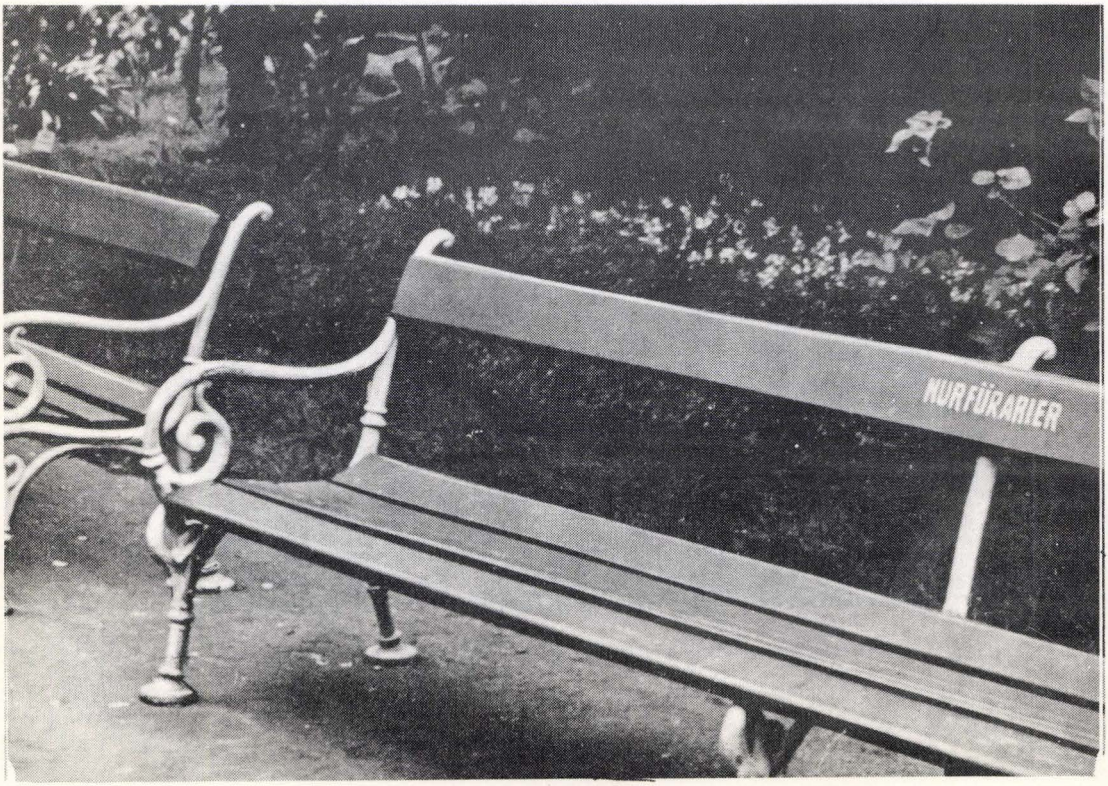

אידן טארן נישט זיצן אויף די ביינק

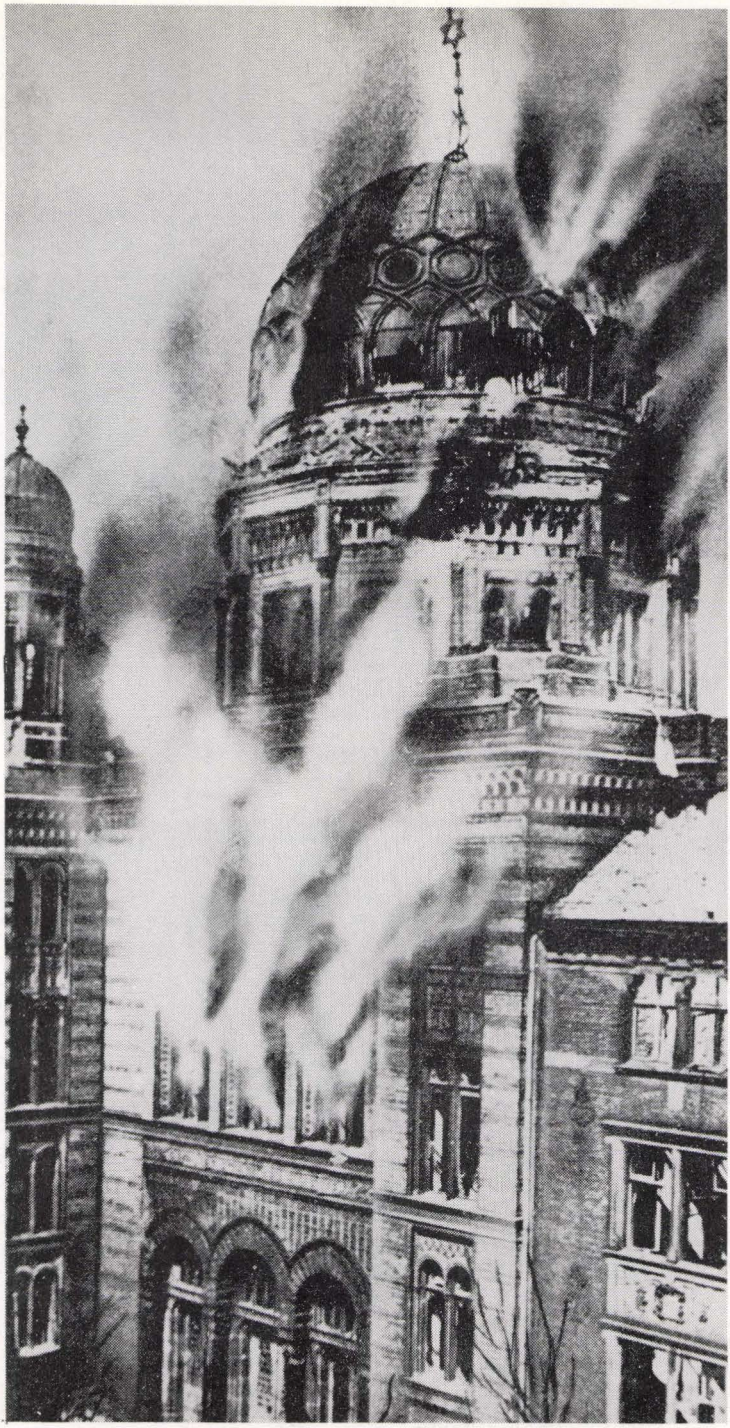

א שוהל אין בערלין ברענט אין די קריסטאל נאכט

אידן פערבאטונג צו אריינגיין אין פארק

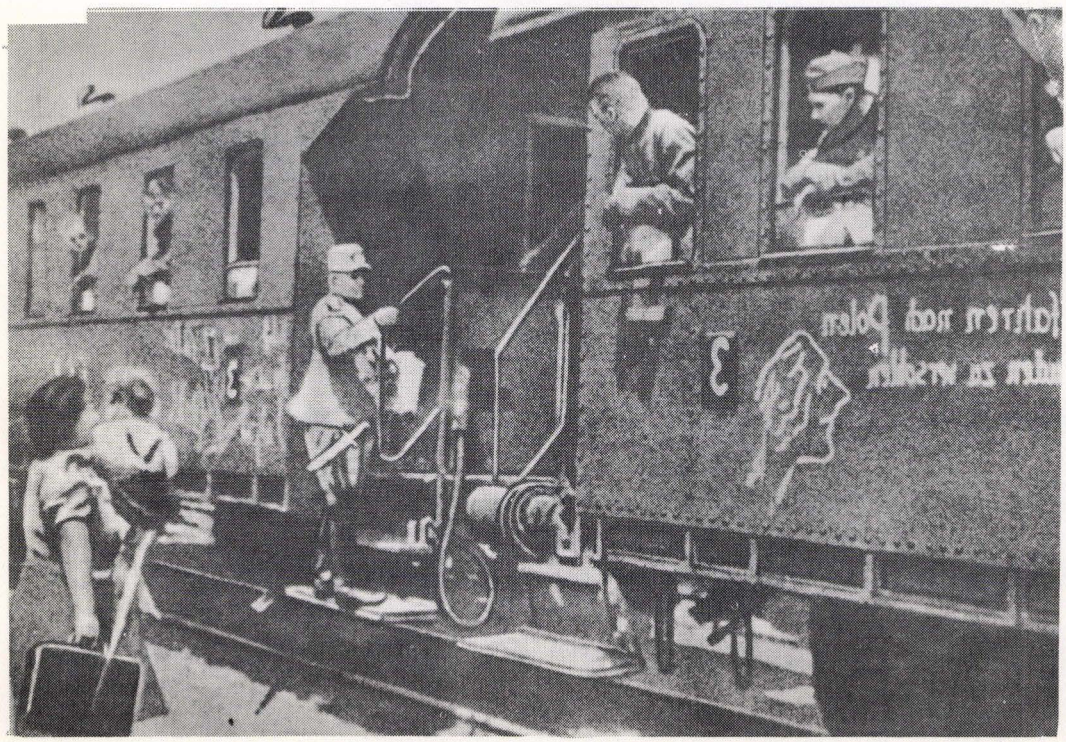

א דייטשע באן קיין פוילן מיטן אויפשריפט: "מיר פאהרן נאך פוילן די אידן אויסצוראטן"

פערבאטן אויף אידן צו וואוינען

Bekanntmachung!

Durch Verordnung des Generalgouverneurs für die besetzten polnischen Gebiete vom 26. I. 1940 ist die Benutzung der Eisenbahn durch Juden im Generalgouvernement bis auf weiteres verboten. Fahrkarten können daher an Juden nicht mehr ausgegeben werden.

Generaldirektion der Ostbahn

אידן טארן מעהר נישט פאהרן מיט די באן

רבי משהלע רוקח דער זון פון בעלזער רב זצ״ל

פוילישע מיליטער ווערן געפיהרט אין געפענגעניש

דער בעלזער רבי, הרה״צ רבי אהרן רוקח זצ״ל

פון רעכטס צו לינקס: רבי מענדעלע גבאי, כ״ק אדמו״ר מבלז זצ״ל, רבי אהרן יהושע,
רבי יאסעלע יארטשעווער

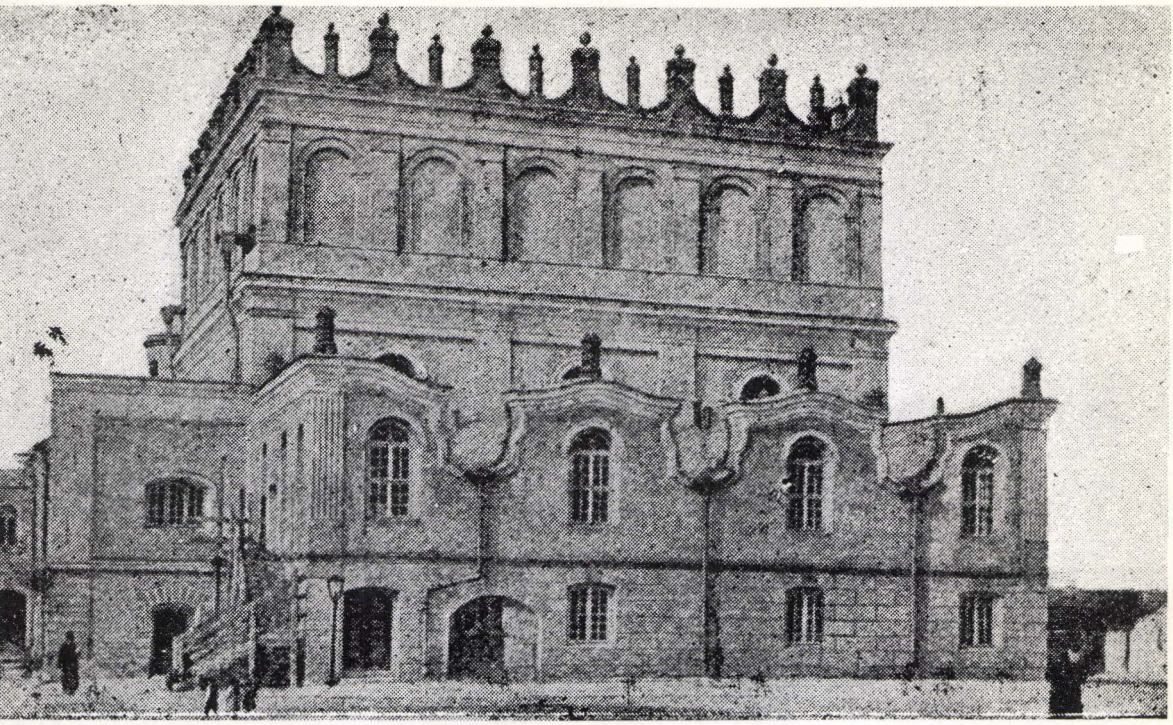

די אלטע שוהל אין בעלז

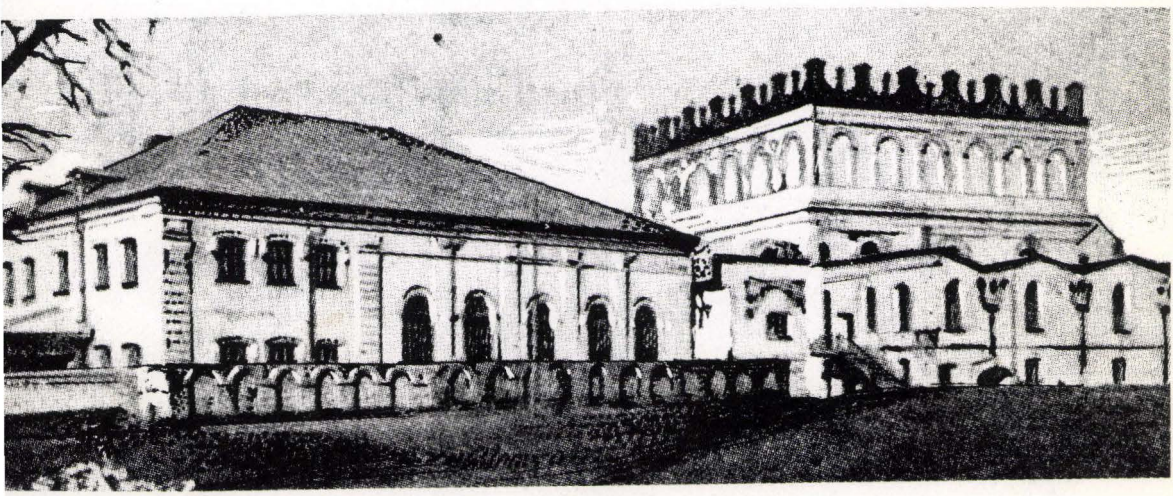

די אלטע שוהל-און בית המדרש אין בעלז

דארט אזוי פיהל שרעק פון די רשעים.

אין 7 חדשים שפעטער האט ער געמוזט פארלאזן דאס שטעטל, ווייל עס האט זיך געערעדט פון ליקווידירן דאס שטעטל. ער איז געקומען קיין באכניא און דארט געווען נאר 1 נאכט ווייל מען האט געריעדט אז אין דעם שטעטל וועט אויך זיין די אויסזידלונג, אזוי ווי עס האט זיך ליידער ארויס געוויזן עטליכע טעג שפעטער. פון באכניא איז ער אנטלאפן קיין קראקא אין געטא פאדגורזש וואו ער האט זיך אויפגעהאלטן 5 חדשים און דערנאך געמוזט אנטלויפן, ווייל עס האט זיך געריעדט פון געגנליך ליקווידירן דעם געטא ווי עס האט זיך שפעטער בעשטעטיגט, זייענדיג אין קראקא האט ער אפטמאל מיטגעמאכט גרויסע פחדים. פון קראקא איז ער אנטלאפן צוריק קיין באכניא. דער לאגער פיהרער מילער, א עס עס מאן, האט געוואוסט פון איהם אז ער איז א ראבינער און טאקע איהם טיטולירט אלס "לאגער ראבינער", איהם בעפרייט פון ארבייט און ער האט בעקומען א ארבייטס קארט אלס שניידער. איינמאל, שבת פריה, פאלט איהם איין צו מאכן א בעזוך ביים רבין. ער איז דאָרט געווען א לענגערע צייט, געשמועסט פערשידנס און אוועק גאנץ צופרידן. יעצט זיצט ער אין תפיסה אין דייטשלאנד אלס פארברעכער ווייל ער האט געהרגעט אומשולדיגע מענטשן און ער האט בעקומען לעבנסלענגליכע תפיסה. אין באכניא איז דער רבי געווען 5 חדשים פון וואו ער איז אבגעפאהרן קיין אונגארן.

ווי אזוי די אלע רייזעס זענען אריבער טאר איך נישט שרייבן צוליב דעם פארבאט, נאר פון די לעצטע רייזע קיין אונגארן מעג איך אביסל שרייבן און איך ערלויב מיר דאס צו טהון, דען דער רבי זעלבסט פלעגט דערציילן באריכות די נסים וואס ער האט געהאט ביי די רייזע, איבער די אונגארישע גרענץ. יעדעס יאהר, דעם טאג ט' שבט דאס איז דער טאג וואס ער איז אנגעקומען קיין א"י, פלעגט ער אריין רופן זיינע מקורבים און חסידים, געגעבן תיקון און דערציילן די מעשה.

אין טאקסי זענען געפאהרן 5 פערזאן, דער רבי מיט זיין ברודער דער בילגורייער רב ז"ל און דער בעגלייטער ר' דוד שפירא, אויסער דעם אויך דער שאפער מיט דעם אונגארישן אפיציר וועלכער איז געווען דער הויפט אונטערנעמער פון אט די רייזע, די רייזע איז ארגאניזירט געווארן דורך די בעלזער חסידים פון אונגארן אין וועלכן עס איז געשטאנען בראש דער איבערגעגעבענער מענטש אין דעם גאנצן ענין ר' משה דוד האלענדער ע"ה (א ברודער פון דעם בעווארטן גאון ר' אברהם יצחק האלענדער לעבט אין ניו־יארק). זיין ארבייט איז געווען אומבאשרייבליך. ער איז אוועק פון זיין פאמיליע, איבער גענאלאזט א פרוי מיט עטליכע קינדער און געזעסן אין פעסט כדי אויסצוארבייטן דעם פלאן פון ברענגען דעם רבין קיין אונגארן, וועלכעס האט געדויערט חדשים לאנג. ער האט דארט געטראפן א הויכן אפיציר וועלכער האט אונטערגענומען צו מאכן די רייזע און ברענגען דעם רבין. דאס איז נישט געווען אזוי לייכט ווי מען קען זיך פארשטעלן, ער האט אויסגעארבייט פאלשע פאפירן מיט די חתימות פון די אונגארישע רעגירונג, אויף וועלכע עס איז אויך געווען ארויף געלייגט פערזענליכע בילדער פון די פאהרערס, אז ער פיהרט דא 3 רוסישע אפיצירן וועלכע זענען געבליבן אין וואַרשא נאך די ערשטע וועלטס קריג און יעצט נויטיגט מען זיך אין זיי כדי צו פארשן פערשידענע געהיים זאכן לטובת די יעצטיגע קריג.

אנקומענדיג צו די גרענץ שוין אויף די אונגארישע זייט, האט די וואך עפעס נישט געפעלן די גאנצע מעשה אנקוקנדיג די אפיצירן... דער רבי זעצט פאר די דערצעהלונג: זיי האבן געגעבן א בעפעהל זאפארט אויסשטייגן פון טאקסי, גלייכצייטיג אויסגעשטרעקט די ביקסן, פארשטייט זיך אז זיי האבן געהאט אלע רעכט... (ד. ה. שיסן) דער רבי האט נישט געוואלט אויסשטייגן און געזאגט צו די אנדערע מיטפאהרערס זיי זאלן אויך נישט אויסשטייגן, און זיי שרייען

אומאויפהערליך: ארויס ארויס... אין מיטן דעם גאנצן עסק דערציילט דער רבי, קומען אן פלוצלונג 3 מענטשן, 3 הויכע אפיצירן און גיבן א בעפעהל צו די וואך זאפארט אבצוטרעטן פון דא, די וואך איז גלייך אוועק פון אויטא נאך דעם שטרענגן בעפעהל און דער אויטא איז געפאהרן ווייטער אריבער טיפער אין לאנד.

עס איז דא נאך זעהר פיהל צו שרייבן פון די רייזע ביז צום גרענץ און נאך די גרענץ, אבער איך טאר דאס נישט, איך ערלויב מיר נאר וואס דער רבי זעלבסט האט דערציילט. נאך דעם פארענדיגן די מעשה האט דער רבי געזאגט צו זיינע חסידים, וועו די 3 מענטשן, די 3 הויכע אפיצירן זענען געווען, ווייס מען נישט ביז דעם היינטיגן טאג... נאכן דערציילן די מעשה יעדעס יאהר האט ער געהייסן די חסידים מאכן א סעודה.

לו. ישיבה און תלמוד תורה אין געטא באכניא

טראץ די אלע צרות וואס אידן האבן געליטן אומאויפהערליך,דאך האבן זיך נאך געפונען א ערך פון 20 בחורים וואס זענען געזעסן און געלערנט אין די צאנזער קלויז מיט גרויס התמדה. דער ראש ישיבה איז געווען הבחור נחמיה א זוהן פון דעם דיין הרב ר' בן ציונדל, דער בחור איז געווען אלט נישט מעהר ווי 20 יאהר אבער א גרויסער תלמיד חכם, זיצנדיג אין ביהמ"ד קומט צו מיר ר' בנציונדל ע"ה און בעט איך זאל איבערנעמען די לייטונג פון די ישיבה און זארגן פאר איהר עקזיסטענץ. דער עיקר איז געלד, דען די הכנסה וואס דער ראש ישיבה האט פערדינט איז געגאנגען צו ר' בנציונדל וועלכער האט געהאט א שטוב מיט קליינע קינדער. עס איז מיר געווען זעהר שווער אנצונעמען זיין פארשלאג, ווייל יעדערער האט געהאט געוג זיינע אייגענע דאגות און עגמת נפש פון אלע זייטן, אויך דער פרנסה פראבלעם איז נישט געווען א קליינער, ווייל לעגאל האט מען נישט געקענט פארדינען נאר דורך איינשטעלן זיך דאס לעבן יעדע מינוט און יעדע רגע, אבער דאך זעהענדיג דאס גרויסע מסירת נפש פון אט די בחורים וועלכע האבן געלערנט ממש ווי עס שטעהט "פת במלח תאכל", זיי האבן אלע געגעסן געמיינזאם ביי ר' בנציונדל אין שטוב פון די ברויט קאסע וועלכע איז געזאמלט געווארן אין שטעטל, אמאל דורך זיינע קינדער און אמאל דורך די בחורים. דאס ערשטע מאל ווען די בחורים זענען אריין געקומען צו מיר בעטן אריין ווארפן א שטיקל ברויט אין דעם קיישל וואס זיי האבן מיטגעטראגן, האט דאס געמאכט ביי מיר עפעס א מאדנעם רושם, איבערהויפט דערוויסנדיג זיך אויף וואס פאר א צוועק דאס ווערט געזאמלט, בין איך ממש נתפעל געווארן אז עס געפינען זיך נאך אין אזא צייט בחורים מיט אזא מסירת נפש פאר תורה לערנען, ממילא האב איך נישט געקענט צוריק ווייזן זיין בקשה און אנגענומען די לייטונג פון די ישיבה. וויפל איך האב געהאט די מעגליכקייט צו שאפן געלד האב איך געטהון, אויסער דעם האב איך געבעטן מיין חבר ר' אבא ראזנצווייג ע"ה וועלכער איז געווען א גרויסער תלמיד חכם און געהאט געוג צייט, ווייל ער האט זיך נישט בעפאסט מיט קיין געשעפטן נאר זיין ווייב און ער איז געזעסן און געלערנט, אז ער זאל זיך בעפאסן מיט פארהערן די בחורים. די ישיבה האט זיך געפיהרט ביז צו די ערשטע אויסזידלונג.

איינמאל האט פאסירט א אינטערעסאנטע זאך: ווען דער געסטאפא שעף הער שעהנבורג איז אנגעקומען קיין באכניא איבערנעמען זיין אמט, פאלט איהם איין צו געהן מאכן א בעזוך אין די צאנזער קלויז, ווען מען האט נאר בעמערקט אז ער געהט אין דעם ריכטונג פון די קלויז איז מען

שנעל אריין געלאפן זאגן די בחורים. מורא האבנדיג און נישט וויסנדיג די בעדייטונג פון דעם בעזוך, האבן זיך אלע בחורים מיט איין מאל געלאזט אנטלויפן, ארויך געשפרונגען אויף די בענק און טישן און דורך די פענסטער געשפרונגען אין הויף אריין וועלכער איז געווען ריקווערטס פון די קלויז, און דא קומט פונקט אריין דער שפּך און זעהט דאס בילד פאר זיינע אויגן, דאס ווילדע שפרינגען ביי וועלכן די שויבן זענען אויסגעבראכן געווארן, ווייל יעדער האט געוואלט זיין דער ערשטער. פאר גרויס איבערראשונג האט ער ארויסגעכאפט זיין רעוואלווער און פרובירט שיסן אויף זיי, אבער עס איז געשעהן א נס: דאס צינגל האט זיך איהם פארהאקט און בשום אופן נישט געקענט שיסן. דערווייל האט מען פארשטענדיגט אין יודנראט וואס דא געהט פאר. עס זענען תיכף אנגעקומען דער פרעז. ווייס מיט נאך עטליכע מיטגלידער פון יודן ראט. ער האט זיי געפרעגט די בעדייטונג פון דעם_ווילדן שפרינגען דורך די פענסטער, ער איז געווען זיכער אז עס איז דא פארגעקומען עפעס א געהיימע פערזאמלונג קעגן די דייטשן. זיי האבן איהם געגעבן צו פארשטיין אז דאס זענען געווען גליכע שיהלער און נישט וויסנדיג דעם צווועק פון זיין פלוצלונגדיגן בעזוך, זענען זיי פאר שרעק אנטלאפן. ער האט דעם תירוץ אנגענומען און בעמערקט, אז זיי האבן געהאט גרויס גליק וואס עס זענען נישט געפאלן עטליכע קרבנות. זעהט אויס אז דער זכות פון תורה האט זיי געשיצט צו ראטעווען זייער לעבן. דער שפּך איז געווען א מענטש אין עלטער פון 60 יאהר. במשך זיין זיצן אין באכניא האט ער נישט ארויס געוויזן קיין רשעות, אדרבה, פיהל מאל האט ער געטהון טובות פאר אידן. מען האט נישט געקענט פעסטשטעלן צו ער איז א רשע אדער נישט, ווייל ביי די לעצטע אקציע האט ער שוין ארויסגעוויזן רציחה׳דיגע זאכן.

אויך איז געווען אין געטא א תלמוד תורה פאר קליינע קינדער, וועלכע איז ארגאניזירט און אנגעפיהרט געווארן דורך דעם בעקאנטן תלמיד חכם און עושר עסקן במצות ר׳ מאטל אהרן ז״ל חסיד בעלז מקראקא. מיט די ערשטע אויסזידלונגס אקציע אין באכניא איז אלעס פערשוואונדן.

לז. הונגער געשריי פון די שטאט פרעמישלאן

אין דעם טייל אקופירטן געביט פון האלב פוילן ביים אנפאנג קריג דורך די רוסן איז געווען זעהר שלעכט, פיהל ערגער ווי אין די דייטשע אקופירטע זייט. אידן האבן געליטן גרויס הונגער און נויט. אזוי איז אויך געווען אין דעם שטעטל פרעמישלאן וואו נאכן אנטלויפן פון דארט פון בעלזער רבי איז געבליבן די גאנצע פאמיליע וועלכע האבן זיך געציילט עטליכע צעהנדליגער פערזאן, אויסער דעם איז דארט געווען א גרעסערע מענגע חסידים וועלכע האבן מיטגעוואנדערט צוזאמען מיטן רבין אנטלויפנדיג פון בלז. מיר האבן בעקומען קיין באכניא אומצעהליגע בריף וועלכע האבן געשריגן דאס זיי געהען אויס ממש פאר הונגער און מיר זאלן רחמנות האבן אויף זיי און שיקן עפעס עסן. דאס דייטשע געזעץ האט דאן געזאגט אז אידן מעגן שיקן פון די זייט צו די אנדערע זייט לעבנס מיטלען און פעקלעך אבער נישט מעהר ווי 1 קילא פאר יעדע פאמיליע. זיי האבן גלייכצייטיג געשיקט א ליסטע מיט פארשידענע אדרעסן כדי מיר זאלן קענען שיקן אויף זייערע נעמען.

גלייך נאך דעם וואס איך האב ערהאלטן אזעלכע בריף האב איך ארגאניזירט א געלד אקציע און געקויפט עטליכע זעק מיט פערשידענע שפייז וואס איז נאר געווען מעגליך צו בעקומען, דאס איז ביי אונז אויך נישט געווען פון די לייכטע זאכן וויל אלעס איז דאך געווען אויף לעבנס מיטלען

קארטן, נאר איך האב מיך געשטעלט אין פערבינדונג מיט מיין חבר אויך א בעלזער חסיד מיטן נאמען אויסנבערג, וועמען עס איז געלונגען צו שאפן וועלכן קוואנטום איך האב נאר פערלאנגט. ער איז געווען א באכניער פון פריער און האט געהאט בעקאנטשאפט מיט די דארטיגע ערלים וועלכע האבן איהם דאס געליפערט פאר גוטע פרייזן. דאס עסנווארג איז איינגעפאקט געווארן צו איינציגע קילא אדרעסירט און אבשופירט. ר׳ דוד שפירא איז מיר געווען בייהילפיג אין די אקציע מיט דעם וואס ער האט געהאט בעקאנטשאפט אויף די אידישע פאסט. נארמאל איז געווען אז עמטליכע פאסט האט מען אויפגעגעבן ביי די אידישע פאסט אין געטא ווייל מען האט דאך נישט געטארט ארויס געהן פון געטא. דאס האט געשמעקט מיט טויט שטראף, און די אידישע פאסט האט אלעס איבערגעגעבן צו די עמטליכע פאסט אויסער דעם געטא. האט ער אונטער געקויפט די בעאמטע זיי זאלן אונזערע פעקלאך אמשנעלסטן אוועק שיקן.

מיר האבן אפט בעקומען אזעלכע שוידערליכע בריף פון דארט מיט א ליסטע אדרעסן און אומאויפהערליך געשיקט פעקלאך. זייער דאנקבארקייט איז אומבעשרייבליך, ווייל ווען נישט וואלט זיי אויסגעקומען ממש אויסצוגעהן פאר הונגער חלילה. דאס אלעס האט געדויערט ביז די ערשטע אויסזידלונג אקציע אין באכניא וועלכע איז געווען אין מאנאט סעפטעמבער 1942, נאך דעם האט מען שוין מעהר נישט געקענט שיקן קיין פעקלאך, און בכלל האט זיך די אידן פראגע פילפאכיג פארערגערט.

לח. צווייטע הצלה פון בעלזער רבין

נאכן אנטלויפן פון בעלזער רבין פון געטא קיין אונגארן האב איך געוואוסט די גרויסע סכנה וואס דראט איהם צוליב דעם לאגער פיהרער מילער, ווען ער וועט זיך דערוויסן פון זיין אנטלויפן. עס איז נישט געווען זיכער צו דער רבי איז שוין אריבער געפאהרן דעם וועג קיין אונגארן אדער ער געפינט זיך נאך ערגעץ אין דעם שטעטל, דעריבער האט מען געמוזט טראכטן עפעס א עצה ווי אזוי צו פערהיטן אז דער רשע זאל איהם ח״ו נישט טרעפן, ביז מיר וועלן האבן א ידיעה אז ער איז שוין אריבער דעם גרעניץ. זיצנדיג אזוי פארטראכט אין רבינס דירה איז מיר איינגעפאלן אזא עצה וואס איך רעכן אז דאס וועט זיין א פלאן פון הצלה, איך האב תיכף געגעבן א בעפעהל צו מיין חבר ראובן וואלקאן ער זאל אריין געהן אין דעם צימער וואו דער רבי איז תמיד געזעסן, איבערטהון זיך און אנטהון דעם רבינס מלבושים ווי אויך דעם טלית און תפלין און זעצן זיך אויף זיין שטול. ער האט תיכף אלעס געטהון וגי איך האב אים געהייסן, ער האט אביסל מורא געהאט פאר די מעשה ער זאל נישט דורך דעם אריינפאלן אין דעם רשע׳ס הענד, אבער עס איז נישט געווען קיין אנדער ברירה און דאס מוז ווערן געמאכט לטובת די הצלה פון רבין.

עס האט זיך טאקע באלד געמאכט א געזודער אין שטעטל אז דער בעלזער רבי האט פארלאזט דעם געטא, מענטשן האבן איהם געזעהן גאנץ פריה פאהרן אין א קאטש אין א אומבעקאנטע ריכטונג, (דאס איז געווען ריכטיג אז נאכן ארויס געהן פון געטא איז ער געפאהרן אין א פארמאכטן קאטש ביז צו דעם ארט בוטשקאוו וואו דער אפיציר מיטן אויטא האבן געווארט כדי צו פאהרן מיט איהם קיין אונגארן). דאס האט מען שוין נישט געקענט פארהיטן טראץ דעם וואס אלעס איז געווארן געטהון אין שטארקן געהיים, אבער ער האט דאך געמוזט ארויס פאהרן פון שטאט און דאן האבן איהם בעמערקט עטליכע מענטשן פאהרן. דער יודנראט און די א. דע.

האבן זיך געגומען תיכף פארשן דעם אמת. צו דעם צוועק איז כסדר געשיקט געווארן שלוחים פון די א. דע. און אנדערע וועלכע פלעגן ארויף קומען צום רבין און זענען אויך געשטאנען אין נאהנטע פערבינדונגען מיט דעם יודנראט, יעדער קאנטראלער האט ביי זיין איריין קומען זיך געדרייט ביי די טיהר פון רבינס צימער כדי צו בעמערקן אויב דער רבי געפינט זיך דארט, אין די פארנטיגע שטוב זענען געזעסן עטליכע מענטשן ווי תמיד, זיי האבן געלערנט אדער געטרונקען א גלעזל טעה, דאס זענען געווען די גאר נאהנטע חסידים און דאך האבן זיי אויך גאר נישט געוואוסט וואס אינווייניג טהוט זיך, אז דער רבי זיצט נישט דארט נאר א שטעלפארטרעטער, ווייל מיר האבן געוואוסט אז א סוד קען נאר זיין דעמאלס ווען ממש קיינער ווייס נישט, יעדער וואס האט אריין געקוקט און געכאפט א גניבה'שן בליק, האט בעמערקט אז דער רבי זיצט אויף זיין שטול ווי תמיד... די 2 בחורים משמשים האבן געפיהרט דעם געהערטן סדר ווי תמיד. ווער עס האט אריין געקוקט האט איהם געזעהן און אויך געהערט זיין דאוונען און לערנען ווי תמיד... אלעס האט געקלאפט הונדערט פראצענט, מענטשן זענען געקומען מיט קוויטלעך און הזכרות, אלעס איז ערלעדיגט געווארן אין בעסטן אופן, אלע האבן געהערט ווי דער רבי... ווינטשט אן אויף אלעם. פארשטייט זיך אז מען האט נישט אריין געלאזט נאר געשטאנען ביי די טיהר אזוי ווי עס פלעגט פארקומען פיל מאל אזעלכעס.

יעצט ווייס שוין דער גאנצער יודנראט ווי אויך די.א. דע. אז דער בעלזער רבי איז נישט אנטלאפן, ווייל עס זענען דאך דא לעבעדיגע עדות וועלכע האבן איהם געזעהן און געהערט. ראובן איז נישט געווען קיין בטלן און ער האט געמאכט אלעס אריגינעל ווי מיר האבן געהאט פריער אבגעשמועסט.

צו מנחה מעריב איז געקומען א גרעסערער עולם, כדי פעסטצושטעלן אויב דער רבי געפינט זיך טאקע אין זיין וואוינונג, ווייל מעריב און ספירה ציילן האט דער רבי מיטגעהאלטן מיטן עולם ביי אפענע טהירן, מיר האבן עס אויך געגומען אין באטראכט און דער שמש האט געזאגט אז דער רבי איז נאך נישט גרייט צו דאוונען מעריב, (ווי עס פלעגט אפט מאל פארקומען). האט דער עולם געמוזט דאוונען מעריב, נישט קענענדיג זיך דערווארטן אויפן רבין, עס איז שוין געווען שפעט און נאך זייגער 9 האט מען זיך נישט געטארט באווען אין די גאסן. אזוי ארום האט דער עולם ווייטער נישט געקענט פעסטשטעלן צו דער רבי געפינט זיך טאקע אדער נישט.

דעם אנדערן טאג האבן זיך נאך אלס געלאזט הערן פארשידענע ידיעות אז דער רבי איז טאקע יא אנטלאפן, עס זענען אדורך עטליכע שעה פון דעם אנדערן טאג, מיר זיצן אין רבינס דירה כדי צו היטן דעם סוד, הערן מיר פלוצלונג א בעריכט אז דער לאגער פיהרער אין בעגלייטונג פון פרעז. ווייס און קאמענדאנט פון א. דע. דר. ראזן געפינען זיך אין דעם הויז. מיר האבן תיכף פארשטאנען די כוונה פון זייער אריין קומען, כאטש עס האט געהייסן אז זיי געהען אויף קאנטראל צו דער עולם איז ביי די ארבייט, אבער דאס איז נאר געווען א תירוץ, ווייל עס האט זיי נישט געפאסט אריין צו קומען אין רבינס דירה קאנטראלירן צו ער איז דא אדער טאקע אנטלאפן. האבן זיי געזיצט דעם תירוץ. מיר אלע זענען תיכף אנטלאפן. עס איז אונז געלונגען וועז זיי זענען געווען אין א אנדער וואוינונג און עס איז געבליבן נאר איינער פון די משמשים כדי די דירה זאל נישט בלייבן גענצליך הפקר. אויך ראובן האט זיך שנעל אויסגעטהון דעם רבינס בגדים און אנטלאפן כדי מען זאל אונז נישט כאפן און בעשולדיגן אין העלפן דעם רבין צו אנטלויפן.

די דעלעגאציע קומט אריין און דער לאגער פיהרער געהט גלייך אריין אין רבינס צימער און טרעפט דארט דעם אנדערן משמש. פרעגט ער איהם "וואו איז דער ראבינער ?" ער נעמט מיט זיך

דעם משמש, פיהרט איהם אין יודנראט כדי אדורך צו פיהרן א חקירה ודרישה, דער רשע האט איהם געשלאגן מכות אכזריות ער זאל אויסזאגן וואו אהין דער ראבינער איז אנטלאפן און וועט עס זענען געווען די מענטשן וועלכע האבן זיך געדרייט ביי איהם און געהאלפן אנטלויפן. דער משמש האט אלעס אבגעלייקנט אז ער ווייס פון גאר נישט, נאר ער איז אויפגעשטאנען אינדערפריה, האט ער בעמערקט אז דער ראבינער איז נישטא. דאן פרעגט איהם דער לאגערפיהרער: "ווער האט דעם ראבינער געשפילט?" — איך! — ענטפערט ער. פרעגט ער ווייטער: דא ווארסט דאך אין דען פארנט צימער? — יא, איך ווער דאס — ענטפערט ער — מיר ביידע האבן געשפילט דען ראבינער — ווארום האבט איהר דאס געמאכט? — פרעגט ער ווייטער. — מיר האבן בעקאמען א אויפטראג פאן ראבינער, ווען ער וועט פלוצלונג פערשווינדן זאלן מיר דאס מאכן.

יעצט פארלאנגט ער מען זאל אויך דעם אנדערן משמש ברענגען אויף א אויספארשונג, ער האט פערשפראכן פאר דעם יודנראט אז ער וועט איהם נישט שיסן, די א. דע. פאליציי האבן זיך ארויס געלאזט אין שטעטל איהם זוכן און האבן פערשפראכן די עלטערן אין נאמען פון לאגער פיהרער אז עס וועט איהם גארנישט פאסירן. ער האט זיך צוגעשטעלט און דער ל. פ. האט איהם אויסגעפרעגט אלע פראגן ווי דעם ערשטען און אלעס האט געשטימט. האט איהם דער ל. פ. דערלאנגט אביסל שלעק און ביידן בעפרייט. מיר האבן דורך געלעבט די 2 טעג אין גרויסע שרעק, מורא האבנדיג אז ער וועט פארלאנגען איהם צוצושטעלן די אלע מענטשן וועלכע דרייען זיך תמיד ביים רבין. זענען מיר אלע געווען פארשטעקט ביז מיר האבן בעקומען א קלארע ידיעה אז אלעס איז שוין אין ארדנונג. מיר דערוויסן זיך אז דאס האלטן בסוד איז געווען א גרויסע טובה ווייל דער רבי איז טאקע געווען נאך 2 טעג אין באכניא, און דאס נישט היטן דעם סוד פון דעם אנטלויפן האט געקענט ברענגען א גרויסע סכנה.

לט. געסטאפא שעף פון באכניע ווייזט ארויס סימפאטיע צו אידן

דער געסטאפא שעף פון באכניא מיטן נאמען שעהנבורג אין עלטער פון עטליכע און 60 יאהר, האט ארויס געוויזן גרויס סימפאטיע צו אידן, ספעציעל האט זיך דאס ארויס געוויזן ביי זעהר א וויכטיגן פונקט. ווי בעקאנט איז דעמאלס געווען א געזעץ פון די רשעים אז אויסלענדישע אידן אונטערליגן נישט אונטער די אידן געזעצן. זיי זיינען פריי פון טראגן דעם אידישן מגן דוד אבצייכנונג, קענען וואוינען אויסער דעם געטא און קענען פאהרן פון איין שטאט צו די אנדערע אן א פאסאזשיר שיין. אויסלענדער אין דעם זינען זענען געווארן בעטראכט אלע סארט אויסלענדער אן א אונטערשייד פון וועלכן לאנד, אפילו פון די דורך די היטלער אקופירטע לענדער וו. צ. ב. ש. אונגארן, סלאוואקיי, רומעניען א. ד. ג. פארשטייט זיך אז ווער עס האט נאר געהאט די מעגליכקייט אויסצוניצן אזא געלעגנהייט, האט זיך פארשאפט א אויסלענדישן פאפיר, דאס האט געברענגט זעהר פיהל נוצן פאר דעם אויסלענדישן איד. ערשטנס איז דאס געווען זעהר וויכטיג אויסצונוצן פאר ביזנעס דורך זיך בעווען אין אלע שטעדט, ווייל שטענדיג זענען געווען גרויסע דיפערענצן פון איין פלאץ צום צווייטן און דורך דעם האט מען געקענט פיהל געלד פארדינען. צווייטנס איז עס געווען א לעבנס פראגע. מען האט נישט געברויכט מיטמאכן די אויסזידלונגס אקציעס, ווייל אפילו די וועלכע האבן געווארנט אין געטא און האבן געהאט אזעלכע פאפירן, תיכף וועו עס האט זיך געהערט רעדן פון א אויסזידלונגס אקציע, האט מען נישט צופיהל שפעקולירט און באלד

פארלאזט דעם געטא, מען האט זיך דאך געקענט פריי בעווענגן איבעראל מיט אזעלכע פאפירן, עס האט געהאט נאך א מעלה, ווען איינער האט געהאט אזא פאפיר איז אויך די פאמיליע, די פרוי און קינדער בעהאנדלט געווארן אלס אויסלענדער.

ווער עס איז נישט געווען קיין ריכטיגער אויסלענדער האט געשריבן צו זיינע קרובים אדער בעקאנטע אין וועלכן לאנד עס א'ז און פארלאנגט פון זיי עפעס א דאקומענט כדי צו קענען אויפווייזן אז ער איז א אויסלענדער... מיט אזא דאקומענט איז מען געגאנגען צום געסטאפא שעף בעשטעטיגן ווייל אנדערש האט עס נישט געהאט קיין גילטיגקייט, דער שעף האט פאר קיינעם נישט געמאכט קיין שוועריגקייטן, נאר ווער עס איז צו איהם געקומען מיט וואס פאר אשר יצר פאפיר האט ער תיכף ארויסגעגעבן א בעשיניגונג וועלכעס האט געהאט דעם פוהלן ווערט בעפרייט צו ווערן פון אלע אידישע געזעצן.

דער ענין איז געווארן אזוי מפורסם אז אויך פון אנדערע שטעט פלעגן אריין קומען קיין באכניא פארשידענע מענטשן מיט אויסלענדישע דאקומענטן און ער האט אלעס בעשטעטיגט אן קיין שום שאלות.

נאך א פאל איז געווען וואו ער האט ארויסגעווייזן גרויס סימפאטיע צו אידן, ער פלעגט אפט קומען אויף א בעזוך אין די צאנזער קלויז. שטענדיג ווען ער האט בעקומען געסט האט ער זיי געברענגט אין קלויז אנקוקן, וואס עס האט איהם אזוי שטארק אינטערעסירט די זאך, איז נישט געווען בעקאנט. דאס איז געווען די איינציגע קלויז אין וועלכע אלע באכניער אידן האבן יעצט אין קריגס צייט געדאוונט און געלערנט. איך האב מיך אפט מאל מיט איהם פערזענליך בעגעגנט אין קלויז. ווען איך פלעג יעדן טאג דארט לערנען אין די אוונד שטונדן נאך די ארבייט און צוליב די גרויסע היצן בין איך געזעסן אין קאריידאר פון בית המדרש וואו עס איז געווען אביסל לופטיגער. ביי זיין אנקומען איז ער דורך געגאנגען דעם קאריידאר, פארשטייט זיך אז תיכף ווען איך האב איהם דערזעהן האב איך איהם אבגעגעבן זיין כבוד און זיך אויפגעשטעלט פאר איהם, ער האט אבער תמיד געווייזן מיט זיין האנד דאס איך זאל מיך צוריק זעצן. אמת, זיין ערשטע וויזיט אין קלויז איז געווען זעהר טראגיש ווי עס ווערט בעזונדער וועגן דעם בעשריבן, אבער שפעטער איז אלעס געווען אין בעסטן ארדנונג.

טראץ דעם וואס אזעלכע געסטאפא דאקומענטן האבן געברענגט זעהר פיהל נוצן ווי איך האב שוין אויבן בעמערקט, האט עס אבער אויך געברענגט אומגליק אויף א טייל מענטשן. ערשטנס פלעגט אפט אריין קומען קיין באכניא פון קראקא א ספעציעלע אבטיילונג פון די געסטאפא כדי צו קאנטראלירן די אידן וואס האבן געווואוינט אויסער דעם געטא אויף אזעלכע אויסלענדישע פאפירן פעסטצושטעלן אויב אלע פאפירן זענען אין ארדנונג און נישט קיין פאלשע. צווייטנס, האבן די געסטאפא ארויסגעגעבן א פערארדנונג דאס אלע אויסלענדישע אידן שטייען אונטער זייער שוץ. צו דעם צווועק האבן זיי די אלע אויסלענדער אוועקגעפיהרט קיין דייטשלאנד אין בערגן בעלזן, אריין געפיהרט אין א לאגער און דארטן בעהאנדלט און קאנטראלירט די אלע אויסלענדישע דאקומענטן, יעדערן עקסטרע גענומען אויף א פארהער ווי אזוי ער איז א בירגער פון דעם אדער פון יענעם לאנד, יעדערער האט געמוזט געבן א ענויע ערקלערונג אויף זייערע אלע פראגן, א גרויסער טייל האבן נישט געוואוסט וואס צו ענטפערן, ווייל צווישן די פאפירן זענען געווען נאר א קליינער טייל ווועלכע זענען טאקע געווען ריכטיגע בירגער פון אנדערע לענדער און דער גרעסטער טייל האבן זיך פארשאפט דורך גרויסע געלד סומעס אויסלענדישע פאפירן.

מיינער א חבר דוב זינגער פון יערוסלאוו, האט בעצאהלט פאר א ריכטיגער אויסלענדישער

פאפיר 20.000 זלאטעס. דאס איז געווען אין די דעמאלסדיגע צייט זעהר א גרויסער פארמעגן. עס זענען געווען געצליך פאלשע דאקומענטן וואס מען האט זיך אליין געמאכט. אין באכניא האט זיך געפונען מיינער א חבר מיטן נאמען אברהם מעהר פון די שטאט טארנא, וועלכן איך האב גוט געקענט נאך פון פאר די קריג. ער איז געווען א גרויסער תלמיד חכם און א חסיד. ער האט געהאט זעהר א געלונגענע האנד און געקענט נאכמאכן בעשיניגונגען פון געסטאפא שעף גאנץ געוני אזוי אז עס איז נישט געווען מעגליך צו דערקענען אז דאס איז א פאלשע אונטערשריפט, אויך אויף אזעלכע פאפירן זענען געווען געוג קונים וועלכע האבן געקויפט אט די פאלשע בעשיניגונגען טראץ דעם וואס דער פרייז איז געווען געוג א גרויסער, אבער עס איז דאך ווערט געווען ווייל עס איז געווען ממש א לעבנס פראגע.

עס איז וויכטיג צו בעמערקן אז אזעלכע פאלשע פאפירן האט מען אנגעהויבן צו מאכן נאר דעמאלס ווען דער געסטאפא שעף האט שוין אויפגעהערט ארויסצוגעבן אזעלכע בעשיניגונגען, ווי מען האט געשמועסט איז געווען די סיבה ווייל עס איז שוין געווארן א איבערפלוס, די אידן האבן זיך צופיהל ביי איהם געדרייט. טאג טעגליך זענען געקומען צו איהם מאסן אידן צו בעקומען אזעלכע פאפירן, דעמאלס האט ער שוין מורא בעקומען און אבגעשטעלט דאס עסק.

איך האב געבעטן מיין חבר ער זאל שוין אויפהערן צו מאכן די פאלשע זאכן און זאל בעסער טראכטן ווי אזוי צו ראטעווען זיין לעבן מיט אריבער שווארצן זיך קיין אונגארן, געלד האט ער דאך שוין גענוג אנגעזאמלט במשך די צייט, אבער עס איז איהם דאך א שאד געווען איבערצולאזן אזא גאלדן געשעפט, ביז עס איז אנגעקומען די לעצטע אויסזידלונגס אקציע מיט ווועלכע ער איז פארשוואונדן צוזאמען מיט אלע באכניער אידן. די געסטאפא האבן זעהר גוט פארשטאנען און אפשר גאר גענוי געווואוסט דורך די אידישע מוסרים אז עס געפינען זיך אידן מיט פאלשע דאקומענטן. צוליב דעם האט די קאנטראלע סעגורירט אלע פארדעכטיגע אויסלענדער און אויסגעשאסן. מיין חבר דוד זינגער פון יערוסלאוו — קראקא וועלכער האט געקויפט א טערקישן דאקומענט פאר 20.000 זלאטיס איז בשלום אריבער די קאנטראל און ער מיט זיינע קינדער זיינען געשיקט געווארן דורך די געסטאפא קיין בערגען בעלזן און האבן דארט אין לאגער איבערגעלעבט די קריג, יעצט געפינט ער זיך אין אמעריקא.

מ. דער ערשטער קרבן אין אונזער משפחה צוליב די אויסזידלונג — פתחי׳ מיין ברודער מיט זיינע קינדער קומען קיין באכניא — פארשלעפט מיט זיך טיפוס קראנקהייט — אלע נעמען ירושה פון זיין פרוי.

אין א שיינעם העלן טאג דערזעהען מיר פלוצלונג אומגעריכטע געסט קומען אן צו אונז. דאס איז מיין ברודער פתחי׳ מיט זיינע 3 קליינע פיצלאך קינדער, איינער פון 4 יאהר, דאס צווייטע 3 יאהר און דאס דריטע א יאהר אלט, דאס עלטסטע א מיידעלע און 2 יונגלעך. מיר האבן זיך געפרייט מיט זיי. אבער וועז מיר האבן נישט געזעהן זיין פרוי האבן מיר געפרעגט אויף איהר, ליידער בעקומען מיר די טרויעריגע תשובה אז זי איז קראנק געווארן אין סאווין אויף טיפוס און געשטארבן. דאס האט איהם פאראורזאכט צו קומען קיין באכניא.

ווי א דונער האט אונז אלעמען געטראפן דער טרויעריגער בעריכט. דאס איז דער ערשטער קרבן אין אונזער משפחה וועלכעס דער גורם דערפון איז די אויסזידלונג פון קראקא. מיר האבן זיי

אריין געגומען אין די שעהנע קעלער פאלאצן און ווי עס איז מסדר געווען. אויב ביז יעצט איז נישט געווען צופיהל פלאץ האט זייער קומען ערזעצט און מיר ליגן יעצט צוזאמען געפרעסט ווי די הערינג. ער האט זיך דאן בעקלאגט דאס ער פיהלט זיך נישט ווי אמבעסטן, מיר האבן פארשטאנען דאס ער איז מיד פון לאנגן און שווערן וועג וועלכעס האט איהם גוט אויסגעמאטערט, ער איז געבליבן אין בעט עטליכע טעג אבער דאס האט איהם נישט געמאכט בעסער. דעמאלס האבן מיר גערופן א דאקטאר וועלכער האט פעסטגעשטעלט אז ער האט די טיפוס קראנקהייט. דאס האט ער ווייזט אויס געברענגט א ירושה פון זיין פרוי. אויך א קינד איז קראנק געווען אויף דעם זעלבן לויט ווי דער דאקטאר האט פעסטגעשטעלט.

מיר זענען געגאנגען צו די ארבייט אזוי ווי יעדן טאג, נאך בעפאר מיר האבן געוואוסט וואס דער דאקטאר וועט פעסטשטעלן. פארנאכט קומענדיג צוריק פון די ארבייט, טרעפן מיר דעם טויער געשלאסן. מען לאזט נישט אריין און נישט ארויס. דאס איז געווען בעוואכט דורך די א. דע. מיר האבן נישט געוואוסט וואס האט דא געקענט פאסירן און נאך מעהר האט אונז געוואונדערט דאס פאר אונז האבן זיי ברייט אויפגעעפנט דעם טויער און אריין געלאזט, אבער באלד איז אונז פארענטפערט געווארן וואס איז אונזער יחוס אזוי גרויס. אריין קומענדיג אין שטוב הערן מיר שוין פון די גוטע בשורה דאס פתחי׳ מיט זיין קינד זענען אבגעפיהרט געווארן אין שפיטאל אויף טיפוס קראנקהייט, נאכער האט מען גערייניגט דאס גאנצע הויז און נאך מעהר אונזער וואוינונג לויט די פארשריפטן. אבער דאס אלעס האט גארנישט געהאלפן. צוליב דעם גרויסן ענגשאפט אין דעם קעלער וואוינונג האט די קראנקהייט געהאט די ריכטיגע געלעגנהייט זיך צו פארשפרייטן. אויך די מאמע האט זיך זעהר שלעכט געפיהלט. מען האט גערופן דעם דאקטאר וועלכער האט פעסטגעשטעלט די טיפוס קראנקהייט אויסער דעם שטארקן לונגען ענטצינדונג וואס זי האט געהאט אויף ביידע זייטן. דאס האט זי בעקומען ביים באדן זיך אונטער א קאלטן טוש אין קאלטע לאקאלן וועלכעס מען האט געמוזט מאכן וועז אין שטוב איז איינער קראנק געווען אויף טיפוס, אבער אנשטאט מען זאל מאכן וואראמע וואסער אין א וואראם לאקאל איז אלעס געווען קאלט וועלכעס האט פארורזאכט דעם לונגען ענטצינדונג. זי איז געווען גאנץ ערנסט קראנק. א מענטש פון איבער די 60 יאהר אין אזא צושטאנד מיט גרויס פיבער.

מיר האבן געמאכט אלע אנשטרענגונגען צו ראטעווען איהר לעבן, ערשטנס האבן מיר פארלאנגט דער דאקטאר זאל קומען בעהאנדלען 2 מאל טעגליך און געבן אלע נויטיגע מעדיצינען, אויסער דעם האבן מיר אויסגעניצט פיהל היימישע מיטלען צו ראטעווען איהר געזונד. אויך האט זי צוליב דעם שווערן מצב נישט געקענט עסן און נישט שלאפן, פאר מיר האט זיך אנגעהויבן א שווער שטיקל ארביט. איך האב טאג און נאכט געוואכט ביי איהר בעט און געמאכט אלע אנשטרענגונגען מיט די געהעריגע רפואות, אויסער דעם געקאכט פארשידענע קרעפטיגע עסנס כדי זי זאל קענען אויסהאלטן די קרענק. אין אנפאנג האב איך געהאט הילף פון מיין פרוי און שוועגערן אבער אויך זיי האט געכאפט די טיפוס און דורך דעם איז די גאנצע ארבייט געבליבן נאר אויף מיר. איך האב געמוזט פיהרן א קיך פון פארשידענע מאכלים וואס יעדן האט נאר געשמעקט אבי ער זאל קענען עסן, בעזונדער פאר די מאמע און בעזונדער פאר מיין ברודער פתחי׳ און בעזונדער פאר די פרוי און שוועגערן, אויסער דעם אויך פאר די געזונטע, אבער דאך בין איך נישט מיד געווארן פון די שווערע ארבייט און געהאפט אז זיי וועלן מיטן אויבערשטנס הילף געזונד ווערן.

ענדליך איז דער הויפט קריזיס ביי די מאמע אדורך בשלום און פון טאג צו טאג האט זי

אנגעפאנגען צו פיהלן בעסער, סיי אויף די טיפוס קראנקהייט און סיי אויף דעם לונגען ענטצינדונג. דערווייל איז מיין ברודער פתחי׳ אהיים געקומען פון שפיטאל נאך נישט גענצליך געזונד, אבער אזוי ווי עס איז איהם נאר אביסל בעסער געווארן און ער איז ארויס פון סכנה, האבן זיי איהם אהיים געשיקט, ווייל עס איז נישט געווען גענוג פלאץ. יעצט איז שוין פארטיג דער קאמפלעט. אין אלע ווינקלען ליגן אויסגעלייגט די קראנקע אזוי ווי אין א שפיטאל. איך האב געוואלט פארהיטן מען זאל נישט געווארן אין דרויסן פון די נייע 2 קראנקע, פון מיין פרוי און שוועגערן, כדי מען זאל זיי נישט נעמען אין שפיטאל וואו די בעדינגונגען זענען נישט אזוי גוט און אויך איז דאך יעצט קריגס צייט, בעקומען נישט די קראנקע וואס זיי נויטיגן זיך, דאס איז נישט געווען קיין אידישער שפיטאל נאר א שטאטישער. דאגעגן אין דער היים איז פיהל לייכטער אין אלע הינזיכטן. עס איז אבער נישט געלונגען צו האלטן דעם סוד ווייל דר. לאמענסדארף האט זיך דערוואוסט און האט געגעבן א אויפטראג אין יודנראט זיי תיכף אבצופיהרן אין שפיטאל, זייער צושטאנד איז טאקע געווען זעהר ערנסט. זיי האבן געהאט גרויסע היץ ביז 40 גראד א לענגערע צייט, דאגעגן דער צושטאנד פון די מאמע און מיין ברודער פתחי׳ האט זיך יעדן טאג געבעסערט, אויך די לאגע פון ברודערס קינד האט זיך פיהל געבעסערט.

מא. איך וועל בעפרייט פון ארבייטס לאגער "קלאי" — מיין קינד בעקומט טיפוס קראנקהייט — מיין רייזע קיין קראקא מיטן קינד אין שפיטאל אריין — דארט וועל איך אויך קראנק.

זעהענדיג די לאגע אין וועלכן מיר געפינען זיך, טראכט איך אז יעצט איז די בעסטע געלעגנהייט זיך צו בעפרייען פון ארבייטס לאגער קלאי. איך האב געשיקט רופן אונזער קאלאנען פיהרער (עס איז געווען איינגעפיהרט דאס ביי יעדע ארבייט האט מען געמאכט א גרופן־פיהרער וועלכער האט אנגעפיהרט מיט די ארבייטער און געגעבן תמיד קאנסטרוקציעס וועלכע ער האט בעקומען פון יודנראט אדער פון די דייטשן) און איהם געזאגט אז ער זאל רעדן מיט דעם אויבער לייטנאנט, דער אנפיהרער פון לאגער אין קלאי און איהם זאגן, דאס אזוי ווי עס הערשט ביי אונז אין שטוב די טיפוס קראנקהייט און ווי עס איז בעקאנט איז דאס א קראנקהייט וועלכע איז זעהר אנשטעקיג און מיר קענען דאס פארשפרייטן צווישן אלע ארבייטער און אפילו צווישן די דייטשן וועלכע געפינען זיך אין לאגער. איך האב איהם צוגעזאגט גוט צו בעפרידיגן פאר דעם ערלעדיגן. עס איז אריבער עטליכע טעג און ער קומט צו מיר מיט די ארבייטער ליסטע פון לאגער און ווייזט מיר, אז אונזערע 2 נעמען זענען אויסגעשטראכן מיט רויטע טינט אלס בעווייז אז מיר זענען עמטליך בעפרייט פון לאגער. דאס איז בעשטעטיגט געווארן דורכן הויפט קאמענדאנט פון אמוניציאנס לאגער. איך האב איהם גוט בעצאהלט מיט גרויס דאנקבארקייט. און מיט א ברוך שפטרני.

מיר האבן זיך טאקע זעהר געפרייט וואס עס איז אונז געלונגען זיך צו בעפרייען פון דעם שוועלגער לאגער. אבער טאמער האבן מיר צו ווייניג געהאט די ביז יעצטיגע קראנקע, איז פלוצלונג מיין קינד אויך קראנק געווארן און בעקומען גרויס פיבער. מען האט נישט געוואוסט וואס דאס בעדייטעט. מיר האבן געופן דר. לאמענסדארף וועלכער האט פעסטגעשטעלט אז דאס איז טיפוס קראנקהייט. ער זאגט אז מען מוז זאפארט דאס קינד אריין נעמען אין שפיטאל און ער גיט

גלייכצייטיג א צעטל זי אריין צו נעמען. איך פרעג איהם צו עס איז דא אין שפיטאל א קינדער אבטיילונג. — ניין — ענטפערט ער ! וואס דען וועט זיין מיט איהר ? וואס הייסט ! — ענטפערט ער — אזוי ווי די מוטער ליגט אין שפיטאל וועט מען דאס קינד אריין לייגן צו איהר אין בעט, און זי וועט זיך מיט איהר קינד בעפאסן. אזא אויפטהו קען נאר זאגן אזא בהמה, ווי ער איז געווען בעקאנט, וואס נישט געטוג וואס זי ליגט דארטן אין אזא שווערן צושטאנד, וועט מען נאך איהר צוגעבן א קליין קינד פון 2 יאהר זיך מיט איהר בעפאסן, אזא קינד מוז דאך האבן א ספעציעלע בעדינגונג.

איך בין געווען אין גרויס פערצווייפלונג נישט וויסנדיג וואס צו טהון, ווייל דער פלאן פון דר. לאמענסדארף קען אריין ברענגען ביידן אין א גרויסע סכנה. נאך פיהל אריין טראכטן האב איך בעשלאסן אריין צו פאהרן קיין קראקא אין געטא וואו עס איז דא א גרויסער שפיטאל און אויך א קינדער אבטיילונג, דא שטעלט זיך אבער די פראגע ווי אזוי קען איך פאהרן, מיר מוזן דאך האבן א פאסאזשיר שיין פון דער געסטאפא; אנדערש איז א גרויסע סכנה צו פאהרן, וואלט דער דר. מסכים געווען זי צו נעמען קיין קראקא. דעמאלס בעקומען מיר דורכן יודנראט פון די דייטשע פאליציי א ערלויבעניש צו פאהרן, אבער וועֿן ער איז ביי די מיינונג אז עס איז געווג זי צו לייגן מיט די מוטער אין איין בעט, ווער ער דאך בעשטימט נישט מסכים זיין צו אונזער פאהרן, איך זעה אבער די גרויסע סכנה פון קינד אין אזא לאגע איהם צו לאזן אן א ריכטיגע בעהאנדלונג, האב איך בעשלאסן צו פאהרן קיין קראקא אן א ערלויבעניש, עס וועט געווג זיין דער צעטל פון דאקטאר אריין צו נעמען זי אין שפיטאל.

איך שטיי אויף גאנץ פריה, נאך כמעט נאכט, דעמאלס איז דא א צוג קיין קראקא. איך פאק זי זעהר גוט איין אין א קישן מיט עטליכע דעקעס ווייל עס איז דאך שוין דעמאלס זעהר קאלט און זי האט גרויס פיבער, איך האב געווג מורא געהאט פאר א בעגעגעניש פון די א. דע. אויב איך וועל זיך מיט זיי בעגעגענען וועלן זיי זיכער מיך צוריק האלטן פון ארויס פאהרן מיט אזא אנשטעקיגע קראנקהייט, אבער דער אויבערשטער האט געהאלפן, דער וועג ביז צום צוג, אויך דער וועג מיט די באהן איז אריבער בשלום. עס איז נישט ארויף געקומען קיין דייטשע קאנטראלן. איך האב מורא געהאט אויסצושטייגן אויף די הויפט באן סטאציע פון קראקא ווייל דארט שטייען תמיד דייטשע און פוילישע קאנטראלעס, בין איך געפאהרן צו די סטאציע פראקאצים וועלכע איז א פארשטאדט פון קראקא און עס איז נישט אזוי שטארק בעוואכט איז ממילא די סכנה קלענער, יעצט שטעלט זיך ווידער א שווערִיגקייט, ביז צום געטא איז עטליכע קילאמעטער און עס איז נישטא מיט וואס אהין צו פאהרן, איך מוז זי אלזא שלעפן צו פוס, דאס איז געווען א גאנץ שווערע שטיקל ארבייט, אבער נאך שווערער איז דער פראבלעם פון אריין קומען אין געטא, יעדער וואס וויל אריין אין געטא מוז זיך וועגדן צו די אזוי גערופענע געטא וואך וועלכע האבן געהאט נעבן טויער איינגאנג א ביורא. דארטן האבן זיי געגעבן א אינטריטס קארט אויף א טאג אדער 2 פאר פרעמדע מענטשן, איך געפין זיך אין גרויס פערצווייפלונג נישט וויסנדיג וואס צו טהון, עס איז מעגליך אז זיי וועלן פרעגן אויף מיין רייזע ערלויבעניש ווי אזוי איך בין געקומען קיין קראקא און דעמאלס איז מיין לעבן אין א גרויסע סכנה, איך דריי מיך אהין און אהער און קען נישט באשליסן אריין צו גיין צו די פאליציי, דא איז די פראסט גרויס און דערצו מיט א קראנק קינד אין גרויס פיבער. איך האב נישט קיין ברירה און גיי אריין מיט די האפנונג דאס השי״ת וועט העלפן און אלעס וועט אריבער בשלום.

אריין קומענדיג טרעף איך דארט מעהרער מענטשן וועלכע שטייען אין דער רייה כדי צו בעקומען א אינטריט ערלויבעניש אין געטא. דאס קינד האב איך אוועק געלייגט אויף א טישל

וועלכעס איז געשטאנען אין א ווינקל אוז איך שטעל מיך אין דער רייה, וועז איך קום צו פרעגט ער מיך פארוואס איך וויל אריין אין געטא. איך ענטפער איהם אז איך האב געברענגט א קראנקע קינד פון באכניא אוז מען מוז עס אריין טראגן אין שפיטאל, ער קוקט מיך אן אוז פוילט זיך נישט צו גיין קוקן צו איך נאר איהם נישט אב, ווייל דאס קינד איז געווען שטארק פארפאקט האט ער געמיינט אז איך נאר איהם אב אוז ברייִנג דארט עפעס סחורה אריין צו שווארצן אין געטא. איך האב אויפגעפאקט דאס פעקל אוז ער זעהט אז איך האב איהם נישט אבגענארט. ער האט מיר געגעבן תיכף א ערלויבעניש צו פארבלייבן אין געטא 2 טעג.

אריין קומענדיג אין געטא בין איך נישט געגאנגען וויזיטן צו קיין קרובים נאר גלייך צום שפיטאל וואו מען האט זי געהייסן איבערלאזן כדי צו בעהאנדלען. איך בין דאן געגאנגען צו מיין שוועגערן מיין פרוי׳ס שוועסטער אוז דערציילט דאס גאנצע בעגעגעניש אוז גלייכצייטיג געבעטן אזוי ווי איך קען נישט פארבלייבן אין געטא מעהר ווי 2 טעג, בעט איך אז זי זאלן זיך בעפאסן מיט דעם קינד אוז זיך אינטערעסירן וואס עס הערט זיך אוז אונז פארשטענדיגן קיין באכניא.

יעצט שטייט פאר מיר א זעהר שווערער פראבלעם, ווי אזוי פאהר איך אהיים אן א פאסאזשיר שיין? עס איז דאך א גרויסע סכנה. מילא מיטן קינד האב איך געמוזט איינשטעלן, אבער יעצט וואס וועט זיין מיט מיר, אוז דא צו בלייבן אין געטא איז אויך נישט קיין פלאן, ערשטנס בין איך דאך דא אומלעגאל ווייל אלע אידן פון געטא האבן בעקומען א ערלויבעניש פון די געסטאפא צו פארבלייבן אוז וועז די א. דע. האט געכאפט איינעם אין א ערלויבעניש האבן זיי איהם איינגעזעצט אין א. דע. קרימינאל וואו זיין לעבן איז געווען אין א גרויסע סכנה. דער פאליציי שעף איז געווען א גרויסער רשע נישט קלענער ווי א געסטאפא. צווייטנס קען איך דא נישט בלייבן דען איך האב דאך איבערגעלאזט א גאנצער שפיטאל פון די משפחה, א טייל אין שפיטאל אוז א טייל אין דער היים, זיי זענען ממש הפקר, ווער וועט זיי דארט בעדינען אז איך בין דא.

איך פאנג אן צו ארבייטן צו בעקומען א רייזע ערלויבעניש פון יודנראט איינמאליג נאר אהיים צו פאהרן. אבער קיין שום פראטעקציע האט נישט געהאלפן. זיי האבן געזאגט דאס אזוי ווי איך האב געברענגט א קינד אוז מעגליך אז עס איז טיפוס קראנקהייט, מוז איך אויך ווערן איזולירט אויף 14 טעג כדי פעסט צו שטעלן צו איך בין נישט געכאפט אויך אויף די קראנקהייט. אזוי איז געווען דעמאלס דאס געזעץ. עס זענען אבגעלאפן די 2 טעג אוז איך דריי מיך ארום מיט גרויס שרעק נישט אריין צו פאלן אין די הענד פון די אידישע פאליציי וועלכע האבן פון צייט צו צייט געמאכט אנפאלן אין געטא צו זוכן אומלעגאלע מענטשן וועלכע דרייען זיך ארום אנטלאפענע פון אנדערע געטאס אדער פון לאגערס, אוז ווי איך האב שוין בעמערקט אז ווער עס איז אריין געפאלן אין זייערע הענד אונטער דעם בעפעהל פון שפירא, האט גלייכצייטיג געהאט אויף זיך א טויט אורטייל, מיין לאגע איז זעהר א שווערע, איך ברויך האבן גרויסע נסים, ווי אזוי זיך ארויס צו דרייען פון דער סכנה.

צו די צרה האט זיך מיר צוגעטשעפעט א אנדער צרה. איינמאל, דאס איז געווען שבת אינדערפרי ווען איך וויל אויפשטיין פון בעט פיהל איך א גרויסע שוואכקייט אוז דערצו א הויכן פיבער. לויט מיין חשבון האט דער פיבער געגרייכט ביז 40 גראד, אה! טראכט איך ביי מיר, עס האט מיך געפאקט די זעלבע קראנקהייט וואס די גאנצע משפחה אוז דער יודנראט האט געהאט רעכט וואס זיי האבן מיך געוואלט איזולירן כדי צו קאנטראלירן מיין געזונד צושטאנד, אבער וואס וועט דא זיין מיט מיר? איך האב איבערגעלאזט אין דער היים א חברה קראנקע וועלכע איך מוז

בעדינען און איך בין ארויס געפאהרן אויף 2 טעג צוליב מיין קינד און יעצט אזא פעקל ?... איך בעשליס דאס ערשטע קיינעם נישט צו דערציילן וועגן מיין קרענק, ווייל איינער וועט דערציילן דעם אנדערן און אז מען וועט געוואויר ווערן, וועל איך מוזן דא בלייבן אין שפיטאל צו וועלכע איך קען מיר אבסאלוט נישט ערלויבן, איך האף אז איך וועל זיך קענען בעגיין אן דעם שפיטאל ווייל די קרענק איז נאר 14 טעג דערנאך געהט עס צו בעסער, און עס איז פיהל וויכטיגער מיין ארום דרייען זיך כדי צו קענען בעדינען אלע מיינע קראנקע וועלכע ליגן שוין אין די בעטן, אבער די הויפט דאגה יעצט איז ווי אזוי קום איך אהיים אן א פאסאזשיר שיין ?

איך האב בעפוילן מיט מיינעם א בעקאנטן וואס איז גראדע געפאהרן דעמאלס קיין באכניא, צו מיין ברודער שמעון יעקב וועלכער האט נישט מיטגעמאכט די מאדע פון "טיפוס קראנקהייט" דאס ער זאל מיר זאפארט שיקן א פאסאזשיר שיין.

דאס האט מען געקענט בעקומען אין באכניא ביי א אידן מיטן נאמען גורגול, וועלכער איז געשטאנען אין פארבינדונג מיט פאלאקן פון קראקא, וועלכע האבן געדרוקט פאלשע רייזע בעווילִיגונג ענווי ווי די געסטאפא מיט אלע געהעריגע אונטערשריפטן און זיגלען. ער האט געברענגט די בלאנקעטן פון קראקא און אויסגעשטעלט אויף דעם נאמען וואס האט דאס געקויפט פאר גוטע פרייזן, מיט אזעלכע רייזע שיינען האבן זיך בענוצט הונדערטער אידן און געמאכט דורך דעם גוטע ביזנעס צוליב די מעגליכקייט צו פאהרן וואו זיי האבן געהאט פארבינדונגען צום האנדל און פיהל מאל האט מען זיך גערַאטעוועט דאס לעבן דורך אנטלויפן פון א שטאט וואו מען האט געזעהן סימנים פון א אויסזידלונג. מען האט געקענט מאכן אזעלכע פאלשע ווייל עס זענען געווען פיהל ריכטיגע וואס זיינען ארויס געגעבן דורך די געסטאפא ווען זיי האבן געהאט נויטיג פארשידענע זאכן צו זייער אייגענעם געברויך, דאס האבן געקענט פארזארגן נאר אידן ווייל פאר פאלאקן האט מען זיך נישט געטרויט צו פארקויפן טאמער וועלן זיי מסר׳ן די אידן וואס האבן די פראדוקטן.

עס איז מיר געווען תמיד איין וואונדער פארוואס די אידישע מוסרים האבן נישט געמסרט די זאך פאר די געסטאפא, עס איז מעגליך אז אויך די מוסרים האבן געהאט שלוחים וועלכע זענען ארום געפאהרן אין זייער שליחות מאכן גוטע ביזנעס ממילא האבן זיי דאס געמוזט האלטן אין געהיים, מעהרסטנס טייל פון די רייזעס מיט די פאלשע רייזע בעווילִיגונגען זענען געווארן אויסגענוצט צו דעוויזן מסחרים, עס איז אפט געווען גרויסע דיפערענצן פון איין שטאט צו די אנדערע און די אידן האבן פארדינט פיהל געלד. עס האט זיך אויך געטראפן וואס מען האט פארלוירן פיהל געלד ווייל נישט אלע מאל איז געלונגען די שפעקולאציע, דער מסחר איז געווען מיט דאלארן, ענגלישע פונטן, רוסישע גאלד רענדלאך, עסטרייכישע גאלד שטיקלאך, אויסער דעם אויך מיט סתם גאלד און בריליאנטן, כדי מען זאל נישט פארשטיין דעם שמועס וועגן דעם מסחר ווייל מען ווייסט דאך נישט ווער עס שטייט אונטער די פלייצעס און קען מסר׳ן, האט מען זיך בענוצט מיט פארשידענע נעמען. צ. ב. ש. דאלארס האבן זיך גערופן "לאקשן אדער גרינע". די לאנגע דאלארס האבן זיך גערופן לאקשן און די קורצע גרינע, ענגלישע פונטן האבן זיך גערופן "פליסלעך". עסטרייכישע גאלד שטיקלעך האבן זיך גערופן "הארטע". רוסישע גאלדענע רובל האבן זיך גערופן "חזרימלעך" (דאס איז געווען דער ריכטיגסטער נאמען ווייל דאס זענען זיי). דאס אלעס איז געווארן געפיהרט אויף פארשידענע אופנים, דאס מערסטנס טייל האבן זיך בענוצט מיט א געבונקערטע וואליזע אין וועלכן עס איז געווען א דאפלטער באדן, דער אונטערשטער טייל איז געווען געמאכט אין פארעם פון א לעדל וועלכעס מען האט געקענט ארויס רוקן און אריין לייגן אין

די טיילן די אלע שמוגל זאכן, דאן איז געווארן אינווייניג צוגעמאכט מיט נעגעלעך, די זעלבע וועלכע זענען געווען אויך אין אנדערע טיילן פון וואליזע, דאן ארויף געקלעבט א פאפיר פון די זעלבע פארב וואס איז געווען אויסגעקלעבט די גאנצע וואליזע.

אויך דעם סיסטעם שמוגלען האבן די מוסרים נישט אויסגעליפערט פאר די געסטפא. ווארשיינליך האבן זיי אליין אדער זייערע שלוחים זיך בענוצט מיט דעם שמוגל. עס האט פאסירט טייל מאל וואס מען האט צוליב א צופאל געכאפט אידן שמוגלערס אבער דעם סיסטעם קיינמאל נישט. פארשטייט זיך אז עס איז געווען גענוג ריזיקירט אבער מען האט נישט געהאט קיין ברירה, ווייל אלע אידישע פרנסות האבן זיך אויפגעהערט און נאר טריפה׳נע מסחרים האבן געראטעוועט א גרויסן טייל אידן וואס האבן געהאט פרנסה דורך אזעלכע סארט געשעפטן.

אויך איך און מיינע 2 ברידער שמעון יעקב און יוסל האבן זיך בעפאסט מיט אזא מסחר נישט האבנדיג קיין אנדער ברירה. מען האט געמוזט האבן פרנסה. ווי לאנג עס איז געווען מעגליך אויף א אנדער אופן האב איך זיך נישט גענומען צו דעם געפערליכן מסחר. אנפאנג ביי מיין אנקומען קיין באכניא האב איך מיך בעפאסט מיט פאבריצירן פארשידענע זיסווארג וועלכעס מיין קוזין פון באכניא אלי׳ קלאפהאלץ האט מיך אויסגעלערנט, אבער וען דאס האט זיך געענדיגט האב איך זיך געמוזט נעמען צו אט די געפערליכע פרנסה. איך בין יעדן טאג געפאהרן קיין טארנא וועלכע איז געווען בעקאנט אלס א זהר געפערליכע געסטאפא ערגער ווי אין אלע אנדערע שטעט. אויסער דעם איז ביי די באן סטאציע געשטאנען יעדן טאג א פוילישער פאליציי און גלייך ביים צוג אנקומען האט ער אלע אידן געשטעלט אין א זייט, זיי איריין געפיהרט צו זיך אין צימער וועלכעס ער האט געהאט אויף די באן סטאציע און אדורך געפיהרט ביי יעדן איינעם א שטרענגע רעוויזיע. דאס ערשטע, צו די רייזע בעוויליגונג איז אין ארדנונג, ער האט אפילו נישט געקענט פיהל וויסן ווייל די פאלשע האבן אויסגעזהן געוני ווי די ריכטיגע. נאר צו עס איז נישט געשטראכן און געמעקט, ווייל ווען דער דאטום איז אבגעלאפן און עס איז געווען זהר טייער צו קויפן א אנדערע האט מען געמאכט שפעקולאציעס דורך פעלשן דעם פאלשן דאקומענט, דאן האט ער קאנטראלירט די זאכן וואס מען האט געהאט. ווי געווענליך האבן פיהל געשווארצט פארשידענע סחורות, אז עפעס איז נישט געווען אין ארדנונג האט ער בעשטראפט מיט גרויסע געלד. עס זענען געווען טאקע פיהל מענטשן וואס האבן נישט געוואלט פאהרן קיין טארנא צוליב דעם מחבל. ווען מען האט איהם דערזהן איז געווען גלייך ווי מען זהט א טייוול.

מיין ברודער יוסל האט געטראכט ווי אזוי איהם איבער צו קויפן. ווען ער איז געבליבן אליין מיט אים אין זיין צימער, פרעגט ער איהם, וואס פאר א מתנה ער קען איהם קויפן כדי איהם צו בעפרידיגן. — יא ! — זאגט ער — ער נויטיגט זיך אין א פאר אפיצירישע שטיוול, דאס איז געווען פאר איהם אוממעגליך צו בעקומען, ערשטנס איז לעדער געווען זהר מאנגל, צווייטנס איז עס געווען זהר טייער אפילו ווען מען האט עס יא בעקומען, ווייל די דייטשן האבן אלעס ארויס געשלעפט פון פוילן, יוסל האט איהם פארזארגט א שיינע פאר אפיצירישע שטיוול לויט זיין געשמאק. ביים ברענגען די מתנה, פרעגט ער איהם וועמען זאל ער בעפרייען פון די שטרענגע קאנטראל. יוסל האט איהם אנגעגעבן מיך און נאך איינעם פון די משפחה, פון דעמאלס האבן מיר טאקע געהאט מנוחה פון איהם, ער האט אונז אריין געפיהרט און איבערהויפט נישט קאנטראלירט.

נאך א זאך איז געווען זהר שווער אין טארנא וואס די געסטאפא איז געווען ערגער וואו ערגעץ אנדערש, אז מען איז אריין געפאלן אין זייערע הענד איז געווען אוממעגליך ארויס צו קומען לעבעדיג. נישט איינמאל בין איך געווארן אפגעשטעלט פון די דייטשן אין מיטן גאס און זיי

האבן מיר געהייסן עפענען די וואליזע וועלכע איז געווען פוהל געפאקט מיט בלויז גוטע זאכן, אבער אזוי ווי זיי האבן דאך נישט געוואוסט דעם סוד פון די געבונקערטע וואליזע איז אלעס גוט געווען. דארט אין וואליזע איז געווען א ביסל עסן, א האנדטוך, א שטיקל זייף און אזעלכע מינדער וויכטיגע זאכן. מיט דעם האט מען זיי פארטושט כדי נישט אריין צו טראכטן אז דא איז עפעס בעהאלטן א סוד. עס איז נישט געווען בעטעמט אזא סארט מסחר אבער ווי איך האב שוין בעמערקט איז נישט געווען כמעט קיין אנדערער אופן פון פרנסה.

איך בין געזעסן זעהר אומגעדולדיג צוליב די גרויסע סכנה וואס האט מיר געדראהט. ענדליך נאך 2 טעג איז מיין ברודער שמעון יעקב אנגעקומען און געברענגט א רייזע בעווילִיגונג מיט וועלכן איך בין גלייך אהיים געפאהרן. אויף דעם וועג פון צוג האב איך דאס ערשטע אבגעטראטן אין שפיטאל זעהן וואס מיינע קראנקע מאכן. זייער צושטאנד איז געווען פיהל בעסער. זיי זענען שוין ארויס פון געפאהר אבער זיי זענען געווען אבגעשוואכט. נאך עטליכע טעג וועלן זיי שוין קענען פארלאזן דאס שפיטאל און אין דער היים וועלן זיי צוריק קומען צו די כחות. דאגעגן מיין געזונט צושטאנד איז נישט געווען ווי אמבעסטן. דער פיבער איז געגוג הויך. אבער איך האב נישט יעצט קיין צייט קראנק צו זיין ווייל עס ליגט אויף מיר א זעהר גרויסע אויפגאבע, וועלכעס איך האב אויף מיר געגומען, צו פאהרן שאפן געלד פאר דעם בעלזער רבינס הצלה וועלכעס האט פארלאנגט א זעהר גרויסע סומע.

לויטן חשבון האט מיין רייזע געברויכט דויערן 2 וואכן, ווייל דער פאסאזשיר שיין האט מעהר נישט געהאט די גילטיגקייט, ווייל געוועלניך האבן די געסטאפא נישט ארויסגעגעבן אזעלכע רייזע בעווילִיגונגען פון איין יאהר אויפן אנדערן און אזוי ווי יעצט איז שוין געווען נישט מעהר ווי 2 וואכן ביז ענדע יאהר האט מען אויך די פאלשע נישט געקענט מאכן מעהר גילטיג. איך האב געהאט א חשבון אז איך וועל אויסהאלטן די 2 וואכן ארום פאהרנדיג מיט דעם פיבער וווייל געווענליך האט דער פיבער געהאלטן נישט מעהר ווי 14 טעג. נאך דעם איז דער פיבער פיהל קלענער געווארן. אזוי איז טאקע געווען. איך האב אויסגעפיהרט מיין אויפגאבע לויטן פלאן. א קורצע צייט שפעטער זענען אלע קראנקע געזונד געווארן מיט מיר צוזאמען.

אויסער די שווערִיקייטן און סכנה וואס עס איז געווען דאס פאהרן אויף א פאלשן פאסאזשיר שיין האט זיך אויך געמאכט אפט מאל פערשידענע קאמפליקאציעס וועלכע האבן פעראורזאכט גרויסע סכנות, איינמאל האב איך געהאט אזא מין בעגעגעניש. וועז איך בין אנגעקומען אויפן באנהאף אין די שטאט טארנא כדי צו פאהרן קיין באכניא, עס האבן געווארט אויפן פעראן הונדערטער ערלים צו פאהרן מיט דעם צוג, ווייל צו אונזערע צרות זענען זיי געווארן גרויסע סוחרים, ווייל די אידן האבן זיך דאך נישט געקענט בעווענגן פון איין ארט צום אנדערן, האבן זיי אנגעהויבן צו פיהרן גרויסע געשעפטן און זיי האבן טאקע געהאט א גוטע קאניוקטור און פארדינט שטיקער גאלד, יעצט איז גראדע אנגעקומען א שנעלצוג פאר וועלכן מיר האבן געמוזט האבן ספעציעל צוגעשריבן אויף דעם פאסאזשיר שיין א ערלויבעניש. דאס איז געווען א אות דע (א לאטיין בוכשטאב). וויסנדיג אז דער צוג שטייט נישט מעהר ווי 1 מינוט אויף די סטאציאן, איז מיר געלונגען מיט א שנעלקייט זיך אדורך צו שטופן די אלע ערלים און ארויף געשפרונגען אויפן צוג. א גאנץ קליינעם עולם פון די ערלים איז געלונגען אויפצושטייגן און כמעט אלע זענען געבליבן אויפן פעראן. די צעגער זענען געווען פוהל געפאקט, אזוי אז עס איז מיר אויסגעקומען צו שטיין אין קאריאדר פון צוג נעבן די טיהר. אין מיטן פאהרן קומט אריין א דייטשער באן קאנטראלער, דערזעהענדיג מיך האט ער גארנישט געפרעגט קיין באהן קארט, אויך נישט קיין בעשיניגונג צום

פאהרן, נאר צולאזט זיך מיט זיין רציחה׳דיגע שטימע און שרייט אויס צו מיר: ״די פאלן זינד אם סטאציאן געבליבן אונד דו יודע ביזט איינגעשטיגן!״ זאגנדיג די ווערטער עפנט ער אויף די טיהר פון וואגאן מיט א געשריי: ״הערויס!״ ״הערויס!״ ער ווערט גארנישט פארטיג שרייענדיג. אה! טראכט איך ביי מיר, מיין לעבן איז יעצט אין א גרויסע סכנה, כ׳האב טאקע מורא געהאט אז ער וועט מיך אנכאפן און ארויס ווארפן פון דעם שנעל פליהענדיגן צוג מיט די הילף פון די פאלאקן וועלכע זענען נישט קיין קלענערע רשעים פון איהם, איך ענטפער איהם גאר נישט און ריהר מיך אויך נישט פון ארט. וואס עס וועט זיין זאל זיין אבער מיט מיין ווילן פליה איך נישט ארויס... אבער זאך האב איך ביי מיר בעשלאסן אז ווער עס וועט מיך אנכאפן צום ארויס ווארפן, דעם וועל איך מיטשלעפן, אפשר וועט ער זיין מיין כפרה. איך טראכט מיינס און ער שרייט זיינס: ״הערויס״ ״הערויס״. ענדליך האט ער אנגענומען א שטומעניש און אוועק א אויפגערעגטער זאגנדיג די ווערטער: ״ביי נעקסטע סטאציאן אויסשטייגן!״. איך בין במילא נישט געפאהרן ווייטער.

איינמאל ווען איך בין ארויס געקומען אין טארנא צום צוג וועלכער האט געברויכט אוועק פאהרן 7 פארנאכט קיין באכניא, דערווייס איך מיר אז דער צוג האט א פארשפעטיגונג און מען ווייס נישט מיט וויפל שעה, יעצט איז דאך קריגסצייט און עס קען אויסקומען צו ווארטן זעהר לאנג, עס איז נישטא קיין ברירה, מען מוז ווארטן. עס פלעגט אפט פארקומען וואס די צעגער גייען נישט רעגלמעסיג, קומט מיר אויס צו שטיין אין קאריידאר פון באנהאף און ווארטן, ווייל אין ווארט זאל האבן אידן נישט געטארט אריין געהן. עס איז געווען א גרויסע אויפשריפט ביים איינגאנג ״פיר יודען איזט איינטריט פערבאטן״. זעהענדיג אבער אז אין קאריידאר איז א סכנה צו שטיין ווייל די מזיקים דרייען זיך כסדר אריין און ארויס, טייל פאהרן אוועק און טיילן קומען צו פאהרן, און ווי בעקאנט איז אין טארנא געווען זעהר גרויסע רשעים מעהר ווי ערגעץ אנדערש, און איך קען לייכט אריין פאלן אין זייערע רוצחישע הענד, האב איך בעשלאסן אז עס איז בעסער אריין צו געהן אין ווארט זאל, דארט האב איך געטראפן א פוהל געפאקטן זאל מיט פאלאקן סוחרים, האב איך מיך אוועקגעזעצט אין א ווינקל מיט די האפנונג אז עס וועט אדורך געהן בשלום און קיינער וועט מיך נישט אנקלאגן וועגן די גרויסע עבירה וואס איך מאך יעצט, די רשעים האבן געמאכט פון יעדע קליינע זאך די גרעסטע און נאך מעהר האב איך מורא געמאט פאר די פאלאקן זיי זאלן מיך נישט פארמסרן, עס האט מיך ממש קיינער נישט געזעהן.

עס איז אריבער געלאפן די גאנצע נאכט און מען זעהט נישט און הערט נישט פון קיין צוג. איך לאז מיך ארויסגעהן אויפן פעראן צום סטאציאנס שעף, לאזן אונטער שרייבן די קארט כדי זי זאל האבן די גילטיקייט, ווייל לויטן געזעץ איז די רייזע קארט געווען גילטיג נאר אין זעלבן טאג, איך האב איהם געגעבן א מטבע אין האנד אריין, איך דערזעה יעצט אז עס קומט אן א לאסטצוג. פרעג איך איהם, צו ער פאהרט אין די ריכטונג פון באכניא, — יא — ענטפערט ער. דער צוג האט זיך נישט אבגעשטעלט אויפן סטאציאן, נאר געפאהרן לאנגזאם ווי געווענליך פאהרן אלע צעגער לאנגזאם ביים סטאציאן, איך שטייג אריף אין איינעם פון די וואגאנען, אבער תיכף ווען איך בין נאר אריף די טרעפלעך פון וואגאן, דערזעה איך פלוצלונג ווי עס קומט ארויס פון דעם קליינעם שטיבעלע ווועלכעס שטעהט אין דער הויך פון די לאסט וואגאנען א דייטשער סאלדאט ווועלכער האט גלייך בעמערקט אז איך בין א איד צוליב דעם מגן דוד אבצייכנונג, שרייט ער צו מיר: ״הערונטער!״ ״הערונטער!״ איך מאך מיך גאר נישט וויסן און פאהר ווייטער, רעכענענדיג אז ער ווועט מיך אבלאזן און נישט פערלאנגען איך זאל אראפשפרינגען אין מיטן פאהרן. אבער געה זוך רחמנות ביי א היטלעריסט, ער שרייט נאכאמאל און נאכאמאל און ווערט שטארק אויפגערעגט,

איך האב מורא בעקומען פאר זיין רעוואלווער וועלכן ער קען געבן נאר איין ציה ביים צינגל. ווי איך זעה איז ער שוין אזוי אויפגערעגט, איך האב נישט קיין ברירה און טראצדעם וואס דער צוג איז שוין יעצט שנעלער געפאהרן ווייל ער איז שוין ארויס פון סטאציאן האב איך דאך געמוזט אראפשפרינגען אויב איך וויל מיך נישט אריין לאזן אין א סכנה, עס איז מיר געלונגען דאס שפרינגען.

איינמאל פאהרנדיג פון טארנא קיין באכניא און די צעגער זענען געווען פוהל געפאקט פון די ערלים סוחרים און ארבייטער וועלכע פאהרן פארנאכט צוריק פון זייער ארבייט, נישט האבנדיג קיין ברירה האב איך געמוזט אויפשטייגן אויף די שטיגן פון צוג און אזוי פאהרן, אויף די טרעפ זענען געשטאנען פיהל פון די רשעים פאלאקן און אפילו יעצט אין די קריגסצייט האבן זיי גאר נישט נאכגעלאזט פון זייער רשעות טראצדעם וואס זיי האבן פארלוירן זייער פאטערלאנד, האבן זיי גענומען מיך זידלען מיט פערשידענע אנטיסעמיטישע שטעך ווערטער, דאס אלעס האט מיך גאר נישט געארט, נאר דאס וואס זיי רעדן יעצט צווישן זיך אז וועז דער צוג וועט ארויף קומען אויף די בריק וועלן זיי מיך אריין ווארפן אין וואסער, לויט ווי איך האב זיי געקענט זענען זיי מסוגל טאקע אזעלכעס צו טהון און איך האב טאקע זעהר מורא געהאט זיי זאלן דאס נישט טהון. מיין פחד איז געווען זעהר גרויס, ענדליך פאהרט שוין דער צוג אויף די בריק און ווי געווענליך שאקלט זיך די בריק פון אזא שוועך לאסט, אט אזוי שאקלט זיך מיין הארץ פאר שרעק, איינער שרייט שוין צום אנדערן: נו! אריין מיט איהם ... איך שטעה מיט א צעבראכן הארץ. איך טהו טאקע א קורצע תפלה צום אויבערשטן, ער זאל מיך מציל זיין פון די מערדערס, השי״ת האט מיר טאקע געהאלפן און זיי האבן נישט געהאט קיין שליטה אויף מיר, זיי האבן זיך געשטילט זייער רוצחישן כעס מיט בעווארפן מיך מיט לויזע אייער פון קאפ ביז די פיס, זייער שמחה איז געווען זעהר גרויס זעהענדיג ווי עס רינט פון מיר אין אלע זייטן, זיי זענען געווען לוסטיג און אויך איך וואס איך בין געבליבן לעבן, אנקומענדיג קיין באכניא האבן אלע מענטשן מיך אבסערווירט נישט וויסנדיג וואס אזוינס האט מיט מיר פאסירט, אבי די אייער זענען געווען א אויסלייזער פאר דעם וואסער...

אין טארנא קומט צו מיר א בעקאנטער און בעט מיך איך זאל פאר איהם מיטנעמען א קליין פעקעלע וועש, פארוואס נישט, אזא קליינע טובה. פארנדיג אין צוג קומט ארויף א דייטשע קאנטראל כדי צו קאנטראלירן אלע פעקלאך וואס די פאהרערס האבן געפיהרט פון גרויס ביז קליין, ער דערזעהט מיין פעקל פרעגט ער וואס ליגט דערין, ענטפער איך איהם גלייך, עס ליגט דארט וועש. אבער די תשובה איז פאר איהם נישט גענוג. ער מוז זיך זעלבסט איבערצייגן און הייסט טאקע עפענען דאס פעקל. ער האט נישט קיין צייט און געדולד צו ווארטן ביז איך וועל עס אויפבינדן נאר ער נעמט א מעסער, שניידט עס אויף און עפנט אויף כדי צו זעהן וואס אין מיטן טהוט זיך, עס איז מיר געווארן ממש טונקל פאר די אויגן זעהענדיג אז אינווייניג ליגט א גאנצער פאק בריף. פארשטייט זיך אז אין די בריף איז געווען געשריבן בלויז שווארצע געשעפטן און דאס איז טאקע געווען די כוונה פון שיקן די וועש, כדי דארט אריין לייגן די שווארצע בריף. אה, טראכט איך ביי מיר — יעצט ברויך איך האבן גרויסע נסים ארויס צו געהן פריי פון דעם רשע׳ס הענד, ווייל ער האט מיך גלייך מתרה געווען, אז אויב איך זאג ליגן וועט ער מיך שיסן, השי״ת האט געהאלפן און ער האט געהייסן צוריק אינפאקן דאס פעקל וועש... עס האט אויסגעזעהן ווי ער איז געווען געצליך בלינד, געה טוה נישט קיין טובה...

פאר די אידישע רייזענדער זענען געמאכט געווארן גרויסע שווערigkeiten. זיי האבן געמוזט יעדן טאג האבן א ענטלויזונגס שיין, צו דעם צווועק האט מען געמוזט געהן צו א דאקטאר, לאזן זיך

אונטערזוכן, הויפטזעכליך די קליידער, צו זיי זענען זויבער. אן אזא בעשיניגונג האט מען נישט געטארט פארקויפן קיין באן קארטן. אין באכניא איז געווען צו דעם בערעכטיגט דר. לאמענסדארף, א איד. ער איז קיינמאל נישט געווען קיין גרויסער דאקטאר אבער דאס האט ער גוט געקענט אונטערזוכן. אין פאל וועז ער האט עפעס געטראפן האט ער נישט געוואלט ארויס געבן קיין בעשיניגונג, אבער אז מען האט איהם איריין געשטופט עטליכע זלאטיס, איז אלעס געווארן ריין און זויבער... דאגעגן אין די שטאט טארנא איז דער ענין נישט געלעגן אין די הענד פון א אידישן דאקטאר נאר אין די הענד פון א שטאטסאמט, דארט האט יעדער פאהרער געמוזט געהן בעצאהלן עטליכע זלאטיס וויפל דער פרייז איז דעמאלס געווען טאקסירט און גלייך ארויס בעקומען אזא ענטלויזונגס שיין אן וועלכע בעהאנדלונג. דער ענטלויזונגס שיין לויט זייער בעגריף איז געווען כדי אידן זאלן נישט פארשלעפן די מכה פון כנים צווישן די נישט אידישע בעפעלקערונג וועלכע קומען אין קאנטאקט מיט די דייטשן און דאס קען ברענגען פערשידענע קרענק.

אין די צעגער פלעגן אפט מאל פאהרן שנארעווואטע ערלים וועלכע האבן געזונגען זעהר אנטיסעמיטישע לידער ווי צ. ב. ש. "בי זשייגא בי בא אן יעסט טוואי וורדג" (שלאג דעם יוד שלאג, וויל ער איז דיין שונא) און נאך אנדערע אזעלכע לידער, איך האב מיך דערזעהן צווישן צעהנדליגער ערלים וועלכע האבן געגלאצט זייערע אויגן אויף מיר וואס איך זאג דערצו אדער רעאגיר עפעס אויף דעם. איך האב מיך געמאכט גלייך ווי איך הער נישט, נאר אין זינען געהאט הלואי זאל זיך זיי נישט פארשמעקן מיך מכבד צו זיין מיט עטליכע קלעפ וועלכעס וואלט אויך געווען פארפאלן, די זינגערס האבן פשוט געמאכט א פרנסה פון דעם זינגען, יעדער האט זיי געגעבן עטליכע גראשן.

ווינטער תש"ב מב. ארבייטן פאר'ן דייטשן רעזשים דער אויסוועג צום לעבן — מיין פרנסה
דורך א פאלשן פאסאזשיר־שיין

אין יענע צייט איז געווען א שטארקע שטימונג וועגן אידן ארבייטס איינזאץ. אין ארבייט האבן אידן אין פוילן גאר נישט וואס צו זוכן, דער וואס וועט ארבייטן וועט בעקומען צו עסן און בלייבן לעבן, ווער נישט... עס האט זיך טאקע צוליב דעם אנגעפאנגען צו גרינדן איבעראל פארשידענע ארבייטס־ווערק־שטעלן וועלכע האבן בעשעפטיגט די אידן מיט ארבייט פאר דעם דייטשן רעזשים, אויך אין באכניא האט זיך געעפנט א בוי־דינסט אונטער די לייטונג פון שלמה (סאלא) גרייווער וועלכער איז געווען א גרויסער חשוב ביי די דייטשע בעהערדע אין קראקא און האט זייער נושא חן געווען ביי זיי, און צוליב דעם איז איהם געלונגען איינצוארדענען די בוי־דינסט אויף דעם בעסטן אופן, דארטן האבן געקענט זיין בעשעפטיגט בערך 2.000 ארבייטער, מענער פרויען און דערוואקסענע קינדער, עס האט זיך אנגעהויבן די רעגיסטראציע צו די ארבייט, פארשטייט זיך דאס יעדער איינער האט געוואלט זיין בעשעפטיגט כדי צו קענען בלייבן לעבן... עס איז אבער נישט געווען פון די לייכטע זאכן דארטן צו באקומען א פלאץ צו ארבייטן, וויל באכניא האט דעמאלס געציילט בערך 7.000 נפשות און צו די ארבייט האט מען געקענט בעשעפטיגן נאר 2.000 מענטשן, דעריבער האבן נאר געקענט אריין קומען די מענטשן וועלכע האבן זיך געלאזט קאסטן גרויסע געלדער אדער מיט פראטעקציע אין דעם ארבייטס גן־עדן , געמאלדן האט זיך

יעדער איינער, אויך מיר האבן זיך געמאלדן צו די לעבנס־אקציע... אבער אומזיסט אונזער מעלדן ווייל מען מיינט נישט אזעלכע ווי מיר זענען, קיין גרויס מסירת נפש האב איך נישט געהאט דערפאר, זיך צו לאזן קאסטן גרויסע געלדער אדער אפילו אויסניצן פראטעקציע, ווייל איך האב נישט געגלייבט אין היטלער׳ס הבטחות, אלזא וועז מען לאזט אונז נישט ארבייטן מוזן מיר טראכטן עפעס אנדערש צו טהון.

וועז איך בין נאר געזונד געווארן,איז אין יענע צייט געווען שווער אין באכניא צו געפינען פרנסה, מוז מען אלזא זוכן אנדערע מעגליכקייטן,האב איך ארויס געגומען א פאלשן פאסאזשיר־שיין. דאס האב איך באקומען אין באכניא פאר עטליכע הונדערט זלאטעס. די גילטיקייט דערפון איז געווען בערך 2 חדשים. 10 פראצענט פון אזעלכע פאסאזשיר־שיינען זענען געווען רעכטע און 90 פראצענט פאלשע אבער אלעס איז גוט געווען, די דייטשע פאליציי ביים קאנטראלירן האבן זייער שטארק רעספעקטירט אט די רייזע ערלויבענישן, ס׳טייטש מען פאהרט דאך איינקויפן סחורה פאר די דייטשע בעהערדע... (אזוי האבן געלויטעט די אלע שיינען וואס זענען ארויס געגעבן געווארן דורך די בעהערדע, איינקויפן שמאטעס, האר, און נאך אנדערע פארשידענע רוי מאטעריאלן. זיי האבן געווואוסט אז אידן וועלן אויסגעפינען פון אונטער דער ערד און זיי ברענגען, מען האט זיי טאקע אפט געמוזט ליפערן פארשידענע סחורות, און אמאל געקויפט פאר טייערע פרייזן, אבער אלעס איז געווען כדאי).די אידישע פרנסות פון די פאהרער איז בעשטאנען מערסטנס טייל פון וואלוטן מסחר, וועלכעס איז געווען זייער א גוטער געשעפט צו זיין גוטע קאניוקטארן צו פיהרן פון איין ארט צום אנדערן.

איך האב מיך אויך געגומען צו דעם וואלוטן מסחר. יעדן טאג בין איך געפאהרן קיין טארנא אין דעם אנגעלעגנהייט. דער פלאץ איז גראדע געווען איינס פון די שוועירסטע ערטער. עס זענען דארט געווען די געסטאפא זייער שלעכטע ערגער ווי אין אנדערע שטעדט, תמיד האבן זיי געזוכט אידיש בלוט אפילו אין די רוהיגע צייטן, יעדן טאג זענען דארטן פארגעקומען אידישע קרבנות. איך האב מיר אפט מאל צוזאמענגעטראפן מיט די חברה לייט וועלכע האבן מיר רעווועדירט, יעדעס מאל האב איך געמיינט אז אט בין איך שוין א פארטיגער, אבער השי״ת האט געהאלפן און איך בין ניצול געווארן פון זייערע הענד. אויסער די כוונה פון צו שאפן פרנסה מיט אט דעם שיין, האב איך געהאט נאך א אנדער כוונה, איך האב גערעכנט אז עס וועט קומען א צייט וועז עס וועט זיין א אויסזידלונגס אקציע אין באכניא, וועט מען זיך קענען ראטעווען נאר דורך אנטלויפן, האב איך צוגעשריבן אויך מיין פרוי אויך דעם בעשיניגונג, (דער פלאן איז מיר נישט געלונגען אזוי ווי עס ווערט וויטער געבריינגט, אבער א מענטש איז מחוייב צו טהון וואס ער קען.און פארשטייט אז עס איז וויכטיג). וועז נישט דאס וואלט איך נישט אנגענומען די מסוכנ׳דיגע פרנסה, ווייל השי״ת קען העלפן אויך אין באכניא. צוליב אט די פרנסה בין איך שיעור נישט אריינגעפאלן אין א אויסזידלונגס־אקציע אזוי ווי עס ווערט געברענגט אין קומענדיגן קאפיטל.

ווינטער תש״ב מג. די טעטיקייט פון די יודן־פארניכטונגס־אקציע אין 65 שטעדט — מיין באגעגעניש מיט דעם דייטשן פאליציי ״בעק״ — איך ווער ארעסטירט — מיין לעבן אין א סכנה — די צוואה — איך ווער ניצול מיט גרויסע ניסים

איינמאל וועז איך שטיי אויף גאנץ פריה אזוי ווי יעדן טאג, גיי איך ארויס צום צוג וועלכער איז געגאנגען קיין טארנא. וועז איך קום אויפן פעראן דערוויס איך מיך אז דער צוג איז שוין אוועקגעפארן, דאס איז געווען דאס ערשטע מאל זינט מיין פארן אז איך זאל שפעטיגן דעם צוג, איך האב געהאט עגמת נפש, אבער איך קען מיר גאר נישט העלפן, עס איז פארפאלן. איך גיי צוריק אין בית המדרש אריין דאוונען, אויפן וועג באגעגן איך שטיין אין גאס פארשידענע גרופעס מענטשן וועלכע שטייען און שמועסן, זייערע געזיכטער זענען זייער טרויעריג, איך גיי צו און פרעג וואס איז עפעס אזוינס? וואס האט היינט פאסירט אין שטעדטל וואס דער עולם איז אזוי טרויעריג? — ס׳טייטש, — ענטפערן זיי — האסט נישט געהערט? די אידן פארניכטונגס גרופע וועלכע האבן זיך נישט לאנג געגרינדעט האבן שוין אנגעהויבן זייער טעטיקייט אויף א גרויסן פארמאט, ארום די אלע שטעט און שטעטלאך האבן זיי געמאכט גרויסע פאגראמען. זיי געהען איבעראל פון שטוב צו שטוב און מארדן יעדן איד וואס זיי טרעפן, יעדע מינוט קומט א ידיעה פון אנדערע ערטער, אין 65 שטעט קומט פאר אט די אויסראטונגס־אקציע, אלע אידן פון דא זענען שטארק באזארגט, ערשטנס וועגן די הריגות וועלכע האבן געטראפן אונזערע ברידער. צווייטנס, וואס וועט זיין דא אין דעם שטעטל? אונזער לעבן איז יעצט אויך אין די זעלבע סכנה, וועלן זיי דען אונז אדורך לאזן?

יעצט האב איך געזעהן די גרויסע נסים וואס איך האב געהאט צוליב דעם פארשפעטיגן דעם צוג, ווייל די הויפט אקציע איז טאקע פארגעקומען אויף די גאנצע שטרעקע וואו איך האב געזאלט פארן, מען האט פון די צעגער אראפגענומען אלע אידישע פאהרער, אויך פון די באן סטאציעס האבן זיי צוזאמען גענומען אלע אידן און זיי אויף א ברוטאלישן אופן געהרגעט, וועז עס איז באשערט ניצול צו ווערן איז דא א סאך וועגן וואס דער אויבערשטער העלפט דורך זיי, דער מענטש ווייסט אפילו נישט ווי אזוי, דא אין שטעטל איז פארלויפיג שטיל, וואס דער טאג וועט בריינגען ווייסט נאך קיינער נישט, מען האפט אז עס וועט גוט זיין, און מיר וועלן דאך ניצול ווערן פון די מערדערס הענט. איך קום אהיים, יעדער פון אונז שטייט אין א אנדער ווינקל פארקלערט, פארצווייפלט, פארדאגה׳ט, גלייך ווי זיי וואלטן געווואוסט אז עס שטייט אונז פאר עפעס א אומגליק...

נאכן אנבייסן גיי איך ארויס אין גאס הערן וואס עס טהוט זיך, אבער וועך איך קום נאר ארויס פון טויער קומט מיר אקעגן א יונגער שגץ בערך 20 יאר אלט, געקליידט אין ציווil, וועז מיר טרעפן זיך נענטער, כאפט ער מיך ביי דעם האנד, ״קאם מיט מיר״ — שרייט ער מיט א גרויסע רציחה, איך ווער זייער דערשראקן, וואס קען דאס בעדייטן? ווער איז דער פארשוין? דער שלעכטער פאניק וועגן די געשעהענישן אין אנדערע ערטער האט געווירקט אויף יעדן איינעם אז פאר די מינדעסטע זאך האט מען זיך שטארק דערשראקן. ער פיהרט מיר צוריק אריין אין טויער פון וואו איך בין ארויס געקומען, כאפט ארויס פון זיין טאש דעם רעוואלווער און שטעלט איהם צו מיין קאפ: ״זאג די ווארהייט״, ״וא איזט דער בורשט וואס איזט יעצט אריין געלאפן אין דיזן הויז אונד דו האסט אים געצייגט וואוהין ער זאל לויפן״ (אמת וועז איך בין ארויס פון טויער האבן איך באמערקט דאס א אינגל פון א ערך 12 יאר אלט איז אריין געלאפן אין דעם הויז און איז צוריק ארויס געלאפן פון די אנדערע זייט הויז, ווייל דאס איז געווען א דורכגאנגס הויז פון 2 זייטן) אבער אזוי ווי איך האב גאר נישט געווואוסט וואס די בעדייטונג פון דעם לויפן איז, האב איך איהם געענטפערט די ריכטיקייט, אז איך האב קיין אהנונג נישט וואו ער איז געלאפן און איך קען איהם איבערהויפט נישט. ער פארלאנגט דאן איך זאל איהם זאגן וואו דאס אינגל וואוינט, איך ענטפער

איהם אויך אויף דעם אז איך ווייס נישט, "אבער דו האסט דאך געזעהן וואו ער איז געלאפן" — ניין, — איך האב נישט געזעהן, דעמאלס הויבט ער אן צו ציילן איינס, צוויי און דריי, שלאגט מיר מיט דעם רעוואלווער איבער'ן קאפ און זאגט, אז אויב איך וועל איהם נישט זאגן אלעס וועט ער מיך דא שיסן. ווען ער איז פארטיג געווארן מיט די שלעק, זאגט ער צו מיר "דו ביזט פערהאפטעט". ער פיהרט מיך ארום אין אלע צימערן פון דעם הויז זוכן דאס אינגל אבער פארשטייט זיך אז ער האט איהם נישט געפונען ווייל ער איז תיכף ארויס געלאפן פון די אנדערע זייט, איך האב גאר נישט געוואוסט וואס דא גייט פאר מיט דעם אינגל, אבער די הויפט זאך אז איך בין אין פעקל, איך ווייס נאך נישט מיט וועמען איך האב יעצט די עהרע זיך צו באגעגענען, אבער יעדנפאלס זעה איך אז ער איז נישט סתם קיין שגץ ווי ער זעט אויס.

ער פיהרט מיר איבער די גאסן אויסער דעם געטא און איך ווייס נאך אלץ נישט מיט וועמען איך האב די עהרע דא צו שפאצירן... דער וועג וואו ער פיהרט ציהט אונטער די שטאדט, דעמאלס זענען די בעווייזן שטארקער דאס וואס איך רעכן טאקע... די נערוון זענען ביי מיר זייער געשפאנט, איך האב גערעכנט צו' פרובן איהם איבער קויפן מיט געלד אז ער זאל מיר פריי לאזן, אבער איך האב מורא געהאט איך זאל נישט מיט דעם פארערגערן מיין לאגע אז איך ווייס נישט וועד דאס איז... איך קען מיר שוין מעהר נישט איינהאלטן און פרעג איהם וואו אהין ער פיהרט מיר ? ער ענטפערט דרייסט אויף מיין פראגע: "דו ווירסט שאן גלייך זיך דערווויסן". מיר גייען ווייטער ביז מיר קומען ענדליך אן צו א גרויסע הויז וואו איך בעמערק א טאוול היינגען מיט די אויפשריפט "דייטשע פאליציי". עס איז מיר געווארן א ביסל לייכטער אויפן הארץ, ווייל איך בין געווען זיכער אז ער פיהרט מיר אונטער די שטאט שיסן. יעצט וועלן מיר זעהן וואס ווייטער וועט זיין.

ער פיהרט מיר אריין אין דעם הויז אין א באזונדער צימער און הויבט נאך אמאל אן די מלאכה פון שלאגן בשעת די חקירות ודרישות און בעט אז איך זאל איהם מודה זיין וועגן דעם אינגל, אבער איך זאג ווייטער דאס זעלבע אז איך ווייס פון גאר נישט צו זאגן, ער שלאגט ווייטער מיט גרויס רציחה אן א אויפהער, דאן פיהרט ער מיך אריין אין א אנדער צימער דארטן זיצט דער פאליציי קאמענדאנט, ער דערציילט איהם די גאנצע מעשה אז ער האט נאכגעיאגט א אינגל וועלכער האט געהאנדלט מיט ציגארעטן און איך האב איהם צוגעהאלפן צום אנטלויפן, יעצט הער איך שוין מיינע גרויסע חטאים און דעם אינגל'ס, דער שף נעמט מיר דאן צום פארהער, אבער איך זאג ווייטער דאס זעלבע, דאן זאגט ער צו מיר קוקנדיג אויף זיין האנד זייגערל: "איך גיב דיר 5 מינוטן צייט, בערעכן דיך גוט אונד זאגע די ווארהייט, אונד וואן ניכט זעהסט דו וואס דא ליגט (ווייזנדיג אויף דעם רעוואלווער וואס איז געלעגן אויפן טיש) דאן ווייסטו וואס מיט דיר ווירד פאסירן". דער וועלכער האט מיר געבריינגט אהער האט אויך ביי דעם יעצטיגן פארהער מקיים געווען די מצוה צום דריטן מאל און מיר געשלאגן מכות אכזריות מיטן רעוואלווער, אלזא די 5 מינוטן זענען אריבער, דער שף פרעגט מיך נאך אמאל: "זאגסט די ווארהייט אדער ניכט ?" איך ענטפער איהם קאלטבלוטיג ווייל איך זעה שוין ווי מיין מצב זעהט אויס, "איך האבע איהנען אלעס קלאר געזאגט אונד יעצט קאננען זי מיט מיר מאכן וואס זי ווילן, איך זאגע די גאנצע ווארהייט דאס איך קאננע ניכט דיזן בורשט". דער שף איז דאן אוועק פון מיר צוריק צו זיין שרייב טיש און דער וואס האט מיר געבריינגט איז צו מיר צוגעשפרונגען מיט א אויסער געוועהנליכע רציחה, אנגעפאנגען צו שלאגן און געווארפן מיך פון איין ארט צום אנדערן אזוי ווי אין כף הקלע. בשעת דעם שלאגן האט ער מיר מיינע מלבושים אפילו צוריסן, אבער עס ענדיגט זיך נאך נישט מיט דעם. ער כאפט מיך דאן און שלעפט מיך אראפ אין קעלער אריין, דארטן איז פינסטער חושך. מען זעהט

נישט קיין טאג שיין, ער עפנט אויף א קעמערל און ווארפט מיר דארט אריין. ער גייט ארויס, פארשליסט די טיהר מיט א שלאס און גייט זיך זיין וועג. אה, טראכט איך ביי מיר, דאס איז שוין דאס ריכטיגע... איך האב גאר קיין טעות נישט... עס איז נישט געווען דארטן אפילו וואו אנידערצוזעצן זיך, איך בין פאר גרויס מידקייט פון די אונגעהויערע שלעק וואס איך האב פון איהם באקומען 4 מאל, אנידער געפאלן אויף דעם בארג שטרוי וואס איז געלעגן דארטן, איך בין אויך א ביסל איינגעשלאפן. איך גיב מיר יעצט אב א דין וחשבון אין וואס פאר א צושטאנד איך געפין זיך, עס איז ביטער ווי גאל, איך זעה נישט קיין שיין ליכט, ווער ווייסט אויב איך וועל עס נאך אמאל זעהן?

זיך איך אזוי פארטראכטערהייט. מיטאמאל דערהער איך עפעס מענטשליכע טריט אין קעלער, אט שליסט מען ביי מיין טיהר. די טיהר עפנט זיך, מען רופט מיר ארויס אין קאריידאר, איך דערזעה פאר מיינע אויגן א דייטשן פאליציי מיט א שיינעם מאנדיר. ווען איך קוק זיך גוט איין אין איהם, דערקען איך גלייך אז דאס איז טאקע מיין בעל דבר, דער רעכטער מחבל און מערדער. יעצט זעה איך שוין אז ער איז טאקע נישט קיין פראסטער מענטש, נאר א דייטשער פאליציי, וועלכער האט זיך ערלויבט מיך אזוי ברוטאליש צו שלאגן. ער רופט מיר ארויס און פיהרט מיר ווייטער אין גאס אריין, און פרעגט מיר אויפן וועג: "זאגסט די ווארהייט"? "יעצט וועסטו שאהן זאגען". איך ענטפער איהם שוין גאר נישט, איך בין שוין זייער נייגעריג וואוהין ער פיהרט מיר און וואו מיין וואוינונג וועט יעצט זיין... אבער עס דויערט נישט לאנג און אט זעה איך שוין וואו איך בין. ער פיהרט מיר אין מאגיסטראט הויז, גיט מיר איבער צו די דארטיגע פאליציי צו פארהאפטן מיר אין זייער קרימינאל. זיי האבן מיר זייער נוהג כבוד געווען און מיר איבערגעגעבן א באזונדער צימער נישט מיט אנדערע קרימינאלניקעס, (וואהרשיינליך האבן זיי בעקומען אזא אויפטראג פון דעם רוצח) מען פארשליסט די טהיר. דער דייטשער פאליציי גייט זיך זיין וועג.

איך קוק זיך גוט ארום אין אלע זייטן פון צימער, אויב עס איז דא עפעס א מעגליכקייט צו מאכן פון דא פליטה, אבער זיי האבן אויך געראטן אויף אזעלכע פויגל און גאנץ גוט באווארנט פון אלע זייטן. דאס קלייניע פענסטערל ווועלכעס ברענגט אריין א ביסל ליכט אין דעם צימער, איז אויך שטארק פארקראטעווועט מיט אייזערנע קראטעס. נישטא קיין אויסוועג צו טראכטן פון אזעלכע זאכן, איך בין אלזא גוט אין פעקל. הונגעריג, דארשטיג, מיד פון די שלעק. אבער דאס אלעס איז גאר נישט געגן דעם מצב אין וועלכן איך געפין זיך, עס ליגט פאר מיר א שווערער אורטייל, מיט אט די געדאנקען בין איך פארנומען יעצט זייער שטארק, איך דריי מיך ארויף און אראפ צוקאכט, איך פאנג אן צו זינגען די ראש השנה׳דיגע און יום כיפור׳דיגע שטיקלאך מיט די התלהבות׳דיגע נגונים. איך גיב מיר אפ א דין וחשבון.

די שעה׳ן רוקן זיך, עס ווערט וואס אמאל שפעטער, דער טאג איז פארביי. די נאכט רוקט צו, מען זעהט נישט און מען הערט נישט קיינעם עס זאל ווער אריינברייגען א כזית עסן אדער מען זאל מיר זאגן עפעס א טרייסט וואוארט, אויב איך וועל נאך אמאל זעהן די וועלט פאר מיינע אויגן. מערסטנס האט מיר געווואונדערט אויף מיין ברודער יוסף, וועלכער האט געהאט א פאסאזשיר־שיין און האט געקענט מיט דעם קומען צו מיר. עס איז אבער אומזיסט מיין ארויס קוקן אויף אים, וואס קען דאס בעדייטן? איבערהויפט האב איך געווואוסט און דאס איז געווען באקאנט אז ארויסנעמען איימיצן פון די הענד פון די דייטשע פאליציי איז געווען איינס פון די קלענסטע זאכן, ווייל עס האבן א סאך מענטשן געהאט צוטריט צו זיי. עס האט קיינמאל קיין איד נישט איבערגענעכטיגט ביי זיי. און טאמער יא? איז ער שוין דארט געבליבן אויף אייביג... הער

גרייוור, דער שאפער פון די בוי־דינסט האט געהאט גרויס פראטעקציע ביי זיי, און יעצט צו מיין מזל איז אלעס איינגעשלאפן, לויט ווי עס זעהט אויס בלייב איך שוין דא נעכטיגן... אבער דאך בין איך זיך מחזק. עס איז נאך געוג צייט, השי״ת קען נאך העלפן, איך מאך מיר דעם סימן, אויב ביז 9 אוהר וועט מען מיר נישט ארויס נעמען פון דא דעמאלס איז די מעשה פארטיג... דער שטאדט זייגער וועלכער איז געווען אין דעם הויז איינגעבויט אין וואנט אויפן דאך האט יעדע שעה געקלונגען, איך האב מיר גוט צוגעהערט דאס קלינגען און ספעציעל אויפגעפאסט וויפל עס ציילט, א שעה נאך א שעה און עס קלאפט ענדליך שוין די ניינטע שעה, אה רבונו של עולם, טראכט איך ביי מיר, יעצט איז שוין געציילטע מינוטן... איך זעץ מיר אוועק אין א זייט אויף דעם הארטן ברעט וועלכעס איז געשטאנען אנגעגרייט אלס געלעגער פאר די ארעסטאנטן, נעם מיר א בויגן שרייב פאפיר מיט א בליי וועלכעס איך האב ביי מיר גראדע געהאט און הויב אן צו שרייבן א צוואה, וועלכעס האט געלויטעט ווי פאלגענדעס. ערשטנס האב איך געמאכט א רשימה פון אלע חובות ונעלכע איך בין שולדיג און דארף אפנעמען, דאן האב איך אנגעהויבן צו שרייבן די צוואה.

די צוואה: איך בעט זייער מיין מאמען, פרוי און די גאנצע משפחה דאס זיי זאלן נאך מיר נישט פיהל ווייטנען און קלאגן ! ווייל מען מוז גלויבן אז אלעס פיהרט זיך מן השמים ! מסתמא איז אויף מיר ארויס אזא גזר דין אז איך זאל זיין דער אויסלייזער פון די שטאדט באכניא ! מיין עלטסטער ברודער פתחי׳ זאל האלטן מיין יארצייט און זאגן קדיש ביז מיין טאכטער שיינדל וועט חתונה האבן און דעמאלס זאל מיין איידעם האלטן דעם יארצייט ! בלייבט אלע געזונד און שטארק און האט כ״ט

נאך דעם ווי איך האב געענדיגט דאס שרייבן האבן איך מיר אנידער געלייגט אויף דעם הארטן ברעט, די נערוון זענען געווען זייער געשפאנט, וועו איך האב נאר געהערט דעם מינדעסטן ריר האב איך גערעכנט אז אט קומט מען מיר פערטיג מאכן... אזוי איז דורכגעגאנגען ביסלעכווייז די צייט, די נאכט איז אויסער געווינליך גרויס, ענדליך באמערק איך דורך דעם קליינעם פענסטערל עפעס א שיין פון טאג ליכט, איך האב מיר שוועו גלאזט גלויבן אז די נאכט איז שוין אריבער, יעצט זעה איך אז אויב השי״ת האט מיר געהאלפן און די נאכט איז אדורך בשלום, וועט ער שוין ווייטער אויך העלפן און איך וועל פון דא ארויס בשלום, עס גייט דורך עטליכע שעה הער איך ווי איינער פרעגט זיך אין דרויסן אין קארידאר אויף מיר, אט עפנט זיך די טיר און איך דערזעה מיינס א באקאנטער וועלכער איז געגאנגען צו די ארבעט, טראכט ער זיך ער וויל א קוק געבן אויב איך לעב נאך. פארשטייט זיך אז ער האט זיך זייער דערפרייט מיט מיר, גלייכצייטיג מיר דערלאנגט דאס שטיקל ברויט וואס ער האט זיך מיטגענומען צו די ארבעט. איך האב זיך מיט דעם פשוט מחי׳ געווען, איך האב נישט געגעסן שוין איבער א מעת לעת אויסער די טויט שרעק און נאך מער האט דאס מיר מחי׳ געווען מיט די עטליכע טרייסט ווערטער, אז איך זאל מיר גאר נישט זארגן, מען ארבעט פאר מיר איך זאל באפרייט ווערן. אבער דאס האט מיר נאך אלץ געווואונדערט וואס מען זעהט נישט מיין ברודער יוס׳ל, ווייס ער דען נישט אז איך הונגער דא און איך האב אפילו נישט קיין ביסל וואסער צו נעמען אין מויל ? ! ער קומט אויך נישט אפילו א קוק געבן אויב איך לעב.

עס גייט דורך נאך א שטיקל צייט און מען רופט מיר ווייטער צו די טיהר, אט דערזעה איך שוין מיין ברודער יוסל, די שמחה צווישן אונז איז געווען אין לשער, מיט טרערן אין די אויגן זאגט ער צו מיר, אין א שעה ארום ווערסטו בעפרייט פון דא. איך האב שווער געגלויבט אין זיינע ווערטער, איך בין שוין געווען אזוי געפאסט צו אלעם אז ס׳האט זיך נישט געלאזט גלויבן, אבער דאך איז מיר לייכטער געווארן אויף דעם הארץ, דען לויט ווי איך האב איהם געקענט, רעדט ער נישט קיין סתם פוסטע רייד, ער האט אויך מיטגעבראכט פאר מיר א גוטע סעודה, אבער פאר גרויס שמחה האב איך נישט געקענט עסן, נאר געווארט אומגעדולדיג אויף די גוטע שעה. עס גייט דורך איין שעה און נאך א שעה און מען זעהט נישט און מען הערט נישט פון קיין ישועה.

ענדליך אין די מיטאג שטונדן הער איך ווי מען שליסט אויף די טיהר, די טיהר עפנט זיך און עס קומט אריין דער דייטשער רוצח וועלכער האט זיך מיט מיר זייער גוט אונטערהאלטן במשך דעם נעכטיגן טאג... ער פרעגט מיר ווידער: ״אבער יעצט ווירסטו שאהן זאגן די ווארהייט ?״ אבער איך ענטפער איהם מיין אלטע תשובה, ער ווערט זייער אויפגערעגט, פונדעסטוועגן זאגט ער: ״דו ביסט בעפרייט״. איך נעם מיר צוזאמען מיינע זיבן זאכן און גיי מיר אהיים, אויפ׳ן וועג האב איך מיר געטראפן מיט פיהל בעקאנטע וועלכע האבן אויף מיר געקוקט מיט גרויס פארוואונדערונג און **געפרעגט: ביזטו טאקע שוין גענצליך באפרייט ? עס האט זיך קיינעם נישט געלאזט גלויבן אז** מען וועט מיר נאך אמאל צוריק זעהן, ביי אלע באכניער אידן איז דאס בעפרייען געווען א גרויסע סענסאציע, אין אלע גאסן האט מען געטייטלט מיט די פינגער: אט דאס איז ער!

דערנאך האב איך מיר ערשט דערוואוסט די סיבה פון מיין לאנגן זיצן, דען אזוי ווי עס איז פארגעקומען די אויסראטונגס־אקציע אין אזוי פיהל שטעדט, דאמאלס איז אויך אויף די באכניער אידן געפאלן א גרויסער פחד אזוי אז אפילו דער גרויסער פריץ גרייווער האט מורא געהאט צו גיין צו די דייטשע פאליציי אינטערוועניר וועגן מיר, ובפרט צו דעם פאליציי וועלכער האט מיר באגעגנט מיט׳ן נאמען ״בעק״ איז געווען בעקאנט אלס גרויסער צורר ישראל, ער האט זיך אמאל באריהמט אז ער האט בעסער מער הנאה צו מארדן א איד איידער צו פארדינען 10 טויזנט זלאטעס, אט דער פאליציי האט אויסגעפיהרט אלע טויט אורטיילן אין שטעדטל, ערשט דעם אנדערן טאג ווען מען געהערט אז די אקציע האט זיך שוין בערוהיגט, דעמאלס איז ער געגאנגען אינטערוועניר. אבער די פאליציי פארלאנגט דאס מען זאל אבסאלוט ארויס געבן דאס **אינגל דעם פארברעכער... זיי פארשפרעכן אז עס וועט איהם גארנישט פאסירן. זיי האבן נישט קיין** ברירה ווייל ווי לאנג זיי ווען נישט צושטעלן דעם אינגל ווען זיי מיר נישט בעפרייען. עס איז טאקע אזוי געווען. די אידישע פאליציי האבן זיך געווענדעט צו די עלטערן אז זיי זאלן שיקן דאס אינגל צו די פאליציי און ער ווען גלייך בעפרייט ווערן, זיי ווילן נאר לויט ווי עס זעהט אויס אויספירן זייער סאטיספאקציע אז פון זיי אנטלויפן איז פאר זיי נישט קיין כבוד... ווען ער האט זיך געשטעלט האט ער באקומען פון דעם פאליציי ״בעק״ א פאטש אלס שטראף פארן אנטלויפן, און חוץ דעם מוז ער באצאלן 50 זלאטעס שטראף, ווען איך האב געמוזט נאכער לייסטן.

יעצט בין איך געווארן געווארן די סיבה פארוואס מיין ברודער האט זיך נישט געוויזן צו מיר די גאנצע צייט. ווען ער האט געהערט פון מיין באגעגעניש האט ער פארשטאנען אז דאס איז נישט פון די לייכטע זאכן ניצול צו ווערן פון די הענד פון דעם פאליציי בעק דער בעוואוסטער שיסער, האט ער געפרובט אויסניצן פראטעקציע ביי אלע גרויסע לייט אבער קיינער האט נישט געוואלט גיין צו זיי אינטערוועניר וועגן מיר, האט ער זיך מיישב געווען און איין געפארן אין דעם שטעטעלע ווישניץ וועלכעס איז געווען נישט ווייט פון באכניא, דארטן האט דעמאלס געוואוינט

דער בעלזער רבי שליט״א, איהם דערציילט אין וואס פאר א סכנה איך געפין זיך. דער רבי האט אנגעוואונטשן אז איך זאל באלד באפרייט ווערן, אזוי ווי עס איז טאקע געווען ממש דורך גרויסע נסים אין וועלכע עס האט קיינער נישט געגלויבט, עס האט געדויערט א גאנצן טאג ביז ער האט געקענט צוקומען. ערשט ביינאכט איז ער אריין און דארט געבליבן נעכטיגן, און ערשט דעם אנדערן טאג פריה איז ער צוריק געקומען קיין באכניא. ער האט אנגעהויבן פריש צו אינטערוועניר ביי די מאכערס ביז עס איז געלונגען די זאך צו ערליידיגן. די שמחה אין דער היים איז געווען זייער גרויס, זיי האבן זיך נישט געוועכנט מיר נאך אמאל צו זעהן פאר זייערע אויגן, אבער השי״ת העלפט תמיד.

זומער תש״ב. מד. די אויסראטונגס־אקציע אין פוהלן קראפט — דער סיסטעם פון די אקציעס — דער אייניציגער אויסוועג פון ארבעט ניצול צו ווערן — איך ארבעט אין בוי דינסט

אין די זומער מאנאטן תש״ב האבן אנגעפאנגען די אויסראטונגס אקציעס אין פארשידענע שטעט. יעדעס מאל איז געווען די רייה אויף אנדערע שטעט. דער סיסטעם פון אט די אקציעס זענען געווען ווי פאלגענד: די עס עס פאליציי מיט סאלדאטן אונטער די אנפירונג פון די געסטאפא ווועלכע זענען באשטאנען פון עטליכע הונדערט פערזאן, אלעס לויט די צאל אידן ווועלכע האבן זיך געפונען אין דעם ארט, זענען באפאלן פלוצלונג די שטאט, איין אבטיילונג האט באלאגערט דעם גאנצע אין דרויסן מיט מאשין געווער און ווועלכער איד עס האט געפרובט אנטלויפן, האבן זיי איהם אויפ׳ן ארט געשאסן. דאגעגן די אנדערע אבטיילונגען זענען אריין אין געטא, געגאנגען פון שטוב צו שטוב, ארויס געטריבן אלע אידן, גרויס און קליין, יונג און אלט, אלעס אין גאס ארויס, עס האט קיינער נישט געטארט בלייבן אין שטוב, און ווער עס האט נישט אויסגעפיהרט זייער באפעל איז תיכף געשאסן געווארן.

נאכדעם ווען אלע אידן זענען שוין געווען אין גאס, האט מען זיי אלעמען צוזאמען גענומען. אויף איין גרויסן פלאץ, דארטן איז פארגעקומען א סעגוראציע, קליינע קינדער, אלטע און קראנקע האט מען געשטעלט אויף איין זייט. די זענען שוין געווען ווי א שעיר לעזאזל. אדער מען האט זיי געשאסן אויפ׳ן ארט, אדער מען האט זיי ארויסגעפירט אין א וואלד און דארטן געשאסן. דאס אלעס איז געווען אנבעלאנגט אין דעם קאמענדאנט פון די אקציע, ער איז געווען בערעכטיגט צו טהון וואס ער האט געוואלט, דען ווער וועט איהם זאגן עפעס א דעה. דאס ארויספיהרן אין דעם וואלד איז געווען דורך ספעציעלע לאסט אויטאס וועלכע זענען פארגעבריית געווארן צו דעם צוועק, די איבערגעבליבענע וועלכע זענען געווען לויט זייער מיינונג פעהיג צו ארבעט — ווייל אזוי האבן זיי איינגערעדט דעם עולם אז מען פיהרט צו ארבעט, — זענען אויסגעשטעלט געווארן ווי די סאלדאטן, נישט איינער אריין און איינער ארויס, און ווער עס האט נישט געקענט צוליב וועלכע סיבה נאכקומען דאס פונקטליכע געהן, איז באלד דערשאסן געווארן דורך די באגלייטער וועלכע האבן ספעציעל אויף דעם געלייגט געוויכט. גאנץ ווייניג עסן האט מען זיך געקענט מיטנעמען.

זיי פיהרן דעם עולם צום באנהאף, דארטן שטייען שוין גרייט די לאסט וואגענען פאר דעם טראנספארט, מען וואגנירט דאן דעם עולם פון 80 ביז 100 פארשוין אין איין וואגען. די היצן

זענען אין גאס זייער גרויס און יעצט נאך מער צוליב דעם אונגעהויערן ענגשאפט, די וואגאנען מיט די מענטשן זענען אזוי געשטאנען עטליכע טעג ביז צום אברייזן. עס האבן זיך געהערט די געשרייען און געווייגען פון די מענטשן ספעציעל פון די קליינע קינדער וועלכע זענען אויסגעגאנגען ממש פאר דארשט (עס איז געלונגען טייל מענטשן מיטצונעמען מיט זיך זייערע קליינע קינדער, מיט א שפעקולאציע האט מען זיי אריינגעלייגט אין דעם רוקזאק און געטראגן אויף די פלייצעס און עס איז זיי נישט איינגעפאלן צו קאנטראלירן אויב עס געפינען זיך דארטן קינדער). ביי די איבערגעבליבענע אידן וועלכע זענען געבליבן צוליב געווייסע פאראדנונגען ווי צ.ב.ש. יודנרעטער, אידישע פאליציי און אנגעשטעלטע וויכטיגע ארבעטער וועלכע זענען געווען באשעפטיגט ביי די דייטשע בעהערדע, האט דאס רחמנות אויף די אומגליקליכע מענטשן און קינדער זיי אדורכגענומען און זיי האבן געפרובט צו דערלאנגען פאר זיי א ביסל וואסער צו דערכאפן זייער חיות, אבער זיי זענען געשטערט געווארן דורך די דייטשע וואכע וועלכע זענען געשטאנען און געהיטן די וואגאנירטע אידן, זיי האבן געצויגן זייער געווער אויף די דערלאנגערס מיט א ווארנונג, אויב זיי וועלן נישט זאפארט אבטרעטן ווערן זיי געשאסן. נאך איידער דער צוג האט זיך אוועק געקוקט פון די סטאציע זיינען שוין געווען אין די וואגאנען פיהל קרבנות וועלכע זענען געפאלן צוליב דארשט. די זעלבע סצענע האט זיך אויך אבגעשפילט אויף אלע באן סטאציעס דורך וועלכע די טראנספארטן זענען דורכגעפארן. די אידישע יודנראט פארשטייער וועלכע האבן זיך אינטרעסירט צו וויסן ווען אזעלכע טראנספארטן פארן דורך, האבן ארויס געבריינגט עסן און טרינקען פאר די אידן, אבער זיי האבן באקומען די זעלבע וואארנונג, אז אויב זיי וועלן צוגיין צום וואגאן וועלן זיי תיכף דערשאסן, און זיי האבן געמוזט בפחי נפש צוריק גיין אין שטאדט מיט'ן גאנצן פעקל וואס זיי האבן געבריינגט.

די טראנספארטן זענען אזוי געפארן טעג און נעכט, במשך די צייט פון פארן, בעפאר זיי זענען נאך אנגעקומען אויף דעם ארט וואו מען האט זיי געזאלט פיהרן, זענען שוין געווען פיהל קרבנות פון די אונגעהויערע היץ, אן א ביסל וואסער און אן עפעס עסן. די טויטע האט מען דאך געמוזט ארויסווארפן פון די וואגאנען צוליב דעם שטארקן שלעכטן ריח וואס עס האט זיך געמאכט. עס האט קיינער נישט געווואוסט וואו אהין מען פיהרט די טראנספארטן וועלכע זענען אונאויפהערליך געפארן מיט די טויזנטער מענטשן טאג און נאכט. די דייטשן האבן איינגערעדט אז מען פיהרט זיי אויף ארבעט אבער עס איז פון קיין איינעם נישט געקומען מער קיין ידיעה נאך דעם אוועקשלעפן וואו ער געפינט זיך. פון דעם אליין האט מען שוין געקענט פארשטיין אז די זאך איז ליגן, מען פיהרט זיי נישט צו קיין ארבעט. אבער דאך, ווי לאנג מען האט נישט געהאט קיין קלארע ידיעה האט זיך יעדער געגארט, ענדליך, נאך א ליינגערע צייט האט מען שוין אנגעהויבן צו הערן ידיעות אבער אויך נישט קיין קלארע, וועגן די אלע טראנספארטן, אז זיי וועלן פארשלעפט אין קרעמאטאריומס וועלכע זענען ספעציעל אויפגעשטעלט געווארן צו פארניכטן דאס ביסל אידן וואס געפינען זיך אין רשות פון היטלער, אזוי ווי ער האט געשריבן זיין פלאן אין זיין בוך מיט'ן נאמען "מיין קאמף" צו פארניכטן אלע אידן פון די גאנצע וועלט.

נאך די ידיעות האבן זיך אנגעהויבן צו אינטרעסירן וועגן דעם די אידן וועלכע זענען געווען גוט באקאנט מיט די געסטאפא, זיי האבן פארלייגט גרויסע כחות, זאגאר געלאזט זיך קאסטן גרויסע געלדער און אויסגעניצט די גרעסטע פראטעקציעס דורך דייטשע הויכע אפיצירן אין געסטאפא עפעס זיך צו דערוויסן וועגן די טראנספארטן, אבער אלע אנשטרענגונגען זענען געווען אומזיסט, ווייל אלעס איז געארבעט געווארן שטארק אין גהיים. במשך די עטליכע טעג פון די

רייזע איז געטוישט געווארן אויפ׳ן וועג עטליכע מאל די דייטשע בעגלייטונגס וואך און אויך די מאשיניסטן וואס האבן געפיהרט דעם צוג, אזוי אז מען האט גאר נישט געקענט פעסטשטעלן וואס מיט די מענטשן פאסירט.

עס האט דעמאלס געווואוינט אין באכניא א איד מיטן נאמען אליעזר לאנדא וועלכער איז געווען גוט באקאנט מיט די אנפירער פון די אקציעס אין גאנצן קראקעווער דיסטריקט ״האזע, היינריך, קונדע״. ער האט זיי געפרעגט אויב דאס איז אמת אז די אלע טראנספארטן ווערן טאטאל פארניכטעט אין די קרעמאטאריומס? די תשובה זייערע איז געווען: דאס פאר עלטערע מענטשן און קינדער האפטן זיי נישט, דאגעגן אבער יונגע מענטשן ווערן אלע געשיקט אויף ארבעט.

עס איז אדורך א ליינגערע צייט און מען האט זיך שוין דערוואוסט גאנץ קלאר וואס מיט די מענטשן פאסירט, עס איז געלונגען איינצעלנע מענטשן פון דארט צו אנטלויפן מיט זייער גרויסע קונצן און נסים, זיי דערציילן פאלגענדעס: גאנצע טעג און נעכט קומען אן גרויסע טראנספארטן אידן אין די צענדליגער טויזנטער פון פארשידענע לענדער, פוילן, עסטרייך, דייטשלאנד, טשעכן, איטליען, און פון נאך לענדער וועלכע היטלער האט אקופירט, די וואגאנען ווערן איינגעבריינגט דורך ספעציעלע גלייזן וועלכע זענען גמאכט געווארן צו דעם צווק אין א געדיכטן וואלד, דארטן ווערן אלע אויסוואגאנירט אונטער די שטרענגע אויפזיכט פון די דייטשע און אידישע פאליציי וועלכע באפאלן אלע גלייך מיט אויסערגעווינליכע שלעק, מיט די גומי פאלקעס און שטעקענעס שלאגן זיי מכות אכזריות, האלב טויט, כדי זיי צו פארטומלען און זיך צו פארזיכערן פאר א אויפשטאנד, דערזעהענדיג וואו זיי געפינען זיך און האבן נישט וואס צו פארלירן, מען האט זיי נאכדעם געפיהרט ווייטער טיף אין וואלד אריין, דארטן האט מען אלעמען אויסגעטהון נאקעט און בארוועס כדי צו רעווידירן די קליידער אויב עס געפינט זיך נישט דארטן קיין געלד, גאלד, ברילאנטן, אנגענייט אין זיי, אלע האבן באקומען דאן א באפעל צו לויפן אויף די שפיציגע שטיינדלאך וועלכע זענען ספעציעל אויסגעשאטן געווארן צו דעם צווק, דאס לויפן האט אזוי געדויערט עטליכע שעה, דאס בלוט האט גערונען פון אלעמען אזוי ווי פון ג׳שחט׳ענע בהמות. פיהל פון די לויפערס וועלכע זענען געפאלן אוממעכטיג זענען גלייך דערשאסן געווארן. נאכדעם האט מען זיי איינגערעדט אז מען פיהרט זיי אין באד אריין אבוואשן זיך כדי זיי זאלן פארן צו די ארבעט זויבער... מען האט אריין געלאזט אין דעם באדע צימער עטליכע הונדערט מענטשן מיט אמאל, דארטן זענען געווען צוגעריכטעט זייער פיהל טושן, וועו מען האט זיי אויפגעדרייט כדי עס זאל קומען וואסער, איז אנשטאט וואסער געקומען א מין גאז וועלכעס האט אלעמען באלד געטויט, דאן האט מען אלעמען ארויסגענומען דורך א אנדער אויסגאנג וואו זיי זענען אוטאמאטיש פארברענט געווארן, די מענטשן וואס האבן געווארט אין דרויסן האבן גארנישט געוואוסט וואס דארט טהוט זיך. נאך דעם וועו דער ערשטער טראנספארט איז פארטיג געווארן האט מען איינגעשטופט דעם אנדערן און אזוי ווייטער און ווייטער ביז מען האט אלעמען פארניכטעט, עס זענען געווען מעהרערע אזעלכע קרעמאטאריומס אין לאנד און איבעראל איז דאס געווארן אויסגעפירט אויף א אנדערן ברוטאלן סיסטעם. דער ציהל פון אלע איז געווען צו פארניכטן דאס ביסל אידן און עס איז זיי געלונגען וואס זיי האבן געוואלט.

וועו די מענטשן האבן געבריינגט די ידיעות וועלכע זיי האבן אליין מיטגעמאכט און געזעהן מיט זייערע אייגענע אויגן, האט לאנדא דאס איבערגעגעבן פאר די אויבנדערמאנטע אקציע אנפיהרער און גלייכצייטיג צוגעשטעלט די אנטלאפענע פון דארט וועלכע האבן אויך פאר זיי איבערגעגעבן אלע פרטים בנוגע די אויסזידלונגען וועלכע זיי פיהרן דורך, און גערעכנט אז מען

פארשיקט די מענטשן אויף ארבעט, די אקציאנערן האבן דאן מודה געווען אז זיי האבן נישט געוואוסט פון דעם אלעם.

עס איז ארום געגאנגען די שטימונג אז נאר די וועלכע וועלן זיין באשעפטיגט ביי ארבעט וועלן קענען ניצול ווערן פון די טראנספארטן, ווער שמועסט ביי ארבעט וועלכע ברענגט נוצן פאר די דייטשע סאלדאטן, דער איז דאך זיכער אז ער וועט ניצול ווערן פון דעם ביטערן און שווערן טויט אין די גאזקאמערס, אזוי ווי איך האב שוין געשריבן וועגן דעם בוי־דינסט וואס איז געשאפן געווארן אין באכניא, האט זיך יעצט אנגעהויבן דער ריכטיגער סעזאן, גרויס און קליין, אלט און יונג, ארעם און ריין זענען געלאפן צו די רעגיסטראציע וועלכע איז פארגעקומען אין הויף פון די ארבעטס געביידע, עס איז געשאפן געווארן א ספעציעלע קאמיסיע פון גרייווערס מענטשן וועלכע האבן באשטעטיגט וועמען אריין צו נעמען און וועמען נישט, נאכהער איז ארויס געהאנגען געווארן א ליסטע אין געטא אויף עטליכע ערטער ווער ס׳איז באשטעטיגט געווארן, איבער גליקליך זענען געווען די וועלכע האבן געהאט די גרויסע זכי׳ אריין צו קומען אין די בוי־דינסט, ער איז שוין זיכער מיטן לעבן... פארשטייט זיך אז יעצט איז דער מארק געשטיגן פיל פאכיג. עס האבן נאר געקענט אריין קומען מענטשן וועלכע האבן זיך געלאזט קאסטן גאר גרויסע געלדער אדער אריין געבריינגט ווערדפולע זאכן אין די בוי דינסט ווי צ.ב.ש. מאשינעריי אדער אנדערע זאכן, אדער ווער עס האט געהאט גאר גרויסע פראטעקציע ביי פאמיליע גרייווער. מיר האבן צוליב דעם אלעם אפילו נישט פרובירט זיך צו גיין רעגיסטרירן ווייל עס איז א שאד זיך נאריש צו מאכן, מען מיינט נישט אזעלכע ווי אונז.

איינמאל ווען מיר גייען אין גאס, זהען מיר ווי עס שטייען א גרעסערע גרופע מענטשן ביי די ארויס געהאנגענע ליסטע, יעדער איז שטארק נייגעריג צו ווייסן אויב ער איז שוין פון די גליקלאכע מענטשן וואס האבן די זכי׳ צו ווערן איינגעשריבן אין ספר החיים... מיר האבן דארטן נישט וואס צו זוכן, ווייל מיר האבן זיך דאך איבערהויפט נישט רעגיסטרירט, איינער פון די ליינערס רופט מיר צו און ווייזט מיר אז מיין נאמען און מיין ברודערס נאמען זענען דא אין די ליסטע, אויב עס האט זיך אזוי געפיהרט מסתמא איז דאס א באשערטע זאך און מיר האבן אנגעהויבן צו גיין אין חדר אריין... יעדן טאג פון 8 פריה ביז 6 פארנאכט חוץ 2 שעה מיטאג, האב איך מיט מיינע 2 ברידער, יצחק און יוסל, געארבעט אין די בוי־דינסט, טראץ דעם וואס איך האב זייער ווייניג געגלויבט אז די ארבעט זאל מציל זיין, אבער דאך קען מען נישט גיין תמיד קעגן שטראם, ובפרט ווען עס איז אונז אנגעקומען אזוי לייכט אן וועלכע אנשטרייגונגען אריין צו קומען, איז עס דאך א גאנצע מציאה.

זומער תש״ב מה. די אויסראטונגס אקציע אין טארנא — איך בלייב דארטן שטעקן — מיין לעבן אין א סכנה — איך ווער ניצול בנס

אזוי ווי איך האב שוין בעמערקט בין איך יעדן טאג געפאהרן קיין טארנא געשעפטליך. איין מאל ווען איך בין געווען צוזאמען מיט מיין ברודער יוס׳ל הערן מיר פלוצלונג א ידיעה אז מען וויל נישט פארקויפן פאר קיין אידן קיין פאהר קארטן ביי די באן, אפילו פאר די וועלכע האבן די בעסטע פאסאזשיר שיינען פון די געסטאפא, א שוידער האט אונז אדורך גענומען הערנדיג די בשורה, מיר האבן פארשטאנען אז עס איז עפעס נישט אין ארדנונג אבער נישט געוואוסט געווי

וואס דאס קען בעדייטן, אביסל שפעטער הערן מיר שוין א נייע ידיעה אז אלע אידן וועלכע קומען צו די סטאציע קויפן פאהר קארטן ווערן באלד דערשאסן, יעצט איז שוין גאנץ קלאר פאר אונז וואס דא געהט פאר, עס איז ערב א אקציע, יעצט שטעלט זיך פאר אונז די גרויסע דאגה ווי אזוי מען כאפט זיך ארויס פון דא בעצייטנס, טאמער נישט זענען מיר פארלוירענע מענטשן, אונזערע סוחרים און קרובים בעפאסן זיך זעהר מיט אונז און זייער דאגה איז גרויס, ווי אזוי מיר וועלן קענען אהיים פאהרן, עס פאלט זיי גאר נישט איין אז דא מיינט מען אלע אידן פון שטאדט, דאס לעבן זייערס איז אויסגעזעצט יעדע מינוט און רגע פארניכטעט צו ווערן אין די גיהנם אקציע, טראץ דעם וואס באלד האט זיך פארשפרייט אין גאנצן שטעדטל וואס עס פאסירט ביי די באן סטאציע, דאך האט זיך קיינער נישט אבגעגעבן קיין דין וחשבון.

דאס גאנצע שטעדטל איז פאריאגט אין זייערע ביזנעס, אין די גאס איז דער פארקעהר גרויס, מען לויפט אהין אין אהער, אבער מיר זענען שטארק פארנומען מיט די איינציגע דאגה, ווי אזוי ארויס צו גיין פון דעם גיהנם, יעדע מינוט שפילט אין אזא צייט א גרויסע ראלע. לויט ווי מיר קענען שוין אביסל זייער סיסטעם, בעפאלן זיי פלוצלונג און אין די מינוט זעהט מען שוין ווי פון אלע זייטן שטעהען שוין די וואך און עס איז אוממעגליך דעמאלס זיך ארויס צו דרייען פון זייער האנד, די ארגאניזירונג זייערע איז מוסטער־האפט. אין דעם זענען זיי גרויסע פאכלייט, עס איז נישט דא קיין סאך צייט צו שפעקולירן. ענדליך איז אונז עפעס איינגעפאלן, פון ארויס געהן צו די סטאציע איז דאך זיכער נישטא וואס צו רעכענען, ווען מיר הערן אז מען שיסט דארטן יעדן איד, נאר מיר ווילן פרובירן ארויס צו פאהרן א סטאציע אונטער טארנא, מעגליך אז דארט איז נאך נישט בעוואכט און אזוי וועט אונז געלינגען ניצל צו ווערן פון די אקציע, מיר ווילן דארטן אויפשטייגן אויף דעם צוג וועלכער דארף באלד אנקומען און פאהרן קיין באכניא.

מיר געהען דאן צו אויף דעם ארט וואו עס שטעהען די פיאקערס און פרעגן אויב ער וויל מיט אונז פאהרן צו די סטאציע "מאשציסק", דאס איז געווען ווייט עטליכע ק"מ פון טארנא. ער האט גלייך מסכים געווען, נישט געדונגען זיך מיט'ן פרייז, וויפל ער האט פארלאנגט האבן מיר גלייך צוגעזאגט, מיר האבן איהם געהייסן אראפלאזן דעם דאך, כדי מען זאל נישט בעמערקן אז מען פאהרט אינווייניג, ער האט זיך זעהר געוואונדערט אויף דעם, וואס עפעס אין אזעלכע גרויסע היצן צו פאהרן אין א פארמאכטן קאטש, אבער וואס קען דאס איהם אינטערעסירן, דער עיקר דאס מיר האבן איהם בעצאהלט, וואס ביי אונז אין הארץ טוהט זיך מוז ער נישט וויסן. מיר פאהרן איבער די שטאדט מיט גרויס הארץ קלאפעניש, קוקן כסדר ארויס אויב מען שטעלט נישט אפ דעם פיאקער, מיט אזא שרעק זענען מיר געפאהרן ביז מיר זענען אנגעקומען בשלו' צו די באהן סטאציע אין מאשציסק. דארטן שטעהען מיר און ווארטן אומגעדולדיג אויפ'ן צוג, יעדע מינוט איז ממש א שעה, נאך 15 מינוט ווארטן איז אנגעקומען דער צוג, מיר זענען איינגעשטיגן און נאך אלץ געפאהרן מיט דעם אויסערגעווענליכן פחד מען זאל נישט באפאלן דעם צוג און אראפשלעפן, השי"ת האס געהאלפן און מיר זענען אנגעקומען בשלו' אהיים.

יעצט וועלן מיר זעהן וואס עס האט פאסירט אין טארנא נאך אונזער אוועק פאהרן, לויט די ידיעות וועלכע מיר האבן בעקומען עטליכע טעג **שפעטער** דורך מענטשן וועלכע עס איז זיי געלונגען ניצול צו ווערן פון דעם פייער. תיכף נאך אונזער אוועקפאהרן האט זיך אנגעפאנגען די אקציע, דאס גאנצע שטעדטל איז געווארן בעלאגערט דורך הונדערטער עס עס לייט געסטאפא און סתם מיליטער, אויסער א גרויסע מחנה פון פוילישע פאליציי וועלכע האבן ווי געווענליך צוגעהאלפן צו אלע אקציעס זעהר געטריי. אויך די באן סטאציע מאשציסק איז א האלבע שעה נאך

אונזער אוועקפאהרן געווארן בעלאגערט און אידן וועלכע האבן בעמערקט וואס עס טוהט זיך און געכאפט דעם געדאנק צו אנטלויפן מיט דעם וועג זענען דארטן באלד געשאסן געווארן, די אקציע האט געדויערט 3 טעג וואו עס זענען ערמארדעט געווארן אין שטאדט גופא 10.000 נפשות, אלע גאסן זענען געווען פוהל מיט די הרוגים, חוץ דעם האט מען פארשלעפט אין דעם קרעמאטאריום קיין בעלזיץ איבער 20.000 מענטשן, עס איז איבער געבליבן א גאנץ קליינער טייל וועלכע זענען געווארן אריינגעזעצט אין א גאנץ ענגן געטא, א צייט שפעטער איז דער גענטא אויך גענצליך ליקווידירט געווארן. די שטאדט וועלכע איז געווען א עיר ואם בישראל איז געווארן יעצט פוסט פון אידן, מיט אזעלכע נסים איז אונז געלונגען ניצל צו ווערן פון די אקציע.

אלול תש״ב מו. דער ביטערער גורל איבער די באכניער אידן — אונזער פאמיליע ווערט פארשלעפט — א טייל אויך דערשאסן — איך מיט מיין ברודער יוסל אין א גרויסע סכנה — מיר ווערן ניצול פון די אקציע — מיין ברודער יצחק אין שפיטאל ווערט געשאסן

אין דער צייט וואס די אקציעס האבן זיך אבגעשפילט אין די אנדערע שטעט פון געגנראל גאבערנעמענט, האבן מיר געגומען אין בעטראכט דאס עס קען חלילה אויך אויף אונזער שטעטל קומען דער ביטערער גורל פון אויסזידלונג, מיר האבן זיך נישט געוואלט פארלאזן אויף די הבטחות פון דעם שעף פון די בוי־דינסט סאלא גרייווער וועלכער האט גראנטירט אז ווי לאנג ער וועט לעבן וועט אין באכניא קיין שלעכטס נישט פאסירן, ווייל דאס איז דער איינציגער וויכטיגסטער פונקט וועלכער באשעפטיגט א גרויסן טייל פון די באכניער איינוואוינער אנפאנג פון 14 יאר אלט, איבערהויפט איז די ארבעט זייער וויכטיג פאר דעם דייטשן רעזשים, דער גרעסטער טייל פון די פראדוקציעס זענען געגאנגען פאר דעם דייטשן מיליטער, אבער מיר איינוואוינער פון דעם הויז האבן אנגעהויבן צו שפעקולירן וועגן א בונקער מאכן וועלכעס מיר רעכענען אז דאס וועט זיין דער איינציגער רעטונגס מיטל בשעת א אקציע, וועו מיר וועלן הערן עפעס וועגן די אויסזידלונג, ווייל תמיד האט מען געהערט עטליכע טעג פריהער דורך די אידן וועלכע זענען געשטאנען אין פארבינדונג מיט די געסטאפא, דעמאלס וועלן מיר גיין אין דעם בונקער ביז די עטליכע טעג פון די אקציע וועט דורכגיין. עס איז דאן איבערגעגעבן געווארן די זאך צו עטליכע מענטשן וואס זאלן זיין פאראנטוואורטליך פאר די ארבעט, נישט איינער זאל זיך פארלאזן אויפ׳ן אנדערן, ווייל די צייט איז קורץ און מען מוז שוין אנהויבן די ארבעט, די פאראנטוואורטליכע זענען דאן אראפגעגאנגען אין קעלער טראכטן א פלאן ווי אזוי צו בויען דעם בונקער.

דער פלאן איז פארטיג געווארן און די ארבעט הויבט זיך אן, דאס איז געווארן אלס געארבעט נאר פארנאכט צווישן טאג און נאכט כדי מען זאל נישט הערן אין דרויסן דאס קלאפן, בייטאג זיינען אלע געווען באשעפטיגט ביי די ארבעט און ביינאכט הערט מען יעדן מינדעסטן באווגונג, דער בונקער איז פארטיג געווארן אויף אזא אופן. איין גרויסן לאקאל אין קעלער איז געגומען געווארן צו דעם צוועק. דער אריינגאנג איז פארבויעט געווארן אזוי אז מען האט גאר נישט באמערקט אז דארט איז געווען אויסגעהאקט א אריינגאנג, פארשמירט געווארן מיט שמוציגן קאלך כדי עס זאל נישט אויסזעהן ווי פריש געמאכט, דאגעגן אונטער די שטיגן איז אויסגעהאקט געווארן א גרויסער לאך אזוי ווי א מענטש זאל קענען אדורך. דאס לאך האט געניצט אלס

אריינגאנג אין בונקער לאקאל און עס איז געווען גענצליך אומבאמערקבאר ווייל די שטיגן האבן פארשטעלט, דער אריינגאנג צום לאך איז געמאכט געווארן אויף דעם אופן, דאס ברעט בעפאר דעם אראפגיין פון די שטיגן איז געווארן אויסגעשניטן און געניצט אלס אריינגאנג. די אלע מענטשן וועלן זיך מוזן אראפלאזן דורך דעם אויסגעשניטענעם ברעט און דאן אריינגיין אין בונקער, נאכן אראפגיין איז דאס ברעט צוריק פארמאכט געווארן פון אינווייניג און פארפעסטיגט, אויך דער אריינגאנג איז געווען אומבאמערקבאר, עס איז געווארן אינווייניג איינגעריכטעט עלעקטערישע בעלייכטונג, ענגלישע קלאזעט, וואסער לייטונג, בענק צו זיצן, אזוי אז עס איז געווען באקוועם זיך אויפצוהאלטן עטליכע טעג, דער פלאץ איז געווען אויסגערעכנט פאר אלע איינוואוינער פון דעם הויז וועלכע האבן געציילט בערך 35 נפשות. דער בונקער איז געבליבן צווישן אלעמען בסוד גדול כדי בשעת א אקציע זאל קיינער נישט פארראטן אויב מען וועט וויסן פון דעם בונקער.

די אקציעס האבן זיך אזוי געדרייט פון שטעטל צו שטעטל ביז עס איז ענדליך געקומען די ריי אויך אויף אונזער שטעטל, מיר דערזעהען פלאקאטן אין די גאסן אז אין דעם און דעם טאג זאלן אלע אידן פון גאנץ באכניא זיך פארזאמלען אויף דעם און דעם פלאץ. דאס איז געווען א גרויסער הויף אין געטא. פארשטייט זיך אז דאס גאנצע שטעטל איז זיך צוזאמען געקומען הערן וואס האט דא פאסירט. דארטן טרעפט מען אלע יודנראטן, אויך דער פיהרער פון די בוי דינסט גרייווער. זיי האבן געהאלטן פאלגענדע דרשות: אזוי ווי עס דראהט אונז אלעמען דאס זעלבע וואס אין אנדערע שטעדט, די אויסזידלונג וועלכע איז זייער א ביטערע גזירה, עס איז אבער דא איין עצה און מעגליך אז צוליב דעם וועלן מיר קענען ניצול ווערן, די דייטשע בעהערדע פארלאנגט פון דעם שטעטל א קאנטריבוציע פון א ערך א פערטל מיליאן זלאטיס, ווען מיר וועלן פאר זיי געבן אט דעם סכום, איז מעגליך אז זיי וועלן אונז באפרייען פון די אקציע.

פארשטייט זיך אז יעדער איינער איז געווען געפאסט זיך צו לאזן קאסטן זיין לעצטן גראשן כדי צו ראטעווען זיין לעבן און דאס לעבן פון גאנצן שטעטל, טראץ דעם וואס די סומע איז געווען א אונגעהויערע, דאך האט זיך יעדער אנגעשטריינגט איבער די כוחות, הגדול לפי גדלו והקטן לפי קטנו. די גרויסע גבירים האבן געגעבן די גרעסטע סומעס און אלע ארעמעלייט האבן אויך אנטייל גענומען אין דעם זאמלונג, ביז עטליכע טעג איז שוין געווען די גאנצע סומע געזאמלט, דאס יודנראט האט דאס גלייך איבערגעגעבן פאר די געסטאפא. ווער עס האט פארשטאנען אז דאס איז נאר א אויסרייד דאס געלד זאמלען, זיי מיינען צוריבן פון עולם דאס ביסל געלד און נאכדעם וועלן זיי אויספירן די רשעות׳דיגע אקציע, אזוי ווי זיי האבן געטהון אין אנדערע שטעט און שטעטלאך, דער האט זיך טאקע נישט פארלאזט אויף די פוסטע הבטחות פון די יודנראט נאר געטראכט עצות ווי אזוי ניצול צו ווערן פון די אקציע, א גרויסער טייל האבן זיך פארזארגט מיט בונקערס אדער געשאפט זיך ביי היימישע גוים אז בשעת די אקציע זאלן זיי זיך ביי זיי באהאלטן, דאס איז געווען זייער א שווערער פלאן ווייל בשעת א אקציע איז דער געטא אזוי שטארק באוואכט אז עס איז כמעט נישט מעגליך ארויס צו לויפן פון געטא.

אין שטעטל איז א טומל, דער עולם גייט ארום פארצווייפלט, פארווויינט, פארקלאגט, נאך א פאר איינציגע טעג לעבן מיר, און נאכדעם... עס הערן זיך באריכטן אז עס זענען אנגעקומען אויף די באן סטאציע וואגאנען פאר די באכניער אידן, פינסטער חושך איז אין די אידישע הערצער, א טייל מענטשן האבן זיך געטרייסט מיט די פארזיכערונג פון גרייווער אבער דאס איז גאר וווייניג ווערד געווען, עס איז נאר געווען א טרייסט פון הארץ חלשות, ווייל אין א צייט פון א אקציע האבן

רשות די אלע סאלדאטן צו טהון וואס זיי ווילן, זיי באקומען נאר דעם פרייען באפעל פון מארדן אידן איז שוין געוג פאר זיי. עטליכע טעג האט מען שוין דערקענט די פיבערהאפטע הכנות צו די אקציע וועלכע האבן זיך גוט אנגעזען אין שטעטל.

מיר האבן דאן געזומען טראכטן באצייטנס וואס מיר האבן צו טהון, דער ערשטער און בעסטער פלאן לויט אונזער אויפפאסונג איז צו אנטלויפן פון שטעטל, דאס איז בעסער אפילו פון בעסטן בונקער, יעצט איז נאר די פראגע פון פאסאזשיר שיינען, עס זענען פרייטאג פארנאכט אוועק געפארן מיין ברודער שמעון מיט זיין פרוי, די מאמע מיט מיין קינד שיינדעלע, ווייל איך האב אינגעזען אז מיט א קינד אין א בונקער איז זייער א גרויסע סכנה פאר אלע מענטשן, זי איז דעמאלס אלט געווען 2 יאר, ביי אזא קינד קען מען אפילו גאר נישט פועל׳ן עס זאל שטיל זיין, מיט א מינדעסטן געווייַן ווערט דער גאנצער בונקער פארראטן. זיי זענען געפארן אין דעם שטעטל בריגל וועלכעס איז געווען נישט ווייט פון באכניא. מיר האבן געריכט אויך צו באקומען א פאסאזשיר־שיין ווייל גראדע די וואך איז אבגעלאפן דער פריערדיגער פאסאזשיר שיין, אבער אומזיסט אונזער וואַרטן. דער מאכער קומט צוריק פון קראקא און זאגט אונז אן די בשורה אז עס איז אוממעגליך צו באקומען א פרישן פאסאזשיר־שיין פאר קיין שום געלד אין דער וועלט.

ווי א דונער האט אונז דערשלאגן אט די ידיעה, פונקט דעמאלס ווען עס איז א לעבַנס פראגע קען מען דאס נישט באקומען, ווען די גאנצע כוונה פון ארויסנעמען ביז היינט די כלים איז נאר געווען אויף אזא צייט, און אויך מיין פרוי איז געווען תמיד צוגעשריבן כדי צו קענען צוזאמען אנטלויפן, אבער וואס קען מען מאכן מסתמא איז אזוי באשערט, עס איז אלזא געבליבן אז איך, מיין פרוי, מיין ברודער יוסל און פתחי׳ מיט זיינע 3 קינדערלאך זאלן זיין אין אונזער בונקער. השי״ת ווועט אזוי העלפן.

דאס פייער האט זיך פון מינוט צו מינוט צופלאקערט וואס אמאל מער און מער, דאס שטעטל רודערט זיך אויף אלע כלים, מען לויפט אהין און אהער, אפשר ווייסטו עפעס א עצה ? אפשר האסטו עפעס א גוטן בונקער ? וואו אהין קען מען לויפן ? מיט אזעלכע דאגות האבן זיך יעצט פארנומען אלע באכניער אידן, דאס איז געווען אונזער עונג שבת !.

גאנץ פריה זעהט מען א לאנגן שוואדראן פארן. פערד מיט וועגאלאך, וועלכע ציהען אויף דעם וועג פון ווישניצא קיין באכניא, אויף יעדן וועגעלע זענען אויפגעלאדנט עטליכע אידן, מענער, ווייבער, קינדער, קראנקע, אלע שלעפן מיט זייער ביסל האב און גוטס, זיי קומען קיין באכניא זיך באזעצן... מיט עטליכע טעג צוריק האט מען געמאלדן אין די גאנצע באכניער אומגעגנד שטעטלאך און דערפער, אז זיי מוזן ביז דעם שבת קומען אין דער שטאט באכניא, דארטן וועט מען אלעמען פארזארגן מיט דירות. צו דעם צוועק האט מען זיי צוגעשטעלט וועגעלעך צו האבן די מעגליכקייט אריין צו ציהען זיך אין שטאט, אלע גאסן זענען פוהל מיט די אויבנדערמאנטע וועגעלעך וועלכע שלעפן זיך אין דער באגלייטונג פון פוילישע פאליציי, מען פיהרט די אלע וועגעלעך גלייך צו די באן סטאציע, זיי ווערן דארטן אריין געפיהרט אין די געביידעס פון די גרויסע קאסערן, זיי וועלן דא בלייבן, זאגט מען זיי, ביז מען וועט פאר זיי פארזארגן וואוינונגען... א גאנץ קליינער טייל פון די רייזנדע האבן זיך געכאפט באצייטנס און פארשטאנען וואס מען גייט מיט זיי מאכן און נישט געגלויבט אין זייערע שקרים, צוליב וועלכע זיי האבן אינטערעס אריין צו נארן דעם עולם אן וועלכע באמיהונג, נאר זיי זאלן אליין גיין ווי די בהמות צו די שחיטה, זענען זיי טאקע אראפגעשפרונגען פון די וועגעלעך נישט קוקנדיג אויף די באגלייטערס, זיי האבן געוואוסט אז זיי האבן גאר נישט וואס צו פארלירן, די אלע שפרינגערס

זענען זיך צולאפן צו זייערע קרובים און באקאנטע, איך האב מציל געווען פיל פון מיינע באקאנטע, איך האב זיי געוואונקען צו מאכן פליטה, צוליב דעם איז אונזער בונקער שוין באצייטנס פוהל געוואָרן פון די פליטים וועלכע מען האט געמוזט אריינלאזן וועז זיי געפינען זיך אין א גרויסע סכנה. עס איז אין אלגעמיין געווען די שטימונג אז דא מיינט מען נאר די אידן פון די אומגעגנד, נאר זיי וויל מען דעפארטירן אבער די באכניעריר אידן וועלן בלייבן, דער בעסטער בעווייז איז אז אלעמען בריינגט מען אהער, איבערהויפט אז פאר באכניא האפט גריינווער... עס זענען געווען אזעלכע וואס האבן אין דעם אויך געגלויבט.

שוין שבת אינדערפרי איז אונזער בונקער געווען איבערגעפוהלט, עס איז כמעט נישטא מער קיין פלאץ פאר אונז, לויטן חשבון האבן דארטן געהאט פלאץ 35 פערזאן און יעצט צוזאמען מיט אונז איז שוין געווען 150 מענטשן, די הין מיט דעם דושעניש איז געווען אונגעהויער גרויס. צוליב דעם גרויסן פארקער פון די פליטים איז דער בונקער־געוואָרן באקאנט, עס איז שוין מעהר נישט געווען קיין סוד. עס איז יעצט נישטא קיין צייט א סאך צו שפעקולירן, די צייט איז קורץ. אט הערט מען שוין די ידיעה אז ס׳זענען אנגעקומען אין שטעטל די מלאכי חבלה מיט זייערע גרויסע שמעק הינט וועלכע זיי האבן געניצט ביי די אקציעס כדי צו כאפן די באהעלטענישן.

מיר האבן באשלאסן אין דעם בונקער אבסאלוט נישט אריינגיין, ווייל לויט אונזער מיינונג איז דאס א רעכטע סכנה מחמת דעם גרויסן פרסום וועלכער ער האט יעצט באקומען, צווייטנס איז געווען אוממעגליך אפילו אריין צו גיין צוליב דעם אונגעהויערן ענגשאפט. מען מוז רעכענען אז עס קען אויסקומען דארטן צו זיצן פון 3 ביז 4 טעג, און אויף אזא אופן איז ממש איינגעשטעלט דאס לעבן אין אלע הינזיכטן. עס בלייבט אלזא צו זוכן א אנדערן בונקער. אבער דאס אלעס מוז ווערן אין די גרעסטע שנעלקייט ערליידיגט ווייל יעדע מינוט קען מען רעכענען אז מען מוז שוין אריין אין בונקער. די לופט ברענט אין דרויסן זייער שטארק. מיר דערמאנען זיך אז ביי אונזער מחותן האט מען אויך פארגעזעהן א בונקער, מיר לויפן זאפארט אהין אנזאגן אז מיר זענען בדעה צו קומען אין זייער בונקער, אבער וועז מיר האבן געזען דעם בונקער האבן מיר פארשטאנען אז עס איז נישט מעגליך דארטן צו פארנעמען אפילו א מינדעסטן ארט, ווייל דאס איז זייער קליין און קוים זיי אליין וועלן קענען דארטן זיך באהאלטן.

עס איז נישטא קיין ברירה, עס איז שוין יעצט נישטא קיין צייט צו גיין זוכן אנדערע גליקן. יעדע מינוט שפילט א גרויסע ראלע, וועז עס איז נישט מעגליך אז מיר אלע זאלן דארט זיין, דעמאלס וועלן מיר זיך איינטיילן, עס איז אזוי געבליבן: פתחי׳ מיט זיינע 3 קינדערלאך זאלן בלייבן אין דעם גרויסן בונקער, ווייל דארטן זענען אויך דא אנדערע קינדער איז ממילא נישט קיין חילוק מעהר אדער וויניגער, דאגעגן דא זענען נאר גרויסע מענטשן, מיין פרוי מיט יצחק׳ס פרוי וועלן בלייבן דא אין דעם נייעם בונקער, און איך מיט יוסל׳ען מוזן אוועק גענצליך פון שטעטל, מיר וועלן גיין קיין בריגל, טראץ דעם וואס מיר האבן נישט קיין פאסאזשיר־שיינען און אפילו צו פוס קען מען אויך נישט גיין אן אזא ערלויבעניש, אבער עס איז נישטא קיין אנדער ברירה, וועלן מיר זיך לאזן גיין און השי״ת וועט אונז העלפן אזוי אויך.

דאגעגן מיט אונזער ברודער יצחק האבן מיר זיך גאר נישט בעפאסט און נישט געזארגט ווייל מיר האבן געהאט א חשבון אז ער געפינט זיך אויף א ארט וועלכעס איז באווארנט 100 פראצענט, די סיבה איז געווען ווי פאלגענד. מיט 2 וואכן צוריק בשעת זיין ארבעט אין די בוי־דינסט אין סטאלעריי אבטיילונג, האט ער זיך ביי די עלעקטערישע זעג מאשין אריין געדרייט די האנד, דעמאלס זענען איהם 2 פינגער שוועד פארוואונדעט געווארן, מען האט איהם געמומען גלייך אין

קריסטליכן שפיטאל וועלכעס איז געווען אויסער דעם געטא, דער דאקטאר האט פעסטגעשטעלט אז די 2 פינגער זענען אומהיילבאר און מען מוז זיי זאפארט אראפנעמען, ווייל זיי זענען פארגיפטעט און קענען בריינגען א סכנה פאר דעם גאנצן גוף, נאך די אפעראציע איז ער נאך אלץ געווען אין א סכנה צוליב פארשידענע קאמפליקאציעס און מען האט איהם געמוזט עטליכע מאל אפעריר די האנד, עס איז געווען א גרויסער אומגליק, אבער יעצט וועז עס האנדלט זיך וועגן א אויסזידלונג איז דאס גאר געווארן א גרויסער גליק, ווייל ביז היינטיגן טאג האט מען פון קיין שפיטעלער נישט דעפארטירט, ובפרט פון א קריסטליכן שפיטאל, מענטשן האבן זיך געלאזט קאסטן גרויסע סומעס געלד אז מען זאל זיי אריינעמען ביז נאך די אקציע אין אידישן שפיטאל כדי זיי זאלן דארטן ניצול ווערן, יעצט וועז עס איז אונז אזוי גוט געלונגען... איז עס דאך דאס גרעסטע גליק... דורך דעם האבן מיר נישט געהאט קיין שום דאגה וועגן איהם, ער איז געזיכערט מיט'ן לעבן.

עטליכע טעג האט מען זיך געפארעט אין שטוב אזוי ווי אויף א חתונה, געבאקן און געקאכט, אנגעגרייט זיך עסן אויף די עטליכע טעג ביז עס וועט דורכגיין די אקציע, אלע קליידער פון שטוב האט מען באהאלטן אויף א גוטן ארט כדי זיי זאלן דאס נישט אויסרויבן במשך די עטליכע טעג וואס די שטיבער זענען ממש געווען הפקר, מען האפט דאך אז מען וועט איבערלעבן די צרות און מען וועט נאך דאס אלעס ברויכן צו פארניצן.

אונזער בעשלוס וועלט אקטועל. עס איז נישטא קיין צייט לאנג צו שפעקולירן. די לאגע איז געשפאנט און מען קען רעכענען יעדע מינוט אז זיי וועלן ארום רינגלען דעם געטא, און מיר וועלן נישט קענען ארויס גיין. איך האב גלייך איבערגעגעבן דעם בעשלוס מיין פרוי, אז זי מוז אריבער גיין אין יענעם בונקער און איך מוז אוועק גיין פון דא צוליב מאנגל אין פלאץ, זי האט אפילו נישט געלן מסכים געווען אויף דעם צושיידן זיך בפרט אין אזא צייט, אבער זי האט גאנץ גוט פארשטאנען אז עס קען אנדערש נישט זיין, איך מיין נאר מיט דעם די טובה פון די זאך, און איך בין גרייט אריין צו לאזן זיך אין א סכנה כדי צו פארלייכטערן זייער מצב. איך גיב איהר א גרעסערן סכום געלד ווייל מען קען נישט וויסן ווי אזוי עס קען זיך מאכן און מען זאל זיך מוזן העלפן מיט געלד. איך געזעגן זיך מיט איהר ביי וועלכן זי ברעכט אויס אין א גרויסן געוויין, גלייך ווי זי וואלט געוואוסט אז מיר וועלן זיך שוין מער נישט זעהן.

מז. מיר פיהרן אויס אונזער באשלוס — מיר גייען קיין בריגל — וועלן געכאפט דורך א פאלקס־דייטש — אונזער לעבן אין געפאהר — מיר קויפן זיך אויס פאר געלד

מיר לאזן זיך אין וועג אריין, איך, מיין ברודער יוסל און אונזער חבר ראובן וואולקאן. מיר האבן נישט געקענט דעם וועג קיין בריגל, מיט דעם שאסיי האבן מיר מורא געהאט צו גיין, ווייל אלע וועגן זענען שוין געווען פארמאכט דורך די בעוואכונג פון די רוצחים, צוליב דעם האבן מיר געמוזט גיין מיט די פעלדער און מיר האבן זיך משער געווען דעם וועג ווי עס ציהט די שטרעקע.

וועז מיר זענען געווען דערווייטערט א ערך פון 2 ק"מ פון שטאט, דערזעהען מיר פלוצלונג ווי אונטער אונזערע פלייצעס קומט צו פארן איינער אויף א ראווער, דאס איז געווען א מונדירטער פאלקס דייטש וועלכע האבן געארבעט אלס צוהילף ביי די דייטשע פאליציי, דאס שווארצע מאנדיר זייערער, האט געמאכט א שרעקליכן איינדרוק אויף יעדן.די פאלקס דייטשן זיינען געווען

פאלאקן פון דייטשן אפשטאם. יעצט נאך די אקופאציע פון דייטשן מיליטער האבן די חברה זיך געמאלדן פרייוויליג צום מיליטער, דערפאר האבן זיי גענאסן פון אלע רעכטן וואס דאס דייטשע מיליטער האט געהאט. זיי האבן טאקע געטריי מיטגעארבעט ביי אלע אויסזידלונגען און אידן־אקציעס און באקומען א גלייכן טייל ביי אלע רויבערייען. ער שטעלט זיך אב נעבן אונז און הייסט ווייזן אונזערע דאקומענטן, ווען מיר בעווייזן איהם, נעמט ער אלץ צו און לייגט עס אריין אין זיין טאש. דאן פרעגט ער אונז וואו מיר געהען? מיין ברודער יוסל איז נישט געווען קיין איבערגעשראקענער, אויך דער חבר ראובן איז נישט געווען קיין בטלן, אבער יעצט האבן זיי זיך גענצליך פארלוירן, זיי זיינען געבליבן שטיין מיטן אפענעם מויל און נישט געהאט וואס צו ענטפערן. עס איז נישט קיין וואונדער וואס מען האט זיך אזוי שנעל פארלוירן, ווייל מיר האבן זעהר גוט געוואוסט די גרויסע סכנה אין וועלכע מיר געפינען זיך יעצט, דאגעגן איך בין געווען שטאנדהאפט און דערצייל איהם א גאנצע מעשה, אז פון אונזער שטוב זענען ארויס געגאנגען 2 קינדער און לויט ווי מענטשן האבן אונז געזאגט, זענען זיי געגאנגען אין דעם ריכטונג, געהען מיר אלזא זוכן די קינדער, איך בעט איהם גלייכצייטיג אז ער אליין זאל אויך קומען מיט אונז העלפן זוכן די קינדער, פאר וועלכן מיר וועלן איהם גוט בעלוינען. איך בעט איהם דאן אויב ער איז מסכים צו מיין פארשלאג, וואלט געווען גוט אז ער זאל פאהרן מיט זיין ראווער פאראויס כדי צו קענען שנעלער געפינען די קינדער. מיין כונה מיט דעם פארשלאג איז געווען, קודם כל איהם פטור צו ווערן און דערנאך וועלן מיר שוין וויסן וואס צו טהון... ער הערט זיך גוט אויס מיין גוטן פערפאסטן תירוץ, ווי אויך דעם פארשלאג, און ער ענטפערט אויף דעם, דאס מיר זאלן מיט איהם צוריק געהן אין שטאדט, וואו מען וועט קאנטראלירן דעם גאנצן ענין.

מיר האבן זעהר גוט געוואוסט אז דאס צוריק געהן אין שטאדט איז פאר אונז די גרעסטע סכנה, דאס לעבן הענגט ממש אויף א האר, דען נאך בעפאר מיר האבן פארלאזט דעם געטא האבן מיר שוין געהערט דאס אין געוויסע גאסן שיסט מען שוין אידן, און בפרט ווען מען האט אונז געכאפט ביי אזא גרויסע עבירה, ארויס צו געהן פון געטא אן א ספעציעלע ערלויבעניש, וועלכעס איז געווען לויט די דייטשע געזעצן טויט שטראף, וועד שמועסט נאך יעצט ערב א אקציע, ווען די גאנצע לופט ברענט ווי א פייער. מיר בעטן איהם מעהרערע מאל ער זאל אונז צוריק געבן די דאקומענטן, ווייל אן דעם איז אוממעגליך זיך צו בעווענגן. דאס זיינען גראדע געווען זעהר גוטע דאקומענטן, ארבייטס צייגנישן, דאס מיר ארבייטן אין די בוי דינסט. מיט ארבייטס דאקומענטן האט מען זיך אביסל גערעכנט. אבער ער האלט זיך ביי זיינס און ווייל בשום אופן נישט צוריק געבן די דאקומענטן, נאר פערלאנגט דאס מיר זאלן מיט איהם צוריק געהן אין שטאדט אריין. ער פאהרט זיך ווייטער אין דעם נאהנטן דארף וואו ער פיהרט אדורך א שטרענגע קאנטראל ביי אלע פויערן און פרעגט צו עס איז נישט פארשטעקט ביי זיי קיין אידן, ער לאזט זיך אבער נישט בעגנוגענען מיט זייער תשובה, נאר קריכט ארום אין אלע שטיבער, קאמערן און בוידעמס, אפשר וועט ער דאך טרעפן דארט א אידן בעהאלטן. די קאנטראל דויערט אזוי עטליכע שעה און מיר קריכן איהם אזוי נאך מיט די הייסע בקשה ער זאל אונז צוריק געבן די דאקומענטן, ווייל מיר ווילן געהן זוכן די פארלוירענע קינדער. זיין אכזריות האט נישט ערלויבט דאס צו טהון נאר ער פערלאנגט דורכאויס דאס מיר זאלן מיט איהם צוריק גיין אין שטאדט. מיר זענען יעצט אין גרויס פערצווייפלונג און ווייסן נישט וואס צו טהון כדי צו ראטעווען אונזער לעבן וועלכעס געפינט זיך אין זעהר א גרויסע סכנה.

בשעת ער איז געווען פארנומען מיטן רעווידירן דאס דארף, האבן מיר גענומען טראכטן

עצות וזי אזוי צו ראטעוועז אונזער לעבן. איך האב פארגעשלאגן א פלאן, מיר וועלן נאך פרובירן מיט גוטנס ער זאל אונז צוריק געבן אונזערע דאקומענטן און אויב נישט, זענען מיר דעמאלס געצוואונגען צו טהון דאס וואס משה רבינו האט געטהון מיטן מצרי... מיר זענען נאך יונג און עס איז א גרויסער שאד מיר זאלן יעצט פאלן 3 קרבנות, זאל ער בעסער זיין א כפרה פאר אונז... פיהרנדיג אונז צווישן פעלדער און וועלדער וועלן מיר מאכן א סוף צו זיין לעבן. דאס איז געווען מיין פארשלאג.

וועז איך האב דאס פארגעלייגט פאר מיין ברודער און חבר ראובן וואלקאן צו מארדן דעם פאלקס דייטש, זענען זיי געשטאנען מיט אראפגעלאזטע פנימער צו די ערד, ממש ווי געפאלן אין יאוש. דערהערנדיג מיין פארשלאג, האבן זיי אויפגעהויבן די אויגן און געקוקט אויף מיר מיט זעהר גרויס פארוואונדערונג, גלייך ווי עס וואלט זיך אראפגעלייענט פון זייערע געדאנקען די פראגע וואס איך לייג פאר אזא מין פארשלאג, סטייטש, הרגענען א מענטשן ? פון וואו נעמט זיך צו אונז די מדה פון רציחה ? וואו האבן מיר דאס געלערנט ! איך האב גלייך פארשטאנען זייער כונה כאטש זיי האבן נישט געעפנט דאס מויל, איך ערקלעהר זיי אז עס איז דאך פארהאנען ביי אונז אידן.א ענין פון "הבא להרגך השכם להורגו", דאס הייסט, וועז יענער פאלט דיך אן און וויל דיך הרגענען, זאלסטו זיך מקדים זיין און איהם הרגענען, דאס איז א תורה פאר יעדן איד אפילו פאר שטרענג רעליגיעזע אידן, ווייל דאס איז דאך ביי אונז הונדערט פראצענט זיכער אז אויב ער וועט אונז צוריק פיהרן אין שטאדט איז אונזער לעבן פארטיג, אפילו אין נארמאלע שטילע צייטן קומט אויך טויט שטראף פארן ארויס געהן פון געטא אן א ספעציעלע ערלויבעניש, ובפרט אין אזא ברענענדיגע לופט וועז עס האלט ביי א אויסזידלונג, איז דאס לעבן פון יעדן איד מעהר געפעהרליך ווי געווייגליך.

דער בעשלוס איז געווארן איינשטימיג אנגענומען, אבער איך וועל נאך פרובירן מיט איהם רעדן, אויב ער וועט מסכים זיין צו מיין פארשלאג איז גוט, וועז נישט זענען מיר געצוואונגען צו דעם אנדערן פלאן... וועז ער איז פארטיג געווארן מיט די אונטערזוכונג אין דעם דארף, קומט ער צו אונז און פארלאנגט אז מיר זאלן גיין מיט איהם. — הער צו וואס איך וויל דיר שטעלן אזא מין געשעפט — זאג איך צו איהם — זאג וויפל דו ווילסט פאר אונזער באפרייאונג ? ער בלייבט שטעהן פארצווייפלט און ווייסט נישט וואס צו ענטפערן. ענדליך זאגט ער, אז דאס מוז קאסטן 300 זל. ער האט געהאט גאנץ גרויסע השגות, ווייל דאס איז געווען א גרויסע סומע געלד, אבער איך האב תיכף מסכים געווען צו דעם, ארויס ענומען דאס געלד און בעצאהלט, ער האט זיך בעדאנקט און צוריקגעגעבן די אלע צוגענומענע דאקומענטן, ער בעגלייט אונז אביסל שוין פאר דעם געלד ווייל מיר האבן נישט געקענט קלאר דעם וועג, דער ווייל טרעפט ער נאך א מציאה אויפן וועג. צווישן די גרעזער איז געלעגן באהאלטן עפעס א אומבעקאנטע אידענע, ער ווייל זי שלעפן אין שטאדט אריין. מיר האבן ווייטער אנגעהויבן מיט איהם צו האנדלען איבער איהר בעפרייאונג, ער פארלאנגט 50 זל. מיר האבן איהם אויך פאר איהר באצאהלט און ער איז זיך געגאנגען זיין וועג.

אלזא איין נס האבן מיר שוין איבערגעקומען, יעצט ברויכן מיר ווייטער גרויסע נסים ביי דעם אריין געהן אין בריגל. דארטן האט זיך געפונען א דייטשער פאליציי מיט'ן נאמען "לאפש". וועלכער איד עס איז אריין געפאלן אין זיינע הענד פאר די מינדעסטע עבירה האט ער באלד געשטעלט צו די וואנד און קיין שום משפט באלד געשאסן, אזעלכע זאכן זענען פארגעקומען אפילו אין די נארמאלע צייטן, יעצט ברויכן מיר אנצוקומען אין זיין שטעדטל און האבן גרויסע נסים אז מיר זאלן זיך מיט דעם מחבל נישט בעגעגענען, נאר מיר האבן דען א ברירה ? מיר מוזן זיך

פארלאזן אז השי״ת וועט אונז העלפן און עס וועט אלעס דורכגיין בשלו׳.

מיר געהען אזוי איבער פעלדער און וועלדער. נישט וויסנדיג געניי דעם וועג האבן מיר פיהל געבלאנדזשעט. די היצן זיינען גרויס, מיר האבן נישט אין זינען קיין עסן אדער טרינקען, אונזער איינציגע דאגה איז יעצט נאר ווי אזוי אנצוקומען בשלו׳ אין שטעדטל. ענדליך נאך עטליכע שעה קריכן זענען מיר שוין אנגעקומען אהין, דא איז שבת און מען זעהט נישט קיין איין איד אין גאס, וואס קען דאס באדייטן? מיר פרעגן די דורכגייערס וואו עס וואוינען אידן? ווייזן זיי אונז צו דעם אידישן פערטל, ווען מיר קומען צו דארטן, זעהען מיר אז דער אידישער פערטל איז ארום געצוימט מיט ברעטער, דאס האט אויף אונז געמאכט זעהר א שלעכטן איינדרוק, ווייל מיר האבן ביז יעצט נישט געהערט אז אויך דא איז שוין געמאכט א געטא, דאס איז דאך נישט קיין בעטעמ׳טע זאך, אבער יעצט איז פארפאלן, מיר דארפן טראכטן ווי אזוי אריין צו קומען דארטן וואס שנעלער כדי מיר זאלן זיך נישט באגעגענען מיט דעם אדער מיט א אנדערן רוצח. ענדליך האבן מיר בעמערקט עפעס א שטיקל אריינגאנג וועלכעס איז גראדע געווען אפן, מיר האבן זיך שנעל אריין געכאפט און עס איז אונז געלונגען בשלו׳.

עס איז יעצט פארנאכט, די לופט איז אביסל אנגענעהם, דער עולם געהט זיך שפאצירן גלייך ווי אין נארמאלע צייטן, זיי ווייסן גאר נישט וואס נישט ווייט פון זיי, נאר עטליכע ק״מ, פאסירט, מען מיינט דאך נישט זיי, דא איז נישט באכניא! מיר האבן געמאכט מיט אונזער אריין קומען א גרויס אויפזעהן, באלד האבן זיך ארום געשטעלט פיהל מענטשן מיט די פראגע, וואס הערט זיך אין באכניא? זיי האבן גלייך פארשטאנען פון ווען מיר קומען! מיר האבן זיך דאן געטראפן מיט אונזערע לייט. די שמחה איז געווען גרויס, אבער פון די אנדערע זייט האט יעדער געהאט א פוהלע הארץ מיט דאגות וועלכעס מען האט נישט געוואלט ארויס ווייזן איינער פאר דעם אנדערן, ווער ווייס וואס עס טוהט זיך מיט אונזערע איבערגעבליבענע? די יודנראט פון דארטן זענען כסדר געשטאנען ביים טעלעפאן און אנגעפרעגט וואס עס הערט זיך דארט אין באכניא? אבער אין קול ואין עונה, מען הערט גאר נישט קיין שום תשובה, דעמאלס האבן מיר פארשטאנען אז עס איז דארטן נישט פויגלדיג. דאס שטעדטל מוז ברענען אין גרעסטן פייער! מיר האבן אומגעדולדיג דורכגעלעבט יעדע מינוט און רגע ווארטנדיג אויף עפעס א גוטע ידיעה פון דארטן, ענדליך נאך 4 טעג בעקומען מיר א בריף דורך א שליח פון מיין ברודער פתחי׳, אז ער מיט זיינע 3 קינדערלאך זענען געבליבן לעבן, טאקע אין דעם נישט זיכערן בונקער, דאגעגן מיין פרוי און מיין ברודערס יצחק פרוי זענען טראנספארטירט געווארן.

די טרויעריגע בשורה האט אויף אונז אלעמען גמאכט זעהר א טיפן איינדרוק, ווייל מיר האבן געוואוסט די פאלגן פון אט די טראנספארטן און מיר זענען זיכער אז מיר וועלן זיי שוין מעהר קיינמאהל נישט זעהן. די אקציע איז געענדיגט, יעצט דארפן מיר שפעקולירן ווי אזוי אהיים צו פאהרן, ווייל מיר האבן דאך נישט קיין פאסאזשיר שיינען, נישט תמיד קען מען זיך פארלאזן אויף נסים, ובפרט נאך אזא חורבן, זיך ווייטער איינשטעלן דאס לעבן, די לופט איז נאך הייס, מיר האבן אבגעווארט נאך עטליכע טעג אבער דאס איז דאך נישט קיין תכלית, מען מוז דאך אמאל אהיים פאהרן, מיר האבן אלזא בעשלאסן צו פאהרן אן אלעם, ד.ה. נאר איך און מיין ברודער יוסל. מיר האבן געדונגען א פיאקער און זיך געלאזט אין וועג אריין, השי״ת האט געהאלפן, דער וועג איז א דורך בשלו׳. עס האט אונז קיינער נישט קאנטראלירט, דאס איז טאקע געווען א גרויסער נס.

אנקומענדיג קיין באכניא אין געטא, האט אונז אנגעכאפט א שרעק זעהענדיג ווי עס זעהט יעצט אויס ממש ווי נאך דעם חורבן בית המקדש, אלע גאסן זיינען וויסט פון מענטשן. מען האט

אוועק געשלעפט און אויסגעהרגעט דאס שענסטע און בעסטע אין די קרעמאטאריומס, דאס ביסל איבערגעבליבענע אידן דרייען זיך ארום מיט צובראכענע הערצער. די רוצחים האבן פארניכטעט זייערע עלטערן, קינדער און אויך גאנצע משפחות זענען פארשוואונדן געווארן. נישטא קיין אנצייכעניש פון זיי, זיי האבן צוזאמענגענומען אלע רביים און רבנים, אויסגעלייגט זיי אין א הויף אויף דער ערד, איינעם ביים אנדערן, געמאכט פון זיי די גרעסטע ליצנות און הוללות, און דאן אויף א ברוטאלישן אופן אלעמען אויסגעשאסן. אריין קומענדיג אין דעם הויז וואו מיר האבן געוואוינט, טרעפן מיר א שרעקליכע בילד, עס האט אויסגעזעהן ווי א שחט הויז, די רוצחים האבן אריין געברענגט די אלע מענטשן וועלכע זיי האבן ארויס געשלעפט פון די בונקערס און זיי געשאסן. די וועגד זענען געווען עדות וואס דא האט פאסירט. אויף אלע וועגד האט מען געזעהן פוהל פארשפריצט מיט בלוט, די רויטע בלוט פלעקן וועלן קיינמאל נישט אבגעמעקט ווערן ביז דער אויבערשטער וועט נקמה נעמען פון די רוצחים פאר דעם אומשולדיגן אידיש בלוט, אין אלע גאסן טרעפט מען צוזייט און צושפרייט צוריסענע טליתים, ציצית און פארשידענע אנדערע מלבושים, וואס די רוצחים האבן אראפגעריסן ווארשיינליך פון די אידן וועלכע האבן נישט געוואלט געהן. מיר געהען אהיים... דאס איז אבער געווען זעהר א ביטערע היים, די טיהר איז אויפגעפראלט אין די גאנצע ברייט, מיר געהען בעזוכן די קעלער לאקאלן און טרעפן דארט א חורבן, א וועלט איבערקעהרעניש, מען טרעפט נאר ליידיגע 4 וועגד. נישטא קיין זאכן, נישטא קיין פארמעגן, נישטא קיין מענטשן מען האט זיי נעבאך פארשלעפט צום שעיר לעזאזל...

יעצט ווילן מיר געהן צו אונזער ברודער יצחק אין שפיטאל, זעהן וואס ער טוהט און ווי זיין מצב זעהט אויס? מיר נעמען מיט עפעס עסן פאר איהם, וועז מיר קומען אריין אין דעם זאל וואו ער איז פריער געלעגן טרעפן מיר איהם נישט, מיר בלייבן שטעהן זעהר פארוואונדערט. וואו איז ער? די קראנקע הייסן אונז געהן אין קאנצעליי געווארן ווערן, דארטן זאגט מען אונז שוין קלארע זאכן, בשעת די אקציע איז פארגעקומען, זענען אנגעקומען פאליציי מיט וועגעלעך און אויפגעלאדנט אלע אידישע קראנקע, זאגנדיג אז זיי האבן א אויפטראג איבערצופיהרן זיי אין אידישן שפיטאל, וועלכעס איז אין געטא, אבער מען האט זיי נישט געפיהרט אין געטא נאר גלייך צו די וואגאנען וועלכע זענען געווען פארגעברייט פאר אלע אנדערע אידן, מיר האבן בעקומען וועגן זיי גאנץ גענויע אינפארמאציע ביי די אידישע פאליציי, די קראנקע האט מען נישט אראפגענומען פון די וועגעלעך כדי זיי צו לאקירן אין די קאסערן ווי די אנדערע, נאר מען האט זיי אריבערגעלייגט אין א לאסט אויטא, זיי געווארפן ווי מיט פוילע עפל גאנץ גלייכגילטיג, עס זענען דארטן אויך געווען פארבעריט מעהרערע אויטאס פאר אלע אלטע מענטשן, קראנקע און קליינע קינדער, וועלכע זענען פון דארטן אבגעפיהרט געווארן אין דעם דארף נעבן באכניא מיט'ן נאמען "באטשקאף", עס זענען דארטן געשטאנען גרייט א גרעסערע גרופע פון די רוצחים וועלכע האבן איבערגענומען די אלע אנגעקומענע מענטשן מיט די לאסט אויטאס, אלע זענען געווארן אויסגעלאדנט און אויסגעשאסן געווארן דורך זיי, און גלייך אריין געווארפן אין א טיפן גרוב וועלכעס איז געווען פארגעברייט, א גרויסער טייל זיינען בעגראבן געווארן לעבעדיגערהייט, ווייל זיי זענען פון איין קויל נאך נישט תיכף געשטארבן, אבער זיי האבן אויף דעם נישט געקוקט, אין דעם גרוב זענען בעגראבן געווארן א ערך פון 1.200 מענטשן, דערונטער אויך מיין ברודער יצחק, א יונגער מאן פון 28 יאהר אלט, אויך מיינער א פעטער מיט זיין זוהן וועלכער האט יא געהאט א ערלויבעניש פון די געסטאפא צו בלייבן, און ער איז נאר געגאנגען בעגלייטן זיין פאטער, איז ער אויך געכאפט געווארן אין די מגיפה.

א שטיק לעבן איז אונז אוועק פון די בשורה וועגן יצחק׳ן, מיר האבן דאס געהאלטן בסוד אז די מאמע זאל ח״ו זיך נישט דערוויסן ווייל זי האט גענוג דאס וואס זי וויס שוין.די באכניער אקציע האט אונז זעהר פיהל געקאסט, אבער וואס קען מען מאכן, אלעס איז מן השמים, און א איד מוז זיך מחזק זיין און האפן, אז השי״ת וועט שוין העלפן און די וואס זענען געבליבן וועלן ווייטער בלייבן. מיר האבן מעהר נישט געקענט בלייבן אין דעם קעלער וואוינונג וועלכע דערמאנט אונז תמיד די צרות און מיר האבן זיך בעזעצט אין א אנדער וואוינונג, ווייל יעצט נאך דעם חורבן איז שוין געווען א ביסל גרוימער אין דירות, ווייל מען האט אוועק געשלעפט דאס ביסל אידן פון באכניא.בעפאר די אקציע האבן זיך דא געפונען בערך 8.000 נפשות און יעצט איז געבליבן נישט מעהר ווי 700 נפשות, דאך האט דאס יודנראט נישט געקענט בעשטיין אויף אונזער נייע דירה און אונז אנגעטוהן גרויסע צרות און געפאדערט אז מיר זאלן ארויס, ווייל מיר האבן דאס געוומען אן זייער רשות, אבער וועו מען האט זיי אנגעשטאפט די טאשן איז אלעס געווארן בסדר. עס איז יעצט ביי אונז געבליבן א יתומ׳ל, דעם פעטערס א קינד, דאס קינד האט די מאמע געהאט מיטגענומען מיט זיך וועו זי איז געפאהרן קיין בריגל און די עלטערן האט מען געשאסן.

מיר האבן זיך אינטערעסירט וואס איז געווען די סיבה וועלכע האט געברענגט צו דעם אז אונזער חברה זענען געגאנגען אליין צום טראנספארט, וועו מיר האבן זיי אומצעליגע מאל אנגעזאגט, אז זיי זאלן נישט גיין צו קיין טראנספארט בשום אופן אפילו וועו מען וועט זיי וועלן דא שיסן, ווייל די אלע ווערן פארשלעפט אין די גאז קאמערס און ליידן ביז צו זייער טויט זעהר פיהל צרות, די סיבה איז געווען ווי פאלגענד: די אלע אידישע פאליציי זענען ארום געגאנגען אין אלע הויפן און גערופן צו די מענטשן וועלכע זענען אין די בונקערס אדער אין אנדערע בעהעלטענישן: ״אידן, קומט אלע ארויס פון אייערע באהעלטענישן, ווייל די אלע וואס מען כאפט אין די בונקערס ווערן געשאסן, דאגעגן די וואס מעלדן זיך פרייוויליג ווערן טראנספארטירט נאר צו ארבייט. עס וועט זיי דארטן גאר נישט פאסירן״, מיט אזעלכע שפעקולאציעס האבן זיי ארויס געגארט הונדערטער מענטשן פון זייערע בונקערס וועלכע האבן געקענט לייכט ניצול ווערן. און טאקע די וועלכע זענען געווען שטאנדהאפט און זיך נישט געלאזט איינרעדן זייערע שטותים זענען ניצול געווארן. די דייטשן אליין האבן נישט געגלויבט אז עס וועט זיי אזוי לייכט אנקומען אויסצוראטן דאס גאנצע שטעדטל במשך 3 טעג, דאס האבן מיר צו פארדאנקען די געטרייע אידישע פאליציי... דאס זעלבע האבן זיי געמאכט נישט נאר מיט פרעמדע מענטשן נאר אויך מיט זייערע אייגענע טאטע מאמע, אייגענע קינדער האבן זיי מיט זייערע הענד אבגעפיהרט צום טראנספארט, דאס באכניער יודנראט מיט איהרע פאליציי האבן זיך אויסגעצייכנט מיט זייער איבערגעבענע ארבייט לטובת די היטלעריסטן מעהר ווי אנדערע שטעדט, נאך די אקציע האבן זיי זיך ערשט אבגעגעבן א דין וחשבון וואס זיי האבן געטוהן, אבער עס איז שוין פארפאלן, עס געהט שוין א רויך פון די באכניער אידן אין די גאז קאמערס...

מען מוז די אלע צרות לייגן אין זייט, וועלט איז וועלט, מען מוז ווייטער טראכטן אויף פרנסה און אויך צו פארזיכערן זיך מיט ארבייט, ווייל עס איז געווען פשוט שווער זיך צו באווגן יעצט אן א ארבייטס קארט, כאטש מען האט געזעהן אז עס האבן גאר נישט געהאלפן די הבטחות פון הער גרייווער וועלכער האט געהאפטעט פאר די באכניער אידן, ער אליין איז באלד אין ערשטן טאג פון די אקציע געשאסן געווארן, א קליינער טייל פון די בויי־דינסט ארבייטער זענען געווארן בעשטעטיגט צו בלייבן, אויך מיר האבן בעקומען בעשטעטיגונגען פון די געסטאפא אבער די אידישע פאליציי האבן מיט דעם געמאכט מסחרים, צוליב וועלכן מיר האבן געליטן.

דער סוף פון סאלא גרייוער איז געווען זעהר א שלעכטער, ער איז טאקע געווען זעהר א גרויסער חשוב ביי די קראקעווער ווערמאכט אבער נישט ביי די געסטאפא, ווייל צווישן זיי זעלבסט האט געהערשט א גרויסע שנאה און ווי געווענליך האבן די געסטפא געהאט מעהר צו זאגן אויף יעדן געביט, ממילא האבן די ווערמאכט מיט די געסטאפא געלעבט ווי א קאץ און א מויז, ביי יעדן פון זיי האבן זיך געדרייט אידן און יעדער האט געזוכט אויסצוניצן נקמה קעגן דעם אנדערנס, און ווי געווענליך אין אזא צייט איז דער איד די כפרה.

אין באכניא האט דער ארבייטס לייטער געהערט צו די געסטאפא, אבער גרייווער האט זיך מיט איהם נישט געריכט נאר ער האט זיך געהאלטן גרעסער פון איהם מיט דעם וואס ער האט געשאפן אין באכניא א בוי דינסט וועלכע האט בעשעפטיגט העכער 2.000 מענטשן. די אלע האבן געארבייט פאר די ווערמאכט, מיט ארבייט פאר דעם דייטשן רעזשים האבן זיך די געסטאפא נישט בעשעפטיגט, יעצט ביי די ערשטע אקציע פון אויסזידלען 90% אידן אין באכניא, האט דער ארבייטס לייטער אויסגעניצט זיין שנאה צו גרייווער און געמאכט פארשידענע אנצייגן אויף איהם און די ווערמאכט האט איהם נישט געקענט שיצן, ווייל ביי א אקציע האבן אפערירט נאר געסטאפא. דער ארבייטס לייטער האט איהם אויפגעזוכט און איהם גוט צובראכן זיינע ביינער און לויט ווי איך האב געהערט פון פארלעסליכע קוועלן האט ער איהם אריין געווארפן אין וואסער לעבעדיגערהייט, מען האט איהם געווארנט בשעת די אקציע דאס ער זאל זיך אויסבאהאלטן ביז די אקציע וועט אריבער ווייל דער לייטער וועט זיכער פון איהם נקמה נעמען, איהם האט אבער נישט געפאסט אז אזא גרויסער מענטש ווי ער זאל זיך מוזן פארשטעקן, דאס גיאות האט איהם צוגעפיהרט צו אזא טראגישן טויט.

דער נאמען גרייווער איז געווען אזוי שטארק פערצייכנט אויף די שווארצע ליסטע פון די געסטאפא, דאס ווער עס האט געטראגן דעם נאמען גרייווער אפילו ער האט געהאט א בעשטעטיגונג פון די געסטאפא צו פערבלייבן אין באכניא, איז אריבער אין די הענד פון די געסטאפא און אויסגעזידלט געווארן. גרייווער האט נישט געוואלט פארשטיין אז מיט זיין גאנצע גרויסקייט איז ער דאך סוף כל סוף א איד און ער קען נישט זיין קיין שטארקער צו פיהרן א קאמף מיט די אדער יענע רשעים, ווייל אין אזא צייט ווערן אלע זיינע גוטע פריינד די זעלבע רשעים.

תשרי תש״ג מח. די ארבייטס אקציע נאך ראקאוויעץ — איך פאל אריין אין די אקציע — נישט געלונגען צו אנטלויפן — צווייטער פלאן אויך נישט געלונגען

איינמאל נאך מיטאג ווען מיר זיצן אין שטוב און גרייטן זיך צום מיטאג מאל, איך, די מאמע, און מיין ברודער יוס׳ל, קומען פלוצלונג אריין 2 אידישע פאליציי, שלמה גרייווער און יאסקע גרייווער און פארלאנגען פון אונז די דאקומענטן, איך בעווייז זיי מיין ארבייט׳ס קארט פון די בוי־דינסט, יא, דאס איז אין ארדנונג — זאגן זיי, דאגען יוס׳ל האט נישט געהאט קיין ארבייטס קארט ווייל ער האט ווירקליך אין ערגעץ נישט געארבייט, ער האט נישט געהאט די מעגליכקייט דערצו ווייל ער האט געמוזט טראכטן פאר פרנסה אויסצוהאלטן די מאמען און ברודער פתחי׳ מיט זיינע 3 קינדערלאך, וואו דאס געברויך פון אזא פאמיליע איז געווען גאר גרויס אין די קריגס צייטן ווען דאס יקרות פון א טרוקן שטיקל ברויט איז געווען אונגעהויער, אלזא פארלאנגען זיי פון איהם אז

ער זאל מיט זיי געהן צום יודנראט. איך האב באלד פארשטאנען אז דאס איז נישט פשוט, מסתמא איז עפעס א נייע אקציע.

יוס׳ל האט זיי געבעטן אז זיי זאלן איהם ערלויבן אויפצועסן דאס מיטאג, וועלכעס איז שוין געשטאנען גרייט אויפ׳ן טיש, זיי האבן אויך דעם באשטאנען, אין שטוב איז אבער נישט געווען קיין בעקוועמער ארט פאר זיי, זענען זיי ארויסגעגאנגען אין קאריידאר פון הויז ווארטן אויף איהם. יוסלען האט אבער נישט אינטרעסירט מעהר דער מיטאג, ער שפעקולירט ווי אזוי זיך ארויס צו דרייען פון זייערע הענד, ער קוקט ארויס און בעמערקט אז זיי קוקן ארויס אין גאס און זיי זענען פארנומען מיט אנדערע געדאנקען, האט ער יעצט אויסגעניצט די געלעגנהייט און ארויס דורך די אנדערע זייט פון קאריידאר וועלכע האט געצויגן אין הויף אריין, פון דארט איז ער געלאפן ווייטער ווייל דער הויף איז נישט געווען פארמאכט, זיי ווארטן און ווארטן און קענען זיך גארנישט דערווארטן אויף דעם לאנגן מיטאג וואס ער עסט... קומען זיי ענדליך אריין און פרעגן מיט א אויפרעגונג, וואס דויערט עפעס אזוי לאנג דאס עסן?... אבער יעצט דערהעהן זיי באלד וואס די סיבה איז, דער פויגל איז ארויס.

זיי ווערן מלא כעס, ס׳טייטש, קוים דערווישט א פויגל און ער איז אזוי אוועק ממש פון די הענד. זיי קענען נישט מוחל זיין דעם חטא, פרעגן זיי מיר, וואו ער איז געלאפן? אבער איך זאג אז איך ווייס נישט, האסטו געבראכט אכטונג געבן אויף איהם. אלזא — זאגט שלמה גרייווער — אז איך זאל מיט איהם געהן אנשטאט דעם ברודער. ניין! — זאג איך — איך געה נישט! ווען דו האסט א פעלער געמאכט וואס בין איך שולדיג, איבעריגס האסטו צו מיר קיין רעכט נישט ווייל איך האב א ארבייטס קארט. עס איז אויסגעבראכן צווישן אונז א גרויסע מחלוקת, ער האט נישט געוואלט אבטרעטן נאר איך זאל מיט איהם מיטגעהן. עס האט געברענגט דערצו אז שלמה האט ארויס ענענומען זיין גומי פאלקע און מיך מכבד געווען מיט מכות אכזריות, אבער אויך מיט דעם האט ער נישט געקענט אויף מיר ווירקן אז איך זאל מיט איהם געהן, ווייל איך האב געוואוסט אז מיין גיין אהין טויג נישט, איך מעג זיין 100 מאל געראטעוועט ווען זיי מיך מער נישט ארויסלאזן, איך האב גוט געקענט דאס גוטסקייט פון דעם פאליציי שעף דר. ראזען און דעם פרעזידענט שמחה ווייס, וועלכע זענען געווען מער געטרייי די דייטשן ווי די אידן.

צוליב די קולות און שלעק איז געווארן א גרויסער רעש אין גאס און עס האבן זיך פארזאמלט פיהל מענטשן אונטער די פענסטער צו הערן וואס עס פאסירט, דארונטער אויך עטליכע פאליציי, זיי זענען אריין געקומען אין שטוב און זעלבסטפארשטענדליך האבן זיי געגעבן רעכט דעם שלעגער. איך האב נאך אלץ געפרובט שטעלן א ווידערשטאנד אבער קעגן אזוי פיהל פאליציי האב איך נישט געקענט אויספיהרן און מען האט מיך אבגעפיהרט מיט כבוד אין יודנראט. שלמה האט דארטן איבערגעגעבן דעם גאנצן פראטאקאל וואס דא איז געשעהן און אלע האבן איינשטימיג געזאגט אז איך מוז בלייבן דא דער פארטרעטער פון מיין ברודער. עס האט נישט געהאלפן וואס איך האב זיי געוויזן מיין ארבייטס קארט פון די בויי־דינסט וועלכעס איז געווען מעהר חשוב פון אנדערע, אומגעקערט, דער וויצע שעף פון די פאליציי הער הארוויץ האט מיר צוריסן מיין ארבייטס קארט אויף קליינע שטיקלאך און צוגעגעבן א גוטן פאטש א מתנה, דאן פיהרט מען מיר אריין אין קעלער וועלכעס האט געדינט אלס קרימינאל, דארטן האב איך מיך שוין געטראפן מיט מעהרערע מענטשן וועלכע זענען שוין דארטן איינגעזעצט געווארן און זאגן אז דער צוועק דערפון איז אוועקצופיהרן אלעמען אין ארבעטס לאגער, דער סכום מוז זיין ביז 100 פערזאן, פון מינוט צו מינוט וואקסט אלץ די צאל מענטשן. עס איז שוין באלד דא די גאנצע סומע פון 100 מענטשן.

עס ווערט שוין נאכט. מען פיהרט אונז אריין אין א לאקאל פון יודנראט, דאס וועט זיין אונזער האטעל דורך די נאכט. יעדערער כאפט א פלאץ אויף די ערד, מאכט א בורא פרי האדמה און לייגט זיך אויס. איך האב געטראכט צו אנטלויפן ביינאכט אבער עס איז געווען שטארק בעוואכט מיט פאליציי, אזוי אז עס איז נישט געווען מעגליך אפילו צו פרובן. דאן האב איך געהאפט אז איך וועל בעפרייט ווערן אלס ארבעטער פון די בוי־דינסט ווייל עס וועט נישט פאסן פאר די לייטונג אז זייערס א ארבייטער האט מען נישט אנערקענט. די מאמע האט טאקע געהאט געמאלדן אין בוי־דינסט וועגן מיין פאל און עס זענען גלייך געקומען אין יודנראט אריין דער שעף פון די בוי־דינסט אינטערוועניר, אבער עס האט גאר נישט געהאלפן. ווען שמחה ווייס האט זיך פארלייגט אויף מיר דעמאלס עקזיסטירט נישט קיין זאך עס זאל איהם באוועגן, אלזא איך בלייב א דארטיגער.

אינדערפרי נעמט מען אונז אלעמען ארויס אין הויף, שטעלן אונז אויס ווי די זעלנער, מיר זענען גוט בעוואכט דורך די ארדנונגס דינסט עס זאל חלילה קיינער נישט אנטלויפן, דאן קומט ארויס אויף די טאראסע דער יודנראט אנקוקן זייער ארבייט, אויך דער ארבייטס לייטער וועלכער איז געווען א בעקאנטער רשע לייענט פאר די רשימה פון אלע געכאפטע פויגל, אלעס שטימט, עס פעהלט נישט קיין איינער. מיר ווארטן אויף דעם לאסט אויטא וועלכער דארף באלד אנקומען און אונז אוועקפיהרן צו די ארבייט. וואו אהין פירט מען אונז? אויף די פראגע האבן זיי געענטפערט: אין דעם ארבייטס לאגער נעבן פלאשוב נישט ווייט פון קראקא, איך האב מיך נישט שטארק דערשראקן פאר אט דעם לאגער, ווייל עס איז מיר שוין געווען בעקאנט אז פון דארט קען מען לייכט אנטלויפן. די ארבעטער זענען אפט געפיהרט געווארן אין קראקעווער געטא צום באדן און אז איך וועל אריין קומען איינמאל אין געטא וועל איך שוין דארטן בלייבן, איך טראכט מיר, עס איז מיר נאך בעסער געלונגען ווי איך האב אליין געווואלט, דעמאלס ערב סוכות איז געווען מיין פלאן צו פאהרן אויף יו״ט קיין קראקא צום בעלזער רבין, יעצט וועט מיר טאקע געלונגען. איך וועל פאהרן מיט דעם אויטא ביז פלאשוב און גלייך נאכן אנקומען אהין וועל איך במשך פון 15 מינוט זיין אין שטאדט. בשעת איך בין געזעסן אין קעלער אין באכניא האב איך געדענקט אז איך וועל מאכן פליטה פון לאגער און דעריבער צוזאמען גענומען אלע שטיקלאך פאפיר פון מיין צוריסענעם ארבייטס דאקומענט דורך דעם פאליציי הארויין, דאן האב איך דאס צוזאמען געקלעפט מיט דעם קלעפ פאפיר וואס איך האב ביי מיר געהאט און יעצט האב איך שוין ווייטער א כשר׳ן פאפיר, ווייל שטענדיג איז גוט ווען מען האט עפעס אויפצווייזן אז מען ארבעט ערגעץ, און אן אזא דאקומענט איז מען מעהר איינגעשטעלט.

דער זייגער איז 12 און מען זעהט שוין אנקומען 2 גרויסע לאסט אויטאס בעזעצט מיט אידישע פאליציי פון לאגער אונטער דעם אנפיהרונג פון א עס עס מאן, דער לייטער פון לאגער, מען לאדנט אונז ארויף אויף די אויטאס, יעדערער בעקומט 3 ציגארעטן און א שווארץ ברייטל לכבוד יו״ט, דאס איז א מתנה פון יודנראט... אבער גלייך דערוויסן מיר זיך אז מען פיהרט אונז נישט קיין פלאשוב נאר אויף דעם פלוג פלאץ קיין ראקאוויץ. דאס איז אויך געווען נישט ווייט פון קראקא. קיין גרויס עגמת נפש האב איך נישט געקענט האבן פון דעם ווייל איך האב נישט געוואוסט די פארהעלטניסן פון דעם לאגער, אפשר עקזיסטירט דארטן אויך דער פעטער ״פליטה״. דער אויטא ריהרט זיך פון ארט, מיר ווערן בעגריסט פון אלע פארזאמלטע איינוואוינער וועלכע האבן אונז אנגעוואונטשן פארשידענע ברכות אז מיר זאלן באלד צוריק קומען בשלו׳. דער אויטא פאהרט אויך דורך אונזער גאס וואו עס זענען געשטאנען אויסגעשטעלט מעהרער מענטשן מיט די זעלבע אויסשרייען און בעגריסונגען. די מאמע שטעהט אויך פארן טויער מיט פארבראכענע הענד.

אויף אזא פארשטערטן יו״ט האט זי זיך נישט געריכט. נאך נישט פארגעסן פון יענע צרות וועלכע זענען ערשט מיט א פאר **טעג** צוריק פארגעקומען און יעצט פרישע צרות, וועט ווייס אויב מען וועט איהם נאך אמאל צוריק זעהן? דאס ווארט לאגער איז זעהר א ביטערער ווארט... איך אבער דריק אויס פאר איהר מיין פרייליכע מינע און מיט א הויכע שטימע געשריגן, זי זאל גאר נישט זיין בעזארגט וועגן מיר. מאמע! איך קום באלד אהיים! גלייכצייטיג ווארף איך אראפ דאס גאנצע עסן וואס איך האב מיט מיר געהאט פון דער היים און פון יודנראט דאס שווארצע ברויטל, זאגנדיג: איך ברויך נישט שלעפן קיין עסן, איך וועל זיין יו״ט אין קראקא. דארט וועט מיר גארנישט פעלן. אלע חברים קוקן מיר אן מיט פארוואונדערונג: לשמחה מה זו עושה? וואס ביסטו עפעס אזוי זיכער אז דו וועסט באלד אהיים קומען? אבער איך האלט מיך ביי מיינס, איך וועל נישט ארבעטן אין לאגער נאר באלד אהיים קומען.

עס געהט אריבער א שעה צייט און מיר דערזעהען זיך שוין ביי דעם טויער פון לאגער. דארטן ווערן די אויטאס אבגעשטעלט דורך די דייטשע וואך וועלכע קאנטראלירן די פאפירן פון די ברענגער אויב אלעס איז אין ארדנונג, מיר זענען כשר... מען מעג אונז אריין לאזן אין לאגער... זיי עפענען דאן אויף ברייט דעם טויער און מיר פאהרן אריין. איך קוק מיך גוט ארום, זעה איך אז דער גאנצער לאגער איז שטארק ארום געגומען מיט שטעך דראטן, און עס איז נישט אזוי לייכט פון דא צו אנטלויפן, דא איז א מיליטערישער פלוג פלאץ, יעדער מענטש וועלכער געפינט זיך דא אן אונטערשרייד, סאלדאט, אפיציר אדער א אנדער בעשעפטיגונג, מוזן האבן א ספעציעלע ערלויבעניש ביים אריין געהן און ארויס געהן. איך האב נאר געהאט איין האפנונג. אזוי ווי מען האט תמיד אלע פריש געבראנגטע ארבייטערס געפיהרט אין געטא צו באדן און ווארשיינליך וועט מען אויך אונז באלד אהין פיהרן, דעמאלס וועל איך שוין טהון צו די זאך. מיין פלאן פון זיין יו״ט אין געטא וועט מיר **געלינגען**. מיט אט די געדאנקען בין איך געשטאנען אויפ׳ן אויטא און געמאכט דעם פלאן נאך פארן אויסשטייגן.

עס געדויערט נישט לאנג און מיר קומען אויף א גרויסן פלאץ וואו מען הייסט אונז אויסשטייגן. אלע גייען אראפ פון אויטא. גלייך קומען ארויס א גרופע אינזשענירן אנקוקן זייערע ארבייטער, ווייל דארטן זענען געווען פארשידענע ארבעטן אויסצופיהרן, בוי ארבייט, קאנאליזאציע, בעטאנירן דעם פלוג פלאץ, און נאך אנדערע שווארצע ארבעט. די אינזשענירן הייבן אן אונז צו סעגורירן, שטארקערע און שוואכערע, יעדער איינער צו וואס פאר א ארבעט ער איז פעהיג לויט זייער מיינונג. יעדער האט פארשטאנען אז ביי די שווערע ארבעט איז בעסער צו זיין צוגעטיילט, דארטן וועט ער זיין זיכערער מיט זיין לעבן, דאגעגן די שוואכערע וועט מען פארטיג מאכן, צוליב דעם האבן זיך א סאך געשטויסן אריין צו קומען אין די שווערע ארבעט. איך האב אבער געהאט א כלל זיך נישט צו שטופן אין ערגעץ, ווי אזוי עס וועט אויספאלן אזוי וועט זיין גוט, וכן הו׳. די שווערע ארבעטער האבן טאקע באקומען זייער שווערע ארבעט, אויסער די שטרענגע אויפזעהער וועלכע האבן זיי אויסגעטיילט געברענטע צרות ביי די ארבעט און אויך געגעבן גוטע שלעק. זיי האבן דאן געפרובט אריבער צו גיין צו אונזער ארבעט אבער עס האט נישט געהאלפן, עס איז פארפאלן געווען. נאך די סעגוראציע הייסן זיי אונז זיך אויסזעצן אויף דער ערד און ווארטן אויף די אנדערע אלטע ארבעטער וועלכע ברויכן באלד אנקומען צום מיטאג, ווייל די קאך איז געווען אויף דעם פלאץ. פארנאכט וועלן מיר צוזאמען מיט זיי גיין שלאפן ווייל דער לאגער וואו מען איז געשלאפן איז געווען וויט פון דא בערך 4 ק״מ, און די נייע ארבעטער וויסן נישט דעם וועג אהין.

עס קומט מיטאג שעה קומען טאקע אן די ארבעטער עסן מיטאג, זיי האבן געזאגט אז אונז קומט נאך נישט קיין עסן ווייל מיר האבן היינט נאך נישט געארבעט דא, נאר בתורת מתנת חנם האבן זיי אויף אונז רחמנות געהאט און ארויס געברענגט פאר אונז א ביסל זופ וועלכעס האט נישט געהאט קיין טעם און קיין ריח און אפילו נישט קיין אויסזעהן פון קיין זופ נאר ווי שמוציגע וואסער. מיר זענען פון קוקן אויף דעם שוין זאט געווארן, דאס איז געווען אונזער אויפנאמע. יעצט זעהען מיר שוין גאנץ גוט ווי אזוי עס זעהט אויס די קאסט אין דעם לאגער. מיר זענען שוין נייגעריג צו זעהן ווי אזוי עס זעהט אויס דער האטעל. מען דערווארט זיך קוים אויף פארנאכט. די ארבעטער קומען ווידער אן צום נאכטמאל, דאן דארפן מיר מיט זיי גיין שלאפן. מיר זענען שוין גאנץ גוט אויסגעמוטשעט פון די 2 טעג, נישט געגעסן און נישט געשלאפן, אלע שטעלן זיך אויס אין ראיאנען און מען לאזט זיך גיין, די פיס שלעפן קוים, די זון גייט אונטער, עס קומט שוין דער זמן פון מנחה דאוונען. איידער מיר קומען נאך אן אויף דעם פלאץ דאוונען מיר מנחה גייענדיג. מיר מארשירן אזוי א גרופע פון עטליכע הונדערט פערזאן וועלכע זענען געווארן אהער פארשלעפט פון פארשידענע שטעדט און שטעטלאך שוין מיט א צייט צוריק, איך טרעף דארטן היימישע מענטשן וועלכע גיבן מיר איבער א גריס פון די בעדינגונגען אין דעם לאגער, אבער וואס קען דאס מיך אינטרעסירן — טראכט איך ביי מיר. וועל איך דען דא לאנג זיין? אפשר א טאג אדער 2 נישט מעהר!

גייענדיג אזוי בעטראכט איך דאס גאנצע געשטעל, עס הערט זיך דאס שטארקע געוויש פון די עראפלאנען וועלכע פליהען שטענדיג איבער אונזערע קעפ, לויפן מיט א אויסערגעוועהנליכע שנעלקייט ווי די רוחות אהין און אהער, קיין איינציגער האט נישט קיין צייט זיך אבצושטעלן אפילו אויף איין רגע, אלעס פליהט מיט גרויס קוראזש, ווארשיינליך פון פראנט אדער צום פראנט, א שטארקן איינדרוק מאכן די בעלייכטונג פון די רויטע לעמפעלאך וועלכע נעמען ארום דעם גאנצן פלאץ, א טייל גאנץ הויך און א טייל גאנץ נידעריג ביז דער ערד וועלכע זענען געווסע צייכנס פאר די פליהער כדי זיי זאלן וויסן ווי זיך אראפצולאזן, איז פריי דער וועג אדער נישט. מיר קומען ענדליך צו דעם לאגער בראק, אט דא איז אונזער וואוינונג — זאגן די אלטע ארבעטער. ביי דעם טויער שטייט א וואך מייסטער וועלכער ציילט אונז ביים אריינגיין, פאר דעם בראק געפינט זיך ווייטער א גרויסער הויף וועלכער איז אויך ארומגענומען מיט שטעך דראטן אויסער די דראטן וואס דער גאנצער שטח איז ארומגענומען, ווייל דאפלט איז שטארקער, בקיצור מען גיט אויף אונז זייער גוט אכטונג און מען היט אונז ווי עס דארף צו זיין. אין זייט ביים אריינגאנג באמערק איך עפעס א געביידע אויסער דעם גרויסן בראק. אויף די פראגע וואס דער קליינער בראק ניצט, ענטפערן די ארבעטער אז דאס איז א ספעציעלער בנין פאר די לאגער פאליציי. דאס זענען געווען פוילישע פאליציי אין שווארצע מונדירן. אנצוקוקן זיי איז שוין געפאלן א פחד, זייער אויפגאבע איז געווען אכטונג צו געבן אויף אלע ארבייטער זיי זאלן נישט אנטלויפן פון לאגער. זיי היטן בייטאג און ביינאכט, וועו איינער פארשולדיגט זיך עפעס מיט נישט גיין פונקטליך צו די ארבעט אדער א אנדער פארברעכן, דעמאלס נעמען זיי איהם אריין צו זיך אין בראק און שלאגן מכות אכזריות.

אונזער האטעל שטייט דא אליין אן קיין שום שכנות׳דיגע הייזלאך, אויפן פרייען פעלד צווישן הימל און ערד. מען פיהרט אונז ענדליך שוין אריין אין דעם בראק, דאס איז געווען א זייער גרויסער זאל וועלכער האט געדינט בעפאר אלס שטאל פאר בהמות און יעצט איז עס פארוואנדלט געווארן אין א האטעל פאר וויכטיגע ארבעטער... קיין סופיט איז נישטא נאר איין הויך ביז צום

דאך, די בריק איז צעמענטירט, עס זיינען דא קליינע פענסטערלאך וועלכע זענען פארקאוועט מיט אייזערנע קראטעס, איינס פון אנדערן איז ווייט און צוליב דעם קומט אריין גאנץ ווייניג לופט און ליכט, יעצט ביינאכט איז אין לאגער זייער פינסטער אן קיין שום בעלייכטונג. איינער זעהט נישט דעם אנדערן. ענדליך ברייגט מען אריין עפעס א קאגאניקל וועלכעס האט קוים געגעבן ליכט פאר זיך זעלבסט. ווען מיר האבן געוואלט אפשניידן א שטיקל ברויט אדער עפעס אנדערש טהון האט מען געמוזט גאנץ נאהנט צוגיין צו אט דעם בעלייכטונג ביי וועלכן עס איז געווען א גרויסער געדראנג, יעדער ווייל זיין דער ערשטער, יעדער איז הונגעריג און וויל וואס פריהער עסן.

וויפל טונקלהייט עס איז געווען פון דעם "גרויסן" באלייכטונג איז אונז נאך מעהר טונקל געווארן פאר די אויגן דערזעהענדיג אונזערע געלעגערס, אין דער גאנצער לענג פון באראק זענען געווען אויסגעלייגט 4 ראיאנען אנגעפילטע זעק מיט האלץ זעגעכץ. אלע זענען געלעגן הארט איינער ביי דעם אנדערן, עס איז נאר געווען פלאץ אדורכצוגיין צו די געלעגערס צווישן איין ראיאן און דעם צווייטן, די "פאלסטערס" ליגן נישט אויף קיין בעטן נאר אויף דער ערד, אן קיין קישן און צודעק. אונזער אנטועכץ האט געדינט אלס קישן און דער אויבערמאנטל אלס צודעק, מען האט דאס געמוזט מאכן ווייל עס איז סיי ווי נישט געווען ווא צו לייגן די אלע זאכן. מען קען זיך גאנץ גוט פארשטעלן ווי אזוי דאס שלאפן האט אויסגעזעהן. מען האט זיך צובראכן די ביינער פון דעם האלץ זעגעכץ וועלכע האט געדינט אלס פעדערן, דאס איז פארקאלטנט געווארן און עס איז ענטשטאנען אין דעם זאק בערג און גריבער. אויסער דעם איז געווען גוט קאלט, מיר מוזן קוקן און ליידן.

יעצט וועלן מיר א קוק טהון צום יו"ט. עס איז יעצט סוכות, אזא שיינער יו"ט, מיר רעליגיעזער עולם וועלכער איז ענטשטאנען פון עטליכע מנינים אידן, שטעלן זיך אוועק אין א ווינקל דאוונען מעריב, דעמאלס איז קול דממה דקה ישמע, יעדער איינציגער שטייט מיט א זייער צובראכן הארץ, דאוונט מיט א האלב יו"ט'דיגן ניגון און א האלב תשעה באב'דיגן ניגון, בארעכענענדיג זיך ווי אזוי עס זעהט אויס דער יו"ט אין דער היים, כאטש אין ביטערן געטא גלות, אבער יו"ט איז דאך יו"ט, ובפרט ביי אונז אין שטעטל באכניא וואו אידן גייען נאך צום דאוונען אזוי ווי אין פרידנס צייט, מיט שטריימל און בעקישע אן וועלכע עס איז שטערונג. מען פיהלט אין ביהמ"ד א ענג יו"ט ביי דעם הייסן דאוונען מיט דעם ריכטיגן יו"ט'דיגן נוסח און מיט דעם זינגען די שיינע ניגונים וועלכע ברייגען יעדן אין הארצן גרויס התעוררות, מען פארגעסט א ביסל פון די צרות, אויך אין דערהיים שפיגלט יעדעס ווינקל פון זויבערקייט, עס שמעקן ארויס פון קאך די טייערע און געשמאקע מאכלים, דאן גייט מען אין סוכה וועלכע איז אויך שיין אויסגעצירט מיט פארשידענע דעקאראציעס ווי עס דארף צו זיין, עס שמעקט דאס פרישע סכך, דאס ליכטיקייט שיינט ארויס דורך די שפארעס אין גאנצן הויף, מען מאכט דאן דעם שיינעם קידוש אויפן הויכן קול און מען איז מקיים אזוי ווי אין די תורה שטייט ושמחת בחגך. יעדער פיהלט ממש א תענוג רוחני אין אלעס.

ווען מיר שטעלן זיך פאר אט די בילד פאר אונזערע אויגן, דעמאלס לאזן זיך 2 שנירלאך טרערן איבער אונזערע פנימער. איינער דעם אנדערן איז אבער מחזק, נישט געזארגט עס וועט גוט זיין, מיר זענען ח"ו נישט קיין פארלוירענע, דאס אלעס וועט דורכגיין, נו ! מיר מוזן דאך מקיים זיין אויך יעצט שמחת יו"ט ! יעדער נעמט ארויס זיין שווארץ שטיקל ברויט, שטעלט זיך אוועק אין א ווינקל און מאכט קידוש, אבער דאס איז נישט דער זעלבער קידוש וואס אין דער היים, עס פעהלט פון איהם עפעס... עס פעהלט דער לישב בסוכה און צוליב דעם פעלט אויך דער לעבנס גייסט

וועלכן דער יו״ט דארף אריין דרינגען. מיט פארביטערטע הערצער זעצן מיר זיך איינער נעבן דעם אנדערן אויף די הארטע געלעגערס. קיין טישן און בענק האבן זיך אין דעם זאל נישט געפונען. מיר עסן דעם כזית לחמא עניא און טרינקען דערנאך א ביסל וואסער, מיט דעם האט זיך אונזער סעודה געענדיקט.

מיר רעדן צווישן זיך בעפאר דעם שלאפן א ביסל טרייסט ווערטער, אבער אויך דאס ווערט גלייכצייטיג געשטערט. עס קומט אריין א שווארצער פאליציי מיט א אויסרוף, אז ביז 5 מינוטן מוזן אלע גיין שלאפן, עס איז שוין זייגער 9, מארגן גאנץ פריה 5 פארטאג מוזן אלע אויפשטיין צו די ארבעט. עס ווערט א געלויפערייַ, יעדער איילט צו זיין געלעגער כדי זיך צוגרייטן צום שלאפן, מיר זוכן א כלי אויף וואסער צום אפגיסן זיך די הענד אין דער פריה, אבער מען זוכט דעם נעכטיגן טאג, עס געפינט זיך דא נישט קיין שום כלים. ווער עס האט געהאט א פלאש האט זי אנגעפילט מיט וואסער און צוגענומען עטליכע שותפים דערצו, מען וועט שוין מוזן אפגיסן די הענד אויף דער ערד.

מיר לייגן זיך שלאפן, די נאכט זענען מיר נאך גאנץ גוט געשלאפן זייענדיג מיד פון דעם געלעגער אין באכניער יודנראט אויף דער ערד, אבער קוים דרייט מען זיך איבער און דער סיגנאל איז שוין דא: אויפשטיין צו די עבודה. מען דרייט זיך אהין און אהער. עס גלוסט זיך זייער נישט אראפצוקריכן פון דעם גוטן געלעגער, עס איז היינט יו״ט, גיי יעצט ארבעטן. אבער מען לאזט נישט לאנג קלערן, די אידישע פאליציי לויפן ארום אין בראק ווי די רוחות, פון איין געלעגער צום אנדערן: אויפשטיין! אויפשטיין! שנעל! שנעל! זייערע געדיכטע קולות שלאגן מיט א הויכן ווידער קול איבער דעם גרויסן בראק, עס העלפט גאר נישט קיין דרייען זיך, מען מוז זיך אויפהייבן מיט א שנעלקייט אזוי ווי זיי פארלאנגען. מען שטייט אויף זיך וואשן די הענד, און מיר איילן זיך צום דאוונען, אפשר וועט אונז געלינגען נאך פארטיג צו ווערן איידער מיר וועלן ארויסגיין צו די ארבעט, אבער וועט מיר האלטן אין מיטן דאוונען קומען שוין אריין די שוואַרצע לאגער פאליציי מיט זייערע קאנטשיקעס אין די הענד און הויבן אן צו שלאגן דעם עולם אן רחמנות, נישט קוקנדיג ווא די קלעפ פאלן, איבערן קאפ אדער אויף די אנדערע איברים. דער עולם ווארפט שנעל אראפ די טליתים פון די קעפ און די סידורים פון די הענט און לויפן ארויס צום אפעל וועלכעס איז פארגעקומען אין הויף. אלע שטעלן זיך אויס אין ראיאן און ווערן געציילט אויב עס פעהלט נישט קיינער, (און וועַן יא? איז אויך פארפאלן). מיר מארשירן דאן צום טויער, דארטן ווערן מיר נאך אמאל געציילט בעפאר דעם ארויס גיין צו די ארבעט. (עס זעהט אויס אז מען האלט אונז פאר זייער גרויסע חשובים).

דער טויער ווערט געעפנט אין די גאנצע בריט און מיר גייען צו די ארבעט אין בעגלייטונג פון די אידישע פאליציי. בערך א האלבע שעה דויערט דער ווע ביז צום ארבעט פלאץ, יעדער איינציגער באקומט א ארבעטס כלי אין האנד און מען נעמט זיך צו די מלאכה, מען האקט, מען גראבט, מען פארשיט, מען קרעכצט, מען זיפצט, יו״ט, אזא הייליגער יו״ט, און מיר... מיר... שטייען מיט לאפעטעס אין די הענד און נאך אזעלכע ענליכע כלים, עס איז אזא גזירה אויף אונז און מיר מוזן אויף דעם באשטיין! עטליכע שעה נאך דעם אנפאנג פון די ארבעט ברענגט מען פאר אונז א קעסל שווארצע קאווע, דאס איז געווען דער פריהשטיק, עס איז שוין געווען קאלט טראגנדיג פון די קאך ביז אהער, וועלכע איז געשטאנען ווייט פון דעם ארבעטס פלאץ.

עס קומט זייגער 12 מיטאג ביז זייגער 1, די ארבעטער גייען אין די קאך עסן מיטאג, דאגעגן די רעליגיעזע גרופע וועלכע האבן נישט געווואלט עסן די טריפה מאכלים, זענען געבליבן אויף דעם

ארבעטס פלאץ, מיר האבן דאן אויסגעניצט די געלעגנהייט און זיך געשטעלט דאוונען כדי צו ענדיגן וואו מיר זענען געבליבן שטיין אין דער פריה, מיר זאגן דעם הלל מיט א הויכן קול אבער אויך מיט א זייער צובראכן הארץ. מיר געפינען זיך דא אונטערן פרייען הימל, מיר זענען גענצליך הפקר פאר די רוצחים וועלכע דרייען זיך דא ארום און קענען יעדע מינוט אונז טהון וואס זיי ווילן. ווען מיר האבן באמערקט פון דערווייטנס גיין איינעם פון די מלאכי חבלה, זענען מיר אריין אין די אויסגעגראבענע גריבער און דארטן געענדיגט דאס דאוונען. אונזער סעודת יו״ט איז געווען אויך יעצט ווי נעכטן ביינאכט, א שטיקל שווארצע ברויט מיט א ביסל ריינע וואסער און צוריק צו די ארבעט.

פארנאכט ווען מיר זענען פארטיג געווארן, גייען מיר צוריק אין אונזער האטעל. מיר מאכן דארטן דעם זעלבן סדר פון דאוונען און עסן אזוי ווי די ערשטע נאכט, השי״ת האט געהאלפן און די ערשטע 2 טעג יו״ט זענען אדורכגעגאנגען בשלו׳ אן א סוכה און אן א אתרוג. די הויפט זאך אז מען איז נאך מיט גאנצע ביינער.

דער ערשטער פלאן פון פארן אין געטא זיך באדן איז נישט געלונגען, די סיבה פון נישט פיהרן אונז צו באדן האט קיינער נישט געוואוסט, מעגליך אז זיי האבן גערעכנט אויף די וועלכע האבן דעם חשבון דעמאלס צו אנטלויפן, מוז מען אלזא טראכטן אנדערע פלענער ווי אזוי פטור צו ווערן פון דעם גיהנם. מיר איז איינגעפאלן א שטיקל פלאן וועלכער איז מעגליך אז עס וועט מיר געלינגען. עס איז געווען איינגעפיהרט ווען איינער האט זיך נישט געפיהלט געזונד, האט ער זיך געמאלדן צו דעם אידישן דאקטאר וועלכער איז געווען צוזאמען מיט אונז אין לאגער, ווען ער האט אנערקענט אז עס איז א ערנסטע זאך האט ער געמאלדן די אידישע פאליציי, דעמאלס איז ער אבגעפיהרט געווארן אין זייער באגלייטונג צו דעם דייטשן דאקטאר, וועלכער איז געווען דער הויפט ארצט פון דעם גאנצן לאגער.ווען ער האט אנערקענט אז די קראנקהייט איז אזעלכע וועלכע מען קען דא נישט היילן און מען מוז האבן א גרעסערע בעהאנדלונג האט ער געגעבן א צעטל צו א גרויסן שפיטאל אין שטאדט, די קראנקע זענען אהין אבגעפיהרט געווארן אויך נאר מיט די אידישע פאליציי. איך האב מיר אויסגעזוכט אזא מיחוש וועלכעס איז געווען ביי מיר זיכער אז מען וועט מיר שיקן אין שטאדט אריין, און דעמאלס ווען איך וועל נאר זיין אויסער די שטעך דראטן פרעג איך גאנץ ווייניג נאך די אידישע פאליציי וועלכע וועלן מיר באגלייטן, איך בין שוין דעמאלס א פרייער פויגל...

איך מעלד מיר צום אידישן דאקטאר, ער אנערקענט אז דער מיחוש מיינער איז ריכטיג און בעאויפטראגט די פאליציי זיי זאלן מיר פיהרן צום דייטשן דאקטאר אויף די צווייטע בעהאנדלונג, ביי איהם וועל איך שוין באקומען א צעטל צו גיין אין שטאדט אין גרויסן שפיטאל. וכן הו׳, עס איז געווען א געוויסער זאמל פלאץ אויף וועלכן עס זענען זיך צוזאמען געקומען די אלע קראנקע מיט די פאליציי און פון דארטן זיינען אלע צוזאמען געפיהרט געווארן צום הויפט דאקטאר. די צייט פון זיך צוזאמען קומען איז געווען בעשטימט אויף זייגער האלב צעהן, זיי האבן מיר געהייסן זיין דארטן אויף די בעשטימטע צייט. איך האב מיר שוין קוים דערווארט עס זאל ווערן 9.30 רעכענענדיג אז דאס איז מיין ישועה, ווען עס קומט די צייט רייס איך איבער די ארבעט און גיי אויף דעם באשטימטן פלאץ, אבער ווי פארוואונדערט בין איך געבליבן ווען איך טרעף שוין דארטן נישט קיין נברא, עס זעהט אויס אז זיי האבן זיך צוליב מיר אזוי שטארק צוגעאיילט און אוועק פריהער, ווייל זיי האבן געוואוסט מיין כוונה און נישט געוואלט האבן אויף זיך די פאראנטווארטליכקייט פון מיין אנטלויפן. וואס טהוט מען יעצט? זאל איך ווארטן אויף דעם

אנדערן מאל? ערשטנס מוז יעצט ווידער דויערן עטליכע טעג.ווייל דאס איז נאר געווען 2 מאל אין וואך, צווייטנס אויב זיי זוכן זיך ארויסצודרייען פון דעם עסק וועלן זיי דאך זוכן תמיד אנדערע תירוצים. איך קלער אליין צו גיין צום דאקטאר, אבער דאס איז נישט פון די גרינגע זאכן, עס איז פארבונדן א ביסל מיט א סכנה, ערשטנס טאר מען נישט גיין אין דעם גאנצן שטח אליין און ווען מען וועט מיר כאפן קען איך האבן א שווערע שטראף וואס עס וועט מיר גאר נישט לוינען, צווייטנס אויב איך בין נישט געווארן פארצייכנט ביי די פאליציי אויף זייער ליסטע וועט דאך דער דאקטאר מיר נישט וועלן בכלל אננעמען, דריטנס איך ווייס נישט איבערהויפט דעם וועג אהין וועלכעס איז געווען עטליכע ק"מ ווייט פון דא, איך וועל אביסל בלאנדזשען ביז איך וועל מיך דערפרעגן, וועט שוין זיין נאך זייגער 12, דעמאלס נעמט מען שוין מעהר נישט אן. איך געפין זיך יעצט צוליב די אלע טעמים אין גרויס פארצווייפלונג. נאך לאנג אריינקלערן איז געבליבן ביי מיר דער בעשלוס יא צו גיין, ווייל אנדערש וועל איך קיינמאל נישט צוקומען צו די זאך, זיי וועלן תמיד זוכן מיר אוועקצושטויסן פון דעם וועג וויסנדיג מיין כוונה, אפשר וועט מיר דאך געלינגען און אז מען שטעלט נישט איין נעמט מען נישט ארויס...

איך לאז מיך אלזא אין וועג אריין. איך האב געפרעגט יעדן דורכגייענדיגן מענטש דעם וועג צו דעם פלאץ ביז איך האב געטראפן צום ריכטיגן ארט, קיינער האט מיר נישט אפגעשטעלט פאר וואס איך גיי אליין, איך בין נאך אנגעקומען פאר 12 אזייגער. איך בין אריינגעקומען צום דאקטאר, ער האט מיר בעהאנדלט און גלייך געגעבן א צעטל אין שפיטאל אריין, מיין שמחה איז זייער גרויס. ווער איז מיינס גלייכן? איך גיי צוריק צו די ארבעט. עס גייט דורך עטליכע טעג, אלע וואס זענען געווען צוזאמען מיט מיר ביים דאקטאר זענען שוין לאנג געווען אין שטאדט נאר איך בין געבליבן. איך וועגד מיר צום פאליציי קאמענדאנט מיט'ן נאמען זילבערמאן, איך בין געווען מיט איהם בעקאנט נאך פון ווישניצא, פרעג איך איהם, וואס איז די מעשה וואס מען פיהרט מיר נישט אין שטאדט אריין, אין בין דאך בעשטעטיגט פון דאקטאר? ענטפערט ער אז מיין צעטל איז געבליבן ביים לאגער פיהרער און אויף דעם גרונד האט ער ארויסגעגעבן שיינען צו קענען גיין אין שטאדט, און מיין צעטל האט ער גראדע דארט פארגעסן... איך האב שוין געזעהן אז דער קלאג איז פארטיג, ער האט מיר אזוי ארום געפיהרט עטליכע טעג מיט פארשידענע תרוצים, היינט ברייגט ער אדער מארגן, פיהל טעג זענען אדורך און מען זעהט נישט קיין צעטל פאר די אויגן.

איך בין מיר מיישב און גיי אליין צום לאגער פירער פרעגן וואס מיט מיין צעטל איז געשען, דאס איז אויך נישט געווען פון די גרינגע זאכן, ווייל דארטן האט קיין ציוויל מענטש נישט געהאט רשות אריין צו גיין, זיין געבוידע איז געווען זייער וויט פון אונז. וי אזוי וועל איך קענען צו איהם צוקומען? אבער איך קלער נישט אריין נאר גיי. נאך עטליכע שעה זוכן האב איך געטראפן זיין פלאץ. ווען איך קום צום טויער טרעף איך א דייטשן וואך מייסטער, וועלכער שטעלט מיר אפ מיט די פראגע וואו איך גיי? איך ענטפער איהם, דאס איך מוז גיין צום לאגער פיהרער, ער ווייזט מיר אין וועלכן צימער ער זיצט. איך קום אריין, טרעף איך דעם ריכטיגן פארשוין, א הויכער בריטער חברה מאן, אנגעטהון דאס ברוינע "עס עס" העמדל. פרעגט ער מיר וואס איך וויל? איך דערצייל איהם וועגן וואס עס האנדלט זיך, און בעט איהם גלייכצייטיג ער זאל מיר ארויסגעבן מיין צעטל בכדי צו גיין מיט דעם אין שטאדט, ער ענטפערט אבער אז מיין צעטל האט שוין זילבערמאן לאנג צוגענומען. יעצט זעה איך שוין קלאר אז איך האב נישט געהאט קיין טעות און אז טאקע זילבערמאן איז מיין רעכטער שטן וועלכער שטייט מיר אין וועג, האב איך גערעכנט אז מיט איהם איז מעהר נישט כדאי צו רעדן וועגן די גאנצע זאך, ווייל איך וועל ביי איהם גאר נישט אויפטהון,

וועו ער איז א מענטש מיט אזוי פיהל רשעות וואס אפילו אויף א זאך וואס עס קען איהם גאר נישט שאדן קען ער אויך נישט באשטיין.

איך האב מיר דאן געוועגדעט צו א אנדערן פאליציי מיטן נאמען "יאפעק", אויך א ווישניצער פאליציי אוו איך בין געווען מיט איהם בעקאנט, ער איז געווען דער וועלכער האט תמיד געפיהרט די קראנקע אין שטאדט. איך האב איהם געבעטן ער זאל מיר א טובה טהון אין מיין ענין אז איך זאל קענען גיין אין שטאדט, ער האט געווואוסט פון די גאנצע זאך וואס זילבערמאן פיהרט ארום מיט מיר, איך האב איהם גלייכצייטיג צוגעזאגט א מנה יפה אוו ער האט געווואוסט אז אויב איך זאג צו, וועט עס אזוי זיין, ער האט מיר צוגעזאגט צו טהון אלע מעגליכקייטן אז איך זאל קענען גיין אין שטאדט. א טאג צוויי שפעטער קומט ער צו מיר אוו זאגט, אז היינט קען איך מיט איהם גיין אין שטאדט, אויף א פרעמדן נאמען וועלכער האט געזאלט גיין צום דאקטאר אוו איז נישט געקומען. איך האב אויך אויף דעם מסכים געווען, נאר איך זאל מיר דערזעהן אויסער די קראטעס, איך בין געקומען צו דעם ארט וואו ער האט מיר בעשטעלט צו וואוטן. מיר גייען יעצט צום לאגער פיהרער נעמען פון איהם די בעשיניגונג צו קענען גיין אין שטאדט, אויך זילבערמאן איז מיט אונז מיטגעגאנגען אוו גאר נישט געזאגט די גאנצע צייט, ערשט וועו מיר זענען געקומען פאר די געביידע פון לאגער פיהרער, רופט זיך ווידער אן זילבערמאן, דאס ער וועט מיר נישט לאזן גיין אויף א פרעמדן נאמען. ער האט פלוצלונג מורא בעקומען צו מאכן פאלשע זאכן. איך בעט איהם אוו וויין אז ער זאל מסכים זיין צו דעם, אבער עס העלפט גאר נישט, עס איז פארפאלן. איך מוז צוריקגיין אין לאגער צו די ארבעט, אויך דער 2־טער פלאן פון אנטלויפן איז נישט געלונגען.

תשרי תש"ג מט. דריטער פלאן פון פארן אין שטאדט זיך באדן איז נישט געלונגען — פערטער פלאן פון אנטלויפן בריינגט מיר אריין אין א גרויסע סכנה — דער אורטייל פון שיסן — אויסגעטוישט אויף 25 פייערדיגע שמיץ

וועו איך האב געזעהן אז די ערשטע 2 פלענער זענען נישט געלונגען, קלער איך אריין וואס וועט זיין דער תכלית פון זיצן דא אין לאגער, יעדע מינוט איז געפעהרליך, ווייל וואס קען מען דען וויסן וואס מיט אונז וועט פאסירן, איך מוז אלזא וויטער שפעקולירן וויי אזוי פטור צו ווערן פון דאנען, מען טאר נישט מיד ווערן, מען טאר נישט פארלירן דעם מוט, מען טאר נישט אריינפאלן אין קיין יאוש. מאכט זיך א מעשה, איך הער אז די ארבעטער פון מיין שכנות׳דיגער בלאק ווערן היינט געשיקט אין שטאדט אריין צום באדן, אנשטאט דעם וואס זיי זענען נישט געשיקט געווארן דעם ערשטן טאג פון זייער אנקומען, ווי מיין ערשטער פלאן איז געווען, איך מוז יעצט אויסניצן די געלעגנהייט אוו מיט זיי זיך מיטכאפן אין שטאדט. אין דער פריה בשעת אלע פון אונזער בלאק זענען ארויס צום אפעל, האב איך מיר דעמאלס בעהאלטן אוו נישט געגאנגען מיט זיי צו די ארבעט, כדי איך זאל בלייבן אין באראק צו פאהרן מיט די אנדערע ארבעטער אין שטאדט אריין, עס איז אפילו נישט געווען אזוי גלאטיג ווייל דאס האט מען נישט געטארט מאכן, אבער איך האב נישט קיין אנדער ברירה. עס איז מיר טאקע געלונגען אוו מען האט מיר נישט געזוכט ווי געווויינליך. איך האב מיר פארשטעקט צווישן די ארבעטער פון צווייטן באראק וועלכע זענען נישט געגאנגען צו די ארבעט צוליב דעם פארן אין שטאדט אריין. 12 א זייגער האט געברויכט אנקומען

א אויטא צו פיהרן די ארבייטער אין געטא צום באדן, איך צייל שוין די מינוט און די רגע איך זאל שוין פארן, אבער אין קול ואין עונה, מען זעהט נישט און מען הערט נישט קיין אויטא. דער טאג איז אריבער און מיר בלייבן נישט געבאדן...

מיין עגמת נפש איז זייער גרויס וואס עס איז מיר ווייטער נישט געלונגען דער פלאן, אבער ווי גרויס איז געווען מיין צער הונדערט מאל מעהר ווען די ארבעטער פון מיין בלאק זענען אהיים געקומען פארנאכט און דערציילט, אז זיי קומען יעצט פון געטא, אין מיטן די ארבעט איז אנגעקומען א אויטא און זיי געפיהרט אין געטא זיך באדן. איך האב אויך יעצט געטראכט אז דאס איז געווען זילבערמאנ׳ס ארבייט וועלכער האט במכוון דאס געטהון זעהענדיג אז איך געפין זיך נישט ביי די ארבעט, ווייל ער האט מורא געהאט אז איך וועל בלייבן אין געטא, דעריבער האט ער געהייסן טוישן און אנשטאט וואס עס איז געווען בעשטעטיגט אז דער אנדערער בלאק זאל פאהרן דעם טאג, איז געפאהרן אונזער בלאק. עס איז אים ווייטער געלונגען צו שטערן מיין פלאן.

אבער אויך יעצט האב איך נישט פארלוירן דעם מוט און טראכט ווייטער ווי צו מאכן פליטה. ענדליך האב איך מיר דערוואוסט אז עס איז דא א געוויסע גרופע ארבעטער וועלכע קומען יעדן טאג אהער צו די ארבעט מיט א אויטא און פארנאכט פיהרט מען זיי צוריק אין געטא. עס איז געווען ביי זיי א חשבון אז די אידן וועלכע וואוינען אין געטא זאלן זיי נישט ברויכן פארזארגן מיט עסן און שלאפן אזוי ווי די אנדערע ארבעטער פון פרעמדע ערטער, נאר מיטאג האבן זיי דארטן יא געגעסן, די ארבעטער זענען נישט רעוועדירט געוואָרן בשעת זייער אריספארן פון לאגער צוריק אהיים, ווייל די וואך האבן שוין געוואוסט דערפון. דאס איז א גוטער פלאן, טראכט איך ביי מיר, איך וועל מיר אריפכאפן פארנאכט אויף דעם אויטא צווישן די ארבעטער און וועל גלייך פארן אין געטא אן וועלכע אויפמערקזאמקייט פון די אידישע פאליציי אדער די טויער וואך, יעצט וועל איך שוין זילבערמאנען איבערקליגן, עס וועט נישט העלפן זיינע אלע חכמות וועלכע ער לייגט אריין אין מיין אנטלויפן, דאס איז געווען א טאג פאר הושענא רבא.

פארנאכט האב איך מיר אריפגעזעצט אויף דעם אויטא צווישן די ארבעטער וועלכע פאהרן אין געטא, איך בין שוין לוסטיג. נאך איין האלבע שעה בין איך געהאלפן און ווער פטור די צרות. אבער עס ווייזט אויס אז זילבערמאנס חכמה און רשעות איז געווען גרעסער פון מיינע, און ווי עס ווייזט אויס האט ער זיך דערוואוסט פון דעם פלאן. וועז דער אויטא קומט צו צום טויער פון לאגער, אנשטאט צו פאהרן ווייטער ווי געווינליך און די וואך האבן תמיד בריט געעפנט דעם טויער אין די גאנצע בריט, אבער יעצט — סטאפ ! דער טויער איז פארמאכט, מיר זעהען פאר די אויגן א גאנצע חברה מלאכי חבלה שטייען ארום דעם ארויסגאנג, מיט פארשידענע נייע פנימ׳ער וועלכע זענען אונז געגנליך אומבעקאנט. ווי עס האט זיך ארויס געווייזן שפעטער זענען דאס געווען דייטשע בעאמטע פון דעם לאגער, צווישן זיי האט מען אויך געזעהן עטליכע אידישע פאליציי מיט זילבערמאן בראש. וועז איך האב דערזעהן דאס בילד פאר די אויגן איז מיר ממש שלעכט געווארן אויפן הארץ, דער קלאג איז פארטיג, עס איז מיר ווייטער נישט געלונגען דער פליטה פלאן. מיר הערן באלד אויסרופן די דייטשע קולות: ״אלעס הערונטער !״ אלע ארבעטער זענען אויסגעשטיגן פון אויטא און זענען אוועקגעשטעלט געווארן אין א זייט און עס הויבט זיך אן א שטריינגע קאנטראל. מיר ווערן סארטירט אין 2 גרופעס. פון איין זייט זענען געשטעלט געווארן די וועלכע האבן געהאט אויפצווייזן אז זיי וואוינען אין געטא, און פון די אנדער זייט די וועלכע האבן נישט געהאט וואס אויפצווייזן. דאס איז געווען א סימן אז ער געהער צו די ארבעטער וואס בעקומען זייער קווארטיר דא אין לאגער און טארן נישט פארלאזן דעם לאגער. די שטאטישע זענען

באלד בעפרייט געווארן און זענען ווייטער געפארן אין געטא מיט דעם אויטא און מיר זענען געווארן געשטעלט צום ראפארט פארוואס מיר האבן געוואלט אנטלויפן פון לאגער, יעדערער האט געענטפערט אנדערע תירוצים, איינער האט נישט קיין וועש און האט געוואלט פאהרן ברייגען, דער אנדערער האט צוריסענע שיך, דער דריטער וויל זיך שאפן עפעס געלד ביי זיינע קרובים און באקאנטע, בשעת דעם פארהער האב איך אויסגעניצט די געלעגנהייט און געפרובט זיך אוועקצודרייען צום וועג פון לאגער אבער דאס איז מיר אויך נישט געלונגען. איינער פון די דייטשן האט דאס גראדע באמערקט און איז מיר נאכגעלאפן וען איך בין שוין געווען ווייט אוועק. דער דייטש פרעגט מיר וואו איך גיי? האב איך געענטפערט אז איך האב פארגעסן אין לאגער מיין בעווייז אז איך וואוין אין געטא. ער האט באלד פארשטאנען דעם ליגנד, מיר דערלאנגט א גוטן פאטש שכר הליכה און צוריקגעשלעפט צום פארהער פלאץ. נאכ'ך ענדיגן די אויספארשונג און יעדן פארצייכנט אויף א בעזונדער ליסטע, האבן זיי אונז געהייסן צוריקגיין אין לאגער, מארגן 8 אינדערפריה זאלן מיר זיך שטעלן פארן בנין פון לאגערפירער.

מיר ציילן א גרופע פון 12 מאן.דער ביטערער טעם אונזערער קען מען זיך לייכט פארשטעלן, ווער ווייס וואס פאר א גזר דין עס ווארט אויף אונז דעם מארגנדיגן טאג. ביינאכט האב איך געראכנט צו אנטלויפן פון לאגער, ווייל איך האב מיר פארגעשטעלט דעם פסק וואס מען וועט אריסגעבן איבער אונז פאר דעם גרויסן פארברעכן וואס מיר האבן געוואלט טהון. אנטלויפן פון א לאגער איז איינס פון די גרעסטע עבירות. איך האב דאס דערציילט פאר מיינע חברים וואס איך רעכן צו טהון, איך מוז דאס מאכן ווייל איך האב נישט וואס אנצוווערן, איך מוז ריזיקירן אפשר וועט מיר דאך געלינגען. זיי האבן מיר אבגערעדט פון דעם פלאן איך זאל מיר נישט איינשטעלן דאס לעבן אויף א ספק, ווייל דאס אנטלויפן איז פארבונדן מיט גרעסערע סכנות ווי איך וועל ליידן פון דעם פסק דין, דען לויט זייער מיינונג איז נישט אזוי גיפערליך ווי איך שטעל זיך פאר, מען וועט נישט שיסן די אלע פליטים. איך האב מיר געלאזט פון זיי איבערערעדן און נישט אנטלאפן די נאכט.

א גאנצע נאכט האט דאס הארץ געקלאפט פאר אומגעדולדיקייט צו וויסן וואס מען וועט באשליסן וועגן אונזער גורל ביים לאגער פיהרער. 8 אזייגער אינדערפרי שטייען מיר שוין פאר דעם בנין פון דעם לאגער פיהרער. מיר זענען געווארן אפגעפיהרט אהין דורך די בעגלייטונג פון די אידישע פאליציי מיט זילבערמאן בראש. ער האט טאקע דערלעבט די ריכטיגע נקמה אין מיר. זילבערמאן גייט ארויף צום לאגער פיהרער מעלדן אז ער האט געבריינגט די 12 מאן. באלד קומען ארויס 2 שווארצע לאגער פאליציי, די רעוואלווערס אנגעהאנגען אין זייט, איינער שטעלט זיך פון פארנט דער אנדערער פון הינטן. דערנאך קומט ארויס דער לאגער פיהרער בכבודו ובעצמו. ער מאכט מיטן האנד אלס סימן אז מיר זאלן גיין פאראויס און ער איז נאכגעפארן אונטער אונז מיט'ן ראווער. מיר מארשירן מיט דער בעגלייטונג פון דער וואך אויסגעשטעלט ווי סאלדאטן. מיר געפינען זיך יעצט אין א זייער ביטערן מצב ! מיר רעדן צווישן זיך, אז מען גייט אונז יעצט שיסן ! נאך געציילטע מינוטן זעהען מיר די ליכט שיין פאר אונזערע אויגן ! איז נאך דא א מעגליכקייט פון דא צו אנטלויפן? — טראכט איך ביי מיר — אדער ניין ! עס איז א שאד צו קלערן אפילו פון אזעלכעס ווייל מיר זענען דאך ארום געגומען פון אלע זייטן מיט די שומרים אזוי ווי די אידן ביים ים. מיר גייען, די פיס ברעכן זיך פשוט אונטער פאר גרויס שרעק פון דעם מלאך המות, וואס אמאל דערווייטערן מיר זיך פון דעם לאגער. מען זעהט שוין דא נישט מעהר קיין בראקן, נאר הימל און ערד, דאס אלעס ווייזט דער ריכטיגער סימן וואס זיי האבן בדעה מיט אונז צו טהון... יעדער

איינציגער פון אונז גיט זיך אב א דין וחשבון די לעצטע מינוטן פון זיין לעבן. עס איז א שאד די אלע יונגע מענטשן, וועל שמועסט נאך די וועלכע לאזן איבער אין דער היים פרויען און קינדער. וועל וועט טראכטן פאר זייער עקזיסטענץ? אבער וואס קען מען מאכן ווען עס איז איבער אונז ארויס אזא גזר דין, פארפאלן, א איד מוז גלויבן אז אלעס איז מן השמים... ענדליך הייסט מען אונז בלייבן שטיין, דער לאגער פיהרער גייט אראפ פון ראוועך און הייסט אונז אויסשטעלן אין א ראיאן, ער שטעלט זיך דאן אקעגן אונז, שטעקט אריין זיין האנד אין טאש, אט דאס איז דאס ריכטיגע... ער פאנגט אן צו דרש׳נען מיט זיין קאלטבלוטיגן טאן: "איהר האט געוואלט אוועק לויפן פון דעם לאגער וועלכעס איז זייער א גרויסער פארברעכן, און איהר האט דעריבער פארדינט טויט שטראף!"

מיר שטייען מיט זייער געשפאנטע נערוון הערנדיג זיין שיינע דרשה... שטילע ווידוי וועלטער רייסן זיך ארויס פון טיפן הארץ און שלאגן זיך אן אין די ליפן. מיר זענען שוין זייער נייגעריג צו זעהן וואס ער וועט ארויס ציהען פון זיין טאש, וואס פאר א צורה דער רעוואלווער האט, אבער ווי ערשטוינט זענען מיר געווארן זעהענדיג דאס אנשטאט דעם רעוואלווער ציהט ער ארויס א לעדערנעם געפלאכטענעם ראפניק וועלכעס וועלט בעניצט צו שלאגן די הינד. איך האב מיר אביסל באוהיגט. איך זעה שוין אז מען וועט אונז נישט שיסן, ער זאגט ווייטער; "יעדער פאן אייך בעקאמט 25 פייערדיגע שמיץ". ער רופט באלד ארויס איינעם פון די רייה, יענער הויבט אן ווידער צו ענטפערן תירוצים וועגן זיין וועלן פארן אין שטאדט אריין, אבער ער ויל גאר נישט הערן, ער הייסט איהם זיך אראפבויגן ביז די העלפט, גוט אויסציהען זיך, כדי עס זאל זיין בעסער צו שמייסן, ער הויבט אן צו שמייסן, ציילט אחת ושתים... ווי געווייניליך האט עס זעהר שטארק ווייַ געטהון און דער געשלאגענער איז פון די גרויסע יסורים געפאלן אוממעכטיג אויף די ערד, דעמאלס האט ער געשלאגן וואו עס האט זיך נאר געלאזט, איבערן קאפ, אין פנים, צוקיילט און צוביילט, די קולות זענען געגאנגען עד לב השמים, וועל ער איז מיד געווארן האט ער מכבד געווען מיטן שמייסן 2 שווארצע פאליציי זיינע בעגלייטערס, זיי האבן אויך געקענט גאנץ גוט די מלאכה.

איך האב דאס אלעס צוגעקוקט און געזעהן אז עס איז נישט קיין בעטעמ׳טער ביסן, טאקע בעסער ווי שיסן אבער צו אזעלכע שלעק דארף מען דאך האבן כח אויסצוהאלטן, האב איך גערעכנט אז די 3 חברה וועלן דאך מיד וועלן פון די שטארקע שלעק וואס זיי גיבן דעם עולם, איז בעסער אז איך זאל בלייבן צום סוף. איך האב מיך אלזא ביסלעכווייז גערוקט וואס אמאל ווייטער און ווייטער ביז איך בין טאקע אויסגעקומען ממש דער לעצטער. אבער וועל עס איז בעשערט עפעס גייט עס נישט אוועק... וועל זיי האבן שוין געהאלטן ממש צום סוף און טאקע געווען זייער מיד, רוקט זיך פלוצלונג אן א נייער מחבל, א אויסגעפרעסענער קערל, די רציחה האט געשפריצט פון זיין פנים ווי פייער, ער האט באמערקט אז זיי זענען שוין מיד, האט ער רחמנות געהאט און אין איין וועגס אויך געוואלט האבן א חלק אין די גרויסע מצוה. ער האט ביי זיי געבעטן דאס ריטל און זיך געשטעלט צו די מלאכה. פונקט בין איך יעצט אויסגעקומען דער ערשטער ביי איהם, ער קומט יעצט מיט פרישע אויסגערוהטע כחות און ער הויבט אן צו ציילן איינס, צוויי, דריי, פיהר, דעמאלס האב איך געפיהלט דעם טעם וואס איך האב פיהל מאל געהערט וועגן שמייסן פייערדיגע שמיץ, עס האט ממש געברענט ווי פייער, ער האט געשלאגן מיט אזא סאדיזמוס אז ער איז נישט געווען בכח צו געבן די גאנצע נארמע פון 25 שמיץ, ער האט קוים געקענט געבן 17 שמיץ ביי וועלכן ער איז געבליבן שטיין און נישט געקענט כאפן ווייטער זיין אטעם. איך האב אלעס מקבל געווען באהבה וויל עס איז פארט בעסער ווי שיסן, איך האב נישט געוואלט די גאנצע צייט פון שלאגן געבן קיין איין געשריי, כדי ער זאל נישט האבן קיין גרויסע נקמה, ער האט טאקע אויסגעשריגן

מיט כעס: "ער שרייט דאך גאר ניכטס!" אבער דאך האט ער שוין נישט געענדיגט דעם קאנטענענט פון 25. וועז די מלאכה איז געווארן געענדיקט, הייסן זיי אונז צוריקגיין צו די ארבעט. טראץ דעם יעצטיגן אויך נישט געלונגענעם פלאן האב איך נאך נישט פארלוירן מיין קוראזש ווייטער פארצוזעצן מיינע פלענער פון אנטלויפן.

תשרי תש"ג נ. 5־טער נישט געלונגענער פלאן — איך וויר געכאפט דורך די אידישע פאליציי — 6־טער נישט געפלאנטער פלאן ענדליך יא געלונגען — דער וועג א גרויסע סכנה — אנגעקומען אין געטא

די לאגע אין לאגער האט זיך פון טאג צו טאג פארערגערט אין אלע ענינים, עסן איז געווען א מאנגל, מיין ברודער יוס'ל האט מיר אפט געשיקט עסן, די הויפט זאך איז געווען ברויט. אבער נישט יעדן טאג קען מען אריינברייגען און אויך קען ער נישט וועגן דעם כסדר זיצן אין געטא. צוליב דעם גרויסן ענגעניש אין שלאפן און די אויסמישונג פון פארשידענע סארטן מענטשן האט זיך געשאפט א גרויסע אומריניקייט, אזוי אז דער גאנצער לאגער איז געווארן פוהל מיט די דריטע מכה "כנים". עס איז ממש נישט געווען אויסצוהאלטן. מען מוז אלזא ווייטער פלאנען פטור צו ווערן פון דעם ביטערן לאגער. איך האב ענדליך געטראפן א פלאן. היות מיינער א חבר איז מיט א צייט צוריק געווען אין שטאדט ביים דאקטאר, איז ביי איהם געבליבן דער צעטל פון דעם לאגער דאקטאר, קלער איך אלזא מיט אט דעם צעטל זיך לאזן אין שטעטל אריין. טראץ דעם וואס דאס איז גאר א שוואכער פלאן, ווייל אפילו מיט אצעטל האט מען אויך נישט געטארט גיין אליין אן דער בעגלייטונג פון די פאליציי, אבער דאך איז עס בעסער ווי גארנישט. מעגליך וועז א דייטשער אדער פוילישער פאליציי וועלן מיר לעגיטימירן און איך וועל זיי ווייזן דעם צעטל וועט עס זיין גענוג ווייל נישט יעדער איינער איז א גרויסער בקי אין די דינים, און אפילו די וואך וועלכע שטייען ביים אריינגאנג פון געטא ווייסן אויך נישט די אלע זאכן. צוליב די אלע ספיקות האב איך בעשלאסן אויסצוניצן די געלעגנהייט פון אנטלויפן, בערעכענענדיג די גרויסע סכנה פון צו זיין דא אין לאגער. עס איז נאר יעצט די הויפט דאגה ווי אזוי מען כאפט זיך ארויס פון אונטער די קראטן, ווייל די לאגער וואך ווייסן גאנץ גוט אז קיין פריוואט ארבייטער טאר נישט פארלאזן דעם לאגער אן פאליצייאישע בעגלייטונג.

איך האב אויך צו דעם געפונען א עצה: צווישן די ארבייטער פון דעם לאגער האט זיך געפונען א גרופע וועלכע האבן געארבייט אויסער דעם לאגער, זיי זענען יעדן טאג אבגעפיהרט געווארן דורך די בעגלייטונג פון דעם אידישן פאליציי מיט'ן נאמען קריגער פון ווישניצא, איך האב מיך מיט איהם גוט געקענט נאך פון ווישניצא, האב איך איהם אלזא אנגעטראגן אז א משא ומתן, אז ער זאל מיך מיטנעמען מיט זיין גרופע אין דער פריה וועז ער פיהרט זיי צו די ארבעט, און וועז איך וועל נישט צוריק קומען פארנאכט וועט אויך גאר נישט זיין, ווייל זיין גרופע ארבייטער וועט דאך שטימען. מיין פלאן איז געווען אז וועז איך וועל מיר דערזעהן אויסער דעם לאגער וועל איך מיך ארויף זעצן אויפ'ן צוג און פארן קיין קראקא, ווייל מיין פאלשער פאסאזשיר שיין איז נאך געווען גילטיג. איך האב איהם צוגעזאגט פאר דעם א מנה יפה און ער האט בעשטאנען אויף דעם געשעפט.

פארטאג וועו מען האט געוועקט דעם עולם זיך אויפצוהויבן צו די ארבעט, בין איך אויפגעשטאנען מיט א גאנץ אנדערן חשק, היינט וועו איך בעפרייט... איך שטעל מיר אין דעם ראיאן צווישן די גרופע פון קריגער, מיר שטייען ביים ארויסגאנג פון טויער און וועו געציילט דורך די שווארצע פאליציי, זיי ווילן שוין עפענען דעם טויער. פלוצלונג קומט אן דער אידישער ווישניצער פאליציי מיט'ן נאמען גרינבערג מיט א לאמטערנע אין זיין האנד, ווייל עס איז נאך געווען גאנץ טונקל, ער גיט א באפעהל צו די שווארצע נישט עפענען דעם טויער! ער הויבט דאן אן צו מאכן א רעוויזיע צווישן די ארבעטער, לייכט אריין יעדן איינעם אין די אויגן און קוקט וועו דאס איז, אזוי ווי ער דערזעהט מיך, שרייט ער אויס: האלט! דיר זוך איך טאקע.

איך האב נישט קיין אהנונג ווי אזוי מען איז געוואר געווארן פון מיין פלאן וועלכן איך האב געהאלטן אין גרעסטן סוד, עס האט דערפון קיין איינציגער נישט געווואוסט חוץ מיין חבר וועלכער האט מיר געגעבן דעם צעטל, אבער זילבערמאן איז געווען אזוי פיהל פעהיג צו בעמערקן אז איך פלאן עפעס צו טהון, און געשיקט זיין פארטרעטער צו קאנטראלירן אויב דער פויגל פלאנט נישט אוועק צו פליהען. עס איז אויך מעגליך אז פאליציי קריגער האט מיר פערראטן. יעצט בין איך אין א זייער ביטערע לאגע, טאמער גיבן זיי מיר איבער צום לאגער פיהרער דעמאלס איז מיין לעבן שוין גארנישט וועדרד, ווייל ער האט מיר שוין איינמאל געשיינקט דאס לעבן. און וועו אפילו זיי וועלן מיר נישט איבער געבן צום לאגער פיהרער נאר צו די שווארצע פאליציי איז אויך גרויסע צרות, ווייל זיי האבן זייער מערדערליך געשלאגן אפילו פאר קלענערע זאכן, נאך דערצו פאר אזא גרויסן פארברעכן, מיין צרה איז נאך גרעסער וועו איך זעה וויי עס פיהרט זיך מיר פון אלע זייטן, שוין יעצט דער 5־טער פלאן אוו עס איז ווייטער נישט געלונגען. וועל איך אמאל פטור וועו פון די צרות?!

יעצט איז אבער נישטא קיין צייט צו קרעכצן נאר טהון צו די זאך. איך האב אויסגעניצט די געלעגנהייט, וועו גרינבערג האט געזעהן אז עס איז איהם געלונגען צו כאפן איינעם, איז ער געגאנגען זוכן ווייטער אפשר געפינען זיך אין דער גרופע נאך אזעלכע פויגל? דעמאלס בין איך פאר אלעס אוועק פון די גרופע, אבער וואו אהין לויפט מען? צוריק אין באראק אריין קומט נישט אין באטראכט ווייל דארטן וועט ער מיר דאך אין עטליכע מינוט געפינען. וואס טהוט מען יעצט? איך לויף ארויף אוו אראפ וויי פארסמ'ט נישט וויסנדיג וואס פאר א עצה זיך צו געבן צו מיין יעצטיגע לאגע.

נישט לאנג געקלעהרט האב איך בעשלאסן אז יעצט מוז איך שוין פטור וועו דעם לאגער, יהי' מה שיהי', פאר יעדן פרייז מוז איך יעצט אנטלויפן ווייל איך בין סיי ווי פארלוירן... וועו נישט יעצט וועו דען? איינמאל פאר אלע מאל! איך לויף ארויס אין הויף, דארטן איז א גרויסער פארקעהר פון די אלע ארבעטער וועלכע גרייטן זיך צום אפעל, איך גיי צו צום פלויט אונטער די קלאזעטן כדי די ארבעטער זאלן מיך נישט באמערקן, דארטן קלעטער איך ארויף אויף די שטעך דראטן, צוריסן די הויזן, די הענד אוו די פיס, אבער דאס אלעס שפילט יעצט נישט קיין ראלע, דער גייסט יאגט מיך. דאן בין איך אראפגעשפרונגען פון די אנדערע זייט דראטן, איך האב בעמערקט פון דערווייטנס א גרופע ארבעטער מארשירן. האב איך פארשטאנען אז דאס זענען אוודאי די גרופע אונטער דער לייטונג פון קריגער, איך בין דאן שנעל געלאפן צו זיי אוו האב טאקע געטראפן מיין קאמפאניע, זיי זענען שוין געהאט ארויס געגאנגען פון טויער אוו יעצט ברויכן זיי ארויסגיין פון לאגער דורך די אנדערע וואך. איך האב מיך אריינגעשטעלט אין ראיאן צווישן די ארבעטער אוו געגאנגען, אבער וועו די ארבעטער האבן בעמערקט אז ס'האט זיך צו זיי אנגעקלעפט עפעס א

פרעמדער נישט פון זייער קאמפאניע, האבן זיי גלייך געמאלדן פאר קריגער, דעמאלס איז ער צוגעקומען צו מיר און געזאגט דאס ער קען מיר נישט מיטנעמען, ווייל ער אליין האט מורא געהאט פאר די ארבעטער זיי זאלן איהם נישט אנצייגן. איך בעט איהם אפשר איז פארט מעגליך? אבער ער ענטפערט: ניין! איך מוז צוריק גיין אין לאגער.

איך בלייב יעצט אין גרויס פארצווייפלונג. וואס טהוט מען? צוריקגיין אין לאגער איז גאר נישט קיין עסק, ווייל איך ווייס גאנץ גוט וואס עס וואַרט אויף מיר! איך בעשליס ביי מיר פעסט אבסאלוט נישט צוריקגיין אין לאגער, יעצט מוז נעמען א סוף צו די צרות, געגנג געוועון ביז היינט. איך לאז מיך גיין צו די דראטן וועלכע נעמען ארום דעם לאגער, ווייל די ערשטע דראטן זענען געוועון נאר ארומגענומען דעם בארַאק, איך קריך ארויס דורך די דראטן און ווידער זיך גוט צוקיילט, אבער די הויפט זאך אז איך בין ארויסגעקראכן, איך געפין זיך יעצט צווישן הימל און ערד, פינסטער חושך, מען זעהט נישט קיין וועג און נישט קיין שטעג. איך גיי יעצט אויף די שארף פון שווערד, ווייל ארום דעם לאגער האבן זיך געדרייט די שווארצע פאליציי צו היטן, טאמער פאל איך אריין אין זייערע הענד איז ביטער ווי גאל, ווייל זיי האבן א רעכט צו שיסן אויפן ארט אן קיין שום משפט, וועז זיי טרעפן איינעם נעבן דעם לאגער, און ווער שמועסט נאך ווען ער איז ביי זיי פארדעכטיגט אלס אנטלאפענער, און ווען אפילו זיי וועלן נישט אויספיהרן דעם טויט אורטייל תיכף נאר איבערגעבן צום לאגער פיהרער דעמאלס איז מיר אויך נישט קיין גרויסער חילוק, ווייל איך בין שוין דארטן פארצייכנט אויף די שווארצע ליסטע, איז במילא מיין לעבן ווייניג ווערט.

מיינע געדאנקען קלערן יעצט נאר דאס איינע, ווי אזוי דערזעהט מען זיך אויף עפעס א וועג. איך זעה נישט קיין שאסיי נאר פעלדער און ווייס נישט וואו איך קריך, אויב נישט גלייך אין די הענד פון די פאליציי. דאס הארץ קלאפט ווי ביי א גזלן, די פיס ברעכן זיך מיר אונטער פאר גרויס שרעק, איך בעט כסדר מיט מיינע ציטערדיגע ליפן די קליינע און חשוב׳ע תפלה: "רבונו של עולם! פיהר מיך יעצט אין גלייכן וועג און זיי מיך מציל". עס גייט זיך זייער שווער איבער די פריש אויסגעאקערטע פעלדער, נאך א שפאן און נאך א שפאן ביז איך דערזעה ענדליך פאר מיינע אויגן א שאסיי, איך ווייס אבער נישט אין וועלכע זייט צו גיין, רעכטס אדער לינקס, וועז איך וועל גיין אין די געגנזייטיגע ליניע וועל איך נישט קענען אזוי שנעל צוריק גיין אויף דעם ריכטיגן וועג, ווייל אט הויבט באלד אן צו טאגן און דאן איז זייער שווער זיך צו בעווענן, ווייל די וואך קענען בעמערקן אפילו פון דערווייטנס. איך האב בעמערקט פון דערווייטנס די עלעקטערישע לאמפן וועלכע האבן באלויכטן די שטאדט, און דורך דעם משער געווען אז דער וועג ציהט אין שטאדט אריין.

איך לאז מיר געהן מיט שנעלע טריט כדי צו דערווייטערן זיך פון לאגער ווי לאנג עס איז נאך טונקל. ווען איך גיי אפ א שטיקל וועג הער איך אונטער מיר פארן א וואגן. איך האב מיך געשטעלט אין א זייט צו זעהן ווער עס פאהרט דא, ענדליך בעמערק איך ווי עס זיצט אויף דעם וואגן א פריץ. איך גיי צו צו איהם און בעט דאס ער זאל מיך ארויפנעמען מיט זיך צו פאהרן אין שטאדט אריין. יא! — זאגט ער — דו קענסט מיטפארן. איך זעץ מיך ארויף און ויסעו! מיר פאהרן. ער איז ממש אראפגעקומען ווי א מלאך פון הימל. אט יעצט דערזעה איך ביים אדורך פאהרן ווי עס שטייט א וואך ביים לאגער טויער. מיין פחד איז גרויס, ער זאל אונז חלילה נישט אפשטעלן, אבער מיר זענען אדורך בשלום. וואס האט איהם געקענט איינפאלן אז דא פאהרט זיך א אידל, און נאך דערצו א אנטלאפענער פון אט דעם לאגער וואס ער היט. יעדנפאלס האב איך פארשטעלט דעם אידישן אבצייכנונג כדי מען זאל נישט באמערקן אז איך בין א איד, ווייל עס האט שוין אנגעהויבן צו טאגן. דער פריץ האט פארשטאנען מיין גאנצן ענין און ער פרעגט, ווי אזוי האסטו נישט קיין מורא דא צו

פאהרן אזוי אויף הפקר? איך האב מיך נישט געוואלט פאר איהם אלעס פארטרויען נאר איהם געוויזן דאס פאפיר אז איך גיי צום דאקטאר, מורא האבנדיג טאמער איז ער א שונא ישראל און ווען מיר וועלן נאר אנקומען אין שטאדט וועט ער מיר איבערגעבן צו די פאליציי.

א האלבע שעה בערך האט געדויערט די רייזע און מיר זענען שוין אין שטאדט. ער זאגט מיר דאן אז איך מוז אראפגיין פון וואגן ווייל ער פאהרט אין די געגנזעצטע זייט. איך האב איהם געפרעגט וויפל עס קומט איהם פאר דעם וועג, אבער ער זאגט מיר אז גאר נישט. איך האב איהם זייער באדאנקט און מיר געגאנגען מיין וועג.

עס איז שוין יעצט גוט ליכטיג און איך דארף נאך גיין א ווייטן וועג ביז צום געטא, דער וועג אוואו ער האט מיר אבגעשטעלט איז געווען אין עק לוביטש גאס, פון דארט איז נאך דא עטליכע ק״מ צו גיין. דער וועג איז נישט אזוי לייכט אדורך צו מאכן. איך שטיי נאך יעצט פאר זייער א גרויסע סכנה, ווייל עס איז שוין געווען דעמאלס דאס נייע געזעץ, אז קיין איינציגער אידישער ארבעטער וועלכער וואוינט אין געטא און ארבעט אויסער דעם געטא טאר זיך אליין נישט באווען. ביז היינט האט יעדער וואס האט געהאט א בעוויליגונג ארויס און אריין אין געטא אינדערפרי און פארנאכט, אבער יעצט האט שוין אויפגעהערט די זאך, ווייל זיי האבן זיך דערוואוסט אז די אידן מאכן פארשידענע געשעפטן און טייל האבן געפונען עצות ארויסצודרייען זיך פון געטא און אנטלויפן דורך פארשידענע פלענער, צוליב דעם האבן זיי ארויס געגעבן א פרישן געזעץ, דאס קיין איין איד טאר זיך נישט בעווען אויסער דעם געטא אליין. ווען זיי זענען געגאנגען צו די ארבעט, איז עס נאר געווען אין בעגלייטונג פון פאליציי, אהין און צוריק.

יעצט שטייט פאר מיר דער גרויסער פראבלעם. איך גיי אליין אין גאס אן פאליציי בעגלייטונג, און איך קען מיך רעכטן יעדע מינוט אויף א קאנטראל פון דייטשע אדער פוילישע פאליציי וואו אהין איך גיי? פארשטייט זיך אז בייא אזא קאנטראלע בין איך א פארטיגער. וואס קען איך מיר אבער העלפן דערצו. איך האב צו דעם גאר קיין עצה נישט. איך בעט ווייטער אז השי״ת זאל מיר אבהיטן איך זאל אנקומען בשלו׳ אין געטא.

איך לאז מיך געהן מיט גרויס קוראזש כדי נישט צו מאכן קיין אויפמערקזאמקייט אז איך בין עפעס נישט אין ארדנונג, דער וועג פון די עטליכע ק״מ איז אדורך אין ארדנונג. עס האט מיר קיינער נישט אפגעשטעלט צו לעגיטימירן, אבער נאך איין שווערע וועג שטייט פאר מיר וועלכער איז גענוג א מסוכנ׳דיגער, דאס איז דער אריינגאנג אין געטא, וועלכער איז בעוואכט מיט פאליציי און זיי ווייסן זייער גוט אז א איד טאר זיך נישט בעווען אליין אויסער דעם געטא, טראצדעם וואס איך בין געווען אנגעטון אין א ארבעטס מאנדיר, אבער דאך האט מען געמוזט האבן א ספעציעלע ערלויבעניש זיך צו בעווען אליין.

איך קום שוין נאהנט צום הויפט אריינגאנג פון געטא וועלכער איז געווען אויפ׳ן פלאץ זגאדי, בעמערק איך די 2 פוילישע פאליציי וועלכע שטייען ביי דעם ארויסגאנג אין ביידע זייטן, דאס הארץ וואהרפט זיך ביי מיר ווי א פיש אין וואסער. יעצט דארף זיין די דעציזיע פון מיין לעבן... איך דארף גרויס רחמים אז זיי זאלן מיך נישט איבערפרעגן ווער, וואס און וועו ! ווייל דעמאלס איז נישטא קיין שום אויסוועג פון הצלה. די אידישע פאליציי זענען נישט בעסער פון זיי, מען נעמט באלד אויף די א.דע. און פון דארט שיקט מען קיין אוישוויץ. עס איז נישט פארהאנען קיין פראטעקציע און קיין רחמנות, זיי ארבייטן געשמאק מיט די דייטשן, שמחה שפירא איז א געטרייער אגענט צו ברענגען פאר זיי גענוג אידישע קרבנות. איך שטארק מיך מיט די האפנונג, אזוי ווי השי״ת האט געהאלפן ביז יעצט, וועט ער אוודאי ווייטער העלפן. איך גיי מיט מיין גרויסן

קוראזש, נעם ארויס דאס שטיקל אשר יצר פאפיר אין האנד וועלכעס איך האב באקומען פון מיין חבר, כדי צו ווייזן די פאליציי, אבער וועז זיי האבן באמערקט נאך פון דערווייטנס מיינע דרייסטע טריט, האבן זיי גערעכנט מסתמא האב איך עפעס א ספעציעלע דערלויבעניש. וועז איך בין צוגעקומען צום טויער אוז געווייזן דעם צעטל, גיבן זיי א וואונק מיט די האנד איך זאל אריינגיין אוז זיי האבן נישט געוואלט אפילו קוקן וואס אין דעם צעטל שטייט... דאס איז געווען פאר מיר דער גרעסטער נס.

איך בין שוין אין א מזל׳דיגע שעה אין געטא, עס איז דעמאלס געווען האלב 8 אינדערפרי. דער גאנצער פלאץ איז פוהל פון די פארזאמלטע ארבייטער וועלכע האבן זיך דארט יעדן טאג צוזאמען גרופירט אוז אבמארשירט צו זייער ארבעט, אויך די וועלכע האבן געארבייט ווייט אונטערן שטאדט זענען געווארן אבגעפיהרט מיט לאסט אויטאס פון אט דעם פלאץ. איך בעמערק גלייך צווישן די אויטאס אונזער עולם וועלכע ארבייטן ביי אונז אין לאגער אוז פאהרן יעצט אהין, איך האב זיי איבערגעגעבן א בעריכט פון מיין פליטה אוז דער בעסטער סימן אז איך געפין זיך הא. גלייכצייטיג האב איך איבערגעגעבן דעם צעטל זיי זאלן דאס צוריק געבן פאר מיין חבר.

יעצט וועלן מיר זעהן וואס עס טהון זיך אין לאגער נאך מיין אנטלויפן. גרינבערג וועלכער האט מיר געכאפט ביים ארויסגאנג פון טויער האט תיכף געמאלדן זיין שעף זילבערמאן אז ער האט דערווישט דעם פויגל אויף וועלכן זיי האבן געערעכנט אז ער וויל אנטלויפן, אבער וועז זיי קוקן זיך ארום זעהען זיי שוין מעהר נישט דעם בחור, אלע פאליציי וועלן געפופן צו מאכן א שטרענגע רעוויזיע אין גאנצן לאגער טראכטנדיג אז ער איז דאך געווויס נישט אנטלאפן וויל דער טויער איז שוין געווארן שטארק געהיטן, מוז ער אלזא נאר זיין דא ערגעץ פארשטעקט. אבער בחינם איז געווען זייער ארבעט אוז דאס איבערדרייען דעם גאנצן לאגער מיט׳ן קאפ אראפ אוז מיט די פיס ארויף, טראכטנדיג אז דער לאקס מוז דאך דא ערגעץ זיין בעהאלטן, עס האט זיי גאר נישט געקענט חלום׳ען אז איך עס שוין פריהשטיק אין געטא בשעת זייער רעוויזיע. פאר גרויס עג״נ אוז אויך האט זיי נישט געפאסט די מעשה אז דער פויגל איז זיי ארויסגעפלויגן ממש פון די הענד, האבן זיי ארויסגעלאזט א קול, אז מען האט מיך געכאפט בשעת מיין אנטלויפן אוז איך בין געכאפט געווארן דורך די לאגער פאליציי. מיין דירה איז שוין ביי די דייטשע פאליציי. פארשטייט זיך אז אלע מיינע חברים אוז סתם בעקאנטע האבן געהאט פון די בשורה גרויס עג״נ, ווייל זיי האבן גוט געוואוסט מיט וואס עס שמעקט אזא כאפן... זילבערמאן האט זיך געוואלט לעשן זיין כעס כאטש מיט אזא פאלשע ידיעה וועלכע קען זיך ארויס ווייזן אלס פאלשע. דאס עג״נ פון דעם עולם האט אבער נישט לאנג געדויערט, ווייל ביי מיטאג האבן זיך אלע ארבעטער פארזאמלט אויף איין פלאץ נעבן די קאך, דארטן האבן זיך שוין געטראפן די וועלכע האבן געברענגט די ידיעה פון געטא אוז גלייכצייטיג איבערגעגעבן די פאפירן פאר מיין חבר וועלכע איך האב מיט זיי צוריקגעשיקט, דעמאלס האבן זיי שוין געזעהן בולט די שקרים פון זילבערמאן, אלע זענען געווען זייער צופרידן.

פון דעם פלאץ זגאדי בין איך גלייך געגאנגען צו מיין ברודער יוס׳ל וועלכער איז ספעציעל געזעסן אין געטא כדי צו העלפן מיין פליטה פון לאגער. די שמחה זיינע בשעת ער האט מיך דערזעהן איז געווען אין לשער, איך האב גלייך אויפגעגעבן א טעלעגראם קיין באכניא צו די מאמען אז איך בין שוין ב״ה פטור געווארן פון דעם פינסטערן אוז ביטערן לאגער. פארשטייט זיך אויך די גרויסע שמחה פון די מאמען. אהיים פארן האב איך מורא געהאט, ווייל איך האב פארשטאנען אז זיי וועלן תיכף פארשטענדיגן קיין באכניא אז איך בין אנטלאפן, אוז מען וועט מיך אבפירן צוריק אין לאגער מיט כבוד, אוז דעמאלס, אויסער דעם וואס איך וועל גאר נישט האבן

אויפגעטהון, וועד ווייס וואס זיי וועלן מיט מיר טהון פאר אזא גרויסן פארברעכן. אבער אויך דא אין קראקעווער געטא איז נישט פון די גרינגע זאכן זיך אויפצוהאלטן, עס שמעקט אויך מיט גרויסע סכנות, ווייל איך האבן דאך נישט קיין ערלויבעניש פון די געסטאפא אזוי ווי אלע אידן וועלכע וואוינען אין געטא. וועז איך וועד לעגיטימירט דורך וועלכן אידישן פאליציי קען איך לייכט אריינפאלן אין די א.דע. וואו די סכנה איז א 100 פראצענטיגע. פון די אידישע פאליציי ארויסצודרייען זיך איז נישט געווען פון די גרינגע זאכן, כמעט אוממעגליך גלייך ווי פון די דייטשע פאליציי. אזעלכע רעוויזיעס פלעגן אפט פארקומען אין געטא, ווייל פיהל ארבייטער זענען אנטלאפן פון די לאגערס וועלכע זענען געווען ארום קראקא און אויפגעהאלטן זיך אין געטא ביי זייערע באקאנטע אדער קרובים. וועז זיי האבן געכאפט אזעלכע פליטים, האבן זיי מיט זיי געמאכט דאס רעכטע משפט אן רחמנות... אויסער דעם האב איך געהאט גרויסע פחדים פאר די אידישע פאליציי פון מיין לאגער וועלכע פלעגן אפט קומען אין געטא, וועז זיי וועלן זיך באגעגענען מיט מיר איז אויך נישט פון די בע׳טעמ׳טע זאכן. בקיצור איך בין נאך נישט אזוי שנעל פטור מיינע צרות, עס שטייט נאך גענוג גרויסע דאגות פאר מיר ווי אזוי פריי צו ווערן אינגאנצן פון מיינע צרות.

איך האב אויסגעניצט די פראטעקציע ביי דעם בעקאנטן בעאמטער אין די געסטאפא שמעון שפיץ, וועלכער האט געהאט אויף זיין געווישן טויזנטער אידן און האט לעצטנס תשובה געטהון, איך האב איהם געגעבן מיין באכניער דאקומענט אויף וועלכן ער האט מיר ערלעדיגט א זיגל פון די געסטאפא מיט וועלכן איך האב שוין געקענט בלייבן רוהיג אין געטא, עטליכע וואכן איך מיך געדרייט אין געטא מורא האבנדיג אהיים צו פאהרן ביז איך האב ענדליך איינמאל באקומען א טעלעגראם פון די מאמען גלייך אהיים צו קומען, איך האב מיך זייער דערשראקן און נישט געוואוסט וואס דארט האט פאסירט, איך בין טאקע גלייך אהיים געפארן, אבער איך האב געטראפן אלעס אין ארדנונג. די כוונה איז געווען, אזוי ווי עס איז שוין אדורך א ליינגערע צייט און מען האט מיך נישט געזוכט, איז ווארשיינליך אלעס אין ארדנונג, און פשוט שרייבן נאך מיר וועל איך נישט וועלן אהיים קומען, זי האט גוט געוואוסט אז ארום צו דרייען זיך אין געטא איז אויך נישט פון די גוטע זאכן ווייל עס פלעגן פארקומען אפט אבלאווע און די נישט בעשעפטיגטע מענטשן האט מען פארנומען אין די ארבעטס לאגערן, ממילא קען איך נאך אמאל לייכט אריינפאלן צוריק אין א אזא צרה. דאגעגן אין באכניא איז געווען רוהיגער אויף דעם געביט.

יעצט וועלן מיר זהען וואס עס האט פאסירט מיט אונזער פאליציי אנפיהרער "זילבערמאן". נישט לאנג האט געדויערט און זילבערמאן איז פארמסר׳ט געווארן, ווארשיינליך דורך זיינע אייגענע חברים, אז ער האט ביי זיך פארשידענע דעוויזן, אזוי ווי ער איז אפט געגאנגען אין שטאדט אריין האט ער געמאכט פארשידענע געשעפטן און געזאמלט פארמעגן. מען האט טאקע באלד ביי איהם אדורך געפיהרט א רעוויזיע און די זאך האט זיך ארויס געוויזן אלס אמת. האבן די דייטשן איהם געמאכט א משפט און תיכף געשאסן. אין א קורצע צייט שפעטער האט מען דעם לאגער ליקווידירט קיין אושוויץ.

נא. וואס האט פאסירט מיט דעם געטא אין קראקא

יעצט וועלן מיר זהען וואס עס האט פאסירט מיט די קראקעווער געטא אידן, עס איז טאקע ליידער מקוים געווארן די נביאות פון שפיץ, א קורצע צייט נאך דעם ווי דער בעלזער רבי

(שליט״א) זצ״ל איז אנטלאפן פון געטא איז ארויס די ביטערע גזירה אז אלע אידן פון גרויס ביז קליין מוזן פארלאזן דעם געטא אפילו די אידישע פאליציי און געסטאפא אגענטן, דער געטא מוז ווערן געצליך יודנפריי. אלע אידן ווערן אריינגענומען אין די האלצערנע בארַאקן וועלכע זענען געשטעלט געווארן מיט א צייט צוריק, איבער וועלכן די אגענטן האבן דיסקוטירט פאר וועמען די בארַאקן זענען, יעצט האט זיך בעשטעטיגט אז דאס איז ליידער פאר דאס ביסל איבערגעבליבענע אידן אין געטא. עס איז גלייכצייטיג פארעפנטליכט געווארן דורך די געסטאפא א טערמין וועלכן זיי מוזן פארלאזן דעם געטא, דער סיסטעם פון פארלאזן דעם געטא איז געווען פאלגענד: אלע האבן זיך געמוזט צושטעלן אין א שיינעם העלן טאג גאנץ פריה ביים דעם הויפט ארויסגאנג פון געטא, דארט האבן שוין געווארט פאליציי, אידישע, דייטשע און פוילישע, אלע אידן האבן געמוזט זיך אויסשטעלן אין ראיאן און אזוי ארויסמארשירט פון געטא, דארט זענען שוין געשטאנען מאסן לאסט אויטאס אוועק צו פיהרן די מענטשן צו די בארַאקן וועלכע זענען געבויט אויסער די שטאדט אין לאגער וואס האט זיך געפונען ״יעראזלימסקא״. דער גרעסטער טייל פון אט די בארַאקן איז געשטעלט געווארן אויף דעם נייעם בית החיים, אוועק רוימענדיג די מצבות. פונקט אט דעם פלאץ איז זיי געפעלן צו שטעלן דארט בארַאקן.

בשעת דעם ארויס מארש פון געטא האט מען געמעגט ארויסטראגן נאר א רוקזאק און אויך דאס איז געווארן קאנטראלירט צו עס געפינט זיך נישט דארט באהאלטן קיין קינד, עס האט זיי נישט אינטרעסירט קיין קליינע קינדער דען דאס איז דאך נישט קיין ארבייטער און מען וועט זיי דארפן געבן בחינם צו עסן. אלע קליינע קינדער האט מען געמוזט אנידער לייגן אויף די גאס, דאס הארץ ווייטאג פון די עלטערן איז אומבעשרייבליך, ווייל מען איז געווען זיכער אז די אלע קינדער וועלן זיי מארדן. זייער א גרויסער חורבן טאג איז עס געווען ביי די קראקעווער אידן צוזעהענדיג די אלע צרות און זיי קענען זיך גארנישט העלפן, ווער ווייס וואס מיט זיי וועט פאסירן אין לאגער. די געוויינען און געשרייען פון די אומגליקליכע מענטשן איז געווען אומבעשרייבליך. מיט זייערע אייגענע הענד האבן זיי געדארפט איבערגעבן די קינדער פאר די רוצחים. עס זיינען געווען פיהל וועלכע האבן נישט געהאט דאס הארץ איבערלאזן די קינדער ווי הינד, הפקר אין גאס, האבן זיי צוזאמען מיט די קינדער זיך אוועק געשטעלט אין דער זייט פון וואו זיי זענען אוועק געשלעפט געווארן צוזאמען מיט אלע קינדער און טאטאל פארניכטעט געווארן. מיינע א שוועגערן האט זיך אויך צוגעשטעלט צווישן דעם קינדער טראנספארט וועו די רוצחים האבן ביי איהר צוגענומען איהר אייניג קינד, זי איז טאקע צוזאמען מיט זיי געשאסן געווארן. אין דעם טאג האט זיך געענדיגט מיט דעם ביסל אידן פון די אלטע שטאדט קראקא וועלכע איז געווען בעקאנט אין די גאנצע וועלט אלס איינע פון די שׂענסטע קהלות. א צענטרום פון תורה, צדקה און גמילות חסדים, שענסטער אדעל, הויך געלערנטע און גרויסע עשירים, דאס אלעס איז דעם דעמאלסדיגן טאג געצליך פארשוואונדן. אין דעם אויבן דערמאנטן לאגער האבן זיך געפונען 20 טויזנט אידן, יעדן טאג האט זיך די צאל געמינערט דורך דעם גרויסן רשע און סאדיסט, דער לאגער פיהרער מיטן נאמען ״געט״ (געט איז געכאפט געווארן נאכן קריג.מען האט איהם געמשפט און אויפגעהאנגען) און א גרויסער טייל זענען פארשלעפט געווארן אין די קרעמאטאריומס.

כסלו תש״ג נב. מיינע נייע צרות אין באכניא — די מסירה אין די דעוויזן שטעלע — די מאמע און ברודער שמעון ווערן פארהאפטעט — מיין לעבן אין באהעלטעניש

אויך אין באכניא האב איך אדורכגעלעבט גרויסע פחדים, מורא האבנדיג יעדע מינוט מען זאל מיך נישט כאפן און צוריק אבפירן אין לאגער, ווייל אלע יודנראטן און פאליציי האבן מיך געקענט און געווּאוסט אז איך בין אבגעשיקט געווארן אין לאגער, און פלוצלונג דריי איך מיך דא ארום ווי א פרייער פויגל. דאס וועט זיי געווּיס נישט שמעקן און זיי וועלן אוודאי נישט קענען אויף דעם באשטיין, אבער וואס קען איך מיר צו דעם העלפן, איך מוז לעבן מיט דער האפנונג אז אלעס וועט אדורך געהן בשלום.

דאס איז אבער נאך נישט געווען די גרעסטע צרה, אט איז אויך אונז נגזר געווארן א גרויסע צרה פון וועלכע מיר האבן זיך נישט געקענט ארויס דרייען, עטליכע טעג נאך מיין אנקומען האבן מיר זיך דערוואוסט דורך אונזערס א באקאנטן מיט'ן נאמען ר' בנימין לאנדא ע"ה אז עס איז איינגעפלאסן א מסירה אויף מיין ברודער יוס'ל צו די דעוויזן שטעלע אז ער האנדלט מיט דעוויזן, ווי עס איז פאקטיש געווען, דער מסור איז געווען דער באקאנטער מאסן מערדער וועלכער האט אומגעברענגט טויזנטער אידן דורך זיינע מסירות שמואל בראדמאן ימ"ש, וועלכער איז געווען א אפיציעלער בעאמטער אין די דעוויזן שטעלע אין קראקא, (דער סוף זיינער איז געווען אז זיינע אייגענע שעפן פאר וועלכע ער האט צוגעשטעלט אלע מסירות במשך די עטליכע יאהרן האבן איהם געשאסן אין קראקא). מיר האבן בעקומען א גאנץ קלארע ידיעה ווען דער שעף פון די דעוויזן שטעלע "ווערנער" דארף קומען קיין באכניא כדי צו פארנעמען יוסל'ען.

עס איז געווען דעמאלס גראדע פרייטאג. א גאנצן טאג האבן מיר אויפגעפאסט אויף זיין קומען און מיר האבן טאקע נישט געוּערעכנט דעם שבת צו זיצן ביים טיש ווי תמיד, דעריבער האבן מיר זיך צוגעגרייט די סעודת שבת היינט צו עסן ביי טאג און מיט דעם יוצא זיין, אבער ווי נאר מיר האבן זיך געזעצט צום טיש איידער מיר האבן אנגעהויבן אפילו עפעס טועם צו זיין, האבן מיר בעמערקט ווערנערס טאקסי דורכפאהרן נעבן אונזערע פענסטער. ווען ער איז אנגעקומען פון קראקא אין ער צום ערשט צוגעפאהרן צום יודנראט, ווי עס איז תמיד געווען זייער מנהג ווען זיי האבן איימיצן פארלאנגט, האבן זיי בעאויפטראגט דעם יודנראט אז זיי זאלן צושטעלן דעם מענטש. תיכף זענען ארויס געשיקט געווארן אפטיילונגען פון פאליציי ביז מען האט געברענגט דעם פארלאנגטן מענטש. יעצט איז געקומען די צייט פון די פליטה, ווייל נאך עטליכע מינוט ווען שוין דא זיין די פאליציי און אונז גלייך פארנעמען.

מיר ווארפן אוועק די לעפל פון די הענד לאזן שטיין די געשמאקע יויך און הויבן פיס, יוס'ל האט געמוזט אנטלויפן ווייל איהם האט מען דאך טאקע געמיינט, און איך מוז אויך אנטלויפן, ווייל לויט זייער מנהג, ווען זיי זוכן איימיצן נעמען זיי א משכון ווער עס געפינט זיך אין שטוב. אויף די מאמען האב איך נישט געוּערעכנט אז מען ווועט זי נעמען, ערשטנס איז זי שוין א עלטערע פרוי, צווייטנס איז זי אין שטוב מיט מיין קינד וועלכעס איז אלט געווען דעמאלס 2 יאהר, וועלן זיי דאך נישט איבערלאזן דאס קינד אליין. מיר לויפן אין גאס זייער צומישט נישט וויסנדיג ווּאו אהין צו לויפן אויסבאהאלטן זיך פאר זיי, אבער עס איז נישטא קיין צייט לאנג צו קלערן. נישט ווייט פון אונז איז דער יודנראט מיט די פאליציי וועלכע וועלן תיכף אונז דא טרעפן שטיין און נישט ברויכן זיך מטריח זיין אונז צו זוכן. ענדליך האב איך מיר בארעכנט אזוי ווי נישט ווייט פון דא וואוינט מיינער א גוטער חבר ר' אבא ראזנצווייג, וועלן מיר פארלויפיג אריין געהן צו איהם און דא טראכטן ווּאו ווייטער צו טהון, וכן הו'. מיר געהען צו איהם און דערציילן אונזער אומגליק, מיר בעטן ביי איהם דא זיך אויפהאלטן אביסל ביז די זאך וועט זיך איינשטילן. זיי האבן אונז זייער העפליך אויפגענומען און אונז איבערגעגעבן דאס אינווייניגסטע צימער נישט פארנט באלד ביים אריין

קומען כדי צו פארמיידן א סכנה.

עס איז שוין דערווייל געווארן שבת. מיר האבן זיך געשטעלט דאוונען מנחה. נאכ׳ן דאוונען קומט אריין די פרוי ראזנצווייג און פרעגט אונז מיט פארוואונדערונג: ווייסט איהר וואס איז יעצט פארגעקומען דא ביי מיר? מיר בלייבן שטעהן און נישט געוואוסט וואס צו זאגן. ניין! ענטפערן מיר. זאגט זי אונז אז בשעת מיר האבן געדאוונט די שמונה עשרה, איז אריין געקומען אין שטוב דער פאליציי שעף דר. ראזען אין בעגלייטונג פון דעם פאליציי פעדער און געפרעגט אויב עס געפינט זיך נישט דא פרידמאן? זי האט גאנץ קאלט בלוטיג געענטפֿערט אז זי וויס פון גאר נישט צו זאגן. זיי האבן איהר געגלויבט און נישט געמאכט קיין רעויזיע נאר געגאנגען ווייטער זוכן... אבער מיר האבן שוין געזעהן אז דאס זיצן אין שטוב טויג נישט ווייל עס קען זיי איינפאלן נאך אמאל צו קומען זוכן. אויך זיי האבן מורא בעקומען טאמער וועט מען אונז דא געפינען און זי האט דאך אלעס אבגעלייקנט. צוליב דעם האבן מיר בעשלאסן איבערצוציהען זיך אין קעלער, דארטן וועלן זיי אפשר נישט גיין זוכן.

מיר שפעקולירן נישט לאנג און גלייך אויסגעפיהרט דעם פלאן. מיר קומען אריין אין קעלער, עס איז דארט פינסטער חושך, אויסער דעם איז אויך א פראסט. אלזא פארלויפיג בלייבט דא אונזער וואוינונג. מיר דאוונען קבלת שבת, מעריב, דאן ברענגט די פרוי ראזנצווייג פאר אונז אראפ די סעודת שבת. אונזער טעם אין דעם עסן קען מען זיך לייכט פארשטעלן. נאכ׳ן ענדיגן די סעודה לייגן מיר זיך אנידער אויף דעם האלץ וואס איז דארט געלעגן, יעצט וועט דאס זיין אונזער געלעגער נישט וויסנדיג ווי לאנג עס וועט אזוי דויערן. אבער אויך יעצט ליגנדיג אויף דעם טייערן געלעגער לאזט מען אונז נישט קיין מנוחה. באלד קומט אראפ די בעל הבית׳טע און בעט אונז זייער דאס מיר זאלן אויף זיי רחמנות האבן און אוועקגיין פון דעם קעלער, ווייל זיי האבן מורא טאמער וועט מען קומען נאך אמאל זוכן און מען וועט אונז טרעפן, וועלן זיי האבן גרויסע צרות, ווייל זיי האבן דאך געזאגט אז זיי ווייסן גאר נישט און צום סוף זענען מיר גאר ביי זיי בעהאלטן. מיר האבן אויך מורא געהאט אז מ׳זאל טאקע נישט קומען נאך אמאל דא זוכן, ווייל זיי האבן גוט געוואוסט אז ער איז מיינער א גוטער חבר.

מיר קריכן ארויס פון קעלער און בלייבן שטיין אין הויף מיט די שאלה: וואו אהין גייט מען יעצט? אין גאס איז ריזיקירט צו גיין ווייל מיר וועלן בעשטימט אריין פאלן אין די הענד פון די פאליציי וועלכע זוכן אונז. מיר קלעטערן דאן אריבער דעם פלויט פון דעם הויף אין א צווייטן און זוכן דארטן עפעס א באהעלטעניש. מיר געפינען אבער גאר נישט, נאר אין הויף האבן מיר באמערקט א קלאזעט. מיר געהען דארטן אריין, אבער צו פארבלייבן דא איז דאך נישט קיין געשעפט, די מענטשן וועלכע קומען אריין וועלן אונז גלייך בעמערקן. מיר האבן בעמערקט דאס אין דער הויך פון קלאזעט איז דא עפעס א ברעט אויף וועלכן מען קען זיצן. מיר קריכן דארטן ארויף און זיצן איינגעדרייט אין צווייען, ווייל דאס ארט איז געווען זייער קליין און שמאל. מיר טארן נישט לאזן קיין הויכן אטעם טאמער וועט איימיצער הערן. עס איז שטארק קאלט, עס רעגנט אויף אונז און מיר ווערן ענצליך דורכגעווייקט. וואס וועט זיין דער תכלית פון דעם זיצן דא? אויסער די שוועכע בעדינגונגען קען מען דאך בייטאג דא נישט בלייבן ווייל די מענטשן וועלן דאך אונז תיכף באמערקן. אט געהט אדורך די נאכט און וואס וועט זיין דעמאלס? מיר געפינען נישט קיין אנדער פלאן ווי צוריק צו גיין אין אונזער אלטע וואוינונג פון וועלכן מיר זענען פריהער ארויס, דאס איז דער פינסטערער קעלער.

מיר קריכן דאן אראפ און קלעטערן אריבער צוריק דעם פלויט מיט גרויס שרעק עס זאל

קיינער פון די שכנים נישט הערן. מיר זענען ענדליך אנגעקומען בשלו׳ אין דעם קעלער האטעל... מיר לייגן זיך שלאפן אויף דעם הארטן האלץ, (אין קבר איז אוודאי א בעסערער געלעגער) אלע ביינער ברעכן זיך, אויסער די גרויסע פחדים וואס מיר האבן רעכענענדיג יעדע מינוט טאמער קומען זיי ווידער אהער. דער אויבערשטער העלפט, די נאכט איז אריבער בשלו׳. אין דער פריה קומט אריין דער בע״ב מיט וויכטיגע נייעס: א גאנצע נאכט זענען געשטאנען די גאנצע אידישע פאליציי אויף די פיס לויט דעם באפעהל פון הער וועהנער און זיי האבן אדורכגעפיהרט אין גאנצן שטעטל א שטריינגע רעוויזיע ביי אלע אונזערע קרובים און בעקאנטע כדי צו געפינען דעם פארבראכער. די מאמע מיט מיין ברודער שמעון זענען פארהאפטעט געווארן, נישט קוקנדיג אויף דעם, וואס מיין קינד איז געבליבן אליין אין שטוב, און שמעון איז א קאליקער מיט א אבגעשאסענע האנד, און זיי האבן קיין שום שייכות נישט צו דעם מסחר פון דעוויזן. מיר האבן איבערהויפט נישט געראכנט אז מען וועט זיי איינזעצן, אבער דער פאקט איז אז זיי זיצן יעצט אין תפיסה.

די בשורה האט אונז נאך מעהר צובראכן. די מאמע, א עלטערע אויסגעהארוועטע פרוי האט כח צו זיצן אין קרימינאל? מיר האבן יעצט בעקומען פיהל מעהר שרעק ווי ביז אהער זעהענדיג די כחות וואס זיי פארלייגן כדי אונז צו כאפן. מיר האבן געהאט איינעם פאר וועלכן מיר האבן פארטרויט דעם סוד פון אונזער באהעלטעניש. דאס איז געווען משה שענפעלד פון קראקא, (א אייניקל פון דעם באוואוסטן חסידישן גערער פערזענליכקייט אין קראקא מיטן נאמען ר׳ העניך לאנדא ז״ל וועלכער איז אומגעקומען צווישן אלע אידן.). ער האט אונז געברענגט די געוויע בעריכטן ווי דער גאנצער ענין שטייט. א גאנצן טאג האבן מיר דורכגעלעבט אויסערגעווענליכע פחדים. מוצש״ק איז געקומען שענפעלד אין קעלער און געזאגט אז פארלויפיג האט זיך נאך נישט בעוהיגט די זאך און מען האלט נאך אין איין זוכן. זיי צווינגען די מאמען און מיין ברודער זיי זאלן אויסזאגן אוואו מיר געפינען זיך (דער אמת איז געווען, אז זיי אליין האבן אויך נישט געוואוסט ווייל מיר האבן געמוזט האלטן דעם סוד זייער שטרענג) מיר האבן אלזא באשלאסן אז יוס׳ל זאל פאהרן קיין קראקא ווייל דא זיצן אין קעלער איז דאך גאר נישט קיין תכלית, קראקא איז אַ גרויסע שטאט וועט ער זיך דארטן קענען באוועגן אומבעמערקבאר. דער פלאן איז געווען גענוג שווער, ווייל לויט די בעריכטן פון שענפעלד איז ארויסגעשיקט געווארן א ספעציעלער פאליציי נאך פרייטאג פארנאכט צו היטן ביי די באן אין פאל אויב מען וועט וועלן אנטלויפן פון באכניא. א גאנצע נאכט און אויך א גאנצן טאג איז געווען בעוואכט דער באנהויף, איז דאך ממילא זייער א שווערע זאך דעם פלאן דורך צו פיהרן, אבער מיר זעהען נישט קיין אנדער עצה, ווייל דא וועלן זיי אזוי לאנג זוכן ביז זיי וועלן איהם טרעפן.

איך האב מיך געלאזט גיין אהיים. דארטן האב איך געהאט בעהאלטן פרייטאג פארנאכט אין קאמער אונזער גאנצער פארמעגן, גאלד, ברילאנטן און וואלוטן. מיר האבן דאס נישט געוואלט נעמען מיט זיך, ווייל טאמער כאפט מען אונז וועט דאס גאנצע פארמעגן גיין לאיבוד. דער וועג איז נישט געווען אזוי לייכט. אין דרויסן ברענט דאס פייער. מען זוכט אונז ווי מיט ליכט אין אלע ווינקאלאך פון שטאדט. עס איז א גרויסע סכנה צו גיין אהין. ווער שמועסט נאך אז מען וועט מיך כאפן מיט דעם פעקל, דעמאלס וועט שוין זיין גאר לוסטיג, אבער עס איז נישטא קיין אנדער אויסוועג. מען מוז ריזיקירן און האפן אז השי״ת וועט העלפן. וכן הוה. איך בין געגאנגען און אויך צוריק געקומען בשלום מיט דעם פעקל. אין די גאסן איז געווען פינסטער, חושך, אזוי אז עס איז געווען שווער מיר צו בעמערקן. די שכנים האבן מיך טאקע געזעהן זיך דארטן פארען אין קאמער,

אבער עס איז זיי אפילו נישט איינגעפאלן וואס איך טהו דארטן, ווער שמועסט נאך מיר צו גיין אויסגעבן צו די פאליציי, פון אזא זאך האבן זיי נישט געחלומ׳ט. מיר האבן זיך דאן צוטיילט מיט דעם פארמעגן העלפט אויף העלפט, ווייל קיינער האט נישט געוואוסט ווי אזוי עס וועט אויספאלן און וואס עס וועט פאסירן, זאל כאטש בלייבן עפעס. יוס׳ל נעמט זיך גרייטן צום פאהרן. ער טהוט אויס דעם מגן־דוד באנד פון זיין האנד כדי מען זאל נישט בעמערקן אז ער איז א איד. דאס אליין איז אויך געווען גענוג ריזיקירט, ווייל פאר אזא חטא האט מען תיכף געשאסן, אבער ער האט דאס געמוזט טהון צוליב די אידישע פאליציי וועלכע האבן אויף איהם טאקע געווארט ביים צוג. א פאסאזשיר שיין האט ער געהאט ביי זיך. מיר געזעגענען זיך מיט גרויס געוויין און מיט צובראכענע הערצער. יעדער איינציגער פון אונז ברויך האבן גרויסע נסים און ווער ווייסט אויב מיר וועלן זיך נאך אמאל זעהן...

עטליכע טעג שפעטער האב איך בעקומען פון איהם א בריף דאס ער געפינט זיך אין קראקעווער געטא, דער וועג איז אדורך בשלום אבער מיט גרויסע נסים, ווייל ביי די באהן האט ער ער טאקע בעמערקט דעם פאליציי שלמה גרייווער וועלכער האט געווארט אויף די מינוט איהם צו טרעפן ביי זיין אוועקפאהרן, אבער אזוי ווי ער איז געגאנגען אן דעם מגן־דוד, איז איהם נישט איינגעפאלן אז ער זאל דאס זיין. פארשטייט זיך אז ער האט זיך אויך געהיט נישט צו בעווייזן פאר איהם (צו דעם צוועק האט מען אויסגעקליבן נאר שלמה גרייווער, ווייל זיי האבן איהם געהאלטן פאר א זייער ערנסטן מענטש און ער וועט זיך נישט לאזן איבערקויפן פון יוס׳לען ווי עס איז מעגליך ביי א אנדער פאליציי. דער בעסטער סימן פון זיין געטריישאפט האט זיך ארויס געוויזן ביי די ערשטע אקציע אין באכניא. ער האט טאקע מיט זיינע אייגענע הענד געפיהרט זיין אלטן קראנקן טאטן און מאמען צום טראנספארטירן און מען האט תיכף אין באטשקוף זיי געשאסן און אריין געווארפן לעבעדיגערהייט אין גרוב, און זיינע 2 איין און איינציגע קינדער, א אינגל און א מיידל אין עלטער פון 16-17 יאהר אבשופירט אין די לאסט וואגאנען גלייך קיין בעלזעץ. לאזן זיי פאהרן ארבעטן אביסל פאר׳ן דייטשן רעזשים — האט ער געזאגט... עס וועט זיי גאר נישט פאסירן... אויף דעם גרונד האט ער שוין געקענט בעאיינפלוסן אויף פיהל הונדערטער מענטשן זיי זאלן אויך גיין צום טראנספארט...).

איך האב מיך זייער געפרייט וואס ער איז שוין געווען אויף א ארט וואו ער איז מעהר ווייניגער אבגעהיטן פון די גרויסע סכנה וועלכע איז איהם פארגעשטאנען בשעת זיין דרייען זיך אין באכניא. יעצט זענען מיר אלע צוזייעט און צושפרייט, יעדער לעבט אין אנדערע צרות. די מאמע מיט׳ן ברודער שמעון געפינען זיך אין קרימינאל. יוס׳ל אין קראקעווער געטא פוהל מיט פחד. מיין קינד איז אין דער היים אונטער דער אויפזיכט פון מיין שוועגערן, שמעונ׳ס ווייב, און ועל כולם בין איך אין דעם פינסטערן קעלער וואו איך לייד גרויסע שרעק און ווער ממש פארפרוירן. איך בין אויך אנגעוויזן אויף פרעמדע קאסט וואס איך בין קיינמאל נישט געווען געוואוינט. די פאמיליע ראזנצווייג האט מיר געהאלטן זייער בכבוד. עס האט מיר ממש גאר נישט געפעהלט פון עסן, ווייל זיי זענען געווען אויסער היימישע, אויך זייער גוטע און איידאלע מענטשן. בקיצור, פון אונזערע צרות קען אונז נאר השי״ת העלפן.

כסלו תש״ג נג. די צווייטע אויסזידלונג אקציע אין באכניא — איך גראב א בונקער — פראבע צו באפרייען מיין מאמע און שמעון פון קרימינאל — ראזען וויל מיך פארהאפטן

— מיין לעבן אין א סכנה — מיר אלע ווערן ניצול דורך נסים

עס האט זיך געהערט א קול אין שטעטל אז עס ברויך פארקומען נאך אמאל א אקציע אין באכניא. נאך די ערשטע אקציע זענען געבליבן נאר עטליכע הונדערט אידן, אבער במשך פון די 3 חדשים האבן זיך צוזאמען געקליבן ווידער ארום 5 טויזנט אידן. אלע זיינען געווען אנטלאפענע פון די געטאס בשעת עס איז דארט פארגעקומען די אויסראטונגס אקציעס, און א קליינעם פראצענט איז געלונגען זיך מציל צו זיין מיט גרויסע סכנות נפשות. די אלע האבן געצויגן צו דעם מזל׳דיגן שטעטל באכניא וועלכעס האט געהאט זייער א גוטן נאמען אלס דער בעסטער פלאץ. די געסטאפע זענען טאקע נישט געווען אזעלכע רוצחים ווי ערגעץ אנדערש, און אויסער דעם האבן די אידן געהאט א צוטריט צו זיי און מען האט געקענט מיט זיי ערליידיגן פיהל זאכן, אויסער ביי א אויסזידלונג וואו עס איז געקומען א אויפטראג דירעקט פון בערלין, און אויך דעמאלס האבן זיי נישט געארבעט מיט אזוי פיהל רשעות (אלעס פאר געלד). אבער יעצט איז געפאלן נאך אמאל דער גורל איבער די אידן. עס הערשט א גרויסער פאניק. יעדן טאג שמועסט מען, יא אקציע, נישט אקציע. מיט אט די געשפרעכן פארברענגט מען גאנצע טעג. עס זענען דא פארשידענע מענטשן, פאסימיסטן און אפטימיסטן, אבער דאך איז נישט געשמאק דער בלויזער שמועס דערפון, ווייל דער ביטערער טעם פון די ערשטע אקציע ליגט נאך ביי יעדן איינעם אין מויל. יעדער איינציגער האט גענוג געליטן, איינער מעהר און איינער ווייניגער. איך איליין בין געווען א מאמין ואינו מאמין און דאך האב איך געהערט אז עס איז בעסער צו זיין גרייט מיט א בונקער, ווייל טאמער יא וועט שוין זיין צו שפעט. איך האב דאן אנגעהויבן צו פלאנען ווי אזוי אויך די אקציע איבער צו לעבן אזוי ווי די ערשטע. איך האב נישט געקענט קיין סאך פלאנען, ווייל איך בין דאך יעצט א פארשלאסענער מענטש דא אין קעלער און קען מיך נישט בעווגן עפעס אויפצוטהון. ענדליך איז מיר איינגעפאלן א פלאן, טאקע דא אין קעלער אויסצוגראבן א בונקער. איך האב באלד פארגעשלאגן מיין פלאן פאר די פאמיליע ראזנצווייג אז זיי וועלן אויך קענען זיין דא בשעת די אקציע. פארשטייט זיך אז זיי האבן באלד מסכים געווען דערצו. איך האב זיי געהייסן פארשאפן פאר מיר א לאפעטע און זיך געגומען תיכף צו די מלאכה. א גאנצן טאג בין איך געווען פארנומען מיט׳ן גראבן און ביינאכט האבן זיי די ערד ארויסגעטראגן אין הויף, און עס געלייגט אויף א אומבעמערקבאר ארט אין א ווינקל, כדי עס זאל קיינער נישט וויסן פון דעם בונקער, ווייל אזעלכע זאכן זענען גוט צו האלטן בסוד.

די ארבעט איז געווען זייער א שווערע, ווייל צוליב דעם קליינעם און שמאלן קעלער, איז געווען שווער זיך צו בעווגן מיט די לאפעטע ביים אויסגראבן, אבער נאך עטליכע טעג איז דער בונקער פארטיג געווארן. ער איז געווען גאנץ קליין, די לענג 1.60 מטר וויל דאס איז געווען די גאנצע ברייט פון דעם קעלער און די ברייט איין מעטער. די הייך 1.70 מטר.דער גאנצער שטח פון קעלער אינווייניג איז געווארן אויסגעשאטן מיט קוילן שטויב, כדי מען זאל נישט בעמערקן ליגן פריש געגראבענע ערד וועלכעס ציהט אויף זיך א אויפמערקזאמקייט און קען אמאל דערמיט פארראטן. אין קעלער גופא ד.ה. אין בונקער, איז געווארן אויסגעגראבן אין דער ערד ארום די וועגט בענק צו זיצן כדי מען זאל נישט מוזן אריינגעמען קיין ביינקלאך וועלכע נעמען צו א גרויסן שטח פון דעם קליינעם בונקערל. דאן איז געווארן אריינגעשטעלט א לייטער דורך וועלכן מען זאל קענען אריין און ארויס. דער סיסטעם פון דעם בונקער כדי ער זאל נישט זיין באמערקבאר איז געווארן געמאכט אויף דעם אופן: נאכ׳ן אויסגראבן די ערד אין דעם קבר... איז געדעקט געווארן

דער גאנצער דאך מיט ברעטער, אויף דעם ארויפגעשאטן ערד און אויף דעם קוילן שטויב, כדי דאס ארט זאל זיין גלייך מיטן גאנצן קעלער, נישט צו ציהען קיין מינדעסטע אויפמערקזאמקייט. אין איין ווינקל איז געבליבן אפן א קליין שטיקל אזוי פיהל אז א מענטש זאל זיך קענען דורך שטופן. דאן איז געמאכט געווארן א ספעציעלן דעקל אזוי גרויס ווי די עפנונג, כדי ווען מיר וועלן אריינגעהן אין בונקער זאל די עפנונג ווערן דורך אינווייניג פארמאכט און פארריגלט. דאס צושאטענע האלץ וועלכע איז דארט געווען אין קעלער האט פיהל ארויס געהאלפן, ראשית האב איך אויסגעשאטן פיהל פון דעם האלץ אויף דעם דאך פון בונקער כדי ווען איינער וועט דארטן זוכן זאל ער נישט שפירן קיין ווידער קול פון דעם אויסגעהוילטן בונקער, דאן איז דאס קליינע טירל געווארן אינגאנצן אבגעקלאפט מיט אזעלכע שטיקלאך האלץ וועלכע האבן זיך געהאלטן מיט נעגל, כדי נישט צו בעמערקן קיין אונטערשייד צווישן עפנונג און די אנדער טייל פון קעלער, עס קען אויך נישט אראפפאלן בשעת מיר וועלן דאס טירל צומאכן, ווייל עס איז דאך פארפעסטיגט מיט נעגל, צו דערצו איז ביי דער עפנונג געווארן אבגעלייגט א סאך שטיקלאך האלץ איינס אויף דעם אנדערן און אויף דעם אונטערשטן איז געווארן אנגעבונדן א שטריקל וואו דער אנדערער עק איז אריין געצויגן געווארן אין בונקער, כדי ווען מיר וועלן שוין זיין אינווייניג און א ציה געבן ביים שטריקל, וועט דאס גאנצע האלץ ארויף פאלן אויפ׳ן טירל און מען וועט נישט קענען בעמערקן אז דא איז פארהאן עפעס א עפנונג. ווען אלעס איז געווען פארטיג האב איך געמאכט א פראבע און אלעס איז געלונגען אין בעסטן ארדנונג. (טראץ דעם גוטן בונקער בין איך מוחל אויף מיין ארבעט און אויך אויף די אקציע).

יעצט וועלן מיר הערן וועס עס טהוט זיך אין שטעטל. עס ווערט וואס אמאל מעהר אקטועלער דאס קול וועגן א אקציע און עס בעשטעטיגט זיך פאר א זיכערע זאך. איך האב מיר טאקע געמאכט זייער א גוטן בונקער אבער וואס וועט זיין מיט די מאמען און ברודער וועלכע זיצן אויף אזא מקום מסוכן, ווייל בשעת א אקציע זענען געווען די ערשטע קרבנות די קרימינאל זיצער. דען פארוואס נישט? זיי זענען דאך די רעכטע פארברעכערס און ווידער קענען זיי זיך דאך נישט שיצן מיט א בונקער אדער א אנדער פלאן פון הצלה.

איינמאל א פארנאכט איז אנגעקומען א ידיעה אז צו מארגנס ברויך שוין זיין די אקציע, דעמאלס האב איך ריזיקירט מיט מיין לעבן. איך בין ארויס פון בונקער און געגאנגען צום יודנראט זוכן עפעס פראטעקציע כדי די מאמען מיט׳ן ברודער צו בעפרייען ביז נאך די אקציע, איך טרעף גראדע דארטן אליעזר לאנדא און בעט איהם אז ער זאל טהון די טובה און זיי מציל זיין, מען זאל זיי ארויסלאזן פריי ביז נאך די אקציע, ווייל זייער לעבן איז דאך יעצט ריזיקירט, אבער ער לאכט זיך אויס פון מיינע ווערטער זאגנדיג: וואס אקציע! ווען אקציע! איך האב איהם אביסל געגלויבט ווייל ער איז תמיד געשטאנען אין פארבינדונג מיט די הויפט אנפיהרערס פון די אקציע, די געסטאפא פון קראקא, מסתמא ווייס ער אז עס ווערט טאקע גאר נישט זיין, איך האב נישט קיין ברירה און מוז איהם גלויבן. איך גיי אלזא צוריק צו מיין ״האטעל״.

גאנץ פריה הערט מען שוין אז די אקציע הויבט זיך באלד אן, עס איז נאר געציילטע שעה׳ן ביז צום אנפאנג, אלע ארבייטער זענען בעאויפטראגט געווארן זיך צוצושטעלן אין די געביידע פון די בוי־דינסט, דארטן וועלן זיי ווערן בעשיצט בשעת די אקציע, דאגעגן די אנדערע מענטשן נישט קיין ארבייטער וועלן גיין... עס ליגט מיר שטארק אויפ׳ן געוויסן פארוואס איך טהו גאר נישט פאר מיין מאמען זי צו ראטעווען! איך לאז איבער אלזא אין קעלער מיין שוועגערן און מיין קינד און לויף שנעל צום יודנראט פרובירן עפעס פאר זיי צו טהון. אין אלע גאסן איז געווען שטיל אזוי ווי

12 ביינאכט, מען זעהט נישט קיין איינציגן מענטש זיך באוועגן, נאר איבעראל מארשירן אבטיילונגען פון אידישע פאליציי וועלכע נעמען איבער די שמירה איבער דעם געטא ביז נאך די אקציע, אז עס זאל חלילה קיין איינציגער איד נישט אנטלויפן. דאס אליין האט אויף מיר געווירקט און אנגעמאכט א גרויסן פחד, אבער איך האב זיך דאך נישט איבערגעשראקן נאר געגאנגען מיין וועג. איך מוז מיך איינשטעלן אביסל כדי צו ראטעוון דאס לעבן פון די מאמען.

ווען איך קום צו פארן יודנראט טרעף איך דארט שטיין א לאסט אויטא אויף וועלכן עס ווערן ארויף געלאדנט די ארבייטער זיי אבצופיהרן אין א געוויסן ארט וואו זיי וועלן זיין בשעת די אקציע. יעדער האט געהאט רעכט מיטצונעמען אויך זיין פרוי און קינדער, דערביי שטעהט אויך איינער פון די אקציע מיטגלידער, א דייטשער סאלדאט מיט א טויטן קאפ אויף זיין היטל אין פוהלן ריכטונג אזוי ווי מען גייט צום פראנט. אויך דער פרעזעס פון יודנראט, שמחה ווייס, שטייט דארט און אבסערווירט אויב אלעס געהט צו אין ארדנונג. איך גיי צו צו איהם און בעט מיט גרויס געוויין אז ער זאל רחמנות האבן אויף מיין מאמען און ברודער וועלכע געפינען זיך אויפן ערשטן פייער פון די אקציע. איך גיב איהם צו פארשטיין אז זיי קענען דאך יעצט אין ערגעץ נישט אנטלויפן, און באלד ווען די אקציע וועט זיך ענדיגן קומען זיי זיך אליין מעלדן אהער. אבער ער ענטפערט גאנץ קאלט בלוטיג: "נישטא וואס צו מאכן". די ווערטער האבן אדורך געשטאכן מיין הארץ ווי מיט א שפיז.

אזוי ווי איך שטיי און רעד מיט ווייס'ן גיט פלוצלונג א שפרינג צו מיר דער שעף פון די אידישע פאליציי ראזען (אזוי ווי ער וואלט ארויס געוואקסן פון דער ערד), ער כאפט מיך אן ביי די האנד מיט א געשריי: אט דעם זוכן מיר דאך! — אה! — טראכט איך ביי מיר — איך בין שוין יעצט א פארלוירענער מענטש, און נישט נאר איך אליין נאר אויך די מאמע און ברודער אין קרימינאל, מיין קינד און שוועגערן אין קעלער וואס ווארטן אויף מיר און זיי האבן גאר קיין אהנונג נישט ווי אזוי זיך אומצוגיין מיט דעם פארמאכטן בונקער. אויף אזא צרה האב איך מיך נישט געקענט ריכטן, אז ער וועט מיך אין אזא צייט כאפן ווען ער ווייס אז מיין לעבן איז 100 פראצענט איינגעשטעלט. ער איז טאקע געווען א אויסגערופענער שלעכטער מענטש אבער אז ער זאל זיין אזא סאדיסט האב איך איהם נישט געקענט. ער האלט מיר פעסט ביים האנד אז עס איז נישט מעגליך צו אנטלויפן, ווייל אט שטייט דא דער מלאך המות וועלכער וועט מיך בעשטימט באלד נאכיאגן און כאפן. וואס טהון מען? ענדליך האב איך מיך מיישב געווען און אנגעהויבן איהם צו בעטן ער זאל רחמנות האבן אויף מיין לעבן און מיך נאך לאזן. וואס מיט איהם איז דא געשעהן ווייס איך נישט ביז היינט, ער האט מיך תיכף אפגעלאזט.

איך האב שוין געזעהן אז וועגן די מאמען וועל איך שוין גאר נישט אויפטהון, עס קען נאר זיין אזוי פיהל אז איך זאל ווערן איהרס א שותף, פון וועלכן זי וועט גאר נישט האבן קיין גרויס נחת. בין איך אלזא שנעל צוריקגעלאפן אין קעלער מיט גרויס שרעק, איך זאל מיך נישט באגעגענען ווידער מיט די אקציאנערן... איך בין אנגעקומען בשלו'. זיי האבן שוין זייער אומגעדולדיג געווארט אויף מיין קומען נישט וויסנדיג וואס עס דויערט אזוי לאנג. איך האב באלד אנגעהויבן אלעס צוגרייטן, אריינגענומען אין בונקער עסן, וואסער, ליכט, קאצן צום שלאפן, מיר געהען דאן אריין אין די תיבה כדי דארטן איבערצולעבן די יעצטיגע אקציע אויב עס וועט געלינגען. דעם קינד האב איך געגעבן שלאף טראפנס וועלכע זענען געווען פארגעברייט ספעציעל פאר קינדער, כדי זיי זאלן נישט וויינען אין בונקער, ווייל זיי קענען מיט זייער געווייַן פארראטן אלע מענטשן און זיי ברענגען אין א סכנה, אבער דאך איז מיר אלס נישט ארויס פון קאפ וואס וועט

זיין מיט מיינע קרימינאלניקעס? וועלן מיר זיך נאך אמאל זעהן מיט זיי? איך האב געטהון אלע מעגליכקייטן, ריזיקירט מיט מיין לעבן און מיין קינד׳ס לעבן און דאס איבעריגע וועט השי״ת אוודאי העלפן.

דער בונקער איז פארמאכט געווארן אזוי ווי דער פלאן איז געווען. אין אנפאנג האבן מיר נאך געהאט ליכט, אבער שפעטער איז די לופט געווארן זייער געשטאפט און זיי האבן נישט געוואלט מעהר ברענען, זענען מיר אלזא געבליבן זיצן אין דער פינסטער. מיר האבן דורכגעלעבט גרויסע פחדים ווייל יעדן טריט וועלכן מען האט געמאכט אין גאס נעבן דעם הויז האט זיך געהערט אין בונקער, און דורך דעם האבן מיר כסדר נאר געקלערט אז זיי קומען שוין אין הויז זוכן.

נאך 36 שעה זיצן האבן מיר געהערט מעהרערע מענטשן זיך בעווען אין גאס און מען הערט שוין אויך רעדן, האבן מיר פארשטאנען אז דאס איז א סימן אז די אקציע איז געענדיגט, דאך בין איך נישט געווען זיכער, בין איך ארויס פון בונקער גאנץ פארזיכטיג, זיך דערנעהנטערט צו די גאס כדי צו זעהן וואס דער פארקער בעדייטעט, איך זעה טאקע ווי די אלע ארבעטער וועלכע זענען געווען אין ארבעטס הויז בשעת די אקציע כדי זיי צו שיצן, גייען שוין יעצט צוריק אהיים. איך לויף דאן שנעל צום יודנראט צו זעהן וואס עס טהוט זיך מיט מיין חברה, אבער ווי ערשטוינט בין איך געווארן הערנדיג אז זיי זענען געבליבן לעבן, דאס איז געווען גרויסע נסים, אבער דער מצב פון די מאמען איז נישט אין בעסטן ארדנונג. זי איז נישט אין קרימינאל נאר זי ליגט ביי א שכן פון א אנדער הויז זייער קראנק. מען האט געמוזט זאפארט ברענגען א דאקטאר כדי זי צו ראטעווען פון איהר שטארקן חלשות וועלכעס זי האט בעקומען בשעת די אקציע האט זיך געענדיגט. די סיבה פון זייער הצלה און די מאמעס קראנק ווערן איז געווען ווי פאלגענד: אזוי ווי מיין ברודער שמעון איז נישט געווען קיין בטלן, ווען ער האט זיך דערוואוסט פון די אקציע האט ער ערפונדן אין קרימינאל גופא א בונקער. אין קעלער איז געווען אבגעלייגט גרויסע האלצערנע קלעצער, האט ער אונטער אט די קלעצער געמאכט א שטיקל באהעלטעניש וואו ער מיט די מאמען זענען דארטן געווען באהאלטן די גאנצע צייט פון די אקציע, 2 טאג. עס איז געווען זייער שווער דארט צו זיין ווייל דאס ארט איז געווען זייער ענג און שמאל, אויך האבן זיי נישט טועם געווען די גאנצע צייט אפילו אביסל וואסער. זייערע פחדים זענען אויך געווען זייער גרויס ווייל אפט פלעגן איריין קומען די מלאכי חבלה זוכן די קרימינאלניקעס אזוי ווי זייער מנהג איז תמיד געווען אויסצוליידיגן די קרימינעלער בשעת א אקציע, אבער עס האט קיינעם נישט געקענט חלומ׳ן אז אונטער די קלעצער זענען דארט פארשטעקט עפעס מענטשן. אויך די אידישע פאליציי האבן קיין אהנונג נישט געהאט וואס מיט זיי איז געשעהן, ווייל שמעון האט דאס אויך באווארנט אז מען זאל זיי נישט גיין זוכן, ווייל עס קען זיי נאך איינפאלן צו זוכן וויסנדיג אז דא מוזן זיך געפינען די פארברעכערס. שמעון האט אלזא צובראכן מיט זיין איינע האנד אלע שלעסער פון די טיהרן, כדי עס זאל הייסן אז ער האט אויפגעבראכן די טיהרן און אנטלאפן, דעמאלס וועט שוין אוועקפאלן יעדער חשד אז זיי געפינען זיך דא אין קרימינאל, אויף דעם אופן איז זיי געלונגען ניצול צו ווערן. אבער נאך אלעם האט די מאמע ערשט געפיהלט דאס וואס זי האט מיטגעמאכט די 2 טעג אן עסן און אן טרינקען מיט גרויסע פחדים, דאס אלעס האט אויף איהר געווירקט און באלד וועז זי איז ארויס פון בונקער האט זי שטארק געחלש׳ט אז מען האט געמוזט שנעלע הילף זי צו ראטעווען. אין קרימינאל איז נישט געווען וואו זיך אנידער צו לייגן, האבן די פאליציי מסכים געווען מען זאל זי אריינענעמען צו א שכן. אויך מיין ברודער פתחי׳ מיט זיינע 3 קינדערלאך זענען דאס מאל ניצול געווארן. זיי זענען געווען באהאלטן אין דעם זעלבן בונקער וואס ביי די ערשטע אקציע. מען קען זיך לייכט פארשטעלן

אונזער שמחה ווען מיר האבן זיך צוזאמען געטראפן אלע לעבעדיגערהייט, עס פעהלט נישט קיין איינציגער אזוי ווי ביי די ערשטע אקציע. וועו עס איז איהר בעסער געווארן האט מען איהר צוריק געפיהרט אין תפיסה.

שבט תש״ג נד. דער אורטייל איבער מיר און מיין ברודער שמעון צו שיסן — איך ווער ניצול — שמעון ווערט געשאסן

די שמחה אונזערע איז אבער נישט געווען לאנג, עס האט נאר איין טאג געדויערט. עס מאכט זיך אזא מעשה. אזוי ווי שמעון האט געהאט צובראכן אלע שלעסער פון קרימינאל האבן די פאליציי איהם נישט געוואלט לאזן דארטן זיצן ווייל ער קען דאך לייכט אנטלויפן, האבן זיי איהם געזומען אין דער קאנצעליי וואו ער איז געווען ווייטער אונטער די אויפזיכט פון די פאליציי. ביינאכט זענען דארטן אויך געזעסן מעהרערע מענטשן וועלכע די פאליציי האט פארהאלטן ביי זייער אנקומען פון פרעמדע ערטער וועלכע מען האט געזאלט אין דער פרי ארויסלאזן. אויך זענען אנגעקומען אין מיט׳ן נאכט 2 אינגלאך וועלכע זענען געווען אנגעשטעלט ביי די קראקעווער געסטאפא, זיי האבן זיך ערלויבט אויפצוברעכן די שאנק וועלכע איז געשטאנען אין יודנראט וואו עס זענען געלעגן בלויז גוטע זאכן ווי צ.ב.ש. פארשידענע ווייזען, טעה, קאווע, קאקאו. דאס אלעס איז געווען זייער חשובע זאכן וועלכע זענען געווען שווער צו באקומען. די 2 חברה לייט האבן דאס אלעס אווועקגעטראגן. אין דער פריה וועו פרעזעס ״ווייס״ איז געקומען און דערזעהן די גניבה וואס מען האט געמאכט איבער זיין פארמעגן, האט ער געלאזט אלעמען ארעסטירן און געפיהרט א שטרענגע אויספארשונג איבער די גניבה, אבער קיין איינציגער האט זיך נישט מודה געווען. די פאליציי האבן אלעמען געשלאגן מכות אכזריות, אויך שמעון׳ען צווישן זיי, כדי זיי זאלן מודה זיין. עס האט נישט געהאלפן די גוטע פארטיידיגונג פון שמעון אז עס איז אוממעגליך אז ער זאל האבן אווועקגעטראגן די פראדוקטן, ווייל ער איז דא כסדר אונטער די פאליצייאישע אויפזיכט און ער איז נישט געווען קיין איין מינוט אויף די פרייע לופט, ווי אזוי איז עס מעגליך אז ער האט דאס צוגענומען און אווענק געטראגן? אבער די אלע מענטשן וואס זענען דא געווען ביינאכט זענען דאך באלד אין דער פריה שוין אהיים געגאנגען! דער כעס פון ה׳ ווייס איז געווען זעהר גרויס און ער האט בעשלאסן די 2 געסטאפא אנגעשטעלטע צו לאזן שיסן. ער האט שוין לאנג געהאט א אויג אויף זיי און יעצט איז געקומען די צייט אויסצוניצן די געלעגנהייט און זיי אבצורוימען פון דער וועלט. ער האט זיך געהאלטן פעסט אז נאר זיי האבן זיך געקענט ערלויבן צו גנב׳נען די פראדוקטן וואס אנדערע וואלטן מורא געהאט דאס צו טהון, צוליב זיין גרויסן כעס האט ער אויך שמעון׳ען אריינגענומען אין רעדל און איהם פאראורטיילט צום טויט.

איך האב נישט געווואוסט פון די גאנצע מעשה וואס דארט האט פאסירט, נאר בייטאג טרעפט מיך מיין בעקאנטער בנימין לאנדא, ער רופט מיך אווענק אין א זייט און זאגט מיר בסוד, אז שמעון איז פארורטיילט געווארן צום טויט, און טאקע דעם זעלבן טאג ווען דאס ערלעדיגט ווערן. עס האט זיך מיר נישט געלאזט גלויבן וויל איך האב נישט געהאט קיין אהנונג פארוואס ער האט זיך דאס פארדינט. מיטאג צייט ווען איך האב געטראגן פאר זיי עסן אין קרימינאל, זאגט מיר די מאמע, אז מען האט שמעון׳ען ארויס געופן פון דא און זי ווייס נישט ווען וואס. דעמאלס האב איך שוין געזעהן אז די קלאג איז פארטיג...

איך בין צוריק אהיים געגאנגען מיט די ליידיגע כלים און טראכט עפעס וואס-צו טהון ווי אזוי צו ראטעווען שמעונ׳ען. גייענדיג אויפן וועג האב איך מיך בעגעגנט מיט ראזען וועלכער האט שפאצירט אין דער בעגלייטונג פון 2 פאליציי. ווי נאר איך קום אריין אין שטוב דערזעה איך פלוצלונג ווי די 2 פאליציי קומען מיר נאך און זאגן, אז זיי זענען בעאויפטראגט פון ראזען מיך צו פארהאפטן. וואס איז דא עפעס געשעהן? עס איז נישטא קיין ברירה און מען מוז גיין! אין הויף פון יודנראט באגעגן איך אליעזר לאנדא, דערצייל איך איהם אז מען פארהאפטעט מיך און ער זאל געוואויר ווערן די בעדייטונג דערפון און גלייכצייטיג מיר טהון א טובה. ער ענטפערט מיר: שרעק זיך נישט. עס איז גאר נישט. אבער באלד דערזעה איך מיך שוין אין תפיסה אין דעם זעלבן צימער וואו די מאמע איז געזעסן. זי פרעגט מיט גרויס פארוואונדערונג: — וואס טהוסטו דא? ווי אזוי קומסטו דא אהער? — איך ווייס גאר נישט! — ענטפער איך — אזוי איז עס. שמעון איז שוין דארט נישט געווען. איהם האב איך טאקע נישט געזעהן אבער זיינע קולות האבן איך געהערט ביז אהער פון די מערדערליכע שלעק וועלכע ער האט בעקומען צוזאמען מיט אנדערע, דורך א אידישן פאליציי פון פלאשובער לאגער וועלכער איז גראדע דעמאלס געווען אין באכניא, כדי ער זאל מודה זיין וואו די פראדוקטן זענען, די קולות זיינע זענען געגאנגען עד לב השמים. איך געפין זיך יעצט אין א זייער גרויסע צרה. ווער וועט אינטערוועניר וועגן שמעונ׳ען? ווער וועט טהון פאר די מאמען זי פון דא ארויסצונעמען? ווער וועט טראכטן פאר מיין קינד? און וואס וועט זיין מיט מיר? ווער ווייס אויב זיי ווילן מיך נישט אריינגעמען אין דעם זעלבן שיס רעדל? אויף אזא צרה האב איך מיך איבערהויפט נישט געריכט, אזוי אומשולדיג אריינצופאלן! אבער וואס קען איך טהון. מסתמא איז אזא גזירה אויף מיר.

נאך א קורצע צייט דארטן זיצן קומט פלוצלונג אריין ראזען און קוקט זיך ארום צווישן עולם וואס איז דארטן געזעסן ארום 20 פערזאן, ווי ער וואלט זוכן איימיצן, ווען ער האט מיך בעמערקט, רופט ער מיך צו און זאגט: "גיי אהיים! איך וויל דיך נישט האבן אויף מיין געוויסן". פון די ווערטער האב איך געקענט זעהר פיהל ליינען און פארשטאנען אז אויך איך בין געווארן פאראורטיילט צום טויט... איך געזעגן זיך מיט די מאמען און גיי אהיים, דעמאלס ווער איך געוואויר פאלגענדעס: באלד ווען מען האט מיך געפיהרט אין תפיסה, איז מיין שוועגערן, שמעונ׳ס ווייב, געלאפן צו ר׳ בנימין לאנדא (איך האב זי געבעטן שנעל לויפן צו ר׳ בנימין לנדא און איהם זאגן אז מען האט מיך ארעסטירט, איך בין געווען זייער איבערגעשראקן ווייל גאנץ פריה ווען איך האב איהם געטראפן אין גאס האט ער מיר געזאגט דאס "היינט איז א שיס טאג",) און דערציילט די מעשה אז איך בין געווארן פארהאפטעט. אזוי ווי ער האט דאך געוואוסט אז היינט איז א שיס טאג, האט ער תיכף פארשטאנען אז מיין איינזעצן איז אויך נישט אנדערש נאר צו דעם צוועק... ער איז באלד אריבער געלאפן אין יודנראט און געמאכט א געוואלד, וואס ווילן זיי האבן פון מיין לעבן... איך בין דאך א ארנטליכער און אומשולדיגער מענטש. ער איז געווען מיט זיי זייער גוט בעקאנט און זיי האבן זיך גערעכנט מיט זיין אינטערוועניץ, אויף דעם גרונד איז באלד אריין געקומען ראזען און מיך בעפרייט. ה׳ לאנדא אויסער דעם וואס ער איז געווען אונזערער א גוטער בעקאנטער, איז ער אויך געווען זייער א פיינער מענטש און א גרויסער בעל טובה. ער איז ליידער אומגעקומען אין קאנצענטראציאנס לאגער.

גלייך נאך מיין בעפרייאונג בין איך געלאפן געוואויר ווערן וואס מיט שמעונ׳ען פאסירט, אבער ליידער האב איך באקומען זייער א טרויעריגע ידיעה. די פאליציי וואך וועלכע שטייען ביים טויער ארויסגאנג פון געטא, זאגן מיר, אז מיט א האלבע שעה צוריק האט מען שמעונ׳ען

ארויסגעפיהרט פון געטא, ער איז איבערגעגעבן געווארן אין די הענד פון די דייטשע פאליציי. עס האט אין מיר אפגעשלאגן ווי א דונער, ווייל איך האב געוואוסט אז זיין לעבן ענדיגט זיך. עס איז שוין געווען דעמאלס פארנאכט. איך האב אנגעהויבן ארום צו לויפן זוכן פראטעקציע אז מען זאל איהם צוריק ברייגען אין געטא, אבער מיין ארבייט איז געווען אומזיסט. קיינער ווייל מיר נישט העלפן. ערשט 12 ביינאכט האב איך געטראפן אליעזר לנדא, האב איך פאר איהם געווויינט מיט ביטערע טרערן, ער זאל רחמנות האבן אויף איהם און אויף זיין פרוי וועלכע איז אין בעזונדערע אומשטענדן, זי בלייבט יעצט גענצליך עלנד און אן פרנסה. ער האט מיר צוגעזאגט צו טהון אלע מעגליכקייטן כדי איהם צו ראטעוועון. איך בין געבליבן זיצן אין שטוב ווארטן ביז ער וועט צוריקקומען מיט א גוטע בשורה. אין א שעה ארום קומט ער צוריק מיט גארנישט. די דייטשע פאליציי ווילן איהם מעהר נישט ארויסגעבן פון זייערע הענד. מיט א צובראכענע הארץ בין איך אהיים געגאנגען. וואס קען איך מעהר טהון ווי איך האב געטהון ביז יעצט, אויסגעניצט אלע קוועלן פון פראטעקציע און טראץ דעם איז מיר נישט געלונגען איהם צו ראטעוועון.

אויך מארגן אינדערפרי, דאס איז געווען אין א פרייטאגדיגן טאג, ד׳ שבט תש״ג — האט מען איהם ארויסגעפיהרט אויפן בית החיים און דארטן געשאסן. איך האב נישט געוואלט איבערגעבן די טרויעריגע ידיעה פאר די מאמען און פאר זיין פרוי אבער דאך זענען זיי געוואויר געווארן. דעם גרויסן צער פון די מאמען קען מען זיך לייכט פארשטעלן. זי איז אבער געווען א גרויסע צדיקת און האט אויף זיך מצדיק דין געווען און געזעסן שבעה אין קרימינאל. דער צושטאנד פון איהר שוואכקייט איז א ביסל בעסער געווארן אבער בעפרייט האט מען זי נאך אלץ נישט. עס האט נישט געהאלפן קיין שום פראטעקציע וועגן איהר בעפרייאונג, ווייל זיי האבן געטענה׳ט אז ווערנער האט זי געהייסן פארהאפטן מוז ער הייסן בעפרייען. ערשט נאך 6 וואכן זיצן איז זי בעפרייט געווארן.

יעצט וועלן מיר זעהן וואס עס האט פאסירט אין באכניא אין דער צייט פון די אקציע. די אידישע שתדלנים האבן געטענה׳ט אז אין באכניא וועט ביי די אקציע גאר נישט פאסירן, עס איז ערלעדיגט געווארן ביי די געסטאפא אז עס וועט נאר זיין לפנים, מעגליך אז טאקע דערפאר האט מיר לאנדא געזאגט א נאכט פאר די אקציע, אז עס וועט נישט זיין קיין אקציע, ווייל ער איז געווען זיכער אז עס וועט קיינעם קיין שלעכטס נישט געשעהן, אבער ליידער איז נישט תמיד ווי מען רעכנט,ווייל אז מען גיט איבער די רשעים די מאכט פון רציחה טהוען זיי וואס זיי ווילן. מען האט א גרויסן טייל אווועקגעשלעפט אין די פארמאכטע וואגענען אין די גאזקאמערס, אויסער דעם איז אויך אין שטאדט גופא געפאלן פיהל הרוגים. ווען מען איז ארויס געקומען נאך די אקציע אין גאס, האט מען געזעהן ווי אידישע בלוט גיסט זיך ווי וואסער נאך א רעגן אין די קאנאלן, אויף טייל ערטער האט מען געטראפן אבגעשאסענע גלידער, קאפלאך, טליתים קטנים פון די טויטע מענטשן. עס האט ממש אדורך געגומען א שוידער דאס צוצוקוקן. דאס האט שוין געהייסן א גוטע אקציע לויט די ערשטע. יעדער איינציגער איז זיך צוריק געגאנגען צו זיין ארבייט. מען האט באלד פארגעסן וואס נעכטן האט פאסירט. מען איז צופריידן געווען אז מען איז געבליבן לעבן, איך בין שוין נישט צוריק געגאנגען אין מיין קעלער וואוינונג. די פאליציי האט מיך מער נישט געזוכט, מעגליך אז זיי האבן שוין פארגעסן פון די אלטע זאכן.

טבת תש״ג נה. די מאמע מיט מיר ווערן ווידער פארהאפטעט — יוסל ווערט געכאפט אין

קראקע — מיין לעבן אין א גרויסע סכנה — איך ווער דאך ניצול

ווי גליקליך בין איך געווען וועז איך האב שוין געזעהן די מאמען בשלום אין דער היים, אונזער שמחה איז געווען זייער גרויס ובפרט לויט ווי עס זעהט אויס איז דער ענין פון יוס׳ל אדורך בשלום, מיר האבן אפט באקומען פאסט פון איהם, אבער אויך די שמחה האט נישט לאנג געדויערט. איינמאל, פרייטאג אינדערפרי נאך פארן פריהשטיק, קומט אריין א אידישער פאליציי. דער נאמען פון דעם פאליציי איז געווען גוטטער, זיין אויפגאבע איז געווען אין די א. דע. אויסצופיהרן אלע שליחותן וואס דער יודנראט און די פאליציי האבן איהם בעאויפטראגט. ער זאגט אין אויפטראג פון שמחה ווייס, אז איך זאל זאפארט קומען אין יודן־ראט מיט איהם. אז ווייס הייסט קומען איז נישטא קיין חכמות. מען מוז גיין. איך בעט איהם ער זאל ווארטן עטליכע מינוט ביז איך וועל עפעס טועם זיין, אבער ער זאגט אז עס איז נישט כדאי, ווייל באלד וועסטו צוריק אהיים גיין.

איך קום אריין צום פרעזעס אין קאנצעליי, ר׳ שמחה ליגט זיך צושטרעקט אין די בריט אויף א פאטעל ביי זייער א גוטן פריהשטיק וועלכעס איז בעשטאנען פון זעמל מיט פוטער און צוגעטרונקען א געשמאקן קאקאו. דאס איז געווען אין קריגס צייט דער גרעסטער לוקסוס. און פארוואס נישט? אויף קהל׳ס ביינער קען מען אלעס מאכן און זיך ערלויבן. איך ווער בעגריסט פון א ציוויל פערזאן, א נידעריגער שווארצער פריץ מיט א דיקע דייטשע אויספראך. ער פרעגט מיך: ״ווי הייסט דא?״ ווא ארבייטסט דא? די ערשטע מינוט בין איך געבליבן זייער דערשראקן, עס האט מיר געשיינט אז דאס איז דער שעף פון ראקאוויצער לאגער וועלכער איז געקומען צוריק נעמען די מציאה וועלכע איז פון איהם פארשוואונדן געווארן מיט א צייט צוריק, דען ער איז געווען געצליך ענדליך צו איהם. איך ענטפער אויף זיינע פראגן, אז איך ארבעט אין די בוי־דינסט. עס איז געווען ליגן, אבער כדי זיך צו דעקן אלס ארבייטער איז בעסער ווי מען ארבייט גאר נישט. ער הייסט מיך ארויסגיין אין קאריידאר, ווארשיינליך האט ער געוואלט פרעגן ווייס׳ן אויב איך ארבעט טאקע אין די בוי דינסט און שמחה האט איהם אוודאי געזאגט די ווארהייט, ער רופט מיר דאן צוריק אריין און פרעגט מיך: ״ווארום האסט דא ליגן געזאגט?״ און ער איז מיך באלד מכבד מיט א גוטן פרישטיג אחת ושתים, עטליכע גוטע פעטש, אזוי, אז איך האב באלד פארגעסן מיין נאמען. דאן פרעגט ער מיר: קאנסט דא איינעם היער מיט׳ן נאמען טענענבוים? ביי די פראגע האב איך שוין בעמערקט אז די קלאג איז פארטיג. יוסל געפינט זיך שוין אין זיינע הענד, ווייל דער טענענבוים האט געהאנדלט מיט יוסל׳ען. איך ענטפער איהם: יא! איך קאן איהם! — ווייסט דא אויך ווא ער ווא ווינט? — ניין! — ענטפער איך. פרעגט ער ווייטער: — ווי איז דאס מעגליך דאס דא ווייסט נישט, וועז ער איזט אייערס איין בעקאנטער אונד אימער צו אייך אין שטוב געקאמען? איך ענטפער, אז איך האב אבער מיט איהם קיין פערקעהר נישט געהאט! דאס ווייסט איך — זאגט ער — אבער דאך מוסט דא ווייסן ווא ער ווא אהנט! איך ענטפער ווייטער אז איך ווייס נישט. יעדע שאלה ווא ער האט געפרעגט איז נישט געווען נאר מיט׳ן מויל נאר אויך מיט די לאפעס. איך האב באקומען פון איהם שרעקליכע און קונסטליכע שלעק, ווען איך האב בעקומען איין שטויס אין פנים, האט ער מיר שיעור אלע ציין אויסגעהאקט. איך בין געפלויגן פון איין עק שטוב ביז׳ן אנדערן עק. אין דעם צימער זענען אויך געווען אויסער ווייס׳ן, ה׳ ראזען, פאליציי שעף מיט זיין פרוי וועלכע איז דאן געווארן פרעזעס׳ן פון יודנראט. די אלע האבן איהם צוגעהאלפן אין זיין אויספארשונג, ווארנענדיג מיך אז אויב איך וועל נישט זאגן די ווארהייט וועט מען מיך... שיסן. אבער האק און בראק. איך

האלט מיך ביי מיינס און נישט געוואלט זאגן וואו ער וואוינט, ווייל איך האב גאנץ גוט געוואוסט מיט וואס דאס שמעקט, און איך וויל נישט האבן אויף מיין געוויסן קיין מענטש.

דעמאלס האט ער בעאויפטראגט דעם שעף ראזען אז די פאליציי מוזן איהם זאפארט צושטעלן דעם ה׳ טענענבוים, די פאליציי האבן זיך תיכף ארויסגעלאזט אין שטעטל זוכן דעם פארשוין. דערווייל האט דער פריץ אויך געהייסן בריינגען מיין מאמען און נאך אנדערע מענטשן וועלכע זענען פון די זעלבע שטאדט וואס טענענבוים — ער איז געווען פון דער שטעטל מעליץ — זיי גענומען אויף אויספארשונגען, אבער אלע ווי איינער האבן געלייקנט אז זיי ווייסן גאר נישט וואו זיין וואוינונג געפינט זיך. דעמאלס האט ער געהייסן איינזעצן אלע מענטשן אין תפיסה. מען האט זיי גלייך אויף זיין בעפעהל אריין געפיהרט. די מאמע געפינט זיך שוין ווידער אין איהר אלטע וואוינונג פון וואו זי איז ערשט נישט לאנג ארויס... דער פריץ פרעגט מיר ווייטער: ״ווייסט דא ווא דיין ברודער יוסף איזט? — ניין! — ענטפער איך! פיהרסט דא מיט איהם עטוואס קארעספאדענץ? — ניין! דעמאלס נעמט ער ארויס פון זיין אקטן טאש א בריף געשריבן אין לשון הקודש, און פרעגט מיך: ווער האט דיזן בריף געשריבן? דא גייט שוין נישט קיין לייקענען, ווען ער ווייזט מיר שווארץ אויף ווייס מיינעם א בריף מיט מיין אייגענע אונטערשריפט וועלכן איך האב דא נישט לאנג געשיקט צו איהם. — יא! איך האב דאס געשריבן! — ווארום זאגסט דא ליגן? דעמאלס האט זיך אנגעהויבן א נייע סעריע פון שלאגן. איך האב בעקומען פון איהם ווידער מערדערליכע שלעק. איך האב מיך שוין יעצט דערוואוסט אז דאס איז טאקע דער שעף פון די דעווייזן שטעלע אין קראקא ה׳ ווערנער, וועלכער איז געווען בעקאנט אלס ערשט קלאסיגער שלעגער, מיט זיין שלאגן האט ער ענטדעקט זייער פיהל געהיימניסן אין דעווייזן האנדל. ער האט זייער מערדערליך געשלאגן די וועלכע זענען אריינגעפאלן אין זיינע הענד. יוס׳ל האט זיך געאייסערט באלד וועו ער איז געוואויר געווארן אז מען האט איהם געמסר׳ט, פאר שיסן האט ער נישט קיין מורא געהאט אזוי ווי פאר די שלעק וואס ער וועט בעקומען פון ווערנער, כדי ער זאל אויסגעבן די אנדערע זיינע פארבינדעטע סוחרים וועלכעס איז ביי איהם געווען ערגער ווי דער טויט איינעם אויסצוגעבן. די אלע שלעק וואס איך האב פון איהם בעקומען האבן אויף מיר גאר נישט געווירקט אזוי פיהל ווי דאס עגמת נפש פון דעם אז יוס׳ל געפינט זיך אין די הענד פון אט דעם רוצח, און ווער ווייס וואס עס וועט זיין מיט איהם.

דערווייל קומט אריין ראזען מיט דער מעלדונג אז ער האט געברענגט ה׳ טענענבוים. ער הייסט איהם אריין קומען מיט זיין פרוי, זיי בלייבן דארט אלזא אויף א פארהער. מיט מיר איז ער שוין פארטיג, אבער נישט אהיים צו גיין נאר איינזעצן מיך אין תפיסה. איך געפין זיך שוין צוזאמען מיט די מאמען אין איין דירה... יא! מיר האבן זיך גוט דערלעבט! — זאגט די מאמע מיט א צובראכן הארץ — יוס׳ל איז שוין אויך ערגעץ אויף געהאקטע צרות, ווער וויס אויב ער לעבט נאך איבערהויפט? איך האב פארשטאנען אז ער געפינט זיך אין זייער א שלעכטן מצב. נאך אזא לאנגע צייט זוכן, וועו זיי האבן איהם דערווישט, וועלן זיי איהם געווים מעהר נישט ארויס לאזן, בעזונדער וועו זיי האבן געהאט א ידיעה פון די מסירה אז ער איז פארבונדן מיט די גרעסטע סוחרים. דאך האב איך געטרייסט די מאמען, אזוי ווי ער איז נישט קיין בטלן, וועט ער זיך בעשטימט ארויסדרייען אויך פון זייערע הענד. אבער די דאגה וואס מיט אונז וועט זיין איז אויך נישט קיין קליינע. עס גייט דורך עטליכע שעה קומט אריין א פאליציי מיט א ליסטע אין האנד וועלכע מענטשן ווערנער האט געהייסן בעפרייען. אלע גייען אהיים נאר איך בלייב דא. מיך האט ער געהייסן ווייטער בלייבן זיצן, פארלויפיג איז דאס מיין דירה און איך ווייס נישט אויף ווי לאנג.

די הויפט זאך איז וואס די מאמע איז בעפרייט געווארן, דאס איז ביי מיר געווג א גרויסע שמחה ווייל זי האט דען כח צו אזעלכע צרות אויף איהרע אלטע יאהרן? ! יעדנפאלס מוז מען זיך שטארקן און נישט פארלירן דעם מוט און האפן צו השי״ת אז עס וועט אריבער די אלע שלעכטע צייטן און עס וועט נאך קומען אמאל דאס גוטע.

איך האב מיך געזומען אביסל זויבער צו מאכן דעם שמוציגן קעלער, אויסגעקערט, איינגעהייצט, ווייל עס איז שוין דעמאלס געווען גוט קאלט אין גאס. די מאמע ברייגט מיר צו עסן פון כל טוב לכבוד שבת. עס איז דעמאלס געווען ערב שבת. אויך האט זי געברענגט א קישן, בעטגעוואנד, א גמרא צו לערנען, ליכט. איך האב דא ממש א גן עדן... ליכטיג און וואַרים און כל טוב, וואס פעהלט מיר נאך... איך האב אין דעם זעלבן טאג אויך בעקומען א שותף וואס איז ארעסטירט געווארן צוליב א חשד אין א גניבה. פארנאכט שטעל איך מיך דאוונען קבלת שבת.מיין צובראכן הארץ קען מען זיך לייכט פארשטעלן. דאן עס איך די סעודת שבת און לייג מיך שלאפן אויף דעם הארטן ברעט וועלכעס איז געווען פארגעברייט פאר די קרימינאלניקעס, טראץ דעם בין איך געשמאק געשלאפן נאך די שלעק פון וועַרנער, מיינע אלע ביינער זענען געווען גוט צובראכן.

וועַן איך שלאף זיך נאר אביסל דורך, הער איך פלוצלונג אז איימיצער שליסט די טהיר פון וועלכן איך האב מיך אויפגעווועקט, עס קומט אריין א פאליציי מיט עטליכע מענטשן, וועַר די מענטשן זענען האב איך נישט קיין אהנונג. מען האט אויך נישט געקענט זעהן ווייל עס איז געווען חושך טונקל און דא איז שבת, קען מען דאך נישט מאכן קיין ליכט. עס גייט אדורך א שטיקל צייט און ווידער דאס זעלבע. מען ברייגט פרישע סחורה. אזוי איז געווען עטליכע מאל במשך די נאכט. שלאפן האב איך שוין ממילא נישט געקענט, ווייל זיי האבן זיך געזעצט אויף דעם געלעגער. קיין אנדער פלאץ צו זיצן איז דארט נישט געווען. דאן האבן זיי געמאכט א געוודער מיט זייער רעדן. בשעת׳ן רעדן האב איך דערקענט דאס קול פון מיינעם א בעקאנטער פון קראקא, לייבאוויטש, דער צוקער בעקער. — איהר זענט דאס לייבאוויטש? — יא — ענטפערט ער. — וואס טהוט איר דא יעצט? — פרעג איך איהם. גלויבט מיר אז איך ווייס אליין נישט! — דאס איז געווען זייער תשובה.

די נייע אנגעקומענע אורחים זענען געווען בערך 8 יונגע מענטשן, אין די אנדער שטוב ווידער זענען אין די זעלבע צייט געברענגט געווארן פרויען. פון צייט צו צייט האט מען ארויסגערופן איינעם פון זיי און דאן צוריק געברייגט, אבער נאכ׳ן צוריק ברייגען איז זיי שוין נישט געווען צו דערקענען, אויבן אין די קאנצעלי פון יודנראט איז פארגעקומען א אויספארשונג ביי די געברענגטע מענטשן. ביי די אויספארשונג זענען געווען אנווועזנד אויסער די באכניער יודנראט אויך דער שעף פון די אלגעמיינע אידישע פאליציי פון גאנץ קראקעווער דיסטריקט, שמחה שפירא יש״ו, וועלכער איז געווען בעקאנט אלס מאסן מערדער, ער האט אומגעברייגט טויזנטער אומשולדיגע אידן, און געווען א געטרייער אגענט פאר די געסטאפא. אויך א דייטש איז געווען בשעת דעם אויספארשונג, דער חטא פון אט די מענטשן לויט ווי איך האב מיך שפעטער אינפארמירט איז געווען ווי פאלגענדעס: עס איז געווען אויף זיי א מסירה אז זיי האבן א שייכות מיט די געהיימע פארטיזאנער ארגאניזאציע וועלכע האבן אנגעפירט מיט ארגאניזירן וואס מעהר מיטגלידער פאר די פארטיזאנער. די אלע מיטגלידער האבן בעקומען פאלשע אריש פאפירן כדי זיך מיט דעם צו ראטעווען זייער לעבן בשעת א אקציע. אט די געהיימע ארגאניזאציע האט שמחה שפירא ענטדעקט אין קראקא. לויט א ידיעה אז אויך אין באכניא געפינען זיך פון די שעדליכע מענטשן, האט מען זיי דעריבער אהער געברייגט כדי זיי זאלן אויסזאגן וועלכע מענטשן פון

באכניא געהערן אויך צו זיי. בשעת די אויספארשונגען האט מען זיי געשלאגן האלב טויט אן אונטערשייד מענער אדער פרויען. די קולות האבן זיך געהערט גאר ווייט. נאך די אויספארשונגען זענען זיי צוריק אין קרימינאל נישט אליין געגאנגען נאר מען האט זיי שוין געמוזט טראגן. די גאנצע נאכט איז געווען א ליל שמורים. עס האט זיך געזודערט כסדר. אפט זענען געקומען צו דעם פענסטערל פון קרימינאל פארשידענע מענטשן, בעקאנטע און קרובים פון די זיצערס, וועלכע זענען באלד פארשטענדיגט געווארן אז זיי געפינען זיך דא און זיי געטרייסט אז מען ארבעט פאר זייער באפרייאונג, אבער די זיצער האבן געזאגט, אז ביי זיי איז זיכער אז זיי זענען פארלוירענע מענטשן, ווייל פון שפירא׳ס האנד ארויס צו קומען לעבעדיג איז אוממעגליך. וכן הו׳.

8 א זייגער אינדערפרי הערט זיך שוין א בת קול פון שמחה שפירא וועלכער שרייט אראפ אין קעלער: ״אלעס הערויס״. דאס איז געווען דאס בעקאנטע דייטשע שפריכווארט בשעת די אויסראטונגען. מיר זעהען ווי תיכף קומט צו פארן הויז פון יודן־ראט א פאסאזשיר אויטא כדי צו פארנעמען דעם עולם.˜עס איז געווען ביי אונז א פענסטערל דורך וועלכן מען האט געזעהן וואס עס טהוט זיך אין גאס. באלד קומען אריין 2 פאליציי און נעמען ארויס דעם פריש אנגעקומענעם עולם. איך שטיי און ציטער זיי זאלן זיך נישט פארגלוסטן אויך מיך מיטצונעמען, ווייל אין אזא צייט איז די סכנה גרויס. אבער איך מיט מיין שותף דער גנב, בלייבן פארלייפיג. די טיהר ווערט צוריק פארשלאסן. אין עטליכע מינוט ארום שליסט מען ווייטער די טיהר, וואס איז ווידער עפעס נייעס? עס איז דאך קיינער נישט געבליבן פון די גרויסע פארברעכערס! עס בעווייזט זיך א פאליציי און בעט מיין שותף ער זאל ארויסגיין. ער האט נישט געהאט קיין גרויסן חשק ווייל ער האט געוואוסט גאנץ בעשטימט די כוונה פון זיין ארויסרופן, זיין לעבן הענגט יעצט אויף א האר, עס העלפט אבער גאר נישט, קעגן פאליציי איז ער נישט קיין שטארקער, דעמאלס בין איך שוין געווארן ווייטער זייער דערשראקן און אומרוהיג זעהענדיג אז מען מיינט נישט נאר די פאליטישע פארברעכערס נאר אויך אנדערע קרימינאל זיצערס, ווי זייער סיסטעם איז אלעמאל, אז ביי יעדער געלעגנהייט רוימען זיי אויס דאס גאנצע קרימינאל. אט האב איך דעם בעסטן סימן, אז מען האט פארנומען מיין שותף דעם גנב. ווי לאנג דער אויטא איז געשטאנען אין גאס בין איך געווען פוהל מיט פחד, ערשט נאך דעם ווען דער אויטא איז אוועק געפאהרן האב איך מיך א ביסל בערוהיגט. לויט ווי איך האב מיך שפעטער דערוואוסט האט מען די אלע מענטשן געפיהרט קיין קראקא און דארטן פארטיג געמאכט. יעצט בין איך ווייטער געבליבן אליין אין דעם ״ליכטיגן״ גן־עדן.

עס גייט דורך א טאג און נאך א טאג און איך זעה נישט קיין אויסוועג ווי אזוי ארויסצוקריכן פון דא. וואס וועט זיין דער תכלית? די מאמע איז ארום געלאפן וועגן פראטעקציע מיך צו בעפרייען ווייל פאקטיש האב איך דאך גאר נישט געזינדיגט! מען האט טאקע אינטערווענירט ביי ה׳ וועלנער, האט ער געענטפערט אז פון זיין זייט בין איך שוין בעפרייט. דעמאלס האבן מיר געמיינט אז אט געה איך שוין אהיים, אבער די פאליציי האלטן מיך ווייטער. עס זענען ווייטער געווען אינטערוועניצן ביי דעם יודן־ראט און פאליציי וועגן מיין ווייטער האלטן אין קרימינאל, דעמאלס ווייזט זיך אבער ארויס א נייע מעשה. אזוי ווי מען האט געטראפן ביי מיין ברודער יוסל בשעת מען האט איהם געכאפט אריש פאפירן, האט מען איהם חושד געווען אז ער האט דאס בעקומען פון די געהיימע פארטיזאנער ארגאניזאציע, אזוי ווי עס איז פאקטיש געווען, און דערפאר האט שפירא טעלעפאנירט פון קראקא אז מען זאל מיר פארהאפטן, טאמער האב איך אויך א שייכות מיט זיי. בין איך אלזא ארויס פון וועלנער׳ס רשות און אריבער אין רשות פון שפירא וועלכעס איז 100 מאל ערגער, ווייל פון זיין האנד ניצול צו ווערן האט מען געבראכט האבן

אויסערגעווייניליכע פראטעקציע וועלכע איז געווען שווער צו בעקומען. יעצט זעה איך ערשט די גרויסע נסים וואס איך האב געהאט שבת בשעת מען האט פארנומען מיינע אלע מיטזיצערס די פארטיזאנער, ווייל לויטן חשבון בין איך דאך אויך געווען אין דעם זעלבן חשד, און איך האב לייכט געקענט זיין א מחותן אויף די חתונה...

יעצט איז מיין צער פיהל גרעסער, ווייל אזא חשד קען קיין גוטן רעזולטאט נישט ברייגען, אזוי ווי איך האב שוין געזעהן אין די טעג וואס עס האט פאסירט מיט אט די מענטשן. צוליב אט דעם חשד האבן אויפגעהערט צו קומען צו מיר מיינע חברים און סתם בעקאנטע אויף א בעזוך ווי ביז יעצט, ווייל יעדע בעירונג מיט אזא איינעם האט געקענט פאראורזאכן פאר גאנץ פרעמדע מענטשן ממש סכנת נפשות, מען האט תמיד אבסערווירט ווער ס׳זענען די פארבינדעטע פון אט די מענטשן ווען זענען ביי זיי אין חשד. עס איז ביטער ווי גאל. איך זעה נישט קיין אויסוועג ווי אזוי אמאל פטור צו ווערן פון די גרויסע צרות, אבער דאך האב איך געהאפט אז השי״ת וועט זיכער העלפן. אלע פראטעקציעס האבן אויפגעהערט צו פונקציאנירן, ווייל אויף אזעלכע זאכן האט מען מורא געהאט אפילו צו אינטערוועניירן. דאס איז געווען איינע פון די גרעסטע עבירות וואס קען נאר זיין, נישט קיין קלייניקייט! פערברעכערס געגן דייטשן רעזשים... און אונזערע אידישע פאליציי האבן אויסגעפיהרט אלע זאכן נאך בעסער ווי מען האט פון זיי פארלאנגט.

איינמאל אין מיט׳ן א העלן טאג קומט אריין צו מיר אין קאבינע א פאליציי און זאגט: ״גיי אהיים,דו ביזט בעפרייט!״ ווער, וואס און ווען וויס איך נישט ביז דעם היינטיגן טאג. די שמחה פון מיינע אלע בעקאנטע איז געווען זייער גרויס ווען זיי האבן מיך דערזעהן, זאגנדיג אז זיי האבן שוין נישט געריכט מיך נאך אמאל צו זעהן... אבער אונזער שמחה, מיינע און די מאמע׳ס, זענען נישט געווען אזוי גרויס ווייל מיר ווייסן נישט אוואו יוסל איז, און וואס מיט איהם פאסירט. איך האב נישט געוהט נאר כסדר חוקר ודורש געווען וועגן איהם. ערשטנס, אוואו ער געפינט זיך, דאס איז געווען מיין הויפט דאגה זיך צו דערוויסן, כדי איך זאל קענען אנהויבן צו זוכן פראטעקציע איהם מציל צו זיין, אבער די נאכריכטן וואס איך האב בעקומען וועגן איהם זענען נישט געווען גלענצענד, איך דערוויס זיך פאלגענדעס: איינמאל נאכמיטאג, ווען ער איז געגאנגען אין גאס אין געטא, איז צו איהם צוגעקומען א אידישער פאליציי און אן שום שאלות געהייסן ער זאל מיט איהם גיין צו די פאליציי. לויט ווי עס ווייזט אויס איז ער געווען אנגעוויזן דירעקט צו איהם דורך די מוסרים ד.ה. בראדמאן, וועלכער האט טאקע געוואוינט אין געטא. לויט א ידיעה וואס איך האב באקומען פון קראקא נאך דעם ווי עס איז געלונגען די אידישע פאליציי צו כאפן מיין ברודער יוסל און איהם פערהאפטעט, איז דעמאלס געווען אין קראקא דער בעלזער רבי ז״ל און ער האט זיך גראדע צוזאמען געטראפן מיט די 2 בעקאנטע רשעים שמחה שפירא, פאליציי שעף און שמעון שפין, בעאמטער אין פאליטישן אבטיילונג ביי די געסטאפא, דער רבי ז״ל האט זייער שטארק אינטערווענירט ביי שפירא און שפין זיי זאלן בעפרייען יוסלען זאגנדיג דערבי צו שפין, אז אויב ער וועט איהם טהון די טובה וואס ער פערלאנגט פון איהם, ״וועט ער עס איהם אייביג געדענקען״, אבער זיי האבן צוריק געוויזן זיין פערלאנג זאגנדיג די ווערטער, אז עס איז שוין נישטא פון וואס צו רעדן (ד.ה. אז ער לעבט שוין נישט). אבער שפעטער האט זיך אויסגעוויזן אז דאס איז געווען א ליגן. בשעת די אידישע פאליציי האבן אויסגעשיקט יוסל׳ען פון געטא, איהם איבערצוגעבן אין די דייטשע הענד, איז ער בעגלייט געווארן ביז צום טויער אויסגאנג פון געטא דורך שפירא ימש״ו זעלבסט, מורא האבנדיג אז פון די געווינליכע פאליציי וועט איהם אפשר געלינגען זיך אויס צו דרייען. בשעת דעם אויספארשונג האבן זיי ביי איהם געטראפן זיינע אריש פאפירן. דאס איז

געווען נאך א גרעסערע עבירה 100 מאל פאכיג ווי דעוויזן האנדל. בשעת די חקירה האט ער בעקומען פון די אידישע פאליציי מכות אכזריות, ממש האלב טויט.

עס איז ארומגעגאנגען א קול אין קראקעווער און אויך אין באכניער געטא, אז יוס׳ל לעבט שוין נישט. מענטשן האבן ליב געהאט צו קויפן זיך מצות און מיר געבריינגט אפטע ידיעות ווען זיין טראגישן טויט. טייל האבן געזאגט אז מען האט איהם פארברענט לעבעדיגערהייט אויף א הייסן אויבן. טייל האבן געזאגט אז זיי האבן אליין געזעהן ווי מען האט איהם ארויפגעבריינגט געשאסענערהייט אויף דעם בית עולם אין קראקא־פאדגורזש. עס האט זיך זייער געערשט איבעראל, דען מען האט איהם גוט געקענט אלס גרויסער סוחר און קלוגער ווי אויך א פעהיגער מענטש, א גרויסער בעל צדקה און מעשים טובים. ער האט זייער פיהל מענטשן געשטיצט בסתר וואס קיינער האט נישט געווואוסט, אויסער דעם אלעם איז ער געווען א חסידישער בחור און א יר״ש. די אלע בשורות האבן מיר פארשאפט זייער א סאך צער, און נאך מעהר, ווען איך האב צוגעקוקט דעם גרויסן צער פון די מאמען האב איך נישט געקענט ממש אויסהאלטן, איין צרה נאך די אנדערע, איבערהויפט ווען ער איז געווען דאס געליבסטע קינד ביי איהר. איך האב אלעס פארהיטן אז זי זאל נישט געווואויר ווערן פון די אלע מעשיות און איך האב זי תמיד געטרייסט אז ער וועט אהיים קומען. ער איז גענוג פעהיג זיך ארויס צו דרייען פון זייערע הענד. איך האב נישט געגלויבט אין די אלע מעשיות נאר וויטער געארבעט וועגן זיין בעפרייאונג. איך האב זיך דאן דערוואוסט דאס ער זיצט אין גרעסטן און שווערסטן קרימינאל אין קראקא מיט׳ן בעקאנטן נאמען ״מאנטילופי״. דעמאלס האב איך ערשט אנגעהויבן צו ארבעטן אויף פארשידענע אופנים איהם פון דארטן צו ראטעווען. אבער אומזיסט איז געווען מיין גאנצע ארבעט, ווייל ער איז געזעסן אין פאליטישן אבטיילונג אונטער א גרויסן רשע צו וועלכן מען האט נישט געקענט צוקומען עפעס צו ערליידיגן. איך האב מיך געוואלט לאזן קאסטן יעדן פרייז אבער עס איז נישט געלונגען עפעס אויפצוטהון.

אין דרויסן האבן נישט אויפגעהערט כסדר די ידיעות וועגן איהם אז ער לעבט שוין נישט. ענדליך נאך 7 וואכן קומט פון איהם א בריף דורך ר׳ יושע נייפאנס א זון פון קראקא, וועלכער איז געווען געשפעטליך פארבונדן מיט דער געסטאפא, וועלכן ער שרייבט טאקע ריכטיג פון מאנטילופי. איך האב דערקענט זיין אייגענע האנדשריפט, ער פערלאנגט מען זאל איהם שיקן פארשידענע ווארעמע וועש און א ביסל קליידונג, אויף דעם צעטל איז געשטאנען אויסגערעכנט געווי וויפל צו שיקן פון יעדן סארט, אויך פארלאנגט ער א ביסל עסנווארג. מיר זענען געצליך איבערראשט געווארן דערזעהענדיג דעם בריף, ווייל ויפל איך האב נישט געגלויבט אין די אלע גאסן מעשיות, אבער דאך האב איך געהאט א צווייפל אפשר איז דאך אמת די ידיעות. אבער יעצט זעה איך דאך בולט אז ״עוד יוסף חי״. איך האב תיכף צוזאמען געשטעלט א פעקל פון די אלע פארלאנגטע זאכן און דאס אבגעשיקט מיט א פארלעסליכן מענטש קיין קראקא איהם דאס איבערצוגעבן.

דעמאלס האב איך אנגעהויבן ווידער צו ארבעטן פאר זיין הצלה ווען איך ווייס שוין זיכער אז ער לעבט. איך האב געוויזן די אלע מאכערס שווארץ אויף ווייס אז ער לעבט, כדי זיי זאלן זיך ארויס שלאגן פון קאפ די אלע גאסן שמועות. אבער די גאנצע ארבעט איז געווען אומזיסט. איך האב גאר נישט געקענט אויפטהון איהם צו ראטעווען, איך האב פון איהם נישט געהאט קיין שום ידיעה ביזן היינטיגן טאג, (נאכ׳ן ענדיגן די קריג האב איך מיך דערוואוסט דורך זיינע חברים וועלכע זענען געווען צוזאמען מיט איהם אין אוישוויץ, אז ער איז צוגעטיילט געווארן אויף

ארבעט אין א קוילן גרוב, וואו ער איז פארפאלן געווארן נישט וויסנדיג אויף וואס פאר א אופן) די מאמע האט טאג און נאכט געקלאגט נאך איהם, יוסף איננו, שמעון איננו, שוין יעצט דער דריטער קרבן פון איהרע קינדער. דאך האט זי זיך געטרייסט אז זי וועט איהם נאך אמאל זעהן.

שבט תש״ג נו. דער נייער לאגער פיהרער מילער און זיינע גזירות — געטא א. און געטא ב. — מיין ארבעט אין דאמיניציער וואלד — דאס גרויסע מקום סכנה

אזוי ווי דער סדר פון די וועלט גייט אז צרות האחרונות משכחות את הראשונות, אזוי איז אויך ביי מיר געווען דאס זעלבע. ווען מען האט נייע צרות פארגעסט מען די פריערדיגע. עס איז אנגעקומען קיין באכניא א נייער לאגער פיהרער און ווי געווינליך מוז דאך א פרישער עפעס אויפטהון, האט ער ארויס געגעבן פאלגענדע גזירות: אלע מענטשן אן אויסנאם, מענער און פרויער אין עלטער צווישן 16 און 60 מוזן ארבעטן, ווער עס איז נישט פעהיג צו ארבעטן ווי צ.ב.ש. אלטע, קראנקע, קליינע קינדער, די אלע מוזן ווערן אבגעזונדערט אין א בעזונדער געטא, נישט צוזאמען מיט די ארבעטער, דער ארבייטער געטא זאל הייסן ״געטא א.״ דער נישט ארבייטער ״געטא ב.״ די וועלכע געהערן אין געטא א. טארן זיך נישט באווגן אין געטא ב. און אזוי אויך פארקערט.

פארשטייט זיך אז די גזירה איז באלד אויסגעפיהרט געווארן און עס איז געווארן געמאכט א פלויט וועלכער האט אבגעטיילט איין געטא פון אנדערן און עס איז געווארן בעוואכט דורך פאליציי אז מען זאל זיך נישט באווגן הין און צוריק. וואס דער תכלית פון דעם געטא ב. איז געווען האט יעדער איינציגער גאנץ לייכט געקענט פארשטיין, אז דער פלאן איז זיי צו פארניכטן, ווייל נישט ארבייטער איז א שאד צו געבן עסן און מען דארף איבערהויפט נישט אזעלכע מענטשן. צוליב דעם האט זיך געשאפן א גרויסער פאניק צווישן דאס ביסל אידן. עס האט זיך אנגעהויבן א סעזאן פון זוכן ארבעטס פלעצער, יעדער איז יעצט געלאפן זוכן ארבעט. יעדן טאג זענען די פרייזן געשטיגן וואס אמאל העכער, דער יודן־ראט האט אויפגעלעבט, עס איז יעצט די ריכטיגע צייט פון מאכן ביזנעס פון די אידישע צרות. גאנצע טעג איז מען געשטאנען ביי זיי אין ראיאן, מען זאל האבן די זכי׳ צו בעקומען עפעס ארבעט, ווי עס האט זיך דעמאלס גערופן א ״פלאצופקע״, אלעס איז אבער ביי די מענטשן ווערט געווען כדי צו בלייבן אין דעם ״לעבעדיגן געטא״. אלע מענטשן וועלכע האבן געווארינט אין די גאסן וועלכע זענען יעצט בעשטימט געווארן אלס געטא ב. האבן געמוזט וועקסלען זייערע דירות אין די גאסן וועלכע זענען בעשטימט געווארן אלס געטא א. און דאס זעלבע פארקערט. אין א וואוינונג וואו עס האט זיך געפונען נאר איין ארבעטער, האט ער מציל געווען זיין גאנצע פאמיליע און אין זיין זכות האבן זיי געקענט בלייבן אין געטא א.

אונזער וואוינונג איז גראדע יעצט אין די גאסן פון געטא א. אבער אזוי ווי קיינער פון אונז ארבעט נישט, מוזן מיר פארלאזן די וואוינונג און גיין צום געטא ב. פארשטייט זיך אז איך האב קיין גרויסן חשק נישט געהאט איבער צו זידלען זיך אין דעם אנדערן געטא, ווייל אפשר איז טאקע זייער כוונה אזוי ווי מען שמועסט צו פארניכטן די נישט ארבעטער. טראץ דעם וואס איך האב נישט געהאלטן אז ביי זיי איז א גרויסער אונטערשייד צווישן אזעלכע אידן אדער אנדערע, ווייל זיי ברויכן די אידישע ארבעט אויף כפרות, ביי זיי איז ווי־כטיגער צו פארניכטן דאס ביסל אידן, אבער דאך קען מען לפנים נישט גיין קעגן שטראם, דעריבער האב איך געמוזט יעצט גיין זוכן עפעס ארבעט כדי איך זאל קענען בלייבן אין דעם גוטן געטא. אין מיין זכות וועט אויך די מאמע מיט׳ן

קינד קענען בלייבן, תמיד אנטלויף איך פון די ביטערע ארבעט און יעצט מוז איך גאר גיין זוכן און זיך בעטן דערצו, אזוי ווי עס שטייט עת לזרוק ועת לכנס, אבער דאס איז יעצט נישט פון די לייכטע זאכן, עס זענען געווען פיהל פראטעקציע קינדער וועלכע האבן תיכף פארנומען אלע ארטיגע ארבעטס פלעצער, עס איז געווארן איבעראל פוהל. מען נעמט שוין מעהר נישט צו. איין ארבעטס פלאץ איז נאך פריי, עס האט זיך יעצט געגרינדעט א נייער ארבעטס פלאץ אין דעם דארף דאמיעניץ, דאס איז א דארף נישט ווייט פון באכניא, דארטן דארף מען האבן 100 ארבעטער צו וואלד ארבעט. קיין חשק איז נישטא צו אזעלכע ארבעט וועלכע איז לויט מיין חשבון זייער א שווערע, ווינטער אין די גרויסע פרעסט צו שטיין א גאנצן טאג אונטער דעם פרייען הימל, אבער וועז עס איז נישטא קיין אנדער ברירה מוז דאס אויך גוט זיין. אויך צו די מציאה האב איך געמוזט אויסניצן פראטעקציע און פיהל געלד ביז מען האט מיר ענדליך צוגענומען אלס ארבעטער, צוליב דעם האב איך טאקע תיכף בעקומען באשטעטיגט צו בלייבן אין מיין אלטע וואוינונג צוזאמען מיט די מאמען, דאס איז פאר מיר געווען א גרויסער גליק נישט צו שיידן זיך מיט זיי.

עס רוקט זיך דאן אן דער טערמין וואס מיר ברויכן אנהויבן די ארבעט, אלע פארזאמלען זיך גאנץ פריה ביים צוג, יעדער בעקומט א מאנאטס קארט צום פאהרן, מיר ווארטן לאנג אבער דער צוג קומט נישט, ווארשיינליך צוליב די גרויסע שנייען זענען די גלייזן פארשאטן געווארן און דער צוג קען נישט פארן. אונזער קאמענדאנט רופט אויס, אזוי ווי עס איז נישט ווייט ביז צו דעם ארבעטס פלאץ נישט מעהר ווי 8 ק״מ, איז זיין פלאן אז ווער עס וויל זאל קומען מיט איהם צופוס. א טייל זענען צוריק אהיים געגאנגען און נישט געהאט קיין חשק צו גיין צופוס אין אזא פראסט. איך בין אויך נישט פון די גרויסע מתמידים פון ארבעטן, אבער דאך האב איך מיך מיישב געווען, אזוי ווי היינט איז דער ערשטער טאג, וויל איך מיך נישט קונה שם זיין אלס פוילער.עס לוינט נישט. מיר לאזן זיך גיין, עס איז א בעטעמ׳ט פרעסטל, אבער ביי דעם גיין האט מען זיך א ביסל דערווארעמט, (דעם וועג וואס איך האב יעצט געמאכט צופוס איז מיר צוניץ געקומען מיט א יאהר שפעטער וועלכעס איז געווען א סיבה צו ראטעווען מיין לעבן). מיר גייען אזוי איבער פעלדער און וועלדער ביז מיר קומען אין דעם וואלד. דארטן האלט דער קאמענדאנט פון וואלד פאר אונז א גאנצע דרשה: די ארבייט אין דעם וואלד גייט פאר די עס. עס. יעדער איינציגער מוז געטריי ארבייטן, קומען פונקטליך יעדן טאג צו די ארבעט און אויך נישט פארפעלן קיין איין טאג. דאס אלעס איז פאר מיר א גוטער געשעפט — טראכט איך ביי מיר! נאר וואס שאדט דאס מיר וואס ער זאגט, איך וועל טהון ווי איך וועל פארשטיין וואס איז גוט פאר מיר.

יעדער איינציגער ווערט צוגעטיילט צו זיין ארבעט, אלע ווערן איינגעטיילט אין גרופן ווייז, יעדע גרופע בעשטייט פון 5 פערזאן, 2 זעגערס וועלכע ברויכן אונטערזעגן דעם בוים, איינער א העקער וואס ברויך נאך דעם זעגן אינהאקן דעם בוים אין דער ריכטונג וואו ער דארף פאלן, איינער וואס האט געדארפט אבשיילן די קארע פון בוים נאכ׳ן אבשניידן, איינער וואס האט געמאסטן די לענג פון דעם בוים און פארצייכנט אויף איהם זיין מאס. דער קאמענדאנט טיילט אויס די כלים, יעדער כאפט עפעס אנדערש. איינעם געפעלט דאס בעסער, דעם אנדערן געפעלט יענץ בעסער, דאגעגן מיר איז גארנישט געפעלן און איך האב גאר נישט געגומען אין האנד. אנדערע וואלטן אפשר אויך געוועז אזעלכע חכמים, ווייל קיינעם האט זיך מסתמא נישט געגלוסט צו מאכן אט די שווערע ארבעט, אבער נישט יעדער האט געוואלט ריזיקירן אין פאל פון א קאנטראל. איך האב מיך אנגעשלאסן אין א גרופע פון 5 ארבעטער. איך בין דארטן לגמרי איבעריג, וויל אן א כלי האט מען נישט געהאט וואס צו טהון, נאר וואס האבן זיי נישט געקענט באשטיין אז איך גיי מיט. מיר שטעלן

זיך אויס אין ראיאן און מארשירן ווי סאלדאטן אין דעם געדיכטן וואלד וועלכער איז גענצליך פארשאטן מיט דעם ווייסן הויכן שניי, פון וואו עס האבן ארויסגעשיינט די הויכע שוואַרצע בוימער.

מיר געהען א לענגערע צייט, וואס אמאל זיך מער דערווייטערט פון ישוב. עס איז גוט קאלט, יעדער בלאזט אין די הענט. די פיס ווערן געפרוירן, מיר זענען שוין נייגעריג ווי אזוי די ארבעט וועט אויסזען. פלוצלונג דערהערן מיר אונטער אונז א קול פון א פארנדיגן מאטאציקל. מיר קוקן זיך אום און דערזעהען זיצן אויף איהם 2 דייטשע פאליציי, מיר אלע וואונדערן זיך וואו אהין זיי פאהרן דא? וואס האבן זיי צו זוכן אין דעם וואלד? וועד ווייסט — שמועסן מיר צווישן זיך... מען האט אונז אריין גענארט אין וואלד כדי אונז פארטיג צו מאכן... דער מאטאציקל קומט נעהטער, שטעלט זיך אב נעבן אונז און הייסט אונז בלייבן שטיין. זיי גייען אראפ פון מאטאציקל, אה! א גרויסע צרה האט אונז באגעגנט! עס האט זיך אונז פארשמעקט א "דאמיעניץ", מיר זענען געלאפן זוכן ארבעט און מיט די אייגענע הענד זיך אבגעזוכט צרות, אבער פארפאלן! מיר זענען דא מיאוס אין פעקל, עס איז נישטא קיין אויסוועג פון הצלה, נישטא וואו צו אנטלויפן, יעדער בעזונדער איז זיך אין הארץ מייאש פון לעבן, דען איינער פון די פאליציי איז געווען דער בעקאנטער דייטשער פאליציי מיט'ן נאמען "באגוש", וועלכער איז געווען א גרויסער רוצח, אלע טויט אורטיילן אין באכניא זענען געווארן אויסגעפיהרט דורך איהם, ער האט זיך אמאל געאייסערט אז דער גרעסטער פארגעניגן ביי איהם איז צו שיסן א איד, אט דעם מחבל זעהען מיר יעצט פאר אונזערע אויגן.

עס הערשט א טויט שטיל שווייגעניש צווישן אונז. אלע זענען נייגעריג צו זעהן וואס דא וועט פארקומען, ער נעמט דאן ארויס פון זיין אקטן טאש א בריף און רופט אויס א נאמען, פרעגנדיג אויב דער מענטש געפינט זיך דא? יא! — האט זיך אנגערופן דער קאמענדאנט! ער איז ארויס געפון געווארן פון ראיאן, זיי האבן אוועק געווארפן פון זיינע הענד דעם טאש מיטן עסן, איהם ארויף געזעצט אויף זייער מאטאציקל און אוועק געפאהרן.

טראצדעם וואס עס איז נישט געווען ווי מיר האבן גערעכנט אז מען מיינט דא אונז אלעמען צו פארניכטן, דאך האט די מעשה געמאכט אויף אונז זייער א שלעכטן איינדרוק. ווען מיר זענען צוריק געגאנגען פון די ארבעט האבן אונז דערציילט די גוים וועלכע האבן אויך געארבעט אין דעם וואלד, אז אין דער פריה האבן 2 דייטשע פאליציי געבראכט אהער א אידן אויף א מאטאציקל, זיי האבן געהייסן די גוים אויסגראבן א גרוב, דאן געהייסן דעם אידן אויסטהון די קליידער, איהם געשאסן און אריין געווארפן אין דעם גרוב. די סיבה פון שיסן דעם אידן אין וואלד איז געווען ווייל ער האט געגעבן צו בעהאלטן זיין פארמעגן צו זיינעם א בעקאנטן פאלאק. שפעטער ווען ער האט זיך ענגויטיגט אין געלד האט ער געבעטן דעם פאלאק אים צו געבן. דעמאלס האט ער איהם אנגעצייגט ביי די דייטשע פאליציי און דאס איז געווען זיין עבירה פאר וועלכע זיי האבן איהם געגעבן טויט שטראף, דאס זענען געווען אונזערע פאלאקן ימ"ש. זיי האבן פאר אונז צוריק געגעבן זיינע מלבושים און געוויזן דאס ארט פון זיין קבר. טראגישע מינוטן זענען געווען בשעת מיר האבן געהערט די טרויעריגע נאכריכט, טייל פון די ארבעטער האבן זיך שטארק צוווייגט. איינער האט געזאגט קדיש און מיר גייען אהיים, אט אזא ביטערע בעגעגעניש האבן מיר געהאט דעם ערשטן טאג פון אונזער ארבעט.

איך בין שוין דעם אנדערן טאג מעהר נישט געגאנגען צו די ארבעט. עס איז מיר זייער באלעסטיגט געווארן דער ארבעטס פלאץ, עס לאזט זיך אבער קיין חכמות נישט מאכן, ווען מען הויבט אן צו גיין אין חדר מוז מען ווייטער גיין, איבערהויפט ווען עס האנדלט זיך וועגן א ארט פון

עס. עס. לייט, יא חשק נישט חשק, איך מוז ווייטער פאהרן צו די ארבעט, וועלכע איז געווען זייער נישט קיין געשמאקע, ראשית בשעת דעם זענן די בוימער האט מען געמוזט אנידער קניהען אין די טיפע שנייען פון וועלכן מען האט זיך געקענט שטארק פארקיהלן, אויסער די קעלט וואס מען האט געליטן שטייענדיג א גאנצן טאג אונטערן פרייען הימל, מיר זענען אדורך געפרוירן געווארן פון די קעלטן און שטארקע ווינטן. קיין ביסל ווארעמס האט מען דארט נישט געהאט אין די וויסטענישן. צווייטנס בשעת דעם פאלן פון די בוימער איז געווען א גרויסע סכנה זיי זאלן נישט פאלן אויף אונז, עס זענען טאקע פארגעקומען פאלן וואס די בוימער זענען געפאלן אויף די ארבעטער און זיי שיעור נישט געהרג׳עט, דריטנס ועל כולם איז געווען די גרעסטע צרה אונזער אויפזעהער איבער די ארבעט, א דייטשער עס. עס. מאן, א רויטער, די רציחה האט איהם געשפריצט פון זיין פנים, יעדן ארבייטער האט ער אנגעקוקט ווי איבעריג אויף די וועלט, ער איז כסדר ארום געגאנגען קאנטראלירן די ארבעט אויב עס ווערט געמאכט אין ארדנונג. אין פאל ווען נישט האט ער די ערשטע צייט א ביסל צוגעלערנט ווי אזוי זיך אומצוגיין מיט די ארבעט, און דאן קאנטראלירט אויב מען ארבעט יעדן טאג די נארמע וואס מען קען מאכן, יעדער גרופע האט געהאט א געוויסן שטח וועלכן זיי האבן דאס געברויכט איבערארבייטן, ווען ער האט נישט געטראפן אלעס אין ארדנונג דעמאלס האט ער מכבד געווען ווי געהעריג. אויסער דעם וואס לויט ווי עס זעהט אויס איז ער געווען א פאכמאן אויף האלץ ארבעט, איז ער אויך געווען נאך א בעסערער פאכמאן אין שלאגן.

איינמאל האט אונזער גרופע זייער שלעכט אבגעשניטן ווען ער איז געקומען אויף קאנטראל, און נאך מעהר זענען געווען מיינע פחדים. פלוצלונג גיט ער א וואקס אויס אונטער אונזערע פלייצעס. מיר האבן איהם גאר נישט בעמערקט. וועז ער קומט צו, פרעגט ער מיט זיין שטאלצקייט און רציחה: ״וואס האט איהר הייטע געשאפן?״ פארשטייט זיך אז מיר האבן נישט געהאט פיהל וואס איהם צו ווייזן פון אונזער ארבעט, ווייל אפילו די וואס האבן יא געוואלט ארבעטן האבן אויך נישט געקענט נאכקומען זיין פערלאנג, ווייל מיר זענען נישט געווען געוואוינט מיט אזא ארבעט. איינער פיהרט איהם ארום און בעווייזט די סומע בוימער וואס מיר האבן היינט אפגעארבייט, אבער ער אלס מבין האט דערקענט אז די בוימער זענען נישט פון היינט, א טייל זיינען געווען פון נעכטן און א טייל פון 2 טאג פריער. יא! זאגט ער מיט זיין רציחה׳דיגע שטימע — דאס אלעס האט איהר הייטע געשאפן? אלע זעהען שוין אז עס איז נישט גוט. זיין פנים פלאקערט פאר גרויס כעס, ווער ווייס וואס ער וועט יעצט מיט אונז מאכן? וואס ער פלאנט וועגן אונז? אבער מעהר פון אלעמען בין איך געווען דערשראקן, ווייל זיי האבן כאטש געהאט די כלים אין די הענד, יעדער עפעס אנדערש וועלכעס איז א סימן אז זיי האבן וויניגסטנס עפעס געארבעט, אבער איך בין דאך דער רעכטער לייד׳יגגייער, נישט האבנדיג אפילו קיין כלי צו ארבעטן, איך קען מיך שוין אלזא רעכטן אויף א גוטע פארציע. ער כאפט א דיקן שטעקן און הייסט דעם גאנצן עולם זיך אריבער לייגן אויף א בוים כדי עס זאל זיין בעסער צו שלאגן, אויף יעדן באזונדער האט ער צובראכן אזא דיקן שטעקן, מיט אזא אכזריות האט ער געשלאגן, אז אלע האבן געפיהלט ממש ווי זייערע ביינער זענען צובראכן און זיי האבן זיך נישט געקענט רירן. דאגעגן איך האב כמעט גאר נישט באקומען נאר עטליכע לייכטע קלאפ. אויב דאס איז נאך צו ווייניג געווען, האט ער ארויסגענומען זיין רעוואלווער פון טאש און איהם אנגעלאדנט מיט קוילן, מיר אלע שטייען ארום איהם און קוקן דאס צו, יעדער האט געציטערט ווי א פיש אין וואסער, טאמער וועט ער פאלן יעצט א קרבן און אפשר גאר אלע צוזאמען? אבער נאכן ענדיגן דאס אנפיהלן האט ער צוריק געלייגט דעם רעוואלווער אין טאש. די כוונה זיינע איז געווען אונז נאר איבערשרעקן, דאן איז ער זיך געגאנגען זיין וועג.

מיט אזעלכע פחדים און סכנות נפשות איז צוגעגאנגען אונזער ארבעט, וואס קען מען אבער טהון וועט עס האנדלט זיך וועגן געטא א. און ב. ד.ה. צווישן לעבן און... דען אזוי איז געווען די מיינונג פון יעדן אינציגן. מען האט גערעכנט דאס געטא ב. ווי א בית החיים, אט דרייען זיי זיך ארום נאך עטליכע געציילטע טעג.

טראץ דעם וואס איך האב גאר נישט געארבעט נאר די גאנצע צייט געזעסן אין זייט, און וועט עס איז מיר קאלט געווארן האב איך דעמאלס א ביסל געארבעט כדי זיך צו דערווארעמען, אבער דאך האב איך נישט געהאט קיין חשק צו ליידן כסדר פון די פחדים, יעדעס מאל פון א אנדערער, ובפרט ביי דעם רוצח זענען מיר איינגעשטעלט מיט'ן לעבן, דען ווער וועט איהם עפעס זאגן אז עס וועט אים אמאל איינפאלן אויסצושיסן דאס ביסל אידן דא אין וואלד, קיינער זעהט נישט און קיינער הערט נישט, אַיך בעשליס דאן, יהי' מה שיהי', איך מוז פריי ווערן פון די ארבעט, איך האב אנגעהויבן זוכן פארשידענע פלענער, ערשטנס האב איך אנגעהויבן צו פעהלן א סאך ביי די ארבעט, כמעט א העלפט צייט, טראץ דעם וואס מען האט תמיד געהאלטן דרשות אז ווער עס וועט פעהלן ביי די ארבעט וועט ווערן געשאסן, אבער איך האב מיך נישט איבערגעשראקן פאר דעם. איך בין שבת קיינמאל נישט געגאנגען צו די ארבעט, אויך נישט פרייטאג, ווייל עס איז אויסגעקומען אהיים צו פאהרן ביינאכט ווען עס איז שוין געווען שבת אין די קורצע ווינטער טעג. איך האב גערעכנט אז צוליב מיין אזוי פיהל פעהלן ביי די ארבעט וועט מען מיך משלח זיין פון דארטן, אבער דער פלאן איז מיר נישט געלונגען. איך האב נאר געהאט אזוי פיהל ריוח די טעג וואס איך בין נישט געגאנגען ארבייטן.

שבט תש"ג נז. ראזען זעצט מיך איין אין תפיסה — מיין לעבן איז אין א סכנה — די לאגע אין דאמיעניץ ווערט ערגער — דייטשע סאלדאטן שיסן אויף אונז — די ארבייט ווערט געענדיגט — מיר מוזן גיין אין געטא ב.

איינמאל פרייטאג אינדערפרי ווען איך גיי אין גאס האט מיך גראדע בעמערקט ראזען, טראץ דעם וואס איך האב מיך געהיטן די טעג וואס איך בין נישט געגאנגען ארבעטן נישט צו דרייען זיך אין גאס, אבער עס איז געווען א צופאל וואס איך האב געמוזט גיין. ער רופט מיך צו און פרעגט מיט כעס, פארוואס געהסטו נישט צו די ארבייט? ער פיהרט מיך תיכף מיט זיך און זעצט מיך איין אין תפיסה וואו ער האט מיך מכבד געווען מיט געזונטע שלעק, ער האט ענומען צו דעם צווועק א ריטל מיט וועלכן עס שלאגט זיך זייער גוט. די פאליציי וואס זענען דארטן געווען האבן שוין נישט געקענט צוקוקן און איהם ארויס געצויגן דאס ריטל פון האנד. ער נעמט מיר אויך צו אלע מיינע ארבעטס דאקומענטן צוזאמען מיט דעם נומער וועלכער איז געווען ממש א לעבנס פראגע זאגנדיג אז ער וועט מיך לאזן שיסן, אנלערנען איינמאל פאר אלע מאל און ווייזן פאר יעדן אז מען מוז גיין צו די ארבעט, פונקט בין איך דער בעל מזל און זיין כפרה הינדל. אבער וואס קען מען טהון? ! עס איז מיר געווארן קאלט און ווארים, ווייל איך האב איהם גוט געקענט וואס פאר א שלעכטער מענטש ער איז און איז בכח דאס צו מאכן וואס ער זאגט. איך האב שוין געהאט ערשט נישט לאנג אזא באגעגעניש מיט איהם וואו ער האט מיך געוואלט אומברענגען פון די וועלט פאר גאר נישט. קיצור הדבר, דער פאקט איז אז איך דערזעה מיך שוין ווידער אין מיין אלטע דירה וועלכע

איך האב ערשט נישט לאנג פארלאזט. יעצט איז פרייטאג מיטאג, בלייב איך טאקע דא דער שבת׳דיגער גאסט? — טראכט איך ביי מיר.

תיכף ווען די מאמע איז געוואויר געוואָרן פון דעם, איז זי געלאפן זוכן פראטעקציע מיך ארויס צו נעמען פון דעם רשע׳ס האנד, זי האט נאך נישט אבגעאטעמט פון די ביז יעצטיגע צרות און אט איז שוין דא פרישע. דורך א אינטערוועניג פון בעלזער רבי׳ן שליט״א וואס האט דעמאלס געוואוינט אין באכניער געטא, און געשיקט צו איהם א שליח אז ער זאל מיך תיכף בעפרייען, האט ער מיך טאקע באלד ארויס געלאזט פריי. איך האב מיך דאן געמוזט אנשטריינגען אז ער זאל מיר צוריקגעבן די ארבעטס קארט מיט דעם נומער וועלכע זענען געווען זייער וויכטיג.

דער נייער ארבעטס לאגער פיהרער האט דעמאלס איינגעארדנט 3 ערליי שיכטן פון ארבייטער. די 3 שיכטן האבן זיך געדופן ״וועהרמאכט״ ״ריסטונג״ ״צוואנגס ארבייט״. די אלע ארבייטער האבן בעקומען א ווייסע לאטע אויף וועלכע עס איז געווען אויסגעשטיקט דאס ערשטע אות פון זיין שיכט ווי צ.ב.ש. ״וו. ר. צ.״ וועלכע האבן געהאט די בעדייטונג צו וועלכן אבטיילונג ער געהערט. אויך איז געווען אויף יעדע לאטע א זיגל פון די געסטאפא. די לאטע וועלכע איז געווען גרויס 10 ס״מ אויף 10 ס״מ האט יעדער ארבייטער געמוזט טראגן אויפגעהאנגען פארנט נעבן הארץ אין די לינקע זייט, דער ארבייטער איז אלזא געווארן אבגעהיט דאפלט ווי א אנדערער געוועניליכער מענטש, א מגן־דוד אין די רעכטע זייט און א לאטע אין די לינקע זייט. דאס איז געווען א אות חיים, ווער עס האט דאס געהאט האט געקענט בלייבן זיכער מיט זיין לעבן, צוליב דעם האט מען דאס געמוזט טראגן תמיד כדי אין פאל פון א קאנטראל וואס פלעגט אפט קומען צו פאהרן פון די געסטאפא אין קראקא, זאלן זיי דערקענען ווער עס איז א ארבייטער און ווער נישט. דער גרעסטער פרייז איז געווען פאר צו בעקומען שיכט וו. ד.ה. ווערמאכט ארבייט. דאן איז געשטאנען אויף דעם צווייטן פלאץ ר. און אויף דעם דריטן פלאץ איז געווען צ. מען האט זיך איינגערעדט אז איינס איז גאראנטירט צו בלייבן לעבן מעהר פון אנדערן. אונזער וואלד ארבעט אין דאמיעניץ האט געהאט די זכי׳ צו בעקומען דאס אות וו. ווייל מיר האבן דאך געארבעט פאר די ווערמאכט.

יעצט איז מיר א שאד געווען היזק צו האבן די לאטע, איבערהויפט האב איך דאך פאר דעם גוט בעצאהלט, ערשט נאך גרויסע שווריקייטן האט ער מיר צוריק געגעבן דעם נומער. יעצט מוז מען ווייטער טראכטן ווי אזוי פטור צו ווערן די פלאצופקע אין דאמיעניץ. איך האב אנגעוועדט פארשידענע פראטעקציעס און געוואלט מיך לאזן קאסטן פיהל געלד אז איך זאל קענען באקומען עפעס ארבעט אין געטא, אבער מיינע אלע בעמיהונגען זענען געווען אומזיסט, איך קען גאר נישט אויפטהון ווייל דאמיעניץ לאזט נישט פריי איהרע ארבייטער. דאס איז א ביטערער פעקל. איך בין אריין געקראכן אין א בלאטע און ווער ווייס ווען איך וועל צוריק ארויס קריכן, און צו איך וועל איבערהויפט קענען ארויס. עס איז אריבער א וואך און נאך א וואך, די לאגע דארטן פארערגערט זיך פון טאג צו טאג. קודם דאס פאהרן, צוליב די גוים וועלכע טהוען אונז אן גרויסע צרות, טייל מאל פרובירן זיי אונז אראפווארפן פון פארנדיגן צוג, דאן די פרעסט וואס ווערן וואס אמאל שטארקער. עס איז ממש אוממעגליך אויסצוהאלטן דארטן צו שטיין א גאנצן טאג. מיר האבן געמאכט אפט פייער ביי וועלכן מיר האבן זיך דערווארימט, אבער וואס האט דאס געקענט העלפן געגן די געוואלדיגע פרעסט.

איינמאל זיצנדיג אזוי ארום דעם פייער האבן מיר זיך אבגעגעבן א רעכענונג וועגן אונזער מצב און מקום סכנה וואס מיר געפינען זיך. אונזער לעבן ליגט אין די הענד פון דעם רויטן רוצח,

יעדע מינוט איז אונזער לעבן נישט זיכער. איינער א גוטער זינגער מיט דעם נאמען בלייכער האט זיך צוזונגען מיט זיין זיסע שטימע דאס בעקאנטע ליד "דאס שטעטעלע ברענט". עס האט יעדן אדורכגענומען און געברענגט צו גרויס געוויין.

פלוצלונג הערן מיר אז די ארבעט ענדיגט זיך געצליך, וכן הו׳. פארנאכט ווען מיר זענען געגאנגען אהיים פארן, האט דער וואלד קאמענדאנט אונז געזאגט אז מיר זאלן מעהר נישט קומען צו די ארבייט. אבער שווער האט זיך פארענדיגט דער לעצטער טאג. ווען מיר זענען געגאנגען צום צוג, האבן אונז בעגעגנט דייטשע סאלדאטן וועלכע האבן אנגעהויבן אויף אונז צו שיסן. א קויל האט געטראפן אונזער ביז יעצטיגן אידישן קאמענדאנט וועלכער איז שווער פארוואונדעט געווארן אין זיין פוס און געבליבן א קאליקע אויף שטענדיג. מיט בלוט פארגיסונג האט זיך אנגעהויבן אונזער ארבייט און מיט בלוט פארגיסונג האט זי זיך געענדיגט. ברוך המקום בזול. עס איז געווען א גרויסע שמחה צווישן אלע ארבייטער אז זיי זענען שוין פטור געווארן אט דעם מקום מסוכן און אזוי לייכט אויף וועלכן מען האט זיך גאר נישט געריכט, אבער די שמחה איז אויך נישט בשלימות, יעצט ווען מיר זענען נישט מעהר קיין ארבייטער מוזן מיר דאך אריבער גיין אין געטא ב. עס האט געהייסן אז מיר וועלן באקומען אנדערע ארבעט אין שטאדט, ווייל פאקטיש זענען מיר דאך נישט שולדיג אז די ארבעט האט זיך אויסגעלאזט, בלייבן מיר אלזא פארלויפיג אויף די קאנטע אין געטא א. ווייל עס האט געהייסן אז ביי די ערשטע געלעגנהייט, ווען עס וועט ווערן געשאפן עפעס א נייע פלאצופקע וועלן מיר דארטן אריין, וכן הו׳, עס האט זיך טאקע באלד געגרינדעט א נייע בוי־דינסט אונטער די לייטונג פון לאגער פיהרער זעלבסט, וועלכעס האט געזאלט בעשעפטיגן 1000 ארבייטער, אבער דארטן האבן נאר געקענט אריין קומען 3 שיכטן מענטשן, 1) גרויסע פאכמענער אין די בראנזשן וועלכע זענען דארטן געווען נויטיג. 2) גרויסע פראטעקציע. ד) גרויסע געלדער אדער מאשינעריי וועלכע זענען געווען נויטיג צו די דארטיגע ארבייט, מיר איז נישט געלונגען טראץ אלע אנשטרענגונגען אריין צו קומען אין דעם גן־עדן, דאס יודן־ראט האט נישט געהאלטן וואלט וועגן די הבטחה אונז צו געבן ארבייט ביי די ערשטע געלעגנהייט, ווייל עס איז א שאד געווען היזק צו האבן די גרויסע ביזנעס וואס זיי איז יעצט געלונגען צו מאכן, עס האט נישט לאנג געדויערט און דער קאנטינענט איז געצליך פארפילט געווארן, אלע פלעצער זענען שוין פארנומען און מען נעמט שוין נישט צו אפילו מיט די אויבנדערמאנטע זאכן. בלייב איך אלזא יעצט ארבעטס לאז.

טבת תש״ג נח. די פארשארפטע גזירות אין געטא — די מאמע מיט׳ן קינד אין געטא ב. — מיין דירה בלייבט אין קאמער פון געטא א.

וועז עס האט זיך שוין אביסל איינגעארדנט די ארבייט, האט דער לאגער פיהרער ארויס געגעבן נייע גזירות: 1) מענער מיט פרויען טארן נישט זיין צוזאמען נאר אין אבגעזונדערטע גאסן, נאר 2 שעה אין טאג נאך די ארבייט איז ערלויבט זיי זאלן זיך צוזאמענטרעפן. 2) אין די דירות טאר נישט ווערן געפיהרט קיין קיך נאר אלע ארבייטער מוזן עסן אין די פאלקס קיך. די אידישע פאליציי זענען בעאויפטראגט געווארן אכטונג צו געבן אויב מען איז נישט עובר אויף זיינע גזעזען, זיי פלעגן ארום גיין אין די גאסן קוקן אויף די קוימענס אויב עס גייט נישט קיין רויך, ווייל דאס איז געווען דער בעסטער סימן אויב מען קאכט דארטן אדער נישט, וועמען די פאליציי האט געכאפט

ביים עובר זיין אויף די עבירות איז ער בעשטראפט געווארן מיט געלד אדער מיט לייב שטראף, ערגער איז אבער געווען ווען דער לאגער פיהרער זעלבסט וועלכער איז אפט מאל געקומען אויף קאנטראל האט געכאפט ביי א עבירה, דעמאלס האט ער געגעבן מכות אכזריות אן אונטערשייד מענער אדער פרויען, ער פלעגט א סאך מאל אריין פאלן אין געטא שפעט ביינאכט זעהן אויב די מענער און פרויען געפינען זיך נישט לענגער צוזאמען נאך די פארגעשריבענע צייט, וועו יא, איז ער אריין אין שטוב און געשלאגן אן רחמנות, דאס אלעס איז געווען אין געטא א. וואו עס האט געדארפט עקזיסטירן אלס ארבייטס לאגער. אין די הייזער האבן זיך נישט געטארט געפינען קיין שום מעבל, נאר איין שאנק אויף אריין לייגן וועש און מלבושים און דאס איבעריגע פלאץ איז געווארן אויסגעשטעלט מיט בעטן וויפל פלאץ עס איז נאר געווען, האלצערנע לאגער בעטן, צוויי שטאקעדיגע, אין וועלכן עס האבן געקענט שלאפן 2 מענטשן איינער אויף דעם אנדערן.

אויך די גזירה פון א.ב. האט זיך פיהל פאכיג יעצט פארשארפט, אלע אן אויסנאהם נישט ארבייטנדיגע מענער, פרויען און קינדער האבן אין איין טאג געמוזט פארלאזן געטא א. און אריבערגיין אין געטא ב. די שמירה צווישן די 2 געטא׳ס איז אויך פארשטארקט געווארן, וועו מען האט איינעם געכאפט אין דעם געטא צו וועלכן ער געהערט נישט איז ער געווארן ארעסטירט. די אלע נייע גזירות האבן ארויסגערופן א שרעקליכן פאניק צווישן דעם גאנצן באכניער עולם, איבערהויפט דאס וואס מען האט צוריסן די פאמיליעס אויף שטיקער, טאטעס, מאמעס, קינדער, יעדער געפינט זיך יעצט אין א עקסטערע אבטיילונג, אבער וועו עס האנדלט זיך אין א לעבנס פראגע מוז מען אויף אלעס באשטיין, אויך די מאמע מיט׳ן קינד זענען אריבער פון זייער וואוינונג קיין געטא ב. צוזאמען מיט מיין ברודער פתחי׳ און זיינע 3 קינדערלאך. עס איז דארטן געווארן א שטארקער מאנגל אין דירות צוליב דעם גרויסן איבערזידלונג וואס מען האט יעצט געמאכט, עס האבן געוואוינט עטליכע משפחות אין איין צימער, דאגעגן מיין חברה האט בעקומען א עקסטערע שטוב אן שותפים, דאס איז געווען זייער א וויכטיגע זאך.

איך בלייב יעצט אויף דער גאס ווייל אין געטא ב. האב איך נישט געהאט קיין חשק צו גיין, איך האב יא געגלויבט און נישט געגלויבט אין דעם וואס יעדער האט געערבנט, אבער דאך איז נישט בעטעמ׳ט זיך אריין צו לייגן אין א קראנקן בעט מיט מיין חברה. איך האב דעריבער באשלאסן צו בלייבן אין געטא א. אזוי ווי איך האב שטיין א האלץ קאמער אין הויף וועט דאס יעצט דינען אלס מיין וואוינונג, האב איך דארט צוגעריכטעט א געלעגער פון ברעטער, אריין גענומען קישענס מיט בעטגעווואנד כדי עס זאל נישט זיין אזוי קאלט, ווייל עס איז דאך ווינטער און די פרעסט זענען זייער גרויס. איך האב אויך אריין גענומען אין קאמער א שאנק אין וועלכע איך האב געהאלטן אונזערע אלע בעסטע זאכן, ווי מלבושים און וועש, אין געטא ב. האב איך דאס נישט געווואלט טראנספארטירן רעכענענדיג אויף אלעס מעגליך. מיין חבר ראובן וואלקאן פון אושפציין איז אויך געווען אין דעם זעלבן מצב וואס איך, ער האט נישט געהאט קיין ארבייט און נישט געהאט קיין חשק צו גיין אין געטא ב. איז ער אלזא געווארן מיין שכן אין קאמער. עס איז געווען א ביסל היימליכער. א גאנצן טאג איז דער קאמער געווען פארשלאסן און איך האב מיך געדרייט הין און הער. די פאליציי איז נישט איינגעפאלן מיך צו לעגיטימירן וויייל זיי האבן מיר געקענט פאר א ארבייטער, אויך יעצט גיי איך אין דעם בלויען ארבייטס מאנדיר גלייך ווי אלע ארבייטער. אויף מיר איז אויך אנגעהאנגען די לאטע מיט דעם זיגל פון די געסטאפא וועלכעס איז מיר נאך געבליבן א ירושה פון דאמיעניץ, כאטש אזוי פיהל זאל איך האבן פאר מיין געלד. טראץ דעם וואס יעדער האט דאס געמוזט צוריק געבן וועו די ארבייט האט זיך אויפגעלעזט, אבער איך

האבן געזאגט עפעס א תירוץ אז איך האב עס פארלוירן און מיט א צייט שפעטער וועלן זיי האבן שוין דערפון פארגעסן האב איך מיך מיט דעם בעניצט. עס איז טאקע פאר מיר געווען זייער א וויכטיגע זאך, ווייל אן דעם וואלט איך מיך נישט געקענט בעווען אין געטא א.

אויך דאס דרייען זיך איז נישט געווען פון די בעטעמ׳טע זאכן, ווייל עס פלעגן אפט קומען געסטאפא קאנטראלעס פון קראקא כדי צו קאנטראלירן אויב אלע ארבייטן. אויך די אידישע פאליציי האבן געלייגט גרויס געוויכט אז קיינער זאל זיך נישט דרייען אין די גאסן אין די ארבייטס שטונדן. מען האט נישט געקענט וויסן וועלן זיי ווען פלוצלונג איריין פאלן אויף קאנטראלע.

אויב עס איז נאר געלונגען האב איך מיך איריין געכאפט אין געטא ב. ערשטנס האב איך דארט געהאט מנוחה און נישט מורא געהאט יעדע מינוט און רגע פאר די פאליציי אזוי ווי אין געטא א. דארטן האב איך אבער געמוזט אויסטוהן די לאטע ווייל ארבייטער האבן דארטן נישט געטארט אריינגיין, צווייטנס האב איך געקענט עפעס עסן, ווייל וועל איך האב מיך געדרייט אין געטא א. האב איך ממש אבגעהונגערט די טעג, געגעסן נאר א שטיקל טרוקן ברויט מיט וואסער, דאגעגן דא האב איך געגעסן א ביסל געקעכטס פון די מאמעס קאך.

דאס אריבער כאפן זיך אין דעם געטא ב. גן־עדן איז אויך נישט אנגעקומען אזוי גרינג, ווייל די אידישע פאליציי האבן געהאלטן א שטארקע שמירה און נישט געלאזט זיך דרייען אהין און צוריק, טייל מאל איז מען געווען גאר איינגעשטעלט מיט׳ן לעבן, ווייל עס פלעגן זיך אוועקשטעלן אבסערוואטארן פון דער ווייטנס אויף אזעלכע ערטער וואס מען האט זיי גאר נישט באמערקט אויסערן געטא, און ווען זיי פלעגן זעהן ווי מען גנב׳עט זיך אדורך פון איין געטא צום צווייטן, דורך די אוועקגעריסענע ברעטער וועלכע מען פלעגט בייגאכט אוועק רייסן, האבן זיי געשאסן. די פאליציי פלעגט אפט ארום גיין קאנטראלירן אויב די ברעטער זענען אין ארדנונג, דאס האט שוין ראזען געטהון אויף זיין אייגענע האנד בעסער ווי זיי האבן פון איהם פערלאנגט, ווען ער פלעגט כאפן עמיצן ביי אזא עבירה האט ער איהם איינגעזעצט אין תפיסה און ער איז געווען ממש איינגעשטעלט מיטן לעבן.

אין מיטן וואך האב איך זיך נישט געאיילט אריבערצוגיין און איינשטעלן זיך, דאגעגן שבת האב איך געוואלט זיין צוזאמען מיט די מאמען. איך בין געווען גענוג א גאנצע וואך אליין. אויך אין דעם שיינעם קאמער וואוינונג האב איך נישט געהאט קיין מנוחה, ווייל עס פלעגן אפט קומען קאנטראלעס פון די אידישע פאליציי זוכן אויב עס דרייען זיך נישט ארום ארבייטסלאזע מענטשן, איבערהויפט האבן זיי געלייגט גרויס געוויכט צו עס געפינען זיך נישט דא קיין מענטשן פון געטא ב. דער קאמער איז געווען שטענדיג פון אינווייניג פארמאכט און ווען מיר האבן זיך דערוואוסט אז עס ברויך גיין א קאנטראלע, האבן מיר געבעטן די שכנים זיי זאלן אונז פארשליסן און אויפהיינגען א שלאס פון דרויסן, כדי עס זאל זיי נישט איינפאלן אז דא געפינט זיך איימיצער. עס פלעגט אפט פארקומען א גערענגל מיט די פאליציי, אבער עס איז זיי קיין מאל נישט געלונגען מיך צו כאפן.

איינמאל פורים אין דער פריה ווען איך געה צום דאוונען, עס איז מיר נישט איינגעפאלן אז אויך היינט וועלן זיי זוכן צו כאפן, בעגענט מיך א פאליציי און פארלאנגט צו ווייזן די ארבייטס קארט, אזוי ווי איך האב דאך נעבאך נישט געהאט וואס צו ווייזן, זאגט ער מיר איך זאל גיין מיט איהם צום יודן־ראט. איך שטעל מיר שוין פאר וואס פאר א גוטס עס ווארט דארט אויף מיר, איך קען מיך שוין זייער גוט מיט דעם שעף ראזען, און דערצו, יעצט פורים דער לוסטיגער טאג וועל איך גיין פארברייגען אין תפיסה? ! ניין ! — טראכט איך ביי מיר — איך וועל נישט זיצן פורים אין תפיסה. נישט לאנג געקלעהרט, אויפן וועג פיהרנדיג מיך, הויב איך אויף די פיס און געמאכט

ויברח! פארשטייט זיך אז ער איז מיר תיכף נאכגעלאפן. אבער אומזיסט, ער האט מיך נישט געזעהן פאר זיינע אויגן, איך בין אריין געלאפן אין הויף און זיך פארשטעקט אין אווינקל וואו עס איז איהם גארנישט איינגעפאלן צו זוכן, איך האב געזעהן ווי ער זוכט מיך ארום און קען מיר נישט געפינען, יעצט וועל איך טאקע האבן א ריכטיגן שמחת פורים.

אזעלכע צרות האט מען מיטגעמאכט טאג און נאכט און נישט געהאט קיין מנוחה נאר שטענדיג געלעבט מיט גרויסע פחדים. וועז פון דאס אלעס וועט נעמען א עק און א סוף ווייס קיינער נישט. אויסער די גרויסע קעלטן וואס איך האב געליטן אין דעם קאמער צוליב די גרויסע קעלטן און פרעסט, האב איך אויך געליטן גרויסע פחדים, ספעציעל איבער די לאגע אין וועלכע די מאמע געפינט זיך, ווייל אפט מאל פלעגט מען הערן ביינאכט שיסעריין וועלכע זענען אפט פארגעקומען פון די דייטשן. נישט וויסנדיג וואו דאס קומט פאר, האב איך שטענדיג אריינגעקלערט, ווער ווייסט צו דאס איז נישט אין געטא ב. אויף וועלכן מען האט זיך געקענט ריכטן יעדע מינוט, באלד וועז עס איז נאר טאג געווארן בין איך שנעל אריבער געלאפן כדי געווואויר צו ווערן אויב עס האט חלילה עפעס נישט פאסירט. אזעלכע פחדים האב איך מיטגעמאכט טאג און נאכט, א ביסל מיינע און א ביסל די מאמע׳ס. די גאנצע כוונה מיינע פון זיך דרייען אין געטא א. איז נאר געווען צוליב דעם צווועק, אויב איך וועל נאר עפעס הערן דאס מינדעסטע וועגן א אקציע וועל איך מיין חברה אריבער נעמען אין דעם קאמער ביז די אקציע וועט אדורכגיין און נאך דעם וועל איך ווייטער טראכטן וואס צו טהון מיט זיי, און צוליב דעם האב איך כסדר געליטן גרויסע פחדים, אפט מאל זיך געראנגלט מיט די פאליציי וועלכע האבן געזוכט די נישט באשעפטיגטע מענטשן.

איינמאל האב איך געהאט א באגעגעניש מיט א פאליציי וועלכער איז צו מיר געקומען און פארלאנגט זיך צו לעגיטימירן, ווייל נאר די היימישע... וועלכע האבן מיך תמיד געקענט אלס ארבייטער, האבן געווואוסט אז איך ארבייט, אבער עס זענען אפט צוגעקומען נייע חברה וועלכע האבן מיך נישט געקענט און מיך לעגיטימירט, איך האב מיך דאך נישט געקענט לעגיטימירן מיט קיין ארבייטס קארט וועלכע ער האט פארלאנגט, האט ער מיך אריין געפיהרט אין געטא ב. ווייל דארטן איז מיין פלאץ זיך צו דרייען נישט אין געטא א. עס גייט אבער נישט אריבער קיין 5 מינוט און איך בין שוין וויטער דא אין געטא א. אבער מעשה שטן בעגענט מיך טאקע אט דער זעלבער פאליציי, פארשטייט זיך אז ער האט מיך ווידער געכאפט מיט גרויס כעס און מיך שוין נישט געפיהרט אין געטא ב. נאר צום שעף ראזען, איהם דערציילט די גאנצע מעשה וואס איך האב געמאכט דעם גרויסן פארברעכן. ראזען האט מיך געגומען אויף א פארהער ווי אזוי איך בין אזוי שנעל צוריק געקומען, איך זאל זאגן וואו דער פלויט איז אויפגעבראכן, דערבי האט ער מיך מכבד געווען מיט גוטע שלעק ווי זיין מנהג איז געווען. נאך דעם האבן זיי טאקע העכער געמאכט דעם פלויט און פארשטארקט די שמירה איבערן גאנצן שטח צווישן די 2 געטא׳ס, אבער טראץ די אלע שווערקייטן האב איך מיך געמוזט בעווגען אין געטא א. לטובת די הצלה פאר מיר און פאר מיין חברה.

תמוז תש״ג נט. די אקציע אין געטא ב. — מען ברויך 100 ארבייטער אין פערניכטונגס לאגער ״יעראזאלימסקא״ — איך ווער געווואויר די לעצטע מינוט — ניצול געווארן אין בונקער

איינמאל שבת אין דער פרי, וועז איך בין גראדע געווען אזוי ווי יעדן שבת אין געטא ב. וועז איך שטיי אויף גאנץ פרי, זעה איך פאר מיר א שרעקליך בילד, אלע גאסן זענען פוהל מיט אידישע פאליציי, אט קומען שוין אן אויך די געטא וואך און די דייטשע פאליציי, דער פלויט איז שוין בעוואכט אין דרויסן ארום און ארום מיט די אוקראיינער. באלד ווערט א גרויסע בהלה. מענטשן לויפן ווי פארסמ׳ט אהין און צוריק. איינער פרעגט דעם אנדערן וואס איז עפעס נייעס ביי אונז אין שטעטל, טייל פרובירן ארויס קריכן דורך דעם פלויט, אבער מען הערט שוין תיכף שיסעריין פון די וואך וועלכע האבן נאכגעשאסן די מענטשן וואס האבן געפרובט אנטלויפן. אין געטא איז נאך פארלויפיג גאנץ שטיל, אלע פאליציי פארהאלטן זיך גאנץ רוהיג, און זיי טהוען נאך נישט קיין שום פעולה. ווארשיינליך ווארטן זיי נאך אויף א בעפעהל. די מאמע איז גלייך ארויס אין גאס און געטראפן א היימישן אידישן פאליציי. זי האט איהם געפרעגט וואס בעדייט דאס? פארשטייט זיך אז אין אזא צייט טאר מען נישט אויסזאגן סודות פון חדר, נאר דאך האט ער יא געענטפערט: ״גייען זי אהיים, עס וועט אַנהנען גאר נישט פאסירן, מען מיינט נישט זי״. זי האט מיר איבערגעגעבן די בעריכט פון וועלכן איך האב געקענט לייכט פארשטיין אז מכלל לאו אתה שומע הן, וועז מען מיינט נישט די מאמען מסתמא מיינט מען אזעלכע מענטשן ווי מיר א.ד.ג. ד.ה. צו ארבייט. איך האב געדענקט אז אין דעם אנדערן עק געטא וואוינען מיינע בעקאנטע וועלכע ווייסן בעשטימט גאר נישט וואס דא טהוט זיך, איך בין באלד אריבער געלאפן צו זיי, אלע זענען טאקע געשמאק געשלאפן אזוי ווי נאך די שבת׳דיגע מאכלים. איך קלאפ אן ביי זייערע פענסטער: עולם! עולם! שטייט אויף שנעל! ווייל דאס שטעטעלע ברענט! עס איז יעצט א אקציע אויף יונגע מענטשן! פארשטייט זיך אז אלע זענען ארויס שנעל פון די בעטן, אין איינוועגס פרעג איך זיי אויב עס געפינט זיך דא א בונקער? יא! זיי האבן א גאנץ גוטן בונקער. מיר זענען באלד דארטן אריין.

דער סיסטעם פון דעם בונקער איז געווען, צווישן איין שטוב און די אנדערע איז געווארן אדורכגעטיילט מיט א הילצערנעם וועגטל ביז צום סופיט, עס איז אויך אויסגעשניטן געווארן א שטיק פון די וואנד וועלכע האט געניצט אלס אריינגאנג, דער אריינגאנג איז פארשטעלט געווארן מיט א שאנק, אזוי אז מען האט נישט דערקענט אז דארטן איז עפעס א בונקער. די שאנק האבן די פרויען צוגערוקט, דארטן איז געווען זייער ענג און נישט באקוועם, ווייל עס איז געווען שמאל אז מען האט נאר געקענט שטיין, אבער אין אזא צייט קוקט מען נישט אויף קיין בעקוועמליכקייטן, די הויפט זאך דארפן מיר בעטן אז אלעס זאל דורכגיין בשלום. מיר געפינען זיך יעצט דא 5 פארשוין, מען מוז זיך יעצט גאנץ שטיל פארהאלטן, נישט הוסטן, נישט ניסן, נישט גענעצן הויך און אפילו נישט אטעמען, ווייל דאס איז א גאנץ שוואכער בונקער. יעדעס מינדעסטע קול הערט זיך תיכף אין שטוב.

עס גייט נישט אריבער קיין 10 מינוט און אט הערן זיך שוין אין שטוב די משונה׳דיגע קולות פון די מלאכי חבלה: ״זינדן היער מענער?״ די פרויען ענטפערן: ניין! ״היער זינדן קיינע מענער״ אבער זיי פארלאזן זיך נישט אויף די תשובה נאר גייען פון שטוב צו שטוב און זוכן אין אלע לעכער אויב עס געפינט זיך טאקע קיינער נישט. אונזער חיות גייט שיעור אויס פאר גרויס פחד, דען וואס קען מען טהון וועז עס וועט זיי איינפאלן אוועקצורוקן די שאנק? ווייל אט די בונקערס זענען שוין געווען אין אלגעמיין בעקאנט ביי יעדן איינעם, השי״ת האט געהאלפן און זיי זענען ארויס בשלו׳. אבער מיט דעם זענען מיר נאך נישט פארטיג, כתה יוצאת וכתה נכנסת, עס דויערט נישט לאנג און עס קומען שוין פרישע געסט אויף א בעזוך אויך מיט דעם זעלבן צוועק, זיי אלע זוכן מענער. אט אזוי זענען געקומען כסדר פארשידענע מחבלים, אידישע, דייטשע, און געטא פאליציי, די פרויען

האבן אונז איבערגעגעבן כסדר ווי די לאגע זעהט אויס, אט זענען שוין אנגעקומען 2 גרויסע לאסט אויטאס פון דעם פארניכטונגס־לאגער יערוזולימסקא, וועלכער איז געשטאנען אויף דעם בית החיים קראקא־פאדגורזש, וואו עס האבן זיך געפונען ארום 20 טויזנט מענטשן אונטער די לייטונג פון דעם באקאנטן רוצח "געט" וועלכער האט יעדן טאג אויסגעשאסן אומצעליגע אידישע קרבנות. ער פלעגט ארומפאהרן אויף א ווייסן פערד און שיסן אויף וועמען עס איז איהם נאר איינגעפאלן. דורך דעם האט מען אפט געמוזט ברייגען פרישע סחורה. יעצט פארלאנגען זיי פון געטא ב. 100 אידן ארבייטס פעהיגע מענטשן... עס זענען אויך מיטגעקומען מעהרערע שווארצע פאליציי פון לאגער וועלכע זענען געווען גרויסע ספעציאליסטן אדורך צו פיהרן א אקציע, זיי האבן דארטן זייער א גוטן רבי'ן, דאס איז דער לאגער פיהרער געט. די אקציע גייט זייער אין ארדנונג, זיי האבן שוין באלד דעם גאנצן קאנטינענט, נאר די לעצטע פאר מענטשן איז זיי שווער אנגעקומען און זיי האבן נישט געקענט בשום אופן משלים זיין די 100, אבער אהיים קומען מיט ווייניגער ווי זיי זענען בעויפטראגט געווארן דאס טאר מען אויך נישט, עס ווערט צו ביסלאך שפעט, די נאכט רוקט זיך צו, און עס פעהלן אלץ די פאר מענטשן, דעמאלס האבן זיי נישט געהאט קיין ברירה ווי אריין צו גיין אין געטא א. און דארט געכאפט עטליכע ארבייטער ביי וועלכע זיי האבן נישט געהאט קיין גרויסע ארבייט, ווייל זיי איז גאר נישט איינגעפאלן אז ס'קען פארקומען אזעלכעס אז מען זאל זיי אוועקשלעפן אין א לאגער, וועמענס מזל עס איז געווען איז אריין געפאלן אין דעם ביטערן גורל, טראץ דעם וואס זיי זענען געווען שטאלץ מיט זייער ארבייט און זיכער אז ס'וועט זיי קיין מאל גאר נישט פאסירן.

ענדליך זאגט מען אונז שוין אריין די גוטע בשורה אז די רוצחים זענען מיט מזל אוועק געפאהרן. דעמאלס זענען מיר ערשט ארויס פון בונקער, אבער נאך נישט געגאנגען אין גאס, מען האט נאך מורא געהאט אפשר וועלן זיי זיך נאך אמאל אויסדרייען, איך האב תיכף געשיקט פארשטענדיגן די מאמען וואו איך געפין זיך, ווייל זי האט א גאנצן טאג נישט געוואוסט. מיר האבן זיך דאן געשטעלט דאוונען און אבגעגעבן א שבח צו השי"ת וואס מיר זענען ניצול געווארן פון אט די שווערע און שלעכטע אקציע, מיר זענען יעצט אויסגעהונגערט און פארמאטערט, נישט האבנדיג אין מויל א גאנצן טאג אפילו א טרונק וואסער, די מאמע איז תיכף געקומען צו לויפן זעהן אויב איך בין טאקע דא, די שמחה איהרע איז געווען זייער גרויס.

זומער תש"ג ס. נייע גזירות אין די געטא'ס — איך מוז פארלאזן מיין קאמער וואוינונג — איבערזידל מיך אין געטא ב. — די אויסזידלונגס קאמיסיעס ווערן אפטע געסט ביי אונז

מיר הערן פלוצלונג עטליכע נייע גזירות פון לאגער פיהרער: 1) אלע קאמערן, קעלערס, בוידעמס, מוזן ווערן געגליך געווימט פון די אלע זאכן וועלכע געפינען זיך דארט, צו דעם צווועק זענען געשטעלט געווארן די גאנצע אידישע פאליציי אז דאס אלעס זאל אויסגעפיהרט ווערן אין ארדנונג ווי אמשנעלסטן, עס איז טאקע זאפארט אלעס ארויסגעפיהרט געווארן אין מיט'ן גאס וואו מען האט געמאכט א פייער און אלעס פארברענט, איך האב מיין גאנצן פארמעגן וועלכעס איך האב געהאט ביז יעצט שטיין אין קאמער, בעצייטנס אריבערגעפירט אין געטא ב. אויך איך אליין מוז מיך שוין יעצט אריבערציהען אין געטא ב. צוזאמען מיט אלע גראטעס. 2) עס מוזן ווערן אפגעזונדערט עטליכע הייזער אין געטא ב. וועלכע זאלן נוצן אלס קינדער היים, דארטן זאלן אלע

קינדער פון געטא זיין די גאנצע צייט כדי די עלטערן זאלן האבן א רוהיגן קאפ צו ארבעטן, די כוונה פון די גזירה האט מען גוט פארשטאנען אז זיי ווילן אין א שיינעם העלן טאג אוועקשלעפן די אלע קינדער... ווי זיי האבן שוין בעוויזן זייער גרויס רחמנות אויף די קינדער נישט איינמאל. די אידן וועלכע זענען געשטאנען אין פארבינדונג מיט די געסטאפא אין קראקא האבן פארלייגט גרויסע כחות כדי בטל צו מאכן אט די גזירה און עס איז זיי ב"ה געלונגען. 3) עס געפעלט זיי נישט דאס אידן זאלן לעבן אין הייזער אזוי ווי מענטשן, נאר מען זאל אויפשטעלן אונטער די שטאדט באראקן וואו מען זאל איינקווארטירן אלע ארבייטער, די גזירה האט ארויסגערופן גרויס צער אפילו פאר די גרויסע קעפ פון דעם יודן־ראט וועלכע זיצן זיך ביז יעצט בכבודו של עולם אין די שענסטע דירות, עס פעהלט זיי נישט פון כל טוב, און יעצט ווער ווייסט וואס זייער כוונה איז מיט די גאנצע זאך. פארשטייט זיך אז זיי מיינען זיכער נישט די טובה פון די אידן, נאר דאס איז א הכנה אויף א אויסזידלונג, דורך דעם האבן די מאכערס אנגעהויבן צו ארבעטן אויף אלע כלים אז מען זאל בטל מאכן די גזירה מיט א תירוץ, אז עס געפינט זיך נישט אונטער באכניא אזא גרויסער גלייכער שטח וואו מען זאל קענען בארואקירן פאר עטליכע טויזנט מענטשן. עס איז טאקע געלונגען די גזירה מבטל זיין. יעדנפאלס דאס לעבן ביי אלעמען אפילו ביי די ארבייטער איז שוין מעהר נישט אזוי רוהיג ווי ביז יעצט, עפעס זוכן זיי תמיד ארויס אזעלכע גזירות וועלכע צייגן אז די לאגע איז נישט אין ארדנונג, עס קומען אפט צום בעזוך די געסטאפא לייט פון קראקא, די וועלכע געהערן צו די אויסזידלונגס קאמיסיע, כמעט יעדן טאג קומען אנדערע חברה לייט, אמאל באזוכן זיי די ארבייט שטעלן פון געטא א. אמאל באזוכן זיי דעם געטא ב.

די אלע זאכן רופן ארויס א פאניק צווישן די בעפעלקערונג, דאך טראכט קיינער נישט קיין עצה ווי אזוי זיך צו ראטעוונען פון דעם ביטערן גהינם, די אידן פון געטא ב. לעבן זיך גאנץ רוהיג, פיהרן א מענטשליכן לעבן, שטייען אויף אין דער פריה ווען זיי ווילן, געהען זיך צום דאוונען אינדערפריה און ביי נאכט, לערנען אביסל, געהען שפאצירן גלייך ווי קיינמאל גאר נישט. עס איז אלעס נארמאל. דאגעגן געטא א. איז א געיאגט און געפלאגט לעבן. יעדן טאג גאנץ פריה דארף מען אויפשטיין צו די ארבעט. פאר דעם מוזן זיך נאך אלע מענטשן שטעלן צום אפעל וועלכעס איז פארגעקומען יעדן טאג אויף די קאוואלסקא גאס, אלע ווערן איבערגעציילט אויב עס פעהלט נישט חלילה קיינער, דאן מארשירט מען ארויס אויסערן געטא אונטער די בעגלייטונג פון אידישע פאליציי, ווייל די ארבעטס שטעלן זענען געווען אויסערן געטא וואו מען האט נישט געטארט גיין אליין אן בעגלייטונג, א גאנצן טאג איז מען געווען בעשעפטיגט ביי די ארבייט, פארנאכט געקומען מיד אהיים און נישט געהאט קיין צייט זיך אבצוגעבן א דין וחשבון וואס דער סוף וועט זיין מיט זיי, דער גרעסטער טייל האבן געהאלטן אז זיי זענען זיכער מיט'ן לעבן, ס'טייטש זייער ארבייט איז דאך וויכטיג פאר די דייטשן ! זייער ארבייט איז געווען : קערבער פאר די באמבעס, אנציגער פאר די פאל־שירם טרופן, און פון די אלטע אידישע שמאטעס וועלכע זיי האבן אויסגערוימט פון די ליקווידירטע געטא'ס און זיי געבריינגט קיין באכניא פון וועלכע מען האט געמאכט נייע קליידער פאר מענער, פרויען און קינדער, דאס איז טאקע געווען די וויכטיגסטע ארבייט פאר דעם דייטשן רעזשים ווייל אן דעם קען דער דייטש איבערהויפט נישט געווינען די קריג... מיט אזעלכע פוסטע נארישקייטן האבן זיך מענטשן אליין גענארט און נישט געטהון צוליב דעם קיין שום פעולה צו ראטעוונען זייער לעבן.

אויף וויפל מען האט געצווייפלט צו דער געטא א. וועט בלייבן, איז מען אבער געווען זיכער אז דער געטא ב. וועט געווינ ליקווידירט ווערן. עס איז נאר א פראגע פון צייט. ווייל געטא א. האט

צום ווייניגסטנס געארבעט דאגעגן געטא ב. זיינען אלע געווען ליידיג־גייערס. איך האב אויך געקוקט שווארץ אויף דעם מצב און געזאגט פאר די מאמען, אז הייַנטיגן זומער וועט דער געטא געווייס ליקווידירט ווערן, איז דעריבער מען פלאן, מיר זאלן פארקויפן אלע זאכן, ווייל עס איז א שאד איבערצולאזן דאס אלעס פאר די רשעים און בעזונדער ווען מען קען דערפון מאכן געלד וועלכע איז שטענדיג נוציג. מיר האבן געגומען צו ביסלאכווייז פארקויפן אלע סארט וועש, ווי אויך ציכן און ליילאכער, טישטאכער א.ד.ג. דאס האט מען פארקויפט פאר די פאלאקן, די פעדערן האבן זיי נישט געברויכט, פלעגט מען דעריבער אויסליידיגן די פעדערן און בייַ נאכט עס אריסווארפן, דער געטא האט אויסגעזעהן ווי עס פאלט אראפ אויף איהם א געדיכטער שניי, די אנשיטן האט מען פאר זיי פארקויפט פאר א גוטן פרייז. די פאלאקן פלעגן קומען ביז צום פלויט פון דרויסן און די אידן האבן זיך געשטעלט ביים פלויט פון אינווייניג און מען האט געהאנדלט דורך די שפארעס. עס איז אבער געווען א גרויסער געפאהר, ווייל די רשעים פלעגן באלד שיסן אויף דעם וואס האט זיך געשטעלט נעבן פלויט צו האנדלען, עס האבן זיך אבער געפונען מעקלערס וועלכע האבן איינגעשטעלט דעם לעבן צוליב עטליכע זלאטיס. איך האב אויך געהאנדלט דורך די מעקלערס און נישט איינגעשטעלט דעם לעבן, ביז איך האב פארקויפט כמעט די גאנצע וועש. ליידער זיינען די אויסזיכטן מקוים געווארן און אנהויב אלול איז דער געטא ב. צוזאמען מיטן געטא א. ליקווידירט געווארן. די שטאט באכניע איז יעצט חרוב ונחרב.

אין באכניא גופא זענען פארגעקומען 3 אויסזידלונגען און פארניכטונגס אקציעס, ביי די דריטע אקציע איז געווארן באכניא געצליך יודן־פריי, אין אלע אקציעס האבן אנטייל גענומען אויסער די דייטשן אויך אידישע פאליציי לויטן באפעהל פון יודנראט, אויך ביי דעם האט דער יודנראט געמאכט גרויסע ביזנעס אזוי ווי פון אנדערע אידישע צרות, נארמאל זענען די אויסזידלונגען נישט פארגעקומען אין עטליכע שטעדט אויף איין מאל נאר טיילווייז, איינמאל אין די שטאדט איינמאל אין יענע שטאדט, זייער כוונה פון דעם איז נישט געווען פאר קיינעם קלאר, מעגליך אז זיי האבן געהאט צום צווועק פון אויסזידלען א ספעציעלע אבטיילונג אויסגעשולטע מערדער ווי אזוי זיך אומצוגיין מיט די אידן ביי דער אויסזידלונג. יעדנפאלס איז תמיד געלונגען א גאנץ קליינעם פראצענט אידן אבצווראטעווען זיך ביי די אקציע, זיי האבן שוין מעהר נישט געקענט בלייבן אין דעם ארט ווייל עס איז געבליבן יודנפריי, זיי האבן זיך איינגעשטעלט דאס לעבן און געלאפן אין א אנדער ארט וואו עס האבן זיך נאך געפונען אידען, ווי לאנג עס וועט זיין שטיל אין דעם ארט האט קיינער נישט געקענט וויסן, אבער חיי שעה איז אויך געלעבט, מען האפט דאך אז דערווייל וועט קומען די ישועה.

די אידישע פאליציי אין באכניא זענען געווארן בעאויפטראגט פון יודנראט צו זיין אנווועזנד אויף די באן סטאציע ביי יעדן צוג אנקום און פארנעמען אלע אנטלאפענע אידן פון די גיהינמ׳ס, די אלע געכאפטע זענען גלייך געווארן אריין געפיהרט אין קרימינאל פון יודנראט, דער צווועק פון זייער איינזעצן אין תפיסה איז געווען ווי געזאגט כדי זיי איינצומעלדן לעגאל און פארזארגן מיט דירות, אין דער צייט האבן די יודנראט זיך אינטערעסירט אויף זייער פינאנציעלן בעשטאנד און געריסן פון זיי לעבעדיגע שטיקער אן רחמנות, ווי לאנג מען האט זיי נישט בעפרידיגט איז מען געבליבן זיצן אין קרימינאל אן אויסנאם, מענער, פרויען און קינדער, געזונטע און קראנקע, דאס איז געווען זעהר א גרויסער הכנסה וויל צווישן איין אקציע און די אנדערע האבן זיך אנגעזאמלט עטליכע טויזנט אידן (ווי עס ווערט ווייטער געברענגט). דאן האבן זיי געהאט א הכנסה פון אנגעשטעלטע, ווער עס האט געוואלט ווערן א מיטגליד אין יודנראט אדער א פאליציי, האט

געמוזט פאר דעם בעצאהלן, סומעס אין הונדערטער דאלארן, זיי האבן געוועכנט אז אויף אזא אופן, ד.ה. זיין א יודנראט אדער א פאליציי איז ער זיכער מיט זיין לעבן בשעת א אקציע, ווייל זיי וועלן שלעפן יענעם צום טויט און זיך ראטעוון, אבער ווי עס האט זיך ארויס געוויזן דער סוף האבן זיי געלעבט אין א גרויסן טעות, זיי זענען אויך פארשוואונדן צוזאמען מיט אלע אידן ביים ליקווידירן דעם געטא, דערווייל האבן זיי אבער געמאכט א לעבן אויפן חשבון פון די אידישע צרות.

ווען עס האט זיך געשאפן א ארבייטס פלאץ האבן די דייטשן פערלאנגט פון יודנראט זיי צוצושטעלן אזוי פיהל און אזוי פיהל ארבייטער, עס איז בעקאנט געווארן אין געטא אז ווער עס וויל ארבייטן זאל זיך מעלדן צום יודנראט, יעדער האט נעבעך געמיינט אז די ארבייט איז זיין לעבנס רעטונג, ווייל אין געטא "א" האבן נאר ארבייטערס געמעגט וואוינען און דעם געטא וועט מען נישט אויסזידלען, סטייטש זיי מוזן דאך האבן אונזער ארבייט! די נישט ארבייטער האבן געמוזט אריבער אין געטא "ב", ווי אויך קראנקע און קליינע קינדער, יעדער האט געקוקט אויף דעם געטא "ב" ווי אויף א בית החיים, זיך געריכט יעדן טאג אויף זייער פערניכטונג, צוליב דעם וואס עס האבן זיך געמאלדן אומצעליגע מענטשן צו די ארבייט האבן זיי אויסגעניצט די קאניוקטור און געריסן גרויסע געלד סומעס, אויך איך האב געוואלט פערבלייבן אין געטא "א" כדי צו שיצן די מאמע פערבלייב, האב איך מיך געמאלדן צו די ארבייט פאר וועלכע איך האב בעצאלט 1.200 זלאטעס. דאס איז געווען דעמאלס זעהר א גרויסע סומע, פאקטיש אבער האב איך נישט געהאלטן אפילו איין פראצענט בעסער געטא א פון געטא ב און תמיד געזאגט, אז אויב געטא א וועט בלייבן לעבן וועט אויך געטא ב בלייבן און ווען דער געטא ב וועט וועלן ליקווידירט וועט אויך געטא א וועלן ליקווידירט. עס האט זיך טאקע ארויסגעוויזן דאס אין 1 טאג זענען ביידע געטאס גענצליך אבגעמעקט געווארן, דאס איז געווען ביי די דריטע אקציע וען באכניא איז געווארן יודנפריי.

פאר יעדע אויסזידלונג פון וועלכע שטאדט עס איז געווען, האבן די נאצי מערדער ארויף געלייגט די אזוי גערופענע "קאנטריבוציע" אויף די אידן, זייער כוונה איז געווען א גאנץ פשוטע, פאר דעם אוועק שלעפן דאס ביסל אידן זאלן זיי ארויסשלעפן גרויסע סומעס געלד פון זייערע פארמעגנס, זייער פארלאנגטע סומע איז געווען אויסערגעווענליך גרויס, עס איז געווען לייכט צו גלויבן אז די ריזיגע סומעס פאלן אריין אין די מערדערס טאשן, דער אויפטראג איז געווען צום יודנראט וויסנדיג אז זיי וועלן אויספירן זייער פערלאנג אמבעסטנס נאך בעסער ווי זיי שטעלן זיך פאר, דער יודנראט האט זיך תיכף צוגעכאפט צו די ארבייט און האבן אבגעשאצט יעדן מיט די העכסטע סומעס, ווייל מעהר ווייניגער האבן זיי געקענט דעם בעשטאנד פון די אידן. די קאנטריבוציע איז געווארן ארויף געלייגט אויף די אידן כדי צו דעקן די הוצאות פון זייער אוועק שלעפן.

זיי האבן געריסען שטיקער פון טויט און פון לעבעדיג. קיינעם נישט אדורך געלאזט. די אידן האבן נעבאך געמיינט אז די קאנטריבוציע וועט זיין א לעבנס רעטונג ווי די יודנרעטער האבן איינגערעדט דעם עולם, דער יודנראט האט נישט געהאט איבער זיך קיין שום קאנטראל פון די געסטאפא אויף די געזאמלטע סומעס, פארשטייט זיך אז זיי האבן אויסגעניצט אין אזא צייט די בעסטע קאניוקטור און אנגעפילט זייערע טאשן מיט דעם אידיש בלוטיגן געלד.

זומער תש״ג סא. מיין פלאן צו אנטלויפן קיין אונגארן — צוליב די מאמעס נישט הסכמה בלייב איך ווייטער אין געטא

נאך די אלע אויבנדערמאנטע זאכן האבן זיך שוין א טייל מענטשן אנגעהויבן צו אינטערעסירן ווי אזוי פטור צו ווערן פון דעם געטא, עס האט זיך אנגעהויבן א סעזאן פון אויסלענדישע פאפירן, גוטע און פאלשע, אויף דעם גרונד וואס א טייל מענטשן וועלכע האבן געהאט קרובים אדער בעקאנטע אין אויסלאנד האבן זיי געשיקט פאפירן אויף זייערע נעמען אז זיי זענען אויסלענדער און מיט די פאפירן זיך געווענדעט צום געסטאפא שעף אין באכניא, וועלכער האט אנערקענט אזעלכע פאפירן און זיי געגעבן אויף דעם סמך א בעשטעטיגונג מיט א זיגל פון די געסטאפא אז זיי זענען פטור פון אלע אידישע געזעצן, קענען זיך באווען אויסער דעם געטא, מעגן פאהרן אויף דעם צוג אן א ספעציעלע ערלויבעניש, מוזן נישט טראגן דעם מגן־דוד, אזעלכע פאפירן זענען פארשטייט זיך געווען זייער חשוב אין אזא צייט מיט וועלכע מען קען זיך לייכט ראטעווען דאס לעבן. בשעת א אקציע מוז מען דאך נישט זיין אין געטא נאר צווישן גוים, דאן קען מען פאהרן וואו מען וויל.

עס האט זיך אנגעהויבן א שטארקער מסחר ביי אונזערע אידעלעך מיט אזעלכע פאפירן, דער פרייז איז געווען זייער הויך, נישט יעדער האט געקענט צוקומען דערצו, ווייל עס זענען אנגעקומען גאנץ ווייניג אזעלכע פאפירן. די הויפט זאך איז געווען די פארבינדונג מיט אויסלאנד אז מען זאל דאס קענען בעקומען און דאס איז געווען זייער שווער, די פאסט איז נישט געגאנגען נארמאל און דאן האט מען מורא געהאט צו פיהרן קארספאדענט מיט אויסלאנד וועלכעס האט געקענט אמאל אריין ברענגען אין א גרויסע סכנה. עס האט זיך דעמאלס געשאפן אין פראקאצים, דאס איז א דארף נעבן קראקא, א אידישע ארגאניזאציע וועלכע האבן דארט געוואוינט אויף אזעלכע אויסלענדישע פאפירן און זיי האבן אנגעפירט מיט אריבערשמוגלען אידן קיין סלאוואקיי און פון דארטן זענען זיי אריבער קיין אונגארן וואו מען איז געווען זיכער מיט׳ן לעבן, פארשטייט זיך אז דאס איז אויך נישט געווען לשם מצוה נאר פאר גרויסע געלדער. אין די ארגאניזאציע זענען געווען אויך בשותפות ערלים, אן וועלכע מען האט זיך נישט געקענט בעגיין, דען זיי האבן צוגעפיהרט די אידן ביז צו די סלאוואקישע גרענץ, נאר אזוי ווי נישט יעדער האט געקענט גרייכן צו בעקומען אויסלענדישע פאפירן כדי צו קענען פאהרן מיט דעם ביז קיין פראקאצים לעגאל, האט מען ערפונדן א אנדערן אופן פון פאהרן ביז צו די גרענץ, עס זענען געמאכט געווארן אין די לאסט אויטאס בונקערס אויף פארשידענע אופנים. דער הויפט אופן איז געמאכט געווארן אויף אזא סיסטעם: די בריק פון אויטא איז געווארן געמאכט א דאפלטע ד.ה. עס איז געבליבן א חלל אזוי פיהל וואו א מענטש זאל האבן פלאץ צו ליגן, דאן האט מען אריינגעשיבט דעם עולם אזוי ווי טשולנט אין א באק־אויבן וויפל פלאץ עס איז נאר געווען, פון 10 ביז 15 מענטשן, דאס האט זיך שוין געווענדעט אין די ברייט פון אויטא, דער אויטא איז געפאהרן ביז צו א דארף וועלכעס איז געווען נאהנט צו די סלאוואקישע גרענץ, דארטן האבן שוין געווארט די גוים פון דארף וועלכע האבן איבערגענומען דעם עולם און זיי געפירט וויייטער, די אלע זאכן זענען געווען פארבונדן מיט אונגעהויערע שפעזן, ערשטנס די רייזע אין דעם בונקער אויטא וועלכעס איז געווען ריזיקירט פאר דעם שאפער אין פאל ווען מען כאפט אזא אויטא. צווייטנס דער וועג איבער די סלאוואקישע גרענץ, די גוים האבן אויך נישט געוואלט איינשטעלן זייער לעבן פאר קליינע געלדער, עס האט

זיך אזוי געפיהרט א לענגערע צייט און עס איז געלונגען א סאך מענטשן פון באכניא צו אנטלויפן מיט אט די בונקער אויטאס.

אבער צו יעדע זאך נעמט א סוף און ווארשיינליך איז אויך דא ענטפלעקט געווארן דער סוד דורך אונזערע מוסרים, און מען האט פיהל מאהל געכאפט אזעלכע אויטאס און פארטיג געמאכט די אלע פארערס, עס פלעגן זיין טיכטיגע שאפערן וועלכע האבן זיך נישט געוואלט אבשטעלן ווען די דייטשע פאליציי האבן זיי געהייסן בלייבן שטיין און דעמאלס צולאזט דעם מאטאר מיט׳ן גרעסטן גאלאפ און צוליב דעם איז זיי נישט געלונגען צו כאפן די פארדעכטיגטע אויטאס, אבער אויך צו דעם האבן זיי געפונען א עצה, אלע וועגן וועלכע ציהען זיך פון באכניא זענען געווארן פארמאכט מיט שטעך דראטן, אזוי אז עס איז נישט געווען מעגליך ווייטער צו מאכן די קונץ ווי ביז יעצט, נאך דעם וואס עס זענען געפאלן א סאך קרבנות בשעת דעם כאפן די מענטשן האט מען זיך אבגעלאזט פון דעם וועג, ווייל יעדער וויל זיך ראטעווען און נישט אריין לאזן אין קיין זיכערע סכנה.

אידן שלאפן אבער נישט, מען מוז ווייטער געפינען עפעס א אויסוועג פון הצלה, יגעתי ומצאתי תאמין, מען איז געפאלן אויף א נייע המצאה, אזוי ווי די אויסלענדישע פאפירן זענען דאך זייער גוט האט מען אנגעהויבן צו מאכן פאלשע פאפירן וועלכע זענען ארויס געקומען זייער גוט, נאך בעסער ווי די ריכטיגע, מען האט געמאכט א פראבע און געגאנגען מיט אזעלכע פאפירן צום שעף "שעהנבורג" וועלכעס ער האט תיכף באשטעטיגט און מען איז שוין יעצט געווען מיט דעם טריפה׳נעם פאפיר גענצליך כשר... ווען דאס איז געלונגען האט מען שוין אנגעהויבן צו ארבייטן אין א גרעסערן מאסשטאב. כדי דער שעף זאל נישט מערקן אז דאס זענען פאלשע זאכן, זענען די מענטשן נישט ארויף געגאנגען אליין צו איהם נאר אלעס איז ערלעדיגט געווארן דורך אידישע מעקלערס וועלכע האבן פאר דעם גענומען גרויסע געלדער, זיי זענען געווארן מיט איהם זייער היימיש און אלעס געקענט ביי איהם ערלעדיגן, ער האט נישט געמאכט קיין שום שאלות נאר וואס פאר א פאפיר עס איז אנגעקומען צו איהם האט ער דאס תיכף בעשטעטיגט. דער גרעסטער טייל איז ערלעדיגט געווארן דורך זיין אידישן שאפער מיטן נאמען פערדינאנד, דער עולם האט זיך אנגעהויבן ביסלעכווייז ארויס צו רוקן פון באכניא מיט אט די פאפירן, מיר בעקומען שוין אין געטא בריף פון די מענטשן וועלכע געפינען זיך אין אונגארן און מאכן א רוהיגן לעבן ווי אין די נארמאלע צייטן.

הערנדיג פון די אלע זאכן און וויסנדיג די צוקונפט פון די געטאס, האב איך חשק בעקומען אויך מיטצומאכן דעם וועג און פאהרן קיין אונגארן, אבער ביז איך האב מיך מיישב געווען איז שוין געווען א ביסל צו שפעט, די זאך איז שוין אריבער די מאס און דער שעף וויל שוין מעהר נישט געבן קיין בעשטעטיגונגען אויף די אויסלענדישע פאפירן... עס איז ביטער ווי גאל, וואס טהוט מען יעצט? איך זעה נישט קיין אנדער עצה נאר צו אנטלויפן פון געטא פאר יעדן פרייז. איך מוז ריזיקירן דאס לעבן ווייל עס איז נישטא וואס אנצוווערן, עס בלייבט ביי מיר אז איך זאל מיך ארויסגנב׳נען פון געטא ווי עס וועט נאר מעגליך זיין און פאהרן מיטן צוג ביז קיין פראקאצים פון וואו איך וועל ציהען מיין וועג ווייטער דורך די ארגאניזאציע. ווען איך בין שוין מיט מיר פארטיג, לייג איך פאר דעם פלאן פאר די מאמען און פארלאנג, דאס אויך זי מיט מיין קינד זאלן פאהרן אויף דעם סיסטעם קיין קראקא און פון דארט וועלן מיר אלע צוזאמען פאהרן ווייטער. זי בלייבט זייער איבערראשט פון מיין פלאן אויף וועלכן זי האט ביז יעצט גאר נישט גערעכנט. זי פארברעכט די הענד זאגנדיג: וואס טהוט מען? וואס טהוט מען? איך גיב איהר צו פארשטיין אז מען קען זיך

ריכטן יעדן טאג אויף א איבערפאל אויף די 2 געטאס און זיי געגנצליך ליקווידירן, נו! וואס האבן מיר דא צו פארלירן, אונזער לעבן איז דאך גאר נישט ווערט, יעדער טאג איז ווי געפונען וואס די אלע אידן דרייען זיך דא ארום, אבער אומזיסט איז מיין גאנצער רעדן, ווייל אזוי ווי זי איז זיער א דערשראקענע האט זי מורא אז ווען זי וועט פאהרן קיין פראקאצים אלס גורייעטע אן דעם מגן־דוד וועט מען באלד דערקענען אויף איהר פנים און זי כאפן... איך גיב איהר ווייטער צו פארשטיין אז מען מוז ריזיקירן, ווייל דא זיצן איז א זיכערער טויט, און דאס פאהרן איז א ספק אפשר וועט דאך גאלינגען און דער וועג וועט אריבער בשלו', זי זאגט זיך אבער קאטעגאריש אפ פון איהר פאהרן.

דעמאלס הויב איך אן מיט א אנדער פלאן, אז זי זאל מסכים זיין אז איך מיט מיין קינד זאלן פאהרן, דער פלאן איז פאר מיר זייער שווער זיך צופאסן צו איהם, דען ווי אזוי קען איך איבערלאזן אליין די מאמען, מיין ברודער פתחי' מיט זיינע 3 קליינע קינדערלאך, אבער פון די אנדער זייט מוז איך דאך ווידער בערעכענען, וואס קען איך זיי דען העלפן וען עס וועט חלילה אויסקלאפן די שלעכטע מינוט? מיט דעם וואס איך וועל אויך זיין אין פעקל וועלן זיי גאר נישט זיין געהאלפן. די מאמע זאגט מיר כסדר די ווערטער וואס עגבערט מיר אין קאפ: "ווי לאזט דו מיך איבער אליין?" איך גיב איהר אלעס גאנץ גענוי צו פארשטיין, זי ברעכט אבער אויס מיט א גרויס געווין מיט די זעלבע ווערטער: "ווי ווילסטו אונז אליין איבערלאזן?" איך האב געזעהן אז איך וועל גאר נישט אויפטהון נאר פארשאפן איהר גרויס צער, האב איך אלזא מסכים געווען צו דעם אז איך זאל ווייטער בלייבן דא און זיך פארלאזן אויף נסים אז השי"ת וועט אזוי אויך העלפן.

אלול תש"ג סב. די דריטע און לעצטע פארניכטונגס־אקציע — באכניא וועדט אידן־פריי — פתחי' מיט איין קינד צום טראנספארט — מיר גייען אין בונקער און ווערן ניצול

נישט האבנדיג קיין אנדער ברירה בין איך ווייטער געבליבן אין געטא ב. מיט גרויסע פחדים, זיך ווייטער בעווענגט אין געטא א. א גאנצן טאג כדי צו הערן עפעס נייעס וועגן א אקציע פון וועלכן עס האט זיך שוין עפעס געהערט אבער מען האט נישט געוואוסט געווי וען עס וועט זיין, דאן איז אין געטא א. געווען דער הויפט מארק פון אלע זאכן ווי צ.ב.ש. אויסלענדישע פאפירן אויף וועלכע איך האב נאך געהאט א חשבון צו בעקומען, דער געטא ב. איז געווען געגנצליך אבגעלעבט, אביסל אלטע און קראנקע לייט וועלכע ריכטן זיך שוין גאר נישט אויף עפעס אנדערש ווי אויפן... זיי אינטערעסירן זיך נישט מיט קיין פאהרן ווייל זיי זיינען מערסטנס טייל אלימע לייט, ווער עס האט געהאט געלד האט זיך פארשאפט עפעס א ארבייטס פלאץ כדי צו פארזיכערן זיין לעבן... איך בין געווען אין די מיינונג אז בשעת א אקציע וועלן ביידע געטא'ס צוזאמען גיין, אזוי ווי עס האט זיך דערנאך ווירקליך ארויסגעווייזן, געשלאפן בין איך אין געטא ב. ווייל מיין דירה אין געטא א. האט מען דאך שוין ליקווידירט, אבער יעדע נאכט האב איך מיך געריכט אויף א באלאגערניש פון די רשעים כדי צו פארניכטן אלע אידן פון באכניא, וועו עס האט נאר אנגעהויבן צו טאגן האב איך געקוקט צום פלויט אויב ער איז נישט בעוואכט מיט די רוצחים, די פענסטער זענען געווען גאנץ נאהנט צום פלויט וועלכער האט ארום ענומען דעם געטא און דורך דעם תיכף געקענט בעמערקן יעדע ענדערונג און אויך וואס עס פאסירט, ביז איך האב מיך ענדליך דערווארט אויף דעם וואס איך האב מיך געריכט.

איך דערהער פלוצלונג אין מיטן דער נאכט א גרויסער געדער אין גאס אויסער דעם געטא,

פון דעם שטארקן געורדער האב איך מיך אויפגעוועקט און קוק ארויס זעהן וואס דאס איז, עס איז נאך געווען זייער טונקל, דאך האב איך בעמערקט א גרעסערע אבטיילונג פון דייטשע סאלדאטן וועלכע האבן אנגעמאכט אזא געורדער מיט זייער רעדן, דאס האט ביי מיר נישט געמאכט קיין שום איינדרוק צום שלעכטן, ווייל אויף דעם ארט זענען געשטאנען די געביידעס פון די קאסערן וואו עס האבן זיך שטענדיג געפונען דייטשע מיליטער, ווארשיינליך איז יעצט אנגעקומען פרישע מיליטער אדער זיי פאהרן אוועק, איך לייג מיך צוריק שלאפן.

פארטאג, עס האט קוים אנגעהויבן צו ווערן ליכטיג, קומט אריין צו מיר א שכן אונז אויפוועקן זאגנדיג, עס איז דא עפעס נייעס אין שטעטל, פיהל מיליטער שטעהען פארזאמלט נישט ווייט פון אונז מיט די פוהלע ריכטונג אזוי ווי מען גייט אין פראנט אריין, איך וואס האב שוין געוואוסט פון דעם און גערעכנט אז דאס איז גאר נישט האב איך אויך יעצט נישט ענומען ערנסט דאס וואס ער האט מיר געזאגט, אבער עס ווערט וואס אמאל א גרעסערער גערודער צווישן די שכנים, דעמאלס האב איך מיך אויפגעהויבן ווייל איך בין שוין אויך געווארן א ביסל דערשראקן, טראכטנדיג אפשר איז דאס טאקע א ערנסטע זאך דעמאלס מוז מען דאך קלערן פון א שטיקל הצלה, איך האב נישט געהאט קיין שום חשבון ווי אזוי, איך האב נישט געהאט פארבעריי קיין בונקער, ווייל איך האב געוואוסט אז אלע בונקערס זענען גאר נישט ווערט, פון אלע ווייסן שוין די פאליציי, זיי האבן שוין געהאט די מעגליכקייט מיט דער צייט געוואויר צו ווערן פון אלע בונקערס, איך ווק אויף אלע אונזערע חברה זיי זאלן זיך שנעל אנטהון.

איך מיט די מאמען גייען ארויס אין גאס געוואויר צו ווערן וואס דאס איז עפעס אזעלכעס? מיר זעהען גאר נישט נאר א גרויסן געטומל צווישן די מענטשן. איינער פרעגט דעם אנדערן וואס דאס איז? אבער קיינער ווייסט נישט וואס צו ענטפערן, אט זעהען מיר ווי עטליכע דייטשע פאטראלן ברעכן אויף דעם אריינגאנג פון געטא און שפאצירן זיך ארום גאנץ רוהיג. באלד זעהען מיר ווי אויך פון געטא א. קומען אריין עטליכע פאטראלן, עפעס איז נישט פויגלדיג — טראכט איך ביי מיר, אבער איך ווייס נאך נישט זיכער אויב מען מיינט דא נאר געטא ב. אדער אויך געטא א. די מאמע גייט דאן צו צום פלויט וועלכער האט אפגעטיילט ביידע געטאס זעהן וואס דארט טהוט זיך אבער מען זעהט דארטן אויך נישט קיין בעזונדערס. מענטשן לויפן און כאפן די פעקלאך אין די הענד. וואו לויפט מען? אבער קיינער ענטפערט נישט. יעדער איז פאר׳צרה׳ט, פאר׳דאגה׳ט. מען פארברעכט די הענד, מען ווייסט נישט וואס דא גייט פאר, וואס דא וועט זיין, אט זעהט מען ווי בליץ שנעל איז געווארן דער גאנצער פלויט ארום געגומען מיט דייטשע סאלדאטן, אראפגעשטעלט די מאשינגעווערן מיט די לופעס אריין אין געטא צווישן די ברעטער, זייער געדיכט איינער ביי דעם אנדערן. דאס איז דאס ריכטיגע — טראכט איך ביי מיר! די קלאג איז פארטיג! יעצט האט אויסגעקלאפט די ריכטיגע מינוט אויף וועלכע מיר האבן זיך שוין לאנג געריכט! דער עולם איז זייער צומישט, מען ווייסט נישט וואס צו טהון, מענטשן פרובירן צו אנטלויפן אבער זיי ווערן באלד בעגעגנט פון די וואך וועלכע שטייען ארום און היטן שטארק עס זאל חלילה קיינער נישט קענען זיך ראטעווען.

איך לויף שנעל אריין אין שטוב, איך טהו אן דאס קינד. איך זאג אויך מיין ברודער פתחי׳ וואס עס טהוט זיך אין גאס, ער זאל זיך צואיילן אנטהון שנעל די קינדער, ביי 2 קינדער האב איך אביסל צוגעהאלפן אבער דאס דריטע האב איך שוין נישט געקענט, ווייל איך זעה אז עס שפילט א ראלע יעדע סעקונדע, דאס פייער האט שוין ארום געגומען דעם גאנצן געטא און אט מוזן מיר גיין אויפ׳ן בעפעהל וועלכעס מיר וועלן באלד בעקומען פון די רוצחים. ער איז אלזא געבליבן אנטהון

דאס קלענסטע קינד אין עלטער פון 2 יאהר און איך בין אריין אין דעם שכנ׳ס דירה וואו איך האב געוואוסט אז דארטן געפינט זיך א בונקער, כאטש די אידישע פאליציי ווי אויך דער פאליציי שעף פון די געטא וואך האבן ענטדעקט דעם בונקער ביי די לעצטע אקציע וועלכע איז ערשט נישט לאנג פארגעקומען אויף די יעראזולימסקא צו פארנעמען דעם עולם און פון דעם בונקער האבן זיי ארויס גענומען א גרעסערע מענגע בעהאלטענע מענטשן, איז דאך במילא דער בונקער קיין שום שמירה נישט, אבער יעצט האב איך נישט קיין שום אנדערן אויסוועג, ווייל אין גאס צו גיין איז א זיכערע סכנה, און דא וועט אפשר אדורך גיין בשלום און מיר וועלן ניצול ווערן. יעצט ליגט אונז דער חלף אויפן האלז.

אריינקומענדיג אין שטוב טרעף איך שוין א פוהלע שטוב פון די פארזאמלטע שכנים וועלכע האבן אויך געוואוסט פון דעם בונקער און געוואלט דארטן זיך בעהאלטן, איך געה צו צום בונקער, עפן אויף דעם אריינגאנג און רוף אויס: — רבותי! ווער עס וויל אריין געהן אין בונקער זאל שנעל אריין געהן, ווייל עס שפילט א גרויסע ראלע יעדע מינוט. עס האבן אנגעהויבן אריין צו גיין עטליכע מענטשן, פלוצלונג אין מיט׳ן די ארבייט קומט אריין איינער פון די רוצחים און רופט אויס מיט זיין ווילדע שטימע: ״אלעס הערויס אין האף!״. גרויסע נסים האבן מיר געהאט וואס ער האט נישט בעמערקט די עפנונג פון בונקער וועלכער איז געשטאנען אפן, מיר האבן געענטפערט: — יא! מיר גייען גלייך״. ער איז אוועקגעגאנגען אין אנדערע וואוינונגען מזרז זיין דעם עולם שנעל ארויס צו גיין אין גאס. אונזער עולם האט זיך געטיילט אין 2 גרופן, איין טייל זענען אריין אין בונקער און איין טייל האבן זיך מיישב געווען ארויסגיין אין גאס, זיי האבן מיטגענומען צידה לדרך, גענוג עסנווארג וויפל יעדער האט נאר געהאט אין שטוב, מען פאהרט דאך יעצט אויף א ווייטע רייזע... איך האב שנעל אריין געטריבן דעם עולם וועלכע האבן געוואלט זיין אין בונקער, דערנאך געווארט א ביסל מיט דעם פארמאכן אפשר וועט זיך איינער פון גאס מיישב זיין און צוריק אריין קומען, אין די לעצטע מינוט איידער איך האב פארמאכט די טיהר זענען געקומען צו לויפן פון גאס 2 זייער חשובע געסט, דעם ברודערס 2 קינדער וועלכע זענען מיר פלוצלונג פארשוואונדן פון אונטער די האנד, א מיידעלע פון 7 יאהר און א אינגעלע פון 3 יאהר, איך האב זיי שנעל אריין געווארפן אין בונקער, פתחי׳ מיט זיין קינד זענען נישט געקומען צום בונקער, זעהט אויס אז זיי האבן שוין נישט געהאט די מעגליכקייט אהין צו קומען, אויך דעם פעטערס קינד וועלכער איז ביי אונז געווען די גאנצע צייט איז אויך געבליבן צוזאמען מיטן ברודער, זיי זענען ווארשיינליך ארויס אין גאס ווי אלע אידן.

איך גיי אריין דער לעצטער אין בונקער, דאן פארמאך איך פון אינווייניג די טהיר וועלכעס איז געווען צוגעריכטעט מיט א ריגל. דער גאנצער סיסטעם פון בונקער איז געווען גאנץ איינפאך, אזוי אז יעדעס קינד האט שוין געקענט דעם סיסטעם. אין דער זייט פון שטוב איז געווארן אויסגעשניטן די בריק בערך 150 ס״מ די לענג און 50 ס״מ די ברייט, דורך דעם לאך איז מען אריין געקומען אין א קעלער וועלכער איז אונטן געווארן פארמויערט די טיר וועלכעס האט געדינט אלס אריינגאנג פון א צווייטן קעלער, אזוי אז מען האט נישט אנגעזעהן קיין אריינגאנג צו דעם קעלער פון דעם בונקער. אויף די עפענונג וועלכע איז געווארן אויסגעשניטן, האט מען צוגעריכט א דעק וועלכע האט געדינט אלס טיר צום בונקער, נאכן אריינגיין אהין דורך א לייטער וועלכער איז געשטאנען אין קעלער, ווייל דאס אראפ גיין איז געווען א ביסל טיף. נאך דעם איז דער בונקער פארמאכט געווארן מיט די טיהר. איך בין נאר באין ברירה אריין אין דעם בונקער און מיר דארפן זיך פארלאזן ממש אויף נסים אז מיר זאלן דא ניצול ווערן. כדי נישט צו בעמערקן דעם

אויסגעשניטענעם פלאץ, איז געווארן געשטעלט א קאנאפע כדי נאך דעם פארמאכן דאס טיהרל זאל די קאנאפע ווערן צוגערוקט פון אינווייניג איבער דעם ארט פון דעם עפנונג, דאס איז געווען זייער א שווערע זאך אבער דאך איז עס געמאכט געווארן. אין קעלער גופא איז נישטא קיין פענסטערל פון וועלכן עס זאל אריין קומען ליכט און לופט, נאר עס איז פינסטער חשך און א דושעניש.

איך קוק מיך יעצט אום מי ומי ההולכים, ווער זענען די געסט וואס געפינען זיך אין קעלער, מיר זענען צוזאמען 13 נפשות, דערונטער איך מיט די מאמען, מיין קינד, דעם ברודערס 2 קינדער, איך בעט דעם גאנצן עולם זאל זיך רוהיג פארהאלטן כדי איך זאל הערן וואס אין דרויסן טהוט זיך, ווייל דער זאמל פלאץ פון דעם עולם איז געווען פאר דעם הויז וואו עס איז געווען א גרויסער הויף און גענוג פלאץ פאר אלע אידן פון דעם געטא, מיר הערן די הויכע קולות און געשרייען פון די רוצחים מיט וועלכן זיי בענוצן זיך תמיד בשעת א אקציע כדי צו פארטומלען דעם עולם, די מענטשן ווערן אויפגעלאדנט אויף לאסט אויטאס וואס זענען אנגעקומען ספעציעל צו דעם צוועק צו פארנעמען די מענטשן און זיי אוועק פיהרן. באלד הערט מען אויך די געשרייען און געווייענען פון דעם עולם וועלכע פארשטייען יעצט גאנץ גוט וואו אהין מען פיהרט זיי און אז דאס זיינען זייערע לעצטע מינוטן, דאס געיאמעריי פון די פרויען און קינדער האבן צובראכן די הערצער פון די צוהערער, דאס געטומל און גערודער מיט די געשרייען און געוואלדעס האבן אזוי געדויערט עטליכע שעה, נאך דעם איז געווארן גאנץ שטיל, די אויטאס האבן שוין ווארשיינליך אוועק געשלעפט דאס ביסל צובראכענע אידן מיט וועלכע זיי וועלן מאכן דעם רעכטן תכלית.

מיר געפינען זיך אין זייער א שלעכטן צושטאנד, אן לופט, ליכט, קלאזעט, וואסער, און דאס וויכטיגסטע אן א כזית ברויט, צוליב דעם גרויסן רעש האט דער עולם פארגעסן מיטצונעמען עסן אין בונקער, איך האב גראדע יא געדענקט מיטצונעמען וויפל עסן עס איז געווען אין שטוב, אבער אין דעם גרויסן גערודער האבן דאס די מענטשן וועלכע זענען ארויס אין גאס מיטגענומען מיט זיך, נישט וויסנדיג ווארשיינליך אז דאס איז נישט זייערס, ווייל ווער האט געהאט אין קאפ צו געדיינקען אזעלכע זאכן. די גרויסע מענטשן און אויך די גרעסערע קינדער האבן פארשטאנען אז עס איז נישטא, מוזן זיי שווייגן, דאגעגן מיין קינד שיינדעלע האט נישט געווואלט וויסן פון דעם. זי איז דעמאלס נאך נישט אלט געווען קיין גאנצע 3 יאהר און זי האט אנגעהויבן צו בעטן עסן, זי איז הונגעריג. איך האב נישט געווואוסט וואס פאר א עצה זיך צו געבן. ענדליך האבן מיר דארטן געפונען עפעס א פלעשל וואסער וואס איז צופעליג געווען אין בונקער נישט פון דעם עולם, מען האט אנגעצוקערט אביסל וואסער מיט סאכארין און איהר געגעבן אויף פרישטיג. מיט דעם האט זי זיך אביסל בערוהיגט. עס איז דורך געגאנגען א שטיקל צייט און זי איז ווייטער הונגעריג, אזוי האט מען איהר עטליכע מאל פארשטאפט דאס מויל מיט דעם סאכארין וואסער.

מיר האבן מורא געהאט אז זי וועט זיך צוווייענען, דעמאלס זענען מיר אלע אין א סכנה, ווייל יעדעס מינדעסטע ווארט הערט מען ארויס אין גאס. און זי האט זיך נאך אלס נישט בערוהיגט מיט דעם ביסל וואסער און שרייט כסדר: "איך בין הונגעריג". מיר האבן אלזא בעשלאסן צו עפענען דעם בונקער און נעמען עפעס ברויט וואס לויט אונזער חשבון איז געבליבן ליגן אויפ'ן טיש אין די זעלבע שטוב, עס איז געבליבן צווישן אונז ארויס צו שיקן א קליין מיידל פון 9 יאהר וועלכע איז געווען אין בונקער, ווייל א גרויסער מענטש האט נישט געקענט ארויסגיין. דאס קינד איז געווען א אייניקל פון רבין ר' אלימלך צאנגער. איהר פאטער איז נישט געקומען אין בונקער. ער האט מיר געזאגט דאס ער גלויבט נישט אז מען וועט ליקווידירן דעם געטא. לויט ווי עס איז געווען

צוגעריכטעט אז נאכ׳ן פארמאכן דעם בונקער איז ארויפגעפאלן אויפ׳ן עפענונג א קאנאפע כדי מען זאל נישט בעמערקן דאס עפענונג, איז דעריבער יעצט נישט מעגליך צו עפענען דאס גאנצע טיהרל אז עס זאל קענען דורך גיין א גרעסערער מענטש, מורא האבנדיג אז פונקט ווען דער בונקער וועט זיין אפן קענען אריין קומען פון די מלאכי־חבלה און אלע זענען אין א גרויסע סכנה, אבער דאס קליינע מיידעלע וועט זיך קענען דורך שטופן דורך א שמאלע עפנונג וועלכעס מען האט געקענט מאכן, טראץ דעם וואס דער שאזלאן איז געשטאנען איבער די טיר פון בונקער, וכך הו׳. נישט לאנג געקלערט האבן מיר געעפנט דאס טיהרל וויפל עס איז נאר געווען מעגליך און מיט גרויס שווערקייטן האט זי קוים געקענט אדורך, איידער זי איז ארויס האב איך איהר אנגעזאגט אז אין פאל זי וועט גראדע באגעגענען אין שטוב איינעם פון די חברה לייט זאל זי בשום אופן נישט זאגן אז זי איז געווען ביז יעצט אין דעם בונקער, ווייל דעמאלס זענען מיר אלע פארלוירן, נאר זי זאל זאגן אז זי איז געווען דא אין שטוב באהאלטן, דאס איז געווען זייער א פארשטענדליך קינד וועלכע האט פארשטאנען וואס מען רעדט צו איהר, און מיר זענען געווען זיכער אז מען קען זיך אויף איהר פארלאזן אז זי וועט אונז נישט פארראטן. אין שטוב איז זי געקראכן אויף די בריק כדי מען זאל זי נישט בעמערקן דורך דעם פענסטער וועלכעס איז ארויס געגאנגען אויף דעם הויפט פלאץ וואו עס האט זיך אבגעשפילט די גאנצע צערעמאניע, און עס איז לייכט מעגליך געווען אז עס דרייען זיך נאך ארום פון די מחבלים, עס איז טאקע געלעגן אויף דעם טיש א שטיקל ברויט, זי האט דאס שנעל אראפגעצויגן און צוגעלאפן צום בונקער וואו איך האב זי שנעל צוריק ארייגעשלעפט אין בונקער. מיר זענען שוין יעצט אביסל בערוהיגט געווארן מיט די מורא וועלכע מיר האבן געהאט ביז יעצט צוליב שיינדעלעס וויינען, פון דעם ברויט וועלכעס האט געהאט נישט מעהר ווי בערך א האלבע קילא האט קיינער נישט בעקומען, דען מיר וויסן נישט ווי לאנג עס וועט דויערן ביז מיר וועלן קענען ארויס פון דעם פינסטערניש, בלייבט דאס ברויט נאר פאר שיינדעלען וועלכע איז יעצט דער גרעסטער מיוחס, אזוי איז אדורך געגאנגען דער גאנצער טאג, אין גאס הערשט א טויט שטילקייט. מען זעהט נישט און מען הערט נישט קיינעם, מיר אלע פון גרויס ביז קליין ליידן הונגער. אבער זאל שוין זיין דער תענית א כפרה פאר אלעם, יעצט ברויכן מיר א גרויסע ישועה אז מיר זאלן פון דא ניצול ווערן און מיר האפן אז השי״ת וועט אונז געוויס העלפן.

אלול תש״ג סג. מיין פלאן פון זיך אריבערשווארצן אין געטא א. — דער טעות אין דעם פלאן ווייל באכניא איז יודן־פריי — די אידישע פאליציי שטיצן אונז מיט עסן — די רוצחים זוכן בונקערס — מיר זיינען אלע אין א גרויסע סכנה — מיר ווערן אבער ניצול

אזוי ווי עס האט זיך ארויסגעוויזן אין דער פריה ביים אנהויב פון די אקציע אז אין געטא א. איז גאנץ רוהיג, בין איך געווען צוליב דעם זיכער אז די אקציע איז נאר געווען אויף די אומגליקליכע אידן פון געטא ב. יעצט אזוי ווי די אקציע האט זיך שוין דא געענדיגט מוז איך פלאנען אריבערצוכאפן זיך אין געטא א. און דארטן טראכטן וואס צו טהון ווייטער, איז עס זייער א שווערער פלאן ווייל עס שטעלט זיך יעצט די פראגע ווי פאלגענד: ערשטנס אויב עס וועט געלינגען אדורך צו מאכן דעם וועג און זיך אריין צו כאפן אין געטא א. ווייל עס איז דאך דא א פלויט צווישן די 2 געטאס וואו עס שטייט תמיד א וואך אפילו אין די נארמאלע צייט און מסתמא אויך יעצט נאך די אקציע, כדי צו היטן אז עס זאלן זיך נישט אריין כאפן מענטשן וועלכע זענען

געווען בעהאלטן בשעת די אקציע, ווייל זיי האבן געהאט א חשבון אז ביי יעדע אקציע געלינגט א קליינעם פראצענט זיך צו באהאלטן אין די בונקערס. צווייטנס, וועו עס וועט שוין יא געלינגען דער וועג איז דאך ווידער א פראגע פון א דירה און ארבייט, וועלכעס איז געווען ביז היינט זייער א שווערער פראבלעם. דריטנס, וועו איך וועל שוין יא בעקומען ארבייט, וואס וועט אבער זיין מיט די מאמען און מיט די קליינע קינדער? איך האב אבער נישט קיין אנדער עצה וואס צו טהון מוז איך יעצט נאר טראכטן פון דעם פלאן, און וויפל עס וועט געלינגען וועלן מיר שפעטער זעהן, ווייל מען קען דאך נישט בלייבן תמיד אין דעם פינסטערן קעלער וואו מיר לעבן אין זייער שווערע בעדינגונגען, אן עסן, אן אביסל וואסער, און אן קיין ביסל לופט, דאס בית הכסא געפינט זיך אויך דא. עס איז געווארן פראוויזאריש געמאכט, מען האט אויסגעגראבן א גרוב אין א וויגקל פון קעלער. באלד אין ערשטן טאג האט זיך שוין געשאפן א שלעכטער ריח וועלכעס מען האט ממש נישט געקענט אויסהאלטן, מיר זענען פשוט אין א סכנה צוליב די אלע זאכן, וואס קען מען אבער מאכן מען מוז נאך אויסהאלטן אביסל. היינט ביינאכט איז נאך צו פריה צו טראכטן וועגן אריבערגיין אין געטא א. ווייל ווי געווינליך איז דער ערשטער טאג נאך הייס די לופט און עס איז גאנץ מעגליך אז די וואך בלייבן נעכטיגן און מארגן ביי נאכט וועלן מיר טראכטן ווי אריבער צו גיין.

מיר קענען זיך אבער נישט גיין לייגן שלאפן מיט א ליידיגן מאגן, מיר מוזן דאך עפעס עסן, וועו נישט בלייבן מיר דא און עס איז אומזיסט אונזערע אלע פלענער. מיר בעשליסן ארויס צו שיקן איינעם פון בונקער ער זאל גיין זוכן אין הויז עפעס עסן, דער גורל איז געפאלן אויף א יונגערמאן פון קראקא מיט'ן נאמען רייך, ער איז נישט געווען קיין בטלן און געווארט ווי אזוי זיך אומצוגיין אין אזא צייט, ווייל מען האט געמוזט זיין זייער פארזיכטיג. עס איז שוין יעצט טונקל און געווינליך ביינאכט לאזן זיך די דייטשן נישט איריין אין אזעלכע געשעפטן מורא האבנדיג מען זאל זיי נישט פארטיג מאכן, אבער דאך קען מען נישט וויסן וואס עס קען פאסירן אין א צייט וואס די לופט איז אזוי הייס אנגעצויגן. מיר עפענען אויף דעם בונקער און ער קריכט ארויס, ער קומט באלד צוריק מיט גאנץ ווייניג ברויט, דאגעגן האט ער געטראפן אין א שטוב אביסל עפל, מעהרן, בוראקעס, מארמאלאדע, איך בין געווארן ממונה איבער דעם אלעם כדי עס זאל נישט ווערן קיין כאפערייי, איינער וועט האבן א סאך אוך דער אנדערער גארנישט. אלע האבן צו דעם מסכים געווען. די שמחה איז געווען זייער גרויס, קודם קען מען זיך אביסל דערכאפן דאס חיות און נישט שטארבן פאר הונגער. איך האב באלד אנגעהויבן צו מאכן א חלוקה און יעדן איינעם געגעבן אזוי פיהל אז ער זאל זיך קענען דערהאלטן די נשמה, ווייל מיר ווייסן נישט ווי לאנג מיר ווערן נאך זיצן דא, אלע האבן בעקומען גלייכע חלקים. אויך איך מיט מיין חברה האבן נישט באקומען מעהר ווי אנדערע, ווייל אין א צייט ווען עס האנדלט זיך ווערן נפשות טאר מען נישט זיין קיין מילדער, יעדער איינער האט זיך מחיה געווען מיט דעם גוטן נאכט מאל. יעצט דארף מען טראכטן ווערן שלאפן, יעדער איז זיך קונה שביתה אין א אנדער ווינקל און מאכט א בורא פרי האדמה. מען לייגט זיך אויס אויף די טרוקענע ערד נישט האבנדיג ווא אונטער צו לייגן און מיט ווא זיך צודעקן, יעדער קרעכצט אויף זיין געלעגער מיט א אנדערן נוסח, די ביינער ברעכן זיך, אבער ווא קען מען טהון, עס איז דאך נישט מעהר ווי איין נאכט און מען ווועט דאס קענען אויסהאלטן, ווייל מארגן ווערן מיר דאך שוין בעפרייט פון דעם פינסטערן קעלער...

השי"ת העלפט און די נאכט איז אריבער בשלום, מיר ווארטן שוין מיט גרויס אומגעדולדיקייט צו הערן עפעס נייעס פון די ארבייטער וועלכע ווערן בעשטימט קומען אהער, און

אפשר וועלן זיי האבן עפעס א גוטע עצה פאר אונז ווי אזוי זיך צו ראטעוועז. איך האב צווישן זיי פהיל בעקאנטשאפט און אין אזא צייט וועלן זיי מיר זיכער העלפן וויפל עס איז נאר מעגליך, ווייל אויסער אלע דאגות איז געווען די הויפט דאגה, אז וועז איך וועל אריבער אין אנדערן געטא מוז איך דאך האבן גרייט א שטוב וואו אריין צו געהן אוז זיך נישט דרייען אין גאס וועלכעס איז א גרויסע סכנה, אפילו וועז די אידישע פאליציי וועלן מיך לעגיטימירן.

דער טאג קומט אן, די זון שיקט ארויס איהרע ליכטיגע שטראלן אוז דא איז אין קול ואין ענה, מען זעהט נישט אוז מען הערט נישט קיינעם, אזוי זענען דורך געגאנגען עטליכע שעה. איך האב אלץ געריכטן זיך צו טרעפן מיט די ארבייטער אבער אומזיסט איז געווען מיין ווארטן, דאס האט אויף מיר געמאכט זייער א שלעכטן איינדרוק. עס ווייזט אויס אז אויך אין געטא א. איז נישט אין ארדנונג, ווער ווייסט אויב מען האט אויך זיי נישט געזומען אין די נעכטיגע אקציע? איך בין יעצט אין גרויס פערצווייפלונג, ערשטנס, וואס וועט זיין מיט אונז. צווייטנס, וואס וועלן מיר טהון אן עסן? דאס איז מאמענטאל דער הויפט פראבלעם, מיר קענען דא אויסגיין פאר א שטיקל ברויט; מיט אט די גרויסע דאגות האבן מיר פארברענגט א גאנצן טאג, איך שטארק מיך מיט'ן בטחון אז מיטן אויבערשטנס הילף וועט גוט זיין, מען טאר נישט זיין אזוי בעזארגט. איך רעכן אז עס איז דאך געבליבן דער געטא א. וועז אפילו נישט דער גאנצער, אבער א גרויסער טייל איז זיכער געבליבן. דער פלאן איז געווען מיטצונעמען פון שטוב א ביסל זאכן, דאס וויכטיגסטע וואס מען מוז האבן, אריינלייגן דאס אלעס אין א קליינע וואליזע כדי עס זאל זיין גרינג דערמיט זיך צו בעווענגן וועז איך וועל פרובירן זיך אריבער צו שווארצן ביינאכט אין געטא א. איך וועל אויפברעכן א ברעט פון פלויט און אריינגיין צו מיינע בעקאנטע וועלכע וועלן מיך זיכער נישט ארויסווארפן אין אזא צייט.

אומר ועושה. איך האב געעפנט דעם בונקער, אריין אין מיין דירה גאנץ שטיל און פארזיכטיג, מען זאל חלילה נישט הערן דעם מינדעסטן קלאפ, ווייל דאס הויז איז געשטאנען הארט נעבן פלויט אבגעטראטן בערך 3 מעטער וואו עס זענען געשטאנען די גאנצע וואך, אויך האב איך געמוזט זיין פארזיכטיג זיי זאלן מיך נישט דערזעהן דורך דעם פענסטער, איך האב ארויס גענומען א ביסל וועש, אריין געלייגט אין די קליינע וואליזע, איך האב געמיינט אז איך וועל טרעפן אויך עפעס עסן אבער איך האב גאר נישט געטראפן. דאס זעהענדיג, זענען אויך די אנדערע ארויס און געברענגט צו שלעפן זייער גאנצן פארמעגן, וועש, קליידונג און אפילו בעטגעצייג, איך האב זיי געבעטן נישט צו בריינגען די אלע זאכן ווייל מען וועט דאס אלעס נישט קענען מיטנעמען אין געטא א. אויפן בעסטן פאל איז דאך א שאד אנצומאכן דא אומזיסט א ענגשאפט, אבער זיי האבן מיך נישט געפאלגט. אלעס איז א שאד,זאגן זיי. פון דעם ענגעניש און דושעניש האט זיך געשאפן פיהל פליי פון וועלכע מען האט נישט געהאט קיין מנוחה בייטאג און ביינאכט.

אויך די אנדערע נאכט איז אריבער ביי אונז אין האטעל... אלעס בשלו', קוים עס ווערט שוין טאג, מיר ווארטן אויף א גוטע בשורה, ענדליך הערן מיר אין בונקער מענטשן־קולות אין גאס, איך שיק גלייך ארויס פון בונקער מיין חבר רייך פון קראקא צו זעהן ווער און וואס דאס איז? ער גייט צו זייער פארזיכטיג צום פענסטער, וועלכעס איז געווען צום הויף, און דערזעהט א גרעסערע גרופע ארבייטער וואס זענען דא אין געטא בעשעפטיגט ביי דער ארבייט, ער האט אונז תיכף פארשטענדיגט פון דעם. מיר האבן זיך טאקע זייער דערפרייט פון די גוטע בשורה, זעהענדיג אז מען האט נישט ליקווידירט דעם געטא א. האבן מיר אלזא גוטע שאנסן צו בלייבן לעבן, ער בלייבט ווייטער אין שטוב כדי זיך צו טרעפן מיט איינעם פון די ארבייטער און הערן א געוויעם בעריכט און וואס איז דא ווייטער צו טהון, ער בעמערקט טאקע אדורכגיין פארן פענסטער א היימישן. רופט ער

איהם צו, ווייל ער האט נישט געוואלט הויך רעדן פון דערווייטנס און פרעגט איהם וואס עס הערט זיך? יענער כאפט זיך ביים קאפ, זאגנדיג: וואס טהוסטו דא? דו ביסט דאך אין א גרויסע סכנה! זאלסט וויסן אז גאנץ באכניא איז געווארן יודן־פריי, אלע ביידע געטאס זענען געווארן ליקווידירט, א גרויסער טייל זענען דא אויפן פלאץ געשאסן און פארברענט געווארן און דאס איבעריגע האבן זיי אוועקגעשלעפט דארט וואו די פאריגע טראנספארטן, פון די 5000 אידן וואס זענען געווען ביז יעצט אין באכניא זענען נאר געבליבן 200 ארבייטער כדי צו ליקווידירן די אידישע פארמעגנס און איבערגעבן אין רשות פון די דייטשן, נאך דעם ווערן מיר אויך ערגעץ פארשלעפט אין א לאגער.

אונזער שליח קומט צוריק אין בונקער זייער איבערגעשראקן און גיט איבער דעם גאנצן בעריכט וואס ער האט געהערט, די בשורה האט צובראכן אונזערע הערצער אויף שטיקער, יעצט געפינען מיר זיך אין א גרויסע סכנה, וואס וועלן מיר ווייטער טהון? וואו וועלן מיר לויפן? דאס איז יעצט די הויפט דאגה! עס אינטערעסירט אונז מעהר נישט קיין עסן און קיין טרינקען, מיר זענען שוין זאט פון די בשורה. אלע בלייבן זיצן אין דעם פארשטיקטן בונקער זייער פארמאטערט און פארזארגט, איינער רעדט נישט צום צווייטן קיין ווארט, גלייך ווי תשעה באב פאר די קינות, מיר ברויכן האבן יעצט אויסערגעווינליכע נסים ניצול צו ווערן פון דעם גיהנם, עס איז ממש נישטא קיין אויסוועג.

עס דויערט נישט לאנג און אלעס ווערט מונטער און וואכעדיג, עס הערן זיך פלוצלונג די קולות פון די רוצחים, דאס הויכע קלאפן פון זייערע שטיוול, זיי זענען יעצט ביי אונז אין הויז און גייען זוכן באהאלטענע אידעלעך, עס איז נאך פאר זיי צו ווייניג געווען. איך שטעל מיך צו די שפארע וועלכע איז געווען אין טירל פון בונקער כדי צו זעהן וואס עס טהוט זיך, זיי גייען אין אלע שטיבער, האקן, בראקן, קערן איבער אלעס וואס עס שטייט דארט, עס הערן זיך די קלאפעריין פון די העק און האמערס וועלכע זיי בעניצן צו ענטדעקן בונקערס. עס איז גרויסע נסים — קלער איך ביי מיר — וואס זיי האבן דורך געלאזט אונזער שטוב וועלכע איז די ערשטע ביים אריינגאנג. אבער באלד הער איך שוין ווי איינער פרעגט פאר זיין חברה, וואַרשיינליך דער קאמענדאנט: "דא היער ווער מאן שאהן?" אנווייזנדיג אויף אונזער שטוב, יא! — ענטפערט איינער. "אבער אויך מיט העקע?" פרעגט ער ווייטער — ניין! — בעקומט ער א ענטפער. באלד קומט אריין דער קאמענדאנט מיט זיין גאנצע חברה און הויבן אן אדורך צו פיהרן א גרונטליכע אונטערזוכונג אין אלע שטיבער, אה! יעצט זענען מיר אלע פארלוירן! טראכט איך ביי מיר, דעם בונקער וועלן זיי באלד געפינען, ווייל דאס איז פון די גרינגסטע זאכן, עס שטעקן נישט קיין שום קונצן אין דעם. איך האב געבעטן דעם גאנצן עולם עס זאל זיין שטיל! נישט רעדן קיין איין ווארט, אלע זאלן אכטונג געבן אויף די קליינע קינדער זיי זאלן נישט רעדן און נישט וויינען, ווייל דעמאלס זענען מיר אלע אין א סכנה. נישט שרייען אדער קרעכצן, טראכטנדיג אז מען האט נישט וואס צו פארלירן ווייל אלע זענען סיי ווי פארלוירן, ניין, מיר מוזן האבן די האפנונג אז השי"ת קען און וועט געוויס העלפן אז מיר וועלן אויך יעצט ניצול ווערן פון זיי. די חברה פארען זיך אזוי ווי אויף א חתונה, מען לויפט איין און ארויס. יעדעס מאל קומען אן נייע חברה לייט, יעדער ויל האבן א חלק אין די מצוה פון אויסראטן דאס ביסל אידן, איך שטיי מיר אזוי אין א ווינקעלע און בעט כסדר די קורצע תפלה: "רבש"ע! זיי אונז מציל פון די רוצחים!" זיי גייען פון איין ארט צום אנדערן ביז זיי קומען ענדליך צו דעם ארט וואו דער בונקער איז, דארטן איז געשטאנען א שאנק וועלכע האט א ביסל פארשטעלט מען זאל נישט אזוי שטארק אנזעהן דעם אריינגאנג פון בונקער. זיי עפענען אויף די

שאנק, קוקן אויב עס איז קיינער דארטן נישט בעהאלטן, דאן פרובירן זיי אוועק רוקן די שאנק. אה! יעצט איז ביטער ווי גאל! אט ענטדעקן זיי אונזער בונקער און מיר אלע זענען פארלוירן! אבער איך האב נאך נישט אין גאנצן פארלוירן מיין בטחון, נאר ווייטער געבעטן אז השי"ת זאל מיט אונז טהון ניסים און אונז מציל זיין פון זייערע הענד, איך ווארן אלע מענטשן זיך פארהאלטן גאנץ רוהיג, נישט מאכן קיין אלארעמס, אכטונג געבן אויף אלע קינדער זיי זאלן נישט ווייזען, דען מען האט זיך געקענט דערשרעקן פון דעם גרויסן געטומל וואס די מחבלים האבן געמאכט מיט זייער קלאפן איבער אונזערע קעפ מיט די פעסטע שטיוול און דאס קלאפן מיט די העק און האמערס. דא האבן מיר געזעהן בולט די גרויסע נסים. אזוי ווי זיי האבן אנגעהויבן אוועקצורוקן די שאנק, רופט זיך אן איינער פון די חברה: "שאהן גענוג, מיר געהען שאהן!". אלע זענען אויף איינמאל פארשוואונדן געווארן פון שטוב, עס איז נישט געבליבן קיין איינציגער. אויף אזא אופן זענען מיר יעצט ניצול געווארן פון א זיכערן טויט, יעצט קענען מיר האפן אזוי ווי השי"ת האט געהאלפן ביז יעצט, ווען ער זיכער אויך ווייטער העלפן, די שמחה איז געווען זייער גרויס.

יעצט מוז מען טראכטן עפעס וועגן עסן וויל אן דעם איז דאך זיכער נישט קיין געשעפט, אלע זענען שטארק הונגעריג און דארשטיג, מיר האבן איבערגעווארט ביז עס איז געווארן גאנץ שטיל, האבן מיר פארשטאנען אז די באנדע זענען שוין אוועק, האבן מיר ווידער ארויס געשיקט איינעם פון אונזערע חברה ער זאל טראכטן וועגן פארזארגן עסן, ער האט טאקע בעמערקט אדורכגיין א היימישן אידישן פאליציי מיטן נאמען צימעט, אליעזר לאנדא'ס שוועסטער'ס א זוהן פון בריגל, ער האט איהם צוגערופן און איהם מגלה געווען דעם סוד, אז עס געפינען זיך דא אין בונקער 13 נפשות וועלכע לעבן שוין איבער 2 טעג אן עסן אויסער די גרויסע פחדים וואס אלע ליידן דארטן, דער פאליציי איז געווען א אידישער און ארנטליכער יונגערמאן פון א חסידישן היים און ער האט פארשפראכן אלע מעגליכקייטן צו טהון אז מיר זאלן האבן וואס צו עסן. פארנאכט הערן מיר קלאפן אין טויער, אבער מיר האבן מורא געהאט צו גיין אפילו קוקן ווער דאס קלאפט, שפעט ביי נאכט בין איך ארויס געקראכן זעהן וואס עס האט בעדייטעט דאס קלאפן, ווייל מיר האבן געקלערט אפשר איז עס געווען דער פאליציי וואס האט צוגעזאגט צו ברענגען עסן, אבער דער טויער איז געווען פארמאכט, ווייל די רשעים האבן נאך די קאנטראלע פארמאכט די טויערן מיט א פלאמבע וואו קיינער האט עס נישט געטארט עפענען נאר מיטן רשות פון לאגער אנפיהרער. איך טרעף טאקע ליגן ביים טויער א אקטן טאש פול מיט ברויט און פירות וועלכעס ער האט אריינגעשטופט דורך דעם אויפגעבראכענעם ברעטל וואס איז גראדע געווען אין טויער, דער בעקאנטער פאליציי האט זיך איינגעשטעלט דאס לעבן און אונז אריינגעגעבן דאס פעקל וועלכעס וועט אונז ווידער א שטיקל צייט דערהאלטן דאס חיות. ווען איך האב דאס אריין געברייגט אין בונקער איז געווארן א גרויסע שמחה. איך האב אלעס געזומען אונטער מיין רשות. יעדער האט בעקומען א חלק און מען פראווט א סעודה כיד המלך.

יעצט מוז מען טראכטן וואס דער תכלית וועט זיין פון דעם זיצן אין בונקער, אפילו מען האט שוין עפעס צו עסן אבער דאס איז דאך נישט קיין תכלית. מיין פלאן איז אלזא געווען זיך ארויס צו רירן פון בונקער און זעהן וואס צו טהון ווייטער. דעם אנדערן טאג בין איך ארויס אין הויף און זיך אויסגעמישט צווישן די ארבייטערס, איך זעה יעצט אז דער געטא איז נאך גענוג שטארק בעוואכט מיט פוילישע און אוקראיניש פאליציי, וועלכע נעמען ארום דעם גאנצן פלויט פון געטא ב. פאר זיי האב איך נישט געהאט קיין מורא. ערשטנס, זענען זיי נישט אריין געקומען איבערהויפט אין געטא נאר געהיטן פון דרויסן, צווייטנס, האבן זיי נישט געקענט דערקענען אז איך געהער נישט צו

די ארבייטער ווייל איך בין געגאנגען אין דעם זעלבן ארבייטס מאנדיר ווי אלע, א בלויען צייגענעם מאנדיר, נאר עס איז דא מורא צו האבן פאר דעם לאגער פיהרער וועלכער האט קאנטראלירט די ארבייטער 2 מאל אין טאג און זיי געציילט, ווייל עס פלעגן זיך איריין שמוגלען מענטשן וועלכע זענען בשעת דער אקציע געווען בעהאלטן אין א בונקער און כדי זיך צו זיכערן דאס לעבן האבן זיי מיטגעארבייט צווישן די ארבייטער, אבער דער רשע האט דאס בעמערקט און יעדן פרעמדן פארשוין האט ער באלד דערקענט נאך איידער ער האט זיי געציילט, דעמאלס האט ער איהם באלד געשאסן, און נישט געמאכט קיין שום שאלות ווער וואס און ווען, עס זענען כמעט יעדן טאג געפאלן קרבנות דורך זיין האנד וועלכע ער האט דערווישט אויף דעם אופן. דאס איז טאקע זייער א גרויסער פראבלעם אריין צו לאזן זיך אין אזא סכנה, אבער איך האב נישט קיין ברירה, איך מוז זוכן עפעס א פלאן ווי אזוי זיך ראטעווען פון דא, איך מוז זעהן ווי אזוי עס זעהט אויס די בעלאגערונג פון געטא, ווייל דער סוף וועט זיין אז איך וועל מוזן אנטלויפן פון געטא פאר יעדן פרייז, זאל איך כאטש וויסן וועלכער וועג איז נישט אזוי ריזיקאליש, דאן מוז מען דאך זעהן צו פארזארגן עפעס עסן, דען ווער ווייסט ווי לאנג מיר וועלן נאך מוזן זיצן אין דעם "ליכטיגן" בונקער.

דעם דריטן טאג, דאס איז געווען שבת, בין איך ארויס אין גאס, אריינגעדרייט זיך צווישן די ארבייטער, אלעס אזוי ווי איך האב געפלאנט, אלע האבן זיך זעהר געוואונדערט פון וואו איך נעם זיך יעצט דא. איך האב זיי אלעס דערציילט און נישט געהאט קיין מורא אז זיי וועלן אונז אויסגעבן. אפילו פאר די אידישע פאליציי האב איך מיר נישט געהיטן ווייל ווי לאנג זיי האבן נישט קיין אויפטראג צו זוכן בונקערס קענען זיי באשטיין אז מען זאל זיך ראטעווען, זיי האבן געוואוסט פון אלע בונקערס וואו עס געפינען זיך בעהאלטענע מענטשן אין ביידע געטא׳ס, די סומע פון די מענטשן אין די בונקערס ציילן זיך בערך 500 פארשוין, כמעט יעדן טאג האט מען געכאפט בונקערס צוליב פארשידענע סיבות, די מענטשן זענען גלייך פארהאפטעט געווארן וואו דער תכלית איז געווען זיי צו פארניכטן. וועגן אנטלויפן האב איך פארלויפיג נישט קיין סאך אויפגעטהון אין ערשטן טאג, דאגעגן עסן האב איך פארזארגט געגוג. סיי די ארבייטער און סיי די פאליציי האבן געברענגט וויפל עס איז נאר געווען מעגליך.

אלול תש״ג סד. מיין בעגעגעניש מיטן לאגער־פיהרער און זיין רוצחישן הונד — מיין לעבן אין א סכנה — איך ווער גערַאטעוועט

איך פלעג יעדן טאג ארויסגיין אין גאס צווישן די ארבייטער כדי געווואויר צו ווערן ווי די לאגע זעהט אויס, אלע מאל האב איך זיך געמוזט שטארק היטן פאר די קאנטראלעס וועלכע האבן אויך נאך יעצט אפט בעזוכט די ארבייט פון די ביסל איבערגעבליבענע אידן אויב עס איז אלעס אין ארדנונג, די קאנטראל איז בעשטאנען פון געסטאפא לייט, דער שעף פון די געטא וואך, און ועל כולם דער לאגער פיהרער. ער איז דאך טאקע דער רעכטער בעל הבית איבער אלעם. דרייענדיג זיך אין גאס, טרעף איך מיך גראדע מיט מיינעם א בעקאנטן מיטן נאמען ר׳ הירשל קיטיווער וועלכער איז בעהאלטן אין א בונקער מיט זיין פרוי און קינד, ער שטייט און רעדט מיט א אנדערן אויך א בעהאלטענער. איך געה צו צו זיי הערן וואס פאר א געשפרעך עס פיהרט זיך דא, מען רעדט און מען שפעקולירט ווי אזוי זיך צו ראטעוועו, דאס איז יעצט די הויפט דאגה ביי אונז אלעמען. איך האב מיך דערמאנט אז איך בין שולדיג פאר ר׳ הירשלען א חוב פאר שפיצעריי וועלכעס ער האט

געהאט ביז יעצט צו פארקויפן ביי זיך אין שטוב, איך בעצאהל איהם זיין חוב אויף וועלכן ער האט זיך שוין נישט געריכט ווייל ער האט נישט געוועכנט אז איך בין דא ערגעץ פארשטעקט. גראדע איז דארט געשטאנען ר׳ יחזקאל דעם באכניער רב׳ס ז״ל זוהן, און זעהענדיג ווי איך בעצאהל פאר ר׳ הירשלען דאס געלד, רופט ער זיך אן מיט גרויס פארוואונדערונג: ״אין אזא צייט ווען מען שפילט מיטן לעבן יעדע מינוט האב איך נאך אינזינען געהאט אזעלכע זאכן?״ ביי מיר איז דאס אבער געווען גאנץ א נארמאלע זאך, ווייל זיצנדיג אין בונקער האב איך געזאגט פאר די מאמע ע״ה אז איך האב עגמ״נ וואס איך בין געבליבן שולדיג פאר ר׳ הירש׳לען א חוב, יעצט דערזעהענדיג איהם אז ער איז געבליבן לעבן, האב איך מיר דאפלט דערפרייט און אויך געלעזט דעם חוב פראבלעם.

שטייענדיג אזוי פארטראכטערהייט אין דעם ענין פון דעם הצלה פלאן, רופט זיך אן איינער פון די צוויי: אה! יעצט זענען מיר פארלוירן! ער האט מער נישט געזעדט, איך האב פארשטאנען אז מסתמא האט ער עפעס בעמערקט, מיר קוקן זיך ארום אין אלע זייטן און אט זעהען מיר פאר די אויגן א שרעקליך בילד, נישט ווייט פון אונז, בערך 30 מעטער, שטייט דער לאגער-פיהרער מיט זיין געלערנטן... הונד וועלכער האט בעוויזן זיינע קונצן און ביי די לעצטע אקציע האט ער צוריסן פיהל מענטשן לעבעדיגערהייט אויף שטיקער, לויט דעם בעפעהל פון דעם לאגער־פיהרער, עס איז ביטער ווי גאל — טראכט איך ביי מיר — דער מלאך המות שטייט אונז פאר די אויגן. יעצט בין איך מיט מיין גאנצע פאמיליע פארלוירן ווייל ווער וועט זיי ראטעוועז אז איך וועל פאלן? אבער איך כאפ באלד דעם געדאנק, ניין! איך בין נישט פארלוירן! איך הויב די פיס און מאך ויברח אריין צו לויפן צוריק אין בונקער, טראכטנדיג אז בלייבן דא אויפן ארט איז א זיכערער... און דאס אנטלויפן איז א ספק, טאמער וועל איך יא קענען בלייבן לעבן, ווייל ער קען טהון 2 זאכן, 1) נאכשיסן וועז איך וועל נישט וועלן בלייבן שטיין אויף זיין בעפעהל, דעמאלס איז מעגליך אז ער וועט מיר איבערהויפט נישט טרעפן, און אפילו די קויל וועט מיר יא טרעפן, איז מעגליך אויף אזא ארט וואס איז נישט פארבונדן מיט קיין סכנת נפשות, 2) ער וועט נאכשיקן זיין ווילדן הונד ער זאל מיך כאפן, אויך דעמאלס איז די סכנה נישט זיכער ווייל איך וועל פרובירן איהם שטעלן א וויידערשטאנד און אפילו גרייט איהם צו הרגענען, אין אזא צייט וועז איך האב נישט וואס צו פארלירן ארבייט דער גייסט גאנץ אנדערש.

דאס ארט וואו דער לאגער פיהרער איז געשטאנען איז אויסגעקומען פונקט אנטקעגן דעם הויז וואו מיין בונקער איז געווען. לויפנדיג האב איך געטראכט אז ער קען נאך בעמערקן וואו איך בין אריין גלאפן, וועט ער באלד אונטערקומען און דעמאלס זענען אלע 13 נפשות אין א סכנה, האב איך מיך אויסגעדרייט צו זעהן וואס עס טהוט זיך, אויב דער הונד לויפט מיר נאך, איך האב אבער גאר נישט בעמערקט, עס איז גאנץ רוהיג, מען שיסט נישט און מען לויפט נישט נאך, דאך האב איך נישט געקענט בלייבן אין גאס ווייל ער קען מיך נאך אויך דא בעמערקן און די סכנה איז וועיטער די זעלבע, האב איך צוליב דעם געמאכט א רונד וועג ארום דעם הויז און נישט אריין געגאנגען דורך דעם טויער נאר אריינגעקראכן דורך דעם פענסטער. אבער אויך דער וועג איז געווען ריזיקירט ווייל דאס פענסטער איז געווען פונקט נעבן פלויט וואו די וואך איז געשטאנען און זיי קענען דאס בעמערקן, איך האב דאך אבער נישט קיין אנדער עצה, ווייל איך וויל נישט אז דער לאגער פיהרער זאל בעמערקן וואו איך בין אריין, איך בין שנעל צוגעלאפן צום בונקער, אריין געקלאפט און געבעטן אז זיי זאלן שנעל עפענען, באלד האט זיך געעפנט די טיהר און איך בין אריין געשפרונגען, איך האב געהאט אין זינען נישט צו דערציילן פאר זיי וואס עס האט מיט מיר פאסירט, כדי זיי זאלן נישט זיין איבערגעשראקן, אבער זיי האבן בעמערקט אין מיינע שנעלע טריט

וועלכע זיי האבן געהערט וועז איך בין אריין געקומען אין שטוב איבערן בונקער אז עס איז עפעס נישט אין ארדנונג, דאן האבן זיי אויך דערקענט אין מיין פנים און מיין הארץ קלאפענישׁ, איך האב זיי דערציילט דעם גאנצן ענין. אלע זענען געווען זייער איבערגעשראקן ער זאל חלילה נישט אנקומען אהער מיך זוכן דעמאלס זענען אלע אין פעקל. עס איז דורך געגאנגען א לענגערע צייט און עס איז גאנץ שטיל.

נאך עטליכע שעה ווארטן, בין איך ווידער ארויס געגאנגען זעהן וואס עס האט פאסירט מיט מיינע 2 חברים. ביי מיר איז געווען זיכער אז מען האט זיי ביידן געכאפט ווייל זיי האבן נישט געטראכט פון אנטלויפן, אבער ווי פארוואונדערט בין איך געווארן וועז איך האב זיי ביידן דערזעהן. זיי דערציילן מיר: אזוי ווי זיי האבן געזעהן אז איך אנטלויף, האב זיי מיר באלד נאכגעטהון. נישט ווייט וואו מיר זענען געשטאנען איז געווען א גרויסער קאמער און ארום איז נישט געווען קיין הייזער וואו צו אנטלויפן, האבן זיי זיך געלאזט גיין שנעל צו דעם קאמער דארטן זיך צו בעהאלטן. איינעם איז דאס באלד געלונגען דאגעגן הירש׳לען איז נישט געלונגען אזוי שנעל, און דער לאגער פיהרער האט זיי שוין בעמערקט און נאכגעשיקט תיכף זיין הונט כדי זיי צו כאפן, עס איז טאקע געלונגען דעם הונד צו כאפן הירש׳לען ביי זיינע הויזן, אבער ער האט נישט געשטעלט קיין שום ווידערשטאנד נאר געבליבן שטיין אויף דעם ארט. דער הונט איז געלאפן דערציילן זיין פריץ אז ער האט איינעם געכאפט, ווי דער שטייגער איז פון די געלערנטע הינט, דעמאלס איז געלונגען הירש׳לען זיך צו בעהאלטן אין דעם קאמער. וועז דער לאגער פיהרער איז געקומען איהם זוכן האט ער שוין מעהר נישט געזעהן קיין אנצייכעניש. אויף אזא אופן זענען זיי ניצול געווארן מיט גרויסע נסים און אויך איך. לויט ווי די ארבייטער האבן דערציילט האבן זיי געזעהן פון דערווייטנס מיך לויפן מיט אזא שנעלן גאלאפ נישט וויסנדיג די בעדייטונג דערפון, שפעטער וועז זיי האבן געזעהן אז דער הונד פון דעם לאגער פיהרער דרייט זיך ארום דעם הויז וואו דער בונקער איז געווען, גלייך ווי ער זוכט עפעס, האבן זיי פארשטאנען אז עס איז עפעס פארגעקומען צווישן מיר און דעם הונד. עס איז ממש געווען גרויסע נסים וואס ער האט נישט געטראפן מיינע שפורן.

אלול תש״ג סה. מיין בעשלוס צו אנטלויפן פון געטא — איך קויף איבער א פויליש פאליציי פון די געטא וואך — דער פלאן צו פאהרן קיין פראקאצים — פון דארטן קיין אונגארן

איך זעה נישט קיין שום אנדערן אויסוועג ווי צו אנטלויפן פון געטא בעצייטנס, ווייל דאס זיצן דא איז פארבונדן מיט סכנת נפשות, יעדע מינוט און רגע, דער סוף ווערט זיין אז מען ווערט ענטדעקן דעם בונקער גלייך ווי אנדערע. עס איז שוין צו פיהל מפורסם וועלכעס קען נישט ברענגען קיין גוטס. אזוי ווי איך האב שוין געשריבן אין די פריהערדיגע קאפיטלען אז אין קראקא־פראקאצים האט זיך געפונען די ארגאניזאציע וועלכע האבן דעם עולם אריבערגעפיהרט קיין סלאוואקיי פון וואו מען איז ווייטער געפארן קיין אונגארן, איז אויך מיין פלאן יעצט מיט דעם זעלבן וועג אריבער צו כאפן זיך קיין אונגארן. די הויפט זאך איז נאר ווי אזוי כאפט מען זיך ארויס פון געטא? די שמירה איז זייער גרויס פון אלע זייטן, עס ווערט גאר נישט לייכטער, עס איז דאך נישט קיין קלייניקייט מיט מיינע חברה זיך ארויס צו כאפן, איך מוז דאך זיין זייער פארזיכטיג מען

זאל מיך נישט כאפן ווייל דעמאלס בין איך זיכער א פארטיגער... אין אזא צייט איז נישטא קיין שום פראטעקציע, די לופט ברענט שטארק און מען קען זי נישט לעשן.

איך בין געפאלן אויף אזא המצאה. ווי געווענליך זענען די אידישע פאליציי זייער היימיש מיט די פוילישע פאליציי, האב איך געבעטן דעם אויבנדערמאנטן פאליציי וועלכער האט אונז דאס ערשטע מאל אריינגעגעבן עסן, אז ער זאל מיך פארשטענדיגן מיט א פוילישן פאליציי וועלכן ער קען פאר א ארנטליכן און פארלעסליכן מענטש און איהם בעטן אז ער זאל זיין מיט מיר אין פארבינדונג און נאכגעבן מיין פארלאנג אן מורא, ער האט מיר די זאך תיכף ערלעדיגט און מיר געוויזן מיט וועלכן פאליציי ער האט ערלעדיגט מיין ענין, דער פאליציי צימעט האט זיך ממש איינגעשטעלט דאס לעבן דורך זיין רעדן מיטן פוילישן פאליציי, ווייל אויך פאר די אידישע פאליציי איז געווען פארבאטן צוגיין נאהנט צום פלויט ובפרט רעדן מיט א פוילישן פאליציי, אויך אלע טעג וואס מיר זענען געזעסן אין בונקער האט ער אונז פארזארגט מיט עסן, ביינאכט האט ער אריינגעווארפן דורך דעם אריינגאנג טויער אין וועלכן עס איז געווען א שטיקל אויפגעבראכן דאס ביסל עסן וואס עס איז איהם געלונגען צוזאמען קלויבן פון די שטיבער וואו זיי האבן געוויימט, דאס איז אויך געווען א גרויסע עבירה, זיין סוף איז נישט געווען קיין גוטער, ער האט געהאלפן אנטלויפן א גאנצע פאמיליע פון געטא דורך א פענסטער אין גויאישן פערטל, די מענטשן זענען געכאפט געווארן דורך די געטא פאליציי און מען האט זיי געצוואונגען אויסצוליפערן דעם וואס האט זיי געהאלפן אנטלויפן, נאך זייער אויסליפערן זיין נאמען האבן זיי איהם תיכף געשאסן.

איך בין גלייך צוגעגאנגען צו איהם רעדן וועגן דעם ענין, ער האט אבער מורא געהאט פאר די אנדערע פאליציי זיי זאלן נישט הערן וועגן וואס אונז רעדן, האט ער מיך געהייסן געהן אויף א אנדער ארט אין אווינקל וואו עס איז אומבעמערקבאר און דארט וועלן מיר אלעס גענוי דורכרעדן, דאס גאנצע געשפרעך פיהרן מיט איהם איז געווען ריזיקירט, ווייל קיין אייניציגער ארבייטער האט נישט געטארט צוגיין נאהנט צום פלויט. דאס האט געשמעקט מיט א קויל אין קאפ פון וועלכן פאליציי עס איז, איבערהויפט יעצט אין מיט'ן העלן טאג, אבער איך האב דאך נישט קיין אנדער ברירה, מוז איך אלעס מאכן און זיך פארלאזן אויף נסים, איך האב דעם פאליציי געזאגט אפענע ווערטער: זאלסט וויסן אז איך וויל פון דעם געטא אנטלויפן און בעט אז דו זאלסט מיר צוהעלפן צו דעם, דאן פערלאנג איך אז דו זאלסט מיט מיר פאהרן ביז קראקא, איך האב געהאלטן אז מיט א פאליציי פאהרן וועט קיינער נישט קומען צו מיך לעגיטימירן, ווייל יעדער וועט פארשטיין אז מסתמא האב איך עפעס געמאכט א פארברעכן און ער פיהרט מיר קיין קראקא אין קרימינאל אויף א פארהער צו העכערע בעאמטע, אויף דעם אופן וועט דער וועג זיין א זיכערער, וויניגסטנס ביז פראקאצים. ער ענטפערט מיר: קיין קראקא צו פאהרן מיט מיר קומט נישט איבערהויפט אין בעטראכט, ווייל זייט דעם טאג וואס עס האט זיך אנגעפאנגען די אקציע טארן די אלע פאליציי וואס היטן דעם געטא אפילו נישט אהיים געהן, נאר עסן און שלאפן אין די קאסערן, די כוונה פון דעם איז ווארשיינליך געווען כדי זיי זאלן נישט רויבן די אידישע פארמעגנס און אהיים טראגן, דאגעגן דא האבן זיי א קאנטראל איבער דעם, און די אנדערע זאך וואס איך פארלאנג ער זאל מיר צוהעלפן צו אנטלויפן איז ער גרייט דאס צו מאכן, איך האב איהם צוגעזאגט פאר דעם ערלעדיגן א טייערן שטאף אויף א אנצוג וועלכן איך האב געהאט ליגן אין קעלער, אויסער דעם א סומע פון טויזענד זלאטס. ווייטער זאגט ער, אז היינט איז שוין נישט מעגליך ווייל ער האט היינט ביינאכט נישט קיין שמירה, נאר ערשט דאנערשטיג, זאל איך אלזא זיין פונקט זייגער 9 פארנאכט אויף דעם פלאץ, נישט פריהער, ווייל עס איז נאך אביסל ליכטיג, און אויך נישט שפעטער ווייל נאך 9 ווערט

די שמירה פארדאפלט ווי בייטאג און ממילא וועט זיין שווער ארויסצוגיין.

איך בין געגאנגען צוריק אין בונקער מיט די האפנונג אז דער וועג וועט מיר מיט השי״ת הילף געלינגען, איך האב די מאמען דערציילט דעם גאנצן פלאן. זי איז געווען זייער צופרידן אז עס איז דא עפעס א אויסזיכט פטור צו ווערן פון דעם גיהנם, אויך מיינע בעקאנטע האב איך דערציילט מיין פלאן און וואס איך האב ערלעדיגט מיט דעם פאליציי, כדי נאך אנדערע זאלן זיך קענען ראטעווען און זיי זאלן זיין צו די אויבנדערמאנטע צייט ביי דעם פלויט אויף יענעם ארט.

אלול תש״ג סו. דער בעפעהל פון לאגער פיהרער צו די פאליציי זיי זאלן זוכן בונקערס — מיין בונקער ווערט דער ערשטער געכאפט — אלע מענטשן ווערן פארהאפטעט — אויך די מאמע מיט איהרע אייניקלאך — איך מיט מיין קינד אנטלויפן אין א אנדערן בונקער — דאס געזעגן־בריוועלע צו די מאמען אין קרימינאל

דער לאגער פיהרער וועלכער איז געווען א קלוגער רשע האט אויך יעצט בעוויזן מיט זיין חכמה ווי אזוי צו ענטדעקן אלע בונקערס, אין אנהויב האט ער זיך גאר נישט געמאכט וויסנדיג נאר געווארט ביז די פאליציי וועלן ביסלעכווייז געוואויר ווערן פון אלע בונקערס, ווייל זעהענדיג די בעהאלטענע מענטשן אז זיי אינטערעסירט נישט אויסצוגעבן די בונקערס, וועלן זיי זיך נישט היטן פאר די פאליציי, ערשט דאן ווען עס איז דורך געגאנגען 8 טאג פון די אקציע, האט ער געגעבן א אויפטראג צו די אידישע פאליציי אז זיי זאלן אדורך פיהרן א רעוויזיע אין ביידע געטא׳ס כדי צו אנטדעקן אלע בונקערס, ער איז געווען זיכער אז זיי וועלן אויספיהרן די אויפגאבע בשלימות. א נאכט פריער, דאס איז געווען מיטוואך ביי נאכט, האבן מיר נאך גאר נישט געוואוסט פון די ביטערע גזירה וואס עס איז ארויס אויף די אומגליקליכע בונקער אידן, האבן מיר זיך צוזאמען געפאקט און געמאכט גרייט אויף צו מארגנס ביינאכט ארויס צו גיין פון געטא, ווי איך האב ערלעדיגט מיט דעם פוילישן פאליציי, פיהל זאכן האב איך נישט געוואלט מיטנעמען ווייל עס איז שווער זיך צו שלעפן מיט פעקלאך און אויך אין אזא צייט ציהט עס אויפמערקזאמקייט יעדעס מינדעסטע, נאר 2 פאר וועש כדי צו האבן איבער צו וועקסלען, א האלבן ברויטל, ווייל מעהר איז נישט געווען, און א פלעשל וואסער, א באזונדער פאקעטל אין וועלכן עס איז געלעגן דער שטאף פאר דעם פאליציי. אויך האב איך פאר מיר אנגעגרייט א ציוויל אנצוג, ווייל דאס ארבייטס מאנדיר ווייזט אז מען איז פון געטא, איידער איך וועל ארויס גיין צום פלויט וועל איך דאס וועקסלען.

עס איז אין דרויסן א שיינע לבנה נאכט, מיר באשליסן ארויס צו גיין מחדש זיין די לבנה אזוי ווי עס שטייט אין ספר חסידים, אז דעם חודש וואס מען איז מחדש די לבנה איז מען זיכער אז עס וועט גאר קיין שלעכטס נישט פאסירן, איך און רייך מיט נאך איינעם זענען תיכף ארויס פון בונקער, אבער מיר זיינען געבליבן אין שטוב ווייל אין גאס האבן מיר מורא געהאט צו גיין אין אזא צייט ווען קיין ארבייטער געפינען זיך נישט מעהר ביי די ארבייט, מיר האבן געזאגט גאנץ שטיל וואס מען דארף. מיר זענען יעצט זייער לוסטיג מיט דעם בטחון אז אלעס וועט אדורך געהן בשלום, דאן האב איך מיך א ביסל ארום געוואשן, אבגעשוירן זיך מיט דעם מאשינדל וואס איך האב געהאט ביי מיר, כדי נישט צו ברענגען אויף זיך דעם מינדעסטן חשד פון א איד, ווייל דער פלאן איז זיך צו לאזן אין וועג אן דעם מגן־דוד און אן קיין שום אידישע פאפירן, טראכטנדיג אפשר אויף אזא אופן וועט געלינגען, אבער אלס איד איז כמעט א זיכערע זאך אז מען וועט אונז באלד כאפן,

ווייל אלע ערלים האבן געוואוסט אז קיין אידן טארן זיך מעהר נישט געפינען אויף די פרייע לופט. באכניע איז געווען די לעצטע שטאדט אין וועלכע עס האבן זיך נאך ביז יעצט געפונען אידן, אלעס איז געווען אין ארבייטס און פארניכטונגס לאגערן. אלזא, נאך די איינע נאכט שלאפן מיר אין דעם "טייערן האטעל" און מארגן וועד ווייס וואו וועט זיין אונזער ארט, בעסער אדער ערגער, דא אין דעם קעלער איז נישט מעגליך בשום אופן אויסצוהאלטן, עס איז ממש א גיהנם, פון טאג צו טאג איז געווארן דא ערגער, אבער נאך די איינע נאכט וועט מען אויסהאלטן.

גאנץ פריה שטייען מיר אויף מיט גרויס רייזע פיבער, נישט קיין קלייניגקייט, עס שטייט פאר אונז צו מאכן אזא נסיעה וואס עס איז ממש סכנת נפשות, וועד ווייסט אויב עס וועט געלינגען. מיר ברויכן זייער גרויסע נסים. נאכ'ן פרישטיג געה איך א קוק געבן וואס עס הערט זיך אין גאס. באלד קומט צו מיר מיינער א בעקאנטער מיטן נאמען הב' יוסף שטערנהאל פון קראקא און ברייגט מיר פאלגענדע שליחות אין נאמען פון דעם פאליציי, מיינער א חבר פון קראקא מיט וועלכן איך בין שוין בעקאנט פיהל יאהרן און צוזאמען געדאוונט און געלערנט: "זאלסט וויסן אז מיר האבן בעקומען א אויפטראג צו זוכן בונקערס, טראכט שנעל וואס דו האסט יעצט צו טהון ווי לאנג עס איז נאך צייט". די בשורה האט מיר געגעבן א קלאפ אין הארץ ווי א האמער, יעצט איז מיין גאנצער פלאן גארנישט ווערד. פונקט די לעצטע מינוט וועט מיר שטייען פאר די הצלה האט דאס געמוזט פאסירן, יעצט זענען מיר אלע פארלוירן... איך הויב אן צו קלערן עפעס א עצה וואס צו מאכן, אבער באלד זעה איך פון דער ווייטנס א גרעסערע אבטיילונג פון אידישע פאליציי וועלכע גרייטן זיך צו זייער ארבייט... די אקציע הויבט זיך אן אין דעם געטא, עס איז נישטא קיין צייט צו שפעקולירן וואס צו טהון.

עס איז מיר דאך איינגעפאלן עפעס א שטיקל עצה, איך לויף שנעל אריין אין שטוב, בעט די מאמען אז זי זאל מיר ארויס דערלאנגען מיין קינד פון בונקער ווייל איך האב דא וואראעם וואסער און איך וויל אויסבאדן דאס קינד, כדי נישט אנצומאכן א בהלה אין בונקער האב איך געמוזט זאגן עפעס א תירוץ נאך וואס איך דארף דאס קינד, דאס קינד איז נאך געשלאפן און עס האט געדויערט ביז זי האט איהר ארויסגעגעבן, האב איך געשריגן צו די מאמען: שנעל! שנעל! גיב מיר ארויס דאס קינד, איהר איז נישט איינגעפאלן פאר וואס איך יאג זיך אזוי. איך האב שוין געזעהן אז מציל זיין מיין גאנצע חברה איז אוממעגליך, זאל איך כאטש פרובירן מיך מיט מיין קינד צו ראטעווען, קיין פארטיגן פלאן וואס צו טהון וועייטער האב איך פארלויפיג נישט, אבער אויב איך וועל אריין פאלן צו זיי אין די הענד בין איך שוין א פארלוירענער... איך דארף וואס שנעלער אוועק פון דאנען ווייל יעדע מינוט קענען זיי אנקומען. וכן הוה.

אזוי ווי איך האלט שוין דאס קינד אין האנד און וויל ארויסגעהן אין גאס, זענען שוין אנגעקומען 10 פאליציי און לאזן מיך מעהר נישט ארויס אין גאס, איך האב מיך געפרובט ארויסרייסן פון זיי, אבער איינער, גראדע מיינער א בעקאנטער וועלכער קען מיך שוין פון א סאך יאהרן נאך פון דער היים (איך וויל נישט שרייבן זיין נאמען צולייב זיין פאטערס כבוד וועלכער איז געווען א וואוילער איד) שרייט: האלט! פרידמאן, וואו לויפסטו? בלייב דא שטיין! אה! וואס וועט זיין מיט מיר. בין איך טאקע שוין א פארטיגער?... איך לאז מיך אבער נישט. איך רייס מיך אדורך אלע פאליציי און לויף צו צום וויצע פאליציי, שעף האראוויץ וועלכער האט קאמאנדירט בשעת די אקציע און געשטאנען פון דער ווייטנס אבסערווירן צו אלעס גייט צו אין ארדנונג. האראוויץ! — זאג איך צו איהם — האב רחמנות אויף מיר און מיין קליין קינד וועלכעס איך טראג דא! ער האט נישט בעמערקט דאס קינד, ווייל די מאמע האט זי ארויסגעגעבן איינגעפאקט

אין א קאלדרע ווי איך האב פערלאנגט, ווייל מיט א קליין קינד איז זיך שווער צו בעווענגן אין גאס, וועז די וואך וועלכע שטייט ארום דעם פלויט וועלן דאס בעמערקן און זיי האבן געוואוסט אז קיין קינדער געפינען זיך נישט מעהר אין געטא, איז דאך דאס שוין א סכנה, עס האט אויסגעזעהן ווי איך טראג עפעס א פעקל אונטער דעם ארעם. — וואס טהוסטו אייגנטליך דא אין דעם געטא? דו ביסט דאך א ארבייטער! — פרעגט מיך האראוויץ — יא! — זאג איך איהם — דאס קינד איז קראנק, בין איך דא געקומען נעכטיגן פונקט אין די נאכט וואס די אקציע האט אויסגעבראכן, און איך בין אזוי אריין געפאלן, יעצט בעט איך דיך, ראטעווע מיך! די פאליציי וואס האבן מיר געזעהן רעדנדיג מיט איהם זענען שוין צו מיר מעהר נישט צוגעקומען נאר געווארט וואס ער וועט מיט מיר מאכן. איך פערלאנג נישט פון דיר קיין גרויסע זאכן, נאר לאז מיר פריי! איך וועל די נאכט פארלאזן דעם געטא ווייל איך האב שוין פארהאנדלט מיט א פוילישן פאליציי וועלכער האט בעשטעטיגט היינט ביי נאכט מיך אריסצונעמען. האראוויץ ענטפערט מיר: דו פארלאזט דיך אויף דעם פאליציי?! ער וועט ביי דיר צונעמען וואס דו וועסט איהם געבן און וועט דיך דערנאך איבערגעבן צו די געטא וואך. וואס איז דאס דיין געשעפט? — פרעג איך איהם — וועז דו ווילסט מיך נישט אפיציעל בעפרייען? דריי דיך אויס צו די אנדער זייט און איך וועל מיר גיין מיין וועג. די ארבייטער וועלכע זענען געשטאנען פון דער ווייטנס זעהענדיג דעם ויכוח צווישן אונז, האבן איהם אויך געבעטן, אז ער זאל מיך בעפרייען. ער האט ענדליך אוועק געדרייט זיין פנים אין א אנדער זייט און איך לאז מיך געהן.

אט זעה איך שוין ווי אלע מענטשן פון בונקער זענען געווארן ארויסגעשלעפט, דערונטער אויך די מאמע מיט די קליינע קינדערלאך, דאס הארץ שניידט וויסנדיג וואס מיט די אלע וועט געשעהן... די מאמע פרעגט מיך פון דער ווייטנס: וואו אהין גייסטו מיט דיין קינד? וואס האב איך איהר דען געהאט וואס צו ענטפערן, איך דארף האבן יעצט גרויסע נסים אז איך זאל ניצול ווערן, די מאמע גייט אין איין זייט אונטער די בעגלייטונג פון די פאליציי און איך געה מיר אין די אנדערע זייט, מיין פלאן איז צו גיין אין דעם בונקער פון הירש'ל קיטיווער וועלכער איז געווען נישט ווייט פון דעם הויז, אבער באלד וועז איך לאז מיך גיין ווייטער, לויפט מיר נאך איינער פון די פאליציי שרייענדיג: האלא! האלא! פרידמאן, וואו לויפסטו? איך זאג איהם; וואס ווילסטו פון מיין לעבן האבן! דו האסט נישט געזעהן אז האראוויץ האט מיך בעפרייט? איך האב איהם עטליכע מאל געמוזט בעטן, ביז ער האט פון מיר אבגעטראטן. איך לויף שנעל ווייל איך האב מורא געהאט אז האראוויץ אליין זאל נישט חרטה האבן אויב ער וועט זעהן אדער הערן אז עס קומען אן פון די קאנטראלעס און צוליב דעם וועט ער מורא האבן אז איך זאל איהם נישט אויסגעבן בשעת מען וועט מיך כאפן און אנווייזן אז ער האט מיך בעפרייט, דער צוגאנג צו דעם פרישן בונקער איז געווען זייער א שווערער, איך בין אויך נישט געווען בעקאנט ווי אזוי מען גייט דארט אריין און אויסער דעם אלעס איז געווען זייער טונקל, צוליב די אלע סיבות בין איך אריין געפאלן אין דעם טיפן גרוב וועלכעס איז געווען דער קארידאר פון בונקער איך האב מיר גוט צובראכן אלע ביינער. דעם קינד האט אבער גאר נישט פאסירט ווייל איך האב זי געהאלטן אויף מיין האנד, דאס אלעס מאכט ביי מיר נישט קיין שום איינדרוק, די הויפט זאך איז יעצט אז מיר זאלן ארויס פון געטא בשלום.

עס גייט אדורך א קורצע צייט, אט הער איך שוין א אויסרוף פון די פאליציי. "איידן! איידן! קומט ארויס פון די בונקערס, עס וועט אייך גאר נישט פאסירן קיין שלעכטס!" איך האב גלייך דערקענט דאס קול פון דעם פאליציי וועלכער האט מיך פריהער פארהאלטן בשעת מיין פרובירן צו

אנטלויפן, עס איז נישט גוט, ער וועט מיך יעצט דא פאקן און מיך ארויס שלעפן. איינמאל איז מיר געלונגען און דאס אנדערע מאל וועט איהם געלינגען. זיי שרייען עטליכע מאל דאס זעלבע און איך ענטפער זיי גאר נישט, זיי לאזן זיך אבער נישט בעגנוגענען מיט דעם נישט ענטפערן, נאר זיי קומען צו קריכן נישט קוקנדיג אויף דעם שווערן צוגאנג, זיי ארבייטן זייער געטריי, לייכטן אריין מיט די לעמפלעך און בעמערקן מיך מיטן קינד, איך זאג זיי: איהר ווייסט דאך אז האראוויץ האט מיך בעפרייט. איך האב געזוג געציטערט אז זיי זאלן מיר נישט ענטפערן: אבער מיר בעפרייען דיך נישט, ווייל דעמאלס איז פארפאלן, אין אזא צייט האט יעדער איינער די גאנצע דעה איבער די מענטשן וועלכע זענען הפקר. גוט — זאגט ער — אבער זאג אונז אויס אויב עס געפינען זיך אין דעם בונקער אויך אנדערע מענטשן? ניין! — ענטפער איך — דו זעהסט דאך אז עס איז מעהר נישטא קיין פלאץ. מיט דעם זענען זיי אוועק געגאנגען און איך האב מציל געווען יעצט 3 נפשות, ר׳ הירשל, זיין פרוי און זיין קינד, וועלכע זענען געזעסן אין דעם אנדערן אבטיילונג, זיי האבן מיר געגלויבט און נישט געגאנגען זוכן ווייטער. דערנאך האב איך גערופן הירש׳לען ער זאל עפענען דעם בונקער ער האט תיכף געעפנט און איך בין דארט אריין מיט מיין קינד. דער סיסטעם פון דעם בונקער איז געווען אויף אזא אופן: עס זענען געלעגן אנגעלייגט אין קעלער פיהל ציגל צו בויען דאס הויז וועלכעס איז געבליבן שטיין אין מיטן די ארבייט, מען האט ארויס גענומען עטליכע שורות ציגל פון דער מיטן אזוי גרויס וואו עס זאלן קענען אריין עטליכע מענטשן, עס איז געבליבן א גאנץ קליינע עפענונג וויפל א מענטש זאל זיך קענען דורכשטופן און אריין קריכן אין בונקער, נאך דעם איז די עפנונג אינווייניג צוריק פארלייגט געווארן מיט ציגל אזוי אז מען האט אין דרויסן איבערהויפט נישט בעמערקט אז דא איז עפעס א בונקער.

ווען מיר זענען אריין געקומען, איז נישט געווען קיין פלאץ צו זיצן, נאר אלע האבן געמוזט ליגן צוליב די נידריקייט פון דעם בונקער. אויך איז געווען אונטערגעבעט פיהל קישנ׳ס און בעטגעוואנט, ליכט און עסן האבן זיי געהאט גענוג. זיי האבן מיך ממש מחי׳ געווען מיט דעם כזית ברויט וואס איך האב בעקומען פון זיי זייענדיג אויסגעהונגערט פון א גאנצן טאג, יעצט בין איך געבליבן אן גארנישט נאר וואס איך גיי אנגעטהון דעם ארבייטס מאנדיר, איך קלער מיך היינט צו לאזן אין וועג אריין אבער ווי אזוי איז דאס מעגליך? מיט דעם מאנדיר? און די הויפט זאך אז דער שטאף וואס איך האב צוגעזאגט פאר דעם פאליציי איז דארט געבליבן, און ווי אזוי וועל איך קענען ארויס און איהם גארנישט געבן. פארקערט, איך קען נאך דורך זיין האנד אריינפאלן ווען ער וועט זעהן אז איך האב נישט געהאלטן ווארט נאר פון איהם חוזק געמאכט אדער איהם פשוט געוואלט אבנארן, פאר כעס וועט ער מיך איבערגעבן צו די דייטשע וואך. צוליב די 2 זאכן ד.ה. וועקסלען מיין ארבייטס מאנדיר און נעמען די סחורה מוז איך צוריק גיין אין מיין אלטן בונקער.

נישט לאנג געקלערט לאז איך איבער דאס קינד ביי הירש׳לען און גיי ארויס אין גאס, דארט טרעף איך נאך די ארבייטער ביי די ארבייט, זיי זאגן מיר אז די אקציע אויף די בונקערס איז שוין געענדיגט, זיי האבן זייער פיהל מענטשן געכאפט, איך גיי אריין אין בונקער אבער ווי האב איך דען געקענט עפעס געפינען, אלע זאכן זענען געווען איבערגעקערט, זעהט אויס אז נאכן ליקווידירן די מענטשן זיינען די פאליציי אריין געגאנגען זוכן אונזערע פארמעגנס ווי צ.ב.ש. געלד, גאלד, בריללאנטן, און סתם טייערע מלבושים וואס מענטשן פלעגן ווי געווינליך מיטנעמען גייענדיג אין בונקער, זיי האבן זיך נישט געריכט אז אויך זיי זענען אידן און אז אויך זיי מיינט מען מיט דעם זעלבן וואס אונז. זיי לעבן נאר מיט איין אדער צוויי טעג לענגער פון אונז, (אזוי ווי עס איז טאקע געווען, באלד נאכן ליקווידירן די אידישע פארמעגנס, האט מען אלע מענטשן, וועלכע זענען

געבליבן, יודנ־ראט, פאליציי און סתם ארבייטער, צוזאמען ארום 270 מענטשן, אוועק׳געשלעפט אין לאגער טשעבנע פון וועלכע עס זענען א קליינער פראצענט געבליבן לעבן נאך די בעפרייאונג) זיי האבן יעצט אויסגענוצט די געלעגנהייט און אנגעפיהלט די טאשן פון די אידישע צרות וויפל עס איז נאר געווען מעגליך, קען זיין וועט זיי וואלטן געוואוסט די כוונה, וואלטן זיי נישט געווען געארבייט אזוי געטריי און עס וואלטן זיך געראטעוועט נאך א ביסל אידן. לויט א ידיעה וואס איך האב געהאט, אז אין די טעג וועט עס האבן זיך געפונען מענטשן אין קעלער פון יודנ־ראט וועלכע מען האט געכאפט און זיי זענען פארמשפט געווארן צום טויט, האבן די פאליציי נישט געשפירט זייער צער נאר געפרעסן און געזויפט, געטאנצט און געזונגען איבער די קעפ פון די אומגליקליכע מענטשן, אט די מענטשן וועלכע זיי האבן מיט זייערע אייגענע הענד געבריינגט אין דעם קרימינאל, דאס אלעס האט אויף זיי נישט געמאכט קיין שום איינדרוק נאר לוסטיג לעבעדיג, אונז מיינט מען נישט.

איך זוך יעצט אין בונקער מיינע זאכן אבער איך טרעף שוין מעהר נישט דאס אנטהון צום איבערוועקסלען די וועש וועלכע איך האב מיר פארגעברייט, האב איך געמוזט נעמען וואס עס איז מיר געקומען אין האנד, דעם שטאף האב איך יא געטראפן מיט וועלכן איך האב מיך זייער געפרייט, ווייל דאס איז יעצט ביי מיר א לעבנס פראגע, אויך אביסל עסן וואס איז דארט געבליבן האב איך מיטגענומען, איך טראג אלעס אריבער אין די נייע דירה... דאן גיי איך ארויס צוריק אין גאס, כדי זיך כאטש בריפליך געזעגענען מיט די מאמען און פארשטענדיגן אז מען האט מיך נישט געכאפט און אז איך האף נאך היינט ארויס צו גיין פון געטא, צווישן די ארבייטער האט זיך אויך געפונען ר׳ יחזקאל האלבערשטאם, א זוהן פון באכניער רב, האב איך פארשטאנען אז ער וועט אויספיהרן מיין פארלאנג בשלימות, איך בעט איהם ער זאל איבערגעבן דאס בריוועלע די מאמען, זי זיצט יעצט אין קרימינאל פון יודנ־ראט, ער האט מיר תיכף פארשפראכן דאס צו ערלעדיגן, איך נעם מיך אין גאס שרייבן דאס בריוועלע וועלכעס האט געלויטעט: ״א בריוועלע צו די מאמען״: ליבע מאמע! זיי נישט באזארגט איבער דעם מצב אין וועלכן דו געפינסט דיך יעצט, וואס לאזט זיך דען מאכן? איך רעכן היינט ביי נאכט צו אנטלויפן פון געטא מיט מיין אייניציג קינד, בעט פאר אונז אז דער׳ וועג זאל אונז געלינגען און מיר זאלן אנקומען בשלו׳ קיין אונגארן, זאל כאטש בלייבן עפעס א אנדענק פון אונזער גאנצע משפחה, בלייב געזונד און שטארק. דיין איינציגער זוהן...

איך געזעגן מיך גלייכצייטיג מיט מיינע אלע בעקאנטע וועלכע ווינטשן מיך מיט׳ן גאנצן הארץ הצלחה אין וועג, איך גיי צוריק אין בונקער, וועקסל איבער מיינע מלבושים, פון דעם ארבייטס מאנדיר אויף א ציווויל אנצוג, איך ווארט שוין אומגעדולדיג אויף זייגער 9 די צייט וואס איך האב מיך בעשטעלט צו טרעפן מיטן פאליציי, הירשל פראבירט מיך אבצורעדן פון מיין פלאן זאגנדיג, אז דער וועג איז זייער ריזיקירט, נאר איך זאל דא בלייבן אין בונקער צוזאמען מיט איהם, ער האט גענוג עסן אויף עטליכע טעג און אויך ליכט, זיין פארשלאג האט מיר אויסגעזעהן זייער נאריש און נישט אויסהאלטבאר, ערשטנס, וואס וועט זיין נאך די עטליכע טעג פון וואו וועלן מיר נעמען דאס עסן? די ארבייטער וועלן דאך דא אויך נישט בלייבן שטענדיג, זיי שלעפט מען דאך אויך באלד ערגעץ אוועק אין א לאגער. נו! וואס וועט זיין אז מען וועט וויידער אויסגעפינען אונזער בונקער? און דער סוף וועט נאך זיין אז מיר וועלן זיך מוזן בעניצן מיט אנטלויפן, איז דאך בעסער יעצט ווען איך האב אזא גוטע געלעגנהייט, דורך דעם אלעם קען איך בשום אופן נישט מסכים זיין אויף זיין פארשלאג, דעמאלס האט ער זיך מיישב געווען גיין מיט מיר צוזאמען, דער ישוב הדעת האט אבער ביי איהם זייער לאנג געדויערט און ער האט מיך צוליב דעם אויפגעהאלטן אויסנארנדיג

דעם זייגער, און וועז מיר זענען שוין געווען גרייט צו גיין, זאגט ער מיר, אז עס איז שוין זייגער 10, איך האב יעצט גרויס עגמת נפש, ווייל ווער ווייסט אויב דער פלאן וועט זיך אויספיהרן, וועז איך בין נישט געקומען צו די בעשטימטע צייט, ערשטנס ווער ווייסט אויב דער פאליציי וועט נאך ווארטן אויף מיר אין דעם באשטימטן ארט וואו מיר האבן אבגעשמועסט, זעהענדיג אז עס איז שוין אריבער די צייט און איך קום נישט, צווייטנס איז דאך יעצט שוין די וואך דאפלט פארשטארקט און דורך דעם איז שוועדרער זיך ארויס צו דרייען, אבער פארפאלן, וועז איך האב באשלאסן היינט צו גיין מוז איך שוין גיין און נישט ווארטן אויף א פרישע געלעגנהייט, ווייל יעדע מינוט דא איז א סכנה, איך האף אז השי"ת וועט מיר העלפן.

מיר אלע קריכן ארויס פון בונקער זייער שטיל און פארזיכטיג, ווייל דאס הויז שטייט זייער נאהנט צום פלויט וואו עס שטייט די וואך, מיר זענען שוין צום מזל אויסערן בונקער, אבער יעצט שטעלט זיך א שווערע פראגע, ווי אזוי קומט מען צו אויף דעם ארט וואו דער פאליציי דארף מיך אפווארטן? עס איז געווען א שטיקל וועג ביז אהין, ערשטנס, שיינט די לבנה זייער ליכטיג, צווייטנס איז געווען זייער ליכטיג פון די פלאמען וועלכע האבן געברענט אין געטא, עס ברענען דא די אידישע פארמעגנס און אלע ספרים וועלכע זיי האבן עס נישט געהאלטן פאר וויכטיג אווען צו טראגן אין זייערע מאגאזינען. איך בין אלזא געפאלן אויף אזא המצאה, מיר האבן זיך אויסגעלייגט אויף דער ערד און געקראכן אויף אלע פיהר ביז צו דעם ריכטיגן ארט, ווי פארוואונדערט בין איך געבליבן דערזעהנדיג דארטן שטיין א גרעסערע גרופע מענטשן פון מענער פרויען און קינדער וועלכע זענען דא געווען בעהאלטן אין בונקערס און ווי עס איז בעקאנט איז חברך חברא אית לי', איינער האט דערציילט דעם אנדערן פון מיין פלאן און צוליב דעם האבן זיך אנגעזאמלט א ערך פון 15 נפשות, עס איז זייער נישט קיין בע"טעמ"טע מעשה ווייל אזא גרויסע גרופע קענען זיך זעלבסט פאררעטן געהענדיג אזוי שפעט ביינאכט נעבן געטא, אבער איך האב זיי גאר נישט געזאגט, ווייל יעדער וויל זיך ראטעווען און אפשר וועט עס דאך אלעמען געלינגען, זיי אלע ווארטן שוין דא לאנג אויף מיר, איך גיי צו דעם ארט וואו איך האב אפגערעדט מיט דעם פאליציי, אבער אין קול ואין עונה, מען זעהט נישט קיין פאליציי, איך דריי מיך מיט'ן קינד אויף די האנד אהין און צוריק זוכנדיג מיין פאליציי, און דא האב איך מורא עס זאל מיך נישט בעמערקן א אנדער רשע פון די היטערס, איך געה צוריק צו די פארזאמלטע גרופע און גיב זיי איבער דעם בעריכט אז דער פאליציי איז נישטא, (וואר שיינליך וועז ער האט געזעהן אז איך בין נישט געקומען צו די בעשטימטע צייט און יעצט איז שוין אריבער מעהר ווי א שעה, איז ער זיך געגאנגען זיין וועג, דאס האב איך געהאט פון די טובה וואס איך האב געוואלט טהון הירש'לען) מיר בעשליסן אליין ארויסצוגיין פון געטא, אפשר וועט אונז אזוי געלינגען, מיר האבן נישט לאנג געטראכט, איינער רייסט ארויס א ברעט פון פלויט און דער עולם הויבט אן ארויס צו קריכן איינער נאכן אנדערן.

וועז אלע זענען שוין אין דרויסן און לאזן זיך גיין ווייטער עטליכע טריט פון געטא, הערן מיר פלוצלונג א שאס אונטער אונז, אלע ווערן זייער דערשראקן. געווייס האט מען בעמערקט אונזער ארויסגיין און זיי שיסן אונז נאך. מיר האבן געמיינט אז אויסער דעם פלויט קענען מיר זיך שוין בעווען אין די גויאישע גאסן, אבער דא ווייזט זיך ארויס אז נישט.וועז מיר האבן אנגעהויבן צו לויפן האבן מיר זיך אנגעקלאפט אין שטעך דראט וועלכע זענען געווען ווידער ארום ענומען, דער צווען פון אונזער לויפן איז געווען רעכענענדיג אז אלעמען מיט אמאל וועלן זיי דאך נישט כאפן, אפשר וועט כאטש געלינגען א טייל פון אונז ניצול צו ווערן, מיר האבן זיך נישט געריכט אז עס זענען נאך דא דראטן ווייל אין דער טונקל האבן מיר דאס נישט געקענט בעמערקן, וועז מיר זענען

איריין געלאפן מיט א טעמפּא אין די שטעך דראט האבן זיך תיכף געלאזט הערן געשרייען און געווינען פון די קליינע קינדער וועלכע האבן זיך צושטאכן פון די דראט, אויך מיין קליינע האט זיך שטארק צוווינט אויפ׳ן קול (עס האט זיך שפעטער ארויס געוויזן אז זי האט זיך צוריסן דאס גאנצע קעפל) אה ! יעצט זענען מיר אלע פארלוירן ! דאס איז יעדער געווען זיכער. אט קומען שוין אן די רוצחים הערנדיג גאנץ געגנט פון די געשרייען אוואו מיר געפינען זיך און וועלן אונז פארטיג מאכן... איך מיט׳ן קינד האבן זיך גלייך אויסגעלייגט אויף דער ערד, כדי מען זאל אונז נישט בעמערקן פון דער ווייטנס צווישן די הויכע גראזן, און זי געבעטן זי זאל וועלן שטיל. מיט גרויסע שוועריקייטן איז מיר געלונגען זי שטיל צו מאכן, מיר ליגן א ליינגערע צייט פוהל מיט יאוש, אבער דאך טאר מען אפילו אין אזא צייט נישט פארלירן די האפנונג. השי״ת קען אויך יעצט העלפן.

א גרויסער טייל פון די גרופע זענען אריין געלאפן אין דעם שכנות׳דיגן הויז וואו עס האט געוואוינט א גוי כדי פון דעם דארטיגן הויף אריס צו גיין אין גאס אויסער דעם געטא, דער גוי האט דערהערט עפעס א געדודער אין הויף, איז ער אריס געקומען מיט א באטערי לעמפל אין זיין האנד זעהן וואס דא טהוט זיך, וועז ער האט בעמערקט אז דאס זענען אידן האט ער אנגעהויבן צו שרייען מיט זיין עשו קול : ״אידן צוריק אין געטא !״ עטליכע מאל דאס זעלבע, די אידן האבן אנגעהויבן איהם צו בעטן ער זאל רחמנות האבן אויף זייער לעבן און נישט שרייען, ווייל דעמאלס זענען זיי פארלוירן, אבער ער האלט זיך ביי זיין אכזריות און הויבט אן צו שרייען : ״פאליציי ! פאליציי !״ עס איז ביטער ווי גאל — טראכט איך ביי מיר — יעצט איז שוין מעהר נישט קיין פלאן צו בלייבן ליגן דא אין גראז, ווייל אט קומען שוין אן די מחבלים און ווי זייער שטייגער איז אדורך צו זוכן דעם גאנצן שטח אפשר וועלן זיי נאך טרעפן עפעס מענטשן, עס איז נישטא וואס צו פארלירן, איך בין יעצט אלץ איינס אין א גרויסע סכנה, איך וועל אלזא פרובירן פון דא צו אנטלויפן אפשר וועט עס געלינגען, איך האב געבעטן מיין קינד זי זאל יעצט נישט שרייען און נישט רעדן קיין איין ווארט, זי האט א ביסל פארשטאנען וואס מען רעדט צו איהר.

איך הויב מיך אויף פון דער ערד איינגעבויגן אין צווייען, איך קריך אוועק פון דעם ארט וואס ווייטער, וועז איך בין אבגעלאפן א שטיקל וועג האב איך בעמערקט א נידעריגן געמויערטן פלויט איבער וועלכן מען האט געקענט לייכט אריבער קלעטערן. איך בעמערק ווי איינער שטייט שוין פון די אנדערע זייט פלויט. שטייענדיג ביי דעם פלויט האב איך נישט געזעהן קיין מענליכקייט אריבער צו שפרינגען צוזאמען מיט׳ן קינד, דא שפילט א ראלע יעדע מינוט. נישטא קיין צייט צו טראכטן אבער עס איז דאך אוממעגליך. פלוצלונג בעמערק איך ווי עס שטרעקן זיך אריבער 2 הענד פון די אנדערע זייט פלויט, איך דערלאנג איהם תיכף דאס קינד און דאן שפרינג איך אריבער, איך האב ווידער געגומען פון דעם אומבעקאנטן מענטש צוריק דאס קינד, זי אנידער געשטעלט און גלייך איבערגעגומען דאס קינד פון ר׳ הירש׳לען, דאן איז ער מיט זיין פרוי אריבער דעם פלויט, איך קוק מיך דעמאלס ארום פון אלע זייטן אבער דער מענטש איז פלוצלונג געגצליך פארשוואונדן געווארן, ביז היינט ווייס איך נישט ווער דאס איז געווען. נישט אנדערש נאר א ג־טליכער מאן האט די 5 נפשות גערעטעוועט. איך דערזעה מיך שוין אין די גויאישע גאס, איך בעמערק אונטער מיינע פלייצעס הירשל׳ען, זיין פרוי און זיין קינד, זעהענדיג וואס איך טהו זענען זיי נאכגעלאפן אונטער מיר, מיר אלע לאזן זיך מיט שנעלע טריט כדי צו זיין וואס ווייטער פון דעם געטא ווייל אויך די גאס האט זיך אנגעשלאסן צום געטא גאס, וועז מיר זענען געווען אין אנדערן עק גאס האבן מיר געהערט פיהל שיסעריין גאנץ נאהנט פון אונז, מיר האבן פארשטאנען אז דאס איז זיכער די מענטשן וועלכע דער גוי האט פאררעטן, מיר האבן זיך טאקע מעהר נישט בעגעגנט אפילו מיט

איינעם פון די גרופע, וואַרשיינליך האט מען זיי אלעמען דעמאלס אויפן ארט פארטיג געמאכט... מיט אזעלכע גרויסע נסים זענען מיר פארלויפיג ביז יעצט ניצול געווארן. מיינע 2 קידוש לבנה פארטנער זענען נישט מיטגעגאנגען יעצט מיט אונז, ווייל דעמאלס וועז די פאליציי האבן ענטדעקט דעם בונקער זענען זיי גראדע נישט געווען אין קעלער, זעהענדיג די סצענע האבן זיי זיך ערגעץ פארשטעקט און שפעטער זענען זיי אין מיטן העלן טאג ארויס פון געטא דורך א אויפגעבראכענעם ברעט און עס איז זיי פארלויפיג געלונגען. וואס מיט זיי האט ווייטער פאסירט וויס איך נישט.

אלול תש״ג סז. דער וועג קיין קראקא־פראקאצים — מיין בעגעגעניש מיט די 2 דייטשע באכניער רוצחים — איך ווער ניצול דורך גרויסע נסים — נישט וויסנדיג דעם וועג בלייב איך נעכטיגן אין גאס

יעצט איז געקומען די צייט אויסצוניצן די געלעגנהייט וואס איך האב שוין לאנג מיטגעמאכט בשעת איך בין געגאנגען צו פוס דעם וועג קיין דאמיעניץ צו די ארבייט, ווייל אויפשטייגן ביי די באכניער באן סטאנציע צו פאהרן קיין קראקא איז זייער ריזיקירט. די באן סטאנציע איז שטארק בעוואכט פון דעם טאג וואס די אקציע האט זיך אנגעהויבן, איז נאר א פלאן אויפצושטייגן אין א דארף אונטער באכניא און פון דארט צו פאהרן, איך געדענק נאך אביסל דעם וועג פון דעמאלס און איך וועל טאקע יעצט געהן ביז דעם דארף דאמיעניץ, דארטן אויפשטייגן כדי צו פאהרן קיין קראקא־פראקאצים, איך מיט הירשל׳ען לאזן זיך געהן אין דעם וועג מיט דעם ציהל איבערנעכטיגן נישט ווייט פון די באהן סטאנציע, אין דער פריה וועז עס פאהרט דער ערשטער צוג קיין קראקע פוהל געפאקט מיט ארבייטער, דעמאלס וועט זיין פאר אונז גרינג צו פאהרן, עס זענען נישטא קיין קאנטראלעס און דער וועג איז זיכער, אויך איז נאך דעמאלס טונקל, אזוי אז מען וועט אונז כמעט נישט בעמערקן.

וועז מיר געהען נאר עטליכע מינוט דערזעהען מיר פון דער ווייטנס ווי עס קומען אן פון די אנדער גאס 2 דייטשע פאליציי אין פוהלן אוניפארם און אקציע ריכטונג, די 2 זענען בעק און באגוש, זאגט הערשל, (זיי זענען געווען די אויסגערופענע 2 רוצחים אין באכניא, אלע טויט אורטיילן זענען אויסגעפיהרט געווארן דורך זיי) מיר זענען געגאנגען אין די לענג און זיי זענען אקעגן געקומען אין די בריט פון א אנדער גאס, עס איז אויסגעקומען אז מיר זאלן זיך טרעפן ביים קרייצן, הירשל האט גענומען מאכן שנעלע טריט כדי אדורך צו גיין דעם שאסיי איידער זיי קומען איהם אנטקעגן, איך האב אבער געקלערט אז עס איז נישט קיין פלאן אז אויך איך זאל טהון דאס זעלבע, ווייל א גרעסערע גרופע מענטשן וועלן ווארפן א פארדעכטיקייט און זיי וועלן אונז אפהאלטן, בין איך אלזא געבליבן שטעהן דא אין געסל ווארטנדיג ביז זיי וועלן דורך געהן זייער וועג, דאס געסל איז טאקע געווען די גאס וואו עס איז געשטאנען די גרויסע מיליטערישע געביידע, מיר האבן גענוג מורא געהאט די רוצחים זאלן אונז נישט בעמערקן, פון דארטן זענען געווען בערך 10 טרעפלאך ארויף צו גיין צום הויפט שאסיי וואו מיר האבן טאקע באמערקט די 2 פאליציי וועלכע זענען געגאנגען פון צוג אין דער ריכטונג פון שטאדט. איך בין געווען זיכער אז זייער וועג וועלן זיי מאכן מיטן שאסיי, דעריבער בין איך געבליבן שטיין בעהאלטן אונטער די טרעפלאך אין א ווינקל, כדי זיי זאלן מיך נישט בעמערקן, אבער מעשה שטן זענען זיי נישט געגאנגען דעם גלייכן

וועג נאר אריין געדרייט זיך גלייך אין דעם געסל וואו איך בין געשטאנען. דאס איז נישט גוט! — טראכט איך ביי מיר — מיין לעבן איז אין א סכנה, מען דארף גארנישט זיין אזוי קלוג צו פארשטיין אז דאס איז א אנטלאפענער איד פון געטא, אין איין האנד א פעקל און אין די אנדער האנד א קינד, און טאקע אין די זעלבע גאס נישט ווייט פון געטא, נו! וואס וועט יעצט זיין מיט אונז?

לייכטנדיג מיט זייערע לעמפלעך האבן זיי מיך באמערקט שטעהן אין ווינקל, פרעגן זיי מיך: "וואהין געהסט דא? פאן צוג?" איך בין געווארן שטארק איבערראשט און צומישט דערזעהענדיג ממש 2 מלאכי חבלה וועלכע זענען מיר גוט בעקאנט, האב איך דורך דעם נישט געענטפערט צו די זאך און בעגאנגען מיט מיין תשובה 2 פעהלערס, 1) אנשטאט צו ענטפערן איין ווארט יא! האב איך געזאגט אז איך גיי צום צוג, אויף וועלכן זיי האבן באלד געפרעגט "ווי זא? יעצט איזט שאהן דער צוג וועק געפאהרן". 2) וואס איך האב זיי געענטפערט אויף די דייטשע שפראך פון וועלכן זיי האבן געקענט פארשטיין אז איך בין א איד, ווייל א פאלאק קען נישט רעדן קיין דייטש, און איך געה יעצט אלס ערל אן דעם מגן־דוד. איך האב תיכף בעמערקט די 2 פעהלערס וואס איך האב געמאכט, די 2 חברה לייט בלייבן שטעהן זעהר פארוואונדערט און קוקן זיך אן איינער דעם אנדערן וואס איך ענטפער זיי עפעס נישט צו די זאך, זעהענדיג אז עס איז נישט גוט מיט מיר, האב איך זיי געלאזט שטעהן און געגומען מאכן שנעלע טריט זאגנדיג דערביי: "פיהלייכט ווערדע נאך טרעפן דעם צוג". און איך בין מיר געגאנגען ווייטער אין וועג וואס איך האב געהאט אין פלאן, זיי האבן מיר נישט צוריק גערופן, נישט נאכגעשאסן אויף וועלכן איך האב מיך געריכט נישט וועלנדיג בלייבן שטעהן אויף זייער בעפעהל, וואס מיט זיי איז דעמאלס געשעהן ווייס איך נישט ביז'ן היינטיגן טאג, ממש נסים מן השמים וואס זיי האבן מיך פריי געלאזט, מיט הירשלען האב איך אויך מיך שוין מעהר נישט געטראפן, ווייל אין די צייט פון מיין ויכוח מיט די פאליציי איז ער ווייטער געגאנגען מורא האבנדיג צו בלייבן שטעהן פון דער ווייטנס און ווארטן אויף מיר כדי ער זאל נישט אריין פאלן גלייך ווי איך.

אזוי ווי עס איז געווען שטארק טונקל האב איך נישט געוואוסט דעם וועג ווי צו געהן צו די באן סטאציע דאמיעניץ, איך מוז יעצט אנקומען צו די טובה פון די גוים זיי זאלן מיר ווייזן דעם וועג. כדי עס זאל נישט זיין אויספאלנד וואס איך טראג א קינד אויף די האנד האב איך מיר אביסל בעווארנט, איך האב גראדע געהאט ביי מיר א באנדאזש מיט וואטע, דאס האב איך ארום געבונדן דעם קינד אויף'ן קעפל כדי איך זאל האבן עפעס א אויסרייד וועגן דעם חשד פון מיין קינד, איך טרעף באלד א ערל און פרעג איהם אויב דער וועג וואס איך גיי פיהרט צו די באהן סטאנציע, לויט ווי עס זעהט אויס האט ער מיך באלד דערקענט אז איך בין א איד און ער זאגט צו מיר: טרעט שוין אפ, ווייל איך ווייס אז דו ביסט א איד, און פארדרייי מיר נישט דעם קאפ מיט דיינע מעשיות, דו אנטלויפסט פון געטא.

איך בין געווען צופריידן פון זיין בלויזן אנבייזערן זיך און נישט איבערגעבן מיך צו די פאליציי, איך גיי ווייטער און טרעף א אנדערן, פרעג איך איהם אויך דאס זעלבע, אבער ער האט שוין גאנץ אנדערש גערעדט מיט מיר, ער האט אויך דערקענט אז איך בין א איד, זאגט ער צו מיר: זייער גלייך טהוסטו וואס דו אנטלויפסט פון געטא, זארג גאר נישט, די פאליטישע לאגע איז זייער גוט, זאלסט זיך אויסבאהאלטן א קורצע צייט ביז עס וועט זיך ענדיגן די צרות. ער האט מיר אריינגעגעבן א פרישן חיות מיט זיינע ווערטער. דאן זאגט ער: דא נישט ווייט קומסטו אן אין א דארף וואו עס דרייען זיך אין גאס שומרים וועלכע היטן דאס דארף, זאלסטו דיך גאר נישט אומקוקן צו זיי נאר גאנץ רוהיג אדורך מארשירן, אויך זיצן דארט פיהל מענטשן אין גאס. זאלסטו

דיך אויך פאר זיי נישט דערשרעקן נאר ווייטער גיין, וכן הו׳. איך טרעף מיר טאקע מיט די אלע מענטשן וואס ער האט געזאגט, זיי זיצן אין גאס און כאפן לופט און איך מארשיר אדורך. קיינער זאגט מיר נישט קיין ווארט. דער דארף איז געווען זייער בעלויכטן ווייל צוליב די גרויסע היצן זענען אלע דארפס לייט געזעסן אין גאס. אלע טירן און פענסטער זענען אפן און דאס ליכט האט ארויסגעשיינט פון די הייזער וועלכע זענען געשטאנען אין ביידע זייטן פון דארף, פאקטיש האט מיר דער ערל געטהון א גרויסע טובה מיט דעם וואס ער האט מיר דאס אלעס בעמערקט, ווייל אויב נישט וואלט איך טאקע מורא געהאט אדורך צו מארשירן דאס דארף, ווייל איך קען לייכט אריינפאלן אין די הענד פון די דארפס פאליציי. גלייך נאך דעם וואס דער ערל האט פערענדיגט זיינע ווערטער בשעת זיין מיטגעהן מיט מיר, איז ער פלוצלונג פארשוואונדן געווארן און איך האב נישט געזעהן וואו אהין. ער האט נישט אויסגעגעבן ווער ער איז און בכלל צו ער איז א איד אדער א גוי. דאס איז געווען לויט מיין רעכענונג נישט אנדערש נאר א ג׳טליכער מאן וואס איז אראפגעשיקט געווארן צו מיין הצלה.

ענדליך קום איך צו א שייד וועג. יעצט ווייס איך שוין נישט אין וועלכן ריכטונג צו גיין, רעכטס אדער לינקס, עס איז שוין שפעט ביינאכט, עס איז נישטא ווענען צו פרעגן וועלכער וועג איז דער ריכטיגער, וואס טהוט מען? איך בין אין גרויס פארלעגנהייט, בין איך מיך מיישב, איך וועל דא וואַרטן א גאנצע נאכט, און וועט עס וועט ווערן טאג וועל איך פרעגן די ארבייטער דעם ריכטיגן וועג. איך גיי אריין אין הויף וועלכער איז געשטאנען ביי דעם שייד וועג, און לייג מיך שלאפן אויף דעם גראז צוזאמען מיטן קינד, ביינאכט איז שוין גאנץ גוט קאלט, איך נעם דעם שטאף און מיין רעקל, בעט אונטער און דעק צו דאס קינד, זי איז טאקע גאנץ געשמאק געשלאפן אבער מיר איז געווען דא לדא נקשן, איך האב אינגאנצן געציטערט פאר קעלט און נישט געקענט שלאפן, אבער דאס אינטרעסירט מיך נישט. איך ווארט שוין קוים עס זאל אנהויבן צו טאגן און איך זאל שוין הערן עפעס א מענטשליך קול כדי איהם צו פרעגן דעם וועג, דער פחד מיינער איז נאך גרויס, מיר זענען נאך גאנץ נאהנט פון באכניא, אט הער איך נאך יעדע שעה קלינגען דעם שטאט זייגער, ענדליך איז אדורך די נאכט און איך הער שוין טריט פון א ארבייטער, איך לויף שנעל ארויס אין גאס איהם פרעגן, ער זאגט מיר גאנץ געניי דעם וועג וועלכן איך ברויך געהן, אבער יעצט איז שוין צו שפעט צו טרעפן דעם צוג מיט וועלכן איך האב געפלאנט צו פאהרן, דאס איז געווען דער ארבייטער צוג וועלכער איז פארטאג אוועק קיין קראקא, איך פלאן יעצט אלזא צו פאהרן מיט א וואגן קיין קראקא, וועלכן וואגן איך האב געזעהן דורך פארן האב איך איהם אפגעהאלטן און איהם געפרעגט אויב ער וויל מיט מיר פאהרן קיין קראקא, אבער אזוי ווי פרייטאג איז דער מארק טאג אין באכניא, פאהרן אלע אריין קיין באכניא און זיי ווילן נישט קיין היזק האבן דעם מארק.

ענדליך האב איך געטראפן עפעס א ערל וועלכער האט יא מסכים געווען צו פארן מיט מיר, ער האט געהאט א גאנץ שיינע השגה, ער פארלאנגט 300 זלאטיס, דאס איז געווען זייער א סאך געלט. ער האט געהאט א חשבון אז אויפן מארק וועט ער אזוי פיהל זיכער נישט פארדינען וויפל ער וועט דא פארדינען אין 2 שעה, איך האב איהם באלד נאכגעגעבן דעם פרייז און נישט געפרובט אפילו פארהאנדלען מיט איהם, ווייל יעצט איז עס פאר מיר וועדר, דעם גוי איז אבער געווען פארדעכטיג די מעשה און ער פרעגט מיך, פארוואס פאהרסטו נישט מיטן צוג, אין א שעה ארום האסט דאך א צוג קיין קראקא, איך האב געוואוסט דערפון, אבער מיט דעם צוג האב איך מורא געהאט צו פאהרן ווייל עס זענען יעצט געפארן גאנץ ווייניג מענטשן איז דורך דעם קען איך וועדן קאנטראלירט און איך וועל בעשטימט אריין פאלן, איך ענטפער איהם, אזוי ווי דו זעהסט דאך אז

איך פאהר צו א דאקטאר מיטן קינד און זי איז זייער איבערגעשראקן צו פאהרן מיטן צוג. דער גוי האט באלד בעמערקט וואס דא טהוט זיך און ער זאגט צו מיר: מיך ווילסטו אויסנארן? איך זעה אלעס, פונדעסטוועגן — זאגט ער — פאהר איך מיט דיר (עס איז איהם דאך א שאד געווען די פאר זלאטעס וועלכע ער קען אזוי שנעל און לייכט פארדינען) ער דרייט אויס דעם וואגן, מיר פאהרן צוריק אין זיין דארף וואו ער האט יעצט געברויכט מיטנעמען צידה לדרך פאר זיך און פארן פערד צו עסן, מיר האבן זיך פשוט מחיה געווען די צייט וואס מיר זענען געזעסן ביי איהם, אביסל זיך דורך געווארעמט פון די גאנצע נאכט וואס איך בין אויסגעפרוירן געווארן, דאס קינד האב בעקומען א ביסל הייסע מילך וועלכעס האט איהר נייטיג אויסגעפעהלט. דערווייל איז זיך דער גוי מיישב, אז ער אליין האט נישט קיין צייט צו פאהרן נאר ער וועט שיקן זיין קליין שגצ׳ל אין עלטער פון 13 יאהר, און אויך נישט ביז קראקא נאר א האלבן וועג ביז ניעפאלאמין, ווייל ער דארף שפעטער האבן דעם וואגן מיטן פערד, דאס אלעס איז געווען נאר א אויסרייד, ער האט פשוט מורא געהאט צו פאהרן מיט מיר, אזוי ווי ער האט געזעהן אז איך בין א איד און געראכנט אז עס קען מעגליך זיין אז מען וועט מיך כאפן אויפן וועג, וועט ער בעסער שיקן זיין קליין שגצ׳ל וועלכער איז ווייניגער בעל אחריות ווי ער, פאר דעם האלבן וועג האט ער פארלאנגט נאר 200 זלאטיס, נישט האבנדיג קיין ברירה האב איך אויך אויף דעם געמוזט מסכים זיין, זאל זיין א האלבער וועג, דארטן וועלן מיר שפעקולירן צו טרעפן עפעס א געלעגנהייט צו פאהרן ווייטער.

מיר זעצן זיך אויף אין א מזלדיגע שעה און פאהרן, דאס קינד האב איך אנידער געלייגט אין וואגן כדי מען זאל זי נישט בעמערקן. די פחדים זענען זייער גרויס, אט פאהרן מיר אויף דעם הויפט שאסיי וואו עס איז א גרויסער פארקעהר פון אויטאס און טאקסיס, פוהל מיט פאליציי און געסטאפא לייט, עס דוכט זיך מיר תמיד אז אלע קוקן נאר אויף מיר, זייגער 1 נאכמיטאג זענען מיר אנגעקומען קיין ניעפאלאמין, ער שטעלט אונז אפ אונטער די שטאדט מורא האבנדיג אריין צו פאהרן אין שטאדט, מסתמא האט איהם דער פאטער אזוי אנגעזאגט, איך בעצאהל איהם דעם אויסגעהאנדלטן סכום, יעצט בלייב איך שטיין צווישן הימל אין ערד, די גאס רוהט נישט פון דעם גרויסן פארקעהר מיט די רוצחים, וואס טהוט מען ווייטער? ווי אזוי פאהרט מען ווייטער? איך לייג אנידער דאס קינד אויפן גראז און לאז מיך גיין זוכן עפעס א וואגן כדי צו פאהרן ווייטער. דרייענדיג זיך אזוי רופט מיך פון דערווייטנס צו עפעס א גוי: האלא! קום נאר אהער! אה! עס איז נישט גוט! ער רעדט מיט מיר צו חוצפה׳דיג, וואַרשיינליך דערקענט ער אז איך בין א איד. עס איז ביטער ווי גאל, ווער ווייסט וואס מיט מיר וועט דא זיין? איך גיי צו צו איהם, איך האב נישט קיין ברירה, ווייל נישט גיין איז זיכער ערגער, ער פרעגט מיך: וואס זוכסטו דא? איך זאג איהם, אזוי ווי איך האב דא א קראנקע קינד און וויל דערמיט פאהרן קיין קראקא צו א דאקטאר, זוך איך א וואגן. זאגט ער צו מיר: זאלסט וויסן אז דו געפינסט זיך אויף א געפערליכן ארט, נישט ווייט פון דא איז א ספעציעל הויז פון די געסטאפא, דעריבער איז גלייך אז דו זאלסט שוין אווק פון שאסיי אין דער זייט, א וואגן איז אוממעגליך דא צו טרעפן, עס איז א שאד דיין זוכן, הער צו מיין עצה — זאגט ער — עס איז גלייכער אז דו זאלסט גיין מיט די אונטערוועגן ביז קראקא, אט דער וועג איז מעהר בעוואַרנט, דו וועסט דיך נישט באגעגענען מיט די חברה לייט. ער זאגט מיר גענוי ווי אזוי דער וועג געהט ביז קראקא אוּן ער גייט מיט מיר א שטיק וועג ביז אונטער די שטאדט און מיר צוגעווייזן. ווי איך דארף גיין. איך האב איהם בעצאלט מיט גרויס דאנקבארקייט פאר זיין בעמיהונג און עצה.

מיר געזעגענען זיך און שיידן זיך איינער פון דעם אנדערן, דאס איך אויך געווען ממש מעשה נסים, שוין דאס דריטע בעגעגעניש, מיר לאזן זיך גיין דעם וועג וואס ער האט מיר געוויזן,

ביסלעכווייז וועט איך שטארק מיד פון דעם שלעפן דאס קינד אויף די האנד אין די גרויסע היץ וואס עס איז געווען. איך בין אדורך געגאנגען דורך א קריסטליך הויז האב איך געבעטן א ביסל וואסער. מען האט מיר גלייך ארויסגעבריינגט. איך האב מיך געוואשן צום פריהשטיג וועלכעס איז בעשטאנען פון א שטיקל שווארץ פארטריקנט ברויט, דערנאך געטרונקען אביסל וואסער, געענדיגט די סעודה און ווייטער געגאנגען, לויט דעם צייכנונג וואס דער גוי האט מיר געוויזן האב איך מיך נישט געקענט אריענטירן, האב איך דאן געפרעגט אנדערע גוים, האבן זיי מיר געזאגט אז דער וועג וואס מען האט מיר געזאגט איז זייער א ווייטער און זיי האבן מיר געוויזן א נעהנטערן וועג, אבער אויך דא האב איך נישט געוואוסט וואו צו גיין. האב איך מיך אלזא מיישב געווען צו גיין מיט די באן גלייזן, אבער אויף די גלייזן טאר מען נישט געהן, וועל איך געהן מיט די פעלדער לויט דער ריכטונג פון די באהן גלייזן. דער וועג איז טאקע זייער רוהיג, מען זעהט נישט קיין נברא פאר די אויגן.

איינמאל האב איך יא געהאט עפעס א בעגעגעניש, די פעלד ארבייטער האבן מיר נאכגעשריגן: יוד! יוד! אבער אלעס איז אדורך בשלום ווייל זיי האבן דאך נישט דא קיין פאליציי אדער דייטשן זיי צו מעלדן. ביים בעגעגעניש מיט די פעלד ארבייטער, האב איך געצווייפלט וואס צו טהון, ווייל נארמאל ברויך איך זיי בעגריסן מיט א ברכה ווי עס איז געווען איינגעפיהרט אין פוילן: "ג־ט זאל געבן גליק", פון די אנדערע זייט האב איך זיך בערעכנט אז עס איז בעסער איך זאל מיך גארנישט וויסנדיג מאכן כדי נישט צו ציהען אויף זיך עפעס א אויפמערקזאמקייט, און דעריבער בעשלאסן טאקע זיי נישט צו בעגריסן און נישט געקוקט צו זיי, קען זיין אז דאס איז געווען די סיבה וואס זיי האבן מיר נאכגעשריגן "יוד". איך האב נישט געהאט קיין מורא פאר זיי דאס זיי וועלן מיך איבער געבן אין די הענד פון פוילישע אדער דייטשע רוצחים, אבער זיי אליין האבן פארמאגט אין זיך גענוג רציחה און האבן מיר געקענט גאנץ גוט אנברעכן די ביינער און איך וואלט מיך נישט געקענט אקעגן שטעלן אזוי פיהל ערלים.

די היץ איז געפערליך, איך האב נישט קיין טראפן וואסער דא אין א וויסטעניש אן קיין ישוב. נאך עטליכע שעה אזוי מאטערן זיך, דערזעה איך א סטאוו, א שטייענדיג וואסער, אין וועלכן עס געפינען זיך זשאבעס, אויפ׳ן וואסער איז שוין געוואקסן א גרינער מאך ווי עס מאכט זיך געווענליך אויף די וואסערן, יעצט בין איך שוין געהאלפן, שיינדל וועט שוין האבן וואס צו טרינקען, פאר אין בירה וועט זשאבע וואסער אויך זיין גוט, איך האב אבער נישט קיין כלי מיט וואס אנצושעפן, אבער אויך צו דעם טרעף איך א עצה, איך נעם אראפ דעם היטל פון מיין קאפ, שעפ אן א ביסל וואסער, און גיב איהר צו טרינקען און זי האט זיך פשוט מחי׳ געווען, יעצט וועל איך שוין האבן א ביסל מנוחה פון איהר, ווייל איך האב נישט געקענט צוקוקן איהר צער און דאס אונאויפהערליכע ווייגען: "איך בין דארשטיג". איך גיי יעצט מיט א פרישן מוט. עס גייט אבער ווידער אדורך א שטיקל צייט, די היצן זענען זייער גרויס, עס ברענט ממש ווי א פייער, און ווייטער דאס זעלבע: זי פארלאנגט עפעס טרינקען. איך האב אין מיר שוין אינגאנצן פארגעסן אז איך בין אויסגעמאטערט פון דעם גאנצן טאג, אן עפעס בענעצן די ליפן, מיין הויפט דאגה איז נאר וועגן איהר, איך קען מיר אבער גאר נישט העלפן, איך טרעף שוין נישט אפילו קיין זשאבע וואסער, עטליכע שעה זענען מיר אזוי געקראכן ליידנדיג די צרות, זי פון דארשט און איך פון צער, און איך קען איהר גאר נישט העלפן.

פארנאכט, די זון האלט שוין ביים אונטערגיין, דערזעה איך צווישן די פעלדער עפעס א שטיקל פלאץ וואו עס שטייען צווואפן עטליכע בוימער, אזוי ווי א קליין וועלדל האט עס

אויסגעזעהן. איך גיי דארטן אריין מיך אביסל אברוהען. אין דעם שאטן צוליב מיין גרויסן מידקייט, אין איינווּוגס ניין איך אויס די געלעגנהייט, לייג תפלין און שטעל זיך דאווענען. דא וועט מיך זיכער קיינער נישט זעהן, עס געפינען זיך דא נישט קיין מענטשן. מען זעהט נאר הימל און ערד. נאכן דאווענען נעם איך עסן מיטאג וועלכעס איז בעשטאנען פון דעם פארדארטן און פארטריקנטן שטיקל ברויט פון די גרויסע היצן, מען מוז דאך עפעס נעמען אין מויל כדי זיך צו דערהאלטן דאס חיות, יעצט גיי איך זוכן אביסל וואסער אפשר וועט זיך ע״פ נס טרעפן וואסער אין זכות פון דעם קליינעם אומשולדיג קינד. נאכן ארום דרייען זיך עטליכע מינוט אין דעם וועלדל דערהער איך פלוצלונג א געוויש פון רינענדיג וואסער וועלכעס האט זיך געלאזט גאנץ שטיל הערן. איך גיי נאך דעם קול כדי צו טרעפן די קוועלע דערפון, ענדליך האב איך בעמערקט ווי צווישן די גרעזער גיסט זיך פון א קליין לעכל פרישע זויבערע וואסער, ממש א נס פון הימל, איך נעם שנעל אראפ דאס היטל פון קאפ און שעפ אביסל וואסער און טראג עס פאר די קליינע וועלכע ווארט שוין זעהר אומגעדולדיג אויף מיר, יעצט האב איך אויך שוין גענאסן אין דעם זכות פון מיין קינד און מיך מחי׳ געווען צוזאמען מיט איהר, יעצט האבן מיר פרישע חיות צו גיין ווייטער מיט א גאנץ אנדערן מוט.

עס הויבט אן טונקל צו ווערן און איך ווייס גאר נישט ווען איך וועל אנקומען אויף דעם ארט צו וועלכן איך ציהל, איך ווייס גאר נישט וואו איך געפין זיך און ווי ווייט עס איז נאך פון קראקא־פראקאצים. ענדליך דערזעה איך פון דערווייטנס א גרופע ארבייטער וועלכע זענען באשעפטיגט ביי זייער ארבייט פון ערד גראבן, איך האב נישט געוואוסט אויב זיי זענען אידן אדער גוים, דערזעהנדיג פון דער ווייטנס די גרופע ארבייטער, בין איך געבליבן שטארק פארצווייפלט וואס צו טהון, ווייל טאמער זענען דאס פאלאקן דעמאלס איז דאך א גרויסע סכנה צו גיין פרעגן זיי דעם וועג, ווייל עס איז ביי מיר זיכער אז זיי וועלן מיך איבערגעבן אין די הענד פון די רוצחים, און ווען אפילו דאס זענען אידן, איז גאנץ זיכער דאס זיי שטייגן אונטער די אויפזיכט פון א דייטש, פארשטייט זיך די גרויסע סכנה פאר מיר, ווי איך וועל יעצט טהון קען איך לייכט אריין פאלן אין די הענד פון די רוצחים. איך קלעהר אהין און קלעהר אהער אבער איך געפין נישט קיין אנדערן אויסוועג ווי צו גיין אויף דעם שארף פון שוערד, מיט די האפנונג אזוי ווי דער אויבערשטער האט געהאלפן ביז יעצט וועט ער אויך ווייטער העלפן.

עס איז טאקע אזוי געווען. איך האב אנגעטראפן א גרופע אידישע ארבייטער און טאקע אן א דייטשן אויפזעהער, דאס איז געווען א זעלטענע זאך צו לאזן אידן אליין ארבייטן און זיי נישט היטן טאמער וועלן זיי אנטלויפן, יעצט בין איך פוהל מיט האפנונג דאס דער אויבערשטער וועט מיך ווייטער פיהרן אין גלייכן און גוטן וועג. איך האב אבער נישט געהאט קיין ברירה און איך מוז צוגיין זיי פרעגן דעם וועג ווי צו גיין און אויב איך גיי גוט, אויך ווי ווייט עס איז ביז קראקא, איך קום צו נעהנטער, זיי קוקן מיך אן און צווייפלען אויב איך בין א איד, איינער האט געזאגט יא, דער אנדערער נישט, (לויט ווי זיי האבן מיר שפעטער דערציילט) איך פרעג זיי אויף אידיש די אלע אויבנדערמאנטע פראגן, זיי פרעגן מיך: מאין באת ולאן אתה הולך? איך דערצייל זיי בקיצור מיין גאנצן דורכגאנג ביז יעצט, און אז איך ציהל צו קומען קיין קראקא, איך האב זיי נישט געוואלט זאגן צוליב וועלכן צווועק ווייל עס קען נאך אמאל שאדן אזא מעשה צו דערציילן, זיי פארשטייען גאר נישט וואס איז עפעס מיין ציהל קיין קראקא, וואס האב איך דארט אזעלכע גוטע שאנסן צו בלייבן לעבן? זיי שלאגן מיר פאר אזא געשעפט, אויב איך בין מסכים קענען זיי מיר טהון א טובה און אריין נעמען אין לאגער, אפילו דאס קינד אויך, טראצדעם וואס עס געפינען זיך דא נישט קיין קינדער, ווייל מען האט אלע קינדער פארניכטעט איידער מען האט די מענטשן אריין גענומען אין

לאגער, נאר עס געפינט זיך דא א אידישער דאקטאר וועלכער האט גרויס בעקאנטשאפט מיט די געסטאפא און דעם לאגער אנפיהרער, קען ער מיר דאס אלעס ערלייִדיגן מיט פראטעקציע. איינער זאגט שוין צום צווייטן: לויף שנעל און ברענג אהער דעם דאקטאר ער זאל דאס תיכף ערלעדיגן, איך האב אבער נישט קיין גרויסן חשק צו דעם משא ומתן, פון איין גיהנם ארויס און אין אנדערן גיהנם אריין, דאס גוטס פון די לאגער איז מיר שוין גוט בעקאנט, די מענטשן נארן זיך אליין און מיינען אז זיי זענען שוין זיכער אז זיי בלייבן דא לעבן ביז נאכ׳ן קריג, אין א צייט וועט מיין ציהל איז גענצליך פטור צו ווערן פון די אלע צרות און אוועק פאהרן קיין אונגארן, זאל איך גיין אריין קריכן אין א לאגער? ! איך דאנק זיי זעהר פאר זייער גוטע הארץ און ענטזאג מיך פון זייער עצה, דעמאלס זאגן זיי מיר: גיי שנעל אוועק פון דא ווייל אט קומט אן אונזער אויפזעהער און דיין לעבן איז שוין דעמאלס גארנישט ווערד, זיי זאגן אז עס איז שוין נישט ווייט פון קראקא און נאך א שטיקל וועג געפינט זיך א באן סטאנציע מיט וועלכע איך וועל קענען פאהרן ביז קראקא־פראקאצים, אבער אויף דעם וועג מוז איך שטארק אכטונג געבן ווייל עס איז יעצט א גרויסע סכנה צו גיין, אלע ארבייטער גייען צוריק פון זייער ארבייט אונטער די אנפיהרונג פון עס עס לייט און ווען זיי וועלן מיך בעגעגענען בין איך שוין א פערפאלענער... ווייל אלע זענען גרויסע רשעים און זוכן אידיש בלוט.

איך גיי יעצט מיט גרויסע פחדים וועגן דעם וואס זיי האבן מיר אויפמערקזאם געמאכט, איך האב אבער דאך נישט קיין ברירה וואו צו גיין און איך מוז האפן אז השי״ת וועט מיך ווייטער היטן ווי ביז יעצט, אין א מזל׳דיגע שעה בין איך אנגעקומען צו די באן סטאנציע און מיך נישט בעגעגנט מיט די מלאכי חבלה, מיט׳ן צוג האב איך מורא צו פאהרן ווייל עס איז פארדעכטיגט, אבער איך זעה אז עס איז נישטא קיין אנדער ברירה צוליב 2 אורזאכן, ערשטנס זעה איך שוין נישט מעהר קיין וועג צו גיין מיט די פעלדער ווייל דא איז שוין נאהנט צו קראקא און אויף די גאנצע ברייט איז נאר דא באן גלייזן, איך זעה נישט ווי אזוי איך וועל ארויס קומען צו די פעלדער און ווען אפילו יא וועל איך שוין נישט וויסן ווי צו ציהען ווייטער און נישט בלאנדזשען. אויף די גלייזן גופא טאר מען נישט גיין. צווייטנס, האבן זיך ביי מיר פשוט אויסגעלאזט אלע כחות, איך קען שוין ווייטער נישט גיין בשום אופן, איך פאל פון די פיס ווועלכע ברעכן זיך מיר אונטער פון דעם שטארקן מידקייט וואס איך האב מיך אבגעמוטשעט א גאנצן טאג, נישט געגעסן, נישט געטרונקען, נישט געשלאפן און געשלעפט דאס קינד אויף די הענד, אויסער די גרויסע פחדים, אבער דא צו זיצן ביים צוג איז אויך נישט קיין תכלית, טאמער וועט מען מיך לעגיטימירן פרעגנדיג וואס איך זוך דא, און איך האב גאר נישט קיין פאפיר מיט וואס זיך צו לעגיטימירן, איך מוז טראכטן וואס פריער צו קומען צו מיין ציהל און זיך נישט דרייען אזוי פיהל אויף די מסוכנ׳דיגע ערטער.

קלערנדיג אזוי בין איך מיך מיישב, אז וויבאלד עס איז דאך פאר מיר אלץ איינס א סכנה, לאמיר בעסער די סכנה אויסניצן אויף עפעס א צוועק, איך וועל יעצט פאהרן מיט דעם צוג ביז פראקאצים, יהי׳ מה שיהי׳, איך פרעג זיך נאך ווען עס געהט א צוג, זאגט מען מיר אז עס איז נאך דא צייט, איך האב מורא געהאט צו זיצן אויף דעם פעראן און וואגטן ווייל דארטן בעווענגן זיך מעהרערע מענטשן, און אויך פאליציי, איז נישט גלייך דארטן צו וואגטן, בין איך אריבער געגאנגען אין די אנדערע זייט גלייזן, זיך אנידער געלייגט אויפן גראז און געווארט ביז דער צוג וועט אנקומען.

איך דערווארט מיך קוים צו הערן דעם פייף פון צוג וועלכער קומט אן אויף די סטאנציע, עס איז שוין נאכט, איך לויף שנעל צוריק אריבער צו די קאסע קויפן א קארטע, גאנץ דרייסט אן קיין

שום אויפמערקזאמקייט אז איך בין דערשראקן, כדי נישט צו ציהען אויף מיר קיין פערדעכטיקייט, טייל קוקן אויף מיר מיט פארוואונדערונג צוליב מיין קינד וואס איך טראג אויף די האנד, אבער איך קוק מיך גאר נישט אום צו זיי גלייך ווי נישט מיר מיינט מען עס, איך זעץ זיך ארויף אויפן צוג און ויסעו! מיר פאהרן, עס איז טונקל חושך אין וואגאן, איינער זעהט נישט דעם אנדערן, איך בין אפילו נישט אריין אין וואגאן נאר געבליבן שטעהן אין קאריאר כדי צו פארמיידן יעדן חשד, אין א פאר מינוט הער איך שוין אויסרופן "פראקאצים", ממש א פארגעניגן, צו פוס וואלט איך געדארפט געהן דעם וועג עטליכע שעה, איך האב מורא געהאט אויסצושטייגן אין דער זייט וואו אלע מענטשן און ארויס געהן דורך דעם הויפט ארויסגאנג, ווייל ווי געווייניליך טרעפן זיך דארטן פארשידענע מלאכי חבלה, איך שטייג אויס ריקוורס און גיי שנעל אראפ דורך דעם בערגל וועלכעס האט געצויגן ביז אין שטאדט אריין, צוזאמען מיט אנדערע מענטשן וועלכע זענען אויך געגאנגען דורך דעם וועג, כדי צו פארמיידן דאס גרויסע ענגענויש וואס איז ביי דעם הויפט ארויסגאנג. איך בין שוין צום מזל אין פראקאצים.

אלול תש"ג סח. דער ערשטער ברוך הבא אין פראקאצים — מיין לעבן אין א סכנה — אויך די נאכט איז מיין האטעל אין גאס

יעצט מוז מען טראכטן וואו אהין צו גיין און איך האב גאר נישט קיין אהנונג וואו עס געפינען זיך די אויסלענדישע אידן וועלכע פיהרן אן מיט די אקציע פון פאהרן קיין אונגארן, איך ווייס נישט זייערע יעצטיגע נעמען אלס אויסלענדער און אויך נישט קיין אדרעס וואו זיי וואוינען, יעצט איז ביינאכט, עס איז טונקל חושך, נישטא וועמען צו פרעגן, און דא איז שוין שפעט, שוין באלד זייגער 9, דעמאלס טאר מען שוין נישט געהן אין גאס. וואס וועט יעצט זיין מיט מיר? איך האב שוין די זכי' נאך אזוי פיהל שווערקייטן ביז איך בין אנגעקומען קיין פראקאצים, אבער אויך יעצט איז מיין מצב נישט פויגלדיג, ווייטער סתם זוכן וואו עס וואוינען אויסלענדישע אידן איז אויך נישט קיין צווינק, איך וועל אויף מיר ברענגען א חשד און קען דורך דעם לייכט אריין פאלן, איך מוז שפאנען גלייך ווי אלע מענטשן, עס איז אבער די פראגע וואו אהין? אין עטליכע מינוט ארום וועט זיך דער גאנצער עולם צוגיין, יעדער אין זיין נעסט און איך וועל בלייבן שטעהן צווישן הימל און ערד וועלכעס איז א זיכערע סכנה. איך בין מיך מיישב און געה צו פרעגן איינעם א באהנער וואס איז גראדע אויך יעצט אנגעקומען מיט דעם צוג און געהט נישט ווייט פון מיר, אפשר ווייסט ער וואו עס וואוינען דא אויסלענדישע אידן? — יא! — ענטפערט ער — נישט ווייט פון דא וואוינט א אויסלענדישער איד, איך קען דיר אפילו צווייזן וועלכע הויז דאס איז. א שמחה איז מיר אריין אין הארץ הערנדיג די ווערטער, עפעס ווי א מלאך פון הימל איז צוגעשיקט געווארן אין די ריכטיגע מינוט, אויפן וועג שמועסן מיר זעהר פריינדליך, ער האט פארשטאנען אז איך בין אויך א אויסלענדישער איד, איך בין מסכים צו דעם אויך... ער ווייזט מיר: אט אין דעם הויז וואוינט דער איד, איך דאנק איהם זעהר פאר זיין טרחה.

דאס טויער איז גראדע געשטאנען אפן, איך גיי גלייך אריין אין הויף וואו עס איז געווען דער אריינגאנג צו זיין דירה, איך קלאפ אן, עס קומט צו צו די טהיר א קריסטליכע דינסט און פרעגט: וועמען זוכט איהר דא? איך ענטפער איהר, אזוי ווי איך קום יעצט צו פאהרן און איך האב נישט

וואו אריין צו גיין שלאפן ווייל איך בין דא נישט בעקאנט, בעט איך אז מען זאל מיך אריין לאזן ביז אין דער פרי, זי איז אריין אין שטוב און דארטן געזאגט מיין בקשה, דאס האב איך בעמערקט דורך די גלעזערנע טהיר. זי קומט באלד צוריק מיט א תשובה, אז דא איז נישט מעגליך צו בלייבן איבער נאכט. איך בעט זי נאך אמאל: זעהסט גאנץ גוט אז איך האב נישט קיין ברירה, עס איז שוין שפעט ביינאכט, מען טאר שוין נישט גיין אין גאס, און איך האב דא נישט קיין בעקאנטשאפט וואו צו גיין, איך פארלאנג אפילו נישט אריין צו גיין אין שטוב, נאר איך וועל דא זיצן אין קארידאר ביז אין דער פריה און איך וועל גיין ווייטער מיין וועג. זי געהט ווידער אריין אין שטוב, ווארשיינליך האט זי געזאגט מיין פארשלאג, אבער זי קומט ווידער מיט די תשובה: ניין! ניין! עס איז נישטא וואס צו רעדן, עס קען בשום אופן נישט אזוי זיין! וואס טהוט מען יעצט? וואו גייט מען יעצט? איך בעט ווידער צום דריטן מאל.

פלוצלונג קומט ארויס צו פליהען פון שטוב עפעס א מאנספארשוין מלא רציחה, שפרינגט צו צו די טהיר מיט קולות און געוואלדעס: טראג דיך שוין אוועק פון דאנען! דא וואוינט נישט קיין איד! ווען נישט רוף איך שוין פאליציי צו דיר! אוועק פון דאנען, אבער שוין! איך האב פשוט מורא בעקומען אז די פאליציי זאלן טאקע נישט הערן זיינע קולות, ווייל ער האט אזוי הויך געשריגן אז מען האט געקענט הערן אין גאנצן שטעדטל. ווען ער איז שוין פארטיג געווארן מיטן שרייען, הויב איך איהם אן צו בעטן: דו זעהסט דאך אז איך האב דא א קליין קינד, און איך האב נישט וואו צו גיין יעצט אזוי שפעט ביינאכט, איך ווייס אז דו ביזט א איד (איך בין געווען זיכער אז דער גוי האט מיר נישט אבגענארט, ווייל ער האט נישט געהאט קיין אינטערעס דאס צו טהון) האב רחמנות אויף דעם קליינעם קינד און לאז אונז אריין, איך פארלאנג פון אייך גארנישט, נישט קיין עסן, נישט קיין בעט צו שלאפן נאר א שטיקל ארט צו זיין דא ביז אין דער פריה. ניין! — ענטפערט ער ווידער — דו ביזט שלעכט אינפארמירט, דא וואוינט נישט קיין איד! גיי שוין אוועק פון דא ווען נישט טעלעפאניר איך נאך די פאליציי. אה! איך זעה שוין אז עס איז נישט קיין חכמות מיט דעם בחור, ער רעדט ערנסטע ווערטער פאר וועלכע מען דארף טאקע מורא האבן, וואס וועל איך טהון אז ער וועט טאקע מקיים זיין די הבטחות? דעמאלס בין איך א פארלוירענער... איך בין קוים אהער געקומען מיט שווערע צרות און מיט סכנת נפשות, און יעצט בין איך ווייטער אין א גרויסע סכנה... אט שרייט ער מיט א הויך קול: "פאליציי! פאליציי"! מיין לאגע איז אין א גרויסע סכנה, איך בעט איהם ער זאל אויפהערן צו שרייען פאליציי ווייל ער מאכט אונז אומגליקליך. נאך די דרשה לויפט ער צוריק אריין אין שטוב און איך בלייב שטעהן אין דרויסן אין גרויס פארצווייפלונג, איך וואלט שוין יעצט געווען צופרידן אז ער זאל מיך לאזן גיין און נישט רופן קיין פאליציי.

אבער יעצט האנדלט זיך שוין נישט וועגן שלאפן, נאר דאס קינד איז זייער דארשטיג, עס איז שוין א לאנגע צייט וואס זי האט גאר נישט געהאט אין מויל, איך בין מיך מיישב און קלאפ נאך אמאל אין טיהר, די דינסט קומט צו און פרעגט, וואס איז ווידער? איך בעט זי אזוי ווי דאס קינד איז זייער דארשטיג, זאל זי ארויסגעבן אביסל קאלטע וואסער פאר איהר, זי איז צוריק אריין אין שטוב און זיך מעהר נישט בעוויזן, עס גייט אדורך א וויילע און מען ברענגט נישט קיין וואסער, קלאפ איך נאך אמאל אן אין טיהר אבער מען רופט זיך שוין יעצט גאר נישט אן. איך קלאפ דאן אין פענסטער אבער מען ענטפערט אלץ נישט, עס איז מיר געגאנגען אין לעבן דאס ביסל וואסער, אויסער דעם וואס זי ליידט דארשט זענען מיר אויך אין א סכנה, ווען זי וועט א גאנצע נאכט וויינען צוליב דעם דארשט און א קינד פארשטייט נישט קיין חכמות, וואס קען איך איהר איינרעדן? ביינאכט הערט זיך דאס קול ווייט און עס קען אנקומען וועלכער פאליציי, וואס וועט דעמאלס

זיין? יעצט בין איך שוין געווארן אויף איהם אין כעס. אין האב אנגעהויבן צו שרייען אויף אים: ווי אזוי קען מען זיין אזא אכזר? ווי שעמט מען זיך נישט פאר זיך אליין, וועז מען בעט אביסל וואסער זאל מען נישט וועלן דערלאנגען? וואו איז אייער רחמנות? און נאך כדומה, דעמאלס איז דער בעל הבית נאך אמאל צוגעקומען צו די טיהר און געזאגט אז אין הויף געפינט זיך א ברונעם וואו איך קען בעקומען וואסער, איך לייג אנידער די קליינע אויף דער ערד און געה אין גארטן זוכן וואסער, איך דריי מיך אהין און אהער, אבער מען זעהט נישט קיין ברונעם, עס איז געווען אנפאנג חדש און עס איז נישט מעגליך געווען צו טרעפן, איך קום צוריק און שריי אריין, הער לעבן, איך זעה נישט קיין וואסער! — זוך נאך אמאל! — זאגט ער. איך געה נאך אמאל זוכן, איך דריי מיך ווי א נאר אויפן מארק, אבער איך טרעף דאך נישט, איך בעט איהם ווידער: וואס קען דאס דיר שאדן ארויס צו געבן אביסל וואסער? אבער שריי חי וקיים! מען גיט נישט קיין וואסער. וואס לאזט זיך מאכן, וועט מוזן גוט זיין אן וואסער.

ס׳איז דאך יעצט שבת אויף דער וועלט, שטעל איך מיך אין א ווינקל דאוונען קבלת שבת, זאג מיר דעם שלו׳ עליכם, אשת חיל, אתקינו סעודתא, אבער ווייטער געהט עס נישט, קידוש מאכן קען איך שוין נישט, וויל איך האב נישט קיין ביסל וואסער זיך צו וואשן צו דעם פארדארטן שטיקל ברויט וועלכעס איז מיר נאך געבליבן שיריים פון באכניא, אז עס איז נישטא קיין עסן גייט מען שלאפן, די קליינע איז אבער נישט צופרידן פון דעם, וויל זי איז זייער דארשטיק, זי שרייט: טרינקען! — נישטא! נישטא! — זאג איך איהר — דו מוזט יעצט גיין שלאפן, אין דער פריה וועסטו בעקומען טרינקען. דאס געלעגער איז געמאכט געווארן אין דעם זעלבן סיסטעם וואס די פאריגע נאכט, איך בעט איהר אונטער מיט מיינע מלבושים אויף דעם וויכן גראז, שלאף! שלאף! מיין טייער קינד! מיר ווארטן אויף א גוטן מארגן! א האלבע שעה שפעטער בעמערק איך ווי עס עפנט זיך א פענסטער דורך וועלכן די פרוי לאזט אראפ אנגעבונדן ביי א שטריקל א פלעשל הייסע קאווע, מיט א פאקעטל עסן, דאס קינד האט גאר נישט געוואלט עסן וויל זי איז געווען אויסגעטריקנט פון א גאנצן טאג און נישט געהאט קיין אפעטיט צום עסן, נאר טרינקען וועלכעס זי האט שוין געבעטן א לאנגע צייט. זי האט זיך יעצט מיט דעם זייער מחיה געווען, איך האב אבער געווואוסט אז איך וועל גאר נישט קענען געניסן פון דעם פאקעטל מכח כשרות, דורך דעם האב איך געהייסן דאס צוריק ארויף ציהען מיט דעם שטריק, אבער קיין וואסער האב איך נאך אלץ נישט, איך מוז עס יעצט האבן וויל איך וויל דאך עפעס עסן און אויך מקיים זיין די סעודת שבת, איך האב געבעטן אפשר איז דאך מעגליך אז איך זאל בעקומען אביסל וואסער, ענדליך האט מען מיר צוליב געטהון און באלד אראפגעלאזט מיט א שטריק א פלעשל וואסער. א שמחה א גדולה! איך וואש מיך צו מיין סעודה, מאך געשמאק דעם קידוש, נאכן עסן זינג איך א ביסל זמירות אין דעם פינסטערן חושדיגן הויף זיצנדיג אויף דער ערד, אבער איך בין מיט דעם אלעס צופרידן, וויל עס האט געקענט זיין פיהל ערגער, מיין לעבן איז געווען פשוט אין א סכנה. יעצט גיי איך שלאפן, דאס משרת שרייט ארויס דורך די טיהר אז עס הענגט דארטן וועש אין הויף זאלט איהר דאס נישט צו גנב׳נען, דאס געלעגער איז גארנישט געווען בעקוועם דערויף צו שלאפן, אבער נאך אזא עבודה ווי מיר האבן היינט מיטגעמאכט וועט מען אויך אויף די הארטע ערד קענען שלאפן.

קוים ליג איך אביסל און גלייך אויס מיינע צובראכענע ביינער, מאכט זיך א נייע מעשה. עס הויבט אן צו רעגענען. מיר קענען דא נישט בלייבן ליגן, מיר וועלן דאך גענצליך נאס ווערן און נישט האבן וואס שפעטער איבער צו טהון, און פשוט ווי אזוי איז מעגליך צו שלאפן אויף א רעגן? איך שטיי אויף און דריי זיך ארום אין הויף צו טרעפן עפעס א שטיקל ארט אונטער א דאך. יגעתי

ומצאתי, איך האב ענדליך געטראפן א שטיקל ארט אונטער א קליין באלקאנדל וואו מיר זענען ארונטער געקראכן, דער פלאץ איז געווען זייער שלעכט ווייל עס זענען דארטן געלעגן פארשידענע גראטעס, אייזענעס און שטעך דראט, אבער פאר איין ברירה וועט דאס אויך גוט זיין, וועז מיר לייגן זיך ברענגט דאס משרת ארויס א קאץ מיט וועלכן מיר זאלן זיך צודעקן אדער אונטער לייגן, איך האב מיר גוט צובראכן די ביינער אויף דעם טייערן געלעגער, אבער די הויפט זאך אז די קליינע שלאפט געשמאק, איך ווארט שוין קוים עס זאל ווערן טאג און זעהן וואס דער נייער טאג וועט ברענגען פאר אונז, השי״ת העלפט און די נאכט איז אריבער בשלו׳.

גאנץ פריה ווען עס האט קוים אנגעהויבן צו טאגן קומט ארויס דער משרת קוקן אויב דער איינברעכער איז נאך דא און אויב ער האט נישט אוועקגעגנב׳ט דעם קאץ מיט די שמאטעס וועלכע זענען געהאנגען אין הויף און נישט ווערט געווען אפילו טרעגער געלד צו געבן פאר זיי. זי איז אריין צופרידן אין שטוב, עס איז אלעס אין בעסטן ארדנונג. דאס פארמעגן געפינט זיך אויף זיין פלאץ, אביסל שפעטער קומט זי ווידער ארויס און רופט אונז אריין אין שטוב, וועז איך קום אין קארידאר, טרעף איך שוין דארטן ווארטן דעם בעל הבית ווועלכער עמפאנגט מיך זעהר העפליך, עס שטייט אויך דארטן פארגעברייט הייסע קאווע, פרישע ברויט מיט פוטער, ער פארטיידיקט זיך זייער שטארק איבער זיין אויפפיהרונג געגן מיר די נאכט, און בעט גלייכצייטיג אז איך זאל איהם מוחל זיין, ווייל ער האט דאס נישט געטהון פאר שלעכטקייט, נאר אזוי ווי מיט עטליכע טעג צוריק איז פארגעקומען דא אין שכנות א גרויסער רויב אנפאל ביי א אויסלענדישן איד און אזוי ווי ער האט מיך נישט געקענט, האט ער מורא געהאט אויב דאס איז נישט די זעלבע מעשה, ער פרעגט מיך אויס אלעס פונקטליך וועגן מיין מצב און ער טרייסט מיך אז איך זאל נישט זיין בעזארגט ווייל דא געפינען זיך די מענטשן ווועלכע פיהרן אן מיט די ארגאניזאציע פון שיקן איידן קיין אונגארן, ער האט מיך מחי׳ געווען מיט די ווערטער, ממש א ניי חיות, ווייל איך בין נישט געווען זיכער אויב די ארגאניזאציע עקזיסטירט נאך, מעגליך אז אלע זענען שוין לאנג אוועק קיין אונגארן. זעהט אויס אז ער איז יא געווען א איד. דאס קינד האט אבגעגעסן דעם גוטן פריהשטיג, ער ווארט אויף אונז כדי מיך צוצופיהרן צו דעם ארט וואו עס וואוינען די מענטשן פון דער ארגאניזאציע, דאן בעט ער מיך אז ער וועט גיין פאראויס ווייל ער האט מורא צו גיין מיט אונז צוזאמען כדי ער זאל נישט אריין פאלן צוליב אונז, מיר זאלן גיין אונטער איהם, דארטן וועט ער אונז שוין ווייזן וואו מיר דארפן גיין, איך האב אלעס געטהון ווי ער האט געהייסן, איך נעם דאס קינד אין איין האנד, דאס פארמעגן אין די אנדערע האנד און מיר געהען, עס איז געווען א שיין שטיקל וועג, וועז מיר זענען שוין נאנט, ווייזט ער מיר גענוי אין וועלכן הויז איך דארף אריין געהן צו די ארגאניזאציע, איך דאנק איהם זעהר פאר אלעס.

אלול תש״ג סט. דער צווייטער ברוך הבא אין פראקאצים — די אקציאנערן ווארפן מיך ארויס אין גאס — מיין לעבן אין א סכנה

נאכן העפליכן בעגעגענען זיך מיט דעם אויבנדערמאנטן מאן געה איך מיר גלייך אריין אין דעם אנגעווויזענעם הויז, אריין קומענדיג דארטן טרעף איך מיינע היימישע מענטשן פון קראקא און באכניא, די 2 זענען די הויפט אנפיהרער פון די ארגאניזאציע, דארטן האב איך געטראפן זיצן מיינע 2 קידוש לבנה פארטנער וועלכע זענען אנטלאפן אין דעם זעלבן טאג וואס איך, מיט עטליכע שעה

פריהער. דער וועג איז ביי זיי אדורכגעגאנגען אין ארדנונג און זיי זענען אנגעקומען ביז אהער אזוי
ווי איך האב זיי געזוי אינפארמירט. די פרוי ק. טראצדעם וואס זי האט מיך זעהר גוט געקענט, דאך
האט זי זיך זעהר נישט דערפרייט מיט מיר. מיין ערשטער ברוך הבא פון די 2 אקציאנערן איז
געווען מיט קולות און געוואלדעס אז איך זאל זאפארט פארלאזן די וואוינונג, אנשטאט זיי זאלן
אונז אויפנעמען ווי מען דארף אויפנעמען אזעלכע געליטענע מענטשן וועלכע זענען אנטלאפן פון
אזא פייער און זיך געפיניגט מיט שוועדע און ביטערע מיה ביז זיי זענען אהער אנגעקומען בשלום,
מענטשן וועלכע ווייסן וואס מיינט א אקציע און ווייסן וואס מיינט זיצן אין א בונקער 8 טעג אן עסן
און אן טרינקען אויסער די גרויסע טויט שרעק, דערזעהענדיג אונז ביי זיך אין שטוב האבן זיי נישט
געפרעגט אפשר דארף דאס קינד עפעס עסן אדער עפעס טרינקען, איך רעד שוין נישט וועגן מיר,
דאס אלעס איז זיי גאר נישט איינגעפאלן, טראצדעם וואס דארט אין שטוב האב איך עזעהן אז עס
איז געווען פון כל טוב, חלות, פיש און פלייש, און ועל כלם צו טראכטן ווי אזוי די מענטשן מציל
זיין און ווי אמשנעלסטן זיי אוועק צו שיקן קיין סלאוואקיי, וויסנדיג אז מיר זענען דא יעדע מינוט
אין א גרויסע סכנה נישט האבנדיג ביי זיך קיין שום שטיקל כשר פאפיר, די אכזרים האבן דאס
אלעס נישט געווואלט בערעכענען, צו שיקן 2 נפשות גלייך אונטער די קויל האט ביי זיי גאר נישט
געשפילט קיין ראלע, די הויפט זאך אז זיי זענען געווען זיכער מיט זייער לעבן און געהאט פון כל
טוב, אנגעשטאפט זייערע טאשן פון די אידישע צרות, איך הויב אן זיי צו בעטן, איהר זעהט דאך
אין וואס פאר א מצב איך געפין זיך יעצט, וואס זאל איך טהון? וואו זאל איך גיין? איך בעט אייך,
העלפט מיר אז איך זאל קענען באלד פאהרן ווייטער, איך פארלאנג נישט אומזיסט ווייל איך האב
מיטגעברייגט געלד. זיי ווילן אבער פון גאר נישט הערן, נאר שוין ארויס פון אונזער וואוינונג. גוט
— זאג איך — איך בין שוין מסכים ארויס צו גיין, אבער זאגט מיר וואס וועט זיין מיט מיין
פאהרן? די תשובה איז: ווי לאנג דו וועסט נישט ארויס גיין איז נישטא וואס צו רעדן! זיי פיהרן
מיך צו א אנדערן אויסלענדער זאגנדיג אז דא וועל איך קענען זיין.

איך קום דארטן אריין טרעף איך 2 ברידער שטערן, ארנטליכע אידישע יונגעלייט, זיי נעמען
מיר גאנץ שיין אויף, איך האב מיך געשטעלט דאוונען און געגעסן א שטיקל סעודת שבת, נו!
טראכט איך ביי מיר, עס איז נישט קשה, א גאנץ גוטע אכסניא ביז איך וועל קענען פאהרן ווייטער!
ווען איך בין פארטיג געוואהרן מיט די סעודה זאגן זיי מיר: יונגערמאן! זייט מוחל און גייט ארויס
פון דא ווייל מיר פאהרן היינט קיין אונגארן און די וואוינונג ווערט פארשלאסן און איבערגעגעבן
צו דעם גוי׳אישן בעל הבית. אה! עס איז נישט גוט, איך האב דא אויך נישט קיין מנוחה, טראכט
איך ביי מיר, וואס וועט זיין מיט מיר? זיי ווילן מיר צופיהרן אויף א אנדער ארט וואו איך וועל שוין
יא קענען בלייבן, יא געהן, נישט געהן, איך מוז מוחל זיין און ארויס געהן. איך פאק מיר צוזאמען
מיינע זאכן וואס איך האב שוין געהאט אויסגעפאקט, רעכענענדיג דא צו פארבלייבן און מיר גייען.

זיי פיהרן מיך אריין צו א יונגערמאן מיטן נאמען ר׳ יצחק גלאנצער ע״ה וועלכער איז געווען
נאך פארן קריג א שוחט אין קראקא פאדגורזש, ער האט זיך זעהר דערפרייט מיך דערזעהענדיג,
ווייל מיר זענען געווען בעקאנט פון פריהער, ער האט אונז אויפגענומען ווי עס דארף צו זיין, דארט
האב איך געטראפן הירש׳לען מיט זיין פרוי און קינד, ווען מיר האבן זיך געשיידט איינער פון
אנדערן צוליב די 2 דייטשע פאליציי, זענען זיי געווען שטארק צומישט און נישט געווואוסט ווי צו
גיין אין דער ריכטונג וועלכע איך האב זיי געזאגט, נאר זיי האבן זיך געלאזט געהן אין א גאנץ
אנדערן וועג, וואו זיי האבן אויך זעהר א סאך מיטגעמאכט ביז זיי זענען אנגעקומען קיין
פראקאצים, יעדנפאלס שנעלער ווי מיר, ווייל זיי האבן נישט געהאט אזוי פיהל בעגעגענישן אויפן

וועג ווי איך. איך האב מיך זעהר דערפרייט דערזעהענדיג זיי, ווייל יעצט האבן זיי גוטע שאנסן ניצול צו ווערן צו וועלכן איך בין געווען זייער גוטער שליח, אויך צו די 2 קידוש לבנה חברים. ר׳ יצחק האט פאר אונז געגרייט דעם טיש און ארויס געגעבן וואס ער האט נאר געהאט אנגעגרייט, ממש כסעודת שלמה.

נאכן עסן הויבן מיר אן צו רעדן וועגן תכלית זאכן, עס איז דאך גאר קיין צוועק נישט דא צו זיצן וועג יעדע מינוט געפינען מיר זיך אין א גרויסע סכנה, מיר זיינען נישט געמאלדן, מיר האבן נישט קיין שטיקל פאפיר אין האנד, ביי די מינדעסטע לעגיטימירונג דורך די פוילישע פאליציי פאלן מיך גלייך אריין... מיר מוזן אלזא וואס שנעלער אוועק פאהרן פון דאנען, ער האט גוט פארשטאנען וואס איך רעד צו איהם און זיך פארגעשטעלט מיין לאגע, דאן זאגט ער צו מיר: אז ער איז גרייט מיר צו העלפן מיט וואס עס איז נאר מעגליך: דהיינו, אזוי ווי ער דארף היינט אוועק פאהרן קיין סלאוואקיי, איז ער גרייט אבצוטרעטן זיין פלאץ פאר מיר אז איך זאל קענען היינט פאהרן. איך האב מיך זעהר דערפרייט הערנדיג זיין פארשלאג וועלכעס איז באמת זעהר שיין געווען פון זיין זייט, ער איז תיכף אוועק מיט דעם פלאן צו די "אקציאנערן" און זיי האבן איהם פארשפראכן אזוי צו טהון, ער איז טאקע צוליב דעם נישט געפאהרן און געבליבן אויף א אנדער געלעגנהייט, מיר זענען שוין געבליבן ביי איהם אין שטוב. ער האט אונז זעהר שטארק מקרב געווען, אויף אזוי ווייט אז ער האט זיך געלייגט שלאפן אויף דער ערד און אונז האט ער אוועק געגעבן זיין בעט. מיר האבן זיך יעצט אביסל אויסגערוהט פון דעם גרויסן פלאג וואס מיר האבן מיטגעמאכט במשך די 10 טעג זייט די אקציע האט זיך אנגעהויבן.

אלול תש"ג ע. דאס ווייטערדיגע אכזריות פון די אקציאנערן — דעם שוחט'ס ברודער ראטעוועט אונזער לאגע — די שוידערליכע ידיעה פון באכניא

טראצדעם וואס דער שוחט האט רעזיגנירט פון זיין פאהרן צוליב אונז, האבן אבער די אויבנדערמאנטע אקציאנערן אויך יעצט אונז נישט געוואלט שיקן. איך בין צו זיי געלאפן טאג טעגליך אין דער צייט וואס דאס בעווען זיך אין גאס איז געווען פאר מיר א גרויסע סכנה, ווייל די פאליציי פון דעם קליינעם שטעטל האבן שוין געקענט די אלע אויסלענדישע אידן, און יעדעס פרעמדע פנים איז ביי זיי געווען פארדעכטיג, איך האב זיי אויך דעם אלעס אויפמערקזאם געמאכט און געבעטן אז זיי זאלן מיר שיקן ווי אמשנעלסטן, כדי צו ראטעווען דאס לעבן פון מיר און מיין איינציג קינד וועלכע זענען געבליבן לעבן פון אונזער גרויסע פאמיליע וואס פרוי ק. האט גוט געקענט, אבער זי האט יעדעס מאל געענטפערט אנדערע תירוצים און בשום אופן נישט געוואלט אונז שיקן, דער עיקר תירוץ זייערער איז געווען אז איך מיטן קינד האבן א אידישן אויסזעהן און אזוי ווי מען מוז דאך פאהרן ביז צו דער גרענץ אלס גוי, דעריבער ווילן זיי אונז נישט שיקן. דאס איז געווען א רעכטער נארישער תירוץ, ווייל עס זענען דאך געפאהרן נאר אידן, און יעדן טאג האבן זיי געשיקט מענטשן, זייער כוונה איז געווען לויט ווי איך האב פארשטאנען, אז קודם האבן זיי געשיקט די מענטשן פון וועלכע זיי האבן געקענט נעמען א גוטן פרייז, אזוי אז עס זאל אויך פאר זיי בלייבן א מנה יפה.

וועג דער שוחט האט געזעהן אז ער טהוט גאר נישט אויף מיטן איבערגעבן זיין פלאץ פאר אונז און זיי ווילן אונז נישט שיקן, איז דאך ממילא א שאד זיין וואַרטן דא. האט ער בעשלאסן צו

פאהרן. ער האט אונז אבער אזוי פיהל א טובה געטהון דאס ער האט נישט דערציילט דעם בעל הבית, א גוי, אז ער פאהרט אוועק ווייל דעמאלס מוז ער איהם דאך איבערגעבן די דירה, און מיר קענען דאס נישט איבערנעמען ווייל מיר זענען דאך נישט איינגעמאלדן, קומט אויס אז מיר זאלן פשוט בלייבן אין גאס. דערווייל האט זיך געמאכט אז דער וועג פון פאהרן איז קאליע געווארן און מיר לעבן אדורך צוליב דעם גרויסע פחדים, ווייל מיר רעכענען, דאס סוף כל סוף וועלן מיר דאך מוזן פאהרן, כאטש איך ווייס נישט ווי אזוי, אבער וועז עס איז קאליע געווארן דער וועג ווער ווייס ווי לאנג עס וועט אזוי דויערן, און ביי אונז איז יעדע מינוט ווי א יאהר. השי״ת האט געהאלפן און אין עטליכע טעג ארום איז דער וועג צוריק גוט געווארן. דער שוחט האט מיר דערווייל געגעבן עפעס א סלאוואקישע מעטריקע מיטן נאמען משה אליקים בריעה ז״ק וועלכע איז צופעליג געווען ביי איהם אין שטוב, ער איז גראדע געווען מיינער א חבר פון פאר די קריג, דאס פאפיר האט קיין גרויסן ווערד נישט געהאט ווייל עס איז נישט איינגעמאלדן ביי די געסטאפא, אבער עס איז בעסער ווי גארנישט. וועז עס דאכט זיך אז מ׳האט עפעס, דעמאלס איז לייכטער אויפן הארץ.

וועז עס האט זיך געבעסערט דער וועג בין איך ווידער געלאפן צו די אקציאנערן און געבעטן רחמנות האבן אויף אונז, אבער זייער אכזריות איז איבערגעשטיגן אלע גרעניצן און זיי האבן אונז נישט געווואלט בשום אופן שיקן, וואס וועט זיין דער סוף מיט אונז? דאס איז יעצט מיין הויפט דאגה, די אקציאנערן זענען מפקיר אונזער לעבן פאר די רוצחים, אבער לא ינום ולא יישן שומר ישראל. ביי דעם שוחט האט זיך געדרייט א בחור מיטן נאמען אברהם יצחק גלאנצער, אויך אויף אויסלענדישע פאפירן, דער שוחט איז געווען זיינער א פעטער, ער האט אלעס געזעהן וואס עס טהוט זיך מיט אונז און גוט פארשטאנען אונזער געפערליכן מצב אין וועלכן מיר געפינען זיך יעדן מינוט און יעדע רגע, און אויך דאס אכזריות פון די אקציאנערן, זאגט ער צו אונז: זארגט אייך נישט, איהר וועט באלד פאהרן, עס וועט נישט לאנג דויערן. ער זאגט אז ער איז גוט בעקאנט מיט דעם גוי וועלכער איז דער הויפט אנפיהרער פון די אקציע און ער וועט שוין מיט איהם ערלעדיגן ער זאל אונז מיטנעמען ווי אמשנעלסטן. איך האב איהם געזאגט וויפל געלד איך האב, גלייכצייטיג אויך איבערגעבן דעם שטאף וועלכן איך האב מיטגענומען כדי צו געבן דעם פוילישן פאליציי אין באכניא וועלכעס איז וועדר שיין געלד, דאס אלעס צוזאמען האט אויסגעמאכט א ערך פון 120 דאלאר וועלכעס איז געווען געוג פאר מיינע שפעזן און עס האט נאך אפילו געדעקט פאר מיין שותף הירשל מיט זיין פאמיליע, ווייל אן פארדינסט איז דאס געווען געוג, די אויבנדערמאנטע אקציאנערן האבן פארלאנגט פאר אזא וועג 150 דאלאר, וועז נישט זאל מען בלייבן... ער האט מיר אויך איבערגעגעבן די אויסלענדישע פאפירן פון זיין פעטער וועלכער איז שוין אוועק געפאהרן און ער דארף דאס שוין נישט מעהר אויפן וועג, דאס פאפיר איז געווען מיט א בילד וועלכעס איז געווען אביסל ענליך צו מיר. יעצט בין איך שוין אביסל כשר, אין פאל וועז מען וועט מיך לעגיטימירן האב איך וואס צו וויזן, כאטש נישט קיין 100 פראצענט ווייל די דארטיגע פאליציי האבן שוין יעדן איינציגן געקענט אויפן פנים, אבער דאך בעסער ווי גאר נישט.

אין דער צייט האב איך בעקומען א טרויעריגע בעריכט פון באכניא איבער די מענטשן וועלכע זענען געכאפט געווארן אין די בונקערס דורך די אידישע פאליציי, נאך 8 טאג זיצן אין א.ד. קרימינאל זענען אלע מענטשן ארויס געפיהרט געווארן אויף א הויף וואו אלע זענען געשאסן געווארן און נאך דעם פארברענט געווארן, עס זענען אנגעלייגט געווארן צו דעם צוועק דורך די אידישע ארבייטער גרויסע הילצערנע קלעצער, אנגעגאסן געווארן מיט נאפט, אלע געשאסענע זענען אויסגעטהון געווארן אלע זייערע קליידער אפשר וועט מען געפינען ביי זיי איינגענייטע

פארמעגנס, נאכער האט מען זיי ארויף געלייגט אויף די קלעצער, דאס אונטער געצונדן און זייערע גופים זענען פארניכטעט געווארן. דער סכום פון די הרוגים איז געווען 200 נפשות, מענער פרויען און קינדער, אויך מיין מאמע ע״ה מיט איהרע 2 אייניקלאך.

עס האט מיר דערציילט א אידישער פאליציי מיטן נאמען נ.ר. אז איידער מען האט די מענטשן ארויס געפיהרט שיסן, האט זי איין געפרופן דעם פאליציי וועלכער איז געווען אונזערער א בעקאנטער און צו איהם געזאגט די ווערטער: — איך ווייס גאנץ גוט וואס מען גייט מיט אונז יעצט טהון, אז עס איז אונזערע געציילטע מינוטן, איך שרעק מיך גאר נישט איבער פאר דעם טויט, איך גיי צו דעם ווי צו א טאנץ. די הויפט זאך איז ביי מיר וואס איך האב געהאט די זכיה חתונה צו מאכן מיינע קינדער ביים לעבן, צו וועלכן איך האב תמיד געשטרעבט צו טהון מיט זיי אידישע שידוכים און עס איז טאקע אזוי געווען, אויך פרייט מיר זעהר אז עס איז געלונגען מיין זוהן חיים שלמה מיט זיין קינד אנטלויפן פון געטא, איך האף אז זיי וועלן בלייבן לעבן.

כאטש איך האב געוואוסט אז דאס זיצן אין די א.ד. איז מיטן צוועק זיי צו פארניכטן, אבער דאך האט אויף מיר די ידיעה געמאכט זעהר א ערשיטערנדן איינדרוק, דאס הארץ האט געשניטן פאר גרויס ווייטאג צו פארלירן אזא מענטש ווי מיין מאמע איז געווען, ווער עס האט זי נאר געקענט האט געקענט עדות זאגן אויף איהר דעם פסוק אשת חיל מי ימצא, עס איז זעלטן געווען צו טרעפן אזעלכע מענטשן מיט גוטע מעלות און מדות טובות, תמיד געטהון א סאך צדקות און מעשים טובים, וועו מען האט זי געפיהרט צום שיסן האט זי טאקע גאר נישט געשריגן און געווויינט ווי אנדערע מענטשן נאר אלעס מקבל געווען באהבה אזוי ווי מען דארף בשעת מען גייט אויף קידוש השם. זייער פארניכטונג איז פארגעקומען אין מיטן שטאט אויף די גאס מיטן נאמען סאלנא גורא, די פייערלעשער דערזעהענדיג דאס גרויסע פייער און רויך וועלכעס האט זיך גוט אנגעזעהן פון דערווייטנס זענען שנעל געקומען צו פאהרן אבער די דייטשע רוצחים האבן זיי צוריק געשיקט זאגנדיג די ווערטער: ״עס האט ניכט פאסירט, יודן ברענען...״ מיט אזא סאדיזמוס האבן זיי געהרגעט.

אין די ביטערע טעג ווען די צרות האבן זיך פארגרעסערט און געשטארקט פון טאג צו טאג, איז אויך געווארן גלייכצייטיג שווער דער רוחניותדיגער מצב אויף דעם געביט פון אבהיטן תורה און מצות ווי צ.ב.ש. דאוונען מיטן מנין און בכלל תפילין לייגן, חילול שבת, עסן טריפות און נאך פארשידנס, אזוי אז יעדער אייניגער אפילו פון גאר פרומע קרייזן איז ביי איהם געווארן נישט ווילנדיג אבגעשוואכט דער תורה גייסט און ביסלעכווייז אוועק גערוקט פון די ריכטיגע תורה ליניע וועלכעס מען האט תמיד אבגעהיט מיט אלע מעגליכקייטן. אבער יעצט זענען געקומען גאנץ אנדערע צייטן וועלכע זענען פארבונדן מיט מסירות נפש און טיילמאל גאר מיט סכנות נפשות כדי צו קענען אבהיטן די מצות התורה. איך, פילנדיג אויף מיין אייגענע הויט האב געזעהן ווי עס מאכט זיך אפט גרויסע שווערי־קייטן אויף דעם געביט פון אבהיטן די מצות התורה און ווי עס זאגן אונזערע חכמינו ז״ל ״הרגל נעשה טבע״ ד.ה. אז די געווואוינהייט ווערט ווי א נאטור, און וועו מען געווואוינט זיך צו פיהל מאל עובר צו זיין אויף וועלכע מצוה ווי עס זאל נישט זיין ווערט שוין די זאך ביי איהם גאנץ נאטורליך און מען פיהלט שוין מעהר נישט דאס מען טהוט עפעס וואס מען טאר נישט דורך דעם קען יעדער איד אראפקריכן פון דעם ריכטיגן תורה וועג, האב איך דעריבער בעשלאסן צו נעמען אויף מיר אבצוהיטן 2 זאכן אפילו עס וועט אריבער געהן איבער מיין קאפ די גרעסטע סכנות נפשות, וועל איך נישט אפטרעטן די זאך; 1) נישט ראזירן די בארד מיט א מעסער, 2) נישט עסן קיין טריפות, דאגעגן אנדערע זאכן וועלכע זענען נישט געווען אנבעלאנגט אין מיר

אידן ווערן דערנידערט דורך די דייטשן

דייטשן שפאטן פון אידן

חשובע אידן וועלן באנוצט צום אויסקערן די גאסן

פון רעכטס צו לינקס: גבלס, היטלער, גרינג

גענעראל גוברנאטאר פראנק

היטלער אין וואַרשא

אידן וועַרן דערנידערט דורך די דייטשן

אידן מיט טלית און תפילין אויסגעפייניגטע צום טויט

דייטשן קוועלן אן ביים פייניגן א אידן

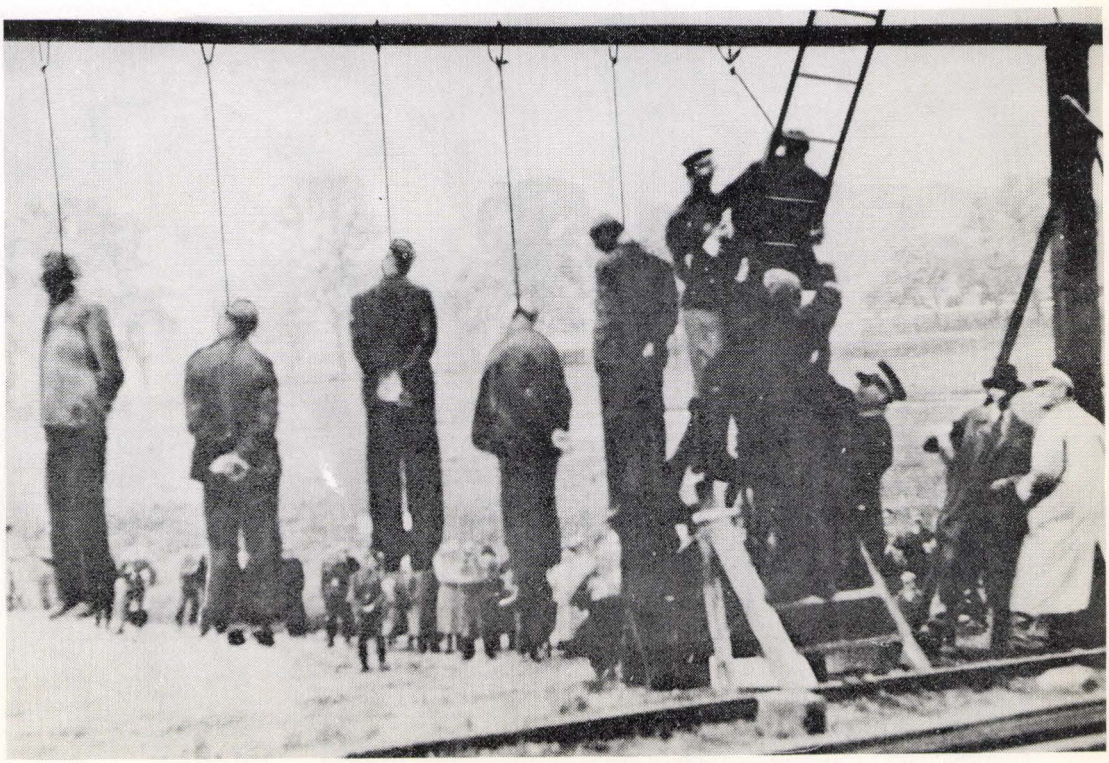

די נאצים טויטן אידן דורך הענגען

נאצים שערן אפ אידן די בערד

נאציסטן שערן בערד און פיאות

א איד ווערט געשאסן דורך א דייטש

א איד ווערט אויפגעהאנגען דורך א דייטש

ZARZĄDZENIE

o wysiedleniu żydów z terenu miasta Krakowa

Stwierdziłem, że nie zastosowano się dokładnie do zarządzenia władz w sprawie wysiedlenia żydów z terenu miasta Krakowa.

Terminy postawione żydom dla dobrowolnego wyprowadzenia się minęły bez odpowiedniego wyniku. Niejednokrotnie stwierdzono nawet nowy napływ żydów.

Dla osiągnięcia odżydzenia Krakowa i pozostawienia tylko tych żydów, którzy z powodu ich pracy zawodowej są narazie potrzebni, zarządzam z natychmiastową ważnością co następuje:

1. Napływ żydów na teren miasta Krakowa jest wzbroniony. Powołuję się w tym względzie na I. rozporządzenie wykonawcze z dnia 11. 12. 1939 Dz. rozporz. GGP str. 231 i 232 wydane do rozporządzenia z dnia 26. 10. 1939 r. w sprawie zaprowadzenia robót przymusowych dla ludności żydowskiej Generalnego Gubernatorstwa.
2. Na terenie miasta Krakowa wolno przebywać tylko tym żydom, którzy posiadają specjalne pozwolenie (dokument odroczenia).
   Dowód ten nosić ma upoważniony stale przy sobie i przedłożyć go na żądanie organów władz. Żydzi, którzy przy zażądaniu tego dowodu nie mogą się nim wykazać, będą przymusowo wysiedleni.
3. Dla uniknięcia osiedlenia się żydów na terenach gdzie nie są pożądani, wysiedlenie przeprowadzone będzie przez władze.
   Żydzi, którzy nie są w posiadaniu dokumentu odroczenia, mają się zgłosić w Biurze Uchodźców Szefa Okręgu w Krakowie, przy ul. Pawiej Nr. 3, a mianowicie:

   Żydzi o nazwisku z literą początkową

   A — D w dniu 2. grudnia 1940 r.
   E — J w dniu 4. grudnia 1940 r.
   K — O w dniu 6. grudnia 1940 r.
   P — T w dniu 9. grudnia 1940 r.
   U — Z w dniu 11. grudnia 1940 r.

4. Przy wysiedleniu można zabrać ze sobą pakunek ręczny wagi 25 kg na osobę. Wszelką inną własność żydowską należy zaofiarować celem sprzedaży Oddziałowi Okręgu Treuhand-Aussenstelle, Krakau Westring Nr. 45.
   Sprzedaż i kupno z wolnej ręki może nastąpić tylko po zwolnieniu rzeczy przez Treuhand-Aussenstelle. Wykroczenia pociągają za sobą konfiskatę rzeczy.
5. Zarządzenie niniejsze będzie ściśle kontrolowane. Osoby wykraczające przeciw temu zarządzeniu będą karane.

Kraków, dnia 25. listopada 1940 r.

Szef Okręgu Krakowskiego
Dr. Wächter

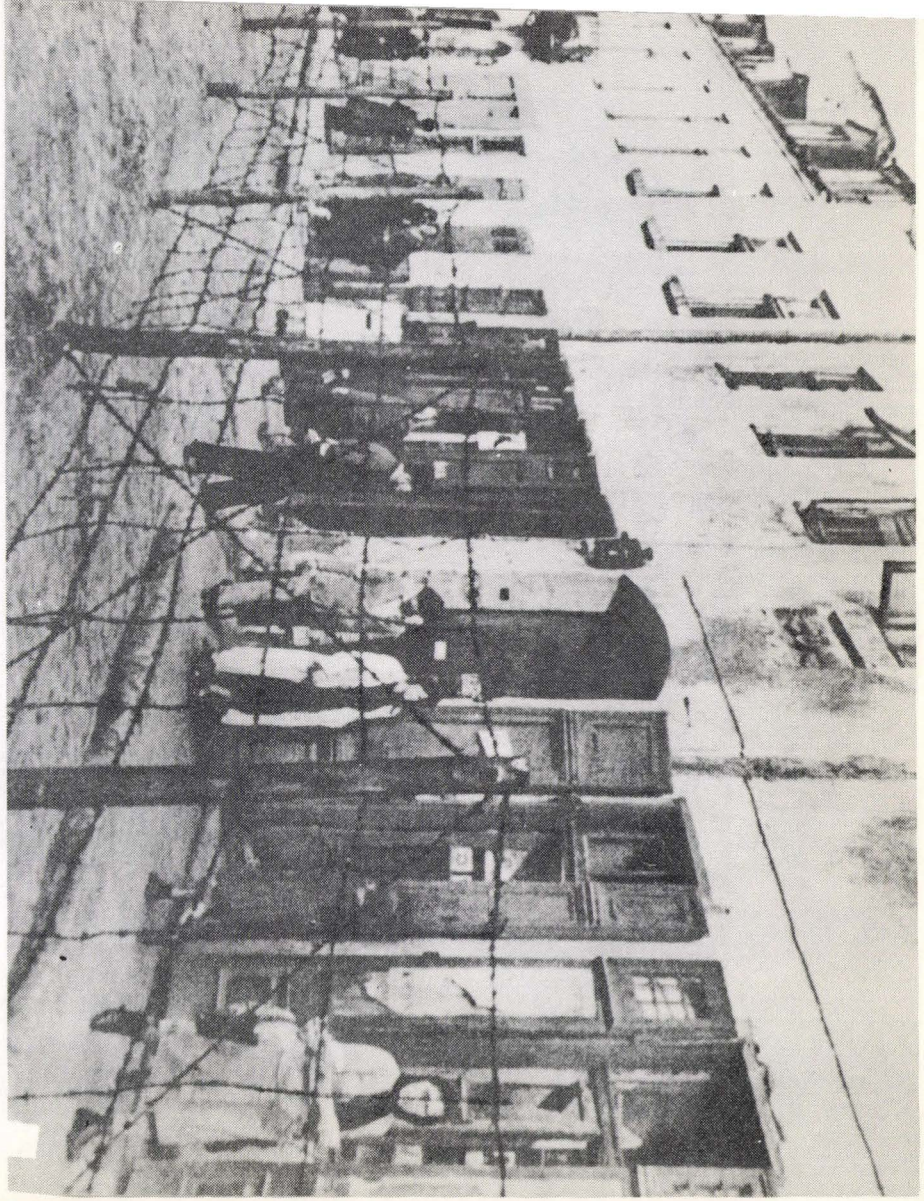

נאציסטן שיסן אויס די אידן

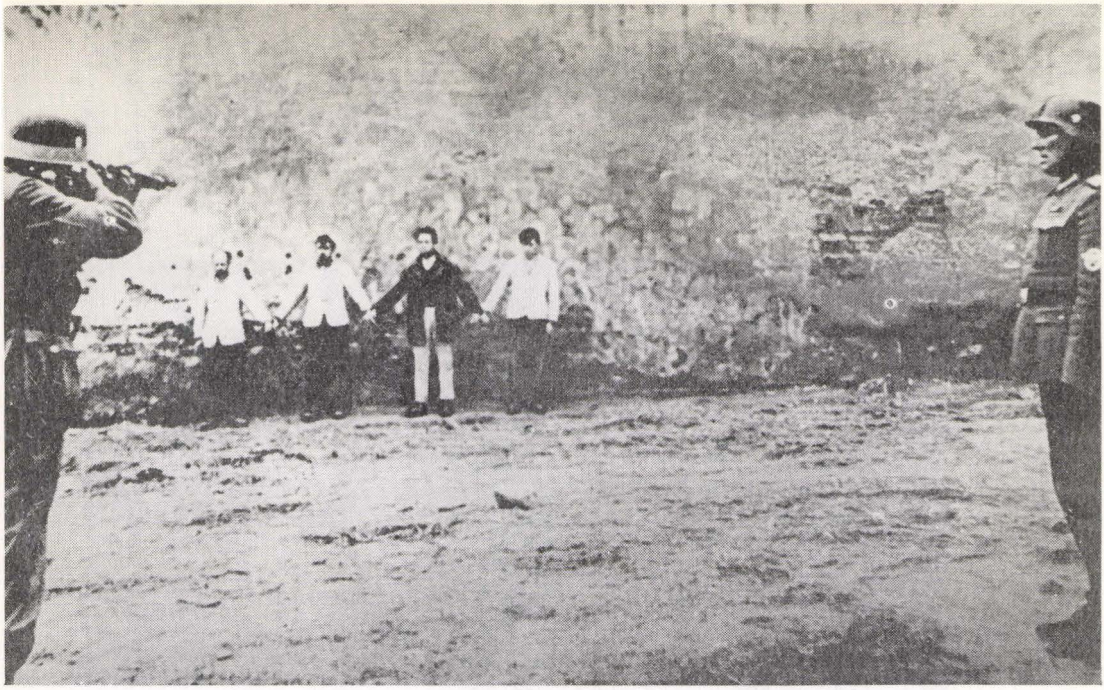

אידן ווערן אויסגעשאסן דורך די נאצים

א דייטשער זעלנער האט הנאה פון טויטן א אידיש קינד

תמונת הקבוצה

אידן ווערן אויפגעלאדנט אויף די באן קיין טרבלינקע

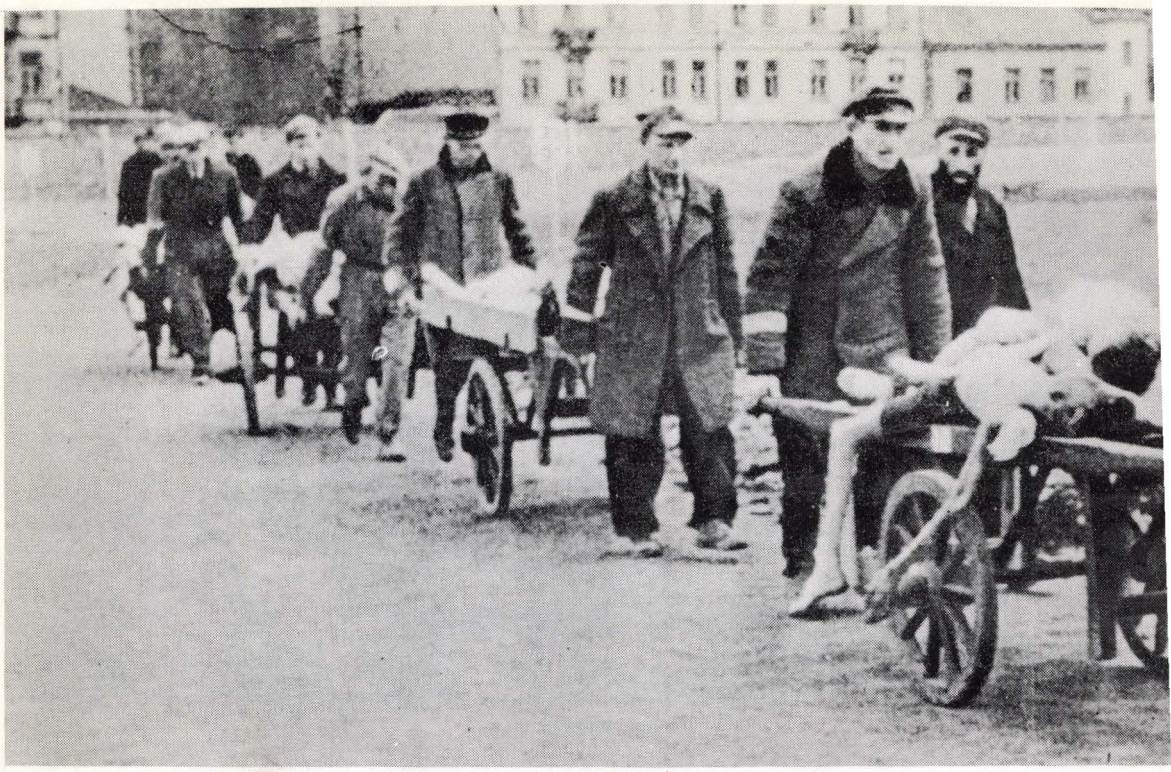

טויטע קערפערס פון אידן ווערן ארויס געפיהרט פון געטא

מען פיהרט ארויס טויטע אידישע קערפערס פון געטא

אידן אויסזידלונג

אידן ווערן אוועקגעפיהרט צום טויט אויף לאסט אויטאס

נאר אין די רשעים צו וועלכן איך האב מיר נישט געקענט העלפן, האב איך לכתחלה נישט געגומען אויף מיר אבצוהיטן, אבער די 2 זאכן ליגן ביי מיר אין די הענד, אפילו עס וועט זיין פארבונדן מיט די גרעסטע נסיונות און סכנות נפשות, און איך וויל האפן אז דער אויבערשטער וועט מיר העלפן בייצושטיין די 2 נסיונות וועלכע קען זיין א גרויסע טובה אויף דעם אלגעמיינעם רוחניות׳דיגן געביט, און ווי איך געדענק האט זיך מיר גראד געמאכט גרויסע נסיונות דוקא אויף די 2 געביטן, די ערשטע האט זיך מיר געשטעלט דער נסיון פון ראזירן זיך מיט א מעסער, אין די צייט פון נאכן אנטלויפן פון באכניער געטא און אנקומענדיג קיין פראקאצים כדי פון דארט צו קענען פאהרן קיין אונגארן (ווי איך בעשרייב עס אלעס באריכות) איך דריי מיך ארום אן דאקומענטן, אויך אן די מגן דוד שמאטע אויף מיין האנד, און דורך דעם געפין איך זיך אין די גרעסטע סכנה יעדע מינוט און רגע, ווען עס וועט צוקומען צו מיר א פוילישער פאליציי און פערלאנגען זיך לעגיטימירן, צו איך בין טאקע נישט קיין איד ווי עס צייגט דאס נישט טראגן דעם מגן דוד, דעמאלס בין איך א פארלוירענער מענטש ח״ו, ווייל ווי בעקאנט זענען די פאלאקן געווען זעהר גרויסע רשעים נישט וויניגער פון די נאצים און געזוכט יעדע געלעגנהייט איבערגעבן א איד צו די רוצחים, און אזוי ווי עס האט זיך געמאכט שווערigקייטן מיט מיין פאהרן ווייטער, האב איך זיך געמוזט א שטיקל צייט אויפהאלטן אין פראקאצים, אין דער צייט איז מיר ארויס געוואקסן א בערדל און איך האב נישט געהאט מיט וואס דאס אראפצונעמען, דורך דעם איז מיין לאגע געווארן פיהל ערגער ווייל דאס בערדל רופט אויס אז איך בין א איד, אויסער דעם איז דא א גרויסע סכנה פאר מיר וואס איך ברויך פאהרן מיטן צוג עטליכע שעה ביז צו דעם גרענץ, און ווי געווענליך זענען די באנען פול געפאקט מיט פאלאקן און דייטשן, און דאס בערדל מאכט מיר זעהר א שווערן פראבלעם וויל יעדער וועט דערקענען אז איך בין א איד, פארשטייט זיך אז מיין סכנה איז דאן זעהר גרויס, איבערטראכטנדיג מיין גאנצע לאגע בעשליס איך דאס בערדל אראפ צו נעמען, ווייל סוף כל סוף זוך איך דאך יעצט א וועג ווי צו ראטעווען מיין לעבן און דא קען איך לייכט אריין פאלן ביז צום ערגסטן. איך לאז מיך גיין צום פריזער, אבער נאר ביז צו די טיהר, ניין ! זאג איך, מיין פרינציפ וועל איך נישט ברעכן, זאל זייל וואס עס זאל זיין, איך דריי זיך אויס און געה צוריק אהיים מיט דער האפנונג דאס דער אויבערשטער קען און וועט מיר אזוי אויך העלפן, און בזכות זה וועל איך ניצול ווערן פון די רשעימ׳ס הענד. עס איז טאקע אזוי געווען סיי דא אין פראקאצים און סיי ביי מיין פאהרן אין צוג און אלעס איז אריבער בשלו׳.

אלול תש״ג עא. די צוגרייטונג צום פאהרן — דער וועג צום צוג א סכנה — דער פלאן פון שווארצן זיך קיין סלאוואקיי

טראצדעם וואס איך האב געהערט די שוידערליכע בשורה וועגן די מאמען אבער דאך איז יעצט נישט די צייט פון וויינען און קלאגן אדער זיצן שבעה, מען מוז טראכטן ווי אזוי זיך צו ראטעווען און נישט אריין פאלן אין דעם זעלבן מצב וואס זיי, אונזער לעבן איז נאך גאר נישט זיכער ווי לאנג מיר דערזעהען זיך אין די 4 איילן פון די רשעים. נאך 10 טעג זיצן אין פראקאצים קומט איינמאל אריין אברהם יצחק און זאגט אונז, דאס מיר זאלן זיך צוזאמען פאקן אונזערע זאכן וויל היינטיגן טאג פארן מיר קיין סלאוואקיי, ער האט שוין אלעס ערלעדיגט מיט די גוים, די הויפט אנפיהרער פון די אקציע אז זיי וועלן היינט נעמען נאר אונז, פריער ווי אנדערע וועלכע האבן

נאך צייט צו וואַרטן. די שמחה אונזערע פון אט די בשורה קען מען זיך גארנישט פארשטעלן, מען דארף נאך האבן געוג גרויסע ניסים אז דער וועג זאל געלינגען און אלעס זאל אדורכגיין בשלום. מיר פאקן תיכף צוזאמען אונזערע זאכן איך און הירשל און מיר גייען, וועז מיר קומען אריין אין די דירה פון די אקציאנערן טרעפן מיר שוין דארטן וואַרטן א גרעסערע גרופע מענטשן וועלכע זענען געווען די קונדן פון אט די 2 בעלי בתים, אויך די גאנצע חברה וועלכע פיהרן אן מיט די אקציע מיט דעם באנער קארטשמארציק בראש, קארטשמארציק רופט זיך דאן אן, היינט נעם איך קיינעם נישט מיט, נאר די וואס זענען אנטלאפן פון באכניא זענען אויפן ערשטן פלאץ, דאן קען מען רעדן פון אנדערע. וכן הוה.

דער סיסטעם פון די ארגאניזאציע איז געפיהרט געווארן ווי פאלגענד: עס איז געווען א באנער מיטן נאמען קארטשמארציק וועלכער האט אונטערגענומען צו פיהרן די גאנצע אקציע, זיין הויפט ארבייט איז געווען די מענטשן אריבער צו פיהרן ביז אין דעם דארף וועלכעס איז געשטאנען נאהנט צו די סלאוואקישע גרענץ. דער וועג צו אנטלויפן קיין סלאוואקיי איז געווארן ארגאניזירט נישט דורך די פוילישׁ אונגארישע גרענץ, ווייל די גרענץ איז געווען זייער שטארק בעוואכט דורך די דייטשן, אזוי אז עס איז געווען ממש אוממעגליך צו שווארצן די גרענץ, דאגעגן די פוילישׁ־סלאוואקישע גרענץ האט געטיילט מיט די הויכע קארפאטן בערג וועלכע זענען געווען ממש ווי א גלייכע וואנד אוֹן אומגלויבליך אז מענטשן זאלן קענען דא קלעטערן, אבער אזוי ווי אויף אונז אידן איז דאך געלעגן ממש דער חלף אויפן האלז און מען האט זיך געזוכט ווי אזוי צו ראטעוועז דאס לעבן, האבן מיר געמוזט איינשטימען צו גיין אויף אזעלכע געפערליכע וועגן, און צוליב די געפערליכע בערג זענען זיי נישט געווען אזוי שטארק בעוואכט דורך די רשעים. צום סוף האבן זיך די רשעים דערוואוסט פון די גאנצע ארגאניזאציע וועלכע איז אנגעפיהרט געווארן דורך דעם ערל קארטשמארציק וועלכן עס איז געלונגען אריבער צו שווארצן קיין אונגארן פיהל אידן און זיי האבן איהם געזוכט כדי איהם צו אורטיילן. אבער עס איז איהם געלונגען צו אנטלויפן קיין אונגארן וואו ער איז געבליבן לעבן ביזן ענדע קריג. ער האט געהאט אונטער זיך א גאנצע גרופע וועלכע זענען געשטאנען אונטער איהם צו אויספיהרן דעם ענין צו וואס ער האט נאר געברויכט, פון פראקאצים גופא זענען געפאהרן בעגלייטן די מענטשן עטליכע גוים ביז צו דעם דארף, זיי זענען געגאנגען פאראויס און די אידן זענען נאכגעגאנגען זייערע טריט אומבעמערקבאר ביז צום צוג, דארטן האבן זיי בעקומען א צייכן אויב דער וועג איז פריי צו פאהרן, אלע באהנערס וואס זענען געפאהרן מיט דעם צוג זענען געווען שותפים, וועז עס איז אויפגעשטיגן אין קראקא א דייטשער קאנטראל איז קארטשמארציק געשטאנען ביי א פענסטער און פון זיין צייכן האבן זיי דערקענט אויב דער וועג איז פריי אדער נישט ד.ה. אויב עס איז דא א קאנטראל, וועז עס איז געווען נישט אין ארדנונג זענען אלע מענטשן צוריק געגאנגען און געווארט אויף א בעסערע צייט, אויסער דעם זענען אויך געווען בעטייליגט קריסטליכע פרויען וועלכע האבן געטראגן די קליינע קינדער אויף די הענד כדי עס זאל נישט זיין פארדעכטיג אז די מענטשן פאהרן צו די גרענץ, ווייל אין אזא צייט מוז מען זיך מעהר היטן ווי נארמאל, אין דעם דארף וואו די מענטשן זענען אנגעקומען האבן ווידער געווארט אנדערע גוים, שווארצערס וועלכע האבן איבערגענומען די מענטשן און זיי געפיהרט ביינאכט איבער די גרענץ ביז סלאוואקיי, אויף אזא אופן איז געווארן אנגעפיהרט די ארגאניזאציע אין בעסטן ארדנונג.

איידער מיר האבן זיך אריסגעלאזט אין וועג האבן די גוים אונז געלערנט פאלגענדעס: אויפן גאנצן וועג סיי דא ביז צו די באן סטאנציע און אויך אויפן צוג און סיי ביים אנקומען אין

דארף זאל מען נישט האבן קיין שום שייכות מיט זיי, נישט רעדן און גארנישט פרעגן, ווייל טאמער כאפט מען איימיצן זאלן זיי דורך איהם אויך נישט אריין פאלן, אויך זאל דער געכאפטער נישט אויסגעבן די גאנצע מעשה וועלכע קען ברענגען אין א גרויסע סכנה די אלע מענטשן, וועמ מיר וועלן אנקומען אין דעם דארף נישט קוקן וואו מיר שטייגן אויס, נאר גיין טריט ביי טריט, נישט אבשטעלן זיך, נישט פרעגן קיינעם וואו אהין צו גיין כדי נישט ארויסרופן קיין אויפמערקזאמקייט ביי די מענטשן וועלכע שטייגן אויך אפ אין דעם דארף, דעריבער זאל איינער נישט לויפן אהין און דער אנדערער אהער אדער זוכן איינער זיין קרוב אדער חבר, ווייל דאס אלעס קען גורם זיין זיך צו פארראטן, נאר גלייך וועמ דער צוג וועט זיך שטעלן זאלן אלע אבשטייגן נישט אין דער זייט וואו דער פעראן נאר אין די אנדערע זייט, גיין עטליכע מעטער ביז צו א ראמפע, דארטן וועט מען בעמערקן שטיין 2 גוים, איינער אנגעטהון אין גוראלסקע מלבושים, דער אנדערער א נידריגער שגץ, צוגיין צו זיי און גארנישט רעדן מיט זיי, נאר וואו זיי וועלן גיין זאלן אלע נאכגיין און נישט אומקוקן זיך אין אלע זייטן, די גרויסע מענטשן האט מען געהייסן איינשטייגן אין א עקסטרא קאפע נישט אלע אויף איין מאל, אלעס כדי צו פארמיידן דעם חשד פון די אידישע פנימער וועלכע ווארפן זיך תמיד יעדן אין די אויגן, די קליינע קינדער נעמען די גויעטעס צו זיך.

מיר געהען, אויף דעם וועג האב איך געליטן גרויסע פחדים, ווייל מיר האבן געמוזט דורך געהן א גרויסע שטיק וועג נעבן דעם אויסגערופענעם פארניכטונגס לאגער יערוזאלימסקא, פונקט דעמאלס האבן א גרופע ארבייטער געארבייט אין דרויסן, אויפן גאס נעבן פלויט איז געווען די בעוואכונג פון די שווארצע זעהר שטארק, יעדע 2 טריט איז געשטאנען א וואך, בלויז אנצוקוקן די לאגער פאליציי איז שוין געפאלן א פחד זעהענדיג דעם מאנדיר מיט דעם געפלאנצטן געווער בעהאנגען מיט קוילן אין אלע זייטן, זיי האבן אכטונג געגעבן עס זאל חלילה קיינער נישט אנטלויפן, אדער זיך אונטערפוילן אין די ארבייט. איך געה גאנץ דרייסט דורך די גאס, עס דאכט זיך מיר כסדר אז אלע קוקן נאר אויף מיר און אט קומען זיי שוין צו מיר, זיי דערקענען אויף מיין פנים אז איך בין א איד, דאס הארץ ווארפט זיך ווי ביי א גזלן, השי״ת האט געהאלפן און דער וועג איז אדורך בשלום.

אזוי ווי עס איז נאך געווען צייט ביז צום פאהרן, האבן מיר זיך געזעצט ווארטן ווייט פון פעראן ווייל דארטן דרייען זיך פארשידענע מלאכי חבלה און אבסערווירן יעדן איינעם, די גויעטעס מיטן קינד זענען געגאנגען אויף דעם פעראן הערן אויב דער וועג איז פריי צו פאהרן. מען האט עס ערשט געקענט געווואויר ווערן ווען דער צוג איז אנגעקומען, באלד קומט די גויעטע צו לויפן מיט דעם בילעט אין האנד זאגנדיג: שנעל לויף צום צוג, ווייל עס איז שוין שפעט, דער צוג שטייט דא נישט לאנג אויף די סטאנציע, די אנדערע מענטשן האבן נישט קיין מורא געהאט ווייל זיי האבן דאך געהאט כשר׳ע פאפירן, נאר איך האב מורא געהאט מיט מיינע פאפירן צופיהל זיך צו בעווען, איך האב טאקע ממש די לעצטע מינוט געכאפט דעם צוג. איך זעץ מיך אין א עקסטרא קאפע נישט מיט דעם עולם, אזוי ווי עס איז געווארן אבגעשמועסט.

פאר איין זאך האב איך זעהר מורא געהאט, אזוי ווי מיין קינד האט נישט געקענט רעדן נאר אידיש און ווען זי וועט נאר איין אידיש ווארט רעדן אויפן צוג צווישן די אנדערע פאסאזשירן דעמאלס איז די גאנצע מעשה פארטיג, איך האב אויפמערקזאם געמאכט די גוי׳טע אויף דעם, זי האט אבער געזאגט אז דאס איז איהר זאך, זי וועט שוין מאכן אז אלעס זאל זיין אין בעסטן ארדנונג, איך האב איהר מיטגעגעבן צוקערלאך כדי איהר צו פארשטאפן דאס מויל בשעת זי וועט וועלן עפעס רעדן. פאר דעם וועג איין האט זי געגומען 500 זלאטיס, עס איז אבער ווערט געווען

ווייל מיט מיר צופאהרן איז געווען 100 פראצענט ריזיקירט, ווייל איך אליין בין נישט כשר. פארנדיג אויפן וועג קומט אריין, א קאנדוקטאר וועגן א קארטע, איך בעווייז איהם, ער פארלאנגט אבער א לעגיטימאציע, איך האב מיך דורך דעם זייער דערשראקן, וואס קען דאס זיין? אפשר איז ער א פרעמדער וואס ווייס נישט פון די גאנצע מעשה, אבער איך מאך מיך גאר נישט וויסנדיג און זאג איהם אז איך בין א אויסלענדער, איך בעווייז איהם גלייכצייטיג די פאפירן וואס איך האב באקומען אין פראקאצים אויפן נאמען פון שוחט. ער קוקט דאס אן, יא — זאגט ער — אלעס איז אין בעסטן ארדנונג, ווייל אויף דעם איז שוין געווען דער זיגל פון די קראקעווער געסטאפא.

מיר פאהרן יעצט אין דער ריכטונג פון זאקאפאנע, דער צוג ברויך דורך פאהרן די שטאדט סוכא וואו עס איז די דייטשע גרענץ, דארטן בלייבט דער צוג שטיין און רעווידירט דורך די געסטאפא, א נייע מעשה. די פחדים זענען גרויס, א שעה צייט איז דער צוג געשטאנען דארטן אויף די סטאנציע ביז ענדליך אין א מזל׳דיגע שעה איז ער געפאהרן ווייטער און מיר האבן נישט געהאט קיין קאנטראל, דער גאנצער וועג איז געווען בשלום, מיר קומען אן אין א מזל׳דיגע שעה צו דעם גרענץ דארף, מיר זענען אויסגעשטיגן ריכטיג אזוי ווי זיי האבן געהייסן און טאקע געטראפן שטיין גרייט די 2 גוים אויף דעם ארט וואס זיי האבן געזאגט, גלייך ווען מיר קומען צו דעם ארט, גייען די 2 גוים ווייטער און מיר גייען נאך זיי, ביז טיף אין א פעלד, דארטן בלייבן אלע שטיין, מען זעהט שוין דארטן נישט קיין מענטש פאר די אויגן און עס איז נישטא פאר וועמען מורא צו האבן, באלד איז אנגעקומען דער הויפט אנפיהרער קארטשמארציק ער האט איבערגעקוקט דעם עולם אויב אלע זיינען דא, מיר זענען געווען א גרופע פון 12 מענטשן.

איינער פון די 2 שווארצערס שלאגט אונז פאר א פלאן אז ער האט חשק צו מאכן דעם וועג אין איין נאכט, נארמאל איז מען געגאנגען 2 נעכט ווייל דער וועג איז געווען זייער שווער, אין מיטן נאכט זענען די מענטשן געבליבן אין א וואלד אויף א געוויסן ארט וואו מען איז געווען זיכער אז קיינער וועט דארט נישט קומען, די גוים וועלכע האבן זיי געפיהרט האבן פארזארגט פאר זיי עסן און טרינקען במשך דעם טאג וואס זיי זענען דארטן געזעסן, די אנדערע נאכט זענען זיי געגאנגען איבער דעם גרענץ, ער זאגט אז ווער עס שפירט זיך בכח צו גיין אין איין ציה, נישט אברוהען זיך, קען די נאכט מאכן דעם גאנצן וועג, אין דער פריה וועלן מיר זיין אין סלאוואקיי. איך האב געהאט גרויס חשק וואס שנעלער פטור צו ווערן פון די צרות, עס קען זיך אויך אמאל מאכן עפעס א סיבה אז מען זאל נישט קענען גיין ווייטער, אזוי ווי עס האט זיך פיהל מאל געטראפן וואס די געסטאפא וויסנדיג פון דעם אז אידן שווארצן דעם גרענץ, זענען זיי בעפאלן די וועלדער דורך וועלכע זיי האבן געוואוסט אז מען פיהרט זיי אריבער און געמאכט גרונדליכע אונטערזוכונגען, וועלכעס האט געדויערט עטליכע טעג און די וואס זענען געזעסן אין וואלד און געוואלט פארטזעצן זייער וועג זענען געווען אין א גרויסע סכנה, דעריבער האב איך בעשלאסן צו גיין אין איין נאכט דעם גאנצן וועג. איך האב מיך טאקע באלד געמאלדן, דעמאלס האבן זיך נאך עטליכע געמאלדן און אויך הירשל מיט זיין פאמיליע.

אלול תש״ג עב. דער וועג איבער דעם גרענץ — 2 בעגעגענישן וועלכע פארשאפן גרויסע פחדים — אנגעקומען בשלו׳ קיין סלאוואקיי

מיר געזעגענען זיך העפליך מיט די מענטשן וועלכע זענען געבליבן, כדי צו גיין מיט דעם

אנדערן שווארצער וועלכער וויל מאכן דעם וועג במשך פון 2 נעכט און מיר הויבן אן צו מארשירן, עס געהט זיך זייער גרינג, עס איז א וועג פון בלויז גלייכע פעלדער, א שיינע לבנה נאכט וועלכע לייכט אונז צום גיין, עס איז נישט זעהר קאלט, נאך א שעה גיין האבן מיר זיך געזעצט אביסל אברוהען, נישקשה — טראכט איך ביי מיר — עס איז נישט אזוי שווער ווי מען האט אונז פארגעשטעלט. מיר גייען ווייטער דעם וועג, ער ווערט אבער וואס אמאל שווערער און שווערער, ביז יעצט איז געווען פעלדער און וועלדער אבער יעצט איז שוין טאלן און בערג, עסן האט זיך קיינעם נישט געגלוסט נאר דאס קינד האט פארלאנגט כסדר טרינקען, ביז עס האט זיך אויסגעלאזט דאס וואסער וואס איך האב מיטגענומען און איך האב איהר שוין נישט וואס צו געבן, וואס טהוט מען יעצט? איך בין געווען געצוואונגען אנצושעפן וואסער פון די ערטער וועלכע מיר זענען אדורך געגאנגען, נישט זעהענדיג אויב דאס איז געגנוג זויבער, איך האב דאך נישט קיין אנדער ברירה. דא טאר מען נישט שרייען אדער ווייגען, מיר גייען דאך אויף א מסוכנ׳דיגן וועג.

נאך עטליכע שעה מארשירן דערזעהען מיר פלוצלונג ווי דער גוי וועלכער איז געגאנגען פאראויס לויפט צוריק מיט א גרויסן טעמפּא און הייסט אונז אויך מיטלויפן מיט איהם, דער ערל האט אונז נאך אנפאנג געזאגט אז אויב מיר וועלן איהם זעהן לויפן, זאל מען גאר נישט פרעגן נאר איהם באלד נאכלויפן, ווייל ער האט בעמערקט פון דערווייטנס שטיין א גרופע מענטשן, דער גאנצער עולם האט זיך געלאזט צוריק לויפן מיט גרויס שרעק, מיר איז געווען זייער שווער צו לויפן מיט דעם קינד אין האנד, עס איז אבער יעצט נישטא קיין חכמות, מיר שפילן מיטן לעבן, מיר אלע לויפן אזוי א ווייטן וועג נאך דעם ריכטונג וואו דער גוי איז געלאפן ביז מיר זענען צוגעקומען צו א טיפן טאל, דארטן האט זיך דער גאנצער עולם אראפּגעלאזט קריכנדיג אויף אלע פיהר, ווייל דער טאל איז געווען כמעט גלייכע וועגד, אונטן האב זיך אלע פארשטעקט צווישן די קליינע געדיכטע בוימעלעך וועלכע זענען דארטן געוואקסן, (עס זעהט אויס אז דער גוי האט גוט געקענט דעם גאנצן געגנד און בשעת א סכנה געוואוסט וועלכער פלאץ איז גוט דארטן זיך צו פארשטעקן). עס הערשט א טויט שטילקייט צווישן אלע מענטשן, אויך אויף די קליינע קינדער מוז מען יעצט שטארק אכטונג געבן זיי זאלן זיך נישט צושרייען אדער צוווייגען, כדי זיי זאלן נישט אלעמען פארראטן. די סיבה פון די גרופע מענטשן וועלכע מיר האבן בעגעגנט איז געווען: אזוי ווי במשך דער צייט זענען שוין די פאלאקן געוואויר געווארן פון דעם וואס אידן שווארצן איבער דעם גרעניץ און דער וועג ציהט זיך דורך דעם ארט, האבן זיי דארטן אבגעווארט אדער זיי צו כאפן און איבערגעבן די פאליציי צו זיסן, אדער פשוט אויספרעסן פון זיי גרויסע געלד סומעס, מיר האבן שוין פון דעם אלעם פריער געוואוסט.

נאך א שעה צייט ליגן אין דעם טאל איז דער גוי אליין ארויסגעגאנגען כדי אויסצופארשן אויב די גרופע שטייען נאך דארטן און צו דער וועג איז פריי צו גיין ווייטער, מיר בעקומען פון איהם א סיגנאל אלע ארויף צו גיין, מיר געהען ווייטער, מיט שווערע מיה האבן מיר זיך ארויף געדראפעט אויף די גלייכע וועגד, מיר איז נאך געווען שווערער ווי אלעמען צוליב דעם קינד וואס איך האב געהאלטן אויף די האנד, אין איין וועגס האבן מיר געכאפט א מציאה און אביסל זיך אבגעהרוהט אין דעם טאל, יעצט גייען מיר ווייטער, דער וועג ווערט נאך שווערער, די לבנה גייט שוין אונטער, און עס ווערט שטארק פינסטער, מען זעהט נישט וואו צו גיין, מיר מוזן גיין זעהר נאהנט איינער נעבן אנדערן כדי זיך נישט צו פארלירן, עס פלעגט אפט פארקומען וועו צוליב מידקייט האט איינער נישט געקענט ציהען מיט די גרופע און איז געבליבן אונטערשטעליג, דאס בעמערקנדיג, איז דער גאנצער טראנספארט געבליבן שטיין און מען איז געגאנגען זוכן דעם

פארלוירענעם, מען האט גאנץ שטיל איהם געופן ביים נאמען ביז ער האט זיך געמאלדן, דעמאלס זענען מיר ווייטער געגאנגען. איך בין שוין זעהר שטארק אנגעמאטערט פון דעם וועג צוליב דעם טראגן כסדר דאס קינד אויף די הענד, אלע ביינער ברעכן מיר שוין, אבער עס איז נישטא קיין ברירה, ווען מען נעמט זיך אונטער מוז מען אויספיהרן ביזן ענד.

אט מאכט זיך ווידער אזא ענליכע מעשה ווי פריער, דער גוי הויבט אן צו לויפן, ער האט בעמערקט א מענטשן שטיין אויפן וועג, אלע מענטשן לויפן איהם תיכף נאך, דער מענטש וועלכער האט אונז בעגעגנט שרייט אונז נאך מיר זאלן בלייבן שטיין, אבער מיר קוקן נאר וואס אונזער גוי טהוט, יעצט האבן מיר זיך שוין נישט בעהאלטן נאר געגאנגען דורך א אנדער וועג און עס איז דורך געגאנגען בשלום, ווי שוועך עס איז געווען ביז יעצט איז נישט קיין פארגלייכן צו דעם יעצטיגן וועג, מיר דערנענטערן זיך יעצט צו די סלאוואקישע גרעניץ, עס הויבן זיך אן די טאטרא בערג, עס געהט זיך זעהר שוועך, די בערג זענען ממש ווי די גלייכע וועגד, יעדער איז געקראכן אויף אלע פיהר, איך ליידער האב די הענד געהאט פארנומען מיטן קינד, האב איך נישט געקענט קריכן נאר אויף 2 פיס איז מיר טאקע פיהל שוועך געווען צו גיין, ווען מיר זענען ארויף געקומען אויפן ערשטן בארג זענען אלע אינדערגעפאלן פאר גרויס מידקייט, דער גוי האט ערלויבט אביסל זיך אבצורוהען אבער נישט אויף לאנג, ווייל אזוי ווי מיר האבן געהאט די 2 בעגעגנישן וועלכע האבן צוגענומען א סאך צייט וועט דאס אויספעהלן צו ענדיגן דעם פלאן במשך די נאכט אריבערצוגיין די גרענץ, דער עולם האט אבער נישט קיין כח אויפצוהויבן זיך פון דער ערד, דער גוי זאגט אז אויב מיר ווילן נישט גיין ווייטער, בעשטייט ער אויף דעם אז מיר זאלן דא בלייבן די נאכט נעכטיגן און די אנדערע נאכט וועט ער אונז פיהרן ווייטער. מיר ווילן אבער וואס שנעלער אנקומען צו אונזער ציהל, איך בין געווען אין א מצב וואס איך וואלט געווען צופרידן נישט צו גיין ווייטער ווייל עס האבן זיך מיר אויסגעלאזט אלע כחות, וואס עס וועט זיין זאל זיין, איך האב שוין דאס קינד געטראגן אויף די הענד, אויף די פלייצעס, אויף דעם קאפ, איך האב שוין נישט וואו זי צו טראגן, איך קען שוין יעצט אפילו אליין אויך נישט גיין, אבער דאך האב איך געהעכנט אז דא צו בלייבן איז אויך נישט קיין תכלית, אפשר גאר א סכנה, איך וויל שוין איינמאל פאר אלעמאל פטור ווערן, אבער די כוחות פון אלע מענטשן האבן זיך טאטאל געענדיגט. מיר ערקלערן דעם ערל אז עס איז אוממעגליך צו גיין ווייטער, מיר זענען געפאסט אויף אלעם וואס עס וועט מיט אונז דא פאסירן. מיר בעטן דעם גוי נאך אביסל פויזע, ער האט אונז דאס ערלויבט און מיר מארשירן ווייטער.

דער גוי נעמט א גראבן שטעקן אין האנד און ער זאגט אז ווער עס וועט נישט גיין ווי עס דארף צו זיין, וועט ער מכבד זיין מיט דעם שטעקן, ער האט מורא געהאט מיר זאלן נישט בלייבן אין מיטן וועג פאר די גרעניץ, ווייל דעמאלס זענען אלע צוזאמען מיט איהם אין א גרויסע סכנה, דער וועג איז הר על גבי הר, בערג אויף בערג, איינער גרעסער פון דעם אנדערן, אונזערע קליידער ווערן נאס פון שווייס, מיר קענען קוים כאפן דעם אטעם פון דעם ביטערן און שווערן וועג. דער גוי טרייבט כסדר: שנעל! שנעל! עס טאגט שוין באלד און מיר האבן נאך זייער פיהל צו גיין, נאך אזוי פיהל ק״מ האבן מיר יעצט, נאך אזוי פיהל האבן מיר יעצט, אזוי האט ער אונז כסדר געיאגט מיט וועלכן ער האט טאקע פיהל אויפגעטהון, יעצט — זאגט ער — דערנענטערן מיר זיך צו דעם גרעניץ, עס מוז זיין גאנץ שטיל, נישט רעדן, נישט שרייען איינער צום אנדערן, אכטונג געבן אויף די קליינע קינדער מען זאל נישט הערן זייער קול, ווייל נישט ווייט פון דא שטייט א דייטשע וואך, דערמאנענדיג זיך אז אט תיכף ווערן מיר פטור פון די רוצחים און פון די רוצחי׳שע ערד מיט די

חיות, האבן מיר ווייטער געקענט געהן, מיר בעקומען א פרישן מוט און מיר גייען־מיט איבער נאטורליכע כוחות, דער גוי יאגט אונז מיט זיין גראבן שטעקן: שנעלער! שנעלער! עס טאגט שוין!

יעצט האבן זיך שוין ענדליך געענדיגט די גרויסע בערג, דער וועג איז שוין האלב נארמאל, מיר לויפן שנעל ווייל עס הויבט שוין טאקע אן צו טאגן. אט דא איז דער צייכן פון דעם גרענץ — זאגט ער. איך בעמערק גלייך ביים דורכלויפן דאס ווייסע קלעצל וועלכעס צייגט וואו דער גרענץ איז, געלויבט השי״ת אז איך בין שוין אריבער געטראטן דעם מסוכנ׳דיגן באדן און איך געפין זיך שוין אויף א שטילן רוהיגן באדן, איך פיהל מיך שוין פיהל פרייער און מונטער, מיר לויפן צו דעם נאהנטסטן דארף וועלכעס איז געווען ווייט פון דעם גרענץ בערך א האלבע שעה גיין, דער גוי קלאפט אן צו זיינעם א בעקאנטן, מען עפנט תיכף אויף. מיר דערזעהען זיך אין א שטוב וואו עס האבן געוואוינט א פאמיליע פון סלאוואקישע קריסטן, זיי ברענגען פאר אונז וואסער זיך אפצוואשן אביסל, דער גוי פארלאנגט פון אונז א בעשטעטיגונג אז ער האט אונז אבגעשטעלט אויף דעם ריכטיגן פלאץ, איך האב איהם דאס באלד געגעבן, ער געזעגנט זיך מיט אונז זעהר העפליך און לאזט זיך גיין צוריק ווייטער פארטצוזעצן זיין ארבייט, די סלאוואקן רעדן מיט אונז זעהר העפליך און טרייסטן אונז אז יעצט האבן מיר גאר נישט וואס מורא צו האבן, מיר זענען שוין דא זיכער מיטן לעבן, אבער דאך האבן זיי מורא אונז צו האלטן אין שטוב, אויך איז נישטא גענוג פלאץ פאר אונז, דערביבער איז בעסער מיר זאלן ארויך גיין אויף דעם בוידעם, זיי פיהרן אונז ארויף, ברענגען עסן און טרינקען, מיר האבן זיך ממש מחי׳ געווען. נאך די סעודה לייגן מיר זיך שלאפן אויף דעם פרישן הייַ וואס איז געווען אויסגעלייגט אויף דעם בוידעם, מיט דעם זענען מיר זיך מעהר מחיה ווי מיט אלעם, מיר רוהען זיך אויס אביסל די צובראכענע ביינער, פון די גאנצע צייט און פון דעם שווערן וועג, די שמחה ביי אלעמען איז זייער גרויס, דאס מיר זענען ארויס בשלום פון דעם גיהנם און מיר האפן ווייטער צו פיהרן א נארמאלן לעבן ווי שטענדיג.

אלול תש״ג עג. א בעזוך ביי אונז פון סלאוואקישע פאליציי — מיר ווערן ארעסטירט — די פארמעגנס צוגענומען — איבערגעגעבן צום אידישן קאמיטעט — די רייזע צו די אונגארישע גרענץ

נישט לאנג האט געדויערט אונזער שמחה, נאכן רוהען א 2 שעה הערן מיך פעסטע טריט גייען ארויף אויף די בוידעם שטיגן, מיר זענען שוין נייגעריג צו זעהן ווער עס קומט צו אונז אויף א בעזוך, אט זעהען מיר פאר אונזערע אויגן ארויף קומען 4 חברה לייט, 1 ציווייל אנגעטון און 3 מונדירטע מיט די רעוואלווערס אין די הענד, מיר ווערן זייער דערשראקן פון דעם בילד וועלכעס מיר האבן ערשט נישט לאנג געזעהן שטענדיג פאר די אויגן און יעצט, ווען מיר האבן געמיינט אז מיר זענען שוין פטור פון אזעלכע זאכן זעהען מיר עס ווייטער, עס ווערט אונז ממש פינסטער פאר די אויגן, זיי שרייען מיט די הויכע קולות: ״אלעס אויפשטעהן!״ אין אנהויב האט מיר געשיינט אז דאס זענען דייטשע סאלדאטן, וואס וועט זיין יעצט מיט אונז? נאך אזוי פיהל מאטערן זיך ביז מיר זענען אנגעקומען אהער האבן מיר זיך באגעגנט מיט דעם זעלבן וואס מיר האבן געקענט האבן זיצנדיג אין באכניער בונקער. צו וואס האט געטויגט די גאנצע ארבייט? אבער פארפאלן, מען הייסט גיין מוז מען גיין. אלע הויבן זיך אויף פון די גוטע געלעגערס, דאן פיהרן זיי אדורך א

רעוויזיע אויף די ערטער וואו מיר זענען געלעגן, זיי האבן אבער גארנישט געטראפן, מיר איז געלונגען די לעצטע מינוט אין זייער געגנווארט באהאלטן דאס ביסל געלד וואס איך האב נאך געהאט ביי מיר און זיי האבן דאס גאר נישט בעמערקט, זיי הייסן אונז אראפ גיין אין גאס, דארטן האב איך שוין געזעהן אז דאס זענען סלאוואקישע פאליציי, איך פרעג איינעם וואו פירט מען אונז יעצט? "מיר פיהרן אייך צוריק צום דעם גרענץ פון וואו איהר זענט געקומען". די בעדייטונג פון די ווערטער האב איך גאנץ גוט פארשטאנען... דאך האב איך איהם נישט געוואלט גלויבן, איך בין צוגעגאנגען צו א אנדערן פאליציי וועלכער האט געהאט א אידישן פנים קלערנדיג אפשר איז דאס טאקע א איד און איך פרעג איהם, וואו פיהרט מען אונז? ער ענטפערט: דא נישט ווייט שטייט א אויטא אין וועלכן איהר ווערט אבגעפיהרט אין דעם שטעטל צו די פאליציי, איך פרעג איהם פארוואס האט דער קאמענדאנט מיר געזאגט אז מען פיהרט אונז צו די גרענץ? אה! ער מאכט א ווערטל. זיינע ווערטער זענען מיר איינגעגאנגען און עס איז מיר געווארן אביסל לייכטער אויפן הארץ, וכן הוה.

מיר גייען א שטיקל וועג, דארטן זעהען מיר שטיין א אויטא אין וועלכן מען הייסט אונז אלעמען איינשטייגן, אויך עטליכע פון די פאליציי קומען מיט, איינער נעמט דעם רעוואלווער אין זיין האנד זאגנדיג: ווען איינער וועט פראבירן אראפ צו שפרינגען פון אויטא וועט ער גלייך ווערן דערשאסן! מיר זענען אלע זייער דערשראקן, ווער ווייסט וואס דער סוף וועט דא זיין פון דעם פאהרן? איך האב בודק געווען אלע טאשן אפשר געפינט זיך עפעס א שטיקל פאפיר וואס טויג נישט, איך האב אויך צוריסן אלע בילדער און ארויס געווארפן פון אויטא אומבעמערקבאר, נאך א האלבע שעה רייזע קומען מיר אין א דארף מיטן נאמען "יאבלאנקא". מיר פאהרן צו גלייך צו דעם בנין פון די פאליציי, מיר שטייגן אויס און מען פיהרט אונז אריין אין א צימער וואו עס איז געזעסן דער פאליציי שעף, מיר ווערן דורך איהם העפליך בעגריסט, ער הייסט אונז זיך זעצן, דאן פרעגט ער אויב מיר זענען הונגעריג און ער הייסט באלד אריין ברענגען גענוג ברויט און טרינקען, שיינע ווייסע ברויט. מיר האבן שוין לאנג אזעלכעס נישט געזעהן, נאכן עסן הויבט ער אן צו פראטאקאלירן יעדן איינעם געניי וועגן זיין פארגאנגנהייט ביז יעצט ביי דעם דייטש, נאך דעם ווערט יעדער איינציגער רעוועדירט, אויב ער האט נישט ביי זיך קיין געלד, גאלד, בריללאנטן, אדער אנדערע ווערט זאכן, פאר פרויען איז געווען א ספעציעל צימער מיט פרויען פאליציי רעוועדירט, זיי האבן ביי אלעמען צוגענומען וואס זיי האבן נאר געטראפן, אפילו די מינדעסטע ווערט זאך, צו מיטאג האט מען אויך געברענגט פאר אלעמען עסן, ברויט מיט זופ. ווער עס האט געוואלט האט געגעסן, מיר בלייבן זיצן אין די קאנצעליי ביז פארנאכט, דעמאלס קומען אריין פאליציי און באפוילן אז מיר זאלן מיט זיי מיטגיין. זיי פיהרן אונז צו א אויטאבוס אין וועלכן עס פאהרן אויך ציוויל מענטשן, אלע שטייגן אריין מיט דער בעגלייטונג פון עטליכע פאליציי און מיר פאהרן, וואו אהין ווייסן מיר ווייטער נישט, איך פרעג א פאליציי וואו אהין פאהרן מיר? ער ענטפערט: איהר פאהרט קיין אונגארן! זיין תשובה איז געווען ממש ווי א געלעכטער ביי מיר, וויל לויט ווי עס זעהט מיר אויס פאהרן מיר אין קרימינאל אריין, נישט קיין אונגארן! איך שפעקוליר אויב איך זאל נישט אנטלויפן יעצט פון אויטא, עס איז נישט געווען שווער וויל עס זענען אויך געפאהרן א סאך אנדערע מענטשן אזוי אז עס וואלט זיך נישט בעמערקט מיין אנטלויפן, וויל איך בין זעהר בעזארגט וואס דער סוף וועט זיין פון אונזער ארום שלעפן זיך, אבער איך קען דאס נישט מאכן וויל איך וועל נישט ווייסן וואס מיט מיין קינד איז געשעהן, איך בעשליס אלזא נישט צו אנטלויפן, וואס וועט זיין זאל זיין.

פארנאכט קומען מיר צו א שטעטל מיטן נאמען "טריסטינא". דער אויטאבוס שטעלט זיך אפ פאר א גרויסע געביידע, מיר שטייגן ארויס און מען פיהרט אונז אריין אין דעם בנין, זיי גיבן אונז איבער צו דעם פארטנער וועלכער פיהרט אונז אוועק, ער עפנט אויף א טיהר וואו ער הייסט אונז אריין געהן, יעצט געפינען מיר זיך אין א צימער וועלכעס איז גרויס 4 איילן אויף 4. אין די 2 ווינקעלעך זענען געשטאנען 2 הילצערנע שמאלע בעטלאך אן שטרוי זעק און אן א צודעק, איידער ער פארשליסט די טיהר בעטן מיר ביי אים א ביסל וואסער, אבער ער בייזערט זיך גוט און פארהאקט די טיהר, יעצט זענען מיר גוט אין פעקל, דאס איז די ריכטיגע פאר וועלכן מיר האבן געהאט פאר וואס מורא צו האבן, מיר זענען יעצט אן א כזית ברויט, אן א טראפן וואסער, און צווישן אזעלכע רשעים וועלכע ווילן נישט דערלאנגען אפילו קיין ביסל קאלט וואסער, די הויפט דאגה איז וואס וועט זיין מיט אונז דער סוף? די קינדער בעטן עסן און טרינקען אבער מיר האבן גאר נישט זיי צו געבן, עס ווערט טונקל און עס איז נישטא קיין ליכט, מיר מוזן זיך אזוי לייגן שלאפן.

אונזערע צובראכענע הערצער קען מען זיך לייכט פארשטעלן, עס האט שוין גארנישט געמאכט קיין שלעכטער רושם דאס טרוקענע הארטע געלעגער געגן דעם גרויסן צער וועגן די לאגע אין וועלכע מיר געפינען זיך, איינער טרייסט דעם אנדערן און מיר האפן אז השי"ת וועט אונז העלפן אזוי ווי ביז יעצט, מיר ליגן אזוי יעדער אייניציגער בעזונדער טיף פארטראכט אין די מחשבות צוזאמענגעפרעסט אויף די שמאלע געלעגערס, נאך 2 שעה ווערט פלוצלונג ליכטיג אין צימער, עס האט זיך אנגעצונדן דאס עלעקטרישע ליכט וועלכעס מען האט נאר אין דרויסן געקענט אנצינדן, עפעס הער איך רודערן ביי די טיהר, אט עפנט זיך די טיהר, עס קומט אריין א עלעגאנטער הער אין דער בעגלייטונג פון דעם פארטנער, ער פרעגט אונז אויס אלעס געוני און זאגט: זארגט אייך גאר נישט, איהר בלייט דא נאר איין טאג, נאך דעם וועט איהר פאהרן קיין אונגארן, איך פרעג איהם, אויב ער איז א איד? יא! — ענטפערט ער. דעמאלס האב איך שוין בעמערקט דעם קליינעם מגן־דוד וועלכעס ער האט געהאט איינגעשטעקט אין די לאפ פון זיין אנצוג ווי א בראש, מען האט דאס קוים אנגעזעהן, (אין פוילן האט מען נישט געטארט טראגן אזעלכע מגן־דוד׳ס, נאר אויסדריקליך אויף דעם ארבל פון האנד, גוט אנזעהענדיג. די גרויס לויט די פארשריפט איז געווען 10 ס״מ די בריט, כדי נישט צו קענען אבנארן אז מען איז א איד אויב מען וועט דאס נישט גוט אנזעהן) די גרויסע שמחה וואס דער איד האט אונז פארשאפט מיט די עטליכע וועריטער איז געווען אין לשער, דאן זאגט ער: איך ברענג אייך באלד עפעס עסן און טרינקען, זיי גייען ארויס, שפעטער מיט א האלבע שעה קומט ער צוזאמען מיט זיין טאכטער און ברענגט א גרויסן פאקעט אין וועלכן עס ליגן עטליכע פרישע שיינע ברויט, א מענגע פרישע הייסע געבראטענע פלייש שניצל, עטליכע פלאש מילך, א זעהר פרייליכער יו״ט וועלן מיר היינט האבן, טראכט זיך יעדער איינער. איך פרעג איהם אויב דאס פלייש איז כשר? ניין! — ענטפערט ער — מיר האבן ליידער דא נישט קיין שוחט! מיר בעטן איהם ענטשולדיגונג, מיר קענען דאס פלייש נישט בעניצן, זאל ער דאס אזוי גוט זיין און צוריקנעמען, ער געזעגנט זיך מיט אונז און גייט אוועק. מיר זעצן זיך פראוועון די סעודה, יעצט איז שוין ליכטיג, דער פארטנער האט שוין נישט אויסגעלאשן די עלעקטערי, די קינדער האבן זיך מחיה געווען מיט דעם ביסל הייסע מילך און מיר מיט דאס ביסל טייער פרוכט וועלכעס מיר האבן שוין נישט געזעהן זינט די קריג האט אויסגעבראכן, באלד קומט ווידער די טאכטער און ברענגט אונז אנשטאט דעם פלייש אויסגעקאכטע אייער, אין דער פריה וועלן מיר ווידער דא זיין! מיט דעם זענען זיי אוועק, נאך די סעודת יו״ט... לייגן מיר זיך שלאפן, עס שלאפט זיך שוין יעצט

גאנץ אנדערש, טראצדעם וואס דאס געלעגער דריקט אין אלע זייטן, אבער נאך אזא סעודה און נאך אזא גוטע הבטחה קענען מיר רוהיג שלאפן און האפן אויף א גוטן מארגן... עס זעהט אויס אז דאס וואס דער פאליציי האט מיר געזאגט פאהרנדיג אז מיר וועלן פאהרן קיין אונגארן איז נישט געווען קיין חלום נאר ער האט געוואוסט וואס ער זאגט

באלד אין דער פריה. די חברה פון נעכטן זענען שוין ווידער דא און ברענגען אונז פון כל טוב, עס פעהלט אונז שוין גארנישט, מיר האבן אלעס בריוח צו עסן, מיר האבן בעמערקט אויף די וועגט פון דעם קרימינאל פארשידענע אויפשריפטן וואַרשיינליך פון די מענטשן וועלכע זענען אויך אדורך געגאנגען דאס חדר, די אויפשריפט האט געלויטעט טרייסט וועַרטער פאר די יעניגע וועלכע וועלן זיך געפינען אין דעם קרימינאל: זארגט אייך נישט, איהר וועט פון דא פאהרן קיין אונגארן! צווישן די אויפשריפטן אונטער וועלכע עס זענען געווען אונטערגעשריבן זייערע נעמען זיינען געווען א סאך בעקאנטע פון באכניא, וועלכע זענען מיט א צייט צוריק אנטלאפן, מיר זענען דא געזעסן נאך א גאנצן טאג און געוַנעכטיגט די אנדערע נאכט.

אין דער פריה עפנט מען די קאבינע און מען רופט אונז ארויס אין הויף, דארט טרעפן מיר זיך מיט מעהרערע מענטשן וועלכע מען האט געברענגט פון אנדערע קרימינעלער, אלע מענטשן בעקומען דארטן צו עסן פריהשטיג, אלע מוזן זיך דאן אויסשטעלן אין ראיאן און מיר מארשירן אין בעגלייטונג פון עטליכע סלאוואקישע אפיצירן, מיר גייען אזוי ביז די באן סטאנציע. אלע שטייגן איין אין א באזונדערן וואגאן צוזאמען מיט די אפיצירן און ויסעו! מיר פאהרן נישט וויסנדיג ווהין מען פיהרט אונז, אויפן וועג האבן די אפיצירן ארויסגעווייזן גרויס סימפאטיע צו די איידן, זיי האבן אפט געטיילט פון זייערע עסנס, ציגארעטן וכדומה, נאך עטליכע שעה רייזע קומען מיר אן אין די שטאדט "מיקולאש", דארטן האבן אונז מקבל פנים געווען עטליכע אידישע פארשטעהער און אין זייער בעגלייטונג זענען מיר אבגעפיהרט געווארן אין אידישן קאמיטעט, דארטן האבן זיך די אפיצירן מיט אונז העפליך געזעגנט און געגאנגען זייער וועג, דא טרעפן מיר א סאך היימישע מענטשן, דער גרעסטער טייל פון באכניא, (ווייל דער גרעסטער פראצענט אידן איז אנטלאפן פון באכניא) זיי וואַרטן שוין דא א לענגערע צייט כדי צו קענען פאהרן ווייטער קיין אונגארן, א טייל גלוסט זיך גארנישט אווועק צו פאהרן פון דאנען, זיי מאכן דא א לעבן, עס פעהלט זיי נישט פון כל טוב, דער קאמיטעט גיט זיי צו עסן און שלאפן, וואס טויג זיי צו ריזיקירן און גיין קיין אונגארן וואו די וועג איז אויך ריזיקירט צו גיין איבער די גרענץ, וועַן מען האט דארט געכאפט ביי דעם גרענץ אדער אפילו וועַן מען איז שוין געווען אין יענע זייט אין די ערשטע שטאט, האבן די אונגארן צוריק געשיקט קיין פוילן און איבערגעגעבן די דייטשן אין די הענד, וואס איז מיט זיי שפעטער געווארן ווייס יעדער איינער... דער קאמיטעט האט אונז עמפאנגען מיט אלעם, עסן, טרינקען און שלאפן, צום עסן איז געווען א גרויסער זאל וואו אלע האבן צוזאמען געגעסן, צום שלאפן איז געווען עטליכע גרויסע שטיבער וועלכע זענען געווען אויסגעבעט מיט שטרוי אויף דער ערד, דארט האט מען מסדר געווען דעם עולם, די נאכט זענען מיר געשמאק געשלאפן נאכדעם וווי מיר זענען שוין אזוי פיהל נעכט נישט געשלאפן אויסער די גרויסע פחדים וואס מיר האבן געליטן. אינדערפרי האט מען אונז געפיהרט צו די פינאנץ פאליציי וואו מיר האבן נאך אמאל איבערגעגעבן א פראטאקאל וועגן אונזער אנטלויפן פון פוילן, אויך האבן זיי צוריק געגעבן די נישט וויכטיגע זאכן וואס מען האט געהאט צוגענומען ביי די פאליציי אין יאבלאנקא, ווי צ.ב.ש. זייגערלעך, פיהל פעדער, דאגעגן די וויכטיגע זאכן זענען ביי זיי געבליבן, אויפן וועג איז מיין קינד קראנק געווארן און איך האב איהר גארנישט געקענט העלפן, אבער יעצט בין איך געגאנגען מיט איהר צו א דאקטאר און זי

איז געגליך געווארן געהיילט.

דער גאנצער ענין פון סלאווקיי איז ערלעדיגט געווארן ווי פאלגענד: עס איז אויסגעניצט געווארן פראטעקציע מצד די סלאווקישע אידן ביי די סלאווקישע רעגירונג דאס זיי זאלן שטיין צו הילף די אידן וועלכע עס וועט געלינגען זיך אריבער צו שווארצן די פוילישע גרענץ, מען זאל זיי נישט צוריק שיקן אין די הענד פון דעם דייטש וועלכעס איז פאר זיי א זיכערער טויט, אלע פאליציי פון לאנד און נאך מעהר די גרענץ פאליציי האבן באקומען א באפעהל נישט צוריק שיקן קיין איד וואס קומט אריבער די גרענץ אומלעגאל, דאגעגן האבן זיי געגעבן א באפעהל צו די גרענץ פאליציי דאס יעדן איד וועלכן זיי כאפן מוזן זיי איהם איבערגעבן צו די פאליציי וועלכע געפינען זיך אין דעם ערשטן שטעטל נישט ווייט פון דעם גרענץ, דאס איז געווען "יאבלאנקא", דער צוועק פון דעם איז געווען כדי צוצונעמען דאס פארמעגן פון די אנטלאפענע אידן, דאס איז געווען זייער פארדינסט פאר די טובה וואס זיי האבן צוגעזאגט צו טהון מיט די פוילישע אידן, דאס איז ווייזט אויס נישט געווען קיין שלעכטער געשעפט פאר די סלאווקישע רעגירונג, ווייל דער גרעסטער טייל אנטלאפענע זענען געווען אידן וועלכע האבן פארמאגט איינער מעהר און איינער וויניגער געלד, גאלד, בריליאנטן, דאס אלעס איז געווארן רעקווידירט ביי די אידן וועלכע האבן דאס געהאט מיט זיך, צוליב דעם האבן זיי אין דעם אויבן דערמאנטן דארף דורך געפיהרט א שטרענגע רעוויזיע ביי די מענער און פרויען, עס האט זיי אפילו געלוינט צוזאגן אז יעדער איינווינער פון סלאווקיי וועלכער וועט מעלדן ביי די פאליציי פון א אנגעקומענעם איד איבער די גרענץ אומלעגאל וועט ווערן בעפרידיגט מיט א סומע פון 1000 קראן, דאס איז געווען דעמאלס א גרויסע סומע געלד.

הערנדיג די גאנצע זאך איז מיר שוין פארענטפערט געווארן פארוואס נאך אונזער אנקומען איבער די גרענץ און מיר זענען שוין געלעגן אויף דעם בוידעם האט זיך פלוצלונג די פאליציי דערוואוסט פון אונז, ווי אזוי האט דאס געקענט געשעהן? נאר די זעלבע גוים ביי וועלכע מיר זענען געווען בעהאלטן, האבן דאס געמאלדן ביי די פאליציי, פאר וועלכן זיי האבן בעקומען די סומע פון 1000 קראן פאר יעדן קאפ, ביי איינעם פון אונזער גרופע מיטן נאמען ר' יושע ווינפעלד, א גרויסער עושר פון קראקא האבן זיי טאקע געפונען א גרויסן פארמעגן וועלכעס האט זיי געלוינט, אויסער דעם אויך קלענערע סומעס פון די אנדערע מענטשן, זיי האבן אבער אויך אכטונג געגעבן אז די מענטשן זאלן נישט בלייבן אין סלאווקיי נאר פאהרן ווייטער קיין אונגארן. צוליב דעם האבן זיי שטענדיג מיטגעשיקט א בעגלייטונג מיט די מענטשן ביז צו די גרענץ כדי צו קאנטראלירן אויב די אלע איריגעקומענע זענען טאקע ווייטער געפאהרן.

ווי עס איז בעקאנט איז געווען דער הויפט עסקן פאר די אידישע פליטים פון סלאווקיי הרב מיכאל בער ווייסמאנדל, במשך די קריגס צייט האט ער געארבייט מיט גרויס מסירות נפש צו ראטעווען וואס מעהר אידן, די געסטאפא האבן זיך פון דעם דערוואוסט און איהם שפעטער געכאפט און אוועק געשיקט קיין אוישוויץ. ער איז ניצול געווארן מיט נסים אראפשפרינגענדיג פון צוג. נאכן קריג איז ער געפאהרן קיין אמעריקע וואו ער האט ארויס געגעבן דאס אינטערעסאנטע בוך אונטערן נאמען "מן המיצר", דארט בעשרייבט ער זעהר אינטרעסאנטע ענינים און פארשידענע צרות פון די קריגס יאהרן מיט וויכטיגע דאקומענטן.

אלול תש״ג עד. דער וועג איבער די אונגארישע גרענץ — די ערשטע גרופע ווערט געכאפט — די שווארצערס אנטלויפן — מיר בלאנדזשען דעם וועג — די גרויסע פחדים — 2 שטומע נייע שווארצערס פיהרן אונז אריבער

פרייטאג פארמיטאג קומט אריין דער דארטיגער קאמענדאנט מיט א ליסטע פון די מענטשן וואס זאלן היינט פאהרן קיין אונגארן, עס וואַרטן שוין אויך 2 פאליציי וועלכע זענען ספעציעל געשיקט געווארן אונז צו בעגלייטן, גלייכצייטיג אכטונג צוגעבן אז דער עולם זאל זיך נישט צולויפן, ווי איך האב שוין בעמערקט אז פיהל האבן נישט געהאט קיין חשק צו פאהרן, דאגעגן וועז איך האב געהערט אויסרופן מיין נאמען, בין איך געווארן מלא שמחה. איך וויל שוין אנקומען וואס פריער צו מיין ציהל קיין אונגארן, און איך האף שוין די מינוט זיך צו דארטן דערזעהן בשלום, ביז 10 מינוט זאל יעדער שטיין גרייט מיט זיינע באגאזשן. איך האב אין איין מינוט צוזאַמענגעפאקט פארטיג מיין באגאזש (דאס קינד אין די האנד) דאס איז יעצט פארלויפיג מיין גאנצער פארמעגן, מיר שטעלן זיך אויס אין ראיאן און מארשירן צום צוג אין בעגלייטונג פון די פאליציי און עטליכע מיטגלידער פון קאמיטעט. דער טראנספארט ציילט 22 פערזאן, יעדערער בעקומט צידה לדרך. מיר שטייגן איין אין צוג און ויסעו, מיר פאהרן אין א מזל׳דיגע שעה, מיר אלע פאהרן אין א ספעציעלן וואגאן, עס האט קיינער נישט געטארט איינשטייגן אין דעם וואגאן, די רייזע איז זעהר אנגענעהם צווישן די הויכע שיינע בערג און טיפע טאהלן, אבער דאס הארץ שפירט זיך נישט גוט, עס ליגט דערויף א שווערער שטיין, מיר ברויכן יעצט נסים אז דער וועג זאל אדורך גיין בשלום, נאר איך האף אזוי ווי השי״ת האט געהאלפן ביז יעצט וועט ער אויך ווייטער העלפן, מיר פאהרן עטליכע שעה ביז פארנאכט, דעמאלס הערן מיר אז אט באלד וועלן מיר שוין זיין ביים גרענץ. עס איז שוין גוט נאכט.

פלוצלונג שטעלט זיך אפ דער צוג אין מיטן וועג, נישט קיין סטאנציע און נישט קיין שטאדט אדער דארף, נאר פעלדער. עס קומט א אויסרוף: ״אלעס אויסשטייגן״ אבער שנעל! מיר זענען געבליבן זעהר פֿאַרוואונדערט, ווייל עס האט געהייסן אז מיר פאהרן צו די שטאדט ״פרעשוב״ און פון דארטן וועט מען אונז אריבער פיהרן די גרענץ, אבער א בעפעהל איז א בעפעהל, מיר שטייגן אויס פון צוג נעבן א ראמפע וועלכע ליגט ביי א ברייטן שאסיי, דער צוג פאהרט ווייטער און מיר ווערן עמפפאנגען דורך עטליכע מענטשן וועלכע האבן שוין דארטן געווארט ספעציעל אויף אונז. שלום עליכם אידן! שלום עליכם אידן! אבער גאנץ אין א נידריגן סאלידן קול. מיר דערפרייען זיך זעהר מיט זיי, שא שטיל! שא שטיל! רעדט נישט הויך, אלע מוזן רעדן שטיל, עס שטייען דארטן אנגעגרייט פאר אונז 2 טאקסיס, אלע שטייגן איין אין די אויטא׳ס, נאר שטיל אן קיין גערודער, אזוי ווי אין די 2 אויטא׳ס האבן נישט געקענט אריין אלע מענטשן מיט אמאל, האט מען געמאכט 2 טראנספארטן, די סיבה וואס דער וועג האט זיך געענדערט און מען איז נישט אריין געפאהרן אין שטאט אזוי ווי דער פלאן איז געווען, ווייל עס איז איינגעפלאסן א מסירה אז דער אידישער קאמיטעט אין פרעשוב העלפט אידן אריבער גיין די גרענץ קיין אונגארן, צוליב דעם האט מען געמוזט יעצט מאכן אזא ענדערונג און איידער מען איז נאך געקומען אין שטאדט אריין גלייך פון דא גיין ווייטער צו דעם גרענץ.

איך בין געווען פון דעם ערשטן טראנספארט, מיין שמחה איז געווען זייער גרויס רעכענענדיג אז מיט דעם אויטא פאהר איך שוין אריבער די גרענץ און אין עטליכע שעה ארום

וועל איך זיך שוין געפינען אין אונגארן וואו איך בין זיכער מיט מיין לעבן. ווייל אין סלאוואקיי האט מען אונז געזאגט אז מען פיהרט אונז אריבער לעגאל די גרענץ, (עס האט זיך אבער ארויס געוויזן אז דאס איז געווען א ליגנד, און זייער כוונה לויט מיין מיינונג איז געווען א פשוטע, כדי דער עולם זאל נישט וועלן פארבלייבן אין סלאוואקיי הערנדיג אז דער וועג איז א מסוכנ׳דיגער, און די סלאוואקישע רעגירונג האט נישט מסכים געווען אז די פליטים זאלן פארבלייבן ביי זיי, נאר זיי האבן צוגענומען ביי זיי די גרייצערס און וויטער אבשופירט) נאך 10 מינוט פאהרן בלייבט שטיין דער אויטא: אויסשטייגן! מיר שטייגן אויס צוזאמען מיט דעם ערל וואס איז מיטגעפארן מיט אונז, דער ערל פיהרט אונז אריין טיף אין פעלד וויט פון דעם שאסיי. ער הייסט אונז זיך זעצן אויף דער ערד כדי מען זאל נישט בעמערקן פון דער וויטנס אז דא זענען דא מענטשן. ער הייסט אונז דא ווארטן ביז ער וועט אהער ברענגען דעם רעשט עולם וועלכע זענען דארט געבליבן. יעצט זעהען מיר שוין קלאהר אז מען וועט דארפן מיטמאכן פונקט אזא רייזע ווי פון פוילן קיין סלאוואקיי. מיר וועלן מוזן דעם וועג גיין צופוס וועלכעס איז א גרויסע סכנה. מיר ברויכן וויטער האבן גרויסע נסים אז מיר זאלן אנקומען בשלום קיין אונגארן, אבער פארפאלן מיר קענען זיך גאר נישט העלפן דערצו, נאר האפן אז השי״ת וועט העלפן אזוי ווי ביז אהער.

עס געהט דורך א האלבע שעה. די טאקסיס קומען אן מיט דעם רעשט עולם, מיר גרייטן זיך צו מארשירן איבער די גרענץ אין דער בעגלייטונג פון די 2 ערלים, זיי זאגן אונז אז דער וועג ברויך נישט דויערן לענגער ווי 2-3 שעה. דעמאלס קומען מיר קיין קאשוי. דאס איז געווען די ערשטע שטאדט ביי די גרענץ, דארט אין קאשוי וועט מען אונז עמפאנגען מיט גרויס כבוד, אזוי האבן אונז געזאגט די סלאוואקישע אידן פון קאמיטעט. דער וועג איז נישט קיין שווערער צו גיין, נישטא קיין בערג און נישט קיין טאהלן, נאר א גאנץ גלייכער וועג, מיר גייען סאליד און בעקוועם, אין מיטן וועג בלייבן פלוצלונג די 2 שווארצערס שטיין, זיי הויבן אן מיט זייערע מיילער צו קלאפן עפעס זהר וואונדערליך, דעמאלס בעמערקן מיר ווי עס קריכן ארויס פון צווישן די קליינע געדיכטע בוימעלעך 2 ערלים, זיי הויבן אן צווישן זיך צו רעדן אונגאריש, מיר האבן גאר נישט פארשטאנען פון זייערע געשפרעכן וועלכע האט געדויערט בערך א האלבע שעה, מיר האבן זיך דערווייל אביסל אבגערוהט, נאכן ענדיגן דאס געשפרעך האבן זיי זיך געזאגט. די 2 חברה לייט פון דעם וועלדעל האבן זיך געלאזט גיין פאראויס אין דער ריכטונג קיין אונגארן, מיר זענען נישט געווען זהר צופרידן פון זייער דיסקוסיע, ווייל מיר האבן פארשטאנען אז זיי האבן עפעס צווישן זיך א סכסוך, ווארשיינליך וועגן אונז און זיי האבן זיך נישט געקענט אויסגלייכן, מיר פרעגן די שווארצערס די בעדייטונג פון דעם געשפרעך, האבן זיי געזאגט אז עס איז דא עפעס א סכסוך צווישן זיי, פארשטייט זיך אז זיי האבן נישט געוואלט זאגן וועגן וואס עס האנדלט זיך, מיר זענען געווען צוליב דעם זהר דערשראקן, אבער מיר קענען זיך גאר נישט העלפן, מיר געפינען זיך יעצט ביי זיי אין די הענד.

מיר גייען וויטער ביז מיר קומען אין א שטארק געדיכטן וואלד. מיר גייען זהר לאנגזאם ווייל עס איז טארק טונקל, ממש ״וימש חשך״ צוליב דעם געדיכטעניש פון די פיהלע גרויסע בוימער, איינער געהט נאהנט נעבן דעם אנדערן כדי זיך נישט צו פארלירן, עס האט אפט געטראפן אז מיר זענען אריין אין א בוים און זיך גוט צוקלאפט, טייל מאל אריין אין א גרוב פון וועלכן מען איז קוים ארויס געקראכן מיט גאנצע ביינער, דער וועג אין דעם וואלד איז געווען דער שווערסטער פון די גאנצע צייט. פלוצלונג זאגן די 2 שווארצערס: סטאפ! אלע זאלן בלייבן שטעהן, דא טרעפן מיר ווארטן אויף אונז עטליכע ערלים כדי אונז צו פיהרן איבער די גרענץ צו זיך אין דארף אריין

דארטן נעכטיגן און פארטאג אונז פיהרן קיין קאשוי, מיר זיינען געווען א גרופע פון עטליכע און 20 פערזאן, די ערלים זענען געווען 6. עס איז אויסגעקומען יעדן איינעם צו נעמען א גרופע פון 4 פערזאן. מיר שטעלן זיך אלע אויס כדי צו גרופירן און מאכן די איינטיילונג, יעדער האט זיך געשטופט כדי צו זיין פון די ערשטע גרופע אריבער צו גיין, רעכענענדיג אז די ערשטע גרופע וועט בעסער געלינגען ווי די אנדערע, ווייל צוליב דעם ערויש פון דעם עולם קען זיך טרעפן אז די וואך זאל דערהערן און דעמאלס איז דאך א זיכערע סכנה, איך האב זיך געהאלטן ביי מיין סיסטעם זיך נישט צו שטופן נאר פארלאזן זיך אז אזוי ווי עס וועט זיך פיהרן אזוי וועט זיין גוט, דעריבער בין איך געשטאנען אין דער זייט און געווארט אויף א צוטיילונג, מיט וועלכע גרופע און מיט וועלכן ערל איך זאל געהן.

ווען עס איז פארטיג געווארן די צוטיילונג פון די ערשטע גרופע זענען זיי באלד געגאנגען כדי אלע זאלן נישט גיין אויף איין מאל, עס זאל נישט זיין קיין גרויסער גערודער אויף דעם גרענץ, די איבעריגע גרופעס האבן אביסל געווארט ביז די ערשטע וועט זיך דערווייטערן פון אונז דעמאלס וועלן זיי ערשט געהן, די ארגאניזירונג איז געווען זעהר גוט בעווארנט אז מען זאל חלילה קיינעם נישט כאפן, אלעס אויסגערעכנט אזוי ווי עס דארף צו זיין, מיר זיצן אין וואלד און ווארטן אויף א באפעהל אז די צווייטע גרופע זאל גיין, אבער נאך 10 מינוט ווי די ערשטע גרופע וועלכע איז ענטשטאנען פון 6 פערזאן זענען אוועק פון אונז, הערן מיר יאמערליכע קולות און געווויינען פון די מענטשן וועלכע מען האט געכאפט, געמישטע קולות פון מענער, פרויען און קינדער, אויך די געשרייען פון די גרענץ פאליציי און דאס שטארקע בילן פון זייערע הינט, מיר האבן קלאר פארשטאנען אז די אלע געכאפטע מענטשן זענען פארלוירן, מיר זענען אלע דערציטערט געווארן פון גרויס שרעק פון די מעשה. אויך די ערלים זענען געווען זייער איבערגעשראקן, זיי האבן אונז געהייסן זיך אנידער לייגן אין וואלד און זיך פארהאלטן גאנץ רוהיג. נישט רעדן קיין ווארט ווייל דעמאלס זענען מיר אלע אין די זעלבע סכנה ח״ו, מיר בעטראכטן אזוי ליגנדיג אונזער שרעקליכן און מסוכנ׳דיגן מצב אין וועלכן מיר געפינען זיך יעצט, עס ליגט אויף אונזער האלז די שארף פון דעם שווערד.

מיר ליגן אזוי בערך 1 און א האלבע שעה און עס איז געווען גאנץ שטיל. האבן די ערלים פארשטאנען אז די וואך זענען שוין מעהר נישטא, האבן זיי אנגעהויבן פלאנען וואס מיט אונז צו טהון, די ערלים וועלכע האבן אונז אבגעווארט כדי מיט זיך צו נעמען אין דארף אריין איבערנעכטיגן, זענען זיך אוועק און נישט געוואלט מעהר האנדלען מיט אונז, זעהענדיג וואס עס האט פאסירט מיט די ערשטע גרופע און זיי זענען געגאנגען זייער וועג, אויך די שווארצערס האבן חשק געהאט דאס זעלבע צו מאכן, אונז איבערלאזן אין וואלד אליין און גיין צוריק קיין סלאוואקיי. זייער פארשלאג האט אונז געגעבן א קלאפ אין הארץ ווי מיט א האמער, ווי אזוי איז דאס מעגליך אז מיר זאלן דא אליין בלייבן, מיר ווייסן נישט קיין וועג ווי צו מאכן אפילו איין טריט, מען וועט אונז בעשטימט יעצט כאפן און אונזער גאנצע וועג ביז יעצט איז ענצליך בחנם, נאך אזוי פיהל פלאג און מאטערניש צו פארלירן דאס לעבן! מיר בעטן זעהר שטארק די ערלים, זיי זאלן נישט טהון מיט אונז אזעלכעס ווייל אונזער לעבן איז אין א גרויסע סכנה, אבער זיי ווילן פון גאר נישט הערן נאר זיי האלטן זיך ביי זייערס אונז איבערלאזן און גיין צוריק, זאגנדיג אז אויב מען וועט אונז אלעמען כאפן וועט מען זיי זיכער שיסן ווייל זיי פיהרן אריבער מענטשן אומלעגאל, אבער אונז אלס אידן וועט גאר נישט פאסירן ווייל די אונגארן בעהאנדלען גוט די אידישע פליטים, מיר האבן זיך נישט געוואלט לאזן איינרעדן די מעשיות און זיי געבעטן אז אויב זיי ווילן אונז נישט

אריבער פיהרן דאס גרענץ זאלן זיי אונז צוריק פיהרן קיין סלאוואקיי, אבער אויך אויף דעם פארשלאג האבן זיי נישט מסכים געווען, די כוונה איז געווען א פשוטע, אוב זיי וועלן אונז צוריק ברענגען וועלן זיי נישט בעקומען דאס וואס זיי קומט פאר דעם, מיר דיסקוסירן וועגן דעם ענין אבער עס פועלט גאר נישט אונזער בעטן און ווייגען, זיי פיהרן אונז נישט אהין און נישט אהער, זיי שטעלן אונז אויס דעם וועג אין שטאדט אריין: איהר זאלט גיין גלייך, און דאן רעכטס, דאן לינקס, ווייטער גיין ווי געווענליך... זיי הויבן שוין פיס און ווערן פון אונז פארשוואונדן. מען זעהט שוין מעהר נישט קיין ערל פאר די אויגן, עס איז מעהר נישטא צו וועמען צו רעדן, קרעכצענדיג און זיפצענדיג האבן מיר דאך נישט קיין בריה. די נאכט רוקט זיך אן און מיר מוזן טראכטן אריבער צו גיין דעם גרענץ ווי לאנג עס איז נאך טונקל ווייל בייטאג איז זיכער נישט מעגליך צו גיין און די סכנה איז גרעסער דא צו זיצן הארט ביי דעם גרענץ.

מיר לאזן זיך אלזא גיין אויף דעם וועג וואס זיי האבן אונז אויסגעשטעלט און געהאט א חשבון לויט זייער מיינונג אין א האלבע שעה ארום צו זיין איבער די גרענץ, אבער אין דער טונקל צו גיין איבער פעלדער איז נישט אזוי לייכט צו טרעפן די ריכטיגע ליניע און מיר האבן טאקע געבלאנדזשעט, מיר גייען און גייען און שטייען אלץ אויף דעם זעלבן ארט, מען גייט אהין און אהער אבער מען זעהט נישט קיין אויסוועג ארויסצוקריכן פון דא, מיר ווייסן אפילו נישט וואו מיר געפינען זיך, אויף די סלאוואקישע זייט אדער שוין אויף די אונגארישע זייט, מיר זענען אין גרויס פארצווייפלונג. ענדליך דערזעהען מיר פון דער ווייטנס א דארף, מיר לאזן זיך גיין צו דעם דארף רעכענענדיג אז דאס איז שוין זיכער א אונגאריש דארף, ווייל מיר זעהען שוין די גרויסע בעלייכטונג פון די שטאט, ווארשיינליך איז דאס קאשוי, און דאס שטארקער גערודער פון די פאבריקן, פון דעם דארף ווען מיר גיין מיט דעם שאסיי ביז אין שטאדט אריין, דער פלאן איז זעהר גוט אבער די פראגע איז ווי אזוי קומט מען צו דעם דארף, גלייך גיין אין ריכטונג פון די שטאט האבן מיר מורא געהאט, אזוי ווי מיר קענען נישט די וועגן איז מעגליך אז מיר זאלן אריינקריכן גלייך צו די וואך אין די הענד, מוזן מיר אלזא גיין צו דעם דארף, דארטן וועלן מיר אנקלאפן אין דעם ערשטן הייזל, וועלן מיר אנטרעפן צו א איד איז דאך אוודאי גוט, און אפילו ווען צו אַ ערל וועלן מיר פון איהם פארלאנגען ער זאל אונז ווייזן דעם וועגן ווי צו גיין אין שטאדט אריין

ווען מיר דערנענטערן זיך אביסל צום דארף הויבן אן אלע הינד צו בילן אויפן הויכן קול, מיר ווערן דערשראקן קלערנדיג אז צוליב דעם גרויסן געדודער פון די הינד וועלן די גרענץ פאליציי באלד קומען זעהן אויב פרעמדע מענטשן האבן זיך נישט אריבער געכאפט דעם גרענץ, מיר דרייען זיך צוריק אוועק פון דעם דארף, ווייט פון דארטן ביז די הינד האבן אויפגעהערט צו בילן, מיר זעצן זיך אנידער אויף דעם גראז און הויבן אן ווייטער צו פלאנירן וואס צו טהון, עס ווערט וואס אמאל שפעטער און מיר געפינען זיך אויף אזא מקום סכנה יעדע מינוט און יעדע רגע, מיר האבן אלזא פלאנירט אויסצומיידן דעם דארף, נאר איהם ארומרינגלען כדי צו קומען צום אנדערן עק פון דארף, דארטן וועלן מיר טרעפן דעם שאסיי מיט וועלכן מיר וועלן קענען גיין ביז אין שטאדט, מיר לאזן זיך טאקע גיין דורך די פעלדער צו עררייכן דעם ציל וואס מיר רעכענען, אבער דער פלאן איז נישט אויספיהרבאר ווייל וואו מיר גייען טרעפן מיר די פעלדער ארומגענומען מיט פלויטן און דורך דעם נישט געקענט גיין ווייטער, עס איז ביטער ווי גאל. מיר זעהען נישט קיין אויסוועג ווי אזוי זיך ארויסצודרייען פון די סכנה, אויב מיר וועלן וואארטן נאך אביסל ביז עס וועט ווערן טאג זענען מיר אלע פארלוירן, איך שטעל מיך אוועק אין א זייט דאונען קבלת שבת אזוי ווי דער מעריב פון יום כפור ביינאכט, דאס הארץ איז צובראכן אויף שטיקער, קלערנדיג ווער ווייס צו

דאס איז נישט די לעצטע תפלה... בערעכענענדיג אז פונקט יעצט וועז איך האלט שוין ביי דעם לעצטן טפח, איך האב אזוי פיהל אדורך געקעמפט און אלעס איז געלונגען, און דא האט זיך פלוצלונג אזוי פארהאקט, איך פארליר דאך נישט ווייטער מיין האפנונג און גלויב אזוי ווי השי״ת האט געהאלפן ביז יעצט וועט ער אויך ווייטער העלפן, מיר וועלן נישט אריינפאלן צו די רוצחים אין די הענד.

נאכן דאוונען שטעל איך זיי א אנטראג, דאס איך וועל אליין פראבירן צו גיין אין דעם דארף אפשר וועט מיר געלינגען זיך צו דערוויסן עפעס פון די דארטיגע איינוואוינער, איך וועל מיך נישט דערשרעקן פאר דעם בילן פון די הינד, יהיה מה שיהיה, אלץ איינס זענען מיר דאך אין א געפערליכן מצב, וואס האב איך דען צו פארלירן, איין מענטש קען זיך גרינגער אדורך דרייען אין דארף ווי א גאנצע גרופע, דאס קינד לייג איך אנידער אויף די ערד און בעט מיינע חברים זאלן אויף איהר אכטונג געבן, זי שלאפט גאנץ געשמאק אויף דעם גרינעם גראז, זי וויל פון גאר נישט וויסן וואס דא טהוט זיך, טראכט זיך מסתמא אז דער טאטע זאל זארגן פאר מיר אזוי ווי ביז יעצט, איך גיי זייער דרייסט איבער די געאקערטע פעלדער וועלכעס האט זעהר פארשווערט דאס גיין, ובפרט וועז איך בין שוין געווען גענוג אויסגעמאטערט פון דעם וועג און עגמ״נ, איך בין יעצט אליין צווישן הימל און ערד, איך ווייס גאר נישט וואו איך גיי, איך בעט נאר דאס איינע אז השי״ת זאל מיך פיהרן אין גלייכן וועג און מיך מציל זיין פון אלעם שלעכטן.

אזוי ווי איך דערנעהנטער מיך צום דארף, לאזט זיך-שוין הערן א קול פון א כלב, באלד פון א צווייטן און אויך פון א דריטן, איך גיי, די קאפעליע פארגרעסערט זיך וואס אמאל מעהר, איך גיי ווייטער, נישט מיר מיינען זיי... ענדליך שטייען שוין אלע כלבים אויף דער וואך, אבער איך שרעק מיך נישט איבער פאר זיי, איך מוז יעצט אדורכפיהרן מיין פלאן וויל איך זעה נישט קיין אנדער אויסוועג פון הצלה. איך קום שוין ענדליך צו צו א הייזל, דער טויער איז אבער געשלאסן. אִיך גיי צו צו א צווייטן און ווידער דאס זעלבע. איך גיי צו א דריטן עס איז אויך געשלאסן, עס איז נישט גוט, איך האב מורא געהאט אנקלאפן און מאכן א גרויסן געוודער וויל טאמער וועלן דאך די פאליציי דערהערן, ווי געווענליך דרייען זיך אין יעדן דארף פאליציי ובפרט ביי א גרעניץ, איך דריי מיך אהין און דריי מיך אהער אבער איך זעה אז דאס איז צוועקלאז, איך קען דא גאר נישט אויפטהון, איך גיי אלזא צוריק מיט גארנישט.

ווי פארוואונדערט בין איך געבליבן שטעהן, וועז איך קום צוריק צו מיין גרופע טרעף איך דארטן 2 ערלים וועלכע זענען אנגעקומען פון קאשוי און לאזן זיך גיין איבער די גרעניץ פון סלאוואקיי, וואַרשיינליך האבן זיי געשווארצט סחורות פון איין ארט צום אנדערן, מיין גרופע האבן זיי פארהאלטן ביז איך וועל צוריקקומען פון דארף, וויל עס איז געווען אוממעגליך זיך צו פארשטענדיגן מיט זיי אויף די אונגארישע שפראך, איך האב אנגעהויבן מיט זיי צו רעדן שטום לשון אז זיי זאלן אונז פיהרן קיין קאשוי, זיי ווילן אבער נישט הערן פון דעם זאגנדיג אז זיי מוזן נויטיג געהן קיין סלאוואקיי. איך האב זיי דאן צוגעזאגט גרויס געלד פאר דעם. נאך א האלבע שעה זיך טענה׳ן האבן זיי ענדליך מסכים געווען צו אונזער בקשה, איינער איז זיך געגאנגען זיין וועג קיין סלאוואקיי און דער אנדערער איז געבליבן כדי אונז צו פיהרן אין שטאדט אריין, מיר בלייבן יעצט פארהאנדלען מיט דעם שטומען... ערל, ער שטעלט אונז פאלגענדן פארשלאג: אזוי ווי מיר זענען א גרופע פון 15 פערזאן, קען ער נישט פיהרן אלעמען מיט אמאל נאר ער וועט פיהרן די מענטשן אייניגווייז ביז אויף א געוויסן ארט וואו ער וועט אלעמען איינזאמלען און פון דארט גיין ווייטער, מיר האבן נישט געקענט פארשטיין די כוונה פון דעם פלאן וויל אלעס איז געגאנגען אויף

שטום לשון, אבער ער האט נישט געוואלט נאר פיהרן איינציגווייז.

יעצט שטעלט זיך די פראגע ווער זאל גיין דער ערשטער, יעדער האט מורא געהאט טאמער איז דאס א רויבער אדער א מערדער, ער וויל אונז פשוט פארשלעפן ערגעץ און אלעס צורויבן און אפשר נאך ערגער... איך זעה אבער אז עס איז נישטא קיין אנדער אויסוועג, ער בעשטייט נישט אנדערש, און דא ווערט שפעט, עס טאגט שוין באלד, רוף איך מיר אן אז איך וועל גיין דער ערשטער! איך האב א וואונק געגעבן צו איינעם פון די גרופע אז ווען מיר ווילן זיך נאר אביסל דערווייטערן זאל ער אונז נאכקומען אומבעמערקבאר, און 2 קעגן איינעם ווילן זיך שטענדיג קענען געבן א עצה. איך נעם דאס קינד אין האנד און מיר גייען, ווען איך בין שוין אפגעגאנגען א שטיקל ווועג, קוק איך מיך ארום אויב מיין חבר געהט נאך אזוי ווי איך האב פון איהם פארלאנגט, אבער ואיננו! איך זעה נישט קיינעם, ער האט זיך זעהט אויס מיישב געווען אז ס׳איז א מורא צו גיין און געבליבן צוזאמען מיט די גאנצע גרופע, יעצט בין איך אליין מיט דעם ערל אונטער דעם פרייען הימל, יא מורא, נישט מורא, איך האב קיין ברירה נישט געהאט נאר געמוזט אריין שפרינגען ווייל אנדערש וואלט די זאך נישט געקומען צו קיין ענדע, איך פרעג איהם כסדר וואו מיר גייען? ער ענטפערט אויף שטום לשון ווייזנדיג מיט די האנד, דארטן! מיר קומען אין א פעלד וואו עס ליגן הויכע קופעס מיט אנגעשניטענע זאנגען, עטליכע אזעלכע בערג זענען דארט געווען, ער הייסט מיך זיך אנידערזעצן צווישן די בערג און ער גייט צוריק ברענגען די רעשט מענטשן, איך האב אבער מורא געהאט אפשר האט ער עפעס א שלעכטע כוונה, דעריבער ווי נאר ער איז אוועק האב איך געווען עקסלט דעם ארט כדי ער זאל מיך נישט קענען געפינען, אויב ער איז בדעה מיר עפעס שלעכטס צו טהון.

איך זיך זעהר אומגעדולדיג און ווארט אויף דעם רעשט עולם. לויטן חשבון האבן זיי שוין געברויכט דא זיין. עס איז שוין אריבער א לענגערע צייט אבער אין קול ואין עונה, מען זעהט נישט דעם שטומען גוי און נישט מיין חברה, וואס וועט דא זיין מיט מיר? איך בין מיך מיישב און געה ארויס פון מיין באהעלטענישׁ און הויב אן צו שרייען און רופן צו מיין גרופע, דאס איז געווען זעהר ריזיקירט וויל מיט דעם שרייען האב איך געקענט אונז אלעמען פאראטן, איך האב אבער פארשטאנען אז די זאך איז נישט פשוט און איך מוז עפעס טהון א פעולה כדי געוואויר צו ווערן וואס מיט זיי האט פאסירט, ענדליך קומט דער ערל צו קריכן מיט נאך איין מענטש, אויך איהם הייסט ער זיך אנידערזעצן ווארטן צווישן די זאנגען. איך בין שוין יעצט מעהר בערוהיגט, ער גייט ווייטער צוריק כדי צו ברענגען די איבעריגע מענטשן, עס דויערט נישט לאנג און ער קומט שוין יעצט מיט די גאנצע גרופע, אלע שטעלן זיך אויס און ער פיהרט אונז, אונזער שמחה איז גרויס וואס עס האט זיך אונז געטראפן א מענטש, ממש ווי א מלאך איז אראפ געשיקט געווארן פון הימל כדי אונז מציל צו זיין פון א זיכערן טויט.

נאך דעם אפגיין א שטיקל ווועג זאגט ער אונז אז ער גייט נישט ווייטער, מיר ווילן שוין אליין טרעפן דעם ווועג אין שטאדט אריין, אבער מיר זעהען נאך נישט קיין דייטליכן ווועג נאר פעלדער, עס איז אוממעגליך אליין צו טרעפן, עס איז די זעלבע מעשה ווי מיט יענע ערלים, מיר בעטן איהם זעהר און גיבן איהם עפעס געלד אז ער זאל אונז ווייטער פיהרן, ער לאזט זיך אפקויפן, פיהרט אונז א שטיקל ווועג און בלייבט ווידער שטעהן. ער געהט נישט ווייטער ווייל ער מוז אריבער געהן דעם גרענץ קיין סלאוואקיי נאך איידער עס ווערט טאג. מיר ווייסן פאר איהם און בעטן אז ער זאל אונז פיהרן ביז אין שטאדט אריין, אבער ער וויל בשום אופן נישט, דעמאלס האבן מיר איהם צוגעזאגט צו געבן 500 פענגא ווען ער ווערט אונז אבשטעלן אויף א ריכטיגן ארט, מיר האבן נישט געוואוסט

דאס חשיבות און ווערט פון די פענגאס, נאר עס געראכנט אזוי ווי די פולישע זלאטע, אבער עס האט זיך ארויס געווויזן שפעטער אז דאס איז זעהר א גרויסע סומע. הערנדיג פון די גרויסע סומע האט ער שוין מסכים געווען אונז צו פיהרן ביז אין שטאדט, אין אנהויב האט ער נאך געמאכט א ביסל קונצן אבער ער איז דערנאך בעשטאנען. (ווארשיינליך האט ער געוואוסט אז ביי דעם ווען קיין סלאוואקיי ווען ער בעשטימט נישט פארדינען אזא גרויסע סומע) אויך אויפן ווען נאך זיין הבטחה האט ער חשק געהאט עטליכע מאל חרטה האבן, מיר האבן איהם אבער יעדעס מאל געגעבן עפעס געלד און נישט געלאזט איהם אווען פון אונז, איהם ממש צוגעהאלטן מיט די הענד.

מיר דערזעהען זיך שוין אין די פארשטאדט פון קאשוי, עס הויבט שוין אן צו טאגן, מענטשן בעווען זיך שוין אין די גאסן, אלע קוקן אויף אונז מיט גרויס פארווואונדערונג, עפעס איז זיי געווען אויפפאלנד די גאנצע גרופע ווען אלכע האבן לייכט געקענט ציהען אויף זיך אויפמערקזאמקייט, אלע אויסגעמאטערט, אויסגעשמירט, אנגעחומרט, מיט די פעקלעך און זעקלעך. מיר יאגן דאם ערל שנעלער צו געהן ווייל מיר האבן מורא פאר א באגעגעניש מיט פאליציי אבער ער איילט זיך נישט, ער הייסט אונז זיך אנידערזעצן אין מיטן גאס, מיר זיצן ווי אויף שפילקעס, ער זאגט אבער מיט זיין שטום לשון: נאך זיצן! נאך ווארטן! ענדליך זאגט ער: מארשירן! ער גייט פאראויס מיט שנעלע טריט און דאס גאנצע קרעמל שלעפן זיך נאך איהם. מיר מארשירן איבער די שיינע ברייטע גאסן, איך מיט מיין קינד זענען געבליבן די לעצטע פון די גרופע כדי אויב איך וועל זעהן אז די פאליציי כאפט די ערשטע מענטשן זאל איך האבן די מעגליכקייט צו אנטלויפן. עס איז שוין שטארק אויפן טאג, מיר קוקן אויף אלע זייטן אויב עס קומט נישט קיין פאטראל אונז מקבל פנים זיין אבער דער ווען איז אדורך בשלום, ער פיהרט אונז ביז צו דעם אידישן קאמיטעט, ער קלינגט אן ביים טויער, אבער אזוי ווי עס איז נאך געווען צו פריה איז נאך געווען פארמאכט, מיר בלייבן אלזא שטיין אויף די גאס מיט גרויסע פחדים קלערנדיג אז יעדע מינוט איז א סכנה דא צו שטיין, השי"ת האט געהאלפן און מיר האבן נישט געהאט קיין שום בעגעגעניש.

מען האט געעפנט דאס טויער און מיר געהען אריין, יעצט געפינען מיר זיך אין דעם מקוה הויז, מען עמפאנגט אונז און מען פיהרט אונז אריין אין די באדע צימערן זאגנדיג אז פארלויפיג זאלן מיר דא בלייבן זיצן, באלד קומען אן די דארטיגע אידן אין מקוה, א גרויסער עולם, אלטע, יונגע, בחורים, אינגלעך, ווען איך האב דערזעהן אין הויף שטיין א איד מיט א לאנגע ברייטע בארד און גרויסע פאות ווען איך האב שוין נישט געזעהן אזא געשטעל יאהרן לאנג, בין איך פאר גרויס איבערראשונג צו איהם צוגעגאנגען און געפרעגט אויב ער איז דער היגער רב? ניין! ענטפערט ער, א פשוטער איד. דעמאלס האב איך מיך ערשט דערמאנט אז אזוי האבן טאקע ביי אונז אויסגעזעהן אפילו פשוטע אידן, נישט נאר רבנים, עס שטראמען פון אלע זייטן אידן מיט לאנגע קאפאטעס, ברייטע הוטן, לאנגע טליתים קטנים ביז צו דער ערד, איך בלייב שטיין איבערראשט פון דעם בילד, דא איז ווייטער וועלט אזוי ווי תמיד, מען ווייסט נישט פון קיין צרות, פון קיין אקציעס, פון קיין געסטאפא, דער פחד פאר"ן היטלער טויט עקזיסטירט נישט דא, נאר ביי אונז איז די וועלט אונטערגעגאנגען... דאס בעסטע איז אווען מיטן רויך...

באלד קומען אן די מאכערס פון קאמיטעט וועלכע נעמען אונז אויף זעהר ווארעם, זיי ברענגען אונז עסן און טרינקען פון כל טוב, מעהר ווי מיר האבן געברויכט, שיינע ווייסע חלות, פארשידענע געבעקסן, קאווע, מילך, פוטער, אלעס כשר אויפן בעסטן אופן, מיר האבן שוין אזוינס לאנג נישט געזעהן פאר די אויגן, דער עולם האט זיך מיט דעם אלעם מחיה געווען זייענדיג

אויסגעמאטערט פון הונגער און דארשט אין דעם שווערן וועג וואס מיר האבן געהאט אויסער די טויט שרעק וואס מיר האבן געליטן, איך האב זיי געבעטן מיר צו פארשאפן עפעס א ארט וואו איך זאל קענען אנידערלייגן דאס קינד זיך אביסל אפרוהען, אבער אויף דעם בעקום איך א אבסאלוטע תשובה: ניין! דאס איז אויסגעשלאסן, מיר האבן מורא אריין צו נעמען אזא איד ווי איהר אין שטוב ווייל טאמער כאפט מען, איז דער איד אין א סכנה צוזאמען מיט אייך, דא טאר מען נישט אריין לאזן אין שטוב קיין אומלעגאלן אידן, עס איז זעהר שטרענג, עס האט שוין פאסירט אזעלכע פאלן און מען האט אויך דעם היגן איד געשיקט קיין פוילן צוזאמען מיט דעם פליט, זאל זיין אזוי צום גוטן, די הויפט זאך דאס מיר זענען שוין ארויס פון די גרויסע סכנה, אזוי האב איך געמיינט... נאכן זיך דערכאפן אביסל דאס הארץ בין איך געגאנגען דאוונען אין בית המדרש וועלכעס האט זיך געפונען אין דעם מקוה הויז, דארטן בעגעגן איך אויך בלי עין הרע עטליכע מנינים אידן, מען דאוונט און מען זינגט, לוסטיג, לעבעדיג, ווי אין די אלטע וועלט. מיין צובראכן הארץ קען קיינער פון די אלע אידן נישט פיהלן, אבער וואס קענען זיי דען מיר העלפן?

נאכן דאוונען האב איך געכאפט א שמועס מיטן גבאי, א זעהר בכבוד׳דיגער איד מיטן נאמען גאלדשטיין, איך האב מיך יעצט ביי איהם דערוואוסט אז דער בעלזער רבי (שליט״א) זצ״ל געפינט זיך אין בודאפעסט, די הויפט שטאט פון אונגארן, גלייכצייטיג האט ער מיר בעמערקט אז צו זיין אין די שטאט קאשוי איז א גרויסע סכנה ווייל אין פאל אז די פאליציי כאפן א אומלעגאלן איד וועלכער האט זיך אריבער געכאפט די גרענץ, שיקן זיי איהם צוריק אן קיין שום שאלות און וואס עס פאסירט מיט די אידן אין די אנדערע זייט פארשטייט מען גאנץ גוט... הערנדיג די ווערטער האט עס מיר געגעבן א קלאפ אין הארץ. איך האב שוין געמיינט אז איך בין שוין ארויס פון די גרויסע סכנה געפינענדיג זיך אין א אונגארישע שטאדט, צום סוף הער איך גאר אז די סכנה איז נאך געגנוג גרויס און מען מוז נאך האבן גרויסע נסים כדי ניצול צו ווערן, איך פרעג דעם אידן א עצה וואס צו טהון כדי נישט אריין צו פאלן אין די הענד פון די היגע פאליציי.זיי האבן ספעציעל ארויס געשיקט אין שטאט געהיימע פאליציי צו קאנטראלירן אויב עס דרייען זיך נישט אין גאס אומלעגאלע מענטשן, פארשטייט זיך אז עס איז געווען לייכט צו בעמערקן פרעמדע מענטשן וועלכע האבן נישט געקענט די שפראך און צוליב דעם האט מען זיי באלד געכאפט, ער זאגט מיר אז איך מוז זעהן וואס שנעלער אוועק צו פאהרן קיין פעסט, ווייל אנקומענדיג דארטן איז שוין מעהר נישט קיין סכנה, מיר ווערן אין פעסט לעגאליזירט, די הויפט זאך איז נאר דער וועג ביז פעסט זאל דורך גיין בשלום.

אלול תש״ג עה. דער פלאן פון פאהרן ווייטער — אונזער רייזע קיין פעסט — די נסים אויפן וועג — מיר קומען אן בשלו׳ — דאס קינד בלייבט אין קאשוי צוליב די סכנה פון וועג

דערהערנדיג אויך פון אנדערע מענטשן דאס מקום סכנה וועלכעס איז דא אין קאשוי צו פארבלייבן יעדע מינוט און רגע, האב איך בעשלאסן וואס פריער צו אנטלויפן ביי די ערשטע געלעגנהייט, אויך די קאמיטע האבן געהאט דעם זעלבן אינטערעס נישט אויפצוהאלטן דא די פליטים נאר וואס פריער זיי אוועק צו שיקן, כדי נישט אריין צו פאלן אין די רוצחישע הענד, זיי זאגן אז זייגער 1 איז דא א אויטא וועלכער פאהרט קיין פעסט, נאר אין מיטן וועג אין דער שטאט

שאטרע אוהעל מוז מען איבערשטייגן אויפן צוג און פון דארטן פאהרן ביז קיין פעסט, איך בין צו אלעם מסכים כדי וואס פריער אוועק פון דא. נאכן דאוועגען האבן מיר געגעסן א גוטע סעודה אין באד, פיש, טשולנט, קוגל, פלייש, ממש ווי סעודת שלמה, כאטש עס איז מיר נישט גוט בעקומען צוליב די גרויסע פחדים וועלכע איך פיהל יעצט צוליב די גרויסע סכנה אין וועלכע איך געפין זיך, אבער מען מוז האפן אז השי"ת וועט אויך יעצט העלפן ווי ביז יעצט.

עס שטעלט זיך אבער זעהר א שווערע פראגע: וואס וועט זיין מיטן קינד? מיטנעמען מיט מיר וועט זיין זעהר אויפפאלנד, א מאנספערשוין מיט א קינד אויף די האנד קען אריין ברייגען אונז ביידן אין א סכנה, נאך א קורצע בעראטונג האבן זיי מיר געזאגט זייער פלאן: אז איך זאל דאס קינד איבער לאזן ביי זיי און זיי וועלן זי איבערגעבן צום אידישן קאמיטעט וואו עס וועט איהר גאר נישט פעהלן, און צו יעדע צייט ווען איך וועל זי פארלאנגען וועלן זיי זי שיקען צו מיר קיין פעסט, דער פלאן איז מיר זעהר איינגעגאנגען צוליב 2 זאכן, ערשטנס איז דאך דער וועג זעהר ריזיקירט צו פאהרן מיט איהר ביז פעסט, צווייטנס, אנקומענדיג קיין פעסט אין א פרעמדן ארט וואו איך האב נישט קיין קרוב און קיין גואל, איך ווייס אליין נישט וואו איך וועל איבערנעכטיגן די ערשטע נאכט, וואס וועט נאך זיין מיט מיין קינד? ווייל מיט א קינד איז זעהר שווער צוליב עסן און שלאפן, דעריבער איז זייער פארשלאג ביי מיר געווען ווי א גרויסע מציאה וועלכער איז ממש א לעבנס פראגע.

אבער אויך דער פלאן איז נישט אזוי לייכט אדורך צו פיהרן, לויט ווי זיי זאגן מוז דאס ווערן אדורכגעפיהרט אויפן פאלגענדן אופן: זיי גייען מיט דעם קינד צו די פאליציי און מעלדן אז זיי האבן דאס קינד געפונען אין גאס אן וועלכן אפוטרופוס, דעמאלס איז דאס קינד ביי זיי איינגעמאלדן געווארן לעגאל און זיי האבן געגעבן רשות דעם קאמיטעט דאס קינד ערגעץ צו לאקירן, דעמאלס האבן זיי דאס קינד אריינגעגעבן אין דעם אידישן קינדער היים. מיר איז נישט געפעלן דער פלאן, מורא האבנדיג זי איבערצוגעבן אין די הענד פון די פאליציי, אפשר פאלט זיי איין נישט צו וועלן מאכן דאס וואס זיי האבן שוין מעהרערע מאל געמאכט אין פאל ווען דער קאמיטעט האט צו זיי געברענגט קינדער, ווייל גרעסערע מענטשן האבן זיי דאך צוריק געשיקט קיין פוילן, טראצדעם וואס זיי האבן געוואוסט אז איבערגעבנדיג זיי צו דייטשע גרענץ וואך איז פאר די מענטשן א זיכערער טויט, פון דעסטוועגן האבן זיי זיך מיט דעם נישט געוועכנט נאר אפט מאל בעוויזן אזעלכע אכזריות'דיגע מעשים, דעריבער האב איך מורא געהאט פאר א ענדערונג אויף לגבי די קינדער, איך האב אבער דאך נישט קיין אנדער ברירה און מסכים געווען צו דעם פלאן. איך האף אז השי"ת וועט העלפן און עס וועט אויך יעצט אדורך גיין בשלום. דאס קינד האט באמערקט און פארשטאנען אז איך וויל זי דא איבערלאזן, זי איז דעמאלס נאך נישט אלט געווען אפילו קיין גאנצע 3 יאהר, האט זי אנגעהויבן צו ווייגען אז זי וויל דא נישט בלייבן אליין, איך האב געטראכט פארשידענע עצות ווי אזוי זיך אוועק צו דרייען פון איהר אבער עס איז געווען זעהר שווער ווייל זי האט געשריגן און געווייגט אן אויפהער, ענדליך בין איך געפאלן אויף א עצה, איך האב זי געלייגט שלאפן אין בית מדרש אויף א באנק, פאר גרויס מידקייט איז זי טאקע באלד איינגעשלאפן געשמאק און איך בין שוין יעצט פון איהר זייט בעפרייט צו פאהרן.

די בית המדרש בחורים וועלכע זענען געווען די הויפט מאכערס פון דעם קאמיטע זענען באלד געגאנגען קויפן קארטעס פאר אונז, דער פלאן פון פאהרן יעצט איז געווען פארלויפיג נאר פאר מענער ווייל פאר פרויען און קינדער איז נישט אזא גרויסע סכנה, זיי זענען נישט אזוי שטארק אויפפאלנד ווי מענער, זיי האבן אבער מעהר נישט געטראפן ווי 3 קארטעס אויף וועלכן עס האבן

געזאלט פאהרן איך ר׳ הירש און נאך איינער, דער איבעריגער עולם זאלן פאהרן ערשט זונטאג אינדערפרי מיט׳ן צוג גלייך ביז פעסט, ר׳ הירש האט נישט געהאט קיין חשק צו פאהרן אליין אן די פאמיליע, איך האב איהם פיהל געבעטן ער זאל טהון מיט זיין קינד דאס זעלבע וואס איך טוה כדי זיך נישט אריין לאזן אין א סכנה וועלכעס א קינד מאכט אויפפאלנד ביים פאהרן, אבער ער האט נישט מסכים געווען צו מיין פארשלאג, ער וויל זיך נישט צושיידן פון זיין קינד, נאר ער וויל פאהרן מיט אלעמען צוזאמען זונטאג אינדערפריה, מען האט אלזא געמומען א אנדערן אויף ר׳ הירש׳לס ארט.

מיר גרייטן זיך אין וועג אריין, דער פלאן פון פאהרן איז געווען אויפצושטייגן אין שטאדט אויף א אויטאבוס וועלכער האט געפיהרט ביז די שטאדט שאטרא אוהעל און פון דארטן פאהרן מיט דעם צוג דירעקט ביז פעסט, אין שטאדט איז נישט געווען קיין גרויסע סכנה אויפצושטייגן ווייל מערסטנס זענען די געהיים פאליציי געשטאנען ביים צוג כדי צו בעמערקן די פרעמדע מענטשן, אבער אזוי ווי מיר קענען נישט די אונגארישע שפראך און דורך דעם איז מעגליך דאס מיר זאלן אֶריינפאלן ביים פאהרן, נישט קענענדיג דעם וועג און מוזן אנקומען צו פרעגן, האבן די קאמיטעט מיטגעשיקט א ספעציעלן שליח וועלכער זאל אונז בעגלייטן ביז קיין פעסט, זיי האבן אונז אנגעזאגט אז מיר זאלן נישט האבן מיט דעם שליח קיין שום שייכות אויפן גאנצן וועג, גאר נישט פרעגן נאר נאכגיין טריט ביי טריט אוואו דער שליח וועט גיין, ער וועט אונז פיהרן איבעראל, קויפן קארטן און אויפשטייגן וואו מען דארף א. אז.וו. זיי האבן אונז פארגעשטעלט דעם שליח כדי מיר זאלן וויסן ווער איז אונזער מורה דרך און היטן זיינע טריט.

מיר געזעגענען זיך זעהר העפליך מיט אלע קאמיטעט מיטגלידער און דאנקען זיי פאר זייער ביז יעצטיגע בעמיהונג, מיר גייען צום אויטאבוס אין דער בעגלייטונג פון דעם שליח און 2 בחורים פון קאמיטעט, זייגער 1 זענען מיר אין א מזלדיגע שעה אבגעפאהרן פון דארט, אונזער פחד איז געווען געגוג גרויס ווייל אויף אונזערע אויסגעבלייכטע פנימער און אנגעחומרטע קליידער האט מען געקענט לייכט דערקענען אז דאס זענען נישט קיין אונגארישע מענטשן נאר עפעס פרעמדע שלעפערס, אבער מיר מוזן האפן אז השי״ת וועט ווייטער העלפן ווי ביז יעצט און דער וועג וועט אדורך גיין בשלו׳. אין אויטאבוס זענען געפאהרן בלויז בעסערע מענטשן אנגעטוהן עלעגאנט ווי עס דארף צו זיין. אבער מיר האלטן זיך רוהיג און ווייזן נישט ארויס קיין שום פחד און קיין אויפמערקזאמקייט, דאס שטארקע מידקייט פון די פארגאנגענע נאכט האט אונז זעהר געצויגן צום שלאפן, מיר האבן אבער געוואוסט אז שלאפן אין מיטן טאג אין אויטא קען ארויס רופן אויפמערקזאמקייט צווישן די פאסאזשירן און מיר האבן זיך דעריבער צוריק געהאלטן מיט אלע כוחות נישט צו שלאפן, כדי צו פארמיידן אפילו א ספק פון א סכנה, אויך זענען מיר נישט געזעסן אויף איין ארט צוזאמען מיט דעם שליח כדי ער זאל ח״ו נישט אריין פאלן אין פאל וועג מען וועט אונז כאפן. דער אויטאבוס פאהרט דורך שטעדט און שטעטלעך, דא זעהט מען ווי אידן שפאצירן זיך איבער די גאסן גאנץ פריי אזוי ווי שבת נאכן קוגל און שוין אביסל אויסגערוהט זיך נאכן שלאפן, מענער, פרויען און קינדער, אלע לוסטיג און פריילאך נישט מורא האבנדיג פאר קיינעם, ביי זיי עקזיסטירט נישט קיין היטלער אויף דער וועלט. איך בעטראכט מיין מצב קעגן זיי, איך קען נאר געבן א קרעכץ אבער נישט מעהר. אויף מיין גאנצע משפחה וואקסט שוין לאנג גרינע גראז, און איך אליין צוזאמען מיט מיין אייניציג איבערגעבליבענע קינד ברויכן נאך האבן געגוג נסים אז מיר זאלן בלייבן לעבן.

מיר פאהרן עטליכע שעה ביז מיר קומען אן אין דעם שטעטל אוהעל, דארטן ברויכן מיר

איבערשטייגן אויפ׳ן צוג, מיט וועלכן מיר פאהרן שוין גלייך בין פעסט, אוהעל איז א געפעהרליכע באן סטאנציע פאר אזעלכע ברואים ווי אונז. דאס האבן מיר געהערט נאך אין קאשוי. עס קומען דארטן אפט פאר רעווויזיעס דורך די פאליציי וועלכע זוכן ספעציעל פרעמדע מענטשן, יעצט מוזן מיר ווארטן אויף די סטאנציע א גאנצע שעה ביז דער צוג קומט אן, אונזער פחד איז געגוג גרויס, דער שליח האט געקויפט פאר אונז קארטעס, דער צוג קומט ענדליך אן, מיר גייען נאך דעם שליח פוס נאך פוס און מען רעדט נישט קיין איין ווארט, אזוי ווי מען האט אונז אנגעזאגט, דער צוג איז געפאקט מיט מענטשן, טראץ דעם ציהען מיר אויף זיך גרויס אויפמערקזאמקייט, עפעס א פריץ האט זיך זעהר שטארק צוקוקט אויף אונז, מיר האבן בעקומען דורך דעם גרויס פחד נישט וויסנדיג וואס פאר א מענטש דאס איז, א מסור אדער אפשר גאר אליין א געהיימער פאליציי, יעדער איז זיך אוועק אין א אנדער ווינקל און זיך פארשטעקט ער זאל נישט אזוי פיהל קוקן אויף אונז. בשעת דער צוג איז אנגעקומען אויף א גרויסע סטאנציע איז דער פריץ אויסגעשטיגן, מיר האבן געערכנט אז אט שיקט ער ארויף צו אונז פאליציי אונז צו לעגיטימירן, אבער השי״ת האט געהאלפן, דער צוג איז געפאהרן ווייטער און מיר האבן זיך נישט בעגעגנט מיט קיינעם. ביסלעכווייז שטייגט אויס דער עולם און עס ווערט שוין מעהר פלאץ צו זיצן, דאס איז געווען פאר מיר א גאנצע מציאה אביסל זיך זעצן ווייל דאס מידקייט איז געווען אין לשער, אבער דער גרויסער פחד האט מיך נישט געלאזט איינזיצן, קלערנדיג טאמער פאלט איין איינעם פון די פאסאזשירן צו רעדן עפעס א ווארט צו מיר, דעמאלס בין איך פארלוירן ווייל איך בין דאך נעבאך א גרויסער עם הארץ און זיי ווילן תיכף זעהן אז איך בין א פרעמדער, ובפרט ווען נעבן מיר זענען געזעסן 2 חברה לייט מיליטעריש אנגעטהון מיט הויכע שווארצע צילינדערס, איינגעשטעקט אין זיי גרויסע האזן פעדערן, איך האב פארשטאנען אז דאס איז עפעס א מין פאראדע קליידונג, (איך בין ערשט שפעטער געווואויר געווארן וואס פאר א סארט מיליטער דאס זענען, אין אונגארן איז געשאפן געווארן א סארט פאליציי וועלכע האבן זיך גערופן אויף אונגאריש ״טשענדערעס״, דאס הייסט שטיל מאכן, זיי האבן אויפגעהאלטן די ארדנונג אין לאנד, צו דעם צווועק האט מען אויסגעקליבן נאר דארפישע שקצים מיט א רויען כאראקטער. זיי האבן נישט געטארט בעזיצן מעהר ווי 4 קלאס, זיי זענען געווארן געשולט אין ספעציעלע שוהלעס ווי אזוי צו שלאגן מענטשן, צו יעדע וויכטיגע אויספארשונג ווען די געווויינליכע פאליציי האט נישט געקענט אדורך פיהרן, האט מען זיי גערופן און איבערגעגעבן דעם מענטשן אין זייערע הענד, און דורך זייערע מערדערליכע שלעק האבן זיי אלעס אויסגעפארשט, עס פלעגט אפילו פאסירן וואס מענטשן זענען געבליבן טויט אונטער זייערע הענד פון די אויסער געווויינליכע שלעק, דאס אלעס איז געווען מיטן הסכם פון די אונגארישע רעגירונג וועלכע האבן דאס אינגעזעהן פאר וויכטיג צו האלטן שטרענגע ארדנונג אין לאנד אפילו אין פרידנס צייט, דעמאלס האב איך מיך ערשט דערוואוסט די גרויסע נסים וואס איך האב געהאט פארנדיג מיט זיי צוזאמען). טראצדעם וואס איך האב נאך דעמאלס נישט געווואוסט וואס פאר א חיות רעות דאס זענען, האב איך דאך מורא געהאט נעבן זיי צו זיצן אפשר פרעגן זיי מיך עפעס און נישט קענענדיג ענטפערן קען איך לייכט אריינפאלן, איך קען נישט קוקן אויף מיין מידקייט, מען וועט שוין אויסהאלטן די עטליכע שעה רייזע, איך האב מיך אויפגעהויבן און זיך געשטעלט ארויסקוקן פון פענסטער, איך בין געווען זיכער אז קיינער וועט נישט צוקומען צו מיר עפעס רעדן, וויל עס איז דארטן דא פלאץ צו שטיין נאר פאר איין מענטש, דאס פאהרן דויערט זעהר לאנג, עס ווערט ביסלעכווייז טונקל, די נאכט פאלט שוין צו, דעמאלס איז מיר געווארן אביסל לייכטער אויפן הארץ, ביינאכט דערקענט מען נישט אזוי שטארק קיין פרעמדן פנים, איך האב מיר

שטילערהייט צוגעזונגען די שלש סעודות זמירות און מיט דעם יוצא געווען דעם שלש סעודות און געהאפט וואס שנעלער אנצוקומען בשלום קיין פעסט.

זייגער 9 ביינאכט איז דער צוג אנגעקומען קיין פעסט בשלום, ביים אויסשטייגן בין איך זעהר איבעראשט געווארן פון דעם גרויסן געטומל און גערויש פון די טויזנטער מענטשן וועלכע דרייען זיך און לויפן אויף דעם פעראן, א טייל שטייגן אויס פון די אנגעקומענע צעגער און א טייל וואַרטן אויף די צעגער וויטער צו פאהרן, פון אלע זייטן זעהט מען אדורך לויפן די צעגער, איינער אהין און איינער אהער, דאס שטארקע בעלייכטונג פון די הונדערטער גרויסע עלעקטערישע לאמפן שווינדלען פשוט פאר די אויגן, דאס שפילן און זינגען פון די ראדיאס וועלכעס הערט זיך אין אלע ווינקעלעך לעכערט ממש די אויערן, איך בין שוין במשך פון די עטליכע יאהר וואס איך בין געווען איינגעשלאסן אין דעם ביטערן געטא אבגעוואוינט געווען פון די אלע זאכן, גלייך ווי איך וואלט דאס אלעס קיינמאל נישט געזעהן און נישט געהערט, אבער טראץ דעם אלעם מוז מען האלטן קאפ און זיך נישט פארלירן פון דעם שליח און איהם נאכגיין פונקטליך, מיר גייען שוין ארויס פון פעראן, מיר שטייגן אויף אין די עלעקטערישע טראמווייַ און פאהרן וואו דער שליח פיהרט אונז, יעצט איז שוין אונזער אטעם פיהל לייכטער, מיר פיהלן זיך זעהר גוט וויסנדיג אז דא אין פעסט זענען מיר שוין ארויס פון לעבנס געפאהר.

מיר פאהרן צו אויף קיראי גאס צו הער שווייצער וועלכער איז געווען איינער פון די **אנפיהרערס פון דארטיגן קאמיטעט כדי איהם איבערצוגעבן די געברענגטע סחורה... אין האנד.** (אין פעסט האט געוואוינט א איד מיטן נאמען שווייצער אין די קיראי גאס. ער איז געווען א עושר, געהאט א פעלץ געשעפט און זיך בעפאסט זעהר פיהל מיט די פוילישע אנגעקומענע אידן אבער נאך מעהר זיין פרוי וועלכע איז דערצו געווען זעהר איבערגעגעבן, דארט איז געווען א אפענע שטוב פאר אלע פוילישע אידן וועלכעס איז געווען א זעלטנהייט צו טרעפן אין פעסט, די ערשטע נאכט מוצאי שבת פון מיין אנקומען קיין פעסט האט מיט מיר פאסירט א אינטרעסאנטע זאך, עס איז געווען אוממעגליך אזוי שפעט ביינאכט צו פארזארגן א פלאץ וואו צו שלאפן, זאגט מיר מיין חבר וועלכער איז געהאט געקומען צו פאהרן צום רבין אויף שבת און געדונגען א פלאץ צו שלאפן אין א פריוואט האטעל, אז אזוי ווי ער פאהרט יעצט אהיים און בלייבט נישט נעכטיגן קען ער מיר איבערגעבן זיין בעט. ער פיהרט מיר אריין צו דעם אידישן האטעל און בעט מען זאל מיר איבער געבן זיין בעט וואס איז שוין בעצאהלט, דער בעל הבית האט דערקענט אז איך בין א פרעמדער, האט ער נישט געהאט קיין חשק מיר אריין צו נעמען. אזוי רעדנדיג קומען זיך צוזאמען די גאנצע משפחה פון קליין ביז גרויס, די פרוי, די זיהן און טעכטער, זיי זעהען עפעס א מענטש וואס ער קען נישט קיין אונגאריש און זיי בעשליסן מיך נישט אריין צו לאזן שלאפן. איך האב אלזא געמוזט די נאכט שלאפן אויף א הארטן ברעט, הער שווייצער האט אויך געהאט 2 געהילפן, הער יאקער און הער טערקלטויב, זיי לעבן היינט אין אמעריקא, זיי האבן מיטגעהאלפן אין די ארבייט פון פארזארגן די פליטים מיט דעם נויטיגסטן, ספעציעל האט זיך די פרוי שווייצער אפגעגעבן מיט די קינדער. אויך מיין קינד האט זי פערזארגט מיט דעם שענסטן און בעסטן, זי אריין געגעבן אין אידישן קינדער היים וואו עס האט איהר גאר נישט געפעהלט). קומענדיג ביים אריינגאנג אין טויער האבן מיר באגעגנט איינעם פון די מיטגלידער פון קאמיטעט מיטן נאמען יאקער. דער שליח האט אונז איבערגעגעבן אין זיין רשות און געפאהרן גלייך צוריק אהיים זעהר צופרידן וואס דער וועג איז דורך געגאנגען בשלום, פארשטייט זיך אז אויך די פארשטייער אין קאשויער קאמיטעט האבן זיך זעהר דערפרייט הערנדיג אז דער וועג איז געלונגען.

איך פרעג דאן הער יאקער אויב דער בעלזער רבי וואוינט ווייט פון דא? ניין! — זאגט ער — נישט ווייט פון דא געפינט זיך זיין וואוינונג, אבער וואס וועט איהר איך פארדרייען דעם קאפ יעצט אהין צו גיין, עס איז ממש אוממעגליך דארט אריין צו קומען, עס שטייען פאליציי ביי די טיהר און מען לאזט נישט אריין, צוליב דעם גרויסן געדרענג וואס איז דארטן שטענדיג, בעסער קומט יעצט מיט מיר, איך וועל אייך פארזארגן עפעס עסן און איהר וועט אייך לייגן שלאפן און אויסרוהען נאך אזא שוועריגע וועג וואס איהר האט מיטגעמאכט די פאריגע נאכט, איך בעט איהם אבער זעהר שטארק אז ער זאל מיך פיהרן צום בעלזער רבין, זאגנדיג איהם אז רצונו של אדם זהו כבודו, ביי מיר איז דאס מעהר ווי עסן און שלאפן, זעהענדיג מיין שטארקן רצון האט ער מסכים געווען מיך אהין צו פיהרן, מיינע 2 חברים זענען געבליבן שטיין אין גאס און געווארט ביז יאקער וועט צוריקקומען און זיי פיהרן אויף א ארט, מען האט מיך גלייך אריינגעלאזט, ווייל אזוי ווי עס איז שוין געווען שפעט זענען די פאליציי שוין געהאט אוועק געגאנגען און עס זענען נאר געשטאנען א חסידים וואך ביי די טיהר, איך האב מיך נישט אויסגעגעבן וועי איך בין נאר געבעטן מיך אריין צו לאזן, זיי האבן מיך טאקע אריינגעלאזט און אין איין וועגס האט אויך מיין בעגלייטער גענאסן פון דעם, ווייל עס איז געווען כמעט אוממעגליך אריין צו קומען, איך האב מיך געלאזט גיין גלייך צו די שטוב וואו דער רב (שליט"א) זצ"ל איז געזעסן מיט א גרויסן עולם און געפיהרט דעם שלש סעודות טיש, אבער דא וועי איך ווידער פארהאלטן דורך עטליכע יונגעלייט וועלכע האבן געהאלטן וואך, איך האב זיי גוט געקענט נאך פון פאר די קריג ווען זיי פלעגן קומען קיין בעלז, אבער זיי האבן מיך נישט דערקענט און דעריבער אנגעהויבן צו שרייען אז מען קען נישט אריין גיין, דער בילגורייער רב זצ"ל, הערנדיג די קולות, האט זיך אויפגעשטעלט צו זעהן וואס זענען די קולות, ער האט מיר באלד דערקענט און איינגערוימט דעם רב זצ"ל אין אויער אז איך בין געקומען, תיכף האט זיך דער רב זצ"ל געגעבן א שטעל אויף פון זיין שטוהל און מיך בעטראכט, דעמאלס האבן שוין די שומרים נישט געמאכט קיין שאלות נאר אויפגעהויבן די וואנד וועלכע האט צוריק געהאלטן דאס דורך שטויסן זיך אין די שטוב וואו דער רב האט געפיהרט טיש, אריינקומענדיג האבן זיך שוין אלע דערוואוסט וועי איך בין, די שמחה פון רב זצ"ל און פון אלע מיינע בעקאנטע איז געווען אין לשער, ווייל זיי האבן שוין דארטן געהערט פון די לעצטע אקציע וואס איז געווען אין באכניא אז עס איז דארטן נישט געבליבן מעהר קיין איינציגער איד, אלע האבן פארשטאנען אז אויך איך בין געבליבן אין פעקל...

איך בין אויך יעצט זעהר איבערראשט געווארן פון דעם בילד וואס איך זעה יעצט און שוין פיהל יאהרן נישט געזעהן, אידן מיטן לאנגע בערד און גרויסע פאות, מיט שטריימלאך און בעקישעס זיצן ביים טיש, מען זינגט די זמירות אויפן הויכן קול מיט די בעלזער מעלאדיע פון יצוה. עס האט מיך געצויגן צו ווייטען פאר גרויס שמחה, איך האב אבגעגעבן א לויב צו השי"ת וואס האט מיר געהאלפן ביז יעצט און איך האף אז עס וועט אויך ווייטער גוט זיין.

נאך הבדלה האט מיך דער רב זצ"ל אריינגערופן צו זיך אין שטוב, געגעבן שלום און אויסגעפרעגט ווי אזוי דער גאנצער וועג איז צוגעגאנגען. איך האב אלעס דערציילט ענוי וואס מיט מיר האט פאסירט אויף די אונגארישע גרעניץ און ווי אזוי עס האט זיך געטראפן א ערל וועלכער האט אונז אריין געפיהרט אין שטאט קאשוי, רופט זיך אן דער רב זצ"ל: "ממש מלאכים האבן דיך געברענגט". נאך דעם האט ער מיך געפרעגט אויב איך האב מיטגעברענגט זיינע תפילין וועלכע זענען געבליבן ביי מיר, אוועק פאהרנדיג קיין אונגארן, — ניין! — ענטפער איך — די תפלין זענען געבליבן אין דעם בונקער וואו איך בין לעצטנס געווען אין באכניא, נאך דעם פרעגט

דער רב אויב איך האב מיינע תפלין יא מיטגעבערענגט. אבער אויך דאס האב איך נישט מיטגענומען. נאך מיין אנטווארט וועגן די תפלין, האב איך געזאגט דעם רב, אז איך האב געברענגט עטליכע בלעטלעך אנגעשריבענע בעלזער תורות, דער רב זצ״ל האט זיך שטארק דערפרייט און אויפגעשפרונגען פאר גרויס שמחה: יא? טאקע? וואו האסטו דאס? איך שטעק אריין די האנד אין בוזעם טאש, ציה עס ארויס און לייג עס אויף דעם טיש, מען קען זיך נישט פארשטעלן די גרויסע שמחה וואס ער האט דעמאלס ארויס געוויזן, זאגנדיג דערביי די ווערטער, אז איך האב איהם ממש מחי׳ געווען מיט דעם, כאטש איך האב אוועק געווארפן אלע אידישע פאפירן צוזאמען מיטן מגן־דוד אבצייכנונג תיכף ביים פארלאזן דעם געטא, דאך האב איך געהאלטן די עטליכע בלעטלעך תורות, זייענדיג זיכער אז איך וועל מיך זעהן מיטן רבין בשלום אין אונגארן און דאס איבערגעבן אין זיינע הענד, איך האב געגלויבט אז דאס וועט מיר פיהל העלפן צו מיין הצלה פון די גרויסע סכנה אין וועלכע איך האב זיך געפונען. דער רב זצ״ל האט דאן מיר געזאגט אז איך זאל בלייבן ביי איהם און גלייכצייטיג געגעבן א אויפטראג צו די הויז מענטשן מיך מקרב צו זיין ווי עס ברויך צו זיין, איך האב תיכף באקומען א געהעריגע סעודת מלוה מלכה וועלכעס איך האב שוין לאנג נישט געזעהן. איך האב טאקע דארט געפונען מיין היים במשך 4 חדשים ביז דער רב זצ״ל איז אוועק געפאהרן קיין א״י.

יעצט וועלן מיר זעהן וואס הערט זיך מיט מיין קאמפאניסט ר׳ הירש׳ל וועלכן איך האב מציל געווען פון באכניא ביז קאשוי, נאך עטליכע טעג בעקום איך די טרויעריגע נאכריכט פון איהם, זונטאג אינדערפרי בשעת ער מיט זיין פאמיליע און נאך עטליכע מענטשן וועלכע זענען געווען צוזאמען זענען געגאנגען צום צוג כדי צו פאהרן קיין פעסט, האט מען זיי אלעמען געכאפט און צוריק געשיקט קיין פוילן, וואס מיט זיי האט פאסירט פארשטייט יעדער איינער גאנץ גוט, איך האב יעצט געזעהן די גרויסע נסים וועלכע איך האב געהאט מיט דעם נעכטיגן פאהרן.

תשרי תש״ד עו. די אונגארישע רעגירונג שטיצט פוילישע פליטים — מיין אפנטהאלט אין אונגארן אלס אריער — מיין נאמען אדאם קאשיצקי

די אונגארישע רעגירונג האט ארויסגעוויזן אין די דעמאלסטיגע צייטן גרויס סימפאטיע צו די פוילישע פליטים, נישט נאר צו די ערלים מיט וועלכע זיי זענען געווען תמיד גוטע ברידער נאר אויך צו די פוילישע אידן וועלכע איז געלונגען זיך צו ראטעווען פון פוילן, זיי האבן געגעבן פאר אלע פליטים אפנטהאלטן און אויך געלד שטיצע, זיי האבן נישט געוואלט אז די וועלט זאל וויסן אז זיי שטיצן אידן, עס האט זיי אפשר נישט געפאסט אדער זיי האבן פשוט מורא געהאט אויפצורייצן די היטלעריסטן, דעריבער איז געווען די איינמעלדונג ווי פאלגענד: די וועלכע האבן זיך געמאלדן אלס אידן זענען אינטערנירט געווארן אין ספעציעלע פלעצער און זיך נישט געטארט בעווען אין די גאסן, דאגעגן די וועלכע האבן זיך רעגיסטרירט אלס אריער, טראצדעם וואס זיי האבן געווואוסט אז דאס זענען אידן, דאך האב זיי בעקומען אריש פאפירן אלץ פוילישער ערל, דאס אמט איז געווארן אנגעפיהרט דורך הויכע פוילישע אפיצירן און בעאמטע וועלכע זענען אנטלאפן אנהויב די קריג קיין אונגארן בשעת זיי האבן געזעהן אז זיי זענען פארלוירן, אונגארן האט זיי דעמאלס אויפגענומען זייער גוט, די לייטונג איז אבער געווען אונטער די אונגארישע רעגירונג, אבער אויך די וועלכע זענען געווארן אויפגענומען אלס אריער האבן נישט בעקומען קיין

בעוויליגונג צו פארבלייבן אין פעסט נאר אין געוויסע קלענערע ערטער נעבן פעסט, עס האט געהייסן אז די ערטער זענען לאגערס פאר די פאלאקן, די אלע האבן זיך אויך נישט געקענט אזוי פריי בעוועגן און פאהרן וואו און ווען זיי האבן געוואלט, נאר תמיד געמוזט בעקומען א ספעציעלע ערלויבעניש פון דעם דארטיגן קאמענדאנט, נישט מעהר ווי 10 פראצענט האבן באקומען אפנטהאלטן צו פארבלייבן אין פעסט, די איבעריגע האבן געמוזט זיך צופאהרן אין די לאגערן וואו זיי זענען געווארן צוגעטיילט.

גלייך נאך מיין אנקומען האב איך מיך געוועגדעט אזוי ווי אלע אנדערע צו דעם פוילישן קאמיטעט כדי צו בעקומען די ארישע פאפירן, איך האב מיך אנגעגעבן צו הייסן "אדאם קאשיצקי", דער נאמען איז האלב אידיש און האלב אריש, די צוטיילונג מיינע איז געווען אין דעם לאגער "קאלאטשע", א דערפל נישט ווייט פון פעסט, איך האב נישט געהאט קיין גרויסן חשק צו פאהרן אין דעם דארף צווישן די פאלאקן וועלכע איך קען פון אייביג אן אלס גרויסע שונאי ישראל און .אויך יעצט האבן זיי נישט געענדערט זייער טאקטיק, איך האב אויך געריכטן אז עס קען נאך קומען א ענדערונג אין אונגארן אויף וועלכן מען קען זיך גאר נישט ריכטן, דעמאלס איז א גרויסע סכנה צו זיצן אין דעם דארף צווישן די פאלאקן וועלכע וועלן ביי די ערשטע געלעגנהייט אויסגעבן די אלע אידן וואס האלטן זיך אויף מיט אריש פאפירן, איבערהויפט האבן מיר געוואוסט אז די אידן וועלכע בעקומען שוין די אריש פאפירן און זיי דערקענען אז די זענען אידן, ווערן זיי בעצייכנט אויף א ספעציעלע ליסטע ביי דעם פוילישן קאמיטעט, די כוונה דערפון האבן מיר נישט געוואוסט אבער יעדנפאלס איז נישט גוט ווען עס וועט קומען ח"ו א ענדערונג, דעמאלס וועלן די דייטשן האבן א לייכטע ארבייט צוזאמען צונעמען דאס ביסל פוילישע אידן, צוליב דעם אלעם האב איך בעשלאסן נישט צו פאהרן אין דעם אויבנדערמאנטן לאגער נאר צו פארבלייבן אין פעסט, ווייל אין א גרויסע שטאט איז דאך אנדערש, מען איז נישט אזוי איינגעשלאסן און מען קען זיך דרייען ביי יעדע געלעגנהייט אפילו אין די ערגסטע צייט, עס האט זיך טאקע ארויסגעוויזן א צייט שפעטער אז איך האב נישט געהאט קיין טעות, פלוצלונג אין א שיינעם פרימארגן זענען אונגארישע פאליציי בעפאלן דעם לאגער "קאלאטשע" און צוזאמען געכאפט אלע אידן וועלכע האבן זיך דארטן אויפגעהאלטן מיט אריש פאפירן און זיי איינגעזעצט אין קרימינאל, דאגעגן די רעכטע ארישע פאלאקן האט מען נאר נישט בעריהרט, איך בעשליס אלזא צו פארבלייבן אין פעסט פאר יעדן פרייז.

ווינטער תש"ד עז. מיין בעגעגעניש אין פעסט — איך ווער ניצול

איינמאל ווען איך האב מיך געלאזט גיין אין א געוויסע ריכטונג פון די קיראי גאס, זעה איך ווי דער ווענ אוואו איך וויל אדורך גיין צו די אנדערע גאס איז פארמאכט דורך א בעלאגערונג פון פאליציי מיט דעדעקטיוון וועלכע פארנעמען די גאנצע ברייט פון די גאס און לאזן נישט אדורך גיין קיין איינציגן מענטש. נישט וויסנדיג וואס דאס קען בעדייטן האב איך מיך געלאזט גיין צו א אנדער ריכטונג כדי פון דארטן צו קומען אין די גאס וואו איך וויל גיין, אבער אויך דארטן איז דאס זעלבע, בקיצור פון אלע זייטן איז שוין געשלאסן דער דורכגאנג. איך געפין זיך יעצט אין רעדל ארום גענומען מיט פאליציי און דעדעקטיוון, כאטש איך ווייס נישט וואס דאס איז אבער דאך איז עס נישט בע׳טעמ׳ט, זיי וועלן זיכער יעדן איינציגן מענטשן לעגיטימירן און מיינע פאפירן זענען דאך

נישט אין ארדנונג. וואס וועט יעצט זיין מיט מיר, איבעראל מוז איך ווייזט אויס זיין א מחותן, איך זעה נישט קיין אנדער עצה ווי זיך צו בעהאלטן ביז עס וועט אריבער גיין דאס גערודער, איך בין איין געגאנגען צו מיינעם א בעקאנטן, א פעסטער איד וועלכער האט מיך זעהר גוט געקענט און איהם געבעטן היות ער זעהט דאך וואס אין דרויסן טהוט זיך, זאל ער מיר דעריבער לאזן זיך בעהאלטן אין זיין קעלער, ווייל דארטן וועלן זיי זיכער נישט קומען זוכן, די ראזיעס זענען בדרך כלל נישט געווען אזעלכע שטרענגע, אבער ווער עס איז אריינגעפאלן האט געהאט צו שוויצן, מיין בעקאנטער האט מיר אבגעזאגט און מיך רעקאמענדירט צו גיין צו א אנדערן, איך האב איהם געדאנקט פאר די טובה... און ארויס בחרי אף, אבער וואס טהוט מען יעצט? דאס איז מיין גרעסטע דאגה, קיין סאך צייט צו שפעקולירן איז נישטא ווייל אט קען מען זיך ריכטן יעדע מינוט און רגע אז עס וועט זיך שוין אנהויבן דאס לעגיטימירן, אזוי ווי זייער טאקטיק איז געווען, אז נאך דעם ווי די גאסן זענען געווארן אבגעשלאסן אויף א געוויסן טיל פון שטאדט, זענען אנגעקומען מעהרערע אויטאס מיט פאליציי און דעדעקטיוון, דעם גאנצן עולם וואס זענען אריין געפאלן אין רעדל האבן זיי לעגיטימירט און אויך געגאנגען אין די הייזער פון שטוב צו שטוב.

איך בין ענדליך געפאלן אויף אזא המצאה. איך בין נישט ארויס געגאנגען מעהר אין גאס מורא האבנדיג אפשר האט זיך שוין אנגעהויבן די ראזיע, נאר ארויף געלאפן אויף דעם לעצטן שטאק, און געפרובט דארטן אריין צו גיין אין א בית הכסא זיך צו בעהאלטן ביז דאס וועט דורך גיין, איך בין געווען זיכער אז דארטן וועלן זיי נישט קומען זוכן, אבער צו מיין מזל איז איבעראל געווען פארמאכט, אפילו צו דעם גליק קען מען אויך נישט אזוי לייכט צוקומען, איך האב דאן געעפנט א טיהר מיט די ווידרע וועלכע איך האב ביי מיר שטענדיג געהאלטן אין טאש פאר רעזערוו אויף אזעלכע בעגעגענישן, כדי איך זאל מיר קענען העלפן צו אנטלויפן, יעצט איז עס מיר טאקע געלונגען, איך בין געזעסן אין דעם בית הכסא עטליכע שעה נישט וויסנדיג וואו עס האלט אין דרויסן, דאן בין איך ארויס פון מיין באהעלטענישׂ. די אקציע האט זיך שוין געהאט לאנג געענדיגט, אויף אזא אופן בין איך דעמאלס ניצול געווארן נישט אריין צו פאלן אין די הענד פון די פאליציי וועלכעס האט מיר געקענט פארשאפן פיהל עגמת נפש.

דערהערנדיג אז אין די גאסן וואו איך האב מיך געלאזט גיין איז פארגעקומען אזא שפיל און עס איז שוין דורך עטליכע שעה וואס מען זעהט מיך נישט צוריק ביים בעלזער רבין, זענען מיינע חברים געווען זיכער אז מען האט מיר געכאפט און אריין געפיהרט אין אַ פאליציי קאמאנדע אדער אפשר שוין גאר אין א קרימינאל, זיי האבן אנגעהויבן טעלעפאנירן וועגן אינטערוועגן פון פראטעקציע וועגן מיין בעפרייאונג, אנקומענדיג צוריק טרעף איך טאקע מיינע חברים שטיין ביים טעלעפאן, זיי האבן זיך זייער דערפרייט דערזעהענדיג מיך, אט אזוי האבן אויסגעזעהן מיינע גליקן אין פעסט.

תשרי תש״ד עח. איך בין אומלעגאל אין פעסט — מיין פלאן צו פאהרן קיין א״י נישט געלונגען — מיין קינד ווערט קראנק אין קאשוי — איך ברענג זי קיין פעסט — אויך דא ווערט זי קראנק און אפערירט — די אפעראציע געלונגען

אזוי ווי מיינע פאפירן האבן געלויטעט צו פאהרן אין לאגער און איך בין נישט געפאהרן

האב איך מיך אלזא געדרייט אין פעסט אומלעגאל, ווייל איך האב דאך נישט בעקומען קיין ערלויבעניש דארטן צו פארבלייבן, יעדער פאלאק האט זיך געמוזט יעדן חדש מעלדן ביי די פאליציי וועלכע האבן פארטראטן די אויסלענדישע אינטערעסן, דאס אבטיילונג האט זיך געפון ק.א.ק (קעאק). ביים מעלדן זיך האט מען בעקומען אויף דעם אויפנטהאלט א זיגל, איך אבער, אלס אומלעגאלער בין געווען פטור פון זיך צו מעלדן... קיין גרויסע פחדים איז נישט געווען, כאטש מען האט נישט געהאט די געהעריגע בעשטעטיגונג, ווייל די צייט איז געווען דארטן גאנץ נארמאל גלייך ווי עס איז נישטא קיין קריג אויף די וועלט. פון איין זאך האב איך אבער שווער געליטן, פון דאס שלאפן, קיין שום האטעל אדער פריוואט שטוב האט נישט געוואלט אריינענעמען צו שלאפן, מען האט געמוזט ווייזן א מעלדע צעטל פון די פאליציי וועלכעס איך האב נישט געקענט בעקומען, ווייל איך בין נישט געווען בעשטעטיגט צו בלייבן אין פעסט ממילא האב איך זיך נישט געקענט געהן מעלדן צו די פאליציי, איך האב צוליב דעם געמוזט שלאפן אין א קעלער אין דעם הויז וואו דער רב האט געוואוינט, איך בין געווען בעקאנט מיט דעם הויז מייסטער, האט ער מסכים געווען אז איך זאל דארטן שלאפן. ער האט דערפאר בעקומען יעדן חדש עטליכע פענגעס, דאס געלעגער איז בעשטאנען פון א טרוקן האלצערנעם בעטל וועלכעס איז דארטן געשטאנען גרייט אז אין פאל פון א באמבארדירונג זאל מען דאס ניצן פאר די מענטשן, און זיך צוגעדעקט מיט א קאץ. יעדע נאכט האב איך מיר גוט צובראכן די ביינער אויף דעם טייערן געלעגער אבער איך קען מיר גאר נישט העלפן דערצו, איך בין זעהר צופריידן אז איך מוז נישט זיין אין לאגער, וועלכעס איך האלט פאר א גרויסע סכנה, עס האט מיר גאר נישט געפעהלט, איך האב נאך געהאט עפעס געלד פון פוילן האב איך מיך אויסגעקליידעט ווי א אריער דארף אויסזעהן, דאס האט געמוזט זיין כדי נישט צו זיין אויפפאלנד, יעצט נישט אזוי ווייט ווי שפעטער.

עס זענען אדורכגעגאנגען עטליכע מאנאטן, איך האב פארשטאנען אז עס איז נישט קיין פלאן דא ווייטער צו פארבלייבן, דער דייטש שטייט דאך נישט ווייט פון אונז און ווער קען ווייסן וואס דער טאג קען ברענגען? אין די דעמאלסטיגע צייטן האבן זיך געמאכט געלעגנהייטן וואו עס זענען געפאהרן פון אונגארן לעגאלע טראנספארטן קיין א״י, איך האב אנגעהויבן צו ארבייטן וועגן פאהרן מיט אט די טראנספארטן קיין א״י, דעמאלס האב איך גלייך אינטערוועניירט קיין קאשוי זיי זאלן מיר תיכף שיקן דאס קינד כדי איך זאל נישט צוליב דעם ווערן צוריק געהאלטן אין פאל ווען עס וועט מיר געלינגען צו ערלעדיגן דאס פאהרן קיין א״י, אבער דאס קינד האבן זיי מיר געשיקט ערשט נאך עטליכע וואכן ווייל זי איז דארטן קראנק געווארן אויף שארלאך און ווען זי איז געווארן גענצליך געזונד האט מען זי ערשט געשיקט, ווען איך האב שוין געמיינט אז איך האלט שוין עפעס אויף א וועג מיטן פאהרן בין איך געווויר געווארן אז עס איז גאר נישט געווארן פון די גאנצע זאך, דערווייל איז דאס קינד ווידער קראנק געווארן, עס האט זיך איהר געמאכט א געווואוקס אין דרויסן אויפן האלז, די פרוי שווייצער וועלכע איז געווען די אנפיהרערן פון דעם אידישן קינדער היים פאר די פליטים אין וועלכן שיינדל איז אריין געזומען געווארן, האט געלאזט רופן א דאקטאר צו בעהאנדלען דאס געווואוקס, זיי האבן בעהויפטעט אז מען מוז דאס אפערירן און עס איז א לייכטע אפעראציע, נישט האבנדיג קיין אנדער ברירה האב איך מסכים געווען דערצו, זי איז אבגעפיהרט געווארן אין שפיטאל, די אפעראציע איז געלונגען, נאך דעם איז זי ווייטער געבליבן אין דעם קינדער היים, אזוי ווי איך בין גראדע נישט געווען אנוועזנד בשעת מען איז זי איינגעמאלדן אויף דעם נאמען זאפיא און דעריבער נישט געווואוסט מיין נאמען, האט מען זי איינגעמאלדן אין א אידישן קינדער היים, גארעצקא, אלס אריש קינד, טראץ דעם וואס זי האט זיך אויפגעהאלטן אין א אידישן קינדער היים,

דארטן האט איהר גאר נישט געפעהלט און בכלל זענען אלע קינדער פארזארגט געווארן מיט אלעס גוטס.

זייענדיג אין פעסט איז צו מיר צוגעקומען מיינער א חבר מיט וועלכן איך בין צוזאמען געזעסן אין בעלז מיטן נאמען אברהם יצחק ווייגבערגער פון סאטמאר, און בעט מיך אין נאמען פון אלע מיינע חברים, אז עס פאסט נישט דאס איך זאל לעבן אויף אריש פאפירן וועלכע פעראורזאכט איך זאל גיין אזוי מאדערן אנגעטהון אן א בארד און פיאות, ער שלאגט מיר פאר צו ווערן א אונגארישער איד דורך פארשאפן אידישע שריפטן. ער וועט אויסלייגן אלע אויסגאבן וואס באטרעפט א סומע פון עטליכע הונדערט פענגא וועלכעס איז דעמאלס געווען א גרויסע סומע, איך קוק איהם אן מיט גרויס פארוואונדערונג אויף זיין פארשלאג און ענטפער איהם גאנץ קורץ, זאלסט נישט מיינען אז די קריג האט זיך שוין געענדיגט, קיינער ווייסט נישט וואס דער מארגן קען ברענגען און ווי אזוי עס וועט אויספאלן דער גורל פון די אונגארישע אידן. עס איז נישט געווען ביי מיר געגנוג קלאר צו ער האט פארשטאנען מיינע ווערטער, ווייל די אונגארישע אידן האבן נישט געגלויבט דאס וואס מיר האבן זיי דערציילט אז די רוצחים האבן פארניכטעט די עטליכע מיליאן אידן פון פוילן, און האבן זיך איינגערעדט אז די אונגארישע אידן וועט קיינמאל דאס נישט פאסירן, ווייל די אונגארישע רעגירונג וועט האלטן א פעסטע האנד צו שיצן איהרע אידן און נישט לאזן זיי פארניכטן, אבער זייער טעות האט זיך זעהר שנעל ארויסגעוויזן און טאקע כמעט אלע גרעסטע קעפ פון די רעגירונג האבן זיך ארויס געזאגט פאר טאטאלע אידן אויסראטונג, אויך ווען דער בעלזער רבי זצ״ל האט בעשלאסן צו פארלאזן אונגארן און פאהרן קיין א״י זענען אריין געגאנגען צו איהם א דעלעגאציע פון די חשוב׳סטע בעלזער חסידים און געבעטן ער זאל בלייבן אין אונגארן ווייל עס וועט קיין שום שלעכטס נישט פאסירן פאר די אונגארישע אידן, אבער דער רבי האט צוריק געוויזן זייער פארלאנג ווי דער בילגערייער רב ז״ל האט ציטירט, אז זיי זאלן נישט מיינען אז די קריג האט זיך שוין געענדיגט, דער דייטש שטייט אונטער אונזערע פלייצעס. דער סוף פון די אונגארישע אידן איז בעקאנט.

ווינטער תש״ד עט. היטלער בעזעצט אונגארן — דאס גרויסע פינסטערניש איבער די אונגארישע און פוילישע אידן — מיין בעגעגעניש מיט א געהיים פאליציי — איך ווער ניצול דורך פליטה מאכן

א וואך נאך פורים הער איך פלוצים די שרעקליכע און טרויעריגע ידיעה אז דאס דייטשע מיליטער האט אקופירט אונגארן. אזוי ווי א מעסער אין הארץ האט אנגעשלאגן די דאזיגע בשורה ביי אלע פוילישע אידן, וועלכע ווייסן גאנץ גוט מיט וואס דאס שמעקט, איבערהויפט נאך אזוי פיהל פלאג און מאטערניש ביז עס איז געלונגען ניצול צו ווערן פון היטלערס הענד, און יעצט... יעצט זענען מיר ווייטער דארטן וואו מיר זענען געווען מיט א האלב יאהר צוריק, אין דעם זעלבן לעבנס געפאר, יעדע מינוט זענען מיר אין א סכנה אריין צו פאלן אין זייערע הענד און מיר זעהען נישט יעצט פארן האנד קיין מקום פליטה וואו צו אנטלויפן. דאגעגן די אונגארישע אידן האבן נישט געווואוסט ווי גרויס זייערע צרות זענען, זיי האבן נאך נישט געפיהלט דעם טעם, (ווען מיר זענען אריבער געקומען פון פוילן און דערציילט אז אין פוילן זענען שוין מעהר נישטא קיין אידן,

מען האט אלעמען אומגעבריינגט, האב זיי אונז אבסאלוט נישט געוואלט גלויבן, אוֹן געזאגט אז דאס איז ליגן, מיר אנטלויפן נאר פון די ארבייט וועלכע די דייטשן פארלאנגען פון אונז). בקיצור עס איז ביטער ווי גאל, יעצט איז די פראגע וואו גייט מען? וואו לויפט מען? דאס איז געווען יעצט די הויפט דאגה פון אלע פוילישע פליטים. מיר האבן אנגעהויבן צו טראכטן פארשידענע פלענער, אוֹן דא איז דערווייל א גאנצער איבערקערעניש, מען ארעסטירט הונדערטער אידן אוֹן מען פארשיקט זיי אין פארשידענע לאגערס, דאס פינסטערניש אין פעסט איז זעהר גרויס, אלע אידן וועלכע זענען ווי תמיד געקומען קיין פעסט געשעפטליך אוֹן געוואלט יעצט צוריק אהיים פאהרן, אבער אנשטאט אהיים זענען זיי ערגעץ אנדערש געפאהרן, אלע באן סטאנציעס אוֹן וועגן זענען געווען בעוואכט מיט דייטשע אוֹן אונגארישע וואך, אלע מענטשן זענען געווארן פארהאפטעט אוֹן פארשיקט, עס האט געדויערט א לאנגע צייט ביז מען האט זיך דערוואוסט וואו זיי געפינען זיך, במשך די ערשטע וואך זענען פארהאלטן געווארן אין פעסט עטליכע טויזנט אידן, אויסער דעם ווערן אויך פארהאפטעט די אלע דייטשע געגנערס פון די הויכע מלוכה בעאמטע, אין אלע גאסן זעהט מען פיהרן אט די בעסערע מענטשן געשלאסן אין קייטעלעך ווי די גרעסטע פארברעכערס, אין פארשידענע מיליטערישע פונקטן קומען נאך פאר מלחמות צווישן דעם אונגארישן אוֹן דייטשן מיליטער וועלכע ווילן זיך נישט אונטערגעבן אוֹן קעמפן ביז די לעצטע כחות, א גרויסע בהלה אוֹן מהומה הערשט אין גאנצן שטעטל, דער פוילישער קאמיטעט וועלכער איז געשטאנען אין פארבינדונג מיט די אונגארישע רעגירונג ביז יעצט בנוגע די פראגע פון די פליטים האט זיך שוין אויפגעלאזט, ווייל די דייטשן האבן דאס ערשטע געזוכט זייערע שונאים, די אנטלאפענע פון פוילן, איבערהויפט די גרויסע קעפ.

באלד די ערשטע טעג האבן זיי שוין געמאכט א וויזיט ביי דעם פוילישן קאמיטעט וואו עס האבן געארבייט הויכע פוילישע אפיצירן אוֹן זיי געוואלט ארעסטירן, איינער האט זיך אנטקעגן געשטעלט האבן זיי איהם אין ביורא געשאסן אויף טויט, דאס האט אויך ארויס גערופן א שרעקליכע פאניק ביי אונז פוילישע אידן. מיר האבן זיך שוין יעצט נישט צו וועמען צו וועגדן זיי זאלן פארטרעטן אונזערע אינטערעסן ביי די רעגירונג אוֹן איבערהויפט וועט אויך די רעגירונג נישט קענען מעהר שטיצן די "באהאלטענע" אידן, מיר האבן נישט יעצט קיין שום עצה. מען מוז איבערווארטן ביז די בהלה וועט דורך גיין, אפשר וועלן מיר דאך עפעס געפינען א אויסוועג פון הצלה.

אויסער די אלע זאכן האב איך געהאט א בעגעגעניש צוליב וועלכן איך בין געווען אין א גרויסע סכנה, דעם ערשטן שבת נאך דעם ווי די גאנצע וואך איז אדורך מיט די אויסערגעווייניליכע פחדים אוֹן עגמת נפש, ווען איך בין געזעסן פרייטאג צו נאכטס ביים טיש וואו איך האב געגעסן ביי מיינעם א בעקאנטן פעסטער איד מיטן נאמען ר' אברהם שטיינמעץ, ווען מיר האלטן אין מיטן געשמאקן עסן אוֹן זינגען זמירות, בעווייזט זיך פלוצים אין שטוב א פריץ, א הויכער אוֹן בריייטער פארשוין ציווייל געקליידעט, ער ווייזט אויס צו זיין עפעס נישט קיין פשוטער מענטש, גלייך ביים אריינקומען בלייבט ער שטעהן ביי די טיהר אוֹן נעמט ארויס פון טאש א לעגיטימאציע מיט וועלכן ער ווייזט אז ער איז א געהיימער פאליציי אוֹן פארלאנגט אז אלע מענטשן וועלכע געפינען זיך דא אין שטוב זאלן זיך לעגיטימירן, עס זענען דארט געווען אויסער זיינע בני בית אויך עטליכע פרעמדע מענטשן וועלכע האבן זיך דארטן אויפגעהאלטן מיט עסן אוֹן שלאפן, ווייל ער האט געהאט א פריוואטן האטעל אוֹן גאסט הויז, ביטער ווי גאל — טראכט איך ביי מיר — איך בין דא זעהר מיאוס אריין געפאלן, ערגער פון אלע מענטשן, איך אלס "אריער" זיץ מיך פרייטאג צו

נאכטס ביי א אידן אין שטוב און נאך דערצו ביי א איד וואס טראגט א שטריימל און בעקישע און ארום דעם טיש זיצן אידן מיט בערד און פאות, דא מיינט מען נישט קיינעם נאר מיך — טראכט איך ביי מיר, יעצט נאך אזא וואך וואס האט זיך אפגעטהון מיט די אידן אין פעסט און בכלל אין די גאנצע מדינה, היטלער איז אריין געקומען... נו, וואס קען יעצט מיט מיר דא פאסירן וועט מיך לעגיטימירן און זהען מיינע ארישע פאפירן... א שיינער אריער איז דאס... עס איז ביי מיר גאנץ זיכער אז ער וועט מיך ארעסטירן, צו ער זוכט יא אזעלכע פייגל ווי איך אדער ער זוכט גאר אייטיצן אנדערש, וועט ער אזא מציאה נישט ארויסלאזן פון זיינע הענד, דער מח קעהרט זיך שיעור נישט איבער טראכטנדיג וואס מען קען יעצט אין אזא מינוט טהון כדי זיך צו ראטעוועון דאס לעבן, קיין סאך צייט איז אבער נישטא צו קלערן, אט נעמען שוין אלע מענטשן ארויס זייערע לעגיטימאציעס זיך צו לעגיטימירן און תיכף קומט די ראיאן אויך אויף מיר, איך דארף יעצט האבן גרויסע נסים חוץ לדרך הטבע ניצול צו ווערן פון זיינע הענד, אבער איך האב נישט פארלוירן דעם בטחון, השי״ת קען נאך העלפן.

בשעת ער האט געלייענט די דאקומענטן פון די אנדערע מענטשן און געווען פארטהון אין זיי, האב איך אויסגעניצט די געלעגנהייט און זיך שטילערהייט צוגעקוקט צו די טיהר פון ארויסגאנג, ער איז געשטאנען ביי די טיהר נישט מעהר ווי 2 שריט, אבער אזוי ווי די טיהר איז געבליבן אביסל אפן האב איך מיך אונטער זיינע פלייצעס געגעבן א כאפ ארויס אין די קעך און פון דארטן ווייטער אויף די לאנגע טאראסע וועלכע האט זיך געצויגן איבער די לענג פון גאנצן הויז, ער האט דאס אבער גלייך בעמערקט און מיר ענעומען נאכלויפן צוזאמען מיט דעם הויזמייסטער וועלכער איז ארויף געקומען מיט איהם בעווייזן א וואו שטיינמעץ וואוינט, אבער אומזיסט איז געווען זיין טרחה, די מלאכה פון לויפן זעהט אויס האב איך בעסער געקענט פון איהם, כאטש ער איז א פאליציי, ער האט מיך מעהר נישט געזעהן פאר זיינע אויגן, ווייל איך בין זעהר שטיל געלאפן אויף די שפיץ פינגער און מיט א אויסערגעוועונליכן טעמפא, אזוי אז ער האט מיך נישט געקענט בעמערקן וואו איך בין פארשוואונדן, אבלויפנדיג די גאנצע לענג פון די טאראסע איידער איך בין אראפ מיט די שטיגן האב איך מיך אומגעקוקט צו זעהן וואס עס טהוט זיך אונטער מיר, האב איך בעמערקט ווי דער דעטעקטיוו לייכט מיט זיין באטעריע לעמפל קלערנדיג אז מיט דעם וועט ער מיך דערזעהן, עס דויערט נישט קיין איין מינוט און איך געפין זיך שוין אין גאס, יעצט מעג ער שוין זוכן — טראכט איך ביי מיר — איך בין שוין יעצט ארויס פון געפאר. עס איז געווען דעמאלס זעהר קאלט, איך האב איבער געלאזט מיין מאנטל דארט אין שטוב און געגאנגען אויף מיין קווארטיר שלאפן, אבער אין אזא צייט פיהלט מען נישט קיין קעלט, עס איז מיר געווען גענוג ווארעם ווען איך האב איהם דערזעהן... איך גיב אב א לויב צו השי״ת וואס האט מיך יעצט מציל געווען פון אזא גרויסע סכנה.

יעצט וועלן מיר זהען וואס עס טהוט זיך אויף די קיראי גאס, באלד נאך מיין אנטלויפן האט דער דעטעקטיוו געגעבן א בעפעהל צום הויזמייסטער ער זאל זאפארט אבשליסן דאס טויער כדי איך זאל נישט קענען ארויס אין גאס. ער האט פארשטאנען אז איך בין בעהאלטן ערגעץ ביי א אנדערן איד אין הויז, נאך דעם האט ער דורכגעפיהרט א שטרענגע רעוויזיע ביי מעהרערע שכנים פון דעם הויז, אבער ער קען זוכן דעם נעכטיגן טאג... דער דעטעקטיוו האט געצויגן צו פאראנטוואַרטליכקייט דעם הער שטיינמעץ, אזוי ווי איך בין געווען ביי איהם אין שטוב מוז ער וויסן ווער איך בין און וואו איך געפין זיך, עס איז געווען ביי שטיינמעץ אין שטוב א גאנצע שקלא וטריא וואס זיי זאלן טהון, אויסגעבן מיך אדער נישט, ווייל זיי אליין האבן אויך זייער מורא געהאט

אין אזא שרעקליכע צייט צו האבן צו טהון מיט די חברה צוליב וועלכן זיי קענען לייכט אריין פאלן, זיי האבן פארלאנגט אז איך זאל מיך אליין שטעלן צו די פאליציי, איך האב מיך אויסגעלאכט פון זייער פארשלאג ווייל ווען איך גיי צו זיי בין איך שוין אין פעקל אן וועלכן צווייפל, דאגעגן זיי קענען זיך ארויס דרייען מיט פארשידענע תירוצים. מען האט אנגעהויבן ארום צו לויפן זוכן פארשידענע פראטעקציעס כדי אפצווויישן די מעשה, אבער עס איז געווען אוממעגליך צו טרעפן, אידישע אדוואקאטן אדער מאכערס האבן פשוט מורא געהאט צו אינטערוועניךן פאר א איד, מיר אלע האבן גרויס עגמת נפש פון דעם עסק. דער טערמין איז קורץ, ער האט פארלאנגט פון זיי אז ביז 3 טאג זאלן זיי אויסגעבן דעם "פליטה־ניק". ענדליך האט השי"ת געהאלפן, מען האט געטראפן א גוי־אישן אדוואקאט וואס איז געווען גוט בעפריינדעט מיט דעם רעפערענט וואו די אקטן זענען געלעגן. ער האט גראנאטירט אויף זיין אחריות אז מען קען אריין געהן צו די פאליציי און געבן א פראטאקאל וועגן דעם ענין, דאס פראטאקאל זאל לויטן אז ער קען מיך איבערהויפט נישט, נאר ער האט מיך געטראפן אין ביהמ"ד און איינגעלאדנט צו זיך אויף שבת ווייל איך האב נישט געהאט וואו צו גיין עסן, וכך הוה. די טאכטער פון ר' אברהם איז געגאנגען צו דעם רעפערענט איבערגעבן דעם פראטאקאל און ער האט זי גלייך בעפרייט, די אקטן זענען גענצליך אוועק געלייגט געווארן און ממילא בין איך אויך פטור.געווארן פון די צרה, דאס שפיל האט מיך געקאסט 300 פענגא. דאס איז געווען א גרויסע סומע וועלכע דער אדוואקאט האט גענומען פאר דעם ערלעדיגן, עס איז אבער ווערט געווען אבי נישט בעגעגענען זיך איינמאל מיט די חברה אין אזא מסוכנ'דיגע צייט, אט דאס איז געווען מיין ערשטע באגעגעניש אין די ערשטע פאר טעג נאך די היטלער אקופאציע.

ווינטער תש"ד פ. מיין צווייטע בעגעגעניש מיט די אונגארישע פאליציי — מען פיהרט מיך אויף די קאמאנדע — איך ווער ניצול פון זייער הענד

איינמאל ווען איך האב געדארפט אויפשטייגן אונטער פעסט אויף די סטאנציע "קעלנפעלד" כדי צו מאכן א קורצע רייזע צוליב א געווישן צווועק צוזאמען מיט נאך עטליכע פון מיינע באקאנטע, איז דארט פונקט פארגעקומען א ראזיע (אבלאווע) פון די טשענדערעס און מען האט אונז אלעמען אריינגעפיהרט אויף די ארטיגע קאמאנדע וועלכע איז געווען אויף די באן סטאנציע. איך בין שוין א גרויסער בעל מזל צו די זאכן, א וואו עס קומט עפעס פאר מוז איך דאך זיין אין דער מיטן, מיינע חברים זענען טאקע געווען די ריכטיגע פויגל וואס זיי זוכן, אפט פלעגן פארקומען אזעלכע אבלאווע צוליב דעם וואס א סאך האבן זיך בעהאלטן פאר דעם מיליטער גיין, מערסטנס טייל דער חסידישער עולם וועלכע האבן פיהל געליטן ביים מיליטער צוליב עסן כשר און האלטן שבת. אויסער דעם איז דאס מיליטער געווען בכלל גרויסע אנטיסעמיטן און אנגעטהון צרות פאר אזעלכע אידן, אזוי אז דאס גיין צום מיליטער איז געווען א גרויסע צרה. די רעגירונג האט געוואוסט דערפון אז די אידן בעהאלטן זיך און צוליב דעם געמאכט פון צייט צו צייט ראזיעס אויף זיי, א גרויסער טייל פון אט די חברה האבן זיך טאקע אויפגעהאלטן אין פעסט ווייל אין א גרויסע שטאט איז גרינגער זיך צו בעווען, די פאליציי קענען זיי נישט אזוי גוט ווי אין די קלענערע שטעטלאך וואו מען קען יעדן איינציגן אויפן נאמען, איך בין יעצט פוהל מיט שרעק ווייל איך האב דאך נישט קיין ריכטיגן אויפנטהאלט און צוליב דעם בין איך נישט איינגעמאלדן ביי די פאליציי, וואו א מעלדע צעטל איז געווען אין אונגארן זייער א וויכטיגער דאקומענט, אויסער דעם אלעם

האב איך ביי מיר אין טאש א גארטל מיט א קאפל, דאס ריכטיגע וואס א אריער דארף האבן ביי זיך... יעצט בין איך ווייטער אין פעקל, א איד מיטן פוהלן מויל און אין טאש אריש פאפירן.

וועו איך בין אריינגעפיהרט געווארן אין פארצימער האב איך קודם כל דאס קאפל מיטן גארטל ארויס געווארפן אויף דער ערד, מיינע בעקאנטע האבן דאס אויפגעהויבן אומבעמערקבאר, מען רופט מיך אריין דער ערשטער צום קאמענדאנט, ער רעדט צו מיר אונגארישׁ, איך האב גראדע פארשטאנען וואס ער רעדט צו מיר אבער עס האט מיר נישט געלוינט זיך צו ווייזן אז איך פארשטיי, ער פרעגט מיך דאס ערשטע אויף א דאקומענט, איך מאך מיך תמ׳עוואטע גלייך ווי איך פארשטיי גארנישט, ענדליך נאך א לענגערע צייט רעדן צו מיר, נעם איך ארויס פון טאש מיין דאקומענט פון ״קעאק״, ער קוקט אויף דעם ווי א האן אין בני אדם, ער וויסט גאר נישט וואס פאר א דאקומענט דאס איז ווייל עס איז איהם נישט אויסגעקומען צו זעהן אזא פאפיר, דארטן אין דעם געגנד געפינען זיך נישט קיין פאלאקן אויף קעאק פאפירן, עס איז אונטער די שטאט און ווייניג בעוואוינט, איך זאג איהם דאן ״לענגעל״ ד.ה. פוילישער, יעצט הערט ער שוין מיט וועמען ער האט צו טהון, מיט א אויסלענדער איד־גוי. דאס האט ער נישט געקענט פארשטיין פון דעם נישט אויסגעפערטיגטן דאקומענט, ווייטער פארלאנגט ער פון מיר א מעלדע קארט (״בעילענטי״) דאס האב איך נעבאך נישט געהאט ווייל איך האב מיך נישט געקענט אויף מיין פאפיר איינמעלדן אין פעסט, מאך איך מיך ווייטער תמ׳עוואטע גלייך ווי איך פארשטיי גאר נישט וואס ער רעדט צו מיר, דאן לייגט ער זיין קאפ אויף די האנד ד.ה. איך זאל פארשטיין וואס ער מיינט אוואו איך שלאף ? ער האלט אין איין פארשטעלן אויף שטום לשון און איך לאך איהם אין די אויגן, דריי מיט די הענד אז איך פארשטיי נישט, ער רייסט זיך אב דאס הארץ, פרובירט מיט פארשידענע אופנים מיר צו געבן צו פארשטיין וואס ער וויל, ענדליך נעם איך ארויס פון טאש א ליידיגן בלאנקעט אויף איינצומעלדן זיך וועלכן איך האב גראדע געהאט ביי מיר. וועו ער דערזעהט דאס, דערפרייט ער זיך זעהר זאגנדיג: אט דאס מיין איך ! אבער עס איז דאך נישט ערלעדיגט — זאגט ער — איך מוז מיך ערשט גיין איינמעלדן צו די פאליציי מיט דעם צעטל און אויספערטיגן, איך מאך מיך ווייטער נישט פארשטייענדיג, און לאך מיך אויס פון זיין רעדן, ער וועדט שוין שטארק אויפגערעגט, ער בייזערט זיך זעהר אויס אויף מיר און גיט מיר עטליכע אונגארישע ברכות... וועלכעס מיינע בעקאנטע האבן מיר שפעטער דערציילט. ער ווייזט מיר דאן מיט די האנד אז איך זאל ארויס גיין פון קאנצעליי. איך בין גלייך ארויס און געמאכט א ברוך שפטרני, איך בין ארויס פריילאך וואס עס איז מיר געלונגען אויך יעצט ניצול צו ווערן פון זייערע הענד, דאגעגן מיינע בעקאנטע זענען פארהאלטן געווארן, עטליכע טעג זענען זיי געזעסן אין תפיסה, עס האט געקאסט פיהל געלד און פראטעקציע ביז מען האט זיי פריי גענאזט, אט אזוי האבן אויסגעזעהן מיינע נעבן געשעפטן. די הויפט זאך אז איך בין ווייטער א פרייער פויגל.

ניסן תש״ד פא. מיין ערשטער הצלה פלאן ניצול צו ווערן פון היטלערס הענד — מיין רייזע קיין סאטמאר — דער פלאן נישט געלונגען

אזוי ווי איך האב געזעהן וואס דא איז געשעהן, אז היטלער איז ווייטער געווארן מיין חבר, און גאנץ גוט פארשטאנען די פאלגן פון א דייטשע אקופאציע, אין חכם בעל הנסיון, עס וואוט

יעצט א נייער אוישוויץ פאר די אונגארישע אידן, און איך בין אויך אין דעם זעלבן רעדל, מיינע ארישע פאפירן האבן שוין יעצט גאר קיין ווערד נישט, ווייל אלע פאליציי און דעדעקטיוון האבן שוין ביסלעכווייז זיך דערוואוסט פון דעם סוד "ארישע אידן", אבער ביז יעצט, ווען די אונגארישע רעגירונג האט געשטיצט די דאזיגע אידן האט נישט אויסגעמאכט דאס וואס זיי האבן געוואוסט, אבער יעצט ווען די בעלי בתים זענען די היטלעריסטן און אלע פאליציי אמטן שטייען שוין אין זייער רשות, דארפן זיי נאר בעקומען איין אויפטראג צו כאפן די אידן אויף די ארישע פאפירן דעמאלס איז די גאנצע מעשה פארטיג. אין אנהויב האבן די דייטשן נישט ארויסגעווייזן זייער רשעות אזוי ווי זייער מנהג איז געווען ווען זיי האבן אקופירט א ניי געביט, אבער דערנאך האבן זיי ארויס געוויזן וואס מען מיינט היטלער, יעצט מוזן מיר טראכטן א עצה ווי לאנג עס איז נאך צייט ארויסצודרייען זיך פון היטלערס הענד, איך האב דאן געהערט אז דער רוס האט געמאכט א ריזיגן מארש ביז צו די קארפאטן בערג וועלכע זענען געווען די הויפט פעסטונגען פון אונגארן, און לויט ווי אידן האבן פאליטיקירט, וועט ער מסתמא נישט בלייבן שטיין ביי די בערג נאר פארטזעצן זיין מארש אויף אונגארן, מיט דעם האבן זיך די אונגארישע אידן זייער געפרייט און געהאט דעם פוהלן בטחון אז עס וועט זיכער אזוי זיין ווי זיי פאליטיקירן, דעריבער איז טאקע זייער שמחה געווען גרויס מיינענדיג אז זיי וועלן נישט ליידן און מיטמאכן דאס וואס די פוילישע אידן האבן געליטן, און אויב עס וועט טאקע געלינגען די רוסישע אפענסיווע, קענען מיר האפן אז מיר וועלן בקרוב בעפרייט ווערן פון די נאצישע באנדעס, אבער לויטן חשבון איז פעסט ווייט פון די קארפאטן עטליכע הונדערט ק"מ, און עס קען נאך לאנג געדויערן ביז דער רוס וועט אנקומען קיין פעסט, און דערווייל קען דער דייטש מאכן מיט דאס ביסל אידן וואס ער וועט וועלן, אויסער דעם איז א סכנה צו זיין אין פעסט, ווייל ווי געווינליך פלעגן פארקומען די גרעסטע קאמפן ביי די גרויסע שטעט וואס די אונגארן און דייטשן האבן נישט געוואלט איבערגעבן, צוליב דעם האבן זיי געפיהרט גרויסע גאסן קאמפן וועלכעס איז געווען פשוט א סכנה פאר אלע איינוואוינער, און מסתמא ביי די הויפט שטאט פעסט וועט בעשטימט זיין דאס זעלבע, צוליב די 2 זאכן מוזן מיר וואס פריער אוועק פון פעסט און זיך דערנענטערן צו די שטעט וועלכע זענען נאנט צו די קארפאטן, כדי וואס פריהער בעפרייט צו ווערן.

איך האב דעריבער באשלאסן צו פאהרן צו די שטאט סאטמאר וועלכע איז געשטאנען גאנץ נאנט צו די קארפאטן, ווייל דאס שטעטל איז געווען א חסידישע שטעטל וואו איך האב אויך געהאט פיהל בעקאנטע, עס איז א שאד יעדער טאג וואס איך פארברענג דא, ווייל מען קען נאך פארפאסן די גוטע געלעגנהייט, אויך ווייס מען נישט וואס היטלער טראכט צו טהון מיט די אונגארישע אידן און וועלכן טאג עס קען איהם איינפאלן צו מאכן א אפענסיווע אויף די אונגארישע אידן, ובפרט אז עס איז נישט מעהר ווי עטליכע טעג צו פסח און אויב איך וועל יעצט נישט פאהרן וועט זיך פארשלעפן ביז נאך פסח, און אין אזא צייט איז יעדער טאג זייער פיהל, די פראגע איז אבער ווי אזוי פאהרט מען? ווייל מיר פאלאקן האבן אויך נישט געטארט פאהרן פון איין שטאט צו די אנדערע אן א פאסאזשיר שיין, און נאך דערצו אין אזא צייט, איך האב אבער נישט לאנג געקלערט, איך בין ארויס געגאנגען אין די קיראי גאס וואו מען האט געטראפן זיך דרייען דאס פוילישע אינגל וועלכער האט ערלעדיגט זעמטליכע פאפירן, אפנטהאלטן, פאסאזשיר שיינען, אלעס אין בעסטן ארדנונג מיט די פונקטליכע זיגלען און אונטערשריפטן נאך בעסער ווי דער שעף פון קעאק... פאר עטליכע פענגעס האב איך ביי איהם בעקומען א ליידיגן בלאנקעט וועלכן איך האב אין דער היים אויסגעשטעלט אויף מיין נאהמען און וואו אהין איך וויל פאהרן,

אויך מיין חבר ראובן וואלקאן מיט זיין פרוי האבן געקויפט אזעלכע בלאנקעטן כדי מיר זאלן צוזאמען פאהרן, מיר האבן דאס אויסגעשטעלט אין ארדנונג און מיר זענען שוין כשר... צו פאהרן. מיר פאקן זיך צוזאמען די זאכן און ויסעו.

מיר גייען צום צוג, די פאליציי קאנטראלירן אונזערע פאסאזשיר שיינען, אלעס איז אין בעסטן ארדנונג, מיר פאהרן און קומען בשלום, אונזער שמחה איז זייער גרויס, ווייל אט! אט! ווערן מיר בעפרייט פון די רשעים׳ס הענד, ובפרט וועז מיר זעהען שוין גוטע סימנים באלד ביים אנקומען, דאס גרויסע גערודער און געטומל וואס עס קומט פאר אין שטעטל, דייטשע אויטאס פוהל געפאקטע מיט דייטשע מיליטער און טאנקען פאהרן צוריק פון פראנט, עס ווייזט אויס אז זיי רוקן זיך שוין צוריק פון די גרענץ, מורא האבנדיג פאר די רוסישע אפענסיוע, און היינט מארגן ווערן מיר בעפרייט, אויך אין דעם גאנצן שטעטל איז געווען והעיר סאטמאר צהלה ושמחה, אז אט תיכף ווערן זיי פטור פון די צרות וועלכע זיי ערוואַרטן יעדע מינוט און רגע פון די רשעים.

איך בין אנגעקומען קיין סאטמאר עטליכע טעג פאר פסח, אזוי ווי איך בין געווען געוואוינט צו גיין אין מקואות, בין איך אויך יעצט ערב פסח געגאנגען אין מקוה, איך בין שטענדיג געווען אין מקוה מיט גרויס שרעק אפשר מאכט זיך א ראזיע ווי עס פלעגט אפט פארקומען וואו די דעדעקטיוון האבן געזוכט טמיר ונעלם׳ניקעס אין אלע שטעט, דאך האב איך נישט מוותר געווען אויף דעם מיט דער האפנונג פון שומר מצוה לא ידע דבר רע, איך האב זיך דא באגעגנט מיט זעהר א גרויסן עולם פוהל געפאקט מיט בחורים, יונגעלייט און עלטערע אידן אלע מיט בערד און פיאות ווי עס ברויך צו זיין, זיי פיהלן נישט דעם דרוק פון היטלערס רשעות ווי מיר האבן עס מיטגעמאכט אין די אלע קריגס יאהרן ביז יעצט, איינער טוהט זיך אן דער אנדערער טוהט זיך אויס, איינער זייפט זיך דער אנדערער טובלט זיך אין דעם טיט הנרוק. עס איז יענער יריד. ביי מיין אריין קומען האט זיך דער גאנצער יריד אויף א ווייל אבגעשטעלט, אלעמענס אויגן בליקן אויף מיר, וואס האט דא אייגנטליך פאסירט? יא! דאס איז ביי זיי זייער א אינטרעסאנטע זאך צו זעהן דאס א איד מיט א טשופ קומט ערב פסח פארנאכט זיך טובל׳ען, ווי בעקאנט איז אין אונגארן צווישן די חסידישע קרייזן געווען א טשופ איינס פון די גרעסטע עבירות, ער איז כמעט ווי אויסגעשלאסן פון די חסידישע קרייזן, קיין איינציגער פון דעם גאנצן עולם האט נישט געזאגט פאר מיר קיין שלעכט ווארט און נישט געפרעגט קיין שאלות, מעגליך דאס עס זענען געווען צווישן זיי אזעלכע וועלכע האבן מיך געקענט און געוואוסט די סיבה אז איך מוז דאס האבן, צוליב דעם וואס איך לעב אויף אריש פאפירן און במילא האט דאס גאנצע אויסזעהן פון אזעלכע סארט אידן געמוזט זיין אנדערש, אפילו גאנץ שיינע רבנים וועלכע זענען געראטעוועט געווארן פון פוילן קיין אונגארן האבן נישט געקענט אנדערש אויסזעהן, ווייל זיי אלע האבן געלעבט אויף אריש פאפירן. מיט א צייט שפעטער ווען עס האבן זיך נעבאך אנגעהויבן אין אונגארן די זעלבע צרות, דעמאלס האבן זיי שוין אונז פארשטאנען און א טייל פון זיי האבן טאקע אדורך געלעבט די גרויסע צרות דורך פארשאפן זיך אריש פאפירן, צווישן זיי אויך א טייל פון מיינע חברים.

די דארטיגע אידן האבן מיך זעהר ווארעם אויפגענומען. פון אלע זייטן האט מען מיך איינגעלאדנט אויף פסח. איך האב מיך אויסגעווהלט צו בלייבן ביי ר׳ אהרן הירש ווייניבערגער ע״ה (וועלכער איז שפעטער געווארן מיינער א קרוב, שני בשלישי מיט מיין ב״ב) איך האב מיך זעהר גוט געפיהלט ביי איהם גאנץ יו״ט, דען ער מיט זיין פרוי האבן מיך מקרב געווען ווי עס דארף צו זיין, זיי זענען איבערהויפט געווען זעהר פריינדליכע מענטשן. אבער אויך אין דעם שטעטל האב איך נישט געהאט צו פיהל נחת, ווי עס איז בעקאנט האבן זיך ארום געדרייט אין דעם שטעטל זעהר

א סאך טמיר ונעלם׳ניקעס (אזוי האבן זיך גערופן די וועלכע האבן זיך בעהאלטן נישט צו גיין צום מיליטער) און צוליב דעם זענען דארט אפט מאל פארגעקומען ראזיעס (אבלאוועס) כדי צו זוכן די פויגל, אזוי ווי איך האב מיך געדרייט נאר צווישן אידן, האב איך מורא געהאט אז איך זאל נישט אריין פאלן מיט מיינע ארישע פאפירן.

אויך אין גאס האב איך מיטגעמאכט גרויסע פחדים, ווייל איך האב מיך נישט געהאט איינגעמאלדן ביי די פאליציי ווי דאס געזעץ איז געווען, אז יעדער פרעמדער וואס קומט אין א שטאט, מוז ער זיך תיכף מעלדן און נישט איבערנעכטיגן אפילו איין נאכט, אבער אזוי ווי דער פאליציי שעף איז געווען א גרויסער רשע האב איך מורא געהאט זיך צו מעלדן ביי איהם, עס האט זיך טאקע שפעטער ארויס געוויזן אז איך בין געווען גערעכט מיט דעם וואס איך האב מיך נישט געמאלדן, מיט א צייט שפעטער האט ער אויפגעפאדערט די אלע וועלכע זענען געווען איינגעמאלדן אויף ארישע פאפירן זיי זאלן זיך שטעלן דעם און דעם טאג צו די פאליציי, דארטן איז געווען א בעזונדער צימער אין וועלכן עס איז געזעסן א דאקטאר וועלכער האט בעהאנדלט די אלע אריער, און וועמען ער האט פעסטגעשטעלט אז ער איז א איד איז ער תיכף דארטן פארהאלטן געווארן און מעהר נישט געגאנגען צו זיך אהיים, וואס מיט זיי האט פאסירט קען מען זיך לייכט פארשטעלן, דעמאלס האב איך געזעהן די גרויסע נסים וואס איך האב געהאט מיט דעם נישט מעלדן זיך ביי זיי, יעדנפאלס לייד איך גרויסע פחדים סיי אין שטוב, זיצנדיג ביי א איד, סיי אין גאס צוליב די ראזיעס וועלכע פלעגן אפט פארקומען. איך האב אבער נישט געהאט קיין ברירה, איך מוז אביסל ליידן צוליב די האפנונג וואס איך רעכן אין די קומענדיגע טעג צו ווערן גענצליך בעפרייט, אפט מאל בין איך געלעגן בעהאלטן, צוזאמען מיט טמיר ונעלם׳ניקעס אין די בונקערס וועלכע די דארטיגע אידן האבן זיך געהאט אנגעגרייט אין פאל פון א אויסזידלונג ח״ו, אזוי ווי זיי האבן שוין געהערט פון אונז אז דורכן בעהאלטן זיך אין בונקערס זענען א גרויסער טייל ניצול געווארן, בקיצור מיר האבן נישט געלעקט קיין האניג במשך די צייט פון דארטן זיין, דאך האבן מיר אלעס אנגענומען מיט ליבשאפט ווייל מיר האבן גוטע שאנסן בקרוב פטור צו ווערן פון די אלע צרות, עס איז שוין אדורך געגאנגען בשלום דער פסח, עס איז שוין עטליכע וואכן נאך פסח און דער רוס ריהרט זיך אלץ נישט מיט זיין אפענסיווע, ווייזט אויס אז ער האט נישט דעם זעלבן פלאן וואס די אידן האבן געשמועסט אין מקוה אדער ביים דאווענען, דעמאלס האב איך שוין געזעהן אז עס איז א תוחלת ממושכה, מעגליך אז ער וועט איבערהויפט נישט מאכן דא קיין אפענסיווע און איך וועל מיט מיין זיצן דא דערווייל פארפאסן אנדערע געלעגנהייטן פון הצלה, איך זעה שוין אז דער ערשטער פלאן איז נישט געלונגען. איך מוז אלזא טראכטן א אנדערן פלאן פון הצלה ווי לאנג עס איז נאך צייט.

אייר תש״ד פב. מיין צווייטער און דריטער פלאן פון הצלה — ביידע נישט געלונגען — מיין צוריק רייזע קיין פעסט

זייענדיג אין סאטמאר האבן זיך אנגעפאנגען די אויסזידלונגען פון די אונגארישע אידן קיין אוישוויץ, דאס איז געווען תיכף נאך פסח תש״ד, די ערשטע טראנספארטן פון די שטאט מונקאטש ווי אויך פון דעם דארטיגן גאנצן אומגעגנד זענען אדורכגעפארן דורך סאטמאר. די סאטמארער אידן זענען ארויס געגאנגען צום צוג כדי זיך דארטן צו בעגעגענען מיט זייערע משפחות און

בעקאנטע, זיי זיינען צוריק געקומען פון דארטן טאטאל צובראכן צוקוקנדיג צו די גרויסע צרות פון די מענטשן, אלע זיינע געווען פארשמאכט, פארחלש׳ט, אן עסן און אן טרינקען, איבער געפוהלט מיט מענטשן אין די פארמאכטע לאסט וואגאנען אן קיין ביסל לופט, עס רייסט ביים הארץ צוהערנדיג די קולות און געווייז פון די קליינע קינדער און מען קען זיי גאר נישט העלפן, דאך האבן זיך די אידן נישט אבגעגעבן קיין דין וחשבון אז דאס זעלבע קען און וועט מיט זיי אויך בקרוב פאסירן. איך האב געווארנט מיינע בעקאנטע און זיי געבעטן דאס זיי זאלן אפלאזן זייערע ביזנעס און טראכטן ווי אזוי צו ראטעוועז זייער לעבן, אבער עס איז א שאד געווען יעדעס ווארט, עס איז פאר זיי געווען מעהר אינטרעסאנט צו פארדינען עטליכע פענגא.

וועז איך האב געזעהן קלאפן די ברעטלעך פון מאכן א געטא האב איך שנעל געהויבן פיס און צוריק געפאהרן קיין פעסט, איך האב געוואוסט דאס ביז עטליכע טעג וועט דאס גאנצע שטעטל ווערן אויסגעליידיגט און אבשופירט קיין אוישוויץ, אנקומענדיג קיין פעסט האב איך געפיהלט א חוב אויף מיר צו פארשטענדיגן פאר מיינע חברים און בעקאנטע אז עס האט זיך שוין אנגעפאנגען די ביטערע גזירה אויך אויף די אונגארישע אידן וואו איך זעה אז מען פארשלעפט זיי אין די קרעמאטאריומס, איך האב תיכף אוועק געשריבן א בריף קיין סאמבאטהעל צו מיין חבר שמואל פארגעס וואס עס טהוט זיך מיט די אונגארישע אידן, איך לייג איהם פאהר גלייכצייטיג 2 מעגליכקייטן ווי צו ראטעוועז זיין לעבן און אויך פון אנדערע דארטיגע אידן, 1) מאכן א בונקער וואו זיי זאלן זיצן בשעת עס וועט פארקומען דארט די אויסזידלונג און מיט א צייט שפעטער אריבער כאפן זיך קיין פעסט. 2) קומען שוין יעצט קיין פעסט איידער עס פאנגט זיך דארטן אן די צרה, ווייל לויט מיין מיינונג וועט אין פעסט נישט פארקומען קיין אוסזידלונג (אזוי האט מיר מיין הארץ געזאגט). עס האט זיך שפעטער ארויס געוויזן דאס עס זיינען געבליבן אין פעסטער געטא 70 טויזנט אידן און דארטן איבער געלעבט, נאר א גאנץ קליינער טייל זענען אויסגעזידלט געוואהרן.

איך בעקום א תשובה פון פארגעס אין וועלכן ער שרייבט מיר א גרויסן דאנק פאר דעם בעריכט אז עס האבן זיך שוין אנגעפאנגען די אויסזידלונגען פון די אונגארישע אידן, וועלכע ער האט ביז יעצט טאקע נישט געוואוסט, די סיבה פון זייער נישט וויסן איז געווען א פשוטע, ווייל מונקאטש ליגט הארט נעבן די פוילישע גרענץ און סאמבאטהעל ליגט אין א אנדער עק פון לאנד נעבן די עסטרייכישע גרענץ. ווייטער שרייבט ער דאס ער האט צוזאמען גערופן תיכף זיין משפחה און בעקאנטע אין זיי איבערגעגעבן אלעס וואס איך האב געשריבן, זיי האבן בעשלאסן דארטן צו מאכן א בונקער אין איינעם פון די קעלער לאקאלן אין שוהל הויף, זיי האבן דארט אנגעגרייט געוג עסן און טרינקען אויף א לענגערע צייט, וועז עס איז אנגעקומען די גרויסע צרה פון דעפארטירן זענען זיי אריין אין בונקער, סך הכל נאר 8 פערזאן, דאגעגן די אנדערע מענטשן האבן בעשלאסן בעסער צו פאהרן אין די וואגאנען... קיין אוישוויץ, ווייל עס איז צו שווער צו זיצן אין א פארמאכטן בונקער וואכן אדער חדשים, דאס זענען די נעמען פון די 8 פערזאן, 1) שמואל פארגעס פון סאמבאטהעל לעבט יעצט אין קאנאדע, 2) אברהם שמואל גראס פון פאפא לעבט יעצט אין בעלגיע, 3) שמואלקע ווייס פון מונקאטש, 4) שמואל הירש טייכמאן פון מונקאטש, 5) חיים איינהארן פון סאמבאטהעל, לעבט יעצט אין אמעריקא, 6) הירשל שטאל־פרוכטער פון טעטש, לעבט יעצט אין אמעריקא, 7) בערטשי האפמאן 8) נייהויז לעבט יעצט אין אמעריקא. שמואלקע ווייס איז דערטרונקען געווארן אין תל אביב׳ער ים ביים טובל׳ען זיך, שמואל הירש טייכמאן איז אומגעקומען פון א באמבע אין פעסטער געטא, זיי זענען געזעסן אין בונקער עטליכע וואכן מיט גרויס טויט שרעק און שפעטער זענען זיי ביסלעכווייז געקומען קיין פעסט וואו מיר האבן זיי

פארזארגט מיט וואס עס איז נאר געווען מעגליך, פאר טייל פון זיי פארשאפט אריש פאפירן און זיי האבן געלעבט אויסער דעם געטא ביז צו די בעפרייאונג און א טייל זענען אריין אין געטא, און דארט איבערגעלעבט די קריג.

אין דער צייט וואס איך בין געווען אין סאטמאר און געזהן אז עס איז נישט געלונגען דער רוסישער־אפענסיווע פלאן, און קיין פעסט האב איך אויך נישט געהאט קיין חשק צוריק צו פאהרן, האב איך אלזא אנגעהויבן צו טראכטן פארשידענע פלענער ווי אזוי זיך צו ראטעווען דא אין דעם שטעטל, איך האב געפונען 2 וועגן וואס איך האב גערעכנט אז איינס פון די 2 וועט זיכער גלינגען, דער ערשטער פלאן איז געווען צו מאכן א בונקער, איך פלעג אריינקומען צו די פאמיליע בערגער וועלכע האבן דארטן געהאט א זייף פאבריק. עס זענען געווען אין דער פאבריק מעהרערע לאקאלן האב איך זיי אנגעטראגן צו מאכן א בונקער אין איינעם פון די לאקאלן, דהיינו אויסגראבן די גאנצע ערד פון איין לאקאל און פון אויבן צוריק צו דעקן מיט א בריק, אזוי אז מען זאל גאר נישט דערקענען אז עס געפינט זיך אונטן עפעס א בונקער, זיי האבן גלייך מסכים געווען צו מיין פארשלאג ווייל עס האבן זיך שוין דעמאלס אנגעהויבן די אויסזידלונגען קיין אוישוויץ, די טראנספארטן זענען דורך געפיהרט געווארן טאקע דורך אונזער שטעטל וועלכעס איז געווען א גוטער מוסטער פאר די דארטיגע אידן, זיי האבן ארויסגעטראגן עסן און טרינקען און כל טוב פאר די אומגליקליכע מענטשן וועלכע זענען געפאלן די ערשטע קרבנות פון אונגארן, דאס זענען געווען די אידן פון מונקאטש און די אומגעגנד, מיט צובראכענע הערצער פלעגן זיי צוריק קומען פון די באן סטאנציע זהענדיג די גרויסע צרות פון די פרויען און קינדער, דאס געיאמעריי און געווייננעריי צוליב די שרעקליכע בעדינגונגען אין וועלכן מען האט זיי געפיהרט און נאך מער דערמאנענדיג זיך וואו אהין מען פיהרט זיי נעבאך... ביז דעמאלס האבן זיי נישט געגלויבט אז אויך זיי מיינט היטלער. זיי האבן זיך איינגערעדט אז אונגארישע אידן וועט גאר נישט פאסירן, ס׳טייטש מיר זענען דאך אונגארן... מאדיאר עמבער (אונגארישער מענטש).

די סאטמארער אידן האבן זיך אבגעגעבן א דין וחשבון אז אויך אויף זיי וועט אריבער גיין דער זעלבער כוס וואס אויף די אידן וועלכע מען זהט יעצט שטיין דא אויף דעם באנהויף, דעמאלס האבן זיי ערשט אנגעהויבן צו טראכטן פארשידענע פלענער ווי אזוי ניצול צו ווערן פון די גרויסע צרה. יא, מען וועט מאכן דעם בונקער אבער מען ווייסט דאך נישט ווי לאנג מען וועט דארפן זיצן דארטן און וואס וועט זיין וועגן עסן, א לעבעדיגער מענטש דארף דאך עסן און טרינקען, אבער אויך צו דעם האט בערגער געפונען א עצה, ער האט אבגעשמועסט מיט דעם ערל וואס האט געווואוינט דאס אנדער הויז פון איהם אין שכנות אז ער וועט איהם גוט בעצאהלן ער זאל פארזארגן עסן און טרינקען במשך די צייט וואס זיי וועלן זיצן אין בונקער, דאס איז נישט געווען אזא שווערע זאך דורך צו פיהרן ווייל אזוי ווי עס שטייט איין הויז נעבן אנדערן און מען קען אפילו דורך דעם הויף אריין קומען פון איינעם צום אנדערן, קען ער אלעס אריינבריינגען קיינער זאל נישט בעמערקן, דער ערל האט טאקע מסכים געווען צו דעם פארשלאג, ער האט זיך געריכט צו בעקומען א מנה יפה פון בערגער׳ן וועלכער איז געווען א גרויסער עושר. וועו מען איז פארטיג געווארן מיט דעם ערל, האט מען זיך געזומען צו די מלאכה, געגראבן דעם בונקער אין וועלכן אויך איך האב געזאלט בעקומען א פלאץ צוליב די עצה, אבער וועו דער בונקער איז שוין פארטיג געווארן האט דער ערל חרטה געהאט זאגנדיג, אז ער האט מורא מען זאל איהם נישט שיסן אין פאל וועו מען וועט געווואויר ווערן אז ער האט געשטיצט אידן, עס אינטערעסירט איהם נישט קיין שום פארמעגן, דאס לעבן איז ביי איהם פריער ווי אלעס, עס האט נישט געהאלפן קיין שום בעטן איהם. וועו מיר

האבן געזעהן אז די הבטחה פון ערל איז בטל געווארן קען שוין ממילא נישט קומען דער פלאן פון בונקער אין בעטראכט, מען איז געבליבן שטיין אין מיטן די ארבייט. דאן האב איך מיך אינטערעסירט וועגן אנדערע בונקערס אבער אלעס איז נישט געווען ווי עס דארף צו זיין, איך זעה שוין אז דער פלאן פון א בונקער איז נישט אויספיהרבאר דא אין שטעטל, זיי זענען נישט מסוגל צו אזעלכע זאכן, איינער זאגט אזוי קומט דער אנדערער און זאגט אנדערש, זיי רעדן זיך נאך אלץ איין אז זיי מיינט מען נישט מיטן אויסזידלונג, מוז מען אלזא טראכטן א אנדערן פלאן פון הצלה. דערווייל בלייב איך ווייטער אין סאטמאר. איך בין געשלאפן ביי דעם באקאנטן בעלזער חסיד ר׳ יוסלע ווייס ע״ה וועלכער איז געווען בעקאנט אין שטעדטל מיטן נאמען יוסלע בעלזער. ער איז געווען זעהר א איידלער און חשובער איד, נישט האבענדיג קיין פלאץ גענוג האט ער מיך אוועקגעגעבן זיין בעט במשך די גאנצע צייט וואס איך בין דארט געווען.

מיר האבן ענדליך געפונען זייער א גוטן פלאן: אזוי ווי נישט ווייט פון דא איז די ראמענישע גרענץ, איז כדאי אריבער צו כאפן זיך אהין, לויט ווי מיר האבן געהאט א ידיעה איז דארטן גאנץ שטיל פון די רדיפות אויף אידן, די רומענישע רעגירונג שטייט פעסט אויף די וואך נישט צו דערלאזן די דייטשע ווירטשאפט בנוגע די אידן פראגע, מיר זענען דעמאלס געווען אין סאטמאר א גרעסערע גרופע פון היימישע און חסידישע מענטשן, האבן מיר בעשלאסן צוזאמען צו ארבייטן אויף דעם געביט ביז מיר וועלן דאס דורך פיהרן, די נעמען פון די גרופע: איך, ראובן וואלקאן וז׳, הרב אלטר ווינבערגער מטורקע, (יעצט מיין שוואגער) ר׳ דוד שפירא, מיט זיינעם א שוואגער משה דוד קעמפלער, אזוי ווי מיר האבן אבער נישט געקענט די אונגארישע און רומענישע שפראך וועלכע איז זייער נויטיג אין אזא פאל, עס איז כמעט אוממעגליך אנדערש זיך צו בעווען ביז צו די גרענץ און די הויפט זאך דאס פארהאנדלען מיט די שווארצערס, זענען מיר געווען געצווואונגען אריין צו נעמען אין דעם רעדל אויך עטליכע סאטמארער אידן וועלכע קענען די ביידע שפראכן, מיר האבן זיך פארטרויעט בסוד גדול פאר זיי אונזער פלאן און געפרעגט אויב זיי זענען מסכים צו ערלעדיגן דעם ענין, עס פארשטייט זיך אז זיי האבן תיכף מסכים געווען, ווייל זיי האבן שוין גאנץ גוט געזעהן די גרויסע סכנה אין וועלכע עס געפינען זיך אויך די אונגארישע אידן און יעצט ווען מען טראגט זיי אן אזא געשעפט, פארוואס נישט?

עס איז אבער דא ביי דעם א גאנץ שווערע פראגע וועלכע שטייט אין וועג און עס איז כמעט נישט מעגליך דאס צו טהון, ווייל אידן האבן שוין דעמאלס נישט געטארט פאהרן אויפן צוג און בכלל זיך נישט בעווענגן פון איין שטאט צו די אנדערע אן א ספעציעלע ערלויבעניש, און צו אזא געשעפט איז דאך דאס ערשטע צו פאהרן ביז צו די גרענץ און זיך שטעלן אין פארבינדונג מיט שווארצערס, עס איז אויך נישט זיכער אז מיט איין מאל קען מען אזא זאך ערלעדיגן, מען מוז מאהרער מאל פאהרן און ווען עס געלינגט נישט אויף איין ארט מוז מען פאהרן זוכן אויף א אנדער ארט, מיר האבן יא געהאט פאסאזשיר שיינען... אבער מיר קענען דאך נישט די שפראך, בקיצור מען מוז טראכטן אויס צו ארבייטן די זאך עס זאל גוט זיין, דעם פלאן טאר מען נישט פארפאסן ווי לאנג עס איז נאך צייט. אבער אויך צו דעם האבן מיר געפונען א עצה, כאטש מיט גרויסע ריזיקע אבער ווען מען שטעלט נישט איין נעמט מען נישט ארויס, מיר האבן אלזא באשלאסן צו עפענען א אייגענעם ״קעאק״... מיר האבן באלד געלאזט דרוקן אריש־פוילישע פאפירן פונקט אזעלכע ווי מיר האבן געהאט, דאן האבן מיר געלאזט מאכן די געהעריגע זיגלען פאר די דאקומענטן, מיר האבן איבערגענומען א ספעציעלן לאקאל וואו עס דרייען זיך נישט קיין סאך מענטשן און מען האט אנגעהויבן צו ארבעטן. אלעס איז געמאכט געווארן אין שטרענגסטן געהיים, אזוי אז עס האט

קיינער נישט געטארט וויסן נאר די וועלכע האבן געהאט א שייכות מיט דעם עסק, מען האט געשריבן און גע׳חתמ׳עט אלע נויטיגע דאקומענטן פאר די מענטשן וועלכע האבן זיך אונטער **געגומען אין דעם געשעפט, איך האב פארטראטן דעם שעף פון קעאק, אלע דאקומענטן זענען** גע׳חתמ׳עט געווארן דורך מיין האנד, עס איז געווען גענוג שווער נאכצומאכן די פונקטליכע אונטערשריפט אבער אז מען מוז קען מען אלעס...

וען די ארבייט איז פארטיג געווארן האבן מיר אריס געשיקט א דעלעגאציע קיין קלויזנבורג וועלכע איז געווען די גרענץ שטאט צווישן אונגארן און רומעניען, א וואסער האט מפסיק געווען צווישן די 2 גרעניצן, פון איין זייט בריק איז געווען אונגארן און די אנדערע זייט איז שוין געווען רומעניען, דאס איז געווען ממש אין צענטרום פון שטאט, זיי האבן זיך גלייך געשטעלט אין פארבינדונג מיט שווארצערס וועלכע האבן זיך אונטערגענומען דעם עולם אריבער צו שווארצן, זיי זענען באלד צוריק געקומען מיט די בשורה טובה אז אלעס איז אין בעסטן ארדנונג. די שמחה פון אונז אלעמען איז געווען גאר גרויס, וויסנדיג אז עס האט זיך געפונען פאר אונז א וועג ניצול צו ווערן פון דעם היטלער גיהנם, עס איז א פראגע נאר פון א טאג צוויי.

אזוי ווי מיר זענען א גרעסערע גרופע און עס איז נישט גוט אז אזא גרויסע גרופע זאלן צוזאמען אריבער גיין, דאס קען נאך אריין ברענגען אלעמען אין א סכנה, האבן מיר באשלאסן זיך צוטיילן אין צוויי גרופעס, די ערשטע גרופע איז בעשטאנען פון ראובן מיט זיין פרוי און עטליכע סאטמער אידן, די אנדערע גרופע זאל זיין הרב מטורקא, דוד שפירא מיט זיין שוואגער, און די אנדערע סאטמארער מענטשן, די שותפים אין די אקציע, דאגעגן מיין רייזע קומט יעצט נישט אין בעטראכט טראצדעם וואס איך בין געווען איינער פון די הויפט קאמענדאנטן און טאקע דער קעאק שעף... ווייל אזוי ווי מיין קינד געפינט זיך אין פעסט און איך האב נישט געוואלט אליין גיין אן דעם קינד וויל דעמאלס בלייבט זי געצליך הפקר, ווער וועט זיך אויף איהר אומקוקן און ווער וועט טראגן די אחריות בשעת עס וועט חלילה עפעס פאסירן מיט די פעסטער אידן, דעמאלס וועט זי מיטגיין מיט זיי... האב איך באשלאסן צוריק צו פאהרן קיין פעסט נעמען דאס קינד, און אביסל שפעטער אריבער גיין קיין רומעניען, אלזא דער ערשטער טראנספארט איז אבגעפאהרן.

איך האב אבגעשמועסט מיט ראובנ׳ען אז ער זאל אין קלויזנבורג ווארטן צוויי טאג ביז איך וועל צוריק קומען פון פעסט מיטן קינד, כדי איינצוברענגען דאפלטע ארבייט האב איך מיט איהם מיטגעשיקט מיין וואליזע מיט די זאכן וועלכע איך האב געהאט מיט מיר, איך האב איהם בעגלייט ביז צום צוג וואו מיר געזעגענען זיך און איך בלייב שוין דארטן וואַרטן אויף דעם צוג וועלכער גייט קיין פעסט, אבער אזוי ווי איך האב פארשפעטיגט דעם פעסטער צוג צוליב דעם וואס איך האב נישט געוואוסט פונקטליך ווען ער גייט, האב איך שוין אלזא געמוזט בלייבן אויף דעם אנדערן טאג צו פאהרן, דערווייל האב איך בעקומען א ידיעה אז ער איז אריבער דעם גרענץ, ער האט נישט געקענט וואַרטן אויף מיר וויל מען האט שוין דארטן שטארק געריידט וועגן מאכן א געטא און ער האט זיך אויפגעהאלטן ביי א איד, האט ער מורא געהאט אז ער זאל נישט צוליב דעם וואַרטן אריין פאלן, ער איז בשלום אריבער דעם גרענץ.

איך האב יעצט גרויס עגמת נפש וויל איך בלייב דא אליין, דען אויך די אנדערע גרופע גרייטן זיך אין וועג אריין הערנדיג אז זיי זענען אריבער בשלו׳. פארפאלן, איך קען מיר גאר נישט העלפן, איך טאר אבסאלוט נישט פארציכטן איבערצולאזן הפקר מיין אייניציג קינד וועלכעס איז מיר געלונגען מיט אזוי פיהל שווריקייטן און נסים ביז איך האב קוים די זכי׳ געהאט צו ברענגען זי ביז צו פעסט, איך מוז האפן אז השי״ת וועט העלפן ווייטער אזוי ווי ביז יעצט, איך בין נישט

געפאהרן דעם אנדערן טאג נאר געווארט ביז איך וועל הערן עפעס א גוטע בשורה וועגן די אנדערע גרופע, אבער ליידער האב איך נישט געהערט דאס וואס איך האב געווארט. די אנדערע גרופע זענען געכאפט געווארן אויף דעם גרענץ, די סיבה איז געווען לויט ווי עס האט דערציילט איינער פון די סאטמארער וועמען עס איז געלונגען צו אנטלויפן בעצייטנס, אז דער שווארצער האט זיי געפיהרט אין א פאלשן וועג און זיי זענען אריין געקראכן גלייך צו די פאליציי אין די הענד, די בשורה האט אויף מיר געמאכט זייער א שלעכטן איינדרוק, אויסער דעם עגמת נפש וואס איך האב געהאט וואס מען האט זיי געכאפט האב איך אויך געזארגט וער ווייס ווי אזוי עס וועט מיר געלינגען דער וועג, אבער יעצט איז נישט קיין צייט צו קלערן פון דעם, איך מוז וואס פריער אוועק פון דא ווייל די לאגע אין שטעטל ווערט וואס אמאל מער געשפאנט און זעהר א ערנסטע, מען צוימט שוין ארום דאס אידישע פערטל וועלכעס וועט זיין דער גענטא פאר דעם ביסל אידן, אט איז שוין באלד פערטיג דער גאנצער פלויט און לויט א ידיעה וועט אין עטליכע טעג ארום געשלאסן ווערן דער גענטא, דער נאמען גענטא איז מיר שוין גאנץ גוט בעקאנט און איך ווייס די פאלגן דערפון, עס זעהט אויס אז דא וועל איך שוין נישט קענען צוריק קומען כדי צו טראכטן וועגן דעם וועג אריבער צו כאפן זיך די גרענץ, איך האף אז אין פעסט וועל איך אויך קענען אויסארבייטן עפעס א פלאן פון פאהרן קיין רומעניען, איך ווארט שוין די מינוט און רגע איך זאל מיר שוין דערזעהן אין די אנדערע זייט שטאט נאך איידער מען פארמאכט דעם גענטא.

ווען איך קום אן צום צוג האב איך א פרישע בעגעגעניש וועלכעס האט מיר פארשאפט זעהר פיהל שרעק און עגמת נפש מורא האבנדיג פאר א סכנה, די פולישע אידן וועלכע מען האט געהאט מיט א צייט צוריק פעסטגעשטעלט ביי די פאליציי אז זיי זענען ריכטיגע אידן ווערן יעצט מיט דעם צוג אבגעפיהרט קיין פעסט אין בעגלייטונג פון מעהרער פאליציי, דערזעהענדיג די חברה איז מיר טונקל געווארן פאר די אויגן, צוריק אין שטאט האב איך מורא געהאט צו גיין כדי צו פאהרן דעם אנדערן טאג ווייל מען קען נישט וויסן וואס דער טאג ברענגט, און דא האב איך אויך מורא געהאט, אפשר צוליב וועלכע סיבה עס איז זאל איך נישט איריין פאלן צווישן אט די "אריער" ווייל איך בין דאך דער זעלבער מיוחס וואס זיי, עס קען איינעם פון זיי איינפאלן צו רעדן מיט מיר א ווארט לטובת זייער הצלה און מיט דעם מיך אריין ברענגען אין די זעלבע סכנה וואס זיי געפינען זיך, איך האב מיך אלזא אוועק געדרייט פון די גאנצע חברה און איינגעשטיגן אין אנדערן עק פון צוג גאנץ ווייט פון זייער וואגאן, און געהאפט אז דער וועג וועט אדורך גיין בשלום, השי"ת האט טאקע געהאלפן און דער וועג איז אדורך בשלום.

אנקומענדיג קיין פעסט פיהל איך מיך שוין פריי, שטיל, רוהיג, עולם כמנהגו נוהג, דער עולם האנדלט און וואנדלט גלייך ווי קיינמאל גאר נישט, עס איז ממש אזוי ווי ביים חורבן בית המקדש, פון איין זייט זידלט מען אויס טויזנטער אידן, מען פארשלעפט זיי נעבאך אין די ביטערע גאז קאמערן, און דא חלומ"ט קיינעם גאר נישט אז זיי מיינט מען אויך מיט דעם. ווען איך האב זיי דערציילט אז אין יענעם געגנט פארשלעפט מען שוין די אידן, האבן זיי דאס אויסגעהערט אזוי ווי מען דערציילט א מעשה פון יענעם עק וועלט אדער פון פוילן, אט דאס איז געווען א גרויסער טעות אין וועלכן די אונגארישע אידן האבן געלעבט, יעדער האט זיך איינגערעדט אז נישט איהם מיינט מען, זיי האבן געהאט גאר לייכטע מעגליכקייטן זיך צו ראטעווען מיט קליינע געלדער און וויניג ריזיגע דורך פאהרן קיין רומעניען, אבער עס זענען געווען דעמאלס צייטן פון מאכן גוטע ביזנעס און דאס האט זיי צוריק געהאלטן פון אנטלויפן ביז מען האט זיי אויך פארשלעפט, פריער האבן זיי אבער נישט געגלויבט.

אנקומענדיג בין איך געגאנגען בעזוכן מיין קינד און אלעס געטראפן אין בעסטן ארדנונג, זי האט שוין גענצליך פארגעסן די אידישע שפראך און רעדט נאר אונגאריש, איך קען מיך מעהר מיט איהר נישט פארשטענדיגן, אבער די הויפט זאך אז זי איז געזונד ב"ה און מיר האפן בקרוב ניצול צו ווערן פון די צרות.

בשעת איך בין געווען אנוועזנד אין פעסט בעקום איך א בריף פון מיין חבר ר' דוד שפירא וועלכער לעבט היינט אין אמעריקע, ער שרייבט ווי פאלגענד: ליבער חבר! איך געפין זיך יעצט אין די שטאט אוהעל (אונגארן) אין א גרויסע צרה. די רשעים ווילן מיר טראנספארטירן קיין אוישוויץ. זיי האבן מיך געכאפט און פעסטגעשטעלט אז איך בין א איד, עס געפינט זיך דא א גרעסערער טראנספארט פוילישע און אונגארישע אידן, איך בעט דיך טהו מיר די טובה צו ראטעווען מיין לעבן, זאלסט מיר זאפארט שיקן טעלעגראפיש 500 פענגא (דאס איז געווען יענע צייט א גרויסע סומע) דאס געלד קענסטו נעמען אויף דעם און דעם פלאץ. נישט פארלירנדיג קיין איין סעקונדע בין איך שנעל געלאפן, גענומען דאס געלד און טעלעגראפיש דאס אבגעשיקט אויף די פאסט צו דעם אנגעגעבענעם אדרעס אין אוהעל. עס איז אריבער א קורצע צייט און מיין חבר שפירא געפינט זיך שוין אין פעסט, ער דערציילט מיר וואס מיט איהם האט פאסירט במשך די צייט וואס מיר האבן זיך צוטיילט איינער פון אנדערן, זייענדיג אין די שטאט סאטמאר (אונגארן) האט ער פערהאנדלט מיט א היימישן אינגל פון סאטמאר וועלכער האט זיך פארגעשטעלט אז ער שטעהט אין נאנטן קאנטאקט מיט די גרענץ וואך צווישן אונגארן און רומעניען און ער נעמט זיך אונטער פאר א גרויסע געלד סומע מיר אריבער צופיהרן בשלום די גרענץ, אין רומעניען איז נישט פארגעקומען די אידן פארפאלגונגען ווי אין אונגארן ווייל די רומענישע רעגירונג האט נישט מסכים געווען און געשטאנען אין מלחמה מיט די נאציסטן אין דעם ענין, צו דעם ווען האבן זיך צוזאמען גענומען שפירא מיט זיין שוואגערס ברודער משה דוד קעמפלער פון באכניא, וועלכער לעבט היינט אין אמעריקא און אויך מיין יעצטיגער שוואגער הרב מטורקע ר' אלטער ווינענבערגער.

עס האט זיך אבער ליידער ארויסגעוויזן אז דאס אינגל האט זיי שלעכט געפיהרט, דירעקט אדער אומדירעקט ווייס מען נישט גענוי, און זיי זענען אריין געקראכן גלייך אין די הענד פון די גרענץ וואך און דאס אינגל איז אנטלאפן, נאכן ארום שלעפן זיי פון איין ארט צום אנדערן, קאנטראלירן צו זיי זענען אידן האבן זיי זיך ענדליך דערזעהן אין דערפארטירונגס לאגער אוהעל וואו עס איז געווען א גרויסער זאמל פונקט פון דארט אבצושופירן קיין אוישוויץ. קעמפלער'ן איז געלונגען מיט גרויסע קונצן ארויס צו דרייען זיך פון די קייטעלעך מיט וועלכע זיי זענען געווען געשמידט פאהרנדיג קיין פעסט אין בעגלייטונג פון די "טשענדערעס" און איז אראפ געשפרונגען פון צוג, דאגעגן די אנדערע צוויי זענען אריין געפאלן נישט קענענדיג זיך ארויס דרייען, שפירא האט זיך דערוואוסט פון די פארארדענונג אין דעם זאמל פונקט אז קראנקע מענטשן בלייבן צוריק פון טראנספארט ביז זיי ווערן געזונד (פארשטייט זיך אז אין די גאז קאמערן קען מען שיקן אויך קראנקע, אבער דאס איז נאר געווען כדי צו פארטושן די מענטשנס אויגן זיי זאלן גלויבן אז מען שיקט זיי טאקע אויף ארבייט) האט דאן שפירא אבגעמאכט מיט א דאקטאר ער זאל פעסטשטעלן אז ער איז קראנק און מוז ווערן זאפארט אפערירט אויף בלינד ארעם פאר ווען האט איהם פארשפראכן צו געבן 500 פענגא, גלייך נאך דעם וואס ער האט די סומע דערהאלטן איז שפירא איין אין שפיטאל וואו ער איז טאקע אפערירט געווארן אבער עס איז גענצליך געווען איבעריג, דערווייל איז דער טראנספארט אוועק קיין אוישוויץ, די אידישע פאלאקן האבן אין דער צייט אינטערוועניירט ביי די אונגארישע רעגירונג מען זאל ארויס נעמען פון דעם טראנספארט אלע

פערהאלטענע פוילישע אידן וועלכע לעבן אלס פאלאקן און בעזיצן אויך כשר׳ע פאפירן פון די רעגירונג, וועו שפירא איז געווארן געזונד איז ער צוריק געקומען מיט אנדערע פאלאקן, דאגעגן דער טורקער רב (שליט״א) זצ״ל וועלכן עס איז נישט געלונגען ביז יעצט ארויס צו דרייען זיך פון די רוצחים און האט זיך טאקע דערזעהן אין די וואגאנען פאהרנדיג קיין אוישוויץ, האט בעשלאסן ארויס צו שפרינגען פון דעם פאהרנדיגן וואגאן, נאך דעם ווי עס איז איהם געלונגען אויפצושניידן די טיהר און ער איז ארויס געשפרונגען מיט נאך מעהרערע מענטשן וועלכע זענען געבליבן לעבן.

זומער תש״ד פג. נייער פלאן צו שווארצן קיין רומעניען — גוטע פארבינדונגען — דער פלאן איז ווייטער נישט געלונגען — ערשטע גרופע ווערן געכאפט

דאס רוהיגע לעבן אין פעסט האט נישט בערוהיגט די פוילישע אידן וועלכע זענען געווארן אזוי פיהל אבגעבריהט פון דעם דייטשן גיהנם פייער און פארשטאנען אז עס איז אבסאלוט נישט קיין ארט זיך צו געפינען צוזאמען מיט די רוצחים דא אין אונגארן, האט מען דעריבער געגומען זוכן פרישע פלענער ווי אזוי זיך מציל צו זיין פון די באנדיטן און רוצחים, אין פעסט איז דעמאלסט געווען מיינער א בעקאנטער מיטן נאמען יושע בערגער פון סאטמאר וועלכער איז בעצייטנס אנטלאפן פון דארטן, ביי זיין שווער אין דער פאבריק האבן מיר געמאכט דעם בונקער וועלכער איז די לעצטע מינוט בטל געווארן, דער יונגערמאן איז נישט געווען קיין בטלן, ער האט פארשטאנען א עסק, איך האב איהם געזאגט אז מען מוז שאפן א נייעם וועג אריבער צו גיין קיין רומעניען, ער האט געקענט גוט רומעניש און אויך געווען א דורך געטריבענער מענטש, ער האט פארשטאנען די גרויסע סכנה וואס ווארט אויף די אונגארישע אידן און דורך דעם חשק געהאט צו געפינען עפעס א הצלה פאר זיך און פאר זיין פאמיליע וואס זענען יעצט אין פעסט, נאך לענגערע בעראטונגען איז געבליבן אז ער זאל זיך אינטרעסירן וועגן א וועג און דאן פאהרן שאפן די פארבינדונג, אויך מיר האבן זיך אינטרעסירט וועלכער וועג איז גוט אדורך צו גיין די גרענץ.

יגעת ומצאת תאמין, עס איז אונז געלונגען זיך צו דערוויסן פון א גוטן וועג, דאס איז טאקע זעהר ווייט פון פעסט אבער דאס קען נישט שפילן קיין ראלע, נאך עטליכע ק״מ פאהרן, ווייל פאסאזשיר שיינען האבן מיר דאך פארזארגט ווי מען האט נאר געברויכט, מיר האבן אויך בעקומען א גענויעם אדרעס פון א דארטיגן ערל וועלכער בעפאסט זיך מיט אריבער פיהרן די גרענץ, עס איז געווארן אבגעשמועסט א טאג אין וועלכן בערגער זאל פאהרן און זיך פארבינדן מיט דעם פויער און אבשמועסן אין וועלכן טאג מען וועט קענען אריבער גיין די גרענץ, דעמאלס וועלן די מענטשן קומען און ער זאל זיי אבווארטן אויף דעם און דעם פלאץ, בערגער קלויבט זיך צו די רייזע. אזוי ווי דאס ארט איז געווען זעהר נאהנט צו דעם רומענישן גרענץ, האבן מיר מורא געהאט ער זאל פאהרן אפילו אויף א פאסאזשיר שיין אלץ איד ווייל דאס איז פארדעכטיג און ער קען נאך דורך דעם אריין פאלן, איז געבליבן אז ער זאל פאהרן אלס ערל, ער האט זיך איבערגעטהון די קליידער ווי א רומענישער פויער און ויסעו ! ער האט געהאט אבגעשמועסט מיט דעם שווארצער אין וועלכן טאג ער קומט, ער זאל איהם אבווארטן ביים צוג כדי ער זאל נישט דארפן נאכזוכן אין א פרעמדן דארף אויף א אדרעס וועלכעס איז פארדעכטיג, דער וועג אהין און צוריק איז אים איהם געלונגען, אלעס איז אדורך בשלום, ער האט געשאפט דעם געהעריגן קאנטאקט מיט דעם שווארצער.

מיר האבן זיך זעהר געפרייט מיט די גוטע בשורה אז בקרוב וועלן מיר אויסגעלייזט ווערן

פון דעם ביטערן היטלער גלות, יעצט האנדלט זיך נאר ווער עס זאל זיין פון די ערשטע גרופע, ווייל מיר זענען געווען מעהרערע מענטשן און אזוי פיהל מענטשן מיט אמאל זאלן אנקומען אין א פרעמדן דארף בייא גרעניץ איז זעהר פארדעכטיגט און קען אלעמען אריינברענגען אין א גרויסע סכנה, עס קענען נאר פאהרן 3 אדער 4 מענטשן, פארשטייט זיך אז יעדער האט געוואלט זיין פון די ערשטע גרופע, ערשטנס וואס פריהער ארויס פון דעם גיהנם וויל מען ווייסט נישט וואס דער טאג קען ברענגען, צווייטנס וויל יעדער וועג רייבט זיך אויס ביים ניצן מעהרערע מאל און וועלט אויך דערנאך געצליך קאליע, איך האב גראדע געקענט נעמען א פלאץ אין די ערשטע גרופע אלץ ארגאניזאטאר פון דעם גאנצן עסק, אבער אזוי ווי איך האב נאך נישט געהאט איינגעארדנט וועגן מיין קינד און נישט געוואלט זי לאזן אויף הפקר, האב איך מיין פלאץ איבער געגעבן פאר א אנדערן, מען האט צוזאמען געשטעלט א גרופע פון 4 פערזאן דערונטער א שוואגער און שוועגערן פון י. בערגער, דעם טאג וואס זיי האבן געדארפט פאהרן איז געווארן אבגעשמועסט אז דער שווארצער זאל זיי אבווארטן ביים צוג און אויף א געוויסן סימן וועלן זיי זיך מעלדן צו איהם כדי ער זאל וויסן אז דאס זענען זיינע מענטשן, אויך די פאהרערס האט מען גענוי געשילדערט ווי אזוי דער ערל זעהט אויס. בקיצור פון אונזער זייט איז אלעס ערלעדיגט געווארן אין בעסטן ארדנונג, זיי האבן זיך אראפגענומען זייערע געלע לאטעס וועלכע די אונגארישע אידן האבן געמוזט טראגן פון פארנט אויף די מלבושים אין פארם פון א "מגן־דוד", כדי מען זאל זיי נישט אפשטעלן אויף דעם וועג וואו זיי פאהרן, זיי האבן אבגערייזט פון פעסט מיט דער האפנונג אז זיי וועלן בקרוב בעפרייט ווערן פון די רוצחים.

מיר ווארטן אויף עפעס א גוטע בשורה אז זיי זענען בשלום דורך געגאנגען די גרעניץ, אבער ליידער בעקומען מיר א זייער טרויעריגע ידיעה, דאס באלד ביים אבשטייגן פון צוג, אנשטאט וואס עס האט זיי געדארפט איבערנעמען דער שווארצער האבן זיי אבגעווארט די גרעניץ פאליציי און אלע זענען גלייך פארהאלטן געווארן, לויט ווי עס זעהט אויס איז דאס געווען א זיכערע מסירה, אדער דער שווארצער אליין האט דאס אויסגעגעבן פאר וועלכן ער האט בעקומען פון די פאליציי א גוטע מתנה, אדער דורך די שכנים פון דעם ערל וועלכע האבן עפעס בעמערקט און פארשטאנען אז עס האנדלט זיך וועגן שווארצן די גרעניץ, יעדנפאלס האט די מעשה תיכף געפלאצט נאך אייידער עס האט זיך עפעס אנגעהויבן, אלע פארהאלטענע זענען געווארן אבגעפיהרט אין דער בעגלייטונג פון די פאליציי אין געטא אריין פון די שטאט גראסווארדיין, דעמאלס האב איך געזעהן די גרויסע נסים וואס איך האב געהאט נישט פאהרנדיג מיט דעם טראנספארט, ווייל איך אלס פולישער, האב געקענט ערגער אויסשפילן ווי זיי, מיר וואלטן זיי נישט געווען אריינגעפיהרט אין קיין געטא וואו מען קען נאך האפן פון דארטן זיך ארויס צו דרייען, נאר גלייך איבערגעגעבן אין קרימינאל אריין אין רשות פון די דייטשן.

זומער תש"ד פד. נייער וועג פון הצלה דורך די דייטשן — איך בעקום א סערטיפיקאט קיין שווייץ — פארציכט אויף די רייזע

עס האט זיך דעמאלס געלאזט הערן אז די אמעריקאנער אידן האבן אבגעקויפט ביי די געסטאפא רעגירונג אין אונגארן א ערך פון 700 אידן וועלכע זאלן ארויס געשיקט ווערן קיין שווייץ כדי ניצול צו ווערן פון די פארניכטונג וועלכעס וואלט אויף די אונגארישע אידן, פארשטייט

זיך אז די דייטשן האבן בעקומען זעהר א גרויסע מטבע פאר אזא עסק, אבער צוליב זייער נויטיגקייט אין דאלארן האבן זיי בעשטאנען צו פארקויפן אידן. באלד ווען עס איז געווארן מפורסם אין פעסט די דאזיגע ידיעה האבן זיך שוין געמאלדן אין די שיפ גאס 12 וואו עס איז געווען די פעסטער קהלה פיהל הונדערטער מענטשן פוילישע און אונגארישע וועלכע האבן געוואלט מיט דעם טראנספארט פאהרן, ווי עס האט געהייסן שיקט מען די אידן קיין שווייץ וואו זיי וועלן לעבן ביז נאך די מלחמה און פון דארטן פאהרן ווייטער קיין א״י. די אונגארישע קהלה וועלכע האט געשפילט א ראלע אין די היטלער צייט ווי דער יודן־ראט אין פוילן זענען געשטאנען כסדר אין פארבינדונג מיט די דייטשע באהערדע און געסטאפא בנוגע אלע אידן פראגן, אויך יעצט ביי דעם ערלעדיגן די רייזע קיין שווייץ האבן זיך בעפאסט דאס פעסטער יודן־ראט, דאס בעלעגערניש ביי די טויערן פון יודן־ראט איז געווארן וואס אמאל גרעסער ווייל יעדער האט געוואלט גענישן פון די גוטע געלעגנהייט זיך צו ראטעווען אויף דעם אופן דאס לעבן, ארויס צו פאהרן פון היטלער׳ס האנד קיין שווייץ, דאס איז דאך עפעס נישט פון די קליינע זאכן, כאטש דער פלאן איז געווען געראדט נאר פאר די פוילישע אידן וועלכע געפינען זיך יעצט אין א פיינדליך לאנד און דורך דעם זענען זיי יעצט אין די גרעסטע סכנה, דאגעגן די אונגארישע אידן זענען דאך אין זייער לאנד... פונדעסטוועגן האב זיך געמאלדן פיהל אונגארישע פאמיליעס וועלכע זענען אנגענומען געווארן אין דעם טראנספארט, פארשטייט זיך אז זיי האבן בעצאהלט זעהר גרויסע סומעס פאר דעם, עס איז אבער זיי אלעס ווערט געווען כדי צו ראטעווען זיך דאס לעבן, דאגעגן מיר פוילישע אידן האבן באלד באקומען די סערטיפיקאטן צום פאהרן אן קיין שום שווערקייטן, פון די 700 בעשטעטיגטע אידן צום פאהרן איז געווארן 1.400 און דאך איז ערלעדיגט געווארן פאר אלעמען די סערטיפיקאטן, פארשטייט זיך אז איך האב מיך אויך געמאלדן צו דעם און טאקע באלד בעקומען אזא סערטיפיקאט, צוזאמען מיט מיין קינד.

נאך דעם ווי איך האב דאס בעקומען האב איך מיך דערוואוסט אויף וואס פאר א אופן די רייזע ווערט געלייטעט: די אלע מענטשן דארפן אריין גיין אין א לאגער וועלכער איז רעזערווירט געווארן ספעציעל צו דעם צווועק אלץ זאמל לאגער און פון דארטן דארף דער גאנצער טראנספארט פאהרן. דער אריינגאנג ווי אויך פון אינווייניג איז געווארן בעוואכט דורך דייטשן, עס עס לייט אדער גאר געסטאפא, די מעשה האט מיר גאר נישט געשמעקט, אריין צו גיין אין דעם פיסק פון די ווילדע חי׳? איך שפעקוליר וואס צו מאכן, עס איז א זעהר שווערע דעציזיע, יא גיין גלוסט זיך נישט און ווייטער נישט גיין קען איך דאך יעצט פארפאסן אזא גוטע געלעגנהייט און לויט ווי מען זאגט איז דאס א זיכערע זאך, דא לויף איך ארום טאג און נאכט צו זוכן עפעס א וועג פון הצלה, איך האב שוין געזעהן אז צוויי וועגן זענען מיר נישט געלונגען, יעצט ווען עס איז מיר אונטערגעקומען אזא לייכטער געשעפט זאל איך דאס נאכלאזן? איך קען מיר נישט פאסן די מיינונג וואס צו טהון, מיינע חברים האבן מיך צוגערעדט אז איך זאל יא פאהרן און נישט פארפאסן אזא גוטע געלעגנהייט, אבער איך האב נישט געהאט קיין גרויסן חשק, געגנוג וועו איך מוז זיין אין רשות פון די געסטאפא בשעת זיי כאפן מיך, אבער אליין איבערגעבן זיך אין זייערע הענד, צו דעם קען איך מיך נישט פאסן.

איך האב ענדליך געפאסט דעם בעשלוס נישט צו פאהרן, איך וועל האפן אז השי״ת וועט מיר העלפן דורך א אנדער וועג נישט דורך אזעלכע מסוכנ׳דיגע, איך האב געהאט א גוטן קונה וואס האט מיר געוואלט געבן פיהל געלד פאר מיין סערטיפיקאט, א אונגארישער איד וועלכער האט שוין נישט געקענט בעקומען ביי דעם יודן־ראט, אבער אזוי ווי איך האב דאס געהאלטן פאר א

סכנה האב איך נישט געוואלט אז עס זאל איימיצער אריין פאלן דורך מיר, דער טראנספארט איז מיט מזל אוועקגעפארן אין דעם דייטשן לאגער אין בערגן בעלזן וואו זיי זענען געווען א לענגערע צייט אונטער די אויפזיכט פון די דייטשן, עס האט זיי דארט גאר נישט געפעהלט אבער זיי האבן מיטגעמאכט פארשידענע שווערי־קייטן און אויך גרויסע פחדים, ווייל עס איז געווען א צייט וואס מען האט געמיינט אז די גאנצע זאך וועט בטל ווערן, דעמאלס זענען אלע אין א גרויסע סכנה, ענדליך איז אלעס ערלעדיגט געווארן צום גוטן און זיי זענען מיט א צייט שפעטער געפאהרן פון בערגן בעלזן קיין שווייץ און פון דארט קיין א״י.

זומער תש״ד פה. איך פאנג אן שריט וועגן ארויסנעמען מיין קינד פון שפיטאל — גרויסע שווערי־קייטן וועגן דעם — דאס קינד איז אינטערנירט — אלע פלענער נישט געלונגען — שיעור געקומען אין א גרויסע סכנה

דאס קינד איז געבליבן נאך די אפעראציע אין שפיטאל וועלכעס האט זיך געדופן ״יודיש שפיטאל״ — ״זשידא־קארהאז״, דאס איז געווען דאס גרעסטע שפיטאל אין פעסט, איך האב מיך נישט געאיילט זי ארויס צו נעמען אפילו נאך דעם ווי עס איז איהר גענצליך בעסער געווארן און זי האט שוין בכלל נישט געמוזט דארט זיין. אזוי ווי אין דעם אידישן קינדער היים וועלכעס איז געווען אונטער די לייטונג פון פרוי שווייצער זענען געווען זעהר א סאך פוילישע קינדער, איז זי צופרידן געווען אז זי בלייבט ווייטער דארטן, און מיר ווידער איז דאך א וודאי נישט געווען קיין גרויסער חילוק וואו זי געפינט זיך, ווייל אויך אין שפיטאל האט איהר נישט געפעהלט פון אלעס גוטן, איך פלעג אפט קומען צו איהר אויף א בעזוך און געזעהן אז אלעס איז אין בעסטן ארדנונג, וועז איך האב נישט די דאגה וועגן איהר בין איך א פרייער מענטש און קען מיר אומקוקן צו געפינען א אויסוועג פון הצלה, אבער אזוי ווי איך האב שוין געזעהן 2 מאל דאס צוליב איהר האב איך נישט געקענט אויספיהרן מיין פלאן פון פאהרן, מוז איך יעצט טראכטן עפעס א וועג ווי אזוי צו טהון אז איך זאל נישט ווערן צוריק געהאלטן, כאטש עס איז גאר געווען לטובה וואס איך האב נישט געקענט פאהרן די ערשטע 2 מאל צוליב איהר זיין אין פעסט, אבער מען מוז דאך רעכענען אז עס קען זיך מאכן א גוטער וועג און צוליב איהר וועל איך פארפאסן און בלייבן שטעקן דא אין דעם מקום סכנה, איך האב אלזא בעשלאסן דאס קינד ארויסצונעמען פון דארטן, איך האב נאך נישט קיין פלאץ וואו זי צו לייגן אבער דאך מוז איך מיך אנשטריינגען ווי וויט מעגליך אז זי זאל זיך געפינען אין מיין רשות, איך זאל קענען יעדע מינוט און רגע זי האבן צום האנד און נישט צוריק געהאלטן ווערן, ווייל עס קען אמאל שפילן א גרויסע ראלע אפילו איין טאג לויט די אנגעצויגענע לאגע וועלכע הערשט אין פעסט, פון אלע עקן לאנד הערט מען יעדן טאג אנדערע ידיעות, היינט האט מען פון דא אוועק געשלעפט די אידן, מארגן פון דארטן און אזוי יעדן טאג הערט מען אנדערע טרויעריגע ידיעות, די פעסטער אידן האבן זיך איינגערעדט אז זיי מיינט מען עס נישט, אפילו מען וועט אוועקשלעפן אלע אידן וועלן זיי אויך בלייבן, אבער מיר פוילישע אידן האבן זיך נישט געקענט איינרעדן אזעלכע נארישקייטן, (די פעסטער אידן זענען געווען זיכער מיט זייער פארבלייבן זאגנדיג, אז אין א שטאדט וואו עס געפינען זיך אלע קאנסולאטן וועלן זיי זיך שעמען צו מאכן אזעלכע זאכן).

איך בין אלזא געגאנגען אין אידישן שפיטאל, זיך געוועגדעט צום דירעקטאר מיטן נאמען נעמעטי און געבעטן אז ער זאל מיר ארויס געבן דאס קינד, ווי פארוואונדערט בלייב איך שטיין ווען איך באקום פון איהם דעם אנטוואורט, ניין! דאס קינד וועל איך דיר נישט ארויס געבן! — פארוואס? — פרעג איך איהם — ער ענטפערט מיר, אז דאס קינד איז אינטערנירט פון "קעאק" און ער קען נישט ארויסגעבן דאס קינד נאר דעמאלס ווען איך וועל ברענגען א צעטל פון קעאק. נו, טראכט איך מיר, דאס איז פונקט א גוטער געשעפט פאר מיר! מיינע פיס זענען נאך נישט געווען אין קעאק זייט איך האב פון זיי דאס ערשטע מאל בעקומען דאס ארישע פאפיר אין וועלכן זיי האבן מיר צוגעטיילט צו פאהרן קיין "קאלאטשע" און איך האב דאס נישט אויסגעפיהרט צוליב די אויבנדערמאנטע טעמים, און אויך מיך נישט געגאנגען מעלדן יעדן חדש צו זיי כדי צו בעקומען א זיגל אויף דעם דאקומענט גלייך ווי אלע אנדערע וועלכע זענען געבליבן אין פעסט, יעצט פלוצלונג טראגט ער מיר אן אזא געשעפט צו גיין אין קעאק ברענגען א צעטל? זיי וועלן מיר דאך באלד פארהאלטן, ווייל ווי איך פארשטיי זוכן זיי מיר שוין לאנג ארום נישט וויסנדיג וואו איך בין אוועק, אין קאלאטשע בין איך נישט געמאלדן און אין פעסט אויך נישט. יעצט וועל איך זיי אריין פאלן ווי א געבראטנס אין די הענד אריין, ריכטיג אז זינט עס האט זיך געמאכט די בהלה פון די דייטשע אקופאציע האב איך מיך תיכף כשר... געמאכט, איך בין געגאנגען אין קיראי גאס, מיך געווענדעט צו דעם בעקאנטן "מאכער" וועלכער האט געהאט זיין ביורא... אין א קאפע, איהם געגעבן מיין פאפיר און ער זאל דאס כשר מאכן מיט א פעסטער אפנטהאלט און ארויף לייגן די אלע זיגלען פון די אבגעלאפענע חדשים, ווייל אין פאל פון לעגיטימירן האב איך אין אזא צייט מעהר מורא געהאט ווי פריער, מיט די דייטשן איז נישט צו מאכן קיין חכמות, יעדער מינדעסטער בעוועגונג שמעקט מיט סכנות נפשות, אין גאס איז דער פאלשער דאקומענט געווען גוט פונקט ווי א רעכטער, ווייל די פאליציי אדער דעדעקטיוון ווייסן נישט קיין אונטערשייד, אבער אין קעאק איז א סכנה צו גיין מיט אזא פאפיר, ראשית קענען זיי דערקענען אז עס איז נישט זייערע זיגלען און אונטערשריפטן, צווייטנס בין איך דאך ביי זיי גאר נישט איינגעמאלדן, איז עס דעריבער א אוממעגליכע זאך איך זאל מיך ווייזן אין קעאק וואו איך רעכן כמעט זיכער אז איך וועל אריין פאלן ווייזנדיג מיין פאפיר.

איך בעט איהם זעהר אז ער זאל נישט פארלאנגען פון מיר אזא שווערע זאך, נאר ארויסגעבן דאס קינד, אבער ער האלט זיך ביי זיינס און וויל בשום אופן נישט מסכים זיין זי ארויסצוגעבן סיידן איך וועל ברענגען א צעטל פון קעאק, איך פרוביר אויסצוניצן פראטעקציע דורך פרוי שווייצער אבער עס העלפט גאר נישט, ער איז א הארטער בחור און לאזט זיך נישט פון קיינעם בעאיינפלוסן, נאר ווי עס קומט איהם אויס אזוי טהוט ער, לויט ווי איך האב באקומען אינפארמאציע איבער אים איז זעהר א שווערע זאך ביי איהם עפעס צו פועל׳ן, ער איז זעהר א שטרענגער מענטש און פונקטליך ווי א יעקע, עס זענען גאר געווען מיינונגען אז ער איז איבערהויפט נישט קיין איד. פון אנפאנג איז ער געווען א הויזמייסטער אין דעם שפיטאל, אויסגעקערט דעם הויף און אזעלכע ענליכע ארבעט, צוליב זיינע פעהיגקייטן האט מען איהם אריין גענומען אלץ בעאמטער אין די קאנצעלייי און מיט א צייט שפעטער איז ער געווארן דירעקטאר איבער דעם גאנצן שפיטאל (דאס האט זיך אויך נישט געקענט טרעפן איבעראל אז פון א גוי׳אישן הויף קערער זאל ווערן א דירעקטאר אין אזא גרויסן אידישן שפיטאל) פארשטייט זיך מיין גרויס עגמת נפש מיט וועלכן איך בין אוועק פון איהם.

איך האב געגומען טראכטן פארשידענע עצות ווי אזוי זי ארויס צו נעמען פון דארטן, איך זעה נישט קיין אנדער עצה נאר זי ארויס צו גנב׳ענען, איך בין געגאנגען אפט איהר בעזוכן, מען

האט אריינגעלאזט נאר 2 מאל אין וואך. איין מאל וועז איך האב געזעהן אז עס איז קיינער פון די משרתים נישטא אין זאל, האב איך נישט לאנגט שפעקולירט און אריס געכאפט זי פון שטוב, אבער באלד האבן זיי דאס בעמערקט און פארהאלטן דעם גנב צוזאמען מיט די גניבה, א צייט שפעטער האב איך ווידער פרובירט צו מאכן אזא שפיל וועלכעס איז מיר אויך נישט געלונגען, מיין צער איז געווען זייער גרויס, וואס וועט דא זיין דער סוף? וועז איך קען זי נישט ארויסנעמען פון דא איז דאך צוריק געהאלטן מיין רייזע און הצלה פלאן, מיר זענען ביידע אין א סכנה.

איך פרוביר אלזא נאך אמאל גיין צום דירעקטאר און איהם בעטן ער זאל זי בעפרייען פון שפיטאל, אפשר וועל איך דאך ביי איהם פועל׳ן. איך האב נישט פיהל געקלערט נאר גלייך געגאנגען צו איהם און געבעטן וועגן דער זאך, ער ענטפערט מיר אז פונקט נעכטן זענען דא געווען צוויי דעדעקטיוון און זיך אינטערעסירט וועגן דאס קינד, וויפל ער האט מורא געהאט ביז יעצט זי ארויס צו געבן, האט ער נאך מעהר מורא צו מאכן אזא שריט, וועלכעס קען איהם גורם זיין אומאנגענעמליכקייטן צו האבן צו טהון מיט די פאליציי, עס האט מיך זעהר געווונדערט די מעשה, וואס פאר א געשעפט האבן זיי מיט איהר ובפרט זיך ספעציעל אינטערעסירן, מעגליך אז די גאנצע מעשה איז א ליגן און ער וויל מיר נאר מדחה זיין מיט אזא תירוץ, אבער אפילו אזוי קען איך מיר אויך גאר נישט העלפן. איך בעט איהם ווייטער און גיב איהם צו פארשטיין מיין מצב, אז יעדע מינוט וואס איך בין דא איז א סכנה פאר מיר ווייל איך בין א פוילישער וועלכע די דייטשן זוכן און איך מוז וואס פריער אוועק פון דא, און נאר דורך דעם קינד בין איך צוריק געהאלטן, ער הערט מיך גוט אויס, מיינע ווערטער זענען איהם יעצט יא אביסל אריין געגאנגען אין זיינע פארשטאפטע אויערן, ער ענטפערט מיר אז אויב איך וועל איהם נאר ברענגען דעם דאקומענט פון קינד מיט אלע זיגלען פון קעאק ביז דעם היינטיגן טאג, וועט דאס זיין גענוג פאר איהם, איך מוז נישט ברענגען קיין ספעציעלן בעשטעטיגונג אז ער מעג זי ארויס געבן, ווייל ווי לאנג זי איז געווען אין קינדער היים האבן זיי פארזארגט די זיגלען פון קעאק, אבער זינט זי געפינט זיך דא אין שפיטאל, שוין עטליכע חדשים, איז דער לעגיטימאציאן איבערגעגעבן געווארן צו מיר און איך האב דאס געברויכט ערלעדיגן. איך האב פארשטייט זיך נישט געגאנגען חתמ׳ענען ווייל איך האב מורא געהאט צו גיין אהין.

איך האב מיך זייער דערפרייט הערנדיג זיינע ווערטער, איך טראכט ביי מיר, הלואי זאל ער נישט חרטה האבן, דאס איז דאך איינס פון די גרינגסטע זאכן, דער ״מאכער״ וועט מיר אלעס ערלעדיגן אין בעסטן ארדנונג. איך לאז מיך גלייך פון דארטן גיין אין קיראי גאס און טרעף מיך מיט דעם ריכטיגן ״קעאק שעף״... איך האב איהם געבעטן ער זאל מיר אבזיגלען די אלע חדשים וועלכע פעהלן אויף דעם דאקומענט, דעם אנדערן טאג הייסט ער מיך קומען, עס וועט שוין דעמאלס זיין פארטיג, וכך הוה, צומארגנס איז אלעס געווען ערלעדיגט, איך בעצאהל איהם זיינע עטליכע פענגעס וואס ער האט דערפאר פארלאנגט און גיי מיר גלייך צום דירעקטאר מיט א גרויסע שמחה, רעכענענדיג אז אט יעצט בעקום איך ארויס דעם אוצר... אויף וועלכן איך וואלט שוין אזא לאנג צייט.

איבערגעבנדיג דעם דירעקטאר דעם צעטל, בעטראכט ער איהם פון אלע זייטן גלייך ווי ער וואלט עפעס געווען געווואוסט אז דאס איז נישט אין ארדנונג, ער שפעקולירט צו פיהל אריין אין דעם צעטל. דאס געפעלט מיר גאר נישט, עס איז מיר געווארן קאלט און וואהעם, ווייל איך האב געווואוסט אז דער מאכער האט געמאכט א פעהלער ביי די זיגלען, אזוי ווי דער צעטל איז געווען קליין און די זיגלען זענען געווען געלייגט איינס אין אנדערן אריין, האט דער מאכער פארפעהלט

צולייגן איין זיגל זייענדיג צוטומלט אדער ער האט נישט געוואוסט אז מען וועט אזוי פונקטליך קאנטראלירן, יעדן חדש איז ארויף געלייגט געווארן 2 זיגלען, איינער דער דאטום טאג אין חדש, דער אנדערער זיגל פון קעאק מיט די אונטערשריפט, דא האט געפעהלט איין קעאק זיגל וועלכער איז געווען באמת שוועך צו דערקענען אז ער פעלט, אבער ער איז געווען אזא בחור און האט דאס גלייך בעמערקט (אזוי האב איך גערעכנט), ער האלט אין איין דרייען מיט דעם צעטל און ציילן די זיגלען, אבער ער קען נישט ארויס קריכן פון דעם, מיין טעם דעמאלס קען מען זיך לייכט פארשטעלן, ענדליך זאגט ער, איך זאל גיין אין קראנקן זאל וואו זי געפינט זיך, זיך מעלדן צו די שוועסטער און זאגן אז זי זאל זיך פארבינדן מיט איהם טעלעפאניש און ער וועט שוין הייסן זי ארויסגעבן, איך גיי מיט גרויס שמחה, יעצט וועל איך זי שוין ענדליך נאך אזוי לאנג ווארטן ארויס בעקומען. איך קום אריין אין זאל, די שוועסטער דערזעהענדיג מיר אין א צייט וואס עס איז נישט די בעזוך טעג האט פארשטאנען אז איך בין געקומען ווידער מאכן די אלטע גניבה... ניין! — זאג איך איהר — יעצט בין איך שוין געקומען דאס קינד ארויסנעמען אויף א לעגאלן אופן, דער דירעקטאר האט געהייסן אז דו זאלסט דיך מיט איהם טעלעפאניש פארבינדן, (די קאנצעליי איז געווען א שטיקל וועג ווייט פון דעם קראנקן הויז) וכן הו׳, זי פרעגט אן דעם דירעקטאר אויב זי זאל טאקע ארויס געבן דאס קינד? אבער ליידער זאגט זי מיר אז ער הייסט זי נישט ארויסגעבן, נאר איך זאל נאך אמאל קומען צו איהם אין קאנצעליי, איך האב שוין פארשטאנען אז די קלאג איז פארטיג, מסתמא האט ער שוין בעמערקט דאס פאלשקייט פון דעם דאקומענט, ווייל אומזיסט הייסט ער נישט קומען ווען ער האט שוין געהאט מסכים געווען זי ארויס צו געבן, איך האב אבער נישט קיין אנדער ברירה און מוז גיין הערן וואס עס האט ווידער עפעס פאסירט.

ווען איך קום צו די טיהר פון זיין קאנצעליי, הער איך טעלעפאנירן: האללא! האללא! פעטקאצע! איך בין שיעור נישט געפאלן אין חלשות הערנדיג דאס וואוארט "פעטקאצע", דאס איז געווען דער שעף פון קעאק וועלכער האט געמ׳חתמ׳עט יעדן חדש אונזערע אפנטהאלטן, און טאקע אויף דעם קינד׳ס דאקומענט זענען דא געפעלשט זיינע חתימות און אונטערשריפטן. ווייזט אויס, אזוי ווי עס איז איהם געווען פארדעכטיגט די מעשה, האט ער זיך מיישב געווען אנפרעגן אין קעאק דעם בעטרעפנדן אליין, וועט ער שוין ענווי וויסן דעם אמת, אויב די חתימות זענען ריכטיגע אדער פאלשע, דער מח איז מיר געווארן אזוי צומישט, נישט וויסנדיג וואס צו טהון האב איך אנגעהויבן לויפן אין קארידאר אהין און צוריק, ווייל וואס פאר א תשובה קען ער פון דארטן בעקומען? מען וועט איהם זיכער ענטפערן לא דובים ולא יער, זיי ווייסן פון גאר נישט צו זאגן און האבן אזא דאקומענט בכלל נישט ג׳מ׳חתמ׳עט, יעצט בין איך אין א טאפלטע צרה, ערשטנס וועל איך דאך שוין גאר נישט האבן אויפגעטהון פאר דעם קינד, זי וועט שוין מוזן דארטן בלייבן, צווייטנס בין איך אליין אויך אין א גרויסע סכנה, ווייל פעטקאצע וועט איהם מסתמא בעאויפטראגן מיך זאפארט צו פארהאלטן, און דער גוי׳אישער קאפ וועט אוודאי אויספיהרן זיין בעפעהל. יעצט איז מיין לעבן גאר נישט ווערט. אזעלכע עבירות זענען אפילו אין נארמאלע צייטן נישט פון די קליינע זאכן, צו פאלשן זיגלען און אונטערשריפטן פון א פאליציי, מען וועט ביי מיר טרעפן אויך מיינע כשר׳ע... פאפירן, איין עבירה געשלאסן מיט די אנדערע, ובפרט נאך היינט ווען מיר זענען אונטער היטלערן, וואס וועט יעצט זיין מיט מיר? טראכט איך, לויפנדיג ארויף און אראפ, עס איז נישטא קיין אנדער עצה ווי צו מאכן פליטה און מעהר זיך נישט ווייזן אין שפיטאל, אז זיי וועלן מיך יעצט נישט כאפן קענען זיי מיר גאר נישט טהון, זיי האבן נישט בכלל מיין אדרעס און ווייסן נישט אפילו אין וועלכע שטאט מיר צו זוכן, און מיטן קינד, יהי׳ מה שיהי׳, איך האב דאך שוין נישט קיין ברירה

און איך קען דאך נישט ריזיקירן מיין לעבן, אפשר וועל איך אין א צייט ארום געפינען עפעס א וועג
ווי אזוי זי ארויס צו נעמען, אבער ניין! טראכט איך, ווידער לאזן דאס קינד אויף הפקר איז אויך
נישט קיין געשעפט, עס איז היינט אזא צייט וואס מען ווייסט נישט וואס דער טאג קען ברענגען,
און אז איך וועל מיך נישט קענען דא פריי בעווענען נאר דורך פרעמדע מענטשן וועט דאס קיינמאל
נישט ערלעדיגט ווערן, יעדער איינער האט מיט זיך צו טהון, יעדער טראכט ווי אזוי צו אנטלויפן.
די אלע געדאנקען דרייען זיך מיר אין קאפ און דא איז גאר נישטא קיין צייט צו שפעקולירן,
דער דירעקטאר האלט אין איין האקן אין טעלעפאן: פעטקאצע! פעטקאצע! און וועג ער וועט זיך
שוין אברופן וועט שוין זיין צו שפעט, און מיין גאנצן פלאנען דא אונטער די טיהר איז שוין גאר
נישט ווערט, דער מח פלאצט מיר שיעור פון דעם גרויסן בלבול, יא אנטלויפן? נישט אנטלויפן?
דאס גאנצע קלערן דויערט נישט קיין 2 מינוט, ענדליך פאלט מיר איין א אויפטהו. איך גיב מיט
גרויס רעש א עפן אויף די טיהר, שפרינג גלייך צום טעלעפאן, מיט א שרעקנדיגן טאן שריי איך צום
דירעקטאר: הער דירעקטאר! שליסן זי זאפארט דעם טעלעפאן! וואס מאכן זי? מיין לעבן איז
יעצט אין א גרויס געפאר! ער האט נישט געווואוסט וואס עס איז אויף איהם אזוינס געפאלן און
טאקע זאפארט אוועק געלייגט דעם טעלעפאן, יעצט גיב איך איהם שוין צו פארשטיין מיט א
געלאסענע שטימע, דעם גאנצן ענין וואס איך האב געמיינט דערמיט. אזוי ווי עס איז איהנען גוט
בעקאנט אז מיר פוילישע אידן וועלכע האבן ביז יעצט בעקומען א אפנטהאלט פון קעאק, איז פון
די צייט וואס האט אנגעפאנגען די דייטשע אקופאציע בעקומען מיר עס מעהר נישט, נאר דורך
גרויסע פראטעקציע, כדי צו קענען ארויס נעמען דאס קינד פון שפיטאל וואס דו האסט נישט
געווואלט אנדערש ארויסגעבן, איז מיר געלונגען צו בעקומען די זיגלען פאר די עטליכע חדשים און
נאר באופן אז קיינער טאר נישט וויסן פון דעם, ווייל דעמאלס איז ער אליין אויך אין א סכנה, יעצט
וועז דו טעלעפאנירסט צו איהם מיט די אנפראגע, וועט ער דאך זעהן אז עס איז געווארן אויס סוד,
און דאס קען מיר אריינברענגען אין א סכנה, ווייל אנצוהויבן מיט דעם קעאק שעף און איהם
פאראטן איז נישט קיין קליניקייט! דורך דעם האב איך געהייסן דו זאלסט זאפארט אוועק לייגן
דעם טעלעפאן כדי עס זאל נישט קומען צו די אלע אומאנגענעמליכקייטן פאר מיר און פאר איהם.
"נעמעטי" האט מיך אויסגעהערט און פארשטאנען אז איך בין געוועכט... איז איהם במילא
נישט געווען פארדעכטיגט אז איך שטעל אן עפעס א מעשה, ווייל עס איז א סברה וואס קען זיין
אויסגעהאלטן, איך האב יעצט געהאט גרויסע נסים וואס מען האט זיך נישט תיכף געמאלדן פון
קעאק, דערווייל האב איך געהאט צייט צו כאפן דעם ישוב, איך בעט איהם ווייטער מיין אלטן
פארלאנג ער זאל מיר דאס קינד ארויס געבן, אבער ער האלט זיך ביי זיין גוי'איש הארץ און וויל
בשום אופן נישט מסכים זיין זי ארויס צו געבן ביז איך וועל ברענגען א שריפט פון קעאק. איך בעט
איהם ווייטער: דו זעהסט דאך וואס פאר א שווערייקייטן איך האב געהאט ביז איך האב ארויס
בעקומען די זיגעלעך וועלכע דו האסט פארלאנגט... און יעצט פארלאנגסטו ווידער א צעטל פון זיי
וועלכעס איז אוממעגליך צו בעקומען! עס העלפט אבער נישט קיין בעטן און ווייטער, איך געזעגן
מיך מיט איהם און גיי מיר מיין וועג, וויפל עגמת נפש איך האב יעצט געהאט וואס עס איז מיר
נישט געלונגען זי ארויס צו בעקומען, האב איך געהאט פיהל א גרעסערע שמחה דורך דעם וואס עס
איז מיר געלונגען ניצול צו ווערן פון אזא זיכערע סכנה, און איך בין ווייטער כשר מיך דא צו
בעווענען, אפשר וועל איך דאך טרעפן עפעס א מעגליכקייט זי ארויס צו בעקומען.

זומער תש״ד פו. דאס גראנגל אין די אונגארישע רעגירונג בנוגע די אידן פראגע — אנטיסעמיטן זיגן — בעשטעטיגטע אויסזידלונגס־אקציע 50 טויזנט אידן פון פעסט — מיין פינפטער הצלה פלאן

זייט דעם טאג וואס היטלער האט אקופירט אונגארן איז כסדר פארגעקומען א מהומה אין די אונגארישע רעגירונג, ווייל ווי געווענליך זענען נישט אלע געווען פרא־היטלער, פיהל חדשים האט זיך צווישן זיי געצויגן דער ויכוח ווען אויסזידלען די אידן פון אונגארן בכלל און פון פעסט בפרט, א גרויסער טייל האבן בשום אופן נישט געוואלט מסכים זיין צו די אויסזידלונג צוליב 2 טעמים, ערשטנס מוז מען רעכענען אז עס איז מעגליך דאס היטלער וועט נישט בעזיגן די וועלט דעמאלס וועלן זיי זיין פאראנטוואַרטליך פאר אלע פעלקער, צווייטנס זענען געווען צווישן די רעגירונגס מענטשן פיהל אידן, אויסער דעם א סאך גרויסע גוי׳אישע פריצים וועלכע זענען אויסגעמישט מיט אידן ר״ל, יעצט ריהרט אן די גזירה אויף די גרויסע לייט וועלכע זענען א גרויסער טייל פון די וועלכע פארנעמען הויכע שטעלעס אין די אונגארישע רעגירונג, ענדליך האבן די אנטיסעמיטן געזיגט און עס איז געווארן בעשטעטיגט אז מען זאל ארויס פיהרן די אידן פון לאנד אויף ארבייט... ווייל די אונגארישע אידן וועט מען נישט שלעפן אין די גאז־קאמערס וי די פוילישע און אנדערע אידן, נאר אביסל צו ארבייטן... עטליכע חדשים און נאך דעם וועלן זיי צוריק אהיים קומען... אזוי האבן איינגערעדט די רשעים און קעגן דעם האט מען נישט געקענט פיהרן אזא גרויסן קאמף, ווייל יעדער מוז ארבייטן אביסל פאר דעם אונגארישן רעזשים, (פון דעם דייטש רעדט מען גאר נישט) עס האבן זיך אנגעהויבן נאכדעם די אויסזידלונגס אקציעס אין גאנצן לאנד מעהר ווי ביז יעצט, כמעט אלע שטעדט און שטעטלאך זענען שוין יודן־פריי, נאר די איינציגע שטאט פעסט איז פארלויפיג אומבעריהרט פון אויסזידלען אפילו אויף ארבייט, דאך האבן זיי נישט געלעקט קיין האניג, מען האט זיי אנגעטהון געברענטע צרות, שטילערהייט די גרויסע קעפ איינגעזעצט, און אפט געמאכט ראזיעס. יעדעס מאל אביסל פארשלעפט אין די לאגערן, די צאל פון די לאגער זיצערס האבן שוין געגרייכט אין די טויזנטער, אבער אויך מיט דעם זענען זיי נאך נישט צופרידן געווען, עס שטעכט זיי יעדער איד וועלכן זיי זעהען זיך ארום דרייען אין פעסט, אידן האבן נאר פלאץ אין די גאז־קאמערס.

וועז זיי זענען שוין געווארן פארטיג מיט אלע אידן פון גאנצן לאנד, האבן זיי ענומען טראכטן ווי אזוי צו פארניכטן אויך די פעסטער אידן, עס האט זיך ווידער אבגעשפילט א גרויסער קאמף צווישן די מלוכה מענער וועגן דעם ענין, עס אינטערעסירט יעצט נישט קיין שום אנדערע וויכטיגע זאכן וועלכע דארפן זיין אויפן טאג ארדנונג, אונגארן איז ארום ענומען מיט דעם גרויסן רוסישן לייב וועלכער וואַרט יעדע מינוט זיי איינצושלינגען, וועגן דעם טראכט מען גאר נישט, די הויפט דאגה איז יעצט די אידן צו פטר׳ן, אלע צייטונגען זענען כסדר פוהל מיט די זאכן, אידן און אידן... דער מיניסטער זאגט אזוי דער אנדערער אזוי א. אז. וו. דעם טעם פון די פעסטער אידן קען מען זיך לייכט פארשטעלן, וועז זייער גורל איז יעדן טאג אויפן סדר היום, זיי זענען געווען שטענדיג זיכער אז זיי מיינט מען עס נישט, אבער יעצט זעהען זיי שוין די גרויסע נסים וואס זיי דארפן האבן, אויך יעצט, נאך א לענגערן קאמף איז געבליבן אז מען זאל דערפארטירן 50 טויזנד אידן פון פעסט אויף ארבייט און די איבעריגע וועלן דערווייל קענען בלייבן, דאס איז געווען א מין פשרה צווישן די חברה, דאס הייסט אז יעדער צד האט אביסל געזיגט.

די בשורה האט ווי א דונער דערשלאגן די אלע פוילישע אידן וועלכע כמעט אלע האבן זיך געדרייט אין פעסט, וואס מען מיינט א אקציע ווייסן מיר שוין זעהר גוט, מיר האבן שוין געהאט גענוג פראקטיק אין די זאכן במשך די עטליכע יאהרן אין פוילן און ווי געווענליך פון 50 ווערט 100 טויזנט און נאך מעהר, אין אזא צייט נעמט מען אזוי ווי עס לאזט זיך, דען ווער פיהרט דעמאלס א חשבון. יעדער רשע ניצט אויס די געלעגנהייט. אויך מיר פוילישע־ארישע אידן זענען אין די זעלבע סכנה, ווייל סוף כל סוף זענען מיר דאך אויך אידן, און אונזערע ארישע פאפירן האבן שוין גאר קיין ווערד נישט, ווייל אלע פאליציי און דעדעקטיוון האבן שוין געוואוסט פון דעם סוד אז די אלע אויף ארישע פאפירן זענען אידן "לענגעל זשידא" ד.ה. פוילישער איד.

אויב ביז יעצט איז געווען אין פעסט דאס בעסטע ארט פאר אונז, איז יעצט געווארן פארקעהרט, אפט קומען פאר ראזיעס אין אלע גאסן, ווען זיי טרעפן אן אונזער א מענטש ווייסן זיי שוין אז דאס איז א איד און ער ווערט באלד אריין געפיהרט צו זיי פון וואו ער קומט שוין מעהר נישט ארויס, נאר מען פארשיקט איהם צוזאמען מיט די אונגארישע אידן אין די גאזקאמערס, ובפרט יעצט, אין א צייט ווען מען רעדט פון א אקציע זענען מיר דאך אוודאי אין חשבון גלייך ווי אלע אידן, צוליב דעם האב איך בעשלאסן צו פארלאזן פעסט צייטווייליג ביז די אקציע ווערט דורך גיין, איך האב איבערהויפט נישט געהאט קיין אנדער ברירה ווי אוועק פון פעסט, ווייל דער ביז יעצטיגער האטעל וואס איך האב געהאט אין דעם פינסטערן קעלער אין די נאגיטאדי גאס ביי הרב שיק, האט ער מיר געקינדיגט זאגנדיג, אז ער האט מורא אז בשעת די אקציע ווערט מען מיך דארטן טרעפן און דעמאלס איז ער אין א סכנה צוליב באהאלטן ביי זיך א נישט כשרן... איד, קיין ריכטיגן בונקער האב איך אויך נישט געטראפן, איז נישטא קיין אנדער אויסווג נאר אווענק גיין פון דא, יעצט איז נאר די הויפט דאגה וואו אהין פאהרט מען.

דער נישט געלונגענער אטענטאנט אויף דעם צורר ישראל היטלער ימ"ו

נאך דעם וואס עס איז אריבער עטליכע יאהר פון די היטלער קריג האבן גענומען אין אכט זיינע נאהנטסטע אפיצירן און גענערעלער פון זיין גענעראל שטאב, אז עס איז אוממעגליך דאס דייטשלאנד זאל ארויס מיט א נצחון ווי דעם רשע׳ס פלאן איז געווען, צו בעהערשן די גאנצע וועלט, ווי זייער לאזונג איז געווען "דייטשלאנד איבער אלעס" איז במילא לויט זייער מיינונג א שאד צו קעמפן, ווייל יעדן טאג פאלן טויזנטער דייטשן און אויסער דעם גייט דאס גאנצע לאנד צו גרונד, אבער עס איז נישט געווען צו וועמען צו רעדן, דער רשע איז געווען א דיקטאטאר און זיך נישט געלאזט פון קיינעם פיהרן, נאר ער אליין איז דער אייניציגער פיהרער, זיינע נאהנטע האבן געזעהן פאראויס די גרויסע מפלה פון דייטשלאנד און געוואוסט אז ווי לאנג דער "פיהרער" וועט לעבן איז ער גרייט צו אפפערן דאס גאנצע דייטשע פאלק און אויספירן זיין ביטערע עקשנות, האבן זיינע פארבינדעטע אפיצירן און גענערעלער בעשלאסן צו מאכן א עק פון דעם פיהרערס לעבן און ווען דאס וועט געלינגען איז די קריג תיכף געענדיגט, זיי האבן געפלאנט און געטהון. אין דעם בונקער, וואו דער רשע האט זיך געפונען האבן זיך געדרייט נאר זיינע געטרייעסטע מענטשן, אט די מענטשן האבן אונטער געלייגט אונטער זיין בענקל א אקטן טאש מיט א באמבע וועלכע האט טאקע עקספלאדירט, דער רשע איז פארוואונדעט געווארן אבער נישט געפערליך און ער איז געבליבן לעבן, דאס איז געשעהן דעם 20 יולי 1944, פארשטייט זיך דאס מען האט אלע אנטייל

נעמער אין דעם אטענטאנט געכאפט און געגעבן אלעמען טויט אורטייל, אויסער איינעם וועלכן עס איז געלונגען צו בלייבן לעבן אין קרימינאל ביז נאך די קריג דורך פארשידענע סיבות, דאן האט ער באשריבן די ענויע פרטים וועגן דעם געפלאנטן אטענטאנט און ווי אזוי עס איז איהם געלונגען צו בלייבן לעבן, וואלט דעמאלס געווען געלונגען דער אטענטאנט וואלטן ניצול געווארן הונדערטער טויזנטער אידן, זעהט אויס אז די גזירה פון אויבערשטן איז אזוי געווען און דערפאר איז געלונגען דעם רשע צו בלייבן ווייטער לעבן. נאך די קריג בין איך געווען אין בערלין אין דעם הויז וואו עס איז געזעסן דער דייטשער גענעראלשטאב, אין מיטן דעם גרויסן הויף איז אויפגעשטעלט א מאנומענט, דאס איז די פיגור פון דעם אפיציר וועלכער האט ארגאניזירט דעם אטענטאנט, ער זעהט אויס זעהר א יונגער מענטש.

זומער תש״ד פז. אונזער צוגרייטונג צו די רייזע — פאלשע רייזע דאקומענטן — דער ציהל צו שווארצן קיין רומעניען — פלאן נישט געלונגען

אין פעסט איז דעמאלס געווען מיינער א חבר פון באכניא מיטן נאמען משה דוד קעמפלער, ער איז נישט געווען קיין בטלן, ער האט זיך אויך אויפגעהאלטן אויף אריש פאפירן גלייך ווי איך און פארשטאנען אז אין אזא צייט איז נישט גוט צו זיין אין פעסט בשעת א אקציע וועלכעס קען לייכט אריין ציהען אין א סכנה, מיר האבן אנגעהויבן צוזאמען פלאנען וואס צו טהון, ענדליך האט ער מיר אנגעטראגן אזא עסק וועלכעס קען ניצן פאר אונז, אויסער דעם יעצטיגן ניצול ווערן פון די אקציע וועט עס זיין א הצלה זיך אריבער כאפן קיין רומעניען אויף זעהר א גרינגן אופן, היות מיט א צייט צוריק האט מען איהם געכאפט ביי די רומענישע גרענץ בשעת ער האט זיך געלאזט גיין מיט 2 די אנדערע גרופע פון סאטמאר, ער איז געווארן דעמאלס פארהאפטעט צוזאמען מיט זיינע קאמפאניסטן, אלע זענען פון דארטן אבגעפיהרט געווארן קיין פעסט געשמידט אין קייטעלעך, ער איז געווען צוזאמען געשלאסן מיט זיין שוואגער דוד שפירא אין איין קייטל. פאהרנדיג אויף דעם צוג אין דער בעגלייטונג פון די פאליציי איז איהם געלונגען ארויס צו ציהען זיין האנד פון קייטל, און בשעת די פאליציי האבן געכאפט א דרימל אין דעם קאפע וואו זיי זענען געפאהרן האט ער אויסגעניצט די געלעגנהייט און געמאכט פליטה, זיי זענען געווען זיכער אז קיינער פון די פארברעכערס וועלן נישט אנטלויפן ווייל זיי זענען דאך צוזאמען געשמידט מיט דעם קייטל, און דעריבער זיך פארגונען צו שלאפן.

זיצנדיג אין קלויזנבורגער קרימינאל האט ער זיך בעקאנט מיט א ערל וועלכער איז דארט געזעסן אלס פארברעכער ווייל ער האט געריעדט אויף די דייטשן, דער פריץ איז געווען א גרויסער עושר, ער האט געהאט פיל פארמעגנס אויף די אונגארישע־רומענישע גרענץ, פאר דעם חטא איז ער פאראורטיילט געווארן אויף א קורצע צייט דערנאך וועט ער בעפרייט און וועט צוריק אהיים פאהרן, ער האט צוגעזאגט פאר קעמפלערן אז ווען ער וועט קומען צו איהם וועט ער איהם אדורך פיהרן קיין רומעניען דורך זיין וואלד וועלכעס ליגט אויף די גרענץ, עס איז איינס פון די גרינגסטע זאכן דאס צו מאכן, עס איז גאר נישטא קיין סכנה ביי דעם וועג, ווען מען האט קעמפלערן אוועק געפיהרט פון דעם קרימינאל קיין פעסט איז נאך דער פריץ געבליבן זיצן אבער לויטן חשבון איז ער שוין זיכער אז דער פריץ איז צוריק אהיים נאך זיין בעפרייאונג, עס איז אלזא יעצט געקומען דער שעת הכושר אויסצוניצן די געלעגנהייט און פאהרן צו דעם פריץ, דער נאמען פון דארף איז

"נאדזש־אילוואר" דאס איז זעהר ווייט פון פעסט, פיהל הונדערטער ק"מ, מיט די רייזע וועלן מיר פארדינען 2 זאכן, ערשטנס נישט זיין אין פעסט בשעת די אקציע, צווייטנס, מיר וועלן מאכן א קאנטאקט מיט דעם פריץ וועגן מעגליכקייטן צו שווארצן די גרענץ וועלכעס מיר זוכן שוין א לענגערע צייט.

דער פלאן וועלט בעשטעטיגט, אבער אריין צו פאהרן אין דעם דערפל איז נישט אזא לייכטע זאך, ווייל לויט ווי מיר זענען געווארן אינפארמירט הייסט דאס ארט קריגס געביט, קיין ציוויל מענטשן טארן איבערהויפט אהין נישט פאהרן אויסער די וועלכע וואוינען דארטן, אפילו מיליטער מענער מוזן אויך האבן ספעציעלע ערלויבענישן פאהרנדיג אויף די פלעצער, יעדער צוג וואס פאהרט דורך דעם געביט ווערט לעגיטימירט דורך א מיליטערישע קאנטראל, יעצט איז ווייניג א געוועלכן פאסאזשיר שיין, מיר מוזן האבן עפעס גוטע פאפירן אויף צו ווייזן דעם צוועק פון אונזער רייזע און די ויכטיקייט צו פאהרן דווקא אין יענעם געביט.

איך בין געפאלן אויף א המצאה וועלכעס איך האב געריכט אז עס וועט גוט זיין, איך האב מיך געוועדעט צו דעם "מאכער" און געבעטן ער זאל מיר פארשאפן קודם כל צוויי פאסאזשיר שיינען און באזונדער אויך צוויי דאקומענטן וועלכע זאלן לויטן אלס שליח פון קעאק, די פאפירן זענען גלייך ערלעדיגט געווארן מיט אלע געהעריגע זיגלען און אונטערשריפטן, כאטש אונזערע ביידנס פאפירן זענען נישט געווען גלייך, ווייל זיינע האבן געלויטעט פון דעם לאגער "טשילאג — העדזש", דאס איז געווען נעבן פעסט אין וועלכן עס האבן בעקומען פיהל פון אונזערע פאלאקן אפנטהאלטן, און מיינע פאפירן האבן געלויטעט אלס פעסטער אפנטהאלט, אבער דאס מאכט נישט אויס, די הויפט זאך אז די זיגלען און אונטערשריפטן זענען אין ארדנונג, איך האב דאן אויסגעשטעלט די פאסאזשיר שיינען אויף אונזערע נעמען צו פאהרן ספעציעל אין דעם אויבנדערמאנטן דארף, און אויך די אנדערע 2 בלאנקעטן וועלכע האבן געלויטעט, אז מיר זענען פון האלץ בראנזש און מיר ווערן געשיקט פון די מלוכה אויסצוקויפן דארטן האלץ צו פארשידענע צוועקן, ווייל דארטן זענען פארהאנען פיהל וועלדער, קען מען בעקומען אלע ערליי האלץ און צו ביליגע פרייזן, מיר האבן אויך געהאט דעם אדרעס פון דעם פריץ וועלכער איז א גרויסער וואלד בעזיצער, מיר רעכענען אז מיט די דאקומענטן וועלן מיר קענען גאנץ פריי דורך פאהרן דעם קריגס געביט, עפעס א קלייניגקייט? וואס קען נאך זיין בעסער וועט מיר ווערן געשיקט פון קעאק, קיינער וועט אונז נישט שטערן און מאכן קיין שאלות וועגן אונזער רייזע אויף די ערטער, בפרט וועט דער פאסאזשיר שיין לויטעט דירעקט צו דעם דארף אריין.

וועט אלעס איז פארטיג גרייטן מיר זיך צו די רייזע, עס איז אויסגעקומען גראדע דאנערשטיג, אבער מיר האבן מורא געהאט צו ווארטן ביז נאך שבת ווייל מען קען נישט וויסן וועט די געפלאנטע אקציע וועט זיך אנהויבן און דעמאלס איז שוין שווער ארויסצופאהרן, די קאנטראל איז אין אלע ווינקעלעך פיהל שטארקער ווי געווינלעך. מיר נעמען מיט עפעס זאכן וועלכע זענען נויטיג צו די נסיעה און ויסעו! מיר גייען צום צוג מיט גרויס שמחה דאס מיר וועלן נישט זיין אין פעסט בשעת די מסוכנ'דיגע אקציע.

באלד ביים ארויס גיין צום צוג האט זיך אונז שוין נישט געפיהרט אזוי גלאטיג פון וועלכן מיר האבן געהאט גרויס עגמת נפש, וועט מיר זענען צוגעקומען צו דעם ארויסגאנג אויפן פעראן איז דאך ווי געווינליך געווען ביי יעדן טויער א פאליציי וועלכער האט יעדן לעגיטימירט עס זאל חלילה זיך נישט ארויס כאפן קיין איד, מיר זיינען דארט נישט געווען בעקאנט נאר וועט מיר האבן געזעהן א ארויסגאנג זענען מיר דארטן צוגעגאנגען, מיך האט דער פאליציי גלייך אדורך געלאזט

נאך דעם בעווייזן איהם דעם דאקומענט, דאגעגן מיין חבר האט ער געהייסן געהן דורך א אנדערן ארויסגאנג, (די סיבה דערפון איז געווען לויט ווי מיר האבן זיך שפעטער דערוואוסט, דאס דער ארויסגאנג איז געווען נאר פאר פאהרערס אין ערשטע און צווייטע קלאס און פאר די דריטע קלאס פאהרערס איז געווען א ספעציעלער ארויסגאנג, איך האב איהם געפעלן אלס פאהרער פון די בעסערע קלאסן דערפאר האט ער מיך אדורך געלאזט, ווייל איך בין געגאנגען זייער עלעגאנט אנגעטהון דאגעגן מיין שותף האם איהם נישט געפעלן אלס ערשטע קלאס פאציענט, מיר האבן זיך יעצט צוטיילט און מיר זענען געווען זיכער אז אויפן פעראן וועלן מיר זיך שוין צוזאמען טרעפן, אבער צוליב דעם גרויסן פארקעהר פון די טויזנטער פאהרערס איז אונז נישט געלונגען זיך צו טרעפן. עס ווערט שפעט צום פאהרן, אין עטליכע מינוט גייט דער צוג אב און איך ווייס נישט וואס צו טהון, אליין צו פאהרן אין דעם דארף איז דאך נישט קיין געשעפט, ערשטנס קען איך אפילו נישט דעם וועג ווי צו פאהרן, צווייטנס האב איך דאך גאר קיין שייכות נישט מיט דעם פריץ און איך ווייס אפילו נישט וואו ער ווארינט, איך בין יעצט אין זעהר א גרויסע פארלעגנהייט ווייל עס איז מעגליך אז מיין שותף נישט זעהענדיג מיך, איז ער אפשר צוריק געבליבן ווייל ער ווען נישט וועלן מאכן אזא נסיעה אליין, עס קומט אנדערש נישט אויס נאר צוריק גיין אין שטאדט, צו דעם קען איך מיך אויך נישט פאסן ווייל עס איז דאך יעצט א מקום סכנה, דא איז נישטא קיין סאך צייט צו שפעקולירן, מען פייפט שוין, אט! אט! פאהרט שוין דער צוג אוועק, איך כאפ דעם ישוב די לעצטע רגע און שטייג איין אין צוג, יהי׳ מה שיהי׳, אפשר איז ער אויך איינגעשטיגן אין דעם צוג, און ווען נישט וועל איך דעמאלס טראכטן וואס צו טהון, מיין עגמת נפש איז יעצט זעהר גרויס, טאמער ווען נישט געלינגען די נסיעה, ווייל אליין פאהרן אין דעם דארף איז אויסגעשאלטן, איך וועל גאר נישט אויפטהון מיט אזא לאנגע און שווערע רייזע.

דער צוג פאהרט און מיין קאפ דרייט זיך כסדר מיט די געדאנקען וואס פון דעם פאהרן ווען זיין, איך בעשליס ביי די ערשטע סטאנציע אראפצוגיין פון צוג און זוכן מיין שותף, אפשר האט ער אויך געכאפט דעם זעלבן געדאנק און געפאהרן רעכענענדיג אז מיר וועלן זיך דאך טרעפן, דער צוג פאהרט און פאהרט, מען זעהט נישט קיין עק ער זאל בלייבן שטיין, ער מאכט נישט קיין סטאנציעס ווייל דאס איז געווען א עקספרעס צוג וואס שטעלט זיך אפ נאר אין גרויסע שטעט, ענדליך נאך א שעה רייזע שטעלט זיך אפ דער צוג, איך בין גלייך אראפ פון צוג זוכן מיין שותף, און יגעת ומצאת תאמין, איך האב איהם טאקע געטראפן, די שמחה אונזערע איז געווען זעהר גרויס, ווייל אויך ער, כאטש ער האט דאך געוואוסט אלעס ענוי וואו צו גיין און געקענט דעם פריץ, דאך האט ער נישט געהאט קיין חשק און אויך מורא געהאט אליין צו מאכן אזא שווערע און פאלשע רייזע, און דורך דעם געהאט פיהל עגמת נפש. ער האט נישט געוועכנט אז איך האב געכאפט דעם ישוב פון איינשטייגן.

די רייזע דויערט זייער לאנג, מיר זענען ארויסגעפאהרן דאנערשטיג מיטאג און אנגעקומען פרייטאג אוונד, פרייטאג מיטאג זענען מיר דורך געפאהרן דאס קריגס געביט וואו עס איז טאקע ארויף געקומען א מיליטערישע קאנטראלע, עס זענען שוין געווען אין דעם צוג גאנץ וויניג מענטשן ווייל אין די ריכטונג איז שוין נישט געווען קיין פארקעהר צוליב דעם שטערונג פון די קאנטראל, מיר האבן זיך אביסל געשראקן זיי זאלן נישט מאכן מיט אונז קיין שאלות און נישט האבן קיין חשק אונז צו לאזן פאהרן ווייטער, אבער ווען מיר האבן זיי געוויזן די פאפירן איז אלעס געווען אין ארדנונג, נישט קיין קלייניגקייט, ספעציעלע שלוחים פון קעאק... אזעלכע פאפירן מוז מען דאך רעספעקטירן.

נאך 30 שעה רייזע זענען מיר אנגעקומען אין דעם דארף, עס איז שוין געווען דעמאלס זייגער 7 פארנאכט, נאהנט צו שבת, מיין שותף איז דאס ערשטע געגאנגען צו זיין האלץ סוחר געווארן צו ווערן אויב ער איז שוין אין דער היים, ווייל דאס איז דאך יעצט דאס וויכטיגסטע צו וויסן, דער גאנצער ציהל פון די רייזע איז דאך נאר דאס, אבער צום בעדויערן זאגט מען איהם אז דער פריץ איז נאך אין קרימינאל, מיר זענען גאר נישט צופרידן פון די בשורה, אבער וואס קענען מיר זיך העלפן, וועז עס איז נישט געלונגען דער פלאן איז אויך פארפאלן, מיר מוזן שוין דא בלייבן איבער שבת און נאכדעם צוריק פאהרן אין דעם פעסטער גיהנם, ווייל דא ארומדרייען זיך א לענגערע צייט איז אויך נישט קיין געשעפט, עס איז א קליין דערפל, יעדער מענטש זעהט זיך אן און וועז מיר וועלן נישט האבן וואס צו ערלעדיגן, קענען מיר נאך אריין פאלן אין א חשד, ערשטנס איז דא קריגס געביט, צווייטנס איז עס נעבן די רומענישע גרענץ. מיר געהען דאן צו א אנדערן ערל מיט וועלכן מיין שותף איז אויך געווען בעקאנט פון בעפאר און געבעטן אז ער זאל אונז פארזארגן עפעס עסן, דען מיר זענען געווען גוט אויסגעהונגערט פון אזא לאנגע רייזע, אן עסן און אן טרינקען, ער האט אונז געברענגט א ברייטל און דאן אונז געפיהרט אין זיין הויף וואו ער האט דעמאלס געמאלקן די קיה און אנגענומען א קרוג מילך, ביי איהם איז נישט געווען קיין פלאץ צו שלאפן, איז ער געגאנגען צו זיינע בעקאנטע און אונז פארשאפט וואו צו שלאפן, מיר נעמען דאס ברייטל מיט די מילך און געהען אין אונזער האטעל כדי דארטן צו עסן, מיר בעקומען א בעזונדערן צימער, זעהר ריין און זויבער, פארשטייט זיך אויפן דארפישן אופן, מיר גרייטן צום טיש כדי צו עסן די סעודת שבת... מיר האבן זיך אוועקגעשטעלט אין א ווינקל, געדאוונט מנחה און קבלת שבת, אלעס אין גרעסטן איילעניש, כדי דער ערל זאל נישט בעמערקן עפעס קיין בעזונדערס ביי אונז וועלכעס קען איהם אריין ברענגען אין א חשד אויף אונז, דאן מאכן מיר קידוש איבער דעם ברויטל און זעצן זיך עסן די סעודה. מיר האבן געוואלט נאך די סעודה זיך צולייגן ווייל מיר זענען אויסער געווענליך מיד נאך אזא שווערע רייזע.

זומער תש״ד פח. דער נייער האלץ סוחר — דאס בעגעגעניש מיט א עס עס מאן — זיין מבינות אז מיר זענען אידן — מיר פאלן אריין צו די גרענץ פאליציי (טאבאר טשענדערס)

וועז מיר האלטן אין מיטן עסן די געשמאקע סעודה קומט אריין אין צימער א ערל וועלכער איז פון בראנזש א האלץ סוחר, אזוי ווי ער האט געהערט אז מיר זענען געקומען קויפן האלץ און אונזער סוחר צו וועלכן מיר האבן די אדרעס איז יעצט נישטא אין דער היים, איז ער גרייט זיך צו שטעלן מיט אונז אין קאנטאקט וועגן דעם ענין, ער האט זעהר א גרויסן אויסוואל פון פארשידענע ערליי האלץ. מיר האבן זיך נישט געקענט גוט פארשטענדיגן, ער האט נישט געקענט קיין אונגאריש נאר רומעניש, ווייל מיט א קורצע צייט צוריק איז דאס דארף געווען ביי די רומענער און די אונגארן האבן דאס ביי זיי צוגענומען, מיר רעדן אהין און אהער אלץ אויף שטום לשון און אפילו וויפל איך האב יא פארשטאנען האב איך מיך אויך געמאכט ווי איך פארשטיי גאר נישט, איך קוק שוין ארויס ער זאל אבטרעטן און פון איהם פטור ווערן, ער האט אבער חשק צו פארדינען ביי אונז, רופט ער זיך אפ, אז היות דא אין שכנות וואוינט איינער וועלכער פארשטייט דייטש און קען אויך גוט די שפראך, וועט ער איהם רופן און דורך איהם וועלן מיר זיך קענען פארשטענדיגן, ער גייט שוין ארויס רופן דעם דאלמעטשער, עטליכע מינוט שפעטער קומט ער שוין צוריק מיט זיין

דאלמעטש, דערזעהענדיג איהם בין איך שיעור נישט געפאלן אין חלשות. דאס איז געווען א הויכער בערייטער גוי אנגעטהון אין א עס עס מאנדיר, נאר דאס פעהלט מיר — טראכט איך אין הארץ. איך בעהערש מיך מיט אלע אנשטרענגונגען נישט ארויס צו ווייזן קיין איבערראשונג, זיי זעצן זיך צו אונזער טיש און מיר הויבן אן עוסק צו זיין אין מסחר... מיט דעם עס עס מאן האב איך געדעדט דייטש און ער האט איבערגעגעבן דעם שמועס צו דעם האלץ סוחר אויף רומעניש. פון זיין רעדן האב איך ארויס געהאט וואס פאר א סארט האלץ ער האט יא און וואס נישט, פארשטייט זיך אז איך ברויך האבן דווקא דאס האלץ וואס ער האט נישט כדי זיי זאלן מיך אבטרעטן. ער זעהט שוין אז מיר קענען דאס געשעפט נישט מאכן, דורך דעם איז מיר טאקע געלונגען און די חברה זענען אוועקגעגאנגען, איך האב געמאכט א ברוך שפטרני! און ווייטער זיך געזומען ענדיגן די סעודת שבת.

אבער פון א עס עס מאן ווערט מען נישט אזוי שנעל און לייכט פטור, ווען מיר הויבן נאר אן צו עסן נאך דעם שטילן שלום עליכם און קידוש איז דער גאסט שוין צוריק דא, ער פרעגט אונז אויב מיר האבן זיך שוין געמאלדן ביי די פאליציי? ווייל לויט דעם געזעץ מוז יעדער פרעמדער מענטש זיך מעלדן זאפארט נאכן אנקומען, ניין! — ענטפער איך, — ווייל מיר זענען דאך ערשט יעצט אנגעקומען און די פאליציי אמטירט שוין יעצט נישט, נאר באלד אין דער פריה וועלן מיר זיך גיין מעלדן. ער האט מסכים געווען צו מיין פארשלאג און איז ארויס פון צימער. מיר פראווען ווייטער די סעודת שבת, אבער די הערצער שאקלען זיך, עפעס שפיר איך אז דא איז נישט אין ארדנונג, מיר מוזן בעצייטנס הויבן פיס פון דא ווי לאנג עס איז נאך צייט, און אפשר וועלן מיר יא געהן מארגן זיך מעלדן ביי די פאליציי, ווייל מיר זענען דאך כשר... אזוי האבן מיר געדעדט און געפלאנט צווישן זיך וואס צו טהון, איבעריגס, טראכטן מיר, יעצט וועלן מיר גיין שלאפן און אין דער פרי וועלן מיר שוין בעשליסן וואס צו טהון, זיך גיין מעלדן אדער אוועק פאהרן און זיך נישט אריין לאזן אין קיין ספיקות וועלכעס קען אונז אמאל נישט פארשאפן קיין גוטס, עס איז דאך דא זעהר א שווערער ארט און זיי קען נאך איינפאלן צו מאכן מיט אונז חקירות ודרישות.

אבער באלד בעווייזט זיך נאך אמאל דער עס עס מחבל מיט אזא פארשלאג, היות אונזער בעל הבית האט מורא אונז צו האלטן אפילו איין נאכט אום געמאלדן ווייל דא איז א קריגס געביט און עס איז זעהר שטרענג, און אזוי ווי אויף די פאליציי איז נישט מעגליך יעצט זיך צו מעלדן, זאלן מיר גיין ווייניגסטנס צייטווייליג זיך מעלדן ביי די מיליטער קאמאנדע וועלכע געפינט זיך נישט ווייט פון דא. — יא! — ענטפער איך — פארוואס נישט? ווען מיר וועלן נאר ענדיגן דאס עסן גייען מיר גלייך זיך מעלדן. ער איז זיך ארויס געגאנגען. איך האב ווידער געוואלט ווייזן אז איך האב גאר נישט קיין מורא, האב איך מיך גלייך אויפגעהויבן אין מיטן די סעודה, געלאזט שטיין אלעס אויפן טיש, די מוקצה זאכן אוועק געלייגט אין די אקטן טאש, טראכטנדיג, אז מיר וועלן תיכף צוריק קומען און ענדיגן די סעודה, איך גיי ארויס גאנץ דרייסט אין גאס, דארטן טרעף איך שטיין א רעדל מענטשן, דער בעה"ב, דער האלץ סוחר, דער עס עס מאן און נאך עטליכע מענטשן, דאס רעדל האט מיר געגעבן א שטאך אין הארץ. איך האב פארשטאנען אז דארטן רעדט מען נאר פון אונז, עפעס זענען מיר פארדעכטיגט ביי זיי, איך מאך מיך גאר נישט וויסנדיג און גיי צו צום רעדל און בעט, זיי זאלן מיר שילדערן וואו די מיליטער קאמאנדע איז, דער עס עס מאן שילדערט מיר גאנץ גענוי וואו צו גיין, ווען איך לאז מיך שוין גיין רופט ער זיך אב, אז ער וועט זעלבסט מיטגיין מיט אונז ביז צו די קאמאנדע, (ווייזט אויס אז ער האט מורא געהאט אונז צו לאזן אליין גיין, אפשר וועלן מיר מאכן פליטה) אה! — טראכט איך ביי מיר — די קלאג איז פארטיג, מיר

זענען דא זעהר מיאוס אריינגעפאלן און דארפן האבן גרויסע נסים ניצול צו ווערן פון זיינע הענד, מרשעים יצא רשע, פון א בעגעגעניש מיט א עס עס מאן קען שוין קיין גוטס נישט ארויס קומען. מיר גייען פאראויס און ער גייט אונטער אונז.

וועז מיר קומען פאר דעם טויער אריינגאנג הייסט ער אונז אריין געהן, עס איז שוין דעמאלס געווען א ביסל טונקל, וועז מיר קומען א ביסל טיפער אין הויף הערן מיר פלוצלונג א געשרייי אין א אומבעקאנטע שפראך און בעמערקן גלייך געגן איבער אונז א סאלדאט מיט אויסגעשטרעקטן געווער גלייך צו שיסן... מיר האבן זיך זעהר דערשראקן פאר דעם בילד. אויך אונזער בעגלייטער האט זיך גארנישט אנגערופן נאר געבליבן שטיין, איך האב גלייך געכאפט דעם געדאנק און אויפגעהויבן די הענד אין דער הויך, (איך האב מיך דערמאנט אז לויט די מיליטערישע פארשריפטן וועז עס קומט ביינאכט א אומבעקאנטער מענטש וועלכן זיי קענען נישט, טאר ער נישט אריין קומען נאהנט צום מיליטער, ווייל אפילו דאס מיליטער האט אויך געוויסע סימנים וועלכע זיי מוזן איבערגעבן ביינאכט אריין קומענדיג פאר דעם וואכמייסטער, דורך דעם מוז מען בלייבן שטיין אויף דעם בעפעהל פון דעם וואכמייסטער, וועז נישט האט ער דאס רעכט צו שיסן, אבער וועז מען הויבט אויף די הענד אין דער הויך איז א סימן אז מען גיט זיך אונטער, דעמאלס האט ער שוין נישט קיין רעכט שלעכטס צו טהון) וכן הוה. וועז מיר זענען געבליבן שטיין מיט די הענד אין דער הויך האט ער געגעבן א סיגנאל אויפן הויכן קול, באלד זענען ארויסגעקומען עטליכע מיליטעריסטן פון די געביידע און מיר ווערן אריין געפיהרט מיט גרויס כבוד אין איינעם פון די דארטיגע לאקאלן, אונזער בעגלייטער גיט איבער פאר זיי א בעריכט וועגן אונזער אהער ברענגען כדי זיך צו מעלדן צייטווייליג, און צו מארגנס פריה וועלן מיר זיך מעלדן אויף די פאליציי. — יא, פארוואס נישט ! — ענטפערט דער אפיציר אין ביורא — דאן רעדט ער מיט אונז זעהר העפליך, ער פרעגט אויס גענוי דעם צוועק פון אונזער קומען אהער, אלעס אין דייטשע שפראך וועלכעס ער האט גוט געקענט.

וועז מיר האבן געענדיגט דאס געשפרעך, רופט זיך אן דער בעגלייטער וויזנדיג אויף מיר: דיזער מאן שפרעכט דאך איבערהויפט נישט קיין דייטש נאר אידיש, ער איז 80 פראצענט יודע... איך בעווייז א שמייכל בערעכענענדיג זיך וואס די ווערטער קענען גורם זיין, דאס לעבן אונזערס הענגט אויף א הער, די בעאמטע וועלכע זענען געווען אנווועזנד צוזאמען מיט דעם הויפט אפיציר, האבן ארויסגעלאזט א גרויסן געלעכטער, עס איז זיי איינגעגאנגען דעם רשע׳ס ווערטער, די גאנצע מעשה האט זיך יעצט איבערגעדרייט, זיי קוקן שוין נישט מעהר און רעדן נישט אזוי העפליך ווי ביז יעצט, פארקעהרט, זיי מאכן שוין פון אונז חוזק, דעם בעגלייטער הייסן זיי שוין אהיים גיין און מיר ווערן דארטן פארהאלטן, עס ווערט גלייך אריין געפופן דער ריכטיגער דינער און מען הייסט איהם אונז פיהרן, מען פיהרט אונז אריין אין א זאל צווישן אנדערע מיליטעריסטן, אט דא וועט זיין אייער געלעגער די נאכט — זאגט דער דינער. איך קוק אן דאס געלעגער, עס איז א הארטער ברעט אן קישן און צודעק, אבער דאס וואלט נאך נישט געווען דאס ערגסטע, ווער ווייסט וואס אויף אונז ווארט כאטש מיר זענען כשר... איינער צווישן די בעאמטע האט מיר אויסגעוויזן צו זיין נישט קיין שלעכטער מענטש, האב איך איהם געבעטן ער זאל אונז לאזן גיין נעכטיגן אין אונזער האטעל, ווייל מיר זענען זעהר מיד פון אזא שווערע רייזע, און מארגן גאנץ פריה וועלן מיר געהן אויף די פאליציי זיך מעלדן, איך האב געמיינט אפשר וועט מיר געלינגען פון דא זיך ארויס צו כאפן, דעמאלס ווייס איך שוין וואס איך האב צו טהון... ער ענטפערט מיר אז ער קען נישט אליין באשליסן וועגן דעם, נאר ער קען אזוי פיהל טהון און טעלעפאנירן צום פאליציי שעף, אויב ער

וועט מסכים זיין צו דעם, דעמאלס לאזט ער אונז אהיים, וכן הו׳, תיכף אין אונזער געגנווארט האט ער טעלעפאנירט צום שעף און איהם דערציילט די גאנצע מעשה (פארשטייט זיך אז ער האט איהם נישט געזאגט אז עס האנדלט זיך וועגן א חשד פון אידן) און געפרעגט גלייכצייטיג, אויב ער זאל אונז פריי לאזן ביז אינדערפריה, אבער די תשובה איז געווען אונז נישט פריי צו לאזן, פארפאלן, מיר בלייבן דא די נאכט.

מען ברענגט אונז אריין נאכטמאל וואס איז בעשטאנען פון א גרויסן כזית שווארצע ברויט, א שעהן שטיקל דבר אחר מיט שווארצע קאווע, עס איז געווען א גאנץ שיינע סעודה לכבוד שבת און טאקע פליישיג נישט מילכיג ווי מיר האבן זיך אנגעגרייט, מיר זענען געווען גוט אויסגעהונגערט, ווייל די מילכיגע סעודה האבן מיר דאך שטיין געלאזט אויפן טיש רעכענענדיג אז אט קומען מיר שוין צוריק, עס וואלט אונז גאנץ גוט געשמעקט די יעצטיגע סעודה, אבער וואס לאזט זיך מאכן, מיר זענען דאך אידן און אפילו אין אזא צייט מוז מען דאס אויך געדענקען, מיר גיבן אלזא אוועק די סעודה פאר איינעם פון די זעלנער מיט א תירוץ אז מיר זענען נישט הונגעריג, ווייל מיר האבן ערשט נישט לאנג געגעסן נאכטמאל, זיי האבן שוין געווואוסט אז דא האנדלט זיך וועגן א חשד פון אידן האבן זיי אנגעהויבן צו זאגן מבינות אויף אונז מיט זייער בקיאות קענענדיג צורת הפרצוף, יא א איד אדער נישט קיין איד, איך זעה אויס צו זיין א איד אבער מיין שותף נישט, (עס איז טאקע אזוי געווען, ער איז געווען א בלאנדער און דורך דעם האט ער נישט אויסגעזעהן ווי א זיכערער איד), איך פרוביר מיר זיך ארומקוקן אין אלעווינקעלעך אויב עס איז דא עפעס א מעגליכקייט צו אנטלויפן, אבער אומזיסט מיין שפעקולירן, עס איז נישטא קיין מעגליכקייט פון דא צו אנטלויפן, אלע פענסטער זענען ארום געקלאפט מיט אייזערנע קראטעס. מיר מוזן אלזא געהן שלאפן און ווארטן אויף א גוטן מארגן... מיר שטרעקן זיך אויס בפישוט ידים ורגלים אויף דעם הארטן ברעט, עס דריקט די ביינער און ברעכט אין אלע זייטן, מיר זיינען הונגעריג, מיט הארץ קלאפעניש פאר דעם מארגנדיגן יום הדין. באלד מאכן זיך די זעלנער לוסטיג, זיי נעמען אונזערע קאפילוטשן, שפילן זיך דערמיט ווארפנדיג פון איינעם צו אנדערן, זיי ערלויבן זיך שוין אויף די קאנטע פון א בלויזן חשד פון אידן לאכן פון אונז און חוזק מאכן, זיי לייכטן אונז מיט די לעמפעלעך אין די אויגן און ווידער מיט דעם זעלבן מבינות "עז אז זשידא" ד.ה. דער איז א איד... זיי האבן בעקומען א לוסטיגע מינוט. זאל שוין דאס זיין פאר א אבקומעניש, טראכט איך ביי מיר, ווי אזוי ווערט מען אבער ניצול פון די זיכערע סכנה? דאס איז יעצט די הויפט דאגה מיט וועלכן אונזערע געדאנקען דרייען זיך א גאנצע נאכט אין קאפ, די מחשבות לאזן נישט איינשלאפן, מיר ליגן יעצט אויף די שארף פון שווערד, אבער דאך נאך נישט פארלוירן די האפנונג, השי"ת קען אויך פון די גרויסע צרה העלפן.

גאנץ פריה קומט שוין אריין א מיליטעריסט, וועקט אונז אויף אז מיר זאלן מיט איהם געהן צו די פאליציי זיך איינמעלדן, מיר שטעהען אויף בזריזות און געהען מיט איהם, במשך דעם גאנצן וועג וועלכעס האט לאנג געדויערט ווייל עס איז געווען איבער 4 ק"מ ביז צו דעם אנדערן דארף אין וועלכן עס איז געווען די פאליציי סטאנציע, האב איך מיך אומגעקוקט אין אלע זייטן אויב עס איז דא עפעס א מעגליכקייט צו אנטלויפן, אבער איך האב געזעהן אז יעדע פראבע פון אנטלויפן איז צוועקלאז און ריזיקירט, מיר קומען אריין אין די פאליציי געבוידע, דערנאך אין די קאנצעלי וואו מיר טרעפן מעהרערע גרענץ פאליציי, עס פאלט א גרויסער פחד נאר אנצוקוקן די חברה מיט זייער קליידונג, מיליטער מאנדירן פארפוצט מיט רויטע פאסן, הויכע שווארצע צילינדערס, איינגעשטעקט אין זיי לאנגע אינדיק פעדערן אין דער זייט פון די צילינדערס, דער קאמענדאנט

עמפאנגט אונז אלע 3, דער בעגלייטער גיט איהם איבער דעם גאנצען פראטאקאל צוזאמען מיט אונזערע צוגענומענע דאקומענטן, ביים אויספיהר פון דעם פראטאקאל גיט ער אויך צו די עטליכע ווערטער: זיי זענען פארדעכטיגט פאר יודן. דער קאמענדאנט האט דעם בעגלייטער געהייסן גיין און אונז האט ער געהייסן זיצן אויף די בענקלאך וועלכע זענען געשטאנען אין די קאנצעלי, מיר האבן שוין זעהר פיהל געהערט וועגן אט די מחבלים אבער נאך נישט געהאט די זכי׳ מיט זיי צו קומען אזוי נאהנט אין קאנטאקט ווי יעצט... און ענדליך איז אויך אויף דעם געקומען די צייט, א צייט וואס דער גורל פון אונזער לעבן ליגט אין זייערע הענד.

נאך אביסל וואַרטן רופט אונז דער קאמענדאנט מיט איהם צו געהן, ער האט נישט אויסגעווייזן צו זיין דער ערגסטער, א מענטש פון א ערך 60 יאהר מיט זעהר א שטיקל וועג אין דעם דארף ביז מיר קומען אן צו א געביידע וואו ער פיהרט אונז אריין, עס זעהט אויס צו זיין א רעגירונגס געביידע, דאן פיהרט ער אונז אריין אין א גרויסן צימער וואו עס זיצן מעהרערע בעאמטע, יונגע און אלטע, דער קאמענדאנט רופט זיי אלע צוזאמען אין אונזער געגנווארט אויף א בעראטונג (לויט ווי עס האט מיר אויסגעווייזן איז דאס געווען א געריכטס געביידע) ער גיט זיי איבער דעם גאנצן ענין וועגן אונז און אויך דאס זעלבע אז מיר זענען פארדעכטיגט אלס אידן, באלד הויבן זיי אן צו זאגן מבינות איבער אונז, דא זאגט מען שוין פארקעהרט אז איך זעה אויס ווי א גוי און מיין שותף ווי א איד, זיי פרעגן אונז דעם צוועק פון אונזער רייזע אהער. מיר דערציילן זיי אז דאס איז וועגן האלץ קויפן פאר דעם לאגער ווי דער אמת איז... דאן פרעגן זיי אונז צו וועמען מיר זענען געקומען קויפן? וועז מיר זאגן דעם נאמען פון דעם פריץ, האבן אלע ארויסגעלאזט ווי איין שטימע: אהא! מיט א שמייכל, דאס איז דאך דער... עס שטימט שוין די גאנצע מעשה, עס איז נישט אין ארדנונג. פון די ווערטער האבן מיר שוין געזעהן ווי גרויס אונזערע צרות זענען, דער חטא פון אידן וואלט שוין אפשר נישט געווען אזוי גרויס וועז עס וואלט זיך געהאנדלט נאר וועגן דעם, דא איז אבער א ערגערע מעשה, זיי האבן א חשד אז מיר זענען פארבונדן מיט דעם האלץ סוחר וועלכער זיצט אין קרימינאל א לענגערע צייט אלס פארברעכער, ווייל ער האט געריעדט אויף דעם דייטשן רעזשים און געהער מסתמא צו א פארטיזאנער באנדע וועלכע נאר זיי קענען זיך דאס ערלויבן, יעצט האבן מיר פאלגענדע חטאים: 1) חשד פון אידן, 2) חשד פון פארטיזאנער, 3) געקומען אין קריגס געביט, 4) געפעלשט רעגירונגס דאקומענטן, איין עבירה איז גרעסער ווי די אנדערע, די ריכטער האבן נישט געקענט געבן דעם קאמענדאנט קיין ריכטיגע עצה וועגן אונז וואס מיט אונז צו מאכן, זעהענדיג אז אלע פאפירן זענען אין בעסטן ארדענונג, די דאקומענטן מיט די בילדער זיינען געשריבן און גע׳חתמ׳עט פון די הויפט פאליציי קעאק אין פעסט, וואס קען דען שוין זיין בעסער, צוליב א בלויזן חשד קענען זיי נישט ארויסגעבן קיין שום אורטייל.

זומער תש״ד פט. מיר ווערן פארהאלטן ביי די טשענדערס — טעלעפאנירן און טעלעגראפירן פעסטצושטעלן אונזערע דאקומענטן — אונזער פליטה פלאן — גוטער אנטוואַרט פון קעאק — מיר ווערן בעפרייט און אבגעשיקט מיט כבוד

זעהענדיג אז זיי קענען איהם גאר נישט העלפן אין דעם עסק, האט דער קאמענדאנט אונז געהייסן צוריק גיין מיט איהם אין זיין קאנצעליי. ער הייסט אונז זיך זעצן, מען ברענגט אונז גלייך

אריין פריהשטיג ברויט מיט קאווע, נאך דעם אפעסן דעם פריהשטיג, וועלכער האט אונז זעהר גוט געשמעקט נאך צוויי טעג נישט עסן, זעצן מיר זיך צוריק אויף אונזערע פלעצער. עס געהט דורך א האלבע שעה און א שעה און נאך מעהר, קיינער רעדט נישט מיט אונז קיין ווארט נאר מען לאזט אונז זיצן, וואס וועט זיין דער סוף פון אונזער זיצן דא, רעדן מיר צווישן זיך אין דער פוילישע שפראך, איינס פון די 2, אדער בעפרייען, דעמאלס איז דאך אודאי גוט, ווען נישט, זיי וועלן אונז ערגעץ איינזעצן, וועלן מיר שוין דארטן טראכטן צו מאכן פליטה. ענדליך נאך א לענגערע צייט ווארטן קומט ארויס דער קאמענדאנט פון זיין צימער וועלכעס איז געווען נעבן דעם גרויסן צימער וואו מיר זענען געזעסן, ער גייט צו צום טעלעפאן און בעט פארבינדונג מיט פעסט, אט דאס איז דאס ריכטיגע, יעצט האנדלט זיך וועגן אונזער גורל, וואַרשיינליך וויל ער פאר אלעס קאנטראלירן אויב אונזערע פאפירן זענען ריכטיגע און נישט קיין געפעלשטע... ווי כשר די פאפירן זענען ווייסן מיר דאך אליין, אזוי ווי ער דרעהט מיט די נומערן אזוי דרעהט זיך אונזער קאפ און הארץ, דען וואס פאר א תשובה ער וועט בעקומען פון פעסט קען איך מיר דאך גאנץ לייכט פארשטעלן... איך בין שוין פון לאנג פארצייכנט ביי זיי אלס זעהר "ארנטליכער" מענטש, איך האב נישט אויסגעפיהרט פון די ערשטע מינוט אן זייער פארלאנג צו פאהרן אין לאגער און בכלל די גאנצע צייט זיך נישט געווויזן פאר זיי און נישט געמאלדן זיך ווי די פארשריפט איז פאר א אויסלענדער, זיי קוקן שוין לאנג אויס אויף מיר און יעצט וועט ער זיי קומען צו פליהען ווי א געבראטנס אין מויל אריין, ווער שמועסט נאך אז זיי וועלן דערזעהן מיין דאקומענט וועלכער איז אזוי שיין אנגע׳חתמ׳עט פון אויבן ביז אראפ... מיט זייערע זיגלען און אונטערשריפטן, און יעצט נאך נייע עבירות איינער גרעסער פון דעם אנדערן, וואס קען מיך ערווארטן אזא מעשה? איך האב שוין מיין אורטייל אויף די האנד ר"ל, דאך האב איך נישט פארלוירן אויך יעצט מיין האפנונג. השי"ת קען אויך יעצט העלפן. ער קלאפט אין דעם טעלעפאן בערך א האלבע שעה אבער ער קען נישט בעקומען קיין פארבינדונג מיט פעסט, מיר זענען אביסל בערוהיגט, אפשר ווען ער וועט נישט האבן קיין אנטווארט וועט ער אונז בעפרייען, מיט אונז רעדט ער וויטער גאר נישט נאר לאזט אונז זיצן אין וויינקל.

מיר האבן דערווייל אפגעדאוונט תפלת שבת, עס קומט זייגער 12 קומען אן אלע חברה לייט צום מיטאג, דער קאמענדאנט זיצט זיך אויבן אן און פראווועט דעם טיש, לאדנט אונז אויך זעהר העפליך צום מיטאג, דאס האט מיר זעהר נישט געשמעקט, ביז היינט האב איך מיך געקענט אויסהיטן פון צו עסן טריפות און פונקט יעצט ווען מיינע טעג און מינוטן פון לעבן זענען ממש געצייטלטע וועל איך מיר פאר׳טרפה׳נען, ניין! טראכט איך, איך האב איהם געענטפערט א תירוץ, אזוי ווי איך האב ערשט נישט לאנג געגעסן פרישטיק בין איך נאך נישט הונגעריג און איך וועל ערשט עסן אין א שעה ארום. דער תירוץ איז איהם איינגעגאנגען און ער האט נישט געריכט אז איך וויל נישט עסן צוליב עפעס א סיבה, ווייל דער אמת איז טאקע געווען אז מיר האבן נישט לאנג אפגעגעסן דעם פריהשטיג, מיר האבן זיך פארשטענדיגט אין די אונגאריש שפראך וועלכעס איך האב אביסל געקענט און פארשטאנען, עס געהט אדורך א שעה ברענגט מען פאר אונז אריין דעם מיטאג וועלכעס איז בעשטאנען פון א כזית פרישע ברויט, א גרויסן טעלער מיט פיינע אויסגעפרעגלטע גריוון וועלכע האבן פשוט פארשמעקט די גאנצע שטוב, און א טעלער געגליווערטע זופ, איך האב נישט קיין ברירה און איך האב נישט מעהר קיין תירוץ נאר איך מוז מיך זעצן צום טיש, אבער פון עסן די מאכלים האב איך אפילו נישט געהלומט, איך וועל אין אזא צייט מיך אבסאלוט נישט פאר׳טרפה׳נען, מען מוז אבער טראכטן עפעס א עצה אז זיי זאלן דאס נישט

בעמערקן, ווייל מיר זענען דאך אין חשד פון אידן, יעצט אז זיי וועלן זעהן אז מיר עסן נישט קיין טרפות, וואס ברויכן זיי א בעסערן סימן, זיי מוזן שוין נישט מעהר קאנטראלירן אונזער ענין, זיי זעהען שוין בולט ארויס אז מיר זענען אידן.

נאכ׳ן עסן זענען אלע חברה לייט צוריק געגאנגען צו זייער דינסט ביי וועלכע זיי זענען געווען בעשעפטיגט, נאר איינער איז דארטן געבליבן א גאנצן טאג, ער זיצט גראדע ביי דעם טיש וואס אונז, נו! וואס טהוט מען מיט דעם עסן? איך בין געפאלן אויף אזא המצאה, איך האב געזומען עסן ברויט, עס געקייט אויפן קול און געקלאפט מיט די צונג, געזופט מיטן מויל, אזוי אז עס האט זיך גוט געהערט אז מיר עסן, דער טעלער וועלט וואס א מאהל וויניגער, אבער נישט דורך לייגן אין מויל אריין נאר אין טאש ביז דער טעלער גריוון איז געווארן געצליך ליידיג. דער חברה מאן האט גאר נישט בעמערקט וואס דא טהוט זיך. ער איז געווען בעשעפטיגט ביי זיין בוכהאלטעריע פיהרן. וועו מיר זענען פארטיג געווארן מיט דעם עסן... האב איך געמאלדן אז איך ברויך ארויס גיין אין בית הכסא, דער פאליציי האט מיך ארויסבעגלייט און דארטן האב איך אויסגעליידיגט מיינע טאשן... וועגן די זוף האבן מיר געזאגט אז עס שמעקט אונז נישט ווייל מיר זענען נישט געווואוינט צו אזעלכע מאכלים, די קעכן האט פארשטאנען אז עס קען מעגליך זיין און האט עס צוריק געגומען, אלעס איז ב״ה דורך געגאנגען אין ארדענונג אן קיין שום חשד.

מיר זעצן זיך צוריק אויף אונזערע פלעצער און הויבן אן צו רעדן צווישן זיך, דאס איז דאך זיכער אויסגעשלאסן אז זיי וועלן אונז דא האלטן אלס קעסט קינדער און מסתמא פלאנען זיי עפעס מיט אונז צו מאכן, מוזן מיר דעריבער אויך עפעס טראכטן פון א אופן הצלה, נאך א לענגערע צייט שפעקולירן איז געבליבן ביי אונז אויסצוניצן איינס פון די דריי אופנים לטובת אונזער הצלה, 1) ביינאכט וועלן מיר דאך בעשטימט נישט בלייבן נעכטיגן דא צווישן די טשענדערס, ווייל לויט ווי מיר זעהען זענען די אלע נישט קיין געווענליכע פאליציי נאר אלע הויך ראנגיקע, וועלן זיי מסתמא אונז ערגעץ איינזעצן אין א קרימינאל, דעמאלס וועלן מיר מוזן טראכטן פון דארטן פליטה צו מאכן, וועו מיר זענען ארויס געגאנגען אביסל אין הויף (אלעס מיט בעגלייטונג) האבן מיר זיך אומגעקוקט אין אלע זייטן אפשר וועלן מיר בעמערקן דעם ״האטעל״ וואו מיר וועלן די נאכט שלאפן, דען בייטאג וועו עס איז נאך ליכטיג קען מען בעסער אויסקוקן ווי אזוי עס איז דא א מעגליכקייט צו אנטלויפן, מיר בעמערקן טאקע שטיין אין הויף א גרויסן קאמער פון האלצערנע וועגד, דער קאמער איז נישט אזוי שטארק בעוואכט און מען וועט קענען לייכט פון דארטן אנטלויפן, נישקשה, די שאנסן זענען גאנץ גוטע, אבער איין זאך שטייט אונז אין וועג צוליב וועלכן מיר רעכענען אז דער פלאן וועט זיך נישט איינגעבן, אין הויף האט זיך ארום געדרייט א גרויסער הונד, מיר האבן פארשטאנען אז דאס איז א שמעק הונד מיט וועלכן די פאליציי בעדינען זיך געווענליך, איז דער פלאן זעהר א שווערער ווייל ביי די מינדעסטע בעווענונג וואס מיר וועלן פרוביירן צו מאכן וועגן אנטלויפן וועט דער הונד דערשנאפן און גלייך געבן דעם ריכטיגן סיגנאל, דעמאלס וועט מען אונז באלד כאפן, 2) וועו עס וועט איהם געלינגען זיך צו פארבינדן מיט פעסט און זיי וועלן זעהן אז דאס איז א פאלשע מעשה, וועלן זיי בעשטימט פארלאנגען אז מען זאל די פארברעכערס ברענגען צו זיי, ווייל ווי געווענליך זוכט מען אזעלכע פויגל ווי מיר זענען, דען זיי פארשטייען אז דא זענען פארבונדן א גרעסערער נעץ פון מענטשן און זיי וועלן אונז נעמען אויף א שטרענגע חקירה ודרישה געוואויר צו ווערן פון אונז אלעס, און אזוי ווי דער וועג קיין פעסט דויערט זייער לאנג, דערונטער אויך א גאנצע נאכט, וועט זיין דעמאלס א שעת הכושר אראפ צו טאנצן פון צוג... דאס וועגדעט זיך אויך ווי אזוי מען וועט אונז פיהרן, אויב צוזאמען געקייטלט

דעמאלס איז אוממעגליך צו שפרינגען, אדער יעדער בעזונדער, יעדנפאלס וועט זיך שוין מאכן עפעס א מעגליכקייט פון אנטלויפן, ווען אפילו עס וועט נישט געלינגען דאס שפרינגען פון צוג וועלן מיר פרובירן צו אנטלויפן בשעת מען וועט אונז פיהרן אין פעסט כדי איבערצוגעבן אין די הענד פון די פאליציי, צוליב דעם גרויסן פארקעהר וועלן מיר זיך קענען ארויס דרייען פון זייערע הענד, אזעלכע פאלן זענען שוין פארגעקומען מעהרערע מאל, מען ברויך נאר האבן קוראזש און אונטערנעמונגס גייסט נישט מורא האבן פאר כאפן, מען מוז וויסן אז אין אזא צייט האט מען גאר נישט וואס צו פארלירן. 3) ווען די ערשטע 2 פלענער וועלן נישט געלינגען נאר מיר וועלן בשלו׳... אנקומען קיין פעסט, זענען דא נאך 2 אויסזיכטן פון אנטלויפן, איינס, פרובירן אנטלויפן פון קרימינאל, צווייטנס אפילו מען וועט אונז אוועקפיהרן אין די פארמאכטע וואגאנען קיין אוישוויץ צוזאמען מיט די אונגארישע אידן, וועלן מיר מוזן פרובירן אראפ צו שפרינגען פון די וואגאנען, דעם סיסטעם פון אראפ שפרינגען מען זאל נישט ארונטער פאלן אונטערן וואגאן בשעת דעם שפרינגען האב איך גוט געוואוסט, ווייל יעדער איינער האט געקענט רעכענען אויף אזעלכעס און דורך דעם געמוזט זיין גוט בעקאנט אין די מלאכה, (עס זענען אפט פארגעקומען פעלער פון שפרינגען פון די וואגאנען, די וועלכע האבן דאס געקענט זענען ניצול געווארן און די וועלכע נישט, זענען ארונטער געפאלן אונטער די רעדער און פארלוירן דאס לעבן) יעדנפאלס זענען מיר שטארק ביי די מיינונג נישט צו קאפיטולירן נאר פארטזעצן אונזער רעטונגס אקציע אויף וואס פאר א אופן עס וועט זיך נאר לאזן, נישט צו פארלירן דעם מוט און האפן אז השי״ת וועט העלפן, אזוי זענען מיר געזעסן עטליכע שעה און שפעקולירט און אדורך שטודירט די אלע פלענער וועלכע עס וועט בעסער זיין, אלעס האבן מיר געריידט אין דער פוילישע שפראך כדי די חברה זאלן נישט באמערקן אז מיר זענען אידן.

נאך מיטאג זענען זיך די גאנצע חברה געגאנגען שפאצירן ווי געווייניליך און זיי האבן אויך מיטגענומען דעם אלטיטשקן קאמענדאנט, מיר האבן גאר נישט געוואוסט וואס עס טהוט זיך וועגן אונזער ענין און וואס ער האט ערלעדיגט מיט פעסט, איינער פון די חברה איז דארט געבליבן אלס שומר, ער האט אנגעהויבן מיט אונז איינצוטענה׳ען וועגן פארשידנס, ער איז געווען א סלאוואק און האט דורך דעם פארשטאנען און געקענט אביסל די פוילישע שפראך האבן מיר זיך געקענט אלעס אויסשמועסן, לכבוד די חאגע האט ער זיך אביסל לוסטיג געמאכט, געשפילט אויף זיין האמאניע פארשידענע פוילישע לידער. ער פרעגט אונז אויב מיר קענען דאס אלעס, יא! אוודאי קענען מיר, ס׳טייטש א פאלאק זאל נישט קענען די פוילישע לידער? ער האט געשפילט און מיר האבן צוגעזונגען, יא געקענט נישט געקענט, זינגען מוז מען, ווייל ווען נישט טויג דאך נישט... דאס איז געווען אונזערע שבת זמירות... עס איז אדורך בשלום. מיר האבן זיך דאן אריין געלאזט אין פארשידענע פאליטישע ענינים, איך האב געזעהן אז ער איז נישט קיין טרייער אונגאר נאר א געמאכטער, ווען דער ראדיא האט געריידט האב איך איהם געבעטן ער זאל אנשטעלן אויף די אויסלענדישע סטאנציעס כדי צו הערן אביסל נייעס וואס עס טהוט זיך אויף דער וועלט, אבער ער ענטפערט מיר דאס ער האט מורא ווייל עס איז נישט ערלויבט אנצושטעלן אויף אויסלענדישע סטאנציעס.

נאך א לענגערע צייט שמועסן ווען מיר זענען שוין געווען גוט בעקאנט, האב איך מיר ערלויבט איהם צו פרעגן, וואס וועט זיין דער תכלית פון אונזער זיצן דא? אויף דעם בעקומען מיר די תשובה: פארמיטאג האט דער שף געוואלט טעלעפאנירן קיין פעסט און אנפרעגן וועגן אונז אויב אלעס איז אין ארדנונג, נאר אזוי ווי דער טעלעפאן האט נישט גוט פונקציאנירט און דורך דעם

נישט געקענט זיך פארבינדן האט ער געשיקט 2 טעלעגראמען מיט די אנפראגע, איינס קיין פעסט פון וואו איך האב בעקומען די פאפירן, און איינס קיין "טשילאג העדזש" פון דעם לאגער וואו מיין שותף האט געהאט די פאפירן אויף א פרעמדן נאמען, און ווען עס וועט קומען א תשובה פון דארטן דעמאלס וועלן זיי שוין וויסן וואס מיט אונז צו טהון, פאר איינעם זאגט ער וויטער איז שוין געקומען א תשובה אז אלעס איז אין בעסטן ארדנונג, נאר זיי וואַרטן ביז עס וועט קומען די תשובה אויף פאר דעם צווייטן. מיר זענען געבליבן שטיין מיט גרויס פארוואונדערונג אויף זיין תשובה, ס׳טייטש, עס איז געקומען א גוטע תשובה פאר איינעם? דאס איז דאך גאר נישט צו פארשטיין! מיר האבן אבער נישט ארויס געוויזן קיין מינדעסטע מינע פון אונזער איבערראשונג, מיר האבן אויך נישט געוואלט פרעגן פאר וועמען עס איז שוין געקומען די תשובה און פאר וועמען נאך נישט, מיר זענען שוין יעצט אביסל בערוהיגט אבער נאך נישט גענצליך, ראשית וויסן מיר נישט פאר וועמען עס איז געקומען די גוטע תשובה, שנית וועז עס וועט אנקומען א שלעכטע תשובה פאר דעם צווייטן דעמאלס ווערט אויך די ערשטע אביסל שוואכער, ווייל מיר ביידע זענען דאך שותפים און במילא טויג שוין נישט דאס גאנצע עסק.

פארנאכט קומען די גאנצע חברה צוריק פון שפאציר, מיר אלע עסן נאכטמאל (שלש סעודות) נאכן עסן וועלן מיר שוין זעהן וואס וועט זיין מיט אונזער ערשטן פלאן, אויב אונזער האטעל וועט טאקע זיין אין דעם קאמער אויף וועלכן מיר האבן געראכנט. אבער באלד זעהען מיר אז דער פלאן איז בטל געווארן, מען ברענגט אריין אין דעם צימער וואו די חברה זענען געשלאפן א שטרוי זאק, צווי לייגן איהם אויף די בריק אנווייזנדיג פאר אונז אז דא וועט זיין אונזער געלעגער, דאס איז טאקע א בעסערער געלעגער ווי מיר האבן געקענט ערווארטן אין דעם קאמער אבער דאך וואלטן מיר מעהר צופרידן געווען דארטן, אפשר וועט דאך געלינגען אין מיטן נאכט צו הויבן פיס, אבער פארפאלן, יעצט קענען מיר זיך גאר נישט העלפן, מען פרעגט אונז נישט ווי אזוי עס איז בעסער פאר אונז, מיר לייגן זיך אויף דעם שטרוי זאק זעהר מיד און צובראכן, שוין 2 נעכט וואס מיר האבן נישט געשלאפן, און צו דעם אלעם נאך אזא מיאוסן פעקל אויף די פלייצעס, עס וויל זיך גערן שלאפן, די אויגן קלעפן זיך צו, אבער די געדאנקען לאזן נישט בשום אופן שלאפן, בערעכענענדיג זיך אז מיר שטייען יעצט פאר אזא יום הדין וועלכער דארף ענטשיידן דעם גורל איבער אונזער לעבן, אזוי גערן וויליג אריין געפאלן! אבגעזוכט זיך צרות מיט די אייגענע הענד, אנטלאפן פון דעם פעסטער פייער אויף אזוי פיהל הונדערטער ק״מ און דאס האט אויך נישט געהאלפן, אז עס איז בעשערט צרות זוכט זיך עס אב איבעראל, אבער דאך זענען מיר וויטער אין די האפנונג אז השי״ת וועט העלפן, איבערהויפט זעהען מיר דאך שוין עפעס א אנפאנג פון די ישועה.

די נאכט איז אדורך, מיר שטייען אויף אין דער פריה צוזאמען מיט די גאנצע חברה, וואשן זיך ווי געוועליך און מיר ווערן גערופן אויף פריהשטיג אין דער קעך, בשעת מיר האלטן אין מיטן עסן קומט אריין דער קאמענדאנט, ער גייט צו צו מיר און גיט מיר א קלאפ אין די פלייצעס מיט א שמייכל אויף די ליפן פרעגנדיג, האט איהר געלד אויף די שפעזן צו פאהרן קיין פעסט? יא! — ענטפער איך. — דעמאלס איז גוט! — זאגט ער, און געהט זיך צוריק ארויס, (דאס ערשטע מאל האב איך געזעהן פון איהם א שמייכל) מיר בלייבן זיצן שטארק איבערראשט פון דעם יעצטיגן מאמענט, עס האט זיך נישט געלאזט גלויבן אז דאס איז שוין דאס גאנצע גוטע, אפשר מיינט ער אונז אבצופיהרן קיין פעסט אויף אונזערע שפעזן? נו! טראכטן מיר, באלד וועט זיך שוין ארויסווייזן זיין כוונה, צו לטובה וויל מיר זענען שוין בעפרייט אדער פארקעהרט. באלד נאך דעם

פריהשטיג רופט ער אונז אריין צו זיך אין קאנצעליי און גיט אונז צוריק אלע דאקומענטן וועלכעס דאס מיליטער האט צוגענומען ביי אונז און איהם איבערגעגעבן, דעמאלס האבן מיר שוין געזעהן אז השי״ת האט אונז גענצליך געהאלפן און מיר זענען שוין בעפריי פון זייערע הענד, ער זאגט אונז גלייכצייטיג אז מיר מוזן דא בלייבן במשך דעם גאנצן טאג און אויך נעכטיגן, ווייל עס גייט פון דאנען א צוג נאר איינמאל אין טאג גאנץ פריה און מיר האבן עס שוין געשפעטיגט, מוזן מיר אלזא ווארטן ביז צום נייעם צוג.

מיר גייען ארויס פון די קאנצעליי שמחים וטוב לב, לאכנדיג איינער צום אנדערן, וואס האט דא אזוינס פאסירט? אזעלכע אפענע נסים וועלכע זענען פשוט נישט צו פארשטיין, עס איז אנגעקומען פאר אונז ביידע א תשובה אז אלעס איז אין בעסטן ארדנונוג... פון פעסט און פון דעם לאגער טשילאג העדזש, דעמאלס ווען אלעס איז געווען פאלש פון אויבן ביז אראפ, אלעס איז געווען אליין געשריבן און גע׳חתם׳עט... אבער ווען השי״ת וויל העלפן גייט אלעס אדורך בשלו׳, דאן האבן מיר בערעכנט אזוי ווי מיר פאהרן ארויס פארטאג זייגער 5 און מיר האבן איבער געלאזט אונזערע זאכן אין דארף, וועלן מיר נישט קענען פארטאג גיין אין דארף נעמען די זאכן, האב איך מיך גלייך געווענדעט צום סלאוואק און געבעטן ער זאל רעדן מיטן קאמענדאנט, אז ער זאל אונז געבן א ערלויבעניש צו גיין יעצט נעמען אונזערע זאכן, דער סלאוואק האט מיט איהם געערעדט וועגן דעם און ער האט תיכף מסכים געווען און אונז געגעבן א בעשיניגונג זיך צו בעווענגן אין גאס 6 שעה.

אויפן וועג בעמערקן מיר פון דער ווייטנס דעם עס עס מאן וועלכער האט אונז פארשאפט דאס גאנצע פארגעניגן, אבער ער האט נישט געווארט ביז מיר וועלן זיך צוזאמען טרעפן מיט איהם פנים אל פנים, נאר גלייך ווען ער האט אונז בעמערקט איז ער פארשוואונדן געווארן און מיר האבן איהם מעהר נישט געזעהן, ער האט פארשטאנען מסתמא אז וויבאלד מיר דרייען זיך דא ארום אויף די פרייע לופט איז א סימן אז מיר זענען אין ארדנונג נאר ער האט דא געהאט אזא גראבן טעות... ער האט חושד געווען אונז פאר אידן. פאר גרויס חרפה האט ער זיך נישט געווואלט בעווייזן און מיט אונז זיך צו טרעפן, און אפשר גאר האט ער מורא געהאט אז מיר זאלן זיך נישט טשעפען צו איהם פאר דעם גרויסן חשד וועלכן ער האט ארויף געלייגט אויף אומשולדיגע מענטשן... גייענדיג א ביסל ווייטער טרעפן מיר זיך מיט דעם צווייטן האלץ סוחר וועלכער איז געווען דער גוטער מעקלער צו ברענגען דעם עס עס מחבל, אלע דארפס מענטשן האב זיך זעהר געווואונדערט בשעת זיי האבן אונז דערזעהן, עס איז ביי זיי געווען זיכער אז מען האט דא געכאפט 2 ריכטיגע פויגל, און לסוף ווייזט זיך גאר אויס אז זיי האבן געהאט אזא גרויסן טעות... מיר זענען אריין אין אונזער אלטן האטעל, אבגעוואשן זיך, אבראזירט זיך מיטן ראזאל וואס מיר האבן תמיד מיטגענומען אין וועג אריין, געגומען די זאכן און צוריק געגאנגען צו די פאליציי.

גייענדיג אויף דעם וועג האבן מיר געהאט גרויסע ישובים אויב מיר זאלן צוריק גיין צו זיי אדער נישט, ווייל מיר האבן מורא געהאט אפשר וועט זיך מאכן עפעס א קאמפליקאציע אויף וועלכן מיר קענען זיך גאר נישט ריכטן, אדער אפשר וועט זיי גאר איינפאלן אונז צו בעגלייטן ביז פעסט און דארטן איבערגעבן אונז צום קעאק, זיי וועלן נישט האבן דערביי קיין שום שלעכטע מיינונג אבער פאר אונז איז עס זעהר שעדלִיך, דאגעגן יעצט זענען מיר פרייע פויגל, איז אפשר א פלאן נישט צוריק צו גיין נאר הויבן פיס כדי זיכער צו שטעלן אונזער הצלה, מיר האבן אבער באשלאסן אז אויך דער וועג איז ריזיקירט, מיר קענען ערשט גוט אריין פאלן זעהענדיג אז מיר זענען נישט צוריק געקומען, איבערהויפט האבן מיר דאך נישט קיין מעגליכקייט אוועק צו פאהרן

ווייל עס גייט דאך ערשט א צוג דעם אנדערן טאג, און צופוס אנטלויפן אין א אנדער דארף, וועט מען אונז בעשטימט כאפן, אלזא, עס איז נישט כדאי צו גיין אין דעם קרומען וועג, איבערהויפט זעהען מיר דאך די גרויסע נסים ביז יעצט, מסתמא וועט שוין אלעס זיין אין בעסטן ארדנונג.

פארנאכט זענען מיר צוריק אנגעקומען אין אונזער האטעל... איינער פון די חברה האט זיך געמאלדן אז ער וויל יעצט גיין מיט אונז וווייזן דעם וועג ווי מען גייט צום צוג, ווייל פארטאג וועלן מיר נישט האבן וועמען צו פרעגן דעם וועג, אלע חברה לייט בענעמען זיך יעצט שוין גאנץ אנדערש צו אונז, וווייזן ארויס פיהל פריינדשאפט זאנגדיג אז פאלאקן מיט אונגארן זענען תמיד געווען גוטע ברידער, די נאכט האט מען אונז שוין נישט געלייגט וואו די פריערדיגע נאכט אויסגעבעט אויף דער ערד, נאר אין א בעט צווישן די גאנצע חברה, זיי האבן אליין נישט געווואוסט מיט וואס אונז איבער צו בעטן צוליב די שלעכטע מחשבות וואס זיי האבן געהאט אויף אונז... דער זעלבער חברה מאן וועלכער האט אונז געוויזן דעם וועג צום צוג, האט זיך מיישב געווען אז ער וועט זעלבסט אויפשטיין פארטאג און אונז בעגלייטן ביז צום צוג, וכן הוה, ער האט אנגעשטעלט דעם וועק זייגער אויף 4 פארטאג, מיר זענען צוזאמען אויפגעשטאנען און ער האט אונז בעגלייט ביזן פעראן און געווארט ביז דער צוג האט אנגעהויבן זיך צו ריהרן פון די סטאנציע, דעמאלס געזעגענען מיר זיך זעהר העפליך דורך דעם פענסטער און מיר דריקן איהם אויס פיהל דאנק פאר זיין בעמיהונג, יעצט פאהרן מיר ממש ממות לחיים...

זומער תש״ד צ. אונזער אנקום קיין פעסט — די געטא בהלה — דער זשידא קארהאז (יודישע שפיטאל) ווערט געווימט — שיינדעלע ווערט אפעריט

דאס אנקומען קיין פעסט האט אויף אונז געמאכט א אויסערגעווענליכן רושם, זעהענדיג ווי אין אלע גאסן פאהרן די גרויסע לאסט אויטאס און וועגענער פוהל געפאקט מיט די אידישע פארמעגנס, מעבל און אנדערע וואוינונג אייניכטונגען, איך פרעג איינעם וואס דאס בעדייטעט.

— ס׳טייטש, דו ווייסט נישט? — ענטפערט ער מיר מיט גרויס פארוואונדערונג — עס איז ארויס א געטא גזירה אויף די פעסטער אידן, אבער נישט אויף אזא סיסטעם ווי אין אלע אנדערע שטעט, דען אין פעסט פאסט נישט צו מאכן אזעלכע גרויזאמע זאכן ווי א געטא, עס איז דאך א קאנסולאטן שטאט פאר וועלכן זיי שעמען זיך נאך אביסל, דא ווערט געשאפן א געטא אויף דעם סיסטעם: אלע אידן וועלכע וואוינען אין די געמישטע הייזער צוזאמען מיט ערלים מוזן פארלאזן די וואוינונגען און זיך איבערציהען אין די אנדערע הייזער צו די אידן, דאגעגן די ערלים וועלכע וואוינען געמישט צוזאמען מיט אידן מוזן פארלאזן זייערע וואוינונגען און זיך אריבער ציהען אין די הייזער וואו עס וואוינען ערלים, אין וועלכע הייזער עס וואוינען א גרעסערער פראצענט אידן האבן די ערלים געמוזט אבטרעטן, אין וועלכע הייזער עס וואוינען א גרעסערער פראצענט ערלים האבן די אידן געמוזט אבטרעטן, עס ווערן יעצט אלזא געשאפן הייזער געטאס, די אויטאס און וועגעלעך וועלכע שלעפן זיך יעצט אין די פעסטער גאסן זענען צוליב דעם וואס זיי מוזן פארלאזן זייערע וואוינונגען און איבערזידלען זיך אין די געטא הייזער, אלע גאסן זענען פוהל געפאקט מיט די מעבל שטיקער, מען קען שוועד אדורכגיין די גאס, איינער לאדנט ארויף דער אנדערער אראפ, בקיצור עס איז לעבעדיג אין שטעטל.

די פעסטער אידן האבן גאר נישט אזוי ווייט פארשטאנען די בייזע כוונה פון דעם פלאן

וועלכן די אונגארישע רשעים צוזאמען מיט די דייטשן האבן אויסגעפונען, אבער מיר פוילישע אידן וועלכע האבן שוין אזוי פיהל מיטגעמאכט און געליטן, האבן גאנץ לייכט פארשטאנען אז דאס איז א פלאן פון אויסזידלען די פעסטער אידן אויפן איידעלען אופן, וויסנדיג געגנוי אין וועלכע הייזער עס געפינען זיך נאר אידן וועט זיי גרינג אנקומען דורך צו פיהרן די אויסזידלונג אין די בעשטימטע צייט וואס זיי וועלן בעשטעטיגן, עס איז נישט נויטיג צו מאכן א ספעציעלן אבטיילונג פון גאסן ארום געגומען מיט שטעך דראטן ווי אין אנדערע שטעט וועלכע רופט ארויס א גרויסן פאניק צווישן די אידן און זיי וועלן מסתמא פרובירן צו אינטערוועגירן מבטל צו מאכן דעם געטא, אבער אויף דעם סיסטעם איז דאך נישטא וואס צו רעאגירן, יעדער וואוינט זיך ווייטער אין שיינע צימערן אזוי ווי פריער נאר נישט צוזאמען מיט גוים, נו, דאס איז נאך נישט אזא גרויסער אומגליק צו גיין וועגן דעם אלארמירן, אבער זייער רשעות׳דיגער פלאן וועלן זיי קענען אויף דעם אופן אדורך פיהרן פונקט ווי אין א פארמאכטן געטא, ווייזט אויס אז זיי האבן געווען־קלט דעם פלאן פון אויסזידלען 50.000 אידן אויף די זאך, ווייל דא וועלן זיי קענען מיט איינמאל אלע אידן אויסזילדען, און זיך נישט דארפן מוטשען מיט דעם רעשט ביסל וועלכע וועלן איבערבלייבן אויסער די 50 טויזנט, אין רעגירונג זענען געווען מיניסטארן וועלכע האבן נישט מסכים געווען צו די אויסזידלונג פון די פעסטער אידן, און עס זענען אפט מאל פארגעקומען גרויסע חילוקי דעות וועגן די יודן־פראגע, די אידן האבן תמיד פאליטיקירט, יא אויסזידלען, נישט אויסזידלען, מיט דעם שמועס האבן זיך יעצט כסדר בעפאסט די פעסטער אידן קומענדיג אין ביהמ״ד אין דער פריה און ביינאכט.

איך האב יעצט זעהר א סאך געליטן צוליב די הייזער געטא׳ס, ווייל ווי געווענליך האב איך מיך תמיד בעוואויגן צווישן אידן, געגעסן דארטן און בכלל זיך געדרייט ווייל אין גאס איז געווען ממש א סכנה פאר אזעלכע אידן ווי איך, די דעדעקטיוון האבן שוין געוואוסט אז מיר זענען נישט קיין פאלאקן נאר אידן און ביי יעדע לעגיטימירונג דורך זיי אדער דורך די פאליציי וועלכעס פלעגט אפט פארקומען, זענען די אידישע־פאלאקן פארהאלטן געווארן, יעצט ווען מיר האבן מורא געהאט זיך צו דרייען אין די הייזער מוזן מיר זיך דרייען א גאנצן טאָג אין גאס, אין די 2 שעה ווען דאס טויער איז געווען אפן האבן מיר זיך איריין געכאפט אין אונזערע אלטע היימען וואו מיר פלעגן תמיד קומען דאווענען, לייגן תפילין און עפעס טוען געווען, נאך דעם גלייך פארלאזט דאס הויז. געשלאפן בין איך ווייטער אין מיין אלטן האטעל נאגיטאדי גאס אין קעלער, מיט דעם הויזמייסטער בין איך געווען היימיש און ער האט מיך אריין געלאזט שלאפן וועז איך האב נאר אנגעקלונגען צו איהם, ובפרט האט ער חשק געהט צו כאפן די עטליכע פענגע וואס ער האט בעקומען פון מיר, יעדענפאלס זעה איך דעם מצב פאר זעהר א שווערן, דאס פעסטער אידנטום געפינט זיך אין זעהר א קריטישע לאגע, מען קען גאר נישט וויסן וואס דער טאג קען ברענגען, וועז איך זעה אז זיי האבן זיך אזוי שטארק פארלייגט אויף זיי און אויסגעקלערט אזא מין אויפטהו וואס עס האט קיינעם נישט גע׳חלומ׳ט, איז עס אלזא נישט קיין געשעפט צו בלייבן אין פעסט אין אזא צייט, מען מוז טראכטן עפעס א אופן פון הצלה ווי לאנג עס איז נאך צייט.

קודם כל וועל איך א קוק געבן וואס מיין שיינדעלע טהוט. איך גלעה אין שפיטאל וואו איך האב זי איבערגעלאזט איידער איך בין אוועק געפאהרן זוכן גליקן... אבער איך טרעף זי שוין נישט דארטן מעהר, מען זאגט מיר אז דאס גאנצע שפיטאל איז גערוימט געווארן דורך די דייטשן, זיי האבן דאס אקופירט פאר זייער אייגן געברויך, ווייל דאס איז געווען זעהר א גרויסער שפיטאל און געהאט די אלע געהעריגע אייניריכטונגען, און יעצט פיהרן זיי דאך קריג, מוזן זיי האבן דאס הויז

פאר די פארוואונדעטע סאלדאטן, די אדרעס וואו מען האט איבערגעפיהרט די אלע אידישע קראנקע איז אין וועשעלעני גאס, א שול געביידע פון די אידישע קהלה איז יעצט פארוואנדלט געווארן אין דעם אידישן שפיטאל, וואס איך בין גלייך אהין געגאנגען און טאקע דארטן זי געטראפן, איך דערוויס מיך יעצט אז זי האט ווידער מיטגעמאכט א נייע אפעראציע, עס האט זיך איהר געמאכט א געוואוקס אויף די רעכטע האנד און דאקטוירים האבן געהייסן דאס אפעריר, די אפעראציע איז געלונגען און עס איז א דורך בשלום, זי פיהלט זיך גאנץ גוט, אבער דער מצב בכלל איז שוין דא גאנץ אנדערש ווי אין יענעם שפיטאל געביידע, נישטא קיין געהעריגע ארדנונג, אנגעשטופט, אנגעשטויסן, א גרויסע ענגעניש, נישטא מעהר די בעקוועמליכקייטן וואס דארטן, איך האב יעצט די מעגליכקייט זי גאר לייכט ארויס צו גנב׳נען, אבער לויט ווי עס האט מיט מיר פאסירט ביי מיין פאהרן קיין רומעניען, שוין דריי מאל פרובירט און עס איז אלץ נישט געלונגען, יעדעס מאל האב איך געהאט אנדערע נסים, אמאל שיעור נישט איריין געפאלן, אמאל טאקע יא איריין געפאלן און מיט גרויסע נסים ארויסגעקראכן, וואס וועל איך יעצט טהון מיט מיין קינד? ווי וועל איך זיך מיט איהר ארומשלעפן אין א צייט וועו איך האב אליין נישט וואו צו זיין, קוים א שטיקל פלאץ אין דעם פינסטערן קעלער, איך בעשליס אז עס איז בעסער זי זאל דא ווייטער בלייבן ביז איך וועל טרעפן עפעס א וועג פון הצלה נישט קיין ריזיקירטן ווי די ביז יעצטיגע וועגן, און דעמאלס ערשט וועל איך זי ארויסנעמען, זיי וועלן שוין יעצט זיין צופרידן אז עס וועט ווערן א ביסל בעקוועמער לויט דעם מצב אין וועלכן דאס שפיטאל געפינט זיך יעצט, און בכלל לויט ווי מען שמועסט איז זיכער בעסער אז זי זאל דא בלייבן, ווייל אפילו אין פאל פון א אויסזידלונג קומען נישט אין בעטראכט אלטע, קראנקע און קינדער, ווייל זיי ווילן דאך איינרעדן אז מען פיהרט זיי אויף ארבייט, און צו דעם צווינג ברויך מען דאך נישט די אויבנדערמאנטע, איז דאך טאקע גוט פאר מיר און פאר איהר אז זי זאל ווייטער בלייבן אין שפיטאל, עס בלייבט אלזא ביי דעם פלאן אז שיינדעלע וועט זיין אין שפיטאל, יעצט ברויך איך ווייטער טראכטן עפעס א פלאן פאר מיין הצלה ווי אזוי ניצל צו ווערן פון די קומענדיגע אקציע אויף די פעסטער אידן.

זומער תש״ד צא. מיין זעקסטער פלאן — דער בונקער אויף דעם אנאלאגישן בית הקברות

איך פלעג מיך אפט טרעפן מיט מיין קידוש לבנה קאמפאניסט שלמה רייך, און דער צווייטער א עלטערער מענטש וועלכע זענען געווען צוזאמען מיט מיר אין באכניער בונקער ביי די לעצטע אקציע און דורך מיר געראטעוועט זייער לעבן, איז אויך ניצול געווארן און אנגעקומען אין איין צייט מיט מיר קיין פעסט. איינמאל ווען מיר רעדן וועגן עפעס א הצלה פלאן אין אזא שווערע צייט, טראגט ער מיר אן אזא עסק וועלכעס קען ניצן אלס הצלה, היות ער האט א בעקאנטן איד וועלכער ארבייט אויף דעם אנאלאגישן בית הקברות, ער איז זעהר א אידישער מענטש און ער קלערט פאר זיך צו מאכן דארטן אויף דעם בית החיים א בונקער, נאר אזוי ווי ער איז נישט בעקאנט ווי אזוי מען קען אויספיהרן אזא מלאכה און ער האט נישט קיין אהנונג אין דעם, און איך ווידער האב שוין פיהל פראקטיק געהאט אין די ענינים, איז ראטזאם אז איך זאל מיך צוזאמען טרעפן מיט דעם אידן און מיר זאלן עפעס אויסשפעקולירן ווי אזוי דורך צו פיהרן דעם אופן פון הצלה, עס איז מיר איינגעגאנגען דאס עסק רעכענענדיג אז אויף אזא פלאץ איז הונדערט פראצענט געזיכערט, אפילו בשעת די גרעסטע אויסזידלונגס אקציע וועט מען אויך נישט קומען אויף קיין בית החיים

זוכן מענטשן ובפרט וועַן מיר וועלן דארטן האבן א בונקער. אין פאל וועַן מען הערט עפעס א שלעכטע ידיעה און מען האט מורא זיי זאלן נישט קומען אויך דא זוכן, קענען מיר צייטווייליג ליגן אין בונקער. מיר האבן בעשטעטיגט א געווּיסע צייט און איך מיט רייך זענען ארויס געפאהרן צו דעם בית החיים וועלכעס איז געווען ווייט פון שטאט און דארטן זיך צוזאמען טרעפן מיט דעם ארבייטער כדי אנצוהויבן מאכן דעם פלאן, וכן הוה.

אין דעם טאג וועַן מיר זענען אהין אנגעקומען האט מיך שוין אפגעווארט דער ארבייטער מיט זיינעם א חבר, מיר געהען צו צו דעם אבטיילונג אין וועלכן ער האט געארבייט, דער ביה״ח איז געווען זעהר גרויס כמעט ווי א גאנצע שטאט, די ארבייטער זענען איינגעטיילט געווארן יעדער אויף א געוויסן פלאץ וועלכער איז געווען נומערירט כדי ער זאל קענען טרעפן און נישט דארפן זוכן יעדן טאג א לאנגע צייט ביז ער וועט דאס טרעפן, יעצט האט לאנג געדויערט ביז אונזער ארבייטער האט נאך שוועַרע מיה געטראפן זיין אבטיילונג, ווייל ערשט נישט לאנג האט ער דא אנגעהויבן צו ארבייטן, וועַן מיר זענען שוין אויף דעם ריכטיגן ארט, הויב איך אן צו פלאנען אויף וועלכן ארט און ווי עס איז גוט צו מאכן דעם בונקער, נאך א לענגערע צייט שפעקולירן איז דער פלאן פארטיג געווארן, נישט ווייט פון דעם האלצערנעם פלויט מיט וועלכן עס איז געווען ארום געמומען דער גאנצער ביה״ח איז געווען א שטיקל פרייער באדן אן קברים, א ערך פון עטליכע מעטער קוואדראט, דער פלאץ איז געווען ארום גערינגלט מיט קברים און הויכע מצבות, אט דאס ארט וועט זיין גינסטיג צו דעם צווועק.

מיר האבן גלייכצייטיג בעשטימט תיכף צו מארגנס אנהויבן די ארבייט, ווייל מען ווייס נישט וועלכע שעה עס וועט אויסשלאגן דאס אומגליק פון דעפארטירן, אבער אזוי ווי בייטאג איז דארטן א גרויסער פארקעהר פון פארשידענע מענטשן און אויך ארבייטער בעווּעגן זיך אהין און צוריק, דורך דעם איז ראטזאם צו ארבייטן נאר פארטאג עטליכע שעה, וכן הוה, מיר אלע 4 פערזאן זענען שוין געבליבן דארטן נעכטיגן צווישן די קברים אונטערן פרייען הימל, עס איז זומער, די לופט איז ווארעם און עס איז זעהר אנגענעם דא צו שלאפן... דער דארטיגער ארבייטער מיטן נאמען יעקב פארקאש, דער ארגאניזאטאר פון די זאך, האט במשך דעם טאג פארזארגט אלע כלים וועלכע זענען נויטיג צו די ארבייט און וועַן עס האט קוים אנגעהויבן צו טאגן, זענען מיר שוין אלע געשטאנען בייַ די ארבייט, די ארבייט האט געדויערט יעדן טאג פון זייגער 4 ביז 7, במשך פון עטליכע טעג איז פארטיג געווארן די גאנצע ארבייט און מיר האבן שוין ב״ה א בונקער אויך. דער סיסטעם פון דעם בונקער: 3 מעטער די לענג 3 מעטער די ברייט און 2 מעטער די טיף, אין גרוב איז ביי די זייטן אונטער געגראבן אביסל טיפער וועלכעס האט געניצט אריין צו לייגן זעמטליכע קליידונג און עסנווארג, דער עצם גרוב האט געדינט אלס אריינגאנג אין בונקער. נעבן דעם עפנונג איז אינווייניג געמאכט געווארן א לייטערל כדי עס זאל זיין בעקוועם דאס בעווּעגן זיך ביים אריין געהן און ביים ארויס געהן, ווייל אויב מען וועט הערן אז עפעס איז נישט אין ארדנונג דעמאלס איז נישטא קיין צייט צו קריכן נאר בזריזות אריינשפרינגען אין בונקער, די ערד וועלכע איז געגראבן געווארן איז אויסגעשאטן געווארן אויף די ברעטער, אבער נישט סתם אזוי ארויף געלייגט, ווייל דאס קען ברענגען צו עפעס א חשד, פון וואו נעמט זיך דא אזא גרויסער בארג מיט ערד, נאר די ערד איז געווארן צושאטן אין קליינע בערגעלעך אויף דעם דאך, יעדעס איינע אין פארם פון א קבר, אפגערוקט איינס ווייט פון אנדערן אזוי ווי די קברים, עס איז פון דרויסן גאר נישט געווען צו דערקענען אז דא איז אנדערש פון די אנדערע שכנות׳דיגע קברים, עס האט קיינעם נישט געקענט חלומ׳ן אז אונטער די קברים ליגן גאר לעבעדיגע מענטשן... פון דעמאלס אן זענען מיר שוין דארטן

געבליבן נעכטיגן יעדע נאכט, נישט מורא געהאט פאר זיי... מיר האבן מעהר מורא געהאט פאר די לעבעדיגע רשעים וועלכע דרייען זיך ארום און זענען גרייט אויסצוזידלען דאס ביסל אידן.

כדי זיך נישט צו בעווען דורך דעם הויפט אריינגאנג וואו עס איז תמיד געשטאנען א פארטער, עס קען נאך זיין פארדעכטיגט זעהענדיג זיך דרייען דארטן אפט פרעמדע מענטשן, האבן מיר צו דעם צווועק געמאכט א בעזונדערן אריינגאנג און ארויסגאנג, מיר האבן געמאכט דעם בונקער נישט ווייט פון פלויט, אוועק געריסן איין ברעט וועלכעס איז געלעגן גאנץ נאהנט צו די ערד און די הויכע גרעזער פון ביידע זייטן האבן עס פארשטעלט, אזוי אז מען האט נישט אנגעזעהן אז דאס ברעט איז אוועק געריסן און עס איז געווען טאקע גענצליך אומבעמערקבאר. איך בין יעדע נאכט ארויסגעגאנגען אין שטאט כדי צו הערן ווי די לאגע פון די אידן זעהט אויס, אויב איך וועל הערן עפעס א בעריכט פון א אויסזידלונג דעמאלס וועל איך גיין צוריק אין בית החיים האטעל... איך האב מורא געהאט צו גיין שלאפן אין שטאדט אויף א אידישן קווארטיר און א גוי׳אישן קווארטיר איז נישט געווען מעגליך צו בעקומען, איך האב געמאכט מיין האטעל אין ביהמ״ד חברה תהלים אויף א באנק... יעדעס מאל האב איך מיטגעבראכט אביסל עסנווארג פאר אלעמען אויף רעזערוו און אויך מיין גאנצע קליידונג, ווייל בשעת א אקציע קען מען נישט וויסן ווי לאנג עס וועט דויערן און מען קען זיך דעמאלס נישט בעווען אין גאס צו גיין עפעס קויפן, דעם בונקער האבן מיר פארלויפיג נישט געניצט פאר שלאפן ווייל עס איז נישט געווען אזוי בעקוועם. יעצט קען מען נאך גאנץ געמיטליך שלאפן דא אויף די פרישע לופט, נאר דעמאלס וועט מען וועט חלילה הערן אז די אקציע האט זיך אנגעהויבן וועלן מיר שוין מוזן ליגן אין בונקער, ווייל אין אזא צייט קען אינפאלן די מזיקים אויך דא צו קומען זוכן.

זומער תש״ד צב. 1.600 טשענדערס קומען קיין פעסט — זייערע פאלגן — אנגעהויבן פעסטער אויסזידלונג — איך פאל אריין צו די מחבלים

שוין א לענגערע צייט הערט זיך אלס רעדן אז קיין פעסט ברויכן אנקומען 1.600 טשענדערס, עס זענען געווען פארשידענע חילוקי דעות וועגן דעם צווועק פון זייער אנקומען קיין פעסט, אין אלגעמיין איז געווען די שטימונג, אזוי ווי אין די רעגירונג איז נישט אין ארדנונג, עס קומען אפט פאר גרויסע רייבונגען צווישן די גרויסע קעפ און אזוי ווי איין צד האט מורא אז דער אנדער צד זאל נישט זיגן, דורך דעם ברענגט מען אט די מלאכי חבלה וועלכע זענען שוין בעקאנט פון שטענדיג אלס ארדנונג מאכערס, כדי זיי זאלן אויך יעצט אויפהאלטן די ארדנונג צווישן די גרויסע לייט, עס זאל נישט ווערן קיין איבערקעהרעניש אין די רעגירונג, די סברא איז טאקע געווען זעהר א שיינע סברא, אבער נאר פאר די פעסטער אידן וועלכע האבן זיך תמיד גענארט אז נישט זיי מיינט מען **מיטן אויסזידלען** זיי וועט קיינמאל גאר נישט פאסירן, דאגעגן איך האב אבער פארשטאנען אז דאס איז נאר א תירוץ ווי צו פארנארן דעם עולם, און זיי קומען נאר מאכן ארדנונג צווישן די אידן.

ענדליך אין א שיינעם העלן טאג הערט מען אז די חברה זענען אנגעקומען, עס האט נישט געהאלפן דער קאמף וועלכע די גרויסע לייט האבן אנגעוועندעט וועגן זייער קומען, די אנטיסעמיטן האבן געזיגט, עס איז אדורך א לענגערע צייט און עס איז געווען גאנץ שטיל, די חברה האבן זיך נישט געלאזט הערן, דאך האב איך אלץ מורא געהאט צו שלאפן אין שטאדט ווייל מען קען נישט וויסן וועגן א פלוצלונגדיגן איבערפאל פון די חברה ווי זייער שטייגער איז געווען אז א

מינוט פריהער ווייס קיינער גאר נישט, (דאס איז געווען שטענדיג די קונץ פון די היטלער חברה) דעריבער בין איך יעדן טאג פארנאכט ארויס געפאהרן כדי דארטן צו נעכטיגן, מיר האבן צוזאמען געגעסן נאכטמאל און אריין געקוקט אין א ספר, עס איז געווען זעהר לופטיג ווייל מיר האבן גראדע געהאט נעבן זיך א בוים מיט געדיכטע צווייגן, מיר שפירן נישט דארטן די גרויסע היצן ווי אין שטאדט, בקיצור מיר זענען דא אויף זומער דאטשע...

אבער נישט לאנג האט דאס גוטע געדויערט, איין מאל ווען איך בין ארויס געפאהרן פארנאכט, האב איך בעמערקט אונטער די שטאט נישט ווייט פון אונזער האטעל אנגעשטעלט אויף עטליכע פונקטן מעהרערע טשענדערס מיט געפלאנצטע געווער. איך האב נישט בעמערקט אז זיי זאלן מאכן עפעס א פעולה נאר זיי זענען סתם געשטאנען, און דעריבער האב איך נישט פיהל אריין געקלערט וואס דאס קען בעדייטן, איך קום ארויס אויפן בית החיים און דערציילל מיינע 2 חברים וואס איך האב געזעהן, (דער דריטער רייך איז גראדע דעמאלס נאך נישט געהאט געקומען) איך רעכן אז עפעס איז נישט אין ארדנונג, ווייל סתם אזוי דרייען זיך נישט ארום די חברה אזוי בעוואכט מיט געפלאנצטע געווער, איך האב מעהר נישט געדעדט פון דעם ענין נאר זיך געזעצט עסן נאכטמאל ווי תמיד, מען כאפט א שמועס, איינער קוקט אריין אין א ספר׳ל, עס עסט זיך גאנץ געשמאק. פלוצים דערהערן מיר מענטשליכע טריט צווישן די גרעזער, מיר קוקן מיט פארוואונדערונג ווער קען דא יעצט קומען אין אונזער ריכטונג ? אט דערזעהען מיר שוין ווי איינער פון די חברה לייט וועלכע איך האב ערשט געזעהן שטיין אין גאס דערנענטערט זיך צו אונז, עס איז אלעמען געווארן פינסטער פאר די אויגן און ביטער אויפן הארץ, איך בין נאך מעהר איבערגעשראקן ווי זיי, ווייל ווי קומט אהער א אריער... אויף א אידישן בית החיים? דער לאקס מאכט גרויסע שפאן און קומט צו אונז צו מיט א גרויסע שמחה, ער האט דא דערווישט א אוצר, ער הייסט מיר זאלן זיך לעגיטימירן, מיינע 2 חברים נעמען גלייך ארויס זייערע דאקומענטן צו ווייזן, בשעת ער האט דאס איבערגעקוקט האב איך שנעל געגעבן א שטעק אן מיינע שיך וועלכע איך האב געהאט אויסגעטהון צוליב די גרויסע היצן און איך האב מיך געלאזט לויפן מיט א שנעלן טעמפא צו די ריכטונג וואו עס איז געווען דער אויפגעבראכענער ברעט כדי ארויס צו קריכן פון דארטן, רעכענענדיג אז ער וועט מיך נישט קענען כאפן ווייל איך וועל שנעלער לויפן פון איהם און אדורך קריכן דורך דעם שמאלן ארויסגאנג פון דעם פלויט, און אפשר וועט ער בכלל מיר נישט נאכלויפן ווייל ער וועט מורא האבן איבער צו לאזן די אנדערע 2 כדי זיי זאלן נישט אנטלויפן, וועט ער מעהר היזק האבן ווי ריוח, איינעם כאפן און 2 וועלן אנטלויפן. ער האט געהאט אויף זיך געפלאנצט געווערהר און איך האב געקענט רעכענען אז ער וועט נאך שיסן, אבער דאך האב איך נישט פיהל געקלערט, מעגליך אז עס וועט מיר געלינגען צו אנטלויפן פון פלויט נאך איידער ער וועט שיסן, און אפילו ער וועט יא באלד שיסן, האב איך אויך נישט וואס אנצווועהרן, דען אריין פאלן אין זייערע הענד איז א זיכערער טויט ר״ל.

דער חברה מאן האט זיך אבער א עצה געגעבן אויך צו דעם, ער האט געגעבן א סיגנאל צו זיינע חברים וועלכע זענען ווארשיינליך געגאנגען אין א אנדער ריכטונג דא אויפן ביה״ח צו זוכן גליקן, און ער האט זיך געלאזט לויפן נאך מיר, די הצלחה האט מיר יעצט נישט געשפילט, צוליב די הויכע גרעזער און אומגעווארפענע מצבות וועלכע זענען געלעגן אין וועג בין איך אומגעפאלן און עס איז איהם געלונגען מיך צו כאפן, ער האט מיר באלד באצאהלט שכר הפליטה, אבער מיט דעם ענדיגט זיך עס נאך נישט, ער פיהרט מיך צוריק אויף דעם ארט וואו ער האט איבער געלאזט יענע 2 חברים, דארטן טרעף איך שוין שטיין דעם קאמענדאנט מיט א גרויסן הונד, דער טשענדער האט

איהם איבערגעגעבן א בעריכט וועגן מיין פארבערעכן וואס איך האב יעצט געמאכט, איך בין אנטלאפן און ער האט מיר קוים געכאפט, דער קאמענדאנט האט זיך דאן גענומען צו די מלאכה, מיר געגעבן אחת ושתים אבער נישט חלילה מיט די הענד נאר מיט די פיס, ווען ער האט מיר נאר דערלאנגט דעם ערשטן זעץ מיט זיינע גרויסע שטיוול וועלכע ער האט געטראגן אויף די פיס גלייך אין מיינע קניה, האבן זיך מיר די פיס אונטער געבראכן און איך בין שיעור נישט אנידער געפאלן, איך קען שוין מעהר נישט שטיין אויף זיי. אזוי האט ער מיר דערלאנגט עטליכע מאל כדי ער זאל זיין זיכער אז איך וועל שוין מעהר נישט פרובירן צו אנטלויפן, יעצט פארלאנגען זיי שוין נישט פון מיר קיין לעגיטימאציע נאר זיי הייסן זיך אויססטעלן אין ראיאן און מיט זיי מארשירן, אויפן גאנצן וועג בשעת ער האט מיך געפיהרט האב איך נאך געהאט די העזה איהם צו בעטן ער זאל מיך בעפרייען אבער די תשובה זיינע איז געווען מיט שלעק.

זיי פיהרן אונז ארויס פון טויער צו די ערשטע טראמוויי סטאנציע, זיי הייסן איינשטייגן און מיר פאהרן, זיי זאגן נישט וואו אהין זיי פיהרן אונז, יעדנפאלס שטעל איך מיר שוין נישט פאר קיין גרויסע גליקן צו ערווארטן פון זיי. עס איז שוין יעצט גאנץ קלאר ביי מיר אז איך האב נישט געהאט קיין טעות אין דעם וואס איך האב געזאגט אז די 1.600 טשענדערס זענען געקומען מאכן ארדנונג ביי די אידן... איך האב מיך אבער נישט געריכט אז איך וועל זיין צווישן די וועלכע וועלן אריין פאלן אין זייערע הענד און נאך דערצו פון די ערשטע, ווייזט אויס אז איך בין א אדם חשוב... מיר פאהרן א לענגערע שטרעקע וואו זיי הייסן אונז אבשטייגן, אלע מענטשן קוקן אונז נאך טראכטנדיג ווער ווייס וואס פאר א פארברעכער די מענטשן זענען, אויפן וועג האבן זיי בעגעגנט נאך אידן מיט געלע לאטעס אבער זיי האבן זיך גאר נישט אומגעקוקט צו זיי, נישט אפגעשטעלט און נישט פארלאנגט זיך צו לעגיטימירן, זיי פיהרן אונז צו עפעס א קליין הייזל, דארטן טרעפן מיר נאך עטליכע אידן וועלכע זענען אריין געפאלן אין זייער נעץ, יעדער איינער איז אריין געפיהרט געווארן אין א בעזונדערן צימער וואו מען האט איהם גוט בודק געווען אלע טאשן און צוגענומען וואס זיי האט געפעלן, געלד און ווערט זאכן. ביי מיר ספעציעל האבן זיי געמאכט א גרונדליכע אונטערזוכונג מעהר ווי ביי אנדערע, עס האט זיך זיי געדאכט אז זיי וועלן טרעפן ביי מיר אַ אוצר צוליב דעם וואס איך בין געווען זייער עלעגאנט אנגעטהון, אבער בחנם איז געווען זייער זוכן, עס איז זיי נישט געלונגען צו טרעפן די גרויסע סומע געלד וועלכע איך האב ביי מיר געהאט, טראץ דעם וואס זיי האבן מיר אויסגעטהון ביז צום העמד אבער דאס פארמעגן איז געווען פארשטעקט אונטער דעם העמד וואו עס איז זיי איבערהויפט נישט איינגעפאלן צו זוכן, זיי האבן מיר זיך געהייסן צוריק אנטהון, צוגענומען די פעדער און מיינע שיך, איך האב בעקומען א פאר אלטע צוריסענע שקראפעס וועלכעס איך האב מיך אפילו געעקלט אנצוטהון, אבער פארפאלן, זאל דאס זיין דאס ערגסטע, איבערהויפט מעג איך זיין צופרידן אז זיי האבן נישט געטראפן דאס געלד, זיי האבן מיך געהאלטן אויפן אויג מעהר ווי די אנדערע מענטשן, ווייל זיי האבן שוין געזעהן אז דאס איז א פויגל וועלכעס קען נאך פון דא ארויספליהען, אזוי ווי זיי האבן זיך שוין איינמאל איבערצייגט.

די נאכט פאלט צו, עס ווערט טונקל און די חברה גיבן נישט קיין ביסן ברויט און אפילו נישט קיין טרונק וואסער, זיי הייסן אונז אלעמען אויסדר׳ן אויף די טעראסע זיצנדיג אויף דער ערד, אט דא וועט זיין אונזער געלעגער די נאכט, ארום אונז שטעלן זיך אנידער מעהרערע חברה לייט כדי אונז צו היטן עס זאל קיינער חלילה נישט אנטלויפן אין מיטן נאכט, אויסער דעם שטעלן זיי געגן איבער אונז א מאשין געווער ווארנענדיג עס זאל קיינער נישט פרובירן צו אנטלויפן, א גאנצע נאכט

האט קיינער נישט געטארט רעדן קיין ווארט מיטן אנדערן, אפילו נישט קוקן צו איהם, צוליב דעם האבן זיי אויסגעזעצט מיט די פלייצעס אויסגעדרייט איינער צום אנדערן נישט פנים כנגד פנים, דאן האבן זיי זיך אביסל לוסטיג געמאכט מיט אונז, יעדעס מאל א אנדערן מכבד געווען מיט עטליכע גוטע קלעפ, מען האט אויך נישט געטארט ליגן נאר זיצן. מיר זיצן אזוי א גאנצע נאכט אונטערן פרייען הימל, הונגעריג, דארשטיג, קאלט, פחד מות, עס ווערט שוין קוים טאג, יעצט זענען מיר שוין נייגעריג צו זעהן וואס זיי ווילן וויייטער מיט אונז מאכן. זיי הייסן אונז אלעמען ווידער אויסשטעלן אין ראיאן צו מארשירן, מיר זעצן זיך ווידער אויף דעם טראמווי אין בעגלייטונג פון עטליכע מחבלים און זיי פאהרן מיט אונז א לענגערע שטרעקע, דאן ברויכן מיר איבער שטייגן אויף א אנדער טראמווי ביז מיר קומען אן אין א אומבעקאנטע גאס, זיי הייסן אונז אויסשטייגן און פיהרן אונז אריין אין א גרויסן הויף, דארטן זעהען מיר שוין זיך ארום דרייען גאנצע אבטיילונגען פון אט די מחבלים, זעהט אויס אז דא איז זייער זאמל פונקט, אין דער זייט פון הויף שטעהט א גרויסער קאמער וואו מיר ווערן אריינגעלאזט ווי די הינער אין א שטייג, די טיהר ווערט אונטער אונז געשלאסן, דארטן טרעפן מיר עטליכע צענדליגער מענער און פרויען זעהר עלעגאנטע און בעסערע מענטשן, אלע זענען שטארק פארווויינט, זיי קלאגן אויף זייער צירונג ווועלכעס די חברה האבן פון זיי ארויסגעצויגן, טייערע בריליאנטן־הינגען, גאלד און געלד. זיי זענען פארהאלטן געווארן גייענדיג אויפן בית החיים, זיי האלטן דאס פאר דעם גרעסטן מאלער און זיי פארשטייען גאר נישט אז עס ווארט אויף זיי נאך עפעס ערגערס ווי צוגענומען זייער פארמעגן, אט היינט מארגן ווערן זיי פארשלעפט אין די גאזקאמערס צו ווועלכן צוועק זיי זענען דא אהער געברענגט געווארן, דער רויב אנפאל איז נאר א נעבן געשעפט פאר די רויבערס אלס שכר פאר זייער ארבייט.

איך פארשטיי טאקע זעהר גוט אלעס, אבער וואס וועט זיין מיט מיר ? לויט ווי איך האב מיך אינפארמירט ביי די מענטשן וועלכע איך האב שוין דארטן געטראפן פאר מיר, האבן זיי געזאגט אז יעדן טאג ווערן דא צוזאמען גענומען א גרעסערע מענגע מענטשן לויט זייער הצלחה צו כאפן יעדן טאג, דאן בלייבן זיי דא ביז דעם אנדערן טאג און זיי ווערן נאך דעם אוועק געפיהרט צו די וואגאנען אויף ארבייט. עס איז מיר געווארן ביטער ווי גאל דערהערנדיג די גוטע בשורה... אט ערשט מיט צוויי וואכן צוריק בין איך אריין געפאלן אין זייערע הענד און מיט גרויסע נסים ארויס בשלו׳ און יעצט ווידער דאס זעלבע, זעהט אויס אז איך בין א גרויסער בעל מזל צו די זאכן, אין בין אין א מיאוס׳ן פעקל, פון די חברה פטור צו ווערן איז נישט קיין קלייניגקייט, דאס זענען דאך גאר נישט קיין מענטשן נאר ווילדע חיות פון וואלד, אבער דאך האב איך מיין קוראזש און האפנונג נישט פארלוירן, השי״ת קען אויך יעצט העלפן, עס איז טאקע א שטיקל פעהלער וואס די צייט איז אביסל צו קורץ, ווייל שוין מארגן פריה שלעפן זיי אונז אוועק וויי די אונגארישע אידן זאגן אויף ארבייט... אבער ווען עס ווערט געלינגען קען מען אויך אין א קורצע צייט געהאלפן ווערן, עס איז נישטא קיין צייט פיהל צו שפעקולירן נאר מען דארף אנהויבן טהון צו דער זאך.

איך הויב אן ארום צו גיין דעם גאנצן לאגער וואו מיר געפינען זיך יעצט צו זוכן עפעס א מקום פליטה, אלע מיינע זאכן וועלכע איך האב געהאט אין די אקטן טאש האב איך אוועק געלייגט אויף דעם קאץ וועלכן איך האב געמוזט נעמען וועז די טשענדערס האבן מיר געכאפט, עס אינטערעסירט מיך שוין יעצט מעהר גאר נישט נאר דאס איינע, ווי אזוי ארויס קריכן פון דעם שטייג ? איך פליה ארום ווי א פויגל אין אלע ווינקלען און לאקער צו געפינען עפעס א אויסוועג, אבער פארלויפיג זעה איך נישט קיין מעגליכקייט ווי אזוי צו אנטלויפן, איין זייט איז די וואנד

וועלכע שטייט מיטן פנים צום הויף וואו די חברה געפינען זיך, 2 זייטן זענען ארום געגומען מיט א הויכע געמויערטע וואנד. ענדליך האב איך בעמערקט אז אין איין ווינקל איז ארום געגומען נאר מיט א האלצערנע וואנד, די וואנד איז געווען נישט מעהר ווי 2 מעטער די בריייט, אט דא וועט זיין א שטיקל מקום הצלה טראכט איך מיר, די וואנד וועל איך ביינאכט אויפברעכן און אנטלויפן, עס איז אבער די פראגע וואו וועל איך ארויסקומען, אויב נישט אין דעם זעלבן הויף צו זיי, דעמאלס האב איך דאך גארנישט אויפגעטהון. אזוי ווי צווישן די ברעטער זענען געווען שפאלטן האב איך מיך געזעצט נעבן די ברעטער און אנגעהויבן אריין צו שטודירן וואס עס טהוט זיך אין די אנדער זייט פון פלויט, עס איז געווען זעהר שווער צו זעהן געווי וואס דארטן טהוט זיך, אבער נאך גרויסע אנשטרענגונגען איז מיר געלונגען צו זעהן אלעס וואס דארט טהוט זיך, איך האב בעמערקט פאלגענדעס: בערך 2 מעטער בריייט אזוי ווי די וואנד איז ציהט זיך אין דרויסן א לאנגער שמאלער הויף, אין איין זייט שטעהען בארקן וועלכע זיינען וואַרשיינליך די צימערן פון די מלאכי חבלה צום שלאפן, און פון די אנדער זייט הויף שטייט א הויכע געמויערטע וואנד בערך א שטאק די הויך, לויטן חשבון איז דאס די וואנד וועלכע נעמט ארום דעם גאנצן לאגער, אין עק וואו דער הויף ענדיגט זיך האב איך בעמערקט שטיין א דיקן בוים מיט פיהל צווייגן וועלכער שטעהט נאהנט ביי דעם מויער וועלכער נעמט ארום דעם לאגער, אט איז מיין פלאן: ביינאכט וועל איך אויפברעכן א ברעט פון די האלצערנע וואנד, די ברעטער זענען זעהר דיק און פעסט און עס איז נישט אזוי גרינג דאס אויף צו ברעכן אבער איך האב דאך נישט קיין אנדער ברירה און מוז דעם פלאן אויסניצן אפשר וועט עס געלינגען, דאן שטייט מיר נאך א שווערע זאך אין וועג, פון די בארקן וועלכע שטייען אין הויף געהען די פענסטער ארויס צו דעם שמאלן הויף, ממילא איז אביסל ריזיקירט צו גיין ביינאכט ווען עס הערט זיך יעדע מינדעסטע בעווועגונג, איך קען אבער נישט קוקן אויף די אלע זאכן, מען מוז ריזיקירן טאמער וועט עס געלינגען ווייל דא בלייבן איז א זיכערער... נאכ׳ן אויפברעכן דעם פלויט וועל איך גיין ביז צום בוים, דאן ארויף קלעטערן ביז אין דער הויך וואו איך וועל צוקומען צום עק פון די געמויערטע וואנד, און פון דארטן אראפשפרינגען אין גאס, עס איז געניג הויך און אביסל ריזיקירט דאס שפרינגען, אבער עס איז נישטא קיין ברירה, זאל נאר געלינגען דער וועג ביז אהין, דאס איז די הויפט זאך.

ווען דער פלאן איז פארטיג געווארן האב איך פארשטענדיגט פאר מיינע 2 קאמעראדן פון בית החיים די גאנצע זאך און גלייכצייטיג אויפגעפאדערט אז זיי זאלן אויך מיטגיין, ווייל דא בלייבן איז א גרויסע סכנה, מען וועט זיי פארשלעפן אין די גאזקאמערן, זיי ענטפערן מיר גלייכגילטיג, אז היות זיי זענען יעצט זייער מיד קענען זיי זיך נישט אונטער נעמען מיטצומאכן אזא שפיל, זיי וועלן די נאכט בלייבן דא שלאפן כדי אביסל זיך אויסרוהען... אויף די הארטע בריק, דאן וועלן זיי קלערן פון אנטלויפן... טראצדעם האב איך מיין פלאן נישט געענדערט. איך בין געפאסט צו גיין אפילו אליין. א גאנצן טאג האט מען נישט אריינגעבריינגט פאר דעם עולם צו עסן אפילו נישט קיין כזית טרוקן ברויט, נאר אריינגעשטעלט עטליכע לידונדטענע עמער וואסער פון וועלכע זייערע פערד האבן געטרונקען. דער עולם האט זיך צו דעם צוגעכאפט ווי צו א געבראטנס, יעדער איינער איז געווען פארמאטערט פון די גרויסע היצן און פון דעם ענגשאפט וואס איז געווען אין דעם בארק. פון שעה צו שעה האט זיך דער עולם פארגרעסערט, מען האט כסדר צוגעברענגט פרישע אידן. מיין גאנצע ברויט וואס איך האב געהאט ביי מיר האב איך צוטיילט צווישן די פארהונגערטע מענטשן רעכענענדיג אז אט געה איך תיכף ארויס פון דא און ביז ביינאכט וועל איך שוין אויסהאלטן אומגעגעסן, אבער די אומגליקליכע מענטשן, וועך ווייסט ווי לאנג עס וועט

דויערן ביז מען וועט זיי פארטיג מאכן... וויפל צרות וועלן זיי ליידן ביז אהין... אויך אלע אנדערע זאכן האב איך איינגעטיילט דעם עולם, איינער האט געכאפט דעם קאץ וואס איז געווען זעהר וויכטיג, ווייל עס איז אויסגעקומען צו שלאפן אויף דער ערד אן א צודעק און אן אונטערלייגן עפעס, אנדערע האבן געגומען דעם אקטן טאש מיט די קליידונג זאכן וועלכע זענען דא געלעגן, ביי מיר זענען שוין די אלע זאכן נישט וועדר געווען קיין פרוטה, איך וועל תיכף פארלאזן דעם לאגער, אזוי זיכער בין איך געווען אז השי"ת וועט מיר העלפן און עס וועט מיר געלינגען אויך יעצט ניצול צו ווערן פון זייערע הענד, און וועט מען וויל מיטמאכן אזעלכע וועגן, טאר מען נישט האבן מיט זיך קיין פעקלאך און קיין זעקלאך, נאר מיט ליידיגע הענט איז פיהל גרינגער זיך צו בעווען און ווייניגער אויפפאלנד.

זומער תש"ד צג. דער אויסרויף פון די טשענדערס — מיין פלאן וואקלט זיך — איך פארשטעק מיך — ביים געפינען בעקום איך מכות אכזריות — שטעלן פעסט אז איך בין א איד — גיבן אב מיין דאקומענט — איך מאך פליטה

וועו איך בין שוין געגצליך פארטיג געווארן מיט מיין פלאן און וואט שוין קוים אז עס זאל ווערן נאכט כדי צו קענען אנטלויפן, מאכט זיך אזא מעשה, פלוצלונג עפנט זיך דאס טויער פון אונזער בארק, עס קומען אריין עטליכע מלאכי חבלה און רופן אויס: "אלע מענער זאלן פארלאזן דעם זאל און ארויס גיין אין הויף!" הערנדיג די ווערטער בין איך געבליבן ווי פארשטיינערט, עס איז ביטער ווי גאל, וואס וועל איך יעצט מאכן, וואס וועט זיין מיט מיין גוטן פלאן? דאס ארויסשלעפן אונז פון דא קען זיין דערביי 2 כוונות, איינס, אפשר גייט מען אונז שוין יעצט וואגאנירן, צווייטנס, אזוי ווי זיי ווייסן אז דער בארק איז נישט אזוי שטארק בעווארנט וועט אפשר איימיצן איינפאלן ביינאכט צו מאכן פליטה, דעריבער הייסן זיי דעם עולם ארויס גיין, יעדנפאלס בין איך יעצט גוט אין פעקל און ווייס נישט וואס פאר א עצה זיך צו געבן, דער עולם פארשטייט נישט קיין חכמות, וועו מען הייסט גיין גייט מען, איך בלייב אבער שטיין אין גרויס פארצווייפלונג, יא גיין אדער נישט גיין, פיהל צייט איז נישטא צו שפעקולירן, אט בלייב איך דער לעצטער און איך וועל מוזן גיין, איך האב ענדליך באשלאסן נישט צו גיין, איך וויל נישט שאדן האבן מיין פליטה פלאן. איך האב במילא נישט וואס צו ריזיקירן, עס איז געשטאנען אין א ווינקל עפעס א אלטער וואגן, איך האב מיך ארונטער געוקט אונטער דעם וואגן און זיך אויסגעשטרעקט בפישוט ידים ורגלים, לאמיר זעהן וואס ווייטער וועט זיין, אפשר וועט מיר געלינגען אויף דעם אופן דא צו בלייבן.

וועו אלע מענער זענען שוין געווען אין הויף, קומען ווידער אריין די חברה און רופן אויס, אז אויך אלע פרויען זאלן ארויסגיין, וועו דער בארק איז שוין געבליבן אינגאנצן ליידיג האבן די חברה אנגעהויבן צו מאכן א גרונטליכע אונטערזוכונג אין אלע לעכער און ווינקלאך אויב עס האט קיינער נישט פארשטעקט עפעס פון זייערע פארמעגנס, געלד, גאלד, ברילאנטן אדער אנדערע וועדר זאכן, ווייל איידער דעם אריין פיהרן אין לאגער האבן זיי יעדן בעזוכט און אלעס צוגענומען, דאך האבן זיי גערעכנט אפשר איז געלונגען איימיצן דאס צו פארשטעקן און יעצט וועלן זיי דאס טרעפן, אזוי ווי עס איז באקאנט אז יגעתי ומצאתי תאמין, האבן זיי טאקע געפונען דעם אוצר... ליגן אונטער דעם וואגן, דער בעל מציאה וועלכער האט מיך געטראפן גיט באלד א סיגנאל צו זיינע

חברים, שוין קומען צו עטליכע חברה לייט און הויבן אן צו שרייען אויף מיר, איך אבער הער גארנישט, און מאך מיך שלאפן, דעמאלס האט מיר איינער דערלאנגט א זעץ מיט זיין געווער אין מיינע פלייצעס, איך האב געמיינט אז ער האט מיר אדורכגעלעכערט די פלייצעס, יעצט בין איך שוין געווארן וואכעדיג... נישטא קיין חכמות, מען מוז אויפשטיין, איך הויב מיך אויף און מאך דעם אנשטעל ווי א פארשלאפענער כדי זיי זאלן נישט קלערן אז איך האב געמאכט עפעס א אנשטעל און זיך געמיינט דא צו באהאלטן, נאר איך בין פשוט איינגעשלאפן, ביי די חברה אבער גייט נישט אן צו מאכן קיין שפיל, באלד כאפן מיך אן 2 מלאכי חבלה, זיי פיהרן מיר ארויס מיט גרויס כבוד פון באראק אין אנדערן בנין וועלכער איז אויך געשטאנען אין דעם זעלבן הויף. איך זעה אלע מענטשן שטייען אויסגעשטעלט אין הויף, זיי קוקן אויף מיר מיט גרויס בעדויערן, זיי האבן פארשטאנען אז איך וועל שוין יעצט נישט לעקן קיין האניג פון די חברה, זיי שטעלן מיך פאר דעם קאמענדאנט און דערציילן די גאנצע מעשה און וואס פאר א פארברעכן איך בין בעגאנגען... אט זעה איך מיך שוין שטיין אין א רינג צווישן די מלאכי חבלה וועלכע האבן מיך ארום געמומען פון אלע זייטן, זיי הויבן דאן אן די מלאכה, קודם כל האבן זיי מיר אויסגעלייגט די טאשן, נישט איבערגעלאזט אפילו א שטיקל אשר יצר פאפיר, דאן דערלאנגט מיר דער ערשטער א פאטש אין די רעכטע זייט, דער אנדערער אין די לינקע זייט נאכדעם דער דריטער און נאך און נאך, דאס זענען נישט געווען קיין געוועלטיכע פעטש, די מלאכה פון שלאגן קענען זיי בעסער ווי אנדערע, איך האב שוין געכאפט גענוג שלעק אויף פון די דייטשן אבער אזוינס האב איך נאך נישט פארזוכט, די טשענדערס זענען דאך געווען בעקאנט אלס גרויסע רוצחים און שלעגער אבער די סארט האבן זיך געפונען "טאבאר־טשענדערס" וועלכע זענען פיהל ערגער ווי די געוועלטיכע טשענדערס, און אט בין איך דאס דער רעכטער בעל מזל אריין צו פאלן אין זייערע הענד, איינער צווישן די חברה איז געווען גאר א גרויסער מומחה צום שלאגן, ער האט געפאטשט מיט ביידע הענד מיט איין מאל, אויפגעהויבן זיי אין דער הויך און צופאכעט זיך מיט גרויס רציחה און אראפגעלאזט אויף מיין פנים, ביי יעדן אזעלכן טראסק האט זיך מיר געדוכט אז ער האט צודריקט אלע ביינער פון מיין קאפ, אזא סיסטעם שלאגן האב איך נאך נישט געהערט און נישט מיטגעמאכט אפילו ביי די היטלער טויטע־קעפ, וואס וועט זיין דער סוף פון דעם שלאגן? טראכט איך ביי מיר, זיי ווערן גאר נישט מיד! זיי זענען דאך אימשטאנד מיך צו לאזן טויט דא אויפן ארט, און אפשר איז דאס טאקע זייער כוונה, דאס בלוט רינט שוין פון אלע זייטן ווי פון א קוואל וואסער,דאס פנים און דער אנצוג איז שוין געגנצליך רויט פון דעם בלוט באד.

ענדליך האבן זיי געמאכט א פויזע, געגעבן מיר א פעצן אז איך זאל מיך אביסל ארום ווישן דאס בלוט, איך האב געמיינט אז אין בין שוין פטור פון זיי. אבער ניין, עס הויבט זיך ערשט אן א נייע סדרה, ווען זיי האבן זיך אביסל אבגערוהט האבן זיי זיך גענומען ווידער צו די ארבייט, דער זעלבער אקט וואס פריער קומט אויך יעצט פאר, איך בין שוין געווען זייער צושלאגן נאך פון דעם ערשטן מאל אזוי, אז איך האב שוין נישט מעהר געקענט אויסהאלטן, נאך די ערשטע עטליכע מערדערליכע קלעפ בין איך אנידער געפאלן אויף דער ערד, איך האב געדעכט אז מיט דעם וועל איך זיי פטור ווערן,אבער ניין, די חברה ווערט מען נישט אזוי שנעל פטור, זיי שטעלן מיך צוריק אויף פון דער ערד און ארבייטן ווייטער, איך פאל ווידער אויף דער ערד, יעצט הויבן זיי מיך שוין נישט אויף נאר קריכן ארויף אויף מיר מיט זייערע גראבע שווערע שטיוול און טרעטן אויף מיך ברוטאליש, זיי קלאפן ווי עס לאזט זיך נאר אן רחמנות, איך בין שוין האלב טויט, זיי הייסן מיך אויפשטיין, איך פרוביר נאך צו ווייזן זיי מיינע אריש דאקומענטן, איך האב נישט געוואלט זאגן

אז איך בין א גוי, ווייל פאר דעם האב איך זיך תמיד געהיט נישט ארויסצוזאגן מיט מיין מויל, ווי עס איז בעקאנט לויטן דין, איך האב גערעכנט אפשר וועט דאס דאך עפעס ניצן, דעמאלס הייסן זיי מיך אראפלאזן די מכנסים און מאכן א בדיקת פנים וועלכעס איז וואַרשיינליך א בעצייג געגן מיינע אירשע פאפירן, דערזעהענדיג דאס... מאכט זיך א נייע סדרה, שוין דער דריטער אקט, עס פאלט מיר דרשה געשאנק פון אלע זייטן, מען האקט און מען בראקט. איך פיהל שוין כמעט נישט די שלעק, אזוי ווייט האב איך שוין געהאלטן. וואס מיט מיר וועט דא זיין וויס איך נישט. זעהט אויס אז זיי ווילן מיר טאקע יעצט מיט די שלעק פארטיג מאכן...

ענדליך מאכט זיך א שטיקל ישועה, די טיהר עפנט זיך אויף און עטליכע חברה לייט ברענגען איריין א אידן, וואַרשיינליך האבן זיי איהם געכאפט ביי עפעס א פארברעכן, זיי זענען שוין זאט געווען מיט מיין בלוט, האב זיי מיך שוין נאכגעלאזט און געמאכט הכנות צו דעם פרישן גאסט, דעמאלס האבן זיי מיך געהייסן ארויסגעהן פון זאל, אויף אזוי פיהל בין איך נאך געווען בעוואוסטזיניג דאס בשעת די חברה זענען געווען פארטוהן מיט דעם פרישן גאסט און צוליב די גרויסע שמחה וואס זיי האבן דערווישט א נייעם קרבן, האבן זיי נישט בעמערקט ווי איך האב געבעטן איין חברה מאן ער זאל מיר צוריק געבן מיין דאקומענט, אנווייזנדיג מיט די האנד ענוי אויף וועלכן ארט עס ליגט, איך האב עס גראדע בעמערקט ליגן אויפן טיש אין אווינקל, איך האב נישט געבעטן מיר צוריק געבן דעם "דאקומענט" מורא האבנדיג אז ער וועט מיר נישט וועלן דאס געבן, דעריבער האב איך איהם געזאגט ער זאל מיר געבן דאס "פאפיר" אנווייזנדיג מיטן פינגער, עס איז טאקע א וואונדער דאס נאך אזוי פיהל מערדערליכע שלעק, האב איך נאך געהאלטן קאפ אויף דעם. דער לאקס האט מיר גלייך דערלאנגט דעם דאקומענט. וואס מיט איהם איז געשעהן וויס איך אליין נישט, נאך אזא מעשה וועז מען פיהרט אונז אוועק אין גאזקאמער און עס איז איבערהויפט נישט וויכטיג און אפשר גאר פארבאטן צוריק צו געבן אזא דאקומענט וועלכע איז לויט זייער מיינונג א פאלשער, ממש מעשה נסים, ווייל וויפל נסים איך האב געהאט מיט דעם וואס זיי האבן מיך ארויס געלאזט לעבעדיג פון זייערע הענד, איז נאך גרעסער דער נס וואס איך האב צוריק בעקומען דעם דאקומענט, ווייל אן דעם קען איך איבערהויפט נישט טראכטן פון אנטלויפן, דען ווי אזוי קען איך מיך בעווענגן אפילו איין טריט אין גאס, אבער וועז איך האב דעם דאקומענט איז נאר ריזיקירט אזוי לאנג ווי איך בין נישט אנטלאפן, אבער וועז איך דערזעה מיך שוין אין דרויסן בין איך כשר גלייך ווי יעדער פוילישער אריער, עס שטייט נישט אויפגעשריבן אויפן שטערן אז איך בין אנטלאפן פון א טשענדער לאגער, איך פריי מיך טאקע זייער מיט דעם.

מען פיהרט מיך צוריק אין דעם פריהערדיגן בראק, דארטן טרעף איך אויך די אלע מענטשן וועלכע מען האט געהייסן ארויס געהן אין הויף, די זאך פרייט מיך נאר מעהר אז איך וועל קענען פארטזעצן מיין פלאן פון אנטלויפן, (זעהט אויס אז דאס ארויסרופן די מענטשן איז נאר געווען צוליב די כוונה כדי בודק צו זיין אויב זיי האבן נישט עפעס פארשטעקט פון זייערע פארמעגנס, אבער דאכט זיך מיר אז חוץ דעם פארמעגן... האבן זיי מער גארנישט געטראפן). מיינע 2 חברים האבן מיך געזעהן אין דעם מצב און מיר קוים דערקענט, דאס גאנצע פנים איז געווען געשוואלן און אין גאנצן פארבלוטיגט, די אויערן און די אויגן זענען שווארץ ווי קוילן, זיי פרעגן מיך וואס איך טראכט יעצט צו טהון? איך ענטפער זיי גאנץ דרייסט: "איך מוז די נאכט פארלאזן דעם לאגער, איך וויל נישט פאהרן קיין אוישוויץ". זיי בלייבן שטיין זעהר פארוואונדערט, נאך אזא בעגעגעניש, נאך אזוי פיהל שלעק, כאפן מכות אכזריות, מעהר טויט ווי לעבעדיג, ווי אזוי קען מען נאך האבן דעם מוט צו אנטלויפן? טאמער וועלן זיי מיך נאך אמאל כאפן, דעמאלס וועלן זיי זיך

נישט בעגנוגענען מיט בלויזע מערדערליכע שלעק נאר טאקע באלד טוהן צו די זאך... אבער איך בין ביי די מיינונג אז עס איז נישטא וואס צו פארלירן, עס איז אלץ איינס... מיט מיין פלאן וועט מיר אפשר געלינגען זיך צו ראטעוועז דאס לעבן, איך בעט זיי נאך אמאל אז זיי זאלן מיט מיר ארויס גיין פון דעם זיכערן טויט, זיי ענטפערן ווידער דאס זעלבע, אז זיי זענען מיד און נישט פעהיג מיטצומאכן אזא רייזע... זאל זיין אזוי לטובה, טראכט איך ביי מיר, ווייל אין אזא צייט איז בעסער וואס ווייניגער מענטשן, איך וועל אליין גיין.

איך גיי מיך אנידער זעצן ביי די האלצערנע וואנד כדי דורכצושטודירן פון וועלכע זייט עס וועט זיין לייכטער אויפצובערעכן דאס ברעט, ענדליך האב איך בעמערקט דאס איין ברעט איז פון אונטן אביסל שוואך צוגעקלאפט, אט דער ברעט וועט ניצן צום ארויס גיין, ביינאכט ווען איך וועל האלטן ביים ארויס גיין איז שוועך דעמאלס אויפצובערעכן דאס ברעט ווייל יעדער שלאפט, און עס איז זעהר שטיל הערט זיך יעדער מינדעסטער קלאפּ וועלכעס קען נאך שטערן מיין גאנצן פלאן, איז דעריבער גלייכער בייטאג אבצוטהון די מלאכה, יעצט איז א גרויסער רעש און א פארקעהר אין בראק, קיינער וועט נישט בעמערקן און נישט הערן וואס איך טהו דארטן אין ווינקל, וכן הוה, איך האב נישט לאנג געקלערט נאר תיכף זיך ענעומען צו די ארבייט, איך האב געגעבן א פעסטן שטויס אין דעם ברעט און עס האט זיך תיכף אויפגעבראכן אונטן אזוי ווי מיין חשבון איז געווען, נאכן אויפברעכן דאס ברעט האב איך ערשט בעמערקט ווי דיק דאס ברעט איז און אויך דעם גרויסן גראבן נאגל וואס איז געווען דארט אריין געקלאפט, איך קען זעלבסט נישט פארשטיין ווי אזוי פון איין שטויס מיטן פוס האב איך געקענט דאס ברעט ארויס שטויסן, עס קען זיין אז דאס איז געווען צוליב מיין גרויסע ענערגיע, אבער איך גלויב מעהר אז דאס איז געווען פשוט א ג-ט׳ליכער כח וואס האט געהאלפן דערצו. קיינער האט טאקע גאר נישט בעמערקט, מיין הצלה פלאן איז שוין פארטיג, טראץ דעם וואס איך דארף נאך געוג נסים ביז איך וועל בשלום ארויס גיין פון דא, אבער די הויפט ארבייט איז געווען צו עפענען דעם ארויסגאנג פון בראק, דאס איז דאך דאס ערשטע.

איך האב מיך שוין מעהר נישט אוועקגעירט פון דעם ארט ווייל טאמער וועט זיך א אנדערער דא אנידער זעצן וועל איך דאך נישט קענען ארויס גיין, און דאן ווען איך וועל זיצן אויף א אנדער ארט און וועל מוזן ביינאכט אין דער טונקל קריכן איבער די קעפ, וועט זיך מאכן א גערודער וועלכעס קען מיר נאר שטערן מיין פלאן, ביסלעכווייז פאלט צו די נאכט, איך צייל די מינוטן און רגע׳ס עס זאל שוין ווערן שפעט ביי נאכט כדי וואס שנעלער פטור צו ווערן פון אט דעם גיהנם, זיצנדיג אזוי האב איך זעהר מורא אז איך זאל נישט כאפן קיין פעסטן שלאף, די נאכט וועט אדורך לויפן און איך וועל פארפאסן די ריכטיגע געלעגנהייט. איך טהו מיך אנשטרענגען מיט אלע כחות נישט איינצושלאפן, אבער דאס גרויסע מידקייט פון די מערדערליכע שלעק און אויך וואס איך בין נישט געשלאפן א נאכט איידער איך האב געכאפט אביסל שלעק, דאס אלעס האט אויף מיר שטארק געווירקט און איך בין איינגעשלאפן, דאך פון צייט צו צייט האב איך זיך אויפגעוועקט מיט הארץ קלאפעניש מורא האבנדיג נישט צו פארשלאפן, ווייל קיין זייגער האב איך שוין נישט געהאט, זיי האבן דאס צוגעזויבט און איך האב נישט געוואוסט וואו איך האלט אין דער וועלט, דער חשבון מיינער איז געווען ארויס צו גיין שפעט ביינאכט ווען דער עולם אין בראק שלאפט שוין פעסט און אויך די מלאכי חבלה, נאך א דרימל און נאך א דרימל, דער גרויסער עול לאזט מיך מעהר נישט איינרוהען און איך בעשליס ארויס צו גיין.

איך עפן אויף לאנגזאם דאס אויפגעבראכענע ברעט, שטופ מיך ארויס און דערזעה מיך שוין אין הויף, די לבנה שיינט זעהר שטארק, איך גיי טריט ביי טריט, אביסל האט מיר געשטערט די

פארטריקנטע צווייגן וועלכע זענען געלעגן אין הויף און ביי יעדן טריט האבן זיי זיך געבראכן אונטער די פיס, דאס האט געקענט מאכן א אויפמערקזאמקייט פאר די טשענדערס וועלכע שלאפן דא אין בראק וואו די פענסטער גייען ארויס אין דעם הויף און ווי געווענליך זומער אין די גרויסע היצן זענען זיי נאך אפן און קענען הערן דאס קול פון די צווייגן, נאך מעהר האב איך מיך דערשראקן ווען עס האט זיך מיר געדאכט פון דער ווייטנס אז עס שטייט א הונד, וואַרשיינליך האבן זיי איהם אנידער געשטעלט כדי צו היטן עס זאל קיינער נישט אנטלויפן, איך בלייב שטיין אין גרויס פארצווייפלונג, אויב אזוי מוז איך דאך צוריק גיין, אבער דאס איז אויך נישט קיין צוועק, איבערהויפט האב איך מיין פרינציפ נישט צו גיין צוריק נאר פאראויס, איך שטיי א לענגערע ווייל אויף דעם מקום מסוכן מיט א שטארקן בלבול מחשבות נישט קענענדיג זיך קיין עצה געבן, גיין אהין אדער צוריק? ווען איך וועל יעצט פארפאסן די געלעגנהייט פון הצלה בין איך דאך א פארפאלענער מענטש... אזוי טראכטנדיג האב איך בעשלאסן צו גיין פארווערטס, יהי׳ מה שיהי׳, זאל זיין וואס עס וועט זיין, איך האף צו השי״ת אז ער וועט מיר יעצט אויך העלפן ווי ביז יעצט, וכן הו׳.

איך לאז מיך גיין ווייטער זייער לאנגזאם און פארזיכטיג, דאס הארץ ווארפט זיך ווי ביי א גזלן, איך גיי יעצט אויף די שארף פון שווערד, ווען איך קום צו נעהנטער אביסל, זעה איך אז איך האב געהאט א טעות, פון שאטן פון די לבנה האט אבגעשלאגן עפעס א זאך אויף וועלכן עס האט זיך מיר געדאכט אז דאס איז א הונד, אדער אפשר גאר די שרעק האט מיך אזוי פאנטאזירט, ענדליך קום איך שוין צו נאהנט צום בוים, אבער איך בעמערק דא א נייעס וועלכעס איך האב נישט געקענט פארזעהן קוקנדיג דורך די שפארע אין בראק, ווען דער הויף ענדיגט זיך שליסט ער זיך ווידער מיט א גרויסן הויף וואו מען הערט נאך אזוי שפעט ביינאכט די קולות פון די חברה, זיי איילן זיך נישט צו לייגן, וואַרשיינליך איז דאס א געטומל פון די נאכט וואך. דאס עסק שמעקט מיר זעהר נישט, איך האב מורא ווייטער צו געהן טאמער וועלן זיי מיך גראדע בעמערקן, איך בלייב דאן שטיין א לענגערע ווייל כדי צו זעהן אויב זיי בעווען זיך אויך אין דעם ווינקל, נאך א שטיקל צייט איז געווארן גאנץ שטיל פון זייערע וויללדע קולות, איך האב מיך דאן צוגערוקט צום בוים און אנגעהויבן ארויף צו קלעטערן כדי צו קומען צו מיין ציל, אבער דא טרעף איך ווידער אן 2 סיבות וועלכע שטערן מיר דעם פלאן, ערשטנס איז דער בוים געווען זעהר גראב און איך האב איהם נישט געקענט ארום נעמען מיט מיינע ביידע הענד, האב איך דעריבער נישט געקענט ארויף קלעטערן אויף איהם, צווייטנס וועז איך האב דאך פרובירט צו קלעטערן נישט האבנדיג קיין אנדערע ברירה, האט די קארע פון בוים וועלכע איז געווען שטארק פארטריקנט פון די גרויסע היצן זיך געבראכן און ארויס געגעבן א קול וועלכעס האט געקענט ארויס רופן א אויפמערקזאקמייט ביי די מלאכי חבלה וועלכע שלאפן דא אין די בראקן זעהר נאהנט פון דעם ארט וואו איך שטיי יעצט, די פענסטער זענען אפן און יעדע מינדעסטע בעווענונג הערט זיך אין מיטן נאכט. איך בלייב יעצט אין א גרויסן פארלעגנהייט, א פרישע שטערונג צו מיין פלאן, עס קומט נישט אנדערש ארויס נאר צוריק צו גיין, אבער אזוי ווי מיין כלל איז אז צוריק גייט מען נישט, מוז איך מיך אויך יעצט האלטן ביי דעם.

איך בין געצוואונגען דא שטייענדיג אויסצוארבייטן א נייעם פלאן, פיהל צייט צו קלערן איז נישטא, דאס ארט איז א מקום מסוכן, עס קען זיך נאך פארבלאנדזשען איינער פון די חברה און דערווישן דא דעם אוצר אדער אפשר איז שוין גאר נאנט צו טאג, דעמאלס וועל איך שוין בעשטימט נישט קענען טהון, מיין לעבן הענגט יעדע מינוט אויף א האר. נאך א קורצע ווייל

טראכטן האב איך געפונען א פלאן, הארט נעבן דעם געבויעטן פלויט וועלכער לויט מיין חשבון ציהט זיך עס ביזן גאס, איז געשטאנען א האלצערנער קאמער, דער דאך פון קאמער איז געווען אנגעלעהנט צו די געמויערטע וואנד, אזוי אז ווען איך וועל מיך נאר דערזעהן אויפן דאך איז דאס עסק ערלעדיגט, יעצט שטעלט זיך אבער די פראגע ווי אזוי קום איך ארויף אויף דעם דאך, עס איז דא עטליכע שווערישקייטן, ערשטנס איז דער אנפאנג פון קאמער וואו עס איז אביסל נידעריגער ארויף צו קריכן אויפן דאך שטייט אריין געוויקט אין דעם גרויסן הויף וואו עס איז א רעכטע סכנה זיך צו בעווען, ובפרט ווען מיט עטליכע מינוט פריער האב איך נאך געהערט זייערע קולות, זעהט אויס אז זיי שלאפן נאך נישט, צוווייטנס ווער ווייסט וואס אין דעם קאמער טוט זיך, אפשר געפינען זיך אינווייניג שומרים פון די חברה, דריטנס דאס ארויף קלעטערן אויף דעם דאך איז אויך נישט פון די גרינגע זאכן, הזמן קצר והמלאכה מרובה, עס איז נישטא יעצט קיין סאך צייט צו קלערן, מען טאר נישט פיהל אריין קלערן אין די אלע זאכן, מען מוז זיין געפאסט אויף אלעס און אביסל ריזיקירן, ווייל אנדערש ווען איך נישט פארטיג ווערן, יעדעס מאל איז דא אנדערע שטערונגען.

איך גיי צו צום אנפאנג קאמער וואו עס איז טאקע נידריג כדי דארט ארויף צו קלעטערן, באלד ביים ערשטן שריט רייסט זיך אוועק דאס ברעט ביי וועלכן איך האב מיך אנגעכאפט, עס איז געווען אדורך געפוילט און פארברענט פון די גרויסע היצן, דאס ברעכן זיך האט געגעבן א הויכן קראך, איך בלייב שטעהן זעהר איבערגעשראקן טאמער האט איימיצער פון די חברה געהערט דעם טראסק, עס איז אבער נישטא יעצט קיין ברירה מען מוז גיין ווייטער, איך הויב אן צו קלעטערן ביז עס איז מיר געלונגען בשלום ארויף צו קומען אויפן דאך, פון דארטן בין איך גלייך ארויף געקראכן אויפן פלויט, יעצט זעה איך אז איך האב נישט געהאט קיין טעות מיט מיין חשבון, איך זעה שוין טאקע די גאס פאר מיינע אויגן, אבער דאך שטייט נאך פאר מיר א שוועהרער פראבלעם, איך געפין מיך אין א שלעכטן מצב, אראפשפרינגען האב איך מורא טאמער דרייען זיך דא ארום די חברה לייט אויף שמירה צו היטן דעם לאגער, און אפשר גאר איז דער טויער אריינגאנג נישט ווייט פון דא און איך וועל גלייך אריין שפרינגען אין זייערע הענד, דא זייענדיג אויפן פלויט איז אויך א סכנה, ווייל די לבנה שיינט זייער שטארק און טאמער בעמערקן זיי מיך קענען זיי נאך שיסן. איך בלייב שטיין אין גרויס פארצווייפלונג וואס צו טהון, עס איז שוין יעצט זיכער א שאד אדורך צו פאלן ווען עס איז מיר שוין אזוי ווייט געלונגען, ענדליך בין איך מיך מיישב פאלגענדס צו טהון: איך האב מיך אראפ געבויגן אויף די מויער און געקראכן אויף אלע פיהר כדי די חברה זאלן מיך נישט אזוי שטארק בעמערקן ווייל עס איז דאך ביינאכט און אזוי קריכנדיג איז שווער צו בעמערקן אז דא קריכט עפעס א מענטש, קריכנדיג אויפן מויער האב איך זיך אומגעקוקט אויב עס דרייען זיך נישט ארום דעם מויער פון די מחבלים, אויך אויב עס דרייען זיך נישט אין גאס סתם פאליציי וועלכע קענען אויך זיין בעלנים צו כאפן אזא נאכט וואנדערער, ובפרט וואו מען ווייסט אז די גאס איז א אויסזידלונגס קאריידאר, איך בין אזוי געקראכן א לענגערע צייט און זעה אלץ נישט קיין עק פון דעם מויער וועלכער האט ארום געגומען א גרויסן שטח פון דעם לאגער, ווען איך בין שוין דערווייטערט א גרויסע שטיק וועג פון דעם ארט וואו איך האב אויפגעשטיגן און בעמערקט אז עס איז גאנץ שטיל אינווייניג אויך פון אויסנווייניג אין גאס, מען זעהט זיך נישט דרייען קיין איינציגן פון די אדער יענע מחבלים, דעמאלס האב איך שוין בעשלאסן אראפ צו שפרינגען, אבער מיט דעם ברויך מען אויך פארזיכטיג זיין מיט 2 זאכן, ערשטנס אז עס זאל דאס נישט בעמערקן אפילו א געווענליכער מענטש וועלכער קען גראדע דעמאלס אדורך געהן אויף דעם ארט און צוליב דעם אויפפאלנקייט מיך איבערגעבן אין די הענד פון פאליציי, צווייטנס איז דאס שפרינגען א ביסל

ריזיקירט, עס איז דאך א שטאק די הויך און מען קען זיך גוט צוברעכן די ביינער און בלייבן א קאליקע.

איך בין צוגעקומען צו א ארט וואו עס שטייט אין גאס א גרויסער בוים מיט געדיכטע צווייגן, וועלכע האבן מיט זייער שאטן פארשטעלט דאס ליכט וועלכעס האט געלויכטן אין אלע גאסן פון די עלעקטערישע לאמפן, דא איז אלזא בעוואַרנט עס זאל מיך נישט בעמערקן קיינער פון די דורכגייערס נאך איידער זיי קומען צו דעם ארט, ווייטער וועגן די סכנה פון שפרינגען האב איך דאס געמאכט אויף אזא סיסטעם, זיך אראפגעלאזט פון מויער הענגענדיג אראפ מיט די פיס, די הענד זענען געבליבן אנגעכאפט אויף די מויער און דאן זיך געגעבן א לאז אראפ. דאס שפרינגען איז נישט געווען אזוי מסוכנדיג ווייל איך האָב ריוח געהאט דאס שפרינגען פון מיין הייך וועלכע האלט 2 מעטער, עס איז טאקע געלונגען דער שפרונג... איך בין אפילו נישט אומגעפאלן, איך האב מיך דאן דערווייטערט פון דעם ארט וועלכעס איז מסוכן זיך דא צו בעווען, יעצט בין איך שוין ארויס געצליך פון די סכנה, ווען אפילו עס וועט מיך טרעפן א פאליציי בין איך דאך כשר... איך האב דאך צוריק מיינע כשר׳ע פאפירן... מיין שמחה איז זעהר גרויס. ניצל געווארן פון א זיכערן אוישוויץ...

איך בין זעהר מיד און איך האב נישט קיין כח וויטער צו גיין, איבערהויפט וויס איך נישט אין וועלכע ריכטונג פון שטאט איך געפין זיך יעצט כדי צו לאזן זיך גיין צו מיינע חברים, איך האב מיך אנידער געזעצט אין גאס אביסל אברוהען, איך וויס אויך נישט וואו דער זייגער האלט, זיצנדיג אזוי הער איך עפעס א שטאט זייגער קלינגען 3, עס איז שוין יעצט זעהר נאנט צום טאג, איך האב מיך טאקע ארויסגעכאפט אין די ריכטיגע צייט, דען וואַרטנדיג נאך אביסל ווען עס הויבט אן צו טאגן דעמאלס קען מען שוין נישט מאכן די אלע זאכן וועלכע האבן זיך געניטיגט צו דעם שפיל, ווען השי״ת וויל העלפן גייט אלעס אדורך בשלו׳ אפילו די שווערסטע זאך, דאך האב איך מורא געהאט דא צו בלייבן זיצן, עס איז דאך נעבן די מויער פון דעם לאגער, מידערהייט האב איך אנגעהויבן צו גיין נישט ווייסנדיג אפילו אוואו איך גיי נאר אוועקגיין וואס ווייטער פון דעם ארט, דער מארגן שטערן שיינט שוין אויף, עס בעווען זיך שוין עפעס מענטשן אין גאס. איך האב אנגעהויבן נאכפרעגן בייַ זיי די ריכטונג פון די גאס וואו עס האבן געוואוינט מיינע חברים ליפא זאלצבורג און יוסף צייגער, וועלכע האבן אויך געלעבט אויף די ארישע פאפירן און געוואוינט אויף א גוי׳אישן קווארטיר, איך געפין מיך יעצט זייער ווייט פון זייער גאס אבער איך בין אזוי לאנג געגאנגען ביז איך האב געטראפן.

קומענדיג אהין איז שוין געווען שטארק טאג, איך האב נאך געמוזט אביסל וואַרטן אין גאס ביז מען האט געעפנט דאס טויער, דאן בין איך ארויף צו זיי אין שטוב, זיי קוקן מיר אן מיט גרויס פארוואונדערונג, פרעגנדיג: וואס איז מיט דיר געשעהן? וואס טהוסטו דא אזוי פריה? עס איז אבער געווען וואס צו זעהן, דער גאנצער אנצוג צוזאמען מיטן פנים איז פארשמירט מיט בלאטע און אנגעגאסן פוהל מיט בלוט. דאס פנים שוואַרץ ווי קויל, פארמאטערט, אנגעחומרט, דער בעל הבית דערזעהענדיג דאס געשטעל האט אנגעהויבן צו שרייַען: וואס מאכט דא דער שיכור? זאל ער שוין פארלאזן מיין וואוינונג! (דער ערל האט אנדערש נישט פארשטאנען נאר אז א גאנצע נאכט האב איך ערגעץ געזוּיפט ביז איך בין געווארן גוט שיכור, דאן זיך געווואלגערט ערגעץ אין די גאסן, און יעצט האב איך טאקע א פנים ווי א שיכור) איך בין דאן מיט זיי צוזאמען ארויס אויפן באלקאן און דערציילט מיינע גליקן וואס האט מיט מיר פאסירט, מיר זענען תיכף אלע געגאנגען צו הרב שיק אויף נאגיטאדי גאס נומער 32. איך האב מיך גוט אבגעוואשן אין באדע צימער, איבערגעטהון מיך פון קאפ ביז די פיס, איך פיהל מיך שוין יעצט א פרישער מענטש, פריי אבגעאטעמט נאך אזא

שטיקל גוטע און שווערע ארבייט... חדשים לאנג האבן מיר אלע ביינער וויי געטהון און איך האב נישט געקענט שלאפן אויפן בעסטן געלעגער, צוליב די מכות אכזריות וואס איך האב בעקומען במשך דעם איינעם טאג וואס איך בין געווען בייַ זיי, אזוי פיהל כוחות און בלוט האב איך פארלארן בייַ דעם עסק, אבער דאך מוז איך דאס אננעמען מיט ליב. די הויפט זאך איז אז איך בין געבליבן לעבן, די אלע שלעק וועלן זיך אויסהיילן איה״ש, זאל דאס זיין דער סוף פון מיינע צרות.

איך האב דאן דערציילט די פעסטער אידן די גאנצע מעשה און וואס עס פאסירט מיט די פעסטער אידן, אז יעדן טאג כאפט מען צוזאמען א גרעסערע מענגע מענטשן און פארשלעפן זיי אין די קרעמאטאריומס, דאס איז געווען בייַ זיי א גרויסער נייעס, אין שטאט האט קיינער נישט געהאט קיין ידיעה פון די זאך, אפילו די גרויסע קעפ וועלכע זענען געשטאנען אין קאנטאקט מיט די מלוכה מענער ספעציעל וועגן די אידן פראגע האבן אויך נישט געוואוסט וואס עס טהוט זיך אונטער זייער פלייצע, די רשעים האבן ערפונדן אזא מעטאדע פון אויסזידלען, יעדן טאג האבן זיי אוועק געשלעפט עטליכע הונדערט מענטשן וועלכע זיי האבן צוזאמען געכאפט אונטער די שטאט, גאנץ שטיל אן קיין געריש און געדודער, כדי מען זאל נישט אנהויבן ווידער צו אינטערוועניַרן כדי מבטל צו מאכן די זאך ווי ביז יעצט, זייער חשבון איז געווען אז ווען עס געלינגט נישט אויסצוזידלען אלעמען, זאל זיין צום וויניגסטנס א גרויסן טייל פון די פעסטער אידן. איך בין א מחותן אויף אלע חתונות און מוז איבעראל טאנצן.

ווען עס האבן אנגעפאנגען די גרויסע צרות אין אונגארן איז אין סלאוואקיי געווען גאנץ רוהיג איבער די אידן פראגע, טראץ דעם וואס דאס לאנד איז שוין געווען פון לאנג אקופירט דורך די נאציסטן, אבער דאך האבן זיי נישט אוועק געשלעפט די אידן פון דארט, דורך דעם זענען א גרויסער טייל פוילישע אידן אריבער געלאפן קיין סלאוואקיי כדי דארטן פארזיכערן זייער לעבן, אבער נישט לאנג האט געדויערט און די רוצחים האבן אויך אין סלאוואקיי אדורך געפיהרט די דעפארטירונג און פארשלעפט זיי אין די קרעמאטאריומס, דארט איז שוין געווען יעצט פיהל ערגער פאר די פוילישע אידן ווי אין אונגארן ווייל אין אתגארן האבן זיי געהאט די מעגליכקייט צו ראטעווען זייער לעבן דורך די ארישע פאפירן, אבער אין סלאוואקיי האבן זיי נישט געהאט קיין שום מעגליכקייט ווי אזוי זיך צו ראטעווען זייער לעבן און זיי זענען דארט פארשלעפט געווארן צוזאמען מיט די דארטיגע אידן.

זומער תש״ד צד. פוילישע אידן אין פעסט אפערירן זיך כדי מען זאל נישט דערקענען אז זיי זענען אידן

נאך דעם וואס היטלער האט אקופירט אונגארן און אנגעפאנגען די רדיפות אויף די אידן, האבן די אונגארישע אידן זיך איינגערעדט אז נישט זיי מיינט מען מיט די אלע צרות ווי צ ב ש. שיסן אדער דעפארטירן אין די פארניכטונגס לאגערן, דאגעגן די פוילישע אידן האבן שוין גוט געווואוסט מיט וואס דאס שמעקט די היטלער אקופאציע, במשך פון די עטליכע יאהר ביז יעצט האבן זיי געהאט קאלטס און ווארימס, צרות אויף צרות פון די רוצחישע היטלעריסטן, האבן זיי דעריבער תיכף אנגעהויבן זוכן פארשידענע עצות ווי אזוי ניצל צו ווערן פון די רוצחישע הענד, א טייל איז געלונגען צו אנטלויפן קיין רומעניען וואו זייער לעבן איז געווען מעהר ווייניגער געזיכערט וויל רומעניען האט נישט מסכים געווען צו דעפארטירן די אידן, דאן האבן די פוילישע אידן אויסגעטראכט א נייע וועג פון הצלה, היינו דורך א אפעראציע צו ווערן אויס איד, זיי האבן

טאקע געטראפן א דאקטאר וועלכער האט זיך אונטערגענומען אדורך צו פיהרן אזא מין אפעראציע, עס זענען געווען רבנים וועלכע האבן מתיר געווען דעם איסור צוליב סכנת נפשות, ווייל פאקטיש איז עס געווען א לעבנס פראגע, איך זעלבסט האב געהאט אזא באגעגעניש וועו איך בין אריין געפאלן אין די רוצחים׳ס הענד און וועו איך האב זיי געוויזן מיינע אריש דאקומענטן, האבן זיי זיך נישט בעגנוגנד מיט דעם, נאר אראפגעצויגן די הויזן און טאקע פעסט געשטעלט אז איך בין א איד (אויספיהרליך וועגן דעם וועט געברענגט אין א פריהערדיגן קאפיטל) מיינע חברים האבן מיר אנגעטראגן אז איך זאל אויך אדורך פיהרן אזא מין אפעראציע, איך האב מיך געלאזט בעהאנדלען און זיי האבן געזאגט אז איך בין פעהיג צו אזא אפעראציע, עס קען גוט געלינגען, ווייל נישט יעדער האט געהאט די מעגליכקייט אז אזא אפעראציע זאל געלינגען, דאך האב איך מיך אבגעזאגט פון צו מאכן די אפעראציע נאר געהאפט צו השי״ת אז ער קען אזוי אויך העלפן ניצל צו ווערן פון די רוצחישע הענד, און אזוי איז עס טאקע געווען.

זומער תש״ד צה. איך דינג מיר א אריישער קווארטיר — פאלאקן פראגע פארערגערט זיך — נייע געזעצן וועגן אויסלענדער — שעדליך פאר די אידישע פאלאקן — איך וועל א גלעזער ארבייטער

נאך דעם אויבנדערמאנטן פאל האב איך שוין נישט געהאט קיין ארט וואו צו שלאפן, ביידע האטעלן האבן זיך אויפגעלעזט, אין האטעל ״שוץ קעלער״ האט מיר דער הויזמייסטער אפגעזאגט ווייל עס פלעגן אפט קומען קאנטראלעס אויב דער שוץ קעלער איז אין ארדנונג, האט ער דעריבער מורא געהאט אז ער וועט ליידן פון דעם ווייל לויט די פארשריפטן טאר מען נישט שלאפן אין אזא קעלער, דער האטעל ״בית החיים״ האט זיך אויפגעלעזט ווייל עס האט נישט קיין סאך געפעלט אז איך זאל ווערן זייער פארטנער... האב איך אלזא נישט קיין אנדער עצה נאר צו זוכן א גויאישן קווארטיר, ווייל ביי א איד איז אין אזא צייט ווען מען רעדט כסדר פון אויסזידלען א גרויסע סכנה צו שלאפן, מען קען רעכענען יעדע מינוט אויף איבערפאלן און ליקווידירן דאס פעסטער ביסל איידן, עס ווענדט זיך נאר ווער עס וועט זיגן ביים סכסוך וועלכער פלעגט אפט פארקומען צווישן די גרויסע קעפ, ספעציעל וועגן די איידן פראגע, אבער צו בעקומען א אריש קווארטיר איז נישט געווען פון די לייכטע זאכן ווייל עס זענען פארגעקומען אויסזידלונגען אין אלע שטעט פון אונגארן און עס איז געלונגען א טייל פון זיי ניצל צו ווערן, זענען די מענטשן געקומען קיין פעסט, זיך פארשאפט פאלשע אריש פאפירן און זיך איינגעמאלדן ביי קריסטן, מיט דער צייט איז מען פון דעם געווארן געוואויר און ווער עס איז געקומען יעצט זוכן א קווארטיר האבן זיי איהם חושד געווען אז דאס איז א איד, זיי האבן נישט געוואלט אדער מורא געהאט צו פארדינגען פאר א איד כדי נישט אריין פאלן אין א חשד פון די רשעים אז ער בעהאלט אויס אידן.

עס האט געדויערט עטליכע טעג וואס איך בין ארום געקראכן אין אלע גאסן צוזאמען מיט מיין חבר יוסף צייגער, ביז עס איז ענדליך געלונגען צו בעקומען א שטיקל פריוואט האטעל ביי א ארימען גוי נישט זעהר עלעגאנט איינגעריכטעט, אבער מיר זענען צופרידן געווען אז מען האט דאס געטראפן, די שכנים פון דעם הויז זענען געווען נאר גוים אביסל מישלינגען, אבער מיר האבן נישט געהאט קיין שום שייכות מיט זיי, ווייל מיר קענען דאך נישט זייער שפראך, אויך אויף דעם קווארטיר זענען געשלאפן עטליכע אונגארישע גוים, אבער אויך מיט זיי האבן מיר נישט געהאט

קיין פארקעהר, דער אייגנטימער פון האטעל האט פארלאנגט פון אונז א איינמעלדונג צעטל פון די פאליציי, ווייל אן אזא איינמעלדונג האט מען נישט געטארט אריין נעמען, דאס איז פאר אונז א שווערער פראבלעם, איך האב מורא געהאט צו זיין געמאלדן ביי די פאליציי ווייל מען ווייסט נישט וואס דער טאג קען ברענגען און וואס פאר א גזירה עס קען מארגן ארויס קומען אויף די פאלאקן ובפרט וועגן די אידישע, וועו זיי וועלן האבן אונזער אדרעס פאלן מיר גלייך אריין אין זייערע הענד, עס האט זיך ארויס געוויזן שפעטער אז איך האב נישט געהאט קיין טעות אין דעם, עס פלעגט פארקומען מעהרערע מאל וואס די פאליציי זענען בעפאלן די פלעצער וואו עס זענען געשלאפן די אידישע פאלאקן און זיי פארנומען און מען האט נישט געווארט מער וואו זיי זענען אוועק געקומען, איך האב אויך צו דעם געפונען א עצה און געמאכט א פאלשע מעלדונג אויף דעם אופן: דאס קווארטיר איז געווען אין איזאבעלא גאס נומער 14 האב איך איינגעשריבן אין מעלדע צעטל וועלכן איך האב איבערגעגעבן די פאליציי נומער 4. אין דעם אבשניט וועלכער איז געבליבן ביי מיר און האב דאס געמוזט האבן אויפצווייזן אז איך בין געמאלדן האב איך צוגעשריבן נומער 1 איז שוין יעצט דער נומער אין ארדנונג, 14 אזוי ווי עס איז ריכטיג, ווייזנדיג דעם בעל הבית דעם מעלדע צעטל זעהט ער אז עס שטימט, אבער די פאליציי קענען מיר זוכן אויף נומער 4 וואו זיי וועלן מיך קיינמאל נישט טרעפן, אט אזוי האט מען געמוזט דרייען מיט די חברה כדי צו שיצן אויפן לעבן.

אין יענע צייטן איז ארויס א נייער געזעץ וועגן אלע אויסלענדער וועלכע געפינען זיך אין אונגארן, אלע מוזן זיין בעשעפטיגט, און נישט ארום דרייען זיך ליידיג. דאס וואלט נאך נישט געווען דאס ערגסטע, נאר וואס יעדער איינציגער מוז אפשטאטן א בעזוך אין מיניסטעריום וועלכע האבן געברויכט דאס צו בעשטעטיגן און דאן האבן זיי ארויס געגעבן א ארבייטס ביכל, מיט וועלכן מען האט געקענט בעקומען ארבייט. דאס איז געווען פאר די אידישע פאלאקן זעהר א שווערע גזירה, ווייל בשעת זיי זענען נאך געווען גוטע און געשטיצט די אידישע פאלאקן מיט ארויס געבן אפנטהאלטן אלס אריער, איז אויך יעדער איינציגער געווארן ביי זיי פארצייכנט ווער עס איז א ריכטיגער אריער און ווער א איד, מיר האבן טאקע געהאט יעצט די געלעגנהייט זיך איבער צו צייגן וועו עס פלעגן אפט מאל פארקומען אבלאווע אין די גאסן, די אידישע פאלאקן וועלכע זענען אריין געפאלן אין זייערע הענד האבן שוין מעהר נישט געזעהן קיין טאגליכט, יעצט וועו מיר וועלן אפשטאטן א בעזוך וועגן ארבייט וועלן מיר בעשטימט נישט בעקומען, און וואס וועלן מיר דעמאלס טהון, עס איז דאך אוממעגליך זיך צו בעווגן אין גאס אן א ארבייטס ביכל צוליב די אפטע קאנטראלעס וועלכע קומען פאר.

אבער מען געפינט תמיד עפעס א עצה, עס האבן זיך געטראפן צווישן אונזערע חברה וועלכע זענען געווען בעקאנט מיט די הויכע בעאמטע פון מיניסטעריום און זיי האבן פאר געלד ארויסבאקומען כשר׳ע ביכלעך אן א בעזוך, די זענען געווארן ריכטיג איינגעטראגן אין די ביכער ווי עס דארף צו זיין, איך האב מיך גלייך געווענדעט צו איינעם פון די מאכערס, ער האט פארלאנגט 200 פענגא, עס איז געווען א גרויסער סכום געלד, אבער וועו מען מוז דאס האבן איז דאס ווערד. נאך עטליכע טעג האב איך שוין דאס ארבייטס ביכל אין האנד און קען מיך שוין פריי בעווגן אין גאס אן פחדים, גלייך האב איך בעקומען א ארבייטס פאסטן ביי א גלעזער־מייסטער וועלכער האט אונטערגענומען אויסצופארטיגן די צובראכענע טירן און פענסטער וועלכע זענען צובראכן געווארן בשעת דעם באמבארדירן, און אריין זעצן שויבן אין זיי. ער האט געצאלט גאנץ גוטע פרייזן, 20 פענגא א טאג, עס איז נישט געווען קיין שווערע ארבייט, ווער שמועסט נאך וועו עס

זענען אנגעקומען די באמבארדיר עראפלאנען זענען מיר געלעגן מעהר אין בונקער ווי געארבייט און אויך פאר די צייט בעקומען בעצאהלט, דאן איז געווען א חשבון דאס איך האב געהאט וואו צו זיין א גאנצן טאג, אין קוואַרטיר האט מען נישט געקענט בלייבן א גאנצן טאג ווייל אויך זיי האבן געוואוסט אז מיר מוזן ארבייטן, ווידער, דרייען זיך אין גאס איז אויך געווען א סכנה צוליב די ראזיעס וועלכע פלעגן אפט פארקומען, דען אפילו מיט די ארבייטס ביכלעך האט מען זיך אויך נישט געקענט בעווען אין גאס פריי אין די ארבייטס שעה׳ן, ווייל מען קען פרעגן פארוואס איך בין נישט ביי די ארבייט.

דער ערשטער ארבייטס טאג איז געווען זונטאג, איך בין געקומען בהתמדה יעדן טאג צו די ארבייט, עס שטייט אבער יעצט פאר מיר א גרויסער פראבלעם, דאס איז דער שבת, איך בעשליס ביי מיר פעסט אז שבת וועל איך נישט ארבייטן, אבער דאס קען נאך איריינברענגען אין א חשד אז איך בין א איד, דעריבער וועז איך האב נאר געפעלט איין שבת האב איך שוין מעהר נישט געקענט גיין צו די ארבייט, איך האב איהם געזאגט א תירוץ אז איך מוז איבערריסן מיין ארבייט ווייל איך פאהר אוועק אויף א שטיקל צייט פון פעסט, איך האב געהאט דורך דעם שווערריקייטן ווייל אין שטוב ביים גוי האב איך דאך נישט געקענט זיצן א גאנצן טאג, און דרייען זיך אין גאס איז ווידער א סכנה, אזוי אז איך האב ממש נישט געוואוסט וואס פאר א עצה זיך צו געבן, ענדליך האב איך געטראפן א איד מיטן נאמען ר׳ אברהם שטייענמץ מיט וועלכן איך בין געווען שוין פון לאנג בעקאנט. ער האט מיר ערלויבט צו זיצן ביי איהם אין שטוב א גאנצן טאג, ער האט מיר איבערגעגעבן א בעזונדער צימער מיט ש״ס און נאך אנדערע ספרים, איך האב מיך ממש מחי׳ געווען מיט די שטוב, איך וועל איהם תמיד דאנקבאר זיין פאר דעם, (היינט וואוינט ער אין ניו־יארק) כאטש איך האב דארט מיטגעמאכט גענוג פחדים, ווייל דאס רוב שכנים פון דעם הויז זענען געווען גוים און מיך תמיד בעמערקט אריין גיין צו ר׳ אברהמ׳ען וועלכער איז געווען א איד מיט׳ן פוהלן מויל, מיט א בארד און פיאות, מען האט זיך גאר נישט געקענט טועה זיין אין איהם, (אין די שטוב האב איך געהאט דאס בעגעגעניש מיטן דעדעקטיוו) און איך קען צוליב דעם ליידן ווען זיי וועלן זיך דערוויסן אז אין טאש האב איך אריש פאפירן, אבער אזוי ווי איך האב נישט קיין אנדער ברירה מוז דאס גוט זיין, און איך טהו האפן אז אלעס וועט אריבער גיין בשלום. צווישן די אנטלאפענע אידן פון פוילן קיין אונגארן האבן זיך געפונען א גרויסער טייל פרומע אידן מיט וועלכע איך מיך יעדן טאג בעגעגנט אין די בתי מדרשים וואו מיר זענען געקומען דאוונען מיט מסירת נפש, ווייל עס פלעגט אפט פארקומען וואס דעטעקטיוון זענען דארט אנגעפאלן און קאנטראלירט אונזערע דאקומענטן, דא טרעפן זיי אידן אויף אריש פאפירן בעווען זיך אין שוהל, די גרעסטע בעווען איז געווען אין די חברה תהלים, פוילישע שוהל און ש״ס חברה, אלעס אין די קיראי גאס, דאס אינטערעסאנסטע איז געווען צו זעהן ווי יעדע נאכט ביים שיעור וועלכן עס האט פארגעלערנט הרב חנני׳ קאהן, איז אפט מאהל פארגעקומען א שטארקער פלפול צווישן די מיטלערנערס, אונגארישע אידן און פוילישע אריער־אידן.

עס איז אריבער א שטיקל צייט און די ראשי ממשלה האבן נאך אלץ געהאט צווישן זיך די אלטע ויכוחים וועגן די אידן, איין טאג האט עס געהייסן יא אויסזידלען דעם אנדערן טאג נישט אויסזידלען, די פעסטער אידן האבן מיטגעמאכט שווערע מאמענטן צוליב די פארהאנדלונגען איבער דעם גורל פון זייער לעבן און זיי האבן נישט געוואוסט וואס דער טאג קען ברענגען, ווער עס וועט זיגן. אויך מיר אידישע־אריער האבן געפיהלט אט די צייטן, ווייל כמעט אלע האבן זיך געדרייט צווישן אידן, טראץ דעם וואס אונזער מצב האט זיך אביסל געבעסערט, ביז יעצט זענען

מיר געווען אין רשות פון קעאק, זיי זענען געשטאנען אין פארבינדונג בנוגע אונזערע אינטערעסן מיט די פוילישע אפיצירן וואס זענען אנטלאפן אנהויב קריג פון פוילן און געפונען זייער מקום מנוחה דא אין אונגארן, וואו מען האט זיי עמפאנגען בסבר פנים יפות, אבער זינט די היטלער אקופאציע זענען די אפיצירן געווארן גאר קליינע מיוחסים, פארקערט מען האט זיי געזוכט שלעכטס צו טהון פון אלע זייטן, עטליכע פון זיי איז געלונגען די דייטשן צו שיסן, און עס איז געווארן וואס אמאל שוואכער זייער אפוטרופסות לגבי די פאלאקן אין צוזאמענהאנג מיט די אונגארישע רעגירונג, דאגעגן יעצט זענען די פאלאקן ארונטער אונטער דאס אפוטרופסות פון די אונגארישע מיליטער, כדי אויף דעם אופן מציל זיין די פאלאקן פון די היטלער חברה וועלכע האבן חשק געהאט צו פארניכטן זייערע אלטע שונאים די פאלאקן, מיט דעם אונגארישן מיליטער וועלן זיך די דייטשן וועגן אזא קליניקייט זיך נישט צוקריגן, וכן הוה, מיר אלע אן אויסנאם האבן באקומען א אויפטראג זיך צו מעלדן אין דעם און דעם טאג ביי די מיליטערישע בעהערדע וואו זייער קאנצעלייי פאר דעם צוועק איז געווען ווייט אונטער די שטאט, אלע זענען זיך געגאנגען מעלדן מיט זייערע ביז יעצטיגע אפנטהאלטן אויף וועלכן זיי האבן בעקומען א מיליטערישן זיגל וועלכעס איז געווען א בעווייז אז זיי זענען געהעריג ביי זיי איינגעמאלדן, דא האט מען זיך שוין נישט געמוזט מעלדן יעדן חדש ווי ביז אהער אין קעאק, דער איינער זיגל איז שוין גענוג געווען, אלע זענען געווארן איינגעטראגן אין זייערע ביכער און פריש כשר.

איך ווייס יעצט נישט וואס צו טהון ווייל מיין פאפיר איז דאך פוהל מיט פאלשע זיגלעך, איך האב אבער נישט קיין ברירה ווייל אומלעגאל זיך ארום דרייען אין אזא צייט איז א זיכערע סכנה, ביי יעדע ראזיע מוז איך דאך ווייזן א כשר'ן דאקומענט, וועז נישט פאל איך גלייך אריין אין זייערע הענד... איך בין מיך אלזא מיישב און גיי מיך מעלדן רעכענענדיג אז זיי וועלן נישט בעמערקן דעם אונטערשרייד צווישן א עכטן און א פאלשן זיגל, וכן הוה, איך האב מיך געמאלדן ביי די חברה, עס איז אדורך אין ארדנונג אן קיין שום שאלות, זיי לייגן ארויף אויף מיין טריפה פאפיר דעם כשר'ן זיגל און יעצט בין איך שוין אין בעסטן ארדנונג... די מיליטער בעהערדע האבן שטארק מקרב געווען די פאלאקן, זיי האבן געטיילט יעדן חדש א גאנץ שיינע סומע געלד יעדן לויט זיין פאמיליע, אויך פון צייט צו צייט עפעס קליידונג, נאך די אלע גליקן האב איך אלס מורא געהאט ארויס צו פאהרן צו זיי נאך דעם חדש געלד, ווייל איך האב געהאלטן דאס ארט פאר א"מקום סכנה, וויסנדיג אז די דייטשן האבן א אויג אויף אונז, איך האב טאקע פיהל מאל שאדן געהאט דאס געלט און נישט געווואלט ריזיקירן דאס לעבן צוליב עטליכע פענגא, עס האט זיך דאן ארויס געווייזן אז איך האב נישט געהאט קיין טעות, איינמאל ווען דער גאנצער עולם זענען דארט ארויס אין א בעשטימטן טאג ווען מען האט זיי געהייסן קומען נאך די פענסיע, זענען פלוצלונג בעפאלן דעם עולם א גאנצע חברה דייטשן וועלכע זענען אנגעקומען מיט אויטאס, זיי האבן ארום גענומען דעם גאנצן לאגער און פארנומען א גרויסן עולם פון די אידישע פאלאקן וועלכע עס איז נישט געלונגען צו אנטלויפן, וואס מיט זיי האט פאסירט קען מען גאנץ לייכט פארשטיין...

דאס זיצן ביי ר' אברהמ'ען אין שטוב איז אויך נישט געווען דער ריכטיגער תכלית, ווייל איך האב מיך דאך געמוזט אביסל בעווען אין גאס גייענדיג צו איהם און צוריק אהיים, דא איז געווען שטרענגער די קאנטראל וועגן די ארבייטס ביכלעך, עס איז שוין וויניג געווען וואס מען האט געוויזן א ביכלע, ווייל זיי זענען שוין דערגאנגען דעם סוד אז מען האט נאר ביכלעך און מען ארבייט נישט, דעריבער איז ביי יעדע געלעגנהייט האבן זיי זיך אינפארמירט ביי דעם מייסטער אדער פירמא וועלכע האט געהאט ארויף געגעבן זייער זיגל אויף דעם ביכל אויב עס איז טאקע

אמת אז דער מענטש ארבייט ווייטער דארט, דאס איז שוין געווען זעהר א שווערער עסק. וועז זיי וועלן מיך לעגיטימירן און אנפרעגן מיין מייסטער וועט ער דאך אוודאי זאגן אז איך ארבייט שוין נישט ביי איהם א לענגערע צייט, און דאס טויג נישט, מען קען אריין פאלן אין א סכנה.

איך האב טאקע געהאט איינמאל א בעגעגעניש, ארויסגייענדיג אין גאס טרעפט מיך א מענטש, א ציווילער, ווארשיינליך איז ער געווען א דעדעקטיוו, ער פיהרט ארום זיך עטליכע משמשים, וועלכע ער האט שוין געכאפט אין חשד אלס אידן, ער מאכט מיט מיר קיין שום שאלות נישט נאר פרעגט גלייך "וואו איז דיין געלע לאטע?" (עס איז איהם גאר קיין ספק נישט געווען אז איך בין א איד, דאס איז ער זיכער, די שאלה איז נאר וואו איז די לאטע) איך נעם גלייך ארויס מיין פריש אנגעבאקענעם געחתמעטן דאקומענט און צייג איהם, ער בעטראכט דאס פון אויבן ביז אראפ, קאנטראלירט אויב עס זענען דא די זיגלען פון אלע חדשים, יא! זאגט ער — עס איז אין ארדנונג! ער גיט מיר צוריק דאס פאפיר און הייסט מיר גיין מיין וועג, עס איז מיר גראדע געלונגען וואס ער האט נישט קאנטראלירט דאס ארבייטס ביכל, אנדערש וואלט איך געקענט לייכט אריין פאלן מיטן כשרן דאקומענט, אזעלכע פחדים פלעגט מען אפט מיטמאכן, אמאל פאקטיש און אמאל האט זיך געדאכט, אבער עס איז געווען פארוואס מורא צו האבן, וועז מען האט נאר געהערט אז יענער איז אריין געפאלן איז שוין אויך געגוג געווען, די צייט איז דאך נישט נארמאל, מיר זענען יעצט אונטער א דייטש־היטלער אקופאציע און יעדע מינדעסטע קרומע בעווענגונג איז פאר אונז א גרויסע סכנה, צוליב דעם אלעם האב איך בעשלאסן צוריק גיין צו מיין אלטע גלאז ארבייט, וכן הוה.

איך האב געמאלדן דעם שעף אז איך בין שוין צוריק געקומען און וויל ווייטער ארבייטן ביי איהם, ער האט מיך צוריק גענומען מיט גרויס שמחה, עס איז ביי איהם געווען א זכיה, אז ער האט א דאקטאר אלס ארבייטער, (דאס ערשטע מאל וועז איך האב מיך געמאלדן אין קעאק האט דער בעאמטער ע"פ טעות איינגעשריבן אין דאקומענט אז איך האב שטודירט אין קראקא אלס דאקטאר, דער מייסטער האט דאס בעמערקט, האט ער זיך תמיד זעהר געפרייט דערמיט און מיך פארגעשטעלט פאר די שטאטישע בעאמטע וועלכע זענען געקומען אפט אויף קאנטראל אין די שטאטישע שפיטאלן אין וועלכע ער האט געהאט אונטער גענומען צו ארבייטן) אבער אויך דאס מאל האב איך בעשלאסן נישט צו ארבעטן לענגער ווי ביז שבת, יהי' מה שיהי', שבת וויל איך נישט ארבייטן, איך בין אוועק פרייטאג מיטאג און זיך געזעגנט און מעהר נישט געארבייט, ווייל איך קען דאך נישט אריין לאזן זיך אין א חשד, שוין דאס אנדערע מאל פעהל איך גראדע דעם שבת־דיגן טאג, מען דארף נישט זיין קיין גרויסער חכם צו פאלן אויף דעם, אפילו אין א צייט שפעטער קען איך אויך נישט צוריק גיין, איבערהויפט האבן מיר מיינע חברים דערציילט אז איינמאל וועז דער מייסטער איז געווען שיכור האט ער זיי געפרעגט אויב איך בין א איד? ווי די וועלט זאגט דאס ווערטל "וואס ביי א ניכטערן איז אויף די לונג, איז ביי א שכור'ן אויף די צונג", ממילא טאר איך מיך שוין נישט ווייזן פאר זיינע אויגן, איך מוז יעצט צוריק ווערן א תושב ביי ר' אברהם שטייענמץ, קיראי גאס נומער 6.

זומער תש"ד צו. ענדערונגען אין די אונגארישע רעגירונג — אנטיסעמיטישע מיניסטארן ווערן בעזיגט — אידן פראגע געלינדערט — די 1.600 טשענדערס ווערן צוריק געשיקט

אהיים — די אומגעריכטע אקציע — צוליב מיין קינד שפרינג איך אין א סכנה — אלעס אדורך בשלום

אזוי ווי עס זענען אפט פארגעקומען פארשידענע חילוקי דעות צווישן די מלוכה מענער אין פארשידענע פאליטישע ענינים אין אידן פראגע, איינע פון די 2 צדדים זענען געווען פאר היטלער און דאס אנדערע צד געגן, טאג און נאכט האבן זיי זיך ארום געריסן וועגן דעם ביז עס איז ענדליך געקומען צו א גרויסע ענדערונג, די אנטיסעמיטישע אנפיהרער זענען דורך געפאלן און עס זענען ארויף געקומען צו די מאכט היטלערס געגנער, כאטש דער קליינער פראצענט וועלכע זענען נאך געבליבן אין די רעגירונג האבן נישט געוהט נאר תמיד פארגעברעגנט זייער מיינונג וועגן די אידן אויסזידלען אבער זיי זענען בטל געווארן געגן דעם רוב, אט הערט זיך שוין די גוטע בשורה אז די 1600 טשענדערס וועלכע זענען געקומען מיט א צייט צוריק מאכן ארדנונג אין פעסט... זענען געווארן בעאויפטראגט צו פארלאזן פעסט.

דער סוף פון די 1600 טשענדערס איז געווען נישט קיין גינסטיגער פאר זיי, ווי עס האט מיר דערציילט מיינער א חבר מיטן נאמען יעקב אלי׳ זינגער, לעבט אין אמעריקא וועלכער האט גראדע געארבייט ביי זיי, זייער איבערנעהמונג איז געווען זייער סאדיסטיש אפילו אויף די וועלכע האבן דארט געארבייט, נעמליך האט די רעגירונג וועלכע איז געווען צום ווידערווילן דאס גאנצע געשעפט און דאס אנקומען קיין פעסט אדורך פיהרן די אויסזידלונג איז געווען א אומלעגאלע, נאר ווייל א טייל פון די רעגירונגס פיהרער וועלכע זענען געווען פרא היטלער און געוואלט פאר יעדן פרייז ליקווידירן די אידן האבן זיי געברענגט קיין פעסט, יעצט האבן זיי געפונען א עצה ווי אזוי זיי צו ליקווידירן, פלוצלונג אין מיטן א שיינעם העלן טאג פייפט די סירענע אלס א צייכן פון א לופט אנגריף, מען מוז לויפן אין די בונקערס ווי געווענליך, ווען אלע זענען שוין געווען אין די בונקערס צוזאמען מיט די אידישע ארבייטערס, קומען פלוצלונג אריין אין בונקער א גרויסע מיליטעריש אבטיילונג בעוואפנט און געופן צו די טשענדערס: ״הענד ארויף״! זאגנדיג די ווערטער האבן זיי גלייכצייטיג אויסגעשטרעקט זייער געווער, די טשענדערס זעהענדיג אז עס איז א גאנץ ערנסטער געשעפט האבן זיי זיך תיכף אונטער געגעבן. דאס מיליטער איז ארויס פון בונקער און זיי אויפגעלאדנט אויף די לאסט אויטאס וועלכע זענען געשטאנען גרייט אין הויף און זיי אווענק געשלעפט פון פעסט, מיט דעם האט זיך געענדיגט די אויסזידלונג פון די פעסטער אידן. די סערענע איז געלונגען...

דאס איז א סימן אז די אידן פראגע איז געצליך געלעזט, מען וועט שוין נישט אויסזידלען די פעסטער אידן, מען קען זיך פארשטעלן די גרויסע שמחה וואס האט געהערשט צווישן די אידישע בעפעלקערונג אין פעסט, והעיר פעסט צהלה ושמחה, די אידן ערלויבן זיך שוין אויף זייער אייגענעם חשבון אראפצונעמען די געלע מגן־דוד לאטעס פון די טויערן, א טייל האבן זיך אפילו ערלויבט אראפ צו נעמען די לאטעס פון זיירע קליידער, כאטש עס איז נאך נישט ארויס קיין געזעץ דאס אלעס צו מאכן, אבער אזוי ווי זיי האבן געזעהן אז די רעגירונג איז פרא אידן און אונזערע אידן ברויכן דאך נישט מער נאר איין וואונק דעמאלס טהוען זיי שוין וואס עס לאזט זיך, עס האבן זיך אויפגעהערט די שטארקע ראזיעס ווי ביז יעצט. אלע פאליציי און דעדעקטיוון קוקן אווענק אויף די עבירות פון די אידן וועלכע טראגן נישט די מגן דוד׳ס, מען בעווענגט זיך פריי אין אלע גאסן גלייך ווי אין די אמאליגע צייטן איידער היטלער האט אקופירט אונגארן, דער פארקער אין אלע בתי מדרשים ווי צ.ב.ש. חברה תהלים, פוילישע שוהל, ש״ס חברה, דארטן וואו די

אידישע אריער פלעגן זיך דרייען איז שוין צוריק נארמאל, נאך א לענגערע צייט הפסקה פון די אונגארישע אידן און פון אונז פאלאקן, אין די ש״ס חברה לערנט מען ווייטער די געהעריגע שיעורים יעדע נאכט ווי נארמאל, עס קומען ווייטער פאר די גרויסע פלפולים אין לערנען צווישן די אונגארישע אידן און די פוילישע גוים... עס דערקענט זיך אין אלע גאסן דאס פרייהייט און די שמחה, יעדער טראכט זיך אז אט אזוי וועט שוין זיין ביז די מלחמה וועט זיך ענדיגן און איז זיכער אין דעם, גלויבט גאר נישט אז עס קען נאך חלילה קומען עפעס א ענדערונג...

גראדע אין די טעג ווען יעדער איז לוסטיג איז מיר אויך בעשערט צו ליידן צרות, מאכט זיך אזא מעשה: איינמאל פארטאג הער איך פלוצלונג זעהר א גרויסן געוודער אין גאס, איך האב מיך אויפגעוועקט פון טיפן שלאף, איך האב נישט געקענט תיכף וויסן וואס דאס קען בעדייטן ווייל די פענסטער פון מיין דירה איז נישט געווען צו די גאס נאר אין הויף, בין איך מיך מיישב און געה אריין צום שכן ארויס קוקן וואס דאס איז, קומט שוין אריין די שכנה און דערציילט אז די גאנצע גאס איז פוהל מיט פאליציי און טשענדערס, דערהערנדיג דאס איז מיר געווארן פינסטער און ביטער, וואס איז דאס? נאך די גאנצע שמחה אז די אידן פראגע איז געלעזט מאכט זיך גאר דא אזא מעשה, דאס איז דאך א סימן פון אויסזידלונג, עפעס אנדערש קען נישט זיין, איך בין פוהל מיט שרעק און עגמ״נ, פאר מיר האב איך נישט קיין מורא, רעכענענדיג אז מיט די פאפירן וועל איך מיך ארויס דרייען פון זייערע הענד אפילו עס איז א אקציע, איבערהויפט וועז איך שלאף ביי א ערל, דא וועלן זיי איבערהויפט נישט קומען זוכן ווייל אין גאנצן הויז וואוינט דאך נישט קיין איין איד, די הויפט דאגה איז יעצט, וואס וועט זיין מיט מיין קינד ווייל צוליב דעם וואס זי איז געווען געצליך געזונט און נישט געמוזט האבן אין שפיטאל קיין שום ערצטליכע בעהאנדלונגען און נאר געבליבן דארטן וועגן דער אינטערנירונג דורך די פאליציי, און אזוי ווי זיי האבן יעצט זעהר וויניג פלאץ אין שפיטאל האבן זיי דאס קינד ארויס געגעבן צו א שוועסטער פון שפיטאל זי זאל זי האלטן ביי זיך פריוואט אין דער היים, בעפאסן זיך מיט איהר און גלייכצייטיג אכטונג געבן מען זאל זי נישט ארויס גנב׳נען, יעצט וועז איך זעה אזא בילד פאר מיינע אויגן רעכענענדיג אז דא קומט יעצט פאר א אקציע אין פעסט, וואס׳זשע וועט יעצט פאסירן מיט מיין קינד? זי וועט בעשטימט אריין פאלן אין די אקציע, נאך אזוי פיהל פלאג און מאטערניש מיט איהר ביז איך האב שוין געהאט די זכיה אהער צו ברענגען זי בשלום, זאל זי יעצט אריין פאלן אין די הענד פון די רוצחים.

איך בלייב זיצן אויפן בעט מיט א פארשטיינערטע הארץ נישט וויסנדיג וואס יעצט צו טהון, זאל איך פרובירן אהין לויפן וואו דאס קינד געפינט זיך? אפשר וועל איך זי נאך טרעפן און מציל זיין, איך וועל ווייזן די מלאכי חבלה מיינע און איהרע ארישע פאפירן, שרייענדיג אז זי געהערט נישט צו קיין אידן, אבער דאגעגן ברענג איך מיין לעבן אין א גרויסע סכנה, בלויז דאס ארויס גיין אין גאס איז דאך שטארק ריזיקירט, די חברה וועלן מיך דאך בעשטימט אפהאלטן און ווי אזוי עס וועט געלינגען דאס קען מען פאראויס נישט וויסן, אמאל גייט עס אדורך בשלום און אמאל קען מען אריין פאלן... וועז אפילו עס וועט מיר שוין געלינגען דאס אדורך גיין אין גאס בשלו׳, איז ווידער א פראגע ווי אזוי עס וועט זיין דארטן וועז איך וועל אריין קומען אין א אידישע שטוב וואו מיין קינד געפינט זיך און שרייען אז מיר זענען אריער, די ערשטע פראגע זייערע וועט זיין ווי קומט דאס אז אריער זאלן האבן א שייכות מיט אידן? עס איז א רעכטע סכנה פאר אונז ביידן, נישט געזונ וואס איך וועל זי נישט מציל זיין נאר אויך איך וועל אריין פאלן אין זייערע הענד, דאגעגן זיצנדיג דא אין שטוב פאלן אוועק די אלע סכנות, ערשטנס, איז עס דאך א גויאיש הויז און זיי וועלן איבערהויפט נישט אריין קומען זוכן, ווייל זיי האבן תמיד א ענויע ליסטע וואו עס וואוינען אידן

און וואו נישט, און וועט אפילו זיי קומען אריין, האב איך צו ווייזן די אריש פאפירן וועלכע זענען דאך זעהר גוטע ובפרט צווישן בלויז רעכטע גוים.

דער מח קעהרט זיך מיר איבער טראכטנדיג אזוי אהין און צוריק, איך מוז אבער ענטשיידן די מינוט כדי נישט חלילה צו פארשפעטיגן אויב עס איז נאך מעגליך עפעס צו טהון פאר איהר, יא גיין אדער נישט גיין.

נאך א קורצע ווייל קלערן בעשליס איך צו גיין פרובירן ראטעווען מיין אייניג קינד, יהי׳ מה שיהי׳, אפשר וועט מיר דאך געלינגען, דא זיצנדיג וועל איך בעשטימט אלעס פארפאסן, און אין פאל וועט עס וועט מיר נישט געלינגען און איך וועל אריין פאלן צוליב איהר, וועל איך מיר שוין א עצה געבן ווי ביז יעצט, איך האב דאך אלע ברירות, אויפברעכן, שפרינגען, און נאך אנדערע מיטלען וועלכע זענען נויטיג אין אזא צייט, איך וויל נישט האבן קיין פארוואורף ביי מיר אליין אז איך האב זי געקענט ראטעווען און נישט געראטעוועט, איך האף אז השי״ת וועט העלפן און עס וועט מיר יא געלינגען, מען מוז אלזא ריזיקירן.

איך טהו מיך שנעל אן און לויף ארויס אין גאס כדי צו גיין אין דער ריכטונג וואו זי געפינט זיך, ארויס קומענדיג פון טויער איז מיר געווארן טונקל פאר מיינע אויגן, דערזעהענדיג אויסגעשטעלט גאנצע שוואדראנען רענדערס (פאליציי) און טשענדערס אין די הונדערטער, אין די זייטן געסלעך שטעהען זעהר פיהל אויטאס מיט טראנספארטן מענטשן, א טיילפון זיי זענען שוין געגנצליך פוהל מיט מענטשן און א טייל האלב פוהל, פון אלע זייטן זעה איך ברענגען מענטשן ארויס שלעפנדיג פון די הייזער, אלטע, יונגע, מענער, פרויען, די אקציע געהט אין שטארקסטן טעמפא, איך בלייב שטעהן איבערגעשראקן זעהענדיג דאס גרויזאמע בילד פאר מיינע אויגן, אבער דאך גיה איך נישט צוריק, איך מוז פארזעצן מיין פלאן פון הצלה פאר מיין קינד, איך לאז מיך געהן פון די איזאבעלא גאס אין די דאב גאס וואו איך זעה געוני דאס זעלבע, די גאנצע בריט פון די גאס איז אנגעשטעלט מיט די חברה לייט און אויטאס, עס איז כמעט שוועד דורך צו גיין, איך מאך זעהר ענערגישע טריט און קוק מיך אפילו נישט אום וואס דא טהוט זיך, איך שנייד אלץ אדורך די חברה און דאס הארץ ווארפט זיך ווי ביי א גזלן. ווי פארוואונדערט בין איך זעהענדיג אז אין פוצה פה ומצפצף, מען האט דעמאלס נישט געזעהן קיין איינציגן מענטש זיך בעוועגן אין גאס, ראשית איז נאך געווען גאנץ פארטאג, און צווייטנס, ווער ערלויבט זיך אין אזא צייט ארויס ווייזן זיך אין גאס ווען דאס פייער ברענט אזוי שטארק, איך בין אזוי דורך געגאנגען דאס גאנצע פייער בשלום ביז איך בין צוגעקומען צו די קיראי גאס וועלכעס האט זיך געשלאסן מיט די דאב גאס, דא איז גאנץ שטיל פון די מחבלים, מען זעהט שוין נישט מעהר קיין רענדערס, טשענדערס, און טראנספארט אויטאס, ווארשיינליך האבן זיי שוין במשך די גאנצע נאכט ערלעדיגט וואס זיי האבן געברויכט... דאגעגן זעה איך ארום דרייען צעהנדליגער דעדעקטיוון וועלכע שטעלן אפ יעדן דורכגייער און לעגיטימירן איהם, אבער צו מיר קומט קיין איינציגער נישט צו פרעגן אפילו א ווארט, דאס וואונדערט מיך נאך מעהר, עס ווייזט אויס אז איך בין יעצט אין די בחינה פון א רואה ואינו נראה, זאל זיין אזוי צו גוטן, טראכט איך מיך, איך בין שוין נייגעריג צו זעהן וואס ביים קינד טוט זיך.

איך שטייג אויף אין טראמוואי און פאהר צו די וואינונג וואו זי געפינט זיך, אויך אין די גאסן הערשט א קאמפלעטע שטילקייט, איך ווייס אבער נישט וואו מען האלט דארט, פאר אדער נאך... איך קום שוין קוים ארויף אין די וואינונג וואו זי האט זיך געפונען ביז יעצט מיט גרויס הארץ קלאפעניש אריין קלערנדיג וועגן איהר גורל, איז זי נאך דא אדער מען האט איהר שוין אוועק געשלעפט, איך קלינג אן, באלד עפנט מען די טיהר, זיי עמפאנגען מיך זעהר העפליך און פרעגן

מיט גרויס פארוואונדערונג וואס האט פאסירט וואס איך בין דא אזא פריער גאסט? איך ענטפער גאר נישט נאר גיי גלייך אריין אין אנדערן צימער זעהן צו די קליינע איז דא, יא! זי ליגט נאך אין בעט און שפילט זיך מיט די אנדערע קינדער, מיין שמחה איז געווען אין לשער. איך דערצייל זיי דאן די סיבה וועלכע האט מיך אהער געברענגט אזוי פריה, אבער זיי ווייסן פון גאר נישט צו זאגן, זיי האבן אפילו נישט געהערט אז אין די אנדערע גאסן הערשן אונרוהען, זיי זענען זיך גאנץ רוהיג אדורך געשלאפן די גאנצע נאכט און נישט מיטגעמאכט די אלע גרויסע פחדים, איך בין שוין צופרידן אז עס איז אזוי דורך געגאנגען מיט בלויז עגמ"נ. לויט ווי איך האב מיך אינפארמירט איז דאס גאר געווען א פאליטישע אקציע און איבערהויפט נישט געווענדעט קעגן אידן, זיי זענען א גאנצע נאכט ארום געפארן לויט א ליסטע און צוזאמען גענומען די אלע פאליטישע פארברעכער וועלכע זענען געווען פון די ניי־געשאפענע רעגירונג, אזוי ווי איך בין שוין א גרויסער בעל מזל צו אזעלכע זאכן, מאכט זיך פונקט די זאמל שטעלע אויף די גאס וואו איך געפין זיך, כדי צו ליידן אזוי פיהל פחדים וואס עס לאזט זיך גאר נישט בעשרייבן.

זומער תש"ד צז. זיבעטער הצלה פלאן — ווייטער נישט געלונגען

טראצדעם וואס די אידן־פראגע אין פעסט האט זיך אין אלגעמיין פארבעסערט, מען טראכט שוין מעהר נישט פון אויסזידלען, ווי עס האט זיך פאקטיש ארויס געוויזן, מען האט שוין די אקציאנערן אהיים געשיקט, דאך אבער איז דאס ביי מיר נאך נישט געווען די גאנצע ישועה און איך האב מיר נישט געוואלט לאזן איינרעדן אז דא וואו היטלער עקזיסטירט וועלן בלייבן אידן אומבעירירט, דאס איז א אויסגעשלאסענע זאך, די היטלעריסטן וועלן נישט רוהען ווי לאנג זיי וועלן זעהן זיך ארום דרייען דאס ביסל אידן און זיי וועלן תמיד טראכטן עצות ווי אזוי זיי צו פארניכטן, איך האב פארשטאנען אז עס איז נישט קיין פלאן דא צו בלייבן נאר מען מוז זוכן עפעס א אופן פון אנטלויפן וואס פריער, מיר האבן דאך געוואוסט אז אין רומעניען איז דאס לעבן פאר אידן מער וועניג געשיצט, אבער ביז יעצט איז מיר נישט געלונגען נאך די אלע אנשטרענגונגען אריבער צו כאפן זיך אהין. יעדעס מאל האט זיך געמאכט וועגן און צוליב פארשידענע סיבות איז אלעס בטל געווארן, יעצט האב איך זיך דערוואוסט פון א נייעם וועג מיט וועלכן מען האט געקענט פאהרן לעגאל קיין רומעניען מיט א פאס און א וויזע, ווייל אזוי ווי עס זענען פארגעקומען לעצטנס די אויסזידלונגען אין אלע אונגארישע שטעט, זעהענדיג אז דער חלף ליגט זיי שוין אויפן האלז האבן זיי שוין אנגעהויבן צו לויפן קיין רומעניען. די אונגארישע רשעים האבן עס דערכאפט און צוליב דעם זענען אלע אונגארישע־רומענישע גרעניצן געווארן שטארק בעוואכט אזוי אז עס איז שוין געווען אוממעגליך זיך צו שווארצן, האבן די פוילישע אידן אויסגעפונען א נייעם וועג וי צו פאהרן לעגאל, איך ווייס נישט צו די פעסער און וויזעס זענען געווען כשר'ע צו נישט, יעדנפאלס האב איך שוין געהערט פון מענטשן וועלכע זענען געפאהרן און אדורך דעם גרעניץ בשלום, אט דאס וועט זיין א סחורה פאר מיר, איך בעקום חשק צו פאהרן מיט אזא פאס קיין רומעניען, דאס איז דאך נישט ריזיקירט און אויף א לייכטן אופן קומט מען אן בשלו', איך רעכן ווען איך וועל אויפווייזן אין שפיטאל אז איך האב שוין א פאס מיט א רומענישע וויזע, וועלן זיי נישט מאכן קיין געשעפטן נאר ארויס געבן דאס קינד.

איך האב מיך אנגעהויבן צו אינטרעסירן ווער די מאכערס זענען, ווער איך געווואויר אז דאס

זענען מיינע בעקאנטע פון קראקא, איך וועלנד מיך גלייך צו זיי וועגן דעם ענין צו פארשאפן, יא ! זיי קענען דאס ערלעדיגן, עס מוז אבער קאסטן 2000 פענגא, דאס איז געווען זעהר א גרויסער סכום, איך האב אבער נישט קיין ברירה, איך האלט אז מען מוז פארלאזן אונגארן, דא איז א מקום מסוכן... האב איך באלד געגעבן א איינגאבע, אין עטליכע טעג ארום האבן זיי צוגעזאגט דאס מיר צו פארשאפן, עס גיהט אדורך א טאג און נאך א טאג , עס ציהט זיך שוין אריין אין חשבון פון וואכן און איך זעה נישט קיין פאס און קיין וויזעס פאר די אויגן, יעדעס מאל ענטפערן זיי אנדערע תירוצים, איך האב שוין געזעהן אז איך האב צו טהון מיט א חברה ליגנערס, זיי קענען נישט ערלעדיגן די זאך דעריבער שלעפן זיי דאס עסק, איך וואלט שוין יעצט צופרידן געווען אז איך זאל צוריק בעקומען די איינגאבע, ענדליך נאך א לענגערע צייט גיבן זיי מיר צוריק די איינגאבע זאגנדיג אז דער וועג איז קאליע געווארן, די אונגארישע רעגירונג לאזט שוין מעהר נישט ארויס פאהרן קיין רומעניען, ווייזט אויס אז דאס איז געווען עפעס א פאלשע מעשה, עס איז אזוי לאנג געגאנגען דאס עסק ביז זיי זענען אחיף געקומען דערויף און דורך דעם קען מען שוין מעהר נישט פאהרן, פארשטייט זיך אז איך האב געהאט גרויס עגמ״נ פון דעם, אבער וואס לאזט זיך טהון, איך בין שוין אזא בעל מזל.

זומער תש״ד צח. די שטארקע באמבאדירונגען אין פעסט — מיין בונקער אין די חברה תהלים — איך פאל אריין אין א סכנה — איך ווער ניצול

עטליכע וואכן פאר ראש השנה האבן זיך געווענדעט די אמעריקאנישע און ענגלישע מלוכות צו די אונגארישע מלוכה אז זי זאל זאפארט ארויס טרייבן דעם דייטש, ווען נישט וועלן זיי צייגן וואס זיי קענען, זעלבסטפארשטענדליך האט זיך די מעשה נישט געריהרט פון ארט, ווייל דא וואו היטלער שטעלט אריין א פוס איז נישט מעגליך איהם אזוי שנעל פטור צו ווערן, זיי ווערן באלד די ריכטיגע בעלי בתים און די ארטיגע ממשלה האט שוין מעהר נישט קיין דעה אפילו ביי זייערע אייגענע מענטשן. נאך דעם ווי די אונגארן האבן נישט אויסגעפיהרט דעם בעפעהל פון די אמעריקאנער ענגלישע אימפעריע האבן זיי טאקע אנגעהויבן צו בעווייזן זייערע כחות, עס האבן זיך אנגעהויבן שרעקליכע באמבארדירונגען ספעציעל אין די הויפט שטאט פעסט, פארשטייט זיך אז אין אזא צייט זענען אלע מענטשן געלעגן מעהר אין שוץ קעלער ווי אין שטוב.

דאס זיין אין קעלער איז אבער געווען פאר מיר מעהר סכנה ווי צו ליגן אין שטוב, טראץ דעם וואס עס האט געדראט די סכנה פון די באמבעס, ווייל עס איז געווען א געזעץ וועלכעס איז נאך געבליבן א ירושה פון די רשעים אז אין אלע שוץ קעלערס וואו עס געפינען זיך 2 לאקאלן, זאלן אין איין לאקאל זיין קריסטן און אין אנדערן אידן, און וואו עס איז דא נאר איין לאקאל זאלן אויך די אידן זיין אבגעזונדערט אין א בעזונדער ווינקל, אויף דעם האבן אכטונג געגעבן די בונקער קאמענדאנטן, איך האב געהאלטן אז זייער כוונה איז, דאס אויב זיי וועלן אמאל וועלן אויספיהרן א אקציע, וועלן זיי מאכן א סיגנאל פון א באמבארדירונג כדי אלע זאלן אריין לויפן אין די בונקערס, דעמאלס וועט זיי גרינג אנקומען ארויס צו שלעפן דאס ביסל אידן פון די בונקערס וואו זיי געפינען זיך אבגעזונדערט פון די גוים, ווי ווייט מעגליך האב איך מיך תמיד געשטעלט צווישן די גוים צוליב די כוונה, און דאס איז טאקע פאר מיר געווען זעהר א גרויסער פראבלעם, ווייל עס קען זיך מאכן אמאל אז איימיצער פון אידישן ווינקל וועט צו מיר עפעס רעדן פארגעסנדיג אז איך האב

יעצט נישט קיין שייכות מיט קיין אידן... און נאר איין ווארט אדער אפילו נאר א וואונק קען מיך אריין ברענגען אין א סכנה, האב איך דעריבער מורא געהאט צו גיין אין קעלער אפילו בשעת דעם גרעסטן באמבאדירונג און בעשלאסן תמיד צו בלייבן אין שטוב, אבער אין א פריוואט דירה האב איך נישט געקענט דאס מאכן ווייל דער בעל הבית איז פאראנטוואַרטליך פאר די מענטשן וועלכע דרייען זיך ביי איהם אז זיי מוזן אראפגיין אין קעלער, ווי דאס געזעץ איז געווען אז בשעת א באמבארדירן האט קיינער נישט געטארט בלייבן אין שטוב, אויף דעם האבן אכטונג געגעבן אין יעדן הויז דער בונקער קאמענדאנט וועלכער האט געהאט דאס רעכט צו גיין אין אלע שטיבער קאנטראלירן אויב עס איז איימיצער נישט געבליבן אין שטוב, צו דעם צווועק האבן געמוזט בלייבן דעמאלס אפן אלע דירות, דעריבער בין איך רוב צייטן פון דעם באמבאדירן געזעסן אין ביהמ״ד חברה תהלים וועלכעס איז געווען אין די קיראי גאס, דארטן איז געווען אפן א גאנצן טאג, עס פלעגן זיך דארטן דרייען זעהר א סאך פון די פליטים וועלכע האבן נישט געהאט איבערן טאג וואו צו זיין, א טייל פלעגן אפילו דארטן אויך שלאפן ביינאכט אויף די הארטע בענק, איך אליין האב אויך נישט איינמאל אבגעקוועטשט דארטן די באנק וועו איך האב נישט געהאט וואו צו שלאפן. אין דעם ביהמ״ד פלעגן די פליטים טאקע געפינען א שטיקל היים, געדאוונט, געלערנט, טייל האבן געזאגט א ביסל תהלים, זיך געקויפט אין גאס עפעס עסן און דארטן גומר געווען די סעודה, די גבאים האבן דאס אלעס נישט געשטערט, אדרבא זיי זענען געווען צופרידן, יעדן טאג נאכ׳ן דאוונען בין איך דארט ארויף געגאנגען און אבגעווארט די אמעריקאנישע־ענגלישע באמבארדירער וועלכע זענען אפט געקומען אונז בעזוכן, פארשטייט זיך אז זיי האבן אנגעמאכט גרויסע חורבנות, אין דעם ביהמ״ד האבן זיך געפונען מעהרערע מענטשן צווישן זיי אויך מיינע 2 חברים יוסף צייגער און ליפא זאלצבערג.

איינמאל זייענדיג דארטן בשעת א באמבארדירן, הערן מיר אין דרויסן אז עס גייט ארום א קאנטראל אין די שטיבער זעהן אויב אלע מענטשן זענען טאקע אין די בונקערס, דאס הערנדיג זענען א טייל פון די חובשי ביהמ״ד באלד אראפ געלאפן אין קעלער אבער נישט אלעמען איז געלונגען, צייגער און זאלצבורג האט מען געכאפט, זיי זענען פארהאלטן געווארן דורך די קאנטראל כדי נאכן ענדיגן דאס באמבארדירן זיי איבער צו געבן די פאליציי אין די הענד, זיי זענען אבער נאך נישט געווען מיט דעם צופרידן און געגאנגען ווייטער זוכן אין די שטיבער, איך בין דעמאלס אויך נישט אראפגעלאפן אין קעלער מורא האבנדיג אז זיי זאלן מיך נישט כאפן אויפן וועג, יעצט וועז איך הער אז זיי גייען ווייטער זוכן בין איך מלא פחד און ווייס זיך נישט קיין עצה צו געבן, וואס איך זאל טהון כדי נישט אריין צו פאלן אין זייערע הענד וועלכעס איז א סכנה, ענדליך האב איך געפונען א אויסוועג ניצל צו ווערן פון זייערע הענד, אין ביהמ״ד איז געווען א טיהר וועלכע האט זיך געגרעניצט מיט א שכן, איך בין דארט אריין, עס איז קיינער נישט געווען אין שטוב ווייל אלע זענען געווען אין קעלער , איך האב מיך דאן אריין געקוקט אין בעט און זיך איבער געדעקט מיטן בעטצייג, אויף וויפל עס האט זיך געלאזט האב איך אויסגעגלייכט דאס איבערבעט אז מען זאל דארטן קיינעם נישט בעמערקן ליגן, ווייל אויב עס וועט זיין צווואַרפן קען עס ברענגען אין א חשד, איך בין אזוי געלעגן א לענגערע צייט ביז די מענטשן האבן שוין אנגעהויבן צוריק ארויף צו קומען פון קעלער נאכדעם ווי עס האט זיך געענדיגט דאם באמבאדירן, מיינע 2 חברים וועלכע זענען פארהאלטן געווארן דורך די קאנטראל, כדי זיי זאלן נישט אנטלויפן האבן זיי אבגעשלאסן דאס טויער, אין יוצא ואין בא, מען לאזט פארלויפיג קיינעם נישט אריין און נישט ארויס, איינער פון די שומרים איז געגאנגען שנעל אין גאס זוכן א פאליציי כדי איבערצוגעבן די 2

פארבראכערס. ענדליך האבן זיי געטראפן א דעטעקטיוו און האבן איהם איבערגעגעבן פרטים וועגן די מעשה וואס עס האט דא פאסירט מיט די 2 חברה לייט וועלכע זיי האבן געכאפט ביי א גרויסע עבירה... דער דעטעקטיוו פארנעמט זיי ווארשיינליך צו די פאליציי קאמענדאטור, זייערע פחדים זיינען געווען זעהר גרויס אין אזא צייט אריין צו פאלן אין זייערע הענד, די עבירה איז נישט אזוי גרויס ווי צו האבן א געשעפט מיט די חברה ובפרט וואו אריער זיינען געווען אין א ביהמ״ד... פיהרנדיג זיי האבן זיי געבעטן דעם דעטעקטיוו ער זאל זיי פריי לאזן און דערביי איהם דערלאנגט א מתנת יד, געלד איז אלע מאהל א סחורה, ער האט דאס צוגענומען און זיי געלאזט פריי. אט אזעלכע מעשיות האט מען מיטגעמאכט אין א געווענליכן טאג.

זומער תש״ד צט. אונגארישע גלחים ניצן אויס די קאניוקטור — מאסן אידן שמד׳ן זיך

די אונגארישע גלחים זעהענדיג די גרויסע כוואליעס פון צרות וועלכע איז אויסגעגאסן געווארן אויף די אונגארישע אידן, האבן יעצט געריכט אויסצוניצן די געלעגנהייט און אריין בעקומען א גרויסן טייל אידן צו זיך דורך אריבער גיין צו דעם קריסטליכן גלויבן, די גלחים האבן זיך דאן געוועדעט צו די רעגירונג מיט א פארשלאג אז די אידן וועלכע וועלן זיך יעצט שמד׳ן זאלן נישט אונטערליגן אונטער די אידן געזעצן נאר זיין גלייך בערעכטיגט ווי אלע אנדערע גוים אין לאנד, די רעגירונג ווייזט אויס האט אויך געפעלן דער גוטער פארשלאג און טאקע מסכים געווען דערצו, עס איז באלד פארעפנטליכט געווארן, אז די אלע אידן וועלכע וועלן זיך יעצט שמד׳ן וועלן מיט דעם ראטעווען זייער לעבן.

בלית שנעל האט זיך אט די גוטע בשורה צושפרייט אין אלע אידישע קרייזן פון גאנץ פעסט, עס שטראמען שוין הונדערטער אידן צו די גרויסע קירכע וואו עס האט זיך געזאלט אבשפילן די ביטערע שמד סצענע, יעדער דורכגייער אין גאס נעבן די קירכע קען בעמערקן אז דא קומט פאר עפעס א נייעס, צוליב דעם גרויסן פארזאמלטן עולם האט זיך געשאפן א לאנגער שוואדראן וועלכער האט זיך ארויסגעצויגן אין גאס אריין, מען דערקענט אין זייערע פנימער אז דא שטייט מען נישט אנגעשטעלט נאך קיין ברויט אדער אנדערע לעבנס מיטלען, עס דערקענט זיך די גרויסע שמחה אויף אלעמען אז אט בעקומען זיי דא עפעס א מין אויסערגעווענליכס וועלכעס איז וויכטיגער ווי אלע אנדערע זאכן, אט בעקומען זיי דא יעצט א רעטונג צו זייער לעבן, פארשטייט זיך גאנץ גוט אז אין אזא וועג איז געגאנגען נאר אזעלכער וועלכער האט שוין ביז יעצט אויך נישט געהאלטן ווייט פון דעם, און טאקע 99 פראצענט זענען געווען פון די נעאלאגן וועלכע זענען תמיד געווען ווייט פון אידישקייט און א גרויסער טייל פון די חברה פלעגן זיך שמד׳ן אפילו אין נארמאלע צייטן כדי זיך קענען אויסמישן מיט די גוים און חתונה האבן מיט זיי, אבער דאך האט דער אויפרוף פון די גלחים געווירקט אויך אויף א געוויסן פראצענט אידן וועלכע זענען תמיד געווען זעהר ווייט פון אזעלכע זאכן און עס האט זיך אריין געריסן אין גאנץ אידישע שטיבער וואס האבן געריכט אז מיט דעם וועלן זיי זיך ראטעווען זייער לעבן, זיי האבן נישט אריין געקלערט און נישט געפרעגט קיין שאלות א רב אדער טאטע מאמע אויב זיי זענען מסכים צו מאכן אזא שריט וועלכעס וועט בלייבן א אייביגער פלעק פאר די גאנצע משפחה. דער סיסטעם פון דעם יעצטיגן שמד׳ן איז געווארן ערלעדיגט אויף אזא אופן: יעדער איד וועלכער האט זיך געמאלדן אין דער קירכע איז געווארן אבגעשפריצט מיט אביסל וואסער דורך דעם הויפט גלח, ער איז שוין גענצליך

א פארטיגער גוי און ער בעקומט גלייך ארויס א ביכל מיט וועלכן ער וועט זיך קענען איבעראל פריי בעווענגן און ביי יעדע ראזיע אויף אידן, וועט ער בעפרייט ווערן פון זייערע הענד, אויף אזא לייכטן אופן האט מען געקענט ווערן אין איין מינוט א פארטיגער...

די שמד אקציע האט זיך אזוי געפיהרט א לענגערע צייט און שטענדיג האט מען דארטן געזעהן דעם גרויסן פארקעהר פון מענער, פרויען, יונג און אלט, וועלכע האבן זיך געלאזט אזוי ווי אלע מאל אריינגארן אז מיט דעם ביסל וואסער ווערן זיי אויס אידן און וועלן בלייבן לעבן, ווען יעדער איינער האט געווואוסט, אז היטלער האט ביז יעצט ארויס געקראצט אזעלכע אידן וועלכע זענען שוין פון דורי דורות געשמד׳טע און זיי בעהאנדלט גלייך ווי אלע ריכטיגע אידן מיטן פארשיקן אין די קרעמאטאריומס. אלע זענען טאטאל פארניכטעט געווארן, און פלוצלונג דא טרעפט זיך אזא מציאה, צו ווערן א גוי און בלייבן לעבן! אפילו די אונגארישע אנטיסעמיטישע בלעטער האבן חוזק געמאכט פון דעם גאנצן געשטעל, זיי פלעגן ברענגען א קאריקאטור אין די צייטונג ווי די אידן שטייען מיט גרויס כבוד און דרך ארץ פאר דעם גלח וועלכער גיט זיי איבער דאס ״לעבנס ביכל״, יעדער איינציגער מענטש וועלכער האט נאר געהאט אביסל שכל האט געקענט פארשטיין אז די גאנצע מעשה איז א גרויסער נארישקייט צו פארפיהרן דאס ביסל אידן כדי דורך דעם חשוב צו מאכן זייער גלויבן, ווי לאנג עס איז געווען שטיל זענען די ביכלעך גאנץ גוט געווען, אבער ווען עס האבן זיך אנגעהויבן ערנסטע זאכן וועגן די אידן פראגע אין פעסט, האט דאס אלעס גארנישט געהאט קיין ווערט, און די אלע משומדים... זענען נאר געבליבן איינפאכע נאראנים, זיי זענען דורך דעם פארפיהרט געווארן פארלאזנדיג זיך אויף דעם גוטן... האבן זיי נישט געזוכט קיין אנדערע וועגן פון הצלה, אבער יעצט איז שוין געווען צו שפעט, זיי זענען מיטגעריסן געווארן מיט דעם בייזן פייער־שטראם וועלכעס האט פונקציאנירט מיט א צייט שפעטער.

זומער תש״ד ק. נייער הצלה פלאן — שווייצער און שוועדישער קאנסולאטן נעמען איבער דאס אפוטרופסות איבער א גרויסן טייל אידן — עס ווערן ארויס געגעבן שווייצער שוץ־פעסער פון רויטן קרייץ

אין די ערגסטע צייט האט זיך געשאפן א נייער וועג פון הצלה פאר די פוילישע און אונגארישע אידן, עס איז אויף עפעס א אופן ערלעדיגט געווארן מיט דעם אונטערנאציאנאלן רויטן קרייץ צו שיצן די פארפאלגטע אידן, דאס איז אבגעמאכט געווארן מיט די הסכמה פון די נאציסטן, עס איז געווען א אבמאך אז די אידן וועלכע וועלן האבן א שווייצער שוץ־פאס זיינען פריי פון די אידן געזעצן, מען טאר זיי נישט נעמען אין קיין לאגערס, נישט דעפארטירן, און די אונגארישע אידן נישט נעמען צו מיליטער וועלכע האבן זיך גערופן מונקער סאלגאר (ארבייטס סאלדאט). עס האט זיך טאקע באלד געשאפן א ביורא אויף די וואדאס גאס וואו מען האט אנגעהויבן צו אמטירן אין דעם אנגעלעגנהייט, דער גרעסטער טייל פון די בעאמטע זענען געווען פוילישע אידן, פארשטייט זיך אז מיר האבן געהאט דעם פארצוג און באלד בעקומען אזעלכע שוץ־פעסער מיט וועלכע מען האט זיך שוין געקענט פריי בעווענגן אין גאס אן קיין פחדים, אויך פאר מיין קינד האב איך בעקומען אזא שוץ־פאס. פון טאג צו טאג האבן זיך פארגרעסערט די ראיאנען פון די מענטשן וועלכע זענען געקומען, דערווייסנדיג זיך פון אט די גוטע זאך כדי זיי זאלן אויך בעקומען לעבנס מעדיצין...

אזוי ווי איך האב געזעהן אז די זאך ווערט צו פיהל פאפולער, אז מען גיט ארויס אן א שיעור, האב איך פארשטאנען אז דאס וועט פארלירן די ווערד, ווייל די רשעים וועלן נישט בעשטיין צו

ראטעוועז אזוי פיהל איזן, טראץ דעם וואס איך האב שוין געהאט די שוץ פעסער אין האנד אוז אפילו גאר אויף מיין קריסטליכן נאמען, דאך אבער צוליב דעם וואס דער גרעסטער טייל פון וועלכע האבן זיך בעניצט מיט די פעסער זענען דאך איזן, פארשטייט זיך אז בשעת א לעגיטימירן אוז ווייזן דעם פאספארט וועלן זיי באלד פארשטיין אז דער איז א איד אוז דאס טויג נישט, ווייל בשעת א שלעכטע מינוט זענען די אלע מעשיות גאר נישט ווערט, א איד אז דאך פארט א איד. אין אזא צייט איז יעדער איינציגער סאלדאט א בעל הבית אוז ער טהוט וואס ער ווייל, ווער וועט איהם אנצייגן, אוז ווען יא? ווער וועט זיך אננעמען פאר א איד? איך האב אלזא בעשלאסן אוועק צו לייגן די שוץ־פעסער אוז זיך בעניצן ווייטער נאר מיט דעם ארישן פאפיר וועלכן איך האב בעקומען פוז די אונגארישע רעגירונג, איך האלט אז דאס איז דאס בעסטע.

אויך דער שוועדישער קאנסולאט האט זיך אויסגעצייכנט אין דעם ענין פוז הצלה פאר איזן, עס זענען אפגעזונדערט געווארן עטליכע הייזער אין וועלכן דער קאנסול האט אריין געזעצט איזן אונטער זיין שוץ, דארט האט קיינער נישט געטארט אריין קומען אן ערלויבעניש, אפילו קיין דייטש אדער א אנדער מלוכה מאן ווי צ.ב.ש. א פאליציי אדער א סאלדאט, עס זענען געווען אין פעסט ספעציעלע מענטשן וועלכע האבן זיך בעפאסט מיט דעם ערלעדיגן אריין צו נעמען אין די הייזער, פארשטייט זיך אז מען האט געברויכט האבן צו דעם גרויס פראטעקציע, די מענטשן זענען שוין דארט פארבליבן אוז נישט ארויס געגאנגען אין גאס, אויפן טויער איז געווארן ארויס געהאנגען א צעטל אז דאס איז א שוועדיש הויז.

עס האט זיך נאכדעם ארויס געווייזן אז איך האב נישט געהאט קיין טעות, די אלע מעשיות זענען אזוי לאנג געווען גוט ביז די נילאשעס זענען נישט געקומען צו די מאכט, נאר ווען עס איז געווען שטיל איז אלעס גוט געווען, אבער אין די שפעטערע שוועלע צייטן האבן די אלע זאכן גאר נישט געהאלפן, זיי האבן נישט געפרעגט קיין שאלות נאר אריין געגאנגען אין די הייזער אוז ארויס געשלעפט די אלע איזן, מען האט ניט געהאט אפילו וועמען צו ציהען אויף פאראנטווארטליכקייט, עס איז געווען פארפאלן, אוועק געשלעפט אוז טראנספארטירט, אויך האבן זיי זיך נישט דערשראקן פאר דעם שטיקל פאפיר וועלכעס האט געברויכט דינען אלס הצלה פוז רויטן קרייץ, וועלכע איז געווארן ארויס געגעבן דורך דעם שווייצער קאנסולאט, ביי זיי איז אלעס געווען גלייכגילטיג, דאס זענען דאך געווען מענטשן אן אחריות פאר זייערע מעשים, זיי האבן נאר געוואוסט איין זאך, אז אלע איזן מוז מען פארניכטן, דאס איז דער פראגראם פוז זייער אלט בעקאנטן אנפיהרער "סאלאשי" וועלכער איז פרא היטלער אוז צוליב די איזן פארניכטונג האט ער איבערגעגעבן דאס לאנד פאר די היטלעריסטן אוז געארבייט צוזאמען כדי אויסצוראטן אלע איזן, ער האט טאקע זעהר פיהל אויפגעטהון אויף דעם געביט, פארניכטעט א גרויסן טייל פוז די אונגארישע איזן, אבער אויך א גרויסער טייל זענען צוריק געקומען פוז די פארניכטונגס לאגערן אוז אויך אין פעסטער געטא איז געבליבן ממש בדרך נסים 70.000 איזן, זיין סוף איז געווען גלייך ווי המן, נאכן קריג האט מען איהם אויפגעהאנגען אויף א גרויסע תלי׳ אין מיטן גאס צווישן א פארזאמלטן עולם פוז צעהנער טויזנטער מענטשן, אויך זיינע לייב מענטשן זענען געשטאנען אוז זיך צוגעקוקט צו זיין ביטערן פארדינטן טויט, כן יאבדו כל אויביך ד׳.

תשרי תש״ה קא. פרייליכע אוז טרויעריגע ימים טובים אין פעסט — נייער סיסטעם

באמבאדירונג פון די אמעריקאנער־ענגלישע עראפלאנען — 10 טעגיגע באמבאדירונג — אומצעליגע קרבנות

אזוי ווי מיר האבן שוין געשריבן האט זיך פארלייכטערט די אידן פראגע, דאס זעהט זיך טאקע שטארק אן אין אלע אידישע גאסן, אט קומען יעצט די הייליגע טעג, אלע שוהלן און בתי מדרשים און סתם פריוואטע מנינים׳לעך און ווי געווענליך שאפן זיך אזעלכע מעהר ווי א גאנץ יאהר, אלעס איז פוהל געפאקט פון מענער, פרויען און קליינע קינדער, מען ערלויבט זיך שוין צו דאוענען הויך אזוי ווי אין די אלטע צייטן, עס איז נישטא מעהר דער פחד ווי ביז יעצט, מען טראגט אפן די טליתים אין גאס, טייל געהען אהיים פון דאוענען, גרעסערע חסידים געהן ערשט צום דאוענען, טייל פון מקוה א טייל אין מקוה, עס טרעפן זיך אפט צוזאמען אין די גאסן קרובים און סתם היימישע, מען שמייכלט איינער צום אנדערן מיט א פרייליכן פנים ארויס ווייזנדיג די גרויסע שמחה פון די יעצטיגע ישועה, אנטקעגן די גרויסע פחדים וואס מען האט געליטן די לעצטע צייט, עס האט זיך געביטן די לאגע אין דער רעגירונג. ״פרעזידענט קאראלי״ מיט זיינע אנגעהעריגע שטייען פעסט אין דער זייט פון די אידן כדי זיי צו שיצן, מען קען דורך דעם גאנץ זיכער זיין אז עס וועט אונז גאר נישט פאסירן. אין דעם זכות פון דעם פארלייכטערונג די אידן פראגע פאר די פעסטער אידן, האבן מיר אריש אידן אויך זעהר פיהל געגאסן, זיך פריי בעוואויגן אין די בתי מדרשים און אויך אין די פריוואט שטיבער וואו מיר האבן געפראוועט ביי זיי די סעודות יום טוב.

פון איין זייט איז טאקע געווען די שמחה זייער גרויס, אבער פון די אנדער זייט זענען אלע געווען זעהר טרויעריג, דאס איז די בשורה וואס די אמעריקאנישׁ־ענגלישע אימפעריע האבן עטליכע טעג פאר ראש השנה, זעהענדיג אז זיי האבן גאר נישט אויפגעטהון ביז יעצט ביי די אונגארישע רעגירונג מיט זייערע התראות פון געווענליכע באמבאדירונגען, האבן זיי יעצט געגעבן א פרישע התראה וועלכעס האט פארשאפט גענוג עגמ״נ. 10 טעג דורכאנאנד וועלן זיי באמבאדירן פעסט טאג און נאכט אן א אויפהער מיט זעהר א שטארקן טעמפא, וכן הוה, געזאגט און געטוהן, באלד האט זיך אנגעהויבן די 10 שרעקליכע טעג און די 2 ר״ה טעג זענען אריין געפאלן אין די באמבאדירונג אקציע, אין אזא צייט איז געווען איבערהויפט אוממעגליך זיך צו בעווען אין גאס וועו די באמבאדירער זענען טאג און נאכט געפלויגן איבער אונזערע קעפ, מען איז מעהר געלעגן אין שוץ קעלער ווי אין שטוב, דארט געדאוונט און געגעסן ווי אויך געשלאפן, עס זענען געווען פלעצער וועלכע האבן באלד פון אנפאנג, וויסנדיג פון די אקציע, איינגעריכטעט געהעריגע זיך פלעצער צום דאוענען אין שוץ קעלער כדי נישט ברויכן תמיד לויפן ארויף און אראפ, דאס באמבאדירן האט פארשאפט א אונגעהויערע צאל קרבנות ווי אויך אידישע נפשות, מען איז אויך נישט געווען זיכער זייענדיג אין שוץ קעלער, ווייל זיי האבן געווארפן זעהר שווערע באמבעס וועלכע האבן איינגעווארפן גרויסע הייזער און פארניכטעט דעם שוץ קעלער צוזאמען מיט די מענטשן, נישט ווייט פון אונז איז איינגעפאלן א 4 שטאקעדיגע הויז, די שווערע לאסט פון דעם הויז האט איינגעבראכן דעם קעלער וואו עס זענען אומגעקומען ארום 200 מענטשן דערונטער 90 פראצענט אידן, די שרעקליכע בשורה האט איריינגעברענגט א גרויס פארצווייפלונג צווישן אלע מענטשן, אויך אין דעם שוץ קעלער איז מען שוין נישט זיכער מיטן לעבן, קיינער ווייס נישט ווי אזוי זיין גורל וועט זיין, פונקט יעצט וועו די אידן זענען שוין מער וויניג געזיכערט מיט וועלכעס עס האט זיי געדראט ביז יעצט צו פארלירן דורך די רשעים, פונקט יעצט וועו עס געהט א נייער יאר,

יעדער איינציגער האפט זיך אויסצובעטן א גוט יאהר, מאכט זיך אזא מעשה מיט א באמבאדירן וועלכעס איז א סכנה פאר יעדן איינציגן מענטש, דאך אבער איז די צרה נישט אזוי גרויס וועט עס איז נישט געווענדעט ספעציעל קעגן אידן נאר אין אלגעמיין, אזוי ווי עס שטייט צרת רבים חצי נחמה, מיט דעם האבן זיך די פעסטער אידן געטרייסט און זיך נישט גענומען אזוי צום הארצן די דאזיגע צרה, זיי האבן מער געהאט די שמחה פון דעם וואס זיי זענען פארלויפיג ניצל געווארן פון דעם פארניכטונגס געפאהר וועלכעס האט זיי געדראט.

מיר פוילישע אידן זענען מיט דעם נישט געווען צופרידן, וויסנדיג אז וואו היטלער פארלייגט זיינע כחות איז נישט מעגליך איהם צו פטור וועלן, איבערהויפט קעגן אידן איז ער תמיד דער גרעסטער תקיף און קען אויספיהרן וואס ער ווייל, מיר האבן געוואוסט אז עס קען נאך חלילה קומען א ענדערונג אין דעם גאנצן עסק, אפילו אין די רעגירונג, און דאס ערשטע וועט זיין שעדליך פאר דאס ביסל אידן, איך האב נישט איין מאל געווארנט מיינע בעקאנטע און זיי געזאגט אז זיי זאלן נישט רעכענען אז מיט דעם וואס דער עולם האט שוין פון זיך אראפגעווארפן די געלע לאטעס האבן זיי שוין מיט דעם געזיגט און דאס איז שוין די גאנצע ישועה, עס קען נאך קומען א ענדערונג אין די גאנצע זאך, וועל עס האט נאר די מעגליכקייט צו אנטלויפן זאל בעצייטנס אוועק פון אונגארן, ווייל ווען עס מאכט זיך הייס דעמאלס קען מען נישט לויפן, אלע וועגן ווערן פארמאכט און שטרענג קאנטראלירט, טראץ דעם וואס דאס הארץ האט מיר פאראויס געזאגט אלעס האב איך דאך נישט געהאט די מעגליכקייט אוועק גיין פון דא צוליב די אלע אויבנדערמאנטע סיבות, עס האט זיך מיר נישט געפיהרט פון אלע זייטן, איך האב ענוג פרובירט און זיך אריינגעברענגט אין א גרויסע סכנה, איך מוז אלזא האפן אז השי"ת וועט מיר דא העלפן.

תשרי תש"ה קב. מיין קינד ווערט אינטערנירט אין א ספעציעלע קינדער היים — א שווערע באמבע טרעפט אין דעם קינדער געביידע — אלע קינדער בלייבן לעבן

אזוי ווי עס איז געווען א גרויסע ענגעניש אין דעם הויז וואו די קראנקע קינדער זענען לעצטנס איבערגעפיהרט געווארן אין די וועשעלעני גאס, און צוליב דעם זענען די קינדער איינגעטיילט געווארן אין פריוואטע הייזער וועלכעס איז נישט געווען גינסטיג פאר זיי אין פארשידענע ענינים, האבן די שתדלנים זיך באמיהט ווי ווייט מעגליך איינצוארדענען די זאך ביז עס איז זיי געלונגען צו בעקומען זייער א שיין עלעגאנטע גרויסע הויז, וועלכע זיי האבן איינגעריכטעט פאר די קינדער עס זאל זיין פאר זיי בעקוועם צו עסן און שלאפן, אויך פאר די שוואכערע א אבטיילונג פאר קורירן. איך בין פון דעם זייער צופרידן געווען ווייל אין ערגסטן פאל פון א אקציע אין פעסט וועלן זיי אזא קינדער הויז נישט ליקווידירן, איך פלעג אפט מאל קומען אויף בעזוך צו מיין קינד וועלכע איז אויך אריינגעגעבן געווארן אין דעם הויז, עס האט זיי דארטן גאר נישט געפעהלט טראץ דעם וואס די צייטן זענען יעצט געווען אביסל אנדערש ווי נארמאל, איך האב שוין יעצט מעהר נישט געקלערט פון ארויס גנב'נען זי פון דארטן ווייל מיינע אלע פלענער פון אוועק פאהרן זענען בטל געווארן, דאך פלעגן די שוועסטערס געדענקען די אלטע מעשיות און תמיד אכטונג געגעבן אז איך זאל זיך נישט ארויס גנב'ענען.

זינט עס האט זיך אנגעהויבן דאס 10 טעגיגע באמבאדירונג האב איך נישט געהאט קיין חשק צו זיצן אין קיין גוי'אישן קעלער, ווייל מען קען נישט וויסן וואס עס קען פאסירן און נאר דאס

פעהלט מיר אויס צו ליגן אויף א גויאישן ביה״ח... דורך דעם האב איך באשלאסן צו זיין אין קעלער אויף נאגיטאדי גאס, וואו עס איז געווען ביז היינט מיין אלטער קווארטיר, דארטן האב איך געהאט פיהל בעקאנטע, כמעט אלע שכנים פון דעם הויז.

צווישן די שווערע טעג האט זיך אויסגעצייכנט דער ערב ראש השנה׳דיגער טאג, גאנץ פריה געפינען מיר זיך שוין אלע אין קעלער, די עראפלאנען קומען אן און הויבן אן די טעטיקייט אזוי ווי יעדן טאג, אבער תמיד פלעגן זיי מאכן עפעס א שטיקל פויזע, עס געהט אדורך עטליכע שעה און מען זעהט נישט קיין ענדע, וואס וועט היינט זיין? עס איז ערב ראש השנה, מען דארף עפעס אנגרייטן אויף יו״ט, עס איז שוין אבגעלאפן מעהר ווי א האלבער טאג און עס נעמט אלץ נישט קיין ענדע, מען הערט נאר אן א אויפהער דאס שטארקע ברומען פון די מאסן עראפלאנען, בקיצור דאס געוויש און געוודער הערט זיך היינט מעהר ווי יעדן טאג, אלע מענטשן זענען זעהר נערוועז צוליב דעם מצב, מען ווייס גאר נישט וועז דאס וועט זיך ענדיגן און אויב דאס וועט זיך בכלל ענדיגן, און נאך מעהר וואס יעדער איינציגער זארגט פאר זיין לעבן אין אזא שרעקליכע צייט.

אט אין די מאמענטן וועז עס פלאנטערן זיך אין יעדנס קאפ פארשידענע בייזע געדאנקען, קומט צו מיר גראדע צו הרב שיק און פרעגט מיך אין וועלכן קינדער היים מיין קינד געפינט זיך, איך זאג איהם גלייך וואו דאס איז און אין וועלכע גאס, די פראגע האט מיר זייער אויפמערקזאם געמאכט, אין אזא שווערע צייט וועז יעדער האט מיט זיך צו טהון, האט ער נישט אויפן קאפ נאר זיך צו אינטרעסירן וואו מיין קינד געפינט זיך, א שווערער שטיין האט זיך ארויפגעלייגט אויף מיין הארץ, איך פרעג איהם גלייך, וואס איז אייך איינגעפאלן פונקט יעצט צו פרעגן אויף מיין קינד? ער ענטפערט מיר, עס איז איהם סתם איינגעפאלן די שאלה: מיך האט דאס אבער שוין מעהר נישט געלאזט רוהען, איך האב זיך אנגעהויבן צו אינטרעסירן, געגאנגען פון איינעם צום אנדערן כדי עפעס זיך צו דערוויסן וואס עס האט אזוינס פאסירט, ענדליך האט מיר איינער געזאגט ווי מסיח לפי תומו, אז עס איז אריין געפאלן א באמבע אין דער קינדער היים וואו מיין קינד געפינט זיך, יעצט איז מיר שוין פארענטפערט געווארן זיין פראגע, ווי אזוי איז מען דא געוואויר געווארן פון די בשורה טראץ דעם וואס קיינער האט זיך נישט געטארט בעווען אין גאס, ובפרט וועז דאס הויז איז געווען ווייט פון דא? אין אונזער הויז איז געווען א אמבאלאטאריום, האט מען טעלעפאנירט פון דארטן אז עס זאלן שנעל ארויס קומען אלע דאקטוירים און קראנקן שוועסטער וועלכע געפינען זיך אין אמבולאנס מיט מעדיצינען.

די דאזיגע בשורה האט מיך ממש געטראפן ווי א קויל אין הארץ, ווער ווייס וואס פאר א מחותן איך בין דא ווידער אויף די חתונה? איך האב געוואלט שנעל לויפן אהין אין גרעסטן פייער און זעהן וואס מיט מיין איינציג קינד האט פאסירט, אבער מען קען נישט ארויס אין גאס, עס זענען געשטעלט געווארן ספעציעלע שומרים אין אלע גאסן כדי נישט צו לאזן קיין פריוואטע מענטשן זיך דרייען צוליב די סכנה פון די באמבעס, עס האבן זיך געמעגט בעווען נאר דאקטורים, פייער מענער, און נאך אנדערע רעטונגס אנגעהעריגע, יעדע מינוט איז לאנג ווי א שעה, מען זעהט נישט קיין ענדע צו דעם, די נערוון פלאצן שיעור פאר גרויס עגמת נפש, דער עולם פרובירט מיך צו טרייסטן און צו בערוהיגן, אבער ווי אזוי קען איך מיך לאזן עפעס אויסרעדן, נאך אזוי פיהל פלאג און מאטערניש ביז איך האב קוים געהאט די זכיה מיט אזוי פיהל מסירת נפש זי אהער צו ברענגען, יעדער וועג איז געווען פארבונדן מיט סכנת נפשות, און יעצט ווידער אזא מעשה.

קוים, קוים, איך האב מיך שוין דערווארט נאך עטליכע שעה פון די מעשה צו הערן די סירענע פייפן, א צייכן אז די באמבאדירונגס אקציע פון 8 שעה האט זיך שוין געענדיגט, די

עראפלאנען זענען שוין צוריק געפלויגן, איך לויף שנעל מיט דעם גרעסטן טעמפּא צום קינדער היים צו הערן א גוטע בשורה פון מיין קינד, אבער איך טרעף די גאנצע גאס אבגעשלאסן, מען לאזט קיינעם נישט אדורך אין דעם ריכטונג וואו עס געפינט זיך דאס קינדער הויז, מען זעהט גאר נישט ארויס דאס בנין צוליב דעם געדיכטן נעפל וועלכער נעמט ארום דאס גאנצע הויז, מען זעהט נאר ווי די פייער מאנשאפט מיט נאך אנדערע אנגעהעריגע בעשעפטיגן זיך דארטן, דאס בילד האט ווי א דונער געשלאגן אין מיין הארץ, יעצט זעה איך דאך שוין קלאר אז עס האט דארטן עפעס ערנסט פאסירט. איך פרעג די שומרים וואס עס הערט זיך דארטן, אבער זיי ענטפערן גאר נישט. איך דרעה מיך אהין און אהער ביז עס איז מיר געלונגען זיך אדורך צו רייסן דורך די שומרים. איך לויף גלייך צו צום בנין, דארטן זעה איך ווי אלע שוועסטערס זענען בעשעפטיגט מיט ארויס טראגן די קינדער, יעדע האלט א אנדער קינד אויף די האנד, אלע זענען פון קאפ ביז די פיס ווייס ווי קאלך פון דעם גרויסן שטויב וואס איז געווארן בשעת עס איז איינגעפאלן א גרויסער טייל פון דעם בנין דורך די שווערע באמבע, איך פרעג די שוועסטער וואס הערט זיך מיט שיינדעלען, אלע האבן גוט געקענט, זיי ענטפערן אז אלעס איז ביי איהר אין בעסטן ארדנונג, זי איז גאר נישט בעשעדיגט געווארן, איך ווארט א לענגערע צייט, מען טראגט ארויס צעהנדליגער קינדער און מיין שיינדעלען זעהט מען נאך אלץ נישט, איך האב שוין געוכנט ווער ווייסט אפשר ווילן זיי מיר נישט דערציילן, ענדליך צום ענדע דערזעה איך שוין טראגן מיין אוצר, איך לויף שנעל אנטקעגן, נעם זי ארויס פון די שוועסטערס הענד, זי האט אפילו נישט געהאט קיין חשק זי צו געבן, ווייל יעדע איז געווען פאראנטוואָרטליך פאר דעם קינד וואס מען האט איהר געגעבן צו טראגן, דען אין אזא בהלה קען נאך פארלוירן ווערן א קינד און מען זאל נישט וויסן וואו עס איז אוועק געקומען, אבער אזוי ווי זי האט מיך גוט געקענט, אויך האב איך איהר גאראנטירט אז איך ברענגט זי תיכף צוריק נאך עטליכע שעה, האט זי מיר געגעבן דאס קינד, איך האב זי דאן אריבער געטראגן צו הרב שיק, דארטן אבגעוואשן און אבגעריניגט פון דעם גרויסן שטויב, זי געגעבן עפעס צו עסן און צוריק געטראגן אין איהר היים וועלכעס געפינט זיך יעצט צוריק אין וועשעלעני גאס אין דעם ענגן שפיטאל, אויך אלע קינדער זענען דארטן אריינגעטראגן געווארן, עס האט קיין איינציגן קינד גאר נישט פאסירט, ווייל די באמבע האט נישט בעריהרט דעם שוץ קעלער, נאר עטליכע ארבייטער זענען לייכט פארוואונדעט געווארן, איך בין אפגעקומען בלויז מיט פחדים.

חשון תש״ה קג. גרויסע ענדערונגען און איבערקערעניש אין די רעגירונג — אנטיסעמיטן זיגן — מיניסטער פרעזידענט קאראלי ווערט פארהאפטעט — נילאש פארטיי פרא היטלער נעמען איבער די מאכט — אויסגערופענער רשע ״סאלאשי״ ווערט פרעזידענט — די גרויסע רדיפות אויף אידן — אלע פעסטער אידן אין א סכנה — מיין בעגעגעניש געפינענדיג זיך גראדע אין א אידיש הויז — די גרויסע סכנה — איך ווער ניצול דורך א בונקער

ליידער איז מקוים געווארן דאס וואס איך האב שטענדיג געהערט, נישט לאנג האט געדויערט די שמחה פון די פעסטער אידן, עטליכע טעג נאך די ימים טובים, אין א שיינעם העלן טאג, זונטאג נאכמיטאג איז דאס געווען, דערהערט זיך פלוצים א גרויסער געוויש פון שווערע

טאנקען וועלכע מארשירן איבער די ברייטע פעסטער גאסן, זעהר פיהל דייטשע מיליטער מיטן פוהלע ריכטונג שטייען אין אלע גאסן וועלכע שליסן זיך מיט די הויפט גאסן וואו די טאנקען פאהרן, דער פארקעהר פון די גאסן וועט אבגעשטעלט, מען לאזט נישט אדורך גיין קיין ציוויל מענטשן, אלע רעגירונגס געביידעס זענען אויך שטארק בעוואכט, א וואו מען גייט און שטייט זעהט מען זיך נאר דרייען גאנצע אבטיילונגען מיט דייטשע מיליטער, מען האט עס נאך ביז היינט נישט געזעהן, קיינער ווייסט נישט וואס דא האט פאסירט, אבער תיכף הערט מען שוין די טרויעריגע בשורה דורך דעם ראדיא, אז די אונגארישע אנטיסעמיטן האבן געמאכט א אויפשטאנד אויף די ביז איצטיגע רעגירונג, וועלכעס איז זיי געלונגען מיט די הילף פון די דייטשן, זיי האבן אויפגעפאדערט דעם מיניסטער פרעזידענט קאראלי ער זאל דעמיסיאנירן, אבער ער האט זייער פארשלאג אבגעווארפן, דעמאלס האבן זיי ערקלערט אז ער איז א פארראטער און צוליב דעם תיכף איהם געמאכט א שטוב ארעסט, זיין הויז איז יעצט געצליך בעלאגערט מיט פיהל מיליטער מורא האבנדיג אז זיין חברה זאלן נישט פרובירן עפעס צו טהון דאגעגן, וועלכעס קען נאך ברענגען צו א בירגער קריג, אבער די דייטשן האבן אלעס בעצייטנס בעווארנט מיט זייערע פלענער.

יעצט איז ארויף געקומען אויפן בענקל דער בעקאנטער רשע און צורר ישראל מיטן נאמען "סאלאשי". ער איז געווען דער אנפיהרער פון די אנטיסעמיטישע פארטיי מיטן נאמען "נילאשעס". ביי די אונגארישע אידן איז נישט געווען קיין חילוק צווישן דעם נאמען "סאלאשי און נילאשעס" און "היטלער מיט די טויטע קעפ". די נילאש פארטיי איז געווען פרא היטלער און זייער הויפט פראגראם איז געווען להשמיד להרוג ולאבד את כל היהודים ממדינת אונגארן, מיט די חברה האט די פריערדיגע ממשלה געהאט כסדר צו קעמפן בנוגע די אידן פראגע, און יעצט איז געווארן אויסגעפיהרט זייער רצון, זיי האבן געזיגט.

מען קען זיך לייכט פארשטעלן די בהלה און יללה וועלכע הערשט יעצט צווישן דאס ביסל פעסטער אידן, איך האב נישט געהאט וויניגער פחד פון די אונגארישע אידן, דען יעצט זענען שוין די ארישע פאפירן גאר נישט וועדט, מען קען זיך נישט מיט זיי מעהר בעניצן, ווייל אלע האבן שוין געווואוסט און געקענט די מעשה, וועו מען האט זיי געזאגט אז מען איז א "לענגל" ד.ה. אויף אונגאריש א פאלאק, האבן שוין די פאליציי און דעטעקטיוון צוגעלייגט דאס וואדט "לענגל זשידא" ד.ה. פוילישער איד, ממילא זענען מיר דאך אויך אין די זעלבע סכנה וואס אלע אונגארישע אידן.

איך האב יעצט נאך מער זארג וועגן מיין קינד וועלכע געפינט זיך אין אידישע הענד, וועו וויסט וואס דער מארגנדיגער טאג קען ברענגען, זינט דאס קינדער היים איז באמבאדירט געווארן האט מען די קינדער צוטיילט צווישן די אנגעשטעלטע פון דארטן צוליב מאנגל אין פלאץ אין וועשעלעני גאס, איך קלער נישט לאנג נאר פאהר גלייך ארויס צו דעם ארט וואו דאס קינד איז געווען און זיי געבעטן, אזוי ווי זיי זעהען דאך וואס עס טהוט זיך אין גאס, וויל איך נעמען דאס קינד אויף מיין גויאישן קוואטיר, זיי האבן פון אנפאנג נישט געהאט קיין חשק זי צו געבן, ווייל זיי זענען דאך פאר איהר פראנטווארטליך, איך האב זיי אבער געגעבן צו פארשטיין אז ממה נפשך קענען זיי זי ארויס געבן, אויב אלעס וועט זיין בסדר וועל איך זי בעשטימט צוריק ברענגען ווייל איך האב זי נישט וואו צו האלטן, און טאמער מאכט זיך די לאגע נישט אזוי גוט ח"ו, קענען זיי דאך זיכער באשטיין אז דאס קינד זאל זיך ראטעווען, וכן הוה, נאך א לענגערע צייט בעטן האבן זיי בעשטאנען מיר זי ארויס צו געבן.

איך האב מיך געלאזט גלייך פאהרן צו מיין קוואטיר, אבער נישט אזוי לייכט קען מען אהין

קומען, די אלע גאסן וועלכע איך האב געברויכט אדורך געהן זענען אבגעשלאסן דורך מיליטער און טאנקען, מען לאזט מיך נישט געהן ווייטער, איך האב דאן געמוזט מאכן א גרויסן אומוועג ביז איך האב קוים געקענט צוקומען צו מיין קווארטיר, אזוי ווי איך האב ביי מיר גאר נישט געהאט וואס איהר צו געבן עסן, בין איך געווען געצוואונגען צו גיין אין גאס אריין קויפן עפעס ברויט, ביי הרב שיק האב איך געהאט ליגן אין אייז קאסטן פוטער, יעצט בין איך געגאנגען דאס נעמען, איך האב געבעטן די בעל הבית׳טע זאל אכטונג געבן אויף איהר ביז איך וועל צוריק קומען, ארום א האלבע שעה וועט דויערן דער וועג, וכן הוה.

איך בין געגאנגען אויף די נאגיטאדי גאס צו הרב שיק כדי צו נעמען דאס עסן און לאז מיך דאן געהן צוריק, ווען איך קום נאר אראפ צום טויער ביים ארויס גאנג, הער איך שוין די אלטע בעקאנטע קולות ״סטאפ״ ״יודע העריין״ ״צוריק, צוריק״. איך זעה יעצט פאר מיינע אויגן א שרעקליכע בילד אויף וועלכן איך האב מיך גאר נישט געריכט מיט עטליכע מינוט פריהער, קעגן איבער דעם הויז שטייען אויסגעשטעלט אין גאס פיהל דייטשע מיליטער מיט געפלאנצטע געווער, אויך אין די שכנות׳דיגע אידישע וואוינונגען שטייען אין אלע פענסטער אויסגעשטעלט פון די חברה אן א שיעור, ווען זיי האבן נאר בעמערקט אז איך וויל ארויס געהן פון טויער, האבן אלע מיט איין מאל ארויס געלאזט זייערע ווילדע קולות ״צוריק״. איך ווידער בין געווען ביי מיר א שטיקל מיוחס. ס׳טייטש איך בין דאך א פאלאק, איך וועל זיי נאר ווייזן מיינע פאפירן וועלן זיי מיך בעשטימט לאזן גיין מיין וועג, ווייל זיי וויסן נאך נישט פון די אלע מעשיות, אידישער פאלאק אדער גוי׳אישער פאלאק, אבער זיי ווארטן גאר נישט ביז איך וועל עפעס ווייזן, נאר תיכף זענען צו מיר צוגעשפרונגען עטליכע מלאכי חבלה מיט זייער געפלאנצטן געווער מיט אזא רציחה, אז איך האב געמיינט אט וועט איך א קדוש אונטער זייערע הענד, איך זעה אז עס איז נישטא קיין חכמות, אז מען זאגט צוריק מוז מען געהן צוריק, איך האב מיך באלד צוריק אריין געדוקט אין טויער, דאך איז מיך נאך איינער נאכגעלאפן, איך בין ארויף געלאפן אויף די שטיגן און ער איז ארויס און צוגעקלאפט אונטער זיך דאס טויער. זיי האבן נאר געלאזט אריינגיין אבער נישט ארויס, עס איז ביטער ווי גאל, וואס טהוט מען יעצט פאר א עצה? ווי אזוי כאפט מען זיך ארויס פון דעם אידישן הויז, איך זעה נישט קיין שום מעגליכקייט, ווייל דאס הויז האט זיך געגרעניצט מיט א מיליטעריש הויז וועלכעס איז יעצט פוהל געפאקט מיט דייטשע מיליטער, זיי אבסערווירן פון אלע פענסטער וואס עס טהוט זיך אין אלע ווינקלען, אויך אויף דעם דאך דרייען זיך ארום דויטשע וואך כדי צו אבסערווירן אלעס פון דער ווייטנס און זעהן וואס עס טהוט זיך, פונקט איז מיין גורל אויסגעפאלן אין אזא צייט זיך צו געפינען אין א אידיש הויז, ווער ווייס וואס מיט אונז אלעמען וועט דא פאסירן, ובפרט זעה איך דאך אז זיי האבן עפעס א פלאן וועגן אונז און דורך דעם לאזן זיי קיינעם נישט ארויס.

באלד זענען זיך צוזאמען געקומען אלע שכנים אין הויף אריין כדי צו פלאנען ווי אזוי ניצול צו ווערן פון די מלאכי חבלה, ווייל אלע האבן איינגעזעהן אז דא צו זיין איז א גרויסע סכנה, (אין א פריוואט שטוב האבן מיר מורא געהאט זיך צוזאמען קומען ווייל פון דעם מיליטעריש הויז האט מען געזעהן גענוי וואס עס טהוט זיך אין אלע שטיבער, די פענסטער האבן געצויגן גענוי גענגן איבער די וואוינונגען, דאגעגן אין הויף האבן זיי שוין גאר נישט געזעהן) בראשם איז געווען הרב שיק מיט וועלכן מען האט געקענט עפעס אויספלאנען. ענדליך נאך א לענגערע צייט איז מען געפאלן אויף אזא המצאה, היות דער שוץ קעלער איז צוגעריכטעט אזוי דאס ער גרעניצט זיך מיט דעם שכנות׳דיגן שוץ קעלער, ווייל אלע שוץ קעלער האבן געמוזט ווערן געמאכט אויף אזא

סיסטעם: די דיקע מויער צווישן איין הויז און אנדערן האט געמוזט ווערן דורך געהאקט אזוי ברייט ווי עס איז מעגליך פאר א מענטש דורך צו גיין, דאן איז דאס ארט צוריק פארמאכט געווארן מיט א דינע וועגטל וועלכעס איז געווען לייכט אויפצוברעכן, כדי אין פאל וועז עס טרעפט א באמבע אין הויז און עס ווערט פארשאטן דער ארויסגאנג פון קעלער זאלן די מענטשן קענען ארויסגעהן דורך דעם שכנות׳דיגן קעלער, עס איז געשטאנען גרייט צו דעם צווועק נעבן דעם וועגטל א האק מיט א שויפל כדי צו קענען אויפהאקן דאס וועגטל, די מענטשן זאלן ארויס געהן אין דעם אנדערן קעלער, יעצט האט מען געפונען דעם איינציגן פלאן אויפצוברעכן דאס וועגטל און ארויס געהן דורך דעם אנדערן קעלער אין גאס, די דייטשע וואך וועט גארנישט איינפאלן אז דאס זענען די מענטשן פון דעם אנדערן הויז, ווייל דאס שכנות׳דיגע הויז איז געווען א רעגירונגס געביידע און דארטן האבן איבערהויפט נישט געווואוינט קיין אידן, דער פלאן איז אנגענומען געווארן, עס איז טאקע נישטא קיין אנדער אויסוועג, כאטש דער וועג איז אויך נישט אזוי שטארק אויסגעהאלטן, ווייל וועז זיי וועלן זעהן ארויס גיין פון דעם הויז פלוצלונג אזא טראנספארט מענער פרויען און קינדער, קען דאס ווארפן א חשד ביי זיי און מען זאל אלעמען כאפן, נאר אזוי ווי מען געפינט נישט קיין אנדערע עצה מוז דאס גוט זיין, מען וועט ריזיקירן אפשר וועט עס געלינגען.

הרב שיק בכבודו ובעצמו האט זיך גענומען צו די ארבייט אויפהאקן דאס וועגטל, ער האט אבער נישט געהאט קיין גרויסע פעהיגקייטן צו אזא עסק ווייל ער האט נאך קיינמאל נישט געהאלטן א כלי אין האנד, אבער דאך האט זיין גייסט געארבייט, איך שטיי מיר אזוי פון דערווייטנס און בעטראכט דאס גאנצע עסק, עס איז מיר גאר נישט געפעלן די גאנצע זאך, רעכענענדיג אז ביים ארויס געהן וועט מען בעשטימט אלעמען כאפן. מען דארף נישט זיין צו קלוג צו דערקענען אז די מענטשן זענען נישט אין ארדנונג, ובפרט וועז יעדער וועט וועלן זיך ארויסשטופן כדי צו זיין דער ערשטער אין גאס, עס וועט נישט זיין ארגאניזירט ווי עס דארף צו זיין, דער גרעסטער טייל זענען געווען פרויען, ובפרט די דייטשע וואך וועלכע שטייען ספעציעל כדי צו אבסערווירן, וועלן זיך באלד כאפן וואס דאס איז, דעמאלס איז די סכנה נאך גרעסער וועז מען וועט אונז כאפן ביים אנטלויפן, זיי קענען שוין אין אזא צייט מאכן וואס פאר א בלבול זיי ווילן, דערצו וועלן זיי שוין קומען דערויף אז מען האט אויפגעבראכן א קעלער פון א פרעמדע הויז, זעהט דאך אויס אז דאס זענען עפעס פארברעכער.

איך בעטראכט נאך אמאל דעם גאנצן מצב און זעה אז דער וועג איז א מסוכנ׳דיגער, דעריבער בעשליס איך בעצייטנס צו פארלאזן דעם קעלער און זוכן אנדערע וועגן פון פליטה און הצלה נישט צוזאמען מיט די חברה, איך האב פארלויפיג נישט קיין שום אנדערן פלאן אבער דא איז זיכער א סכנה צו בלייבן, איך האב מיך געגעבן א כאפ ארויס פון קעלער עס זאל מיך קיינער נישט בעמערקן, דאך האט עס באמערקט איינער מיטן נאמען פריד (לעבט יעצט אין אמעריקע) וועלכער איז אויך גראדע דעמאלס געקומען אויף א בעזוך צו איינעם און נישט געקענט מער ארויס, זעהענדיג ווי איך געה ארויס, איז ער מיר נאכגעגאנגען, איך דריי מיך ארום אין הויז אהין און צוריק זוכנדיג עפעס א מקום הצלה, ענדליך בעמערק איך אויפן ערשטן שטאק אין איינעם פון די שול לאקאלן איז אפן א פענסטער, (דאס בנין איז געווען פאקטיש א קהלה געביידע פון די ארטאדאקסישע געמיינדע, דער ערשטער שטאק האט פארנומען די שולע און ביוראען, דאגעגן דער צווייטער און דריטער שטאק איז געווען בעוואוינט דורך די לערערס און קולטור אנגעשטעלטע), אזוי ווי איך האב בעמערקט דעם אפענעם פענסטער וועלכעס איז ארויס געגאנגען אויף א באלקאן צו וועלכן מען האט געקענט צוקומען דורך די שטיגן, בין איך גלייך

אריינגעשפרונגען און אויך מיין נאכשלעפער, איך האב תיכף פארמאכט דאס פענסטער פון אינווייניג, די טיהר איז געווען פארמאכט מיט א הענג שלאס, אלזא דא וועל איך איבערנעכטיגן די נאכט און אין דער פריה וועל איך טראכטן ווייטער וואס צו טוהן, מיר זעצן זיך אנידער אין די קליינע שול בענק און וואַרטן אויף א גוטן מארגן, מיין קאמפאניסט איז באלד מיד געווארן זיצנדיג און איז זיך מיישב אז ער וויל צוריק אראפ גיין אין קעלער, איך האב איהם געעפנט דאס פענסטער, און איך בלייב דא יעצט געצנליך אליין, מיינע געדאנקען לאזן מיך נישט רוהען קלערנדיג וואס וועט זיין דער תכלית פון דעם זיצן דא? וואס וועט דארט פאסירן מיט מיין קינד וואו איך האב זי איבערגעלאזט אויפן קווארטיר ממש הפקר, אבער איך קען מיך פארלויפיג יעצט גאר נישט העלפן, איך מוז האבן געדולד און וואַרטן ביז אין דער פריה אפשר וועל איך עפעס אויספלאנען און געפינען א מעגליכקייט ווי זיך ארויס צו כאפן.

די נאכט איז לאנג ווי א יאר, קוים איך דערזעה שוין ווי עס הויבט אן צו טאגן. עס הערשט א טויט שטילקייט סיי אין דעם גאנצן הויז און סיי אין גאס, מען זעהט נישט און מען הערט נישט קיין קול אדער קיין פוס טריט פון א מענטש, פלוצלונג דערהער איך יאמערליכע קולות אין גאס, איך לויף צו פארזיכטיג צום פענסטער כדי מען זאל מיך נישט בעמערקן פון גאס אדער פון די שכנות׳דיגע פענסטער, איך דערזעה פאר מיינע אויגן א זעהר שוידערליכע בילד, עס געהט אין גאס א שוואדראן פון הונדערטער אידן, אנשים, נשים וטף, אלע געהען אויסגעשטעלט איינער אונטער דעם אנדערן אין מיטן גאס, פון ביידע זייטן וועַרן זיי בעגלייט פון 15-16 יעהריגע שקצים מיט כלי משחית אין זייערע הענד, ביקסן, שטעקענעס, גומי פאלקעס, פלעשער, מיט אט די כלים זענען זיי כסדר מכבד די אידן איבער די קעפ, דאס זענען די קולות און יללות וועלכע געהען עד לב השמים פון דעם בארבארישן שלאגן, דאס האב איך אליין געזעהן מיט מיינע אויגן וויי איינער פון די חברה האט צובראכן א פלאש אויף איינעמס קאפ געבנדיג איהם א זעץ, און אזוי ווייטער, די מערדערליכע שלעק זענען געווען אן א אויפהער, דערביי באגלייט מיט פארשידענע אונגארישע קללות נמרצות מיט אנטיסעמיטישע אויסשרייען, יעצט זעה איך שוין קלאר אז די קלאג איז פארטיג, עס איז יעצט געקומען דער חורבן פעסט, אויף דעם טאג האב איך מיך די גאנצע צייט געריכט, איך געפין זיך אין זעהר א שלעכטן מצב, איך זעה דאך אז זיי גייען ארום אין די אידישע הייזער ארויס שלעפן דאס ביסל אידן, נו! וואס וועט זיין מיט מיר? טראַץ דעם וואס די טיהר איז פארשלאסן אבער וואס שפילט א ראלע ביי די חברה אויפברעכן א טיהר, לא עת לחשות, עס איז יעצט נישט קיין צייט צו פארברעכן די הענד, מען מוז געפינען עפעס א אופן פון הצלה, יעדע מינוט איז א סכנה, מען קען זיך ריכטן אז זיי וועלן מיך אויך תיכף בעזוכן און אריין צו פאלן אין זייערע הענד איז א זיכערע סכנה, עס איז נישט מעגליך שוין מעהר זיך ארויס צו דרייען פון די רוצחים.

איך קוק מיך ארום אין אלע לאקאלן כדי צו געפינען עפעס א שטיקל בונקער, יגעתי ומצאתי תאמין, איך האב ענדליך בעמערקט עפעס אווינקל אויף וועלכן איך האב א חשבון אז דא וועט זיין אַ גוטע בעהעלטעניש, אין איין זייט פון די לאקאלן זענען געווען אנגעלייגט א גרעסערער טראנספארט זעק מיט אלטע ביכער און אקטן וועלכע די קהלה לייגט דאס אוועק יעדעס יאהר, פון דעם האט זיך אנגעזאמלט במשך פיהל יארן אזא גרויסער טראנספארט, די אלטע זאכן האבן פארנומען א שטח פון בערך 1 און א האלב מעטער די ברייט און די הויך בערך 3 מעטער, איך קלעטער גלייך ארויף אין דער הייך, גראב אויס ביי די וואנד צווישן די ביכער א שטיקל פלאץ אזוי פיהל אז איך זאל מיך קענען דארטן אויסשטרעקן, די ארויס געגנומענע ביכער האב איך אוועק געלייגט אין א אנדער זייט, אט איז שוין מיין בונקער פארטיג, אפילו אויב די רשעים וועלן דא

אריין קומען וועלן זיי מיך נישט בעמערקן אין דער הויך ליגנדיג טיף צווישן די ביכער, עס וועט זיי איבערהויפט נישט איינפאלן צו גיין דארטן זוכן, איך בעשליס אלזא דא צו בלייבן ליגן במשך דעם היינטיגן טאג, נישט ארויס ריהרן זיך פון דא, ווייל מען קען נישט וויסן וועלכע מינוט די חברה קענען דא אריין פאלן, נאכן טאג וועל איך זעהן ווי די לופט זעהט אויס אין גאס און וויסן דעמאלס וואס איך האב ווייטער צו טהון, איך האב געהאט ביי מיר אין אקטן טאש א שטיקל ברויט פון 20 דק. וועלכעס איך האב תמיד געהאט מיט מיר צידה לדרך א כזית עסן, פון דעם האב איך דעם היינטיגן טאג גאנץ ווייניג פארזוכט, ווייל אזוי ווי איך ווייס נישט ווי לאנג עס קען מיר אויסקומען דא צו ליגן, מוז איך אלזא איינטיילן די סעודה אויף א לענגערע צייט, היינט מוז זיין געגנוג נאר 2 ביסן ברויט כדי זיך דאס חיות צו דערהאלטן.

דער גאנצער טאג איז אריבער רוהיג, מען האט נישט געקלאפט, נישט געריסן ביי מיינע טיהרן, אויך אין דעם הויז האט געהערשט א אויסערגעווענליכע שטילקייט, מען הערט נישט קיין קול פון קיינעם, אויך נישט גיין אדער א אנדער בעוועגונג פון די שכנים, פון דעם האב איך פארשטאנען אז עפעס איז דא אויך נישט אין ארדנונג מיט זיי, וועז עס איז געווארן טונקל האב איך בעשלאסן ארויס צו קריכן פון בונקער און ארויף גיין צו די פאמיליע לעווי אין דעם הויז וואו איך האב שטענדיג געהאלטן מיינע אלע זאכן, און דאס יעצט אראפנעמען צו מיר, כדי וועז עס וועט זיך מאכן א געלעגנהייט ארויס צו לויפן פון דא, זאל איך נישט שאדן האבן די זאכן, ווייל ווי געווענליך נאך א אקציע וועז די דירות זענען געווארן אויסגעליידיגט פון די מענטשן זענען די חברה געגאנגען רויבן די שטיבער, איך האב אויך געריכט אפשר וועל איך טרעפן ביי לעווי עפעס עסן, אבער דעם שריט צו מאכן איז אויך נישט פון די לייכטע זאכן, עס איז פארבונדן מיט א שטיקל סכנה, ווייל דער אריינגאנג צו לעווי איז געווען דורך דעם באלקאן וועלכער איז געווען פונקט געגן איבער דעם דאך פון דעם דייטשן אקופירטן הויז, און אויפן דאך האט זיך געדרייט א דייטשער וואכמייסטער מיט געפלאנצטן געווער, יעצט איז די פראגע ווי אזוי כאפט מען זיך אריין אין דעם וואוינונג? וועז ער וועט מיך בעמערקן קען ער טהון צו די זאך... איך קלעהר אבער אויך פון די אנדערע זייט אז איך האב נישט פיהל צו פארלירן, ווייל אן עסן צו ליגן דא א לענגערע צייט איז אויך א סכנה, ווי לאנג קען איך לעבן פון די 20 דק. ברויט? איך מוז אלזא ריזיקירן און האפן אז עס וועט מיר געלינגען און דער וועג וועט אדורך בשלום.

איך עפן אויף דאס פענסטער, קריך ארויס און לאז מיך גיין אויפן 2′טן שטאק צו לעווי, איך גיי זעהר שטיל און פארזיכטיג, עס זאל זיך נישט הערן דאס מינדעסטע קול צוליב דעם שטארקן שטילקייט וועלכעס הערשט דא אין הויז, דאס הארץ וואַרפט זיך ביי מיר ווי ביי א גזלן, איך געה יעצט אויף א מקום מסוכן, וועז איך קום ארויף הער איך שוין שטייענדיג אויף די שטיגן עפעס א געזודער פון מענטשן געשפרעך אין איינעם פון די וואוינונגען, איך בלייב שטיין מורא האבנדיג צו גיין ווייטער, איך האב געקלערט וער ווייס וואס פאר א חברה רשעים האבן שוין אקופירט די אידישע וואוינונגען, איך בין יעצט אין א גרויסע פארצווייפלונג, יא גיין ווייטער אדער צוריק גיין צו מיין רוה? ענדליך האב איך באשלאסן צו גיין נענטער און דורך דעם שליסל לאך פון די טיהר אריין קוקן און זעהן ווער עס געפינט זיך דארט, וכן הוה, איך בין פארזיכטיג און שטיל צוגעגאנגען און אריין געקוקט, אט בעמערק איך ווי עס זיצט דארט א אלטער איינוואוינער וועלכער איז געווען מיינער א גוטער באקאנטער, איך האב אבער נישט געוואלט צו איהם אריין גיין, אין אזא צייט איז בעסער וואס וועניגער מענטשן זאלן וויסן פון מיר, ווייל אומדירערקט קען ער מיך נאך פארראטן אדער איימיצער פון זיין פאמיליע קען מיך אויסגעבן וועז מען וועט פון זיי פארשן, איך גיי ווייטער

צו מיין ציהל מיט גרויס פחדים, פונקט האט יעצט די לבנה שיין געלויכטן. אזוי אז מען האט געקענט לייכט בעמערקן פון דאך יעדן מענטש, איך קום צו צו די טיהר טרעף איך עס נישט פארשלאסן, קיינער געפינט זיך נישט דארטן, איך גיי אריין נישט אנצינדנדיג קיין ליכט כדי מען זאל מיך נישט בעמערקן. איך האב צוזאמען גענומען די וואליזע מיט מיינע זאכן, דאן געמאכט א רעוויזיע אין שפייז קרעדענץ, אבער ליידער האב איך דארט נישט געטראפן אפילו קיין כזית ברויט, אויך גאר נישט פון אנדערע עסנווארג, זעהט אויס אז ביי זייער אוועק שלעפן האבן זיי אלעס מיטגענומען צידה לדרך, איך גיי אלזא צוריק ארויס מיט גרויס עג״נ, איינגעשטעלט זיך דאס לעבן און גאר נישט אויפגעטהון, מסתמא איז אזוי בעשערט.

ארויס גייענדיג הער איך עפעס רעדן אין די שכנות׳דיגע וואוינונג וואו עס האט געווואוינט הרב שיק, דא מוז איך שוין אריין גיין אפשר וועל איך טרעפן עפעס עסן, ווען איך קום אריין בלייבט ער שטיין מיט גרויס פארוואונדערונג פרעגנדיג: פון וואו קומסטו יעצט דא? וואו ביסטו געווען ביז יעצט? עס איז יעצט נישט קיין צייט פון שאלות, ענטפער איך איהם, נאר איך פרעג איהם אויב ער האט עפעס צו עסן, יא! מיטן גרעסטן פארגעניגן, ער האט מיך זעהר גוט עמפאנגען, געגרייט א גוטע סעודה מיט וועלכע איך האב מיך ממש מחי׳ געווען, אויך האט ער מיר מיטגעגעבן צידה לדרך וויפל עס איז נאר מעגליך געווען, דאן האב איך איהם געבעטן אז ער זאל קיינעם נישט דערציילן דאס איך געפין זיך אין דעם הויז ווייל אזא זאך קען ברענגען פאר מיר גרויסע אומאנגענעמליכקייטן, ווען עס וועט נאר זיין די ערשטע מעגליכקייט וועל איך ארויס פון דא, נאר איך פארלאנג פון איהם די טובה אז ווען די גרויסע בהלה וועט זיך בערוהיגן און עס וועט שוין זיין מעגליך זיך צו בעווענגן אין גאס, זאל ער מיר פארשטענדיגן שריפטליך, דאס בריוועלע זאל ער מיר אריין לייגן אין מיין בונקער שטוב דורך די אונטערשטע שפארע ווען ער וועט האבן די מעגליכקייט דאס צו טהון, ער זאל מיך נישט רופן נאר איך וועל שוין פון צייט צו צייט גיין קוקן דארטן אויב עס ליגט עפעס אונטער די טיהר, דאס אלעס זאל זיין בסודי סודות, ער האט מיר צוגעזאגט דאס אלעס צו ערלעדיגן אין בעסטן ארדנונג.

יעצט בין איך זייער נייגעריג וואס עס האט פאסירט מיט די אלע איינוואוינער וועלכע זענען דעמאלס געווען אין קעלער און צו וויסן ווי אזוי איז אדורך די אקציע פון אויפברעכן דאס וועט אין דעם אנדערן הויז אריין, יא! ענטפערט ער, זעהר שרעקליכס האט דעמאלס פאסירט, ווען איך האב געטהון מיין מלאכה פון אויפברעכן דאס וועט האט מען דאס דערהערט אין אנדערן הויז, זיי האבן גלייך אינטערווענירט צו די דייטשן, באלד זענען אנגעקומען אין קעלער עטליכע הויכע דייטשע אפיצירן כדי צו זעהן וואס דא קומט פאר, זיי טרעפן דארטן דאס פארזאמלטן עולם און די האלב אויפגעהאקטע מויער, זיי מאכן נישט קיין שאלות נאר דאס ערשטע הייסן זיי אלע מענטשן זיך אויסשטעלן מיט די פנימער צום וואנד און די הענד אין דער הויך, זייער טעם קען מען זיך לייכט פארשטעלן, זיי זענען נאך נישט געווואוינט מיט אזעלכע מעשיות, דאן פרעגן זיי ווער עס האט אויפגעבראכן די וואנד? הרב שיק האט אויך יעצט אויסגעניצט זיין איידלקייט און זיך געמאלדן אז ער אליין האט דאס געטוהן, כדי נישט אומגליקליך צו מאכן אויך די אנדערע מענטשן, דעמאלס האבן זיי בעפרייט די מענטשן אז זיי מוזן שוין נישט שטיין ביי די וואנד און בעוואונדערט זעהר דאס איידעלע באנעמען פון הרב שיק, דאן גיבן זיי ארויס א בעפעהל אז די אלע מענטשן זאלן דא בלייבן אין קעלער ביז אין דער פרי, וכן הוה, באלד אין דער פרי זענען געקומען א גאנצע חברה דייטשע מחבלים און אוועק געשלעפט דעם גאנצן עולם, נאר הרב שיק און דער אנדערער שכן זענען בעפרייט געווארן אלס קהלה אנגעשטעלטע, ווייל עס איז געווען אזוי ערלעדיגט אז די קהלה

מענטשן זאלן זיי נישט פארשלעפן. יעצט זעה איך די גרויסע נסים וואס איך האב געהאט מיט דעם וואס איך בין בעצייטנס ארויס פון קעלער, איך געזעגן מיך העפליך מיט הרב שיק און געה מיר צוריק אין מיין מקום מנוחה, עס גיהט אדורך א טאג און נאך א טאג און מען זעהט נישט קיין בריוול פון הרב שיק אזוי ווי ער האט מיר צוגעזאגט, איך מוז אלזא דא בלייבן זיצן ביז איך וועל האבן פון איהם א גוטע ידיעה, ווייל ער האט זיך פריי בעוואויגן אין גאס און דורך דעם געוואוסט ווי די לאגע זעהט אויס.

חשון תש״ה קד. איך לייד הונגער — מען גראבט אונטער מיין בונקער — די גרויסע פחדים — דער שליח פון הרב שיק דעם זעקסטן טאג

דאס צידה לדרך וואס הרב שיק האט מיר מיטגעגעבן זונטאג ביינאכט האט זיך מיר שוין געענדיגט, טראץ דעם וואס איך האב דאס איינגעטיילט אין גאנץ קליינע פארציאנען, אבער דאך אזוי פיהל טעג האט עס נישט אויסגעהאלטן, איך לייד דורך דעם יעצט שטארקער הונגער, אבער דאס אלעס וואלט גאר נישט געווען דאס ערגסטע וען איך וויס כאטש וען עס וועט נעמען א סוף צו די צרות, דא זענען שוין אריבער עטליכע טעג און מען זעהט נישט קיין בריוול פון הרב שיק, זעהט אויס אז די לאגע אין דרויסן איז אין א סכנה, נו! וואס וועט זיין דער סוף פון דעם אלעם? אויסער דעם מאכט זיך מיר נאך אזא מעשה, איינמאל אין מיטן נאכט וועק איך מיך פלוצלונג אויף פון דעם שטארקן קלאפן מיט שווערע האמערס אונטער די שטוב וואו איך בין געלעגן, איך ווער זעהר שטארק איבערגעשראקן, וואס קען דא ווידער זיין? לויט ווי איך האב פארשטאנען קומט דא פאר א גאנץ פשוטער איינבראך פון גנבים, וועלכע וויסן אז דא אין קהלה קאנצעלייי איז ווארשיינליך דא עפעס א גרעסערע געלד סומע און אזוי ווי יעצט איז דאס הויז געגנליך אויסגעליידיגט פון אידן, איז א שעת הכושר אויסצוניצן די געלעגנהייט און דערווישן דעם אוצר, אבער פאר מיר איז דאס יעדנפאלס א סכנה, אדער פון זייער צד, מיך דערזעהענדיג וועלן זיי פרובירן באלד צו טהון צו דער זאך... כדי מען זאל זיי נישט שטערן אין די מלאכה, אדער וען זיי וועלן גאר נישט טרעפן קענען זיי מיר אויסליפערן פאר די רשעים, מען קלאפט פעסט איינס נאכן אנדערן, וואס פאר א עצה גיט מען זיך יעצט ניצל צו ווערן פון די נייע צרה?

ענדליך בשעת איך האב מיך געגעבן א דריי אויף דעם געלעגער איז מיין בונקער געגנליך איינגעפאלן, די אלע שווערע ביכער און פיל געפאקטע זעק מיט די אקטן זענען אראפגעפאלן פון דער הויך ביז צו דער ערד, די שווערע משא האט געגעבן אזא שטארקן קלאפ גלייך ווי דאס הויז זאל איינפאלן, עס איז מיר געווארן ממש שלעכט אויפן הארץ דערזעהענדיג די מעשה, ווער וויס אויב די וואך פון אנדערן הויז האבן נישט געהערט דעם שטארקן קראך ווי עפעס וואלט אויסגעשאסן, אין מיטן דער נאכט הערט זיך דאס קול נאך פיהל מעהר ווי עס איז פאקטיש, די חברה קענען נאך באלד קומען צו לויפן זעהן וואס עס האט פאסירט, מיין לעבן איז יעצט אין א סכנה, און נאך מעהר, איך בין געבליבן אן א בונקער, ביים ערשטן אריין קומען וועלן זיי דערזעהן דעם אוצר... בקיצור איך בין אין א גרויסע צרה, דאגעגן פון די אנדער זייט איז דאס געווען א גרויסע טובה פאר מיר, די גנבים הערנדיג דעם הויכן קראך האבן זיי זיך דערשראקן און תיכף איז געווארן אבגעשטעלט זייער ארבייט, עס איז געווארן שטיל מיט דעם קלאפן, אזוי ארום בין איך פטור געווארן יענע פחדים.

יעצט שטעהט אבער פאר מיר א גוטע שטיקל ארבייט, צוריק אויפצושטעלן דעם איינגעפאלענעם בונקער, די זעק מיט די ביכער זענען געווג שוועד און נאך דערצו ארויף לייגן זיי אין דער הויך, פון וואו נעמט מען כחות צו דעם אן עסן? עס איז אבער יעצט נישטא קיין צייט צו טראכטן ווייל מען קען נישט וויסן וואס דער טאג וועט ברענגען, מעגליך אז גאנץ פריה וועלן די מלאכי חבלה אריין פאלן אין דעם הויז זוכן אידן, און דא הויבט שוין באלד אן צו טאגן, ביז אינדערפרי מוז ווערן דער בונקער קאמפלעט צוריק אויפגעשטעלט, אן כחות נאר מיטן גייסט וועלכער האט טיכטיג געארבייט איז מיר טאקע געלונגען מיט א שנעלקייט אויפצושטעלן דעם בונקער אזוי ווי ער איז געווען פריער. די טעג האבן ביי מיר אויסגעזעהן ווי לוט אין די מערה, רעכענענדיג אז עס איז נישט געבליבן קיין איינציגער איד אין גאנץ פעסט נאך אזעלכע שרעקליכע זאכן וואס איך האב זעלבסט געזעהן מיט מיינע אויגן זייערע גרויסע רציחות, און ממילא איז דאך מיין פראגע אויך א ערנסטע, איך בין א איד גלייך ווי אלע, איך קען מיך איבערהויפט נישט בעהערשן און פאסן מיינע געדאנקען בערעכענענדיג דעם שוועדן מצב וואס איך געפין מיך יעצט.

גראדע האב איך געפונען עפעס א אויסלענדישן פאפיר פון סאן סאלוואדאר דאס איז ביי מיר געווען א כשרע מציאה איך האב זיך זעהר דערפרייט מיט דעם רעכענענדיג אז דאס וועט מיר ברענגען גרויסע נוצן, איך וועל מיט די פאפירן ערלעדיגן ביים קאנסולאט און עס וועט זיין פאר מיר א שטיקל הצלה, ווייל די אויסלענדער האט מען רעספעקטירט, דאס האט מיך אביסל בערוהיגט, כאטש עס איז נאך זעהר ווייט פון דעם ערלעדיגן, אויך ווייס איך איבערהויפט נישט אויב דער קאנסול וועט דאס וועלן ערלעדיגן, אבער פאר די נאכריש נילאשעס וועט אפילו דאס פאפיר אויך גוט זיין.

איך האב גרויס חשק מיך צו דערזעהן אין גאס, ערשטנס געווויר צו ווערן וואס מיט מיין קינד האט פאסירט אין די ביטערע טעג, צווייטנס צו הערן וואס עס טוהט זיך וועגן די פראגע פון די אידישע אריער... אויב די רשעים טוהען ווייטער אנערקענען אדער נישט אונזערע פאפירן, איך צייל די טעג און די מינוטן וואכטנדיג אויף עפעס א ידיעה פון הרב שיק, אבער אין קול ואין עונה, איך לויף כסדר קוקן אונטער די טיהר און זוך דאס גוטע בריוועלע אבער אומזיסט מיין טרחא, נישטא קיין בריוועלע, איך בין אין א גרויסע פארלעגנהייט, וואס וועט זיין דער סוף פון מיין זיצן דא? ווי לאנג קען מען אזוי ליידן הונגער און שרעק? איך וועל שוין ארויס אין גאס און נישט וואכטן אויף די ידיעה פון הרב שיק, אבער עס איז דא אויך גרויסע שוועריקייטן, דאס טויער איז א גאנצן טאג געשלאסן, דער הויזמייסטער האט בעקומען א אויפטראג נישט אריין לאזן און נישט ארויס לאזן קיינעם, איך בין געווען זייער גוט בעקאנט מיט דעם הויז מייסטער, אבער אין אזא צייט ווי קען איך מיך פאר איהם געטרויען אז איך געפין מיך דא אין הויז ווען ער ווייסט גאנץ גוט אז איך בין א איד, ער האט דאך מיך שטענדיג געזעהן גיין שבת אין שטריימל און בעקישע. ווייל אין דעם הויז האט געוואוינט דער בעלזער רבי בשעת זיין אויפהאלטן אין פעסט, די ארטאדאקסישע קהלה האט איהם צוגעשטעלט די גרויסע קהלה לאקאלן צו פיהרן טיש און דאוונען מיט דעם ריזיגן עולם וואס האט זיך דארטן פערזאמלט שבתים און ימים טובים, אויסער דעם האט ער געהאט פריוואט זיין וואוינונג אין דעם הויז וועלכע עס האט איבערגעגעבן דער לעהרער מיטן נאמען ריינער און בעצאהלט שכר דירה. וואס וועל איך טהון אז ער וועט מיך אויסגעבן, וועלכן גוי קען מען דען געטרויען, האב איך דעריבער נישט געטארט פארלאנגען פון איהם ער זאל מיר ארויסלאזן פון טויער, אפילו שפעט ביינאכט ווען ער וועט שוין נישט האבן דעם תירוץ אז ער האט מורא. ענדליך פרייטאג מיטאג הער איך פלוצים ווי איינער שליסט די טיהר, איך בין שנעל אריין

געלאפן אין מיין בונקער בעהעלטעניש, איך הער ווי עס קומט איימיצער אריין און רופט מיין נאמען, איך ווער זעהר איבערגעשראקן, עס ווייסן שוין פרעמדע מענטשן אז איך געפין זיך דא פאר וועלכן איך האב מיך תמיד געהיטן, און איבערהויפט ווער קען דאס זיין? איך האב דאך פאר קיינעם נישט פארטרויעט אויסער פאר הרב שיק, איך קלער אויב איך זאל ארויס פון בונקער אדער נישט, ענדליך נאך עטליכע מאל רופן האב איך מיך מיישב געווען יא ארויס צו גיין, אפשר איז דא עפעס א גוטע בשורה פאר מיר, וכן הוה, ארויס קומענדיג זעה איך טאקע מיינעם א היימישן מיטן נאמען ברייער וועלכער האט געוואוינט אין דעם הויז און אויך געווען א אנגעשטעלטער אין די קהלה, א גאנצע וואך איז ער געווען אבגעהאלטן ביי די רשעים און ערשט היינט האט מען איהם פריי געלאזט, ער האט צו מיר א שליחות פון הרב שיק, ער האט איהם געבעטן ער זאל מיר איבערגעבן דעם מצב וואס עס טהוט זיך אין גאס, גלייכצייטיג האט ער זיך פארענטפערט פארוואס ער האט נישט געהאלטן זיין הבטחה מיך צו פארשטענדיגן בריפליך וואס עס הערט זיך, ווייל ער אליין איז נאך אמאל פארנומען געווארן דורך די חברה און קען נאך ביז היינט נישט אהיים קומען, יעצט ביי דער געלעגנהייט האט ער זיך געטראפן מיט ברייער און איהם געבעטן ער זאל מיר אלעס איבערגעבן. ער גיט מיר איבער די פרטים וועגן דעם יעצטיגן מצב אין גאס ווי פאלגענדעס: דאס גרויסע גיהנם פייער האט זיך אביסל אבגעקיהלט, די לופט אין גאס איז אביסל פרייער, אין דעם מאמענט איז דער הויזמייסטער ערגעץ אוועק געגאנגען און נישט פארשלאסן דאס טויער, איז אלזא א שעת הכושר זיך יעצט ארויס צו כאפן אין גאס. איך דאנק איהם זעהר פאר דעם גוטן שליחות, כאפ מיין אקטן טאש אין וועלכן איך האב געהאט ליגן מיין גאנצן פארמעגן און לויף שנעל ארויס אין גאס, עס איז מיר געלונגען זיך נישט צו בעגעגענען מיט דעם הויז מייסטער. יעצט אטעם איך שוין אב אביסל פרייער פון די גרויסע צרות וועלכע איך האב געליטן א גאנצע וואך פון זונטאג ביז היינט, פון הונגער און גרויסע פחדים.

חשון תש״ה קה. דער ערשטער וועג צום קווארטיר — איך טרעף נישט דאס קינד — מיינע גרויסע פחדים — פאליציי איבערגעגעבן זי אין א קינדער היים — דער חשד אויף מיר אלס קאמוניסט — מיט אידישע פאלאקן איז נישט אין ארדנונג

יעצט איז מיין ערשטער וועג צו מיין קווארטיר געוואויר צו ווערן וואס מיט מיין קינד האט פאסירט, אויב אלעס איז אין ארדנונג, אריין קומענדיג דארטן מאכט מען מיר א בריטן ברוך הבא, דאס אינטערעסירט מיך אבער יעצט גאנץ ווייניג, די ערשטע ווערטער מיינע זענען: וואו איז מיין קינד? נישטא! גיט די בעל־הַבית׳טע א מאך מיט די הענד. וואו איז עס? פרעג איך מיט גרויס איבעררשונג. אה! טראכט איך ביי מיר, די קלאג איז פארטיג! נישט בחנם האב איך אזוי פיהל געזארגט במשך די גאנצע וואך און כסדר געטראכט ווער ווייס וואס מיט איהר האט פאסירט, זי געלאזט אזוי הפקר און יעצט? וואס וועל איך מיר העלפן צו מיינע גרויסע צרות? איך פרעג איין מאל און נאך אמאל וואו איז דאס קינד? וואו איז דאס קינד? זעהענדיג מיין גרויסע שרעק און עגמת נפש פרובירט מיך די גוי׳עטע צו בערוהיגן, זי רעדט און רעדט, אבער פאר גרויס איבערראשונג האב איך מיך נישט געקענט אריינטירן אין די אונגארישע שפראך וואס זי מיינט, איך האב נאר אזוי פיהל פארשטאנען פון איהרע ווערטער אז דאס קינד געפינט זיך אויף א גוטן ארט, יעצט האב איך מיך שוין אביסל בערוהיגט וועז איך הער נאר א ידיעה אז זי לעבט, און איז

נישט מיטגעריסן געווארן מיט דעם בייזן פייערדיגן שטראם וועלכער האט געהערשט די גאנצע וואך איבער די פעסטער אידן.

זי נעמט דאן ארויס א צעטעלע און גיט עס מיר איבער. עס שטייט געשריבן אין איין זייט א נאמען פון א פאליציי קאמענדאנט, אויך אויף וועלכן קאמיסאריאט ער ארבייט און אויף די אנדערע זייט איז געשריבן די אדרעס וואו דאס קינד געפינט זיך, נאכן בערוהיגן זיך האב איך ביסלעכווייז פארשטאנען דעם גאנצן ענין וואס מיט איהר האט פאסירט, די גויעטע דערציילט פאלגענדעס: אזוי ווי עס זענען דורכגעגאנגען 2 טעג זייט איך האב איבערגעלאזט דאס קינד ביי איהר אין שטוב, און איך בין נישט צוריק געקומען, האט זי נישט געווארט וואס מיט מיר האט פאסירט און האט נישט געהאט די מעגליכקייט דאס קינד ביי זיך צו האלטן און איהר געבן עסן, ווייל עס איז דאך א שטארקער מאנגל אין לעבנסמיטלען, האט זי זיך מיישב געווען און געטראגן דאס קינד אויף די פאליציי און דארטן דערציילט די גאנצע מעשה, זיי האבן דאס קינד באלד איבערגענומען פון איהר און אריין געגעבן אין א קינדער היים וועלכעס געהערט צו די שטאט, גלייכצייטיג זאגט זי אז זי געפינט זיך אונטער זעהר א גוטע אויפזיכט ווייל דאס איז איינע פון די בעסטע קינדער היימען אין פעסט און עס פעהלט איהר דארט גאר נישט קיין עסן, איך פרעג זי ווען מען קען דארטן אריין קומען אויף א בעזוך, זאגט זי מיר אז איהר עצה איז אז איך זאל מיך דארטן נישט בעווייזן, ווייל אז זיי וועלן הערן אז עס איז דא א טאטע, קען זיין אז זיי זאלן זי נישט וועלן האלטן, די עצה איז מיר איינגעגאנגען, די הויפט זאך אז איך ווייס וואו זי געפינט זיך און נאך דערצו אויף א גוטן פלאץ. איך בין טאקע נישט געגאנגען צו איהר אויף קיין ויזיט מורא האבנדיג אז זיי וועלן מיר זי צוריק געבן, און וואס וועל איך מיט איהר מאכן אין אזא צייט, וואו וועל איך מיך ארום שלעפן מיט איהר.

אלע שכנים קומען אריין צו מיר געווארויר ווערן וואס מיט מיר האט פאסירט במשך די גאנצע וואך וואס איך האב מיך נישט געוויזן אהער, איך דערצייל זיי אזא מעשה: תיכף נאך דעם ווי עס האט זיך געמאכט דאס איבערקערעניש, האבן מיר, פאלאקן, בעקומען א אויפטראג דאס אלע זאלן זיך צוזאמען קומען אין א לאגער וואו מיר זענען געווען א גאנצע וואך אונטער א שטרענגע שמירה כדי עס זאל אונז גאר נישט פאסירן, ערשט היינט ווען די לאגע האט זיך אביסל בערוהיגט האט מען אונז אלעמען אהיים געשיקט, די מעשה איז זיי געפעלן און איך בין יעצט ריין אן קיין שום חשד. דאן פרעג איך איהר אויב מיין געלעגער איז נאך פריי? יא! עס איז נאך נישט פארדונגען, איך פריי מיך זעהר ווייל אין די דעמאלסטיגע צייט איז געווען זעהר שווער צו געפינען א ארט צו שלאפן, יעדער פרישער גאסט וואס איז געקומען זוכן צו שלאפן איז געווען אין חשד אז ער איז א איד, ווייל אזוי איז טאקע געווען, זעהר א סאך אידן וועלכע עס איז געלונגען צו אנטלויפן זענען געקומען קיין פעסט, זיך פארשאפט ארישע פאפירן און זיך אזוי געדרייט. אין א גרויסע שטאט איז שטענדיג געווען לייכטער מיט די זאכן, מען האט נישט יעדן איינעם אויפן קאפ, איבערהויפט מענטשן וואס מען קען זיי נישט.

מיין חבר יוסף צייגער וועלכער איז מיט מיר צוזאמען דארטן איינגעשטאנען האב איך שוין יעצט נישט געטראפן, די גויעטע זאגט אז ער איז שוין א גאנצע וואך נישט געקומען שלאפן, איך האב פארשטאנען אז עפעס איז מיט איהם נישט אין ארדנונג און צוליב דעם געווען אביסל בעאומרוהיגט, יעצט אינטרעסירט מיך זעהר צו הערן ווי איז דער מצב פון אונז פאלאקן, איך האב אבער נישט קיין אהנונג וואו מען גייט עפעס געווארויר ווערן, איך ווייס נישט קיין אדרעס פון קיין איינציגן אפילו פון מיינע חברים און בעקאנטע וויל עס איז נישט אויסגעקומען ביז היינט דאס צו

געבוריכן, דאגעגן יעצט איז עס גאר א וויכטיגע זאך, איך קען מיך אבער גאר נישט העלפן, איך האב נישט קיין אנדער ברירה נאר זיך דרייען אין גאס אפשר וועל איך מיך בעגעגענעז מיט איינעם און הערן וואס עס טהוט זיך מיט אונז, וכן הוה.

איך לאז מיך געהן אויפן "טעלעקי טער", דאס איז א פלאץ אויף וועלכן מען האט פארקויפט פארשידענע אלטוואַרג אויך עפעס עסנוואַרג. איך האב געהאט א חשבון דארטן מיך צו טרעפן מיט מיין אלטן בעקאנטן שותף משה דוד קעמפלער, איך האב געוואוסט אז ער האלט זיך אויף ערגעץ אין דעם געגנד אבער איך ווייס נישט אין וועלכן הויז, דרעה איך מיך אהין און אהער אזוי ווי א ריכטיגער נאר אויפן מארק אבער איך טרעף זיך נישט מיט קיינעם, דערווייל בין איך דאך שטארק הונגעריג נאך אזוי פיהל טעג פאסטן און איך מוז אויפהערן צו זוכן מיינע פאלאקן נאר עפעס צו דערכאפן די נשמה, אבער דאס איז נישט פון די לייכטע זאכן, עס איז א שטארקער מאנגל אין עסן, איך הויב מיך אן ארום צו דרייען און דא גייט מיר שיעור אויס די נשמה. ענדליך נאך א לענגערע צייט זוכן האב איך געטראפן א ביסל שווארצע זעמל, איך האב געקויפט דאס גאנצע זעמל וואס איך האב געטראפן, עס איז ביי מיר געווען א כשר'ע מציאה, יעצט גייט שבת וועל איך שוין האבן גענוג צו עסן אלע 3 סעודות ביז זונטאג אינדער פריה, דאן וועלן מיר טראכטן וואס עס וועט ווייטער זיין, דערווייל מאכט זיך שפעט צו שבת, איך מוז אלזא צוריק אהיים גיין מיט זעהר א פארביטערטע הארץ, נישט וויסנדיג ווי אונזער פראגע זעהט אויס און אויב מען דארף זוכן א אויסוועג פון אנטלויפן, איך טרעף מיך נישט מיט קיינעם כדי עפעס געווואויר צו ווערן, איך בין כאטש צופריידן אז איך האב דעם קאפ וואו אנידער צו לייגן, איך בין יעצט מיד און צובראכן פון דעם מיטמאכן די גאנצע וואך, נישט געשלאפן און דערצו געהאט גרויסע פחדים און עג"נ.

שבת אינדערפרי תיכף נאכן אויפהויבן זיך געה איך אין גאס, און טרעף זיך דרייען עטליכע צענדליגער פון אונזערע פאלאקן דערונטער מיין בעקאנטן חבר ליפא פיללער וועלכער האט זיך אויך אויפגעהאלטן אויף ארישע פאפירן צוזאמען מיט זיין פרוי און קינדער, אט וועל איך שוין הערן א קלארע ידיעה וועגן אונז, ער דערצעהלט מיר אז אונזער לאגע איז נישט אין ארדנונג, מען האט שוין פיהל פון אונזער חברה געכאפט און פארשלעפט אין ערטער וואו מען האט מעהר גאר נישט קיין ידיעה פון זיי, זיי ווייסן שוין דעם סוד אז מיר אלע זענען אידן און ממילא העלפן גאר נישט אונזערע פאפירן וועלכע מיר האבן ביז יעצט געהאט פון די רעגירונג, עס איז יעצט א גאנץ אנדערע שטימונג, שטארק אנטיסעמיטיש וועלכע טראכטן נאר ווי אזוי צו פארניכטן דאס ביסל אידן און מיר זענען אויך בכלל. פארשטייט זיך אז פון די בשורה האב איך נישט געהאט קיין גרויסן פארגעניגן, אבער וואס קען איך מיר דען העלפן, וואס עס וועט פאסירן מיט אלעמען וועט אויך זיין דאס זעלבע מיט מיר, איך האב דען א ברירה מיר צו פארבעסערן די לאגע, איך האב שוין גענוג פרובירט און עס איז נישט געלונגען, איך פרעג איהם אויב ער האט עפעס א ידיעה פון יוסף צייגער? יא! — ענטפערט ער! זיי האבן זיך שוין עטליכע מאל צוזאמען געטראפן במשך די טעג, איך בין שוין אביסל בעוהיגט איבער איהם.

נאך דעם האב איך מיך געטראפן מיט צייגערן און איהם געפרעגט די סיבה פארוואס ער האט פארלאזט דאס קווארטיר? דערציילט ער מיר פאלגענדס: אזוי ווי איך האב דעמאלס איבער געלאזט דאס קינד אין קווארטיר און מעהר נישט צוריקגעקומען, האבן די שכנים בעשלאסן אז נישט אנדערש נאר די סיבה פון דעם איז, אז איך בין וואַרשיינליך א קאמוניסט, האט מען מיך געכאפט און איינגעזעצט, נאך דעם בעשלוס זענען זיי אוועק צו די פאליציי און געמאלדן די גאנצע מעשה, דעמאלס האט די פאליציי דאס קינד איבערגעגעבן אין דעם קינדער היים, אזוי ווי ער האט

געהערט פון די מעשה האט ער מורא געהאט אז אלס מיינער א חבר זאל מען אויך אויף איהם נישט וואַרפן דעם חשד פון א קאמוניסט וועלכעס איז ווי פארשטייט זיך א גרויסע סכנה, איז ער מער נישט געגאנגען אהין שלאפן, ער האט מיך אויך אבגערעדט פון צו בלייבן דארטן ווייטער שלאפן ווייל מעגליך אז די חברה וועלן נאך קומען חוקר ודורש זיין וועגן מיר, אבער איך האב נישט געהאט קיין ברירה, ווייל עס איז זעהר שווער צו טרעפן א ארט צו שלאפן און דערצו וויס איך נישט וואס פאר א שותפים איך וועל דארטן טרעפן, די עטליכע גוים וועלכע געפינען זיך אין דעם קווארטיר זענען זעהר שטילע און איך בין שוין מיט זיי אביסל בעקאנט, איך האף אז אלעס וועט אריבער גיין בשלום, ווייל איך האב זיי געזאגט א גוטן טעם פארוואס איך בין נישט געקומען במשך די גאנצע וואך, איז במילא וועט שטיל ווערן דער גאַנצער ענין און זיי וועלן מעהר נישט רעדן דערפון.

נאך עטליכע וואכן בין איך זעהר נייגעריג געווען צו וויסן וואס עס הערט זיך ביים קינד, אבער אליין האב איך נישט געוואלט גיין מורא האבנדיג אז זיי זאלן זי מיר נישט צוריק געבן, ובפרט וועז איך וויס שוין אז דא האנדלט זיך אין חשד פון א קאמוניסט, האב איך געבעטן א קראקעווער פרוי מיטן נאמען וואלדינגער דאס זי זאל גיין אין קינדער היים און הערן וואס דאס קינד מאכט, איהר האב איך נאר געזאגט דעם טעם פון מיין נישט געהן כדי זיי זאלן זי מיר נישט צוריק געבן, אזוי ווי דאס איז טאקע געווען דער ערשטער און ריכטיגער טעם, וכן הו׳. זי איז טאקע באלד געגאנגען אבער נישט געברענגט קיין שום ידיעה. זי דערצעהלט פאלגענדעס: וועז זי איז אריין געקומען אין די קאנצעלייי פרעגן אין וועלכן אבטיילונג זי געפינט זיך, הערט זי ווי איינער רופט זיך אן צו די אנדערע ״עז א קאמוניסט געהרעק״, דאס הייסט אז דאס מיינט מען דאס קאמוניסטישע קינד, ווי זי האט דאס דערהערט איז זי געווארן זעהר איבערגעשראקן זעהענדיג אז זי איז דא אריין געפאלן אין א סכנה, מען קען זי אויך חושד זיין אלס קאמוניסט מחמת זי האט א שייכות מיט מיר, וועז די בעאמטע איז ארויס פון די קאנצעלייי וועגן דעם ענין איז איהר געלונגען צו געבן זיך א כאפ ארויס אומבעמערקבאר און זי איז תיכף אנטלאפן פון דארטן, איך האב שוין מעהר נישט געשיקט קיינעם געווארויר ווערן וואס זי טהוט, די הויפט זאך בין איך צופרידן אז זי געפינט זיך אויף א גוטן ארט, עס איז געווען א נס וואס זיי האבן מיך נישט חושד געווען אלס איד, ווייל דעמאלס קוקט מען מעהר נאך און אז מען זוכט געפינט מען.

כסלו תש״ה קו. דער מצב פון די פעסטער אידן — אונזער לעבן ווי אין שפאניען — א גרויסער טייל ווערן פארשלעפט קיין אוישוויץ — איך פאל אריין אין א דעפארטירונגס ראזיע — איך ווער ניצול דורך א בונקער ע״פ נס

נאך דעם ווי די אנטיסעמיטן האבן געזיגט, איז זייער הויפט פראבלעם געווען די אידן פראגע ווי אזוי אנצוטהון זיי געברענטע צרות און אונטערדריקן מיט וואס ס׳איז נאר מעגליך, די פאראדנונגען זענען געווען פאלגענדע: אזוי ווי עס איז שוין געווארן פון לאנג רעגולירט די אלע אידישע הייזער, עס האבן נישט געטארט וואוינען געמישט אידן מיט גוים צוזאמען, איז יעצט ארויס א געזעץ אז אויף אלע אידישע הייזער מוז הענגען ביים טויער אריינגאנג פארנט א גרויסע געלע לאטע אין פארם פון א מגן דוד, דאס איז געווען אזא מין סארט געטא, כדי צו ווייסן ווען עס

וועט קומען די צייט פון טהון צו די זאך... זאלן זיי נישט ברויכן זוכן די אידן וועלכע זענען ביז יעצט געווען אויסגעמישט צווישן די ערלים, עס וועט גיין גרינגער און שנעלער... די ערשטע צייט האבן די הייזער געמוזט זיין געגנליך געשלאסן, אין יוצא ואין בא, די וועלכע האבן נישט געהאט ביי זיך אין שטוב פארגעבריית עפעס עסן זענען ממש געשטארבן פאר הונגער, נאך עטליכע טעג האבן זיי שוין ערלויבט אויפצועפענען די טויערן נאר אויף 2 שעה אין טאג, אויך דאס איז געווען ערשט פארנאכט ווען אויפן מארק איז שוין געווען אלעס אויספארקויפט און מען האט שוין נישט געטראפן פיהל לעבנס מיטלען, אויף דעם איז געווען פאראנטוואָרטליך דער גוי׳אישער הויזמייסטער וועלכן זיי האבן נישט איבערגעזידלט אין די גויאישע הייזער כדי צו היטן די אידן, אויך מיר ארישע אידן האבן זעהר פיהל געליטן פון די געזעצן בנוגע די אידן אין פעסט, ווייל מיר האבן זיך תמיד בעוואויגן צווישן די אידן, געגעסן אין אידישע פריוואט שטיבער אדער אידישע רעסטאראנטן, יעצט האט שוין דאס אלעס אויפגעהערט, דען מיר האבן מורא געהאט אריין צו געהן אין א אידיש הויז, וועל שמועסט נאך פון אריין געהן אין די בעקאנטע בתי מדרשים וואו מיר פלעגן פארברענגען א גרויסן טייל פון אונזער צייט, ווי צ.ב.ש. ש״ס חברה, פוילישע שוהל, חברה תהלים, מיר פלעגן זיך דארטן יעדן טאג צוזאמען קומען דאוונען, לערנען שיעורים א.א.וו. יעצט אבער האט זיך דאס אלעס געענדיגט, עס הויבט זיך אן יעצט א גאנץ נייע תקופה און א ענדערונג אין אונזער לעבן, גענוי ווי די אידן אין שפאניען מיט הונדערטער יאהרן צוריק, די רעליגיעזע אידן האבן זיך נישט אבגעזאגט צוליב די שווערקייטן פון אבצוהיטן זייערע פערפליכטונגען וועלכע ליגן אויף זיי גלייך ווי אלעמאל, טראץ די שטערונגען האבן זיי זיך בעמיהט צו האלטן דאס וואס א איד ברויך און מוז האלטן.

איך גיב דא א איבערבליק פון מיין סדר היום אין שפאנישן לעבן: אין דער פריה נאכן אויפשטיין האב איך זיך אפגעגאסן די הענד אין קעך אומבעמערקבאר פון בעל הבית אדער פון די גוי׳אישע אורחים וועלכע זענען דארטן איינגעשטאנען, פארן אוועקגעהן אין גאס וועלכעס עס האט געהייסן אז איך געה צו די ארבייט, האב איך מיך געוואשן צום עסן, אויף די שטיגן געמאכט א המוציא און געגעסן א כזית ברויט פון וועלכן איך האב תמיד געהאט ביי מיר אין אקטן טאש, דאן געגאנגען אין גאס, אנגעהויבן שפאצירנדיג מעסטן די פעסטער גאסן, אין דער צייט האב איך געדאוונט ביז שמנה עשרה, דאן אנידער געשטעלט זיך ביי א שויב פענסטער קוקן אין די אויסלאגע, דעמאלס געדאוונט שמנה עשרה און שפאצירט ווייטער, נאכן ענדיגן דאוונענען בין איך אריין געגאנגען אין א הויז, זיך געשטעלט אונטער דעם טויער, אבגעגעסן דעם פריהשטיק... און ווייטער געגאנגען, זיך געדרייט אזוי לאנג אין גאס ביז עס זענען אנגעקומען די 2 פארנאכטיגע שעה׳ן ווען עס האבן זיך געעפנט די אידישע טויערן, דעמאלס בין איך אריין געגאנגען צו מיין חברה וועלכע האבן אקופירט א גרויסע אידישע דירה אין דאהאן גאס און זיך דארטן אויפגעהאלטן נישט ארויס גייענדיג אין גאס די גאנצע צייט כדי נישט אריין צו פאלן אין די הענד פון די רשעים, דארטן האבן זיך געפונען א ערך פון 8 בחורים און יונגעלייט וועלכע זענען אנטלאפן פון פארשידענע ערטער בשעת מען האט ליקווידירט די שטעטלאך וואו זיי האבן געוואוינט און עס איז זיי געלונגען אנצוקומען בשלו׳ קיין פעסט, אריינקומענדיג דארטן האב איך צום ערשט געלייגט תפלין, דאן געגעסן מיטאג וועלכעס זיי האבן זעלבסט אנגעגרייט און שוין געבליבן ביז ביינאכט, דער עולם איז געזעסן געשמאק על התורה ועל העבודה אזוי ווי עס ברויך צו זיין. איך בין דארטן געזעסן מיט זעהר גרויסע פחדים מעהר ווי זיי, ווייל טאמער כאפט מען אונז איז די ערשטע שאלה ווי קומט א גוי צווישן אידן? איז דאך א סימן אז מיינע פאפירן זענען פאלשע ! אבער איך האב דאך

נישט געהאט קיין ברירה, איז דען מעגליך א גאנצן טאג זיך צו דרייען אין גאס, ווער האט כח צו דעם, און דערצו איז דאס אויך פארבונדן מיט א גרויסע סכנה, ווייל עס פלעגן אפט פארקומען ראזיעס אין אלע עקן פון שטאט און נאך מער דא אין אידישן אבטיילונג, 9 א זייגער ביינאכט בין איך ארויס געגאנגען צוריק אהיים, איך האב אנגעקלונגען אינווייניג צום הויזמייסטער ער זאל מיר עפענען דאס טויער, אזוי ווי עס איז געווען טונקל האט ער מיך נישט דערקענט און גערעכנט אז דאס איז ווארשיינליך א גוי, ווייל אידן וועלן זיך נישט ערלויבן גיין אין גאס אין די צייט וואס זיי טארן נישט, נאך 9 א זייגער האט שוין קיינער נישט געטארט גיין אין גאס.

די רשעים זענען אבער נאך נישט געווען מיט דעם אליין צופרידן וואס די אידן זענען ארעסטירט א גאנצן טאג חוץ 2 שעה אין זייערע דירות, מיט דעם האבן זיי נאך גאנץ ווייניג אויפגעטהון, זיי לעבן דאך נאך, זיי האבן דעריבער געפלאנט ווי אזוי אויסצוהרגענען דאס ביסל פעסטער אידן וועלכע זענען נאך איבערגעבליבן פון גאנץ אונגארן, די סומע איז נאך אין זייערע אויגן געווען גענוג גרויס, עס האבן זיך געפונען דעמאלס אין פעסט א ערך פון 100.000 אידן, אלע אידן פון גאנצן לאנד זענען שוין פארשלעפט געווארן אין די קרימינעלער און לאגערס, און דער גרעסטער טייל קיין אוישוויץ, טראץ דעם האבן די איבערגעבליבענע פעסטער אידן זיך נאך אלץ נישט געוואלט גלויבן אז די אלע אוועקגעשלעפטע אידן ווערן פארניכטעט טאטאל, און מען פיהרט זיי נישט אויף קיין ארבייט אזוי ווי זיי האבן געפרובט איינצורעדן דעם עולם, און זיי האבן נישט געקלערט ווען קיין אופן הצלה וועלכעס איז דעמאלס געווען לייכט מעגליך ווען מען האט נאך געקענט פאהרן קיין רומעניען, לעגאל אדער אומלעגאל, דאגעגן אין פעסט האבן זיי נאך נישט פרובירט אויספיהרן די אויסזידלונגס אקציע ווי איבעראל, ווארשיינליך האבן זיי נישט געהאט די מעגליכקייט דערצו צוליב געוויסע טעמים, עס האט זיי אבער דאך נישט געלאזט רוהען און אויסגעשטאכן די אויגן זעהענדיג ארום דרייען זיך אין פעסט צעהנדליגער טויזנטער אידן.

ענדליך אז מען זוכט געפינט מען, זיי זענען געפאלן אויף אזא המצאה, אזוי ווי די קריג איז אין פוהלן גאנג און עס פעהלט אויס ארבייטס קרעפטן מוזן אויך די אידן אנטייל נעמען אין די ארבייט לטובת די מדינה, עס זענען באלד ארויסגעגעבן געווארן אין דער עפנטליכקייט פלאקאטן אז אלע יונגע מענטשן אן אונטערשרייד מענער און פרויען, מוזן זיך תיכף מעלדן און זיי וועלן ווערן אוועקגעשיקט אויף די וויכטיגע ארבייט, יעדנפאלס נישט אין פעסט נאר אין אנדערע שטעט, די פעסטער אידן האבן זיך אויך יעצט נישט אבגעגעבן דעם ריכטיגן דין וחשבון וואס איז די כוונה פון די רשעים מיט אט די גזירה, נאר אלע זענען זיך געלאפן מעלדן. יעדן טאג 8 א זייגער אינדערפרי, האט מען שוין געזעהן דעם גרויסן פארקער וועלכער האט זיך שטארק אנגעזעהן מעהרסטנסטייל אין אידישן פערטל, מענער און פרויען שלעפן זיך מיט די זעקלאך, פעקלאך און רוקזעק אויף זייערע פלייצעס, זיי געהען אלע ארבייטן... דער בעסטער סימן איז געווען אז דאס איז נישט קיין אויסגענארטע זאך, ווייל ווען עס וואלט געווען ביי דעם עפעס א שלעכטע כוונה וואלטן זיי דאך געווען פארנומען אלע אידן, וואס עפעס נאר יונגע מענטשן? מסתמא איז ריכטיג ווי זיי זאגן, (די רשעים זענען אבער געגאנגען פלאן מעסיג. אזוי ווי זיי האבן געוואוסט אז עס וועט נישט געהן אין פעסט אזוי ווי אין אנדערע שטעט, עס קען זיין א גרויסער ווידערשטאנד מצד די געגן פארטיי וועלכע זענען קעגן דעם דעפארטירן, זענען זיי געפאלן אויף אזא המצאה, צום ערשט וועלן זיי פארנעמען די יונגע מענטשן וועלכע איז דער גרעסטער פראצענט פון די אידן, קיינער וועט זיך נישט קענען אקעגן שטעלן וועט מען רעדט פון ארבייטן און העלפן לטובת די רעגירונג, מיט דעם רעשט ביסל איבערגעבליבענע אידן, אלטע, קראנקע און קינדער וועלן זיי שוין שפעטער טראכטן

עפעס א עצה ווי אזוי זיי צו פארניכטן.

מיר האבן אבער געוואוסט אז דאס איז נאר א אויסרייד אויף אריינצונארן דעם עולם, עס איז זיי טאקע געלונגען און דער עולם איז געלאפן ווי א אקס צו די שחיטה, אלעס ווערט פארשלעפט גלייך אין די קרעמאטאריומס, ווי עס האט זיך דאן אויסגעוויזן, מיר האבן פיהל מענטשן גערעטעוועט מיט דעם וואס מיר האבן זיי געגעבן צו פארשטיין די כוונה פון די רשעים און צוליב דעם זיינען זיי זיך נישט געגאנגען מעלדן, די אלע יונגע מענטשן וועלכע האבן זיך נישט געמאלדן האבן שוין נישט געטארט זיך מעהר בעווייזן אין גאס, ווייל עס זענען פארגעקומען אפטע ראזיעס און מען האט געזוכט די וועלכע האבן זיך נאך נישט געמאלדן, וועז זיי האבן בעגעגנט אפילו סתם אידן האבן זיי אויך פארנומען און געשיקט צוזאמען מיט די אנדערע, עס איז געווען ממש א סכנה פאר יעדן איד ארויס צו גיין אין גאס, ער איז נישט געווען זיכער אויב ער קומט צוריק אהיים, אין אזא שווערן מצב האבן זיך יעצט געפונען די פעסטער אידן, א גרויסער טייל וואלטן זיך יעצט געלאזט קאסטן גרויסע געלדער זיי זאלן האבן עפעס א מעגליכקייט אוועק צו פאהרן פון אונגארן, אבער יעצט איז שוין צו שפעט, אלע וועגן זענען פארמאכט און שטרענג בעוואכט, מען היט דאס ביסל אידן ווי א טייערן אוצר.

וועז עס האט זיך שוין געענדיגט דאס זעלבסט מעלדונג און לויט זייער חשבון האבן זיך געברויכט צו מעלדן א סאך מעהר מענטשן, זענען זיי געפאלן אויף אזא סיסטעם. יעדן טאג זענען זיי געגאנגען אין אלע הייזער פון אידישן פערטל אויסרופנדיג, אז אויב עס געפינען זיך דא יונגע מענטשן זאלן זיי אראפ קומען צו זיי זיך מעלדן, מורא האבנדיג פאר זיי איז זיי טאקע געלונגען מיט דעם סיסטעם צו כאפן נאך פיהל אידן, ווייל נאך דעם אויסרופן זענען זיי ערשט געגאנגען פון שטוב צו שטוב און געזוכט די יונגע מענטשן, מיין חברה אין דאהאן גאס הערנדיג פון די המצאה זענען געווען געצוואונגען זיך צו מאכן דארטן א שטוב בונקער, כדי אין פאל וועז עס וועט קומען די ראיאן אויך אויף דעם הויז און זיי וועלן געהן זוכן זאל מען זיך האבן וואו צו בעהאלטן, דער בונקער איז געווען געמאכט פון א שפייזער גוט פארשטעלט, אזוי אז מען האט נישט געקענט בעמערקן נאר נאך זעהר שטארק זוכן, איך בין יעדן פארנאכט דארט ארויף געגאנגען, דאגעגן שבת האב איך געהאט א אנדער סדר ווייל איך האב נישט געקענט אריין קומען נאר ערשט פארנאכט, בין איך געקומען פרייטאג פארנאכט און דארטן געבליבן ביז מוצאי שבת, די חברה האבן דארט געהאט א עקסטרע שטוב צום דאוונען, א ארון קודש מיט א ספר תורה ווי אויך פארשידענע ספרים צום לערנען וועלכעס זיי האבן פארזארגט פארן אריין קומען אהין, די שבתים זענען אדורך געגאנגען לוסטיג און לעבעדיג, מען האט אביסל פארגעסן פון די צרות וואס עס קומען פאר אין די גאסן.

איינמאל האט זיך מיך פארשמעקט צו בלייבן אויך ביי זייער מלוה מלכה, מיר האבן טאקע געפראווען די סעודה ביז זייגער 2 ביינאכט, געגעסן און געטרונקען, דערציילט פארשידענע חסידישע מעשה׳לעך, און דערנאך גייען מיר שלאפן. זונטאג גאנץ פריה ווען מיר ליגן נאך אויף די געלעגערס מיד שלעפעריג, הערן מיר שוין די ווילדע קולות פון די מחבלים מיט דעם אויסרוף אז אלע יונגע מענטשן זאלן אראפקומען זיך מעלדן, פון דעם זיסן שבת איז יעצט געווארן א ביטערער זונטאג, מיר אלע געפינען זיך אין זעהר א שלעכטן מצב און איך בין אויך יעצט דא א מחותן, מיך האט זיך היינט פלוצים פארשמעקט צו בלייבן דא ביי די מלוה מלכה, אבער יעצט איז נישטא פיהל צייט צו שפעקולירן, יעדע מינוט שפילט א גרויסע ראלע, ווען מען וועט נישט אראפ קומען וועלן זיי דאך געהן אין די שטיבער זוכן, דעמאלס וועלן זיי דא געפינען אזא אוצר, מיר שטייען באלד

אויף און גרייטן זיך אריין צו גיין אין דעם בונקער, אבער דא איז א אנדער פראגע, ווען די חברה וועלן אריין קומען און קיינעם נישט טרעפן אין די גאנצע דירה וועלכע בעשטייט פון עטליכע צימערן מיט איינגעריכטעטע טישן, בענקלעך, בעטן, א.א.וו. דאס קען דאך ברענגען א חשד אז די מענטשן האבן זיך ערגעץ בעהאלטן און דעמאלס וועלן זיי געהן זוכן און אז מען זוכט געפינט מען, איבערהויפט איז דער בונקער נישט געווען אזוי ערשט קלאסיג, איז דעריבער געבליבן צווישן אונז אז שמואל ווייס פון מונקאטש זאל בלייבן אין שטוב ווייל ער איז נאך נישט אין דעם יאהר־גאנג וועלכער איז מחויב צו גיין אויף ארבייט, ער האט טאקע אויסגעזעהן זעהר יונג, דער פלאן איז אויך נישט געווען אויסגעהאלטן 100% ווייל אזא קליין אינגל אין אזא גרויסע דירה איז אויך פארדעכטיגט, פלאנענדיג אזוי רופט זיך אן מיללאך ווידער פון נירעדהאז אז ער וועט אויך בלייבן ווייל ער זעהט אויס יונגער, וועלן די רשעים בעשטימט איהם נישט נעמען, וכן הוה.

מיר אלע זענען אריין אין בונקער און די 2, שמואל מיט מיללאך זענען אראפ אין הויף זיך מעלדן ביי זיי, ווייל עס איז בעסער אז מען מעלדעט זיך פרייוויליג איידער זיי זאלן קומען און טרעפן אין שטוב, זיי קענען דעמאלס נאר פארדינען מערדערליכע שלעק פון די רוצחים, אונזער חשבון איז געווען אז ביידע וועלן תיכף צוריק קומען, זיי וועלן ווערן בעפרייט פון זייערע הענד ווייל זיי זענען דאך צו יונג צו די ארבייט, מיר אלע זענען געלעגן אין דעם בונקער צוזאמען געפרעסט ווי די הערינג מיט טויט שרעק אפשר וועלן דאך די רוצחים קומען זוכן מענטשן צו די ארבייט, עס איז אזוי אריבער עטליכע שעה און מיר האבן נישט געווארטט ווי אזוי די לאגע זעהט אויס אין גאס, די 2 אינגלעך זענען מעהר נישט צוריק געקומען, זעהט אויס אז מען האט זיי פארנומען, מיר רעכענען אז די 2 וועלן זיכער פאלן קרבנות און מיר וועלן זיך שוין קיינמאל נישט צוריק זעהן, מיר האבן געהאט זעהר גרויסע פארווארפן פארוואס מיר האבן זיי געלאזט אראפגיין זיך מעלדן צו די רשעים, אבער מיר האבן דאך דאס געמוזט טהון ווייל אויב זיי וואלטן אריין געקומען וואלטן זיי בעמערקט אז דא געפינען זיך מעהרערע מענטשן צוליב די פיל קליידער און עסן, מיר האבן אויך נישט געריכט אז מען וועט זיי פארנעמען, זיי זענען דאך נישט אין די ארבייטס יאהרן, אבער פארפאלן, מיר קענען זיך גאר נישט העלפן צו די גרויסע צרה, מיר קענען נאר האפן אז זיי וועלן בשלו׳ צוריק קומען.

ענדליך הערן מיר ביי די עפענונג פון בונקער עפעס א קול, פארשטייט זיך אונזער טויט שרעק רעכענענדיג אז דאס זענען די רשעים וועלכע האבן דערווישט אונזער בונקער, אבער תיכף הערן מיר די שטימע פון שמואלקע ווייס, אונזער שמחה איז געווען זעהר גרויס, ער דערצעהלט דאן פאלגענדעס: וועו זיי זענען אראפ געקומען אין הויף זיך מעלדן האבן די רוצחים נישט געמאכט קיין שום שאלות נאר זיי גלייך פארנומען, זיי האבן אונז אוועק געפיהרט צוזאמען מיט נאך א גרופע אידן וועלכע זיי האבן שוין געהאט געכאפט צום ״קלאזעל טער״, דאס איז געווען א גרויסער פלאץ נעבן די דאב גאס וועלכע האט יעצט געדינט אלס זאמל שטעלע פאר די הונדערטער צוזאמען געכאפטע אידן, דער פלאץ איז ארום געגומען מיט שטעך דראט, אויסער דעם איז עס זייער שטארק געהיט דורך די מלאכי חבלה, בשעת דעם גרויסן געוויש און געטומל פון די פארזאמלטע אידן און אויך די שומרים זענען געווען שטארק בעשעפטיגט, האב איך אויסגעניצט די געלעגנהייט און זיך ארויס געכאפט פון צווישן די שטעך דראטן און זיך גענאזט גלייך אהער, אויף אזא אופן איז מיר געלונגען ניצל צו ווערן פון די רשעימ׳ס הענד. פון איין זייט איז אונזער שמחה געווען זייער גרויס דאס ער איז ניצל געווארן פון א זיכערן טויט, דאגעגן האבן מיר געפיהלט גרויס צער וואס זיי האבן פארנומען אונזער חבר מיללאך, די רוצחים האבן אוועק

געפיהרט די אלע אידן, קיינער האט נישט געוואוסט וואס מיט זיי האט פאסירט, די אקציע האט זיך שוין געענדיגט און די לופט איז צוריק פריי געווארן. יעצט קריכן מיר שוין ארויס פון דעם פינסטערן בונקער, די שכנים דערציילן אז די רוצחים זענען ארום געקראכן פון שטוב צו שטוב און געזוכט קרבנות, נאר אין אונזער דירה וועלכע איז פאקטיש געווען אויף דעם ערשטן שטאק זענען זיי אפילו נישט אריין געקומען, יעצט זעהען מיר די גרויסע נסים וואס מיר האבן איבערגעלעבט אין די שעה.

עס געהט אדורך א טאג און נאך א טאג און מיר בעקומען נישט קיין שום לעבנס צייכן פון מיללאך׳ן, מיר האבן קיין גרויסע פארוואורפן נישט געקענט האבן, ערשטנס האט ער זיך אליין געמאלדן פרייוויליג, צווייטנס זענען מיר געווען זיכער אז צוליב זיינע דאקומענטן וועלן זיי איהם בעפרייען, אבער סוף כל סוף איז ער דאך געפאלן א קרבן פון אונזער חברה, ענדליך נאך 5 טעג קומט ער אן, זיין פנים אויסגעבלייכט און אויסגעדארט ממש אן קיין מענטשליכע צורה, דערזעהענדיג איהם איז געווארן אונזער שמחה זעהר גרויס, ער דערצעהלט פאלגענדעס: פון זאמל פלאץ ״קלאזעל טער״ האבן זיי אלע אידן אוועק געפיהרט גלייך צום באנהאף און זיי וואגאנירט אין די וואגאנען וועלכע זענען שוין געשטאנען דארטן צו דעם צוועק. דאס זענען געווען לאסט וואגאנען מיט די קליינע פענסטערלאך, יעדער וואגאן איז געווארן געפאקט מיט אזוי פיהל מענטשן וויפל עס איז נאר געווען מעגליך. פון עסן און טרינקען איז אבגערעדט, אפילו א ביסל קאלטע וואסער האט מען נישט דערלאנגט, ער איז געווען זיכער אז מען פיהרט אלעמען צו די קרעמאטאריומס, איך טראכט ווי אזוי מען קען אנטלויפן פון די גרויסע צרה, אבער איך זעה נישט קיין אויסוועג. די וואגאנען זענען געווען זעהר שטארק בעוואכט מיט די רוצחים, דעריבער זעה איך נישט קיין מעגליכקייט צו אנטלויפן פון די באן סטאציע, אלזא מיר מוזן יעצט איינשטייגן אין וואגאן און דאן טראכטן וואס ווייטער צו טהון, ווי אזוי צו ראטעווען דאס לעבן, מיללאך ווייסט זעהר גוט וואו אהין די רעדער דרייען זיך און זיי פיהרן צו א זיכערן טויט, ער טראכט און טראכט די גאנצע צייט וועגן א אופן פון הצלה, ער בעשליסט אלזא אז דער איינציגער וועג צו ראטעווען זיין לעבן איז דורך אראפשפרינגען פון צוג, רעכענענדיג אז וואס עס וועט מיט איהם פאסירן ביים שפרינגען, איז נישט ערגער ווי צו פארן קיין אוישוויץ אין די גאזקאמערס, נישטא פיהל צייט צו שפעקולירן, איך האב מיך אריפגעדראפעט צום קליינעם פענסטערל פון וואגאן און ארויס געקראכן און דאן געלאזט זיך שפרינגען, ווייטער זאגט מיללאך, אז דאס שפרינגען פון וואגאן האט ער נאר מיר צו פארדאנקען, ביים אראפשפרינגען האט ער זיך אפילו נישט צוקלאפט, ווייל די נאכט ווען איך האב ביי זיי געפראווט די סעודת מלוה מלכה ביי וועלכע מיר האבן זעהר גוט פארבריינגט מיט תורה און חסידות שמועסן וועלכעס האט זיך פארצויגן ביז שפעט ביי נאכט, ביי די געלעגנהייט האב איך זיי געלערנט דעם ענויעם סיסטעם ווי צו שפרינגען פון וואגאן מען זאל זיין זיכער צו בלייבן לעבן, ווייל פיהל מענטשן וועלכע האבן נישט געוואוסט ענוי דעם סיסטעם פון שפרינגען, זענען געפאלן אונטער די רעדער פון פאהרנדיגן צוג און עס איז געווען פארטיג מיט זיי. איך גיב זיי דאן צו פארשטיין אז מען קען נישט וויסן וואס דער טאג קען ברענגען און מען וועט מוזן אנקומען אויף דעם אופן פון שפרינגען צו ראטעווען דאס לעבן. מיללאך האט זיך טאקע בענוצט מיט דעם סיסטעם שפרינגען וואס איך האב זיי געלערנט און א דאנק דעם געבליבן לעבן, ער האט זיך אפילו נישט צוקלאפט דעם קערפער ווי געווענליך ביי שפרינגען אין מיטן פארן, די צוריק רייזע קיין פעסט האט ענגומען עטליכע טעג, ער איז געגאנגען און געפאהרן און פארשטייט זיך דאס ער האט מיטגעמאכט ענוג טויט שרעק, ער האט געמוזט אראפנעמען דעם אידישן

אבצייכנונג ווייל אנדערש האט ער זיך נישט געקענט איבערהויפט בעווענגן, בקיצור ער איז דא געקומען מיט זעהר גרויסע נסים, יעצט האב איך שוין פארשטאנען די סיבה וואס האט געפיהרט איך זאל דאס מאל בלייבן דארט פראווען די סעודת מלוה מלכה, השי״ת האט אזוי צוגעפיהרט כדי צו ראטעווען דאס לעבן פון א איד, עס האט מיר שוין געלוינט די גאנצע טויט שרעק וואס איך האב געליטן, עס איז ביי מיר קיין ספק נישט אז דאס וואס די 2 בחורים זענען געבליבן לעבן ממש דורך גרויסע נסים, איז נאר געווען אין זכות פון די תורה וואס די חברה האבן דארט פארברענגט טאג און נאכט מיט גרויסע טויט שרעק. מיילאך ווידער לעבט יעצט אין אמעריקע.

אגב וועל איך בעשרייבן נאך א אינטרעסאנטע געשיכטע פון מיילאך׳ן. 2 וואכן שפעטער נאך די מעשה, פלוצלונג ווען איך האלט אין מיטן שלאפן הער איך ווי איינער וועקט מיך אויף און רעדט צו מיר אין אידיש, עס איז נאך געווען גאנץ טונקל און איך האב נישט בעמערקט ווער עס רעדט צו מיר, איך האב אבער באלד דערקענט דאס קול פון מיילאך, ער דערציילט מיר פאלגענדעס אנהויבנדיג מיט די ווערטער: חיים שלמה, זאלסט וויסן אז איך קום יעצט פון די דאנא (דאס וואסער וועלכעס האט געפלאסן אין פעסט האט זיך אזוי גערופן) די נילאשעס האבן מיך געכאפט, מיר אהין אוועק געשלעפט און געוואלט ערלעדיגן. איך בין געווארן דערציטערט הערנדיג די מעשה, אבער נאך מעהר האט מיך ערודערט דאס וואס ער ברענגט מיך יעצט אריין אין א גרויסע סכנה, איך בעט איהם: מיילאך! הער אויף צו רעדן, איך שלאף דאך דא צווישן בלויז גוים, האב רחמנות אויף מיר און זיי שטיל, דאס האב איך מיט איהם געדעדט קוים וואס מען האט געקענט הערן, ער איז תיכף שטיל געבליבן, א נס וואס די ערלים וועלכע זענען געשלאפן הארט נעבן מיין בעט האבן נישט געהערט דאס אידישע רעדן, איך האב מיך תיכף אויפגעהויבן און מיר זענען ארויס אין גאס, כדי צו טראכטן עפעס א שטיקל מקום פליטה פאר איהם, אויף דאהאן גאס האט מען שוין נישט געקענט גיין וויייל דאס הויז איז געבליבן ענצליך אויסגעליידיגט פון אידן, אלע האבן געמוזט אריין געהן אין געטא וועלכעס איז אין דער צייט געגרינדעט געווארן פאר די איבערגעבליבענע אידן נישט קיין ארבייטער... דער געטא איז געווארן ארום ענומען מיט א הויכן פלויט און אויך שטארק בעוואכט פון אלע זייטן, עס האבן זיך געפונען אין געטא בערך 70.000 אידן, די דייטשן מיט די נילאשעס בשותפות פלעגן אריין געהן אפט מאל אין געטא און אויספירן מארד טאטן וועלכעס זיי האבן געמאכט אויף דער אייגענע האנד אן וועלכן בעפעהל, דער סיסטעם פון פארניכטן איז טאקע בטל געווארן אבער זיי האבן געהאט א אנדער חשבון ווי אזוי צו פארניכטן דאס ביסל אידן, זיי האבן אריין געצויגן באהן גלייזן ביז אין געטא מיט א אויסרייד אז דאס איז געמאכט געווארן כדי ארויס צו פיהרן דאס מיסט. די געטא אידן האב זיך געלאזט איינרעדן און געגלויבט אין די פאלשע זאכן, אויף אזא אופן וועלן זיי ארויס שלעפן דאס ביסל אידן, און מאכן א ענדע צו דעם מיסט... ווער עס האט געהאט א מעגליכקייט האט זיך געמאכט א בונקער אין געטא כדי ווען עס וועט חלילה אויסקלאפן די שלעכטע שעה זאלן זיי נישט מיטגעריסן ווערן אין דעם בייזן פייער, אויך אונזער חברה האבן זיך דארט פארגעזעהן מיט א בונקער.

אלנפאלס האט יעצט מיילאך נישט געהאט וואו אריין צו געהן, וויייל אריין געהן אין געטא וואו עס איז א מקום מסוכן איז אויך נישט קיין פלאן, איך האב מורא געהאט צו גיין מיט איהם צוזאמען אין גאס וויייל ער איז געווען אינגאנצן אויסגעשמירט, אנגעחומרט, האב איך איהם געבעטן אז ער זאל גיין אונטער מיר און קוקן וואו איך געה, מיר זענען צוגעפארן אויף פראטער גאס וואו עס האט געווואוינט משה שעהנפעלד פון קראקא צוזאמען מיט זיין פאמיליע אין א גויאישע דירה, דער בעה״ב האט דארט נישט געווואוינט איז ממילא געווען די גאנצע דירה ליידיג

און מיר האבן דארטן געהאט א פרייען איינטריט וועלכעס האט זיך זייער געגויטיגט אין אזא צייט, דארט האט מען מיללאך׳ן אויפגענומען בכבוד גדול, איהם געגעבן א וואנע וואַרים וואסער וואו ער האט זיך גוט אבגעוואשן, דאן האט ער געגעסן און געטרונקען, ער איז שוין צוריק א נייער מענטש, יעצט דערצעהלט ער וואס מיט איהם האט פאסירט: גייענדיג אין גאס האבן איהם די נילאשעס געכאפט און געפיהרט אין זייער זאמל שטעלע, דארטן האבן זיי איהם געהאלטן עטליכע טעג אן עסן און טרינקען, איינמאל אין מיטן נאכט האט מען איהם ארויס געפירט אין גאס וואו עס האבן שוין געווארט א גרעסערע גרופע מענטשן ארום 70 פערזאן, די אלע זענען געווען צוזאמען געבונדן איינער מיט דעם אנדערן מיט קייטן כדי זיי זאלן נישט קענען אנטלויפן, אויך איהם האט מען אנגעשלאסן אין די גרופע, אויף דעם וועג האבן אלע בעקומען מכות אכזריות פון די בעגלייטערס, ענדליך נאך א לענגערע צייט פיהרן זעהען זיי שוין וואו זיי געפינען זיך, מען פיהרט אלעמען צו דעם דונא, דארטן האבן זיי אראפגענומען די קייטן פון די מענטשן, דאן איינציגווייז געשאסן און דערנאך אריין געווארפן אין וואסער, מיללאך קוקט זיך אזוי צו צו דאס אלעס, אט קומט שוין אויך אויף איהם די ראיאן פון דעם ביטערן טויט, ער קלערט נישט לאנג נאר געהט צו צום קאמענדאנט פון די אקציע און זאגט איהם: זאלסט וויסן אז איך געהער צו די קאמוניסטישע פארטיי און איך קען א גרויסן טייל פון זיי און אויך כמעט אלע אנפיהרערס, וועז דו וועסט מיך יעצט בעפרייען, בין אין גרייט איבערצוגעבן פאר דיר א ליסטע פון 500 קאמוניסטן, הערנדיג דאס האט דער קאמענדאנט זיך צוגעכאפט צו דעם וויי צו א געבראטנס, זיי זוכן דאך טאקע אזעלכע סחורות. וועז זיי זענען פארטיג געווארן מיט די בארבארישע פארניכטונג פון די 70 אידן, זענען זיי צוריק אהיים און מיטגענומען מיללאך׳ן, זיי האבן איהם שטארק געווארנט אז אויב ער וועט זיי האבן אפגענארט וועלן זיי מיט איהם מאכן א מיאוס׳ן סוף, ער בלייבט דארט נעכטיגן ביי זיי.

גאנץ פריה קומט שוין אריין צו איהם דער קאמענדאנט און פארלאנגט ער זאל איבערגעבן די ליסטע וואס ער האט צוגעזאגט, ער האט זיי איבערגעגעבן פארשידענע נעמען פון ערלים, ריכטיגע און נישט ריכטיגע, ער האט דאך נישט געהאט קיין אנדער ברירה ווייל וועז נישט איז ער דאך שוין א פארטיגער, די חברה האבן זיך תיכף ארויסגעלאזט אין שטעטל צוזאמען קלויבן די מענטשן. מיללאך האט גוט געווואוסט וואס עס ווארט אויף איהם וועז די חברה וועלן צוריק קומען מיט ליידיגע הענד, אפשר וועלן זיי יא איימיצן כאפן אבער נישט אלע נעמען זענען געווען ריכטיג, האט ער געפלאנט ווי אזוי זיך ארויס צו כאפן פון דעם מקום מסוכן, ער האט סיי ווי גאר נישט וואס צו פארלירן וועז מען וועט איהם כאפן, אפשר וועט איהם דאך געלינגען ניצל צו ווערן פון דעם טויט, ער האט זיך ארויס געכאפט פון שטוב וועז דער שומר איז גראדע ארויס אויף א מינוט, אראפגעלאפן אין קעלער, פון טויער האט ער נישט געקענט ארויס לויפן ווייל עס איז געווען בעוואכט, נאר אין קעלער האט ער גערעכנט אז ער וועט געפינען א אופן ווי זיך צו מציל זיין, עס גהט נישט אריבער קיין עטליכע מינוט און אט זענען שוין דא די מחבלים אין קעלער איהם זוכן, עס איז דארטן געווען שטארק טונקל האבן זיי מיטגענומען באטעריע לעמפלאך און איהם געזוכט אין אלע לעכער און ווינקלעך, אבער עס איז געווען א נס דאס גראדע וואו ער איז געווען פארשטעקט האבן זיי נישט געזוכט, נאך א לענגערע צייט זוכן געהען זיי צוריק מיט גאר נישט, ער איז געבליבן ליגן אין קעלער א גאנצן טאג, ביינאכט האט ער זיך געפרובט ארויס כאפן דורך דעם קליינעם פענסטערל וואו מען וואַרפט אריין די קוילן אין קעלער, דער ארויסגאנג איז געווען זייער א שמאלער און די חברה האבן נישט געריכט אז א מענטש קען זיך פון דארט ארויס שטופן און צוליב דעם נישט געלייגט קיין געוויכט אויף דעם פענסטער. מיט שווערע מיה האט ער זיך

אריסגעדראפעט פון דעם קליינעם לאך און אט דערזעהט ער זיך שוין אין גאס פון וואו ער קומט גלייך צו מיר אין קווארטיר אויסגעשמירט אין גאנצן פון די קוילן. ער בלייבט יעצט זיצן אין פראטער גאס ביי שעהנפעלד ביז איך האב איהם פארזארגט אונגארישע אריש פאפירן מיט א יונגן יאהרגאנג, דאן האב איך אים אריין גענומען צו מיר אויף דעם קווארטיר, יעצט איז שוין אלעס אין ארדנונג, ער קען זיך שוין וויטער בעווענען פריי אין די גאסן און נישט מורא האבן פאר די חברה, טראץ דעם וואס איך האב געליטן גרויסע פחדים איבער איהם, אבער עס איז מיר געווען כדאי וואס איך האב איהם געקענט ראטעווען אין אזא שווערן צושטאנד.

צווישן מיינע הצלה פלענער זייענדיג אין פעסט האב איך געהאט א פלאן זיך אנצושליסן צו די פארטיזאנער וועלכע האבן געזוכט יונגע כוחות, קיין גרויסן חשק האב איך נישט געהאט צו דעם, ערשטנס איז דאס לעבן דארט אויך נישט געזיכערט און אפשר נאך מעהר ריזיקירט ווי זיך דרייען אין פעסט, צווייטנס וועל איך מוזן פיהל פארציכטן אויף אידישקייט ווי צ.ב.ש. עסן כשר, האלטן שבת, לייגן תפילין א.ז.וו. דריטנס האב איך געהערט אז קינדער ווילן זיי נישט איריין לאזן, ווי אזוי קען איך איבערלאזן מיין קינד אויף הפקר, ווער וועט זיך אויף איהר אומקוקן בשעת א אויסזידלונג, האב איך צוליב דעם אלעס נישט אויסגעפיהרט דעם פלאן, השי"ת וועט העלפען אויף א אנדערן אופן, דעמאלס האבן אויך מיינע חברים וועלכע האבן געהאט דעם פלאן צוריק געצויגן און גענצליך אבגעזאגט דערפון.

עס האט זיך געמאכט דאן א אנדער פלאן צו פאהרן קיין יוגאסלאוויע, דארטן זיך אויסבעהאלטן ביי א ערל ביז ענדע די קריעג, צו דעם צווועק איז געקומען צו פאהרן קיין פעסט א ערלית ביי וועלכע פאמיליע מיר האבן געברויכט זיין, זי איז גרייט אונז מיטנעמען מיט זיך, איך געדענק שוין נישט צוליב וואס דער ערל האט דאס געוואלט מאכן פאר געלד אדער סתם צו ראטעווען אידן, יעדנפאלס איז מיר דער גאנצער פלאן נישט איינגעגאנגען און אויך נישט פאר מיינע חברים, נאר איין באכניער אידיש אינגל האט בעשלאסן מיט איהר צו פאהרן קיין יוגאסלאוויע, ער איז דארט געווען ביז נאך די קריג. עס האט איהם דארט גאר נישט געפעהלט, אבער נאך די קריג האט ער געהאט אביסל צרות ווייל ער האט פארשפראכן חתונה צו האבן מיט די ערלית און ער קען זיך נישט דעצידירען אזא שריט צו מאכן, זיין עלטערער ברודער האט געפרובט עפעס צו ערלעדיגן אין דעם ענין אבער וואס דער סוף איז געווארן וויס איך נישט וויל איך האב מיך מיט זיי מעהר נישט געטראפן.

חנוכה תשד. די חנוכה מנורה און להבדיל דאס קריסטליכע בוימל

ווי איך האב שוין געשריבן האבן מיר פולישע אידן געלעבט אין אונגארן ווי די אנוסים אמאל אין שפאניע, אבגעהיט תורה ומצות בעהאלטענערהייט עס זאל חלילה נישט ארויסקומען צווישן די אונגארישע רשעים דאס מיר זענען אידן, זיי זענען געווען חשוד אונז אויסצוליפערן פאר די דייטשע אדער אונגארישע רוצחים, אט קומט חנוכה און מיר מוזן מקיים זיין די מצוה פון הדלקת נר חנוכה, דאגעגן זענען מיר געצוואונגען אריין צו נעמען אין שטוב א "קריסטליך בוימל" כדי אבצונארן די שכנים וועלכע פלעגן אפט אריין קומען און זיך חברן מיט די "פאלאקן". גראדע פאלט אויס די חאגע פון בוימל וועלכע רופט זיך "קרעטשמאך" אין די חנוכה טעג, יעצט שטייט אין שטוב אין א ווינקל די ברענענדיגע חנוכה מנורה און אין א צווייטן ווינקל שטייט דאס בוימל,

אט קלאפט מען ביי די טיהר, מיר האבן תיכף פארשטאנען אז דאס איז איינער פון די שכנים וועלכער קומט אויף א באזוך ווי זייער שטייגער איז געווען. דערזעהענדיג די חנוכה מנורה קענען מיר אלע אריין פאלן אין א גרויסע סכנה, מיר האבן תיכף פארלאשן די מנורה ליכטלאך, בעהאלטן די מנורה און דאס בוימל איז געבליבן שטיין, דאס אלעס האט זיך אבגעשפילט ביי פאמיליע שעהנפעלד אין די פראטער גאס וואו מיר האבן זיך געדרייט יעדן טאג און א גרופע פון אונזערע בעהאלטענע אידן האבן דארט בעהאלטענערהייט יעדן טאג געלייגט תפלין ווי איך האב שוין וועגן דעם געשריבן באריכות, דאס זענען טאקע געווען מיינע תפלין.

ווינטער תש״ה קז. דער רוס דערנעהנטערט זיך צו פעסט — די שטאט איז טאג און נאכט אונטער שטארקע פייער שיסעריין פון ביידע זייטן — די נאציסטן זעצן פאר אומאויפהעריג זייערע אידן אקציעס — אפטע ראזיעס — מעהרערע מאל בעגעגענישן מיט די חברה — איך וועל ניצול ע״פ נסים

דער רוס האט זיך שוין צוגערוקט נעהנטער צו די הויפט שטאט פעסט, ביי וועלכע די נאצים, דייטשע און אונגארישע האבן פארלייגט גאר גרויסע כחות כדי צו בעשיצן די שטאט, כמעט גאנצע 24 שעה אין מעת לעת אן אויפהער איז פעסט געשטאנען אונטער א געפערליכן פייער דרוק פון ביידע זייטן, ביינאכט איז דער גאנצער הימל געווען רויט פון דעם פייער ליכט וועלכעס האט בעלויכטן די גאנצע שטאט, דער עולם האט געוואוינט אין די בונקערס. יעדעס ארויס גיין פון דארט האט געדראהט מיט א גרויסע סכנה, אלע גאסן זענען געווען אנגעוואורפן פון די חורבות וועלכע זענען ענטשטאנען פון די באמבעס, מענטשן וועלכע זענען וואַרשיינליך געווען געצוואונגען צו גיין אין גאס אפילו אין אזא צייט, זענען געפאלן ווי די פליגן, די סיבה וואס די רוסן האבן בעוויזן אזא מין אכזריות אויף פעסט מעהר ווי אין אלע אנדערע ביז יעצטיגע שטעדט, איז געווען ווי פאלגענדעס: ווען דער רוס איז שוין געשטאנען הארט ביי די טויערן פון פעסט, האבן זיי געשיקט א דעלעגאציע וועלכע איז ענטשטאנען פון 4 הויכע רוסישע אפיצירן מיט א וועגדונג צו די נאציסטן, אז זיי זאלן אויפגעבן דעם קאמף ווייל עס איז א שאד חרוב צו מאכן אזא גרויסע און שיינע שטאט (אזעלכע פארלאנגען פלעגן אפט פארקומען פון דעם שונא׳ס צד ווען ער איז צוגעקומען צו א גרויסע שטאט, אט איז די שטאט פאריז בעשיצט געווארן פון חרוב וועלט צוליב דעם וואס זיי האבן אויפגעגעבן דעם קאמף כדי נישט חרוב צו מאכן די שטאט) ווען די דעלעגאציע זענען צוגעקומען נאנט צו די נאצישע פעסטונג און ארויס געשטעלט א ווייסן פאהן, וועלכעס ווייזט אז זיי זענען נישט געקומען אלץ שפיאנען און לויט דעם אונטערנאציאנאלן געזעץ טאר מען זיי אין אזא צייט גאר נישט טוהן, נאר פארהאנדלען מיט זיי און פרעגן וואס זיי ווילן, איז אבער אנשטאט זיי אויפצונעמען, זענען די רוסישע אפיצירן בעשאסן געווארן פון דעם שונא. 3 אפיצירן זענען באלד עהרגעט געווארן און דעם פערטן איז געלונגען צו אנטלויפן, ער האט איבערגעגעבן פאר זיין שטאב וואס עס האט מיט זיי פאסירט, דערפאר האבן די רוסן באשלאסן נקמה צו נעמען פון אלע מענטשן וועלכע געפינען זיך אין פעסט, מיליטער אדער ציוויל מענטשן, די אויפרעגונג זייערע איז געווען אין לשער, עס איז יעצט פארגעקומען אזוי ווי אין פסוק שטייט, בשמים ממעל ועל הארץ מתחת, פון הימל זענען געפאלן די באמבעס פון די ענגלענדער און אמעריקאנער ווי א האגל און אויף דער ערד האבן די רוסן געארבייט מיט זייערע שוועדע קאנאנען.

טראץ דעם אלעס האב איך מיך נישט צוריק געהאלטן יעדן טאג פון צו גיין מיין וועג אויף פראטער גאס וואו מיר זענען זיך צוזאמען געקומען א גרופע פון בערך 10 אריש אידן, געדאוונט און געלייגט תפלין, דארטן האב איך געהאט ליגן מיינע תפלין, ווייל אין מיין קווארטיר האב איך מורא געהאט דאס צו האלטן טאמער וועלן די גוים דאס טרעפן, אין מיין זכות האבן אויך גענאסן די אלע וועלכע פלעגן זיך דארטן דרייען ביי שהנפעלד, פוילישע און אונגארישע, וועלכע האבן אויך געלעבט אויף אריש פאפירן און יעצט מיטגעהאלטן דאס לעבן אזוי ווי די שפאנישע אנוסים, דאס דאוועגען איז אויך געווען פארבונדן מיט געוג פחדים און איינשטעלעניש. דאס איז געווען זעהר א גרויסע הויז מיט בלויז גויאישע שכנים וועלכע פלעגן זיך מיט אונז חבר'ן און אפט אריינקומען אביסל רעדן, מיר האבן זיך פארשטענדיגט מיט דעם האלב אונגאריש וואס מיר האבן געקענט רעדן און פארשטיין, מען האט געמוזט זיין זעהר פארזיכטיג, דער סדר התפלה איז געווען ווי פאלגענדעס: אלע אנוסים זענען זיך צוזאמען געקומען באלד אין דער פריה, געזעסן ביי דעם טיש און געערדט, אין שטוב איז געשטאנען א גרויסע שאנק, יעדער מתפלל האט זיך געשטעלט אונטער דעם שאנק, געלייגט תפלין און געלייענט ק"ש און שמנה עשרה, מעהר האט מען נישט ערלויבט קיינעם צו דאוועגען אין די תפלין כדי וואס פריהער פארטיג צו ווערן מיט די מסוכנ'דיגע זאך. דאס האט זיך אזוי געפירט א לענגערע צייט און עס איז חלילה קיינעם פון די שכנים נישט איינגעפאלן אז דאס זענען אידן. די אלע מתפללים האבן זיך פשוט איינגעשטעלט זייער לעבן, ערשטנס דאס בעווען זיך אין גאס אין אזא צייט איז געווען א גרויסע סכנה, צווייטנס קען מען חלילה כאפן די מעשה דעמאלס זענען אלע איינגעשטעלט מיטן לעבן, דריטנס איז אויך אין די שווערסטע צייט ווען דאס שיסעריי איז געווען אן אויפהער האבן אויך דעמאלס די רשעים נישט מווותר געווען פון זייער רשעות נאר ארום געלאפן אין די גאסן אפשר וועלן זיי טרעפן אביסל אידן, מעהרערע נילאשעס פלעגן זיך ארויס לאזן אין די גאסן לעגיטימירן יעדן איינעם כדי צו כאפן עפעס אידן, וועו מיר פאלאקן פלעגן זיך טרעפן אין גאס, האט איינער דעם אנדערן איבערגעגעבן אויב די לופט איז פריי און צו מען קען גיין אין דעם ריכטונג, וועו נישט האט מען באלד געזאגט בואי בשלו', געהויבן פיס און אוועק פון דעם פערטל, וועו עס איז אריין געפאלן איז איהם נישט גוט געווען, ער האט שוין מעהר נישט געזעהן קיין טאג ליכט פאר זיינע אויגן, אויך איך האב געהאט עטליכע בעגעגענישן מיט אט די חברה. ווי איך האב שוין געשריבן זענען מיר געווען א גרופע בעלזער חסידים וועלכע האבן זיך צוזאמען געהאלטן אין די גאנצע קריג צייט, געהאלפן איינער דעם אנדערן מיט לעבנס בעדערפענישן, אנגעהויבן פון עסן ביז צום פארשאפן לעבנס מעגליכקייטן, אריש פאפירן אדער פאפירן קלענער פון דעם יאהרגאנג וואס מען איז געווען פארפליכטעט צו גיין אין מיליטער, די אונגארישע טשענדערעס און נילאשעס פלעגן זיך אפט ארויס לאזן איבער די פעסטער גאסן און יעדן לעגיטימירן, אלע מיליטער פליכטלינגע האבן זיי גלייך מיטגעשלעפט מיט זיך און געשיקט צום פראנט קעמפן צוזאמען מיט די דייטשן, דאגעגן מינדער יעהריגע אונטער 17 יאהר האבן זיי בעפרייט, איך בין תמיד מיטגעגאנגען מיט שמואל פארגעס וועגן ערלעדיגן אזעלכע פאפירן פאר אונזער חברה, כאטש אונזער גיין צוזאמען אויפן גאס איז געווען פערבונדן מיט א גרויסע סכנה, אזוי ווי עס איז פארגעקומען אפט צו לעגיטימירן אין די גאסן, וועו זיי וואלטן געקומען צו אונז פרעגן אויף דאקומענטן, פארגעס בעווייזט זיינע אונגארישע אריש פאפירן און איך מיינע פוילישע אריש פאפירן, זענען זיי גלייכצייטיג חוקר ווי אזוי' און מיט וואס פאר א שפראך האבן מיר זיך פארשטענדיגט, ווייל ער קען נישט קיין פוילישן און איך קען נישט קיין אונגאריש, מען דארף נישט זיין קיין צו גרויסער חכם אז מיר ביידע זענען אידן

און מיט די שפראך זיך בענוצט, אין אזא פאל איז חלילה א סוף צו אונזער לעבן און בעשוועדט אויך דאס לעבן פון אונזער גאנצע חברה, אבער השי״ת האט אונז געהיט אין עס איז קיינמאל נישט פארגעקומען אזא מין זאך.

איינמאל גייענדיג אין גאס בעמערק איך פלוצלונג ווי אין די אנדער זייט געגן איבער מיר שטייען 2 נילאשעס מיט געפלאנצט געוועד גלייך ווי זיי וואלטן פון דער ערד ארויס געוואקסן, דערזעהענדיג זיי איז מיר געווארן ממש פינסטער פאר די אויגן, אט בין איך יעצט אין א גרויסע סכנה, איך ברויך האבן גרויסע נסים ניצל צו ווערן פון זיי, איך ווייז גאר נישט ארויס קיין מורא, מען מיינט גאר נישט מיך, אבער דאך קוק איך מיך ארום אויב עס איז דא עפעס א אופן זיך ארויס צו דרייען פון זיי. מיין פלאנען איז אבער אומזיסט ווייל איך בעמערק ווי אין ביידע עקן פון גאס שטייען אויך נילאשעס, די גאס איז אבגעשלאסן און איך קען מיך נישט פון דא ארויסדרייען, איך דריי מיך ארויף און אראפ טראכטנדיג וואס צו טהון און די 2 מלאכי חבלה קוקן אויף מיר, איך קלעהר אריין צו גיין אין א הויז, אבער באלד טראכט איך אז דאס איז נישט קיין פלאן, ווייל דעמאלס זעהט אויס ווי איך אנטלויף פון זיי איז די סכנה גרעסער, זיי וועלן מיר באלד נאכלויפן און כאפן ווייל איך האב דאך נישט וואו אריין צו גיין אין דעם הויז, איך בין מיך מיישב אז עס איז בעסער זיך צו דרייען ווייטער אין גאס, איך האב טאקע אזוי געטהון, זיי געקוקט גלייך אין די אויגן אריין אזוי ווי זיי אויף מיר, איך דריי מיך ווייטער מיט דרייסטע טריט ארויף און אראפ בעטנדיג אז השי״ת זאל מיך מציל זיין פון די רשעים׳ס הענד, עס דויערט אזוי א לענגערע צייט.און די 2 חברה לייט ריהרן זיך נישט אוועק פון ארט, מיין הארץ קלאפענויש האבן זיי זיכער נישט געהערט, דאס חיות געהט מיר שיעור אויס פאר גרויס שרעק. ענדליך שפאצירט זיך דורך די גאס עפעס א עלעגאנטער הער, ער האט צופעליג נישט אויסגעזעהן ענליך צו א איד, די חברה שטעלן איהם אפ און הייסן זיך לעגיטימירן, ער ווייזט זיי עפעס א דאקומענט אבער דאס האט זיי נישט געפעלן און זיי הייסן בעווייזן א אנדער פאפיר, ער ווייזט זיי א צווייטנס און דריטנס, די 2 מחבלים קוקן אין די פאפירן ווי א האן אין בני אדם, צם סוף האבן זיי איהם מיטגענומען און אוועק געגאנגען. איך בין דורך דעם ניצל געווארן פון זיי.

איינמאל גייענדיג אין גאס ווען איך וויל אריין געהן אין א געסל: — סטאפ! זאגן צו מיר עטליכע ציווייל מענטשן וועלכע זענען געווען אויסגעשטעלט אין דער ברייט פון גאס, אבגעשלאסן דעם דורכגאנג און לאזן קיינעם נישט אדורך, עס זעהט אויס אז דאס זענען געווען דעדעקטיוון, איך פרוביר ארויס צו גיין דורך א אנדער גאס, אבער אויך דא איז דאס זעלבע, אזוי זענען ארום געגומען אלע גאסן. אויך איך געפין מיך יעצט אין דעם רעדל, ביסלעכווייז דערזעהט מען שוין אין דעם רעדל זיך דרייען נילאשעס, פאליציי און מיליטער לייט, טראכטנדיג אזוי פאלט מיר איין א גוטע עצה ווי אזוי פטור צו ווערן פון די מחבלים, אויף די עלעקטרישע טראמווייי קומט קיינמאל נישט פאר קיין ראזיעס, ווען איך אויך יעצט מיך ארויפזעצן אויף דעם עלעקטרישן טראמווייי און ארויס פאהרן פון דעם אבגעשלאסענעם רעדל, אויף דעם אופן וועל איך ניצל ווערן, איך האב נישט לאנג געקלערט און איינגעשטיגן אין ערשטן טראמווייי וואס איך האב בעמערקט און ויסער, איך פריי מיך זעהר אז אין עטליכע מינוט וועל איך שוין פטור ווערן פון די חברה, אבער נישט לאנג דויערט די שמחה, ווען מיר קומען נאר צו צו א סטאציע בעגעגן איך שוין אויך דארטן שטיין א גרעסערע אבטיילונג פון די חברה בערך א 12 שטיק געמישט פון נילאשעס, רענדערס, טשענדערס, דעדעקטיוון און סתם מיליטער לייט, זיי עמפאנגען דעם גאנצן פאהרנדיגן עולם מיט גרויס כבוד און הייסן אלעמען אויסשטייגן, עס איז ביטער ווי גאל, נישטא וואו צו אנטלויפן, פון די אלע חברה

לייט זענען געווען די בעסטע די מיליטער לייט, לויט ווי עס איז געווען בעקאנט, ווייל זיי זענען נישט געווען בעקאנט אין די אלע מעשיות און פארשטייען נישט קיין חכמות, נאר ווער עס האט זיי בעוויזן עפעס א גוטן פאפיר איז שוין גוט, איך האב יעצט די איינע עצה, צו זעהן אז מיין קאנטראלע זאל זיין ביי די מיליטעריסטן, וכן הוה, אלע מחבלים האבן לעגיטימירט דעם עולם און איך האב מיך צוגעשטופט דארטן וואו עס זענען געשטאנען די מיליטעריסטן, איך האב ארויס געזומען מיין אריש אשר יצר פאפיר און איהם געוויזן, ער האט בעשטימט נישט געוואוסט פון זיין חיות צו זאגן וואס פאר א דאקומענט דאס איז, נאר ווען ער האט בעמערקט אז ער רעדט דא נישט מיט קיין פשוט'ן מענטש נאר מיט א אויסלענדער... זאגט ער גלייך אז עס איז אין ארדנונג און הייסט מיך צוריק איינשטייגן אין טראמווי, איך פאהר מיר מיין וועג מיט גרויס שמחה וואס איך בין ניצל געווארן אויך יעצט פון א זיכערע סכנה.

קח. די חתונה אין די ארומגערינגלטע שטאדט פעסט — אין בעגלייטונג פון רוסישן ארקעסטער..

אין די דעמאלסטיגע צייט האבן זיך ארום געדרייט אין די שטאדט פעסט א פארל חתן כלה, זעהר אידישע מענטשען פון סלאוואקיי, צוליב זייער אומבעקווועמליכקייט צו זיין בעזונדער, האבן זייערע בעקאנטע בעשלאסן זיי חתונה צו מאכן. עטליכע מאל איז שוין בעשלאסן געווארן זייער חתונה און שטענדיג האט זיך געמאכט פארשידענע סבות און מען האט געמוזט אפשטופן דעם זמן החתונה, ענדליך האט מען איינמאל פעסט בעשלאסן צו מאכן די חתונה, יהי' מה שיהי', דער בעקאנטער ר' שלמה (גפן) ווייגשטאק ז"ל איז געווען דער הויפט מחותן ווייל ער האט זיי געקענט פון דעם היים, דערווייל איז פעסט געווארן ארום גערינגלט פון די רוסן, אבער מיר האבן דאס נישט געהאלטן פאר א שטערונג צו די חתונה, עס זענען איינגעלאדנט געווארן צו די חתונה אביסל היימישע אידן וועלכע האבן אויך געלעבט אויף אריש פאפירן און גראדע איז געלונגען דאס די דירה איז געווארן פריי ווייל דער ערל איז ארויס געפאהרן פון פעסט און ער האט נישט געקענט צוריק קומען ווייל די שטאדט איז געווען גענצליך אבגעשלאסן, מען האט צוגעגרייט א גוטע סעודה, געבאקן פרישע חלות בגניבה אין די בעקערייי ענגלענדער און אביסל מאכלים וואס איז נאר געווען מעגליך צו בעקומען, מען האט אויך פארשאפט 4 חופה שטאנגען מיט א טלית און מיר גרייטן זיך צו די גרויסע חתונה.

אין דעם הויז האט געווואוינט א אונגארישע ערלית וועלכע פלעגט זיך חברי'ן מיט די פאלאקן און אפט איריין געקומען זיי וויזיטן, יעצט מוז מען דאך איהר זאגן וואס די בעדייטונג פון דעם צוזאמען קומען איז, ווייל זי קען פונקט איריין קומען אוּן וועט טרעפן דעם עולם. דאס קען מאכן ביי איהר א שלעכטן איינדרוק, און עס קען ברענגען צו שלעכטע קאנסעקווענצן, האט מען איהר דעריבער געזאגט אז עס איז יעצט א פוילישער פייערטאג, קומען מיר זיך צוזאמען און מאכן א גרויסע סעודה. עס קומט שוין ענדליך די צייט פון די חתונה, מען שטעלט צוזאמען די 4 חופה שטאנגען מיט דעם טלית און מען גרייט זיך צו די גרויסע שמחה.

מיט אמאל קלאפט מען אין טיהר, מיר האבן תיכף פארשטאנען אז דאס איז די שכנטע, עס

דויערט נישט קיין 2 מינוט און די חופה שטאנגען זענען געווארן בעזייטיגט. מיר אלע האבן שנעל אראפ געווארפן די קאפעלושן פון קאפ, אלע זיצן שוין אוסגעזעצט ביים טיש, זי קומט אריין און זאגט אז עס איז איהר זייער אינטערעסאנט צו זעהן ווי אזוי עס זעהט אויס א פוילישע פייערונג, מיר האבן גענומען זינגען די פוילישע רעגירונס הימנע, נאכן אבסערווירן די שמחה איז זי צוריק ארויס געגאנגען. יעצט נעמען מיר זיך צוריק ענדיגן די ריכטיגע שמחה, ר׳ שלמה גפן איז מסדר קידושין כדת וכדין, מען האט געטרונקען לחיים און זיך געוואשן צו די גרויסע סעודה וועלכע איז בעגלייט געווארן בשירות ותשבחות ווי עס ברויך צו זיין, מיר האבן אויך א הערליכן רוסישן ארקעסטער וועלכער האט בעגלייט אונזערע נגונים, דאס זענען געווען די רוסישע הארמאטן וועלכע האבן בעשאסן די שטאדט אומאויפהערליך, די שווערע קאנאנען האבן געלאזט הערן זייערע קולות וברקים, מיר זענען שוין געוואוינט מיט אט דעם שטארקן געריש און גערודער ווייל שוין א לענגערע צייט וואס די רוסן שטורמען איינצונעמען די שטאדט, ממש טאג און נאכט האבן זיי בעשאסן די שטאדט אן רחמנות, און אין אזעלכע שוידערליכע מינוטן זיצן מיר דא און פראווען א שמחה של מצו׳ מיט די האפנונג אז אין דעם זכות וועלן מיר אבגעהיטן ווערן פון אלעם שלעכטן ח״ו. נאך די סעודה האבן מיר געמאכט א רקידה׳לע מיט גרויס שמחה און דער עולם איז זיך צוגעגאנגען יעדער אין זיין מקום מנוחה. דאס פארפאלק לעבן נאך ביז היינט גליקליך אין די שטאט ווין.

קט. באמבעס פליהען איבער אונזערע קעפ — ר׳ שלמה בעקומט א נערוון צוזאמען ברוך — איך פרוביר איהם צו בערוהיגן — באמבע עקספלאדירט אין שכנות׳דיגן הויז — די גרויסע שריפה — אונזער דירה דעמאלירט — מיר אנטלויפן אין די בונקערס אונטער סכנותדיגע און שווערע באמבארדירונגען

אין אלגעמיין ווי עס איז נאר געווען מעגליכקייט זענען מיר נישט געזעסן אין בונקער, ווייל מיר האבן תמיד מורא געהאט דאס די אונגארישע רשעים וועלן דערקענען דאס מיר זענען אידן, ווי איך האב שוין געשריבן איז פעסט געווארן אנגעגריפן דורך די אמעריקאנער און ענגלישע באמבארדירער עראפלאנען טאג און נאכט, איך מיט מיין חבר ר׳ שלמה גפן (ווייזנשטאק ע״ה) האבן זיך גראדע געפונען אין א דירה פון א אונגארישן ערל, מיר האבן זיך דארט זעהר גוט געפיהלט, ליכטיג און ווארעם, דער ערל איז שוין מעהר נישט געווען אין פעסט ווייל ער איז ארויס געפאהרן, און דערווייל איז פעסט געווארן ארומגערינגלט דורך די רוסן און קיינער האט נישט געקענט אריין אדער ארויס, אין דרויסן איז שוין געווען פילבאר די ווינטערדיגע קעלטן, אט דערהערן מיר גאנץ נאהנט דעם סיגנאל פון א פליהענדיגע באמבע וועלכע האט געלאזט הערן א זעהר גרויסן רעש און גערודער, זי האט אויך שטארק געפייפט ווי א שטארקער ווינד, פארשטייט זיך אונזער גרויסע שרעק, ווער ווייסט צו די באמבע וועט נישט טרעפן דאס הויז און דעמאלס איז אונזער לעבן חלילה פערטיג, פון גרויס פחד האט ר׳ שלמה בעקומען א נערוון צוזאמענברוך וועלכעס האט איהם גורם געווען ארום צו לויפן אין שטוב אהין און אהער און ער האט געמאכט יאמערליכע קולות, איך האב פרובירט איהם צו בערוהיגן און געזאגט אז די באמבע וועט נישט פאלן אויף אונז, אבער עס איז נישט געווען צו וועמען צו רעדן, ער לויפט און שרייט פון איין זייט

אומאויפהערליך און פון די אנדערע זייט לאזט די באמבע הערן דעם רעש און פייפן וואס אמאהל שטארקער, דאס האט אזוי געמומען עטליכע מינוט און ענדליך פאף... די באמבע האט עקספלאדירט טאקע אין א הויז נעבן אונזער הויז וואו עס איז געווען א ליקער פאבריק און האט פאראורזאכט א גרויס שריפה. נאך דעם וואס די באמבע האט עקספלאדירט, האט זיך ר׳ שלמה בערוהיגט, אבער די שרעק האט אנגעגריפן זיינע שוואכע פיס. טראץ דעם וואס דאס האט פאסירט אין מיטן טאג, דאך האט זיך נישט געפונען קיין איין מענטש אין גאס, ווייל דאס בעווען זיך אין גאס אין אזא צייט איז א גרויסע סכנה צוליב די גרויסע מענגעס באמבארדירער עראפלאנען וואס האבן באמבארדירט פעסט, מענטשן זענען געפאלן ווי די פליגן אין אזא צייט, עס האט זיי געטראפן שפליטערס פון די באמבע אדער פון לופטדרוק וואס די באמבע האט פאראורזאכט און גורם געווען דאס די מענטשן וועלכע זענען געווען נאהנט צו דעם פלאץ זענען געפאלען צו די ערד אדער צו א וואנט און זענען געבליבן טויט רח״ל, יעצט נאך די באמבארדירונג זענען ארויס געפאלן אלע שויבן פון אונזער הויז ווייל דאס גאנצע הויז האט געציטערט בשעת די באמבע איז געפאלן, קענען מיר שוין יעצט מעהר נישט בלייבן אין שטוב. איך האב ר׳ שלמה׳ן אבגעפיהרט אין דעם בונקער וואו זיין פרוי האט זיך געפונען, דאס איז געווען נישט ווייט פון דא און דאך האט דער ווענ געדויערט זעהר לאנג ווייל עס האבן זיך בעוויזן כסדר די באמבארדיער עראפלאנען וועלכע האבן געווארפן באמבעס ווי א רעגן פון הימל, האבן מיר געמוזט יעדעס מאל אריין לויפן אין א הויז כדי זיך צו שיצן פון די באמבעס, אויסער דעם האט ר׳ שלמה גליטן אויף זיינע פיס און נישט געקענט גיין,איך האב איהם געמוזט שלעפן, ענדליך נאך א לענגערע צייט זענען מיר אנגעקומען בשלו׳. ר׳ שלמה איז אריין אין בונקער צו זיין פרוי. אונטער אזעלכע שווערע באמבארדירונגען מוז איך יעצט לויפן צוריק צו מיין קווארטיר וועלכעס איז געווען געגוג ווייט פון דא, איך האב נישט קיין ברירה ווייל איך קען דאך נישט בלייבן אין גאס, אלע גאסן זענען געווען טויט, מען זעהט נישט קיין לעבעדיג נפש, דער וועג איז אריבער בשלו׳ ב״ה.

טבת תש״ה קי. פעסט ווערט ארום געריגלט דורך די רוסן — פארשטארקערטע קאמף — 3 מסוכנ׳דיגע בעגעגענישן אין איין טאג — איבערהאקט זעמטליכע בעווענונג מיט אלע חברים און בעקאנטע — איך לייד הונגער — דאך ניצול געווארען פון אלעס

נאך א קורצע הפסקה האבן די רוסן געמאכט א גרויסע אפענסיווע וואו עס איז זיי געלונגען ארום צו רינגלען גאנץ פעסט פון אלע זייטן, דאס דייטשע מיליטער וועלכעס געפינט זיך אין שטאדט קען שוין מעהר נישט אנטלויפן און דורך דעם זיך געגרייט צו א שטארקן ווידערשטאנד צוזאמען מיט די אונגארן, עס האבן זיך טאקע אנגעהויבן נייע שווערע אויסערגעווענליכע קאמפן אזעלכעס וואס איז נאך ביז היינט נישט געווען, צוליב דעם האב איך טאקע מיטגעמאכט 3 בעגעגענישן אין איין טאג פון די באמבעס און ניצל געווארן מיט גרויסע נסים, דאס ערשטע גאנץ פריה ווען איך האב מיך געלאזט גיין גלייך ווי יעדן טאג אויף פראטער גאס, איז עטליכע מעטער פון מיר אריינגעשאסן געווארן א שווערער קאנאנען שאס ווועלכער האט אראפגעריסן א גרויסן טייל פון א הויז, די חורבות זענען אראפגעפאלן אין גאס, איך האב גראדע געברויכט אדורך געהן דאס ארט וואו דאס איז אראפגעפאלן, נאר צוליב דעם וואס איך האב מיך צופעליג אויפגעהאלטן א

מינוט אויפ׳ן וועג, בין איך אונטערשטעליג געבליבן און זיך נישט בעגעגנט מיט די אראפגעפאלענע שטיקער מויער וועלכע האבן געקענט פארטיג מאכן דעם דורכגייער. די צווייטע בעגעגעניש, זייענדיג אויף פראטער גאס מיטאג צייט, וועו מיר זענען געווען פארטיפט אין די פאליטיק און נאך מעהר וועגן אונזער לאגע זעהענדיג די סכנה וואס הערשט איבער אונזערע קעפ פון אלע זייטן, באמבעס, קאנאנען שאסן, נילאשעס, דייטשן, בקיצור צרות פון אלע זייטן, יעדע מינוט און רגע זענען מיר איינגעשטעלט מיטן לעבן, פלוצלונג: טראסק! עס דערהערט זיך א אונגעהויערער הויכער שאס וועלכער האט אונז אלעמען דערציטערט, עס זענען שוין אויסגעבראכן געווארן די טיהר שויבן ביי וועלכע מיר זענען טאקע יעצט געשטאנען, עס האט אבער קיינעם גארנישט פאסירט, ווייל די צובראכענע שטיקער שויבן זענען נישט געפלויגן ווייט אין שטוב נאר אראפגעפאלן ביי די טיהר, אויך קיין שפליטערן פון דעם שאס זענען נישט איריין געפאלן דא אין שטוב, באלד הערן מיר שוין קולות און געוואלדעס פון די שכנים, מיר לויפן ארויס קוקן וואס דארט האט פאסירט, זעהען מיר אזא בילד פאר די אויגן, מעהרערע מענטשן פון די שכנות׳דיגע דירות זענען פארוואונדעט געווארן פון די שפליטערן וועלכע האבן זיי געטראפן, טייל לייכט פארוואונדעט און טייל שווער, און איינער איז געבליבן א טויטער אויפ׳ן ארט, דאס איז נישט געווען קיין באמבע טרעף נאר א קאנאנען שאס, מיר האבן געזעהן די גרויסע נסים וואס מיר האבן געהאט אז עס האט קיינעם פון אונז גאר נישט פאסירט.

זעהענדיג די בעגעגענישן איינס נאכ׳ן אנדערן וועלכע זענען שטארק מסוכן זיצנדיג אין שטוב און אויך אויפן גאס, בעשליס איך מעהר זיך נישט צו בעווען אין גאס, עס איז נישט קיין חכמות, מען טאר זיך נישט איינשטעלן דאס לעבן, איבערהויפט וועו עס איז שוין געלונגען ביז יעצט זיך מציל זיין און יעצט וועו מיר האלטן שוין נאהנט פאר די הילף, מיר רעכענען יעדן טאג אויף די בעפרייאונג דורך די רוסן וועלכע שטייען דא נישט ווייט פון אונז, איך זאג מיין חברה אז איך געה היינט אהיים און קום שוין מעהר נישט צוריק אהער, וכן הוה, פארנאכט האב איך מיר געזומען מיינע תפלין, זיך געזעגנט מיט אלעמען און געגאנגען מיין וועג, די תפלין האב איך מורא געהאט צו טראגן אין טאש טאמער בעגעגן איך מיר מיט די מלאכי חבלה, איז דאס ערשטע באזוכן זיי די טאשן אפשר וועלן זיי טרעפן עפעס גרייצערס, דאס איז ביי זיי גאנץ וויכטיג געווען, ווייל דאס רוב פון די נילאשעס זענען געווען ארימע שנארערס, פראסטע שקצים, דורך דעם האב איך די תפלין געמוזט גוט פארשטעקן ביי מיר, אזוי אז זיי זאלן דאס נישט טרעפן ווייל דעמאלס איז מיין פאפיר זיכער גאר נישט ווערט, און אזוי קען מיר נאך געלינגען אמאל זיך ארויס צו דרייען פון די חברה, מיין חברה איז נישט געווען צופרידן פון דעם וואס איך טראג אוועק די תפלין פון דא, ווייל זיי האבן נישט געהאט קיין אנדערע, אבער איך קען מיך נישט העלפן דערצו, איך טאר מיר נישט איינשטעלן דאס לעבן צוליב דעם.

ארויסגייענדיג פון טויער האב איך תיכף דאס דריטע בעגעגעניש, אט פליהט דורך מיר עפעס א באמבע, פון דעם אויסערגעווענליכן קול בין איך תיכף טויב געווארן אויף ביידע אויערן און חוץ דעם געווארן זעהר שטארק איבערראשט, איך האב שוין מורא צו גיין ווייטער זעהענדיג די סכנה ווועלכע דראהט מיר גייענדיג אין גאס, איך לויף דאן אריין אין א טויער איבערווארטן ביז עס וועט אריבער גיין דאס שטארקע שיסן ווועלכעס האט זיך יעצט אנגעהויבן, עס האבן זיך טאקע געלאזט הערן אן אויפהער שרעקליכע קולות וברקים, נאך א שטיקל צייט האבן זיך די שיסערייען בערוהיגט, דעמאלס האב איך מיך געלאזט לויפן אהיים, אלע גאסן זענען אבגעקערט, מען זעהט נישט קיין מענטשן זיך דרייען, איך בין כמעט דער איינציגער אויף דעם גאנצן וועג וואס בעווענט

זיך אין אזא צייט אין גאס, ענדליך בין איך בשלו׳ אנגעקומען אהיים, אויסטוהענדיג דעם ראק בעמערק איך אין ארבל פון די לינקע זייט 2 לעכער וועלכע זענען יעצט געווארן פון די באמבע וואס איז ביי מיר דורך געפלויגן, 2 שפליטערן האבן דורך געלעכערט דעם ארבל און איך בין ב״ה ניצל געווארן מיט גרויסע נסים, אזעלכע נסים האבן מיר מיטגעמאכט כסדר און דאך האט השי״ת געהאלפן תמיד און מציל געווען פון אלע סכנות, נאר נישט פארלירן דעם האפנונג.

יעצט מאכט זיך א נייע מעשה וואו עס קומט אויס צו ליידן הונגער, זייענדיג אין פראטער גאס האט אונז נישט געפעהלט קיין עסן ווייל אין דעם הויז איז געווען א בעקערי און ווען מיר זענען נאר געווארן געווארן אז מען באקט א ביסל ברויט האט זיך די גאנצע חברה איריין געלאזט אין בעקערי און בעקומען וויפל מיר האבן נאר געווארלט, דער בעקער האט פאר אונז געהאט דרך ארץ, נישט קיין קלייניגקייט, אויסלענדער, און דערצו פאלאקן וועלכע זענען ברידער מיט די אונגארן, אין יענער צייט איז ברויט געווען זעהר א גרויסער פראבלעם, ערשטנס צוליב דעם גרויסן מאנגל האט מען געטיילט נאר אויף קארטן און במילא האט יעדער איינער בעקומען צוגעטיילט א קליינע פארציע, צווייטנס איז דאס שטיין אין ראיאן נאך ברויט געווען א גרויסע סכנה, אזוי ווי עס פלעגט אפט מאל פארקומען ווען דער עולם איז געשטאנען אויסגעשטעלט אין גאס פאר די בעקרייען ווארטנדיג אויף ברויט, האבן זיך אראפ געלאזט רוסישע אוויאנען גאנץ נידעריג און געשאסן אויף די מענטשן פון די מאשין געווער, עס זענען געפאלן זעהר פיהל קרבנות פון אזעלכע באגעגענישן, יעצט האט זיך שוין דאס גוטע געענדיגט, איך וועל נישט גיין זיך שטעלן אין ראיאן נאך ברויט און זיך איינשטעלן דאס לעבן, פארלויפיג האבן מיר נאך עפעס פראדוקטן וועלכעס עס האט מיטגעברענגט אונזער א חבר אהרן קאט וועלכן איך האב אריין געגומען צו מיר אין קווארטיר, ער האט געהאט יונגע ארישע אונגארישע פאפירן, די פראדוקטן זענען בעשטאנען פון אביסל קאנסערוון, געטריקנטע מעהרן און פעטרישקע, אלע איינוואוינער פון הויז צוזאמען מיט אונזער בעה״ב זענען געלעגן טאג און נאכט אין קעלער מורא האבנדיג פאר די אומהויפערליכע שיסעריין און באמבארדירונגען, דאגעגן איך און מיינע 2 חברים מיילאך און אהרן זענען קיינמאל נישט אראפגעגאנגען אין קעלער נאר שטענדיג געזעסן אין שטוב טאג און נאכט, מיר האבן געהאלטן דאס זיצן אין קעלער אביסל א סכנה פאר אונז, ווייל קיינער האט דארט נישט קיין בעשעפטיגונג און דורך דעם קען נאך פאלן א חשד אויף אונז אין שטוב צוליב אונזער אויפפיהרונג אז מיר זענען אידן, טראץ דעם וואס דא צו בלייבן איז אויך געגוג א גרויסע סכנה, מיר האבן גאר נישט וואס צו עסן. איך האב אלזא געכשרט א טאפ אויף דעם אויוון און אפגעקאכט אביסל פעטרישקע זופ אן קיין שום פעטנס, אבער וועו מען איז הונגעריג איז אויך אזא זופ גוט און געשמאק, אזעלכע זופן האבן מיר שטענדיג געקאכט ביז עס האט זיך ענדליך געענדיגט דאס ביסל האלץ וועלכעס האט זיך געפונען אין שטוב, עס איז נישט גוט, מיר קענען שוין אפילו דאס ביסל פעטרישקע וואסער אויך נישט קאכן, נו וואס וועט זיין ווייטער?

יעצט זענען מיר שוין געצוואונגען זיך צו לאזן אין גאס זוכן אביסל האלץ צום קאכן, פון קויפן איז נישטא וואס צו רעדן, איז דען אפן עפעס א געשעפט, אלעס איז חרוב, מען האט מורא זיך ארויס צו רירן אין גאס, אביסל האלץ קען מען נאך טרעפן ביי די איינגעפאלענע חורבות, וכן הו׳.

וועו עס האט זיך אביסל בערוהיגט דער גרויסער שטורם ווי זייער שטייגער איז געווען, אז נאך דעם שטארקן שטורמען עטליכע שעה האבן זיי געמאכט א פויזע, אבגערוהט זיך אביסל און דאן ווייטער געארבייט, האב איך מיט מיילאך׳ן זיך ארויס געלאזט אין גאס צו די חורבות זוכן האלץ, מיר האבן זיך נישט געלאזט ווייט געהן ווייל מען קען נישט ווייסן וועלכע מינוט זיי וועלן

וויידער אנהויבן דעם שטורם, אבער אויך נאהנט האט מען געקענט טרעפן גענוג האלץ ווייל כמעט אין יעדן גאס זענען געווען איינגעפאלענע הייזער, אויך יעצט בשעת די הפסקה איז דער פארקעהר אין גאס גאנץ שטיל, מען זעהט נישט גיין נאר געציילטע מענטשן, דאגעגן זעהט מען אין אלע גאסן אויסגעשטרעקטע פגרים, מיליטער און ציווייל מענטשן, דאס האט געמאכט אויף אונז זעהר א שלעכטן רושם, אבער ווי לאנג מען לעבט דארף מען טראכטן צו קענען דערהאלטן דאס לעבן און נישט אויסגיין פאר הונגער, מען מוז האפן אז השי"ת וועט היטן, מיר האבן צוזאמען געקליבן אביסל האלץ און אנגעקומען אהיים בשלו׳.

איין מאל האב איך געהאט א שוועכע בעגעגעניש, טראגנדיג א גרויסן קלאץ אויף די פלייצעס איז דורך מיר אדורך געפלויגן א באמבע, איך בין געבליבן שטיין זעהר דערשראקן, עס האט זיך מיר געדאכט אז דאס האט מיך געטראפן ערגעץ אין קערפער, אבער השי"ת האט געהאלפן און עס האט מיר גאר נישט פאסירט, איך בעשליס שוין מעהר נישט צו גיין אין גאס, ובפרט ווען דער קלאץ איז געווען זעהר א גרויסער, אזוי אז עס וועט זיין גענוג אויף גאר א לאנגע צייט און דעמאלס וועלן מיר שוין זיין לאנג בעפרייט, (אזוי ווי עס איז טאקע געווען).

מיין וויזיט ביי מיין חבר ליפא זאלצבערג — א בעגעגעניש מיט דייטשע אפיצירן — זייער א אינטערעסאנטער שמועס — א מוסר השכל

איך האב שוין געשריבן אז מיר האבן זיך זעהר גענויטיגט אין א ביסל האלץ צו ווארעמען און קאכן, עס האט זיך שוין געענדיגט דאס האלץ פון די באמבארדירטע הייזער, בין איך געגאנגען צו מיין חבר ליפא זאלצבערג וועלכער האט אויך געלעבט מיט זיין פאמיליע אויף אריש פאפירן, רעכענענדיג אפשר וועל איך ביי איהם בעקומען אביסל האלץ, עס איז געווען א ווייטער וועג צו איהם און די סכנה פון בעווענגן זיך אין די גאסן איז געווען פארבונדן מיט גרויסע סכנות צוליב די שטענדיגע באמבארדירונגען און קאנאנען שיסעריי,אבער עס איז נישטא קיין ברירה ווייל אן האלץ קענען מיר פארפרוירן ווערן אין די גרויסע פרעסט און קעלטן, מען מוז האפן דאס אפילו אין אזא צייט וועט דער אויבערשטער היטן פון אלעס שלעכטן. אנקומענדיג צו זאלצבערגן האב איך איהם געטראפן אין דעם קעלער וואוינונג פון הויזמייסטער ווייל דארט איז געווען מעהר ווייניגער געשיצט פון באמבעס, אין קעלער איז ליכטיג און וואוים, זעהט אויס אז עס פעהלט נישט דעם הויזמייסטער קיין האלץ און קוילן, דארטן בעגעגן איך 3 דייטשע אפיצירן וועלכע האבן געהאט דארט זייער קווארטיר, זיי זיצן זיך ביי דעם הייסן אויבן און בראטן זיך אויף דעם פייער געזעלעך און קאטשקעלעך גלייך ווי עס וואלט גארנישט געווען קיין קריג אויף די וועלט, אין מיטן פרעסן רופט זיך אב איינער פון די אפיצירן צו די אנדערע 2, הערסטו ? "אלעס געהט פאריבער" "אלעס האטע איינע ענדע" "אבער איינע גוטע ענדע פיר אונז". די ווערטער האט ער געזאגט מיט אזא זיכערקייט, ער האט טאקע געגלויבט אז אזוי איז עס, דאס וואס זיינע ברידער זענען געפאלן טאג טעגליך ביי די פעסטער שלאכטן און די שווערע טויזנטער סאלדאטן וואס ער האט זיי געשיקט קעמפן, דאס אלעס אינטערעסירט איהם גאנץ ווייניג, אבי ער פרעסט זיך אן מיט די גוטע געבראטענס וועלכעס גיט איהם דאם ריכטיגן לעבנס קוראזש, נישט טראכטנדיג אז זיין סוף קומט בקרוב אין געציילטע טעג אדער אפשר אין געציילטע שעות. איך האב געזאגט פאר מיינע חברים

אז פון דעם רשע׳ס ווערטער קען מען זיך אראפ לערנען א גרויסן מוסר השכל, ווייל ווי עס זעהט אויס די לאגע איז די שטאדט פעסט ארום געריגלט פון אלע זייטן פון די רוסן, אין יוצא ואין בא. בדרך הטבע מוזן זיי אלע אריין פאלן אין די רוסישע הענד און זייער אורטייל ווערט זיין איינס פון די 2 אדער מען ווערט זיי שיסן אדער אויף דעם בעסטן אופן ווערט מען זיי פארשלעפן קיין סיביר וואו זיי ווערן נישט לעקן קיין האניג, דאך לעבט ער מיט אזא גרויסע האפנונג אז ער ווערט האבן א גוטע ענדע, מכל שכן מיר אידן ווען מיר זיכער זיך צו שטארקן און נישט פארלירן דעם מוט און האפנונג צו די גרויסע ישועה, טאקע ווי דער רשע האט געענדיגט זיינע ווערטער ״אבער איינע גוטע ענדע פיר אונז״.

שפט תש״ה קיא. די לעצטע נאכט פון אונזער בעפרייאונג — קאנאנען שאס אין אונזער צימער — איך ווער פארוואונדעט אויף 3 פלעצער — פיהר זעלבסט אדורך די אפעראציעס — מיין לעבן גפאראטעוועט

פארנאכט זענען אריין געקומען די שכנים צו אונז און אנגעזאגט די בשורה אז אין גאס קענען איבער אונזער הויז שטייט א רוסישער זעלנער, איך בין געווען זעהר נייגעריג, בין איך אראפגעגאנגען אין הויז און ארויס געקוקט דורך די טויער שפארע (דער טויער איז געווען תמיד צוגעמאכט כדי מען זאל זיך קענען בעווען ארויף גייענדיג דורך די שטיגן וואו מען האט יעדן בעמערקט דורכגעהן און לויט׳ן געזעץ האט מען זיך נישט געטארט דרייען אין הויז נאר ליגן אין קעלער) איך בעמערק טאקע שטיין קענן איבער אונז א זעלנער מיט א אומבעקאנטן אוניפארם, יעדן פאלס איז דאס נישט קיין דייטש אדער אונגאר ווייל זיי האב איך שוין גאנץ גוט געקענט, דאס מוז ווארשיינליך זיין נישט אנדערש ווי א רוסישער זעלנער, ער שטייט מיט א מאשין געווער אויסגעשטרעקט גלייך צו שיסן, ער קוקט זיך ארום אין אלע זייטן צו זעהן אויב ער ווען בעמערקן איימיצן פון זיינע שונאים, עס לאזט זיך אונז נישט גלויבן אז דאס זאל טאקע זיין א רוס, איך גיב א קוק און נאך א קוק מיט גרויס פחד אז ער זאל מיך נישט בעמערקן, אבער סוף כל סוף בלייבט עס ביי דעם אז דאס איז נאר א רוסישער זעלנער, נו ! אויב אזוי זענען מיר דאך טאקע שוין זעהר נאהנט צו די ישועה, מיט א שמייכל אויף די ליפן געהען מיר צוריק ארויף אין אונזער דירה, יעצט ווען מיר שוין עסן אונזער סעודת ר״ח מיט א גרויסן אפעטיט און מיט גרויס שמחה, מיר נעמען זיך דאן זינגען שטילערהייט די ראש חדש זמירות, שמועסן אביסל חסידישע מעשהלעך מיט א ווארט תורה, אין שטוב איז ליכטיג און ווארים, ממש א מחי׳, מיר האבן זיך שוין אביסל דערכאפט דאס חיות און קענען שוין יעצט געמיטליך ווארטן אויף א גוטן מארגן, נאך געציילטע מינוטן ווען מיר פטור ווערן היטלערן מיט אלע צרות אין איינעם, אבער מיר ווייסן גאנץ גוט אז נאך זענוג גרויסע נסים ברויכן מיר האבן ביז צו די ישועה, יעדע מינוט און רגע זענען מיר איינגעשטעלט מיט׳ן לעבן, די באמבעס און קוילן פאלן ווי האגל און רעגן.

פארטיפט אזוי אין דעם אלעס דערהערן מיר פלוצלונג, טראך ! טראך ! אבער מיר זעהען שוין גאר נישט, אין שטוב איז געווארן פינסטער חשך, דאס קלייניע צאנקענדיגע ליכטל האט זיך פארלאשן, מען הערט נאר פאלן שטיקער פון אלע זייטן, מיר ווערן אלע שטארק דערשראקן אבער דאך זיך נישט פארלוירן, איך פרעג גלייך מיינע 2 חברים אויב זיי זיינען עפעס בעשעדיקט געווארן.

זיי זענען בודק זייער קערפער און ענטפערן, ניין ; עס האט אונז גאר נישט פאסירט קיין שלעכטס. דאן האב איך מיך בודק געווען, געטאפט דעם קאפ, די הענד און פיס, איך שפיר אלעס איז גאנץ ב״ה, נאר ביים אנרירן אין פוס האב איך בעמערקט עפעס א נעצקייט, גלייך האב איך פארשטאנען אז דאס איז בלוט, ווארשיינליך האט דארט געטראפן א שפליטער פון דעם שאס. האב איך זיי געזאגט אז ביי מיר איז נישט אין ארדנונג, מיר האבן גלייך געמאכט ליכט כדי צו קאנטראלירן דעם פוס וואס עס האט פאסירט, אויך אלע שכנים זענען ארויס געלאפן פון בונקער זעהן וואס דא האט פאסירט, ווייל זיי האבן דערקענט אין קול אז דא אין דעם הויז איז אריין געפאלן דער שאס, עס האט געטראפן א שווערע באמבע אין דעם הויז, אלע שפליטערן זענען געפאלן אין אונזער וואוינונג, דעמאלירט די גאנצע דירה, אויסגעבראכן אלע טהירן און פענסטער, צובראכן אלע שויבן, אפילו די שויבן פון דעם קיך קרעדענץ וועלכער איז געשטאנען טיף אין קיך זענען אויך אויסגעבראכן גענוארן, אין אלע וועגד זענען אויסגעהאקט טיפע לעכער.

נאכן קאנטראלירן מיך האב איך בעמערקט אז עס האבן געטראפן 3 שפליטערן אין מיין קערפער, איינס אין פלייצע וועלכעס האט מיך גאנץ לייכט בעשעדיגט, די אנדערע 2 האבן געטראפן אין לינקן פוס, איינס אין די אויבערשטע העלפט אין גראבן פלייש, דאס אנדערע אין די אונטערשטע העלפט אויך אין דיקן פלייש, די שפליטערן זענען אריין טיף אין פלייש אפגעבראכענערהייט, אזוי אז עס איז נישט געווען מיט וואס אנצוכאפן און דאס ארויס שלעפן, איך האב פארשטאנען אז דא איז נישט קיין חכמות, מען מוז וואס פריהער ארויסנעמען די שפליטערן דורך א אפעראציע און אויסרייניגן דעם גאנצן פולווער וואס געפינט זיך אינווייניג, ווייל ווען עס וועט בלייבן אפילו א קליניקייט פון דעם דראהט עס א בלוט פארגיפטונג, יעצט קענען מיר שוין מעהר נישט בלייבן אין שטוב, ערשטנס איז זעהר קאלט ווייל עס זענען דאך אויסגעבראכן אלע שויבן, צווייטנס טאר מען זיך שוין נישט פארלאזן מעהר אויף קיין נסים, עס קען נאך אמאל פאסירן דאס זעלבע חלילה, נישט אלע מאל טרעפט זיך אזעלכע נסים ווי מיר האבן יעצט געהאט, אונזער לעבן איז געהאנגען אויף א הער. איך האב געדעכנט אז אין קעלער טרעפט זיך אפשר צוויישן די מענטשן איינער וועלכער איז בעקאנט עפעס צו טוהן מיט מיין פוס, ווייל געווענליך זענען אין אלע קעלערס געווען ספעציעל געלערנטע מענטשן כדי צו קענען ראטעווען אין א נויט פאל און וועניגסטנס צו געבן די ערשטע הילף כדי צו פארמיידן די גרויסע סכנה, אויך האבן זיך געפונען איבעראל פארשידענע פאסענדע מעדיקאמענטן, מיר גייען טאקע אראפ אין קעלער, אבער צו מיין מזל געפינט זיך גאר נישט אין דעם קעלער, נישט קיין מעדיקאמענטן און נישט קיין מענטש וועלכער זאל זיין בעקאנט וואס צו טוהן אין אזא צייט, אלע שכנים שטעלן זיך ארום מיר מיט גרויס בעדויערן צו מיין גרויסן אומגליק וואס האט מיך יעצט געטראפן, אבער איך טראכט ביי מיר, לא עת לחשות, עס איז יעצט נישט קיין צייט פון זיצן מיט פארלייגטע הענד, עס שפילט א גרויסע ראלע יעדע מינוט און רגע, עס דראט מיר סכנת נפשות, פונקט די לעצטע מינוט פאר די הילף זאל איך זיך געפינען אין אזא שווערן מצב, נאך אזוי פיהל מאטערן זיך יעצט צו פארלירן דאס לעבן, איך בין מיך מיישב זעלבסט אדורך צו פיהרן א אפעראציע.

איך האב נישט לאנג געקלערט און געבעטן וויר עס האט ביי זיך עפעס א שארפער מעסערל, אבער אויך דאס האט קיינער נישט, ביי מיילאך׳ן אין טאש האט זיך יא געפונען עפעס א מעסערל, אבער זעהר שטומפיג ווי א שטיק האלץ, וועו עס איז נישטא קיין אנדער ברירה מוז דאס אויך גוט זיין, קיינער פון די אלע מענטשן טרויען זיך נישט אונטער צו נעמען מאכן די אפעראציע, אלזא מוז איך אליין זיך נעמען צו די שווערע מלאכה, די ערלים לייכטן מיר צו מיט דעם נאפט לאמפ און איך

הויב אן צו שניידן דאס פלייש כדי צו פארגרעסערן דאס לאך, עס זאל זיין מעגליך ארויס צו נעמען דעם שפליטער פון די טיפענישׂ, אבער דאס מעסערל ווייל גאר נישט שניידן, איך האב נישט קיין אנדערע עצה נאר אריין געשטאכן דאס מעסערל אין פלייש כדי אויפצורייסן פון הינטן ארויף דאס לאך ביז דאס לאך וועט ווערן גרעסער, עס האט געדויערט אזוי א לענגערע צייט ביז איך האב דאס געקענט מאכן, ענדליך איז מיר געלונגען דאס פלייש א דורך צו רייסן, און ארויס גענומען דעם שפליטער. דאן האב איך ארויס געדריקט פיהל בלוט וועלכעס איז געווען זעהר שווארץ פון דעם פולווער, איך האב פארשטאנען אז אויב דער פולווער וועט בלייבן אינווייניג איז עס א גרויסע סכנה אפילו וועז עס וועט נאר בלייבן דאס מינדעסטע שפרענקעלע, עס ארט מיך נישט די אונגעהויערע גרויסע יסורים, בעסער יעצטיגע יסורים איידער ח״ו ערגערס... די הויפט זאך בין איך צופרידן אז איך האב שוין דורכגעפיהרט די אפעראציע, יעצט נעם איך מיך צו די אנדערע וואו איך האב אויך געמאכט דאס זעלבע ווי ביים ערשטן און עס איז מיר געלונגען לויט מיין חשבון גענצליך אויסצורייניגן די פלעצער, וועז איך בין פארטיג געווארן מיט די אפעראציעס האבן די ערלים געמאכט פאר מיר פלאץ אין דעם גרויסן ענגענישׂ, איך זאל האבן פלאץ וואו דעם פוס אנידערצולייגן און אברוהען זיך, ווייל זיצן אין אזא צייט איז גרויסע יסורים ווייל דער פוס הענגט ארפ, עס איז שוין דערווייל געווארן שפעט, אלע לייגן זיך שלאפן און אויך מיר בלייבן שוין נעכטיגן אין קעלער און ווארטן אויף א גוטן מארגן, מיר גיבן דאן אפ א שבח והודי׳ צו השי״ת וואס האט אונז בעויזן אזעלכע וואונדער. פון די ערשטע צייט ביים קריגס אויסברוך האט זיך געדרייט ביי מיר די קויל און איך בין דערפון ניצל געווארן. ענדליך די לעצטע נאכט האט זי מיך געטראפן.

שבט תש״ה קיב. די נאכט איז אריבער רוהיג — אין דער פריה זענען מיר שוין בעפרייט — מיין ערשטע בעגעגעניש מיטן רוס — זיי בערויבן מיך

עס זענען שוין מעהר נישט פארגעקומען אזעלכע שרעקליכע שיסעריי ווי אין אנפאנג נאכט. א גאנצע נאכט ביז אינדערפרי איז שוין געווען גאנץ רוהיג, מיר האבן פארשטאנען פון דעם אז וואשיינליך געפינען זיך שוין די רוסן אין אונזערע גאסן, דארטן וואו זיי האבן שוין אקופירט זענען מעהר נישט פארגעקומען קיין שיסעריין כדי נישט צו הרגענען זייערע אייגענע מענטשן, אבער מיר האבן בעשטימט נאך נישט געוואוסט ווי דער מצב איז און דורך דעם געליטן א גאנצע נאכט גרויסע פחדים אויסער די גרויסע יסורים וועלכע איך האב געליטן פון מיינע וואונדן, איך בין אויך זעהר איבערגעשראקן קלערנדיג אויב עס איז נישט געבליבן עפעס פון דעם פולווער וועלכעס קען פאראורזאכן א בלוט פארגיפטונג.

אזוי ווי עס איז נאר געווארן טאג איז איינער [illegible]ן קעלער ארויס געגאנגען א קוק געבן וואס עס הערט זיך אין גאס, ער קומט באלד אריין מיט די בשורה טובה אז דאס רוסישע מיליטער שפאצירט זיך שוין ארום דא אין גאס, פארשטייט זיך די גרויסע שמחה אונזערע הערנדיג אט די גוטע בשורה אויף וועלכן מיר ווארטן שוין 5 יאהר, ער זאגט ווייטער: דער פראנט איז נאך פארלויפיג אין אלע גאסן, עס קומען פאר גרויסע גאסן און הייזער קאמפפן, די אונגארן האבן בעקומען א אויפטראג פון די דייטשן צו קעמפן ביז צו די לעצטע כחות און נישט אויפגעבן קיין איין פאזיציע, די דייטשע יעקעס און נארישע אונגארן האבן זיך טאקע געלאזט איינרעדן און געקעמפפט מיט אלע כחות, מען זעהט נאך אדורך לויפן רוסישע סאלדאטן מיט די מאשין געווער

אין די הענד, אויך אויפ׳ן הימל זעהט מען פליהען גרויסע אבטיילונגען מיט עראפלאנען וועלכע מאכן ממש טונקל די גאסן, עס קומען אויך פאר לופט קאמפפן צווישן די 2 צדדים, אבער יעדנפאלס אין גאס קען מען געמיטליך ארויס גיין, די רוסן פרעגן נישט קיין שום שאלות די ציווייל בעפעלקערונג און שטערן נישט זייער גיין.

די שמחה פון אונז 3 אידן איז פיהל גרעסער ווי פון אלע איינוואוינער ווייל נאר מיר זענען געווען איינגעשטעלט מיט׳ן לעבן יעדע מינוט און רגע, אויסער די באמבעס און קוילן וועלכע האבן געקענט טרעפן יעדן איינציגן, האבן מיר אלס אידן געהאט נאך עפעס מורא צו האבן פאר די ווילדע רשעים וועלכע זענען ארום געגאנגען אין די גרעסטע סכנות זוכן אידן, אבער יעצט ? יעצט ! זענען מיר שוין פטור געווארן פון די אלע צרות, זה היום שקיוינוהו, היום יצאנו מאפילה לאור גדול.

טראץ דעם וואס די לופט איז אין דרויסן נאך נישט אין בעסטן ארדנונג און עס איז נאך אביסל א סכנה זיך צו בעווענגען אין גאס, דאך האב איך בעשלאסן זיך ארויס צו לאזן און גיין זוכן א דאקטאר וועלכער זאל בעהאנדלען מיין פוס און פעסטשטעלן אויב עס איז נישט געבליבן עפעס אינווייניג, ווייל איך האלט מיין מצב פאר זעהר א שווערן, עס שמעקט מיט א גרויסע סכנה, עס איז בעסער וואס פריהער צו פארכאפן, איך האב מיך אינטערעסירט צווישן די שכנים אויב עס וואוינט דא נישט ווייט א דאקטאר, יא ! זאגן זיי, אין די אנדערע גאס וואוינט א דאקטאר, איך בעשליס צו איהם צו גיין.

איך גיי ארויף אין שטוב, טוה מיר אן דעם לעדערנעם מאנטל וועלכן איך האב נישט לאנג געהאט געקויפט, א טייערער און א שיינער פון די נייע מאדע, דאגעגן דעם פוטער פעלץ האב איך אין שטוב פארשטעקט, ווייל מען האט געזאגט אז די רוסן נעמען צו פוטער זאכן ווייל זיי זענען מאנגל אין דעם, איך לאז מיך געהן אין גאס אין בעגלייטונג פון מיילאך׳ן וועלכער האט נישט מסכים געווען אז איך זאל אליין געהן, עס איז מיר טאקע שוועהר געווען צוליב דעם ווייטאג אין פוס, ארויס קומענדיג אין גאס האט דאס גאנצע געשטעל געמאכט זעהר א גרויסער רושם, אט זעהט מען ווי די ווילדע רוסן לויפן שנעל אין אלע גאסן מיט זייערע מאשין געווער זוכנדיג די פארשטעקטע דייטשן און אונגארן, מען זעהט איבעראל ליגן טויטע סאלדאטן, אויך פאהרן נאך ארום גרעסערע אבטיילונגען פון טאנקען, גרעסערע און קלענערע. עס דערקענט זיך נאך גוט אז דער פראנט איז נעבן אונז, איבער אונזערע קעפ פליהען אפט אדורך די גרויסע צאל עראפלאנען, איך בלייב אביסל פארצווייפלט צו איך זאל יעצט גיין אין גאס, אבער דאך זעה איך אז עס איז שטיל, עס פאלן שוין מעהר נישט קיין קוילן אדער באמבעס, איבערהויפט בין איך דאך געצוואונגען צו גיין קאנטראלירן מיין צושטאנד ביי א דאקטאר כדי עס זאל נישט זיין חלילה קיין סכנה, דעריבער בעשליס איך צו גיין, איבערהויפט איז עס דאך דא נאהנט אין די אנדערע גאס, אין דרויסן איז א שיין טרוקן פרעסטל, דער פארקעהר איז גאנץ רוהיג, מען זעהט נאך נישט זיך בעווענגן קיין ציווייל בעפעלקערונג נאר סאלדאטן צוליב די מורא.

מיר געהען אין הויז וואו מען האט אונז געשיקט צום דאקטאר, אריין קומענדיג אין הויף טרעפן מיר דארטן שטיין א יונגן רוסישן אפיציר אין א שיינעם לעדערנעם מאנטל, ער שטעלט אונז אפ פרעגנדיג וואו מיר געהען, איך דערצייל איהם די גאנצע מעשה און בעווייז איהם דעם באנדאזשירטן פוס אז איך גיי צום דאקטאר, יא ! גאנץ גוט, זאגט ער, נאר איך פארלאנג אז מיר זאלן זיך טוישן מיט אונזערע מאנטלען, איך זאל איהם געבן מיינעם און ער וועט מיר געבן זיינעם, טראץ דעם וואס זיינער איז געווען אין א גאנץ גוטן צושטאנד, דאך האט איהם בעסער געפעלן מיין

מאנטל ווייל ער איז טאקע געווען זעהר שיין, איך ענטפער איהם: ניין! ער בעט מיך נאך אמאל זיך צו טוישן, אבער איך האלט מיך ביי דעם אז נישט, אין זאג איהם גלייכצייטיג מיין יחוס אז איך בין א איד! יא! זאגט ער, גאנץ גוט, דו ביזט א איד אבער איך בין א אפיציר און איך וויל מאכן דעם טויש. אזא מין בעגעגעניש, טראכט איך ביי מיר, דאס זענען שוין אונזערע בעפרייער, וועז איך האב אים אויך יעצט אבגעזאגט, נעמט ער ארויס פון טאש א האנד גראנאט און זאגט: גיבסטו דעם מאנטל איז גוט, וועז נישט האסטו דעם גראנאט אין קאפ... יעצט איז שוין נישטא קיין חכמות, דאס לעבן איז מעהר שאדן פון דעם מאנטל, איך טוה מיר דאן אויס דעם מאנטל און גיב עס איהם, אבער ער האט תיכף חרטה בעקומען און האט נישט קיין חשק מיר צו געבן זיינעם און ער זאגט מיר, קענסט שוין געהן דיין וועג, איך בעט איהם: זעהסט דאך אז עס איז קאלט און איך האב נישט וואס אנצוטוהן, ווי קען איך בלייבן אין אזעלכע גרויסע פרעסט אן א מאנטל? ובפרט בין איך געבליבן שטיין אין בלויזן העמד ווייל ארויס גייענדיג אין גאס האב איך פארגעסן אנצוטוהן דאס רעקל צוליב די גרויסע שרעק, וועז איך בעט איהם אזוי, גיט ער א געשריי עפעס א יוונישן נאמען, אט קומט ארויס צו לויפן פון קעלער נעבן וועלכן מיר זענען יעצט געשטאנען, א רוסישער סאלדאט טויט שיכור, מיט א פנים ווי א ווילדע חי׳ פון וואלד, דער אפיציר הייסט איהם אויסטוהן זיין קורטקע (מאנטל) וועלכער איז געווען מיאוס אפילו צו נעמען איהם אין האנד, ער הייסט אז ער זאל דאס מיר געבן, איך האב קיין ברירה נישט און מוז דאס צונעמען און אנטהון דעם אנגעחומרטן מאנטל, דערווייל בעמערקט ער מיין האנד זייגער וועלכעס איך האב געהאט ערשט נישט לאנג געקויפט, ער כאפט זיך צו צו דעם ווי צו א געבראטנס, אט דאס זוכן זיי דאך, שלעפט דאס אראפ פון מיין האנד, דאגעגן מיין חבר מיילאך, ביי וועלכן זיי האבן נישט געהאט וואס צוצונעמען האט דער שכור ארויסגעצויגן זיין גרויסן רעוואלווער און איהם געוואלט שיסן. איך האב אנגעהויבן דאן צו בעטן דעם אפיציר ער זאל איהם צוריק האלטן פון שיסן, איך בין דאך יעצט א שטיקל מחותן מיט׳ן אפיציר, ער האט מיך טאקע געפאלגט און גלייך געגעבן א בעפעהל צו זיין אדיוטאנט ער זאל אויפהערן, דעמאלס האט ער איהם געגעבן עטליכע קאפעס און זיי האבן אונז געהייסן אראפ גיין שנעל אין קעלער אריין, דארט האבן מיר געטראפן א פוהלן קעלער מיט מענטשן, די איינוואוינער פון דעם הויז וועלכע שיצן זיך דארטן, זיי דערציילן אונז אז די 2 חברה לייט האבן אלעס אוועק געראובט פון זיי.

מיר זענען געזעסן אין דעם בונקער מיט גרויסע פחדים זעהענדיג מיט וואס פאר א חברה מיר האבן דא צו טוהן, ביי אזעלכע שיכורים איז מען דאך ממש איינגעשטעלט מיט׳ן לעבן, איך אינטערעסיר זיך דאן וועגן דעם דאקטאר וואס וואוינט אין דעם הויז, אבער זיי זאגן אז אין דעם הויז וואוינט איבערהויפט נישט קיין דאקטאר, אויך אין די אנדערע הייזער אין די גאס וואוינט נישט קיין דאקטאר, נאך א לענגערע צייט זיצן דארטן זענען מיר ארויס געגאנגען קוקן אויב די חברה שטייען נאך דא, אבער עס איז שוין נישטא פון זיי קיין אנצייכענעיש, לויט ווי עס זעהט אויס איז געווען זייער כוונה מיט דעם וואס זיי האבן אונז אראפ געשיקט אין בונקער, כדי זיי זאלן זיין זיכער אז מיר וועלן זיי נישט אנצייגן צו א העכערן אפיציר וואס זיי האבן געוויבט, ווייל עס זענען שוין פארגעקומען פארשידענע רויב אנפאלן פון די חברה און וועז מען האט דערציילט פאר זייער קאמענדאנט, האבן זיי געמוזט אבגעבן דאס רויב און בעקומען דערצו א גרויסע שטראף, יעצט גייען מיר אהיים בפחי נפש, אנשטאט צו טרעפן זיך מיט א דאקטאר כדי צו זוכן הצלה פאר׳ן לעבן האבן מיר געהאט אזא בעגעגעניש מיט וואס מיר זענען נאך געווען איינגעשטעלט מיט׳ן לעבן, אט דאס איז געווען אונזער ערשטע בעגעגעניש מיט די טאוואריטשן.

שבט תש״ה קיג. איך זוך רעטונג פאר מיין פוס — דאס צווייטע בעגעגעניש מיט די רוסן — איך וויר פארהאפטעט — געמאכט פליטה

איך האב געהאט פיהל יסורים פון די שפליטערן וועלכע האבן בעירט דעם פוס, ערשטנס האב איך גרויסע יסורים, צווייטנס האב איך מורא אויב עס איז נישט געבליבן עפעס אין פוס וועלכעס איז א סכנה, 2 טעג שפעטער קומט אריין אין שטוב מיין חבר שמואל פארגעס צו הערן וואס עס טוהט זיך מיט אונז, אויב מיר זענען געבליבן לעבן, דען שוין א לענגערע צייט האבן מיר נישט געהאט קיין ידיעה איינער פון אנדערן צוליב דעם שרעקליכן מצב וועלכער האט געהערשט לעצטנס אין גאס, מיר האבן זיך זעהר דערפרייט איינער מיט דעם אנדערן וואס מען האט א דורך געלעבט די גרויסע סכנות, איך דערציילט איהם דאן מיין אומגליק וועלכעס האט פאסירט און איך וויס נישט וואו איך האלט, גלייכצייטיג זאגט ער אונז אז דער מצב איז נאך נישט אין ארדנונג, מען שמועסט אז דער רוס איז צוריק ארויס פון פעסט צוליב די שטארקע אפענסיוות וועלכע די דייטשן רעכענען יעצט צו עפענען אויף פעסט. דאס איז כאמת נישט קיין חכמות. מען טאר נישט אריין קלערן וויפיל אמת עס שטעקט אין אזא ידיעה נאר מען דארף הויבן פיס בעצייטנס. ער הייסט אונז צוזאמען פאקן אונזערע זאכן און געהן מיט איהם. מיט עטליכע טעג צוריק, זענען ער מיט זיינע חברים ארויס אונטערן שטאדט אין א ליידיגע הויז וועלכעס איז געבליבן נישט באשעדיגט פון די באמבעס, און דארט אקופירט א גרויסע שטוב, עס איז געווען אויסגעבראכן אלע שויבן, אבער זיי האבן דאס פארשטעלט מיט וואס עס האט זיך געלאזט, ברעטער, קאצן, דיקטן, כדי מען זאל דארט קענען זיין, ווייל אין דרויסן איז נאך דא גאנץ גוטע פרעסט ווי געווענליך אין מיטן ווינטער, דאן האבן זיי צוזאמען געשלעפט פון פארשידענע פלעצער בעטלאך צום שלאפן, א אויוון איז דארט געווען, אין קעלער איז געווען גענוג קוילן צו הייצן אויף א לענגערע צייט, בקיצור זיי האבן פארלויפיג געטראפן א גן־עדן, אויך איז זעהר גוט וואס דאס הויז געפינט זיך אין אנדערן עק שטאדט, אין פאל וועז די ידיעה פון ריקצוג וועט זיך בעשטעטיגן קען מען לויפן אן פחד אז דער דייטש וועט אונז בעגעגענען.

דער פלאן איז מיר געפעלן און איך מיט מיינע 2 קאמפאניסטן, מיילאך מיט אהרן פאקן צוזאמען די וויכטיגסטע זאכן און לאזן זיך גיין צום ציהל, די בעווענגונג אין גאס איז נאך אלץ זעהר שטיל, מענטשן האבן מורא ארויס צו גיין, און עס איז נאך טאקע א סכנה וויל די גאסן קאמפפן זענען נאך נישט געענדיגט, אין מעהרערע טיילן פון שטאדט קומען פאר די מלחמות, אין דעם גרויסן שטילקייט הערן זיך אפט דאס ברומען פון די דורך פליהענדע עראפלאנען אהין און צוריק, זיי שפאצירן זיך גאנץ רוהיג איבער די חרובע פעסטער הייזער וועלכע ליגן ווי א שייטער הויפן אויסגעשפרייט אין די שענסטע גאסן. דורכגייענדיג אין איינע פון די גאסן הערן מיר פלוצלונג אונטער אונז א הויכן שאס ווי פון א באמבע קנאל, באלד דערוויסן מיר זיך אז עס איז אראפ געפאלן א באמבע וועלכע האט געהרגעט די דורכגייער, מיט 3 מינוט פריהער זענען מיר דורכגעגאנגען דאס ארט, מיר האבן געזעהן די גרויסע נסים.איך האב יעצט אויפ׳ן וועג געזוכט א שעת הכושר צו טרעפן א דאקטאר, איך האב מיך טאקע דערוואוסט פון עפעס א אידישן דאקטאר, איך בין גלייך אריין געגאנגען צו איהם ער זאל מיר בעהאנדלען דעם פוס און פעסטשטעלן אויב עס איז דארטן גאר נישט געבליבן, אבער ער ענטפערט מיר אז ער קען יעצט גאר נישט העלפן, ווייל דאס איז זעהר טיף קען ער נישט זעהן וואס עס טוהט זיך אינווייניג, נאר מען מוז דעם פוס מאכן א רענטגען און

נאך דעם קען ער פעסטשטעלן די לאגע פון פוס, אבער דאס איז יעצט אוממעגליך ווייל די נאצים האבן אוועקגעשלעפט ביי זייער אנטלויפן פון פעסט אלע רענטגען אפאראטן, פריוואטע און פון שפיטעלער. נאך די בשורה האב איך ווידער עג״נ ווייל דאס איז דאך א מעשה אן א סוף, אבער דאך מוז מען זיך שטארקן און האפן אז השי״ת וועט העלפן און אלעס וועט זיין אין בעסטן ארדנונג.

מיר גייען ווייטער ביז מיר זענען אנגעקומען אין דעם אקופירטן הויז, איך האב דארטן געטראפן אלע מיינע חברים מיט וועלכע איך האב מיך זייער דערפרייט, דאס זעלבע אויך זיי, איך מאך נישט קיין לאנגע שהיות נאר טהו מיך אויס און לייג מיך גלייך אריין אין בעט מיט וועלכן איך בין מיך ממש מחי׳, איך האב נישט געקענט געהן אויף דעם פוס און געראכנט אז דאס אויסרוהען איהם וועט זיכער זיין א גרויסע רפואה, דאגגען דאס בעוועגן איהם מיט׳ן געהן קען שאדן, יעדן טאג האבן זיך די חברה געלאזט געהן אין שטעטל הערן ווי די לאגע זעהט אויס און אויך געבראנגט עפעס עסן פון וואו עס האט זיך נאר געלאזט, איך האב געהאלטן ארדנונג אין שטוב, צוגעווימט און געהייצט, געקאכט מיטאג פאר אלעמען און א.ז.וו. וועו עס איז אריבער עטליכע טעג האב איך געשפירט א גרויסע בעסערונג אויפ׳ן פוס, די יסורים האבן אפגעטראטן. דעמאלס האב איך פארשטאנען אז דאס געפאהר איז אוועק. איך האב מיר שוין אויס געווקט פון בעט און ביסלעכווייז ארום געקראכן אין שטוב ביז איך האב שוין געשפירט אז איך קען גיין אין גאס, דעמאלס האב איך מיך געלאזט גיין צו מיין אלטן קווארטיר כדי אהער צו ברענגען דאס ביסל זאכן וואס איך האב דארטן איבערגעלאזט.

צוריק גייענדיג פון שטאט צוזאמען מיט עטליכע פון מיינע חברים האב איך געהאט אזא באגעגעניש, נישט ווייט פון אונזער געביידע שטעהט זיך אין מיטן גאס א רוסישער פאטראל (זיי זענען געשטאנען אין מעהרערע פונקטן פון שטאדט כדי צו כאפן די נאצים, אונגארן אדער דייטשן) ווען מיר גייען דורך, רופט ער אונז צו, קיינעם הייסט ער נישט זיך לעגיטימירן נאר מיך, אזוי ווי איך האב דאך נישט קיין אנדערן דאקומענט נאר מיין אריש פאפיר ווייז איך איהם דאס, ער קוקט דאס אן, לויטן חשבון ווייס ער גאר נישט וואס דארטן שטייט ווייל דאס איז דאך אין די אונגארישע שפראך און די צייט איז נאך צו קורץ אז ער זאל זיך שוין האבן אויסגעלערנט די שפראך, בקיצור זיי הייסט ער ווייטער גענהן זייער וועג און מיך פיהרט ער מיט זיך, נישט ווייט פון דעם ארט איז געשטאנען א הייזל וועלכעס ווייזט אויס איז א רוסישע האלט שטעלע פאר אזעלכע פארשוינען ווי איך בין, מען פיהרט מיך אריין אין א שטוב וואו עס זיצן א גאנצע חברה ציווייל יעדער ביי א בעזונדער טישל, דער פאטראל גיט מיך איבער צו זיי און געהט זיך צוריק זיין וועג ווייטער כאפן פארדעכטיגטע. זיי נעמען מיך אויף א אויספארשונג ווער און וואס איך בין, איך זאג זיי דעם גאנצן אמת, אז איך בין א פוילישער איד און געלעבט ביז יעצט אויף אריש פאפירן וואו זיי זעהען פון דעם דאקומענט, דאס האב איך בעקומען פון די אונגארישע רעגירונג וועו איך בין געקומען צו לויפן פון פוילן נאך די אידן פארניכטונג, זיי הערן מיך גוט אויס, אבער דאס אלעס זעה איך אינטערעסירט זיי גאנץ ווייניג, איינער נעמט מיך איבער און ליידיגט אויס פון מיינע טאשן אלע ווערט זאכן וואס איך האב געהאט ביי מיר, דאן פיהרט ער מיך אריין אין א צווייטן צימער, פארמאכט די טיהר און געהט זיך צוריק, דא אין דעם צימער איז שוין היימליך, איך טרעף דארטן א פול געפאקטע שטוב מיט פארשידענע מענטשן וועלכע זיי האבן צוזאמען געכאפט און דא פארהאלטן, וואר שיינליך זענען די אלע פארדעכטיגע פארשוינען נאציסטן, און פארשטייט זיך אז מען וועט מיט זיי מאכן א גוטן סוף אזוי ווי עס קומט זיי, וגם אני בתוכם...

עס איז מיר געווארן פינסטער און ביטער זעהענדיג מיין גורל אין וועלכן איך בין יעצט אריין

געפאלן, קוים פטור געווארן איין צרה און נאך רעכט זיך נישט אבגערוהט, און שוין די אנדערע צרה, נאך דערצו אונזערע חברים... אבער אזוי ווי תמיד טראכט איך אין אזא צייט צו מאכן פליטה, אויך יעצט האב איך נישט פארלוירן מיין מוט און זיך בעפאסט מיט דעם פלאן פון אנטלויפן, איך קוק זיך ארום אין אלע זייטן דורך וועלכע שפארע ארויס צו פליהען, ענדליך דערזעה איך נאך א אנדער טיהר אין שטוב. איך רוק מיך לאנגזאם צו צו די טיהר אזוי אז עס זאל קיינער נישט בעמערקן, פרוביר דאן צו עפענען די טיהר, זי עפנט זיך, איך געה ארויס און דערזעה מיך אין א קארידאר, קיין מענטש זעה איך נישט דארט זיך דרייען, איך לאז מיך געהן ווייטער טריט ביי טריט ביז איך זעה פאר מיר א הויף, נישט וויסנדיג וואס אין דעם הויף טהוט זיך, בין איך אין זעהר גרויסע פחדים, טאמער כאפט מען מיך דא, און אנטלויפן פון די רוסן איז נישט קיין קלייניקייט, אבער איך מוז פארזעצן מיין פלאן, טראכט איך ביי מיר, עס איז נישט פיהל צו פארלירן, דען אריין פאלן צו די חברה איז אויך נישט קיין געשמאקע זאך, איבערהויפט ווען מען האט מיר אריין געזעצט צווישן א חברה פון קריגס פארברעכער, דאס איז נאך ערגער ווי געווייגליך כאפן.

איך געה ווייטער און איך דערזעה מיך שוין אין הויף, דא ווער איך זעהר דערשראקן דערזעהענדיג פאר מיינע אויגן א רוסישן סאלדאט שטעהן מיט׳ן פוהלן ריכטונג, איך האב פארשטאנען אז ער שטייט דא צו האלטן שמירה אז די ארעסטירטע זאלן נישט אנטלויפן, איך בלייב שטעהן אין פארצווייפלונג וואס צו טוהן, געהן ווייטער אדער צוריק אריין אין שטוב, אבער מיין אלטער כלל איז תמיד נישט צו געהן צוריק נאר פאראויס, אויך יעצט מוז איך ריזיקירן אפשר ווען עס מיר געלינגען. איך ווייז נישט ארויס קיין שום איבערראשונג נאר רוק מיך ביסלעכווייז ארויס וואס אמאל מעהר אין הויף אריין אלס ווייטער און ווייטער פון דעם רוסישן סאלדאט, ווען איך בין שוין געווען פון איהם דערווייטערט א שטיקל וועג האב איך מיך אויסגעדרייט אין א אנדער זייט וואו ער האט מיך שוין נישט געקענט זעהן, איך בין נאך נישט אנטלאפן אין גאס מורא האבנדיג אפשר וועט ער קומען מיך זוכן, צו מיין מזל איז ער געווען זעהר שטארק פארטיפט מיט עפעס א ציוויל מענטש, מעגליך אז ער האט מיך גאר נישט בעמערקט אדורך געהן נעבן איהם אדער פשוט מעשה נסים, ווארטנדיג דארטן אביסל האב איך בעמערקט אין הויף נישט ווייט פון מיר א שטיקל אויפגעבראכענם פלויט, בין איך דורך דעם לאך ארויס געקראכן און מיך געלאזט אין וועג אריין, זייענדיג שוין אין גאס האב איך מיך שוין געלאזט שנעל לויפן רעכענענדיג אפשר וועט ער זיך דאך דערמאנען אז איימיצער האט זיך ארונטער גערוקט אין דעם אנדערן ווינקל פון הויף און ער וועט מיר זוכן, איז בעסער וואס פריהער זיך צו דערווייטערן פון דעם ארט, איך בין געלאפן מיט דעם גרעסטן טעמפא אזוי ווייט ביז איך האב פארשטאנען אז ער קען מיך שוין מעהר נישט זעהן, יעצט בין איך געגאנגען דורך א אנדערן וועג און עס איז מיר געלונגען אנצוקומען בשלו׳, די חברה וועלכע זענען געווען זעהר אומגעדולדיג און געהאט גרויס עגמת נפש וועגן מיין בעגעגעניש, האבן זיך יעצט זעהר דערפרייט דערזעהענדיג מיך אנקומען בשלו׳ פון די לייבן פיסקעס.

שבט תש״ה קיד. געקומען די צייט אבצונעמען מיין קינד — די טרויעריגע ידיעות וועגן איהר — זי איז פערשיקט טיף אין לאנד

יעצט אז השי״ת האט געהאלפן דאס מיר זענען שוין פטור געווארן פון די ביטערע נאצים איז

שוין די העכסטע צייט צו באקומען עפעס א ידיעה וועגן מיין אייגציג קינד, לויט די לעצטע ידיעה ברויך זי זיין אין א ארישע שטאטישע קינדערהיים אין פעסט וואו זי איז אריין געגעבן געווארן דורך דעם פאליציי קאמענדאנט, די גאנצע צייט בין איך זעהר בעאומרוהיגט איבער איהר נישט האבנדיג קיין לעבנס צייכן, אין א צייט וועז די שטאט איז פארוואנדלט געווארן אין א אונגעהויערן קריגס פלאץ, יעדע גאס און יעדעס הויז האט געקעמפט, אויסער דעם אומאויפהערליכן באמבארדירן טאג און נאכט, איך האב נישט געהאט קיין איין רוהיגע מינוט נאר שטענדיג אריין געקלעהרט אין איהר, דאגעגן יעצט האב איך שוין נישט קיין מורא צו גיין אין דעם קינדער היים, אויב מען וועט זאגן אויף איהר אז זי איז א קאמוניסטיש קינד, וועל איך זיין נאך א גרעסערער מיוחס... יעצט זענען מיר דאך שוין חברים... איך נעם מיט מיר מיין חבר שמואל פארגעס ווייל איך קען דאך נישט קיין אונגאריש און מיר גייען צו דעם קינדער היים. אריינקומענדיג אין קאנצעליי האבן מיר זיך פאררופן אויף דעם פאליציי קאמענדאנט וועלכער האט אריין געגעבן דא א קינד אויף דעם נאמען, זיי קוקן גלייך נאך אין די ביכער. יא ! — זאגן זיי — אלעס שטימט, דאס קינד איז דא געווען אבער זי געפינט זיך יעצט נישט מעהר אין פעסט, אזוי ווי עס האבן זיך אנגעהויבן די גרויסע קאמפפן אין פעסט און מורא האבנדיג אז עס זאל עפעס פאסירן מיט די קינדער האט מען אלעמען אוועק געשיקט קיין סאמבאטהעל וועלכעס איז ווייט עטליכע הונדערט ק״מ פון פעסט כדי צו פארזיכערן דאס לעבן פון אלע קינדער. די שטאדט סאמבאטהעל ליגט נאהנט צו די עסטרייכישע גרענץ אין אנדערן עק אונגארן, זיי האבן געוועכנט אז דערווייל וועט זיך די קריג ענדיגן אדער עס וועט זיי געלינגען ארויס טרייבן דעם רוס פון אונגארן, פאר זיי איז דאס געווען א גוטע בשורה, אבער ביי מיר איז דאס געווען זעהר א ביטערע בשורה, איך האב געוועכנט אז זי איז שוין יעצט בעפרייט געווארן און איינמאל פאר אלע מאל פטור געווארן די גרויסע סכנה, און דא דארף זי ווייטער מיטמאכן די סכנות פון שיסן און באמבארדירונגען, ווער ווייס ווי אזוי עס וועט אדורך גיין. זי דארף האבן גרויסע נסים דאס אלעס איבערצולעבן, אבער איך קען מיר ליידער גאר נישט העלפן, עס איז פארפאלן, איך מוז האפן אז אזוי ווי השי״ת האט געהאלפן ביז יעצט וועט ער אויך ווייטער העלפן, זי וועט בשלו׳ צוריק אהיים קומען, און איך וועל נאך האבן די זכי׳ מיט איהר זיך צו זעהן, דאס איז דאס איינציגע איבערבלייבעניש פון מיין גאנצע גרויסע משפחה.

שבט תש״ה קטו. די פחדים פון א רוק צוג — גרויסער קאנאנען שאס אין אונזער הויז — מיר עוואקואירן קיין רומעניען

עס האבן נישט אויפגעהערט כסדר די שמועות וועגן דעם אז די רוסן זאלן מאכן א רוק צוג און איבערגעבן צוריק די שטאדט פעסט פאר די נאציסטן, פארשטייט זיך אז מיר האבן נישט געהאט פיהל נחת פון אזא בשורה. דא מאכט זיך אזא מעשה, איינמאל ביינאכט איז אריין געפאלן א גרויסע באמבע אין אונזער הויז וואו מיר געפינען זיך יעצט, עס האט רואינירט א גרויסן טייל פון הויז און ע״פ נס האט עס קיינעם פון אונז נישט בעשעדיגט, יעדנפאלס זעהען מיר אז דא צו זיין איז א שטיקל מקום סכנה, האבן מיר בעשלאסן צו פארלאזן פעסט און גאנץ אונגארן, ווייל ביסלעכווייז לאזט זיך אויך אויס דאס עסן און מיר זעהען נישט ארויס אז דא זאל זיך אזוי שנעל איינשטילן. מיר הערן אז אין רומעניען איז שוין דאס לעבן גאנץ נארמאל, בעשליסן מיר אלזא זיך צו לאזן קיין רומעניען, עס איז אבער נישט פון די לייכטע זאכן צו מאכן אין די יעצטיגע צייט א

רייזע, ווייל די באן קאמוניקאציע איז נאך נישט רעגולירט און מיט קיין אויטאס קען מען אויך נישט פאהרן ווייל עס געפינען זיך נישט אין גאנצן לאנד קיין פריוואטע אויטאס, אלעס האט דאס מיליטער צוגענומען, מיר האבן זיך דערוואוסט אז בערך 30 ק״מ ווייט פון דא קורסירט שוין עפעס א לאסט צוג, עס קומט אויס נאר געהן מיט די פיס די 30 ק״מ, דאס איז א גאנץ שווערע ארבייט ווייל אין גאס הערשט א קעלט און א־פראסט, אבער עס איז נישטא קיין אנדער ברירה מוז מען זיך לאזן אין וועג אריין צו פוס, נאר איין דאגה שטייט פאר אונז וי אזוי מיטצונעמען די באגאזשן, צו פוס איז דאך אוממעגליך זיך צו שלעפן אזא מהלך רב, אבער אויך צו דעם געפינען מיר א עצה, מיר האבן פארשאפט א גרויסן שליטן, אנגעבונדן א גראבן שטריק און מיר באשליסן אין א שיינעם פריה מארגן זיך צו לאזן אין וועג, וכן הו׳, מיר האבן זיך צוזאמען געפאקט די זאכן און ויסעו ! גאנץ פריה האבן מיר אנגעפאנגען די רייזע כדי די רוסן זאלן אונז נישט כאפן צו די ארבייט וועלכע האט זיך געוויטיגט אין שטאדט. זיי פלעגן דעריבער כאפן די דורכגייער אין גאס צו די ארבייט, אבער אונטערן שטאדט איז שטיל. דער עולם האט זיך איינגעשפאנט אין שליטן, געשלעפט געשמאק אין די טיפע שנייען, וועו זיי זענען מיד געווארן האט מען זיך געביטן. נישט איינמאל האט זיך דער שליטן איבערגעדרייט מיט אלע וואליזעס און מיר האבן זיך געמוזט אבשטעלן און צוזאמען קלויבן די זאכן, אבער די הויפט זאך איז אז מיר דערזעהען זיך שוין ווייט פון פעסט. יעצט האפן מיר אנצוקומען צו אונזער ציהל בשלו׳, אויפן וועג האבן מיר מיטגעמאכט נישט וויניג פחדים פון די ווילדע רוסן וועלכע זענען אפט בעפאלן די ציוויל וואנדערער און בערויבט וואס זיי האבן געהאט, אבער מיר האבן תמיד געזוכט וי ווייט מעגליך צו גיין דורך אונטער וועגן כדי זיך נישט צו בעגעגענען מיט די חיות, ווייל מערסטנס טייל האבן זיי זיך געפונען אויף די הויפט שאסעען.

גייענדיג און שלעפן דעם שווערן שליטן האבן מיר נישט געפיהלט אזוי שטארק די פראסט, אדרבא מיר האבן זיך אביסל דערווארימט, נאר מיר האבן אנגעהויבן פיהלן אביסל דעם הונגער, ווייל קיין גרויסע רעזערוון האבן מיר שוין מעהר נישט געהאט מיטצונעמען, אויפן וועג האבן מיר זיך בעגעגנט מיט א חברה רוסן פאהרנדיג מיט וועגעלעך אנגעלאדנט מיט עסן, דער קאמענדאנט האט אויסגעזעהן צו זיין א אידישער אפיציר, אדורך רייטנדיג נעבן אונז אויף זיין פערד האט ער זיך אבגעשטעלט, אראפ געגאנגען פון פערד און אונז דערלאנגט פון די וועגעלעך עטליכע ברויט, כאטש ער האט זיך נישט אויסגעגעבן פאר אונז אז ער איז א איד, אבער אין פנים האט מען דערקענט אז דאס איז נישט קיין יון, און ווארשיינליך האט ער אונז אויך מקרב געווען דערקענענדיג אין אונז אז מיר זענען אידן, יעצט האבן מיר בעקומען פרישע כחות, ער האט אונז ממש מחי׳ געווען, מיר האבן איהם זעהר געדאנקט און געגאנגען ווייטער.

פארנאכט זענען מיר ענדליך אנגעקומען צו די באן סטאציע וואו מיר האבן געטראפן מעהרערע מענטשן וועלכע האבן אויך געווארט אויף דעם צוג, נאך א לענגערע צייט ווארטן איז אנגעקומען עפעס א לאסט צוג מיט לאסט וואגאנען, אלע וואגאנען זענען געווען פוהל מיט פארשידענע צובראכענע כלים, אויטאס, אוויאנען, און סתם טיילן פון פֿארשידענע מאשינעריען, דאס איז די ירושה וואס דער רוס שלעפט אהיים קיין רוסלאנד, עס איז כמעט נישטא קיין פלאץ פאר די מענטשן צו זיצן, דאך האט זיך יעדער ארויף געזעצט אויף די צובראכענע מאשינען און ויסעו ! מען פאהרט זעהר שווער, עס איז א קנאקעדיג פרעסטל, די הענד ווערן צוגעפרוירן צו די אייזענס ביי וועלכע מען האט זיך געמוזט שטארק צוהאלטן מען זאל נישט אראפפאלן, אויסער דעם איז געווען א גרויסערווינד וואס דער צוג מאכט אן ביי דעם פאהרן. די הויפט זאך איז אז מען

פאהרט, מען דערווייטערט זיך פון אונגארן און מיר וועלן באלד צוקומען צו אונזער ציהל.

נאך א גאנצע נאכט רייזע אין די שוועכע בעדינגונגען זענען מיר אנגעקומען אין דעם ערשטן שטעטל נישט ווייט פון דעם גרענץ מיט׳ן נאמען ״אראד״. ביים גרענץ זענען מיר נישט בעזוכט געווארן דורך די רוסן וועלכע זענען אפט ארויך געקומען אויף די צעגער און בערויבט דעם עולם מיט די בעקאנטע אויסשפראך ״דאוואי״ דאוואי״, יעצט איז נאך טונקל אין גאס, די בעווענגונג איז נאך גאנץ א קליינע ווי געווענליך ווינטער פארטאגס, מיר פרעגן אויף דעם וועג צום בית המדרש, ווייל מיר האבן דא נישט קיין שום בעקאנטשאפט, א פרעמדע לאנד, א פרעמדע שטאדט. אריין קומענדיג אין ביהמ״ד איז געווען ליכטיג און ווארים, אידן זיצן און זאגן תהלים, דאוונען, לערנען, ביי א טיש שטעהט א איד וועלכער פארקויפט אביסל מזונות, אפילו אביסל הייסע טעה קען מען אויך ביי איהם בעקומען, עפעס א נייע וועלט זעהען מיר פאר די אויגן, מיר האבן שוין נישט געזעהן ימים ושנים אזא פארצייטיש געשטעל. דאס איז געווען פרייטאג פריה, מיר זענען געגאנגען דאס ערשטע אין מרחץ אריין אביסל זיך אפוואשן פון אזוי פיהל וואכן און אין איינוועגס אביסל זיך אנווארעמען פון די גרויסע קעלט און פראסט מיט וועלכע מיר זענען א דורך געגומען געווארן ביי די שוועכע רייזע, דארטן טרעפן מיר אויך דאס זעלבע, א הייסע מקוה, ערשט קלאסיגע שוויץ, קולות וברקים, ס׳איז לעבעדיג, דער עולם זיצט זיך אויף די שוויץ טרעפן און פאליטיזירן, מיר פרייען זיך זעהר דאס מיר געפינען זיך אויף אזא גוטן ארט צווישן בלויז אידישע און חסידישע מענטשן מיט וועלכן מיר זענען פון שטענדיג געווואוינט. פרייטאג צו נאכטס איז דאס ביהמ״ד געווען פוהל מיט עטליכע הונדערט מענטשן בלע״ה פון די דארטיגע אידן און א גרויסער טייל פון די אונגארישע פליטים וועלכע האבן געהאלטן אין איין קומען, ווייל אויך אנדערע האבן געטהון וואס אונז, מיר האבן זיך געווענדעט צום גבאי ער זאל אונז פארשאפן ערגעץ ווא צו עסן שבת, אין א געווענליכן טאג עסט מען וואס עס לאזט זיך, אבער שבת איז דאך שבת, ער האט גלייך דערקענט אז מיר זענען נישט קיין פשוטע ארחי פרחי, טראץ דעם וואס מיר האבן נאך נישט געהאט קיין בארד און פיאות, ער האט אונז טאקע פארזארגט אויף בכבודיגע פלעצער ביי ר׳ וואלף מוצען, דער דארטיגער שוחט און נאך אזעלכע ערטער, אלע האבן נישט געקענט זיין אויף איין ארט, ובפרט איז שוין יעדער געווען בעזעצט מיט אורחים נאך פון פריער פאר אונזער קומען, דאס שטעטל האט ארויסגעווויזן א שטארקע סימפאטיע און התקרבות פאר די פליטים, ובפרט ר׳ וואלף שו״ב האט זיך אויסגעצייכנט מיט זיין מידה פון הכנסת אורחים, עס איז געווען ממש ביתו פתוח לרוחה פאר יעדן איינעם, עסן, טרינקען און שלאפן, עס איז נישט געווען אז איימיצער זאל אריין קומען צו איהם אין שטוב און ארויס גיין אומגעגעסן, ביינאכט האבן זיך זיין בני בית מצמצם געווען זייערע שלאף פלעצער און אווען געגעבן פאר די אורחים, איבערהויפט האט ער אונז זייער מקרב געווען זעהענדיג אז דאס זענען איידעלע בחורים, אונזער הויפט קווארטיר איז טאקע געווען ביי איהם און מיר האבן זיך געשפירט ביי איהם זעהר היימיש, די גאנצע צייט וואס מיר זענען געווען אין דעם שטעדטל.

אדר תש״ה קטז. אונזער רייזע קיין בוקארעשט — דער ציהל צו פאהרן קיין ארץ ישראל — מיר ווערן לעגאליזירט אין רומעניען

טראץ דעם וואס מיר האבן געהאט זעהר א גוטע אכסניא ביי ר׳ וואלף שו״ב און בכלל האבן

מיר זיך זעהר גוט געשפירט אין דעם אידישן בחנטער שטעטל וועלכעס שטעלט פאר דאס רעכט פארצייטישע בילד אין אידישקייט, אבער עס איז דאך נישט קיין תכלית זיך צו פארלייגן אויף יענעמס פלייצעס און עסן נהמא דכסופא. מיר דרעהען זיך דאך ארום אומלעגאל אן א אפנטהאלט אין א פרעמדע מדינה, דאס ארום דרייהען זיך אומלעגאל איז א גרויסע סכנה ווייל עס פלעגן פארקומען אפט מאל אבלאוועס מצד די רוסן וועלכע האבן געזוכט זייערע פארשטעקטע שונאים רומענער און אונגארן, ווייל א גרויסער טייל נאציסטן זענען אריבער געלאפן פון אונגארן קיין רומעניען כדי מען זאל זיי דארטן נישט כאפן און מאכן זייער משפט, נישט האבנדיג ביי זיך א ריכטיגן דאקומענט קען מען לייכט אריין פאלן צו זיי און צוריק ארויס איז נישט פון די לייכטע זאכן, אלע אנגעקומענע פליטים האבן בעקומען אזעלכע אפנטהאלטן פון די רומענישע רעגירונג אן קיין שום שווערייקייטן ובפרט אידן, אבער דאס האט מען נאר בעקומען אין די הויפט שטאדט בוקארעשט דורך די הויפט פאליציי, מוזן מיר אלזא אריין פאהרן צוליב דעם קיין בוקארעשט דאס צו ערלעדיגן, מיר האבן צוזאמען געפאקט דאס ביסל זאכן און ויסעו! אבער אזא נסיעה מיטצומאכן איז נישט פון די לייכטע זאכן, די צעגער וועלכע האבן קורסירט קיין בוקארעשט זענען תמיד פול געפאקט ממש מיט טויזנטער מענטשן, אפילו אויף די שטיגן און אויף די דעכער איז געווען מאנגל אין פלאץ, עס איז אונז צופעליג געלונגען צו טרעפן א פלאץ אויפ׳ן פלאטפארם, אויך נישט צו זיצן נאר צו שטיין און דאס איז געווען א גאנצע מציאה, עס איז א גוטע קעלט און א פראסט, אבער עס איז נישטא קיין ברירה, מען מוז איינמאל מיטמאכן די נסיעה, אויפן וועג האבן אונז אפט בעזוכט די רוסישע סאלדאטן, לעגיטימירט און אין איינוועגס צוגענומען וואס עס האט זיך נאר געלאזט.

נאך 2 מעת לעת שווערע רייזע זענען מיר בשלו׳ אנגעקומען אין די רעזידענץ שטאדט בוקארעשט, דארטן האבן מיר אויך געטראפן א זעהר גוטע סטאנציע ביי דעם קאלאראשער רבי שליט״א. מיר זענען גלייך צוגעפאהרן אהין, זיך פארגעשטעלט ווער מיר זענען, מען האט אונז אויפגענומען בסבר פנים יפות, דא האבן מיר געפונען א שטיקל מקום מנוחה אפצורוהען זיך פון די ביז יעצטיגע דורכגעגאנגענע צרות, עס האבן זיך דארטן צוזאמען געקליבן א גרעסערע גרופע פון חסידישע בחורים און יונגעלייט, אלע פליטים פון אונגארן, מיר האבן דארט געהאט א אייגענעם מנין, א בעזונדער שטוב צום לערנען און דאוונען, אויך עסן און טרינקען צו די זעט, יעדער איינציגער פון אונז האט געגעבן צושטייערן לויט זיין מעגליכקייט, און דאס רעשט וואס האט אויסגעפעהלט האט דער קאלאראשער רבי געדעקט פון זיין טאש.

עס איז כדאי זיך אבצושטעלן מיט א פאר ווערטער וועגן דעם אזוי גערופענעם קאלאראשער־סקווערער רבין זצ״ל, וועלכער איז געווען א איידעם ביי דעם בעקאנטן גדול בישראל ומפורסם מיט זיין תמימות וצדקות דער אוסטילער רבי זצ״ל וועלכער איז געווען א איידעם פון מרן אדמו״ר מוהרי״ד זצ״ל מבעלזא (דער דריטער אדמו״ר פון בעלז) מיר האבן איהם ביז היינט נישט געקענט, ווייל ער האט פארברענגט אין רומעניען, דאס איז דאס ערשטע מאל וואס מיר זעהען איהם יעצט, ער האט געמאכט אויף אונז זעהר א גרויסן רושם זעהענדיג זיין גרויסע צדקות און הייליגע התנהגות, טראץ זיין גרויסקייט האט ער זעלבסט זיך אבגעגעבן מיט פליטים וואס האבן זיך געדרייט ביי איהם אין שטוב, פונקט ווי א טאטע מיט זיינע אייגענע קינדער, ער האט גוט פארשטאנען דעם מצב פון אט די צובראכענע הערצער וועלכע זענען דורך זעהר גרויסע נסים ניצול געווארן פון דעם היטלער גיהנם ימש״ו, געבליבן ממש איינציגע פון גרויסע משפחות וועלכע זענען אומגעקומען אין די קאלך אויבנס, דא איז ביתו פתוח לרווחה פאר יעדן איינציגן

פליט, טראץ דעם וואס זיין דירה איז נישט געווען זייער גרויס, דאך האבן די פליטים וועלכע האבן דעמאלס געציילט בערך 50 נפשות דא געפונען אין רבינס דירה פלאץ, טראצדעם וואס זיין מעהרסטע צייט האט ער פארברענגט מיט תורה און תפלה, דאך האט ער זיך ענומען יעדן טאג אביסל צייט צו רעדן עטליכע ווערטער מיט די צובראכענע געמיטער און מיט דעם איריין געברענגט אין זייערע הערצער גרויס התחזקות וועלכעס האט דעמאלס זעהר אויסגעפעהלט ממש ווי א רפואה צו א מכה, אויך זיין רביצין האט זיך בעפאסט מיט פליטים א גאנצן טאג. זי איז געשטאנען אין קיך און געארבייט כדי די פליטים זאלן האבן וואס צו עסן, ביים רבין אין שטוב איז דאן אויך נישט געווען קיין גרויס רחבת ידים, עס זענען נישט איריין געקומען קיין גרויסע הכנסות ובפרט ער זאל קענען אויסהאלטן אזא גרויסן עולם בלע"ה, אבער דאך האט דער רבי זצ"ל אוועקגעגעבן ממש זיין לעצטע פרוטה פאר די אורחים. פון צייט צו צייט האבן די אורחים געמוזט איריין געבן אין די קאסע עטליכע ליי (דאס רומענישע געלד האט זיך געדופן ליי) יעדער לויט זיין מעגליכקייט כדי מיר זאלן נישט הונגערן. מיט מיר האט דער רבי זצ"ל ספעציעל א סאך צייט פארברענגט, ווייל עס האט איהם זעהר אינטערעסירט צו הערן מאמרים, סיפורי חסידות און מנהגים פון בעלז, אלעס איז געווען ביי איהם אין די בחינה פון "הוי שותה בצמא את דבריהם". ער איז טאקע געווען אדוק אין בעלז בלב ובנפש.

אין די בוקארעשטער גאסן האבן זיך נישט געקענט בעווענן אזא מין חסידישע גרופע ווייל עס איז געווען זעהר א מאדערנע שטאדט, אויך האט זיך נישט געפונען אין די גאנצע שטאדט אפילו 1 כשר'ע רעסטאראנט וואו צו טרינקען אפילו א גלעזל וואסער, זענען מיר דעריבער געזעסן ביים רבין זצ"ל אין שטוב א גאנצן טאג, על התורה ועל העבודה, אלע האבן זיך געפיהלט גלייך ווי אין א אייגענע היים און דורך דעם ביסלעכווייז פארגעסן די פארגאנגענע געברענטע צרות, שבת און יו"ט איז געווען די שמחה נאך גרעסער, מען האט געפיהלט א טעם אין רוחניות ביי די טישן און תורה הערן פון זיין הייליגן מויל, מיר זענען איריין געקומען אין א הויכע שטימונג און געזונגען גלייך ווי קיינמאל גארנישט, אט דאס איז געווען ביים רבין זצ"ל די גרעסטע שמחה אז ער איז דער גורם צו ברענגען דעם עולם צו אט אזא מדריגה. אונזער גרופע וועלכע האט געציילט בערך 20 נפשות האבן זיך דארט אויפגעהאלטן א האלב יאהר און פון דארט געוואנדערט צוריק קיין אונגארן און זיך בעזעצט אין די שטאדט סאמבאטהעל ביז צום ווייטערדיגן וואנדערן ווי עס איז אלעס ווייטער בעשריבן.

צום שלאפן האט זיך יעדער איינער פארזארגט פריוואט האטעלן, מיר זענען גלייך געגאנגען צו די פרעפעקטורא (הויפט פאליציי) זיך מעלדן, כדי צו בעקומען דעם אפנטהאלט דורך דעם דזשוינט וועלכע האבן פיהל צוגעהאלפן פאר די פליטים, נאך עטליכע טעג האבן מיר בעקומען די אפנטהאלטן און מיר זענען שוין געווען כשר זיך ארום צו דרייען אין די בוקארעשטער גאסן אן קיין שום פחד.

נאכן אברוהען זיך עטליכע וואכן טראכטן מיר וואס מיר האבן ווייטער צו טוהן, ווייל דא בלייבן זיצן אין רומעניען איז פאר אונז נישט קיין תכלית, דאס ארט איז נישט פאסיג צו פיהרן אזא לעבן ווי מיר זענען געווען געווואוינט. ענדליך האבן מיר געהערט אז דער אידישער קאמיטעט ארגאניזירט אז די פליטים זאלן קענען פאהרן קיין ארץ ישראל, עס וועלן זיין 3 שיפן וועלכע וועלן אויפנעמען ארום 600 מענטשן, מיר האבן בעשלאסן צו פאהרן קיין א"י, אבער טויזנטער פליטים האבן זיך דעמאלט געפונען אין בוקארעשט ווי אויך אין אנדערע שטעדט פון רומעניען און געווארט אויף די זעלבע געלעגנהייט, האט מען געמוזט האבן גרויס פראטעקציע איריין צו קומען

אין דעם קליינעם טראנספארט וועלכער ציילט נישט מעהר ווי 600 מענטשן.

אזוי ווי איך האב מיך דערוואוסט אז די הויפט אנפיהרער פון די עלי׳ זענען פוילישע חברה לייט, איז געבליבן אז אפשר וועט מען ביי זיי מעהר אויפטהון ווי ביי די אנדערע וועלכע בעשטייען נאר פון אונגארישע, וכן הו׳. איך האב מיך באלד פארבונדן מיט די אנפיהרער, זיך פארגעשטעלט אלס פוילישער, איך האב פון זיי פארלאנגט נישט מעהר ווי 20 פלעצער, זיי האבן מיר כמעט ווי צוגעזאגט דאס צו ערלעדיגן, אויסער דעם האב איך אויסגעניצט פראטעקציע ביי פיליפ פריידיגער, דער געוועזענער פעסטער ראש הקהל מיט וועלכן איך בין געווען בעפריינדעט נאך פון פעסט, ער האט געהאט א גרויסן ווארט ביי דעם עלי׳ קאמיטעט, ער האט מיר טאקע צוגעזאגט ווי ווייט מעגליך צו העלפן אין דעם ענין, לויט זייער פארלאנג האבן איך אנגעגעבן א ליסטע פון אלע פאהרערס מיט זייערע בילדער, עס האט געהייסן אז מען וועט פאהרן אין א קורצע צייט נאהנט פאר פסח, איך בין נאך נישט געווען ענטשלאסן צו פאהרן מיט די עלי׳, ווייל איך קען דאך נישט אוועק פאהרן און איבער לאזן מיין קינד גענצליך הפקר, נישט וויסנדיג וואס מיט איהר האט פאסירט און ווער וועט זיך דאן בעפאסן וועגן איהר נאך מיין פאהרן, איך מוז אלזא בלייבן ביז איך וועל זי בעקומען צו מיר און דעמאלס וועל איך מיט איהר צוזאמען פאהרן, איבערהויפט האב איך א חשבון אז דער טראנספארט וועט זיך שלעפן א לענגערע צייט, ווייל עס איז קיינמאל נישט אזוי ווי מען רעכנט, (עס האט זיך טאקע ארויס געוויזן ווי מיין חשבון איז געווען) וועט מיר אפשר נאך געלינגען צו פאהרן מיט דעם טראנספארט.

אדר תש״ה קיז. די שטאדט סאמבאטהעל ווערט בעפרייט — מיין חבר פארגעס זוכט דארט דאס קינד — זי איז פארלוירן און עס איז נישטא קיין ידיעה פון איהר — מיין רייזע קיין פעסט זי זוכן — אבער אן ערפאלג

אין דער צייט וואס מיר זענען געווען אין בוקארעשט האבן מיר געהערט אז די שטאדט סאמבאטהעל איז שוין בעפרייט געווארן דורך די רוסן, די גוטע בשורה האט מיר פארשאפט גרויס שמחה דאס איך וועל שוין קענען צוריק בעקומען מיין קינד, אבער פון די אנדערע זייט האב איך פיהל עגמת נפש הערנדיג אז אין דעם גאנצן געגנד זענען פארגעקומען אויסערגעווענליכע קאמפפן און באמבארדירונגען, ווער ווייס וואס מיט מיין קינד האט פאסירט? מען טאר אבער נישט אריין קלערן אין די זאכן נאר האפן אז אלעס איז אין בעסטן ארדנונג. מיין חבר שמואל פארגעס פון די שטאדט סאמבאטהעל האט בעשלאסן יעצט נאך די בעפרייאונג צו פאהרן אין זיין שטעדטל כדי ארויס צו נעמען די זאכן און פארמעגן וועלכע ער האט בעהאלטן אין א בונקער באלד נאך די דייטשע אקופאציע, יעצט האב איך א גוטע געלעגנהייט איך זאל נישט דארפן פאהרן אליין אזא שווערע רייזע, נאר ער וועט מיר דאס קענען ערלעדיגן, איך האב איהם געבעטן ער זאל זיך דארטן אינטערעסירן וועגן מיין קינד און ביי זיין צוריק קומען אהער זי מיטברענגען, פארשטייט זיך אז ער האט מיר פארשפראכן תיכף דאס צו ערלעדיגן. ער איז אוועק געפאהרן און איך ווארט אומגעדולדיג צו הערן א גוטע בשורה וועגן מיין קינד, אבער ליידער נאך עטליכע טעג בעקום איך א ידיעה וועלכע פארגעס האט געשיקט דורך א שליח אז ער האט געזוכט דאס קינד איבעראל און האט זי נישט געטראפן, זי איז טאקע געווען אין די ליסטע צווישן אלע קינדער וועלכע זענען דעמאלס געשיקט געווארן פון דעם קינדער היים קיין סאמבאטהעל, אלע קינדער זענען דא נאר

מיין קינד איז נישטא, זיי ווייסן נישט וואו זי איז אוועק געקומען. מען קען זיך פארשטעלן מיין ביטערן טעם הערנדיג אט די שלעכטע בשורה, אויף וועלכן איך האב מיך גאר נישט געריכט, איבערהויפט ווען אלע קינדער זענען געבליבן לעבן, עס האט קיינעם גאר נישט פאסירט און זיי געפינען זיך דארטן, אויסער מיין קינד וואס איז ערגעץ פארשוואונדן און קיינער ווייס נישט וואו, איך האב פארשטאנען אז פארגעס האט זיך געגוג אינטערעסירט, ער איז נישט קיין בטלן און קען גוט די אונגארישע שפראך, ער איז דאך א דארטיגער און ווייס וואו זיך צו אינטערעסירן און אז ער האט נישט געטראפן איז נישט קיין גוטער סימן, עפעס שטעקט דאך אין די רעטזעלהאפטע זאך.

אריין קלעַרנדיג אין דעם ענין האב איך בעשלאסן אליין צו פאהרן קיין פעסט כדי צו אויסגעפינען וואס דא האט פאסירט, ווייל עס איז א גרויסער אונטערשייד וועו עס קומט זיך אינטערעסירן א פרעמדער מענטש אדער עס קומט דער אייגענער פאטער, איך מוז פעסטשטעלן וואס דא איז געשעהן, איך טאר נישט קוקן אויף די אלע שווערישקייטן פון די רייזע, עס איז נישטא קיין זאך אין דער וועלט זאל מיך צוריק האלטן פון פאהרן, וכן הו׳, איך האב געלאזט שטעהן אלע כלל ענינים, אויך די עלי׳ פראגע, עס איז געווען שושן פורים ביינאכט, בין איך ארויס געגאנגען צום צוג, געכאפט א פלאץ אויפ׳ן דאך, ווייל אויך פון בוקארעשט זענען געפאהרן טויזנטער מענטשן וועלכע האבן תמיד געווואנדערט אהין און צוריק, ביסלעכווייז האבן די אידן אנגעהויבן צו מסחרן, געפאהרן פון אונגארן־רומעניען, פון רומעניען־אונגארן, עס זענען געווען פארשידענע גוטע קאניוקטארן צו מאכן ביזנעס, טייל איז געלונגען צו מאכן גרויסע פארמעגנס ביז זיי זענען אריין געפאלן אין די רוסישע הענד און דעמאלס געבליבן גרויסע קבצנים, דורך דעם איז געווען תמיד דער וועג זעהר שווער צוליב די מאסן מענטשן, מיך אינטערעסירן נישט די אלע ביזנעס, איך טראכט נאר איין זאך, השי״ת זאל מיר העלפן איך זאל מצליח זיין מיין וועג און טרעפן דאס קינד בשלו׳, דאס וועט זיין ביי מיר דער גרעסטער געווינס און פארמעגן.

דער צוג ריהרט זיך פון ארט און מיר פאהרן, בשעת דעם פאהרן כאפט מען א דרימל און מען פאלט שיעור אראפ פון צוג, מען דערכאפט זיך קוים אין דער לופטן, מען דארף האבן גרויסע נסים אז עס זאל דורכגיין בשלו׳, עס האבן פאסירט מעהרערע אומגליקן וואס מענטשן זענען אראפגעפאלן פון דאך בשעת דעם פארן, מיר האבן אפטע קאנטראלעס פון די רוסן, אפילו אויף די דעכער קומען זיי ארויף לעגיטימירן און מאכן ארדנונג.

נאך 3 מעת לעת פאהרן בין איך אנגעקומען קיין פעסט בשלו׳, דאס איז געווען פרייטאג פארנאכט. איך בין גלייך צוגעפאהרן צו מיין חבר ליפא פילער זאלצבערג וועלכער איז נאך געבליבן אין פעסט, ער מיט זיין ב״ב האבן מיך אויפגענומען בכבוד גדול. איך בין דארט געבליבן א גאנצן שבת, איך האב גאר נישט געקענט ערלעדיגן ווייל די קאנצעליי איז געווען זעהר ווייט פון דא, זונטאג גאנץ פריה געה איך אהין אין דער קאנצעליי פון וואו מען האט דאס קינד אוועקגעשיקט קיין סאמבאטהעל, איך קום אריין און שטעל מיך פאר אלס דער פאטער פון דעם קינד און בעט איהם ער זאל מיר זאגן וואו דאס קינד געפינט זיך יעצט, ער זוכט אויף דאס בוך און זאגט צו מיר: ריכטיג, דאס קינד איז דא געווען א לענגערע צייט, אבער זינט עס האבן זיך געמאכט די שווערע צייטן אין פעסט האט מען אלע קינדער אוועק געשיקט קיין סאמבאטהעל, איך זאג איהם דאן אז מען האט זי שוין געזוכט אין סאמבאטהעל אבער זי געפינט זיך נישט דארטן, אויב אזוי, זאגט ער, ווייס ער מעהר גאר נישט וואס צו זאגן, און האט נישט קיין אהנונג וואס גראדע מיט דעם קינד האט געקענט פאסירן אין דער צייט וועו אלע קינדער זענען דא, מעגליך אז מיט א צייט שפעטער וועלן זיי בעקומען א קלארע ידיעה וועגן דעם, אבער יעצט איז אוממעגליך, ווייל נאך

אזא בהלה איז נאך נישט אלעס מסודר, איז בעסער אז איך זאל קומען אין א צייט ארום געוואויר ווערן וועגן דעם ענין, איך זעה שוין אז מאמענטאל האב איך גאר נישט וואס אויפצוטוהן, איך גיי ארויס צוריק פון די קאנצעלייי בפחי נפש, איך מוז האפן צום גוטן.

ניסן תש״ה קיח. מיין צוריק רייזע קיין בוקארעשט — איך פאל אריין צו די רוסן אין געפענגעניש — זיי בערויבן מיך — 8 טאג רייזע אין פארמאכטע וואגאנען מיט די נאצישע געפאנגענע — פארשלעפן מיך אין קאנצענטראציאנס געפאנגענעם לאגער ״פאגשאן״ — איך וואר ניצול דורך נסים

איך האב געזעהן אז מיין זיצן אין פעסט און ווארטן אויף עפעס א ידיעה איז צוועקלאז, ווייל דאס איז נישט קיין מעשה אויף איין טאג, דאן ווידער געהט צו פסח, עס איז נישטא אין פעסט אזא פארלעסליך און היימיש ארט פאר מיר וואו זיך אויפצוהאלטן די פאר טעג, דורך דעם בעשליס איך צוריק צו פאהרן קיין בוקארעשט און דאן טראכטן ווייטער וואס צו טוהן. וכן הו׳, איך פאק מיר צוזאמען מיינע זאכן און קלויב מיך אין וועג אריין, אבער די רייזע איז נישט אזוי פשוט, עס איז אלעס בלויז לאסט וואגאנען וואס איז שוואר צו פאהרן אין די גרויסע פרעסט, אבער מען מוז אדורך זעצן, האב איך מיך אריין געזעצט אין א אפענעם לאסט וואגאן צוזאמען מיט נאך עטליכע מענטשן, מיר פאהרן אזוי א גאנצן טאג ביז טיף אין די נאכט אריין.

מאכט זיך אבער אזא מעשה, זיצנדיג אין וואגאן אויף דער ערד בין איך איינגעשלאפן ווייל איך בין געווען זעהר אויטגעמאטערט פון דעם שלעפן זיך אין די וואגאנען א גאנצן טאג אין די גרויסע קעלט, און אויך פארדאגה׳ט און פאר׳צרה׳ט, האב איך געכאפט א טיפן שלאף, ענדליך גיב איך מיך א כאפ אויף אין דעם פינסטערן וואגאן און בעמערק אז דער צוג שטייט אויף עפעס א סטאציע, דער וואגאן איז שוין געווען אויסגעליידיגט פון מענטשן, זעהט אויס אז אלע זענען שוין אויסגעשטיגן, ווער ווייס ווי לאנג דער צוג שטייט שוין דא — טראכט איך ביי מיר, דער זייגער איז שוין 2 ביינאכט, איך גיי ארויס פון וואגאן זעהן אויף וועלכע סטאציע איך געפין זיך, און בעמערק אז דאס איז די סטאציע ״קורטיטש״, די לעצטע סטאציע פון אונגארן נעבן די רומענישע גרענץ, דורך דעם שטעטל פלעג איך תמיד פאהרן קיין רומענין, טייל מאל איז דער צוג געפאהרן דירעקט ביז איבער די גרענץ און טייל מאל האט מען געמוזט איבערשטייגן אויף א אנדערן צוג כדי אריבערצוקומען אין די אנדערע זייט, די ערשטע סטאציע אין רומענין איז דאס בעקאנטע שטעטל אראד. אזוי ווי איך בין דא געבליבן מוז איך גיין זוכן א צוג וועלכער פאהרט אריבער די גרענץ, ענדליך האב איך געהערט פון דער ווייטנס פייפן א לאקאמאטיוו, האב איך פארשטאנען אז עס געפינט זיך דא א צוג, איך ווייס נישט צו ער פאהרט קיין אונגארן אדער קיין רומענין, איך וועל גיין קוקן אין וועלכע זייט דער לאקאמאטיוו שטייט, מיט׳ן פנים קיין אונגארן אדער קיין רומענין, אויף די סטאציע זענען געווען אנגעשטעלט אויף אלע גלייזן פיהל וואגאנען. איך האב דורכגעקלעטערט אלע גלייזן און וואגאנען ביז איך בין ענדליך צוגעקומען צו דעם ארט וואו עס האט געפייפט דער לאקאמאטיוו, איך זעה אז ער איז אויסגעדרייט קיין רומענין. האב איך מיך זעהר דערפרייט, ווייל עס האט זיך געטראפן אפט וואס מען האט געמוזט ווארטן א סאך שעה׳ן ביז מען האט געטראפן א באן קיין רומענין, יעצט אז עס טרעפט זיך מיר שוין צו פאהרן איז דאך א גאנצע מציאה, דער לאקאמאטיוו שטייט גרייט צו פאהרן.

אבער מיין שמחה איז נישט לאַנג, וועז איך קום צו נעהנטער צו די וואגאנעז, בעגעגן איך א רוסישן סאלדאט מיט געפלאנצטן געווער, ער שטעלט מיך אב פרעגנדיג וועמען איך זוך? איך ענטפער איהם אז איך זוך א צוג וואס פאהרט קיין רומעניען כדי איך זאל קענען פאהרן קיין אראד, — קום מיט מיר! — זאגט ער! איך האב שוין געזעהן אז עס איז עפעס נישט אין ארדנונג, מען פלעגט אפט מאל פאהרן מיט די רוסישע צעגער און אפילו וואו עס איז געווען רוסישע מיליטער האבן זיי גערן געלאזט פאהרן און גאר נישט געזאגט, ווייל זיי האבן געווואוסט אז עס איז נישטא קיין אנדערע קאמוניקאציע, אבער וועז מען מאכט דערפון עפעס א עסק דאס טויג שוין נישט, דאס איז א סימן פון צרות. איך ווייס נאך נישט ווי גרויס די צרות זענען, אבער אז ער הייסט געהן מוז מען געהן. ער פיהרט מיך ארויך אויף א לאסט וואגאן, דארטן טרעף איך זיצן א סאלדאט ביי א טישל. דער וואגאן האט אויסגעזעהן ווי א ביורא, דאס איז א קאמאנדאנטור, דער וואס האט מיך געבראנגט שטעלט איהם פאר די מציאה וואס ער האט געטראפן זיך דרייען ביי די וואגאנעז, ער פרעגט מיך אויך דאס זעלבע וואס איך טוה דא, איך ענטפער איהם די זעלבע תשובה, דאן פרעגט ער מיך וועז איך בין, דערצעהל איך איהם אז איך בין א פוילישער איד וועלכער האט געלעבט אין די נאצי צייטן אין אונגארן אויף אריש פאפירן אזוי ווי ער זעהט יעצט מיין אריש דאקומענט, און איך וויל יעצט פאהרן קיין רומעניען, בין איך געקומען זוכן א צוג וועלכער פאהרט אהין, ער האט אלעס איבערגעקוקט און הייסט אונז גיין ווייטער, איך האב געמיינט אז איך בין שוין זייערס פטור, אבער זעהט אויס אז דער סאלדאט פארשטייט בעסער זייער שפראך, מעגליך אז מיינע אריש דאקומענטן האבן איהם נישט געפעהלן און ער האט אויף מיר א חשד פון א נאציסט, דער שומר בעזוכט מיך און נעמט ביי מיר צו אלע מיינע דאקומענטן וואס איך האב געהאט, אפילו דעם פוילישן אבצייכנונג וואס איך האב געהאט אנגענייט אין מאנטל האט ער אראפגעריסן מיט גרויס רציחה, ער פיהרט מיך דאן צו א געשלאסענעם וואגאן, עפנט איהם אויף און הייסט מיך איינשטייגן און פארשלאסן די טיהר, עס איז פינסטער חשך, מען זעהט גאר נישט וואס טוהט זיך דא.

פלוצלונג ווערט ליכטיג, איך דערזעה מיר שטיין נעבן עטליכע חברה לייט, זיי בעפאלן מיך ווי די הונגעריגע וועלף, איינער כאפט עפעס עסן וואס איך האב געהאט ביי מיר צידה לדרך, דער אנדערער כאפט דאס פלעשל וואסער וועלכעס איז ביי מיר געווען זעהר חשוב אין וועג, די חברה מאכן א חלוקה צווישן זיך, איידער איך קוק מיך ארום צו בעטן אז זיי זאלן אויך פאר מיר עפעס איבערלאזן איז שוין מעהר נישטא פון וואס צו רעדן, איך הייב אן צו שרייען אויף זיי אבער זיי לאכן מיר אין די אויגן, זיי האבן געריעדט צווישן זיך א אומבעקאנטע שפראך, דאס זענען 7 סערבן, ביסלעכווייז זענען מיר געווארן היימיש, זיי האבן נישט אויסגעזעהן צו זיין קיין אנטיסעמיטן, זיי דערצעהלן מיר אז זיי זענען אויך אריין געפאלן אויף דעם זעלבן אופן, ווארטנדיג אויף א באהן סטאציע האבן די רוסן זיי אריין געשלעפט אין די וואגאנעז וואו זיי פאהרן שוין א גאנצן טאג, זיי האבן נישט קיין אהנונג וואו אהין מען שלעפט זיי, איך הער שליסן ביי די טיהר, עס קומט אריין א אפיציר, מאכט ליכטיג מיט א באטעריע לעמפל, ער קומט צו גלייך צו מיר מיט א ברייטן שמייכל אויף די ליפן, און הייסט ווייזן וואס עס געפינט זיך אין מיין פעקל, ער קוקט איבער אלע זאכן און וועלכע עס האט איהם געפעלן האט ער צוגענומען, וועז ער האט דערזעהן די תפלין בעקוקט ער זיי פון אלע זייטן, זעהט אויס אז ער האט דאס נאך קיינמאל נישט געזעהן פאר זיינע אויגן, ער פרובט צו מאכן א בלבול אז דאס איז עפעס א מין געהיימער ראדיא, אבער איך האב איהם געגעבן צו פארשטיין אז דאס איז געמאכט געווארן צו דאוונען אין דעם, און די פאסקעס (רצועות) וויקלט

מען ארום אויף די האנד, ער האט זיך געלאזט איינרעדן און זיך בעגנוגנט מיט דעם רויב וואס ער האט ביי מיר צוגענומען, בעפאר זיין אוועקגעהן פרעג איך איהם: וואס וועט זיין מיט מיר? ענטפערט ער מיט א געלעכטער: האב נישט קיין מורא. דו האסט דאך געוואלט פאהרן קיין אראד, אויך דער צוג פאהרט ביז אראד. דארטן ברויך מען אויסלאדנען די סחורה וועלכע געפינט זיך אין די וואגאנען, וועסטו צוהעלפן אויסלאדנען, דאן וועסטו קענען גיין דיין וועג. עס האט זיך מיר נישט געלאזט גלויבן אז אזוי לייכט וועל איך פטור ווערן, דאס הארץ איז מיר געווען זייער שווער, אבער איך האב דען א ברירה? זאל זיין ווי ער זאגט, איך קען מיר סיי ווי סיי גאר נישט העלפן, עס איז נישט אזוי ווייט ביז אראד, וועל איך שוין באלד זעהן זיינע הבטחות, אויב עס וועט טאקע זיין ליגנד דעמאלס וועל איך מוזן טראכטן פון פליטה און זיך נישט לאזן פארשלעפן ביז קיין סיביר וואו איך וועל בלייבן א פארפאלענער מענטש.

א גאנצע נאכט איז דער צוג געשטאנען, גאנץ פריה האט ער אנגעהויבן זיך צו ריהרן פון פלאץ. איך ציילד שוין די מינוטן איך זאל שוין אנקומען קיין אראד, דערווייל אודך! דער זעלבער אפיציר וואס האט מיך נעכטן ביינאכט בעזוכט, קומט זיך ווידער אריין אין וואגאן, און ווידער גלייך צו מיר, עפעס האב איך בעקומען גרויס חן אין זיינע אויגן... ער שמייכלט זיך אונטער און טרייסט מיך, אז אט באלד קומען מיר אן קיין אראד און איך וועל שוין זיין בעפרייט, אין מיט'ן רעדן טאפט ער מיך אויס פון קאפ ביז די פיס, עפעס האט זיך איהם אויסגעזעהן אז איך האב ביי מיר א אפותיקי מיט געלד, איך האב מיך אבער געריכט אז די חברה וועלן מיך נאך גוט בודק זיין, האב איך ביינאכט גוט בעהאלטן דאס געלד און עטליכע זייגערלאך וויפל עס איז נאר געווען מעגליך כדי עס זאל נישט ליגן אויבנאויף אז זיי זאלן דאס גלייך טרעפן, אבער ער האט זיך נישט געלאזט בעגנוגענען מיט דעם בודק זיין אין אלע טאשן נאר אנגעהויבן בעסער זוכן ביז עס איז איהם טאקע געלונגען אלעס צו דערווישן, ער נעמט דאס אלעס צו זיך אין טאש אריין און פרעגט: וואס האסטו אלעס אזוי שטארק פארשטעקט? מיינסט אז מיר זענען גנבים?... איך ענטפער איהם בתמימות: חלילה! איך האב דאס נישט בעהאלטן פאר אייך נאר פאר מיינע חברים וועלכע געפינען זיך דא מיט מיר זיי זאלן דאס ביי מיר נישט צונעמען... — האב נישט קיין מורא — זאגט ער ווייטער — די אלע זאכן ווי אויך דאס געלד וואס איך נעם צו ביי דיר וועל איך אלעס צוריק געבן, ער נעמט ארויס מכלומרשט א נאטיץ ביכל פון זיין טאש אין וועלכן ער פארצייכנט מיין נאמען און אלעס וואס ער האט צוגענומען און וויפל געלד, ער געהט זיך ווידער זיין וועג. ער האט שוין געהאט א גוטן טאג, די הצלחה האט איהם גוט געשפילט, עס האט מיך שוין יעצט גאנץ וועניג אינטערעסירט דאס פארמעגן, מיין הויפט דאגה איז יעצט ווי אזוי מען ווערט פטור פון דעם גיהנם.

נאך עטליכע שעה שלעפן זיך מיט דעם לאסט צוג קומען מיר ענדליך אן אויף עפעס א באהן סטאציע וואו דער צוג שטעלט זיך אפ, איך זעה אז עס איז ריכטיג אראד, איך ווארט שוין אומגעדולדיג מען זאל עפענען די טיהר און גיהן צו די ארבייט... עס געהט אדורך א שעה און א צווייטע און מען עפנט נישט קיין טהיר, ענדליך ריהרט זיך דער צוג ווייטער פון ארט, יעצט זעה איך שוין בולט אז דאס אלעס וואס ער האט געזאגט איז געווען א בלאף, מען פארשלעפט אונז ערגעץ, ווער ווייס וואו אהין, דעמאלס האבן מיר אלע צוזאמען אנגעהויבן טראכטן פון מאכן פליטה, מיר האבן זיך זעהר שווער פארשטענדיגט אבער דאך אביסל אויף שטום לשון און אביסל איז פוליש ענליך צו סערביש און איינער פון זיי האט געקענט אביסל אונגאריש, אזוי אז מיר האבן זיך אלעס פארשטענדיגט, זיי האבן אויך פארשטאנען אז דאס שלעפן אונז איז נישט פון די גוטע זאכן און דער סוף וועט נישט זיין גוט, מען מוז טראכטן ווי אזוי צו אנטלויפן פון די צרה, מיר

קענען זיך ריכטן אויף א רייזע קיין סיביר וואו מען גיט נישט צו לעקן קיין האניג, און בכלל איז דארטן דאס לעבן גאר נישט ווערט, קיינעם פון זיי איז נישט איינגעפאלן קיין פלאן, איז געבליבן דער גאנצער יאך אויף מיר, איך האב אויסגעארבעט א גאנצן פלאן און עס איז געבליבן צווישן אונז עס אויספיהרן ביינאכט ווען עס איז שוין טונקל. אבער די מינוט וואס מיר האבן זיך גענומען אויספיהרן דעם פלאן, עפנט זיך אויף די טהיר און עס קומט אריין א רוסישער אפיציר, זיין פנים האט אויסגעזעהן ווי א חי׳ רעה, די רציחה האט אין איהם געברענט ווי א פייער, ער שרייט: אלע ארויס פון וואגאן! — נו — טראכט איך ביי מיר — אפשר געהט מען אונז יעצט בעפרייען, ווייל סוף כל סוף זענען מיר דאך נישט קיין פארברעכער און גאנץ אומשולדיג דא אריין געפאלן. מיר שטייגן גלייך אויס, ער דערלאנגט אונז עטליכע גוטע קלעפ, און הערט נישט אויף מיט זיינע ווילדע קולות, ער עפנט דאן אויף א אנדערן וואגאן און הייסט אונז דארט אריין געהן, אה! דא איז שוין לוסטיג, לעבעדיג, מען זעהט פאר זיך א נייע וועלט... מיר טרעפן א פוהל געפאקטן וואגאן פון פארשידענע מענטשן, א דושעניש, מען קען קוים כאפן דעם אטעם, אלע זיצן אויף דער ערד ווייל קיין בענק האט מען נישט אריין געשטעלט, פארשטייט זיך אז צו בעקוועם קען דא נישט זיין, עס איז טונקל חושך, מען זעהט נישט ווי זיך אפילו אראפ צו זעצן, איך כאפ מיר א פלאץ נעבן די טיר כדי איך זאל קענען ציהען אביסל לופט דורך די שפארעס פון די טיהר, מיך זיצן געפרעסט ווי הערינג, מען גיט אויך יעצט גאר נישט אריין, נישט קיין עסן אדער טרינקען, דא זעהט אויס ווי א תשעה באב תענית, א טאג מיט א נאכט, אבער דאס אלעס מאכט ביי מיר נישט קיין איינדרוק געגן די גרויסע צרה אין וועלכן איך געפין זיך און זעה נישט קיין אויסוועג ווי אזוי ניצל צו ווערן. עס איז שוין ביי מיר כמעט זיכער אז זיי פארשלעפן אונז קיין סיביר, אויף אזא צרה האב איך מיך גאר נישט געריכט, אבער וואס קען מען טוהן, מסתמא איז אזוי בעשערט.

ביסלעכווייז ווערט דער עולם איינגעשלאפן און עס הערן זיך שוין דאס הויכע שנארכן פון די חברה, אויך דאס שלאפן קומט פאר זיצנדיגערהייט ווייל עס איז נישטא קיין פלאץ אויף דער ערד אויס צו שטרעקן די פיס, די נאכט איז אדורך. איך קוק זיך ארום צווישן עולם אפשר וועל איך דערזעהן עפעס א איד, אבער עס זעהט נישט אויס צווישן די אלע פנימער אפילו איין איד, יעצט קומט פאר א סדר היום: 8 אזייגער אינדערפרי עפנט מען אויף די טיהר פון וואגאן. עס ווערט געטיילט עסן אונטער די אויפזיכט פון בעוואכטע סאלדאטן מיט געפלאנצטן געווער, יעדע 4 פערזאן בעקומען א גאנצן ברויט מיט וועלכן זיי דארפן זיך איינטיילן, דאס ברויט איז געווען שווארץ ווי קויל און געקלעבט ווי ליים, אבער פאר אזעלכע אויסגעהונגערטע מענטשן איז דאס געווען זיס ווי צוקער, און פאר יעדן איינעם א הייסע גלאז שווארצע קאווע, איך האב אויך בעקומען א חלק ברויט, איך האב אבער נישט קיין ביסל וואסער מיט וואס זיך צו וואשן, האב איך געמאכט א טויש מיט מיינעם א שכן, געגעבן איהם א שטיקל ברויט פון די קליינע פארציע און ער האט מיר געגעבן אביסל וואסער, וואסער האט מען אויך געטיילט אבער ערשט שפעטער, איך האב ממש בעקומען א פרישן חיות נאכ׳ן אויפעסן דעם לחם הקלוקל, נאכן אויסטיילן דאס פריהשטיג פאהרן מיר ווייטער, מיטאג צייט שטעלט זיך ווידער אפ דער צוג אויפ׳ן פרייען פעלד נישט אין קיין שטאדט אדער דארף, עס ווערט יעצט געטיילט מיטאג וועלכעס איז בעשטאנען פון עפעס א מין זופ, פארשטייט זיך אז איך האב דאס אפילו נישט פארזוכט נאר אווענק געגעבן פאר מיין שכן פארן ביסל וואסער, ווייל אויך דאס וואס זיי האבן געגעבן איז פאר מיר געווען ווייניג, איך האב געברויכט מעהר ווי די אנדערע, אויסער טרינקען האב איך קודם כל געמוזט האבן אין דער פריה אויף אפגיסן די הענד, דאן יעדעס מאל צום עסן, דער גאנצער עולם האט אויסגעלעקט די שיסלען

און ויסעז ! מען פאהרט ווייטער ביז פארנאכט, דעמאלס קומט פאר דער זעלבער סדר מיט׳ן עסן ווי ביים פריהשטיג, שווארצע ברויט מיט שווארצע קאווע.

מיט מיין שכן מיט וועלכן איך האב געמאכט די מסחרים בין איך שוין געווארן אביסל היימיש, פרעג איך איהם ער זאל מיר זאגן ווער זענען די מענטשן וועלכע פאהרן דא ? ער ווייזט מיר אויף פארשידענע מענטשן וועלכע זענען געווען גאר הויכע בעאמטע אין מיניסטעריום און אויך אין אנדערע הויכע אמטן פון די רעגירונג, יעצט איז מיר שוין פארענטפערט געווארן וואס מען שלעפט זיי אווען, ווארשיינליך זענען דאס די רעכטע ״נילאשעס״ וועלכע האבן געמאכט דאס איבערקערעניש אין אונגארן און געהאלפן די דייטשן און אויך אנטייל גענומען אין די אידן פארניכטונג, און גם אני בתוכם ! ווי קום איך אין דעם רעדל אריין ? וואס פאר א מחותן בין איך דא צווישן זיי ? איך זעה בולט מיין גרויסע הצלחה, אז נישט נאר ביי די דייטשן האב איך געמוזט טאנצן אויף אלע חתונות נאר אויך ביי די רוסן....

די רייזע איז זעהר א שווערע, לויט מיין חשבון געפינען זיך אין דעם וואגאן א ערך פון 80 מענטשן, א גאנצן טאג זיצט מען צוזאמען געפרעסט און עס איז נישטא קיין פלאץ וואו זיך אנידער צו זעצן, ביינאכט איז אויך דאס זעלבע ענגעניש. מען קען זיך גאר נישט אויסרוהען, מען האלט אין איין פאהרן, טיילמאל איז דער צוג געבליבן שטיין אויף עטליכע שעה און דאן ווייטער געפאהרן, עס ווערט שוין ממש נמאס אזוי פיהל צו פאהרן, די חברה וועלכע שלעפן זיך שוין מעהרערע טעג און זיי זיינען געווען א לענגערע צייט אבגעהאלטן אין לאגערס ביז צום אוועק שלעפן זיי, זענען זיי געווארן בעשאטן מיט די דריטע מכה פון די מצרים, יעדן טאג נאכ׳ן פריהשטיג האט זיך געשאפן א ראיאן, איינער נאכ׳ן אנדערן זענען צוגעקומען נאהנט צום קליינעם קראטן פענסטערל און אויסגעלויזט זייערע קליידער פון די מאסן כנים מיט וועלכע זיי זענען געווען אנגעפילט, עס האט ממש געעקלט צוקוקנדיג דאס בילד, דאן ווידער האט זיך געשאפן א שרעקליכער שלעכטער גערוך פון דעם פראוויזארישן קלאזעט וועלכעס איז געמאכט געווארן אין וואגאן, אראפגיין פון וואגאן האט קיינער נישט געטארט, נאר עס איז געווען אויסגעשניטן א לאך אין די בריק פון וואגאן דורך וועלכן יעדער האט ארויס געווארפן זיין מיסט, און ווי געווענליך האט זיך עפעס אנגעקלעפט אויף דעם ברעט און פון דעם האט זיך געשאפן א שרעקליכער ריח, ממש נישט אויסצוהאלטן, דאס קלייַנע קראטן פענסטערל איז געווען צו ווייניג ארויס צו ציהען דעם גערוך, איך האב פשוט מורא געהאט אז איך זאל נישט קראנק ווערן פון די זאכן און נישט ווערן פאראומרייניקט פון די כנים וועלכע זענען זעהר אנשטעקיג.

די אלע זאכן האבן אויף מיר אבער גאנץ ווייניג געווירקט געגן די גרויסע צרה אין וועלכע איך געפין זיך יעצט. איך האב מיר אבגעגעבן א דין וחשבון פון מיין יעצטיגן צושטאנד. איך האב געזעהן אז די אלע צרות וואס איך האב מיטגעמאכט במשך די עטליכע יאהר ביים דייטש אין אונגארן, אין פוילן, לאגערן, קרימינעלער, געטאס, און נאך אנדערע גוטע זאכן זענען נישט קיין פערגלייך צו די יעצטיגע צרות, טראץ דעם וואס דאס לעבן איז אפשר נישט אזוי פיהל ריזיקירט ווי ביי די נאציסטן, אבער דאך זענען דא יעצט מעהרערע סיבות וועלכע בעריהרן מיר זעהר שטארק, ערשטנס, אין א צייט ווען אלע אידן זענען שוין בעפרייט און טאקע די זעלבע רוסן האבן צוגעהאלפן צו דער בעפרייאונג, אין א צייט וואס אלע אידן זענען מלא שמחה וואס זיי האבן שוין דערלעבט די מינוט און רגע אז זייער לעבן איז שוין מעהר נישט הפקר ווי ביז יעצט, פטור געווארן פון די אלע צרות וואס אין די תוכחה שטייט, און דוקא אין אזא צייט בין איך אריין געפאלן אין אזא צרה, ווער ווייס וואו אהין זיי פארשלעפן מיך ? ווער ווייס ווען איך וועל מיך נאך צוריק אומקעהרן

אהיים? זיי שלעפן מיך צוזאמען מיט די אונגארישע און דייטשע קריגס פארברעכער, איך האב אפילו נישט קיין שטיקל פאפיר מיך צו לעגיטימירן ווער איך בין, אז איך געהער נישט צו די רויבערס, ווייל אין קורטיטש האט מען ביי מיר אלעס צוגענומען, צווייטנס, בשעת די היטלער צרות איז געווען כאטש א צרת רבים, יעדער איינציגער איד האט געהאט א טויט אורטייל און זיך געריכט יעדע מינוט אויף פארשידענע צרות אריין צו פאלן אין זייערע הענד, מען האט זיך גאר נישט געקענט העלפן. אבער יעצט בין איך דאך איינער אליין אין די צרה, און פטור צו ווערן פון די צרה איז נישט פון די לייכטע זאכן, מען קען זיך נישט אינרעדן צו אנטלויפן פון זייערע הענד וועז זיי פארשלעפן טיף אין זייער לאנד וואו ס׳איז אין יוצא ואין בא, דריטנס, איז די גרעסטע צרה מיינע אריין קלערנדיג וואס וועט יעצט פאסירן מיט מיין איינציג קינד? נאך אזוי פיהל פלאג און מאטערניש, נאך אזוי פיהל צרות וואס איך האב דורך איהר מיטגעמאכט, פיהל מאל ריזיקירט מיין אייגן לעבן פאר איהר, און השי״ת האט געהאלפן אז מיר האבן איבערגעלעבט די אלע צרות (טראץ דעם וואס איך האב נאך נישט קיין קלארע ידיעה וועגן איהר וואו זי געפינט זיך און בכלל זעה איך נישט קיין לעבנס צייכן, אבער דאס הארץ האט מיר געזאגט אז זי איז געבליבן לעבן) יעצט געפינט זי זיך אין גויאישע הענד, און אויב איך וועל פארפאלן ווערן געצליך אין רוסלאנד אדער אפילו נאר אויף עטליכע יאהר, וואס וועט דאן פאסירן מיט מיין קינד? ווער וועט זיך אינטערעסירן וועגן איהר? ערשטנס ווייס קיינער נישט וואו זי געפינט זיך, צווייטנס, קען גאר מעגליך זיין אז זיי וועלן זי נישט וועלן ארויסגעבן פאר קיין פרעמדן מענטש און פארלאנגען אז נאר דער פאטער זאל קומען נאך איהר, דאס וועט זיין פאר זיי א גוטער תירוץ כדי זיי זאלן בלייבן מיינע יורשים, און וואס וועט זיין דעמאלס דער סוף? זי וועט פארפאלן ווערן צווישן גוים! וזה חלקי מכל עמלי? פון מיין גאנצע ארבייט, פון מיין גאנצן פארמעגן און פון מיין גאנצע פאמיליע וועלכע זענען אוועק מיט׳ן רויך וועט מיר בלייבן מיין אייגיג איבערגעבליבן קינד א גויעטע? ווי אזוי קען מען דאס אויסהאלטן? ווי אזוי וועל איך די יסורים קענען פארטראגן? אט דאס איז ביי מיר געווען די גרעסטע צרה מעהר פון די אנדערע צרות וואס האט מיר ביז יעצט געטראפן. טאג און נאכט רוהען נישט מיינע געדאנקען פון אריין קלעהרן אין די זאך צו וועלכן איך קען מיר גאר נישט העלפן, איך האב נאר געבעטן די איינע זאך, אז השי״ת זאל מיר העלפן פון אט די גרויסע צרה נאר צוליב דעם אז דאס קינד זאל בלייבן א איד און נישט פארפאלן ווערן צווישן די גוים.

דער צוג פאהרט זיך אזוי טאג און נאכט אין זיין ריכטונג און מיין מח פאהרט אין א גאנץ אנדערע ריכטונג, רשעים אפילו על פתחו של גיהנם אין חוזרים בתשובה, אויך יעצט זעהענדיג זייערע גרויסע צרות, מען פארשלעפט זיי ערגעץ וואו און ווער וויס אויב זיי וועלן נאך אמאל צוריק זעהן זייער היים פאר די אויגן, דאך האבן זיי נאך אלץ נישט נאכגעלאזט פון זייערע רשעות׳דיגע שטיקלאך, בעמערקנדיג אז איך בין א איד ווייל איך האב יעדן טאג געלייגט תפלין, האבן זיך נאך געטראפן בעלנים וואס האבן מיר דערלאנגט טייל מאל א קלאפ אין קאפ אומבעמערקבאר, ביז איינמאל האב איך בעמערקט ווער דער בעלן איז, האב אך געמאכט אויף איהם א ויצעקו אויפ׳ן אונגארישן נוסח; דעמאלס האב איך ערשט געהאט מנוחה פון זיי. איך לעב אב מיינע טעג מיט דעם קליינעם שטיקל טרוקן ברויט און אביסל וואסער און נאך מעהר מיט די געוואלדיגע גרויסע דאגות און צרות, איך האב שוין מעהר נישט קיין געדולד זיך צו שלעפן אזוי פיהל, יעדנפאלס האלט איך א חשבון פון די טעג כדי צו וויסן וועז עס וועט זיין שבת, איך ווייס נישט וועז איך וועל אנקומען אין א ישוב, און אויב עס וועט זיין א ארט וואו עס געפינען זיך אידן, איך קוק שוין ארויס אז עס זאל זיך שוין ענדיגן דאס פאהרן, איך בין זעהר נייגעריג צו וויסן וואו

אהין איך וועל אנקומען.

ענדליך נאך 8 טאג רייזע עפנט זיך אויף די טיהר און מען הייסט אלע פאסאזשירן אויסשטייגן, מיר זעהען דא נישט מעהר ווי הימל און ערד, קיין שטאדט און קיין הויז, נאר א פרייער פעלד, מיר האבן יעצט זעהר א שעהנעם קבלת פנים, עס ווארטן אויף אונז א גרעסערע אבטיילונג פון רוסישע סאלדאטן מיט געפלאנצטע געווער, נאכדעם ווי אלע זענען שוין אויסגעשטיגן, הייסן זיי אונז זיך אויסשטעלן אין ראיאנען, 4 פארשוין אין א ברייט, זיי הייסן אונז דאן מארשירן, רעכטס, לינקס, מיר זענען ארום גערינגלט מיט שומרים וועלכע היטן אונז אז עס זאל חלילה קיין איינציגער נישט אנטלויפן, פארשטייט זיך אז קיינער ווייס נישט וואו מיר געפינען זיך, צו איז דא שוין רוסלאנד אדער א אנדער מדינה, מארשירנדיג אזוי בערך א שעה זעהען מיר שוין פון דער ווייטנס עפעס א שטיקל ישוב, מיר זעהען שוין א פארקעהר פון אויטאס און אויך מענטשן דרייען זיך אין גאס, רעדן אדער פרעגן עפעס פון די מענטשן וואו מיר זענען האט זיך קיינער נישט געטרויט, וועז מיר קומען צו נעהנטער זעה איך א אויסערגעוועהנליכער גרויסער פלאץ וועלכן מען האט נישט געקענט דערזעהן מיט די אויגן זיין עק, דער פלאץ ווערט יעצט פארענדיגט ארום צוימענדיג איהם מיט שטעך דראטן, ביי די ארבייט זענען בעשעפטיגט מענטשן אין דייטש מיליטערישע אוניפארם, ווארשיינליך זענען דאס קריגס געפאנגענע דייטשן, נאך מעהר רושם האט אויף מיר געמאכט די גאר הויכע ווענטער טורעמס וועלכע שטעהען אין אלע עקן פון דעם לאגער, דאס איז דאס ריכטיגע בילד פון די דייטשע קאנצענטראנציאנס לאגערס, אין אזעלכע לאגערס האבן זיי פארניכטעט אונזערע ברידער נישט איבערלאזנדיג פון זיי קיין אנצייכעניש, עס איז טאקע זעהר ריכטיג זיי צו בעצאהלן מדה כנגד מדה, אין אט די לאגערס דארף מען זיי אויסראטן אזוי ווי זיי האבן מיט אונז געמאכט, יא ! דאס אלעס איז זעהר גוט ! אבער ווי קום איך דא אהער ? וואס פאר א מחותן בין איך דא אויף די חתונה ? מיין ביטער הארץ אין דעם מאמענט קען מען זיך נישט פארשטעלן, אינו דומה שמיעה לראי', וועז איך זעה מיט מיינע אויגן די גרויסע צרה אז אין דעם לאגער וועט זיין יעצט מיין מקום מנוחה, צווישן די אלע קריגס פארברעכער, צווישן די אלע רשעים וועלכע האבן פארגאסן דאס אומשולדיגע אידיש בלוט פון די מיליאנען נפשות ! אבער אויך יעצט האב איך נישט פארלוירן מיין בטחון, אזוי ווי עס שטייט אפילו חרב חדה מונחת על צוארו של אדם אל יתייאש עצמו מן הרחמים, וועז אפילו די שארף פון די שוועדד ליגט אויף דעם האלז פון מענטש זאל ער אויך האפן אז השי"ת קען איהם העלפן און איך האף טאקע אז השי"ת וועט מיר נאך יעצט העלפן.

מיר קומען שוין צו ביז צום הויפט אריינגאנג פון דעם לאגער, דארטן איז געווען א גרויסער פלאץ, מען הייסט אונז אלעמען בלייבן שטיין גלייך אין די ראיאנען אזוי ווי מיר האבן ביז יעצט מארשירט, איך קוק מיר יעצט ארום דעם עולם, עס געפינען זיך דא אין דעם טראנספארט סאלדאטן אוך סתם נילאשעס וועלכע זענען געווען אין די אנדערע וואגענען. מיר שטייען אזוי א לענגערע צייט, קומט ארויס פון לאגער א גאנצע דעלעגאציע וועלכע איז בעשטאנען פון עטליכע הויכע אפיצירן, זיי קומען מקבל פנים זיין די חשובע געסט... צווישן די דעלעגאציע איז געווען איינער א עלטערער אפיציר פון ארום 60 יאהר, לויט ווי עס האט אויסגעזעהן איז ער געווען דער עלטסטער און הויפט אנפיהרער פון דעם לאגער, ער רופט אויס מיט זיין הויכע געדיכטע שטימע אויף רוסיש: "יעסט טא זשיד"? (איז דא א איד?) איך קלעהר נישט לאנג, וואס קען דען פאסירן? ערגער ווי שלעכט קען דאך נישט זיין, איך נעם מיין פעקל אויף די פלייצעס, רוק מיך ארויס פון דעם ראיאן, גיי צו צום אפיציר אוך זאג איהם: "יא זשיד" (איך בין א איד), דעמאלס הויבט ער אן מיט מיר

איינצו׳טענה׳ען, פון וואנען איך נעם מיך דא אהער? וי אזוי בין איך אריין צווישן די קאמפאניע? איך האב איהם דערצעהלט די גאנצע היסטאריע, מיר האבן זיך גאנץ גוט איינפערשטאנען ווייל רוסיש מיט פוליש זיינען ענליך, דאן האב איך איהם דערציילט אז א אפיציר האט ביי מיר צוגענומען אלע ווערט זאכן, אויך א גרעסערע געלד סומע, ער גיט א שמייכל און פרעגט וועלכער אפיציר דאס איז? איך קוק מיך ארום צו ישן די חברה אבער איך זעה איהם דא נישט, זעהט אויס אז ער האט פארשטאנען אז איך וועל פארלאנגען פון איהם צוריק מיינע זאכן האט ער זיך ערגעץ פארשטעקט, איך ענטפער דעם עלטסטן אז איך זעה איהם נישט דא! ער הייסט מיך בלייבן שטיין דא אויף דעם ארט און נישט אריין געהן צוריק אין ראיאן, ער געהט זיך ווייטער, שפאצירט זיך דורך די אלע ראיאנען וואו די מענטשן זענען געשטאנען אויסגעשטעלט און בעטראכט זיין פרישן פארמעגן וועלכעס ער האט יעצט עראבערט, איך ווייס נאך אלץ נישט וואס די בעדייטונג פון דעם אויסרופן איז, אבער דאך האף איך אז עס איז צום גוטן, א לענגערע צייט שפעטער קריכן ארויס נאך 2 פארשוינען פון די שורה און מעלדן זיך צו איהם אז זיי זענען אידן, קיין אידיש האבן זיי גאר נישט געקענט רעדן און נישט פארשטאנען נאר אונגאריש, דער אפיציר פרעגט זיי פארוואס זיי האבן זיך נישט געמאלדן תיכף נאך זיין אויסרופן צוזאמען מיט מיר? זיי האבן געענטפערט פארשידענע פוסטע תירוצים, ער האט דאס אלעס נישט אנגענומען נאר געהייסן זיי צוריק אריין געהן אין ראיאן, דאן האט ער אויסגערופן אז די אלע וואס קענען זיך אויסלעגיטימירן אז זיי זענען רומענישע בירגער זאלן ארויס קומען פון די ראיאן און זיך מעלדן צו איהם, עס האבן זיך תיכף געמאלדן א גרעסערע צאל מענטשן, אבער פון די אלע האבן זיך געקענט ריכטיג אויסלעגיטימירן נישט מעהר ווי 7 פארשוין, די איבריגע זענען צוריק געשיקט געווארן אין ראיאן.

מיר אלע בלייבן דא שטיין אין דרויסן, דאגען די גאנצע קאמפאניע האבן בעקומען א בעפעהל אריין צו מארשירן אין דעם גיהנם לאגער, דער עלטערער אפיציר האט אונז דאן איבערגעגעבן צו דעם אפיציר מיט דעם רוצחישן אויסזעהן וועלכער האט אונז איבערגעפיהרט דאס ערשטע מאל אין דעם וואגאן. ער הייסט איהם ער זאל אונז פיהרן אין שטאדט אריין צו די קאמענדאנטור, דארטן זאלן מיר בעקומען בעשיניגונגען מיט וועלכע מיר זאלן קענען אהיים פאהרן יעדער אין זיין ארט, וכן הו׳, דער אפיציר פיהרט אונז אין די ריכטונג פון שטאדט, וועז איך האב שוין געזעהן דעם קאנצענטראנציאנס לאגער אונטער מיינע פלייצעס, פיהל איך מיך שוין פאר א גליקליכן מענטש, מיר געהען א לענגערע וועג ביז מיר קומען אן אין שטאדט, דער אפיציר געהט אריין אין די קאנצעלייי פון די קאמענדאנטור, און אונז לאזט ער שטיין אין גאס ווארטן, שטייענדיג דארטן האבן מיר שוין געפרעגט די מענטשן וואו מיר געפינען זיך? זאגן זיי אז דאס שטעדטל הייסט "פאגשאן", דאס איז טיף אין רומעניען נישט ווייט פון די רוסישע גרענץ, נאך א לענגערע צייט ווארטן קומט ארויס צוריק דער אפיציר און הייסט מיר זאלן גיין מיט איהם, פיהרנדיג אונז דערקען איך אז דאס איז דער זעלבער וועג פון וואו מיר זענען געקומען און ער פיהרט אונז צוריק אין לאגער, אט דערזעהען מיר זיך שוין נעבן לאגער, פינסטער און ביטער איז מיין הארץ, לויט ווי עס זעהט אויס וויל די קאמענדאנטור אונז נישט בעפרייען און זיי האבן אונז צוריק געשיקט אין לאגער, איך האב שוין טויזנט חרטות פארוואס איך האב נישט געהויבן פיס זייענדיג אין שטעדטל ווארטנדיג אין גאס ביי די קאמענדאנטור, וואס ברויך איך דען האבן א פאסאזשיר שיין? און אן דעם קען איך דען נישט אוועק פאהרן? אבער ווער האט זיך דען געריכט אויף אזא מעשה? חרטה אהין חרטה אהער, עס איז פארפאלן, ער הייסט אונז ווארטן ביי דעם טויער פון לאגער און ער איז אריין געגאנגען, ער רופט ארויס דעם עלטסטן און זיי האלטן אפ א לענגערן ויכוח, דאס הארץ

וואַרפט זיך פאר גרויס שרעק, איך זאל נישט אריין פאלן דא אין דעם גיהנם, איך זעה דאך אז עפעס איז דא נישט אין ארדנונג צווישן זיי אליין, איינער ציהט אהין דער אנדערער ציהט אהער, ביי זיי איז דאך יעדער איינער א בעל הבית, און ער לאזט זיך נישט הערן קיין דעה פון א אנדערן קאמענדאנט, יעדע מינוט קאסט מיך א סאך כח.

ענדליך האבן זיי פארענדיגט דאס געשפרעך מיט דעם ויכוח און דער ווילדער אפיציר הייסט ווידער מיר זאלן מיט איהם געהן, ער פיהרט אונז צוריק אין שטעטל, די זון געהט שוין אונטער, עס ווערט שוין טונקעלער, דער טאג איז שוין באלד אריבער, ער פיהרט אונז אויף א ארט, ער געהט אריין אין דעם הויז און לאזט אונז ווידער שטיין אין גאס א לענגערע צייט, מיר האבן זיך אויסגעזעצט אין גאס, די שכנים זענען דערווייל געווארן געווויר פון אונזערן אומגליקן, זיי האבן אויף אונז רחמנות געהאט און ארויס געברענגט פון זייערע שטיבער וואס עס האט זיך נאר געפונען, בריט, אביסל געקעכץ און נאך אנדערע פארשידענע עסנוואַרג, דער עולם האט זיך צוגעכאפט צו דעם אלעם ווי צו א געבראטנס, ווייל מען איז געווען גוט אויסגעהונגערט פון די גאנצע צייט, איבערהויפט היינטיגן טאג האט מען אונז נישט געגעבן אפילו א טרונק קאלטע וואסער, איך האב גאר נישט געקענט נעמען אין מויל אריין פאר גרויס עגמ"נ זעהענדיג אז זיי מאכן צו פיהל קונצן מיט אונז און ווער ווייס וואס עס ווערט זיך דא אויסקאכן, דער קאמענדאנט פון לאגער וויל אונז בעפרייען אבער די שטאטישע קאמענדאנטור האט נישט קיין חשק ארויסצולאזן פריי די מענטשן וואס זענען אריין געפאלן אין זייערע הענד.

טאמער האב איך נאך ווי‌ניג צרות, מאכט זיך מיר א פרישע מעשה, זיצנדיג אזוי אין גאס אויף דער ערד, געהען זיך אדורך עטליכע רוסישע סאלדאטן, זיי שטעלן זיך אנידער נעבן אונז און בעטראכטן דאס געשטעל, רופט זיך אן איינער פון זיי אנווייזנדיג אויף מיר און אויף נאך איינעם פון אונז מיט די האנד, ער האט צוזאמען גערעדט עפעס א גאנצע מעשה וועלכעס איך האב רעכט נישט פארשטאנען וואס ער רעדט, אבער אזוי פיהל האב איך פארשטאנען דאס ער זאגט, אז ווען עס ווערט נאר ווערן נאכט ווערט ער מיך מיט דעם אנדערן ארויספיהרן אונטער די שטאדט און שיסן, איך האב זיך גאנץ ווי‌ניג געמאכט פון זיין רעדן רעכענענדיג אז ער איז זיכער שכור, אבער אין א שטיקל צייט שפעטער ווען ער איז צוריק געגאנגען דורך אונז, שטעלט ער זיך ווידער אב נעבן אונז און ווייזט נאך אמאל אויף מיר מיט דעם אנדערן אז ער ווערט אונז באלד שיסן, יעצט זעה איך שוין אז ער איז גאר נישט שכור, ווען אויך דאס אנדער מאל איז ער זיך גאר נישט טועה אנצוכאפן אנדערע מענטשן פון די גרופע וועלכע זענען מיט אונז צוזאמען געזעסן, איז דאך נישט קיין חכמות, איך ווער מלא פחד און קוק שוין ארויס אז מיר זאלן פון דא אוועק גיין נאך איידער עס ווערט נאכט, ווייל וואס ווייס מען דען וואס די חברה קענען מאכן מיט א מענטש פאר גאר נישט, א מענטש איז ביי זיי ממש הפקר, עס דויערט זייער לאנג און אין קול ואין עונה, מען זעהט נישט ארויס קומען צוריק דעם אפיציר, איך האב אפילו געהאט א ברירה יעצט צו אנטלויפן ווייל מיר האבן נישט קיין שמירה איבער זיך, נאר אזוי ווי איך זעה אז צווישן זיי אליין קאכט זיך עפעס, קען מיין אנטלויפן ארויס רופן א שלעכטע מיינונג. איך געפין זיך אויף א ארט וואס איך ווייס גאר נישט ווואו מען גייט, איך קען נישט די רומענישע שפראך און קען לייכט אריין פאלן אין זייערע הענד, דאמאלס ווען שוין זיין פאר מיר א גרויסע סכנה. האב איך בעשלאסן צו האבן אביסל געדולד און ווארטן ביז די מעשה ווען זיך אויסקאכן, איך האף אז עס ווען זיין גוט. ענדליך ווען עס האט אנגעהויבן אביסל טונקל צו ווערן קומט ארויס דער אפיציר און הייסט אונז ווידער געהן מיט איהם, ער פיהרט אונז צו עפעס א קליין הייזעלע וועלכע איז געווען נישט בעוואוינט, מיר קומען אריין אין

די געגנליך ליידיגע צימערן, אט דא וועט איהר שלאפן די נאכט, איהר בלייבט דא ביז אינדערפרי, זאגט ער און געהט זיך זיין וועג, אבער מיר בלייבן נישט דא אליין נאר אונטער דער וואך פון סאלדאטן מיט געפלאנצטע געווער, זיי ווארענען אונז שטרענג אז ביינאכט זאל זיך קיינער נישט וואגן ארויס צו לויפן פון דא און נישט ארויס שפרינגען דורך די פענסטער וועלכע.זענען געווען נידריג ווייל דאס איז א אונטערשטע וואוינונג, אויך אפילו נישט ארויס געהן אין בית הכסא ביז אינדערפריה, ווער עס וועט פרובירן נישט צו פאלגן וועט ווערן באלד דערשאסן, מען ברענגט באלד אריין עפעס עסן און מען הייסט אונז זיך לייגן שלאפן אויף דער ערד, מיר לייגן זיך אויס אויף די טרוקענע ערד אבער ווער האט דען געקענט שלאפן, איך בין זעהר בעאומרוהיגט וואס זיי האלטן אונז דא און האבן נישט קיין חשק אונז צו בעפרייען.

גאנץ פריה קומט אריין דער אפיציר וועלכער האט מיך בערויבט אין צוג, ער כאפט זיך ארום מיט מיר ווי מיט א גוטן ברודער מיט זיין גניבהשן שמייכל אויף די ליפן, קומט מיט מיר ! — זאגט ער. איך פרעג איהם אויפ׳ן וועג, וואס וועט זיין מיט מיינע זאכן און מיט׳ן געלד ? — יא ! זאגט ער — אלעס בעקומסטו צוריק, אזוי ווי איך האב דיר צוגעזאגט אבער נישט יעצט, נאר אזוי ווי דו האלטסט יעצט ביים אוועקפאהרן און איך וועל זיין אייער בעגלייטער צום צוג, דעמאלס וועל איך דיר אלעס צוריק געבן, גלויב יא ! גלויב נישט ! איך האב דען א ברירה ? אבי איך הער שוין א גוט וואורט אז מיר האלטן שוין ביים פאהרן, דאס איז גענוג א גוטע בשורה ביי מיר, איך בין איהם שוין אלעס מוחל נאר איך זאל מיך שוין דערזעהן טאקע אויפן צוג אזוי ווי ער זאגט יעצט, מיר געהען צוזאמען מיט איהם, ער פיהרט אונז אריין אין א מיליטעריישן לאגער פון רומענישע סאלדאטן, אונז לאזט ער שטיין אין הויף און ער איז אריין אין די קאנצעלייי, וואס זייערע געשפרעכן זענען דארט געווען האבן מיר נישט געווואוסט, נאך א לענגערע צייט וואורטן קומט ארויס צו אונז א רומענישער אפיציר, פיהרט אונז אריין אין א גרויסע שטוב און הייסט אונז דארטן וואורטן, מיר איז אבער געווען א שאד היזק צו האבן דאס ביסל פארמעגן וואס דער אפיציר האט ביי מיר צוגעערויבט און געערעכנט אפשר וועל איך דאך קענען פון איהם ארויסבאקומען נישט דאס גאנצע אבער כאטש א טייל, האב איך מיך געדרייט אין הויף וואורטנדיג אויף דעם פויגל, איך האב דאך געווואוסט אז׳ער ברויך דא צוריק ארויס קומען פון די קאנצעלייי, איך האב מיך טאקע דערווארט אויף איהם.און צוגעגאנגען איהם בעטן ער זאל האלטן זיין הבטחה, יא ! — זאגט ער ווייטער — ביים צוג בעקומסטו אלעס צוריק ! איך האב שוין יעצט געזעהן אז דאס איז א תפלת שוא, איך וועל פון איהם נישט צוריק בעקומען אפילו דאס מינדעסטע, ווייל א נאר וואלט ער געווען צוריק צו געבן, וואס וועל איך אים דען טהון, איך פרוביר נאך צו רעדן אבער ער האט זיך געגעבן א דריי אוועק פון מיר ואיננו ! דער פויגל איז שוין פארשוואונדן און מען זעהט איהם מעהר נישט פאר די אויגן.

מיר בלייבן אלזא יעצט אונטער די רומענער, לויט ווי עס זעהט אויס האבן זיי צווישן זיך געמאכט אזא פשרה, צוליב דעם וואס זיי האבן זיך נישט געקענט פארגלייכן וועגז אונזער בעפרייאונג, די קאמענדאנטור האט אונז נישט געוואלט געבן קיין פריי צעטל, האבן זיי בעשלאסן אונז איבערצוגעבן צו די רומענישע קאמענדאנטור, זיי זאלן טהון וואס מען דארף, עס פרייט מיך טאקע זעהר וואס איך בין שוין פטור געווארן פון די משחיתים, אבער וואס וועט זיין דער תכלית פון זיצן דא ווייס איך אויך נישט, עס איז שוין באלד אריבער א גאנצן טאג און אין קול ואין עונה, קיינער אינטערעסירט זיך גאר נישט מיט אונז, נאר מען האט אונז געגעבן צו עסן און דאס איז געווען דאס גאנצע. ענדליך פארנאכט קומט אריין א אפיציר אין אונזער שטוב און רופט אונז מיר זאלן געהן מיט איהם, ער פיהרט אונז אריין אין א קאריידאר מיר זאלן דארטן וואורטן ביז ער וועט

אונז איינציגווייז אריין רופן, וכן הו׳, עס זענען אריין געגאנגען איינער נאכ׳ן אנדערן, וועז עס איז געקומען אויף מיר דער ראיאן בין איך אריין געגאנגען אין צימער, דארטן טרעף איך זיצן עטליכע מיליטער לייט, זיי מאכן א גאנצע חקירה ודרישה ווער און וואס איך בין. איך האב זיי אלעס געזאגט, דאן האב איך בעקומען פון זיי א עמטליכן צעטל וועלכער האט געלויטעט אז איך האב געדינט אין די רומענישע ארמיי און יעצט בין איך בעפרייט געווארן אהיים צו פאהרן, אט דאס איז דער פריי צעטל, די כוונה פון געבן א צעטל איז געווען א פשוטע, אזוי ווי מען האט ביי אונז צוגענומען אלע דאקומענטן, קען דאך פאסירן נאך אמאל דאס זעלבע ביים לעגיטימירן וועלכעס פלעגט אפט מאל פארקומען און אויב מען וועט נישט האבן קיין שטיקל פאפיר אויפצווייזן ווער מען איז וועט מען גלייך אריין פאלן אין זייערע הענד אן שאלות, און ארויס צו קריכן פון די רוסן געלינגט נישט אלע מאל, עס איז יעצט געווען ממש א נס מן השמים וואס איך בין נישט אריין געפאלן אין דעם קאנצענטראנציאנס לאגער, דער דאקומענט האט אויך געלויטעט צו קענען פאהרן מיט׳ן צוג אן א פאהר קארט, דער צעטל איז געווען אויסגעשטעלט אויף מיין אידישן נאמען און דער ציהל פון מיין רייזע איז קיין בוקארעשט.

וועז זיי האבן געענדיגט מיט אונז האבן זיי געטיילט פאר יעדן 2 ברויטלאך מיט א וואורשט צידה לדרך, אויך א סכום טאשן געלד, מיר זענען אבגעפיהרט געוואָרן צום צוג אין בעגלייטונג פון 2 סאלדאטן, אבער דארטן האבן מיר זיך דערוואוסט אז דער צוג מיט וועלכן מיר האבן געברויכט פאהרן איז שוין אוועק און מיר מוזן וואַרטן ביז אינדערפרִיה אויף דעם אנדערן צוג, די 2 סאלדאטן האבן זיך אינטערעסירט וועגן אונז מיר זאלן האבן וואו צו שלאפן, זיי האבן טאקע ערלעדיגט אז מיר זאלן בלייבן נעכטיגן אין דעם הויז פון דער באן פערסאנאל כדי מיר זאלן וויסן אין דער פרי וועז דער צוג קומט אן, ווייל דער פארקעהר איז נאך נישט רעגולירט און דורך דעם איז נישטא קיין בעשטימטע שעה וועז די צעגער פאהרן, מיר בעקומען 2 ליידיגע שטיבער וועלכע זיי האבן אויסגעבעט מיט שטרוי אויף דער ערד און אויך קאצן זיך צוצודעקן, די אפיצירן געזעגענען זיך מיט אונז זעהר העפליך און מיר בלייבן דא אין דעם ״האטעל״, דאס איז געווען דאנערשטיג ביינאכט.

איך האב מיך בערעכנט, אזוי ווי די רייזע ברויך דויערן זעהר לאנג, די צעגער זענען נישט נארמאל מיטן פאהרן און עס קען מיר נאך אויסקומען צו בלייבן שטעקן ערגעץ אין מיטן וועג צוליב שבת אין א ארט וואו עס וואוינען נישט קיין אידן און איך וועל נישט האבן אפילו וואו אריין צוגיין איבער שבת, האב איך בעשלאסן צו בלייבן שבת אין פאגשאן.

אין דער פריה האב איך מיך אויפגעהויבן און געגאנגען צוריק אין שטעטל אריין, איך האב נאכגעפרעגט אויף א בית המדרש און דארטן אריין געגאנגען דאוונען, דאס איז גראד געווען דאס שטאטישע ביהמ״ד, דארטן האב איך געטראפן דעם שטאדט רב, נאכן דאוונען בין איך צוגעגאנגען צום רב פרעגן וואו איך וועל קענען זיין שבת? — ער ווייס נישט! — ענטפערט ער — ביי מיר איז נישטא קיין פלאץ! איך פרעג דאן ביי די אנדערע מענטשן וואס האבן דארט געדאוונט און איך זאג זיי אז זונטאג פריה פאהר איך תיכף אוועק פון דא, כדי זיי זאלן זיך נישט שרעקן אז איך וועל דא בלייבן א תושב אויף זייערע ביינער, אבער קיינער כאפט זיך נישט צו צו די מציאה... עס איז אבער אויך נישט געווען קיין וואונדער, איך האב געהאט דאס ריכטיגע פנים פון א ארחי פרחי, אנגעטהון דאס צוריסענע קורטקעלע וועלכעס דער רוס האט מיר געגעבן אין פעסט אלס א טויש פאר מיין לעדערנעם מאנטל, דאס פנים איז געווען בעוואקסן ווי ביי א קרימינאלניק, איך בין געווען אויסגעמוטשעט פון די 2 וואכעדיגע רייזע, אן עסן און טרינקען, נישט געשלאפן ווי עס בעדארף

צו זיין, אויסער די גרויסע פחדים וואס איך האב געליטן די גאנצע צייט, אזוי אז עס האט זיך קיינעם נישט געגלוסט אריין צו נעמען צו זיך אין שטוב אריין אזא געשטעל, טראכטנדיג ווער וויס צו דאס איז נישט עפעס א גנב אדער א רויבער, אז מען לאדנט צום עסן דארף מען דאך געבן אויך שלאפן און עס זעהט אויך נישט אויס אז דער מענטש זאל זיין ריין...

ענדליך האט זיך איינער פון די מענטשן אבגערופן אז איך זאל מיט איהם געהן, אויפ׳ן וועג האב איך איהם דערציילט מיין גאנצע ביאגראפיע ווי אזוי איך קום אהער קיין פאגשאן, ער אליין איז אויך נישט געווען קיין דארטיגער, נאר זיך אויפגעהאלטן אין א האטעל צוליב די מסחרים וואס ער האט דארט געפיהרט, ער פיהרט מיך צו זיך אין האטעל וואו ער האט געהאט געדונגען א בעזונדער צימער מיט 2 בעטן, אין די אנדער בעט וועל איך קענען שלאפן — זאגט ער, אבער מיט עסן איז שווער וויל דא איז נישט גענוג פארלעסליך כשר, אבער פאר מיר איז דאס א גאנץ קליינע דאגה, איך בין שוין געווואוינט מיט גרעסערע צרות ווי נישט עסן קיין געקעכץ, די הויפט זאך אז ברויט איז דא גענוג צו בעקומען, אבער אויך אויף טרוקן ברויט צו קויפן דארף מען האבן עטליכע ליי (אזוי האט זיך גערופן די רומענישע מטבע). איך בין יעצט געצוואונגען צו בעטן פון מיין בעל מכניס אורח עפעס געלד, איך האב איהם געבעטן אז ער זאל מיר בארגן געלד און בייא געלעגנהייט וועל איך איהם דאס בעצאהלן, ער האט תיכף ארויס גענומען 1000 ליי און מיר געגעבן, איך בין באלד ארויסגעגאנגען אין גאס, איינגעקויפט א ברויטל לכבוד שבת, די 1000 ליי זענען נישט געווען פיהל געלד אבער ביז זונטאג האב איך געקענט אויסקומען מיט דעם געלד. איך האב יעצט עטוואס געגעסן און דאן מיך צוגעלייגט אביסל אוסצורוהען זיך פון די גאנצע צייט, איך האב געהאט זעהר א לוסטיגן שבת מיט דעם טרוקענעם שטיקל ברויט, ממש א שמחת תורה דערמאנענדיג זיך די גרויסע נסים וואס איך בין דורך געגאנגען און פטור געווארן פון אט אזא גיהנם.

זייענדיג אין פאגשאן האב איך בייגעוואוינט שבת אין שוהל 2 אינטערסאנטע זאכן, פרייטאג צו נאכטס אין מיטן דאוונען, געהט צו דער שמש צום איינגעהייצטן אויבן שארט אוועק דאס אש און טראגט עס ארויס, אביסל שפעטער קומט זיך אריין א בעל הבית, א הויכער און א בריטער, לויפט צו שנעל מיט גרויס התלהבות צו די צדקה פושקעס וואס איז דארט געשטאנען, ווארפט אריין עטליכע מטבעות און לויפט צוריק ארויס, זעהט אויס אז דאס שטעטל איז א עם הארצות ארט, דער רב האט גאר נישט רעאגירט אויף די 2 זאכן.

זונטאג אינדערפרי האב איך מיך געזעגנט מיט מיין בעל מכניס אורח און געבעטן פון איהם זיין אדרעס כדי אמאל אבצודינען די טובה וואס ער האט מיר יעצט געטוהן, ער נעמט ארויס זיין וויזיט קארטע און דערלאנגט מיר, זיין נאמען איז געווען ״דאן״ פון די שטאדט קלויזנבורג (דעם ערשטן נאמען געדענק איך נישט) נאך א גאנצן טאג שוועדע רייזע מיט עטליכע צעגער וואס איך האב געמוזט איבערשטייגן בין איך ענדליך אנגעקומען בשלו׳ קיין בוקארעשט, איך בין גלייך צוגעגאנגען צו מיין אלט בעקאנטן פלאץ צום קאלאראשער רבי שליט״א, דארטן בעגעגן איך מיך מיט מיין גאנצע חברה וועלכע מאכן מיר א גרויסן און בריטן ברוך הבא ! זיי פרעגן מיט גרויס פארוואונדערונג, וואס איז מיט דיר עפעס געשעהן ? מיר האבן פון דיר נישט געהאט קיין לעבנס צייכן 2 וואכן צייט ? און נישט געהאט קיין אהנונג וואו זיך צו אינטערעסירן וועגן דיר, קיינער וויס פון גאר נישט צו זאגן וועגן דיר, זייער צער איז געווען זעהר גרויס טראכטנדיג אז עפעס האט געמוזט מיט מיר פאסירן ! איך גיב א שמייכל און ענטפער גאר נישט, זיי זאגן וווייטער, דיין קאלך וויס פנים איז א מסור, איך דערצייל זיי דאן מיין גאנצע איבערלעבעניש אין די 2 וואכן, יעצט איז

זיי שוין פארענטפערט געווארן אלע קשיות.

עס איז יעצט שוין עטליכע טעג פאר פסח, דער עולם פארעט זיך דא געשמאק מיט׳ן אנגרייטן פאר די אורחים וועלכע האבן געציילט דעמאלס א ערך פון עטליכע און 20 פארשוין, מען גרייט אן פון כל טוב, מצות, וויין, פיש און פלייש פאר דעם גאנצן עולם, בקיצור דער פסח איז אדורך זעהר לוסטיג צווישן דעם צוזאמען געזאמלטן עולם פליטים פון פארשידענע ערטער, דעם לוסטיגסטן פסח האב איך געהאט מעהר ווי זיי אלע, איך האב געקענט יעצט פריש זאגן אויסער דעם גלות און צרות וואס אלע האבן מיטגעמאכט, יצאתי מאפילה לאור גדול, איך גיב טאקע אב א שבח והודי׳ צו השי״ת וואס האט מיר געהאלפן און מיך מציל געווען פון אזעלכע גרויסע צרות.

אייר תש״ה קיט. ווייטערע שריט וועגן זוכן מיין קינד — זי געפינט זיך אין די שטאדט נירעדהאז — דארטן זי אויך נישט געטראפן

נאכדעם ווי מיין חבר פארגעס איז צוריק געקומען פון אונגארן קיין בוקארעשט אויף פסח האט ער בעשלאסן נאך פסח באלד צוריק צו פאהרן קיין פעסט, אזוי ווי איך בין געווען שטארק פארנומען וועגן די עלי׳ קיין א״י האב איך נישט געהאט קיין צייט צו פאהרן און געוועכנט אז אויך פארגעס וועט קענען דאס זעלבע ערלעדיגן, האב איך פון איהם פערלאנגט אז ביי זיין צוריקרייזע קיין אונגארן זייענדיג אין פעסט זאל ער אריין געהן אין די קאנצעליי פון דעם בעקאנטן קינדער היים און זיך אינטערעסירן אויב עס איז שוין דא עפעס א ידיעה וועגן מיין קינד, פארשטייט זיך אז ער האט מיר צוגעזאגט אלעס צו ערלעדיגן וואס עס וועט נאר מעגליך זיין, וכן הו׳. עטליכע טעג שפעטער בעקום איך פון פארגעס׳ן פאלגענדן בעריכט וועגן קינד: ווען ער איז אריין געקומען אין די קאנצעליי און געפרעגט אויב עס איז שוין דא עפעס א ידיעה פון דעם קינד? ענטפערן זיי: יא! מיר האבן שוין א גאנץ קלארע ידיעה וועגן איהר, ער דערצעהלט זייער א אינטערעסאנטע געשיכטע וועגן איהר, ווען מען האט טראנספארטירט אלע קינדער פון פעסט קיין סאמבאטהעל צוליב די גרויסע סכנה וועלכע האט געהערשט אין פעסט ווי עס איז שוין בעקאנט, פיהרנדיג די קינדער איז אויפ׳ן וועג פארגעקומען שרעקליכע באמבארדירונגען נישט ווייט פון די באן גלייזן וואו דער צוג מיט די קינדער איז געפאהרן, ווי געווענליך זענען אין אזא צייט די צעגער נאך מעהר בעדראהט פון באמבארדירן ווייל זיי וויסן גאנץ גוט אז אין די צעגער פיהרט מען מיליטער, אמוניציאן, עסנווארג פאר׳ן מיליטער, האבן דעריבער בעשלאסן די אנפיהרער פון די קינדער אויסצושטייגן פון צוג און לויפן זיך בעהאלטן ערגעץ אין א בונקער ביז עס וועט דורכגיין די סכנה, וכן הו׳. אנקומענדיג צו די ערשטע סטאציע זענען אלע אויסגעשטיגן כדי צו געהן אין א בונקער זיך צו שיצן, דער פלאן איז געווען אז תיכף ווען עס וועט זיך ענדיגן דאס באמבארדירונג וועלן זיי פארטזעצן ווייטער זייער רייזע. מאכט זיך א מעשה אז מיין קינד איז נישט געגאנגען צוזאמען מיט אלע קינדער, צוליב וועלכע סיבה דאס איז געווען קען איך נישט וויסן, יעדנפאלס האט גראדע בעמערקט א קריסטן פון דארף אז עס דרייט זיך ארום א קינד אליין אויף די באן סטאציע, האט זי פארשטאנען אז דאס קינד איז פארלוירן געווארן פון איימיצן, און דא איז א גרויסע סכנה יעדע מינוט און רגע פון דעם באמבארדירן, איז זי אריס געגאנגען אופ׳ן פערון און דאס קינד אהיים געגומען צו זיך, זי האט געהאלטן דאס קינד א לענגערע צייט און נעכטן איז די קריסטן דא געווען, אפגעברענגט צוריק דאס קינד זאגנדיג אז זי קען ווייטער דאס קינד נישט

האלטן ווייל זי האט איהר נישט וואס צו געבן עסן, זי האט דערציילט די גאנצע געשיכטע וואס מיט דעם קינד האט פאסירט און ווי אזוי עס קומט צו איהר, זי האט געוואוסט אפצוברענגען דאס קינד אויף דעם פלאץ ווייל אין דעם קליידל ווועלכעס זי איז געגאנגען אנגעטוהן איז געווען צוגענייט א צעטעלע אין ווועלכן עס איז געשטאנען פארשריבן איהר נאמען און פון ווועלכן קינדער היים זי איז און די געגויע אדערעס פון פעסט, די לייטונג פון דעם קינדער היים האבן ביי איהר דאס קינד צוריק געגומען, דאן זאגט ער ווייטער אז נאך אין דעם זעלבן טאג וואס זי האט דאס קינד געברענגט, האט די קאמוניסטישע פארטיי ארגאניזירט א אויספלוג אוועק צו שיקן די אלע קינדער אויף ערהוילונג, ווייל זיי זענען במשך די צייט זעהר שטארק אויסגעמאטערט געווארן ליידנדיג גרויסע פחדים צוליב דעם אומאויפהערליכן באמבארדירונג טאג און נאכט און אויך נישט געהאט גענוג צו עסן און אלע בעקוועמליכקייטן וואס אזעלכע קינדער מוזן האבן, דעם נעכטיגן טאג זענען אלע געשיקט געווארן אין די שטאדט נירעדהאז, אין אויך דאס געפונענע קינד אויף ווועלכן ער פרעגט זיך יעצט נאך איז אוועקגעשיקט געווארן דארטן אויף ערהוילונג.

מען קען זיך פארשטעלן די גרויסע שמחה ליינענדיג דעם בריף, זעהענדיג אז דאס קינד איז נאך אזוי פיהל דורכלעבענישן און צרות דאך געבליבן לעבן, און נאך מעהר בין איך געווען איבערראשט צוליב דעם געשעהעניש וואס האט מיר איהר פאסירט אויפן וועג און די קריסטן האט זי צוריק געברענגט, ווען זי וואלט געהאט די מעגליכקייט זי צו האלטן ווייטער וואלט זי איהר קיינמאל נישט צוריק געברענגט, ווייל איך זעה דאך אז זי האט געוואוסט די גענויע אדרעס, עס איז שוין אריבער עטליכע חדשים זינט עס האט זיך געענדיגט די קריג און זי האט שוין לאנג געהאט די געלעגנהייט זי צוריק צו ברענגען און דאך האט זי איהר ווייטער געהאלטן, איך וואלט קיינמאל נישט געהאט קיין שום ידיעה וואס מיט איהר האט פאסירט און זי וואלט אויסגעוואקסן א עכטע גויע... מיט די מחשבות בין איך געווען תמיד פארזארגט אריין קלערנדיג אז עס קען חלילה אזוינס פאסירן מיט איהר, און אט האט השי״ת געהאלפן, אזוי ווי איך האב כסדר געהאפט און איך ווייס שוין יעצט גענוי וואו זי געפינט זיך, און אין א קורצע צייט וועל איך מיך שוין זעהן מיט איהר, איך גיב אפ א שבח צו השי״ת אויף די גרויסע נסים וואס ער האט מיר בעוויזן אין דעם ענין.

אבער די שמחה האט נישט לאנג געדויערט, אזוי ווי איך האב געהערט אז דאס קינד געפינט זיך אין די שטאט נירעדהאז וואו עס וואוינט מיין אלטער בעקאנטער חבר מיילאך ווידער, שרייב איך צו איהם באלד א בריף וועגן דעם גאנצן ענין און בעט איהם גלייכצייטיג ער זאל זיך אינטערעסירן געגוי אין וועלכן פלאץ זי געפינט זיך און זי גלייך ארויס נעמען פון דארטן, דאן וועלן מיר טראכטן וואס ווייטער צו מאכן, דען איך זאל ספעציעל פאהרן זי ברענגען איז נישט אזוי וויכטיג ווייל די פלאג איז זעהר א גרויסע, איבערהויפט קען מען טרעפן מענטשן וועלכע קומען קיין בוקארעשט און קענען זי מיטברענגען, אפילו דאס וועט דארפן קאסטן געלד איז אויך מעהר כדאי ווי איך זאל פאהרן.

נאך דעם ווי עס זענען אדורך געגאנגען עטליכע טעג בעקום איך פון מיילאך׳ן פאלגענדע תשובה: ער שרייבט אז ער האט דאס קינד געזוכט אין גאנץ נירעדהאז אויף אלע פלעצער וואו עס געפינען זיך קינדער, אידישע און קריסטליכע, אבער ער האט גאר נישט אויפגעטוהן מיט׳ן זוכן. דאס קינד איז נישטא! עס איז ביטער ווי גאל! וואס האט ווידער געקענט פאסירן מיט איהר ווען אין אלע ביכער איז פערצייכנט אז מען האט זי אוועקגעשיקט דארטן. דער גאנצער פעסטער טראנספארט איז אין בעסטן ארדנונג, קיינער פון די קינדער פעלט נישט, און פונקט מיין הצלחה שפילט אזוי? לויט ווי איך קען מיילאך׳ן איז ער נישט קיין בטלן, ער קען גוט די אונגארישע

שפראך און איז זעהר גוט בעקאנט אין זיין שטעטל וואו ער וואוינט שוין פיהל יאהרן, מסתמא אז ער האט נישט געקענט טרעפן איז די זאך נישט אין ארדנונג, מיינע געדאנקען רוהען נישט טאג און נאכט אריין קלערנדיג אין דעם רעטזעלהאפטן ענין, צו וועל איך נאך אמאל האבן די זכי׳ זיך מיט איהר אמאל צו זעהן? דאס איז דאך דאס איינציגע וועלכעס איז איבערגעבליבן פון מיין גאנצע משפחה, אבער דאך פארליר איך אויך יעצט נישט מיין האפנונג און האף אז השי״ת וועט העלפן און אלעס וועט זיין אין בעסטן ארדנונג.

תמוז תש״ה קכ. איך בעשליס זעלבסט צו פאהרן קיין אונגארן זי זוכן — איך טרעף זי אין נירעדהאז — זי ליגט אין שפיטאל — שפאנענדע מאמענטן בשעת אונזער צוזאמענטרעפן — שווער זי דערקענט נאר דורך די אפעראציע סימנים

נאכן ערהאלטן דעם בריף האב איך בעשלאסן אליין אריבער צו פאהרן קיין אונגארן און קאנטראלירן דעם ענין וואס דא האט אזוינס פאסירט, עס איז דאך נישט צו פארשטיין, וועז אין פעסט זאגן זיי אז זיי אליין האבן זי אוועקגעשיקט קיין נירעדהאז, זיי דערציילן די גאנצע געשיכטע פון איהרע ביז יעצטיגע איבערלעבענישן, דאס איז ווארשיינליך נישט קיין בלאף, דאס זענען דאך פעראנטוואורטליכע מענטשן פאר זייער רעדן און פאר זייער טוהן, איך וועל זיי ציהען צו פאראנטוואורטליכקייט וועגן דעם וואס זיי האבן געזאגט, אבער צום ערשט, טראכט איך, וועל איך אריין פאהרן קיין נירעדהאז, דארטן קאנטראלירן און דאן, וועז איך וועל זי דארט נישט טרעפן, וועל איך קענען קומען קיין פעסט מיט א שטארקע טענה אז זי איז נישטא אין דעם ארט וואו זיי זאגן אז זיי האבן זי דארטן געשיקט, איך וועל מוזן פעסטשטעלן וואס דא האט פאסירט, די פאליציי זענען לעבעדיגע עדות אז זיי אליין האבן זי אריין געגעבן צו זייער רשות און אזוי ווי מען ווייסט זיכער אז מיט די קינדער האט גארנישט פאסירט בשעת די שיסעריען און באמבארדירונגען, אלע זענען געבליבן לעבן, איז ווארשיינליך אויך זי געבליבן לעבן און זיי מוזן אזוי לאנג נאכזוכן ביז מען וועט זי געפינען, אבער אזא רייזע מיטצומאכן איז נישט פון די גרינגע זאכן, עס דארף דויערן עטליכע מעת לעת צו וועלכן איך האב יעצט נישט קיין געדולד, ביי מיר איז יעצט יעדער טאג לאנג ווי א יאהר.

עס איז מיר ענדליך איינגעפאלן אזא המצאה, אזוי ווי עס ליגן ביי מיר פאפירן פון סאן־סאלוואדאר וועלכע לויטן אז איך בין א דארטיגער בירגער, וועל איך פרובירן יעצט אויסניצן דעם זכות. איך האב זיך צוזאמען געפאקט די נויטיגע זאכן צו די רייזע, מיטגענומען די פאפירן און געה צום צוג, אויפ׳ן פעראן איז געווען א ספעציעלע אבטיילונג פון די רוסישע קאמענדאנטור וועלכע האבן זיך בעפאסט מיט׳ן אברייזן פון די רוסישע אפיצירן און סתם סאלדאטן אז אלעס זאל זיין אין ארדנונג, זיי זאלן האבן פלאץ און נישט דארפן ווארטן ווי די אנדערע ציוויל מענטשן, איך האב מיך גלייך געמאלדן אין די קאמענדאנטור אז איך וויל רעדן מיט׳ן קאמענדאנט, מען לאזט מיך אריין, ער פרעגט מיין פארלאנג? איך נעם ארויס מיינע אויסלענדישע פאפירן... שטעל מיך פאר אלס סאן־סאלוואדאר בירגער און איך פארלאנג פון איהם ער זאל מיר געבן א בעשייניגונג צו קענען פאהרן מיט דעם שנעלצוג וועלכער דארף טאקע יעצט אבפאהרן קיין אראד, ער קוקט גוט אריין אין די פאפירן, עס ווייזט איהם אויס אלעס אין בעסטן ארדנונג... ער שטעלט מיר גלייך אויס א בעשייניגונג מיט א נומער אז איך זאל קענען פאהרן מיט דעם שנעלצוג, יעדער פאהרער מיט דעם

צוג האט בעקומען א נומער אויף וועלכן פלאץ ער דארף זיצן, מען האט נישט געלאזט פאהרן מעהר מענטשן נאר לויט וויפל נומערן עס זענען געווען אין די וואגאנען.

איך זעץ מיך אריין אין דעם צוג, דארטן טרעף איך נישט קיין איינציגן ציוויל מענטש נאר בלויז רוסישע אפיצירן, זיי קוקן מיך אן פון וואו איך נעם מיך דא אהער, מה לילוד אשה בינינו, אבער קיינער זאגט נישט קיין ווארט, איך זעץ מיך אויף מיין נומערירטן זיץ פלאץ און דער צוג ריהרט זיך פון ארט, אויפ׳ן וועג קומט ארויף א קאנטראלער, ער קוקט אויף מיר עפעס אזוי ווי אויף א פרעמדן מענטש, ווי קום איך אהער? ער פארלאנגט די פאהר קארט, איך ווייז איהם דאס צעטעלע פון די קאמענדאנטור, — ניין! נישט דאס מיין איך, צו דעם מוז מען ערשט האבן א פאהר קארט, איך ענטפער איהם גאר נישט, ער איז טאקע געוועכט אבער דאך האט ער גאר נישט געזאגט נאר געגאנגען זיין וועג, ער האט פארשטאנען אז אויב איך האב בעקומען א ערלויבעניש צו פאהרן אין א קאפע מיט בלויז אפיצירן, בין איך אויך מסתמא איינער פון די חשובע לייט און דורך דעם האט ער מורא געהאט עפעס צו זאגן, די רייזע געהט זעהר גוט, במשך איין נאכט בין איך שוין אין אראד אנשטאט 2 מעת לעת וואס מען האט געמוזט פאהרן מיט יענעם שלעפ צוג, דארטן האב איך געדארפט אריבער שווארצן דעם גרענץ קיין אונגארן, יעצט איז שוין אבער אביסל שוועהרער געווארן און שטרענגער דאס בעווען זיך פון איין לאנד אין אנדערן, עס רעגולירט זיך שוין ביסלעכווייז אלעס, דאך איז מיר געלונגען אריבער צו פאהרן מיט א לאסט צוג און איך בין געפאהרן ביז נירעדהאז, איך בין אנגעקומען אהין זייגער 3 ביינאכט וואו עס האבן מיך שוין אבגעווארט מיילאך מיט נאך עטליכע חברים, איך האב זיי פארשטענדיגט וועז איך קום אהין.

אין דער פרי האבן מיר געבעטן א אידישן סאלדאט ער זאל מיט מיר געהן זוכן דאס קינד, עס זענען געווען עטליכע מעלות דאס וואס דער סאלדאט זאל געהן, ערשטנס וועז ער וועט ערגעץ קומען וועגן אינפארמאציע וועט ער נישט דארפן ווארטן שעה׳ן אין ראיאן ווי עס פלעגט פארקומען אין די דעמאלסדיגע צייטן צוליב די נאך נישט רעגולערע פיהרונג, צווייטנס דערקענט מען נישט אויב ער איז א איד, ער קען טאקע אויך גוט די אונגארישע שפראך, ממילא וועט גרינגער זיין אדורך צו פיהרן דאס ענין און א קאנטראל אויף די גאנצע זאך, איך האב אבער פארשטאנען אז סתם צו געהן זוכן אין קינדער היימען אדער וואו מיר וועלן נאר הערן אז עס געפינען זיך קינדער דאס האט נישט קיין צוועק, מיין פלאן איז אז מיר זאלן געהן צום ערשט אין שטאדט הויז און זיך וועגדן צו די סאציאלע אפטיילונג, לויט מיין מיינונג האבן זיי די ליסטע פון אלע קינדער וועלכע געפינען זיך אין שטאדט, אויך פון די וואס מען האט געברענגט פון דער פרעמד, וכן הו׳.

מיר געהען גלייך אין שטאדט הויז און וועגדן זיך צו די סאציאלע אבטיילונג, דארטן האבן געווארט מעהרערע מענטשן אבער דער סאלדאט איז זיך געגאנגען גלייך אן קיין שום שאלות, די מענטשן וועלכע האבן דארטן געווארט האבן אויך נישט געזאגט קיין ווארט, איך בלייב שטעהן אין דרויסן אין קארידאר, ער פרעגט אויב זיי האבן עפעס א ידיעה וועגן דעם קינד מיט׳ן נאמען גארעצקא זאפיא וועלכעס מען האט געשיקט אהער מיט א טראנספארט קינדער פון פעסט? זי האט גלייך געענטפערט: יא! דער נאמען איז איהר גוט בעקאנט און זי געדענקט אפילו פון אויסנווייניג, דאן האט זי נאכגעקוקט אין די ליסטע אויף וועלכן ארט זי געפינט זיך און געזאגט אז זי געפינט זיך יעצט אין א געוויסן שפיטאל אין די און די גאס, וועז דער סאלדאט האט מיר געברענגט די גוטע בשורה האב איך ממש געווויינט פאר גרויס שמחה, אבער דאך ווי לאנג איך זעה זי נישט מיט מיינע אויגן לאזט זיך מיר נישט גלויבן, ווייל איך האב שוין געהאט לעצטנס פארשידענע ידיעות וועגן איהר און געראכנט פאר זיכערע און צום סוף האט זיך אויסגעלאזט מיט גאר נישט.

אידישע פאליציי (א.ד.) לויפן צום באפעהל

אידישע פאליציי פיהרן אוועק א אידיש קינד צום אויסזידלונג

אידן וואַרטן ביים שווייצער קאנסולאט אין בודאפעסט

רעבטס: דער טורקער רב, רבי אלטר וויינבערגער

אידישע קינדער אפגעשמדטע

די גאס ראקוצ'י אין בודאפעסט

געגנעראל פלדמרשל קייטל פיהרט אויס היטלער׳ן א צובלוטיגטער

היטלער א פאראוואונדעטער ווערט אראיסגעפיהרט דורך 2 ס.ס. לייט

דער טויער פון אוישוויץ — בירקנאו

עלעקטעריש דראטן ארום די לאגערן

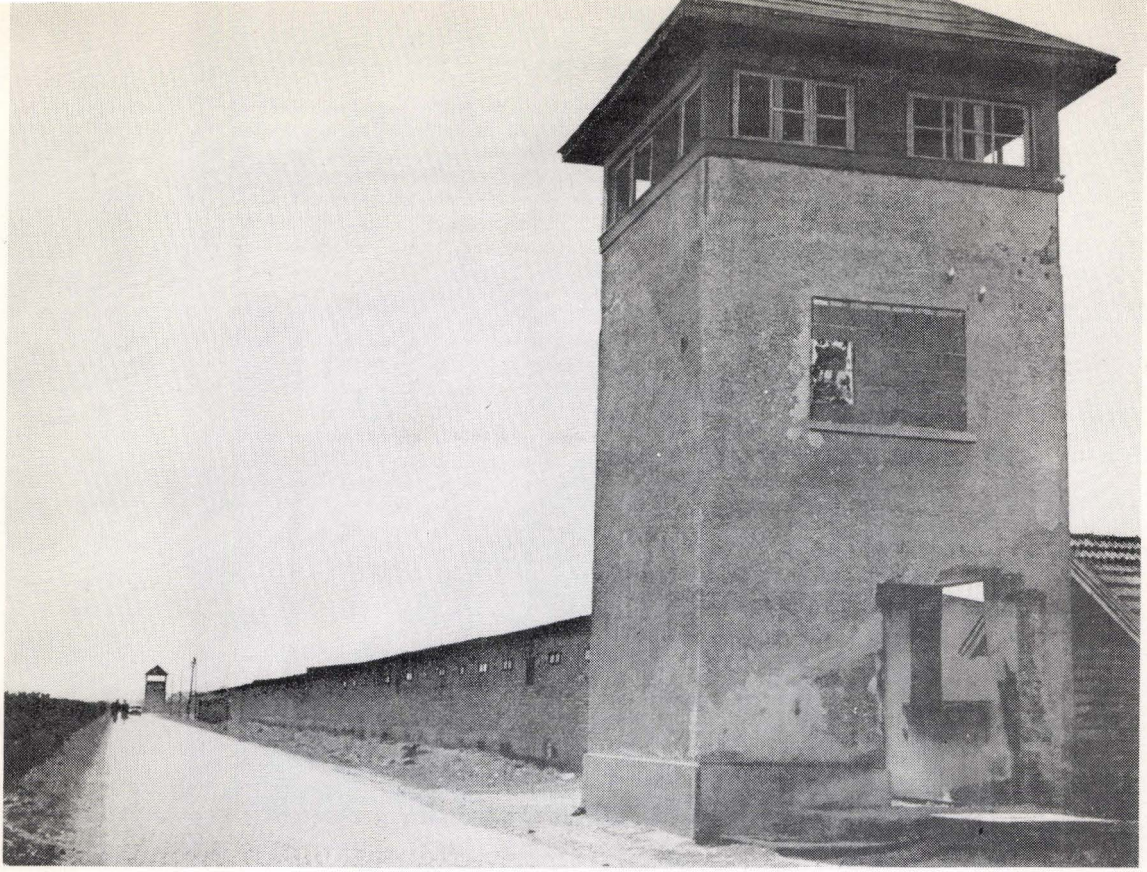

די טורם וועכטער אין די לאגערן

די עלעקטרישע דראטן

ארום דעם אוישוויץ לאגער

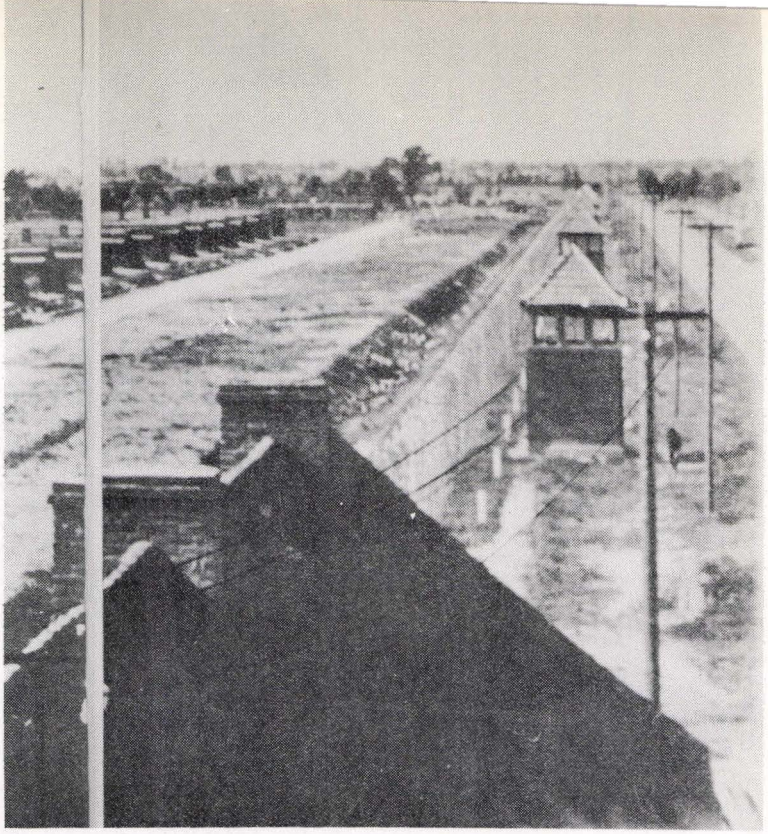

אוישוויץ לאגער מיט די וועכטער טהורם

דער קרעמעטאריום פון דרויסן

א טראנספארט איז אנגעקומען אין אוישוויץ פאר די סעלעקציע

אידישע טויטע קערפערס אין לאגער

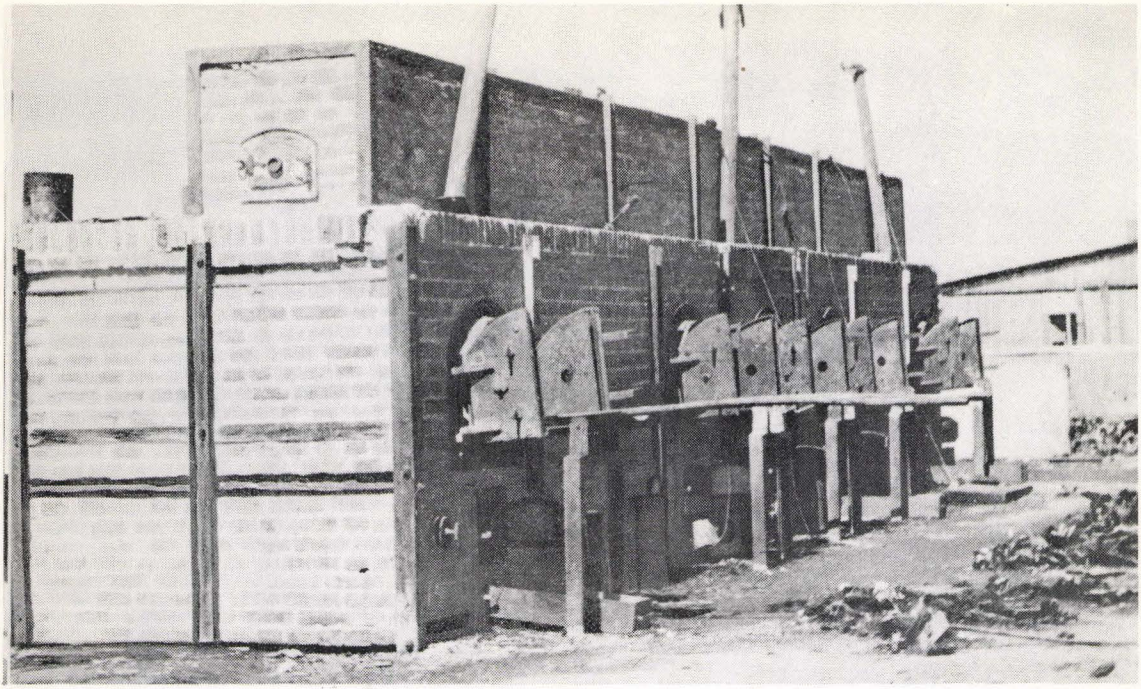

גאזקאמערן און קרעמאטאריום אין אוישוויץ

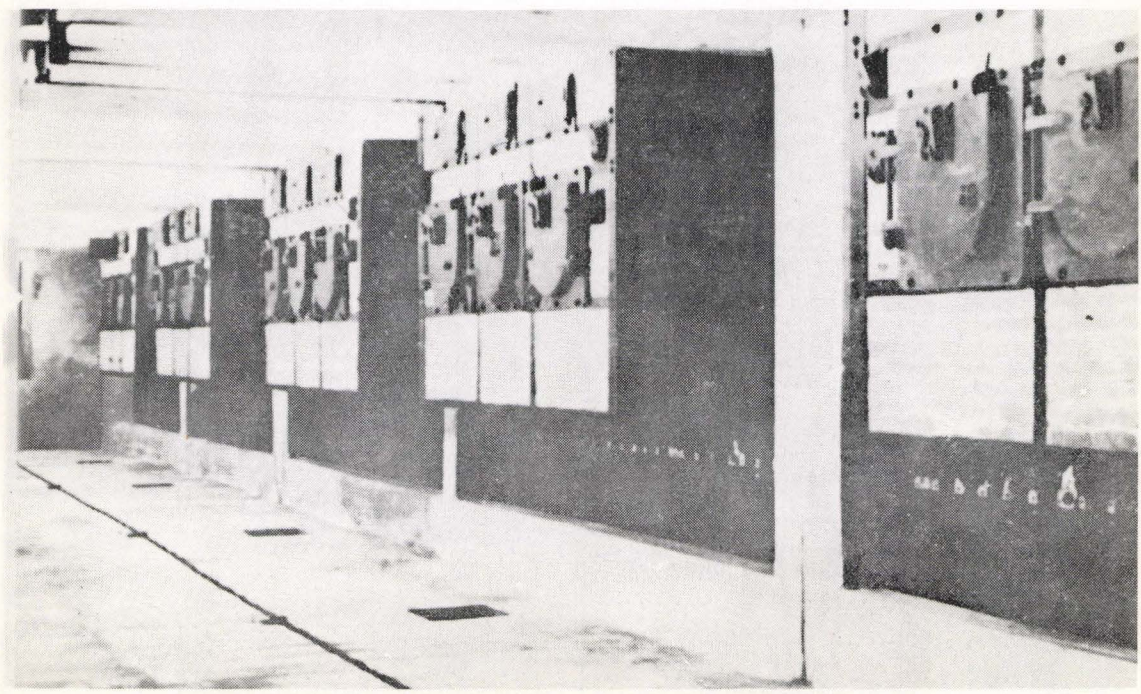

גאזקאמערן און קרעמאטאריום אין אוישוויץ

רי געלעגערס אין לאגער דאכאו

אידן אין לאגער אנגעטהון געשטרייפטע קליידער

בערג מיט אויסגעשאסענע אידן אין לאגער

ביערג מיט קליידער פון די פארגאזטע אידן

א בארג אידישע טויטע קערפערס אין לאגער

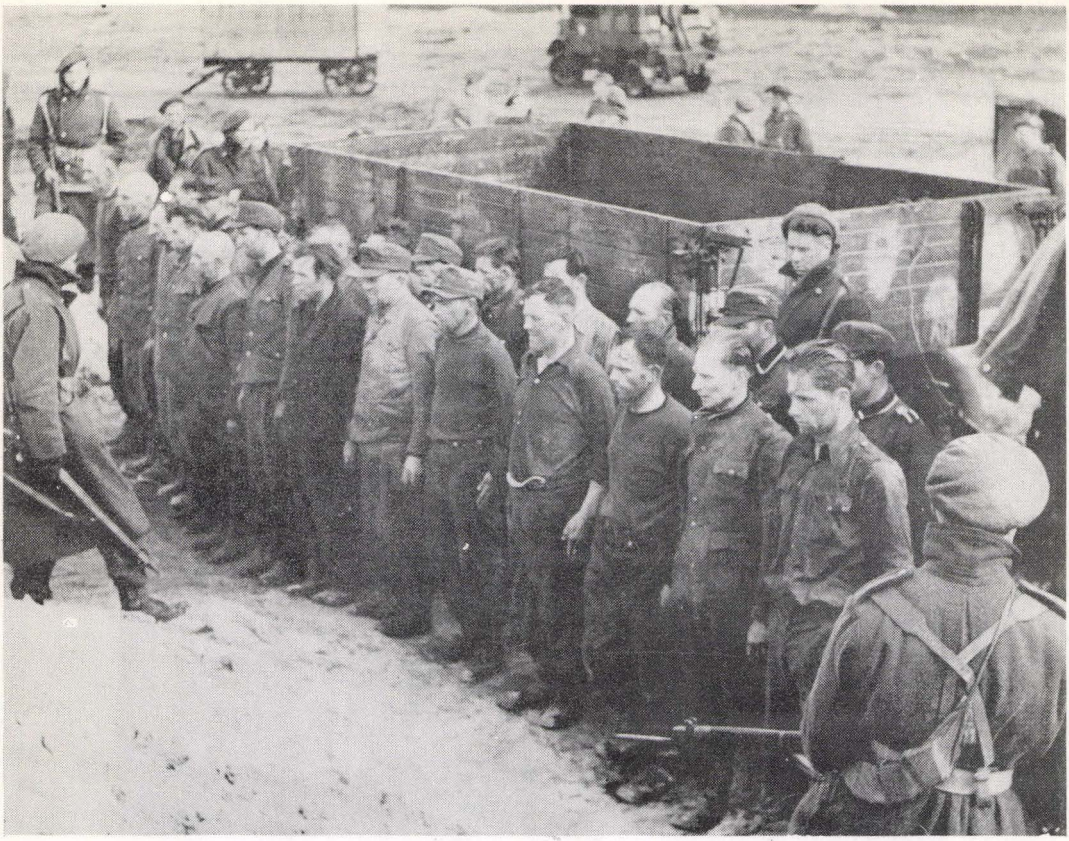

געסטאפּא געפאנגענע אין בעלזען

די דייטשן פאר נירנבורגער גערייכט

הימלער טויט

גרינג טויט

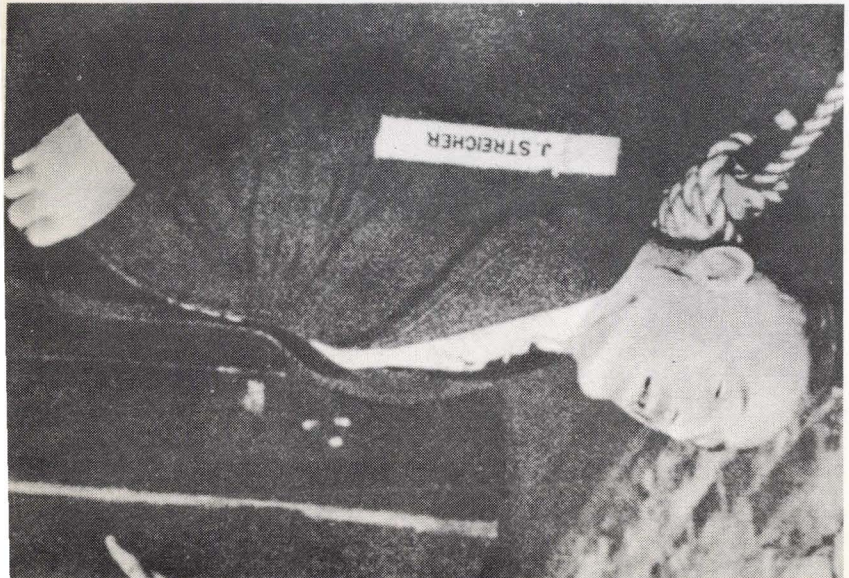

דער מחבר (חיים שלמה פרידמאן) אין בעלגיע ביים קליוועז דימאנטן

דער מחבר (חיים שלמה פרידמאן) אין יאהר תשמ״ה

מיר לאזן זיך געהן אין דער ריכטונג פון שפיטאל, דארטן טרעפן מיר שטעהן ביים טויער אריינגאנג א רוסישן סאלדאט שטייט אויף דער וואך און לאזט אונז נישט אריין, ווייל א גרויסער טייל פון דעם שפיטאל איז געווען פוהל מיט רוסישע קראנקע, מיר מעלדן איהם אז מיר געהען אין קינדער אבטיילונג, האט ער אונז גלייך אריין געלאזט, מיר געהען צו צום אבטיילונג פון די קינדער און פרעגן די קראנקן שוועסטער אויף דעם נאמען, יא! — זאגט זי, דאס קינד איז דא! וואס איז דען? פרעגט זי, איך שטעל מיך פאר אלס דער פאטער פון קינד, זי בלייבט שטעהן זעהר פארוואונדערט, ווייל זי איז דאך דא אלס גויאיש קינד, און פלוצלינג דערזעהט זי דא א איד וועלכער מעלדעט זיך אלס איהר פאטער, און נאך מעהר, א איד מיט א בארד און פיאות, דאס האט זי נישט געקענט חלומען, זי פיהרט אונז ארויס אין גארטן און ווייזט אונז פון דער ווייטנס ווי דאס קינד זיצט און שפילט זיך מיט אנדערע קינדער.

איך בלייב שטעהן פארטראכטערהייט אויב זי נארט מיך נישט אב, איך דערקען זי איבערהויפט נישט, איהר פנים איז ממש ווי א שקאלעט, איך בין יעצט אין א שטארקע פארצווייפלונג, איז דאס באמת א טעות? איז דען דאס מיין קינד? אבער ווי שוידערליך איז געווען דער מאמענט, וועז דאס קינד האט אונז בעמערקט שטיין, האט זי געגעבן א שפרונג אויף פון פלאץ און גלייך צוגעלאפן צו מיר, ארויף געשפרונגען אויף מיר, ארום געכאפט מיין פנים מיט ביידע הענד, איהר פנים פארלייגט אויף מיין האלז און אנגעהויבן שטארק צו קושן, זי האט אויך אויסגעבראכן אין א גרויסן געווייין און אויסגעשריגן, אפוקא! אפוקא! (טאטע! טאטע!) דעמאלס האב איך שוין געזעהן אז עס איז טאקע נישט קיין טעות, נאר צוליב דעם אבצערונג האב איך זי נישט דערקענט, איהר גאנצער לייב איז געווען ממש הויט און ביין, דאך בין איך נאך אביסל פארצווייפלט אין איהר, דעמאלס האב איך קאנטראלירט די 2 ערטער וואו מען האט זי אפעריירט אין פעסטער שפיטאל, איינע אויפ'ן האלז און איינע אויף איהר האנד, דורך די סימנים האב איך ערשט פעסטגעשטעלט הונדערט פראצענט אז זי איז דאס טאקע, איך האב מיר זייער שטארק געוואונדערט ווי אזוי זי האט מיך באלד דערקענט פון דער ווייטנס, ערשטנס איז זי נישט אלט געווען דעמאלס מעהר ווי 5 יאהר און זי האט מיך שוין נישט געזעהן באלד א גאנץ יאהר, צווייטנס, די גאנצע צייט זינט זי איז געבוירן געווארן האט זי מיך נאך נישט געזעהן מיט קיין בארד, און יעצט ווען איך בין שוין מיט א בארד האט זי מיך תיכף דערקענט.

איך זאג דאן צו די שוועסטער אז איך וויל זי אריסנעמען פון שפיטאל, האט זי געענטפערט אז איך מוז ברענגען א צעטל פון די קאנצעליי, דארטן האבן זיי פארלאנגט אז איך זאל מיך אונטערשרייבן אז איך נעם ארויס דאס קינד אויף מיינע אחריות, ווייל אזוי ווי זי געפינט זיך דא אין שפיטאל צוליב קאכל הוס און זי איז נאך נישט גענצליך געזונד, עס איז אויך בעקאנט אז דאס איז אנשטעקיג, קענען זיי זי נישט ארויסגעבן נאר אויף מיין פראנטווארטליכקייט. איך האב אבער נישט געהאט קיין חשק זי דארטן איבער צו לאזן ווייטער, ערשטנס זעה איך דאך די גוטע קעסט וואס זיי בעקומען דא, צווייטנס האב איך שוין מורא צו שפעקולירן, איך האב ענוג מיטגעמאכט ביז איך האב שוין דערלעבט זי צו זעהן, אפשר וועט זיך מאכן ווידער נייע קאמפליקאציעס, איך האב אלזא אונטערגעשריבן דעם צעטל, און געה אין שטעטל אריין, זי איז יעצט נאקעט און בארוועס, זי האט נישט געהאט אויף זיך נאר דאס שפיטאל העמדל, אלע איהרע זאכן וועלכע זי האט געהאט האבן זיי צוגענומען, זי איז געווארן במשך דער צייט אנגעזאפט פוהל מיט אנטיסעמיטיזם, וועז איך האב זי געטראגן אויפ'ן וועג זאגט זי צו מיר אויף אונגאריש: "נעם סערעטעם א זשידאקאט, טשאק אפוקא" (איך האב נישט ליב קיין איין איד, נאר דעם טאטן) אזא

אנטיסעמיטישע ערציאונג האט מען געגעבן פאר אזעלכע קליינע קינדער, זי איז געווען עלול אויסצוואקסן איינע פון די גרעסטע אנטיסעמיטן, יעצט האט מיר השי״ת געהאלפן אז זי וועט בלייבן ווייטער א אידיש קינד און זי איז ניצל געווארן פון די אלע שווערע סכנות, דאס אלעס איז טאקע נאר מעשה נסים.

תמוז תש״ה קכא. מיין צוריק רייזע קיין בוקארעשט מיט׳ן קינד — דאס קינד צום דריטן מאל אפערירט — ווייטערער פלאן צו פאהרן קיין א״י

איך האב געהאט די ערשטע אויפגאבע צו בעפאסן זיך מיט דעם קינד, איהר צו געבן גוטע פלעגע אז זי זאל קומען אביסל צו די כחות, מורא האבנדיג אז זי זאל חלילה נישט אריין פאלן אין עפעס א קרענק צוליב איהר אויסצערונג, זי האט געהאט זעהר א גוטן אפעטיט צום עסן גלייך ווי א גרויסער מענטש און ביסלעכווייז געקומען צו די כחות, איך האב איהר אויך פארזארגט קליידונג וויפל עס איז נאר געווען מעגליך, עס איז געווען זעהר שווער ווייל אלעס איז חרוב ונחרב, מען קען גאר נישט בעקומען, די פאבריקען רואינירט, די געשעפטן און מאגאזינען אויסגערויבט, נאר שיך האב איך בשום אופן נישט געקענט בעקומען און געמוזט בעשטעלן ביי א שוסטער וועלכעס האט געברויכט דויערן עטליכע טעג, דערווייל איז זי ארום געלאפן אין גאס בארוועס ביז זי האט זיך אריין געשטאכן א שטיקל גלאז אין פוס פון וועלכן איך האב נישט געוואוסט נאר ערשט נאך עטליכע טעג ווען עס האט אנגעהויבן צו אייטערן אונטער די הויט, ווארטן אין דעם שטעטל ביז צום אויסקורירן דאס פיסל האב איך נישט געקענט, ווייל דער קאכל הויס איז געווען זעהר שטארק ביי איהר, און דאקטוירים האבן געזאגט אז נאר איין עצה איז דא צו דעם, אוועק צו פאהרן פון דא, ווייל נאר אויף לופט פארענדערונג וועט דאס אוועקגעהן, איך האב מורא געהאט זיך דא אויפצוהאלטן א שטיקל צייט טאמער וועל איך פארפאסן די געלעגנהייט פון דער א״י טראנספארט אין בוקארעשט, צוליב די 2 זאכן האב איך בעשלאסן וואס שנעלער אוועק צו פאהרן, מיר האבן זיך טאקע באלד געלאזט אין וועג אריין קיין בוקארעשט.

דער וועג איז געווען זעהר א שווערער, אויסער דעם וואס אין אלגעמיין צו מאכן אזא רייזע האט געדויערט עטליכע מעת לעת אין דעם גרויסן ענגשאפט, עס איז קוים געווען פלאץ וואו צו שטיין אויפן צוג, איז ביי מיר געווען נאך שווערער צוליב דעם וואס דאס קינד האט געליטן אויף עטליכע זאכן, ערשטנס, דער קאכל הוס, צווייטנס, גרויסע יסורים אויף דעם פוס, דריטנס האט זי בעקומען גרויסע בויך קרעמפפן און נישט געקענט עסן און נישט שלאפן, נאך 2 מעת לעת מיטמאכן אזא שווערע רייזע זענען מיר אנגעקומען קיין בוקארעשט בשלו׳, עס איז שוין דעמאלס געווען שפעט ביינאכט, בין איך קודם צוגעפאהרן צו מיין בעקאנטן פלאץ ביים קאלאראשער רבי שליט״א, דארטן האב איך גענעכטיגט און ערשט אין דער פרי בין איך געגאנגען צום דאקטאר בעהאנדלען די 2 זאכן, דעם פוס און די בויך קרעמפפן, דער קאכל הוס איז איהר טאקע גענצליך אוועק נאך אין מיטן וועג, דער דאקטאר האט פעסטגעשטעלט אז דאס פיסל מוז מען זאפארט אפערירן ווייל עס דראהט א סכנה, איך האב צו דעם מסכים געווען זעהענדיג אז עס איז נישטא קיין ברירה, ער האט זיך תיכף גענומען צו די מלאכה און די אפעראציע איז געלונגען, אויך צו די קרעמפפן האט ער פארשריבן מעדיצין פון וועלכע עס איז איהר באלד בעסער געווארן, און עס האט זיך אלעס אויסגעהיילט.

יעצט וועלן מיר געבן א קוק וואס עס הערט זיך מיט אונזער טראנספארט וועלכער ברויך אין די נאהנטע טעג אבצופאהרן קיין א״י.לויט ווי עס זעט אויס איז נישטא קיין רעדע פון פאהרן אזוי שנעל, מען מוז נאך אביסל וואַרטן, מיר זעהען אז פון די רייזע קיין א״י וועט גאר נישט זיין, מיר מוזן נעמען א אנדער שטעלונג פאר דעם צוקונפט, מיר קענען נישט בלייבן אין בוקארעשט און זיך פארלייגן אויף דעם סקווערער רבין וועלכער האט אליין קוים געהאט פרנסה און ווידער מוז דאך יעדער טראכטן פאר א צוקונפט אין זיין לעבן, אונזער גרופע איז געבליבן עלנד, זייערע עלטערן און פאמיליעס זיינען פארברענט געווארן אין די קרעמאטאריומס און עס איז נישט געבליבן קיין זכר פון זיי, זיי זענען געבליבן פאריתומטע יונגע קינדער. איך בעשליס זיי צו העלפן מיט אלע מעגליכקייטן, מיין ערשטע אויפגאבע איז פארשאפן פאר זיי שידוכים כדי צו קענען אויפבויען א אייגענע היים, דאס איז נישט געווען פון די לייכטע זאכן ווייל אויך פון די יוגנד זענען זעהר א גרויסער טייל פארשוואונדן געווארן אין די קרעמאטאריומס, דאך האב איך נישט געקוקט אויף די שווערע ארבייט און אנגעפאנגען ארום צו פאהרן פון שטאדט צו שטאדט און פון לאגער צו לאגער כדי צו געפינען פאר זיי פאסענדע שידוכים, אין בוקארעשט זענען די ארגאניזאטארן פון שיקן אידן קיין א״י געווען ציוניסטן, זיי האבן אונז צוגעזאגט שיקן קיין א״י אבער לסוף איז גאר נישט געווארן פון זייערע אלע הבטחות.

עס איז אדורך א לענגערע צייט פון דעם בעשטעטיגטן טערמין וואס די שיפן האבן געזאלט אבפאהרן און דאך נישט געפאהרן. מיר זעהען אז דאס זענען נאר בלויזע הבטחות און עס וועט קיין מאל נישט קומען צו קיין ענדע און סתם זיצן אין בוקארעשט איז פאר אונז נישט קיין ארט, האבן מיר בעשלאסן אוועק צו פאהרן פון בוקארעשט, צו דעם שטעטל טעמעשוואר וועלכעס איז געווען זעהר א אידיש שטעטל, מיר וועלן דארטן וואַרטן ביז דער מצב אין אונגארן וועט זיך נארמאליזירן, דאן וועלן מיר פאהרן אין די שטאדט סאמבאטהעל דארטן זיך צו בעזעצן, וכן הו׳, אונזער גאנצער חברה האבן געריזט קיין טעמעשוואר, דער דארטיגער אידישער עולם האט אונז זעהר וואַרעם עמפאנגען און מיר האבן דא געהאט צייטווייליג א שטיקל מקום מנוחה, יעדער איינער האט זיך בעזארגט א קווארטיר און געווען זעהר צופרידן.

בעזונדער האט זיך אויסגעצייכנט דער שוחט ר׳ וואלף מוצען ז״ל ביי וועלכן אלע אנגעקומענע פליטים האבן געהאט פלאץ צו עסן און שלאפן, די דירה איז נישט געווען צו גרויס, דאך האט יעדער געהאט דארט פלאץ צו שלאפן, מען האט אויסגעבעט אויף דער ערד און אזוי געשלאפן, דאס אלעס איז געווען בסבר פנים יפות.

פון וואו ער האט געהאט צו דעקן די אלע הוצאות איז מיר נישט געווען בעקאנט, אבער איך מיין אז אלעס איז געווען פון זיין אייגענע קאסע, פון שחיטות איינגאבן האט ער זיך נישט געקענט אזוי בריט פיהרן, דאגעגן האט זיין פרוי זיך בעשעפטיגט מיט מסחר וועלכעס איז געווען אין די דעמאלסדיגע צייט א גוטער געשעפט, ווייל באלד נאכן קריג איז געווען א גרויסער מאנגל אין אלעס און וועַן מען האט געמוזט עפעס האבן האט מען גוט בעצאהלט.

וועַן מיר האבן געזעהן אז מיטן פאהרן דויערט א לענגערע צייט, האבן מיר בעשלאסן צו פאהרן אין די שטאדט סאמבאטהעל (אונגארן) און זיך דארט בעזעצן, דערווייל ביז מיר האבן געהערט אז מען קען אהין פאהרן, האבן מיר זיך געדונגען פריוואטע סטאנציעס, אויך דא אין דעם שטעטל האב איך זיך בעפאסט וועגן שידוכים און עס איז געלונגען אויפצוטוהן אויף דעם געביט, צווישן אונזער חברה זענען געווען אזעלכע וואס האבן גאר נישט פארמאגט, האב איך זיי געשאפן געלד אויף חתונה און אויסקליידונג, איך האב אין דעם שטעטל טעמעשוואר אדורך געפיהרט א

זאמל אקציע אין וועלכע עס האבן מיר געהאלפן די 2 אנשים חשובים: 1) ר׳ אברהם וועריצבערגער שליט״א, לעבט היינט אין אמעריקא, דער ראש השוחטים פון די סאטמאר קהלה, 2) ר׳ י. מרדכי גליק שליט״א לעבט היינט אין אמעריקא, א סוחר פון פארטיגע מלבושים, עס איז געלונגען צו שאפן א שיינע געלד סומע, ספעציעל קומט א דאנק דעם דעמאלסדיגן ראש הקהל ר׳ אברהם שהנבערגער שליט״א (לעבט אין אמעריקא) וועלכער האט זיך בעטייליגט מיט א סכום פון א האלבן מיליאן ליי, דאס איז דעמאלס געווען זעהר א שיינע סומע.

נאך א לענגערע צייט זיצן אין דעם שטעטל, וואנדערן מיר אויס אין דעם שטעטל סאמבאטהעל, דארט האבן מיר אנגעהויבן צו פיהרן א נארמאלן לעבן, דער עולם האט אנגעהויבן עוסק זיין אין פארשידענע מסחרים וואס עס האט זיך נאר געלאזט, אבער דאס איז נישט אונזער ציהל, מיר טראכטן נאך אלץ ווי אזוי אריבער צו כאפן זיך קיין א״י, צו דעם צווועק זענען מיר אלע געפאהרן קיין דייטשלאנד (ווי עס ווערט געברענגט שפעטער באריכות) אין דער צייט פון זיצן דארטן וועלכעס האט לאנג געדויערט, האב איך מיך ווייטער בעפאסט מיט חתונה מאכן די יתומים און גלייכצייטיג זיי צו פערשאפן געלד אויף דעם צווועק, די 2 זאכן האבן פארלאנגט פיהל ארבייט ארום צו פאהרן דא און דארט, אבער איך זעה דאס דער חוב ליגט נאר אויף מיר און איך מוז עס אויספיהרן בעה״ש, די צוריקגעקומענע אידן און אבגעראטעווועטע פון די היטלער מגיפה, האבן זיך גענומען אין דייטשלאנד האנדלען מיט פארשידענע זאכן, און אזוי ווי אידן זענען דאך געווואוינט תמיד צו געבן צדקה, האבן זיי זיך אויך יעצט בעטייליגט אין מיין געלד אקציע מיט שיינע נדבות, א דאנק דעם האב איך געקענט אויספיהרן מיין חוב וואס איך האב אויף מיר געזומען. צוליב מיין איבערגעגעבענע ארבייט לטובת די פליטים, האט מען מיר אנגעקלעפט א נאמען: ״דער טאטע פון די פליטים״. נאך בעפאר אונזער גרופע איז אבגעפאהרן פון סאמבאטהעל קיין דייטשלאנד האט דער גרעסטער טייל שוין חתונה געהאט, מיר זענען שוין אנגעקומען כמעט אלע מיט גאנצע משפחות וועלכע האבן געלעבט צייטווייליג אין נייפריימאן זידלונג ביז אונזער אבפאהרן קיין בעלגיע.

איך האב אלס געהאפט און גערעכנט אפשר וועל איך מיך טרעפן מיט איימיצן פון מיין משפחה און אפשר גאר מיט מיינע נאנטע, ווייל יעדן טאג האט מען באקומען פרישע ידיעות וועגן מענטשן וועלכע זענען צוריק געקומען פון די לאגערס און נישט מיטגעריסן געווארן מיט די קוימען רויכן, דער גרעסטער טייל איז געווען פון אונגארישע אידן, אבער דאך אויך א גאנץ קליינער טייל פון די פוילישע אידן זענען געבליבן לעבן, איך האב מיך תמיד נאכגעפרעגט אויף מיין משפחה אויב עס האט איימיצער א ידיעה פון זיי אבער אומזיסט, אלעס איז נעבאך פארברענט געווארן אין די פארניכטונגס לאגערס און עס איז נישט געבליבן קיין אנצייכעניש פון קיינעם. מיר האבן זיך געוועגדעט צו די אגודה זיי זאלן אונזער גרופע שיקן קיין א״י אבער עס איז גארנישט געווארן, זיי האבן נישט געהאט די מעגליכקייטן. עס האט מיר אויסגעוויזן אז דאס נישט וועלן שיקן אונזער גרופע קיין ארץ ישראל איז געווען א פשוטע סיבה, ווייל זיי האבן געהאט א גרויסע שנאה צו יעדן חסידישן איד, זיי ברויכן נישט האבן אזעלכע טיפן אידן אין זייער לאנד... דאגעגן אנדערע אידן נישט קיין חסידישע טיפן האבן זיי יא געשיקט קיין א״י, די שנאה איז געבליבן איינגעווארצלט אין זייערע שלעכטע הערצער צו יעדן פרומען איד, אפילו די אלע צרות וואס זענען אריבער אויף אלעמענס קעפ האט זיי גאר נישט געענדערט.

אב תש״ה קכב. פלאן פון ווייטערן צוקונפט — פראבע צו לעגאליזירן די סאן־סאלוואדאר פאפירן נישט געלונגען

זעהענדיג אז איך האב נישט וואס צו ווארטן אויף קיין איינציגן פון מיין משפחה, האב איך אנגעהויבן צו טראכטן וועגן א צוקונפט, ווייל ביסלעכווייז האט זיך דאס ביסל געלד וואס איך האב געהאט זיך אויסגעלאזט, איך מוז זיך פארשאפן געלד אויף פרנסה, דער פלאן איז זיך צו נעמען אביסל צום מסחר, עס זענען געווען גאנץ גוטע קאניוקטורן, אבער עס איז געווען זעהר שווער צו האנדלען ווייל די רוסן האבן געשטערט, האב איך מיך מיישב געווען אזוי ווי עס ליגן ביי מיר די אויסלענדישע פאפירן פון סאן־סאלוואדאר וועל איך פרובירן דאס צו לעגאליזירן ביי די רוסישע בעהערדע און דעמאלס וועט מיר זיין גרינגער זיך צו בעווענגן געשעפטליך, די רוסן מיט די אמעריקאנער זענען דאך שוין יעצט גוטע ברידער און זעהר נאהנט איינער צום אנדערן, און אויב עס וועט מיר געלינגען דאס דורכצופיהרן, רעכן איך צו האבן פון דעם גרויסע נוצן, זיי וועלן מעהר דרך ארץ האבן פאר א אמעריקאנער בירגער... איך האב אלזא אנגעהויבן צו מאכן שריט וועגן דעם ענין, איך בין ארום געלאפן טאג און נאכט, טעג און וואכן, איינער האט מיך געשיקט צום אנדערן, אזוי ווי זייער נוסח איז צו פארדרייען יענעם דעם קאפ מיט גאר נישט. בקיצור איך האב שוין געזעהן אז ביי זיי וועל איך גאר נישט אויפטוהן, האב איך דאן אנגעהויבן עוסק זיין אין דעם ענין ביי די רומענישע בעהערדע, ביי זיי איז אויך נישט געווען פון די לייכטע זאכן דאס צו ערלעדיגן, ווייל זיי האבן זיך נישט געקענט פארבינדן מיט דעם לאנד, געוני צו קאנטראלירן אויב די פאפירן זענען טאקע אין ארדנונג, נאך א לענגערע צייט אנשטרענגונג איז מיר געלונגען צו בעקומען פון זיי א לעגאליזירונג אויף 6 חדשים, דערנאך זאל איך קומען דאס ווייטער פארלענגערן, בעסער ווי גאר נישט — טראכט איך ביי מיר, איך האב יעצט אוועק געלעגט אלע אנדערע פאפירן און מיך געניצט נאר מיט די אויסלענדישע, עס האט מיר טאקע געברענגט אביסל נוצן, די רומענער און די רוסן האבן זיך גערעכנט מיט די פאפירן. נישט לאנג בין איך געבליבן אין דעם שטעטל טעמעשוואר, נאך עטליכע חדשים האבן מיר שוין געהערט אז די לאגע אין אונגארן האט זיך מעהר וועניגער נארמאליזירט, עס איז שוין דא צו עסן, די געשעפטן הויבן זיך אן צו ענטוויקלען, דעמאלס האבן מיר בעשלאסן צו פאהרן זיך בעזעצן אין דעם שטעטל סאמבאטהעל וועלכעס ליגט נאהנט צו די עסטרייכישע גרענץ.

אלול תש״ה קכג. דער מסחר געהט נישקשה — איך פאל אריין צו די רוסן — מיר מאכן א חלוקה — אלעס אין ארדנונג

איך האב אנגעהויבן צו האנדלען מיט וואס עס האט זיך נאר געלאזט, אנפאנג איז געווען גאנץ גוט, מען האט שיין פארדינט, אבער איינמאל האב איך געהאט א בעגעגעניש מיט די רוסן וועלכעס האט מיר געדראהט היזק צו האבן מיין גאנצן פארמעגן, פאהרנדיג פון פעסט קיין סאמבאטהעל מיט א גאר גרויסע סומע געלד, קומט צו מיר צו פלוצלונג אין מיטן נאכט אויפ׳ן צוג איינער פון די שומרים וועלכער איז מיטגעפאהרן מיט דעם צוג, ווייל מיט אלע צעגער זענען מיטגעפאהרן עטליכע רוסישע סאלדאטן צו היטן, ער רופט מיך אוועק און פיהרט מיך אריין אין

זייערס א צימער וואו עס זענען געזעסן נאך עטליכע חברה לייט, זיי זענען מיך באלד מכבד מיט דעם טיטול "עיברעי שפעקולאנט", און נעמען זיך צו די מלאכה, דער קאמענדאנט בכבודו ובעצמו איז מיך בודק ביז ער טרעפט א גרעסערע סומע געלד, דעמאלס האט ער שוין ווייטער מעהר נישט געזוכט, ער האט פארשטאנען אז דאס איז דאס גאנצע געלד ער נעמט דאס צו זיך אין טאש, זאגנדיג אז וועז מיר וועלן אנקומען קיין סאמבאטהעל וועט ער מיך איבערגעבן צו די רוסישע קאמענדאנטור, עס איז מיר חשך די וועלט, ערשטנס וועלן זיי מיך דארטן נאך אמאל בודק זיין און זיך נישט פארלאזן אויף דעם ערשטנס בדיקה, ווייל יעדער וועט קלערן אפשר וועט ער אויך עפעס געפינען, צווייטנס פאר אזא מעשה קענען זיי מיך איינזעצן אין תפיסה, און וואס ווייטער וועט זיין מיט מיר ווער ווייסט? איך זעה דאך אז אויך ביי זיי שפילט מיין הצלחה, נישט וועניגער ווי ביי די היטלעריסטן, איבערהויפט האב איך דאך שוין פארזוכט אביסל פון זייערע קעסט... עס איז נישט גוט, איך בין זעהר מיאוס אריין געפאלן, איך שפעקוליר ארויס צו שפרינגען פון צוג וועז ער וועט לאנגזאם פאהרן אפשר וועט דער שפרונג געלינגען, אבער איך זעה אז דאס איז אויך נישט מעגליך, ווייל פון אלע זייטן דרייען זיך ארום פון די חברה, א גאנצע נאכט זענען מיר געפאהרן.

איידער עס איז געווארן טאג און מיר געפינען זיך שוין נאהנט צו די שטאדט, זאגט דער קאמענדאנט צו מיר, אז אויב איך וועל איהם געבן 25 פראצענט פון די סומע וועלכע ער האט ביי מיר געטראפן גיט ער מיר צוריק דאס איבריגע און מיר נישט איבערגעבן פאר די קאמענדאנטור, נאר געגליך פריי לאזן, הערנדיג זיין פארשלאג האב איך מיך זעהר געפרייט אז איך בין שוין מיט איהם אביסל אויף א וועג פון די ישועה, עס גלוסט זיך אבער דאך נישט אוועק צו געבן אזא גרויסע סומע געלד, איך פרוביר מיט איהם צו האנדלען ער זאל עפעס נאך לאזן פון די פארלאנגטע סומע, ווייל איך זעה אז ער האט געכאפט דעם געדאנק אז בעסער ער זאל עפעס מאכן ביזנס, ווייל פון איבערגעבן מיך צו די קאמענדאנטור וועט ער קיין פרנסה נישט האבן, אבער ער האלט זיך פעסט ביי זיין פרייז, זעהענדיג אז איך האב נישט קיין ברירה האב איך איהם פארשפראכן די 25 פראצענט, יעצט גיט ער מיר צוריק די גאנצע סומע צו ציילן אין זיין געגנווארט און איהם געבן זיין חלק שותפות... איך האב נאך געכאפט א גאנצע מציאה, ווייל וואס טוה איך ווען ער וויל זיין א שותף אויף 50 פראצענט דעמאלס וואלט אויך געווען פארפאלן. מיר האבן זיך העפליך געזעגנט, אנקומענדיג אויף די סטאציע האט ער מיך פריי געלאזט און געהייסן שנעל ארויס גיין פון פעראן כדי זיינע חברים זאלן נישט בעמערקן וואס ער האט דא געטוהן, די סומע וועלכע ער האט געטראפן ביי מיר איז געווען 50.000 פענגא און געהאט האב איך ביי מיר נאך איבער א האלבן מיליאן פענגא.

חשון תש"ו קבד. ווייטערער פלאן פון פאהרן קיין א"י — איך בעזעץ מיך אין די דייטשע לאגערס — מיין פארמעגן געהט לאיבוד

טראצדעם וואס די ביזנעס זענען גאנץ גוט געגאנגען, דאך האב איך דאס נישט געהאלטן פארן גרעסטן גליק נאר כסדר געטראכט און געפלאנט ווי אזוי צו קענען קומען קיין א"י, מיר האבן שוין פרובירט דורך רומעניען וועלכעס איז נישט געלונגען, מוז מען יעצט זוכן אנדערע וועגן, ענדליך זענען מיר געווארן געווארן דאס עס איז דא א מעגליכקייט צו פאהרן דורך דייטשלאנד קיין א"י, דער פלאן איז געווען ווי פאלגענד: עס האט זיך געשאפן א אידישע ארגאניזאציע וועלכע

האבן אונטערגענומען א אקציע ארויס צו נעמען אלע אידן פון די גלות לענדער אין אייראפע, די אזוי גערופענע שארית הפליטה און זיי קאנצענטרירן אין די דייטשע שטעדטלאך וואו עס געפינען זיך דייטשע מיליטערישע לאגערס, וועו עס האט געווארט פאהרן קיין א״י האט זיך צו זיי געדארפט מעלדן און ער האט בעקומען אזא מין סערטיפיקאט וואו עס איז געווען איינגעשריבן אין וועלכן לאגער ער איז געווען מיט זיינס א בילד, פארשטייט זיך אז אזעלכע סערטיפיקאטן זענען געדרוקט געווארן ספעציעל אויף דעם צוועק אריבער צו פיהרן די אידן קיין דייטשלאנד אין די לאגערס, איינציגע מענטשן האבן נישט געקענט פאהרן ווייל עס איז נאך געווען א גרענץ צווישן איין לאנד און דעם אנדערן, זייענדיג אין אונגארן האבן מיר געמוזט פאהרן קיין ווין און פון דארט קיין דייטשלאנד, די גרעניצן זענען געווען בעוואכט דורך די ענגלענדער און זיי האבן קאנטראלירט אלע אדורכפאהרערס, נאר טראנספארטן האבן געהאט די מעגליכקייט צו פאהרן דורך די גרעניצן, עס האט געהייסן אז די אידן פאהרן צוריק אהיים. מיט יעדן טראנספארט איז מיטגעפאהרן א בעגלייטער פון די ״בריחה״ וועלכער האט אלעס ערלעדיגט ביי די גרענץ, אזוי ווי מיר האבן געהאט דעם פלאן צו פאהרן קיין א״י כדי דארטן זיך צו טרעפן מיטן בעלזער רבין וועלכער איז אבגעפאהרן פון אונגארן קיין א״י, האבן מיר זיך געמאלדן צו די ציוניסטישע ארגאניזאציע ״בריחה״ זיי זאלן אונז מיטנעמען מיט זייערע טראנספארטן, אבער צו אונזער פארוואונדערונג האבן זיי אונז קאטעגאריש אבגעזאגט. זעהט אויס אז עס איז נאך ביי זיי אויך יעצט נאך די אלע צרות געבליבן די אלטע שנאה צו א חסידישן איד, מיר ווייסן נישט זיכער צו זיי האבן בעקומען א בעפעהל פון א העכערן אמט אדער זיי האבן דאס געטוהן אויף דער אייגענע האנד. מיר האבן אלזא נישט קיין ברירה און מוזן זיך זעלבסט העלפן, מיר האבן ארויס געשיקט א ספעציעלן שליח קיין פעסט וואו ער האט געלאזט אבדרוקן ענעוי אזעלכע בעשיניגונגען מיט בילדער, מיר האבן צוזאמען געשטעלט א אייגענעם טראנספארט און זיך געלאזט אין וועג אריין, השי״ת האט געהאלפן און דער וועג איז אריבער בשלו׳.

דער אלגעמיינער פלאן איז געווען אז די טראנספארטן האבן זיך פארזאמלט אין ווין און געפאהרן ווייטער קיין דייטשלאנד, אבער די ארגאניזאציע אין ווין האט אונז נישט געוואלט איינעמען ווייל מיר זענען געקומען אומלעגאל... גראדע האט אונזער חבר פארגעס געטראפן דארטן עפעס א בעקאנטשאפט און מיט גרויסע שווערקייטן האט מען אונז אנגענומען און פארזארגט מיט עסן און שלאפן. זיי האבן אבער ערקלעהרט אז זיי לאזן אונז נישט פאהרן ווייטער קיין דייטשלאנד, אלע שפעטערע טראנספארטן זענען ווייטער אפגעפאהרן און אונז זענען פארהאלטן געווארן אויף א אומבעגרעניצטן זמן. נאך א לאנגע צייט ווארטן זעהענדיג אז זיי האבן נישט קיין ברירה, וויבאלד מען האט אויף זיי געדריקט פון אלע זייטן, האבן זיי אונז ערשט אוועק געשיקט קיין דייטשלאנד, וויל עס איז געווען זעהר מאנגל צו בעקומען געהעריגע הייזער פאר די אלע מענטשן, דייטשלאנד איז זעהר שטארק רואינירט געווארן צוליב די געפעהרליכע באמבארדירונגען וואס זיי האבן געליטן די גאנצע צייט פון די קריג, גאנצע שטעדט זענען חרוב געווארן, דעריבער האט מען געקענט אבלאקירן דעם עולם נאר אין די לאגערס, דער פלאן פון דעם איז געווען צוזאמען קלויבן אין די לאגערן צעהנער טויזנטער אידן און נאכהער דריקן אויף די ענגלישע רעגירונג אריין צו לאזן די אלע אידן קיין א״י, וויל זיי געפינען זיך נע ונד, היימלאז, אן וועלכע צוקונפט פאר זייער לעבן אין דעם פיינטליכן אייראפע, נאכדעם ווי זיי זענען טאטאל צובראכן געווארן מאטעריאליש, אויסער דעם וואס זיי האבן פארלוירן זייערע פאמיליעס.

עס האבן זיך ביסלעכווייז צוזאמען געקליבן אין די לאגערס טויזנטער אידן וואו זיי זענען

אויסגעהאלטן געווארן דורך די אמעריקאנער געזעלשאפט מיט׳ן נאמען "אונרא". אלע פליטים האבן בעקומען עסן און קליידונג בכבוד גדול, עס זענען ארויס געשיקט געווארן אין די אלע ערטער פון אמעריקא ספעציעלע מענטשן, אפיצירן און ציוויל, וועלכע האבן געהאט די אויפגאבע צו זארגן אז אלעס וואס קומט אן פון אמעריקא זאל צוטיילט ווערן אין ארדנונג, יעדער אנגעקומענער מענטש קיין דייטשלאנד האט זיך געברויכט מעלדן צו די אונרא בעהערדן און אויפווייזן, אז ער איז געווען בשעת דעם קריג אונטער די היטלער אקופאציע, דעמאלס האט ער פון זיי בעקומען א ספעציעלע לעגיטימאציע וועלכע האט געלויטעט אלס אויפנאמס שיין און דאן איז ער פארזארגט געווארן מיט אלעס וואס ער האט געברויכט, צווישן די אידן זענען אבער געווען א גרויסער טייל וועלכע האבן נישט מיטגעמאכט די אלע צרות ביי היטלערן נאר געווען במשך די עטליכע יאהרן אין רוסלאנד, פאר אזעלכע אידן האט די אונרא נישט געהאט קיין אינטערעס און אויך נישט קיין אויפטראג זיי צו פארזארגן, דורך דעם האט די ארגאניזאציע געטרייעט צו פארזארגן פאר די אלע מענטשן לעגיטימאציעס מיט זייערע פאטאגראפיעס פון געווייסע לאגערן וואו זיי זענען געווען אין דייטשלאנד במשך די קריג. אלעס איז געווארן אונטער געחת׳מעט פון די דארטיגע דייטשע קאמאנדע אלס א צייכן אז דאס איז אמת, דער מענטש איז טאקע געווען אין דעם לאגער, עס זענען געזאמלט געווארן גרעסערע טראנספארטן אין פארשידענע לענדער וועלכע זענען מיט די כשר׳ע פאפירן דורך געפאהרן אלע גרעניצן. קאנטראלירנדיג די מענטשן האבן זיי געזעהן אז אלעס איז אין בעסטן ארדנונג...

יעצט האב איך שוין א גוטע געלעגנהייט צו קענען פאהרן קיין א״י, איך האב זיך נישט געווואלט יעצט מעלדן ווייל איך ווייס נישט וואו עס וועט מיר אויסקומען צו זיין אין די ימים נוראים, האב איך בעשלאסן ערשט נאך סוכות זיך צו מעלדן, וכן הו׳, די טעג בין איך געבליבן אין סאמבאטהעל צווישן מיין גאנצע חברה, עס איז געווען זעהר לוסטיג און אנגענעהם. יעצט מעלד איך מיך צו פאהרן אין די דייטשע מחנות, עטליכע וואכן נאך יום טוב איז דער טראנספארט אבגעפאהרן קיין ווין, ביי די רייזע זיינען פארלוירן געווארן אלע מיינע באגאזשן מיט אלע זאכן וואס איך האב פארמאגט, איך בין געבליבן נאר אין דעם וואס מיר האבן געהאט אנגעטוהן אויף זיך, איך האב גרויס עגמת נפש. דאס איז געווען א גרויסער בעטראג און עס איז שווער צו טרעפן אפילו פאר געלד. דעם אנדערן טאג קומען מיר אן קיין ווין, דער גאנצער טראנספארט איז דארט פארזארגט געווארן מיט עסן און שלאפן, 2 וואכן שפעטער זענען מיר ווייטער געפאהרן מיט׳ן ציהל אנצוקומען קיין דייטשלאנד, מיר האבן געברויכט דורך פאהרן די ענגלישע וואך, מיר זענען געווארן קאנטראלירט אבער אלעס איז אין בעסטן ארדנונג... (די עסטרייכיש־דייטשע גרענץ איז געווען בעוואכט דורך די ענגלענדער ווייל דא איז געווען דער שטח איינגעטיילט פאר זיי) די טראנספארטן האבן זיי לייכט דורך געלאזן, דאס איז געווארן ערלעדיגט דורך די אויבנדערמאנטע ארגאניזאציע, דער זאמל פונקט פון די טראנספארטן איז געווען אין מינכן. דארטן זענען אלע פארטיילט געווארן אין די לאגערס וואו זיי האבן פארגעבריט, פאמיליעס זענען פארזארגט געווארן מיט געהעריגע דירות. נאך עטליכע טעג בין איך געווארן פארזארגט מיט א וואוינונג אין ניי־פריימאן־זידלונג נעבן מינכן.

זייענדיג אין ניי־פריימאן זידלונג האב איך פערשטאנען אז אזא גרויסער קיבוץ אידן וועלכע האבן זיך געציילט בערך 2.000 נפשות דערונטער זעהר א גרויסער טייל רעליגיעזע אידן, נויטיגט זיך אין א ראבינאט. איך בין דעמאלס געווען א חבר אין ועד וועלכע זענען אויסגעוועהלט געווארן

פון די איינוואוינער. האב איך מיך געווענדעט צום אונרא דירעקטאר חיים וואכטעל, א אפיציר פון די אמעריקאנער ארמיי און פערלאנגט ער זאל שאפן א ראבינאט ווייל דאס איז א וויכטיגע זאך פאר די אידן וועלכע וואוינען דא, די אונרא דירעקציע האט מיר אנגעטראגן איבערצונעמען די רבנות פאסטן אין דעם לאגער, אבער איך האב מיך קאטעגאריש אבגעזאגט ווייל דאס געהער נישט צו מיר. ער האט פארשטאנען אז איך האב רעכט, טראצדעם וואס ער אליין איז נישט געווען קיין רעליגיעזער איד, אבער דאך האט ער פארשטאנען אז מען מוז צופרידן שטעלן די רעליגיעזע אידן, איך האב איהם גלייכצייטיג אנגעגעבן די 3 פאסיגע מענטשן דערצו: 1) הרב ר׳ מענדל רובין א אייניקל פון גדולי תורה מפורסמים, 2) הרב ר׳ אברהם יצחק האלענדער פון סאמבאטהעל, 3) הרב ר׳ מיכל פארגעס פון סאמבאטהעל. די לעצטע 2 וואוינען יעצט אין ניו יארק, זיי זענען תלמידי חכמים מפורסמים און זיינען געפאהרן תמיד קיין בעלז. די אונרא האט פאר אונז צוגעריכטעט א ספעציעלע הייזל פאר א בית המדרש וואו עס האבן געדאוונט אלע שיכטן פון גאנצן זידלונג אן אויסנאם, א בעזונדער הייזל פאר א מקוה, אויך האבן מיר דארט געגרינדעט א תלמוד תורה, אין דעם בית המדרש האט מען געהערט א קול תורה פון 5 פארטאג ביז שפעט ביינאכט.

אלול תש״ו קכה. צווייטע רייזע פלאן קיין א״י ווידער נישט געלונגען — דאס זיצן דא אין א גרויסע סכנה — איך בעזעץ מיך אין בעלגיע

אין די ערשטע צייט איז אלעס געווען אין בעסטן ארדנונג אבער א ביסל שפעטער האט זיך געמאכט א גרויסע ענדערונג וועלכעס איז געווען ממש פארבונדן מיט גרויסע סכנות, דאס לעבן פון די איינוואוינער איז געווען איינגעשטעלט יעדע מינוט און רגע, די פאלאקן רשעים אין וועלכע עס איז תמיד געלעגן די פארביסענע שנאה צו א איד האבן זיך נאך אויך יעצט נישט איינגעשטילט, זיי פארטראגן נישט קיין איינציגן איד וואס איז געבליבן לעבן, זיי האבן זיך אויך געפונען אין געוויסע לאגערס, פלעגן זיי אפט מאל קומען אויף א בעזוך צו אונזער לאגער, אריין שיסן דורך דעם פארמאכטן פלויט מיט וועלכן דער לאגער איז געווען ארום געגומען, עס איז צוליב דעם געשאפן געווארן א ספעציעלע אידישע פאליציי פון די איינוואוינער פון לאגער וועלכע האבן געהאט די אויפגאבע צו היטן דעם לאגער במשך די נאכט, אויסער דעם זענען געמאכט געווארן אין יעדע גאס ביי איין איינוואוינער עלעקטרישע אלארם גלאקן וועלכע האבן געדינט אלס סיגנאל בשעת א אנפאל, וועו מען האט געגעבן א דריק אין דעם קנעפל האט דאס געקלונגען אויף די הויפט פאליציי אין לאגער וואו עס זענען אויך געזעסן נאכט פאליציי, דאן האבן זיי תיכף אלארמירט נאך די אמעריקאנער פאליציי כדי צו פארהיטן פון א איבערפאל, א גאנצע נאכט איז ארום געפאהרן א טאנק מיט אמעריקאנער מיליטער אבסערווירן אויב עס קומט נישט פאר קיין איבערפאלן, טראץ דעם אלעם האבן זיך די פאלאקן נישט דערשראקן און געפרובט אריין שיסן, און טאקע עטליכע מאל פארוואונדעט דורכגייענדיגע מענטשן, עס האט איינמאל פאסירט אזא געשיכטע: עס זענען אנגעקומען אין מיט׳ן העלן טאג עטליכע פאלאקן און געוואלט זיך אריין רייסן אין לאגער, זיי האבן זיך נישט געשראקן פאר די פאליציי וועלכע זענען געשטאנען ביי דעם הויפט אריינגאנג פון לאגער, עס איז תיכף אלארמירט געווארן נאך דעם שעף פון לאגער, דער אנפיהרער פון די אונרא, א אמעריקאנער אפיציר מיט׳ן נאמען חיים וואכטעל, ער איז זאפארט אנגעקומען מיט נאך עטליכע אמעריקאנער סאלדאטן און עס האט זיך אנגעהויבן א מלחמה, די

פאלאקן האבן ארויסגעצויגן זייערע רעוואלווערס, עס האט נישט געפעהלט קיין סאך אז דער שעף זאל געהרגעט ווערן, איינער פון די אידישע פאליציי האט אבער בעוויזן א העלדן טאהט, ער איז ארונטער פון הינטן און עס איז איהם געלונגען ארויס צורייסן דעם רעוואלווער פון זיינע הענד און אויף דעם אופן געראטעוועט זיין לעבן, מען האט דאן זאפארט אלארמירט נאך די סי.א. סי. לייט, דאס זענען געווען די שטרענגסטע פאליציי ביי די אמעריקאנער אזוי ווי די עס. עס. לייט פון די דייטשן, תיכף איז אנגעקומען פון מינכן א פוהל געפאקטער אויטא מיט די חברה און זיי האבן זיי אויפגעלאדנט אויף די אויטאס און אוועק געשלעפט די אלע באנדיטן אנפאלערס, עס פארשטייט זיך אז מען האט זיי געמאכט דעם געהעריגן משפט.

איך זעה דאך שוין אז דא איז א מסוכנ׳דיגער פלאץ, מען מוז טראכטן וואס פריער פון דא צו אנטלויפן, ווייל היינט זענען די רוצחים געקומען, מארגן קענען קומען אנדערע, דער איד איז נאך אלץ הפקר, קיין א״י פאהרן איז נישט געקומען אין בעטראכט ווייל מיר זעהען נישט קיין מעגליכקייט צו דעם, אונזער גאנצע גרופע קומען זיך צוזאמען פיהל מאל צו געפינען עפעס א הצלה פלאן, עס איז אריבער באלד א רונדיג יאהר וואס מיר זיצן דא, איך האב געפאסט א פעסטן בעשלוס אבסאלוט צו פארלאזן דאס מסוכנדיגע פלאץ, איך האב אנגעהויבן זיך צו אינטערעסירן אין ווועלכן לאנד עס איז בעסער זיך צו בעזעצן, עס איז געשטאנען פאר אונז 3 פלעצער וואו זיך צו בעזעצן, 1) פראנקרייך האט אריין געלאזט נאך די קריג אלע פליטים און עס האבן זיך טאקע בעזעצט אין פאריז זעהר א גרויסער עולם פליטים צווישן זיי אידישע אויטאריטעטן ווי צ.ב.ש. רבנים און סתם חסידישע אידן, פאריז זעהט יעצט אויס ווי א חסידישע שטאדט פון פוילן אדער אונגארן, עס דערקענט זיך אין אלע גאסן א גרויסע בעווענגונג פון די חסידישע טיפן, האבן מיר געריכטעט אפשר זאלן מיר דארטן פאהרן, 2) אין מאראקא האט געוואוינט א איד האלענדער א גרויסער עושר א ברודער פון אונזער בעקאנטן חבר הרב אברהם יצחק האלענדער שליט״א (לעבט יעצט אין אמעריקא) זיין ברודער האט פארגעשלאגן ארויסצונעמען אונזער גאנצע גרופע ווועלכע האט געציילט ארום 30 נפשות און גלייכצייטיג צו פארשאפן פאר אלעמען געהעריגע פרנסות, דער נאמען פון די שטאט וואו ער האט געוואוינט איז געווען ״טאנגער״. דער דריטער וועג איז געווען די שטאדט אנטווערפן (בעלגיע). לויט ווי מיר האבן געהאט בעריכטן איז דאס פלאץ זעהר פאסנד פאר אונז, ווייל דארטן האבן נאך פאר די קריג געלעבט בערך ארום 50 טויזנט ערליכע אידן, נאר אין די קריגס צייטן זיינען זיי פארשלעפט געווארן אין די קרעמאטאריומס רח״ל און יעצט נאך די קריג האבן זיך שוין בעזעצט צוריק א קיבוץ פון חסידישע אידן, די פראגע איז נאר ווי אזוי קען מען אריין קומען קיין בעלגיע, ווייל זיי האבן נישט אזוי לייכט אריין געגומען נאר אז מען איז שוין געווען אין לאנד האבן זיי שוין אנגענומען, די הויפט זאך איז ווי אזוי מען דערזעהט זיך אין בעלגיע, ווייל אויב מען האט זיך אריין געכאפט דורך שווארצן די גרענץ איז מען באלד פערהאפטעט געווארן און טיילמאל אפילו צוריק געשטעלט געווארן צום גרענץ פון ווארו מען איז געקומען.

מאכט זיך אזא מעשה, איינמאל פארנדיג אויפן צוג אין דייטשלאנד (איך פלעג ארום פאהרן אין שטעדט און שטעטלעך זאמלען געלד פאר נויטבעדערפטיגע) איז מיר גראדע אויסגעקומען צו זיצן נעבן 2 אינגלעך ווועלכע האבן פארצויגן צווישן זיך א שמועס פון בעלגיע בכלל און פון אנטווערפן בפרט, דער שמועס זייערער איז געווען ווי פאלגענד: איינער האט געשילדערט דאס גוטע און פרייע לעבן אין בעלגיען, ווער שמועסט נאך אין אנטווערפן ווועלכע איז די בעקאנטע דימאנט שטאדט אין די גאנצע וועלט, דארטן האבן זיך שוין בעזעצט א טייל פון די לעבן

געבליבענע אידן, זיי לערנען זיך דארטן דאס דימאנט פאך קליוועז (דאס איז די בעדייטונג פון זויבערן דעם שטיין) און מאכן פון דעם שיין פרנסה, אויף די פראגע פון זיין חבר ווי אזוי קומט מען אריין אין בעלגיע, ערקלערט ער ווי פאלגענד: מען ברויך אריין פאהרן אין דעם דייטשן שטעטל אאכען וועלכעס ליגט הארט נעבן די בעלגישע גרענץ, דארטן זיך מעלדן צו די אידישע קהלה און זאגן דאס מען וויל אריבער קיין בעלגיע, דעמאלס פארזארגן זיי א ערל וועלכער שמוגלט אדורך די מענטשן קיין בעלגיע, זיי קענען גוט די וועגן און זיי זענען בעקאנט אין וועלכע זייט גרענץ עס איז נישט אזוי שטארק בעוואכט און עס איז מעגליך אריבער צו שווארצן.

דער ענין איז מיר גוט אריין אין קאפ און גלייך ביים אהיים קומען האב איך צוזאמען גערופן א מיטינג פון אונזערע חברה און פארגעלייגט דעם גאנצן ענין, פארשטייט זיך אז אויך זיי איז געפעלן די גאנצע זאך, אבער אזוי ווי מיר זענען דאך בעלזער חסידים און טוהען קיינמאל נישט קיין שום זאך אן צו פרעגן די מיינונג פון רבין, האבן מיר בעשלאסן אוועק צו שרייבן א בריף צום בעלזער רבין וועלכער האט דעמאלס געלעבט אין א"י, (ווי עס איז בעקאנט איז איהם געלונגען דורך גרויסע נסים ארויס צו כאפן זיך פון דעם היטלער גיהנם פון אונגארן קיין א"י) איך האב גלייכצייטיג געשריבן די ערשטע 2 פלענער פון בעזעצן זיך אין פאריז אדער אין די שטאדט טאנגער. בעלגיע איז דער דריטער פלאן. נאך א קורצע צייט בעקום איך א קלארע תשובה וואס דער רבי האט געענטפערט "אז בעלגיע איז דאס בעסטע ארט פאר אונז זיך צו בעזעצן". עס איז איינשטימיג אנגענומען פון אונז אלעמען צו נעמען אין בעטראכט דאס בעזעצן זיך אין בעלגיע, נאר אריבער צו שווארצן אזא מאסן גרופע איז נישט פון די לייכטע זאכן, מיר האבן זיך אינפארמירט ווי אזוי אויס צו ארבייטן א פלאן צו קענען אונזער גאנצע גרופע אריבער ברענגען קיין בעלגיע, מיר האבן זיך דערוואוסט געוויס פרטים וועגן דעם, דער בעלגישער קאנסולאט אין מינכן (דייטשלאנד) האט געגעבן א איינרייזע קיין בעלגיע פאר די אידן וועלכע זענען צוריק געקומען פון די לאגערן, אבער מען האט געמוזט אויפצייגן אז מען האט געוואוינט בעפאר די אויסזידלונג אין בעלגיע, דא האט ארויס געוויזן די אידישע קהלה אין אנטווערפן גרויס סימפאטיע צו העלפן.

איך האב אויסגעוויילט 2 יונגעלייט, דאס זענען געווען שמוא־ל פארגעס פון די שטאדט סאמבאטהעל (לעבט יעצט אין קאנאדע) דער אנדערער יצחק הירש זיידנפעלד פון די שטאדט מונקאטש (לעבט יעצט אין אמעריקא) זיי ביידע זאלן מאכן דעם ערשטן וועג קיין בעלגיע דורך שווארצן די גרענץ לויט דעם פלאן פון די שטאדט אאכען, דארט האט זיי די קהלה געגעבן א ערל וועלכער זאל זיי אריבער פיהרן די גרענץ דורך א זיכערער פלאץ מען זאל זיי נישט כאפן, אבער זיי אלע האבן געזאגט אז אין דעם מצב קענען זיי נישט אריבער געפיהרט ווערן די גרענץ ווייל יעדע בעווענגונג פון אזעלכע חסידישע טיפן קען זיי נאר פארראטן און מען קען זיי לייכט כאפן, דעריבער איז זייער עצה דאס זיי זאלן זיך אבשערן די בארד און פיאות, זיי האבן גאנץ גוט פארשטאנען אז זיי זענען גערעכט, זיי האבן זיך טאקע צוגעגרייט דעם וועג צו מאכן לויט זייער פארשלאג, מען קען דאך נישט ריזיקירן און פארפאסן אזא גוטע געלעגנהייט, דער וועג איז געלונגען, זיי זענען בשלו' אנגעקומען ביז אנטווערפן, זיי האבן זיך דארט גלייך געמאלדן צו די קהלה "שומרי הדת" אין וועלכע עס איז געשטאנען אין שפיץ דער דעמאלסדיגער חבר הקהלה ר' לייזער וואהל ע"ה, (אין אנטווערפן זענען געווען דעמאלס 2 קהלות: שומרי הדת און מחזיקי הדת, די קהלה מחזיקי הדת האבן געהאט דעם גרעסטן טייל פון חסידים און שומרי תורה ומצות, דאגעגן די קהלה שומרי הדת האט ענטהאלטן פערשידענע עלעמענטן, די 2 קהלות עקזיסטירן ביזן היינטיגן טאג) ר' לייזער

וואהל ע״ה איז געווען דער וועלכער האט געהאט די אויפגאבע צו ערלעדיגן די פאלשע דאקומענטן דורך די ארגאניזאציע מיטן נאמען ״היסא״, יעצט הייסט עס ״צענטראלע״, די ארגאניזאציע האט ערלעדיגט ביי די בעלגישע רעגירונג זיי זאלן אריין לאזן 30 טויזנט אידישע פליטים, ר׳ לייזער האט טאקע געארבייט בלב ונפש צו בעקומען וואס מעהר אזעלכע דאקומענטן כדי צו ערמעגליכן די אידישע פליטים זיך צו בעזעצן אין בעלגיע. ר׳ אברהם בראנדעס ע״ה איז געווען איינער פון די מיטגלידער אין די צענטראלע, זיין אויפגאבע איז געווען צו בעשעפטיגן זיך מיט די פליטים, ער האט זיי פערזארגט מיט אלע נויטיגע זאכן. ער האט טאקע ארויס געוויזן גרויס סימפאטיע צו דעם ענין און צוגעזאגט צו העלפן וויפל עס איז נאר מעגליך, ער האט זיי באלד געגעבן 2 דאקומענטן פון אומגעקומענע אויסגעזידלטע אידן פון אנטוווערפן וואס זיינען נישט צוריק געקומען, זיי קלויבן זיך דאן צוריק צו קומען קיין דייטשלאנד אויך דורך שווארצן די גרענץ, זיי זענען בשלו׳ אנגעקומען קיין מינכן אין ניי־פריימאן זידלונג.

אונזער שמחה איז געווען אומבעשרייבליך גרויס, פון דעם וואס מיר וועלן האבן די מעגליכקייט אנצוקומען אויף א ארט וואו מיר וועלן קענען פיהרן א נארמאלן לעבן ווי מיר זענען געווען געוואוינט, זיי האבן מורא געהאט צו גיין צום בעלגישן קאנסול וויל גראדע זענען די ביידע דאקומענטן פון א פולישן איד, איז מעגליך אז מען וועט דארט פרובירן זיי צו פרעגן עטליכע פולישע וועדטער כדי פעסט צו שטעלן אז די פאפירן זענען ריכטיג... דארך דעם בין איך געגאנגען צום קאנסול. אבער ווי פארוואונדערט בין איך געווען דאס גלייך ביים אריין קומען האט מען מיר העפליך אויפגענומען און אן קיין שום שאלות און שווערigקייטן געגעבן א בעלגישן וויזע מ . וועלכן מען האט געקענט לעגאל אריין פאהרן קיין בעלגיע, דאגעגן אין בעלגיע האט מען שוין מעהר נישט געקענט זיך בעניצן מיט דעם פאפיר וואס זיי האבן בעקומען פון די קהלה, וויל פאקטיש לעבט דאך נישט מעהר דער מענטש פון דעם דאקומענט, עס איז געווען א גאנץ אנדערער סיסטעם. מען איז געגאנגען זיך מעלדן צו די פאליציי אן קיין שטיקל פאפיר, זיי האבן געפרעגט ווי אזוי ער איז אריין געקומען קיין בעלגיע, האט ער געזאגט דורך שווארצן די גרענץ פון דייטשלאנד, די פאליציי האט אלעס פראטאקאלירט און געגעבן א געהעריגן אפנטהאלט, דאס איז געווען דער איינציגער וועג וואס די בעלגישע רעגירונג האט אריין גענומען די פליטים אווען קוקנדיג פון אלעס און נישט געמאכט קיין שווערigקייטן, אזא אפנטהאלט איז געווען גילטיג נישט מעהר ווי 6 חדשים און דאן האט מען געמוזט גיין צו די פאליציי ווייטער פארלענגערן אויף 6 חדשים, נאך עטליכע מאל פארלענגערן אזוי יעדע 6 חדשים האבן זיי שוין פארלענגערט אויף 2 יאהר.

די 2 שלוחים פארגעס און זיידנפעלד זענען געשטאנען אין שטענדיגע פארבינדונג מיט ר׳ לייזער וואהל ע״ה און ארויס בעקומען פון די קהלה אזעלכע דאקומענטן פון די פארלוירענע בעלגישע אידן, אויך איך האב תיכף בעקומען אזא דאקומענט און געפאהרן צוזאמען מיט מיין פרוי אין קינד קיין אנטווערפן, במשך פון א לענגערע צייט איז טאקע געלונגען אריבער צו ברענגען אונזער גאנצע גרופע וועלכע האבן געציילט ארום 200 נפשות, דערונטער אויך הרה״ג מפאפא־סאמבאטהעל זצ״ל, ר׳ יוסף גרינוואלד (זצ״ל) צוזאמען מיט א גרופע פון 50 בחורים וועלכע זענען געראטעוועט געווארן דורך גרויסע נסים פון דעם היטלער גיהנם, דא האט דער פאפער רב איינגעארדנט א שיינע ישיבה וואו די בחורים זענען געזעסן און געלערנט מיט גרויס התמדה, זיי האבן דא בעקומען זייער גאנצע אויסהאלטונג ווי עסן, שלאפן און קליידונג, מיר האבן געעפנט א בית המדרש אין די סטאם גאס וועלכעס איז געווען מוקדש פאר אונז לתורה ולתפלה, אויסער דעם

געגרינדעט א תלמוד תורה אין דעם זעלבן בנין, וואו עס איז געלערנט געווארן לויט די אלטע מסורה און הדרכה פון די בעלזער אדמורי״ם זצ״ל, מיר האבן אויך געגרינדעט א ספעציעלע מיידל שוהלע וואו עס איז געווארן געלערנט אויף דעם אלטן סיסטעם, נאך דעם וואס דער עולם האט זיך געמעהרט בלע״ה, האט דער פאפער רב געמוזט דינגען א בעזונדער הויז פאר זיינע תלמידים צו עסן און שלאפן, אויסער דעם גרויסן בית המדרש און מקו׳, אלעס אין זעלבן הויז אין די וויפ גאסע, דאס אלעס עקזיסטירט ביזן היינטיגן טאג ב״ה, דאס בית המדרש ציילט בערך 150 מתפללים, די תלמוד תורה בערך 100 תלמידים און די מיידל שוהלע בערך 100 תלמידות כ״י.

עס איז וויכטיג צו דערמאנען ר׳ אברהם בראנדעס וועלכער איז געשטאנען אין שפיץ פון די אנטווערפנער צענטראלע וועלכע האבן זעהר פיהל געלייסטעט פאר די אלע אנגעקומענע פליטים אן אויסנאהם פון וואס פאר א לבוש מען טראגט, חסידיש אדער נישט חסידיש, ר׳ אברהם ע״ה איז געווען זעהר בעליבט ביי אלע מענטשן צוליב זיין אונערמידליכע ארבייט לטובת די פליטים אלעס נאר לשם מצו׳. ער איין איז געווען א דימאנטער און דאך האט ער געשפענדעט פיהל צייט פאר העלפן די צובראכענע געמיטער וועלכע זענען צוריק געקומען אויסגעמאטערט פון די פארניכטונגס און ארבייטס לאגערן, ער האט זעהר גוט פארשטאנען זייער לאגע און געהאלפן מיט אלע מעגליכקייטן, די הכנסות פון די צענטראלע זענען געווען באזירט פון דעם אזוי גערופענעם ״דזשוינט״, דאס איז געווען א וועלטס הילף ארגאניזאציע וועלכע האבן געזאמלט געלד ספעציעל צו העלפן אלע פליטים אין די גאנצע וועלט, פארשטייט זיך אז אויך די בעלגישע בעל הביתי׳שע אידן וועלכע זענען געווען פארמעגליכע האבן זיך בעטיליגט אין די גרויסע געלד אקציע, אלע פליטים האבן בעקומען פון די צענטראלע חודש געלד, דאס איז פארטיילט געווארן איינמאל אין חודש, עס זענען געווען צווישן די פליטים בעל הביתי׳שע אידן וועלכע האבן זיך געשעמט צו גיין נעמען די נדבות אין די צענטראלע וויל זיי זענען קיינמאל נישט געווען געוואוינט צו לעבן פון א צדקה קאסע, האט די צענטראלע צו זיי אהיים געשיקט בכבוד גדול יעדן חודש די שטיצע, די שטיצע איז געווארן געגעבן לויט וויפל נפשות די פאמיליע האט ענטהאלטן, זיי האבן אויך געגעבן פאר דאקטוירים און רפואות, אויך דירה אינריכטונג. דאס אלעס איז ארגאניזירט געווארן א דאנק דעם חשובן עסקן ר׳ אברהם בראנדעס ע״ה, עס איז איהם צו פארדאנקען פאר זיין אוממידליכע איבערגעגעבענע ארבייט. דאן איז אויסצודריקן א גרויסן דאנק פאר דעם חשובן עסקן ר׳ אליעזר וואהל וועלכער האט געגעבן די ערשטע הילף פאר די פליטים צו ערמעגליכן זיי זיך צו בעזעצן אין אנטווערפן וועלכעס איז געווען זעהר פאסענד פאר אזעלכע סארט אידן און חסידישע טיפן, יהי זכרם ברוך.

ביסלעכווייז האט זיך דער עולם מסדר געווען, א טייל האבן זיך געעפנט געשעפטן, א טייל האבן זיך געלערנט דאס דימאנט פאך און א טייל זענען געווארן מעקלערס פון דימאנטן, אלע האבן געהאט שיין פרנסה, אויך איך האב מיך געלערנט דאס דימאנט פאך פון קליווען וועלכעס איז געווען אין די דעמאלסדיגע צייטן זעהר א גוטער פאך און דאס רוב חסידישע אידן האבן זיך בעשעפטיגט מיט דעם פאך, עס איז געווען גענוג שווער צוצוקומען לערנען דאס פאך ווייל עס האט געקאסט 1.000 דאלער וועלכעס איז געווען דעמאלס זעהר א גרויסע סומע, מיר איז גראדע געלונגען צו לערנען דעם פאך דורך א צופאל, גלייך נאך מיין אנקומען קיין אנטווערפן האב איך מיך בעגעגענט מיט מיינעם א קרוב פון אמעריקא מיטן נאמען אברהם אהרן רובין, ער איז געווען א גרויסער דימאנטער און פון צייט צו צייט געקומען קיין אנטווערפן געשעפטליך, ווי אזוי ער האט זיך דערוואוסט אז מיר געפינען זיך דא אין אנטווערפן ווייס איך נישט, אבער אזוי איז עס געווען,

ער טרעפט זיך מיט אונז און זאגט אז ער פארשטייט זעהר גוט אונזער לאגע דאס מיר זענען געבליבן געצליך אן געלד, פון די לאגערס האט מען גארנישט געקענט אבראטעווען ווייל די רוצחים האבן אלעס צוגענומען, שלאגט ער אונז פאר צו העלפן און ערמעגליכן עפעס א פרנסה, איך האב איהם גלייך געזאגט אז דאס בעסטע וואלט געווען איך זאל האבן די מעגליכקייט צו לערנען דאס פאך קליוועז, ער האט מסכים געווען צו מיין פערלאנג און גלייך זיך אינטערעסירט אין דעם ענין, אויסגעהאנדלט דעם פרייז פון 1.000 דאלאר און גלייך בעצאהלט די גאנצע סומע פאר ר׳ מענדל ראטה (געלעבט אין אמעריקא) איך האב זיך אויסגעלערנט דאס פאך מיט וועלכן איך בעשעפטיג זיך ביז היינט, פיהל האבן שטארק מצליח געווען און געווארן גרויסע עשירים, אין דער צייט וועז עס האט זיך געמאכט די מלחמה אין קארעא האבן אידן מורא געהאט אז עס וועט ווידער אויסברעכן א וועלטס מלחמה און דער ערשטער בעל הבית אין אייראפע וועט זיין דער רוס, זענען זעהר פיהל אידן אנטלאפן פון בעלגיע, צווישן זיי אויך הרה״ג מפאפא (שליט״א) זצ״ל מיט זיין גאנצע ישיבה און האבן עוואקואירט קיין אמעריקא. די טויזנט דאלאר וואס איך האב באקומען פון מיין קרוב רובין, האב איך איהם גלייך אויפמערקזאם געמאכט אז דאס נעם איך נאר אלס הלואה און ביי א געלעגנהייט וועל איך דאס בעצאהלן, וכן הו׳. א צייט שפעטער האט זיך געמאכט א געלעגנהייט און איך האב איהם בעצאהלט.

מיר זענען אנגעקומען קיין אנטווערפן נאהנט צו ראש השנה, אונזער פלאץ צו דאוונען איז געווען אין א אלטע געקויפטע הויז אין סטאם גאס, מיר האבן דארט איינגעריכטעט א בית מדרש צום דאוונען און לערנען, די שטאקן זענען געווארן צוגעריכטעט פאר א תלמוד תורה וואו אונזערע קינדער זאלן לערנען אויף דעם דרך וואס מיר זענען געווען געוואוינט פון דער היים און געטראגן דעם חסידישן לבוש, א זעהר גרויסע איבערראשונג האט אונז געטראפן, וועז מיר זענען אריין געקומען ראש השנה גאנץ פריה אין בית המדרש האבן מיר געטראפן אויסגעבראכן א שויב דורך וועלכן מען האט אריין געווארפן א בריף, מיר האבן נאך נישט פארשטאנען די בעלגישע שפראך, האבן מיר געווארט ביז עס איז אנגעקומען דער ערל וועלכער פלעגט בעדינען דאס בית המדרש ווי צ.ב.ש. אנצינדן די עלעקטערי און אנהייצן, מיר בעטן איהם ער זאל אונז פארלייגען דעם בריף, דארט איז געווען געשריבן ווי פאלגענד: אזוי ווי עס איז שוין געווג אידיש בלוט פארגאסן געווארן אין בעלגיע, און כדי צו פערמיידן נאך בלוט פערגיסונג, איז ראטזאם מיר זאלן פארלאזן בעלגיע, גלייכצייטיג איז געשטאנען געשריבן א טערמין ביז ווען מיר זאלן פארלאזן בעלגיע, לויט אונזער אויסרעכנונג איז דער טערמין געווען פונקט נאך סוכות, מען קען זיך פארשטעלן ווי די ווערטער פון דעם בריף האט אנגעשלאגן ווי א דונער אין אונזערע אלע הערצער, נאך אזוי פיהל ארום שלעפן זיך און וואנדערן פון איין פלאץ צום צווייטן פון נאך די בעפרייאונג ביז יעצט, אונזער גרופע האט געציילט ארום 40 מענטשן מענער און פרויען פון פאלגענדע ערטער, פעסט, ארַאד, בוקארעשט, טעמעשוואר, סאמבאטהעל, ווין און נייפריימאן זידלונג, און ענדליך האבן מיר בעשלאסן זיך צו בעזעצן אין בעלגיע לויטן אויפטראג פון בעלזער רבין זצ״ל וואס האט אונז געהייסן דא זיך צו בעזעצן, דא איז דא אויסזיכטן צו האבן א גוטע פרנסה צוקונפט אין דימאנט פאך און עס איז א רוהיג לעבן און דא גאר א נייע צרה.

תיכף נאך ראש השנה האבן מיר זיך צוזאמען געזעצט טראכטן וואס מיר האבן צו טוהן, מיין מיינונג איז געווען אז עס איז נישטא פארוואס מורא צו האבן, דאס איז נאר א אידישע שטיקל ארבייט, ווייל פאקטיש האבן א טייל פון די אנטווערפענער אידן נישט ארויס געווייזן קיין צו גרויסע סימפאטיע צו אונז, זיי זענען נישט געוואוינט מיט אזעלכע סארט אידן מיט דעם אלטן חסידישן

לבוש, און דורך דעם פלאנירט ווי אזוי אונז ארויס צו פטרן פון אנטווערפן, האבן זיי אויסגעפלאנט מיט אזא בריף אונז אבשרעקן אז מיר זאלן נעמען די פעקלעך אויף די פלייצעס און אנטלויפן. מיין מיינונג איז אנגענומען געווארן און מיר האבן פעסט בעשלאסן נישט צו פארלאזן אנטווערפן, עס איז אריבער דער אנגעזאגטער טערמין פון אונזער פארלאזן די שטאדט און אלעס איז געווען שטיל און רוהיג, ביסלעכווייז האבן מיר אריבער געברענגט אונזער גאנצע גרופע פון דייטשלאנד און אלע האבן זיך איינגעארדנט צוביסלאך מיט פרנסות, פון טאג צו טאג האט זיך אונזער גרופע פארגרעסערט ביז זי האט דערגרייכט צו א צאל פון עטליכע הונדערט נפשות.

קכו. די שטאט אנטווערפן — דער חסידישער לבוש — דער העכסטער ארט פון צדקה

אין אנטווערפן האבן געוואוינט ביז צו די צווייטע וועלט קריג בערך 50 טויזנט אידן. ביי די היטלער אקופאציע זענען כמעט אלע אידן פארשלעפט געווארן אין די קרעמאטאריומס וואו זיי זענען טאטאל פערניכטעט געווארן, א גאנץ קליינער טייל זענען געבליבן לעבן. זייער רעטונג איז געווען דורך דעם וואס עס איז זיי געלונגען צו אנטלויפן קיין שווייץ אדער פראנקרייך. אנטווערפן איז געווען די איינציגע שטאט אין בעלגיע וואו עס האבן זיך געפונען א גרויסער טייל שומרי תורה ומצות, אויסער צדקה איז די שטאט געשטאנען אויף זעהר א הויכע שטופע. זי האט זיך אויסגעצייכנט מיט איהר בריטע האנד, אנטייל געגומען אין אלע מוסדות התורה און העלפן נויטבאדערפטיגע און אויך אין לימוד התורה איז די שטאדט געשטאנען זעהר הויך, עס האבן זיך געפונען בתי מדרשים וועלכע זענען געווען אין די אוונד שטונדן פוהל געפאקט מיט לומדי תורה. טראץ דעם וואס דאס חסידות האט דארטן נישט פארנומען קיין גרויסן פלאץ, דאך האט זיך געפונען א צאל אידן וועלכע פלעגן פארן קיין גאליציען צו רביים, איך האב געקענט עטליכע אידן וואס פלעגן קומען יעדעס יאהר קיין בעלז אויף ימים טובים. דער חסידישער לבוש האט נישט געהאט קיין גרויסן פארנעם אפילו ביי די שומרי תורה ומצות נאר כמעט אלע זענען געווען מאדערן אנגעטוהן, ווארשיינליך איז די סיבה דערפון געווען וואס דער דימאנט האנדל האט דאס פערלאנגט אין וועלכן עס האבן זיך בעשעפטיגט בערך 90% אידן מיט ארבייט, מעקלעריי און האנדל און די אלע זענען געווען פארבונדן מיט מאדערנע אידן אדער פרייע און אפילו ערלים, אזוי ווייט אז עס געפינט זיך דא א חסידישער איד מיינער א בעקאנטער וועלכער איז געווארן א דימאנט מעקלער און האט געטראגן א סאמעט קאפעלוש, אווי ווי ער האט געטראגן תמיד אין דער היים, האט ער אנגעפרעגט דעם בעלזער רבין ז״ל אויב ער זאל אנטוהן א שטאפענעם קאפעלוש ווייל א סאך פון זיינע קונים קוקן אביסל קרום אויף דעם לבוש, האט דער בעלזער רבי ז״ל איהם געענטפערט, אז ער מעג אנטוהן א שטאפענעם קאפעלוש, נאר ווען ער קומט אהיים פון די בערזע זאל ער צוריק אנטוהן דעם סאמעט קאפעלוש.

נאכן קריג האבן זיך בעזעצט אין אנטווערפן א גרויסער טייל אונגארישע־רומענישע אידן און א קליינער טייל גאליציאנער אידן צווישן זיי א גרויסע טייל חסידישע טיפן, כמעט אלע האבן זיך געגומען צו דיאמאנט בעשעפטיגונג פון ארבייט, מעקלען און מסחרן. אין אנטווערפן איז דאס געווען די איינציגע פרנסה וויל עס האט פארנומען דעם גרעסטן פלאץ אין דער וועלט, אבער די

חסידישע אידן האבן זיך נישט צוגעפאסט צו די מאדערניזירונג נאר געבליבן ביי זייער טראדיציאנעלן חסידישן לבוש און דאך האבן זיי געצויגן פרנסה פון דימאנטן און א גרויסער טייל האבן מצליח געווען און געווארן גרויסע מיליאנערן, היינטיגן טאג געפינען זיך אין אנטווערפן ארום 12 טויזנט נפשות בלע״ה צווישן זיי געפינען זיך הונדערטער חסידישע אידן וועמענס צאל פארגרעסערט זיך פון טאג צו טאג, עטליכע חסידישע תלמוד תורות, מיידעל שוהלן, חסידים שטיבלאך, די ערציהונג פון די קינדער טראגט דעם כאראקטער פון דעם פערצייטישן חינוך אזוי ווי אין פוילן און אונגארן פארן קריג. טראץ דעם וואס אין אנטווערפן געפינען זיך ביי היינטיגן טאג אזא קליינע צאל אידן, שטייט נאך אנטווערפן כמעט אויף דעם העכסטן ארט פון צדקה און גמילות חסדים.

קכז. די טעטיגקייט פון אונזערע בעקאנטע גרויסע בעלזער חסידים און עסקנים ר׳ לייביש רובינפעלד פון לוגאנא און ר׳ אלימלך רומפלער פון לאנדאן

פאר אונזער גרופע אין בעלגיע און לטובת די הצלה פון בעלזער רבין זצ״ל

ווי איך האב שוין אויבן בעמערקט איז ביי אונזער אנקומען קיין בעלגיע זענען די טאשן געווען געצליך אויסגעליידיגט און די שטיצע וואס די צענטראלע האט געגעבן האט נישט געדעקט אלע גרעסערע הוצאות ווי צ.ב.ש. דירות און אייניריכטונגען פאר די אלע וועלכע זענען אריבער געקומען קיין בעלגיע, א גרויסער טייל האט ערשט נאך די קריג חתונה געהאט. איך האב מיך מיט זיי בעפאסט תיכף נאך די בעפרייאונג, געזארגט זיי חתונה צו מאכן און זיי געבן וואס עס האט זיך גענויטיגט, יעצט נאך די קריג וואו אנטווערפן איז שטארק בעשעדיגט געווארן דורך באמבארדירן די הייזער, איז געווען זעהר שווער צו בעקומען א געהעריגע וואוינונג, צוליב דעם האט מען געמוזט דינגען א באמבארדירטע צובראכן הייזל און אויסריכטן עס זאל זיין מעהר וועניג געהעריג דארט צו וואוינען. פארשטייט זיך אז דאס אלעס איז געווען פארבונדן מיט גרויסע שפעזן, קויפן אביסל מעבל, מען רעדט נישט פון קיין נייע מעבל, נאר א מעבל וועלכעס מען האט געקענט קויפן פאר ביליג, דאן אביסל זיך אויסקליידן. אלע צוריק געקומענע זענען געווען אפגעריסן און אפגעשליסן, דאס אלעס האט פארלאנגט זעהר גרויסע סומעס פאר אזא גרויסן עולם צו פארזארגן אלע נויטיגקייטן. צו דעם צווענק האב איך מיך געשטעלט אין פארבינדונג מיט אונזערע היימישע אידן, די אלטע בעלזער חסידים אין שווייץ און אין ענגלאנד וועלכע האבן נישט מיטגעמאכט דעם חורבן היטלער, איך האב זיי פארגעשטעלט אונזער שווערע לאגע אין וועלכע מיר געפינען זיך, זיי האבן אלעס גוט פארשטאנען און תיכף זיך געזומען צו די הייליגע ארבייט צו שאפן גרעסערע געלד סומעס ווי עס פאדערט פאר אזוי פיל משפחות.

דער גרעסטער טייל פון די פליטים זענען געווען אונגארישע און א גאנץ קליינער טייל פוילישע. דער חשבון איז א פשוטער. אין פוילן האבן די צרות געדויערט 5 יאהר און עס איז געלונגען במשך אזא לאנגע צייט אויסצוראטן אין די פערניכטונגס לאגערן און קרעמאטאריומס כמעט אלע אידן, דערונטער דאס שענסטע און בעסטע וואס פוילן האט פארמאגט, דאגעגן אין אונגארן האבן די צרות פארנומען נישט מעהר ווי איינס און א האלב יאהר, האבן זיי נישט געהאט

די מעגליכקייט צו פארניכטן דאס גאנצע אונגארישע אידנטום.

בראש פון די זאמל אקציע אין שוויץ איז געשטאנען דער בעקאנטער עושר און תלמיד חכם ר׳ לייביש רובינפעלד ז״ל פון די שטאדט לוגאנא, (ער אליין איז געווען א פוילישער פון די שטאדט דיבעצק און פארן קריג איז ער אוועק קיין שוויץ וואו ער האט שטארק מצליח געווען) ער איז געווען א בעלזער חסיד פון דער היים, ער זעלבסט האט געגעבן פון זיין קאסע זעהר גרויסע געלד סומעס צו דעם צוועק אויסער דעם האט ער אויך געשאפט גרויסע סומעס, אין דעם זעלבן וועג געהען אויך זיינע קינדער ביזן היינטיגן טאג,זיי זענען זעהר איידעלע חסידישע מענטשן און גרויסע נדבנים, אין לאנדאן איז געשטאנען בראש פון די געלד אקציע דער בעקאנטער גרויסער תלמיד חכם החסיד ר׳ אלימלך רומפלער שליט״א, איינער פון די חשובסטע תלמידים פון הרה״ג מטארנאפאל ז״ל, מיין בעקאנטשאפט מיט איהם איז געווען נאך פון פאר די קריג, מיר זענען געזעסן אין איין צייט צוזאמען אין בעלז, זיין אבשטאם איז פון ווין און דורך נסים איז איהם געלונגען אין די קריגס צייט ארויס צו ראטעווען זיך קיין ענגלאנד, ער האט ארויס געוויזן גרויס מסירות נפש ביי זיין ארבייט לטובתנו במשך די גאנצע צייט פון אונזער נויטיגקייט.

די 2 אויבנדערמאנטע עסקנים האבן אויך זעהר פיהל געלייסטעט לטובת די הצלה פון בעלזער רבין זצ״ל, ווי בעקאנט האט די הצלה געפאדערט זעהר גרויסע געלד סומעס און זיי זענען געשטאנען אין שטענדיגע פארבינדונג און מיט גרויס אינטערעס און איבערגעבנהייט האבן זיי געשאפט גרויסע געלד סומעס צו העלפן ראטעווען זיין לעבן, אויסער דעם האבן זיי אויך געשאפט גרעסערע געלד סומעס צו העלפן דעם רבינס פאמיליע וועלכע האבן זיך געפונען אין גרויסן נויט אין דער שטאדט פרעמישלאן, עס איז טאקע זייער וויכטיג צו בעדאנקען פאר די אויבנדערמאנטע 2 עסקנים וועלכע האבן געארבייט לטובת די אלע ענינים מיט גרויס מס״נ און איבערגעבנהייט, יהי זכרם ברוך.

קכח. דער פלאן אריבערצופיהרן דעם בעלזער רבין זצ״ל פון א״י קיין בעלגיע אין יאהר תש״ח. — דער רבי זאגט זיך אפ און פאדערט אויפשטעלן א ישיבה

אין יאהר תש״ח ווען עס האט זיך צופלאקערט די קריג אין א״י און אלע אידן אין א״י האבן זיך געפונען אין א גרויסע סכנה, זענען אלע אידן פון די גאנצע וועלט געווען בעזארגט איבער דעם גורל פון די ארץ ישראל׳דיגע אידן, עס זאל זיי חלילה נישט פאסירן דאס וואס עס האט פאסירט אין די יאהרן פון די היטלער אקופאציע. די בעלזער חסידים זענען בעזונדער געווען בעזארגט איבער דעם גורל פון בעלזער רבין וועלכער האט מיטגעמאכט די גרויסע צרות ביי היטלער עטליכע יאהר און מיט גרויסע נסים געבליבן לעבן און אנגעקומען בשלו׳ קיין ארץ ישראל, איז דעריבער געפאלן דער בעשלוס צווישן די בעלזער חסידים ארויס נעמען דעם בעלזער רבין פון א״י צייטווייליג ביז די סכנה וועט אריבער, עס איז באשלאסן געווארן איהם צו בעזעצן אין די שטאדט אנטווערפן (בעלגיע) וואו עס האבן זיך געפונען א גרויסער טייל בעלזער חסידים אבגעראטעוועטע פון דעם היטלער גיהנם, אבער דאס ארויס פאהרן פון א״י איז דעמאלס געווען פארבונדן מיט גרויסע שוועריגקייטן, ערשטנס וויל די דארטיגע צייטווייליגע ממשלה וועט בעשטימט נישט מסכים זיין

צו זיין ארויספאהר אין אזא ביטערע צייט, צווייטנס צוליב דעם קריעגס צושטאנד אין א״י זענען נישט געפאהרן קיין רעגולערע עראפלאנען קיין א״י ווייל עס איז געווען פאר זיי א גרויסע ריזיקע דאס זיי זאלן נישט אראפ געשאסן ווערן אויף דעם א״י באדן, נאר 1 פליה געזעלשאפט מיטן נאמען ״פאן אפריקא״ האט אונטערגענומען די ריזיקע פון רייזעס קיין א״י. דער גורל איז געפאלן אויף מיר דאס איך מוז פאר יעדן פרייז פאהרן און ארויס ברענגען דעם בעלזער רבין פון דארט מיט די האפנונג אז איך וועל אלע שטערונגען אדורך ברעכן און איהם ברענגען קיין אנטווערפן. איך האב טאקע געהאט גרויסע שטערונגען פון מיין פאמיליע ווייל איך האב שוין דעמאלס געהאט עטליכע קינדער און זיי זענען נישט מסכים איך זאל איינשטעלן דאס לעבן, אבער אזוי ווי מיר האבן פארשטאנען אז עס איז נישטא קיין אנדער ברירה כדי צו ראטעווען דאס לעבן פון בעלזער רבין האבן זיי געמזט מסכים זיין צו די שווערע נסיעה און מיט דער האפנונג דאס השי״ת ווען אוודאי העלפן דאס אלעס וועט אריבער בשלו׳ אזוי ווי השי״ת האט געהאלפן ביז יעצט און ארויס גערעטעווט דעם רבין פון אלע סכנות.

אבער יעצט מאכט זיך א אנדער מעשה. אין בעלגיע איז נישטא קיין א״י קאנסולאט און איך מוז פאהרען קיין פאריז. דארט איז שוין געווען א פאלעסטינער אמט וועלכער האט ארויס געגעבן וויזעס, איך האב דארט גראדע געטראפן ר׳ יעקב גריפל ע״ה וועלכער איז געווען זעהר א חשובער איד און א גרויסער פערזענליכקייט,אויך זעהר אקטיוו פאר הצלת נפשות אין די קריגס יאהרן. איך האב איהם געזאגט דעם צווועק פון מיין קומען קיין פאריז כדי ארויסצוראטעווען דעם בעלזער רבין פון א״י. ער האט געהאט גרויס בעקאנטשאפט אין די הויכע פענסטער צוליב זיין גרויסע אקטיוויטעט און דאך איז אויך פאר איהם נישט געווען אזוי לייכט ארויס צו בעקומען פון זיי קיין וויזע, אבער א קלוגער איד געפינט אלע מאל א עצה, עס איז גראדע געווען קורץ נאך די פטירה פון גערער רבין זצ״ל אין א״י האט ער זיי געזאגט אז איך בין געשיקט געווארן אלס דעלעגאט פון בעלגיע צו בעטייליגן זיך אין דעם גרויסן הספד צו די שלשים פון גערער רבין זצ״ל און אויף דעם אופן איז איהם געלונגען צו בעקומען א וויזע פאר מיר, איך האב מיך געמוזט פאסן צו פאהרן מיט די אויבנדערמאנטע פליה געזעלשאפט, עס איז געווען א צעבראכענער אוויאן און דארך דעם האבן זיי געקענט בעשטיין צו ריזיקירן מיט רייזעס קיין א״י, דער אוויאן איז טאקע עטליכע מאל קאליע געווארן און מיט גרויס נסים אנגעקומען אין א״י קיין חיפה אויפן פלוג האפן, ווייל לוד איז נאך דעמאלס געלעגן אין די הענד פון די ענגלענדער, גאנץ א״י געפינט זיך אין א גרויסן קריגס צושטאנד און אלע גאסן זענען טונקל, אין מיטן נאכט בין איך אנגעקומען קיין ת״א און גלייך ארויף צום בעלזער רבין און צווישן 4 אויגן איהם פארגעלייגט דעם בעשלוס פון די בעלזער חסידים דאס ער זאל צייטווייליג קומען קיין בעלגיע־אנטווערפן ביז די סכנה אין א״י וועט אריבער. אזוי ווי זיין שטייגער איז געווען נישט צו ענטפערן קיינמאל א תשובה אויפן ארט נאר זיך מיישב זיין האט ער מיר אויך יעצט געענטפערט דאס ער וויל זיך מיישב און דעם אנדערן טאג וועט ער מיר זאגן א תשובה, ביים אריין קומען דעם אנדערן טאג האט ער מיר געזאגט, דאס ער האט בעשלאסן נישט צו פאהרן קיין בעלגיע נאר בלייבן אין א״י, ביי די געלעגנהייט האט מיר דער רבי געזאגט דאס ער וויל מיר זאלן מייסד זיין א חסידישע ישיבה אין א״י, גלייכצייטיג האט ער מיר בעמערקט דאס א ישיבה איז פארבונדן מיט זעהר גרויסע שפעזן צו אויסהאלטן מיט אלעס וואס פערלאנגט זיך, אויך בעמערקט ער דאס ער איז נישט בדעה צו פאהרן קיין אמעריקא צו שאפן געלד פאר די ישיבה נאר ער וועט אפעלירן דורך שיקן בריף אין דער וועלט מיט א בקשה צו שטיצן די ישיבה.

אין יאהר תש״ט האב איך מיך בעזעצט מיט מיין פאמיליע אין א״י און ביז עטליכע וואכן איז

מיר געלונגען צו גרינדן די ישיבה אין ירושלים. לויטן אויפטראג פון רבין ז״ל זאל זיין דער נאמען ״ישיבה דחסידי בעלז״. איך האב צוזאמען געשטעלט א בריף לויט זיין פערלאנג. דער רבי האט קארעגירט דעם בריף און געחתמט זיין נאמען און עס ארויס געשיקט אין די גאנצע וועלט, די ישיבה האט זיך אנגעהויבן צו ענטוויקלען פון טאג צו טאג און איז געווארן לשם ולתפארת. דער רבי ז״ל האט אויך פערלאנגט דאס מען זאל גרינדן אין ת״א א ת״ת אויף דעם אופן ווי עס איז געווען אין דער היים, עס איז באלד אויסגעפיהרט געווארן זיין רצון און די ת״ת עקזיסטירט ביזן היינטיגן טאג לשם ולתפארת. אויך אין ב״ב שכון ה׳ וואו איך האב געוואוינט האב איך געגרינדעט א בעלזער ת״ת און צו דעם צוועק אויפגעבויעט א שיינעם בנין.

קכט. מיין ערשטע רייזע קיין א״י אין אנגעלעגנהייט פון בעלזער רבין זצ״ל — מיין צווייטע רייזע

אין חודש אלול פון יאהר תש״ח בין איך צוויי מאל געפאהרן קיין ארץ ישראל אין דער אנגעלעגנהייט פון בעלזער רבין זצ״ל, וואו איך האב געהאט די אויפגאבע צו ערלעדיגן זעהר וויכטיגע ענינים פאר איהם, צוריק קומענדיג האב איך פעסט בעשלאסן זיך צו בעזעצן אין א״י, טראץ דעם וואס איך בין שוין געווען דא באזירט מעהר וועניגער מיט א גוטע פרנסה דורך קליוטן, אויסער דעם די אלע גרויסע שוועריגקייטן וועלכע זענען פארבונדן מיט אזא רייזע, וועז אין א״י איז געווען גרויסע שוועריגקייטן, הן אין פרנסה עקזיסטענץ און אפילו פאר געלד איז געווען מאנגל צו בעקומען געהעריגע לעבנסמיטלען, איך בין שוין געווארן,א פאמיליע מיט 3 קינדערלאך בלע״ה, דאס אלעס האט אויף מיר נישט געווירקט, מיינע אלע חברים האבן מיך אויפמערקזאם געמאכט אויף די שוועריגקייטן און פרובירט מיך אבצוראטן פון פאהרן, זיי זענען נישט געווען אומגערעכט, אבער מיין בעשלוס איז נישט צו ענדערן, דאס בעווען מיך אזוי שטארק זיך צו בעזעצען אין א״י איז געווען ווייל איך האב געזעהן אז עס נויטיגן זיך וואס מעהר היימישע מענטשן זיך צו דרייען ביים בעלזער רבין זצ״ל, עס איז אויך וויכטיג צו גרינדן א ישיבה, ווי דער רבי זצ״ל האט מיר געזאגט ביי מיין באזוך אין א״י מיט א יאהר צוריק, איך האב איבערגעגעבן פאר די חסידים אין אנטוועדפן אז דער רבי איז אינטערעסירט צו גרינדן א ישיבה אין א״י, צוליב דעם צוועק איז ארויסגעשיקט געווארן א דעלעגאציע פון 2 חשובע מענטשן קיין א״י כדי מייסד צו זיין די ישיבה, דאס איז געווען אין ווינטער נאך מיין צוריק קומען פון א״י, אבער זיי זענען צוריק געקומען מיט גארנישט. עס איז זיי נישט געלונגען מייסד צו זיין די ישיבה.

זומער תש״ט האבן פאר ר״ה, האב איך מיט מיין משפחה אויסגעוואנדערט קיין א״י, תיכף נאך סוכות האב איך אנגעהויבן צו טוהן וועגן מייסד זיין די ישיבה, נאך גרויסע שוועריגקייטן איז מיר געלונגען אלעס צו ארגאניזירן און טאקע אין חודש חשון האט שוין עקזיסטירט די ישיבה פון וועלכן דער רבי זצ״ל האט גרויס הנאה געהאט. די ישיבה האט אנגעפאנגען מיט 10 בחורים אין קטמון אין ביהמ״ד הגר״א, דארט האבן זיי געלערנט, די סיבה וואס איך האב געגרינדעט די ישיבה דוקא אין קטמון וועלכעס איז געווען א בעצירק פון ירושלים, ווייל דער בעלזער רבי זצ״ל איז דארטן געזעסן יעדעס יאהר אויף פרישע לופט במשך א גאנצן זומער ביז נאך די ימים טובים, בשעת דעם בויען די ישיבה אין צענטרום פון די שטאדט ירושלים, האט מען אויך געבויעט א הייזל

פאר׳ן רבין דארטן צו וואוינען אין די זומער חדשים, דאס איז געשטאנען אנגעשלאסן אין ישיבה בנין, דעם לעצטן זומער פאר די פטירה האט דער רבי זצ״ל געמאכט דעם חנוכת הבית פון די ישיבה ביי זיין אנקומען פון ת״א, טראץ דעם וואס עס זיינען דאן געשטאנען נישט מעהר ווי די יסודות פון די ישיבה, נאך די פטירה האט זיך ארויס געוויזן וואס איז געווען די סיבה זיך צו יאגן און מאכן דעם חנוכת הבית נאך פארן אויפבוי פון די ישיבה, ווייל דאס איז געווען דאס לעצטע פון זיין לעבן אין ירושלים, זכותו יגן עלינו אמן. דאן האט מען געקויפט א גרויסן פלאץ אין שטאדט אויף וועלכן מען האט אויפגעבויעט א גרויסן ישיבה בנין וועלכעס שטייט ביזן היינטיגן טאג און עס לערנען דארט בערך 300 בחורים, תיכף נאכן גרינדן די ישיבה האבן אלע חסידים מיר פארגעשלאגן צו איבערנעמען די גאנצע לייטונג פון די ישיבה און צוגעזאגט א חודש געהאלט, אבער איך האב דאס צוריק געוויזן, ווייל אין פרינציפ האב איך קיינמאל נישט געוואלט זיין א עסקן פאר געלד, אפילו אין אזא צייט ווען איך האב זיך שטארק געזויטיגט.

קל. איך זוך א פרנסה מעגליכקייט — איך בעזעץ מיך אין רמלה צוליב די מחלבה וואס איך האב דארט געבויט — פון דארט גיי איך אריבער וואוינען קיין ב״ב שכון ה׳ — געבויט א בעלזער תלמוד תורה — צוליב פארשידענע סבות צוריק געפאהרן קיין אנטווערפן

נאכן גרינדן די ישיבה ברויך מען דאך טראכטן אויך עפעס פאר זיך, פון וואו צו ציהען פרנסה, איך האב געהאט פארשידענע פלענער, אבער פון אלעס האט דער בעלזער רבי מסכים געווען צו עפענען א קעז פאבריק (מחלבה), איך האב פרובירט זיך צו בעפאסן מיט קליוועז און דימאנטן מסחר, איך בין אריין געקומען אין די דימאנט בערזע אין ת״א, אבער עס איז מיר נישט געלונגען ארויס צו ציהען פון דעם פרנסה, ווייל דעמאלס איז די א״י רעגירונג נאך נישט געווען אינטערעסירט צו ענטוויקלען דימאנט ביזנעס ווי עס איז היינט, האב איך דאן זיך געמוזט נעמען צו די מחלבה (קעז פאבריק). איך האב זיך אויסגעלערנט דאס פאך, אבער איך האב מיך אנגעשלאגן אויף גרויסע שווערigקייטן, ווייל דאס איז געלעגן אין די הענד פון די רעגירונג, וואו יעדע מחלבה האט בעקומען יעדן חודש א צוטיילונג צו ארבייטן, דער צוטיילונגס אמט האט זיך גערופן ״אספקה״. דאס איז געווען אין יפו. גאנץ א״י האט פון דארט בעקומען די צוטיילונג, צו יעדע זאך האט מען געמוזט האבן גרויס פראטעקציע צו קענען עפעס עררייכן, אזוי ווי איך בין נישט געווען אנגעשלאסן אין קיין פארטיי (ווייל ווי בעקאנט איז בעלז תמיד געווען אומפארטייאיש) האב איך נישט געהאט ווער עס זאל מיך פארטרעטן און עפעס ערלעדיגן. נארמאל האט יעדע פארטיי געהאט שטעקן א פוס און דורך דעם געקענט עפעס ערלעדיגן פאר זייערע מיטגלידער, מיט זעהר שווערע מיה איז מיר געלונגען דורך פראטעקציע פון א אומפארטייאישן מענטש צו ערלעדיגן און צו בעקומען א רשיון פאר א מחלבה, אבער איך בין נישט געווען שטארק צופרידן אפילו נאכן בעשטעטיגן דעם רשיון, ווייל איך האב געדארפט אנקומען צום שעף פון די אבטיילונג וועלכער האט געארבייט אין די אספקה, מיטן נאמען דר. גוטפעלד. דאס איז געווען א יעקישער איד, זעהט אויס נישט קיין פרומער, אבער דאס איז נאך נישט געווען דאס ערגסטע, ער איז געווען זעהר א שלעכטער. זיין רשעות איז געווען בעקאנט, ביי יעדע געלעגנהייט האט ער מיר געמאכט צרות.

עס איז אריבער א לאנגע צייט ביז איך האב בעקומען דעם רשיון פאר די מחלבה, דר.

גוטפעלד האט געברויכט בעשטעטיגן אין וועלכע שטאדט צו מאכן די מחלבה און ער האט אבסאלוט נישט געוואלט געבן אין איינעם פון די שטעדט וואו עס געפינען זיך ערליכע אידן נאר אין די שטאדט רמלה וועלכע איז געווען בעזעצט מיט א גרויסן טייל פרייע, אויסער דעם איז עס א רוצח׳ישע שטאדט, אבער עס האט גאר נישט געהאלפן מיין בעטן און ער בעשטעטיגט די שטאדט רמלה, גלייכצייטיג האט ער מיר געגעבן די קלענסטע צוטיילונג פון אלע מחלבות פון וועלכן עס איז געווען כמעט אוממעגליך ארויס צו ציהען פרנסה, ער זאגט אז דעם רשיון קען איך נאר בעקומען דעמאלס וען די מחלבה וועט זיין אויפגעשטעלט לויט די פארשריפטן פון די רעגירונג, איך בין תיכף אריין געפאהרן קיין רמלה, אויפגעזוכט א חורבה הויז צו וועלכן איך האב געמוזט האבן א הסכמה פון די עירי׳, דורך פראטעקציע האט מען מיר דאס בעשטעטיגט, עס האט אריין געטריבן גרויסע הוצאות אויסצוריכטן די חורבה עס זאל זיין פאסענד פאר א מחלבה, נאך א לענגערע צייט ווען אלעס איז געווארן פארטיג האבן זיי געשיקט א קאנטראלע צו זעהן אויב אלעס איז געמאכט פלאן מעסיג, דאן האב איך בעקומען דעם רשיון און די צוטיילונג, טראצדעם וואס די צוטיילונג איז געווען אזוי קליין, דאך האבן זיי פארלאנגט גרויסע שטייערן, עס האט נישט געהאלפן מיינע אלע ערקלערונגען אז איך פארדין נישט אזוי פיהל ווי זיי שאצן מיך אב, ווייל די פרייזן פון די רויע פראדוקטן איז דאך לויט די פארשריפטן פון די רעגירונג, אלעס איז אדורך געגאנגען דורך די אספקה, אויך די פארטיגע סחורה האט געהאט פרייזן לויטן פארשריפט פון זיי און מען האט נישט געקענט נעמען גרעסערע פרייזן, ממילא האבן זיי ענני געוואוסט וויפל איך פארדין און פון די פארדינסטן קען איך נישט צאהלן קיין שטייער, אבער עס איז נישט געווען צו וועמען צו רעדן, ווען איך האב איינמאל פארשפעטיגט צו צאהלן איז שוין געקומען א בעאמטער פון שטייער אמט און קאנספיקירט דעם פריזשידער, די ביוראקראטיע איז געווען זעהר הארב אין אלע אמטן.

מיט א צייט שפעטער האבן זיי בעשלאסן אזוי ווי עס זענען דא אין לאנד צו פיהל מחלבות ארום 65, מוז די צאל ווערן פארקלענערט, דורך צוזאמען שליסן עטליכע מחלבות צוזאמען בשותפות, פארשטייט זיך אז פאר מיר איז דאס געווען א שווערע גזירה, ווייל דער גרעסטער טייל מחלבות איז געלעגן אין די הענד פון נישט פרומע און יעצט, ווער ווייסט מיט וואס פאר א שותפים מען וועט מיך אנשליסן, עס איז טאקע אזוי געווען, זיי האבן מיך אנגעשלאסן צו שותפים מחללי שבת, אבער איך האב געהאט דאס רעכט אויסצורעדן זיך, אז זיי זאלן נישט ארבייטן שבת. עס איז אריבער נאך א שטיקל צייט האבן זיי ווידער ערקלערט אז אויך די צאל פון די יעצטיגע מחלבות וועלכע ציילט ביי 25 מוז אויך פארקלענערט ווערן און עס זאלן עקזיסטירן נאר עטליכע גרויסע מחלבות און אלע קליינע מוזן זיך צו זיי אנשליסן, זייער כונה איז געווען מיט דעם געזעץ צו שטיצן די גרעסטע מחלבה ״תנובה״, וועלכע האט געהערט צו מענטשן פון די דעמאלסדיגע מפא״י רעגירונג, און דורך דעם געזעץ וועלן זיך זייערע ביזנעס פיהלפאכיג פארגרעסערן, ווען דער בעשלוס איז געקומען אין קראפט האבן זיי גענצליך ליקווידירט א טייל פון די קליינע מחלבות און צוגענומען ביי זיי דעם רשיון, זיי האבן זיך גארנישט גערעכנט מיט דעם וואס זיי צוברעכן פרנסות פון פאמיליעס אבי זיי געלינגט אדורך צו פיהרן דעם פלאן און שטיצן זייערע אנגעהעריגע, יעצט בלייב איך אן א פרנסה און אן געלד, ווייל דאס ביסל געלד וואס איך האב געברענגט פון בעלגיע האב איך אריין געלייגט אין בויען די מחלבה און פון דעם קען איך יעצט גארנישט ארויס נעמען, ווי עס איז ווען מען גייט פארקויפן א אלטע זאך.

נישט האבנדיג קיין ברירה ווייל אנהויבן צו זוכן א נייע פרנסה איז אוממעגליך געווען, ווייל

זיי האבן נישט געלאזט קיינעם לעבן נאר טריט און שריט געמאכט שווערigקייטן, נאך 8 יאהר ראנגלען זיך מיט די גרויסע שווערigקייטן, האב איך בעשלאסן צוריק צו פאהרן קיין בעלגיע, טראץ דעם וואס די פאמיליע האט זיך במשך די עטליכע יאהר פארגרעסערט בלע״ה ביז 7 קינדערלעך און מיט די שיף פאהרן איז נישט געווען אזא לייכטע זאך, אבער מיין בעשלוס האב איך נישט געענדערט. איך האב איבער געלאזט די גאנצע מחלבה מיט אלע אינריכטונגען און נישט געקענט פון דעם ארויס נעמען אפילו 1 פרוטה, אויך פון די שיינע אינגעריכטעטע דירה אין בני ברק שכון ה׳ האב איך ארויס געגומען נאר א מינימום, אויך די ת״ת וועלכע איך האב געגרינדעט אין שכון ה׳ אויף דעם נאמען פון בעלז און אויפגעשטעלט א שיינעם בנין, דאס אלעס איז בטל געווארן מיט מיין פארלאזן א״י, איך קום אן קיין אנטוווערפן וואו איך פאנג אן ווייטער זיך צו בעניצן מיט מיין פאך קליוועלן, אויך אביסל אין דימאנט מסחר און פאבריקאציע. ב״ה ביזן היינטיגן טאג בעפאס איך מיך מיט דעם, השי״ת זאל ווייטער העלפן מיט געזונד און פיהל נחת אזוי ווי ער האט געהאלפן ביז היינט.

אלה מזבחות ראה ואלה עקדות זכור !

מיין מוטער ע"ה סימא בת ר' אלי' דוב ע"ה,
נעקד"ה יום ט"ז אלול שנת תש"ג

ביי די דריטע און לעצטע אקציע איבער די באכניער אידן ווען די שטאדט איז געבליבן יודנפריי, אין אנהויב פון די אקציע, איז איהר געלונגען אריין צו געהן אין א בונקער אין דעם זעלבן הויז וואו מיר האבן געוואוינט, נאך 8 טאג זיצן אין בונקער האבן די אידישע פאליציי ענטדעקט דעם בונקער און לויט א אויפטראג פון לאגער פיהרער מילער, מוזן זיי אלע מענטשן ארויס שלעפן פון די בונקערס. דער אויפטראג איז געווארן אויסגעפירט און זיי האבן ארויס געשלעפט די אידן פון די בונקערס און איינגעזעצט זיי אין קרימינאל פון דעם יודנראט, דארט זיינען זיי געזעסן 8 טעג און דאן האט מען זיי ארויס געפיהרט אויף א גאס מיטן נאמען סאלנא גורא, דארט האבן שוין אבגעווארט א גאנצע באנדע רוצחים היטלעריסטן ימ"ש און זיי האבן אויסגעהרגעט מיט גרויס אכזריות אלע אידן וועלכע האבן געציילט בערך 500 פערזאן, מענער, פרויען און קינדער, דערונטער איז אויך געווען מיין ברודער'ס פתחי' קינדער, לאה, נעמי, ראובן, נאכן הרגענען זיי האט מען פון זיי אראפגעצויגן אלע קליידער כדי צו רעוועדירן אויב עס געפינט זיך נישט אין זיי קיין געלד אדער אנדערע ווערט זאכן א.ד.ג. האט מען זיי דער נאך אריין געווארפן אין א פייער וועלכעס איז געווען צוגעגרייט פון האלץ און ארויף געגאסן נאפט עס זאל בעסער ברענען. א טייל מענטשן האבן נאך געלעבט בשעת'ן אריין ווארפן זיי אין פייער, בעפאר מען האט ארויס געפיהרט מיין מאמען צו הרגענען האט זי צוגערופן איינעם פון די אידישע פאליציי מיטן נאמען נ.ר. און צו איהם געזאגט די ווערטער: "זי זעהט גאנץ גוט איהר מצב אז עס זענען דא נאר געציילטע מינוטן פון איהר לעבן, זי געהט צום טויט אזוי ווי צום טאנץ, זי פרייט זיך זעהר דאס זי האט געהאט די זכי' חתונה צו מאכן די קינדער, זי פרייט זיך אויך דאס מיר איז געלונגען צו אנטלויפן פון געטא". ווייל דעמאלס ווען איך האב געזאלט פארלאזן דעם געטא, האב איך געשריבן א בריוועלע צו איהר מיט דעם קעפל: "א בריוועלע צו די מאמען", אז איך דענק היינט צו אנטלויפן פון געטא, זי זאל מתפלל זיין עס זאל זיין בהצלחה און איך זאל זוכה זיין אנצוקומען צום ריכטיגן פלאץ וואו איך קען ראטעווען מיין לעבן, דאס בריוועלע האב איך איבערגעגעבן צו הרב יחזקא־ל האלבערשטאם א זוהן פון באכניער רב ז"ל, ער איז געבליבן צווישן די ארבייטער צו ליקווידירן די זאכן פון געטא, אלע ספרים האבן זיי ארויס געווארפן אין די גאסן און פארברענט, ד' ינקום דמם לעינינו במהרה אמן.

די מאמע ע"ה איז אלט געווען 63 יאהר, זי איז געווען בעקאנט מיט איהר גרויס צדקות און מעלות ומדות טובות, זי האט געטיילט גרויסע סומעס געלד אויף צדקה צוועקן און געבארגט פאר מענטשן גמילות חסדים, איהר גאנצער ציהל פון לעבן איז געווען צו געבן די קינדער א שטרענג רעליגיעזע ערציהונג פון תורה און י"ש, מען קען אויף איהר זאגן דעם פסוק "אשת חיל מי ימצא" זי זאל זיין א מליצה ישרה פאר איהרע אלע קומענדיגע דורות עד ביאת המשיח.

מיין עלטסטער ברודער פתחי׳ ע״ה אלטר פתחי׳ ב״ר אליקים

ביי די דריטע און לעצטע אקציע אין באכניער געטא, אין דער צייט ווען ער האט געוואלט געהן אין בונקער צוזאמען מיט מיר, האבן איהם די רוצחים געכאפט צוזאמען מיט זיין טאכטער אסתר, אלט 2 יאהר און ארויסגעשלעפט אין הויף וואו עס זענען געשטאנען גרייט לאסט אויטאס כדי צו פארנעמען אלע אידן פון געטא, מען האט זיי אוועק געפיהרט און קיינער האט נישט געוואוסט וואו אהין, עטליכע טעג שפעטער האב איך געטראפן א ערל אין די שטאדט ניעפאלאמיץ און ער האט מיר געזאגט, דאס די באכניער אידן האט מען אריין געפיהרט אין א גרויסן וואלד וואס איז געווען צווישן באכניא און ניעפאלאמיץ, דארטן האבן די רוצחים אלעמען אויסגעשאסן, זיין פרוי רבקה איז געשטארבן אין די שטאט סאווין נעבן לובלין פון טיפוס קראנקהייט, אין יאהר תש״א האט מען זי מיט די גאנצע משפחה פארשלעפט אהין. בשעת עס האט זיך געשאפן אין קראקא־פאדגורזש דער געטא, האט מען דעמאלס אויסגעזידלט די אידן וועלכע האבן נישט בעקומען קיין רעכט צו וואוינען אין געטא. פיהל פון די מענטשן זענען אויסגעשטארבן פון הונגער און פיהל דורך פארשידענע קראנקהייטן.

מיין ברודער פתחי׳ איז געווען א ת״ח און י״ש. ער האט געצויגן זיין פרנסה פון סופרות, ער איז געווען א צייט א יושב אין בעלז, ביים הרגענען איהם איז ער אלט געווען 32 יאהר, זיין טאכטער לאה נעמי 6 יאהר, זיין אינגעלע ראובן 4 יאהר, די 2 קינדער זענען געווען צוזאמען מיט מיר אין בונקער ביז מען האט זיי געכאפט, זיין טאכטער אסתר, 3 יאהר אלט, איז מיטגעגאנגען מיטן פאטער, דאס איז אויך געווען אין דעם טאג פון שיסן זיי ט״ז אלול תש״ג.

אחי הקטן יצחק ב״ר אליקים ע״ה נעקד״ה י״ג אלול תש״ב

לויט דעם היטלער געזעץ האבן אידן געמוזט ארבעטן. אויך מיין ברודער איז אנגענומען געווארן צו ארבעטן אין די בוי־דינסט, ביי זיין ארבייט אין די סטאלער אבטיילונג האט ער זיך ביי די עלעקטרישע זעג מאשין אבגעשניטן 3 פינגער און מען האט איהם געמוזט זאפארט נעמען אין שפיטאל כדי צו אפעריירען עס זאל זיך נישט מאכן קיין בלוט פארגיפטונג. עטליכע מאל האט מען געמוזט אפעריירן צוליב די סכנה. עס האט געדראט א אלגעמיינע בלוט פארגיפטונג. ווען ער איז געלעגן אין שפיטאל האבן מיר זיך דערוואוסט אז עס ברויך פארקומען די פארניכטונגס אקציע אין באכניא, מיר האבן געפלאנט ווי זיך צו ראטעווען פון די צרה אבער פאר איהם האבן מיר גאר נישט געטראכט, ווייל ער איז געלעגן אין קריסטליכן שפיטאל וועלכעס האט מעהרערע מעלות צו ווערן בעשיצט בשעת א אקציע, ערשטנס, האבן זיי נאך ביז היינט נישט גענומען קיין קראנקע צום פארניכטן, צווייטנס, שטייט דאס שפיטאל אויסערן געטא וואו עס וועט נישט פארקומען דער טעראר פון די אקציע, און די אידישע קראנקע וועלן בעשטימט ניצול ווערן. (פיהל מענטשן האבן זיך טאקע גענוואלט לאזן קאסטן גרויסע געלדער אז זיי זאלן קענען אריין קומען אין שפיטאל ביז נאך די אקציע) אבער עס האט זיך דאס מאל ארויס געוויזן גאנץ אנדערש ווי מיר האבן גערעכנט, דווקא דאס מאל האבן זיי צום ערשטן גענומען די אידן פון די שפיטעלער, זיי אויפגעלאדנט אויף לאסט אויטאס, געווארפן מיט זיי ווי מיט מיסט, זיי ארויס געפיהרט אונטער די שטאדט אין א דארף מיט׳ן נאמען באטשקאוו, דארטן האבען שוין די רוצחים אבגעווארט דעם טראנספארט, עס איז געווארן אויסגעגעראבן א טיפער גרוב און נאך דעם שיסן זענען אלע מענטשן אריין געווארפן געווארן אין

דעם גרוב, א גרויסער טייל פון זיי האבן נאך געלעבט בשעת דעם אריין ווארפן אין דעם גרוב זענען דעמאלס בעגראבן געווארען ארום 2000 נפשות, קראנקע, אלטע און קינדער, זיין פרוי אסתר האט מען געכאפט ביי די אקציע אין בונקער און זי איז געווארן אוועק געשלעפט צוזאמען מיט די 8000 אידן פון באכניא אין קרעמאטאריום "בעלזעץ".

אחי הנ"ל הי' יר"ש וחסיד. הסתופף תמיד בצל כ"ק מרן אדמו"ר זצ"ל מבעלז, אהב לעשות צדקה וחסד בגופו ובממונו, עלתה נשמתו לגנזי מרומים בשנת 28 לימי חייו.

אחי הקטן שמעון יעקב ב"ר אליקים ע"ה נעקד"ה ד' שבט תש"ד

ביי די צווייטע אקציע אין באכניא, ווען ער איז געזעסן אין קרימינאל אנשטאט דעם ברודער יוסף וועלכן ווערנער דער דעוויזן שעף האט איהם נישט געטראפן, דעמאלס האט מען איהם ארויס געפיהרט אויף דעם אידישן בית הקברות וואו עס איז שוין געווען גרייט אויסגעגראבן א קבר פאר איהם און פאר נאך עטליכע אידן, זיי זענען געשאסן געווארן דורך דעם דייטשן פאליציי רויבער מיט'ן בעקאנטן נאמען "בעק", נאך דעם זענען זיי בעגראבן געווארן דורך די חברה קדישא, ער האט איבערגעלאזט א פרוי מיט'ן נאמען מרים, ביי די דריטע אקציע אין באכניא איז זי צוזאמען מיט איהר קינד ערמארדעט געווארן, ווארשיינדליך אין דעם ניעפאלאמיצער וואלד, אין זיין טויט האט געהאט א גרויסן חלק דער שעף פון באכניער יודנראט מיט'ן נאמען "שמחה ווייס", וועלכער לעבט נאך היינט.

אחי הנ"ל הי' יר"ש וחסיד. ישב הרבה שנים בבעלז בצל כ"ק מרן אדמו"ר זי"ע, אהב לעשות צדקה וחסד בגופו ובממונו, עלתה נשמתו לגנזי מרומים בשנת 22 לימי חייו.

אחי הקטן יוסף ב"ר אליקים ע"ה נעקד"ה שנת תש"ד קבעתי היאצ"ט שלו ט"ז אלול

צוליב א מסירה דורך דעם בעקאנטן מסור און רוצח שמואל בראדמאן, איז ער געכאפט געווארן אין קראקעווער געטא דורך דעם אויפטראג פון פאליציי שעף שמחה שפירא. ער איז דאן אבגעפיהרט געווארן אין גרעסטן קרימינאל פון קראקא מאנטילופי און איז איבער געגעבן געווארן אין רשות פון דעוויזן שעף ווערנער, כדי צו אויספארשן אלע זיינע דעוויזן געשעפטן און אויסגעבן אלע אנדערע פארבינדעטע אין דעם מסחר, אויך קאנטראלירן פון וואו ער האט גענומען זיינע ארישע פאפירן וועלכע ער האט זיך פארשאפט ביי די פארטיזאנער צו ארבעטן פאר די הצלה פון בעלזער רבין, איינמאל האט ער זיך טאקע אריין געלאזט אין א גרויסע סכנה פאהרנדיג אין די שטאדט סטרי כדי צו שאפן א פארבינדונג אריבער צו שווארצן די גרעניץ דעם רבין, מען האט איהם לעגיטימירט אלס פארדעכטיגער איד, אבער ווען ער האט געוויזן די ארישע פאפירן איז ער פריי געווארן, ממש דורך נסים.

אחי הנ"ל הי' יר"ש וחסיד. ישב הרבה שנים בבעלז, הי' מפורסם לבעל צדקה ומע"ט. פרנס משלו הרבה משפחות, וגם הי' בעל מעלות ומדות טובות, עלתה נשמתו לגנזי מרומים בשנת 20 לימי חייו.

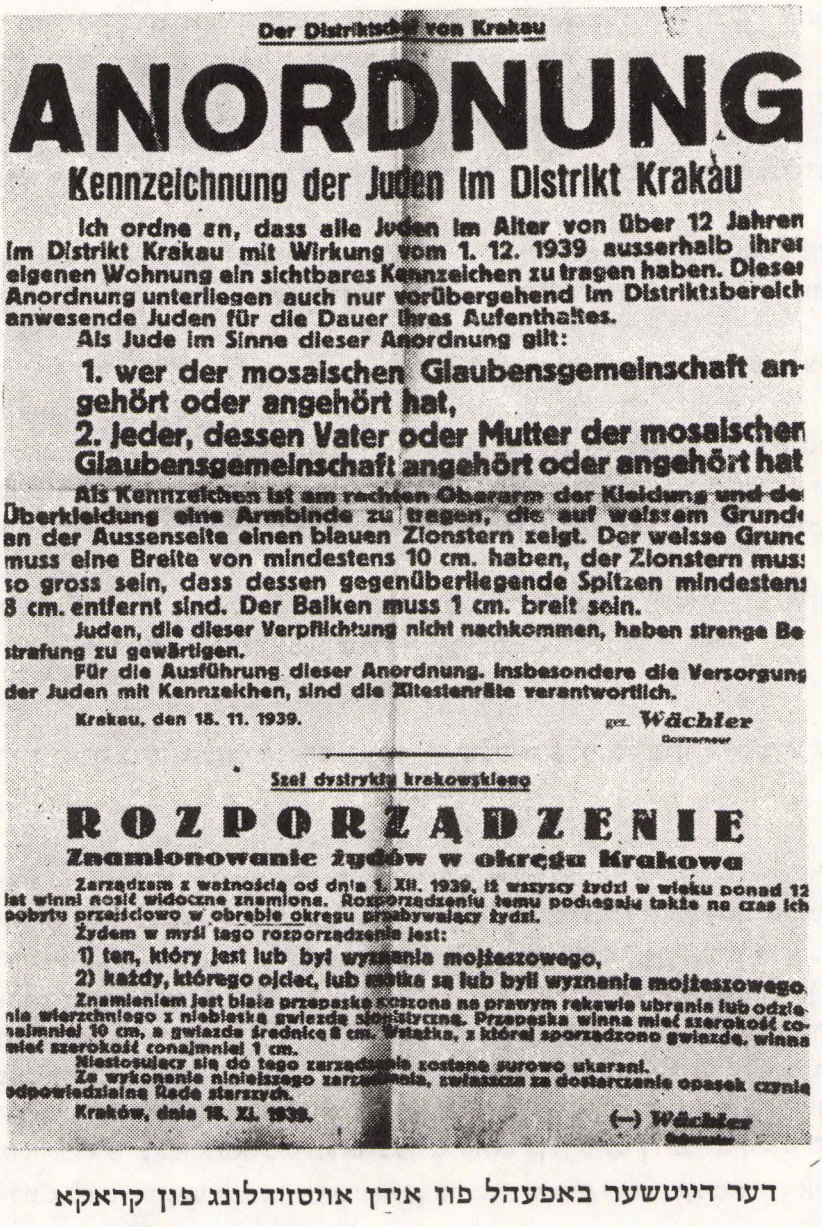

Der Distriktchef von Krakau

ANORDNUNG

Kennzeichnung der Juden im Distrikt Krakau

Ich ordne an, dass alle Juden im Alter von über 12 Jahren im Distrikt Krakau mit Wirkung vom 1. 12. 1939 ausserhalb ihrer eigenen Wohnung ein sichtbares Kennzeichen zu tragen haben. Dieser Anordnung unterliegen auch nur vorübergehend im Distriktsbereich anwesende Juden für die Dauer ihres Aufenthaltes.

Als Jude im Sinne dieser Anordnung gilt:

1. wer der mosaischen Glaubensgemeinschaft angehört oder angehört hat,
2. jeder, dessen Vater oder Mutter der mosaischen Glaubensgemeinschaft angehört oder angehört hat

Als Kennzeichen ist am rechten Oberarm der Kleidung und der Überkleidung eine Armbinde zu tragen, die auf weissem Grunde an der Aussenseite einen blauen Zionstern zeigt. Der weisse Grund muss eine Breite von mindestens 10 cm. haben, der Zionstern muss so gross sein, dass dessen gegenüberliegende Spitzen mindestens 8 cm. entfernt sind. Der Balken muss 1 cm. breit sein.

Juden, die dieser Verpflichtung nicht nachkommen, haben strenge Bestrafung zu gewärtigen.

Für die Ausführung dieser Anordnung, insbesondere die Versorgung der Juden mit Kennzeichen, sind die Ältestenräte verantwortlich.

Krakau, den 18. 11. 1939.

gez. Wächter
Gouverneur

Szef dystryktu krakowskiego

ROZPORZĄDZENIE

Znamionowanie żydów w okręgu Krakowa

Zarządzam z ważnością od dnia 1. XII. 1939, iż wszyscy żydzi w wieku ponad 12 lat winni nosić widoczne znamiona. Rozporządzeniu temu podlegają także na czas ich pobytu przejściowo w obrębie okręgu przebywający żydzi.

Żydem w myśl tego rozporządzenia jest:

1) ten, który jest lub był wyznania mojżeszowego,
2) każdy, którego ojciec, lub matka są lub byli wyznania mojżeszowego.

Znamieniem jest biała przepaska noszona na prawym rękawie ubrania lub odzienia wierzchniego z niebieską gwiazdą syjonistyczną. Przepaska winna mieć szerokość conajmniej 10 cm, a gwiazda średnicę 8 cm. Wstążka, z której sporządzono gwiazdę, winna mieć szerokość conajmniej 1 cm.

Niestosujący się do tego zarządzenia zostaną surowo ukarani.

Za wykonanie niniejszego zarządzenia, zwłaszcza za dostarczanie opasek czynię odpowiedzialną Radę starszych.

Kraków, dnia 18. XI. 1939.

(—) Wächter
Gubernator

דער דייטשער באפעהל פון אידן אויסזידלונג פון קראקא

Der Höhere SS- und Polizeiführer
im Generalgouvernement
für die besetzten polnischen Gebiete

Krakau, den [illegible] Juli 1940

Az: Adjutant
Schn/Fi - 5760/40 -.
(bei Rückantwort angeben)

Der Stadthauptmann
von Krakau
Eing. 27 JUL 1940

Betrifft: Aussiedlung der Juden aus Krakau.

Bezug: Dort.Schrb.vom 23.Juli 1940.

Anlagen: -

An den
Stadthauptmann der Stadt Krakau
in K r a k a u .

Im Auftrag des Höheren SS- und Polizeiführers im Generalgouvernement bestätige ich dankend den Eingang Ihrer Mitteilung über die Auswanderungsziffern der Juden aus Krakau.

a.B.

SS-Hauptsturmführer und Adjutant

דער באפעהל פון אויפשטעלן דעם געטא אין קראקא

Lengyel polgári menekült szociális nyilvántartó lapja.

(A kérdőív lengyel nyelvű szövegének magyarnyelvű fordítása.)

Lengyel polgári menekült	1.	Neve (Keresztt- és vezetéknév)				
	2.	Születési a) helye		Krakkó város / község járás Krakkó vajdaság		
		b) ideje		1919 év Jun. hó 1 nap Lengyel ország		
	3.	Családi állapota*		nős, férjezet, nőtlen, hajadon, özvegy, elvált.	Vallása	r. k.
	4.	Atyja neve				
	5.	Anyja leányneve				
	6.	Házastársa neve				
	7.	Foglalkozása				
	8.	Szakismerete				
	9.	Iskolai végzettsége (A bizonyítványok és diplomák tüzetes megjelölése)				
	10.	Nyelvismerete		lengyel,		
	11.	Utolsó állandó lengyelországi lakhelye		Krakkó város / község járás Krakkó vajdaság		
	12.	Lengyel személyazonossági igazolványai (Kiállító hatóság is felsorolandó)				
	13.	Lengyelországban maradt legközelebbi hozzátartozói?			foglalkozása	rokoni fok
	14.	Vannak-e lengyel menekült rokonai	a) jelenlegi tartózkodási helyén	a)		
			b) más magyarországi táborban	b)		
	15.	Hol és mikor lépte át a magyar határt				
	16.	Tartózkodott-e szovjet által megszállt területen és mennyi ideig				
	17.	Egyéb megjegyzései a menekülteknek				

Kelt Budapest 1939. [illegible] hó 20. nap.

Fenti adatok helyességéért felelősséget vállalok:

Koszycki Adam

a tábor lengyel megbizottja aláírása.

a [illegible]irt lengyel menekült aláírása.

* A megfelelő szó aláhuzandó.

3. דער דאקומענט פון קעאק אין בודאפעסט

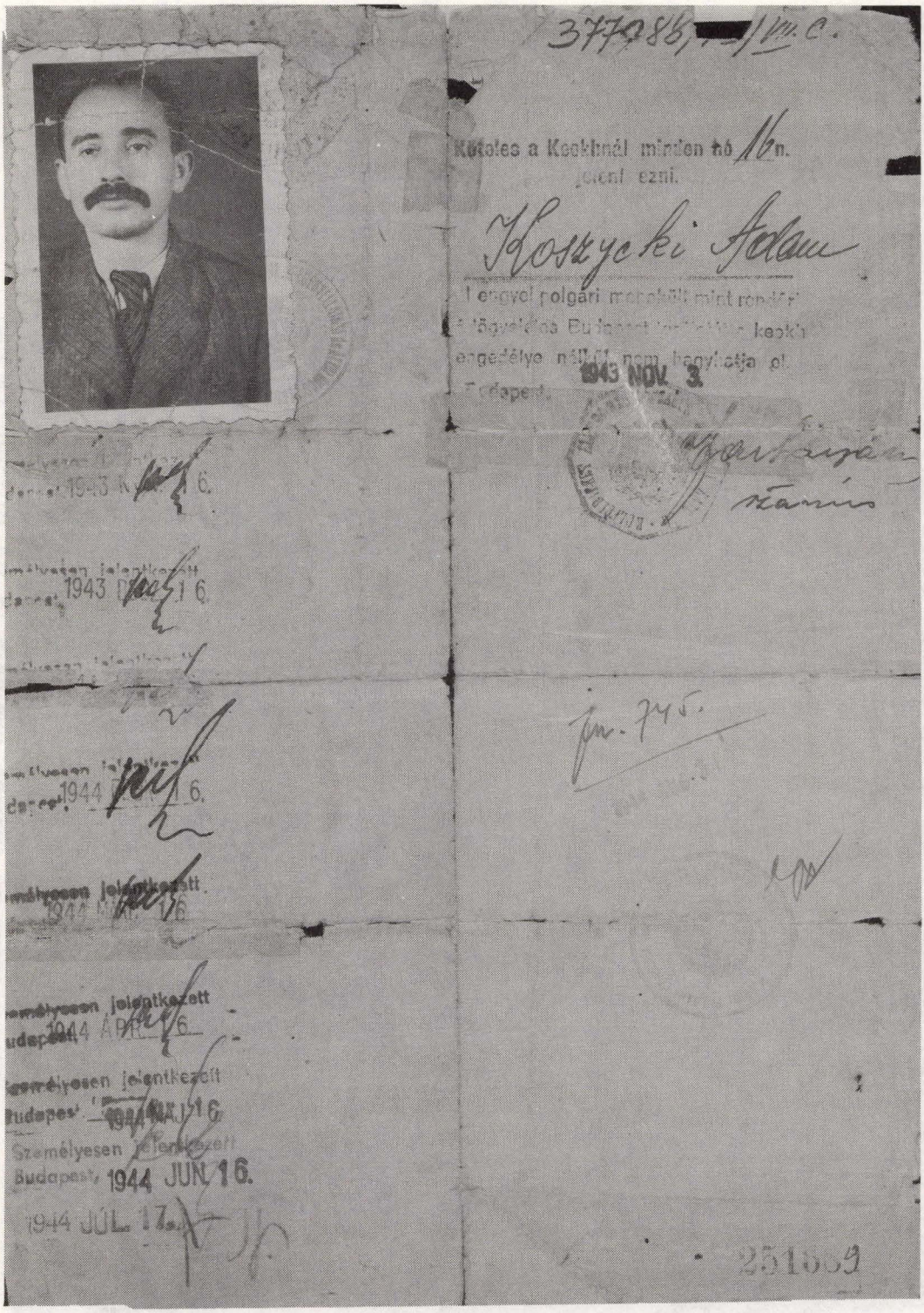

4. די (פאלשע) סטעמפלען פון קעאק אויפן דאקומענט

România

Duplicat

PREFECTURA POLIȚIEI CAPITALEI
DIRECȚIUNEA POLIȚIEI DE SIGURANȚĂ
SERVICIUL CONTROLUL STRAINILOR

Nr. nostru

Data: 26 Martie 1945

ADEVERINȚA

Conform ordinului Ministerului Afacerilor Interne Nr. 224.187 din 3 Mai 1944, refugiat ul polon Friedman Salomon cu domiciliul în strada Dudești Nr. 74, are voe a locui provizoriu în București.

I s'a format dosar individual Nr. 102739 1945.

Prezenta este valabilă până la 26 Mai 1945.

Șeful Serviciului

Șeful Biroului

דאס באשטעטיגונג פון די רומענישע רעגירונג צו קענען וואוינען
צייטווייליג אין ראמעניע

SVÁJCI KÖVETSÉG
IDEGEN ÉRDEKEK KÉPVISELETE
KIVÁNDORLÁSI OSZTÁLY
V., VADÁSZ-UTCA 29.

SCHWEIZERISCHE GESANDTSCHAFT
ABTEILUNG FÜR FREMDE INTERESSEN
ABTEILUNG AUSWANDERUNG
V., VADÁSZ-UTCA 29.

2247/XX/44

Die Schweizerische Gesandtschaft, Abteilung fremde Interessen, bescheinigt hiermit, dass

Koszycki Adam

im schweizerischen Kollektivpass zur Auswanderung eingetragen ist, daher ist der (die) Betreffende als Besitzer eines gültigen Reisepasses zu betrachten.

Budapest, 23. Oktober 1944.

A Svájci Követség, Idegen Érdekek Képviselete, ezennel igazolja, hogy

Koszycki Ádám

a svájci csoportos (collectiv) útlevélben szerepel és ezért nevezett érvényes útlevél birtokában levő személynek tekintendő.

Budapest, 1944. október 23.

LEGATION DE SUISSE BUDAPEST

א באשטעטיגונג פון שווייצער קאנסולאט

Dán Adalbert
St. Baron L. Pop. 17
(Brassai utca 17)
Cluj

דאס ווייזיט קארטל פון דן אדאלבערט (אין פאגשאן)

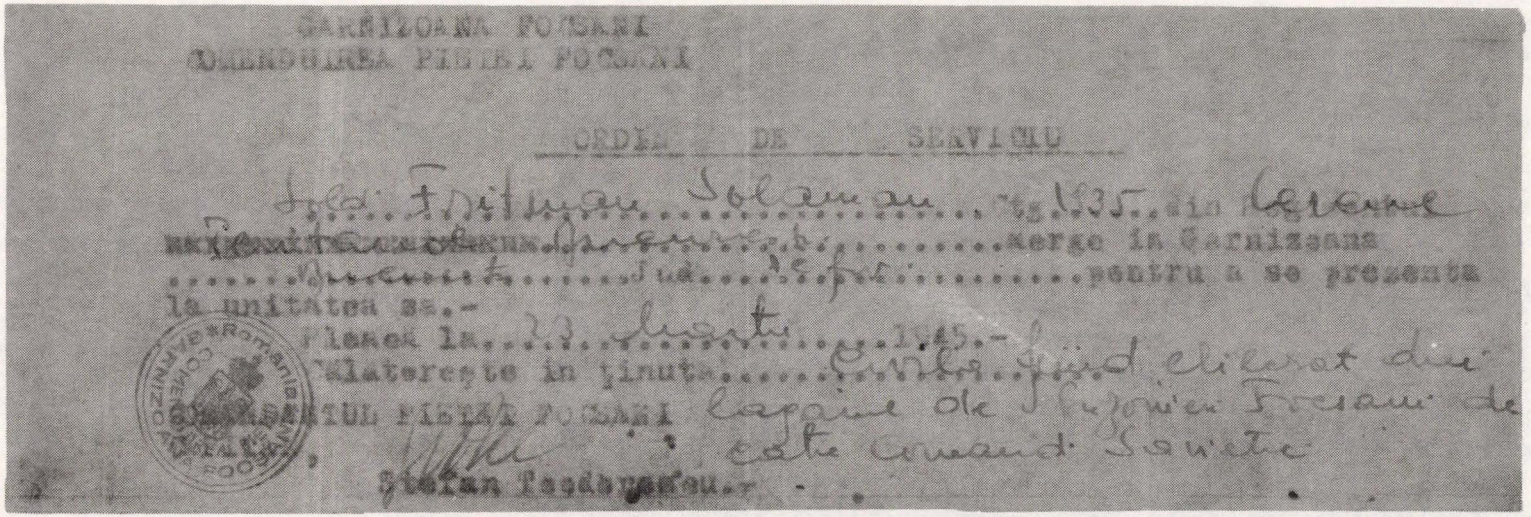

GARNIZOANA FOCSANI
COMENDUIREA PIETEI FOCSANI

ORDIN DE SERVICIU

Sold. Fritman Solaman ... Cts. 1935 ... din Cerene
[illegible] ... merge la Garnizoana
... Bucureşti ... Jud. ... pentru a se prezenta
la unitatea sa.-
Plecat la 23 martie 1945.-
Călătoreşte în ţinuta ... civilă fiind eliberat din
COMANDANTUL PIETEI FOCSANI lagarul de Prizonieri Focsani de
catre Comand. Sovietic
Stefan Teodorescu.-

א באשטעטיגונג פון ראמענישן גארניזאן אין פאגשאן

Zaswiadczenie .

Niniejszem zaswiadcza sie ze uchodzca polski P. Friedman Salomon
zarejestrował sie w Komisji Pomocy Uchodzcom Polskim w Rumunji
dnia . 17.II 1945

w.z. Dyrektor

/ H. Jakubowski/

א באשטעטיגונג אלס פוילישער געבוירענער

COMITETUL EXECUTIV AL TINERETULUI MUNCITORESC

„AGUDATH ISRAEL"

DIN ROMÂNIA

Inscris Trib. Ilfov No. 7/945

STR. OLARI 36

ועד הפועל של צעירי ופועלי

אגודת ישראל ברומני'

בוקרשט — סטר. אלארי 36

Secţia ..... מחלקה 4

No. ..... מספר

Bucureşti, ... *194* ..... ב"ה יום ב' שופטים תש"ה

לכבוד הנהלת אגודת ישראל
בלוגש 3.

נבקש בזה לרשום את החבר רוום שלוה פרוידמאן עם חבורה של 3.5 חברים
על רשוות נסוגה ולותן להם אפשרות לנסוע ע"ה. אם אפשר תשוו בך שלא והוו
מוכרחים ובוא כל החבורה לבלוגש.

בשם ...

Comitetul executiv Tineretului Muncitoresc
Agudat-Israel
din ROMÂNIA
Reprezentanta Bucureşti

Freukl Lehve
Zamba
Aron Florjanu
merchar Chabuc

COMITÉ INTERNATIONAL DE LA CROIX-ROUGE
DÉLÉGATION EN ROUMANIE
OEUVRE D'ASSISTANCE POUR LES EPROUVÉS DE GUERRE
SECTION EUROPE SUD-EST ET CENTRALE

Tel. 2.09.34
Téleg. INTERCROIXROUGE-BUCAREST

No. 669
M-5-29

BUCAREST, LE 2. Mai 1945
STR. EREMIA GRIGORESCU 23

LÉGITIMATION

Nous certifions que M. Friedmann Salomon réfugié de Pologne a séjourné sous notre protection au territoire de la Roumanie, d'où il rentre maintenant chez soi.

Nous prions toute Autorité de l'aider en vue de ce but.

LEGITIMAŢIE

Adeverim că D. Friedmann Salomon refugiat din Polonia a locuit sub protecţia noastră pe teritoriul României, de unde se întoarce acum acasă.

Rugăm toate autorităţile de a-l ajuta în vederea scopului său.

IGAZOLVANY

Igazoljuk, hogy Friedmann Salomon ur/urnó Lengyel menekült, védelmünk alatt tártózkodott Románia területén, ahonnan most otthonába tér vissza.

Felkérünk minden hatóságot, hogy őt e céljában támogassa.

LEGITYMÁCJA

Niniejszem zaswiadczamy ze Pan Friedmann Salomon uchodzca z Polski zamieszkiwál pod naszam ochronam w Rumuni i wraca obecnie spowrotem do Kraju.

Uprzejmie prosimy wszystkie wladze o udzielenie mu wszelkiej mozliwe pomocy.

УДОСТОВЕРЕНИЕ

Настоящим удостоверяется, что пред' явитель сего беженец(ко) из Фридман Салмон Г-н(жа) ~~Frie~~ Полиуе проживал на Румынской территории под нашим покровительством. В настоящее время он(а) возвращается на родину, вследствие чего мы просим все власти оказывать ему(ей) возможное содействие.

ОРГАНИЗАЦИЯ ПОМОЩИ МЕЖДУНАРОДНАГО КРАСНОГО КРЕСТА
Секция Юго-Востока и Центральной Европы.

Comité International de la Croix-Rouge.
Oeuvre d'Assistance pour les éprouvés de guerre
Section Europe Sud-Est et Centrale.

UNRRA Team 560
Neu Freiman Area
Munich Germany

11 February 1946

TO WHOM IT MAY CONCERN:

This is to certify that Mr. Chaim Fridman and Mrs. Rachel Fridman live in this siedlung on 16 Hurnbeck St. They have informed us that they wish to seek relatives and we have given our permission for them to leave our camp for one week.

Anything you can do to aid them will be appreciated.

F. Degel
Asst. Admin. Officer
Team 560

UNRRA TEAM 560

Ausweis — *Certification.*

Herr / *Mister* Chajem Friedman

geb. am / *born* 16.5.1910 in / *at* Budapest

zuletzt wohnhaft / *last domicile* Budapest

Ungarn

wurde vom 7.VII.1944 bis 5.V.1945

in nationalsozialistischen Konzentrationslagern gefangen gehalten und vom **Konzentrationslager Mauthausen** in Freiheit gesetzt.

was kept in captivity from 7.VII.1944 *to* 5.V.1945 *in Nazi-German concentration camps and was liberated from the concentration camp of Mauthausen.*

Unterschriften und Stempel:
signatures and stamps:

LIBERATED CAMP EBENSEE

Lagerkommandant / *Camp Commandant*

Comp Commandant

Mauthausen, am 13.V.1945

Provisional identification card for civilian internee of Mauthausen.

Vorläufige Identitätskarte für Mauthausen, Gruppe Zivilinternierte.

Current number / *Laufende Nr.* 11480 Internee number / *Häftlings-Nr.* 11967

Family name / *Familienname* Friedmann

Christian name / *Vorname* Chaim

Born / *geboren* 16.5.1910 at / *in* Budapest

Nationality / *Nationalität* Ungarn

Adress / *Adresse* [illegible]

Fingerprint:
Fingerabdruck

Signature:
Unterschrift

Friedman Ch.

Commandant

Mauthausen, am 16.5.1945

...ensmittel-Reisekarten
von 14. 2. bis 18.2.46
ausgehändigt. Kerhoff.
Städt. Ernährungsamt
Konstanz
15. Feb. 1946 Häusler

Wird nicht von uns
verpflegt.

CENTRE DE RAPATRIEMENT
Service des Personnes Déplacées
PLACE DE CONSTANCE

GOUVERNEMENT MILITAIRE
EN ALLEMAGNE
PAYS DE BADE
Sureté du District
de Constance
Service des etrangers

No. 18

Constance, le 14.2.1946

Permis de séjour provisoire

M. FRIEDMAN Chaim Nationalité: juif-polonais

date et lieu de naissance: 13.6.1912 à Krakow

Adresse: Constance Hotel "Maximilian"

est autorisé à séjourner à Constance du 14.2.1946 au 18.2.1946

Imprimerie Nationale — 220 — Y — 471 (S. Scho.)

אינהאלט

פאראוארט ו
אריינפיהר ז

ערשטער טייל

א. די שטאט קראקא פאר די צווייטע וועלט קריג און חורבן היטלער ימש"ו ט
ב. ל"ג בעומר — דער יאהרצייט טאג פון רמ"א זצ"ל יג
ג. דער חתונה בית החיים יד
ד. קראקא, דער גרויסער תורה צענטער טז
ה. די תלמוד תורה אין קראקא יז
ו. די חברה מחזיקי לימוד אין קראקא יז
ז. די אידישע קהלה אין קראקא יח
ח. דאס קראקאווער רבנות, דער לעצטער קראקאווער רב יט
ט. קראקא, די שטאט פון צדקה און גמילות חסדים כא
י. פורים אין קראקא כב
יא. די שטאט פארוואלטונג אין קראקא — וויצע פרעזידענט א איד כג
יב. דער פוילישער בעאמטער מיטן נאהמען "בשורות טובות" כג
יג. דער אפשטאם פון דעם נאהמען "קאזימיערזש" כד
יד. אנטיסעמיטיזם אין פוילן כה
טו. אידן באקומען ביינקלאך אין סיים און סענאט כט
טז. די שחיטה גזירה אין פוילן לא
יז. קראקאווער אידן עפענען אויף ברייט די טויערן פון הכנסת אורחים פאר די אומגליקליכע ארויסגעטריבענע אידן פון דייטשלאנד לב
יח. דער ערשטער מלחמה ארויסטריט פון דעם נייעם פיהרער "היטלער" ימ"ש — אקופירט די צוויי לענדער עסטרייך און טשעכאסלאוואקיי — גרויסע צרות פאר די דארטיגע אידן דורך די נאצים לג
יט. "רידז שמיגלי" דער נייער פוילישער פעלדמארשאל נאך פילסודסקי'ס טויט — היטלער גרייט צו מלחמה אויף פוילן — מלחמה פאקט צווישן די לענדער דייטשלאנד און יאפאן — שטילער מלחמה פאקט אויך מיט רוסלאנד לג

צווייטער טייל

א. דער נייער דייטשער "פיהרער" דער רשע וצורר היהודים "אדאלף היטלער" ימש"ו ארויסגעבער פון בוך "מיין קאמף" — זיין פלאן צו באהערשן די גאנצע וועלט — אויסצוהרגענען אלע אידן ח"ו — די ערשטע גזירה ארויסצוטרייבן אלע פוילישע אידן פון דייטשלאנד און ליקווידירן זייערע פארמעגנס לה
ב. דייטשע שפיאנאזש ארבעט אויס פארשידענע סיסטעמען צו פארדרייען די קאפ פון די פאלאקן — די פוילישע פאליציי באקומט א אויפטראג ספעציעל אנצוטהון צרות פאר די אידישע סוחרים לו

ג. הויבע מיליטעריש פערזענליכקייטן ארבעטן שפיאנאזש לטובת די דייטשן — אמוניציע פאבריקן ארבעטן אויס פאלשע אמוניציאן — צו שפעט געבאפט די אלע זאכן לז

ד. עס דערנענטערט זיך די 12־טע שעה פאר דעם קריגס אויסברוך — פוילישע מיליטער באלייגט דעם גרענץ — דער פארמעסט צווישן די דייטשע מאטאריזאציע און די פוילישע פערדלאך — בעפאר דעם אריינמארש באמבאדירן די דייטשן אלע וויכטיגסטע פונקטן לז

ה. מיינונגס פארשידנהייטן וועגן דעם דייטשן אריינמארש קיין פוילן — פרייטאג און שבת האט מען נישט געהאט קיין קלארע ידיעה פון פראנט — זונטאג פריה דער גרויסער צוריקמארש פון די פוילישע ארמיי — אומצעהליגע טויטע און פארוואונדעטע סאלדאטן — גרויל פראפאגאנדע פון דעם פוילישן מיליטער פארשפרייטן די שטעט לט

ו. גרויסע שוועריקייטן ביי דעם מארש — געפערליכע באמבאדירונגען אויפן וועג — שטערונגען דורך די גרויסע היצן — אויך דורך דעם פוילישן מיליטער מא

ז. די בהלה צווישן די באכניער אידן — מיר נעכטיגן ביי אונזער קוזין — פלאן פריה אויפצושטיין און וויייטער מארשירן — אונזער ציל אנצוקומען אויף ראש השנה קיין בעלז מב

ח. אונזער ערשטע באגעגעניש מיט א איד פון שטאט — זיין גרויסע מצוה פון הכנסת אורחים — דאס גרויסע באמבארדירן אין שטעטל — זיי לאזן אונז נישט גיין וויייטער — מיר בלייבן דארט שטעקן ביז דער דייטש פאקט אונז מד

ט. דער צוריק מארש — דאס באגעגעניש מיט דייטשע אפיצירן — 2 פון זיי ווילן מיר שיסן — דאס שיסעריי אויף אונז — מיין ברודער שמעון יעקב ווערט שווער פארוואונדעט — זיין לעבן אין א גרויסע סכנה מו

י. דער אויטא שטייט דארט א לענגערע צייט — איך באשליס צו גיין און זיי בעטן צו פיהרן מיין ברודער אין שטאדט — דער דייטשער אפיציר ענטזאגט מיין פערלאנג — שטעלט אפ א פאלאק מיט זיין וועגעלע און בעפעלט איהם אונז אריין צו פיהרן אין שטאדט — איך בעקום אויך פון איהם א ערלויבעניש צו גיין אין גאס שפעט ביינאכט — מיר פאהרן צום אידישן שפיטאל אין בעגלייטונג פון א דייטשן וואכמאן — דאקטאר שיפער שטעלט פעסט אז דער שאס איז פון א דום־דום קויל. ער האט א אלגעמיינע בלוט פארגיפטונג — מען מוז די האנט אפעריין נ

יא. די גרויסע רויב אקציע פון די דייטשן אין קראקעווער אידישן פערטל — איבער 100 קרבנות — רוסישער אויסערן מיניסטער מאלאטאוו וויזיטירט דעם גובערנאטאר "פראנק" נה

יב. די ערשטע רשעותדיגע גזירה פון טראגן אידישע צייכנונגען— אפטע אקציעס אין קאנצענטראציאנס לאגער פוסטקאוו — איך ווער על פי נס ניצול פון אזא אקציע נו

יג. אידישע פערזענליכקייטן אינטערוועניירן ביים קראקעווער בישאף "סאפיעבא" וועגן אידן פערפאלגונג — ווערן פארשלעפט דורך די געסטאפא — קעסטלאך אש אפגעשיקט אהיים פון אושוויץ נז

יד. דער טייוולאנישער רשעות־דיגער פלאן פאר אידן פארניכטונג — שאפן יודנראט און אידישע פאליציי — דער גרעסטער אומגליק פאר דעם אידישן פאלק נח

טו. מיין באגעגעניש מיט א דייטשן פאליציי און 3 פילאטן — שלאגן מיך טויט שלעק — מיין לעבן אין א גרויסע סכנה נט

טז. דאס רשעות׳דיגע געזעץ — אלע אידישע געשעפטן און פאבריקן ווערן ליקווידירט — אלעס מוז שטיין אונטער דייטשע אדער אירישע לייטונג — א גרויסער טויט קלאפ פאר די אידישע סוחרים סא

יז. נאך די גזירה פון רויבן גאלד, געלד, דימאנטן און אנדערע ווערד זאכן — די נייע גזירה צו ליקווידירן אלע שיינע אידישע מעבל סב

יח. נאציסטן פארנעמען זיך מיט שערן בארד און פיאות סב

יט. די מסירה אויף מיין ברודער יוסף — ער איז א וואלוטער סוחר — א גרויסע רעוויזיע ביי די מאמע — זיי געפינען איהם נישט — מיין ברודער שמעון ווערט פערהאפטעט — די רעוויזיע אדורך בשלום — שמעון ווערט בעפרייט סג

כ. די ביטערע גזירה ארויסצוטרייבן אלע אידן פון קראקע — שאפן א ענגן געטא אין פאדגורזש — פון 70.000 אידן קראקעווער איינוואוינער זאל דער געטא בעשטיין נאר פון 10.000 אידן סו

כא. איך און מיין פאמיליע בעקומען אויך א אויסזידלונגס בריף — עס ווערט ביי מיר געבוירן א קינד — איך שיק אריין צום יודנראט א ביטע פאר א פארלענגערונג — פארלענגערט־ מאנאט — מיר פארלאזן די וואוינונג כדי מען זאל אונז נישט טרעפן סז

כב. דורך א צופאל פאל איך אריין אין די הענט פון די אידישע פאליציי — עס דראהט מיר א אויסזידלונג — דאס ווערט פארטוישט אויף א גרויסע סומע געלד שטראף סח

כג. דייטשן נעמען צו הילף פוילישע פאליציי צום אויסזידלען — איך ווער געכאפט דורך פוילישע פאליציי אין גאס — טרעפן ביי מיר ווייסע זעמל — גיבן מיך איבער צו די דייטשן — איך ווער אויסגעזידלט און אבגעפירט קיין טארנא — מיר געפינען זיך דארט אין א סכנה — צום סוף ווערן מיר בעפרייט — איך קום תיכף צוריק אהיים עא

כד. די סארטירונג פון 2 טראנספארטן — איינער קיין טארנא דער אנדערער קיין לובלין — מיין גורל פאלט אויס אין דעם טראנספארט קיין טארנא — אנקומענדיג קיין טארנא דערווויסן מיר זיך דאס אונזער לעבן איז אין א סכנה — די רשעים פלאנירן אונז צו פארשיקן אין לאגער "פוסטקאוו" — ענדליך ווערן מיר בעפרייט — איך געפין זיך צוריק אין קראקא עב

כה. דער שוועכער ווינטער — זעהר גרויסע שנייען — דער יודנראט פארעפנטליכט דאס פאר אוועקנעמען די שנייען במשך 12 טעג בעקומט מען פון יודנראט 12 זיגעלעך — גלייכצייטיג א אפנטהאלט אין געטא — איך גלויב נישט אין דעם בלאף און ארבייט נישט ביים שניי קערן — אלעס איז טאקע געווען שקר עד

כו. עס שלאגט אויס די צוועלעפטע שעה פון בעפרייען קראקא פון אידן — שטרענגער בעפעהל פון גענעראל פראנק צו די פוילישע פאליציי — שנעל ענדיגן די אויסזידלונגס אקציע — מיר בעשליסן שוין יעצט צו פערלאזן קראקא עה

כז. מאסנווייז פארלאזן די אידן קראקא — די וואוינונג ווערט פערשלאסן — אונזער גאנצע פאמיליע לאזן זיך צוזאמען אין וועג עה

כח. אונזער באגעגעניש אין באכניא — מיר פאלן אריין אין די הענט פון די דארטיגע פוילישע פאליציי — ווערן בעפרייט — דאס אנדערע בעגעגעניש צומארגנס נאך אונזער אנקומען — זעהר שווערע דירה פראבלעם — פאליציי שעף דר. ראזען הייסט אונז זאפארט פארלאזן באכניא — מיט גרויס מיה און פראטעקציע ערלעדיגט צו בלייבן עו

כט. בעלייכטונג און הייצונג אין געטא עח

ל. די אקציע פאר צוואנגס ארבייט אין אמוניציאנס לאגער "קלאי" — דורכגעפירט א רעוויזיע דורך דעם יודנראט — מיר 2 ברידער ווערן אסענטירט עט

לא. די ארבעט אין לאגער — שבת און יום טוב אין קלאי — דער שטראף פאר נישט קומען — אפשערן די בערד — דער באזוך פון דייטשע גענעראלן — רשעות פון רשעי ישראל פ

לב. יודנראט און אידישע פאליציי אין דינסט פון די נאצים — דער פאליציי שעף שמחה שפירא ימ״ש — זיין רשעות און אכזריות — דער מסור שמואל בראדמאן — שמעון שפיץ פון דיבעצק פג

לג. דער גרויסער חורבן אין די שטאט פרעמישלאן — שותפות אקציע פון אוקראינער מיט דייטשן — אידישער פערטל ווערט אויסגערויבט און פארברענט — דעם בעלזער רבינ׳ס עלטסטער זוהן ר׳ משה׳לע מיט עטליכע חשובע חסידים ווערן ארײן געווארפן לעבעדיגערהייט אין פייער — מיין פלאן ארויסצוראטעווען דעם בעלזער רבין פון די גהינום שטאט פח

לד. זייענדיג אין באכניא זעץ איך פאר די הצלה פון בעלזער רבין — שרייב אוועק א בריף קיין פרעמישלאן — מיין פלאן אז דאס שטעטל ווישניץ איז פאסענד פאר אידהם צו בעזעצן זיך — בעלזער רבי בעשטעטיגט מיין פלאן פט

לה. גרויסע פראבלעמען ווי אזוי צו פארזיכערן דאס ברענגען דעם רבין קיין ווישניץ — די פראגע פון שאפן זעהר גרויסע געלד סומעס צו דעם צוועק — איך בין געצוואונגען צו פאהרן מיט א פאלשער געסטאפא פאסאזשיר שיין שאפן געלד — אלע שווערי־גקייטן ווערן בעזייטיגט — דער רבי קומט קיין ווישניץ — גרויסע נסים אופ׳ן וועג צ

לו. ישיבה און תלמוד תורה אין געטא באכניא צח

לז. הונגער געשריי פון די שטאט פרעמישלאן צט

לח. צווייטע הצלה פון בעלזער רבין ק

לט. געסטאפא שעף פון באכניע ווייזט ארויס סימפאטיע צו אידן קב

מ. דער ערשטער קרבן אין אונזער משפחה צוליב די אויסזידלונג — מיין ברודער פתחי׳ מיט זיינע קינדער קומען קיין באכניא — פארשלעפט מיט זיך טיפוס קראנקהייט — אלע נעמען ירושה פון זיין פרוי קד

מא. איך וועל באפרייט פון ארבעטס לאגער ״קלאי״ — מיין קינד באקומט טיפוס קראנקהייט — מיין רייזע קיין קראקא מיטן קינד אין שפיטאל אריין — דארט וועל איך אויך קראנק ק

מב. ארבעטן פארן דייטשן רעזשים דער אויסוועג צום לעבן — מיין פרנסה דורך א פאלשן פאסאזשיר שיין קיד

מג. די טעטיגקייט פון די יוד׳ן פארניכטונגס אקציע אין 65 שטעט — מיין באגעגעניש מיט דעם דייטשן פאליציי ״בעק״ — איך וועל ארעסטירט — מיין לעבן אין א סכנה — די צוואה — איך וועל ניצול מיט גרויסע נסים קטו

מד. די אויסראטונגס אקציע אין פוהלן קראפט — דער סיסטעם פון די אקציעס — דער איינציגער אויסוועג פון ארבעט ניצול צו ווערן — איך ארבעט אין בוי־דינסט קכא

מה. די אויסראטונגס אקציע אין טארנא — איך בלייב דארטן שטעקן — מיין לעבן אין א סכנה — איך וועל ניצול בנס קכד

מו. דער ביטערער גורל איבער די באכניער אידן — אונזער פאמיליע ווערט פארשלעפט — א טייל אויך דערשאסן — איך מיט מיין ברודער יוסל אין א גרויסע סכנה — מיר ווערן ניצול פון די אקציע — מיין ברודער יצחק ווערט געשאסן אין שפיטאל קכו

מז. מיר פיהרן אויס אונזער באשלוס — מיר גייען קיין בריגל — ווערן געכאפט דורך א פאלקס־דייטש — אונזער לעבן אין געפאהר — מיר קויפן זיך אויס פאר געלד קל

מח. די ארבעט אקציע נאך ראקאוויעץ — איך פאל אריין אין די אקציע — נישט געלונגען צו אנטלויפן — צווייטער פלאן אויך נישט געלונגען **קלו**

מט. דריטער פלאן פון פאהרן אין שטאט זיך באדן נישט געלונגען — פערטער פלאן פון אנטלויפן ברענגט מיר אריין אין א גרויסע סכנה — דער אורטייל פון שיסן — אויסגעטוישט אויף 25 פייערדיגע שמיץ **קמה**

נ. 5־טער נישט געלונגענער פלאן — איך ווער געכאפט דורך די אידישע פאליציי — 6־טער נישט געפלאנטער פלאן ענדליך יא געלונגען — דער וועג א גרויסע סכנה — אנגעקומען אין געטא **קמט**

נא. וואס האט פאסירט מיט דעם געטא אין קראקא **קנד**

נב. מיינע נייע צרות אין באכניע — די מסירה אין די דעוויזן שטעלע — די מאמע און ברודער שמעון ווערן פארהאפטעט — מיין לעבן אין באהעלטענישׂ **קנה**

נג. די צווייטע אויסזידלונגס אקציע אין באכניע — איך גראב א בונקער — פראבע צו באפרייען מיין מאמע און שמעון פון קרימינאל — ראזען וויל מיר פארהאפטן — מיין לעבן אין א סכנה — מיר אלע ווערן ניצול דורך נסים **קנט**

נד. דער אורטייל איבער מיר און מיין ברודער שמעון צו שיסן — איך ווער ניצול — שמעון ווערט געשאסן **קסד**

נה. די מאמע מיט מיר ווערן ווידער פארהאפטעט — יוסל ווערט געכאפט אין קראקא — מיין לעבן אין א גרויסע סכנה — איך ווער דאך ניצול **קסו**

נו. דער נייער לאגער פיהרער מילער און זיינע נייע גזירות — געטא א. און געטא ב. — מיין ארבעט אין דאמיניצער וואלד — דאס גרויסע מקום סכנה **קעג**

נז. ראזען זעצט מיר איין אין תפיסה — מיין לעבן איז אין א סכנה — די לאגע אין דאמיעניץ ווערט ערגער — דייטשע סאלדאטן שיסן אויף אונז — די ארבייט ווערט געענדיגט — מיר מוזן גיין אין געטא ב. **קעז**

נח. די פארשארפטע גזירות אין געטא — די מאמע מיטן קינד אין געטא ב. — מיין דירה בלייבט אין קאמער פון געטא א. **קעט**

נט. די אקציע אין געטא ב. — מען ברויך 100 ארבייטער אין פארניכטונגס לאגער „יערוזאלימסקא" — איך ווער געוואויר די לעצטע מינוט — ניצול געוואוארן אין בונקער **קפב**

ס. נייע גזירות אין די געטאס — איך מוז פארלאזן מיין קאמער וואוינונג — איבערזידל מיך אין געטא ב. — די אויסזידלונגס קאמיסיעס ווערן אפטע געסט ביי אונז **קפד**

סא. מיין פלאן צו אנטלויפן קיין אונגארן — צוליב די מאמעס נישט הסכמה בלייב איך ווייטער אין געטא **קפח**

סב. די דריטע און לעצטע פארניכטונגס־אקציע — באכניע ווערט אידן־פריי — פתחי׳ מיט איין קינד צום טראנספארט — מיר גייען אין בונקער און ווערן ניצול **קצ**

סג. מיין פלאן פון זיך אריבערשווארצן אין געטא א. — דער טעות אין דעם פלאן ווייל באכניע איז יודנפריי — די אידישע פאליציי שטיצן אונז מיט עסן — די רוצחים זוכן בונקערס — מיר זיינען אלע אין א גרויסע סכנה — מיר ווערן אבער ניצול **קצד**

סד. מיין באגעגעניש מיטן לאגער־פיהרער און זיין רוצחישן הונד — מיין לעבן אין א סכנה — איך ווער גערעטעוועט **קצט**

סה. מיין באשלוס צו אנטלויפן פון געטא — איך קויף איבער א פוילישן פאליציי פון די געטא וואך — דער פלאן צו פאהרן קיין פראקאצים — פון דארטן קיין אונגארן **רא**

סו. דער באפעהל פון דעם לאגער פיהרער צו די פאליציי זיי זאלן זוכן בונקערס — מיין בונקער ווערט דער ערשטער געכאפט — אלע מענטשן ווערן פארהאפטעט — אויך

די מאמע מיט איהרע אייניקלאך — איך מיט מיין קינד אנטלויפן אין א אנדער בונקער
— דאס געזעגן בריוועלע צו די מאמען אין קרימינאל רג
סז. דער וועג קיין קראקא פראקאצים — מיין באגעגעניש מיט די 2 דייטשע באכניער
רוצחים — איך וועל ניצול דורך גרויסע נסים — נישט וויסנדיג דעם וועג בלייב איך
נעכטיגן אין גאס ר
סח. דער ערשטער ברוך הבא אין פראקאצים — מיין לעבן אין א סכנה — אויך די נאכט
איז מיין האטעל אין גאס ריז
סט. דער צווייטער ברוך הבא אין פראקאצים — די אקציאנערן ווארפן מיר ארויס אין גאס
— מיין לעבן אין א סכנה רכ
ע. דאס וווייטערדיגע אכזריות פון די אקציאנערן — דעם שוחט׳ס ברודער ראטעוועט
אונזער לאגע — די שוידערליכע ידיעה פון באכניע רכב
עא. די צוגרייטונג צום פאהרן — דער וועג צום צוג א סכנה — דער פלאן פון שווארצן זיך
קיין סלאוואקיי רכה
עב. דער וועג איבער דעם גרעניץ — 2 באגעגענישן וועלכע פארשאפן גרויסע פחדים —
אנגעקומען בשלום קיין סלאוואקיי רכה
עג. א באזוך ביי אונז פון סלאוואקישע פאליציי — מיר ווערן ארעסטירט — די פארמעגנס
צוגענומען — איבערגעגעבן צום אידישן קאמיטעט — די רייזע צו די אונגארישע
גרעניץ רלא
עד. דער וועג איבער די אונגארישע גרעניץ — די ערשטע גרופע ווערט געכאפט — די
שווארצערס אנטלויפן — מיר בלאנדזשען דעם וועג — די גרויסע פחדים — 2
שטומע נייע שווארצערס פיהרן אונז אריבער רלו
עה. דער פלאן פון פאהרן וווייטער — אונזער רייזע קיין פעסט — די נסים אויפן וועג —
מיר קומען אן בשלו׳ — דאס קינד בלייבט אין קאשוי צוליב די סכנה פון וועג רמג
עו. די אונגארישע רעגירונג שטיצט פולישע פליטים — מיין אפנטהאלט אין אונגארן
אלס אריער — מיין נאהמען אדאם קאשיצקי רמט
עז. מיין באגעגעניש אין פעסט — איך ווער ניצול רנ
עח. איך בין אומלעגאל אין פעסט — מיין פלאן צו פאהרן קיין ארץ ישראל נישט געלונגען
— מיין קינד ווערט קראנק אין קאשוי — איך ברענג זי קיין פעסט — אויך דא ווערט זי
קראנק און אפעריירט — די אפעראציע געלונגען רנא
עט. היטלער באזעצט אונגארן — דאס גרויסע פינסטערניש איבער די אונגארישע און
פולישע אידן — מיין באגעגעניש מיט א געהיים פאליציי — איך ווער ניצול דורך
פליטה מאכן רנג
פ. מיין צווייטע באגעגעניש מיט די אונגארישע פאליציי — מען פיהרט מיר אויף די
קאמאנדע — איך ווער ניצול פון זייערע הענד רנו
פא. מיין ערשטער הצלה פלאן ניצול צו ווערן פון היטלער׳ס הענד — מיין רייזע קיין
סאטמאר — דער פלאן נישט געלונגען רנז
פב. מיין צווייטער און דריטער פלאן פון הצלה — ביידע נישט געלונגען — מיין צוריק
רייזע קיין פעסט רס
פג. נייער פלאן צו שווארצן קיין רומעניען — גוטע פארבינדונגען — דער פלאן איז
וווייטער נישט געלונגען — ערשטע גרופע ווערט געכאפט רסז
פד. נייער וועג פון הצלה דורך די דייטשן — איך באקום א סערטיפיקאט קיין שווייץ —
פארציכט אויף די רייזע רסח

פה. איך פאנג אן שריט וועגן ארויסנעמען מיין קינד פון שפיטאל — גרויסע שווערישקייטן וועגן דעם — דאס קינד איז אינטערנירט — אלע פלענער נישט געלונגען — שיעור געקומען אין א גרויסע סכנה **ער**

פו. דאס גערענגל אין די אונגארישע רעגירונג בנוגע די אידן פראגע — אנטיסעמיטן זיגן — באשטעטיגטע אויסזידלונגס־אקציע 50 טויזנט אידן פון פעסט — מיין פינפטער הצלה פלאן — דער נישט געלונגענער אטענטאט אויף דעם צורר ישראל היטלער ימ״ש **ערה**

פז. אונזער צוגרייטונג צו די רייזע — פאלשע רייזע דאקומענטן — דער ציהל צו שווארצן קיין רומעניען — פלאן נישט געלונגען **רעז**

פח. דער נייער האלץ סוחר — דאס באגעגעניש מיט א עס עס מאן — זיין מבינות אז מיר זיינען אידן — מיר פאלן אריין צו די גרעניץ פאליציי (טאבאר טשענדערס) **רפ**

פט. מיר ווערן פארהאלטן ביי די טשענדערס — טעלעפאנירן און טעלעגראפירן פעסטצושטעלן אונזערע דאקומענטן — אונזער פליטה פלאן — גוטער אנטווארט פון קעאק — מיר ווערן באפרייט און אבגעשיקט מיט כבוד **רפד**

צ. אונזער אנקום קיין פעסט — די געטא בהלה — דער זשידא קאראהאז (אידישער שפיטאל) ווערט גערוימט — שיינדעלע ווערט אפגעריט **רצ**

צא. מיין זעקסטער פלאן — דער בונקער אויף דעם אנאלאגישן בית הקברות **רצב**

צב. 1.600 טשענדערס קומען קיין פעסט — זייערע פאלגן — אנגעהויבן פעסטער אויסזידלונג — איך פאל אריין צו די מחבלים **רצד**

צג. דער אויסרוף פון די טשענדערס — מיין פלאן וואקלט זיך — איך פארשטעק מיך — ביים געפינען באקום איך מכות אכזריות — שטעלן פעסט אז איך בין א איד — גיבן אפ מיין דאקומענט — איך מאך פליטה **רצט**

צד. פוילישע אידן אין פעסט אפעריגן זיך כדי מען זאל נישט דערקענען אז זיי זיינען אידן **שו**

צה. איך דינג מיר א ארישן קווארטיר — פאלאקן פראגע פארערגערט זיך — נייע געזעצן וועגן אויסלענדער — שעדליך פאר די אידישע פאלאקן — איך ווער א גלעזער ארבעטער **שז**

צו. ענדערונגען אין די אונגארישע רעגירונג — אנטיסעמיטישע מיניסטארן ווערן באזיגט — אידן פראגע גלינדערט — די 1.600 טשענדערס ווערן צוריק געשיקט אהיים — די אומגעריכטע אקציע — צוליב מיין קינד שפרינג איך אין א סכנה — אלעס אדורך בשלום **שיא**

צז. זיבעטער הצלה פלאן — ווייטער נישט געלונגען **שטו**

צח. די שטארקע באמבאדירונגען אין פעסט — מיין בונקער אין די חברה תהלים — איך פאל אריין אין א סכנה — איך ווער ניצול **שטז**

צט. אונגארישע גלחים ניצן אויס די קאניוקטאר — מאסן אידן שמדן זיך **שיח**

ק. נייער הצלה פלאן — שווייצער און שוועדישע קאנסולאטן נעמען איבער דאס אפוטרופסות איבער א גרויסן טייל אידן — עס ווערן ארויסגעגעבן שווייצער שוץ־פעסער פון רויטן קרייץ **שיט**

קא. פרייליכע און טרויעריגע ימים טובים אין פעסט — נייער סיסטעם באמבאדירונג פון די אמעריקאנער — ענגלישע עראפלאנען — 10 טעגיגע באמבאדירונג — אומציליגע קרבנות **שכ**

קב. מיין קינד ווערט אינטערנירט אין א ספעציעלע קינדער היים — א שווערע באמבע טרעפט אין דער קינדער געביידע — אלע קינדער בלייבן לעבן **שכב**

קג. גרויסע ענדערונגען און איבערקערעניש אין די רעגירונג — אנטיסעמיטן זיגן — מיניסטער פרעזידענט קאראלי ווערט פארהאפטעט — נילאש פארטיי פרא היטלער נעמען איבער די מאכט — אויסגערופענער רשע "סאלאשי" ווערט פרעזידענט — די גרויסע רדיפות אויף אידן — אלע פעסטער אידן אין א סכנה — מיין באגעגעניש געפינענדיג זיך גראדע אין א אידיש הויז — די גרויסע סכנה — איך ווער ניצול דורך מאכן א בונקער **שכד**

קד. איך לייד הונגער — מען גראבט אונטער מיין בונקער — די גרויסע פחדים — דער שליח פון הרב שיק דעם זעקסטן טאג **שלא**

קה. דער ערשטער וועג צום קווארטיר — איך טרעף נישט דאס קינד — מיינע גרויסע פחדים — פאליציי איבערגעגעבן זי אין א קינדער היים — דער חשד אויף מיר אלס קאמוניסט — מיט אידישע פאלאקן איז נישט אין ארדנונג **שלג**

קו. דער מצב פון די פעסטער אידן — אונזער לעבן ווי אין שפאניען — א גרויסער טייל ווערט פארשלעפט קיין אוישוויץ — איך פאל אריין אין א דעפארטירונגס ראזיע — איך ווער ניצול דורך א בונקער ע"פ נס — די חנוכה מנורה און להבדיל דאס קריסטליכע בוימל **שלו**

קז. דער רוס דערנענטערט זיך צו פעסט — די שטאט איז טאג און נאכט אונטער שטארקע פייער שיסעריין פון ביידע זייטן — די נאציסטן זעצן פאר אומאויפהעריג זייערע אידן אקציעס — אפטע ראזיעס — מעהרערע מאל באגעגענישן מיט די חברה — איך ווער ניצול ע"פ נסים **שמה**

קח. די חתונה אין די ארומגערינגלטע שטאט פעסט — אין באגלייטונג פון רוסישן ארקעסטער... **שמח**

קט. באמבעס פליהען איבער אונזערע קעפ — ר' שלמה באקומט א נערוון צוזאמען ברוך — — איך פרוביר איהם צו בארוהיגן — באמבע עקספלאדירט אין שכנות'דיגן הויז — די גרויסע שריפה — אונזער דירה דעמאלירט — מיר אנטלויפן אין די בונקערס אונטער סכנות'דיגע און שווערע באמבאדירונגען **שמט**

קי. פעסט ווערט ארומגערינגלט דורך די רוסן — פארשטארקערטע קאמף — 3 מסובן'דיגע באגעגענישן אין איין טאג — איבערגעהאקט זעמטליכע באווענונג מיט אלע חברים און באקאנטע — איך לייד הונגער — דאך ניצול געווארן פון אלעס — מיין ווייזיט ביי מיין חבר ליפא זאלצבורג — א באגעגעניש מיט דייטשע אפיצירן — זייער א אינטערעסאנטער שמועס — א מוסר השכל **שנ**

קיא. די לעצטע נאכט איידער אונזער באפרייאונג — קאנאנען שאס אין אונזער צימער — איך ווער פארוואונדעט אויף דריי פלעצער — פיהר זעלבסט אדורך די אפעראציעס — מיין לעבן גערעטעוועט **שנד**

קיב. די נאכט איז אריבער רוהיג — אינדערפרי זיינען מיר שוין באפרייט — מיין ערשטע באגעגעניש מיטן רוס — זיי בארויבן מיר **שנו**

קיג. איך זוך רעטונג פאר מיין פוס — דאס צווייטע באגעגעניש מיט די רוסן — איך ווער פארהאפטעט — געמאכט פליטה **שנט**

קיד. געקומען די צייט אפצונעמען מיין קינד — די טרויעריגע ידיעות וועגן איהר — זי איז פארשיקט טיף אין לאנד **שסא**

קטו. די פחדים פון א רוק צוג — גרויסער קאנאנען שאס אין אונזער הויז — מיר עוואקואירן קיין רומעניען **שסב**

קטז. אונזער רייזע קיין בוקארעשט — דער ציהל צו פאהרן קיין ארץ ישראל — מיר ווערן לעגאליזירט אין רומעניען **שסד**

קיז. די שטאט סאמבאטהעל ווערט באפרייט — מיין חבר פארגעס זוכט דארטן דאס קינד — זי איז פארלוירן און עס איז נישטא קיין ידיעה פון איהר — מיין רייזע קיין פעסט כדי איהר צו זוכן אן ערפאלג **שסז**

קיח. מיין צוריק רייזע קיין בוקארעשט — איך פאל אריין צו די רוסן אין געפענגעניש — זיי בארויבן מיר — 8 טאג רייזע אין פארמאכטע וואגענען מיט די נאצישע געפאנגענע — פארשלעפן מיר אין קאנצענטראציאנס לאגער פאר געפאנגענע אין "פאגשאן" — איך ווער ניצול דורך נסים **שסט**

קיט. ווייטערע שריט ווערן זוכן מיין קינד — זי געפינט זיך אין די שטאט נירעדהאז — דארטן זי אויך נישט געטראפן **שפא**

קכ. איך באשליס זעלבסט צו פאהרן קיין אונגארן זי זוכן — איך טרעף זי אין נירעדהאז — זי ליגט אין שפיטאל — שפאנענדע מאמענטן בשעת אונזער צוזאמענטרעפן — שוועך זי דערקענט נאר דורך די אפעראציע סימנים **שפג**

קכא. מיין צוריק רייזע קיין בוקארעשט מיט קינד — דאס קינד צום דריטן מאל אפערירט — ווייטערער פלאן צו פאהרן קיין ארץ ישראל **שפו**

קכב. פלאן פון ווייטערן צוקונפט — פראבע צו לעגאליזירן די סאן סאלוואדור פאפירן נישט געלונגען **שפט**

קכג. דער מסחר גייט נישקשה — איך פאל אריין צו די רוסן — מיר מאכן א חלוקה — אלעס אין ארדנונג **שפט**

קכד. ווייטערער פלאן פון פאהרן קיין ארץ ישראל — איך באזעץ מיר אין די דייטשע לאגערס — מיין פארמעגן גייט לאיבוד **שד**

קכה. צווייטע רייזע פלאן קיין ארץ ישראל ווידער נישט געלונגען — דאס זיצן דא אין א גרויסע סכנה — איך בעזעץ מיך אין בעלגיע **שצג**

קכו. די שטאט אנטווערפן — דער חסידישער לבוש — דער העכסטער ארט פון צדקה **שצט**

קכז. די טעטיגקייט פון אונזערע באקאנטע גרויסע בעלזער חסידים און עסקנים ר׳ לייביש רובינפעלד פון לוגאנא און ר׳ אלימלך רומפלער פון לאנדאן פאר אונזער גרופע אין בעלגיע און לטובת די הצלה פון בעלזער רבין זצ״ל **ת**

קכח. דער פלאן אריבערצופיהרן דעם בעלזער רבין זצ״ל פון ארץ ישראל קיין בעלגיע אין יאהר תש״ח — דער רבי זאגט זיך אפ — פאדערט אויפשטעלן א ישיבה **תא**

קכט. מיין ערשטע רייזע קיין ארץ ישראל אין אנגעלעגנהייט פון בעלזער רבין זצ״ל — מיין צווייטע רייזע **תג**

קל. איך זוך א פרנסה מעגליכקייט — איך באזעץ מיך אין רמלה צוליב די מחלבה וואס איך האב דארטן געעפנט — פון דארטן גיי איך אריבער קיין בני ברק שכון ה׳ — געבויט א בעלזער תלמוד תורה — צוליב פארשידענע סיבות צוריק געפאהרן קיין אנטווערפן **תד**

מפתח השמות

אבראהם רבי חיים שמואל סח.
אייזיק רבי יעקל יד, טו.
איינהורן חיים רסא.
איסרליש רבי משה (רמ"א) י, יא, יב, יג, יד.
אלעזרש רבי איסרל יא, יב, יג.

בעק קטו, קכ, תט.
בערגער רסב.
בערגער יושע רסז, רסח.
בראדמאן שמואל פו, פז, קעא, תט.
בראנדעס רבי אברהם שצו, שצז.
בריטבארד זושא כ.
בריעה משה אליקים רכג

גוטפעלד דר. תד.
גורגיל יוסף צג, קט
גלאנצער רבי אברהם יצחק רכג, רכה.
גלאנצער רבי יצחק רכא.
גליק רבי י. מרדכי שפח.
געט קפד.
געלבוואקס רבי שמואל צד.
געצילס רבי דוד צד.
געמיינער רבי ישעי' יח.
גפן (וויינשטאק) רבי שלמה שמח, שמט, שנ.
גראס אברהם שמואל רסא.
גרייוער רבי הערשל צא.
גרייוער יאסקע קלו.
גרייוער שלמה (סאלא) צא, קיד.
גרייוער שלמה קלו, קלז, קלט.

גרינוואלד רבי יוסף (פאפער רב) שצו, שצח.
גרינבערג קנ.
גריפל רבי יעקב תב.

דאן שפ.
דייטשער רבי משה ל.
דערשאוויץ אברהם נט.

האלבערשטאם יחזקאל (בן הרב מבאכניע) צ, ר, רז.
האלענדער שצג.
האלענדער רבי משה דוד צז.
האלער (געגעראל) כו.
האנדקע (דייטשער שעף) סה.
האפמאן בערטשי רסא.
האראוויץ (וויצע פאליציי שעף) פב, קלז, רד, רה.
הירש רבי נחמן צד.

וואהל אליעזר שצה, שצו.
וואולקאן ראובן ק, קל, קלב, רנט, רסג, רסד.
וואכטעל חיים שצג.
וויידער אלימלך (מיילאך) שמ, שמא, שמב, שמג, שנב, שנה, שנז, שנח, שנט, שפב.
וויינבערגער אברהם יצחק רנג.
וויינבערגער רבי אלטר (טורקער רב) רסג, רסד, רסו, רסז.
וויינפעלד רבי יושע רלה.

וויס שמואל רסא, שמ.
וויס שמחה (פרעזידענט יודנראט) קא, קסד, קסז, תט.
וויסמאנדל רבי מיכאל בער רלה.
ווערנער (שעף דיוויזן) קנו.
ווערצבערגער רבי אברהם שפח.

זאלצבערג פיללער ליפא שה, שיז, שלה, שנג, שסח.
זיידנפעלד יצחק הערש שצה, שצו.
זילבערמאן קמד, קמה, קמו, קנ, קנג, קנד.
זינגער דוב קג, קד.
זינגער יעקב אלי׳ שיב.

טייכמאן שמואל הירש רסא.
טענענבוים קסח.
טערקלטויב רמז.
טשעטשאק (גלח) לב.

יאקער רמז, רמח.
יארטשעווער רבי יאסעלע צ.

כהן רבי ישראל מאיר (חפץ חיים) לא.

לאמענסדארף דר. קו, קז.
לאנדא איגנאץ כג.
לאנדא אליעזר קכג, קסא, קסה.
לאנדא בנימין קסד, קסה.
לייבאוויטש קסט.

מאלאטאוו נו.
מוצען רבי וואלף שו״ב שסד, שפז.
מילער רבי אלימלך צו.
מעהר אברהם קד.

נייהויז רסא.
נייטאן יושע קעב.
נעמעטי רעא, רעב, רעג, רעד.

סאפיעכא (בישאף) נז, נח.
סארע כג.
סופר רבי שמעון יט.
סקלאדקאווסקי כט.

פאסטעראוונא לא, לב, לו.
פאפא רבי בנימין וואלף טו.
פאצאנאווער סט.
פארגעס רבי מיכל שצג.
פארגעס שמואל רסא, שסב, שסז, שפא, שצה, שצו.
פילסודסקי כה, כו, כז, כח, לד.
פעטקאצע רעג, רעד.
פראנק (גענעראל גובערנאטאר) סו, עה.
פרידמאן יוסף מ, סד, סה, קי, קכ, קלא, קלו, קנו, קסז, קעב, תט.
פרידמאן יצחק מ, קכט, קלג, קלד, תח.
פרידמאן סימא תו.
פרידמאן פתחי׳ מ, סז, סח, עב, צג, קד, קה, קכט, קלג, קצב, תח.
פרידמאן רבי שמעון יעקב מג, עג.
פרידמאן שמעון יעקב מ, מח, מט, נ, נב, נג, סה, קיא, קסג, קסה, תט.
פרידריך רבי מאיר נז.

צאנגער רבי אלימלך קצג
צייגער יוסף שה, שז, שיז, שלד.
צימעט קצח, רב.

קאהן רבי חנניה שט.
קאזימיערזש כד.
קאט אהרן שנב, שנט.
קאלארשער סקווערער רבי שסה, שסו.

קאמינקער פתחי"ה עב.
קארטשמארטשיק רכו, רכח.
קורנגולד רבי יעקב יושע סט.
קורניצער רבי יוסף נחמי"ה יט, כ, כא.
קורניצער רבי שמעלקע נח.
קיטיוועד רבי הירשל קצט, ר, רא, רו, רז, רח, רט, רי, ריא, רמה, רמט.
קלפהולץ רבי אלי' מב, עו, עט.
קריגער קג, קנא.

ראוועד רבי ישעי' צ.
ראזנצווייג רבי אבא צח, קנו, קנז.
ראזען דר. (יודנראט) עז, קא, קסב, קסה, קסז, קסח, קעז.
רובין אברהם אהרן שצז, שצח.
רובין רבי מנדל שצג.
רובינפעלד רבי לייביש ת, תא.
רומפלער רבי אלימלך ת, תא.
רוקח רבי אהרן (בעלזער רבי) לא, פח, פט, צ, צא, צב, צד, צה, צו, צז, צח, ק, קא, קכא, קעא, קעח, רמח, רמט, רנג, שצה, שצט, תא, תב, תד.
רוקח רבי מרדכי (בילגורייער רב) צז, רמח.
רוקח רבי משה'לע (בן אדמו"ר מבלז) פט.
ריידז שמיגלי לג, לד.
רייך שלמה קצה, קצו, רצב, רצה.
רפפארט רבי שבתי נח.

שווייצער רמז, רנב.
שולדינער מד.
שטאלפרוכטער הערשל רסא.
שטיינמעץ רבי אברהם רנד, רנו, שט, שיא.
שטרן רכא.
שטרן משה צב, צג.
שטרנהאל יוסף רד.
שיפער ד"ר. נב, נג.
שיק הרב שכג, שכו, שכז, של, שלא, שלג.
שעהנבורג קפט.
שעהנבערגער רבי אברהם שפח.
שעהנפעלד שמד, שמה.
שעהנפעלד משה קנח.
שעכטער רבי זעליג צו.
שפירן שמעון פז, קעא.
שפירא רבי דוד צז, ק.
שפירא רבי דוד רסג, רסד, רסו.
שפירא שמחה (פאליציי שעף) פד, פה, פו, קסט, קע, חט.